

אסופות

ספר שנה למדעי היהדות

ספר שישי

בספר זה נכללו

מקורות ומחקרים לתולדות ירושלים במאה הי"ט

בעריכת

מאיר בניהו

בית ההוצאה של יד הרב נסים'

ירושלים תשנ"ב

PUBLICATION OF THE YAD HARAV NISSIM

ASUFOT
ANNUAL FOR JEWISH STUDIES

VOLUME SIX, 1992

Edited by
Meir Benayahu

Address: 44 Zabotinsky Street, Jerusalem

כל הזכויות שמורות

תוכן העניינים

ט	תוצה זכורה מיטשם	כלך' וחילופיו
מא	מנחם כהנא	גינזי־מדרש בספריות לנינגראד ומוסקבה
עא	אליעזר שלוסברג	המגמות התברתיות של חיבורי רב סעדיה גאון
	אדוין סרוסי	רבי יוסף שלום גאלייגו בעל ספר אמרי נועם —
פז		חזן שאלוניקאי באמשטרדם בראשית המאה הי"ז
קנא	אליעזר בשן	אלמנת רבי שלום שרעבי — תעודות חדשות
קסא	אליאב שוחטמן	הירצחו של ה'שר' חיים פרחי בעכו ופרשת עובנו
ריא	אריה מורגנשטרן	הסכם ראשון שנעשה בין הספרדים והפרושים בירושלים
	מאיר בניהו	חמש שנים שעשו את ירושלים לבוקה ומבוקה ומבולקה
רמז		(תר"א—תר"ה)

אמר העורך. זה סיפור עשייתו שלספר השישי של'אסופות': בעיצומה של הכנתו לדפוס נקבצו באו לידינו מאמרים ומחקרים שעניינם תולדותיה שלירושלים מצד אחד, ותולדות היהודים באיטליה מצד שני. אמרנו לדבק טוב, על אחת כמה וכמה שהמחקרים על ירושלים מתקופה אחת הן, קשורים הם זה בזה ומפרנסים זה את זה. בדרכם שלבעלי חכמת הצירוף הלכנו, איפוא, וצירפנו את הדומה בדומה לו. נוצרו שתי חטיבות שכל אחת אין בה אלא פחות מכדי שיעורו שלכל ספר וספר מספר השנה, וטעמו שלדבר למנוע קיפוחם שלמדורים ש'אסופות' מתגדר בהם. וכבר היו מעשים: בספר השלישי נקבצו מחקרים על מרן ר' יוסף קארו ובשלאחריו על ר' ישראל נאג'ארה. קירובם שלמחקרים אלה אל אלה הביא בהכרח שמאמרים שמלכתחילה נכללו בספר השישי הורחקו לספר השביעי, ומן השביעי הוקדמו לשישי. משום כך חל גם עיכוב, במקצת, בהופעתו שלספר עד לשלהי השנה וקידם את הספר השביעי, שבחלקו הניכר כבר סודר והוגה.

דומה שיימצא מי במחברים שלא יפיק רצון ממעשה זה, שמשאלת מחברים היא לראות את פרייטם יוצא לאור בשעה אחת קודם. כלפיהם נאמרו דברי ההתנצלות, ואנו בטוחים שב"ה יתנו דעתם למאי דהוה ויכירו וידעו שזו היתה דרך שאין נאה הימנה.

כלך' וחילופיו

הקדמה

המונח המדרשי 'כלך', מקום נכבד לו בטרמינולוגיה המדרשית, והוא זכה לדיון אטימולוגי מיידי רש"י. חוקרים לא מעטים עסקו במונח הן מצד האטימולוגיה הן מצד פירושו, ובאחד-רונה דנו גם בחילופי-נוסח. עיון מעמיק במקורות שהחוקרים נזקקו להם ולא נזקקו ובדיקת עידי-הנוסח בכל מקור, מאפשרים לנו דיון חוזר על משמעות המונח, שלדעת החוקרים יש פתרון אחד ויחיד לכל המקורות, בלא הבחנה במוצאם של החיבורים השונים ובלא תשומת-לב למסגרות הספרותיות השונות של המאמרים. אנו ננסה לקבוע את הנוסח המקורי למונחים ולפרשם פירושים לשוניים מדויקים, על-ידי ניתוח המסגרות המדרשיות שבהן המונחים מופיעים. לבסוף נעיר על עריכת המדרשים שבהם מצוי המונח כלך' וחילופיו.

כלך בדיבור יום יומי

יש להבחין בין 'כלך' בלשון הדיבור ובין 'כלך' ('הולכה לך' וכו') כחלק מן הביטוי המדרשי. המלה 'כלך' מופיעה כלשון דיבור בבבלי,¹ בתוספתא,² בספרי דברים,³ ובתנא דבי אליהו,⁴ וכן בשרידים של תרגומים ארץ-ישראליים לספר שמות⁵ ולספר בראשית,⁶ ובמדרש תהילים.⁷

- 1 שבת קמ"ה ע"ב ; עירובין ע"א ; מ"ק כ"א ע"ב ; תגיגה יד ע"א ; גיטין מג ע"א ; קידושין נב ע"ב ; ב"ק נה ע"א ; ב"מ כב ע"א ; ב"ב קסד ע"ב ; סנה' לח ע"ב ; סנה' סו ע"ב ; ע"ו ד ע"ב — ה ע"א. סך הכל 18 פעמים.
- 2 תוספתא תרומות פ"א ה"ה — פעם אחת.
- 3 ספרי דברים פ"ס רצ ע"ב 309, פ"ס' שלט ע"ב 388 — פעמיים.
- 4 סדר אליהו רבה (פ"ו) פ"ח ע"ב 41 — פעם אחת.
- 5 ראה י' קומלוש, נוסח התרגום על קריעת ים-סוף, סיני, מה (תשי"ט), עמ' רכו, וכן ראה י' הייגמן, שרידים מיצירתם הפיוטית של המתורגמנים הקדומים, הספרות, כרך ד מס' 2, אפריל 1973 (תשל"ג), עמ' 363. תודתי נתונה לידידי מרק ברגמן על מראה מקום זה. התרגום הנ"ל תוספת לשמות יד כט.
- 6 ראה גינזבורגר, תרגום ירושלמי לתורה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 10 על בראשית טו, א : 'מימרי תכלך בעלמא [הדין] וכן מ' קליין *The Fragment-Targums of the Analecta Biblica 76* Pentateuch רומא 1980, כרך א, עמ' 50 : 'מימרי יתכלך בעלמא [הדין]. תודתי נתונה לפרופ' חיים רבין שהדפיץ לי שנוסח זה קיים באחד התרגומים המקוטעים.
- 7 ראה מדרש תהילים קד, ט. חבה אני תודה לפרופ' י' זוסמן על מראה מקום זה.

הראשון שהעיר על שימוש כזה בדיבור היה בכר.⁸ המילה מצוייה בשיחות יום יומיות בין התנאים, בין האמוראים, ובין העם, כגון: ר' ישמעאל אמר כלך לר' עקיבה; ר' אלעזר בן עזריה אמר כלך לר' עקיבה; רבי אמר כלך לבנו; ר' חייה בר אבא אמר כלך לר' חנינה בן עגיל; ר' אסי אמר כלך לר' חייה בר אבא; רבנן אמרו כלך לרב ששת; זקני העיר אמרו כלך ליבם; רופא בשוק אמר כלך לחולה, ובעל שדה אמר כלך לחבירו.

על מציאות המילה כתב ברגרין 'כמדומה שהנוסח המקוצר (כלך) נחתווה בישיבות בבל...'⁹ סמך לדעתו הוא השימוש המרובה במונח¹⁰ בתלמוד הבבלי וחסרונו בתלמוד הירושלמי. בהערה¹¹ שם הוא מחזק את סברתו בעובדה שהברייתא בב"מ כב ע"א, המקבילה לתוספתא תרומות א, ה, 'כלך אצל יפות' מצוטטת בירושלמי תרומות פ"א ה"א מ ע"ב בלשון אחרת: 'לקוט לך מן היפים האילו'.¹² כנראה כוונתו היתה לומר שהברייתא בתוס"א תרומות היא ברייתא בבבלי או שהיא מושפעת מן הבבלי. לכאורה ניתן לחזק את דעתו: רוב המקומות ללשון הדיבור הם ברייתות בבביות שאינן נמצאות במקורות א"י. יש גם לשים לב שבין האמוראים בולטים בעיקר אלו מארץ-ישראל שעלו מבבל: ר' חייה בר אבא ור' אסי. אמנם שיטתו של ברגרין נראת דחוקה. לפי פשוטם של דברים המלה 'כלך' היא תנאית. בנוסף למציאותה בברייתות שבבבלי ובתוס"א היא נמצאת פעמיים בלשון הדיבור בספרי דברים. ניתן לתרץ שבמקום הראשון (פיס' רצ עמ' 309) 'כלך אצל כמותך', שהיא ברייתא בבבלי הנמצאת ביבמות מד ע"א, קא ע"ב, אבל למקום השני בספרי דברים (פיס' שלט עמ' 388) 'אמר לו [הקב"ה] כלך משה, גזירה היא מלפני' אין מקבילה בבבלי. גם במדרש תהילים קד' אנו מוצאים את הציווי כלך בפי ר' ישמעאל אל ר' עקיבה: 'אמר לו ר' ישמעאל: כלך מדברותיך ולך אצל נגעים', אף-על-פי שהוא מקביל באופן צורני למא-מרים בבבלי, הוא נמצא במקור ארץ-ישראלי.¹³ וכן אין להתעלם מן התרגום הארץ-ישראלי לשמות יד שהוא קדום: 'מתב אל [מ]כלי ו[א]מ[ר] לים כלך' המילה כלך נכנסה מעברית לתרגום ארמי, כי היא היתה ידועה לעם במדה שווה לשורשים ארמיים נרדפים: זוע, אול, וגלי הנמצאים בשאר הקטע.¹⁴ בתרגום ארץ-ישראלי לבראשית ט"ו א' אנו מוצאים את השורש 'כלך' בבנין אחר: 'מימרי יתכלך בעלמא' במובן התהלה, הלך עמו.

8 ראה בכר, ערכי מדרש תנאים, תל-אביב תרפ"ו, ערך 'כלך', עמ' 53-54.

9 ראה ברגרין, 'למילון התלמודי כלך, או לכה לך, הולכה לך', לשוננו לג (תשכ"ט), עמ' 131.

10 כנראה כוונתו גם לכלול את הביטוי 'או כלך לדרך זו'.

11 ראה ברגרין, שם, עמ' 131, הערה 13.

12 וכן הנוסח בכ"י לידן ובכ"י רומי.

13 ראה את הדיון בהמשך על הנוסחאות בב' סנה' סו, לה; חגיגה יד; וסדר אליהו (פ"ז) פ"ח.

14 ראה י' קומלוש, שם. כה"י נמצא בספריית האוניברסיטה בהמבורג ומספרו במכון התצלומי כ"י הוא פ' 4013/255. הטקסט של י' היינמן, שם, מבוסס על הקטע הזה עם תיקונים מן הקטע שפירסם א' אפשטיין הבעיה העיקרית בנוסח הפיוט כפי שנמצא אצל אפשטיין 'Tosefta' *REJ du Targoum Yerouschalmi*, 30, (1895) עמ' 47, אצל גינזבורג במהדורתו תרגום ירושלמי לתורה, עמ' 34, ואצל קליין (שם, כרך א, עמ' 77), היא שאין ציון דובר אחרי משפט הזמן 'כד חמא... עד למחרות' מתב משה... אך ביניהם ישנם דברי משה לים. אין ספק שנוסח מחזור ויטרי וכן הנוסח של קומלוש (והיינמן) באים להשלים את החסרון. במחזור ויטרי נוצר כעין הכפלה 'אמר ליה' בנוסף להמשך 'מתב משה'. ואילו בקטע שפירסם קומלוש (והיינמן) הרי הקב"ה מתערב ואמר לים כלך. לוינשטם בספרו מסורת יציאת מצרים בהשתלשלותה (ירושלים תשל"ב, עמ' 126), העיר 'שגירסה זו חשודה ביותר' מחמת המילה העברית 'כלך'

ישנה עדות נוספת על קיומו של השורש, כלך, בתקופת בית שני מתוך המגילות. רבין העיר על מציאותו בא"י. אמנם כבר בזמן קדום לא היה שורש זה מובן כל צורכו ומעל השורה תוקן לקריאה קלה יותר.

במגילת בני אור ד' 6 כתב הסופר: 'ובכלכתם למלחמה', ואחר כך הטיל ניקוד מעל תכ"ף הראשונה, כך שיצא הקריאה: 'ובלכתם'. בל"ח מוצאים הרבה את הציווי 'כלך' המביע את מושג ההליכה. צורה זו לא הוסברה עד כה. המקום במגילה נותן מקום להשערה שהיה בנמצא פועל 'כלך' במובן 'הלך', שהיה כעין סלנג. כמו ביטויי סלנג אחרים... לא השתמשו בו בל"ח הכתובה מחוץ לביטויים קבועים ורק בציווי. אמנם לא נמצא שורש כל"ך במובן זה בשפות השמיות, אך אפשר להשוות ערבית קלק 'היה חסר מנוחה', ארמית גלילית קלק 'זרק', חבשית עתיקה אנקלקל 'התנועה' וגם 'הלך לו'. אנתנו מוצאים הרבה בשמית החלפת עיצורים נחציים במקביליהם הלא נחציים בקרבה ריש ולמ"ד.¹⁵

ברור מן המקורות הנ"ל הרחוקים זה מזה במינם: מגילה, תרגום מילולי לתורה, חיבורים הלכתיים — תוספתא ומדרש הלכה, ומדרש מאוחר אגדי במינו, שהשורש כלך היה בשימוש רב בארץ-ישראל הן בבנין פעל נטוי הן בבנין אתפעל (או התפעל). ייתכן שחל צימצום בשימוש עד שהצורה הרווחת היתה ציווי ביחיד. מן הדעות הנ"ל קשה להגן על הטענה שהשורש אינו אלא השפעה ממקורות בבליים. איפכא מסתברא: השורש 'כלך' היה ידוע בארץ ישראל ובשימוש כה רב עד שהמתרגמים השתמשו בו כדי שהעם יבינו את התורה. גם חז"ל השתמשו בו ביצירותיהם הספרותיות והמדרשיות ובשיחות יום-יומיות.

(ויש להוסיף שגם הצורה 'לים' במקום 'לימא' שנמצאת לעיל היא עברית). אבל מטענתו שבמקום 'כלך' הנוסח צריך להיות 'איזל', יש לפקפק שהרי יש גם פעלים נרדפים אחרים: זע, גלי. חשובה יותר טענתו של לוינשטם שאין מקום בהתפתחות הדרגתית של הפיוט לדברי הקב"ה במיוחד צעקותיו לים. ייתכן שקריאתו של קומלוש לא היתה מדויקת כל צורכה שהרי הצילום קשה לקריאה. נראה לי שאין לקרוא 'אל' כי יש רווח בין האות הראשונה והלמ"ד. האל"ף אינה ברורה לגמרי ושמא היא ש"ן. האות לפני 'כלי' אינה ברורה וכן המילה 'ואמר', ונדמה לי שהאות האחרונה היא ה"ה, 'לים' גם לא ברורה ואולי יש לקרוא 'לה'. אם נזכה לצלום יותר טוב יכול שהקריאה תהיה יותר ודאית. מכל מקום המילה 'כלך' ברורה לחלוטין. מכל המסורות של הפיוט 'אזל משה', המילה כלך מצוייה רק בזה שהוציא קומלוש. אפשר שהיא תוספת בלבד ושהנוסח המקורי של הפיוט נמצא בפירוט שהוציא י' יהלום, "אזל משה" בפפירוס, תרביץ מז (ג'סן—אלול תשל"ח), ובקטע הגניזה שעל פיו הוא השלים את החסר (אוקספורד בודלי 2701/9, Ms. Heb. e. 25). כפי שהוא טוען שם בעמ' 180—181. מכל מקום, אין לדחות את קיום המילה 'כלך' בתרגום ארץ-ישראלי בטענה שזו היא השפעה בבליית על תרגום ארץ-ישראלי.

15 ראה ח' רבין, 'הרקע ההסטורי של העברית של קומראן', קובץ מאמרים בלשון חז"ל שנערך על ידי מ' בריאשר, הוצאת אקדמון, עמ' 359—360. המאמר הוא התרגום העברי של מאמרו כרך ד, עמ' 144—161. לרשימה זו הוסיף לי פרופ' רבין בעל-פה: השורש כרך בסורית *The Historical Background of the Hebrew of Qumran Scripta Hierosolymitana* to go round, וכן אתכרך Hava; to go round אָלַק בעברית במילון של disturb; ואולי

تكدّد to bestir oneself in an affair; قلقل to move, agitate; قلقلة anxiety; ובערבית של מלטה tqanqal he moved. תודחי נתונה לפרופ' רבין על מראה המקומות, ועל הזמן שהשקיע בקריאת נוסח ראשון של מאמר זה לפני הרבה שנים, וכן תשובותיו לשאלות.

פירוש המילה כלך

התיקון הנמצא במגילה הנ"ל 'ובכלכתם' כנגד 'ובלכתם' מביאנו לפירוש עתיק ומדויק של התיבה. פירוש זה מתאים לקונטקסט של המגילה, של התרגומים ושל שאר המקורות התלמודיים שהבאנו למעלה.

אוצר של השמות הנרדפים מתעשר ברוב של הנרדפים, והדלת ננעלת בפני 'מניחי הלשון' המכניסים בכל צורה מיוחדת של הלשון מובן מיוחד וחדש. כי שמות נרדפים לפנינו, ונרדפים אינם שונים לגמרי זה מזה במובנם, אלא לכל היותר — יש ביניהם הבדל דק של נואנסה.¹⁶

ושוב מתאשרת דעתו של פרופ' ש' ליברמן, כי במקרה של חילופי נוסחאות אין להניח מראש, שרק אחת עשויה להיות נכונה. מעתיקים קדומים עשויים היו להמיר מלה, שלא היתה שגורה בפה, במלה או צורה אחרת, בעלת אותה ההוראה, אך ידועה יותר.¹⁷

ניתן להצדיק פירוש זה במספר טעמים נוספים. למרות שברוב המקומות לא היו חילופי-נוסח למילה 'כלך' בדפוסים ובכתבי יד,¹⁸ יש מספר חילופים המלמדים על פירוש התיבה: (א) ספרי דברים (פיס' רצ עמ' 309) 'כלך אצל כמותך'. כך הנוסח בכל העדויות חוץ ממדרש הגדול שבו הנוסח 'לך אצל כמותך'. (ב) שבת קמה ע"ב 'כלך למדבר' כך הוא בדפוס וכ"י אוקספורד בודלי 336/3. בכ"י ווטיקן 108 הנוסח הוא 'כלך אצל מדבר' אבל בכ"י מינכן 95 הנוסח הוא 'לך למדבר'. (ג) מ"ק כא ע"ב 'כלך אצלי' כך הוא בדפוס ווטיקן 134. אבל בכ"י ווטיקן 108, מינכן 95, אוקספורד בודלי 366/3, ולונדון 400 הנוסח הוא 'לך אצלי'.¹⁹ אף מתוך מקבילות לשוניות בבבלי יוצא שהציווי 'לך' הוא גרדף לציווי 'כלך', למרות שלא מצאנו בהן חילופי-נוסח עד כמה שבדקנו, כגון: (א) שבת פט ע"א 'לך אצל בן עמרם'; (ב) מנחות פה ע"ב 'לך אצל פלוני'; (ג) כתובות פב ע"ב 'לכי אצל כתובתיך'; (ד) ב"מ נה ע"ב 'לכו אצל פלוני'; (ה) שבת פט י"ב 'לכו נא אצל אבותיכם'.²⁰ גם מתוך תרגום ופירוש הביטוי 'כלך אצל יפות' הנמצא בב"מ כב ע"א 'אלא הכא במאי עסקינן כגון דשויה שלח וא"ל זיל תרום ולא א"ל תרום מתני', אנחנו למדים שהמילה 'כלך' בציווי היא 'זיל' (=לך).

16 ראה י' נ' אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, (בהמשך: תנאים), עמ' 240.

17 מצוטט מתוך מאמרו של י' קוטשר ערכי המילון החדש לספרות חז"ל עמ' 27, וראה שם הערה 48, ציונים לליברמן ולא"ש רוזנטל.

18 המילה כלך בציווי מופיעה בכ"י אלו: מינכן 95—15 פעם; אוקספורד בודלי 366/3 — 9 פעמים; פירנצה 17.9 — 7 פעמים; המבורג 19 — 6 פעמים; ווטיקן 114 — 3 פעמים; ווטיקן 111 — פעם אחת; אוקספורד בודלי 368 — פעם אחת; ע"ז (הוצאת אברמסון, JTS) — פעם אחת; חימני (מימון) — פעמיים; אראס 969 (פ' 3997) — פעם אחת; קימברידג' 169 (1) TSF II — פעם אחת. סך הכל 50 פעם בכ"י לפי בדיקתנו עד כה.

19 באשר לחילוף נוסח לב"ק נה ע"א 'כלך אצלי' (כך הוא בדפוס, ובכ"י פירנצי 17.9 ובכ"י המבורג 19) ואילו בכ"י מינכן 95 ואוקספורד בודלי 366/3 הנוסח הוא 'נלך אצלי', נראה שיש לפרש את החילוף באחת משתי דרכים: (א) טעות סופרים (כ' נ' ג); (ב) פירוש לטקסט. היות ור' חנינא בן עגיל היה יכול להצטרף בביקורו של ר' תנחומא בר חנינאי לר' יהושע בן לוי לקבל תשובה באגדה, הוא היה יכול לומר לו 'נלך' (ביחד) ולא רק 'כלך' (אתה).

20 למקבילות נוספות ראה ב' קוטובסקי, קונקורדנציה לתלמוד, ערך 'הלך', עמ' 786—787.

גזרונות המילה 'כלך'

הראשון שטיפל באטימולוגיה של המילה 'כלך' היה רש"י בשבת קמה ע"ב ד"ה כלך: 'לכה לך' אלא שקיצר הלשון.²¹ אטימולוגיה עתיקה זו קיבלה חוקר הלשון ברגרין שכתב: 'נראה שבכתבי יד לבבלי אין אלא הצורה המקוצרת מן לכה לך: כלך...²² לאחר רש"י בא בעל תוספות יום טוב וכתב: 'כלך לדרך זו ואפשר דבלשון חכמים רגילים בכ"ף נוספת.²³ ר' יעקב עמדין²⁴ כתב: '... כלך מילה מורכבת כלה, לך... פירוש זה נתקבל ע"י כמה חוקרים: אברהם כהן,²⁵ לוי ויסטורוב במילונים שלהם, סגל,²⁶ וקאסאוסקי בקוגי קורדנציה שלו לתלמוד הבבלי.²⁷ יוסף שינהאק²⁸ כתב על המילה כלך 'מלה נקצרת מן לך לך או אך + לך. יוסף דרנברג²⁹ טען שכלך היא 'קונטרקציה של לך לך. לדעת רבנו נתן בספר הערוך³⁰ שורשה מן הפרסית ופירושה ברח לך. גייגר דחה את הפירוש הזה והציע שכלך שווה לכלה ולך או [יל]כלך או לך לך.³¹ בכר³² דן בפירושים שכלך באה מכלה ולך או לך לך והגיע לאטימולוגיה חדשה מצויי כפול לך לך שנתקצרה. ילון טען: 'הולכה נתקצרה ללכה, וזאת נתכווצה עם לך לצורת כלך (בהשמטת הלמ"ד שבראשה). ושכ"ף (של כלך) הראשונה שריד הוא של כה (של [הו]לכה).³³ וכן ברגרין וגאה מסבירים את ההתפתחות מן או לכה לך למילה כלך.³⁴ המשותף לכל הדעות שהמילה היא קיצור של מילים אחרות. הדעה ש'כלך' נתקצרה מן המילים כלה ולך, שהיא הדעה המקובלת ביותר,³⁵ נשענת על נוסח תרפוסים לבבלי סנהדרין סז ע"ב. נוסחו ומקבילותיו הם אלה:

סנהדרין סז ע"ב: '... אמר לו ר' אלעזר בן עזריה: עקיבא, מה לך אצל הגדה כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהולות'

- 21 פירושו של רש"י נתקבל על-ידי ר' מנחם די-לונאונו בספר מעריך, שהובא על ידי ברגרין, שם, עמ' 132 הערה 18. וכן הובא על ידי א' בן יהודה במילוניו, ערך 'כלך', עמ' 2396.
- 22 ראה ברגרין, שם, עמ' 130. אמנם קשה להבין איזו ראייה יש לו מכ"י של הבבלי לקיצור או לניקוד.
- 23 ראה ברגרין — בתוספות למאמרו 'למאמרי "כלך" לשוננו לד, עמ' 240.
- 24 הובא על ידי ברגרין, לשוננו לג, עמ' 132.
- 25 ראה ברגרין, שם.
- 26 דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 40.
- 27 אוצר לשון התלמוד, ירושלים תשכ"ג, בתוך ערך 'הלך', עמ' 798.
- 28 הביאו ברגרין, שם, עמ' 132.
- 29 שם, עמ' 133 ובעמ' 131 הערה 17.
- 30 הערוך השלם, בעריכת ח' קאהוט, וינה תרפ"ו, כרך ד, עמ' רלו.
- 31 תוספות הערוך השלם, בעריכת ש' קרויס, וינה תרצ"ו, עמ' רכג.
- 32 ערכי מדרש תנאים, ערך 'כלך'.
- 33 ח' ילון, לשוננו לעם 14 תשכ"ג, קונטרס קמב 'מלים — גרסאותיהן ושימושן' עמ' 268. ד' הופמן בספרו מדרש תנאים, ברלין תרס"ה, עמ' 28 טיפל בנוסח משובש 'הולכך לך' ופירש אותו כקיצור של 'הואיל וכך לך'. לנוסח הנכון ראה מדרש הגדול לדברים, תוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ג, עמ' קלט.
- 34 ראה ברגרין, שם, עמ' 129 שהנוסח המקורי הוא 'או לכה לך'. ש' גאה בעבודת הדוקטור שלו לשון התנאים בספרא על-פי כתב-יד וטיקאן 66 (ירושלים תשמ"ט), עמ' 323 טוען, שהנוסח המקורי בתרי"כ הוא 'הולכה לך' שבקבוצה א' שלו מתפתח לביטוי 'או לכה לך' ובקבוצה ב' ביטוי זה, על-ידי דיבוק 'לכה לך' ושימט הלמ"ד, מתפתח למילה 'כלך'.
- 35 אטימולוגיה זו מובאת גם במילון החדש של א' אבן שושן ערך 'כלך'.

סדר אליהו רבה (פ"ז) פ"ח (מהדורת רמ"ש) עמ' 41: 'אמר לו ר' לעזר המודעי: מה לך אצל הגדה כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות' סנהדרין לה ע"ב: 'א"ל ר' אלעזר בן עזריה: עקיבא מה לך אצל הגדה כלך אצל נגעים ואהלות' חגיגה יד ע"א: 'אמר לו ר"א בן עזריה: עקיבא מה לך אצל הגדה כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות' מדרש תהילים קד: 'אמר לו ר' ישמעאל: כלך מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות' שמות רבה פרשה י, יד: 'אמר לו ר' אלעזר בן עזריה: עקיבא, מה לך אצל הגדה? כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות'

המצב בכתיב-היד של המקורות הנ"ל הוא כדלקמן: ³⁶

סנה' לו ע"ב	סדר אליהו	סנה' לח ע"ב
ד כלה מדברותיך ולך	ד כלך מדברותיך וכלך	ד כלך
מ כלה למדברותיך	ר כלך מדברותיך	מ כלך למדברותיך
פ כלה מדברותיך		פ כלך
ק כלה מדברותיך		ת כלך מדברותיך
ת כלך מדיברותיך		ר"ח כלך למדברותיך
ג כלך למדברותיך		
שמות רבה י' י"ד	מדרש תהילים	חגיגה יד ע"א
כלה מדברותיך ולך	ד כלך מדברותיך ולך	ד כלך מדברותיך
(בכל העדים)	פר כלך מדברותיך	מ כלך
	פת כלה למדברותיך אצל	א כלך מדברותיך ולך
	ס כלה מדברותיך ולך	ל כלה מדברותיך
	י כלה מדברותיך ולך	ו כלה מדברותיך
	נ כלה מדברותיך ולך	ה כלה מדברותיך
	צ כלה מדברותיך ולך	ט כלה מדברותיך ולך לך
	²¹ כלה מדברותיך ולך	
	קמ כלך מדברותיך אצל	

נתחיל את הדיון בחילופי הנוסח בסדר אליהו רבה. בקריאה בכ"י ר' יש אפשרות לראות כעין משפט אליפטי. יש להדגיש כעין משפט אליפטי שהרי אם אנחנו קוראים 'כלך מדברותיך (מ"ם בכל"ם) אצל, יש לנו 'לך מ-X אצל X, דהיינו, ציור אחד לשתי פעולות. אמנם אפשר להבהיר את המשפט ע"י הכפלת הפועל כפי שנעשה בדפוס: 'כלך מדברותיך וכלך אצל' (נוסח זה דומה לנוסח בכ"י א לחגיגה יד ע"א ולנוסח הדפוס במדרש תהילים אלא

36 מפתח הסימנים הוא: ד - דפוס, מ - מינכן 95, פ - פרינצי 179, ק - קרלסרוהי Reuchlein 2, ת - תימני (מימון), ג - קימברידג' TFS II (1) 169, ר - רומי 31, ר"ח - רבנו חננאל, א - אוקספורד בודלי 366/3, ל - לונדון 400, ו - ווטיקן 171, ה - ווטיקן 134, ס - מינכן 140, למדרש תהילים פר - פרמא 1232, קמ - קימברידג' Or 786/12, פת - האוניברסיטה העברית 45767 (כ"י פרסי מצורף עם פתרון תורה), ס - סינסינטי 47, י - ווטיקן 76, ²¹ - ווטיקן 81, ג - גויירוק 37/5529, צ - פרינצי 17660, ד - מהדורת בובר.

בעדים אלה הפועל השני הוא 'ולך'. בסנה' לח ע"ב הנוסח 'כלך' בטוח וגמצא בכל העדויות. חסרון המילה 'מדברותיך' בדפוס ובכ"י פ יוצר lectio faciliior המסלקת את הבעיה הנ"ל: ציווי אחד לשתי פעולות. במקרה זה התנא סומך על התחלת המשפט 'מה לך אצל הגדה' לשלול את עיסוקו של ר' עקיבא באגדה ובחלק הגידון ר' עקיבא מצווה לעסוק בהלכה. הלמ"ד של למדברותיך בכ"י מ ובפירוש ר"ח (וכן בק"ג ג לסנה' סו ע"ב) נראה כהוספה המנסה ליצור קריאה קלה יותר ע"י הסרת פעולה אחת וכתוצאה מכך המילה היא 'מדב-רותיך' ולא דיברותיך עם מ"ם בכל"ם. פירוש הקטע לפי גוסס זה דומה לפירוש לפי גוסס הדפוס וכ"י פ. לכן נראה לנו לקבל את הנוסח בכ"י ת: 'כלך מדברותיך' כנוסח המקורי במקור זה. בסנה' סו ע"ב הנוסח בדפוס (וכן הנוסח במדרש תהילים לפי כ"י ס, י, ג, צ ובשמות רבה בכל העדים) הוא lectio faciliior עם שני פעלים ואינו כולל את המילה 'כלך'. הניסוח הוא מלא: ציווי לכלות את מדברותי באגדה וציווי ללכת לענייני הלכה. בסנה' סו ע"ב אנו מוצאים נוסח אחר שהוא קשה ויוצר משפט אליפטי³⁷ בכ"י פ וק 'כלה מדברותיך אצל'.

מפירושו של רש"י נראה שנוסח זה עמד לפניו ובפירושו הוא השלים את החסרון ד"ה מדברותיך: 'מענ [= כלה] מדברריך ופנה להלכות נגעים ואהלות שהן חמורין ובהם אתה מחודד ולא בהגדה'. יש לשים לב שרש"י החליף את המילה מדברותיך במילה 'דברריך' והמ"ם היא באה מחמת המילה מענ. לא ברור אם החילוף לשם פירוש המאמר או שכך הוא גרס. רש"י הוסיף פועל (ופנה) כדי לפתור את הבעיה של ציווי אחד לשתי פעולות וכאן הציווי אינו מתאים לשתי הפעולות. הנוסח בכ"י מ (וכן בכ"י פת למדרש תהילים) נראה כמשוּבש³⁸ ותוא נובע מאחת הנוסחאות הבאות: 'כלה מדברותיך' או 'כלך למדברותיך' (שהוא תולדה של הנוסח 'כלך מדברותיך'). נוסח אחר יש בסנה' סו ע"ב שבו המלה 'כלך' נמצאת אבל בצירוף עם המילה דיברותיך עם מ"ם בכל"ם ולא מדברותיך שהמ"ם שורשית. החילוף דיברותיך יכול להתקיים בכתיב חסר גם בעדים האחרים. אך אפשר לוודא את קיומו רק במקרה שהכתיב מלא. אמנם קיימת האפשרות שבעדים הגורסים 'כלך' המלה הבאה היא 'דיברותיך' עם מ"ם בכל"ם ופירוש הביטוי אזי יתא כלך מ"א אצל צ. אם לא נפרש כך יש להבין שהמילה היא צורה מאובנת, דהיינו, ציווי לרבים בצורת יחיד, כאילו הפירוש 'כלכו מדברותיך אצל' במובן 'your words should go'. צורות כאלה קיימות, אך נראה לנו שהפירוש הראשון קל יותר.

בעדים הגורסים 'כלה', שהוא פועל המקבל 'את', כנראה המ"ם במדברותיך היא שורשית. נוסח זה דורש ציווי שני להשלים את החיסרון. בחגיגה יד ע"א הנוסח היחיד שהוא חדש נמצא בכ"י ט: 'כלה מדברותיך ולך לך'. ודאי המילים 'ולך לך' באו כהוספה כדי להשלים את החסרון במשפט האליפטי 'כלה מדברותיך'. מפירושו של רש"י שם ד"ה כלך מדברותיך: 'חדל [= כלה] מדברריך עד שתגיע אצל נגעים ואהלות שהן הלכות עמוקות', אנו למדים

37 ראה א' שגון, שמות רבה פרשות א-יד, ירושלים, 1984, עמ' 231.

38 אם אין כאן משפט אליפטי יוצא שהתנא שולל את עיסוקו של ר' עקיבא גם בהלכות.

39 אלא אם נפרש את הלמ"ד 'כלה למדברותיך' בארמית במקום 'את' השייכת לציווי כלה ואזי פירוש הביטוי יהא: השלם (סיים!) את מדברותיך בענייני הלכה. אמנם פירוש זה אינו נראה לנו מכמה סיבות: (א) שילוב ארמית במאמר תנאי עברי; (ב) התיקון אינו מוצרך מחמת התקדים בבראשית ב' 2 'ויכל ... מלאכתו' בלי מילת יחס; (ג) משמעות המילה כלה היה משתנה כדי שיהיה מובן לביטוי.

שנוסח המשפט האליפטי הנ"ל עמד לפניו. כפי מעשהו בפירושו לסנה' סו ע"ב כך השלים רש"י את החסרון גם כאן. יש לשים לב שבכ"י מ הנוסח 'כלה' נמצא רק בסנה' סו ע"ב ואילו בסנה' לח ע"ב ובתניגה יד ע"א הנוסח הוא 'כלך'. וכן נוסח כ"י פ אינו עיקבי והוא 'כלך' בסנה' לח ע"ב. גם נוסח הדפוס הוא 'כלה' רק בסנה' סו ע"ב. במדרש תהילים ישנם ארבעה עדים הגורסים lectio faciliior: 'כלה' מדברותיך ולך' (ס, י, ג, צ). בובר, בהוצאתו, הציע נוסח משלו: 'כלך מדברותיך ולך' עם שני פעלים.⁴⁰ 'כלך מדברותיך אצל' היא הגירסה בכ"י קמ, פר. בעוד שממסורת פרסית ישנה תערוכת של הקריאות: 'כלה למדב' רותיך אצל, דהיינו, ציווי אחד עם למ"ד בכל"ם לסלק פעולה אחת גם במדרש תהילים, אם כן, נראה שהנוסח המקורי הוא במקור זה: 'כלך מדברותיך אצל'.

מנתי הקריאות הקשות 'כלך מדברותיך' 'כלה מדברותיך' נראה לנו לקבל את הנוסח 'כלך' מטעמים אלה: (א) העדות ל'כלך' בכ"י רב יותר ומגוון יותר מאשר הנוסח 'כלה'; (ב) הנוסח 'כלך' מתקשר יותר טוב למילה 'אצל בהמשך, ובצורה זאת נמצא בהרבה מקומות; (ג) כדי להשלים את המשפט האליפטי 'כלה מדברותיך' יש להכניס את המובן של 'לך' בהמשך המשפט. מושג זה של הליכה נמצא כבר במלה 'כלך'. ייתכן שחילוף גראפי גרם לתולדת הנוסח 'כלה', אבל ייתכן גם, שהקירבה במובן המשפט כולו, לפי שתי הנוסחאות, מלמדת שהחילוף הוא במסורת הנוסח: זו של אשכנז (רש"י וכ"י קרובים לו, ויתכן שהאטימולוגיה של רש"י השפיעה על חלק מן העדים) וזו של מזרח (ר"ח, גניזה, וכ"י תימני). מכל מקום, מן הנוסחאות שראינו בששת המקורות האלו ברור, שאין אפשרות לפרש את המילה 'כלך' כקומבנציה וקיצור של 'כלה ולך'.

החוקר היחיד⁴¹ שלא ביסס את האטימולוגיה של 'כלך' על קיצור או קומבנציה של מילים היה רבין. הוא ראה את השורש 'כלך' כתולדת של הסלנג (דיבור העם) מן הפועל 'הלך' בתהליך פוניטי רגיל בשפות השמיות; 'החלפת עיצורים נחציים במקביליהם הלא נחציים בקרבה רי"ש ולמ"ד'.⁴² נראה לנו שפירוש זה מבוסס יותר מן ההשערות של שאר החוקרים.

בין שמונה עשר ההופעות של המילה 'כלך' בדיבור יום-יומי בתלמוד הבבלי חלק מהן (7) הן מובאות מחומר תנאי, או ציונים למושגים משפטיים היוצאים מחומר זה בלשונו; למשל: בעירובין ע"א, ג"א, גם עולא (שהוא נחותא) וגם אביי, משתמשים בביטוי 'כלך אצל יפות' מתוספתא תרומות ה, א כמושג משפטי; בקידושין נב ע"ב מצטטים את הברייתא כדי להבחין בינה לדברי מריה דשיכרא; בב"מ כב ע"א הברייתא מצוטטת פעמיים, בפעם הראשונה כמקור ובפעם השניה ע"י רבא אליבא דאביי. בפעם השלישית מר זוטרא מצוין לקביעת רבא להגבלות המשפטיות של הביטוי כמו שנתברר לעיל בסוגיה. חלק מן ההופעות (6) הן שיחות תנאים: הערת תנאים לר' עקיבה, שלא היו מרוצים מניסיונותיו בהגדה בסנה' לח ע"ב, סו ע"ב, ובתניגה יד ע"א; במועד קטן כא ע"ב התנא ר' מאיר משווה בין המנחם אבל לאחר י"ב חודשי אבלותו לרופא המוכן לשבור את רגל החולה כדי להראות לו כוח תרופותיו; בב"ב קסד ע"ב רבי משתמש בציווי 'כלך פעמיים לר' שמעון בר רבי. חלק מן ההופעות (2) הם בפי אמוראי ארץ-ישראל: בב"ק נה ע"א ר' חייא בר אבא עונה

40 ועלידי זה, בובר עזב את הנוסח המקורי בכ"י פרמא שעל פיו הוא ביסס עיקר המהדורה.

41 מלבד רבנו נתן בספר הערוך ופירושו נדחה על ידי גייגר, הובא בספר תוספות לערוך השלם.

42 ראה הערה 15.

לשאלת ר' חנינא בן עגול (עגיל) בלשון כלך'. (למרות העובדה שהוא, כנראה, בבלי שעלה לא"י ואחר הרבה שנים חזר למקומו, עיקר לימודיו היו בא"י והשאלה נשאלה ונענתה בא"י); בשבת קמה ע"ב ר' אסי משתמש במלה כלך' בפני ר' יוחנן ור' חייא בר אבא. לכאורה, שלוש הופעות בשני מקומות עומדות מחוץ למיון הזה. בעבודה זרה ה ע"א התלמוד הביא מדרש בצורה זו: ר' יוחנן בשם רשב"י ואליו צורפו שתי הערות או שני פירושים בלשון כלך', ושמה הם המשיך של המדרש הא"י. בגיטין מג ע"א רב ששת מציין בלשון כלך' למדרש ידוע של ר' ישמעאל, שהוא עצמו משתמש בלשון כלך' כציווי לר' עקיבה, ואולי אין כאן יותר מחיקוי לשונו. יש לשים לב שבב"ב קסד ע"ב רבי ור' שמעון בר רבי עוסקים בגט מקושר במעשה הראשון, ובספר תהילים במעשה השני, בשניהם רבי אומר לר' שמעון בר רבי: כלך' מלשון הרע הזה. למעשה השני ישנה מקבילה במשנת ר' אלעזר⁴³ שבה המעשה שונה בפרטים קטנים וכן בשמות: ר' יוסי וכן קפרא במקום רבי ור' שמעון בר רבי וכך השמות במקבילה במנורת המאור של ישראל בן יוסף בן אלנאקה⁴⁴. היצירות הא"י⁴⁵ האלה מעידות שאף בהן המלה כלך' שייכת לסיפור ואינה המצאת של אמוראי בבל.

מן המיון דלעיל, אפשר, איפוא, לייחס את הלשון כלך' ולתלותה כדיבור יום-יום בעברית ארץ-ישראלית בתקופת התנאים ובתקופת האמוראים על-פי העדות בתלמוד הבבלי. לכן אפשר שהנוסח כלך' בדיבור יום-יום השפיע על צורת המילה בבטוי המדרשי, שהרי מובנה שווה לצורות האחרות בעדים, והיא קלה וקצרה יותר מהן. מאידך, ייתכן שמקורו של המונח המדרשי (או) כלך' לדרך (ה)זו, הוא בבית-מדרש מסויים בא"י שממנו הגיעה לבבל המסורת הנמצאת בתלמוד הבבלי, ומכאן ואילך השפיעו הסופרים על תולדות הנוסח. לאחר תקופת התלמוד אנו פוגשים שוב את המילה כלך' בהקשר לא צפוי. בהלכות גדולות:⁴⁶ אלו פירושי דפריש מר רב חנינאי ריש מתיבתא בשאילתא דכלך'. כך הוא עיקר הנוסח בשני הדפוסים של הלכות גדולות, אבל בד"ץ נמצא נוסח אחר בגליון: במקום דכלך' יש דכלה'. מקור חילוף זה אינו ידוע לנו. נוסח אחרון זה, שהוא תיקון, קיבלתו כמה חוקרים כנוסח המקורי. באשר לחוקרים אלו יש לשאול מגיין להם קיום כלה חוץ מן אדר ואולול? אף-על-פי שניתן לתרץ את הקרשיות הנ"ל, נראה לנו שאין לדחות את הקריאה הקשה יותר שאילתא דכלך', ויש לפרשו שאילתא דלך'. לפי פירוש זה אמר מר רב חנינאי ריש מתיבתא את פירושו בפרשת לך לך, היינו שבת ריגלא דריש גלותא.⁴⁷

43 ראה ה' ענעלאו, משנת ר' אליעזר, ניריורק תרצ"ד, עמ' 178.

44 ראה ה' ענעלאו, מנורת המאור, ניריורק תרצ"ב, חלק ד, עמ' 358.

45 באשר לתאריך הספר משנת ר' אליעזר, ראה ח' בן-שמאי, 'הפרשן הקראי וסביבתו הרבנית' בספר דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, בחלק ישיבות מרכזיות מקרא מורת קרמון עמ' 47 הערה 7 וש"נ. צוקר סבור שהספר נכתב בארץ-ישראל לא לפני 931, ואילו בן שמאי מקדימו עוד לפני ענן. תודתי נתונה לריעי מ"צ פוקס על מראה מקום זה.

46 הלכות גדולות דפוס ויניציאה קלת ע"ד (= ה"ג דפוס ברלין, עמ' 594) מובא על-ידי לויין באוצר הגאונים לבבא קמא בחלק התשובות עמ' 93, ועל-ידי מירסקי במבואו לשאילתות, עמ' 2 הערה 11 ועמ' 8 הערה 2, ועל-ידי אברמסון בספרו עניינות בספרות הגאונים, עמ' 94, וראה ד' רונטל 'לישנא דכלה' תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 296 הערה 77. תודתי לריעי מנחם צבי פוקס על מראה מקום זה.

47 לעיל ראינו שלציווי כלך' יש משמעות לך. אפשר שכתקופת הגאונים השתמשו בו כתחליף למלה לך וכן ככינוי למה שאנו קוראים פרשת לך לך. ראה ש' מירסקי, שאילתות, ירושלים

כלך בבטוי המדרשי

למרות שהביטוי המדרשי הוא תנאי, נתחיל את הדיון בתלמוד הבבלי, כי ניתן לקבוע בוודאות 'כלך' כחלק מנוסח הביטוי אשר שם. הביטוי המדרשי נמצא בבבלי 30 פעם⁴⁸ בתוך 15 ברייתות.⁴⁹ נוסח הביטוי בדפוס וברוב כתובי-היד הוא 'או כלך לדרך זו'.⁵⁰ במעט מקומות היו שיבושים בכ"י שבכל זאת העידו על הנוסח הזה.⁵¹ כנראה, היתה זאת מסורת אחת בנוסח הביטוי בבבלי. במספר קטן של כ"י נמצא הביטוי בצורה כזו: 'כלך לדרך זו', בלי מילת הפתיחה 'או', בקרב כ"י אלו⁵² נמצאו שני קטעי גניזה.⁵³ יש להדגיש שהמסגרת המדרשית סובלת את שתי הצורות האלו במידה שווה.⁵⁴ לצורך העניין עד עתה, יש להעיר שבשתי הצורות ישנה עדות לעצם המילה 'כלך', והיא מתועדת היטב בבבלי.

- תש"כ, כרך א, עמ' 2 הערה 11, ועמ' 8 הערה 2. חילוף בין 'כלך' למילים לך נמצא במסירה מאוחרת של מכילתא דרשב"י (לך לך) ובציטוט במדרש הגדול ('כלך'). ראה בהמשך את הדיון על הביטוי 'או לך לך לדרך זו' במכילתא דרשב"י. מכל מקום, אין לערוב שימוש זה של המילה בתקופת הגאונים עם האטימולוגיה המקורית של המילה 'כלך'. באשר לגיקוד המלה 'כלך' ראה ברגרין, שם, עמ' 130 ואילך, וקדם לו ילון במאמרו, שם, עמ' 21.
- 48 פסח' סא ע"ב; יומא מה ע"ב, נה ע"א; סוכה מג ע"א; יבמות נד ע"ב; סנה' ד ע"ב; הוריות ז ע"א; זבחים לח ע"א, ע ע"א; מנחות כא ע"ב, לד ע"א, נא ע"א, עז ע"ב; חולין ככו ע"ב; גזיר מה ע"ב. בזבחים קכ ע"א הדפוס משובש ואין שום עדות לקיום הביטוי 'או כלך לדרך זו' במקום זה. הוא חסר בכ"י מ, ובפרים כ"ח 3998, וראה דיקדוקי סופרים במקום.
- 49 הבריות הוצעו על ידי ת"ר (דנ"ר) 7 פעמים, ועל ידי תניא (דנביא, לכדיתניא) 8 פעמים. (פעם אחת, בזבחה' לח ע"א, מילת התצעה היתה רק בכ"י ווטיקן 118 ולא בדפוס).
- 50 מינכן 95—13 פעם; אוקספורד בודלי 366/3—4 פעמים; ווטיקן 134—פעמים; לונדון 400—פעמים; פרינצי II 17.9—פעמים; פריס כ"ח 10—פעמים; ווטיקן 118—8 פעמים; גיוויורק JTS 319 EMC 108 Rab—פעמים; אוקספורד בודלי MS. Heb e. 51 2677—פעמים.
- 51 'או נלך לדרך זו'—לונדון 400—פעם אחת—סוכה מג ע"א; 'אי כלך לדרך זו' ווטיקן 118—מנחות עז ע"ב—פעם אחת; זבחה' ע—א—פעם אחת; 'אוכ לך לדרך זו' אוקספורד בודלי 3186—סוכה מג ע"א—פעמים; 'אוכלך לדרך זו' ווטיקן 118—מנחות כא ע"ב—פעמים; 'אוכלו לדרך זו' ווטיקן 118—זבחה' לח ע"א—פעמים. התחלופים בין א—או בין הדפוסים של הבבלי ובין כתובי-היד הם רגילים.
- 52 לונדון 400—יומא מה ע"ב—פעם אחת ובגליון הדילוג בין הדומות הושלם והגירסא שם גם בלי 'או'; מינכן 95—סנה' ד ע"ב—פעמים, הוריות ז ע"א—פעמים, חולין ככו ע"ב—פעם אחת; ווטיקן 118—זבחה' לח ע"א—פעם אחת, גזיר מה ע"ב—פעם אחת; קימברידג' TSF I (1) 24 יבמות נד ע"ב—פעמים; קימברידג' 176 (1) TSF II פסח' סא ע"ב—פעמים. נוסח זה גם נמצא אצל ר"ח יומא מה ע"ב (פעם אחת), הוריות ז ע"א (פעמים), פסח' סא ע"ב (פעם אחת), ואצל רש"י זבחה' ע ע"א (פעם אחת) ומנחות נא ע"א (פעם אחת).
- 53 בקטע גניזה נוסף, קימברידג' 12 (2) TSF I לסנה' ד ע"ב נמצא נוסח 'הכלך לדרך זו', שנראה כתולדה של הנוסח 'כלך לדרך זו', שהרי לא נראה שאיזה סופר היה מחליף 'או' בה"א השאלה שהיא פחות מתאימה למסגרת המדרש.
- 54 ברגרין, שם, עמ' 129 (לפי תיקוניו בהוספות) כתב: 'או (= שמא) בתחילת המונח הדרושי (או כלך לך, או כלך) הנהו חלק של הביטוי ואינו חסר בבבלי שלנו, ובשאר ספרים בשם ברייתא אלא באיזה דפוס או כ"י פעם ופעמים בטעות המעתיק'. ובהערה 5 שם; 'טועים המילונים והקונקורדנציות שמביאים מונח דרושי זה בלא מילת או בתחילתו. העדות נגד דעה זו. ראה הערות 52, 53 למעלה. הנוסח בלי 'או' נמצא עוד הרבה פעמים בכ"י רומי 31 ובכ"י פרמא לתורת כהנים. ועוד אשוב לדון בעניין זה להלן בחילופי הנוסח בתו"כ.

בתורת כהנים הביטוי המדרשי נמצא 50 פעם בתוך 28 ברייתות.⁵⁵ מהן ישנן 9 מקבילות בתלמוד הבבלי.⁵⁶ אחת המסורות הבבליות הנ"ל, 'או כלך לדרך זו', היא הצורת הרגילה בדפוס הראשון ומתועדת גם במספר כתובייד.⁵⁷ במעט מקומות היו שיבושים בכ"י שבכל זאת העידו על הנוסח הזה.⁵⁸ אף למסורת הבבלית השנייה הנ"ל 'כלך לדרך זו' מצויה עדות בשני כ"י חשובים.⁵⁹ אמנם אין אלו המסורות היחידות בנוסח הביטוי המדרשי בתו"כ. בכ"י החשוב והעתיק ביותר של תו"כ, כ"י רומי 66 (= ב) עם ניקוד בבלי עליון, נמצא נוסח אחר לביטוי המדרשי באופן עיקבי.⁶⁰ ניתן להוכיח שנוסח זה 'הולכה לך לדרך הו', הוא המסורת הארצישראלית המקורית בתו"כ.⁶¹ מלבד כ"י רומי 66, הנוסח הזה נמצא פה ושם בשאר כ"י של תו"כ.⁶² אף התפרצה של נוסח זה בכ"י אלו, היינו, מאמצע הספר

55 הציונים בסוגריים להוצאת ווייס. נקודה אחת מציינת את עמוד א וכו' עד ארבע נקודות המציינות ע"ד. האות פ"ה מציינת לפרק ואות ש"ן לפרשה. תו"כ (1) נדבה פג א—ג (ווייס ה) / רומי 66 עמ' י"ד; (2) נדבה שט ג—ה (י / מ—מא); (3) נדבה פיד ד—ה (יב: / ג); (4) חובה פב א—ד (יז. / עג); (5) חובה שה ט—יא (יט: / פו); (6) חובה פיא ה—ו (כב: / צח); (7) חובה שיא ט—א (כה: / קט); (8) צו פא טז (כט: / קלא); (9) צו פד א—ה (לא: / קלט); (10) צו שז א—ז (לה. / קנו); (11) שרצים ש ה—ו (לח: / קע); (12) שרצים פו ב—ד (נא: / רטו); (13) שרצים פיא ו, ח (נו: / רלה); (14) שמיני שי א (נו: / רלו); (15) תזריע שא ט—א (נח. / רמג); (16) תזריע פ"ב ב (נח: / רמו); (17) תזריע פד ב (נט: / רמט); (18) תזריע פב די—ו (סב: / רנח); (19) תזריע פיא ג—ו (סו: / רעז); (20) תזריע פיד ד—ו (סח: / רפג); (21) מצורע שד ו—י (עב: / רצט); (22) זבים פו ו—ע (ע: / של); (23) אחרי מות שג ג—ו (פא: / שמה); (24) אמור פיו ה—ח (קג. / תנט). יש לשים לב שבמספרים הבאים יש שתי ברייתות: (8), (10), (13) (23) ובמספר (9) המונח מופיע שלוש פעמים.

56 (3) נדבה פיד (ווייס יב) — מנחות כא ע"ב; (4) חובה פב (יז.) — תזריע ו ע"א; (6) חובה פיא (כב:) — סנה' ד ע"ב, וזבח' לח ע"א; (8) צו פא (כט:) — יומא מה: (שתי הברייתות בשני המקורות מקבילות); (9) צו פד (לא:) — מנחות נא ע"א; (10) צו שז (לה.) — מנחות עז ע"ב (שתי הברייתות בשני המקורות מקבילות); (11) שרצים שי (לח:) — זבח' ע ע"א; (23) אחרי מות שג (פא:) — יומא נה ע"א (שתי הברייתות בשני המקורות מקבילות); (24) אמור פיו (קג.) — סוכה מג ע"א.

57 אלו העדים הגורסים 'או כלך לדרך זו': דפוס ראשון (ד"ץ) ש"ה 36 פעמים; רומי 31 (ר) 6 פעמים; פרמא, 139/1 (פ) 7 פעמים; לונדון 341.2 (ל) 11 פעמים; אוקספורד בודלי 151.4 (א) 32 פעמים. באלו יש עדות לנוסח 'או כלך לדרך הו' ד"ץ 6 פעמים; א פעם אחת.

58 כ"י פ גורס 'או כלך לדרך זו' פעם אחת (2) נדבה שט; כ"י ל גורס 'או נלך לדרך זו' פעם אחת (4) חובה שיא; כ"י א גורס 'או כלך לדרך...' ואז כלך לדרך' פעם אחת (נדבה פג); כ"י א גורס 'או כדרך זו' פעמים (13) שרצים פיא).

59 כ"י פ גורס 'כלך לדרך זו' 27 פעמים לפי המספור של מקומות בתו"כ הנמצא בהערה 55: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 21, 22, 23. כ"י ר' גורס כך 12 פעמים במקומות אלו: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. פעם אחת (22) כ"י פ גורס 'כלך לדרך הו'.

60 חוץ מנדבה פג (עמ' יד) שהוא ביד אחרת ומאוחרת לגוף כתובייד. ברגרין, שם, עמ' 131 הערה 14 כתב ד"ק בעמוד [יד] שהושלם מאוחר, כתוב או לך לך לדרך הו', או לכה לך לדרך הו' (בלי ניקוד) ובע' [ע"ג] הולך לך לדרך הו', פעמים יש בע' [נב] לדרך זו, ותקנת תהה ה"א על גבי זו ניקד ה', ופעם אחת הניח הנקדן לדרך זו, בלי ה' הידיעה ושכת לתקן, וכל השאר — 44 פעמים — ככתוב וכמנוקד למעלה.

61 הראשון שהעיר על כך היה לילון, שם, עמ' 268.

62 לפי מספור של מקומות בתו"כ הנמצא בהערה 55, כ"י אלו גורסים 'הולכה לך לדרך הו': ל — 11, 21 (סך הכל 3 פעמים); ר — 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24 (סך הכל — 14 פעמים);

עד לסופו, מלמדת על מקורותיו. בראש הספר הירבו הסופרים לתקן את נוסח הביטוי על-פי המסורות הבבליות, אבל לאחר שהביטוי המקורי חזר הרבה פעמים נכנעו ומיעטו לתקן אותו וע"י כך השאירו לנו עדות חשובה על הנוסח המקורי שעמד לפניהם. עניין זה בולט בכמה מקומות בסוף הספר, שבהם רוב כתובי-היד מעידים על הנוסח הזה⁶³. עצם ריבוי הנוסחאות⁶⁴ במספר כ"י מעיד שעמד לפני הסופרים נוסח תמוה ושונה מהמסורות הבבליות השגורות בפייהם. נוסח הדפוס הראשון הוגה לגמרי על-פי המסורות הבבליות חוץ מארבעה מקומות באמצעו ובסופו שבהם יש זכר לנוסח המקורי⁶⁵. במעט מקומות היו שיבושים בכ"י שבכל זאת העידו על הנוסח המקורי⁶⁶. חיוק שאין לאחריו ראייה, שכן אמנם היתה המסורת הא"י, והנוסח המקורי בתו"כ בא מתוך קטעי הגניזה, ביניהם כאלה עם כתיב וניקוד ארצי-ישראלי מובהק.

לקמן רשימה של קטעים אלה: פינקלשטיין במהדורתו לספרא כרך א מביא את הקטעים: קימברידג' TSC5.3 'או כלך לדרך זו' (פעמיים); אנטונין 193 'ה' ל' ל' הור' וכן 'הול' ל' הור' שהן נוסחאות המעידות על 'הולכה לך לדרך הור'; קימברידג' TS16.327 'הולכה לך לדרך הור' (פעם אחת); בהמ"ל ENA1488 'הולכה לך לדרך הור' (פעמיים); קימברידג' TSC5(20) 'או לכה לך לדרך הור' (פעמיים) (ושמא בכרכים הבאים נזכה לעדות נוספת לנוסח המקורי של הביטוי בתורת כהנים); קימברידג' TSC5(16) 'הולכה לך לדרך הור' (פעם אחת);⁶⁷ אוקספורד בודלי' Ms. Heb d.62, fol 42 'הולכה לך לדרך הור' (פעם

פ — 18, 19, 20, 23, 24 (סך הכל — 9 פעמים); א — 20, 21 (סך הכל — 4 פעמים. כ"י א גם גורס 'הולכה לך לדרך זו' 15, 17 (ארבע פעמים); כ"י ברסלאו (Zuckerman 108, Loewinger 151 et Weinryb) גורס כך: 1 (פעם אחת), 3, 4, 6, 7, 8 (פעם אחת, כ"י מדגל על המקרה השני), 10, 11, 12, 15, 17 (פעם אחת), 18, 19 (פעם אחת), 20, 21, 22, 23 (3 פעמים), 24 (פעם אחת) — 34 פעם. כ"י זה גורס 'זו' 1, 17 (פעמיים). תודתי נתונה לד"ר ש' נאה שהפנה אותי לכ"י זה.

63 במקומות אלו (לפי מספור המקומות הערה 55) כ"י אלו גורסים 'הולכה לך לדרך הור' 18: ב (= רומי 66), ר, פ, אוקספורד בודלי' 2657/1; 20: ב, ר, פ, א, שטראסבורג 127.5, אוקספורד Ms. Heb d.62 fol. 142 V; 21: ב, ר, א, ל; 23: ב, ר, פ, אוקספורד בודלי' 2671/2; 24: ב, ר, פ.

64 לכ"י אלו יש יותר מארבע נוסחאות לביטוי: ל: 11; ר: 10; א: 8; פ: 7; ברסלאו — 4 (5). אפילו בכ"י יש 6 נוסחאות. ר' הלל לרשימת התלופים.

65 ד"ר גורס 'או לכה לדרך זו' בתו"כ 14, 24 (סך הכל פעמיים); 'או לכה לדרך הור' בתו"כ 14 (פעם אחת), 'או לכה לדרך זה' 24 (פעם אחת); 'או לכה לך לדרך זו' בתו"כ 22 (פעמיים). 'הולכה לך לדרך הור' א, 18 (פעמיים); 'הולכה לך לדרך זו' א, 19 (פעם אחת); 'הולכה לך לדרך הור' פ, 18 (פעם אחת); ר, 20 (פעם אחת); 'הו לכה לך לדרך הור' ר, 15 (פעמיים); 'הולך לך לדרך הור' ב, 4 (פעם אחת); 'הולכה לך לדרך הור' ל, 12, 13, 20, 22, 23 (9 פעמים) [כנראה זה פירוש: המדרש הולך אותך (לך — מושא ישיר כמו בארמית)]; 'הולכה לך לדרך הור' ל, 9 (פעמיים) (אפשר לפרש את נוסח זה כפירוש הולך! אחת אותה (הדרשה)); 'הולכה לך לך לך' ל, 10 (פעם אחת) (הפירוש כנ"ל); 'או הולכה לך לדרך הור' ל, 14, 15, 16, 17 (6 פעמים); 'או הולכה לך לדרך הור' ל, 18, 19 (4 פעמים); 'או הולכה לך לך לך' ל, 9 (פעמיים) [את כל הנוסחאות עם 'הולכה לך' או 'הולכה' אפשר לפרשם כנ"ל]; 'הולכה לך לדרך הור' אוקספורד בודלי' 2658/1 (פעמיים); 'הולכה לך לך לך לך' ל, 1 (פעם אחת); הולכה (?) — ברסלאו, 23 (פעם אחת).

67 תו"כ שרצים פו ב—ג. הקטע פורסם בספר קטעי גניזה של המשנה בעריכת י' ייבין, ירושלים, (מקור) חשל"ד, עמ' 192.

אחת); 'הולכ' לך לד' הו' (פעם אחת); ⁸⁰ לונדון BM Or 5558A/29-30 'הולכה לך לדרך הו' (פעמיים); ⁸¹ לנינגרד אנטונין 322 'הולכה לך לדרך הו' (פעם אחת); ⁸² אוקספורד בודלי 2658/1 'הולכה לך לדרך הו' (פעם אחת), 'הולכה (...) הו' (פעם אחת); ⁸³ שטראסבורג 127.5 'הולכה לך לדרך הו' (פעמיים); ⁸⁴ אוקספורד בודלי 2671/2 'הולכה לך לדרך הו' (פעמיים); ⁸⁵ TS16/327 'הולכה לך לדרך הו' (פעם אחת). לאחר שהבאנו את העדויות בכ"י ובקטעי הגניזה המעמידות את הנוסח הזה, יש לקבל את דברי ילון: 'תמונה צורה מליצית זו, הולכה, בלשון חכמים, אלא שעובדה היא ואין לבטלה', ⁸⁶ כפי ששעשה ברגרין.⁸⁷

מבחינה פילולוגית הנוסח 'הולכה לך' הוא lectio difficilior, וניתן להוכיח שממנו נובעים כל שאר הנוסחאות בכ"י של תו"כ באופן ישיר חוץ משתי המסורות במקבילות הבבליות. הנוסח הראשון שנובע מן הביטוי 'הולכה לך לדרך הו' הוא 'או לכה לך לדרך הו'. הקריאה תואת היא יותר קלה כי הציווי המוארך 'לכה' נמצא הרבה במקרא לעומת הצורה 'הולכה' שאיננה ידועה ממקור אחר חוץ משימוש בביטוי המדרשי. יתכן שהמילה 'או' מושפעת מן ההברה הראשונה 'הו' של 'הולכה' (וכן מתפקיד המונח במדרש ש'הולכה' פותחת אפשרות אחרת), ושאר התיבה יוצר את הציווי המוארך הנמצא במקרא. על חסרון המילה 'או' בביטוי המקורי עוד נדון להלן. העדות העומדת לטובת הנוסח 'או לכה לך לדרך הו' היא פחותה מבחינת טיב כתובי-היד ומספר העדויות.⁸⁸ אף תפוצת המקרים, בעיקר בהתחלת הספר ובאמצעו, שאחרי-כך מביאים את הצורה המקורית, מעידה שנוסח זה הוא תולדה של הנוסח המקורי ולא להפך.⁸⁹ הנוסח השני שנובע מן הביטוי 'הולכה לך לדרך הו' הוא 'או לך לך לדרך הו' שהוא בעצם תולדה של 'או לכה לך לדרך הו', בהחלפת ציווי המוארך 'לכה' בציווי הרגיל 'לך'. כמעט ואין עדות לקריאה הקלה הזאת בכ"י לספרא. תדירותו הנמוכה של נוסח זה לעומת נוסח 'או לכה לך לדרך הו' מעידה שאינו אלא תולדה

- 68 תוריע פיד ד-ו, שם, עמ' 198.
69 נדבה שט ג-ה.
70 חובה פב א-ד.
74 הקטע פורסם בספר קטעי גניזה של משנה, תלמוד, ומדרש, נערך בידי נ' אלוגי, ירושלים, מקור 1973, עמ' 181 ש' 2.
75 שם, עמ' 268.
76 שם, עמ' 130.
77 הנוסח 'או לכה לך לדרך הו' נמצא בכ"י הבאים לפי מראה המקומות בהערה 55: ב, 1 — פעם אחת; ר, 12, 13, 19 — סה"כ 3 פעמים; קימברידג' (20) TSC, 4 — סה"כ פעמיים. הנוסח 'או לכה לך לדרך הו' נמצא בכ"י הבאים: פ, 6 — סה"כ פעם אחת; ל, 10 — סה"כ פעם אחת; ר, 10, 11, 13, — סה"כ 5 פעמים; ברסלאו — 2, 5, 6, 9, 13, 14, 19 — סה"כ 10 פעמים; ד"ו, 22 — סה"כ פעמיים, במעט מקומות היו שיבושים בכ"י שבכל זאת העידו על הנוסח הזה: 'או לכה לדרך הו' בד"ו, 14 — סה"כ פעם אחת; 'או לכה לדרך הו' ל, 10 — סה"כ פעמיים; ד"ו, 24 — פעם אחת; 'או לכה לדרך זה' ד"ו, 24 — פעם אחת; 'לכה לך לדרך הו' ר, 19 — פעם אחת; 'לכה לדרך זו' ר, 12 — פעם אחת; ברסלאו, 9, 24 — פעמיים. נאה, שם, עמ' 323 קרא 'אולכה' 9 פעמים אך נראה לנו שהצפיפות בין המילים גרם לקריאתו ושהן מילים נפרדות. ככלל, אין אנו נוהגים לחפש קריאה קשה כשאפשרות טבירה קיימת לקריאה אחרת. אין אנו רואים את הקריאה 'אולכה' אלא כטעות סופר ולא כשלב בתולדות הנוסח כפי שנאה מתאר שם, ראה בפנים עמ' 18.
78 כפי שטען ברגרין, שם, עמ' 130 ועל צורת זו בירושלמי ראה את הדיון בהמשך.

באשר לתיבה 'הולכה' הצורה עצמה בעייתית. ילון⁷⁹ הסביר את הצורה כציווי מוארך על-פי הדגם המקראי⁸⁰ שִׁמְרָה נִפְשִׁי (תהילים פו, ב), זָכְרָה לִי (סוף נחמיה), אלא הוא לא הסביר את הכתיב ההמלא וי"ו של התיבה וקיום ה"א השורשית בציווי של פועל בגזירת פ"ה (פ"י). במקרא ישנם מקרים מעטים שבהם הנטיית של השורש 'הלך' בבנין קל היא על דרך גזירת השלמים.⁸¹ מצאתי דוגמאות נוספות לכך במשמעות ציווי בלשון חז"ל: ספר בן סירה ג 17: 'בני את כל מלאכתיך בעונה הלוח' [כ"י ג]; וספרי דברים פ"ט: שח עמוד 327: 'ואמ' לו אצל בני אדם הלך'.⁸² מכאן אנו למדים שתופעה זו אינה זרה לגמרי ללשון חז"ל. דומנו שהווי"ו של 'הולכה' היא תופעה של כתיב מלא וי"ו⁸³ שנמצא בלשון חז"ל במילים שיש בהן קמץ קטן (וכר) לפני רי"ש (כגון: קורבן, עורלה, ועוד) בכתובייד טובים כגון כ"י קרפמן ופרמא למשנה וכ"י רומי 66 לתו"כ. ידועה הקירבה בין למ"ד ורי"ש בהגייה והחילופים ביניהם בלשון חז"ל.⁸⁴ מעטות הדוגמאות של כתיב מלא וי"ו לפני למ"ד בלשון חז"ל אבל הן קיימות. במגילות מדבר יהודה נמצא הכתיב 'כול' במקום 'כל'; ובמשנת שבת ח, ה (בכ"י קרפמן ולו) נמצא 'קולמוס' במקום 'קלמוס'; ובירושלמי יבמות סוף פ"א 'קוליהם' במקום 'קליהם', מכאן שתופעה זו מצויה לכל הפחות במקרים מעטים בלשון חז"ל.⁸⁵

מתוך הדיון לעיל ברור שאין לראות, ואף אין צורך לראות, את התיבה 'הולכה' כצמד של שתי מילים 'הו' (= או) + 'לכה' כפי שטען ברגרין. כבר ראינו למעלה⁸⁶ מסורת בבליית 'כלך לדרך זו' שלא הודקה למילת הפתיחה 'או'. חיוק למקוריות נוסח זה נמצא בעובדה שגם 'הולכה' היא ציווי ללא מילת הפתיחה 'או'. יש להדגיש שלמרות שהביטוי עם 'או' היא קריאה קלה יותר ומצלצלת לאוזן במשא ומתן המדרשי הוא אינו הכרחי.⁸⁷

79 שם, עמ' 268.

80 ראה W. Gesenius, *Hebrew Grammar*, (Oxford, 1910), עמ' 124, 131. בלשון חז"ל צורה זו אינה רגילה. היא ידועה לנו רק בצייטוט מן המקרא בפעלים בבניין אחר בסוכה פ"ד מ"ה 'הושיעה נא', הצליחה נא, ראה ברגרין, שם, עמ' 129 הערה 2.

81 ראה מאנדלקרן, שם, ערך 'הלך'. וכדאי לציין לציווי הלכו (ירמיהו נא, ג). נאה, שם, עמ' 322, הערה 20 מוסיף שמות ט, כז: 'ותהלך אש ארצה' מצורות המנוקות קל 'הלך' בספר איוב.

82 ראה עוד 'להלוך' במדבר רבה במדבר פ"שה כ, המובא על ידי בן-יהודה במילונו ערך 'הלך' עמ' 1093.

83 ראה אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 1245 שהצביע על תופעה זו כרגילה. ייתכן שהווי"ו באה לוודא את ההגייה שנוצרה כהקלה בהגייה. ראה י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, כרך ב (ירושלים תשמ"ה), עמ' 1131. בהערה 38, שם, הוא מתקשה בעובדה שהניקוד למנוח הולכה אינו הצפוי לציווי מוארך.

84 ראה אפשטיין, שם, עמ' 1228.

85 בירמיה ג, ו, נמצא בינוני יחידה הלכה (ראה מאנדלקרן, קונקורדנציה לתנ"ך, ערך 'הלך'), אבל דחוק לפרש את הצורה כתיב על פיה, גם אם נאמר שהכוונה היא לדרשה ולא לתנא. ראה עוד בכ"י קופמן מדות ספ"ג 'עולה' במקום 'עלה'; פסח' ו, יג 'הולך' במקום 'הלך'; וראה את הדיון אצל אפשטיין, שם, עמ' 1253 ואצל ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 28, 44.

86 ראה הערה 54.

87 לאחר כל מה שנאמר, ברור שאין להתייחס ברצינות למה שרצה ברגרין ללמוד מניקודה של התיבה 'הולכה' שם, עמ' 131: 'על הכ"ף של הולכה יש לפעמים סימן רפה (ק = קיפא) שמא לרמוז הלמ"ד שייכת למטה ואינה מחוברת בשנ"ל ליהו' שהיא תיבה בפני עצמה ומצורפת'. ניקוד של כ"ף רפה נמצא גם בקטע הגניזה.

יש קושי גם בהמשך הביטויים⁸⁸ 'הולכה לך לדרך הור' כאשר לתיבה 'לך' בנודיד⁸⁹ הסביר את הביטוי כדוגמא ליבוא הסמוי מיוונית 'או כלך/הולכה לך לדרך הור' (= הולכנה לך, תרגומה לך לניסוח אחר) על-פי סורית ויוונית כנ"ל (μελα φέρειν) אעביר ללשון אחרת, ובהערה שם, 'צבצורה עברית: כשאתה בא לדרך זו ... וכשאתה בא לדרך הור ...' (במכילתא דרשב"י 12/191). כפי שהסברנו למעלה 'הולכה' היא ציווי מוארך של בניין קל ולא הפעיל. הסבר אחר לתפקיד הכינוי 'לך' בביטויים מסוג זה במקרא הוצע על ידי וויטלי⁹⁰ לפי הסברו הכינוי 'לך' אינו מתפקד אלא לצורך הדגשה. לפי ההסבר הקלאסי, יש לראות את הכינוי 'לך' כשימוש של *dativus ethicus*⁹¹ בלשון חז"ל ובארמית. תופעות כאלו רגילות בעברית, במיוחד בלשון חז"ל, ואין לראותן דווקא כיבוא.

בתוספתא הביטוי המדרשי נמצא פעמיים בברייתא אחת, תוספתא פסח' פ"ד ה"ב, שיש לה מקבילה בבבלי פסח' סא ע"ב. נוסח הביטוי המדרשי בדפוס, בכ"י ערפורט, בכ"י ווין ובק"ג נ שהוא כנראה קימברידג' TSE II 2, הוא 'או כלך לדרך זו', אבל בכ"י לונדון הנוסח הוא 'הולכה לך לדרך הור'. על האפשרות שבחילופי הנוסח בכ"י של התוספתא שרדו החילופים בין המסורת הארצי-ישראלית של הברייתא לבין המסורת הבבלית של הברייתא כתב ליברמן: ⁹² 'כיצד יתכן שמסורת הבבלי לא השפיעה על נוסח התוספתא ששנו אותה בישיבות בבל ... ויש אשר גם בכ"י אחד נשארה לנו מסורת א"י ובכ"י שני נשרדה באותו מקום מסורת אחרת'. ובמקום אחר הוא כתב: ⁹³ 'ההסבר נותנת שבועדי ובוודאי השפיעה מסורת זרת בכמה מקרים על נוסח התוספתא שבידינו, ואף שעיקר התוספתא שלנו מקורו מישיבות א"י מ"מ לא נצלה משינויים ותוספות ששורשם הוא בישיבות גאונים בבל'. ויש לשאול: האם הנוסח המקורי בתורת כהנים הוא הנוסח המקורי גם בתוספתא?

בספרי דברים הביטוי המדרשי מופיע שש פעמים בתוך ארבע ברייתות.⁹⁴ יש מקבילה אחת בין ספרי פס' לו למנחות לד ע"א. הדפוס ורוב כתובי-היד גורסים 'או כלך לדרך זו', השווה לאחת המסורות הבבליות.⁹⁵ ישנה עדות משנית במדרש הגדול במקבילה לפס' לו.⁹⁶ שם הנוסח הוא 'הולכה לך לדרך הור'. אמנם אין לשכוח שאין בידינו כתובי-יד מעולים או רבים לספרי דברים. והיו מקרים שנוסח מקורי נשתמר במדרש הגדול. השאלה היא אם המקום הזה ביניהם.

88 כאשר לחילוף נוסח 'לדרך הור' כנגד 'לדרך זו' שהבאנו לעיל, הוא אינו גורם קושי כלשהו. ראה את הדיון עליו אצל ברגרין, שם, עמ' 131. ראה נדרים ג ע"ב 'בדרך הור' וחילופי הנוסח בכ"י, (למשל: קויפמן 'בדרך זו' ולאחר הגהה: 'לדרך הור').

89 לשון המקרא ולשון חכמים, תל-אביב 1967, כרך א, עמ' 137.

90 ראה C. F. Whitley, 'The Hebrew Emphatic Particle with Pronominal Suffixes' *JQR* 64/5 (1974-1975), עמ' 225-228.

91 ראה וויטלי, שם, עמ' 225 הערה 4.

92 ראה תוספות ראשונים, ח"ד, מבוא, עמ' יב ואילך.

93 דבריו מצוטטים מתוך מאמרו של א"ש רוזנטל, 'המורה' *PAAR* 31 (1963), עמ' ס-סא.

94 ראה ספרי דברים פס' לו עמ' 66; קיא עמ' 172; קסת עמ' 214; ריז עמ' 250. יש לתקן את המספור של ברגרין, שם, עמ' 130 הערה 10.

95 נוסח זה נמצא בכל כ"י לפי מהדורת פינקלשטיין. ישנם כמה שיבושים שאף הם מעידים על נוסח זה. בפס' קיא — כ"י א גורס 'גלך' (פעמיים); בפס' ריז מדרש חכמים גורס 'גלך' (פעמיים).

96 ראה מדרש הגדול לספר דברים מהדורת ש' פיש, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ב, עמ' קטל, ולא לפי חילופי הנוסח שציין פינקלשטיין במהדורתו של ספרי דברים.

במכילתא דרשב"י הביטוי המדרשי מופיע חמש פעמים בתוך שלוש ברייתות.⁹⁷ לפי הקריאה של האקדמיה ללשון העברית (במפעל המילון ההיסטורי) נוסח הביטוי בכל המקומות האלו הוא 'או לך לך לדרך זו'.⁹⁸ חילוף נוסח נמצא במקבילה למדרש הגדול למכילתא דרשב"י עמ' 160: 'או כלך לדרך זו'. אך קשה להגיה את הנוסח של שני קטעי גניזה עתיקים בחמשה מקומות על-פי מקור מאוחר ועדות משנית כשהיא מעידה על עצמה שהיא מושפעת ממסורת בבליית. בשאר המקומות אין חילופי נוסח ואין לנו אלא לסמוך על כתובייהידי עצמם, חשיבותם, ומקוריותם. אם קביעה זו מוצדקת, אנו למדים על נוסח מקורי ארצי-ישראלי נוסף לביטוי המדרשי.

בירושלמי יומא פ"ה ה"ה מב ע"ג הביטוי המדרשי מופיע ארבע פעמים בברייתא אחת, שהיא מקבילה לתו"כ אחרי מות שג ג-ו (פא ע"ג), ולבבלי יומא נה ע"א. נוסח הביטוי בירושלמי (גם לפי כ"י לידן) הוא 'או לכה לך לדרך הווי'. היות ואין בידינו עדות המתנגדת לנוסח זה, לכאורה, אין בידינו לדחותו אלא לקבלו. כך נתגו ילון⁹⁹ וברגריין.¹⁰⁰ אמנם אפשר ואפשר שנוסח זה אינו אלא תולדה של הנוסח המקורי בתו"כ: 'הולכה לך לדרך הווי', כי בהשוואה לנוסח זה הקריאה בירושלמי קלה יותר. כמובן, קיימת האפשרות שההתפתחות מן הנוסח 'הולכה לך לדרך הווי' לנוסח הירושלמי 'או לכה לך לדרך הווי' התחילה לפני עריכת הירושלמי. אם כן, לפנינו נוסח מקורי נוסף לביטוי המדרשי.

לאחר שהבאנו את כל המקורות לביטוי המדרשי הידועים מן הקונקורדנציות ומן המחשב של אוניברסיטת בראיילן, ובדקנו את כתובייהידי ודגו בחילופי הנוסחאות — יש לשאול: האם ניתן לקשור בין הגירסאות והמסורות בתמונה אחת כללית? ילון¹⁰¹ טען שהצורה המקורית נמצאת בכ"י רומי 66 של תו"כ, 'הולכה לך לדרך הווי'. הוא ראה 'את השתלשלותו של מונח זה' כדלקמן: 'הולכה לך' [<] לכה לך [<] כלך'. והעיר 'שמא הולכה ולכה צורות דיאלקטיות קדומות הן זו בצד זו'. ברגריין, לעומתו, בחר בנוסח הירושלמי 'או לכה לך לדרך הווי' כנוסח המקורי. הוא ראה את הצורה בבבלי 'כלך' כצורה המקוצרת מן לכה לך: 'כלך ... בהבלעת הלמ"ד חסרת התנועה'. את הצורה 'הולכה' הוא ראה כתולדה של הנוסח 'או לכה' ואין כאן אלא הו במקום או, שנצטרף לפועל לכה'. נאה¹⁰² רואה את ההתפתחות בתו"כ כך: הולכה לך [<] אולכה לך [<] או לכה לך בקבוצה א' שלו שהיא אינה מכירה

97 לפסוק כא: ב עמ' 160 — כ"י אדלר 1180 (פעמיים); כא: לא עמ' 183 — כ"י פירקוביץ 268 (פעם אחת), כב: יו, עמ' 209, פירקוביץ 268 (פעמיים).

98 מלמד, בהוצאה הביקורתית של מכילתא דרשב"י, עמ' 160, השלים את הקריאה פעם אחת על-פי הקריאה המסופקת בהמשך המדרש (הכל לפי אדלר 1180). 'או לכה [לדרך זו ...] ... או לך לכה [לדרך זו]'. לפי קריאה זו הנוסח בודאי משובש, ואינו מתאים לקריאה הבטוחה בכ"י פירקוביץ 268. בשאר המקומות הנוסח 'או לך לך לדרך זו' השווה 'לך לך' במקרא: בראשית יב, א; כב, ב.

99 שם, עמ' 268 הוא כתב: 'ושמא הולכה ולכה צורות דיאלקטיות קדומות הן זו בצד זו'.
100 שם, עמ' 129. הוא בחר בנוסח זה כמקורי וכבסיס של שאר הנוסחאות. בהערה 2, הוא ביסס את טענתו על דברי קוטשר 'שיכולים אנו לסמוך על מקורות העברית של הירושלמי מכל הבחינות'. אמנם, לקבל טענה זו בצורה פשטנית נראה לנו כמוטעה וכמוגזם. אין לשכוח שכ"י לידן של הירושלמי הוא גם משובש ומתוקן הרבה, וקשה לדחות את הנוסח של כל שאר המקורות עם כתובייהידי מעולים, בצורה כה קלה. יש לדון כל מקרה ומקרה בירושלמי בפני עצמו.

101 שם, עמ' 323.

102 שם, עמ' 268.

את הביטוי כלך והתפתחות בקבוצה ב מן או לכה לך למילה כלך. בשלוש השיטות האלו יש גטייה לקבל נוסחה אחת או שתיים כמקוריות לביטוי. דומני שמשיתנו המדעית של ליברמן, יש אפשרות אחרת מאשר לראות רק נוסח אחד כמקורי וכל נוסח כתולדה שלו. בירושלמי כפשוטו¹⁰⁵ כתב ליברמן על תופעה דומה בירושלמי:

ונמצאת לומד שאין להמנע מלקבל גירסא חדשה בירושלמי, אם תוכן הסוגיא דורש זה ואע"פ שהגירסא מכניסה מלה שאיננה במקום אחר בירושלמי. יתר על כן אפילו במקום שאנו מוצאים גרסאות שונות במילים וביטויים בודדים אין להחליט שאחת מהן בוודאי משובשת אלא לפעמים מותר להניח ששתיהן אמיתיות.

ובאשר לתוספתא כתב: ¹⁰⁶

סוף דבר מכל זה אנו למדים שעלינו להתייחס בכבוד ראש לגרסאות השונות של כתבי היד והראשונים. ואין להחליט שרק אחת מן הגרסאות נכונה. אלא יתכן, שבכמה מקרים שתי הגרסאות נכונות. כל אחת בהתאם למסורת שעל פיה נוצרה, וכל אחת היא אמיתית — אמת של טקסט, אע"פ שהאמת המוחלטת היא אחת.

מדבריו של ליברמן אנו למדים שישנה אפשרות לקיים יותר מצורה אחת כצורה מקורית של מילה או של ביטוי. אם כן הדבר בכתוב-יד של מקור אחד, על אחת כמה וכמה כש- מדובר במקורות הרבה. למעלה העמדנו ארבע נוסחאות מקוריות: שתי הנוסחאות הבבליות: (א) 'או כלך לדרך זו' (ב) 'כלך לדרך זו'; ולפחות שתי נוסחאות ארצי-ישראליות: (ג) 'הולכה לך לדרך הזה' בתר"כ; (ד) 'או לך לך לדרך זו' במכילתא דרשב"י; (ה) ואילו 'או לכה לך לדרך הזה' בירושלמי; ושמה נוסחא ארצי-ישראלית רביעית בספרי דברים: (ו) 'או כלך לדרך זו' [נזון להלן]. יתכן שיש לראות את ריבוי הלשונות האלו כתוצאה של חילופים במסורות של מקורות שונים ולא דווקא כתוצרת של התפתחויות לשוניות.

שימוש הביטוי המדרשי במסגרת הדרשה

המסגרת הרגילה ביותר לדרשה הכוללת ביטוי זה בתורת כהנים (21/29),¹⁰⁵ בבבלי (12/19),¹⁰⁶ בספרי דברים (2/4),¹⁰⁷ במכילתא דרשב"י (3/3),¹⁰⁸ ובתוספתא (1/1),¹⁰⁹

103 מבוא, עמ' יג.

104 תוספתא ראשונים ח"ד, מבוא עמ' טו.

105 מאלו עשרים ואחת, שתיים יוצאות דופן במקצת: באחת (9) חסרה 'ת"ל' ובאחת (3) ישנה הכרעה לטובת ההצעה הנגדית. בין הדרשות הפשוטות, שתיים (9, 11) לקיות כדלעיל. להלן בפנים נדון על הצורה הלא רגילה במספר (9).

106 שתיים מהן יוצאות דופן מחמת הכרעה לטובת ההצעה הנגדית (סוכה מג ע"א, מנחות כא ע"ב), ואחת (מנחות נא ע"א) מחמת חיסרון בהכרעה על-ידי 'ת"ל', ושתיים (יומא נה ע"א) מחמת חילוף לשון 'אדרבה' במקום 'או כלך לדרך זו' (בחלק ג). מתוך שבע הדרשות הפשוטות שתיים, (מנחות נא ע"א ומנחות לד ע"א), לקיות מחמת חסרון בהכרעה. באשר לצורת המדרש במנחות נא ע"א ראה להלן בהערה על עריכת מדרשי 'כלך'.

107 משתי הדרשות הפשוטות, אחת יוצאת דופן מחמת הכרעה על-ידי 'זכר לדבר' במקום על ידי 'ת"ל' (פיס' ל"ו), והיא להצעה הנגדית.

108 אחת מהן (כא כא עמ' 183) פגומה על-ידי חיסרון ברישא. השווה לדברי ע"צ מלמד מכילתא דרשב"י 'נוספות' עמ' כו.

109 הדרשה לקריית מחמת חיסרון בהכרעה, וכן הצורה שבה, שהלק 4 קודם לחלק 3, אינה רגילה. יש להדגיש שהיפוך סדר ההוכחות לשתי ההצעות אינו גורם להיפוך לשונות המדרש הקבועות

היא דרשה כפולה המחולקת לחמישה חלקים: (1) הצעה ראשונה, (2) הצעה נגדית הפותחת במונח שלנו, (3) הוכחה להצעה הראשונה ודחיה להצעה השניה, (4) הוכחה להצעה השניה הפותחת במונח שלנו ודחיה להצעה הראשונה, (5) הכרעה מן הכתוב. שאר הדרשות הכו-ללות ביטוי זה, הן לפי המסגרת המשנית המחולקת לשלושה חלקים: (1) הצעה ראשונה, (2) הצעה נגדית, (3) הכרעה מן הכתוב (השווה לחלק החמישי בצורה הארוכה).

חלקים 1, 2 הוצעו מתוך לימוד של 'מה מצינו' ¹¹⁰ או גזירה שווה ¹¹¹ או במקרה אחד קל וחומר. ¹¹² חלקים 3, 4 הוצעו מתוך 'מה מצינו' על פרט ספציפי אחר, ועל-ידי השוואה זו דוחים את ההצעה הנגדית בחלק הקודם. ההכרעה, שהיא בדרך כלל לטובת ההצעה הראשונה, הובאה מן הפסוק על-ידי 'תלמוד לומר'. לפעמים אחריה נוספה מידה, כגון גזרה שווה, ¹¹³ מה מצינו, ¹¹⁴ עוד תלמוד לומר, ¹¹⁵ מידה אחרת, ¹¹⁶ הסבר מן הדעת, ¹¹⁷ או קומבי-נציה של הנ"ל. ¹¹⁸ וכן יש מספר מדרשים הלקויים בהכרעתם על-ידי חסרון 'תלמוד לומר'. למסגרת הדרשה הכפולה ישנה מסגרת לשונית קבועה, אך ישנם שינויים קלים בפתיחה ובסיום:

פתיחה

ויולדה וטמאה שבעת ימים — שתיספור שבעה לולד האחרון.
הלא דין הוא מיטמא במת ומיטמא בוולד — מה מצינו
כשהיא מיטמא במת אינה סופרת שבעה אילא לטמאה
האחרונה — אף כשהיא מיטמא בוולד, לא תספור אילא
לולד האחרון.

1. הצעה ראשונה

והקושרות לכל חלק וחלק. יש להשוות אותה למקורות הפוכים כמותה למשל: ת"כ 3 והמקבילה בבבלי מנחות כא ע"ב, וסוכה מג ע"א, שיש בהם הכרעה לטובת ההצעה הנגדית. אפשר שגם כאן היתה הכוונה להכריע לטובת ההצעה הנגדית שהיא היא הדעה הסתמית של תנא קמא בתוס"א פסח' ד, ב ובמשנה פסח' ה, ג. הבבלי, במקבילה (פסח' סא ע"ב), מסלק את הקושי במסגרת על-ידי היפוך הסדר בהוכחות ומשלים פסוק בהכרעה ות"ל זאת. אבל יש מסורת אחרת לאיזה פסוק מכריע ('מאי זאת אי לימא ... אלא לאו הכי קתני ת"ל וכל ע"ל ...'), שאולי הוא סימן שלא היה במקור המדרש פסוק להכרעה. וראה להלן הערה 133 והערה 139. ראה את הדיון של ליברמן בתוספתא כפשוטה פסחא, עמ' 550—552. יש להעיר שהנוסח של תוס"א הוא 'הולכה לך לדרך הור'. השווה את דברי לדברי Yaakov Elman, 'The Order of Arguments in Braitot in Relation to the Conclusion', *JQR* LXXIX, (1989), pp. 295—304 — כלך 110 בדרך כלל המידה הזאת באה באופן סתמי בדרשות האלו אבל יש מספר מקומות שהיא מפורשת בלשון הדרשה. מאלו ניתן ללמוד על שאר המקומות: ת"כ 11, 15, ספרי דברים — ריו, 'מה מצינו' בחלק 1, 2; ת"כ 21 ומכילתא דרשב"י עמ' 160 — 'מה מצינו' בחלק 1, ות"כ 14 — 'אם מצינו' בחלק 1.

111 בחלקים 1, 2 — אין אף מקום אחד שיש בו גזירה שווה מפורשת, אבל נמצא בהם הלשון 'נאמר כאן ונאמר להלן'. אבל הווכחה שבאמת מדובר בג"ש באה מתוך ההכרעה (חלק 5). לפעמים בחלק זה חתורים על אותה התשוואה שברישא כג"ש מפורשת 'ת"ל' ... לגזירה שווה, למשל: ת"כ 10, 24 ומקבילותיהם מנחות עז ע"ב וסוכה מג ע"א; וספרי דברים פ"ס קיא.

112 ת"כ 13.

113 ראה הערה 111 לרשימת ג"ש, ות"כ 13.

114 ת"כ 3 (רבינו הלל טוען שזה ג"ש) 4, 23 (בשתי הכרייתות), הוריות ז ע"א, ומנחות כא ע"ב.

115 ת"כ 11 וזבח' ע ע"א.

116 ת"כ 7, 12, 14.

117 ת"כ 8 ויומא מה ע"ב.

118 מנחות עז ע"ב וספרי דברים ריו.

הולכה לך לדרך הו' מיטמא בדמים ומיטמא בוולד — מה מצינו כשהיא מיטמא בדמים אינה סופרת שבעה אילא לראייה הראשונה — אף כשהיא מיטמאה בוולד, לא תספור שבעה אילא לוולד הראשון.

נראה למי דמה דנים טומאה שהיא ממקום אחר מטומאה שהיא ממקום אחר, אל יוכיחו דמים שהן גופת. (= דחייה להצעה השניה).

הולכה לך לדרך הו' — דנים טומאה שהיא ממנה מטומאה שהיא ממנה, אל תוכיח טומאת המת שאינה ממנה. (= דחייה להצעה הראשונה).

תל' ל' וילדה וטמאה שבעת ימים — שתיספור שבעה לוולד האחרון. (= הצעה ראשונה).

תרי"כ תזריע שא ט — יא (לפי כ"י רומי 66).

תרומה ליי — ואיני יודע כמה.

הרני דן — נא' כן תרומה ונא' תרומה בתרומת מעשר — מה תרומת מעשר אחד מעשרה אף זו אחד מעשרה.

הולכה לך לדרך הו' — נא' כן תרומה ונא' תרומה בבי' טורים — מה תרומת ביכורים אין לה שיעור, אף זו אין לה שיעור.

נראה למי דמה — דנים תרומה שאין אחריה תרומה מתרומה שאין אחריה תרומה, אל תוכיח תרומת ביכורין שיש אחריה תרומה. (= דחייה להצעה השניה).

הולכה לך לדרך הו' — דנים תרומה שהיא נאכלת במקום מתרומה שהיא נאכלת במקום אל תוכיח תרומת מעשר שאינה נאכלת במקום. (= דחייה להצעה הראשונה).

תל' ל' תרומת יי — תרומה ליי

לגזירה שווה — מה תרומת יי אמור להלן אחד מעשרה — אף תרומה ליי אמור כן אחד מעשרה. תרי"כ צו שז א — ג, (לפי כ"י רומי 66).

2. הצעה שניה-נגדית

3. הוכחה להצעה הראשונה

4. הוכחה להצעה השניה

5. התכרעה

פתיחה עם שאלה

1. הצעה ראשונה

2. הצעה נגדית

3. הוכחה להצעה הראשונה

4. הוכחה להצעה השניה

5. התכרעה

מידה נוספת

וכן על מסגרת הדרשה הפשוטה חל כל מה שנאמר לעיל על חלקים 1, 2, 5:

פתיחה

1. הצעה ראשונה

2. הצעה נגדית

אש מחתה ומגורה מנ' ?
ודין הוא נא' תן אש במזבח הפנימי ונא' תן אש במחתה ומגורה — מה אש מזבח הפנימי ממזבח החיצון — אף אש מחתה ומגורה ממזבח החיצון.

הולכה לך דרך זו נאמר תן אש ממזבח הפנימי ונתין (צ"ל ונא' תן) אש במחתה ומגורה — מה אש מזבח הפנימי ממזבח שחוצה לו — אף אש מחתה ומגורה ממזבח שחוצה לו.

תל' לר' אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה — אש שאמרת
לך תהא תמיד, לא תהא אלא ממזבח תחיצון. (= הצעה
ראשונה).
תור"כ צו פא טו, (לפי כ"י רומי 66).

בהרבה מקומות ישנו משפט המשמש פתיחה לדרשה לפני ההצעה הראשונה. הפתיחה יכולה להיות: שאלה כללית על כמות או השוואה; ¹¹⁹ הצעה של שני הצדדים כאפשרויות שוות; ¹²⁰ הצעה של שני הצדדים כשהשני בא על ידי יכול' ¹²¹ הצעה של צד אחד על-ידי יכול' ¹²² (שומע אני) ¹²³ או מפני הדין שיכול' ¹²⁴ הצעה פשוטה של הדין; ¹²⁵ או שאלה מניין יש ללמוד את הדין. ¹²⁶ במעט מקומות ¹²⁷ אין שום פתיחה והמדרש מתחיל מיד עם ההצעה הראשונה. ההצעה עצמה מתחילה באופן מדרשי: '(ו)דין הוא', '(ו)הלא דין הוא', 'הרי אני דן', 'והדין נותן', 'הרי אתה דן', 'שומע אני', או כמאמר בשם חכם. ¹²⁸ ההצעה הנגדית מתחילה בבטוי המדרשי 'הולכה לך בדרך הו' (או באחת הנוסחאות האחרות שקבענו לעיל). ¹²⁹
בין ספרי במדבר כו (עמ' 33) למקבילה בבבלי נויר מח ע"ב יש חילוף בין 'אתה דן מכתן גדול ואני אדון מכתן הדין' (= ספרי) לבין 'או כלך לדרך זו'. חילוף זה מלמד על תפקיד הביטוי 'או כלך לדרך זו' כהצעה הנגדית 'אתה דן (כד) ואני אדון (אחרת)'. החידוש בהצעה הנגדית הוא בפרט אחר שהשווה לנידון כדי להגיע לדין אחר. בתור"כ שרצים שי ה-1, ובמקבילה בבבלי זבח' ע, ע"א יש משפט 'כשאתה בא לדרך זו אין כאן אלא בהמה טהורה וכשאתה בא לדרך זו אין כאן אלא בהמה טמאה'. הוא סיכום של חלקים אחד ושנים, היינו, אם למדת כהצעה הראשונה, באת לדרך זו, ואם 'כלכת' כהצעה השנייה באת לדרך אחרת. אבא בנודיד משתמש במשפט זה כשווה למשפט 'או כלך לדרך זו' אבל הוא סיכום לו ולא שווה לו.

בדרשה הכפולה ההוכחה הראשונה, ברוב המקומות, באה להעמיד את ההצעה הראשונה וכן ההוכחה השנייה באה להעמיד את ההצעה השנייה. החלק השלישי פותח בלשון: 'נראה למי דמה'. הלשון 'דינים' משמשת פתיחה לדיון בחלק הרביעי אחרי 'הולכה לך ...'. ממקום

119 תור"כ 9, 10, 13, 23; מכילתא דרשב"י כב טז (עמ' 209); מנחות גא ע"א, עז ע"ב; יומא נה ע"א, י' יומא, ה, ה (מב ע"ג).

120 תור"כ 2; סוכה מג ע"א, זבח' ע ע"א, יבמות נד ע"ב; ספרי דברים פ"ס ר"ו; מכילתא דרשב"י כא ב (עמ' 160). בתוספתא פסחא ד' ב' ישנה מחלוקת תנא קמא — אבא שאול כפתיה.

121 תור"כ 11.

122 תור"כ 3; פסח' סא ע"ב; מנחות כא ע"ב, לד ע"א; חולין קכו ע"ב (ראה את הדיון בסיכום); ספרי דברים פ"ס ק"א.

123 חולין קכו ע"ב; ספרי דברים פ"ס לו.

124 תור"כ 6; סנה' ד ע"ב (מפני הדין), זבח' לח ע"א.

125 תור"כ 1, 4, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 24; הוריות ז ע"א; יבמות נד ע"ב; ספרי דברים פ"ס קסא; תוס'א פסח' ד, ב.

126 תור"כ 8, 13; יומא מה ע"ב.

127 תור"כ 5, 12.

128 תור"כ 7, 16.

129 ראה לעיל הערה 89 והדיון בגוף המאמר. מעניין לשים לב שנוסח הדפוס (הוצאת ווייס) כאן הוא, 'כשאתה כלך לדרך זו ... וכשאתה כלך לדרך זו', עובדה המעידה הן על פירוש המילה כלך הן על צורתה המאוכלת.

אחד מפורש אנו למדים על תפקיד לשון זו בחלק השלישי. בתו"כ חובה פב א—ד הקריאה לפי כ"י רומי 66 עמ' עג: 'נראה למי דמה—אם דמה לציבור נלמדנה מן הציבור, אם דמה לנשיא נלמדנה מן הנשיא', היינו, החלק הזה מתייחס לשתי ההוכחות, ודן לאיזה צד נראה יותר להשוות את הדין. בדרך כלל,¹³⁰ ההוכחה ממשיכה לאחר הפתיחה 'נראה למי דומה' עם המילה 'דנים' ומשווה פרט אחר בנידון לפרט במקום אחר (של מה מצינו). על-ידי השוואה לפרט שחסרה בהצעה השניה, דוחים את ההצעה השניה—באחת משתי דרכים:¹³¹ 'אל יוכיח' או 'אין דנים',¹³² ההוכחה להצעה השניה (חלק 4) שווה במילת הפתיחה להצעה השניה (חלק 2) 'הולכה לך לדרך הו' (וכר) וממשיכה בדיון כמו ההוכחה הראשונה (חלק 3) בחידוש הפרט להשוואה: 'דנים', ולדחיה: 'אל יוכיח' או 'אין דנים'.

ההכרעה (חלק 5) פותחת בדרך כלל, עם 'תלמוד לומר' ובדרך כלל מביאה ראיה מן הפסוק הנדון. לפעמים ישנה הכרעה נוספות מתוך מידה. ברוב המקרים¹³³ 'תלמוד לומר' מכריע לטובת ההצעה הראשונה.¹³⁴ הראשון שדן בשימוש הרגיל, שההכרעה נגד ההצעה השניה, היה רבנו הלל, ובמקום זה הוא ראה צורה 'הפוכה' זו כטעות. פירוש רבנו הלל לספרי דברים פס' לו: 'צאי קשיא לי דבכל מקום דתני או כלך לדרך זו לא מיתוקמא אלא כדינא דרישא—והא מוקמינן דיין או כלך לדרך זו כמדומה אני דטעות הוא דכתיב בספרים דהא בהקומץ רבה גרסי' לה הכי ... באמת במנחות לד ע"א יש תיקון—הפכו את סדר ההוכחות לסדר הרגיל. בתו"כ 9 אין הכרעה על-ידי 'ת"ל' אבל, כנראה, שההכרעה היתה לטובת ההצעה הראשונה שהיא הדעה של ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה ושל ר' שמעון בהמשך המדרש, אף-על-פי שהם לומדים את הדין ממדות אחרות. במקבילה, מנחות נא ע"א, האמוראים רואים את דברי ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה ור' שמעון כהכרעה. הראשון מביא פסוק לפי נוסח הבבלי בבבלי. על-ידי כך תיקנו את המסגרת להיות יותר רגילה.

דבי ר' עקיבא דבי ר' ישמעאל?

בספרי דברים פס' לו (עמ' 66 הוצאת פינקלשטיין) נמצא הביטוי המדרשי בחלק השייך לדבי ר' ישמעאל.¹³⁵

פתיחה וכתבתם—שומע אני על גבי אבנים—

1. הצעה ראשונה הרי אתה דן נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב—מה כתב האמור להלן על גבי אבנים—אף כתב האמור כאן על גבי אבנים.

130 יוצאים מן הכלל הם: תו"כ 4, 23; סנה' ד ע"ב; וזבחים לה ע"א; מנחות לד ע"א, נא ע"א—שיש להם 'אין דנים' לפחות פעם אחת. הביטויים חסרים לגמרי בבבלי הוריות ז ע"א.

131 יוצאים מן הכלל שבהם 'נראה למי דמה' מעמיד את ההצעה השניה וחלק 4 מעמיד את ההצעה הראשונה הם: תו"כ 3; סוכה מג ע"א, ומנחות כא ע"ב.

132 הביטוי 'אין דנין' הוא פחות רגיל אף-על-פי שהוא מקביל יפה ל'דנין' שבא אחרי 'נראה למי דמה' ואחרי 'הולכה לך לדרך הו' (בחלק 4). במשנה נמצאים שני הביטויים האלה 'דנין', 'אין דנין' בשימוש דומה.

133 ראה הערה 109 ולהלן הערה 136.

134 יש לשים לב שהחלוקה להלכות בתו"כ מתאימה על-פי רוב לחלקים השונים של מסגרת הדרשה עם הביטוי המדרשי 'הולכה לך לדרך הו'. יש להשוות כל האמור בדיון זה על מסגרת הדרשה לדברי בכר, שם, עמ' 54.

135 אפשטיין, שם, עמ' 628: 'פס' לא—גד הוא דב' ר' ישמעאל אופיי', וכולל שם גם פס' לו.

2. הצעה שניה או כלך לדרך זו נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב — מה כתב האמור להלן על ספר בדיו — אף כתב האמור כאן על ספר בדיו.
3. חזרה על 1 ואתה דן בלשון הזה ואני אדון בלשון שבעל דין חולק נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב — מה כתב האמור להלן על גבי אבנים — אף כתב האמור כאן על גבי אבנים.
4. חזרה על 2 אמרת הפרש אלמוד דבר מדבר ואדון דבר מדבר אלמוד דבר שהוא מנהג לדורות מדבר שהוא מנהג לדורות ולא אלמוד דבר שהוא אינו אלא לשעה. נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב — מה כתב האמור להלן על ספר בדיו — אף כתב האמור כאן על ספר בדיו.
5. הכרעה אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר — ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו.

הטרמינולוגיה של מדרש דבי ר' ישמעאל בולטת, לדוגמא: שומע אני, אתה דן בלשון הזה ואני אדון בלשון שבעל דין חולק, אמרת הפרש, אלמוד דבר מדבר ואדון דבר מדבר, אף — על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר.

צורת המדרש בספרי דברים אינה מתאימה לא לצורת הדרשה הכפולה ולא לצורת הדרשה הפשוטה כפי שתיארגו אותן לעיל. למדרש יש כעין צורה כפולה אלא שהיא לקויה במספר פרטים. החצי הראשון (פתיחת, 1, 2) שווה לגמרי לצורת של הדרשה הכפולה עם הפתיחה 'שומע אני' (= יכול) לפני ההצעה הראשונה. במקום התמשך (חלק 3 — 'נראה למי דומה') ישנה חזרה בספרי על ההצעה הראשונה (אבנים). הפתיחה 'אתה דן ... מודיעה שישנה דעה אחרת בעניין שהתנא אינו מקבל אך אין הוכחה נוספת לשיטתו. החלק הרביעי חוזר על ההצעה השנייה (ספר) ולא רק מודיע על קיום שיטה אחרת 'אתה אמרת הפרש ...' אלא הוא דוחה אותה: 'אלמוד דבר שהוא מנהג לדורות ... ולא אלמוד דבר שהוא אינו אלא לשעה'. ההוכחה אינה מן התורה אלא 'זכר לדבר' מפסוק בירמיהו. בנוסף לחזרה הבלתי רגילה ולחוסר תראייה מן התורה, גם העובדה שההצעה השניה, הפותחת בלשון 'או כלך לדרך זו', נתקבלה — אינה רגילה.¹³⁶ ייתכן שהסבר למקרה הזה הוא שיש לפנינו פתיחה עם טרמינולוגיה יותר קבועה מאשר 'או כלך לדרך זו'. היות שדינו הרגיל של 'שומע אני' להידחות, עובדה זו גרמה להכרעה לטובת ההצעה הנגדית שהובאה על ידי 'או כלך לדרך זו'. במקבילה במנחות לד ע"א אנו מוצאים לשון אחרת, היינו, לשון של דבי ר' עקיבה.

- פתיחה ת"ר וכתבתם — יכול יכתבנה על האבנים.
1. הצעה ראשונה נאמר כאן כתיבה ונאמר כאן להלן כתיבה, מה להלן על הספר אף כאן על הספר.
  2. הצעה שניה או כלך לדרך זו נאמר כאן כתיבה ונאמר להלן כתיבה מה להלן על האבנים — אף כאן על האבנים.
  3. הוכחה להצעה 1 נראה למי דומה דנין כתיבה הנוהגת לדורות מכתובה הנוהגת לדורות, (דחייה להצעה 2) ואין דנין כתיבה הנוהגת לדורות מכתובה שאינה נוחגת לדורות. וכמו שנאמר להלן ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את הדברים האלה (ראייה נוספת) ואני כותב על ספר בדיו.

136 ראה לעיל הערה 109 והערה 133. שם הבאנו את דברי רבנו הלל אשר התקשה בעניין זה.

המדרש במנחות לד דומה למדרש בספרי דברים אלא יש לו טרמינולוגיה המקובלת למדרש דביב ר' עקיבה. קיימת האפשרות שעורך הבבלי במנחות השתמש בדרשה של ר' עקיבה הלקוחה מן החלק של ספרי דברים שאינו בידינו היום, ממכילתא לדברים. המדרש מתחיל עם פתיחה של דבי ר"ע 'כול' אבל המונח פותח רק אפשרות (אבנים) ולא הצעה, כי ההצעה הראשונה באה אחרי הפתיחה בלשון 'אמר כאן...'. והיא היא שנתקבלה בסוף המדרש. ההצעה הראשונה ('ספרי') שווה להצעה השניה בספרי דברים, והשניה שווה לראשונה בספרי, ואפשר לתאר את המשך המדרש בשתי דרכים: א) ההוכחה 'וכמו שנאמר להלן...'. צורפה אל חלק 3 וכתוצאה מכך הדרשה היא פשוטה עם הארכה לא רגילה בתוכה; או ב) חלק 3 רגיל לגמרי וחלק 4 חסר. חלק 5 'וכמו שנאמר...' הוא הוכחה לא מן התורה. אם כן, המדרש לקוי לפי שתי הצורות, בנוסף, יוצא דופן שההצעה בפתיחה תידחה. אמנם הצעת הפתיחה שווה להצעה השניה בגוף המדרש. אפשר שהכלל, שדוחים את ההצעות הפתוחות במונח 'כול' השפיע על כך. דימיו זה מעלה אפשרות לטענה שמסכת מנחות אינה סומכת על מקור אחר מדבי ר' עקיבה אלא המדרש הוא עיבוד של ספרי במסגרת המקובלת בבבלי בשאר מדרשי 'כלך' שהם רגילים יותר ומינוחם של דבי ר' עקיבה. באשר לשינויים הרבים בספרי בהשוואה לדוגמאות הקלאסיות, יש לשאול אם דבי ר' ישמעאל המציאו את הצורה המדרשית הזאת מעצמם ומשום כך אין לקרוא עליה פגומה בהשוואה לצורה הדומה והידועה יותר מדבי ר' עקיבה? או שמא העובדה שהמדרש נמצא בקובץ שעיקרו מדבי ר' עקיבה השפיעה על צורתו ויצרה כעין עיבוד של המדרש בצורה המקובלת, אמנם הלקויה, של דבי ר' עקיבה? אם לא נעשה המעשה בתולדות מסירת הטקסט, אפשרות זו אולי מעידה שהביטוי 'או כלך לדרך זו' הוא לשון עורך שהלביש מונח זה של דבי ר' עקיבה על מדרש שלשנו וצורתו הן של דבי ר' ישמעאל. דוגמא לכך נמצאת בבבלי נזיר מח ע"ב שהחליף את הטרמינולוגיה הרגילה בדבי ר' ישמעאל בספרי במדבר פ"ט כו (עמ' 33): 'אתה דן מ"ג ואני אדון מכתן הדיוטי בטרמינולוגיה המקובלת במדרשי דבי ר' עקיבה: 'או כלך לדרך זו'.

יש להעיר על מדרשי 'כלך' בספרי דברים כמה הערות. בנוסף לצורה הלא רגילה בפ"ט ל, ישנו מדרש במכילתא דרשב"י (משפטים כא, ב, עמ' 160) במסגרת הדרשה הכפולה שהוא מתבסס בחלק השני שלו על הלימוד שהוכח בחלק 5 של ספרי דברים פ"ט ק"א: 'שבע שנים האמור במלואו — לכל העולם'. לדרשה כפולה זו נוספה בספרי הדרשה של ר' יוסי הגלילי שהיא דרך אחרת להגיע לאותה המסקנה. בספרי דברים פ"ט קסח הדרשה הכפולה רגילה לגמרי ופתיחתה מובאה כדין 'אם שור אם שה' — בין בארץ בין בחוצה לארץ. בחלק הראשון ההשוואה היא לראשית הגז וזה מבוסס, כנראה, על הדרשה הסתמית בפ"ט קסו 'ראשית הגז' — בין בארץ בין בחוצה לארץ. בפ"ט ר"ז יש תוספת ארוכה לדרשה הפשוטה הרגילה. בתוספת יש מה מצינו לפי הדין הראשון והוכחה נוספת ממה מצינו אחר. אפשרות אחרת קיימת באשר לנוסח הביטוי 'או כלך לדרך זו'. בתורת כהנים, חיבור דבי ר' עקיבה, הנוסח המקורי הוא 'הולכה לך לדרך הו'. בירושלמי אין עדות לסתור נוסח הביטוי 'או לכת לדרך הו' במכילתא דרשב"י נוסח הביטוי הוא 'או לך לך לך לדרך זו'. בתוספתא נוסח הביטוי בספק וגם צורת המדרש אינה רגילה. בספרי דברים, בחלק השייך לדבי ר"י, גם הנוסח בספק וגם צורתו אינה רגילה. כל כ"י גורסים 'או כלך

לדרך זו' בכל הברייתות חוץ מכ"י ברלין שהוא משובש רק בפס' קיא וגורס 'עלך' במקום 'כלך'. העדות המשנית מחולקת: בפס' לו הנוסח במדרש הגדול 'הולכה לך לדרך הו' ואילו בפס' ריו הנוסח במדרש הגדול (הוצאת מוסד הרב קוק) 'כלך לדרך זו' או לפי המובאות במדרש תנאים 'או הלך לדרך זו' שהוא, כנראה, נוסח משובש המעיד על 'כלך', כי הצירוף 'או הולכה' לא נמצא. אם נקבל את נוסח כ"י כפי שהוא אזי בארץ-ישראל מסורת אחת של הביטוי היתה 'או כלך לדרך זו' והיא המסורת בספרי בדורים, הן בחלק השייך לדבי ר' ישמעאל הן בחלק השייך לדבי ר' עקיבה. האם העובדה שר' ישמעאל עצמו השתמש בצינוי 'כלך' בדבריו לר' עקיבה וכן הצינוי בדיבור יומיומי בפס' רצ ובפס' שלט, השפיעה על צורת הביטוי המדרשי? קשה לטעון שהצורה הזאת היא של דבי ר' ישמעאל בלבד ושהופעתה בתחילת הספר השפיעה על צורת הביטוי בשאר הספר. האפשרות קיימת שנוסח הביטוי בבבלי השפיע על נוסחו בכ"י של ספרי דברים שאינם טובים ולא רבים אך יש מקבילה בבבלי רק לפס' לו. אפשר שהנוסח 'או כלך לדרך זו' נחתם כנוסח הביטוי בספרי דברים ללא התייחסות לאיזה בית-מדרש יצר את המדרשים, דהיינו, בשלב אחרי שילובם לחיבור אחד.

מה שנאמר לעיל מעלה את הצורך בדיון חוזר ומעמיק בנושאים הבאים: לשונות עורכים השונות אך המקבילות במובנן ובשימושן וזיהוי העורכים של המדרשים השונים על-פי שיטותיהם ולשונותיהם של החכמים הנזכרים בהם. קיימים ביטויים שונים שתפקידם הוא להציע לימוד אחר, למשל, או, או חילוף, או דבר שאתה למדו לדרך אחד אתה למדו לכל הדרכים שיש בו, כשאתה בא לדרך זו, וכדומה. דיון מעמיק עשוי לברר באילו דרכים הביטויים הנ"ל שונים מן הביטוי 'או כלך לדרך זו' הן מצד כוונתם, הן מצד אילו חכמים משתמשים בהם ואם יש הבדל כלשהו במובנם במדרש. אם ההשערה צודקת שהנוסח המקורי בספרי דברים הוא 'או כלך לדרך זו' עלינו לחדד את קביעתם של בכר¹³⁸ ואפשטיין¹³⁹ הביטוי המדרשי 'או כלך לדרך זו' בארץ-ישראל הוא דווקא של ספרי דברים ושמא של דבי ר' ישמעאל, ואילו הביטוי 'הולכה לך לדרך הו' ומקבילתו בבבלי בצורה 'או כלך לדרך זו', הם נמצאים הרבה אצל דבי רבי עקיבה.

לעריכת מדרשי 'כלך'

- בתוספתא פסחא ד', ב' אנו מוצאים דרשה שאינה רגילה במסגרתה: ... כיצד שלא לאוכלין — שחט לחולה ולזקן שאין יכולים לוכל כזית. שלא למנוי — שחטו לבני חבורה אחרת. שחטו למולים ולערלים לטמאים ולטהורים — כשר. אבא שאול פוסל.
1. והדין נותן שיהא פסול — הואיל וזמן פוסל וערלה פוסל — מה הזמן עשה בו מקצתו ככולו, אף ערלה נעשה בה מקצתה ככולה.
  2. או כלך לדרך זו — הואיל וטמאה פוסלת וערלה פוסלת — מה טמאה לא עשה בה מקצתה ככולה — אף ערלה לא נעשה בה מקצתה ככולה.
  3. נראה למי דמה דנים דבר שנוהג בכל הזבחים מדבר שנוהג בכל הזבחים, ואל יוכיח זמן שאין נהג בכל הזבחים.

¹³⁸ בכר, שם, עמ' 53.

¹³⁹ אפשטיין, תנאים, עמ' 611.

4. או לכלך לדרך זו דנים דבר שלא הותר מכללו מדבר שלא הותר מכללו ואל תוכיח טומאה שהותרה מכללה.

במדרש זה החלק השלישי, 'נראה למי דמה', מגסה להעמיד את החלק השני, 'או כלל', במקום להעמיד את החלק הראשון, 'והדין נתן שיהא פסול'. החלק הרביעי, 'או כלל', מוכיח את החלק הראשון, ואין הכרעה על ידי תלמוד לומר. לכאורה, המדרש הזה בא להעמיד את דעתו של התנא שהוכר בשם, אבא שאול. מעניין כי בין כל הדוגמאות שמצאנו יש רק ארבע שהן קשורות עם שם של תנא. אמנם, כבר הערנו לעיל¹⁴⁰ שלפי צורת הדרשה בהשוואה לדרשות הפוכות כמותה, היינו מצפים להכרעה נגד דעתו של אבא שאול. וכן מצאנו בבבלי פסח' סא ע"ב שתי מסורות של פסוק להכרעה לטובת ת"ק הסתמי.¹⁴¹ עובדה זו מספיקה לרמוז שבעל המדרש הזה לא דווקא אבא שאול הוא. בתו"כ תוריע פב ב אנו מוצאים מדרש שבו נזכר חכם בשם:

פתיחה שאלו התלמידין את ר' יהודה בן רעץ או שומעים אנו וטמאה שבעים — יכול תהא טמאה שבעים כנדתה?

1. (א). אמר להם: טימא וטיהר בזכר, טימא וטיהר בנקיבה — מה ימי טהרתה כיפליים בזכר, אף ימי טומאתה כיפליים בזכר. מאחר שניפטר יצא (ה) מחזיר אחריהם.
(ב). אמר להם לא הייתי צריך להיזקק לכם מפני שיש אים למקרא, אלא זו תשובה לדבר: טימא וטיהר בזכר, טימא וטיהר בנקיבה — מה ימי טהרתה כיפליים בזכר, אף ימי טומאתה כיפליים בזכר.

2. הולכה לך לדרך הזה — זכר — שימי טהרתו מעוטין ימי טומאתו מעוטין, נקבה — שימי טהרתה מרובין אינו דין שיהו ימי טומאתה מעוטין.

3. תל' לר' [וטמאה] שבעים כנדתה — שני שבועות שהן ארבעה עשר יום.
(לפי כ"י רומי 66).

ר' יהודה בן רעץ ענה על שאלת תלמידיו ואחר-כך חזר בו, לא מתשובתו, שאותה הוא שנה שנית, אלא מן הצורך למדרש כשקיימת 'אם למקרא'. על המידה הזאת אין לחלוק כפי שהקשו על מידתו בחלק הפותח 'והולכה לך' כצורת המסגרת הרגילה של הדרשה הפשוטה. הקושיה אינה מתקשרת לתשובה 'אם למקרא' אלא לתשובתו המקורית. ישנה הכרעה המסתמכת על 'אם למקרא' ולא על המדרש של יהודה בן רעץ. ושמה כאן רמז שבעל המדרש כלל את מדרשו של ר' יהודה בן רעץ במסגרת המדרש והמסגרת אינה של ר' יהודה בן רעץ עצמו.¹⁴²

בתו"כ צו פד א — אנו מוצאים מדרש עם מחלוקת תנאים.

על מנחת מלמד שהיא טעונה כלי, בשמן להוסיף לה שמן אחר, ואיני יודע' כמה.

1. הרי אני דן זו טעונה שמן ומנחת נסכין טעונה שמן — מה מנחת נסכין שלושת לגין לעשרון — אף זו שלושת לגין לעשרון.

¹⁴⁰ ראה הערה 109.

¹⁴¹ אמנם שם בהערה 109, העלינו את האפשרות שההכרעות מן הפסוקים אינן אלא תוספות פרשניות של הבבלי עצמו.

¹⁴² אפשר שסמך גוסף לטענה זו נמצא בעובדה שהמדרש מצוטט בבבלי סנה' ד ע"א רק עד תשובתו השניה של ר' יהודה בן רעץ 'אם למקרא' והמשך חסר שם.

2. הולכה לך לדרך הוּז — זו טעונה שמן ומנחת נדבתו טעונה שמן — מה מנחת נדבתו לוג אחד לעשרון — אף זו לוג אחד עשרון.
3. נראה למי דמה דנים מנחה שהיא באה תמיד ודוחה את השבת ודוחה את הטומאה ממנחה שהיא באה תמיד ודוחה את השבת ודוחה את הטומאה אל תוכית מנחת נדבתו שאינה באה תמיד ואינה דוחה את השבת ואינה דוחה את הטומאה.
4. הולכה לך לדרך הוּז — דנים מנחת יחיד ובאה בגלל עצמה וטעונה לבונה ממנחת יחיד ובאה בגלל עצמה וטעונה לבונה, אל תוכית מנחת נסכים שאינה מנחת יחיד ואינה באה בגלל עצמה ואינה טעונה לבונה.
5. (הכרעה) ר' ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אר' כשהוא אומר מנחה תמיד הרי (ז נגד 2) היא לו כמינחת תמידין — מה מנחת תמידין שלושת ל(ו) גין לעשרון, אף זו שלושת ל(ו) גין לעשרון.
1. ר' שמעון או רבה שמן מינחת חביתין וריבה שמן מנחת כבשים — מה מנחת כבשים שלושת לוגין לעשרון — אף זו שלושת ל(ו) גים לעשרון.
2. הולכה לך לדרך הוּז ריבה שמן מנחת חביתין וריבה שמן מינחת אילים — מה מנחת אילים שני ל(ו) גים לעשרון אחד אף זו שני ל(ו) גים לעשרון אחד.
3. (הכרעה) נראה למי דמה דנים מנחה שכולה עשרון ממנחה שכולה עשרון אל תוכית (ז נגד 2) מנחת אילים שאין כולה עשרון.
- לפנינו מדרש שאינו רגיל בצורתו ואפשר לפרש את מסגרתו בשתי דרכים: אפשר שדברי ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא מסיימים את המדרש הכפול במקום הכרעה על-ידי תלמוד לומר ואילו דברי ר' שמעון מתחילים דרשה פשוטה שגם היא אינה מסתיימת בתלמוד לומר אך, סיומה בהתאם לר' שמעון. העובדה שאין מחלוקת ביניהם בדין אולי מעידה שישנם שני מדרשים נפרדים ומטרתם אחת היא. אפשר שהמילים 'כשהוא אומר' וכן 'לו' בדברי ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא מציגות את דברי תנא אנונימי במסגרת הדרשה הכפולה, חלק 3. מאידך, המפרשים נוטים לפרש את המדרש על-פי המקבילה בבבלי. במקבילה במנחות נא ע"א יש נסיונות של האמוראים לזהות את בעל המדרש בחלקיו הסתמיים.
- פתיחה בשמן לתוסיף לה שמן, ואיני יודע כמה
1. הצעה 1. הריני דן נאמר כאן שמן ונאמר להלן במנחת נסכים שמן — מה להלן שלושת לוגין לעשרון אף כאן ...
2. הצעה 2. או כלך לדרך זו נאמר כאן שמן ונאמר מנחת נדבת שמן — מה להלן לוג אחד, אף כאן ...
3. הכרעה ל-1 נראה למי דומה דנים תבש"ט מתבש"ט תמיד (באה חובה) דוחה שבת (דחייה ל-2) דוחה טומאה ואין דנים תבש"ט משאינו תבש"ט.
4. הכרעה ל-2 או כלך לדרך זו דנים יג"ל מיג"ל יחיד בגלל עצמה (יין) לבונה ואין (דחייה ל-1) דנין יג"ל משאינו יג"ל.
5. הכרעה (ז) ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא אומר סלת מנחת תמיד הרי היא לך כמנחת תמידין — מה מנחת תמידין ג' לוגים לעשרון אף זו ...
1. הצעה 1. ר' שמעון אומר ריבה כאן שמן וריבה במנחת כבשים שמן — מה להלן שלשת לוגים לעשרון, אף כאן ...

2. הצעה 2. או כלך' לדרך זו ריבה כאן שמן וריבה במנחת פרים ואילים שמן — מה לתן שני לוגים לעשרון, אף כאן ...
  3. הזכרה (?) נראה למי דומה דנים מנחה הבאה עשרון ומנחה הבאה בעשרון, ואין דנין מנחת הבא עשרון ממנחה הבאה ב' וג' עשרונים.
- הא גופא קשיא אמרת בשמן להוסיף לה שמן והדר תני נאמר כאן שמן ונאמר במנחת נדבה שמן!
- אמר אביי מכאן תנא בשמן להוסיף — ר"ש היא. (ואילו לא נאמר קאמר) ובדינא מאן קא מהדר — ר' ישמעאל.
- רב הונא בריה דרב יהושע אמר כולה ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה היא והכי קאמר — בשמן להוסיף לה שמן — דאי לקבוע שמן לא צריך כיוון דכתיב בה על מחבת כמנחת מחבת דמיא — או אינו אלא לקבוע לה שמן, דאי לא כתב רחמנא בשמן היא תיהוי כמנחת חוטא.
- הדר אמר — תיהוי נמי לקבוע לה שמן תיתי מדינא. ודן דינא ולא אתיא ליה ואצרכא קרא סולת מנחת תמיד כדמסיים ר' ישמעאל מילתיה.
- רבה אמר כולה ר"ש (ואילו לא נאמר קאמר) וה"ק בשמן להוסיף לה שמן — דאי לקבוע לה שמן לא צריך כיוון דכתיב בה על מחבת — כמחבת דמיא. ועד שלא אמר בשמן יש לי בדין. ודן דינא ולא אתיא ליה ואצרכא בשמן הדר אמר תיהוי כמנחת פרים ואילים — הדר אמר דנים מנחה הבאה עשרון כו'

נוסח המקבילה בבבלי מנחות אינו בטוח וישנם חילופים בכ"י ובראשונים. כפי שהוא מופיע בדפוס הוא שונה במספר פרטים חשובים מן הברייתא בתו"כ ובהמשך הסוגיה גיסו אמוראים לזהות את הבעלים של חלקי המדרש הסתמיים. דברי ר"י בנו של ר' יוחנן בן ברוקה מנוסחים כאילו הוא הביא פסוק להכריע לטובת ההצעה הראשונה, והוא חוזר עליה כמידה (מ"מ). יש לשים לב שאין בנוסח הברייתא בבבלי זכר לתנא אגונימי 'כשהוא אומר', לר'. במקום זה באה פגיה ללומד 'לך'. דברי ר"ש כמות שהם בתו"כ. סתם התלמוד מניח שיש סתירה פנימית בכך שההצעה השנייה (מנחת נדבה מתנגדת לפתיחה 'שמן להוסיף לה שמן' ולהצעה הראשונה כי אין תוספת שמן בנדבה אלא קביעת שמן בלבד, והקשה 'הא גופא קשיא'. בגמרא הוצעו שלוש תשובות לדבר. הנסיונות של האמוראים מעניינים בכך, שהם מצביעים על סתירה פנימית במסגרת המדרש. במדרשים האחרים עם מסגרת זו התנהח היא, אם כן, שההצעות אינן יכולות לסתור עקרון בפתיחת המדרש. אמנם, תנא אחד יכול להציע הצעות המתנגדות בתוצאותיהן לפי רב הונא בריה דרב יהושע ולפי רבה. א) אביי תירץ שהפתיחה וההצעה הראשונה הן של ר' שמעון ואילו הלימוד על נדבה הוא של ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה. אין בין שאר המדרשים עם תמונה 'כלך' נסיון ליחס את החלקים המתנגדים לתנאים שונים. כנראה, הסתירה הפנימית גרמה לחילוק זה כאן. ב) רב הונא בר' דרב יהושע טען שהדרשה הכפולה הסתמית ברישא כולה ר' ישמעאל היא. המדרש בא הן לקבוע שמן הן להוסיף שמן, ודן דינא (תריני דן) ולא אתיא ליה (מחמת 'או כלך') ואצרכא קרא (סולת מנחת תמיד). אם כן, הוא כנראה הבין שישנם שני מדרשים שונים — הדרשה הכפולה שהכרעתה לפי ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה, והדרשה הפשוטה של ר' שמעון. ג) רבה טען שכולה ר' שמעון היא אלא הוא בא להוסיף ולכן הלימוד

על נדבה אינו שלו. הוא דן דינא (ריבה ... במנחת כבשים) ולא אתיא ליה ודן כמנחת פרים ואילים וחזר לדינו הראשון. לפי ניתוח זה הדרשה הכפולה סורסה. הנסיון לזהות את התנא של המדרש הסתמי הסתיים במחלוקת. ושמא זה סימן שבעל מסגרת המדרש הוא תנא אחר.

בתר"כ חובה שיא ט—יא אנו מוצאים :

אמר ר' אליעזר : חטאת באה על חט ואשם בא על חט — מה חטאת אינה באה על הודון כשגגה — אף זה לא יבוא על הודון כשגגה.

הולכה לך לדרך זו — זה קריי אשם ושאר אשמות קרויות אשם[ות] מה שאר האשמות באין על הודון כשגגה — אף זה יבוא על ודון כשגגה.

נראה למי דמה דנים דבר שהוא בעון מיתה מדבר שהוא בעון מיתה אל יזכירו שאר אשמות שאינן בעון מיתה.

הולכה לך לדרך הווי דנים איל קשה בן שתי שנים מאיל קשה בן שתי שנים אל תוכיח חטאת גבה בת שנתה.

תלי' לר' בשגגה — פרט למויד.

בתר"כ כאן ר' אליעזר פותח את הדרשה הכפולה בלימודו. שאר המסגרת רגילה וההכרעה היא לטובתו. האם ההמשך הוא של ר' אליעזר או של תנא סתמי אחר ? אפשר שיש רמז לכך שכולו ר' אליעזר בהצעת דברי ר' אליעזר על-ידי 'אמר ר' אליעזר' במקום 'ר' אליעזר אומר' הרגיל יותר בפתיחות דברי תנאים. לפי כלל אפשטיין¹⁴³ זה סימן שכל ההמשך שלו, כעין הערת עורך, האם יש לזהות את התנא האנונימי הנ"ל עם ר' אליעזר ? בתר"כ צו שז' א—ז אנו מוצאים דרשה כפולה :

פתיחה תרומה ליי ואיני יודע כמה.

1. הרי אני דן נא' כן תרומה ונא' תרומה בתרומת מעשר — מה תרומת מעשר אחד מעשרה, אף כאן אחד מעשרה.
2. הולכה לך לדרך הווי נא' כן תרומה ונא' תרומה בביכורים — מה תרומת ביכורים אין לה שיעור אף זו אין לה שיעור.
3. נראה למי דמה דנים תרומה שאין אחריה תרומה, מתרומה שאין אחריה תרומה, אל תוכיח תרומת ביכורין שיש אחריה תרומה.
4. הולכה לך לדרך הווי דנים תרומה שהיא נאכלת במקום מתרומה שהיא נאכלת במקום, אל תוכיח תרומת מעשר שאינה נאכלת במקום.
5. תלי' לר' תרומת יי תרומה ליי — לגזירה שווה — מה תרומת יי אומר להלן אחד מעשרה — אף תרומה ליי אומר כן אחד מעשרה.

במדרש זה אנו מוצאים דרשה כפולה רגילה בצורתה וסתמית אלא יש לה מקבילה מפורשת בתרומות ד' ה' :

המרבית בתרומה — ר' אליעזר אומר אחד מעשרה כתרומת מעשר, יתר מכאן יעשנה תרומות מעשר למקום אחר (נ"א אבל לא למקום אחר). ר' ישמעאל אומר : מחצה חולין ומחצה תרומה. ר' טרפון ור' עקיבה אומרים : עד שישיר שם חולין.

143 ראה מברא לנוסח המשנה, עמ' 1133 (וש"נ), הג"ל תנאים, עמ' 166 ועמ' 460.

לפי המקבילה, ההצעה הראשונה,¹⁴⁴ שההכרעה לטובתה בסוף המדרש, שווה לדעתו של ר' אליעזר,¹⁴⁵ לכאורה הגה חיזוק נוסף לכך שר' אליעזר הוא שיצר צורה זו של מדרש הלכה. האם העורך היה ר' אליעזר ובמקרה זה נסתמה דעתו? כדי לענות על שאלה זו עלינו קודם לזהות, אם נוכל, את התנא של המשנה בתרומות. משנה זו מביאה את דעתם של ר' אליעזר ור' טרפון וכן את דעתו של ר' עקיבה כאחד החולקים. לפי יחסו הידוע של ר' יהודה לכל אלה מרביתין, קרוב לומר שהוא התנא של משנה זו.¹⁴⁶ יחסו של ר' יהודה לספרא ידוע ממסורת הבבלי בסנה' פו ע"א ובמקומות אחרים.¹⁴⁷ 'סתם ספרא ר' יהודה', מצירוף שתי עובדות אלה, נראה שר' יהודה הוא שהשתמש בצורה זו של מדרש הלכה, החלשון של המסגרת היא לשונו — לשון עורך.

יש לשער שדבר בסיסי לספר כלשונו שייך לעורכו וקבעו הוא או ממשיכי עבודתו. מכח עובדה זו בלבד, היינו צריכים לקבוע שהתנא ר' יהודה הוא יוצרה של המסגרת המדרשית הנידונה. דומני שדעה *a priori* זו קיבלה כאן חיזוק נוסף. אם כן, אפשר שהביטוי המדרשי 'הולכה לך לדרך הור' בספרא נובע מבית-מדרשו של ר' יהודה שהוא בית המדרש הישן.¹⁴⁸ מה באשר לשאר הלשונות וריבוי הנוסחאות שמצאנו בביטוי המדרשי? יש לשער שגם אם מקורם באותו בית-המדרש או בבתי-מדרש קרובים, הם נובעים מלשונות עורכים שונים, דהיינו, תנאים (משננים) שונים.

סיכום

מטרתו של מאמר זה היה לרכז את כל המקורות המשתמשים במילה 'כלך', או באחד מחי' לופיה, בין כציווי בשיחה, בין במסגרת של הדרשה הכפולה או של הדרשה הפשוטה, לפי עדיהם, ולבחון את טענותיהם של החוקרים שעסקו במונח. הוספנו מקורות שלא דנו בהם החוקרים הקודמים, נתחנו את המקרים לפי מקורם, לפי בעלי המאמרים ומצאם, ולפי תפקיד המונח. העלנו את העובדות הבאות: (א) המילה 'כלך' כציווי בשיחה יומיומית היתה בשימוש בארץ-ישראל הן בתקופת התנאים (תוספתא וספרי דברים) הן בתקופת האמוראים. אמוראי בבל השתמשו בה גם הם, בעיקר כציטוט מתוספתא או כמושגים משפטיים הגובי עים ממנה. (ב) המילה 'כלך' נמצאת גם בתרגום ארצישראלי פיוטי וגם בתרגום ארצישראלי מילולי לתורה ובשני הוא בבנין אתפעל עתיד. (ג) המקורות שבהם המונח מופיע מגוונים הם: מגילת מדבר יהודה (כמקור נטוי), תוספתא, ספרי דברים, מדרשי אגדה, תרגום עברי של אחד המדרשים האגדיים, תרגום פיוטי ותרגום מילולי לתורה. עובדות אלה מובילות אותנו לקבל את דעתו של רבין שהשורש 'כלך' היו לו מהלכים בארץ-ישראל בתקופה קדומה, אולי בלשון העם, כעיוות השורש 'הלך', ואמנם במובן זה, אי לכך האטימולוגיות השונות של רש"י ושל חוקרים מודרניים אינן יכולות לעמוד כתהליך יצירה של המילה 'כלך' והשתרשותה כשורש עצמאי.

באשר למונח במסגרת המדרשית אפשר לקבוע את הצורה המקורית בכל מקור בפני עצמו, לפחות על סמך העדות הנשרדת לנו: (א) תורת כהנים: 'הולכה לך לדרך הור' (ופחות

144 'הולכה לך' . . . שווה כנראה לדעתם של ר' טרפון לר' עקיבה במשנה.
145 מן הירושלמי תרומות (שם) יוצא שר' אליעזר עומד בשיטתם של בית שמאי.

146 כך דעתו של אפשטיין תנאים, עמ' 107.

147 ראה אפשטיין, שם, עמ' 656.

148 ראה הערה 146.

מצוי 'זו'; (ב) ירושלמי: 'לכה לך לדרך הו'; (ג) מכילתא דרשב"י: 'לך לך לדרך הו'; (ד) ספרי דברים: 'כלך לדרך זו'; (ה) בבלי: 'או כלך לדרך זו'; 'כלך לדרך הו'. קשה לקבוע את הנוסח בתוספתא למונח במסגרת המדרשית כי אם עדיה מעורבים מנוסח ארצישראלי ומנוסח בבלי. יש להסביר את הצורה 'חולכה' כפי שהסביר ילון, ציווי מוארך על-פי הדגם שמרה, וכנראה הוא בהחלפת קמץ קטן בוי"ו חולם הן בהשפעת הלמ"ד הן להקל ולוודא את ההגייה.

הנוסח בירושלמי גם הוא ציווי מוארך, בצורה הפחות רגילה בתנ"ך ושימוש כשליש מן השימוש בציווי הרגיל 'לך' המצוי במכילתא דרשב"י. יש להעיר שצירף הלשון 'לכה לך' אינו מצוי בתנ"ך ואילו הציר 'לך לך' מצוי פעמיים. מצב העדות בספרי דברים מובילנו לקבל את הנוסח 'כלך' כמקורי לחיבור זה שמא בהשפעת הציווי בשיחה יומיומית, למשל, בין ר' ישמעאל לר' עקיבה. אין מקום לראות את הנוסחאות הבבליות כחידושי לשון של בבל כשאחת הצורות הזיה כבר בארץ-ישראל בתקופת התנאים והצורה השנייה תולדה שלה. אדרבה, מתעוררת כאן שאלה חשובה על מסירת החיבורים הארצישראליים לבבל: מאיזה בית-מדרש ובאיזו רצוניה? למרות העובדה שאין בין הדוגמאות שהבאנו עד כה חומר די להכריע בנושאים אלה, דומה שבכוח ההדגמה להצביע על שיטה העשויה להועיל למחקר.

לעיל הצבענו על הקושי לייחס את העברת המינוח 'כלך' מספרי דברים, בחלק השייך לדבי ר' ישמעאל, למדרשי 'כלך' אשר בבבלי. בכל זאת, יש לדבי ר' ישמעאל, או לבית-מדרש מסויים, תפקיד בקביעת הנוסח 'כלך' במסגרת המדרש ולהעברתו לבבלי. בבבלי חולין ק"ב ע"ב — ק"ב ע"א יש שתי דרשות פשוטות המבוססות על פסוקים בויקרא:

ת"ר מתוך שנאמר עכבר שומע אני אפילו עכבר שבים ששמו עכבר ודין הוא טימא בחולדה וטימא בעכבר

מה חולדה מין הגדל על הארץ, אף עכבר מין הגדל על הארץ

או ¹⁴⁹ כלך לדרך זו טימא בחולדה וטימא בעכבר

מה חולדה כל ששמה חולדה אף עכבר כל ששמו עכבר — אפי' ¹⁵⁰ עכבר שבים ששמו עכבר

ת"ל על הארץ

(אי על הארץ וטמא יכול על הארץ יטמא) ¹⁵¹ [ירד לים לא יטמא] ¹⁵²

ת"ל השורץ — כל מקום ששורץ

או אינו אלא השורץ

(יכול) ¹⁵³ כל המשרץ יטמא, שאין משרץ לא יטמא ארציא עכבר שחציו בשר וחציו

אדמה שאין פרה ורבה ודין הוא טימא בחולדה וטימא בעכבר

149 בכ"י מינכן חסרה המילה 'או'.

150 כ"י וטיקן 122 גורס 'אביא' במקום 'אפי' ובהמשך 'ארציא'.

151 כך בכ"י מינכן ובדפוסים. בכ"י וטיקן 121 דילג 'על הארץ יטמא' והנוסח המקורי בכ"י וטיקן

122 'או אינו אומ' על הארץ אלא על הארץ יטמא'.

152 חסר רק בדפוסים.

153 המילה חסרה בכ"י מינכן וטיקן 122. בכ"י וטיקן 122 נוסח מקביל לעיל הערה 151: 'או אינו

או' השורץ אלא' והוא נראה מקורי יותר. בכ"י מ' אומ' אני'.

מה חולדה כל ששמה חולדה

אף עכבר של ששמו עכבר — אביא עכבר שחציו בשר וחציו אדמה) ¹⁵⁴

או כלך לדרך זו ¹⁵⁵ מה חולדה פרה ורבה — אף עכבר פרה ורבה

ת"ל בשרץ

יש לשים לב שבשתי הדרשות עם המונח 'כלך' פתיחתן שווה להצעה השנייה ונדחתה וכן במקבילת. המדרש המקביל נמצא בתורת כהנים שמיני שה ד—ו (נב: / ריו—ח) (על פי כ"י רומי 66)

בתוך שני עכבר יכול אף עכבר שבים יטמא

ודין הוא טימא חולדה וטימא עכבר

מה חלדה מן הגדל בארץ — אף עכבר מן הגדל בארץ

או מה חולדה כשמועה — אף עכבר כשמעו

אף אני אביא עכבר [שבים] ¹⁵⁶ ששמו עכבר

תל' ל' על הארץ להוציא את שבים

או אינו או' אלא על הארץ יטמא ירד לים לא יטמא

תל' ל' השורץ בכל מקום שהוא שורץ יטמא

או אינו אומר אילא השורץ יטמא

עכבר שחציו בשר וחציו אדמה שאינו שורץ לא יטמא

ודין הוא טימא חולדה וטימא עכבר

מה חולדה כש ( ) מעה — אף עכבר כש ( ) מעו

או מה חולדה פרה ורבה — אף עכבר פרה ורבה

יצא עכבר שחציו בשר וחציו אדמה שאינו פרה ורבה

תל' ל' בשרץ — להביא עכבר שחציו בשר וחציו אדמה.

בתורת כהנים המילה 'או' באה במקום 'או כלך' והמילה 'יכול' באה במקום 'שומע אני'.

לשון המדרש הראשון בחולין הוא בלשון דבי ר' ישמעאל וכנראה הסופרים החזירו את

המילה 'יכול' מונח של דבי ר' עקיבה. ¹⁵⁷

מניין לבבלי מדרש זה במינוח 'כלך' וכן 'שומע אני' ?

בבבלי יבמות נד ע"ב הדרשה הכפולה היא רגילה ומבוססת על ויקרא יח יב :

דתינא ערות אחות אבך לא תגלה

בין מן האב בין מן האם ¹⁵⁸

או אינו אלא מן האב ולא מן האם

ודין הוא חייב כאן וחייב באחות

בין מן האב בין מן האם

אף כאן בין מן האב בין מן האם

או ¹⁵⁹ כלך לדרך זו חייב כאן וחייב בדודתו

154 כך בדפוס ובכ"י מינכן אך חסר בכ"י וטיקן 121, 122.

155 בכ"י מינכן וטיקן 122 נוסף כאן 'טימא' בחולד' 'טימא' בעכבר' במקביל לעיל.

156 המילה 'שבים' תלויה בין השיטין.

157 ראה אפשטיין, תנאים, עמ' 634 והערה 5.

158 כך בדפוס ובכ"י וטיקן 111 אבל בכ"י מינכן נוסף 'אתה אומ' בין מן האב בין מן האם' וכן נראה.

159 חסר בכ"י מינכן.

מה דודתו מן האב ולא מן האם
 אף כאן מן האב ולא מן האם
 נראה למי דומה דנין איסור הבא מאליו
 מאיסור הבא מאליו ואל תוכיח דודתו
 שאין איסור הבא מאליו
 או ¹⁶⁰ כלך לדרך זו דנין קרובי האב מקרובי האב
 ואל תוכיח אחותו שקרובי עצמו
 ת"ל ערות אחות אביך ¹⁶¹ לא תגלה
 בין מן האב בין מן האם.

הרי בפנינו מדרש מפרשת עריות, הכולל 'כלך' ותמדרש חסר בתורת כהנים כפי שחיבור זה חסר מעיקרו בכל המדרשים בפרשת עריות. בחגיגה פ"ב מ"א אנו שונים: 'אין דורשין בעריות בשלושה ...' על פיסקה זו מן המשנה אנו מוצאים בירושלמי חגיגה ריש פ"ב: 'ר' בא בשם רב יהודה: דר' עקיבה היא. ברם כר' ישמעאל [דורשין] דר' ישמעאל תני אוהרות' יוצא שמשנת חגיגה עומדת בשיטת ר' עקיבה. אם, כפי שטען אפשטיין: ¹⁶² דבי ר"ע לא שנו פרשת עריות כלל, אבל דב' ר' ישמעאל שונה, אזי ייתכן שהדרשה הזאת בבבלי יבמות, והמינוח שלה 'או כלך לדרך זו' היא מיסוד דבי ר' ישמעאל. אם נקיש ממקרה זה למקרה של בבלי חולין הנ"ל, אזי אף הוא עם המונח שלו, 'או כלך לדרך זו', נובע מדבי ר' ישמעאל. ואם משני מקרים אלה נבנה בניין אב לשאר מדרשי 'או כלך לדרך זו' בבבלי, אזי אלה אינם נובעים מבית מדרשו של ר' עקיבה דווקא, שבהם שלט המונח המקביל 'הולכה לך לדרך הזה' (בנוסח המקורי לפני שהסופרים השליטו את הנוסח הבבלי על מדרש זה), אלא מבית מדרשו של ר' ישמעאל. מכאן עלינו לדון מחדש באשר ליחס של הבבלי למדרשי תורת כהנים.

160 חסר בכ"י מינכן.

161 בכ"י מינכן נוסף 'אחות אמך' והוא לשון פירוש.

162 ראה אפשטיין, תנאים, עמ' 640.

גינזי-מדרש בספריות לנינגרד ומוסקבה

נפש למר"ר פרופ' א"א אורבך ז"ל.
ממניחי היסודות למפעל צילומם של כתובי-היד
הגנוזים בספריות הרוסיות בשנות הששים.

בעיר לנינגרד מצויות שתי ספריות האוצרות כתובי-יד יהודיים רבים; האחת שיכת למכון למדעי המזרח (The Institute of Oriental Studies) המסונף לאקדמיה הרוסית למדעים. ספריה זו, המיוסדת בעיקרה על אוספו של אריה ליב פרידלאנד ואוסף שהיה שייך לקהילה הקראית, מכילה כ-1100 כתובי-יד עבריים. הספריה השניה — החשובה יותר — היא הספריה הציבורית על שם סלטיקוב שדין (Saltykov Shchedrin State Public Library). היא כוללת את אוספו של אנטונין קאפוסטין ואוספו הגדולים של אברהם פירקוביץ, ורשומים בה לערך 17,000 כתובי-יד שלימים ומקוטעים. במוסקבה, בספריה המרכזית על שם לנין (The Lenin State Library of the USSR), מרוכזים כ-2000 כתובי-יד גוספים, שהיו שייכים בעבר לבארוני יוסף יוזל גינצבורג.

במאה השנים האחרונות עיינו בספריות אלו כמה חוקרים ואף פירסמו חומר חשוב מן האצור בהן. אבל רובו המכריע של החומר נשאר עד היום כספר החתום; הוא לא זכה לקיטלוג סדיר ומעודכן, רק מיעוט קטן ממנו צולם והועבר לחוקרי המערב, ורובו ככולו עדיין לא נחקר כלל. לאחר סגירת מסך הברזל נחשפה בפני חוקרי המדינות החופשיות וחוקרי מדינת ישראל בפרט, הגישה לאוצרות אלו והפיגור במחקרם הלך, איפוא, וגדל. והנה דווקא בתקופת הגיתוק מן כתובי-היד בספריות הרוסיות, התפתחה בקרב חוקרים במדעי היהדות — ובראשם חוקרי האסכולה הארצישראלית — גישה מדעית הדוגלת בייסודו וביסוסו של המחקר, בראש ובראשונה, על ממצאים טקסטואליים בדוקים. כמו כן התחזקה בתקופה זו ההכרה בחשיבותם הרבה של כתובי-היד המזרחיים, בגין אופיים הפחות מעובד בהשוואה לכתובי-היד המערביים. שיכלול המתודות הפילולוגיות, בצד בדיקה מסועפת ושיטתית של קטעי הגניזה הקהירית וכתובי-יד אחרים, החלו להניב תוצאות ברוכות, אשר קידמו את מחקר מדעי היהדות באופן משמעותי. לאור זאת נראה, כי עתה יותר מבעבר, בשל מחקר מדעי היהדות להעריך כיאות את התרומה הגנוזה באוספים הרוסיים, שאחוז ניכר מהם מורכב מחומר מזרחי.

זאת ועוד, כל המצוי בחקר הגניזה הקהירית מודע היטב לכך כי רובה נשתמר בצורה פרגמנטרית ביותר, בצורת דפים וקטעים, מפוזרים ומפורדים בין ספריות העמים, שמלאכת פיענוחם, וזהוים וצירופם מקשה מאוד על מחקרם. לא כן הוא המצב באוספו השני של פירקוביץ. חכם זה, שהגיע לקהיר כשלושים שנה לפני שכטר וחוקרים אחרים, הצליח לרכוש מספר רב של קונטרסים, ואף ספרים שלמים שהשתמרו במצב טוב. מצד שני שילב פירקוביץ באוספו השני גם כתובי-יד שרכש במקומות אחרים במהלך מסעו, כך שלמעשה

יש לדון במקורו של כל כתובייד באוסף זה לעצמו, על-פי נתוניו הפליאוגרפיים, הצטרפותו לדפי גניזה ששרדו בספריות אחרות, וכן בעזרת הקדשות, קולופונים ורשימות בעלים המעידים פעמים רבות על מוצאם של כתובייד.

העיון המחודש באוספיו הגדולים של אברהם פירקוביץ הופך, איפוא, לחוויה מחקרית מרתקת ופורייה במיוחד. ברי, שלפרותיו המרובים והברוכים של עיון זה יהיו השלכות חשובות על חקר תחומים מגוונים במדעי היהדות; החל ממקרא ופרשנותו, דרך ספרות התלמוד וההלכה, וכלה בשירה, בדקדוק, בפילוסופיה עברית וערבית, בקבלה, בהיסטוריה ועוד. עם זאת המשימה של מיון כל כתובייד הללו וניתוחם מצריכה, ללא ספק, עבודה מאומצת של חוקרים רבים במהלך של שנות דור ויותר.

עם פרוץ הגלאנסוסט¹, עלה בידי לבקר פעמיים בברית המועצות-ברצוני להציג במאמר זה סקירה ראשונית של הספרות המדרשית שבכתובייד בלתי ידועים שבספריות בלינגראד ומוסקבה.² אופייה הראשוני והבלתי מושלם של סקירת נובע, בראשונה, מקוצר הזמן אשר עמד לרשותי. מובן כי לא הצלחתי לבדוק את כל החומר המדרשי — הישיר והעקיף — באוסף הענק של פירקוביץ בלינגראד. החומר המדרשי באוסף גינצבורג במוסקבה אינו

1 הביקור הראשון נערך בין התאריכים 18/6/89 — 17/7/89, ובו שהיתי בלינגראד (ובירבן) בלבד. הביקור השני נערך ב 21/10/90 — 1, ובו הגעתי ללינגראד וכן למוסקבה. על חלקו של החומר המשוקע במאמר זה הרציתי לראשונה באוניברסיטת תל-אביב ב-18/1/90 (סיכום הביקור הראשון), ובמכון בן צבי ב-11/12/90 (סיכום הביקור השני).

כאן המקום להודות לאקדמיה הישראלית למדעים בהתנלות ד"ר מ' צדוק ולמכון למדעי היהדות בראשות פרופ' ש' יפת, אשר העמיטו על שכמם חלק מן התוצאות הכרוכות בנסיעות אלו. כמו כן הנני מוקיר תודה לכל האישים והמוסדות הרוסיים אשר בלי אישורם וסיועם הרב, בחומר וברוח, לא ניתן היה להוציא ביקורים אלה מן תחב אל הפועל. במיוחד יעמדו על הברכה ד"ר ו"ל אוספנסקי (V. L. Uspensky) וד"ר ש' יקירסון (S. M. Iakerson) מן המכון למדעי המזרח בלינגראד; גב' א"פ גריגורייבה (L. F. Grigorjeva) וד"ר ו' לבדב (V. Lebedev) מן הספרייה הציבורית על שם סאלטיקוב שדרין; וכן מר ו"מ גריגורוב (V. M. Grigorov) וד"ר א' מדיידב (L. Medyedev) מן הספרייה על שם לנין במוסקבה. בהודמנות זו מבקש אני להודות גם לפרופ' מ' קליין דיקן ה-Hebrew Union College בירושלים שעזר לי ליצור את הקשרים הראשונים עם המוסדות הרוסיים, וכן לפרופ' מ' בית-אריה, אשר כיהן בתפקיד מנהל בית הספרייה הלאומי בירושלים, הן על הסיוע ושיתוף הפעולה המורה בכל הנוגע לפיתוח הקשרים הרשמיים עם הספריות בברית המועצות, והן על עזרתו המקצועית בהערכת מקומם וזמן כתיבתם של כתובייד שצילומיהם הגיעו ארצה.

2 בביקורי הראשון בדקתי גם את החומר העברי שנתגלגל לאוסף כתובייד תארגמניים בספריית מנטרדן, השוכנת בירבן — בירת ארמניה. בדיקה זו העלתה כי מדובר במספר זעום של 20 פריטים, שרובם אינם אלא שרידי תשמישי קדושה לא עתיקים [מזוה (מס' 139), תפילין (מס' 24, 71, 138, 141), קטעי חומש (מס' 2—7, 37, 58, 62, 118), ומגילת אסתר (מס' 136, 195)]. רק לשלושה מהם חשיבות מחקרית: מס' 148 — פירוש קראי כתובייד לתורה, שזוהה בידי ח' בן שמאי כפירוש 'כתר תורה' לר' אהרן בן אליהו, שכבר נדפס בהוצאת גוולווא תרכ"ז; מס' 70 — 'קמיע טובה ומומחה לשמירת הדרך'; ובציקר מס' 132 — קערה מאגית בקוטר 14.5 ס"מ, שעל שוליה נכתבו בכתיבת יד קדומה 14 שורות של השבעות ולחשים בארמית ובעברית. בנוסף לכך נכרכו בתחילתם ובסופם של עשרת קודקסים ארמניים בין שניים עד ארבעה דפי מגן של כתובייד עבריים מימי הביניים, הכתובים על קלף. תוכנם: מקרא (מס' 8638 — במ' ודב'; 8211 — דב'; 7597, 7825 — יחז'; 8140 — יחז' ותה'; 8469 — תה'; 7675 — תה' עם פירוש; 6868 — ירמ' עם מסורה), ספר המצוות ומשנת תורה לרמב"ם (7414), וכן חיבור נוסף שלא הצלחתי לפענחו ולזהותו (5402).

רב כל כך, אך לדאבוני שיתוף הפעולה עם ספרני ספריית לנין, רחוק היה מלהיות מושלם. כמו כן מבוסס חלק מסקירתי על רישומים חפוזים שערכתי בספריות הנ"ל — שאינן מצוידות כלל בספרי עזר. מובן, אפוא, כי אחדים מן הפרטים שיצוינו להלן עוד דורשים בדיקה חוזרת ושיטתית על-פי צלומים, שרק חלקם הגיע בינתיים לארץ.

במסגרת זו לא אתיחם לאוסף אנטונין שכבר זכה לתיאור בידי א' כץ,⁵ למרות שתיאורו מצריך תיקונים מרובים. גם האוסף הראשון של פירקוביץ זכה לתיאור מקוצר ברשימה שנערכה, כנראה, בידי פירקוביץ עצמו, ונתגלגלה לאוסף שטיינשניידר בניו-יורק. מאידך גיסא מן האוסף השני של פירקוביץ לא נתפרסם עד עתה אפילו תיאור ראשוני ולכן אתמקד בו.⁶

בעבודתי באוסף השני של פירקוביץ העמידה הספרייה הציבורית לרשותי באדיבותה את אינוונטר כתבי היד, אשר נערך בראשית המאה בידי אברהם הרכבי. אינוונטר זה, שנכתב ברוסית בכתובת-יד של הרכבי, כולל אפיון מקוצר של תוכן כתובי-היד ומספר הדפים הכלול בהם. כמובן נעזרתי בכרססת נושאים, אשר הוכנה, על-פי האינוונטר, בידי ראוורבה ועובדי הספרייה הציבורית בשנות השלושים. בספריית המכון למדעי המזרח נעזרתי ברשימה מודפסת הכוללת תיאור ראשוני של כתובי-היד, אשר נערכה בידי יונה גינצבורג ועובדים נוספים במכון. בבדיקת אוסף הבארון גינצבורג נעזרתי ברשימות תיאורי כתובי-היד שערכו שניאור זק"ש (עד מספר 830) ושמואל ווינר (?). כל הרשימות הללו לוקות באי דיוקים רבים, ולמעשה הן מבוססות, במקרים רבים, על כותרות חיצוניות המצויות בכתובי-היד ולא על עיון בתוכן הכתבים עצמם.⁷

על פי רשימות אלו, אשר היו נקודות מוצא לעיוני, בדקתי את החומר המתואר בהן כמדרש, אגדה ופרשנות המקרא. במיוחד יש להדגיש בהקשר זה את האוסף המתוכנן יחסית של פירקוביץ, שהנושא פרשנות המקרא, הוא מן המפותחים ביותר. מאות פירושי מקרא רבניים וקראיים, בעברית ובערבית, מצויים בו. רבים לא נדפסו מעולם. לעומת זאת, תחום המדרש באוסף פירקוביץ מצומצם הרבה יותר.⁸ אמנם בעקבות סקירת פרשנות המקרא עלתה בידי לזהות חומר מדרשי חדש, שתואר בטעות כפרשנות, וכן מובאות מדרשיות רבות

A. I Katsh, 'The Antonin Genizah in the Saltykov Shchedrin Public Library in Leningrad', The Leo Jung Jubilee, New York 1962, pp. 1—17

4 לתיאור כללי של דרכי פעולתו של פירקוביץ ברכישת אוספיו ראה לאחרונה מ' בית-אריה, אוספי כתבי היד העבריים בלנינגרד וחשיבותם לתולדות הספר העברי, מדעי היהדות 31 (תשנ"א), עמ' 33—46.

5 לדוגמא, ברשימת המכון תואר כ"י A 38: 'הלכות של רב האי גאון על מסכת יומא'. כשעיינתי בדחילו בגוף כתובי-היד מצאתי, שכן אמנם נרשם באותיות מוזהבות על גבי הכריכת, אך באמת מכיל כתובי-היד העתקה מאוחרת של דפוס בבלי יומא ותו לא, ולפינוי כותרת שעיינתי להגדיל ממנו ולא דווקא תורה. דוגמאות נוספות למגבלות האינוונטרים והרשימות המקוצרות של תיאורי כתובי-היד בספריית לנינגרד ומוסקבה עוד יוצגו להלן, אך אין בכך כדי לפגום בחשיבותם ככלי עזר ראשון במעלה למחקר האצרות הבלומים בספריות אלה.

6 הוא הדין לשאר מקצועות התלמוד, אשר חיבוריהם מתוירים רק חלק קטן מן האוסף! לדוגמה, באוסף פירקוביץ השני מניתי על-פי כרססת הנושאים והאינוונטר בערך: 90 דפי משנה, 320 דפים מן התלמוד הבבלי, ו-390 דפים שזוהו כ"ר"ף. מן התוספתא מצאתי לפי שעה דף אחד בלבד (מס' 293¹²), אשר זוהה בטעות כמשנה, ומן הירושלמי לא נרשמו כלל ממצאים. צילומים מכל החומר הזה היומנו על ידי עבור מפעל המשנה, וחלק ניכר ממנו כבר הגיע בינתיים לארץ.

ששולבו בפירושים מקראיים של חכמים בלתי נודעים מימי הביניים.⁷ לעתים אף זיהיתי דפי מדרש שהוכנסו לתוך קודקסים של פירושי מקרא. תופעה זו, של הכנסת דפים בודדים לקודקסים שלמים, נפוצה מאוד באוסף פירקוביץ. לפעמים ידו המסדרת של פירקוביץ בדבר, אך במקרים רבים היא פרי פועלם של גונוי הגניזות עצמם. אין לי ספק כי בדיקה פנימית סדירה של כתובי-היד באוסף זה עוד תניב פירות הרבה, כיוון שבאיונוטר ובכרטסת הנושאים אין לרוב התייחסות לדפים בודדים אלה. להלן אסקור את הממצאים העיקריים שמצאתי. בתחילה אתמקד בתחום מדרשי ההלכה שלמחקרו הקדשתי את רוב הזמן שעמד לרשותי. לאחר מכן אעסוק במדרשי האגדה ובילקוטי מדרשים ופירושים לתורה.

קטעים ממדרשי ההלכה

ההפתעה הגדולה ביותר, שנתגלתה לידי כבר ביום הראשון בזכות כרטסת הנושאים, היתה מציאת 8 דפים מספרי במדבר, שלמרות עיסוקי מזה שנים בהכנת מהדורה חדשה למדרש זה, לא היה לי עד עתה אפילו שמץ של ידיעה על אודות קיומם. המדובר בכ"י פירקוביץ 269 A II הכולל קונטרס כמעט שלם המקביל למהדורת רח"ש הורוביץ עמ' 7–37,⁸ אשר נכתב בכתב-יד ספרדית מן המאה ה"ד או ה"ו. מסורת הנוסח של כתוב-היד קרובה למסורת קטע הגניזה מקימברידג' T.S. N.S. 35.12,⁹ ובמיוחד לנוסח ילקוט תלמוד תורה לר' יעקב בר' חננאל הסקילי.¹⁰

בתיאור עדי הנוסח של הספרי, שערכתי בעבר, התחבטתי במקור מסורת הנוסח של הסקילי בן המאה ה"ד,¹¹ מפני שבהקדמה לילקוט העיד שהשתמש בספרים שמצא בארצות שונות.¹² אמנם ציינתי כי הארץ היחידה המוזכרת בהקדמתו היא ספרד,¹³ שבת התגורר

7 אגב בדיקת החומר המדרשי סקרתי גם קבצי דרושים רבים של ראשונים ואחרונים. ראה למשל כ"י גינצבורג 914 שבו נשתמר בשלמותו כתובי-יד דרשות לתורה של ר' שמואל אבן סיד בעל 'כללי שמואל' ועוד, אשר 'נשלם בשנת של"ם' [1616]. בהקדמה מעיד ר' שמואל כי מפאת טרדותיו המרובות 'בעול הצבור ... באסכנדריא של מצרים', הוא הפקיד את כתיבת הדרושים בידי 'תלמיד חבר החכם כה"ר ישועה אזולאי', אשר לאור הכתיבה הראשונית מסר לר' שמואל את החומר לבדיקה והגהה. בגוף הספר כתב ר' ישועה בראש כל דרשה: 'דרוש שדש החכם מורי ורבי כמהר"ר שמואל ר' סיד גר"ו ...'. חלק מן הדרושים מגוהים באופן נמרץ, וכנראה שאילו הן הגהותיו של ר' שמואל בעצמו, כפי שביאר בהקדמתו.

8 ברמה כי הקונטרס ביסודו כלל 10 דפים ופתח בתחילת ספרי במדבר, אך הדף הראשון והאחרון של הקונטרס נשמטו.

9 השווה למשל גירסתם המשותפת בעמ' 16, 9, 6, 4/15; 2/16; 1/17 (העימוד על-פי מהדורת הורוביץ, המספרים מימין ללוחסן מציינים את השורות).

10 עיין לדוגמה בעמ' 4, 2/12; 9, 5, 13/1; 21/15; 12/17; 11, 9, 8, 6/18; 12/19; 18/20; 14/22; 2/23; 10, 24/24; 3/25; 1/26; 19/27; 18/28; 11/29; 11/30; 15/31; 22/33; 1/34.

11 ראה מ' כהנא, אקדמות לתוצאת חרשה של ספרי במדבר, 'ירושלים תשמ"ב', עמ' 37–42; 262–264.

12 'ויצאתי לשוטט בעד הספרים אשר נשמעו אך לא נכרו בחוצות, הנפוצים בכל הארצות, ללקוט מהבוריהם פרי מגדיהם ...' (כ"י אוקספורד 2638 דף 1).

13 'ופורתי רגלי על כל הארצות, ונתתי אותם בארבע פנות, אל עם מפורד ומפורד, ואל גלות ירושלים אשר בספרד' (שם).

תקופה מסוימת,¹⁴ וכן על הקירבה שבין נוסחאותיו לנוסחאות הספרי המצוטטות בספר הזכרון על רש"י לר' אברהם הלוי בוקראט, ממגורשי ספרד שהיגר לתוניס. לאור זאת שיערתי, שאולי מסורת הנוסח שלו היא ספרדית, אך הדגשתי כי מיקומה הגיאוגרפי של מסורתו עדיין צריך עיון. מאוחר יותר מצאתי קשר חזק בין נוסחאות הסקילי לחיבור ספרדי נוסף מן המאה ה"ד לערך בכ"י אוקספורד 2372.¹⁵ חיבור זה, הנקרא 'שער כחרי האותיות', מונה את תרי"ג מצוות בצורה מיוחדת, ומרבה לצטט את מדרשי ההלכה.¹⁶ עכשיו, לאור הקשר החזק שבין נוסח מובאות הספרי בילקוט תלמוד תורה מוזר גיסא, ונוסח דפי הספרי בני זמנו מספרד בכ"י פירקוביץ מאידך גיסא, זכינו להוכחה נחרצת בדבר מקורם הספרדי של ציטוטי הספרי אצל הסקילי.¹⁷ לקביעה זו חשיבות בהעמדת אילן היוחסין של הספרי כולו.

בדרך כלל משתקפת בכ"י פירקוביץ מסורת מאוחרת של כתיב ולשון, אבל פה ושם

14 ראה ש"ח קוק, עיונים ומחקרים, ב, ירושלים תשכ"ג, עמ' 276—278.

15 ראה מ' כהנא, 'מהדורות המכילתא דר' ישמעאל לשמות בראי קטעי הגניזה', תרביץ גה (תשמ"ו), עמ' 498 הערה 35.

16 קיימת גם זיקה הדוקה בין הציטוטים המעטים ב'שער כחרי אותיות', לבין כ"י פירקוביץ. ראה עמ' 24/6; 31/8. במיוחד ראוי לציין את נוסחתם המשותפת בעמ' 31/11: 'קדוש יהיה — יהיה בגימטרי' [פיר' בשיבוש: בגימנויא] תלתין הור', בארמית — המהוה חיווק נוסף להשערתו באקדמות, עמ' 219—221, בדבר חדירתה של דרשה זו לספרי מן הבבלי, עיין שם היטב!

17 עדות ישירה ומרגשת מפרי עטו של חכם זה מצאתי בפירוש רש"י לתורה בכ"י פירקוביץ A II 118.¹ על הדף הראשון שנשתמר שם, ברווח שבין סיום פרשת בראשית לתחילת פרשת נח, נוספה ביד אחר התימת בעלים: 'אני יעקב בכ"ר חננאל זקלי [!] ס"ט אכ"ר'. מן ילקוט תלמוד תורה עצמו מצאתי בגניזה לפי שעה רק דף בודד מפרשת בהעלותך, באוסף כ"ח בפרוי XI 172. כאן המקום להעיר על עותק יחידי של ילקוט תלמוד תורה לספר ויקרא המצוי באוסף גינצבורג 512 (צילום מצוי מזה זמן רב בספריית ה-JTS בניו יורק וכן במכון תורה שלמה בירושלים). עותקים של ילקוט תלמוד תורה לבראשית ישנם בכ"י ששון 783 ובכ"י ה-JTS בניו יורק 8313 mic. עניין מיוחד מעורר קילופון הסופר בסוף כ"י הסמינר שם, שבו נכתב: 'נשלם חומש בראשית מהספר הנקרא תלמוד תורה והיתה השלמתו פה העירה דמשק אשר היא היום תחת ממשלת ג'אן ברדי אלגזאלי אשר היה תחת סולטן סלים מלך מצרים וקושטנטינה. ובעת מות סולטאן סלים מרד השר הנזכר במלכות הנזכר ויצא בחיל על ארם צובה ואנחנו היום בפחד גדול ובצרה רבה וממנה נושע ויראו עינינו משיח צדקנו. ליל עשרים טבת שנת ויצא' חר' מגזע' יש' [= רפא, 1521] עינינו תראינה ירושלם גת שאנן אכ"ר'. בגיליון שם אף חתם הסופר את שמו: 'הצעיר יצחק עטייה ס"ט'. מלבד הענין התיסטורי בקילופון זה (על ג'אן ברדי אלגזאלי ראה למשל, א' אשתור, תולדות היהודים במצרים ובסוריה, ג, ירושלים תש"ל, עמ' 143), מורה שם הסופר וכתובת ידו, שהוא עצמו העתיק כמה שנים לאחר מכן באותו מקום את ילקוט תלמוד תורה לספר במדבר ודברים בכ"י אוקספורד 2638. ראה לשון הקילופון שם בסוף במדבר: 'חם ונשלם והיתה השלמתו יום א' תמוז שנת אחרי הפרי"ד לט לבריאת העולם [= 1524] פה העירה דמשק ממלכת סולטאן <סלמן> (?) מלך קושטנטינה רבתי'. ובסוף דברים שם: 'נשלמה כתיבת הספר המפואר י"ב לחדש אדר שנת הרפ"ו [= 1526] ... פה העירה דמשק'. בהמשך נוספה ביד אחר עדות, כי שם הסופר המעתיק היה: 'מורה"ר יצחק החבר ולה"ה'. יש, איפוא, להוסיף כתובייד אלה למאמרו של ב' ריצ'לר, 'כתובי יד עבריים שנתפצלו', אסופות א (תשמ"ו), עמ' קה—קנת. על הסקילי עצמו וחיבוריו ראה גם להלן, עמ' סז.

18 כגון ציון תנועת ש"ן הויקה בה"א: עמ' 9/19 'שתקריה' = שקריה; 13/15 'שהמכשירה' = שמכשירה. לאפיון תופעה זו בלשון חכמים ראה מ' בריאשר, 'עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכ"י רומי 32 לספרי במדבר', תעודה ג, עמ' 143.

נותרו בו שרידים חשובים של לשון חכמים המקורית בענייני כתיב,¹⁸ פונולוגיה,¹⁹ ותצורה.²⁰ מבחינה תוכנית נשתמרו בו בדרך כלל גירסאות די טובות. לעתים אפשר להבחין בו בנוסחאות משובשות ואף מתוקנות,²¹ או בנוסחאות יחידאיות הצריכות עיון,²² אך בכמה מקרים נותרו בו נוסחאות מקוריות המזוהות סיוע יחידי, או כמעט יחידי, לנוסח כ"י רומי 32 בכיר עדי הנוסח של הספרי.²³ במסגרת זו אדגים זאת בעזרת שתי דרשות המשקפות תופעה אחת, אשר יש לה השלכות הנוגעות להבנת דרך הצגת המשא והמתן הדיאלקטי במדרשי ההלכה.

כידוע, נזיר שנטמא למת במהלך תקופת נזירותו, מחוייב לגלח שערו שבעה ימים לאחר שנטמא, 'וביום השמיני יביא שתי תרים או שני בני יונה אל הכהן' (במ' ו, י). בדרשת הספרי לפסוק זה נאמר:²⁴

1 וביום השמיני — להוציא את השביעי

אתה אומר להוציא את השביעי או אינו אלא להוציא את התשיעי

אמרת קל וחומר הוא ... לא זכיתי מן הדין²⁵

4 ת"ל שמיני, נאמר כאן שמיני ונאמר להלן שמיני²⁶

מה שמיני האמור להלן הכשיר בו שמיני ומשמיני והלאה

אף שמיני האמור כאן נכשיר בו שמיני ומשמיני והלאה.

מסקנת הספרי, איפוא, כי הנזיר שנטמא יכול להביא את קרבנו מן היום השמיני והלאה, ולא דווקא ביום השמיני גופו. והנה בכתובי-יד רומי ופירקוביץ של הספרי נוספה בפתיחת הגזירה שוה בשורה 4 מלה אחת תמוהה: 'ת"ל שמיני מיד נאמר ...'. גירסה זו, שהיתה

19 דוגמת חילופי וא"ו — ב"ת; עמ' 15/4 'בוה' = וזה; 35/9 'יוים' = ביום; 37/5 'בדין' = ודין, והשווה י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח, עמ' 1223. לחילוף כ"ף — גימ"ל ראה גירסתו בעמ' 11/4 'דיכמא' בדומה לכ"י רומי והפירוש המיוחס לראב"ד בכ"י אוקספורד 425 = 'דוגמא' בשאר, השוהת חיבורי אקדמות (לעיל, הערה 11), עמ' 188.

20 ראה למשל כתיבו העקבי 'זוג', 'זוגי' כמו כ"י רומי בעמ' 29, ועיין אפשטיין שם, עמ' 1207, 1245; י' קוטשר, ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, א, רמת-גן תשל"ב, עמ' 51. ועיין גם בכתיבו העקבי 'ספק' = פסק בעמ' 31/2; 34/6, כמו כ"י רומי בשני המקרים וכן להלן עמ' 38/24 החסר בכ"י פירקוביץ. צורה זו מתועדת בפעם הא' והג' גם בכ"י לונדון ובפעם הא' בלבד גם בפירוש רבינו הלל כ"י פרנקפורט 8 Heb. 30 וראה בראש שם, עמ' 156 (ויש להשלים את הנתונים שם על-פי הכתוב כאן). שכול עיצורים בתיבה זו אך בכיוון הפוך מצאתי בכ"י רומי 133 לירושלמי פאה ד, ה, דף יח, ג השונה שלוש פעמים 'פסק לקט' = ספק לקט; [וראה עוד כ"י לידן ליר' כתובות ו, ז דף ל, ד הגורס פעמים 'ספק' לעומת דפוס ונציה 'פסק', אך הפירוש שם אינו בהיר, ראה אפשטיין שם, עמ' 637].

21 עיין היטב עמ' 20/4; 23/3; 26/7; 34/18.

22 ראה עמ' 8/9; 7; 17/6; 21/17 ועוד.

23 ראה למשל עמ' 11/16: 'מקום שהוא אסרה'; 19/15: 'הפרש בין המתנול במקום שמכיר למתנול במקום שאינו מכיר'; 24/6: 'אשת חרש ושל משועמם, ואכמ"ל בפידוטן. וראה גם לעיל, הערות 19, 20 ולהלן בסמוך.

24 הציטוט על-פי מהדורת הורוביץ, עמ' 35.

25 דילגתי על שורת נסיונות לא מוצלחים של הספרי 'להוציא את התשיעי' בעזרת מידת קל וחומר, המסוכמים במסקנה 'לא זכיתי מן הדין' [כלומר לא למדתי (בהצלחה) בעזרת קל וחומר], המשמשת מבוא ללימוד דין זה בסמך מן דרשת הפסוק, בעזרת גזירת שוה.

26 ויק' כב, כז: 'שור או כשב או עז כי יולד והיה שבעת ימים תחת אמו ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן'.

כתובה אף בכ"י ברלין, אלא ששם היא נמחקה בחוץ יד²⁷ — קשה, שהרי בתביעתה להביא את הקרבן בשמיני 'מיד', היא סותרת לכאורה את כל מהלך הדרשה, המחדשת שמותר לגזיר להביא את קרבנו גם ביום החשישי ואילך.

מציאתה של הגירסה 'מיד' גם בכ"י פירקוביץ הספרדי, מבטלת את אפשרות ההסבר כי לפנינו שיבוש אשר חדר למסורת הנוסח האיטלקית בכ"י רומי וברלין בלבד.²⁸ אדרבה השיקולים הטקסטואליים מורים עתה, שיש לראות דווקא בה גירסה מקורית, אשר נמחקה ברוב העדים מפאת קושייה, כפי שאירע בכ"י ברלין.

דומני שפתרון תעלומת דרשתנו נעוץ בתופעה המאפיינת מידי פעם את כתובי-היד הטובים, והיא השמטת המונח המציין את ההוא אמינא במדרש. כלומר, לאחר ציטוט הפסוק: 'ת"ל שמיני', מקשה הספרי: 'מיד' ? ודוהה זאת בעזרת גזירה שוה המלמדת שאפשר להביא את הקרבן גם משמיני והלאה. ואמנם מצאנו במדרשי ההלכה כמה פעמים דיון דומה בשאלת זמן חלותה של מצוה 'מיד' או לאחר זמן.²⁹ יתודה של דרשתנו הוא רק בחסרוננו של אחד ממונחי ההוא אמינא הנפוצים כל כך במדרשי ההלכה (דוגמת: 'שומע אני, או, יכול') לפני ההצעה 'מיד', ותו לא.

חסרון דומה של מונח הצעת ההוא אמינא בכתובי-יד רומי ופירקוביץ, שאליהם מצטרף הפעם גם כ"י לונדון, מצאנו אף בדרשת הספרי לבמ' ו, ד, מהדורת הורוביץ עמ' 30/8:

1 כל ימי נזרו —

לעשות ימים שלאחר נזירותו כימים שבתוך נזירותו עד הבאת קרבן
לא יתא אלא חייב עד שישלם נזירותו

4 ת"ל ואחר ישתה הנזיר יין — אחר כל המעשים דברי ר' אליעזר.

ברי כי המשפט בשורה 3: 'לא יתא ... נזירותו', הוא הצעת הווא אמינא, הנדחית במשפט האחרון: 'ת"ל ואחר ...'. ואמנם בשאר העדים מצוי בתחילת שורה 3 המונח 'או' (כ"י אוקספורד, ברלין וילקוט שמעוני), או 'יכול' (ילקוט תלמוד תורה ומדרש חכמים, ובדומה לכך בדפוס: 'שיכול'). ודוק, פיצול המונחים, ובמיוחד שירבוב המונח 'יכול' — הנפוץ במדרשי דבי ר' עקיבא, אך נדיר מאוד בספרי במדבר מדבי ר' ישמעאל — רומן, שלפנינו, כנראה, השלמת סופרים בלתי מקורית. ואכן במקבילתה של דרשה זו בספרי להלן, עמ' 31/22 גורסים כל העדים את מונח ההוא אמינא 'או', בעוד שבמקבילה נוספת בעמ' 37/20 חסר מונח הצעה כל שהוא בכל העדים, למעט ילקוט שמעוני שהשלים 'או'!³⁰

נראה שההסבר לחסרונם של מונחי ההוא אמינא כאן ובמקומות אחרים, נבע מן אופיו הקדום של לימוד המדרש בעל פה. שהרי בלימוד בעל פה עשויה האינטונציה של דרך

27 והשוות דברי הפירוש המיוחס לראב"ד: 'ה"ג [1] ת"ל שמיני'. האם גם לפנינו עמדה גירסה קשה זו שאותה מחק בהגחתו, על כל פנים בשאר העדים של הספרי כאן (הדפוס, כתובי-יד אוקספורד, לונדון, מדרש חכמים, ילקוט שמעוני, ילקוט תלמוד תורה ופירוש ר"ה) היא חסרת. 28 לאופיים האיטלקי של כ"י רומי וברלין, ראה חיבורי אקדמות, עמ' 2, 12—14, 231 ואילך, ובמיוחד עמ' 234—238, ששם הצבעתי על שורת שיבושים משותפים בעדי נוסח אלה, כשאת הדרשה הגידונית כאן השארתי בהערה 27 שם בציריך עיון.

29 ראה למשל ספרי במדבר עמ' 139 בענין פטר רחם: 'תפדה — מיד, אתה אומר מיד או אינו אלא לאחר זמן'; מכילתא דר"י עמ' 80: 'והעליהם את עצמותי מזה — שומע אני מיד ת"ל אתכם — שתהיו עולים'.

30 ביתרודן של שלוש הדרשות הללו, שכולן שולבו בספרי שלא במקומן על פי סדר הפסוקים, אערוך אי"ת דיון בפני עצמו.

הקריאה למלא בהצלחה את מקומם של מנחי ההצעה! וכבר הערתי במקום אחר לתופעה הרווחת של הוראות כפולות למנחי ההצעה התלמודיים, כגון: 'שומע אני', 'קורא אני', 'יכול', 'והתניא', 'ואלא מאי', 'ותני כן' ועוד, המורים על מסקנה והוא אמינא כאחד. ואף שם הצעתי לראות בכך הד ללימודו של חומר זה בעל פה, כשעדות האינטונציה היא שהבהירה מהו מובנו המסויים של המונח בכל מקום.³¹ הסבר זה מפרנס גם את עובדת חסרונו של הביטוי: 'אמר לו/ליה' בדיאלוגים תלמודיים, שעליו הצביעו כמה חוקרים.³² וכבר באנו לשאלה נכבדה, הנוגעת לבחינת השפעת דרך הלימוד הקדומה בבית-המדרש, בעל-פה, על דרכי הצעת החומר התנאי והאמוראי וגילגולי מסירתו לטקסטים כתובים!

מן הספרא מצאתי באוסף פירקובין A II, על-פי הכרסת, שני קטעים חדשים: ³³ מס' 270 הכולל 16 דפים—רובם שלמים—מפרשות צו, בחר ובחוקותי,³⁴ ומס' 413 הכולל 11 דפים מדבורא דגדבה וחובה,³⁵ שכולם פגומים. שני הקטעים נכתבו בכתב-יד ספרדית מן המאה הי"ג או המאה הי"ד, ואפשר שהיו שייכים במקורם לטופס אחד.³⁶ כאן המקום להעיר על שמונה דפים נוספים מן הספרא ומחבור מתימטי המסונף בסופו, שהיו טמונים עד עתה בגוש המזרחי בספריית המוזיאון היהודי בפראג מס' 259,³⁷ וצילומים מהם הגיעו לידי לאחרונה.³⁸

עניין ביבליוגרפי מיוחד, המדגים יפה את בעיות ההתמצאות באוספי פירקובין, נוגע לספרי דברים. בשנת 1884 כתב הירש הילדסהיימר בברלין מאמר על ברייתא דתחומין. אגב תיאור עדי הנוסח המעטים אשר עמדו לרשותו העיר באופן סתמי, ללא כל פירוט, כי ד"ר הרכבי מסר לו על פרגמנטים של ספרי דברים בספריית פטרסבורג היא לנינגראד.³⁹

- 31 ראה כהנא (לעיל, הערה 15), עמ' 501 והערה 65 שם.
- 32 ראה דברי מו"ר א"ש רוזנטל, ספר חנוך ילון, עמ' 284—285; ש"י פרידמן, בתוך מחקרים ומקורות, ניריוק תשל"ח, עמ' 346.
- 33 בכרסת זו וזה ספרא גם כ"י פירקובין A II 298,⁴⁰ אך אין הוא אלא אלא פירוש רבני ליוקרא. דפי ספרא נוספים שמורים באוסף אנטונין מס' 176, 193, 237, 322, אך היות וצילומים מהם כבר מצויים בירושלים זמן רב איני מתייחס אליהם במסגרת זו. הוא הדין לדפי המכילתא דר"י באוסף אנטונין מס' 215, 239, 957, 979.
- 34 2 הדפים הראשונים, מפרשת צו, מקבילים למהדורת וייס דף לג, א—לה, א. 14 הדפים הנותרים הכוללים את סוף פרשת בחר וכמעט את כל פרשת בחוקותי, מקבילים למהדורת וייס דף קז, ג—קטו, א.
- 35 הדפים מקבילים לעמ' 73—131 במהדורה המדעית החדשה שהוציא ר"א פינקלשטיין לשני דיבורים אלה בנייריוק תשמ"ג, וראוי הוא שתימצא הדרך להוסיף צילומים מהם כנספח להוצאה חדשה של מהדורה זו.
- 36 גודל הדפים בשני הקטעים כמעט זהה, וגם דרך כתיבת הכותרות: 'פרשת', 'פר' [= פרק] ומלים מוגדלות בפתיחת הלכות—דומה מאוד. בעובדה שלא אותו סופר כתב את שני הקטעים אין ראייה לסתור אפשרות זו, מה עוד שאת הקונטרס השני (413) כשלעצמו כתבו שני סופרים. בנוסף לדפים המרובים באוסף פירקובין נשתמרו דפים בודדים מטופס זה גם באוספי הגניזה הבאים: ENA 960 (4 דפים); גון דיילנדס L 52 (2 חצאי דפים); כ"ח C 17 III (דף אחד) ושבעה דפים באוסף ט"ש בקימברידג' (3 C, NS 179.30, AS 95.70, AS 91. 69+211+466). וראה על תופעה זו עוד להלן.
- 37 ראה עליו א' שייבר, HUCA 45 (1974), pp. 191—2.
- 38 תודתי לד"ר סאדק, אוצר המוזיאון, אשר שלח לי את הצילומים ולחברי דב גולדשטיין שסייע במלאכת התייזוך.

H. Hildesheimer, Beitrage Zur Geographie Palastinas 1884—5, p. vii n. 21 39

בעקבות הערה זו ניסה א"א פינקלשטיין למצוא את הדפים הללו בשנות השלושים, בשעה שעסק בהכנת מהדורה חדשה לספרי דברים. הוא פנה לפרופ' דוד מגיד מלנינגראד בבקשה שינסה לאתרם, אך נסיונותיו של מגיד עלו בתוהו, ובמקום ספרי הוא שלח לפינקלשטיין קטע בן 12 דפים ממדרש תימני לדברים, שמצא בכ"י פירקוביץ A II 225⁴. לימים, לאחר פירסום הקטע,⁴⁰ זיהה י' רצהבי כי דפים אלה הם חלק ממדרש הביאור לר' סעדיה בן דוד אלדימארי.⁴¹ והנה בביקורי הצלחתי למצוא באוסף פירקוביץ A II 704 שני דפי קלף גדולים מאוד מספרי דברים לפרשת ואתחנן.⁴² דפים אלה נרשמו באינוונטר ובכרסת, בטעות, כפירוש אנונימי לדברים, ולכן לא הצליח מגיד לאתרם בזמנו. האם בכך נסגר המעגל, או שמא ישנם בלנינגראד דפים נוספים של ספרי דברים — רק ימים יגידו.

מן המכילתא דרשב"י והספרי ווטא לא מצאתי קטעים חדשים, ולכן הסתפקתי בהשוואת ההעתקות של 55 דפי המכילתא דרשב"י וחמשה הדפים של הספרי ווטא, שנעשו בזמנו, על-פי צילומים, בידי רייזן אפשטיין ורע"צ מלמד, לדפים האורגינאליים באוסף פירקוביץ ואנטונין. השוואה זו העלתה, כמצופה, כי בדרך כלל נערכה העתקתם בצורה מדויקת מאוד. יתרה מזו, הם נעזרו בצילומים שנעשו לפני כששים שנה, ומצבו הפיזי של החומר בשנים הללו היה קצת יותר טוב ממצבו הנוכחי. במיוחד אמורים הדברים ביחס ל-51 דפי המכילתא באוסף פירקוביץ ששוחזרו בינתיים ואגב כך פרחו מהם כמה וכמה אותיות. עם זאת לעתים קרובות אפשר לתקן את קריאותיהם בפרטים מפרטים שונים, שהרי לא ראי הצילום כראי המקור.

לדוגמא, במהדורת המכילתא דרשב"י של אפשטיין — מלמד עמ' 119, בחילופי הנוסחאות

L. Finkelstein, 'Fragment of an Unknown Midrash on Deuteronomy', 40 HUCA 12—13 (1937—8), pp. 523—557

41 י' רצהבי, 'מילואים לקטע ממדרש אלמוני לדברים', HUCA 25 (1954), עמ' א-ט.
42 דפים אלה, הכתובים להערכת מ' בית-אריה בכתב-יד מזרחית מן המאה הי"א לערך, כוללים את ספרי דברים פסקאות כו—לה, מהדורת פינקלשטיין עמ' 43—63. הם שמרו על שרידים מעולים של לשון חכמים וגם מסורת הנוסח שלהם היא בדרך כלל טובה מאוד. ראה למשל את הנוסח בפנים מהדורת פינקלשטיין עמ' 44/13: 'התר הטוב הזה ותלבנון — הכל קרא אותו הר; אברהם קראו הר שנאמר אשר יאמר היום בחר ה' יראה (בר' כב, יד), משה קראו הר שנאמר... ישעיה קראו הר שנאמר...'. נוסח זה מוקשה כיוון שמפסוק הראייה המובא מבראשית אין כלל ראייה שדווקא אברהם קרא לחר הבית או ירושלים 'הר' (ואמנם עיין בניסוח השונה במקבילות שציינו שם). והנה המשפט 'אברהם קראו הר', חסר בכ"י רומי, כפי שציינ פינקלשטיין שם, וכן בדפי הספרי בכ"י JTS Rab. 2392 ובקטע פירקוביץ שלנו, שלא עמדו לפניו, וברי שאינו אלא השלמה בהשראת 'משה' / ישעיה קראו הר' בסמוך, ותו לא.

רק לעתים נדירות משקפות נוסחאותיו גירסאות 'מתוקנות' בענייני אגדה והלכה. ראה למשל לשון הפירוש שלו בארמית 'סמין ליה' בעמ' 57/6 כנוסח כ"י ברלין, מדרש חכמים ור"ה. נדמה שהוא הדין אף בנוגע לנוסח בעמ' 53/10 בדרשת המילים 'שמע ישראל': 'מיכן אמרו הקורא קרית שמע ולא השמיע לאזנו יצא', המצטרף לגירסתם של הדפוס, כ"י ברלין, מדרש חכמים והפירוש המיוחס לראב"ד. קשה להבין את דרך הלימוד של 'מיכן אמרו' זה, בפסוק, ונראה שלפנינו תיקון על פי מה ש'אמרו' בסתם משנת ברכות ב, ג: 'הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא', ואכן כבר פינקלשטיין ביכר כאן את כ"י רומי ורוב העדים (בנוסף לשהה שציינ בחילופי הנוסחאות גם כ"י הסמינר הנ"ל, הפירוש בכ"י מנטובה 36 ור' סלימאן אוחנא), הגורסים בסופא: 'לא יצא', כדעת ר' יוסי במשנה שם, החולק על תנא קמא. ועיין גם בשיטתו תולדות ההלכה בנידון שהציע פינקלשטיין בפירושו וכן אפשטיין שם (לעיל, הערה 19), עמ' 1157.

לשורה 16 כתב מלמד: 'בסוף שורה זו יש בכ"י: איסי בן יהודה', ולפי עניות דעתי הוא שבר מן הדף הבא (להלן 121) והדבק כאן... עיון בכ"י פירקוביץ 268 A II גופו מורה בבירור שאין זה כך, ולפנינו המשך רציף של הדף המקורי, אשר בו נכתב: 'אתן לכן עצה, ולא: 'איסי בן יהודה'. התופעה שעליה העיר מלמד אכן מצויה בדף אחר שם, אשר בחלקו התחתון הודבקו הפוך שרידי שבע שורות מדף שלא הגיע לידנו. בחילופי הנוסחאות במהדורת עמ' 108 העיר מלמד לכך, אך הוא הצליח לפענח רק חלק מן הכתוב שם, ואף זאת בצידו האחד של הדף בלבד. לשמחתי הצלחתי להשלים את השיחזור בעזרת הדף המקורי.⁴⁸

כ-15 דפים נוספים מאותו טופס מפורסם של המכילתא דרשב"י כבר נתגלו בעבר על ידי ב"מ ליון באוספי הגניזה של אדלר בניו-יורק ושל האליאנס בפאריס.⁴⁹ לפני כמה שנים מצאתי דף נוסף מטופס זה בקימברידג'⁵⁰. לאחרונה — אולי בשכר השעות הרבות שביליתי בחברת הדפים הגדולים והשלימים של המכילתא דרשב"י באוסף פירקוביץ בלנינגרד — זיהיתי עוד 15 קטעים קטנים ושברים מאותו טופס בספריית האליאנס בפאריס וכן בספריית ג'ון ריילנדס במנצ'סטר.⁵¹ לפנינו, איפוא, המחשה אופיינית לטיב חומר הגניזה שנתגלגל לספריות השונות; העידית ללנינגרד, הבינונית לקימברידג', לניו-יורק ולפאריס, והזי-בורית למנצ'סטר.⁵²

מובאות ממדרשי ההלכה

בנוסף לקטעים של מדרשי ההלכה גופם נשתמרו באוספי פירקוביץ גם מספר לא מבוטל של מדרשים ופירושים לא נודעים לתורה מימי הביניים, אשר שילבו בדבריהם ציטוטים רבים מתוך מדרשי ההלכה.⁵³ כזה הוא למשל כ"י פירקוביץ 242 I שבו נקבצו שלושה

43 מספרו הנכתי של הדף, לאחר השיחזור, הוא 51, והוא מקביל לדרשות אשר שוחזרו במהדורה בעמ' 106—107 על-פי מדרש הגדול בלבד.

44 ראה במבוא למכילתא דרשב"י, עמ' לג.

45 ראה מאמרי, 'דף נוסף ממכילתא דרשב"י', עלי ספר טו (תשמ"ט), עמ' 5—6.

46 בתוכנית לפרסם חומר זה במקום אחר ביחד עם תיקוני קריאה נבחרים של מהדורת המכילתא דרשב"י שרשמתי בלנינגרד.

47 על הצטרפות דפים בודדים מן הגניזה שנתגלגלו לספריות המערב לטפסים גדולים שנשתמרו באוסף פירקוביץ השני — ראה גם לעיל, הערה 36 ולהלן בתאור הילקוט החדש לתורה. האם בכוחן של עובדות אלה ללמד שפירקוביץ הצליח לקבל חומר גם מגניזות בן עזרא? ושנא מצאם של הטפסים המשותפים הללו אינו בגניזת בן עזרא כי אם בגניזות של בתי כנסת קראיים, ששכטר וחוקרים אחרים ליקטו גם מהם שירים כשלושים שנה לאחר פירקוביץ? מ' בן-יששון במאמרו, 'לשאלת מקום האוסף השני של פירקוביץ: הערות על מקורות היסטוריים והלכתיים', מדעי היהדות 31 (תשנ"א) עמ' 47—67, הביא ראיות להשערה השנייה, אך לטעמי תשובה סופית לשאלה זו עוד מצריכה עיון נוסף לאור בדיקת ממדי התופעה ובדיקה מדוקדקת במסמכיו האישיים של פירקוביץ, השמורים אף הם בספרייה הציבורית.

48 כמו כן נשתמרו בספריות אלה מדרשים ידועים מימי הביניים המצטטים קטעים ממדרשי ההלכה, שגם לנוסחיהם נודעת חשיבות. ראה למשל מדרש לקח טוב לר' טוביה בר' אליעזר שקטעים גדולים ממדרשו לתורה נשתמרו בכ"י הבאים של פירקוביץ: I 64 דף 3; I 245 (85 דפים); II 331 (170 דפים), וראה עוד שם 559⁵ כמה דפים ממדרשו לשיר השירים (ז). לקח טוב לחמש מגילות גנוז — על פי רשימתיו של זק"ש — בכ"י גינצבורג 510⁶. הוא הדין למדרש מאור האפלה (גור אלצלאם) לר' נתנאל בר' ישעיה, אשר זהו עותק שלם ממנו בכ"י גינצבורג 1025. (מן הקלופון בסופו משמע כי רוב כתובי-יד נכתב בשנת 1590, בעוד

חיבורים מדרשיים לתורה. הראשון שבהם כולל שמונה דפים של מדרש לפרשת משפטים, המבוסס ברובו על פראפראזות מן המכילתא דר"י.⁴⁹ בכ"י פירקוביץ 257 I, שבו דפים פזורים של חיבורים שונים, נותר בדפים 14—15 שריד מפירוש מדרשי לפרשת דברים המרבה להעזר בספרי דברים.⁵⁰ מספר לא מבוטל של מובאות אנונימיות מספרי דברים מצאתי גם בכ"י פירקוביץ EA II 3420, הכולל 45 דפים מפירוש לדברים בערבית—יהודית, המבוסס על פירושי רב סעדיה גאון ור' שמואל בר חפני.⁵¹

הפתעה מיוחדת נודמנה לי כשגיליתי בתוך כך גדול של פירוש רש"י לתורה בכ"י פירקוביץ A II 118 שני דפים ממדרש לא ידוע לספר במדבר, שנשתרבו לתוכו. מדרש זה, שחלק ממנו נכתב בערבית, משופע בציטוטים תלמודיים בתוספת מראי מקום מפורשים, ובראשם ציטוטי 'סיפרי' המשקפים מסורת נוסח מזרחית חשובה. מובאות מספרי במדבר מצאתי גם בקטע מדרשי בן ארבעה דפים בכ"י פירקוביץ EA I 2033, ובמיוחד בקטע בן חמשה דפים בכ"י פירקוביץ A II 225. הקטע האחרון מבוסס ברובו על ציטוטים ארוכים ומפורשים מ'סיפרי' בנוסח טוב, וכן מן הספרי וזוטא.⁵² בעזרתו אפשר לתקן כמה פעמים את נוסח הס"ז שהובא במדרש הגדול, וכן להכריע במחלוקת חוקרים אודות יחוסו של קטע מסויים לס"ז.⁵³

עניין רב מצאתי במובאות התלמודיות המשוקעות בכמה חיבורים קראיים שנכתבו

שדפי ההשלמה הועתקו בשנת 1871). בכתובייד גינצבורג 865, 867—869 שמור עותק של מדרש הגדול לשמות — דברים. (מעניין כי לפי שעה לא מצאתי באוסף פירקוביץ עותקים של מדרש הגדול, שעותקים רבים ממנו התגלגלו לספרות רבות ברחבי העולם. כנראה שיש בכך עדות, שפירקוביץ כמעט לא רכש כתובייד תימניים).

49 מספר ציטוטים מן המכילתא דר"י הובאו גם בפירוש לשמות בן 2 דפים בכ"י פירקוביץ A II 740. על חשיבות נוסחאותיו ראה מאמרי, 'עוללות מכילתא', תרביץ נט (תש"ו), עמ' 237. מובאות בודדות מספרי דברים מצאתי באוסף פירקוביץ A II גם בקטעים הבאים: 249³ (12 דפים מפירוש לדברים); 298¹³ (פירוש לויקרא בן 2 דפים); 541¹ (פירוש לבמדבר בן 2 דפים); 555 (7 דפים פזורים מפירוש לשמות, ויקרא ודברים).

51 כך מפורש בידי הפרשן עצמו, ראה למשל עדותו בדף 45 בסוף פרשת האזינו: 'כמל מן שרר האזינו מאהו מנסוב לרבינו סעדיה בן יוסף וז'ל פימי... ואנצ'אף אלי דלך מן עלק מן שרר רבינו שמואל בר חפני להדא אלפרשה איצ'א, ובדומה לכך בדף 38 שם. ואמנם כמה מפירושו הכוללים גם ציטוטים מן הספרי (כגון דף 44: 'קול אלקדמא פי תפסיר במתים חפשי... תנו רבנן אני אמית ואחיה...') אכן מצויים בפירוש הרשב"ח להאזינו בכ"י המזויאן הבריטי Or. 8658, כפי שהראני ת' בן שמאי העוסק בהתהדרתו. ראה לפי שעה מאמרו בקרית ספר סא (תשמ"ו—1), עמ' 313—319. זיהויו של פרשן זה, המצטט מובאות תלמודיות רבות בצד איזכור דבריהם של 'ראס אלמתיבה וז'ל' (דפים 22, 26 ועוד) מחזר, ושל 'חזי אלבלכי' (דף 41) ואחרים מאידך, דורש עיון לעצמו.

52 במקום אחד, לפני המובאה מן הס"ז, נוסף מראה מקום קטוע: 'מדרש א.].'. בנוסף למובאות משני מדרשי התנאים לספר במדבר הוא מביא קטע מן 'תוספתא' וכמה מובאות מפורשות מן הבבלי, לפתים עם פירוש 'רבינו שלמה' [= רש"י] עליהן — כולל לעזוי הצרפתים [1].

53 ראה רי"ן אפשטיין, מובאות לספרות התנאים, עמ' 743, אשר במסגרת חשדותיו בקטי 'דבר אחר' במדרש הגדול, שאינם מן הס"ז, העיר גם ל'דבר אחר' במתודות הורוביץ 264/19 וקבע שהוא מן הספרי. לעומתו ר"ש ליברמן, ספרי וזוטא, עמ' 75 הערה 1, אגב ביקורתו הכללית על אפשטיין בנידון זה, ראה בייחודה הסגנוני של דרשה זו — השונה מן הספרי — הוכחה שהיא כן נלקחה מן הס"ז. עתה מצאנו תימוכין להשערת ליברמן בקטע שלנו, המצטט דרשה זו בדומה למדרש הגדול (בחיילופי נוסח מעניינים). אם כן ברי שאין לפנינו עיבוד הספרי בידי ר' דוד העדני, אלא קטע מן הס"ז.

בערבית—יהודית השמורים באוסף פירקוביץ.⁵⁴ ראה למשל כ"י פירקוביץ EA I 1189, אשר תואר בידי הרכבי כפירוש קראי בן 60 דפים⁵⁵ לספר במדבר, המזכיר את אבוסרי [סהל בן מצליח] ואבו עלי [יפת בן עלי] וכן מובאות תלמודיות. עיון במובאות אלו לימדני, כי הן כוללות חלקים נכבדים ממשנת נדרים וכן קטעים ספורים מספרי במדבר פרשת מטות העוסקים אף הם בנדרים. יתכן, איפוא, כי לפנינו חיבור בהלכות נדרים ולא פירוש למקרא. הציטוטים מן הספרי—הנקרא בחיבור זה פעם אחת (בדף 54) בכינוי הרגיל אצל הקראים למדרשי ההלכה: 'אלמכאלה'—מצטיינים בכמה כתיבים מעניינים,⁵⁶ וכן בציון אחד של: 'ס' ה' [= סליק פסוקא], שנתר במיקום זהה (עמ' 201/14) גם בכתבי יד רומי וברלין.

פירוש קראי אחר לספר במדבר מצוי בכ"י פירקוביץ EA I 1637. מתוך עיון בפירוש זה—הכולל על-פי ספירתי 156 דפים (שאינם ערוכים לפי סדרם הנכון)—התחוור לי על-פי הקטעים החופפים המצויים בו ובכ"י לונדון 317, שזהו פירושו הקצר של ישועה בן יהודה.⁵⁷ בעותק זה, שבו שרדו חלקים נרחבים שלא נשתמרו בכ"י לונדון, אם כי אף הוא אינו שלם, צוטטו קטעים רבים מספרי במדבר. רובם הובאו לאחר הקידומת: 'קאל אלאולון' [= אמרו הראשונים] וכיצא בו, ומיעוטם לאחר ציון מפורש: 'וקאלת אלמכאלה'.⁵⁸ מסורת הנוסח של ישועה, שהיא ככל הנראה ארצישראלית, אינה קשורה באופן הדוק לאחת מן מסורות הנוסח האחרות של הספרי.⁵⁹ במספר מקרים היא מעניקה סיוע חשוב לעדים

54 לעתים נדירות צויינה מציאותן של מובאות אלה כבר בידי הרכבי, אך בדרך כלל הגעתי לחומר זה אגב עיון שיטתי בכמאה כ"י שתוארו בקטלוג כפירוש מקרא קראיים או רבניים בערבית—יהודית, ללא איזכור המובאות התלמודיות. אין לי ספק כי עיון בחומר נוסף, שלא הספקתי לעבור עליו, יגב פירות נוספים.

55 כתוביחיד עצמו אינו כולל מספור, ומספרי העמודים שאציון להלן נעשו על-פי ספירתי האישית, שאינה מסומנת במקור. בדרך דומה נקטתי בשתיקה בתיאור חיבורים נוספים להלן, אשר מספריהם לא סומנו בגוף כתוביחיד, כפי שרגיל מאוד בכתוביחיד של אוסף פירקוביץ. 56 כגון דף 54 שבו נכתב פעמיים: 'שם נדרה' = שאם נדרה, בשימוש האל"ף; או דף 36: 'אין לי אלא שהחרישה ושמיצה כיום נדר', בצד הכתיב הרגיל שנכתב בדף 37: 'החרישה ושמיצה כיום נדר', והשווה זאת לכתיב החזר פעמי בכ"י רומי לספרי במדבר עמ' 202/4: 'החרישה' = וחרישה בשאר. ומסופקני אם לפנינו ה"א לציון שווא כפי ששיערת באקדמות, עמ' 131, או שמא נותרה כאן צורה חלופית לשם זה: 'החרישה/החרישה=חרישה. והשווה לצורה 'התרועות', 'התריעות'=תרועות בציטוט הספרי בידי ישועה בן יהודה בכ"י פירקוביץ EA I 1637 דף 130 שיתואר להלן.

57 לתיאור פועלו של חכם קראי זה, אשר חי בירושלים במאה ה"א והירבה לצטט חומר תלמודי—בעיקר ממדרשי הלכה, ראה: S. Poznansky, The Karaite Literary Opponents of Saadia Gaon, London 1908, pp. 48–53; J. Mann, Texts and Studies II, Philadelphia 1935, pp. 36–39; ובמיוחד ח' בן-שמאי, 'ישועה בן יהודה—לדמותו של חכם קראי ירושלמי במאה ה"א', פעמים 32 (תשמ"ז), עמ' 3–19.

58 ראה למשל דף 84. חלק מן המובאות של ישועה וכן מובאות נוספות מן הספרי בקטעים שלא נשתמרו אצל ישועה מצאתי בפירוש קראי נוסף לספר במדבר בערבית-יהודית בכ"י פירקוביץ EA I 2032, המחזיק 54 דפים. ייתכן כי זהו קיצור פירושו של ישועה וצריך עיון נוסף. בבסקירה מהירה של פירוש קראי אחר למדבר בכ"י פירקוביץ EA I 1537, מצאתי בפרשת פנחס מנין של ל"ט מלאכות שבת וקטעים נרחבים ממשנת ראש השנה פרקים א, ב, וכן כמה קטעים ממשנת נדרים בפרשת מטות, אך לא מובאות ממדרשי ההלכה.

59 לעתים נפלו בה שיבושים מקבילים למסורות אחרות, אך לא מצאתי עקביות בכך. ראה למשל ציטוטו מספרי במדבר עמ' 23 (דף 46 בכ"י): 'קאל אלאולון וגזרעה זרע—שאם היתה עקרה

הטובים, וברצוני להדגים זאת בעזרת חילוף פעוט, הקשור לשאלת זמן עריכתו של הספרי. כידוע, אחד הקרטיונים הראשונים לקביעת זמן עריכתם של חיבורים הוא רשימת החכמים המאוחרים המוזכרים בהם. והנה בספרי במדבר — בניגוד למדרשי ההלכה האחרים — לא מופיעים חכמים מן הדור שלאחר רבי, למעט סיפור אחד שבו מוזכר ר' חייא,⁶⁰ ודרשה אחת שבה מוזכר ר' שמואל בר נחמני. וזה לשונה של דרשה זו על פי מתורת הרוביץ, עמ' 69:

שלש תרועות נאמרו בראש השנה ...

שתיים מדברי תורה ואחת מדברי סופרים:

'שבתון זכרון תרועה', 'והעברת שופר תרועה' — מן התורה

'יום תרועה יהיה לכם' — לתלמודו הוא בא.

ר' שמואל בר נחמני אומר אחת מדברי תורה ושתיים מדברי סופרים:

'שבתון זכרון תרועה' — מן התורה

'והעברת שופר תרועה' ו'יום תרועה יהיה לכם' — לתלמודו הוא בא.

לכאורה לפנינו איזכור מפורש של ר' שמואל בר נחמני — האמורא בן הדור השלישי מארץ-ישראל — בספרי. ואמנם כמה חוקרים הסיקו מכאן, שספרי במדבר נתחבר בתקופת האמוראים.⁶¹ מאידך סבר אפשטיין, שדברי ר' שמואל בר נחמני אינם מעיקר הספרי, אלא נוספו לספרי מן הברייתא המקבילה בבבלי ראש השנה לד, א.⁶² אך סברה זו רחוקה מאוד, מפני שדברי ר' שמואל בר נחמני מצויים במקומם בכל העדים הישירים של הספרי,⁶³ ואף ההסבר המוצע על-ידו, שבבבלי עצמו נוספו דברי ר' שמואל בר נחמני כהשלמה אמוראית החולקת על תנא קמא בברייתא — הוא חריג מאוד.⁶⁴ בגישה אחרת נקט א' גרינאוט, אשר טען כי החכם ר' שמואל בר נחמני הוזכר בדרשתו אינו האמורא המפורסם, כי אם תנא שאיזכרו נדיר, ואף ציין למקומות נוספים בספרות התלמודית שתנא זה מופיע.⁶⁵ והנה עיון בעדי הנוסח של הספרי מלמד, כי לעומת הדפוס וכתובי-יד לונדון וברלין

נפקדת דברי ר' עקיבה, אומר לו ר' ישמעאל אומר (!) אם בן [צ"ל: כן] ילכו כל העקרות ויקלקלו בשביל שיפקדו וזו שיש בה (!) לה הפסידה ... את הגירסה חסרת השחר 'שיש בה' (שיבוש של 'ששבה' במילה אחת), מצאתי גם בפירוש הקראי המקוצר בכ"י פירקוביץ 2032 EA I (ראה בהערה הקודמת), דף 11, וכן, להפתעת, בשני עדים של הספרי עצמו: הדפוס הצרפתי-אשכנזי וכ"י פירקוביץ 269 A II הספרדי. אך בעקבות פיצול זה אין אפשרות ללמוד מכך דבר בנוגע לאילן היוחסין.

60 עין מתורת הרוביץ עמ' 129, וראה חילופי הנוסחאות שם: ר' מאיר, או רבי במקום ר' חייא, אך נדמה שאין הם משקפים את נוסחו המקורי של הספרי.

61 ראה למשל רו"ר רבינוביץ, שערי תורת בבל, ירושלים תשכ"א, עמ' 529.

62 מבואות לספרות התנאים, עמ' 614–615. בדריעה דומה אחז גם א' היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, ג, עמ' 1143.

63 אפשטיין שם העיר להסרונם במדרש חכמים, אך בעצמו הסתייג 'שארן זה מכריע', כיוון שדרכו של מדרש זה לקצר ולהשמיט מחלוקות.

64 מובן שאפשטיין עצמו התחבט בכך, ראה דיוקו שם מלשון הבבלי 'אמר' ולא 'אומר' בחלק מן העדים, וראיתו ממיימרא אחרת שלדעתו הוסיף הבבלי לברייתא בסנהדרין יז ע"א.

65 ראה מבואו לילקוט המכריז למשל, עמ' 18. [וראה גם ד"צ הופמן מדרש תנאים, עמ' 56 הערה ו, שהשלים קורחה בקטע המכילתא לדברים שפירסם שטר: [ר' שמואל בר] נחמני, על סמך איזכורו של תנא זה בספרי שלנו, עין שם. אך בהעדרה חזרת של הקטע, בספר הזכרון לרצ"פ חיות, עמ' סה, פיענח אפשטיין בצדק את הכתוב שם: ר' חייא בר נחמני !]

הגורסים: ר' שמואל בר נחמני, גורסים כתובי־יד רומי האיטלקי, אוקספורד האשכנזי, ועתה גם ישועה הארצישראלי: שמואל בר נחמני, ללא התואר 'רבי'. ואמנם נראה בבידור שזהו גוססו המקורי של הספרי, והתואר 'רבי' הושלם אם בהשראת הנטייה הרווחת להוסיף תואר זה לכל חכם (כפי שאמנם מצאנו בדפוס ובכ"י לונדון גופם גם במקומות אחרים!);⁶⁶ אם בהשפעת האמורא המפורסם ר' שמואל בר נחמני; או, אולי, כתאמה לברייתא בבבלי, ששם לא מצאתי לפי שעה גירסה ללא 'רבי'.⁶⁷ נראה, אפוא, כי החכם החולק על תנא קמא בדרשתנו הוא התנא הבלתי מפורסם שמואל בר נחמני, אשר לפי הספרי אף לא זכה לתואר 'רבי'. ממילא אין שום יסוד לאחר בגין דרשה זו את זמן עריכתו הקדום יחסית של ספרי במדבר.

מובאות חשובות במיוחד גיליתי בפירוש קראי לספר דברים בכ"י פירקוביץ 3949 EA I. בפירוש המחזיק לפי ספירתי 121 דפים,⁶⁸ צוטטו בעיקר מובאות מספרי דברים וכן מובאות מן המכילתא האבודה לדברים.⁶⁹ שימוש של הפרשן במכילתא לדברים מוכח, מפירושו לפסוק בדב' טז, א (דף 67 בכתוב־היד):

קאלת אל מכאלה: שמור את חדש האביב וע' פסח—

שמר לאביב ועשה פסח כדרך ששמרו לך והוציאת מארץ מצרים.

דרשה זו, הנשענת על ההנמקה בסיום הפסוק שם: 'כי בחדש האביב הוציאת ה' אלהיך מארץ מצרים לילה', אינה מופיעה בספרי דברים כאן, וגם לא בדרשת פרשת הפסח במכילתא דר"י ובמכילתא דרשב"י לשמות. לכן ברי, שהכוונה בביטוי 'אל מכאלה' כאן הוא למכילתא לדברים על אתר.⁷⁰ גם במקומות שבהם משתמש הפרשן בביטויים אחרים, כגון 'קאל אלאלון' וכיוצא בו, נדמה שהוא מצטט לעתים את המכילתא לדברים,⁷¹ שרובה המכריע

66 ראה למשל גוססותם המשותפת בעמ' 26/ז רבי שמעון הצדיק; עמ' 71/ז רבי שמעון בן עזאי; 137/4 רבי יוחנן בן בג בג, כפי שכבר הערתי באקדמות, עמ' 240.

67 התוספת בדפוסים הבבלי: רבי שמואל בר נחמני אמר <רבי יונתן>, המורה, לכאורה, כי זהו האמורא ר' שמואל בר נחמני המוסר בשם רבו המובהק ר' יונתן—חסרה בשאר העדים בבבלי. וכבר אפשטיין שם ציין לכך עליפי הערת בעל דקדוקי סופרים.

68 הרכיב ספר 115 דפים בלבד, אך במהלך עיוני בכתוב־היד, שאינו ממספר, הפרדתי כמה דפים דבוקים ובכך 'הגדלתי' את מספר דפיו. כתוב־היד אינו שלם והדפים שנותרו אינם מסודרים לפי סדרם הנכון.

69 סך הכל מצאתי בפירוש זה 36 מובאות תלמודיות, שגם אופן פיוזון בכתוב־היד, שהוא כאמור קטוע, מעורר עניין. בחלקו הראשון של הפירוש מצאתי 17 מובאות המחייחות לפסוקים שונים בפרשות ראה, שופטים וכי תצא. 16 מהם נלקחו מן המכילתא לדברים או ממקורות בלתי נודעים אחרים ורק באחת מהן צוטט כנראה ספרי דברים. כל 19 המובאות הנותרות צוטטו בפרשת וזאת הברכה, וכולן נלקחו מן הספרי לדברים.

70 הכינוי 'אל מכאלה' עצמו אינו מוכיח שמקורו הוא המכילתא לדברים דווקא, מפני שבמונח זה התכוונו הקראים לכל מדרשי ההלכה. ואמנם בדף 116 בחיבור זה כותב הפרשן: 'אל מכאלה קאל ויתא ראשי עם—מלמד שעתידי משה ליכנס בראש כל חבורה וחבורה...'. וממשיך לציטט את הדרשה בנוסח ספרי דברים עמ' 418 דווקא. וכבר הערתי לעיל אודות ציוני קראים לספרי במדבר במונח 'אלמכאלה'. וראה עוד מה שכתב י"ג אפשטיין על שמותיהם של מדרשי ההלכה בתרביץ 1 (תרצ"ה), עמ' 99–113, והשווה מאמרי בתרביץ נו (תשמ"ז), עמ' 20–21.

71 רוב הדרשות אשר נלקחו, כנראה, מן המכילתא לדברים אינם מובאות במדרש הגדול, שאף הוא נעזר במכילתא זו. אין להסיק מכך שהפרשן שלנו לא ציטט בכל אותם מקרים את המכילתא, שהרי למדנו משלושת הקטעים ההלכתיים מן המכילתא גופה שזיהה רש"י שכטר, כי המכילתא

עדיין לא הגיע לידנה. לפעמים כוללות הדרשות המצוטטות על-ידו פרטים חדשים על שמות החכמים הדורשים;⁷² ניסוח בלתי מוכר של דיעות ידועות;⁷³ וכן עמדות ודרשות חדשות לגמרי של התנאים, השומרות לפעמים שימושי לשון נדירים.⁷⁴ עניין מיוחד מעוררת הדרשה המובאת בדף 71 בהקשר לפסוק בדב' כ, כ: 'ובנית מצור על העיר אשר היא עשה עמך מלחמה עד רדתה':

וקאל אלאולון עד רדתה —

אין את מגיחה והולך ועושה את הפסח דברי בית שמאי

במקורה חיתה מדרש ארוך מאוד, ומדרש הגדול הביא רק חלק קטן ממנה. במקרים אחרים, למרות שהפרשן מצטט חומר מדרשי שאינו מוכר לנו ממקורות אחרים, מורה הטרימינולוגיה מדבי ר' עקיבא המצוייה בדרשות אלה, שמקורם כנראה אינו המכילתא לדברים מדבי ר' ישמעאל. ומובן שרק גילוי דפים ישירים נוספים של המכילתא יסייע להתיר את הספקות בנידון זה.

72 דאה למשל דרשתו בדף 74 לדברים טו, ה העוסקת במצות הניתנה לאביון 'די מחסרו אשר יחסר לו': 'וקאלו ר' יהודה אומ' מגיין אתה אומ' שאף על פי שאין לו אשה אתה חייב להשיאו אשה, נאמר כן לו ונאמר להלן אעשה לו עזר כנגדו, מה לו שנאמר להלן אשת אף לו שנאמר כן אשה'. בכל המקבילות הידועות לדרשה זו (תוספתא כתובות ו, ח, ובקיצור גם שם פאה ד, י; ספרי דברים עמ' 175; ובבלי כתובות סז, ב) היא מוצגת באופן סתמי, ורק כאן היא מיוחסת לר' יהודה.

73 דאה למשל דבריו בדף 5 בנוגע למסית בדב' יג, יב: 'וקאלו פי וכל ישראל ישמעו ויראו [ו.תק.]. שיהו הורגין ברגל דברי ר' עקיבא, ר' יהודה אומ' משום ר' יוסי הגלילי שזלחין [ד.יטוגמה] כלה עיר ועיר'. מחלוקת ר' עקיבא ור' יהודה איך לקיים את 'וכל ישראל ישמעו ויראו' ידועה ממשנת סנהדרין יא, ד, ומקבילות נוספות שצוינו בספרי דברים פס' צא עמ' 153. אך מסירת דעת ר' יהודה בשם ר' יוסי הגלילי וכן סגנון הדברים: 'שזלחין דייטוגמה' (δαιτυμας, כתב פקודה) מופיעים רק כאן.

74 דאה למשל הדרשה הקשה המצוטטת בדף 5 על המסית (דב' יג, ט): 'קאל אלאולון ולא תשמע אליו — לא תשמע לאתרים ותתן לו [= אתה?]. היה נוטל בים נוטל בירדן חייב את להצילו בנפשו תלם' לומ' לא תחוס עינך עליו. ולא תחמול — אל תורישוהו מנכסיו. ולא תכסה עליו — הכמך עליו עדים'. דרשה זו שונה לגמרי מן ההלכות והדרשות האחרות שנאמרו בעניין זה במשנת סנהדרין ז, י; ספרי דברים עמ' 152; ומדרש תנאים עמ' 65—66. וצריך עיון האם מובן הביטוי הנדיר 'נוטל בים נוטל בירדן', הוא רוחץ בים ובירדן (במקביל ל'נוטל ידיו'), והכוונה שהוא למעשה טובע, או שמא יש לקרוא 'נוטל' בשורוק והוראתו זורק, נסחף (השווה יונה א, טו 'וישאו את יונה ויטלנו אל הים', וחז"ל כנראה איחדו את נוטל וטל'). עוד טעון בירור מהו מובן המונח 'להצילו בנפשו' כאן. אין אפשרות לפרשו כמקובל: להורגו (ראה משנת סנהדרין ח, ז; תוספתא שם יא. 9—11; ספרי דברים עמ' 312 ועוד), מפני שמן ההקשר משמע כי המדרש מעלה את ההוא אמינא שחייב אתה לנסות להצילו, ודוחה אותה לפי הפסוק 'לא תחוס עינך עליו'. ייתכן כי המילה 'בנפשו' אינה אלא אשגרה, אך אפשר גם כי מובן המונח 'להצילו בנפשו' הוא דו-משמעי, והוראתו השנייה היא להציל. כך הוא על כל פנים ברוב עדי הנוסח של הספרא קדושים פט, א: 'מגיין אם ראינו [את חברך] טובע בנהר ליסטים באים עליו חיה רעה באה עליו חייב את להצילו בנפשו תל' לא תעמד על דם רע' [בגירסה 'בנפשו' אחוים כתובייד רומי 66, ברסלאו, לונדון, פרמא, ק"ג d 54 Oxford Heb. ובדומה לכך גם ברומי 31; רק בכ"י אוקספורד חסר 'בנפשו']. וראה עוד במקבילה של ברייתא זו בבבלי סנהדרין עג, א: בדפוס ועוד 'להצילו', אך כבר הפנה בעל דקדוקי סופרים שם, אות ד לגירסת 'להצילו בנפשו' בכמה עדים. ומובנו של 'בנפשו' בשתי ההוראות של הביטוי עוד דורש עיון רחב, שאין זה מקומו. וראה בפירושו של ר"ח אלבק למשנה, סנהדרין ח, ז.

בית הלל אומרים עד רדתה ואפילו בשבת

ר' עקיבא אומר עד רדתה עד שתהא יורד בה מכל צדדיה.

הדרשה 'עד רדתה'—ואפילו בשבת' מופיעה, כידוע, במספר מקורות, ובחלקם היא מיוחסת לשמאי הזקן דווקא.⁷⁵ כמה חוקרים ראו בכך ביטוי להיתר מלחמה בשבת בידי תלמידי בית שמאי הקנאים,⁷⁶ או שהסיקו כי הופעתה של דרשה זו באופן סתמי בספרי דברים פיס' רד, עמ' 240, משקפת את השפעת בית שמאי על מדרש זה.⁷⁷ חוקרים אחרים פיקפקו ביחוסה המקורי של הדרשה לשמאי,⁷⁸ שדווקא הוא החמיר ופסק,⁷⁹ כי 'אין צרים על עיר בתחילה בשבת אלא קודם לשבת שלושה ימים ואם הקיפה ואירעה שבת להיות אין השבת מפסקת מלחמתה'.⁸⁰

הנה, לפי המקור החדש המצוטט כאן אכן מצאנו מסורת מפורשת, אשר לפיה בית שמאי סוברים שהמצור, או המלחמה, דוחים, כנראה, את עשיית הפסח בלבד. לעומתם בית הלל דווקא מקילים כדרכם ופוסקים: 'עד רדתה ואפילו בשבת'!⁸¹ ושמא קיים קשר בין מסורת יחידאית זו בדרשת הלכות המצור בספר דברים, למחלוקת הקדומה אודות זמנו של המצור בכיבושה של יריחו. ההלכה 'עד רדתה ואפילו בשבת', המיוחסת כאן לבית הלל, נתמכה במפורש בטיעון: 'שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת'.⁸² מאידך דרשתם התמוהה לכאורה של בית שמאי: 'אין את מניחה והולך ועושה את הפסח', נתמכה, אולי, במסורת החולקת, המוצגת בידי יוספוס, כי שבעת ימי המצור על יריחו החלו ביום טוב ראשון של פסח!⁸³

בין כך ובין כך בזכות הפולמוס המחודש שבין הקראים לרבנים בדיני פיקוח נפש בכלל

75 בבלי שבת יט, א, וכן תוספתא עירובין ג, ז על פי רוב עדי הגוסס (דפוס, כ"י וינה ולונדון וקטע גניזה), אך ראה עוד בהערות הבאות.

76 ראה אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 278, והשווה שם, עמ' 512.

77 א"א פינקלשטיין, ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 415—419.

78 מורי א"א אורבך ו"ל העיר במאמרו, 'הדרשה כיסוד ההלכה ובעיית הסופרים', תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 176 הערה 35, אנב התייחסותו לתוראת 'דרש' כאן, כי לפי גירסת כ"י ארפורט בתוספתא עירובין שם הדורש הוא דווקא הלל, לפי מדרש תנאים לפסוק עמ' 123 הדורש הוא ר' יאשיה, בעוד שבספרי הנ"ל וכן בירושלמי שבת א, ח דף ד, א זו היא דרשה סתמית.

79 ספרי דברים ומדרש תנאים שם.

80 ראה דיונו הנרחב של מ"ד הר בסוגיית זו במאמרו, 'לבעיית הלכות מלחמה בשבת בימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד', תרביץ ל (תשכ"א), עמ' 249—252, שאף ניסה לשחזר את גילגולי הוצאותיה של המסורת הבלתי-מקורית לדעתו, שייחסה דרשה זו לשמאי. לשיטתו העקבית של שמאי ובית מדרשו, אשר ראו בשבת מוקד המשפיע על מעשי האדם בכל ימות השבוע, ואף הקפידו על שמירת שבת מיום רביעי במספר תחומים, ראה י"ד גילת, 'לקראת שבת', סידרא א (תשמ"ה), עמ' 11—21.

81 כזכור, גם כ"י ארפורט של תוספתא עירובין שם גרס: 'וכן היה הלל הזקן דורש עד רדתה אפילו בשבת', וייתכן שגירסת שאר העדים שם: 'שמאי הזקן', אינה אלא תיקון על פי המקבילה הרומניאנית בבבלי שבת!

82 ירושלמי שבת שם, והשווה ירושלמי מועד קטן ב, ד, דף פא, ב; בראשית רבה מז, י, עמ' 477. מסורת כיבושה של יריחו בשבת כבר נודעת מימי התנאים, ראה סדר עולם פרק יא, והשווה הר שם, עמ' 345—346; ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה לעירובין שם, עמ' 343.

83 קדמוניות היהודים ספר ה, א, ה. עד עתה סברו החוקרים כי דברי יוספוס אלו 'אינם עולים בקנה אחד עם דעת חז"ל' (ל' גינצבורג, אגדות היהודים, ה, עמ' 122 ואחרים).

ובדיני מלחמה בשבת בפרט, 84 זיכת אותנו פרשן קראי אנונימי זה (ישועה בן יהודה?) במובאה חדשה, שמקורה כנראה במכילתא לדברים, השופכת אור חדש על מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל בנידון. גם דעת ר' עקיבה המוצגת כאן, שכנראה אינה מתייחסת למצור בשבת דווקא, 85 אינה ידועה משום מקור אחר.

בנוסף למובאות ממדרשי ההלכה, מעלים הפירושים הגנוזים של הקראים תרומה מעניינת לבירור התפתחותם של גופי הנושאים הנידונים במדרשי ההלכה. טול, דרך-משל, את הוכחה העקרוני על חוב הנשים במצות ציצית בספרי במדבר פסקא קטו: 'דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצית — אף הנשים במשמע. ר' שמעון פוטר את הנשים מן הציצית מפני שמצות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות, שזה הכלל אמר ר' שמעון: כל מצות עשה שהזמן גרמה נהגת באנשים ואינה נהגת בנשים בכשרים ולא בפסולים. 86' והנה מסתבר, כי באותו נושא — אמנם מחמת טיעונים אחרים — נחלקו אף הקראים. ראה פירוש התורה בכתובייד המכון בלנינגרד B 474, דף 65, שהוא כנראה פירושו של יעקב

84 ראה פיתוחו בידי הר שם, עמ' 347–352, שאף ניסה להסביר בעזרתו את ה'נסיגה' בגישתו של רב סעדיה גאון וכן כמה מדרשים מאוחרים, המדגישים שמלחמת יריחו לא נערכה בשבת. 85 השווה דרשתו: 'עד רדתה — עד שתהא יורד בה מכל צדדיה' [יורד = נלחם, (ראה מילון בן יהודה, עמ' 2147), או שמא יורד ומקיף?], לדעת ת"ק במדרש תנאים עמ' 121: 'וצרת עליה — הקיפום מארבע רוחות'. וזאת בניגוד לר' נתן שם הסובר: 'נותנין להן דרך אחד שיברחו. והשווה ספרי במדבר עמ' 210 ומקבילות, ומה שכתבתי על כך באקדמות, עמ' 73–74. וברי שיש למצות את כל החומר הרב המצוטט בפירושי הקראים בכלל ובפירושי של ישועה בן יהודה בפרט, שקטעים ארוכים מפירושי נשתמרו גם באוספיו של פירקוביץ. א' תרכ"ב, ספר המצוות לענן (פטרסבורג 1903, עמ' 136, 176, 207), ציין לפירושי של ישועה באוסף פירקוביץ I 588 (קיצור עברי מן הפירוש לשמות וויקרא), ובאוסף פירקוביץ II 1989 (קטעים מפירושו לשמות וויקרא) 3233 ו (קטעים מפירושו לדברים). בעיון בשלושה כתובייהיד הללו לא נתגלו מובאות תלמודיות רבות אלא בכ"י 1989 — מהם מובאות מ'תורת כהנים' ומובאה אחת אשר בראשה נכתב: 'קאלות פי ספרי פי מכאלה אלה הדברים', אשר בעזרתה ניתן לאשר ולתקן את שיחזור המכילתא לדברים על-פי מדרש הגדול בידי הופמן, מדרש תנאים עמ' 74, תחילת פסוק יא. מאן שם (לעיל, הערה 57), ציין לארבעה כ"י נוספים מפירושי ישועה באוסף פירקוביץ II EA: 1376, 2051 (פירושים לויקרא), 2134 (פירוש לשמות וויקרא), 3204 (פירוש לויקרא). בדיקת שני כתובייהיד האחרונים מורה שאף הם משופעים בציטוטים תלמודיים, ביניהם כמה ציטוטים מן הספרא. לאחרונה זיהה ח' בן-שמאי כתובייד נוספים הנראים לו כפירושי של ישועה בסדרת כתובייהיד הכתובים באותיות ערביות באוסף פירקוביץ, כגון כ"י פירקוביץ I AE: 26, 30, 42, 256, 274. בכ"י 30 נתגלה, בין השאר, ציטוט ארוך מספרי במדבר פרשת בנות צלפחד, ובכ"י 26 נמצא ציטוט של קטע חדש ומעניין מאוד של המכילתא לדברים, הכולל מחלוקת בין ר' אליעזר ור"ע, שמייצגת מסורת מוחלפת של מחלוקתם במקורות מדבי ר"ע במשנת פאה ז, ז, ספרי דברים עמ' 302 וספרא קדושים דף פח, א! גם כתובייהיד האחרים משופעים במובאות מדרשיות ותלמודיות ואי"ה אקדיש לכן סקירה בפני עצמה. ברוצני הודות לעוזי פז ורוחמה וויס אשר עיינו לבקשתי בכתובייהיד של פירושי ישועה המוזכרים בהערה זו והעתיקו עבורי את מובאותי המדרשיות. ולוואי שכל החומר הזה יגיע גם לידיה של עפרה תירוש-בקר, המכינה עבודת דוקטור על לשון חכמים המשתקפת במובאות התנאיות אצל הקראים, ובראשם ישועה בן יהודה.

86 מפשט דברי הספרי משמע, כנראה, כי חכמים חולקים על כללו של ר' שמעון. מאידך במשנת קידושין א, ז ורוב המקבילות מוצג כבר פטור הנשים ממצות עשה שהזמן גרמה ככלל סתמי המקובל על כל החכמים. ואין כאן מקום להאריך בכך. ראה לפי שעה ל' גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי, ב, עמ' 160 ואילך.

בן ראובן,⁸⁷ ; 'אני אומר כי הציצית חייב על האנשים כל שהם יודעים חיוב המצות והנשים חייבות בזה. והמלמד אמר ⁸⁸ מאחר שאמר "וזכרתם" נדע כי הבורים והנערים והנשים לא ילכשו ציצית.'⁸⁹

פרשני מדרשי תהלכה

כשתארתי את הפירושים לספרי שבכ"י, הזכרתי ברשימת הפירושים שלא הגיעו לידנו את פירוש ר' אליעזר נחום לספרי 'מדרש אליעזר', על-פי עדותם של החיד"א ור' דוד פארדו.⁹⁰ מאוחר יותר הפנה ש' עמנואל את תשומת לבי לדברי שמואל ווינר ב'קהלת משה', פטרבורג תרס"ה, עמ' 488, כי עותק מפירוש זה נמצא בלינגרדא. עתה זכיתי לאתרו בספריית המכון למדעי המזרח מס' 8 D, ולמדתי שזהו אוטוגראף של המחבר, כפי שמוכח מן ההשלמות והתיקונים שהוסיף בגליונות במהלך השנים, ומפרטים אחרים. פירוש זה כבר סודר בדפוס ויצא לאור בקרוב בהוצאת יד הרב נסים, ולכן לא אאריך כאן בתיאורו. לספרא מצאתי קטעים משני פירושי אחרונים. הראשון בכ"י פירקוביץ A II 225⁹¹ מחזיק 41 דפים מפרשת קדושים עד בחוקותי.⁹² מן ההגהות וההשלמות הרבות בגוף כתוב-היד נראה שאף הוא אוטוגראף.⁹³ בבסיס פירושו עומד נוסח הדפוס של הספרא. כמו כן נעזר בפירוש המיוחס לר"ש משנץ ובפירוש הראב"ד. לעיתים רחוקות הוא מציין לנוסחאות 'ספר יד' או 'כתובת יד' שעמדו לפניו. הרב אברהם שושנה, שאליו שלחתי צילום מכתוב-היד, מסר לי שהפרשן הוא ר' חיים חבריא ולמעשה זהו חלקו השני של הפירוש שתחלתו נשתמרה בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק. הפירוש השני בן 4 דפים בלבד, מצוי באוסף גינצבורג 1849. הוא תואר כ'קטע מפירוש על ויקרא בדרך ההלכה', אך למעשה

87 הפירוש בכ"י 474 B — הכתוב על קלף מרשים ביופיו — הוא אנונימי, אך מצאתי בספריית המכון שם כ"י 314 B דפים 1—141 את אותו פירוש, שבו נרשם בפתיחה ביד הסופר: 'פירוש על התורה מאת יעקב בן ראובן בעל העושר ... אמר ר' יעקב בן ראובן בעל העושר ...'. פוננסקי שם (לעיל הערה 57), עמ' 66—68, קובע את זמן פעולתו של חכם ביוזנטיני זה בראשית המאה ה"ב. אמנם ראה פירושו בכ"י 474 B דף 2: 'אחד מן הצדוקים שמו בן זוטא פיר' "במעלות" (שמ', כ, כג) מגזרת "ומעלה מעל ביי" (וי' ה, כא), והוא באמת מועל בשם אשר פיר' המצות כפי דעתו הקצרה ועצתו הנבערה גם אין לו דעת בדקדוק הלשון ... והנה בן זוטא חשב לעלות במעלות הסולם בהבליז ונתגלה ערותו עליו'. לפנינו שימוש ברור בפירושו החריף של אבן עזרא לשמות שם, המלמד, לכאורה, שר' יעקב בן ראובן פעל מאוחר יותר. אמנם ברי שמלאכת זיהויו של פרשן זה, כולל השוואה לכתובי-יד נוספים של פירוש לתורה (כגון פירקוביץ I 589) ובדיקת לעזיו, דורשת מחקר בפני עצמו. כאן המקום לתודות לפרופ' חגי בן שמאי שהעירני הערות חשובות הנוגעות לפירוש זה ופירושי קראים אחרים הנידונים במאמר זה.

88 הוא 'המלמד אבוסרי' (= סהל בן מצליח), המוזכר לעיל שם.
89 והשווה לדעת ענן בספר המצוות שלו (תרכ"ב, עמ' 8): 'וגברא עביד לה לציצת דכת' בציצת "להם" וכת' בפסח "להם" — מה להם דפסח לאיתויי גברא הוא, דכ' ויקחו להם איש, אף להם דציצת גברא עביד לה. והני מילי מיעבדא לציצת גופה אבל מישד שידא ליה איתתא דכ' וכל אשה חכמת לב'.

90 ראה מאמרי בספר זכרון להרב יצחק נסים, ב, 'ירושלים תשמ"ה, עמ' קטו.
91 מקביל למהדורת וייס, וינה תרכ"ב, דפים פז, ב — קיג, ב.
92 בשני הדפים האחרונים של הפירוש מצויים פירושים פשטניים וקבליים על 'הראני נא את כבודך', 'שמור את חדש האביב', וחזון העצמות של יחזקאל.

והו פירוש לספרא, דיבורא דגדבה,⁹⁰ שנכתב בכתבי־יד של המאה ה־10 לערך. הפרשן פותח בציטוט הקטע מן הספרא על־פי נוסח הדפוס, ואחר־כך מפרשו בהרחבה, תוך התייחסות לפירוש הראב"ד ודברי ראשונים נוספים.

לברייתא של שלוש עשרה המידות בתחילת הספרא מצאתי שלושה פירושים.⁹¹ הפירוש הראשון בספריית המכון בלנינגראד מס' 217 A, בחוץ 'ספר העתקת התורה וחלוקת הרבנין והקראין ואופני ההקש ומצות עשה ולא תעשה להחכם כה"ר משה בשייצי זלה"ה, חכם קראי זה בן המאה ה־10 (נכדו של ר' אליהו בשייצי בעל 'אדרת אליהו'), דן בתחילת ספרו (דף יח, ב ואילך) בכל אחת מן י"ג המידות בהרחבה. בדרך כלל הוא מבאר גם את הדוגמות המובאות בספרא שם, ולעיתים קרובות הוא מציין לדעותיהם של חכמי הקראים כגון ר'ב ענן, 'המאור הגדול רב יוסף הרואה', רבינו אהרן קדוש ה' בספר המבחר' ועוד. בסיכמו כותב: 'תמו ונשלמו ונתבררו הי"ג אופנים שבהם התורה נדרשת והאחד עשר הסכמנו מהם לבד ...'. פירוש קצר ל"ג מידות בן דף אחד נשמר באוסף גינצבורג 1835. בסופו נרשם: 'ע"כ מה"ר טודרוס הלוי ז"ל'. הפירוש השלישי כלול בין שאר החיבורים באוסף גינצבורג 33.⁹²

עוד ראוי להעיר לאוסף גינצבורג 436 המכיל קובץ של הגהות ופירושים של הגאון מווילנא לספרים שונים — ביניהן גם מדרשי ההלכה,⁹³ כפי שנרשמו בידי אחד מן התלמידיהם, וזאת בנוסח השונה במקצת מנוסח הגהות הגר"א הנדפסות.⁹⁴ כאן המקום לציין כי אוסף גינצבורג משופע יחסית בפירושים למדרשי ההלכה, שלא עלה בידי לבדוקם בביקורי. למרבה המזל צילומים של אחדים מהם נשלחו לירושלים לפני שנים,⁹⁵ או שהפירושים המצויים בהם כבר נדפסו על פי כתובי־יד אחרים,⁹⁶ אך כמה מהם מצפים עדיין לגאולה.⁹⁷

93 מקביל למהדורת פינקלשטיין, גינזימדרש, עמ' 23—26.
94 הברייתא עצמה, ללא פירוש, הועתקה בידי אחר על גבי דף ריק בסוף הפירוש לפרשת וירא בכ"י פירקוביץ A II 223, דף 46.

95 לפי הרשימות מצויים פירושים ל"ג מידות גם בכ"י גינצבורג 366 ו־1027, אך לצערי לא זכיתי לבדוקם.

96 דפים 130—166 ספרא; 167—224 ספרי; 237—245 מכילתא (עד אמצע מסכתא דשירתא). גם הקבצים הסמוכים לקובץ זה (מס' 435, 437) כוללים הגהות ופירושים של הגאון לספרים שונים.

97 כידוע, נפוצו מספר לא קטן של וורסיות של הגהות המיוחסות לגאון לספרים שונים. בנוגע למדרשי ההלכה עיין למשל י' העשיל, עליות אליהו, וילנא תרנ"ב, עמ' 84, 88, ובחיבורי אקדמות, עמ' 292 הערה 6. וראה עוד דברי וויגר בקהלת משה, פטרבורג תרנ"ז, עמ' IX, על ספרי ר' שמריה צוקרמאן, שאסף ספרים שהיו לפניו בבית הגר"א ובנו ר' אברהם בוילנא, 'מהם נמצאת בפטרבורג המכילתא עם פירוש זה ינחמנו אמסטרדם תע"ב, שלמד בה הגר"א והגיה בעצם ידו, אשר היתה לפניו בבית המדרש דק"ק מאלאט ואח"כ בידי הרד"ל'. לבקשתי ניסה חברי ד"ר ש' יקירסון למצוא עותק זה בין הספרים המודפסים בספריית האקדמיה למדעים בלנינגראד, ששם ככל הנראה היה מונח עותק זה. אך מחמת הבלבול הרב השורר בספריית זו מאז השריפה שפקדה אותה לפני מספר שנים, לא אסתייעא מילתא.

98 מס' 19 — פירוש ר' חיים כפזי למכילתא, ספרא וספרי; מס' 112 — פירוש ר' מאיר בנבנישתי למדרשים הנ"ל ושאר הספרים שהגיה קודם לכן בספרו 'אות אמת'. ראה תיאורם במאמרי הנ"ל (לעיל הערה 90), עמ' קי—קיג.

99 מס' 105 — פירוש הספרא לרבינו הלל — שגם צילומי מצוי במכון לתצלומי כתבי־יד בירושלים — יצא לאור על פי כתובי־יד אחרים בידי הרב שכנא קולדיצקי, ירושלים תשכ"א; מס' 393 — פרוש 'דרך הקודש' לר' ווידאל צרפתי, שנדפס עם הערות הרב נחום מרגליות, הוסיאטין תרס"ח.

מדרשי אגדה

לתחום מדרשי האגדה הקדשתי פחות תשומת לב בביקורי, ואף לא הספקתי לעבד כראוי חומר זה, שרק מחלקו קיבלתי צילומים. לאור זאת אמסור כאן רק סקירה חיצונית וראשונית, ואיך זיל גמור.

גילוי חשוב מצאתי בכ"י פירקוביץ A II 272¹, שתואר באינוונטר כפירוש למגילות. מחמת מצבו הפגום של כתוב-היד, שמתפורר תוך כדי העלעול בדפיו, הורשתי לעיין בו רק לדקות ספורות, בהשגחתו הצמודה של הספרן. להפתעתי גיליתי כי זהו ספר המחזיק 124 דפים — מיעוטם קלף ורובם נייר — הכולל קטעים מאיכה רבה, קהלת רבה בשלימותו, וכן כמחצית אסתר רבה (עד פרשה ה, ג). להערכתי הועתק כתוב-היד במאה ה"ד לערך, בכתיבת יד מורחית, ולאור העובדה כי שאר עדי הנוסח השלימים של מדרשים אלה הם ברובם מערביים, יש סיכוי סביר כי הוא צופן בחובו נוסחאות חשובות אשר יוכלו לקדם את מחקרם.

בדף הראשון של כ"י זה נותרה רשימת בעלים: 'קדש ליוי אלהינו אלהי ישראל על עדת בני מקרא יש' צר' לכניסת דאר אלכאון ושלום'. ואמנם רישומה של משפחת כהנים קראית בשם 'אלכאון' נותרה ברשימת זכרון לימים נוראים, שנשתמרה אף היא באוסף פירקוביץ.¹⁰¹ כמה מבניה של משפחה זו עסקו בהעתקת ספרים ובמכירתם במאות ה"ו והט"ו.¹⁰² יתירה מזו, נדמה כי ניתן לאתר במדויק את מיקומו של בית הכנסת הקראי בחצר אלכאון, ואת נסיבות גילגולו של כתוב-היד הזה ללנינגראד. ראה דבריו של יוסף אלגמיל המספר על קורותיו של בית כנסת קראי בשם אלכאון בקתיר, אשר הוקם בתחילת המאה ה"ט. לימים שופץ בית הכנסת בעזרת תרומתו של אברהם פירקוביץ שהוענקה בשנת 1864 במהלך ביקורו במצרים. בתמורה לקח פירקוביץ מבית כנסת זה 4 תיבות מלאות מסמכים!¹⁰³ סביר, איפוא, כי כתוב-היד שלנו וכן רשימת הזכרון הנ"ל נכללו בתיבות אלו. לבקשתי נמסר כתוב-היד לשיחזור, והנני מקווה כי לאחר השלמת התהליך היסודי והאיטי של השיחזור, הצילום והמשלוח בידי צוות הספרייה בסלטיקוב שדרין, אפשר יהיה לבדוק האם תוכו של כתוב-היד כבר.

כ"י אחר של כל מדרשי הרבות לחמש מגילות מצוי באוסף גינצבורג 570². בדיקת כתוב-היד העלתה שהוא הועתק מן הדפוס, כפי שכבר שיער מ"ב לרנר מדעתו.¹⁰⁴ לכ"י זה לא נודעת, איפוא, חשיבות מדעית, אך למרות זאת מצאתי עניין רב בהתפתחות הצנוורת הפנימית שהטיל סופר כתוב-היד על עצמו מסיבות מובנות. סופר זה, אשר כתיבת ידו

100 כוונתי בעיקר למס' 811 ו-814 המכילים את הגהותיו ופירושו של ר' סוליאמן אוחנא למכילתא, ספרא וספרי שנכתבו על גליונות דפוסי ויניציאה של מדרשים אלה (השווה מאמרי לעיל [הערה 90], עמ' קז-ק). ד"ר א' מדידב מסר לי כי ספרים אלה אינם מונחים במקומם, ולמרות מאמציו לא עלה בידו לאתרם.

101 ראה י' מאן, Text and Studies, ב, עמ' 270.

102 ראה חיבוריהם של פינסקר, שטיינשניידר ואדלר שצוינו בידי מאן שם, הערה 41.

103 י' אלגמיל, היהודים הקראים במצרים בעת החדשה, רמלה תשמ"ה, עמ' 75—79. תודתי לחברי מ' בן ששון, אשר הפנה את תשומת לבי למראה מקום זה.

104 ראה חיבורו, אגדת רות ומדרש רות רבה, דיסרטציה, תאונברסיטה העברית, ירושלים תשל"א, א, עמ' כח.

מעידה שחי באיטליה במאה ה"ז או ה"ז, העתיק לראשונה את המדרשים בשלימותם, תוך שהוא מוחק בחזק קולמוסו את המלים 'עשו הרשע', 'אומות העולם', 'אדום', ועוד, במדרשים 'מפלילים' שהעתיק.¹⁰⁵ לאחר מכן שיפר דרכו ולא המשיך לכתוב ולמחוק את אשר כתב, אלא החל לרשום רק נקודות במקום כל אותן מלים מסוכנות כ'מינים', 'הגמון' וכיוצא בהן.¹⁰⁶ לבסוף החליט לדלג על דרשות שלימות משום עינא בישא, כאשר במקומן רשם כמה שורות רצופות של נקודות רמוזות, ותו לא...¹⁰⁷

בכ"י פירקוביץ I 241 נשמר טופס הכולל 43 דפי קלף גדולים של בראשית רבה,¹⁰⁸ ובהמשכו 17 דפים של ויקרא רבה,¹⁰⁹ שעדיין לא נעשה בהם שום שימוש מחקרי. כתוב היד נכתב, כנראה, באשכנז במאה ה"ג או ה"ד, ובסקירה ראשונית נדמה שיש זיקה בינו לבין כ"י שטוטגארט Or. 32 של בראשית רבה, שבו נעזרו טהעאדאר ואלבק במהדורותם. בריק"ר משתקף בו לרוב נוסח עדי המחלקה הראשונה (ראה מרגליות, מבוא עמ' XXXIV). מדרש שלם של אבא גוריון לאסתר, הכולל לא מעט קטעים החסרים במהדורת ש' בובר שנדפסה בוילנא 1886, מצוי בכ"י פירקוביץ I 246.¹¹⁰ כמו כן נשתמרו מספר הגון של דפים מפרקי דר' אליעזר,¹¹¹ ממדרש משלי,¹¹² וכן ממדרשי תנחומא—למדנו למיניהם,¹¹³

¹⁰⁵ ראה למשל דף 147 בפתיחה לרות רבה, ג [את המילים המחוקות אני מציין בתוך סוגריים מוזגות] : 'הפכפך דרך איש — זה [עשו הרשע] שהוא מתהפך וזא על ישראל בגזרות'; דף 156 (רו"ר ה, ט) : 'חני ר' אליעזר בן יעקב אומ' נקמתן של [אומות העולם] ביד ישראל'; דף 216 (קה"ר א, ז, ט) : 'ד"א כל הנחלים הולכים אל הים — כל ההמון [צ"ל : הממון] אינו עולה אלא למלכות [אדום] ומלכות [אדום] אינה מתמלאת לעולם'.

¹⁰⁶ כגון דף 217 (קה"ר א, ה, ג) : 'ד"א כל הדברים יגיעים — דברי . . . . [צ"ל : מינות] מיגיעין את האדם. מעשה ברי' אליעזר שנתפס לשום . . . . [צ"ל : מינות] נטלו אותו . . . . [צ"ל : הגמון] והעלו על הבימה לדרון אותו'.

¹⁰⁷ ראה למשל בהמשך הדרשה בקה"ר שם. לאחר תחילת הסיפור על 'ר' אלעזר בן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל שנשכו נחש', רשם במקום סיפור נסיון רפואתו בידי יעקב איש כפר סכניא שש שורות רצופות של נקודות, והמשיך רק במלים : 'שכל מי שפורץ גדרן של חכמים סוף שהפורעניות באות עליו'.

¹⁰⁸ רוב הדפים שלמים, אך מיעוטם פגומ. התומר הכלול בהם מקביל לבי"ר מהדורת טהעאדאר—אלבק עמ' : 61—91 ; 98—106 ; 121—129 ; 146—155 ; 162—178 ; 185—216 ; 227—235 ; 294—302 ; 308—314 ; 328—334 ; 341—349 ; 682—691 ; 745—756 ; 827—914 ; 1010—1117 ; 1127—1216.

¹⁰⁹ הדפים מקבילים למהדורת מרגליות, עמ' : סט—פה ; רט—רצב ; שה—תכב ; תשכ—תשלב ; תשסב—תשעה.

¹¹⁰ בכתובי-היד, 30 דפים, ותוא הועתק לפי עדות הקולופון בסופו בארבעה ימים, ונסתיים 'בי' ימים לחדש אדר שני שנת טה"ר יטהר הכהן' (1454).

¹¹¹ פירקוביץ I 249—47 דפים (פרקים א—ז) ; פירקוביץ A II 374—65 דפים (מפרק ט ואילך) ; 411—6 דפים (פרקים יא—טז) ; 493—דף אחד (פרקים כ—כא) ; 582—5 דפים (מפרק יח) ; 815—8 דפים (פרקים כט—ל).

¹¹² פירקוביץ A II 274—12 דפים, מתחילת המדרש עד פרק יא, המקבילים למהדורתו החדשה של ב' וויסאצקי (שלא נעזר בקטעים גנזים אלה), ניו-יורק תש"ן, עמ' 2 שורה 11 [משלי שלמה—מלמד שהיתה חכמתו . . . , כך נפתח המדרש !] עד עמ' 99 ; פירקוביץ שם 543—8 דפים, פרקים יד—כו, מהדורת וויסאצקי, עמ' 109—171.

¹¹³ פירקוביץ A II 223²—12 דפים (ספר בראשית) ; 227⁶—4 דפים (ויקרא) ; 249¹⁴—דף אחד (בראשית) ; 314—דף קלף אחד (דברים) ; 411—(קטע ממדרש לפרשת שמיני, המצוי לאחר הדפים מפרקי דר"א, שהוזכרו בהערה הקודמת) ; 425—7 דפים (ויקרא) ; 481—2 דפים

הכוללים בחלקם חומר הערוך בצורה שונה ממדרשי התנחומא הידועים,¹¹⁴ ואף חומר חדש לגמרי.¹¹⁵ בנוסף לכך מצאתי מספר קטן של דפים מן מדרש איכה רבה,¹¹⁶ במדבר רבה,¹¹⁷ מסכת דרך ארץ (?),¹¹⁸ פרקי דרבי,¹¹⁹ מדרש שמואל,¹²⁰ מדרש לב מידות,¹²¹ ומדרשים בלתי מזוהים.¹²²

ילקוטים ופירושים לתורה

מלבד עדי הנוסח הישירים שתוארו לעיל מצאתי גם מעין ילקוט חדש לתורה. לראשונה משך את תשומת לבי חיבור בן 14 דפייקלף גדולים בעלי שתי עמודות בכל דף, בכ"י פירקוביץ 271 A II. בחיבור זה רוכזו הרבה מובאות מן הספרות התלמודית והרבנית לפי סדר הפסוקים, ונשתמרו בו קטעים מפרשות בראשית, וירא, חיי שרה, תולדות, תרומה ותצוה. לאחר כמה ימים מצאתי בכ"י פירקוביץ 267 A II, המחזיק 67 דפי קלף שלימים בעלי שתי עמודות, טופס שני של אותו ילקוט, אם כי בוורסיה שונה במקצת, כפי שמוכח מן הקטעים המשותפים לשני הטפסים. בכ"י זה נשתמרו חמשה קונטרסים שלמים,¹²³ הכוללים

(שמות — פירוש מדרשי שנעזר בתנחומא ?) ; 715 — דף אחד (תנחומא בוכר סוף תולדות ותחילת ויצא) ; 728 — 9 דפים (פרשות תצוה תרומה). דפי תנחומא רבים נשתמרו בקבצים 157 ו-275 הכוללים גם חומר ממסכת דרך ארץ, פרקי דרבי ועוד, והיהס בין שני כתובייד דומים אלה צריך עיון. מובאות רבות ממדרשי התנחומא שולבו ב'מדרש משלי' השמור בספריית המכון בלנינגראד, מס' 249 B — ראה תיאורו הראשוני במבואו של וויסאצקי למדרש משלי, עמ' יד, עליפי צילומים שמסרו לו פרופ' מ'צ פוקס ורעייתו ד"ר ת' מ'צ'ם, שביקרו בספריות לנינגראד לפני למעלה מעשר שנים.

114 ראה למשל בדף תנחומא אחד שמצאתי תוך כדי דיפדוף בקודקס של פירוש גביאים ראשונים בכ"י פירקוביץ A II 223⁴. כל החומר שנתר בו מצוי גם בתנחומא הנדפס לפרשת בשלח יט—כד, אך הקטע 'ילמדנו רבינו מה הוא ליתן אספלטית על גבי המכה בשבת . . . לכך נאמר אז ישיר משה' שולב בו במקום אחר, לפני דרשת 'ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר'. שינוי זה ממחיש יפה את מקורן העצמאי של יחידות 'ילמדנו רבינו' בתנחומא.

115 ראה למשל ב"ד הדפים האחרונים של כ"י פירקוביץ A II 527 (ב'28 הדפים הראשונים הועתק ספר הבהיר), הכוללים קטעים ידועים מתנחומא קדושים א—ב, אחרי מות ו—ו, ואחריהם קטעים בלתי נודעים ממדרש תנחומא לפרשות ואתחנן—עקב. וראה גם שם, 243⁶ — דף אחד של דרשות מסוף פרשת שמני ותחילת תזריע. סביר כי חומר חדש יתגלה גם בבדיקה שיטתית של הקטעים שצינתי לעיל, שאותם סקרתי בחפזות בביקודי, ללא יכולת השוואה למהדורות הקיימות.

116 פירקוביץ A II 710 — דף אחד מפרשה א, לד—לו.

117 שם 483 — דף אחד מפרשה יג, ח—יא.

118 שם 328² — 4 דפים. וראה גם לעיל, הערה 113.

119 שם 451 — 2 דפים. וראה לעיל, הערה 113.

120 מכון B 249², דף 228 — קטע מפרשה כג, תדומה מאוד לנדפס במהדורת בוכר, קראקא תרנ"ג, עמ' 111—114.

121 פירקוביץ I 247 — 15 דפים הכוללים רק את המידות ופירושיהן.

122 כגון A II 485 — 2 דפים המכילים ריכוז של של מניינים דרשניים (כגון) 'עשר קללות שנתקללה חנה', 'שמונה נביאים וכהנים יצאו מן רחב הוונה', ועוד רבים), שאינם ערוכים לפי סדר המספרים.

123 בראש כל קונטרס ברשמה אות המציננת את מספרו הסידורי (ב—ה). שלושה מהם בני 14 דפים כל אחד, והנהגתם בני 11 ו-12 דפים.

את כל החומר מתחילת הילקוט בפרשת בראשית עד אמצע פרשת ויצא (בר' ל, יד), ושני דפים מן הקונטרס הששי, הכוללים קטע נוסף מפרשת ויצא וכן את סוף פרשת וישלח ותחילת פרשת וישב. למרבה המול שמר כ"י זה גם על הקדמת המחבר בפתחה. מאוחר יותר עלה בידי לזהות דף נוסף מילקוט זה בקטע גניזה מספריית כ"ח בפריז מס' B II 35. בדיקתו העלתה להפתעתי, שהוא מהווה המשך ישיר לדף האחרון מפרשת וישב בכ"י פירקוביץ B II 267! ¹²⁴

מן ההקדמה מתברר כי שם הילקוט הוא: 'צנצנת המן' ¹²⁵ ומחברו הוא ר' יהודה לירמיה ¹²⁶ בהקדמה גם מתוארים בפירוט מגיני המחבר ודרך עבודתו בשפה מליצית הנוגעת ללב, ולכן הנני מעדיף למסרם בלשונו של המחבר (בדילוגים גדולים):

כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד / לך דומיה תהלה / נורא עלילה / ... אקוד ואשתחוה / באימה בקידה / ברתת בוע במורא / יי אלהי צדיק עתה באתי לפניך באשמתי / בשורי הרי עוני / .... תרתי ברעיוני ומחשבי / כי איך אעלה אל אבי / ובתורתי לא הגיתי / ובמצותי מריתי / ... ובאתי כאשר צר לי / אמרתי אוי לך נרדם / ... עד מתי תשכב עצל / וימך עוברים כצל / הקיצה משנתך / קודם שיחשיך אורך / ... והכן צדה ליום הנסיעה / כי לא זאת המרגועה / ובמה יתרצה עבד אל אדוני / ואוכל לעמוד לפני / ואני בטיט העבירות מלוכלך / ...

והיודע מצפוני הלבבות העירני / וגם עורני / להעתיק מחבורי מאורי יסודי התורה / פירוש לחמשה חומשי תורה / על סדר הפרשיות סדורה / לשנות בה ימים ולילות / כי היא המאירה באפלות / וכתבתי בכל פרשה המצות הנכללות בה / כל אחת על מקומה ועל מכונה / ולהורות מקור מעיינה / במשנה ובגמ' ובירושלמי ותוספתא / ושם מתפרש עניינה / ומגיתי אותם כפי מה שמנה אותם המאור הרב הגדול / הר"ם במז"ל / וכן הר"ם מקוצי / וצו"ל / ואף שבקצת מקומות יש חלוק ביניהם / שם אבארם למיניהם / וסיימתי מקום כל מצוה ומצוה / באיזה פרק באיזה הלכה / בספרי אלו שני המאורים ערוכה / ...

ועוד נפשי רעבה וצמאה למדרשי החכמים וחדותם / ובקשתי להכנס בחצריהם ובטירותם / כי להם נתגלו סתרי תורה ומצפוני / להאיר אל עבר פניה / ... ובהיות דבריהם וספריהם בלתי מצויים / ולרוב העם אינם ידועים / והם גטושים בקצוי אדמה / ובמעלה רמה / ... אמרתי אכונן סדר עבודתי / אולי יקרה יי לקראתי / ... ואשאלה עזר מאתו ויפתח לי שפתיים / ובמלאכה זו מלאכת שמים / יהיה לי לעינים / ... ומרת מנחתי אביא לפניך / אולי אכפרה לפניך / ... בארצות טלטולי וגודי / אנה לידי / והכניסני לאוצרות מטמונים / ונטעתי משם נטעי בעמנים / והייתי הולך ומלקט / מספרא וספרי ומפסיקתא ומהרבות וממכילתא ומפריקי

¹²⁴ בדף זה, שנשתמר בשלמותו, הפסיק הסופר את מלאכתו באמצע העמודה השניה של עמוד א, והשאיר את יתרת הדף חלקה. עובדה זו מלמדת, כנראה, שלפנינו דף הסיום של טופס זה! (החיבור עצמו לא נסתים כאן, כפי שמוכח מן הטופס הראשון, אשר בו שרדו כזכור אף דפים מספר שמות. גם מהקדמת המחבר עולה כי הוא השלים את הילקוט לתורה כולה).

¹²⁵ 'קראתי את שמו צנצנת המן, בהיות כל מיני מטעמים בו בטמך.

¹²⁶ ראה דבריו בסיום: 'ולמען יזכר שמי בו / בשביל מצער שלקטתי והוספתי בו / לקחתי אלו האותיות / ועשיתי מהם חרוזות / ורמזתי שמי בהם באותיות שניות / ובנסתר בחשבון הראשונות / דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום: בי מלכים / ... / טהור מיקר / ... / בואו דרשו / ... / ידלג במ / ... / אהולל יי ...'.

ר' אליעזר בן הורקנוס / וממדרש חזית / וממדרש השכם / וממדרש ר' תנחומא ומאבות דר' נתן / ומחופת אליהו זוטא ורבה / ומילמדנו / וממדרש תנא דבי אליהו / ור' נחוניא בן הקנה / ומספירי פניני הר' אליעזר די גרמשא / ומנוטריקון וגימט' ריאות / אשר הם לחכמה פרפראות / ורבים אחרים לעשרות ולמאות [?] / ופירוש מאור התורה רש"י / ... אשר עשה אונים לתורה / דוא הקים אשיותיה / והציב דלתותיה / ואחריו שאר החכמים / אשר כל אחד ואחד נדבה רוחו אותו להרחיב ביאור לתורה / טעמתי דבריהם ויאורו עיני / וצהלו פני / ...

ואען ואומר חננו יי חננו / כי לא איש אשר כמוני אעננו / כי גלוי וידוע לכל בני גילי / כי זאת המלאכה לא לי / ואני דל ובער בלא תבונה ודעת / וחסרון ידיעתי לכל מודעת / ... לראות אין לי עינים / ולשמרע ולהבין תוכן הדברים אין לי לב ואזנים / ... וכל ימי הייתי מתנועע ומתנווד / כצפור נודד / ... ולא קריתי ולא שניתי / אבל מי רוש ולענה שתיתי / ... ולכן אני מתחנן ומשתטח לכל חווה בספר זה / לכך זכות ידינני / ומשגיאות ינקני / ואם ימצא בו ערות דבר יתקנהו / ואל יפרסמהו ויגלהו / ... כי לא עשיתי להיות מוכתר בשם / כי אם לכבוד השם / ...

ואף שלא הייתי אלא כסופר המעתיק מספר אל ספר / כי מי אני לחבר ספר / ... ואל יקל מלאכתי זה בעיני הרואה לומר מתו זה ואיזה הוא / מה ידעת ולא נדע תבין ולא עמנו הוא / הלא אלו הספרים והדברים / בכל בית הם מצויין / ובכל פנה הם תלויים / והנם נמכרים בשוקים וברחובות / לאלפים ורבבות / כי לזמן שדרשתי וחקרתי אחריהם / דבר יי היה יקר בימים ההם / ובעמל וטורת הגיעו לידי / והייתי כמלקט שבלים בעמק רפאים / וכגונב ממעונות אריות טלאים / ותפסטה אחר כך מלאכת הטפוס בכל כתיבי הקדש / עד שנתמלא כבוד יי את כל הארץ [?] / ...

ננצינו למדים כי ר' יהודה לירמה החל את חיבור ילקוטו תקופה קצרה לפני שנפוצו ספרי הדפוס בעולם. ואמנם בדיקת ציטוטי מספרים רבים מאשרת את העובדה שהוא העתיק את מובאותיו מכתובייד ולא מן הדפוסים, ובכך נעוצה עיקר חשיבותו עבורינו. מאידך, מסידור החומר, מהעמדת השאלות וממיון התשובות משמע, שדברי המתבר אודות בורותו כביכול, אינם אלא דברי ענוה מופלגים. כמו כן מתברר כי לעתים קיצר המלקט את מקורותיו, או שהביא אותם בצורת פראפרסטי.

בראש כל פרשה פתח המחבר בכמעין הקדמה מדרשית. לאחריה ערך את מובאותיו לפי סדר הפסוקים, כשהוא מרבה לצטט מספרות חז"ל, מפרשנות המקרא הפשטנית, מגימטראיות של חסידי אשכנז ומספרות הקבלה. ציון מראה המקומות בילקוט אינו אחיד; בצד איזכור מקורן המדויק של מובאות רבות,¹²⁷ מסתפק המחבר לעתים בציון כללי דוגמת 'אמרו ז"ל', 'מדרש', 'חכמת האמת', 'יש מפרשים' וכיוצא בו, או שלא מציין כלל מראה מקום. מובן כי נהוג זה מקשה על איתורם המדויק של מקורותיו הרבים.¹²⁸

127 בנוסף לספרים שאותם ציין בהקדמתו המצוטטת לעיל, הוא מזכיר במפורש גם ספרים וחכמים נוספים: סדר עולם, איכה רבתי, שוחר טוב, מסכת כלה, תרגומי אונקלוס, יונתן בן עוזיאל וירושלמי; פירוש אבן עזרא. הרמב"ן, הרשב"ם, הרלב"ג, והר"ן לתורה; מסורה, ספר הבהיר, מדרש ויהי אור [= הוזהר], מדרש רשב"י, הערוך, מגלת המגלה, ספר האורה, חידושי צרפת, אמרי שפר, עץ חיים, ספר קנה, ספרי רפואות, טור, ר' אלעזר הקליר, ר' סעדיה גאון, ר' שריירא גאון, ר' טוביה בר' אליעזר, ר"י, ר' יעקב, רשב"א, ר' יונה החסיד, ר' יהודה החסיד, ר' אלעזר מזורס, ר' דוד קמחי, ר' יוסף [בכור שור ?], בעל ת"ק (?).

128 בנוסף לספרים והחכמים אשר בשמותם נקב בפירוש נעזר המחבר, ככל הנראה, גם בברייתא

תולדותיו של המחבר ר' יהודה לירמה וקביעת מקום חיבורו של ילקוט 'צנצנת המן' וזמנו המדויק — אינם ברורים כל צורכם. שני הטפסים של החיבור הועתקו בכתיבת יד ספרדית. מן הכתיבה המסודרת וממספר שיבושי העתקה נראה שאינם אוטוגראף. כאמור בהקדמה, הסתיים חיבור הילקוט לאחר הדפסתם של של ספרי קודש רבים. סביר הוא שכונת המחבר לגל הראשון של דפוסי קושטא ושאולוניקי במחצית הראשונה של המאה ה"ט, ולא לגל השני של דפוסי איטליה במחצית השנייה של מאה זו.¹²⁹ בין כך ובין כך קשה לזהות את ר' יהודה לירמה שלנו עם ר' יהודה בר' שמואל לירמא, אשר הדפיס את פירושו לאבות 'לחם יהודה' בוינציאה ואחר כך בסביוניטה בשנת שי"ג ושי"ד (4—1553).¹³⁰ שהרי גם אם נקבל את ההנחה הפחות סבירה, שר' יהודה לירמה שלנו סיים את ילקוטו במחצית השנייה של המאה ה"ט, נראה מהקדמתו שהיה בתקופה זו באחרית ימיו, בעוד שמהקדמות ר' יהודה לירמה פרשן המשנה מצטיירת דמות של אדם נמרץ ופעלתני, המכיר בסגולותיו והמצוי באותם שנים בשיא כוחו.¹³¹

סוף דבר, מחקרו של ילקוט זה, בשל גירסאות מרובות שבו מרחבי הספרות המדרשית והתלמודית, ואף חומר מדרשי חדש, דוגמת מדרשי 'למדנו' ו'פסיקתא' שעד עתה לא הגיעו לידנו, וכן פירושי מקרא בלתי נודעים — וזקק עיון נוסף ותשומת לב מצידם של חוקרים העוסקים בתחומים שונים.¹³²

לעתים קשה להגדיר באופן חד האם חיבור מסוים הוא פירוש עצמאי לתורה, או ילקוט המצטט מקורות קדומים. לאחד מחיבורים אלה, שהוא בעל זיקה מיוחדת לספרות המדרש, ברצוני להתייחס להלן. המדובר בכ"י פירקוביץ 223¹ A II, האוצר בתוכו פירוש לספר בראשית בן 117 דפים. הוא פותח בתחילת פרשת בראשית ומסתיים בתחילת פרשת מקץ, ששם הפסיק הסופר את העתקתו משום מה. כתיבת היד היא ספרדית מן המאה הי"ד לערך,

דמוסת גידה, מדרש משלי, מדרש אבכיר, אגדת בראשית, ליקוטי מדרשים מימי הביניים, פירושים לתורה מבעלי התוספות, הרא"ש, רבינו בחיי, דרשות אבן שועיב ורבים כיוצא בהם. כאן המקום להודות לליאורה אליאס ומאיר שמש, אשר סייעו לי באיתור מקורותיו של ילקוט זה. 129 אמנם גם פירוש הביטוי 'ונתפשטה אחר כך מלאכת הטפוס בכל כתבי הקדש' צריך עיון — האם כוונתו לתפוצת הספרים או בתי הדפוס?

130 ראה הקדמתו המרגשת בפתח מהדורתו השנייה על שריפת כל אלף וחמש מאות העותקים של מהדורתו הראשונה בגזרת מלכות רומי: '... ולא נשאר לי מן הדפוס תהוא ולא מן ההעתק אפילו עלה אחד לזכרון, והנכרתי לחזור ולכותבן מדעתי כבתחלה. ואחר שכתבתי ממנו שלשה פרקים מצאתי ספר אחד מן הדפוס ביד גוים שלקחו אותו מעל האש וקניתי אותו בדמים יקרים'. למרות האמור כאן נשתמרו כמה עותקים גם מן המהדורה הראשונה — ראה י"י כהן, קריית ספר ז' (תשכ"ה), עמ' 108—283; והשווה נ' בן-מנחם, שם זו (תשל"א), עמ' 170. יוסף הקד הפנה את תשומת לבי להוצאתו בניו-יורק, שבה הוכיח כי למעשה נדפסה בסביוניטה מהדורה נוספת, המשקפת גישה שונה בנושא הגזירה הקדומה.

131 ראה למשל דבריו בהקדמה לשתי מהדורות הראשונות של פירושו למשנה: 'זה' אלקים יעזור לי להתחיל ולגמור פירוש זה עם פירושים אחרים. ועין עוד י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 1286, הכותב אגב דיונו בר' שמואל לירמא, מגיה המשנה, אשר סיים את גהתו בשנת ה'צ"ר (1541): 'זר' שמואל לירמא הוא כנראה אביו של הרב יהודה בכ"ר שמואל לירמה בעל לחם יהודה. גם בפאס ישבו חכמים בני משפחה זו. ראה ד' עובדיה, פאס והכמה, ירושלים תשל"ט, עמ' 302.

132 ילקוט אחר לתורה, הכולל מובאות רבות ממדרשי ההלכה והאגדה, מצוי בכ"י גינצבורג 289 אך בדיקתו מורה כי זהו קיצור של ילקוט שמעוני.

וגם הפירוש עצמו נתחבר במחצית הראשונה של מאה זו, כפי שעולה מרשימת הספרים המצוטטים על-ידו,¹³⁵ ובמיוחד מן דבריו על קירבתו הרבה של הקץ, אשר אמור היה לחול לדידו בשנת 1360.¹³⁴

יחודו של הפירוש נעוץ במבנהו המיוחד. כל פרשה ופרשה נפתחת במרכיבים הבאים: (א) ציטוט פסוק מספר קהלת; (ב) פירושו הפילוסופי—רציונאליסטי של ר' שמואל אבן תיבון לפסוק, שאליו נסמך בדרך כלל גם פירושו של אב"ע; (ג) הבאת מדרש קהלת רבה לפסוק; (ד) קישור הפסוק מקהלת ומדרשו לפרשה הנידונה.

לאחר סיום 'פתיחתא' זו מחלק המחבר את הפרשה לעניינות, ודן בכל אחד מעניינים אלה לפי הסדר.¹³⁵ גם לפירוש העניינות גופם ישנו בדרך כלל סדר אחיד: (א) קטע מפירוש רש"י ו/או הרמב"ן (שאותו הוא מכנה לעתים: 'הרב'); (ב) קטעים נרחבים מבראשית רבה; (ג) קטעים ארוכים מפרקי דר' אליעזר. מידי פעם מרחיב המחבר גם בהבאת דברי חכמים אחרים, או בהצעת פירושים משלו. לאחר פירוש פסוקי הענין האחרון מובאים דברי נחמה ובסופם חתימה בציטוט חזר של פסוק הפתיחה מקהלת.

לפנינו, איפוא, פירוש לקטני,¹³⁶ אשר נודעת לו חשיבות בעקבות נהגו לצטט כלשונו מובאות מדרשיות ארוכות מבראשית רבה, קהלת רבה ופרקי דר' אליעזר, לרוב תוך איזכור מקורן באופן מפורש. לעתים נדירות הוא מביא אף מקורות תלמודיים נוספים,¹³⁷ שחלקם אינו ידוע לנו ממקורות אחרים.¹³⁸ ויש עוד לבדוק את טיב מסורת הנוסח המשתקפת בכל

133 הספר האחרון שקטעים ממנו מובאים בפירוש, אמנם ללא איזכור מפורש של שם הספר ומחברו, הוא שערי אורה לר' יוסף ג'קטיליה. חיבורים אחרים מימי הביניים שעמדו לפניו הם: פירוש רש"י לבראשית; פירוש אבן עזרא ור' שמואל אבן תבון לקהלת; פירוש מסכת אבות ומורה נבוכים לרמב"ם; ספר מצוות גדול לר' משה מקוצי; פירוש התורה וספר הגאולה לרמב"ן; ופירוש האגדות לרשב"א. חלק מן החיבורים הללו לא צוינו במפורש בידי המחבר ובתחלת ייתכן שהוא נעזר, בשתיקה, בספרים נוספים. חובה נעימה היא לי להודות בשנית לתלמידתי ליאורה אליאס, שעסקה בפיענוח מקורותיו של פירוש זה ובאפינו דרכו הפרשנית בטוב טעם ודעת.

134 ראה דבריו בדף b37: 'ומצינו כי וענין אותם ארבע מאות עולה אלף רצ"ג כי אתם חסר זו, ותוא כמנין הגלות עם תוספת חצי השבוע שהיא קודם חורבן... כי זה חצי שבוע בודאי מזמן הענין הוא [עד כאן על-פי ספר הגאולה לרמב"ן]—ראה ח"ד שעוועל, כתבי הרמב"ן, א, ירושלים תשכ"ג, עמ' רצה, רק חשבון אלף רצ"ג הוא מעת הוסר התמיד לגמרי שהיה יום החורבן. ... והנה אנחנו עכשו באחרית הימים, כי בודאי קודם הגיע הקץ יראו לנו אותות הגאולה כמו שראו במצרים ובבל קודם צאתם, ובכל יום אנו מצפים לה ובקרוב יהיה ב"ה' [!].

135 ראה לדוגמה בפרשת בראשית (דף b3): 'והנה אחר השתדלותי בעיון פרשיותי חלקתיה לששה עשר חלקים: הראשון הנזכר ביום ראשון, השני האמור ביום שני, ... הששה עשר פרצות הדור ההוא בזמנו ומה שנחם השם בעשיית האדם, הכל מפסוק ויהיה כי תחל האדם לרוב עד סוף הפרשה. ועתה לענין ראשון מברית יום ראשון...'

136 השווה הצהרתו של המחבר עצמו בסוף הפתיחה לפרשת וישב (דף a106): 'אמנם תחלה נצטרך להודיע על מה שסובר עקר פרשה זו, חלקתי לתשעה חלקים לבאר בהם מעט ממה שכתבו חכמינו ז"ל ושאר המפרשים האחרונים אשר לקטתי כפי בחינת שכלי הקטון.'

137 כגון ציטוט אחד מספרי דברים בדף a77 (שהוא מכנהו 'רבה', כמנהגם של ראשונים אחרים דוגמת ר' טודרוס הלוי אבולעפיה, שאף הוא בן ספרד!), ומספר משפטים קצרים מן הבבלי.

138 ראה דף b26: 'ונדרש בתנחומא ויחל נח... ואינו מצוי בשתי המהדורות של התנחומא. ועיין גם דף b36: 'וכן אמ' בסדר עולם הפה שאמ' ובניתי לך בית נאמן כאשר עשיתי לדוד עבדי הוא הפה שאמ' ובערתי אחרי ירבעם כאשר יבער הגלגל עד תמו'. אימרה זו הקשוה לסדר עולם פרק טו, אינה מצוייה בעדי הנוסח הישירים של ספר זה—ראה מהדורת ח' מיליקובסקי, עמ' 311.

המקורות המצוטטים על-ידו. (נוסחי ב"ר שלו קרובים לנוסח כ"י אוקספורד 147 של ב"ר, שהועתק בכתיבת יד ספרדית מן המאה ה־11 לערך.)

באשר למבנה החיבור; נראה כי הוא שייך לז'אנר ספרותי נפוץ בספרד, הכולל פירושים ודרשות לתורה, אשר פתחו בראש כל פרשה בהבאת פסוק מן הנביאים או הכתובים ודרשותו, מחז' גיסא, והרבו ללקט בחיבור עצמו מן מדרשי חכמים ופירושי ימי הביניים, מאידך גיסא. רבינו יונה גירונדי, מחשובי חכמי ספרד במאה ה־11, פותח בספר הדרשות שלו בראש כל פרשה בציטוט פסוקים ממשלי ופרשנותם.¹³⁹ בדרך דומה נקטו כמה מחכמי ספרד גם במאה ה־12. ר' בחי בן אשר מתייחס לכך במפורש בהקדמת פירושו לתורה: 'זכדי שיהיה ספרי זה כולל תורה ומדות אפתח בכל פרשה ופרשה בפסוק מספר חמודות ... הוא ספר משלי בן דוד ... ומפירושי קדוש מדבר ... הוא הרב הגדול ר' יונה ז"ל',¹⁴⁰ וסביר שהוא הושפע אף מדרכו המקבילה של ר' יונה עצמו. גם ר' יהושע אבן שועיב פתח את רוב דרשותיו לתורה בהבאת פסוק מן הכתובים ופירושו, ורק אחר כך הגיע לענין מן העניינות שבפרשת השבוע, שבו בחר כנראה לדרשתו.¹⁴¹

חיבור נוסף השייך לקבוצה זו הוא 'תורת המנחה' לר' יעקב ב"ר חננאל הסקילי.¹⁴² גם הוא פותח בפסוק מן הנביאים או הכתובים ואחר כך מרחיב בפסוקי פרשת השבוע. אמנם בתורת המנחה, אין כמעט ציטוטי מדרשים, כיוון שהוא אספם בילקוט תלמוד תורה,¹⁴³ שכתב קודם לכן. לעיתים מזומנות אף הפנה את הקורא בתורת המנחה לשאוב דרשות מילקוט תלמוד תורה. בהקדמתו מתאר הסקילי מה הניעו לכתוב את חיבורו, כשהוא מבאר בכך גם את שם חיבורו 'תורת המנחה':¹⁴⁴ '... על ידי שדחקוני אלופי ומיודעי והכריחוני לאמר היה לנו חובש, ודרוש לנו שנים ושלשה דברים ממה ששמעת ולמדת מרבותיך בפירוש הפרשה של כל שבת ושבת בשעת המנחה, כדי שנסמע קריאת הפרשה בשחרית ופירושיה במנחה ... וכפו אותי עד שאמרתי רוצה אני'.¹⁴⁵ לאור עדות מפורשת זו יש

139 חיבור זה נדפס לאחרונה במהדורת ש' ירושלמי, 'ירושלים תש"ם, וראה תיאור דרכו בהקדמת המהדיר שם.

140 מהדורת ח"ד שעוועל, 'ירושלים תשכ"ו, עמ' ו.

141 ראה בהקדמת מ"ר הר"ש אברמסון לדרשות אבן שועיב, 'ירושלים תשל"ט', עמ' 6.

142 חיבור זה, אשר נשתמר בכמה כתובייד (ראה ש"ח קוק, עיונים ומחקרים, ב, עמ' 282) לא זכה עד עתה למתדורה המגיחה את הדעת (ראה הנסמן אצל מ"מ כשר וי"ד מנדלבוים, שרי האלף, 'ירושלים תשל"ט, עמ' עט-פ). ששה דפים נוספים הכוללים העתקה מתורת המנחה לפרשת שמות, זיהיתי באוסף גינצבורג 1627. לאחר סיום פירוש הסקילי לפרשת שמות, באמצע דף 65, רשם הסופר באותיות גדולות: 'פרשת ואלה שמות לרב' שמואל ז"ל, והתחיל להעתיק פירוש מחכם לא נודע בשם ר' שמואל. (אופי הפירוש דומה במקצת לפירוש ר' שמואל בר' דוד בר' שלמה לספר במדבר, שנשתמר בכ"י קימברידג' ff2.117, אך הצעת זיהוי זו זקוקת עיון נוסף).

143 ראה עליו לעיל, הערה 17.

144 הציטוט על פי כ"י אוקספורד 985.

145 מתכונת דומה של פתיחה בפסוקים מן הנביאים או הכתובים מצוייה אף במדרש ר' דוד הנגיד אשר נכתב בערבית. ראה הקדמת המהדיר א' כץ לספר בראשית, 'ירושלים תשכ"ד, עמ' 19. ומשוות א' הורוביץ, סיני נט (תשכ"ו), עמ' כט-לה, אשר שיער כי הסקילי הושפע בחיבורו תורת המנחה מספרו של ר' דוד הנגיד. ש' ירושלמי (לעיל הערה 139, עמ' 5) ציין, כי הקדמת פסוק מן הכתובים מאפיינת גם את הפירוש בכ"י רומי 641.

מקום לשקול, עד כמה השפיעה תבנית הדרשה בעל פה, בבית הכנסת, גם על מבנה פירושים ודרשות נוספים באותה קבוצה.¹⁴⁶ מחבר הפירוש בכ"י פירקוביץ, שאף הוא פעל, כאמור, במחצית הראשונה של המאה הי"ד בספרד, הלך, איפוא, בדרכם הסלולה של בני זמנו. אמנם מבנה הפתיחה שלו מפותח יותר משאר החיבורים שהוזכרו לעיל. וברי כי תיאור מוסמך של כל הז'אנר הספרותי הזה — כולל בדיקת יסודות צמיחתו, דרכי התפתחותו, טיב זיקתו למדרשי האגדה ופתיחותיהם מחד,¹⁴⁷ ולפירושים קומפילאטוריים במרכזים אחרים מאידך¹⁴⁸ — עוד מצפה למחקר שיטתי, אשר יסתמך אף על פירושי מקרא נוספים הגנוזים באוצרותיו של פירקוביץ.

146 על הקריאה בשבת מן הכתובים ודרשתם משעת המנחה ואילך, ראה ירושלמי מגילה ג, ה, דף עד, ב; שם שבת טז, א דף טו, ג; בבלי שבת קטו, ב. והשווה י"מ אלבוהן, תחפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית (בעריכת י' היינמן), 'ירושלים תשל"ב, עמ' 138—139; י' עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 164—172.

147 וראה מה ששיער שר"ר בערך מילין, ורשא תרע"ד, עמ' 337—342, כי יסוד הפתיחות הנפוצות מן הכתובים במדרשי האגדה עצמם, קשור לקריאת הכתובים ודרשתם בבית הכנסת בשעת המנחה.

148 ראה למשל ש' יפת, 'פירוש ר' יוסף קרא לספר איוב — לדמותם ותפוצתם של פירושים קומפילאטוריים בימי הביניים', ספר הזכרון למ' גושן גושטטיין (בדפוס).

מפתח כתובי-היד מן הספריות הרוסיות שנידונו במאמר

סב—סה	267	לנינגראד	
ג	268	(ס"ט פטרבורג)	
מז—מז	269	אוסף פירקוביץ	
מז	270	I	
סב—סה	271	ג	64
ס	272 ¹	סא	241
סא	274	ג	242
סב	275	ג	245
מג	293 ¹²	סא	246
מז	298 ¹²	סב	247
נא	298 ¹³	סא	249
סא	314	נא	257
סב	328 ²	נז	588
ג	331	נח	589
סא	374		
סא	411	I EA	
מז	413	נב	1189
סא	425	נב	1537
סב	451	נב—נז	1637
סא	481	נב, נג	2032
סב	483	נא	2033
סב	485	נז—נז	3949
סא	493		
סב	527	I AE	
נא	541 ¹	נז	26
סא	543	נז	30
נא	555	נז	42
ג	559 ⁶	נז	256
סא	582	נז	274
מט	704		
סב	710	II A	
סב	715	מז	118 ¹
סב	728	נא	118 ²
נא	740	סב	157
סא	815	נז, סד—סט	223 ¹
		סא	223 ²
II EA		סב	223 ⁴
נז	1376	נח	225 ²
נז	1989	מט	225 ⁴
נז	2051	נא	225 ⁵
נז	2134	סא	227 ⁶
נז	3204	סב	243 ⁶
נז	3233	נא	249 ³
נז	3420	סא	249 ¹⁴

מנחם כהנא

נא	865	אוסף אנטונין	
נא	867	מח	176
נא	868	מח	193
נא	869	מח	215
מד	914	מח	237
נ	1025	מח	239
נט	1027	מח	322
סז	1627	מח	957
נט	1835	מח	979
נח	1849		

מכון למדעי המזרח

י ר י ב ן		מג	A 38
אוסף מטגור		נט	A 217
מב	2—7	סב	B 249
מב	24	סב	B 249 ²
מב	37	נח	B 314
מב	58	נו—נח	B 474
מב	62	נת	D 8
מב	70		
מב	71		

מוסקבה

אוסף גינצבורג

מב	118	נט	19
מב	132	נט	33
מב	136	נט	105
מב	139	נט	112
מב	141	סה	289
מב	195	נט	366 ⁵
מב	5402	נט	393
מב	6808	נט	435
מב	7414	נט	436
מב	7597	נט	437
מב	7675	נ	510 ²
מב	7825	מה	512
מב	8140	ס—סא	570 ²
מב	8211	ס	811
מב	8469	ס	814
מב	8638		

המגמות החברתיות של חיבורי רב סעדיה גאון

א

חיבוריו של רס"ג קשורים קשר בל יינתק בהתפתחויות החברתיות בתקופתו, משום שרס"ג ראה עצמו כפרנס הממונה על הציבור, שתפקידו לעמוד על משמר עמו ותורתו. סאלו בארון העמיד על כך שרס"ג הקדיש למטרה זו את כל מאמציו ויצירתו הספרותית, במידה שאין דומה לה בתקופת הגאונים.¹ אך הוא הסתמך בעיקר על חיבורים פולמוסיים דוגמת: 'אלרד עלי ענן' ו'התשובות לחירי הבלכר', ששמן מעיד על טיבם ומהותם, ולא על יצירות שאינן בעלות אופי פולמוסי, כגון פירושי המקרא. מכלל טעמיו היתה הדיעה, שחיבורים אלה נכתבו באותיות ערביות² ונועדו למוסלמים וליהודים כאחד.

סברא דומה בעניין מגמתו של הגאון בכתיבת פירושו למקרא, מעלה יהודה רצהבי: כיון שחיי המעשה וצרכי הקהל הנחו את הגאון בכתיבת חיבוריו, לא תרגם ופירש אלא את הספרים שבית ישראל הרבה לעסוק בהם מכוח הדת והמנהג: התורה, ספרי אמ"ת וחמש מגילות.³

ואכן, הפירושים הם על ספרים, שהעיון והקריאה בהם מרובים בקהילות ישראל: בחמשת חומשי תורה לומדים וקוראים מדי שבת בשבתו; ספרי ישעיהו, יחזקאל ותרנ"ע-עשר כוללים מספר גדול יחסית של הפטרות ונבואות נחמה;⁴ ספר 'ירמיהו כולל אף הוא הפטרות רבות, והוא אחד מן הספרים שהקריאה בהם מותרת בט' באב ובשאר ימי האבילות;⁵ ספר תהילים נתבאר משום שנהוג לקרוא בו בכל עת, ומשום שהגאון רואה בו את 'ספר המוסר וההדרכה המושלם ביותר, ויש לקרוא אותו בכל מקום ובכל זמן, כל אדם, בכל גיל';⁶ לספר משלי

* מאמר זה מבוסס על פרק מספר לשם קבלת תואר דוקטור בשם: תפיסות ושיטות בפירושו של רב סעדיה גאון לספר דניאל. תודתי לפרופ' אוריאל סימון ולפרופ' חגי בן-שמאי, על שהורייכוני בנושא.

1 Salo Baron, 'Saadia's Communal Activities', *Saadia Anniversary Volume*, New York 1943, p. 9 [להלן: בארון, הפעילות].

2 דאת פירוש ראב"ע על בראשית ב' יא, המשמש יסוד לדיעה זו.

3 'רצהבי, 'קטעים מפירוש רב סעדיה לאיכה', ספר השנה של אוניברסיטת בראיילן, כ-א (תשמ"ד), עמ' 350.

4 שם, שם הערה 9.

5 רס"ג, סידור, מהדורת דודון, אסף ויואל, ירושלים תשל"ט, עמ' שית, שד' 10-14 [להלן: רס"ג, סידור]. מקור דבריו בבבלי, תענית ל ע"א, וראה גם תוספות, מעד קטן כא ע"א, ד"ה ואסור.

6 רס"ג, תהילים עם תרגום ופירוש, מהדורת 'י קאפה, ירושלים תשכ"ו, עמ' כו. בעמוד לג רס"ג אף מכנה את ספר תהילים בשם: 'ספר תיקון עובדי ה'.

יש חשיבות מסרית רבה, וידוע שבתקופות מאוחרות יותר נהגו ללמוד אותו בשבועות שבין פסח לעצרת: בתימן בימות החול⁷, בספרד ובצפון אפריקה בשבת לפני מנחה; בספר איוב נהגו לקרוא בין עצרת לט' באב, על שום התוכחה המגולה שבו והנחמה שבסופו⁸; את חמש המגילות נהגו לקרוא בציבור במועדים קבועים: שיר השירים בפסח⁹, רות בשבועות, איכה בט' באב, קהלת בסוכות ואסתר בפורים, ואת ספר דניאל נהגו היהודים בארצות המזרח לקרוא לפני תפילת מנחה בשבתות שבין ט' באב לראש השנה, ואפילו עד אחרי חג הסוכות, בגלל דברי הנחמה שבו.¹⁰ ולא רק ספרי מקרא תרגם רס"ג, אלא גם את מגילת חשמונאי, שאותה נהגו היה לקרוא בימי התנוכה, כפי שאנו למדים מסידורי התפילה העתיקים בנוסח 'הבלדי' של יהודי תימן.¹¹

לעומת זאת, ממצאי גניזה מעידים, שהיהודים בימי הביניים למדו כמעט את כל המקרא, ולא רק את הספרים שנקראו בציבור במועדים ידועים. קטעים מתוך כל ספרי נביאים וכתובים, מלבד ספר דבריהימים, מצויים בגניזה לרוב כמעט במידה שווה. קטעים מנביאים ראשונים מצויים בשפע, כמו הקטעים מנביאים אחרונים. נראה, שהתלמידים המבוגרים יותר ניסו להקיף בלימודם את המקרא כולו, או לפחות את רובו.¹² סבורני, שמטרותיו של הגאון מרימוזות בהקדמותיו לפירושי המקרא וביצירותיו האחרות. לדעתי, יצירתו של רס"ג היא מכלול שלם ואי-אפשר להפריד בין הסיבות לכתיבת פירושים

- 7 י' קאפה, 'אות עשרה הלכות מתורת רס"ג', סיני עז (תשל"ה), עמ' א.
- 8 ג' פריד, 'עניינות מגילת אנטיוכוס', ארשת ד (1966), עמ' 173—174; ט' פרשל, 'מנהג קריאת ספרי איוב ודניאל בשבתות הקיץ', הצופה, ט"ו אלול תשמ"ב, עמ' 6.
- 9 שאול ליברמן מביא אומנם מדרש, שלפיו זמן קריאתה של מגילת שיר השירים הוא חג הסוכות (מדרשי תימן, 'ירושלים תרג"ן', עמ' 13 בהערה), אך נהגו רוב העם לקרוא בפסח. ראה מבווא של עמס חכם לפירושו על שיר השירים, דעת מקרא, ירושלים תשל"ג, עמ' 14—15. למקורות הנזכרים שם, יש להוסיף את דרשת ר' תחליפא, שלפיה זמן קריאת שה"ש הוא 'בילילי פסח' (מ' פריגלנדר, 'תחילת פירוש שיר השירים', ספר היוכל למשה שטיינשניידר, ליפסא תרכ"ז [ד"צ ירושלים תשל"ן], החלק העברי, עמ' 53). על מנהג זה ראה: מ' הררי, מקראי קודש — הלכות ליל הסדר, ירושלים תשנ"ב, עמ' תקסד.
- 10 ראה הערה 8. לדעת רצהבי, רס"ג פירש את ספר דניאל גם משום שבתקופתו היתה הלשון הערבית מובנת לעם יותר מאשר הלשון הארמית. על ידיעת הארמית בימיו של הגאון ראה: S. A. Klein, *Rav Saadia Gaon's Tafsir on the Aramaic Portion of Daniel*, edited from manuscripts and Cairo Geniza fragments with an introduction, M. A. Thesis, Yeshiva-University 1977, pp. 8—15. [על הקריאות בקהילות הספרדים כתב ר' יצחק ׳, אריו: 'אביא קצת מגילת אסתר בפרשת תרומה ותצות, ואביא קצת מגילת שיר השירים' בפרשת ויקרא וצו. ואביא קצת ספר משלי מפרשת שמיני עד בחוקותי... ואביא קצת מגילת רות בפרשת במדבר סיני, וקצת איוב מפרשת נשא עד פרשת בלק וקצת מגילת איכה בפרשת פנחס מטות ומסעי, ואביא בפרש' דברים מזמור על נהרות בבל, וקצת ספר דניאל מפרשת ואחחנן עד פרשת שופט' (תנחומות אל, שאלוניקי של"ה, דף 1 ע"ד. הובאו דבריו במאמרו של מ' בנייה, רבי שמואל יפה אשכנזי, תרביץ, מב [תשל"ג], עמ' 441). 'שעיהו, ירמיהו, יחזקאל ותרי"עשר לא נזכרו, כי אכן הטעמים לקריאתם קלושים ביותר].
- 11 רס"ג, דניאל ומגילת אנטיוכוס עם תרגום ופירוש, מהדורת י' קאפה, ירושלים תשמ"א, עמ' ריט [להלן: רס"ג, דניאל]. על האספקטים האנטיקראיים של פירוש רס"ג למגילה זו, ראה: H. Malter, *Saadia Gaon — His Life and Works*, Philadelphia 1921, p. 173. [להלן: מלטר, רס"ג].
- 12 ש"ד גויטיין, סדרי חינוך בימי הגאונים ובית הרמב"ם, ירושלים תשכ"ב, עמ' נג.

למקרא, לבין הסיבות לכתיבת חיבורים לשוניים, ליטורגיים, הלכתיים או פילוסופיים. יש להעיר כי היקף יצירתו הספרותית של רס"ג עדיין לא הוברר סופית, וכי פתרונה הסופי של סוגיה זו עשוי להשפיע במידה מסוימת גם על הנושא העומד לדיון במאמר זה. כך, למשל, לא ברורה עדיין מידת עיסוקו של הגאון בפרשנות המשנה והתלמוד, כמו גם היקף פעילותו בתחום ההלכה, ואפילו בתחום פרשנות המקרא.¹³

דוגמה לכך היא חיבור בערבית המיוחס לו והנקרא בשם 'חד אלאנסאן'. עניינו האנטומיה של גוף האדם.¹⁴ הביבליוגרף הגדול של רס"ג, הנרי מלטר, העלה ספיקות רבים אם אכן חיבר רס"ג ספר זה, אבל לא שלל זאת לחלוטין, ובמיוחד לנוכח עדותו המפורשת של המעתיק, כי החיבור כתבו 'רב סעדיה ראש ישיבה'.¹⁵ מהדיר החיבור, זיסמן מונטנר, מסתפק אם הוא לגאון רב סעדיה, או לר' סעדיה בן נחמני, אשר חי בזורמיה במאה ווהי"א. מאיר פלסנר, לעומת זאת, סומך את דבריו על ראיות לשוניות וענייניות, שלפיהן חי המחבר אחרי רס"ג. הוא אף נוטה לצדד בדעת קאופמן, שהובאה גם ע"י מלטר אך נדחתה על ידו, כי חיבור זה הוא חלק מספר בשם 'גדר האדם', שחיבר ר' אברהם בר חייא הספרדי.¹⁶ ברי, כי לו ניתן היה להוכיח שרס"ג חיבר חיבור באנטומיה של גוף האדם, היה בכך כדי להשפיע על מסקנותינו בעניין הטעם לכתיבתו.

היצירה הספרותית המרכזית בתקופת הגאונים היא ספרות השאלות והתשובות. מרבית השאלות עוסקות בנושאים הלכתיים, אולם יש והגאונים נתבקשו לבאר פסוקים או עניינים במקרא. כך גם לגבי תשובותיו של רס"ג בהלכה אשר שרדו, ואשר נכתבו כמענה לשאלות שהופנו אליו. בכמה מקומות הוא מעיד, כי גם את ביאורו לתורה כתב על-פי בקשה, ולא מתוך התעוררות עצמית. וכך הוא כותב בהקדמתו לתרגום התורה:

לא חיברתי זה הספר, כי אם לבקשת אחד האנשים, ששאל ממני, כי אכתוב לו ספר מיוחד, שאפרש בו פשט מלות התורה ... וכי אתתיק לו רק ענייני התורה בלבד, וראיתי, כי טוב הדבר אשר ביקשתי.¹⁷

הגם שהתנצלות מעין זו היתה שגורה בימיי הביניים בפי מחברים יהודים ומוסלמים כאחד, נראה לי, שיש לקבלה כפשוטה, שכן היא מעניקה הסבר סביר לקיומם של הפירוש הארוך ושל התרגום זה לצד זה.

גם מהשגותיו של ר' מבשר הלוי על רס"ג, עולה, שרבים פנו אל הגאון בבקשה לבאר להם פסוקים או עניינים במקרא. בתחילת אחת מהשגותיו הוא כותב:

ומה שנמצא אצלו [= אצל רס"ג], ירחמנו השם, בפרשת 'אחרי מות', אומרו: 'זראוי

13 בפרק הראשון של הדיסרטציה (ראה בהערה הקודמת להערה מספר 1 לעיל) ניסיתי אומנם לברר אילו ספרי מקרא ביאר הגאון, אך המידע שבידינו אינו מאפשר עדיין הסקת מסקנות חותכות בעניין זה. גם בסוף המאמר ניסיתי להציע הצעה בדבר היקף ביאורו של הגאון, אולם הפעם בהסתמך על הטעמים לפירושו, כפי שהובהרו במאמר, ולא על שרידי פירושים, עדויות ואיזכורים בכתבי הגאון ובכתבים של חכמים אחרים.

14 חלק מהחיבור פורסם על-ידי זיסמן מונטנר, 'פירוש על ספר חד אלאנסאן לר' סעדיה', קורות א חוב' א—ב (תשי"ב), עמ' 38—45; חוב' ג—ד (תשי"ג), עמ' 99—107.

15 מלטר, רס"ג, עמ' 397—398.

16 מאיר פלסנר, 'על פירוש חד אלאנסאן לר' סעדיה', קורות א חוב' ג—ד (תשי"ג), עמ' 110—115.

17 רס"ג, תרגום חמישה חומשי תורה בלשון ערבית, מהדורת נ' דיינבורג, פריס תרנ"ג, עמ' 4 [לתלן: רס"ג, תרגום התורה].

שאבאר עניין ההגרלה על שני השעירים ועניין עזאזל, כי נשאלנו על זה פעמים רבות, ונאמר¹⁸ וכו'.

יתר על כן, באחת מאגרותיו פונה רס"ג ישירות לקוראיו, מעודד אותם להפנות אליו שאלות בדברי תורה, ומאיץ בהם שלא להתעצל ולהסס מלשגר אליו שאלות: 'בני ישראל, כי תצטרכו לדעת דברי תורה, אל תעצלו מלשאל ותעשהו בספק, כי לא לרצון יהיה לכם. אלא שלחו ושאלוהו מלפנינו, ואנחנו נהיה אתכם ולא נכלה דבר שפתינו¹⁹. אולם בדרך כלל, כתב הגאון את חיבוריו מתוך התעוררות עצמית.

ב

תלמידי החכמים הם, לדעת רס"ג, יורשיהם של הלויים, מרביצי התורה בעידן שלפני החורבן. הפסוק: 'משכילי עם יבינו לרבים' (דניאל יא, לו) מוסב, אליבא דרס"ג, על 'החכמים וזכוניהם (!) לברכה, אשר הם בגלות במקום הלויים ... לפי שמלאכת הלויים היתה: "יורו משפט" ליעקב ותורתך לישראל' (דברים לג, י), וזו היתה מלאכת הרבנים²⁰ הראשונים והאחרונים²¹. במקום אחר מדמה הגאון את תפקידם של הצדיקים לזה של הנביאים: 'כמו שהיו הנביאים בזמנם מנהיגים אותה [= את האומה], כן יוליכו הצדיקים בדורותיהם²².

אולם תפקידו של החכם איננו רק ללמד תורה, אלא גם, ובעיקר, לעקוב אחר מצבו של העם ולמנוע ממנו לסטות לדרכים שאינן ישרות. בפסוק: 'עברו עברו בשערים' (ישעיהו סב, י) מצווה הנביא את הצדיק בשעת הגלות:

להזהיר את האומה ולהעירה ... פירוש: 'עברו עברו' — לכו ושובו ופקדו את אחיכם; ופירוש: 'פנו דרך העם' — תקנו דרכיהם בציווי; ופירוש: 'סלו סלו המסלה' — עצרו בעדם באזהרה; ופירוש: 'סקלו' — הסירו כל רע מליבם, לבל ייכשלו בו כאבן; ופירוש: 'הרימו נס' — בשרו את ההבטחות בגלוי ולא תפחדו מן האומות²³. במקום אחר רס"ג מתמצת את תפקידו של החכם במלים: 'לפקוח את עיני בני האדם ולהדריכם²⁴.

מכאן גם תביעתו הנחרצת מבני־דורו לפנות אל החכם בבקשה להדרכה ולנהוג על־פי הוראתו, בבחינת 'עשית על פי הדבר אשר יגידו לך' (דברים יו, י). הוא אף מרחיק לכת בקובעו, שעמי־הארץ, הגם שאינם יודעים לקרוא בתורה, אם יבקשו את הדרכת החכמים וינהגו על פיהם — 'הרי דתיותם שלימה²⁵.

18 ר' מבשר בן נסי הלוי, השנות על רב סעדיה גאון, מהדורת מ' צוקר, ניו־יורק תשט"ז, עמ' 112.

19 ד' רוזל, 'אגרת ר' סעדיה גאון', דביר א (תרפ"ג), עמ' 187 [להלן: אגרת רס"ג].

20 מהמקור הערבי: 'אלרבותין', ניתן לדייק, שרס"ג אינו כולל ב'משכילי עם' את חכמי הקראים.

21 רס"ג, דניאל, עמ' רג. במקום אחר רס"ג מכנה בתואר 'משכילים' את מי 'שתשכיל לעצמו', ואילו 'מי שמדריך את בני האדם לעבודת ה' ומלמדם מה שבאמצעותו יגיעו אליה, הוא

מ'מצדיקי הרבים' (דניאל יב, ג) (רס"ג, הנבחר באומות ודעות, מהדורת קאפה, ירושלים

תשל"ז, עמ' רפו [להלן: רס"ג, אמו"ד]).

22 רס"ג, השריד והפליט מספר הגלוי, פטרבורג תרנ"ב, [להלן: רס"ג, הגלוי], עמ' קנז שו" 12—13.

23 רס"ג, ישעיהו עם תרגום ועם ליקוטים מן הביאור, מהדורת ג' דירנבורג, פריס תרנ"ז, עמ' 141.

24 רס"ג, אמו"ד, עמ' רפו.

25 שם, עמ' קצא. בפירושו לספר משלי מסביר הגאון, שהלך דוחה את דברי החכמים, הן אלה

שנאמרו ביחידות והן אלה שנאמרו ברוב עם.

רס"ג גם מבצר את מעמדו של החכם, כאשר הוא פוסק להלכה, כי בשבת שמת בה תלמיד-חכם, אין מפטירין לאחר קריאת התורה את ההפטרה המיועדת לאותה שבת, אלא את ההפטרה 'גלה כבוד מישראל' (שמואל א ד, כא ואילך).²⁶ בפירושו לספר דניאל משווה הגאון בין תלמיד-חכם לבין כלל ישראל. בדברו על תפילת דניאל לגאולת העם, הוא מקשה:

כיצד מבקש אחד מן הצדיקים רחמים עבור קבוצה או אומה ומקווה להיענות? אם הוא כהן, אין בכך כל פלא, לפי שאלהינו, יתרוזם ויתנשא, מינהו לעניין זה... אבל מי שאינו מן הכהנים, היאך הוא מקווה שתתקבל תפילתו עבור האומה?
ותשובתו: 'ישנם מעשים המוטלים על כל האומה, וכל אדם שיקדים לעשותם, עושה זאת עבורה, כמו שעשה פנחס בשטים' (במדבר כה ז-ח).²⁷

מעל לחכמים ולצדיקים, שכאמור תפקידם להנהיג את העם ולהדריכו, ישנו בכל דור חכם יחיד ומיוחד, שהוא למעשה המנהיג האמיתי של הדור: 'ה' לא ימנע מאומתו איזה תלמיד'²⁸ בכל דור, שילמדהו ויאיר עיניו, למען יורה [אותה] וילמדה ותצליח על ידו בענייניה.²⁹ ובמקום אחר:

ותוסיף האומה תודה לאדוניה [לה'] על אשר לא יעובנה ריקם בכל דור, מאיש שבו חכמה להאיר לה, כמו שהבטיח לה: 'כה אמר ה' כאשר ימצא התיירוש באשכול ואמר אל תשחיתו כי ברכה בו כן אעשה למען עבדי לבלתי השחית הכל' (ישעיהו סה, ח).³⁰ לדעת בארון, התגבשה תפיסה זו אצל רס"ג בהדרגה, בשנים שבהן שימש גאון סורא,³¹ וזאת, כנראה, בהסתמך על כך, שניסוחה הסופי והמגובש של דעה זו נמצא בספר הגלוי, שנכתב בין השנים 935—936, ושהיה כנראה הספר האחרון שחיבר.³² אולם יש מקום להניח, שיסודותיה של תפיסה זו החלו להתגבש אצל רס"ג כבר בתקופת המחלוקת עם

26 רס"ג, סידור, עמ' תלא סעיף ג; רס"ג, ספר הירושות, מהדורת י" מילר, פאריס תרנ"ו, עמ' 155 סעיף נה. ככל הידוע, לא נתקבל פסק דינו זה בקרב העם, שכן בשבתות שבהן הלכו לעולמם רב שריא גאון והרמב"ם, לא הפטירו 'גלה כבוד', אלא הפטרות אחרות שיש בהן מעין המאורע (אבודרהם השלם, 'ירושלים תשכ"ג, עמ' שג).

27 עמ' קסד—קסו.

28 כלומר: תלמיד חכם, וראה עוד: הרכבי, זכרון, עמ' מג הערה ה.

29 רס"ג, הגלוי, עמ' קגד שו' 2—4.

30 שם, עמ' קנח שו' 7—12. רעיון דומה, אומנם לא על תלמיד חכם, אלא על המנהיג המציל את עמו בכל דור מפורענות, מצוי גם בהקדמתו למגילת אנטיוכס (רס"ג, דניאל, עמ' רכא). בדברים דומים לאלה של רס"ג על תלמיד חכם שבכל דור, כתב כמאתיים שנים מאוחר יותר ר' יהודה אבן תיבון, אם כי לדעתו, יש בכל דור יותר מאשר ת"ת אחד: 'ואחר שגרמו עוונותינו כנסתנו מדרך התורה והחכמה, ונסתלקה השכינה ונפסקת הנבואה ורוח הקודש מבינינו, לא כלו רחמי אלהינו והותיר לנו שריד, והשאיר בחרמו עוללות ב' ג' גרגרים בכל דור דור, להאיר עיני הנשארים, תנמצאים באור החכמה, לתת ליעף כח ולאין אונים עוצמה' (ר"י אבן תיבון, חובות הלבבות, וארשה תרל"ז, ההקדמה, דף ב"א).

31 בארון, הפעילות, עמ' 57.

32 על מועד כתיבת הספר, ראה: רס"ג, הגלוי, עמ' קמז, וכן: מלטר, רס"ג, עמ' 296. לדעת פוזננסקי נכתב ספר הגלוי לפני הפירוש לספר דניאל (S. Poznanski, 'Miscellen ueber Saadja 3: Die Berechnung des Erloesungsjahres bei Saadja', *MGWJ* 44 [1900], p. 402). אולם לדעת מלטר הוא נכתב לאחר הפירוש הנ"ל (H. Malter, Saadia Gaon's Messianic 'Computation', *Journal of Jewish Lore and Philosophy* 1 [1919], p. 59).

אהרן בן מאיר על לוח השנה, ואולי אף קודם לכן, כאשר התעורר לחבר את חיבוריו נגד הקראים, עוד במצרים מולדתו.

ג

משני מקומות בחיבוריו של הגאון עולה, שהוא ראה את עצמו כאותו תלמיד־חכם מובהק, שתפקידו לעמוד על משמר עמו. לאחר שהוא סוקר כמה מהדעות המשובשות של בני־דורו, הוא כותב:

יש בידי לסייע להם ממה שלימדני אלהי וביכולתי לעזור להם ממה שחנני. ראיתי שחובה עלי לסייע בידם ושושומה עלי להוליך אותם אליו, כדוגמת מה שאמר החסיד: 'אני ה' נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר בבקר יעיר לי און לשמע כלמודים' (ישעיהו נ ד).³³

לאחר שהוא מציג את תפיסתו בדבר החכם שהעמיד הקב"ה בכל דור, על מנת ללמדו תורה ולהדריכו, הגאון מוסיף: 'והסיבה לזה, היא מה שראיתי בנפשי מה שגמל [ה'] חסד לי ולת'.³⁴ במילים אחרות: ה' עשה עמי חסד, בכך שבחר בי לתפקיד זה, ועם האומה, בכך שנתן לה חכם כמני.

גם תלמידיו של הגאון ראו בו את המנהיג האמיתי של הדור. אחד מתלמידיו, שהעלה על נס עוד בקיי רבו את הישגיו במאבקו נגד חייו הבלתי נגד הכופרים האחרים, כתב: ובירכה אותו האומה כולה, אנשי שלומנו ותחולקים עלינו, ושיבתו את שם הרחמן, שלא נטש את אומתו בכל דור.³⁵ ודור מהחזיק בידה, כמו שהבטיח לה: 'כי לא יטש ה' את עמו בעבור שמו הגדול כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם' (שמואל א יב כב).³⁶ תלמיד אחר של רס"ג, ר' מנחם שמו, כותב אל רבו, שראוי היה לומר עליו מה שאמר תירם מלך צור על שלמה המלך: 'באהבת ה' את עמו נתנך עליהם ראש' (דבריי־הימים ב ב, י).³⁷ לשונו של תירם היתה אומנם: 'נתנך עליהם מלך' (ולא 'ראש'), אך ר' מנחם שינה את הלשון במתכוון, כדי להתאימה למנהיגות הרוחנית שבתנאי הגלות.

תלמיד שלישי מפליג בערכם של חיבורי רבו ומשווה אותם לנבואות הנביאים: אילו נשבעתי על כך, היתה זו שבועת אמת, שבכל פעם שעיינתי בחיבורי ראש הישיבה, ירחמנו האל, ובתשובותיו על השאלות שקדמו, עלה בדעתי, שקרובים הם למקצת הנבואות ומשמחים את לב המעיץ.³⁸

נראה לי, שדבריהם של תלמיד רס"ג משקפים היטב את תודעתו העצמית של רבם לגבי תפקידו ולגבי האחריות המוטלת עליו להנהיג את העם, תודעה הבאה לידי ביטוי גם בחיבוריו. בשריד מכתב־יד המיוחס לרס"ג, שבו הוא מספר על מסעותיו ממצרים לארץ־ישראל ולבבל, נאמר:

33 רס"ג, אמר, עמ' ה-1.

34 רס"ג, הגלוי, עמ' קנד שו' 4-6.

35 השוואת המקורות הערביים של דברי רס"ג ושל דברי התלמיד מלמדת, שהם השתמשו באותן מילים ממש. רס"ג כותב: 'אן אללה לא יכלי אמתה . . . פי כל עצר' (רס"ג, הגלוי, עמ' קנה שו' 2-3), ותלמידו: ' . . . לא יכלי אמתה פי כל עצר' (מ' צוקר, על תרגום רס"ג לתורה, גניזותק תשי"ט, עמ' 20 [להלן: צוקר, על תרגום]).

36 צוקר, על תרגום, עמ' 21.

37 א"א הרב, 'ליקוטים מרב סעדיה גאון', הגורן א (תרנ"ח), עמ' 91.

38 צוקר, על תרגום, עמ' 104. התלמיד רומז לדעת רס"ג, שחובאה לעיל, ושלפיה הצדיקים והחכמים הם ממשיכי דרכם של הנביאים.

כי אתה בחנת לבי ותדע, חקרתי ותמצא ... על כן שם [עבדך] את פניו ללכת [ארצה] כנען וארצה [כבל] ... ועתה, אתה אדני אלהים מעירי הוצאתני, אל חפצי תובילני ולשלום ... לבית אבי תשיבני.³⁹

משריד זה מסיק ב"צ דינור, כי 'בדברי רב סעדיה אלה מובלטת ביותר משימת השליחות כמניע הראשי לעזיבתו את מצרים ולהליכתו למורת: ה' "הוציא" אותו מעירו, אחר "שבחן את לבבו" ומצא אותו ראוי לכך'.⁴⁰ אולם יש להסתייג מעט ממסקנתו, שכן יתכן שרס"ג כתב את דבריו על רקע פולמוסי וכמענה לטענות, שהוא לא יצא ממצרים מרצונו, אלא גורש ממנה, כמוהו כאביו אשר עליו גטעו, כי 'נדהף מארץ מצרים ומת ביפו'.⁴¹ בחיבור 'אשא משלי', שבו רס"ג קורא לכופרים לשמוע בקול החכמים, הוא מתרת בהם, שלא יוכלו לטעון, שלא הוזהרו מבעוד מועד, שכן לדבריו:

הצופה תקע בשופר ... הנוהר בנפשו ימלט.⁴²

בבית שיר זה רואה רס"ג את עצמו כאותו צופה, שתפקידו להתריע מפני אויבים בשער, כאמור ביחזקאל: 'ולקחו עם הארץ איש אחד מקציהם ונתנו אתו לחם לצפה וראה את החרב באה על הארץ ותקע בשופר והזהיר את העם ושמע השמע את קול השופר ולא נזהר ותבוא חרב ותקחתו דמו בראשו יהיה' (לג ב—ד).⁴³

אליבא דרס"ג, עלול העם למאוס בדת ה' אם הוא לא יצליח להדריכו בדרך הישרה ולחזקו, לכן הוא מבקש את עזרת הבורא:

קומה ה', עזור את משפטיך, קשר למו חרצב וירבצו בחונימו, חזק את ידי ללמד תורתך, וזרועי לשפוט את עמך, כי אם יחשו רחמיר, רבים מן העם ימאסון דתותיך כי לא קוצר אפם כאורך אפך.⁴⁴

וכאשר העם חוטא, רס"ג רואה מחובתו לבקש בעדו:⁴⁵

דרכך להשיב אף מורע ידועיך מבנים יקרים ילדי שעשועיך

גשתי היום בעדם לשועך אלהים ברב חסדך ענני באמת ישעך.

גם באגרת ששלח רס"ג אחרי שנתמנה לגאון, בולטת מודעותו למעמדו באומה ולשליחות

39 S. Schechter, *Saadyana*, Cambridge 1903, p. 133 l. 5 — p. 134 l. 1. ההשלמות בטקסט

הן עפ"י: ב"צ דינור, ישראל בגולה, א. ספר שני, תל-אביב תשכ"א, עמ' 391, קטע ה.

40 ישראל בגולה, עמ' 459—460 הערה 15, וראה גם הערה 11 בעמ' 459: 'תקיפותו של רב סעדיה

היתה קשורה בהכרח שליחותו וייעודו, שליחותו אותו בכל פעולתו'.

41 סעדיאנה, עמ' 20 שו' 8.

42 ש' אברמסון, 'קטע חדש מן אשא משלי לרב סעדיה גאון', סיני, פד (תשל"ד), עמ' קא שו' 7.

במאמר זה קרא אומנם אברמסון את המילה האחרונה בבית: 'מולט', אך במאמר אחר שלו: 'חדשות ונוספות לקטע מן אשר משלי', סיני, פה (תשל"ט), עמ' צג, חזר בו מקריאתו הראשונה והעדיף לקרוא 'ימלט'.

43 לדעת אברמסון (סיני, פד, עמ' צח ועמ' קא, הערה 9) רס"ג מדבר בבית שיר זה על עצמו. גם

אצל הקראי דניאל אלקומסי ראשי העם מכונים בשם 'צופים': 'שמעו זאת ההגנים' (הושע ה, א) — שמעו אתם הנקראים כהנים, ולא כהנים אתם, ואתם ראשי גליות מבית דוד, כי עליכם

יעמוד המשפט, 'כי פה הייתם' לישראל 'במצפה', כי כן הוא המשפט להעמיד הצופים במצפה להגיד לעם עת צרה ועת מלחמה. ואתם צופי ישראל עמדתם על המצפה ולא הודעתם אמת

לישראל' (דניאל אלקומסי, פתרון שנים עשר, ירושלים תשל"ח, עמ' 7).

44 מתוך הנוסח העברי של ספר הגלוי — סעדיאנה, עמ' 6.

45 רס"ג, סידור, עמ' רצג שו' 19—20.

שהוטלה עליו: 'ויש עלינו להזהירכם, ועליכם לשמור ולעשות ולהציל נפשותיכם.'⁴⁶ וכן: בני־ישראל, כי תצטרכו לדעת דברי תורה, אל תתעצלו מלשאל ותעשוהו בספק, כי לא לרצון יהיה לכם, אלא שלחו ושאלוהו מלפנינו, ואנחנו נהיה אתכם ולא נכלה דבר שפתינו ... בני־ישראל, את כל הדברים אשר דיברנו, נסחום בגליונים ולמדום בפיכם ושימו אותה בלבבכם, כי בהם תיוושעון.⁴⁷

לא יפלא, אפוא, שאת רובם המכריע של חיבוריו כתב רס"ג לא משום שנדרש לכך, אלא משום שראה חובה לעצמו לכותבם. בהקדמותיו לחיבוריו הוא מרבה, לפיכך, להדגיש את התועלת שתצמח למעיין בהם, בניגוד למחבריהם של חיבורים גדולים אחרים בתקופת הגאונים, דוגמת 'הלכות גדולות', 'הלכות פסוקות' ו'השאלות', שנמנעו מלעשות זאת. כך, למשל, הוא כותב בהקדמתו ליספר העדויות והשטרות: 'זהו ספר מספרי ההלכה שאני עתיד לחבר לבני־ישראל. מצאתי לנכון להקדים את הספר הזה, לפי שראיתי את גודל צרכה של האומה אליו, ולפי שידעתי את רוב התועלת שתפיק ממנו.'⁴⁸

בהסבירו מדוע חיבר את ספר הגלוי, כותב הגאון:

חיברתי ספר במה שראיתי [איוה] מן האנשים, שתחסרנה להם הבחינה וההשתדלות בעברית, מופסק לפסוקים, מסומן ומטעם, למען יהיה יותר קל לקריאה ויותר מסוגל לשמרו [בזכרון]. ומטרות הספר הזה עשרה הם, כל אחד מה תועיל לאומתנו תועלת ברורה, ומהם שבעה המיוחדים למקומות פרטיים, ושלושה האחרונים דורשים טובת הכלל.⁴⁹

וכן הוא כותב, בהסבירו מדוע ביאר בשער החמישי של ספר הגלוי את המצוות והעמידות: 'הכנסתים בזה הספר ביהד, למען יעמוד עליהם הקורא. והסיבה לזה, מפני שראיתי גודל הצטרות האומה לדברים כאלה.'⁵⁰

מודעותו העצמית של רס"ג לתפקידו ולשליחותו באה לידי ביטוי גם בהסבירו מדוע חיבר את הפיוט 'את ה' אלהיך תירא':

ומצאנו, שאנשי דורנו זה התרגלו, שיאמרו להם במוסף [= של שבעות] עיקרי תרי"ג מצוות אשר ציווה ה' יתעלה לבני־ישראל, בחיבור המתחיל 'אתה הנחלתה'. בחנתי אותם ומצאתי, שאין הם כוללים תרי"ג, וראיתי בהם חזרות ואריכות לשון, שאין זה ראוי להוכיח בספר זה. לפיכך, מצאתי לנכון לקבוע להם תחליף, לא משום שהם יסוד שאין מנוס ממנו, אלא לפי שליכות האנשים ששורים בהם.⁵¹

46 אגרת רס"ג, עמ' 184. לדעת המהדיר, דב רחל, נשלחה האגרת לקהילות ישראל בספרד (שם, עמ' 182–183), אולם לדעת י"ב אפשטיין ('אגרת רב סעדיה הראשונה', דברי א [תרפ"ג], עמ' 190) היא נשלחה למצרים, וכן דעת ב"מ לוין ('כתאב ראש והשיבה אלפיומי', גנוי קדם ב [תרפ"ג], עמ' 33 [להלן: לוין, כתאב]) ושרגא אברמסון (במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 34). עפ"י נוסח האגרת שפירסם אברמסון (שם, עמ' 39 שו' 8–13), כתב בה רס"ג בין היתר: 'אנו מצווים עוד וכותבים אליכם כתבי הוזהרות ותוכחות לעורר את ליבותיכם ולהקיץ את שרעפיכם על מצוות ה' אדונינו, מה תעשו ותחיו וממה תסורו ולא תמנעו, כי כן חייבים אנחנו, אולי נצא ידי חובתנו בדבר הגדול אשר קיבלנו'.

47 אגרת רס"ג, עמ' 187. דברים דומים כתב רס"ג גם באגרתו השניה (לוין, כתאב).
48 H. Hirschfeld, 'The Arabic Portion of the Cairo Geniza at Cambridge — Saadyah Fragments', *J.Q.R.* o.s. 16 (1904) p. 298

49 רס"ג, הגלוי, עמ' קגב שו' 2–8.
50 שם, עמ' קגד שו' 6–9.
51 רס"ג, סידור, עמ' קנו שו' 11–18.

ד

ארבע מטרות עיקריות עמדו לנגד עיניו של רס"ג בכתבתו העניפה, אשר בה ראה את מימושה האמיתי של השליחות המוטלת עליו:

א. ביטול החלוקות:

רס"ג מותח ביקורת על בני דורו בשל ריבוי המחלוקות שלא לשם שמים בקרבם:

כאשר נפגשים שני חכמים במערכה במקומות העיון הטהור, האחד מחדד את מחשבתו של השני בצורה ניכרת ופותח לו ממוחו שערים שלא היו לו קודם לכן, ומתעורר להשיב על טענות שלא ידע שהן נגדו וכדומה. אמרתי 'העיון הטהור', לפי שרבים מבני זמננו זה אינם מדברים כדי ללמוד אלא כדי להתנצח, ואין זה מקום לעיון טהור.⁵² בפירושו לספר בראשית רס"ג מביא לדרישתו להפסיק את המחלוקות ראייה מכך שביום השני לבריאה, שבו בחלקו המים אשר מתחת לרקיע והמים אשר מעל לרקיע (בראשית א, ז). לא נאמר 'כי טוב', ומסקנתו: 'לא נעשה עצמנו אגודות אגודות ולא יהיו בינינו מחלוקות'.⁵³

אולם הגאון לא הסתפק בקריאה מסוג זה. בחיבוריו ההלכתיים ובתשובותיו לשאלות שהופנו אליו, הכריע בחילוקי דעות הלכתיים, ואילו בחיבורים דוגמת 'אמונות ודעות' ניסה ליישב מחלוקות רעיוניות. כך, למשל, חקר את מהות הנפש, 'לפי שראיתי שהאנשים חלוקים ביניהם ביחס למהותה מחלוקות מפליאות, המעסיקות את הלבבות',⁵⁴ ואת המאמר השביעי של 'אמונות ודעות' ייחד לתחיית המתים, כיון שמצא בקרב האומה חילוקי דעות בעניין זה.⁵⁵

ב. ביעור הבערות:

רס"ג מקונן על הבערות שפשתה בבני דורו ועל שאינם מתעוררים לבערה:

לאנשי דורנו, המדעים וההתייגעות בהם הם למשא, והבערות קלה ונוחה בעיניהם, ואם לא יביאו להם את מבוקשם בידיעת התורה בדרך הקרובה ביותר, ולא יגישוהו להם באופן הנוח ביותר, שיהיה לפניהם כמוזן, כלחם אפוי, כבשר מבושל וכיין מזוג [לא יפנו אליה], והלוואי וישתקקו אליה [כשהיא ניתנת להם בצורה נוחה], כמאמר החכם: 'חכמות נשים בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה' (משלי ט, א).⁵⁶

52 רס"ג, משלי עם תרגום ופירוש, מהדורת י' קאפה, ירושלים תשל"ו, עמ' רכב.
53 פירוש רב סעדיה גאון לבראשית, מהדורת מ' צוקר, נידירוק תשמ"ד, עמ' 31, ובתרגום לעברית עמ' 217 [להלן: רס"ג, בראשית]. רס"ג מסתמך על הדרשה המובאת בבראשית רבה (פרשת ד אות ו) ובילקוט שמעוני (ח"א, אות ה) בשם ר' חנינא, ובמדרש הגדול (מהדורת מרגליות, ירושלים תשל"ה, עמ' כח שו" 13) בשם ר' מאיר.

54 רס"ג, אמו"ד, עמ' קצג.

55 שם, עמ' רח—ריט.

56 רס"ג, בראשית, עמ' 4—5, ובתרגום לעברית עמ' 167. בפירושו לספר משלי רס"ג מסב את הפסוק — אשר בנוסה המסורה לא כתוב בו 'נשים' — על הקראים והכופרים למיניהם, ומכאן מסק צוקר (רס"ג, בראשית, עמ' 167, הערה 9), שגם בפירוש לספר בראשית, דברי הגאון מופנים כלפי הכופרים בלבד ולא כלפי כל העם. ברם, נראה לי, שמסקנת זו אינה הכרחית, שכן הפסוק מספר משלי, המובא בפירוש לספר בראשית, נועד רק להדגים את המצב שרס"ג מתארו.

בנוסף לתיאור כללי קשה זה, מביא רס"ג בחיבוריו השונים דעות ואמונות פרימיטיביות ומטופשות, שאותן הוא מייחס להמוני העם, כגון הסברת ליקוי-הלבנה בכך ש'משוה הדומה לתנין' בולע את הירח; ⁵⁷ ביאור הפסוק: 'ותפקחנה עיני שניהם' (בראשית ג, ז) באמצעות ההנחה, שאדם וחווה היו סומים קודם שאכלו מעץ-הדעת, ⁵⁸ או האמונה, שמי שעובר לפני המתפלל תפילת עמידה גורם לכך שתפילתו תיפסק. ⁵⁹

אחד התחומים העיקריים, שבהם באה לידי ביטוי מלחמתו של רס"ג בבערות, הוא תחום הלשון. את חיבור ספר 'האגרון' הוא מגמק בחוסר הבקאות של העם בלשון העברית: ראיתי, שרבים מבני-ישראל אינם בקיאים בצחות לשוננו הפשוטה, ועל אחת כמה וכמה במלים הקשות שלה. וכאשר הם מחברים שירים, הרי השכיח ביניהם מיסודות הקדמונים הוא רק מעט, ואילו המזונה יותר. וכן הוא בחרוזים, עד כי המקרא בעצמו היה להם כמאמר סתום וכחיבור געלם. על כן גאלצתי לחבר ספר, שאכנוס בו רוב המלים. ⁶⁰

הוא הדין לגבי הספר 'פתרון שבעים המלים הבדודות', שנכתב אומנם על רקע פולמוס אנטי-קראי, אך גם מתוך רצון להקנות לציבור ידע לשוני:

ראיתי אנשים, המכחישים מה שנמסר להם בשם הנביאים מהמצוות ומהדינים, אשר אינם כתובים, וכן מכחישים אחדים מהם מה ששומעים מן הלשון מדיבור האומה ולא מצאוהו בספר [המקרא] ... ומצאתי מי שלא חושב את ההלכה לאמיתית, והוא נבדק במלים האלה ולא ידע אמיתות פירושו. על כן הטלתי על עצמי את החובה, שאאספן מהמקרא ואפרשן, כל מלה ומלה, ואביא ראיות להן מהדיבור הנמצא במשנה והמפורסם בין אנשיה כפרסום הדיבור העממי. וידעתי, כי בזאת תועלות שונות, ואחת מהן, שתתגלגלה לאומה הוראות מלים אלה ותהדל המבוכה בהן. ⁶¹

גם הסידור נכתב, בין היתר, כדי לגבור על הבערות, שבעטיה נופלים שיבושים בנוסח התפילה:

בארצות האלה שבהן עברתי, ⁶² ראיתי משלושת אלה [= התנוחה, ההוספה והתשמטה בנוסח התפילה] דברים, שהגיעוני וקראוני להשתדל לסלקם. וזה לפי שישנם דברים ממסורות אומתנו בתפילותיה ובברכותיה, שהזנחתי שימושם, עד שנשכחו ונמחקו

57 רס"ג, אמו"ד, עמ' כג.

58 רס"ג, בראשית, עמ' 274. אצל רס"ג כתוב: 'ותפקחנה עיניהם'.

59 רס"ג, סידור, עמ' לב שו' 5-8.

60 רס"ג, האגרון, מהדורת ג' אלוני, 'ירושלים תשכ"ט, עמ' 150 שו' 33 — עמ' 152 שו' 40. לסיכום כל הנימוקים לכתיבת ספר האגרון, ראה: שם, עמ' 25-32.

61 ג' אלוני, 'הקדמת רב סעדיה לספרו שבעים מלים בודדות', ספר זיידל, 'ירושלים תשכ"ב, עמ' 244. המקור הערבי של הספר פורסם ע"י אלוני בתוך: 'כתאב אלסבעין לפט'ה', ספר זכרון לגולדציהר ב, 'ירושלים תשי"ח, עמ' 1-47. על המטרות שלשמן כתב הגאון את החיבור הזה, ראה עוד: ג' גצר, 'לשון חכמים בכתבי המדקדקים העבריים בימי-הביניים, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים תשמ"ג, עמ' 1-3, 56-57.

62 במקור הערבי: 'אלבקאע', שהוא האזור שבין בעלבכ לחמץ ולדמשק (אליאקות, מעג'ם אלבלדאן [ערבית], ח"א, בירות 1977, עמ' 470). רס"ג עבר באיזור זה בדרכו מארץ-ישראל לחלב, הנמצאת צפונית לו. בורנשטיין משער, שהגאון עבר בדרכו בציר פמיאס-דמשק-חמאט (ח"י בורנשטיין, מחלוקת רב סעדיה גאון ובן מאיר, ורשה 1904, עמ' 71, הערה 5) [להלן: בורנשטיין, מחלוקת].

לחלוטין, חוץ מאצל יחידי סגולה, ומהם דברים שנוספו בהן ונשמטו מהן, עד שנשתגו ונפסדו העניינים שלמענם נתקנו מלכתחילה.⁶⁵ הרצון לגבור על השפעות הבערות הביא גם לחיבור 'הבקשה' המפורסמת: 'ומפני שראיתי את מיעוט הבינה בכך [= בתפילות הרשות] וחששתי שהמתפלל, אשר רוצה להתקרב לאלהיו, מתרחק מנו בדברי טעות, חיברתי בקשה בשתי נוסחאות'⁶⁶ וכו'. ברם, בערות איננה רק סכנה כשלעצמה, אלא גם קרקע נוחה לקליטת דעות משובשות, סוטות ואף אפיקורסיות, שנגדן ניתל הגאון מלחמת חרמה.

ג. עקירת דעות משובשות:

חיוזק האמונה מחזק גיסא, ועקירת הבלבול הרעיוני והדעות המשובשות מאידך גיסא, תופסים מקום נכבד בחיבוריו של רס"ג, כפי שהוא מעיד: כאשר עמדתי על שרשים אלה ועל ענפיהם הרעים [= של האמונות והדעות הרווחות בקרב בני האדם], דאב לבי על בני מיני, וזועזעה נפשי לאומתנו בני-ישראל, לפי שראיתי בזמני זה, שאמונתם של רבים מהמאמינים אינה צרופה ודעותיהם אינן נכונות, ורבים מחסידי השקר מתפארים בשוא, מתגאים על אנשי האמת, בעוד הם תועים. וראיתי את האנשים כאילו טבעו בימים של ספיקות והציפו אותם מימי הבלבול, ואין צולל שיציא אותם ממעמקייהם, ואין שחיין שיחזיק בידיהם ויעבירם אותם. והנה, יש בידי לסייע להם ממה שלימדני אלהי, וביכולתי לעזור להם ממה שחנני. ראיתי, שחובה עלי לסייע בידם, וששומה עלי להוליך אותם אליו, דוגמת מה שאמר החסיד: 'אדני ה' נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר בבקר יעיר לי און לשמע כלמודים' (ישעיהו ד).⁶⁷

בנושא השכר והעונש בעוה"ז ובעוה"ב דן רס"ג, לפי שראה 'אנשים המשבשים את הדב-רים ... והמאמינים נבוכים בכך';⁶⁸ הבורא הכניס את הנפש הנאצלה לתוך הגוף העכור, וכתוצאה מכך 'מקצת בני האדם החלו להעלות בדעתם, שהוא [= ה'] תרע לה [= לנפש], לפיכך ראיתי את עצמי חייב להתחזק במקום זה ולכאר אותו ביאור ברור';⁶⁹ את ספר איוב פירש רס"ג, משום שבני דורו הבינו שלא כהלכה את דעות איוב ורעיו, 'לפיכך נטלתי על עצמי לפרש ספר זה';⁷⁰ ואת מגילת בני-חשמונאי ביאר, משום שרוב האומה אינו מבין אותה לאמיתה, 'עד שמקצתם מכחישים אותה'.⁷¹

ד. מלחמה בקראים ובכופרים:

עיקר מגמתו ותכליתו של רס"ג בכל מפעלו הספרותי היתה המלחמה בכפירה בצורותיה השונות. במחקרים הרבים שנכתבו על רס"ג הובלטה עד מאוד מלחמתו נגד הקראים, אך

63 רס"ג, סידור, עמ' י שו' 26 — עמ' יא שו' 6. על מגמות נוספות בכתיבת הסידור, ראה: בארון, הפעילות, עמ' 11.

64 רס"ג, סידור, עמ' מה שו' 21 — עמ' מז שו' 1.

65 רס"ג, אמור"ד, עמ' ה—ו.

66 שם, עמ' קעו.

67 שם, עמ' רב.

68 רס"ג, איוב עם תרגום ופירוש, מהדורת י. קאפה, ירושלים תשל"ג, עמ' יט—כ.

69 רס"ג, דניאל, עמ' רכא.

הומעט פועל נגד כופרים מכיתות אחרות, שיש בהם שכפרו לא רק בתורה שבע"פ אלא גם בייסודות היהדות ובאשיותיה, דוגמת חייו הבלכיים⁷⁰ סכנתם של הכופרים בעיקרים כמציאות הבורא, שכר ועונש ותחיית המתים, לא נפלה מסכנת הקראות, ייתכן, אומנם, שלקראים היתה השפעה רבה יותר על הציבור מאשר לכופרים האחרים,⁷¹ אך תלמיד של רס"ג מעיד, כי רבו הקדים את המלחמה בכופרים אלה למלחמתו בכופרים בתורה שבע"פ.⁷² רס"ג מתאר את הכפירה בדורו במלים קשות ביותר:

... כדרך שהם עושים עם שופטיהם, כך הם עושים עם אלהיהם. אמונתם באלהותו נפסדת. הם סבורים, שהעולם כתוהו ושוא ... ומדברים סרה בו, יתגדל ויתעלה, כפי ששומעים מהם, שהם מטילים דופי בציווי ובאיסורו, בהבטחת השכר, באזהרה ובעונש ובמה שסיפר על מה שהיה ובמה שהבטיח ואיים על מה שיתיה ... וזה דומה למה שעשה חייו, שהיבר מאתיים מאמרות, שבהם דיבר דופי באמונתו ... אנשים כופרים אלה מרבים מיום ליום בתעיתים מדרך הישר ומחזקים אותה.⁷³

הגאון מנמק את התפשטות הכפירה בכך שלא נמצא מי שיתייצב בפניה. אף שאין הוא טוען זאת במפורש, הדבר משתמע בעקיפין מכך, שלא פעם הוא מייחס לעצמו זכות ראשונים בפולמוס נגדה. למשל, בהביאו את טענת הכופרים, שעונשו של הנחש, שלימד את אדם וחוה להיות יודעי טוב ורע, לא היה מוצדק, הוא מסיף: 'ובכל טענותיהם אלה הם אויבי ה', מחטיאים ועזי פנים, ואני הוא הראשון המסביר את הדבר הזה ומגלהו'.⁷⁴ מלחמתו של רס"ג נגד הקראים והכופרים האחרים התנהלה בשני משורים: בעל-פה ובכתב. הויכוח שבע"פ היה מצומצם בהיקפו, תועלתו אינה ברורה ורק מעט מזעיר ממנו שרד.⁷⁵

70 יש להדגיש, כי רס"ג התפלמס בהרחבה גם עם המוסלמים והנוצרים (ראה, למשל, מאמרי: 'יחסו של רס"ג לאסלאם', דעת 25 [תש"ן], עמ' 21–51), אולם במאמר זה ברצוננו לעמוד רק על מגמות כתיבתו ביהס לחברה היהודית שבתוכה חי ואשר לה היה חייב לדאוג, לדעתו.
71 יוצא מכלל זה הוא חיבורו של חייו הבלכיים, שלפי עדות רס"ג 'קם בין אומתנו ששים שנה' (רס"ג, הגלוי, עמ' קעו ש' 13–14). אכן דאוד מצטט את רס"ג, שסיפר, כי ראה מלמד-ידידקי מלמדים את דברי חייו לחינוכות (ר' אברהם אבן דאוד הלוי, ספר הקבלה, מהדורת ג' כהן, פילדלפיה תשכ"ז, עמ' 42 ש' 104–105). לדעת הרכבי שאב הראב"ד את המידע הזה מהשער הרביעי של ספר הגלוי שלא שרד — רס"ג, הגלוי, עמ' קמז, הערה א).
72 צוקר, על תרגום, עמ' 20.

73 'רצהבי, 'קטעים חדשים מפירוש ר' סעדיה גאון לישעיה', סיני צג (תשמ"ג), עמ' 1 קטע 1. קטע זה פורסם קודם לכן בתרגום שונה אצל: צוקר, על תרגום, עמ' 16, הערה 39. על הטרתת ה'רביניים' ע"י הקראים, ראה: משה צוקר, 'קטע מכתאב אלרד עלי אבן סאקויה', PAAJR 18 (9–1948), עמ' יג. תיאור דומה של הדור שבו חי רס"ג והערכה לפועלו, מוסר גם הרמב"ם: 'היו בני דורו בעלי סברות רבות נשתחות, וכמעט שאבדה תורת ה', לולא תוא (= רס"ג) ז"ל, לפי שהוא גילה מן התורה מה שהיה בעלם וחיוק ממנה מה שנידלדל, ותדעו בלשונו וכתבו בקולמוסו' (רמב"ם, איגרת תימן, מהדורת א"ש הלרין, ניויורק תשי"ב, עמ' 65, בתרגומו של נחום המערי). וראה עוד: יהודה רוזנטאל, 'לתולדות המינוח בתקופת סעדיה', חורב ט (תש"י), עמ' 21–37.

74 רס"ג, בראשית, עמ' 72, ובתרגום לעברית עמ' 288.

75 ראה, למשל, הויכוח עם הקראי בן זיטא בדין 'עין תחת עין', שהובא בפירושו הארוך של ראב"ע לספר שמות כא, כז, או הויכוח בעניין התורה שבכתב — אמר"ד, עמ' קלו. מעדותו של סוהל בן מצליח באיגרתו עולה, שרס"ג גמגם מלגול ויכוחים פומביים עם הקראים ואף התחבא מפניהם: 'סעדיה הפיתומי, ראש הישיבה, הרוב רב עם בני מקרא יצו אם נלחם גלחם

הויכוח שבכתב מתחלק אף הוא לשני סוגים:

1. חיבורים שכל תכליתם פולמוס ודחיית טענות כפירה, כגון: 'אלרד עלי ענן', 'אשא משלי', 'התשובה לחייו הבלכי' ו'אלרד עלי אלמתחאמל'. גם ספרו הפילוסופי הגדול של רס"ג, 'הנבחר באמונות ובדעות', כולל פרקים פולמוסיים רבים, כפי שהגאון כותב בהקדמתו לחיבור: 'דע, אתה המעיין בספר הזה, שאנו חוקרים ומעיינים בענייני דתנו משתי סיבות בלבד: האחת, כדי שיתאמת אצלנו בפועל מה שלמדנו מגביאי ה' בידיעה. והשנייה, כדי להשיב על מה שטוענים נגדנו בדבר מענייני דתנו'.⁷⁶ ועוד שם: 'אפתח כל מאמר, במה שהודיעו אלהינו ובמה שמחוק אותו מן המושכל, ואביא אחריו שיטות כל מי שחולק עלינו שגודע לי עליו, ואביא את דבריו ומה שיש להשיב עליו, ואסיים בהוכחות הנבואיות השייכות לאותו עניין אשר בו עוסק המאמר'.⁷⁷

2. חיבורים מונוגרפיים המוקדשים לנושאים מוגדרים, שהפולמוס משולב בהם, אך אינו נושאם העיקרי. לפי עדות רס"ג, כלל הביאור הארוך לתורה דיונים לשוניים ופירוש המצוות השמעיות והשכליות, לצד שאלות הכופרים ודחייתן,⁷⁸ וברי, שהביאור לא נחתבר מלכתחילה אך ורק למטרות פולמוסיות. המגמות בחיבורי הגאון באה לידי ביטוי במיוחד באותם עניינים, שבהם הוא מחזיק בדעות, העומדות בניגוד לדעותיהם של מרבית חכמי ישראל, או לפירוש המקובל אצל חז"ל. כך, למשל, טען רס"ג, שהשבון-העיבור נמסר למשה מסיגי ועל פיו היו מקדשים את החודש, ואילו קידוש החודש עפ"י עדים, הנוכח במסכת ראש השנה, לא נועד אלא להוכיח לצדוקים, שהחשבון שבידי הפרושים מתאים לראיית העדים.⁷⁹ אעפ"י שכוונת רס"ג הייתה להגן על חשבון העיבור מפני המערערים עליו,⁸⁰ פתח בכך פתח להתקפות חריפות עליו, הן מצד גדולי חכמי 'הרבניים', דוגמת רב האי גאון⁸¹ והרמב"ם,⁸² והן מצד הקראים.⁸³

עמם, והלוא חכמיהם ותלמידיהם היו תובעים ממנו לצאת אליהם ולשבת עמם במלחמת ה' ולערוך עמם משפטיהם... ולא רצה, ומנע נפשו לצאת אליהם, ובא חדר בחדר להיחבא, וגם לא היה מביא אליו כי אם את אשר הוא חפץ' (ש' פינסקר, ליקוטי קדמוניות, וינה תר"כ, נספחים, עמ' 37 [להלן: ליקוטי קדמוניות]). ברם, יש להמתייג מעדות זו, הנראית על פניה כמגמתית, ואינה עולה בקנה אחד עם הידוע לנו על תוקפנותו ובטחונו העצמי של הגאון במלחמתו בקראים.

76 רס"ג, אמו"ד, עמ' כד.

77 שם, עמ' לב.

78 רס"ג, תרגום התורה, עמ' 4, וראה עוד הפרקים: 'שאלות הכופרים בפירוש ובתרגום רס"ג לתורה' ר'הסרת טענות הכופרים ע"י התרגום' בספרו של צוקר, על התרגום, עמ' 128–142.

79 שם, עמ' לב. על המקום המרכזי שתפס הפולמוס בחיבוריו של הגאון, ראה: ג' גלאצר, 'יסוד הוכוח בשיטת רב סעדיה', הדואר, כז (תש"ב), עמ' 443–445.

80 לאחר שהוא מביא את דברי רס"ג בעניין חשבון התקופות, מוסיף ר' אברהם בר חייא: 'אלה הם ענייני דבריו ז"ל, והם לפי תשובת המינים ולדחותם נהג מנגד התשובה, שאדם רשאי להשיב להם בכל התשובה שייראה לו שהוא שובר את דבריהם... שהיה רצונו לדחות את דברי הרשע הזה מעליו ולא אבה לגלות לו את דעתו, וזה סוד העיבור' (ספר העיבור, מהדורת פלייבוסקי, לובדון תרי"א, עמ' 94).

81 תשובות הגאונים, מהדורת י' מוסאפויה, ליק תרכ"ד [ד"צ: ירושלים תשכ"ז], סימן א, וכן: בורנשטיין, מחלוקת, עמ' 147–148.

82 פירוש המשנה, מסכת ראש השנה, ב ז: הלכות קידוש החודש פ"ה הלכה א–ה, וראה עוד: בורנשטיין, מחלוקת, עמ' 151–153.

83 ליקוטי קדמוניות, נספחים, עמ' 13–14.

המלחמה בקראים היא שהגיעה את רס"ג לטעון, שהעלאת המשנה על הכתב החלה עוד בימי אנשי כנסת הגדולה, אחרי כלות ארבעים שנה מן בניין הבית השני, ועד מאה וחמישים שנה אחר חורבן הבית⁸⁴, וזאת במטרה להגדיל את אמינותה כמסמך הכתוב מקדמת־דנא, ולא כתורה שבע"פ, שבה כפרו הקראים. אולם שיטתו זו נדחתה בתקיפות ע"י חכמים דוגמת רב שרירא גאון⁸⁵ והרמב"ם⁸⁶.

גם בפירושו למקרא בולטת המגמתיות. כך, למשל, ראב"ע, הדוחה במילים קשות את הזיהויים הגיאוגרפיים של רס"ג לארבעת הנהרות היוצאים מגן־עדן (...). ואין ראייה ... רק שתרגם כפי צורכו, כי אין לו קבלה, וכן עשה במשפחות ובמדינות ובחיות ובעופות ובאבנים, אולי בחלום ראם, וכבר טעה במקצתם⁸⁷, מלמד עליו סניגוריה באומרו, שעשה זאת 'לכבוד השם, בעבור שתרגם התורה בלשון ישמעאל ובכתיבתם, שלא יאמרו, כי יש בתורה מצוות לא ידענום'⁸⁸.

במגמה להדק את הקשר שבין התורה שבכתב לתורה שבע"פ, מנסה רס"ג לתת לסיפורי התורה מצע הלכתי־למודי. כך, למשל, הגאון מסביר, שאברהם קם מעל פני מתו לפני שפתח במשא ומתן עם בני חת ועם עפרון החתי (בראשית כג, ג), 'בהתאם למה שהגיע אלינו בהלכה, שמי שמתו מוטל לפניו, אין מקחו מקח וממכרו ממכר, וכן אינו רשאי להתפלל כשמתו לפניו, מפני שלבו טרוד בו'⁸⁹.

לדעת צוקר, נקט רס"ג דרך זו של חיבור ההלכה עם סיפורי התורה שקדמו למתן התורה, משלושה טעמים: לייחס ערך תחוקתי גם לסיפורי התורה, להפריך את טענת המוסלמים, שתורת מוחמד ביטלה את תורת משה, כשם שזו ביטלה את תורת האבות, אך בעיקר, להפריך את דעות הקראים, המפרידים בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה⁹⁰.

המגמתיות בכתיבתו של רס"ג באה לידי ביטוי לא רק בפירושים לפסוקים או לעניינים בודדים, אלא גם — ובעיקר — בפירושו לספרי מקרא שלמים. דוגמא טובה לכך הוא פירושו לספר תהילים. הגאון מתעלם מדברי חז"ל, שדוד ועשרה זקנים חיברו את ספר תהילים (בבלי, בבא בתרא יד ע"ב) וטוען, שהספר הוא מעין תורה שנייה שניתנה לדוד, ובשום פנים ואופן אין הוא ספר תפילות, שאדם מתפלל אל אביו שבשמים. טענה זו, שקשה מאד לקבלה, למרות המאמצים הרבים שהגאון עושה על מנת לבססה, נועדה להשמיט את הקרקע מתחת לדרישתם של הקראים לבטל את סדר התפילות של 'הרבניים' ולהנהיג

84 מתוך חיבור פולמוסי קראי קדום, המובא כנספח לרס"ג, הגלוי, עמ' קצד, דף ב ע"א שו' 13 — ע"ב שו' 2.

85 אגרת רב שרירא גאון, מהדורת ב"מ לוין, חיפה תרפ"א, עמ' 5—7, וכן עמ' 10—14.

86 ראה ההקדמה למשנה תורה.

87 הפירוש הקצר לספר בראשית ב יא. תחוקרים חלוקים בדעתם באשר לקהל היעד של תרגום רס"ג לתורה: לדעת א"ש יהודה הוא נועד למוסלמים ('רבנו סעדיה גאון והסביבה הערבית', עבר וערב, גיריווק תש"ו, עמ' 142 והערה 9 שם), ואילו לדעת צוקר, הוא נועד ליהודים. בהתייחסו להתקפתו של ראב"ע על רס"ג על רקע זיהוי הנהרות היוצאים מגן עדן, כותב צוקר שהגאון תרגם כפי שתרגם בהסתמכו על קבלה שהיתה בידו בעניין זה (צוקר, על תרגום, עמ' 284, הערה 3).

88 רס"ג, בראשית, עמ' 404. וראה בראשית רבה, פרשה נח, ו: אר' יוחנן מן הן תנינן מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצוות שבתורה, מן הכא ויסק וידבר. וראה תורה שלמה בראשית כג, ג (אות כז), וראה עוד בפירושי הרוקח ובעל הטורים, שם. שם, עמ' טו—טז.

במקומו את ספר תהילים, שהוא, לשיטתם, סידור התפילות של עם ישראל לדורותיו.⁹⁰ זאת ועוד, ניתן לומר בבטחון, כי כל אחד מפירושי המקרא נכתב למטרה ספציפית, החורגת מעבר לביאור הפסוקים והעניינים שבספר המתבאר: הפירוש לספר איוב, למשל, מוקדש לדיון בסבלותיו של הפרט בעולם הזה, ואילו הביאור לספר דניאל נועד לשמש ספר עידוד, חיזוק והדרכה לעם הגאנק תחת סבלות הגלות.⁹¹

הכתיבה המגמתית בולטת גם בפירושו של הגאון לספר יצירה. הוא נפנה לפרש ספר זה, למרות שהוא תופס מקום משני בחשיבותו ביצירה היהודית בימי הביניים, משום שרצה להסיר ממנו את האלמנטים המיסטיים, שככל הנראה ייחסו לו פרשנים קדומים. רס"ג עושה מאמץ ניכר כדי להוכיח, שספר יצירה הוא חיבור פילוסופי רבני, ולא חיבור קבלי, המבאר באמצעות צירופי אותיות ומספרים כיצד נברא העולם.⁹²

בירור מניעיו הפרשניים של רס"ג וחשיפת האופי המגמתי של כתיבתו, עשויים, אגב, לסייע להנחה, שרס"ג לא פירש את כל המקרא, אלא ביכר לבאר ספרים מסוימים, הן משום שבית ישראל נהג לקרוא בהם במועדים קבועים (כדעת רצהבי), והן משום שבאמצעותם יכול היה להגשים את היעדים שהציב לעצמו בפעילותו הציבורית, לדון בשאלות פילוסופיות, לעקור דעות משובשות ולדחות את טענות הכופרים, באופן שלא יכול היה לעשות בספרים ההיסטוריים: נביאים ראשונים, עזרא, נחמיה ודברי הימים, שאינם דברי נבואה או חכמה.

90 ראה בהרחבה אצל: א' סימון, ארבע גישות לספר תהילים, רמת-גן תשמ"ב, עמ' 13–95.
91 ראה מאמרי: 'אופיו ומגמתו הפרשנית של פירוש רב סעדיה גאון לספר דניאל', PAAJR 56 (1990), תולק תעברי, עמ' 5–15.

92 H. Ben-Shammai, 'Saadya's Goal in his Commentary on Sefer Yezira', in: *A Straight Path — Studies in Medieval Philosophy and Culture*, Washington 1988, pp. 1–9.

רבי יוסף שלום גאלייגו בעל ספר אמרי נועם חזן שאלוניקאי באמשטרדם בראשית המאה הי"ז

כולל הערות על הפייטנים ושירי גאלייגו ומפתח מועד
מאת טובה בארי

מבוא

מסורת המוסיקה הליטורגית של הקהילה הספרדית-פורטוגאלית באמשטרדם משכה בעבר את תשומת ליבם של כמה חוקרים. מהם שעסקו בהתפתחותה המיוחדת של מסורת זו במאה הי"ז על-פי מקורות כתובים, והתרכזו בשילוב מוסיקה אמנותית בסגנון הבארוק ההרוקו בביית הכנסת. ומהם שעיינו בהבטים מסויימים של המסורת הזו, כפי שנשתמרה

* מחקר זה נתמך על-ידי הקרן למחקר בסיסי של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומשגב ירושלים, המכון לחקר יהדות ספרד והמזרח.

- 1 אדוארד בירנבאום (1855—1920) התעניין בכתבי היד המוסיקאליים של קהילת אמשטרדם ואף פירסם רשימה קצרה בנושא: *Israelitischer* E. Birnbaum, 'Unsere erste Musikbeilage', *Lehrer und Kantor*, 3 (Beilage zu: *Die jüdische Presse*, 30, no. 11, 15 March 1899). א"צ אידלזון לא התייחס במיוחד לחומר זה למרות שהיתה לו גישה למקורות שבירנבאום אסף. את עיקר הידיעות בנושא אנו שואבים מעבודותיו של ישראל אדלר. ראה: I. Adler, *La pratique musicale savante dans quelques communautés juives en Europe aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris 1966; *Musical Life and Traditions of the Portuguese Jewish Community of Amsterdam in the XVIIIth Century* (Yuval Monograph Series 1) Jerusalem 1975; 'יצירה ומסורת בזמרת בית-הכנסת הפורטוגאלי באמשטרדם', פעמים 19 (תשמ"ד), עמ' 14—28. כמו כן ראה תיאור ממצא של כל כתבי-היד המוסיקאליים של הקהילה הספרדית-פורטוגאית באמשטרדם: I. Adler, with the assistance of Lea Shalem, *Hebrew Notated Manuscript Sources Up to Circa 1840: A Descriptive Catalogue with a Checklist of Printed Sources* (RISM B IX¹), 2 vols., München 1989. מבחינה היסטורית, החלוצ בתיעוד מסורת המוסיקה מאמשטרדם הוא החזן דוד אהרון די סולה. הוא אמצע פעל רוב ימיו בקהילה הפורטוגאית בלונדון, אך היה איש אמשטרדם ועבודתו משקפת את המסורת של עיר הולדתו: E. Aguilar and D. A. de Sola, *The Ancient Melodies of the Liturgy of the Spanish and Portuguese Jews*, London 1857. ראה עתה: א' סרוסי, 'המנגינות העתיקות' — לקדמות המוסיקה בליטורגיה היהודית-ספרדית, פעמים 50 (תשנ"ב), עמ' 99—131. על החזן די סולה ראה: R. Barnett 'Haham Meldola and Hazan de Sola', *Transactions of the Jewish Historical Society of England* 21 (1968), 1—33. תיעוד נוסף על הפעילות המוסיקאלית באמשטרדם ובעיקר הדפסה של 'סדר החזנות' מאמשטרדם ניתן למצוא ב- J. L. Mayer, *Encyclopaedia Sephardica Neederlandica*, 2 vols, Amsterdam 1938—1940

בעל-פה עד לימינו.² ברם, שאלות בסיסיות הנוגעות לאופן התגבשותה של מסורת אמש-טרדם, ובכלל זה, מהות הקשר שבינה לבין מסורות ספרדיות אחרות בקיסרות העות'מאנית ובצפון-אפריקה, טרם נחקרו. מצויים לחנים משותפים למסורת אמשטרדם וליתר המסורות הספרדיות. לעניות דעתי, גרמה לכך פעולתם של חזנים מהקהילות הספרדיות המזרחיות והצפון-אפריקאיות באמשטרדם ולא במסורת מוסיקלית 'איברית' שמשותפת לכל היהודים הספרדים, כפי שסברו כמה חוקרים.³

ראוי, אפוא, להתעכב בפעילותו של אחד מראשוני החזנים באמשטרדם, ר' יוסף בן שלום גאלייגו משאלוניקי, בעל ס' אמרי נועם, שנדפס בבית דפוסו של מנשה בן ישראל באמשטרדם בשנת שפ"ח (1628).⁴ בספר אסופת שירי קודש ממחברים שונים, הוא מקור חשוב לביאור סוגיות ספרותיות ומוסיקאליות בתרבות יהודי ספרד מראשית המאה הי"ז ואילך. הקובץ הוא דגם לספרים של שירת קודש שהופיעו בדפוס בקהילות ספרדיות במזרח אגן הים התיכון החל מהמחצית השנייה של אותה המאה. דרכו אנו מתוועדים לאופן התפשטותה של שירת הקודש של משוררים ספרדיים מהמזרח במערב אירופה. מבחר השירים בספר מרמז להתפשטותם היחסית ולחייבה שנודעה להם מן המשוררים שזימרו אותם בבתי הכנסת מהמאה הט"ז. גאלייגו נהג גם לציין את שמות הלחנים לחלק גדול

- 2 M. R. Kanter, 'Traditional High Holy Day Melodies of the Portuguese : Synagogue of Amsterdam', *Journal of Musicological Research*, 3/3—4 (1981), 223—257. יצחק לוי רשם מנגינות ממסורת אמשטרדם באנתולוגיה של הליטורגיה הספרדית, 10 כרכים, ירושלים 1980—1965. גם החזן דוד ריקרדו, איש אמשטרדם שעלה לארץ בשנות השלושים עשה לשימור מסורת המוסיקה של קהילתו ואף הביא לדפוס חלק מאוספו: ד' ריקרדו, נעים וזמירות, לחנים של הקהילה הפורטוגזית [ב]אמשטרדם... ראשון לציון תשל"ה; הג'ל, 'הליטורגיה של הקהילה הפורטוגזית באמשטרדם', דוכן ט (תשל"ב), עמ' 32—27. חזן אמשטרדמי אחר שהיגר ופועל בקהילה הפורטוגזית בניר-יוק הוא אברהם לופז קרדוזו. ראה מאמריו אלה: A. Lopez Cardozo, 'The Music of the Sepharadim', *The World of the Sepharadim* [Herzl Pamphlet, no. 15], New York 1960, p. 37—71; *Sephardic Songs of Praise According to the Spanish-Portuguese Tradition as Sung in the Synagogue and in the Home*, [New-York] 1987. תעוד מוקלט של המסורת שבעל-פה מאמשטרדם, כולל הקלטות יקרות ערך משנות החמישים, נמצאים במוזיקה הלאומית שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.
- 3 נושאים אלה דן בהם בהרחבה א' סרוסי 'מסורת המוסיקה הליטורגית הספרדית-פורטוגזית במערב אירופה לאור מקורות מהמבורג מהמאה הי"ט' (בדפוס), ויביל סדרת מונוגרפיות, המרכז לחקר המוסיקה היהודית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- 4 הגיה את הספר ר' שאול הלוי מורטירה, רבה של קהלת בית יעקב באמשטרדם אחרי פרישתו של ר' יוסף פארידו בשנת 1618. גאלייגו השיא את מורטירה ב-23 בדצמבר 1616 וקשרים נרקמו בין שני האישים. ראה: Saul Levi Mortera, *Tratado de Verdade de Lei de Moses* : 1659—1660), introduction and commentary by H. P. Salomon, Coimbra 1988, pp. LXVII ; LXXXIII ; XLIX, note 24 ובשנת 1642 הוא כבר לא נכלל בקטלוג הספרים למכירה של בית ההוצאה של מנשה בן ישראל. ראה הקטלוג שהוציא לאור אברהם יערי: *Catalogo dos libros que Samuel ben Israel Soeiro vende ... Amsterdam 5412*. דוד פרנקו מינדז מציע בטעות את שנת 1633 כשנת הדפסתו של הספר. ראה: *Memorias do Establecimento e Progresso dos Judeos : Portuguezes e espanhoes nesta famosa cidade de Amsterdam*. מהדורה מדעית במסגרת: *Studia Rosenthaliana*, Amsterdam 1976, שם עמ' 41. הה'י' בציון התאריך שבשער הוא 5000 ולא 5.

מהשירים, ויש בכך תרומה חשובה לחקר מסורת המוסיקה של היהודים הספרדיים. חשיבותו של הס' אמרי נועם לא נעלמה מעיני המוסיקולוגים בעבר. עסקו בו אדוארד בירנבאום בסוף המאה הי"ט וחנני אבנארי בזמננו. בירנבאום ליקט את שמות הלחנים הספרדיים בס' אמרי נועם והתכוון להדפיסם עם ציוני-לחן בשפות היהודיות השונות שמצא במקורות עבריים. ולא עלתה בידו. אבנארי כלל את שמות הלחנים הספרדיים שבס' אמרי נועם ברשימה המורחבת של לחנים ספרדיים במקורות עבריים.⁵

במאמר הנוכחי ידגנו מכלול ההיבטים המוסיקאליים של ס' אמרי נועם בהתייחסות לנושאים ההיסטוריים והספרותיים שצוינו לעיל. במרכז הדיון עומד ביאור השמות של כל הלחנים המוזכרים בס' אמרי נועם, במטרה לברור את הרכב הרפרטואר המוסיקאלי שנשא עמו ר' י"ש גאלייגו משאלוניקי לאמסטרדם. זאת לדעת: למרות שהספר הזכר והודפס עבור הקהל האמסטרדמי הוא תעודה חשובה לחקר מסורת המוסיקה של היהודים הספרדיים בשאלוניקי.

בשל הרבגוניות של תוכן הספר והתועלת שהעיון המעמיק בו עשוי להביא לחוקרי השירה העברית ומנהגי התפילה בתקופה הנדונה, הוספנו בסוף המאמר מפתח מוער של הפיוטים ורשימת הפייטנים המיוצגים בו. כן כללנו חמישה שירים מבוארים של ר' י"ש גאלייגו שברובם לא ראו אור מאז יצא הס' אמרי נועם לאור בשנת שפ"ח.

קורות רבי יוסף שלום גאלייגו

מועטות הידיעות על ר' יוסף שלום גאלייגו. שם משפחתו נדיר ונראה שמקור המשפחה במחוז גאליסיה שבספרד. בין ראשוני המגורשים ממשפחה זו בשאלוניקי נמנה ר' שם טוב גאלייגו שנקבר בה בשנת ה"רצ" (1530).⁶ אולי נמנה ר' יוסף שלום גאלייגו עם קרוביו של הרופא דניאל די אוילה גאלייגו משאלוניקי שפירסם שם בשנת שס"א ספר בספרדית על מחלת החצבת.⁷

לפי ר' דוד קופפורטי נזכר בספר התשובות של ר' חיים שבת, ראש הישיבה בק"ק שלום בשאלוניקי, בס' מה, וכן בספר שי למורא לר' 'שבתי יונה סי' יב.⁸ מעדותו של דוד

5 א' בירנבאום, מנגנו לומברדיאה [ורשימת] מאתים ושמונים לחנים על סדר א"ב ה"ה נגני עם ועם בלשון עראבי ותורקי וטרטאר וספרדי מזמרים אותם אהב" על שירי קדש ושירי חול בקול על פי המוסיק"א לקט שכתה ופיאה מכתב יד שזח"ה ז"ל (Cod. Halberstam, no. 358) ומספרים שונים חדשים גם ישנים. ההגהות לספר זה נמצאות באוסף בירנבאום בהיברו יוניון קולג' בסניסטרי, Arch II B, 21a (1), Arch II B, 21e (8). הרשימה הנפרדת של הלחנים הספרדים שהכין בירנבאום מס' אמרי נועם נמצאת ב-Arch II, 8° H5. לגבי אבנארי ראה: H. Avenary, 'Cantos españoles antiguos mencionados en la literatura hebrea', *Anuario Musical* 25 (1971), p. 67—79. אצל אבנארי יש כמה אי-דיוקים והשמות בשמות הלחנים הספרדיים מתוך ס' אמרי נועם. החסרונות האלה יבואו כאן על תיקונים.

6 נוסח ציון קברו מובא עליידי מיכאל מולכו, מצבות בית העלמין של יהודי שאלוניקי, תל-אביב תשל"ח, עמ' 42, מס' 86.

7 יצחק שמואל עמנואל, מצבות סלוניקי, א (ירושלים תשכ"ב), עמ' 837. בן אחר של אותה משפחה הוא כנראה הר' יעקב גאלייגו (איות חילופי זה של שם המשפחה אפשרי בהחלט) שנשמן בשאלוניקי בשנת הת"כ (1652), ראה מולכו, מצבות, עמ' 641, מס' 962.

8 קורא תדירות, ברלין תר"ו (1846), דף מד, ב ודף מז, א. השם נשתבש לגאלייגו ושיבוש זה קנה לו שביטה. העיר עלייך די קאסטרו: D. H. de Castro, *De Synagoge Portugeesch-Israelietische Gemeente te Amsterdam*, 'S Gravenhage (1875), p. 8, n. 16

פרנקו-מינדיז בספרו 'קול תפילה וקול זימרה', אנו למדים שעלה לארץ ישראל ושם נפטר ואלה דבריו:

המשכיל והגבון כה"ר יוסף שלום נז"י הא' ששמש בק"ק בית יעקב ארבע עשרה שנה, בן הזקן ונשוא פנים שלום גאלייגו ז"ל. ונז"י הג"ל עלה לארץ ישראל ושם נקבע מ[נוחתו] כ[בוד].¹⁰

דוקס היה החוקר הראשון בעת החדשה שהתעניין בר' י"ש גאלייגו ובס' אמרי נועם.¹¹ קיורלינג בהתייחסותו הקצרה לגאלייגו מביא תאריך למותו, אך טעות בידו כפי שיוברר להלן: *'Le premier hasan de la première synagogue port. a Amsterdam, fonction qu'il exerça 14 ans. Ensuite il se redint en Palestine; il mourut le 25 novembre 1624'*.¹²

י"ש גאלייגו ספק היה יליד שאלוניקי ספק בא לעיר זו בבתורתו. הוא למד בישיבות המפורסמות שבפער ואף יתכן שרכש את מיומנותו בשירה ובזימרה מפי חכמי המלאכות האלה בשאלוניקי, כגון סעדיה לונגו דוד עונקינירא. הוא עקר לאמסטרדם בשנת שע"ה הצטרף לקהילה הותיקה ביותר בעיר זו 'בית יעקב' (נוסדה בשנת שנ"ז—1597). שמו מוזכר לראשונה בספר בית החיים של קהילת 'בית יעקב' בשנת 1615 בין המהגרים החדשים (*vindos de novo aeste kahal*).¹³ בקהילה זו כיהן כמרבץ תורה הר' יוסף פארדו, איש שאלוניקי, עוד משנת שס"ח (1608),¹⁴ ובנו דוד כחון.¹⁵ לא מן הנמנע שיש קשר כלשהו בין נסיעתו של גאלייגו לאמסטרדם לבין הימצאותו של ר' יוסף פארדו שם. בשנת שע"ו (1616) נתמנה לחזן הראשי, כנראה לצד דוד פארדו, של בית הכנסת החדש של קהילת 'בית יעקב' אשר נחנך בשנת שע"ד (1614). הוא כיהן במשרה זו משך ארבע-עשרה שנה כפי שהוא עצמו מעיד בהערה שליד פיוט שהקדיש לקהל שלו עם

- 9 נעים וזמירות ישראל.
- 10 כ"י עז"חיים 30 B 47, עתה בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.
- 11 L. Dukes, *Litteraturblatt des Orients*, 5 (1844), 440—441; (1845), 146
- 12 M. Kayserling, *Biblioteca Española-Portuguesa Judaica*, p. 48. חזרה על אותם הדברים ראה גם מאמרו ב- *Jewish Encyclopedia*, כרך 5, עמ' 555. החוקרים שבאו בעקבותיהם ביססו את דבריהם על-פי המקורות המועטים האלה. ראה: חיים שירמן ב- *Encyclopaedia Judaica*, כרך 7, עמודה 272, וכן: I. S. Emmanuel, *Histoire des Israelites en Salonique* vol. I, Paris 1936, p. 199; I. S. da Silva Rosa, *Geschiedenis des portugeesche Joden te Amsterdam* (1925), p. 8, 26
- 13 ראה ספר בית החיים של קהילת 'בית יעקב', עתה בהוצאה מדעית: W. C. Pieterse, *Livro de Bet Haim do Kahal Kados de Bet Yahacob*, Assen 1970, p. 54, 145
- 14 חזן אחר מהמזרח שהגיע לאמסטרדם באותם הימים הוא שמואל כהן, ששירת בבית כנסת 'נוה שלום' בין השנים 1623—1625. ראה: W. C. Pieterse, *Daniel Barrios als geschied-schrijver van de Portugees-Israëlitische Gemeente te Amsterdam*, Amsterdam 1968, p. 63—110; Mortera, *Tratado*, p. XLIV, n. 24
- 14 על ר' יוסף פארדו ראה: מ' בניהו, 'רבי יוסף פארדו רבה הראשון של קהילת אמסטרדם'. מחקרים על תולדות יהדות הולנד, ד (תשמ"ה), בעיקר עמ' 5; הג"ל, 'חסים בין יהודי יוון ליהודי איטליה מגירוש ספרד עד תום הריפובליקה הויניציאנית, תל-אביב (תשמ"ז), עמ' 182—183; S. Seeligmann, *Bibliographie en historie*, Amsterdam 1927, p. 23 ff
- 15 דאה: Mortera, *Tratado*, p. XLIV (ראה לעיל הערה 4).

פרישטו.¹⁶ יש לציין שלא פרש עם ר' יוסף פארדו כשזה יסד בשנת 1618 את הקהילה החדשה 'בית ישראל' אחרי מחלוקת ב'בית יעקב'.

בשנת 1624 פקד את ביתו של ר' י"ש גאלייגו אסון: מותו של בנו יעקב הצעיר בשנים כפי שצויין בספר בית החיים של 'בית יעקב', הלוויתו נערכה ביום ה' 25 בנובמבר 1624.¹⁷ מות הבן העסיק רבות את מחשבות האב והדבר משתקף היטב בס' אמרי נועם. הוא חיבר קינות לאב ששכל את בנו וכלל אותן בסוף סדר האבלים שבספר. הוא מקדים דברים אלה לקינותיו:

'מתחלת גמרתי בלבי שלא לעלות על ספר זה הקינות האלו כדי שלא אפתח פי לשון ואהיה כמבשר רע וכעושה ארונות מוקדמות. אחר כך בהגיע מלאכת הדפוס עד הנה נתיצצתי עם אנשי לבב ועליהם בראש הרב המגיה נר, ואמרו לי כי אדרבה נכון לעשות הדבר כדי שלא יאמרו העיקר חסר מן הספר, כי יש זמן שלא יבוא ולא יהיה, כי התעוררות הבכיה היא כמו חצי נחמה, והרשת פרושה על קטון וגדול, אין שלטון ביום המות, וזה אינו סבה כלל. ועוד כי מה לי שיהיו דפוסות מה לי שיהיו מכתיבת יד ביד שלוחי צבור. ועוד כדי ליתן מורא לכל מי שיקרא בו, שהמיתה כרוכה אחריו בכל עת. לכן הסכמנו לדפוס אותם מאותיות קטנות כדי להסתירים קצת מעין כל ראייה, ויטב בעיני השם שלא יעלו ולא ישמעו על שפת איש, בטלות וחשובות כעפרא דארעא אמנ'.¹⁸

סמוך להופעת 'אמרי נועם' גאלייגו גמר אומר לעזוב את אמשטרדם ולעלות לארץ-ישראל, אולי משום שהזמן לשמש שם חזן: 'ענני ה' ענני, וצלה נא את דרכי אשר אני עומד עליה, וברחמיך לי האירה, עד אשר אגא אל ה' העירה צפת תוב"ב שמה פני מועדות להלל תמיד לשמך ולהודות, שמור צאתי ובאי, ואומרך כל ימי צבאי'.¹⁹ ומוסיף: 'ועתה ה' עוז ישועתי, העונה אותי ביום צרתי, כאשר היית לעזרתי, והקדמת רפואה למכתי, יום בו מעדו קרסולי'.²⁰

ספר 'אמרי נועם' נדפס בחייו והוא ניסח אחרית דבר (קולופון) ובו התנצלות על השגיאות שנפלו בגוף הספר: 'אמר יוסף שלום בן לאא שלום גאלייגו זלחה, בהיות שבית הדפוס שבאמשטרדם נתחדשה עכשיו שלא היתה [!] מקדמת דגא, והאמנים לא היו כל כך ורזים לדקדק היטב, כי ההרגל הזמן מחכם אומן והם היו מתחילים, ולכן גפלו בזה הספר איזה טעויות...'²¹

בפיוט 'אלהי אלהינו אדני האדונים' (דף כה, ע"א) מובא בסופו פרק הזמן שחלף מאז הורבן הבית: 'אלף וחמש מאות ושמונה וחמישים', כלומר שנת שפ"ה, היא שנת הדפסת הספר. אמור מעתה: גאלייגו עקר מאמשטרדם אחרי שנת 1628, הגיע ככל הנראה לארץ-ישראל ונפטר בה, ותאריך מותו ומקום קבורתו אינם ידועים.

16 אמרי נועם, דף קנט, ב. נתונים על שכרו של גאלייגו בין השנים 1619–1621 נשתמרו בספרי הקהילה. ראה: Pieterse, Daniel de Barrios, p. 58

17 ספר בית החיים (ר' לעיל הערה 13), עמ' 111 וגם 126: '25 Novembro 1624 se enterrou hu menjno filho do hazzan Josef Sallom chamado Jacob' מכאן טעותו של קייורלינג שראה, כנראה, את נוסח הציון של הבן יעקב וחשב שהוא של האב.

18 אמרי נועם, דף קלט, א.

19 שם, דף קסו, א.

20 שם, שם.

21 שם, דף קסו, א.

גאלייגו הותיר אחריו רק שני חיבורים בדפוס, ושני שנשיידר מוכרים בקטלוג בודליאנה.²² הוא תירגם לספרדית את כתבי ר' יונה גירונדי. לפי קייורלינג המהדורה הראשונה של תרגום זה יצאה לאור בידי בנו שלום בן יוסף.²³ פעולותיו של גאלייגו לא נשכחו מוכרן בני הקהילה באמשטרדם. דוד פראנקו מינדיו ראה לנכון להעתיק שבעה משיריו בספרו 'קול תפילה וקול זמרה' שעינין רובם תולדות הקהילה הפורטוגזית באמשטרדם. פראנקו מינדיו מוסיף: 'עוד הפליא לעשות נעים ומירות ישראל הנ"ל הרבה שירים ופיוטים וכבוד הקהל, הזמה בס' אמרי נועם אשר הוא הוציא לדפוס יעויינו שם: ולא העתקתים כאן בעבור שלא מצאתי במ חידוש'.²⁴

בנו שלום בן יוסף

בן היה לגאלייגו, ושלום יוסף היה שמו. היה מורה באמשטרדם וגם עסק בעסקי ספרים. הוא היה שותף להוצאת מחזור לימים הנוראים בספרדית באותיות לאטיניות שיצא לאור באמשטרדם בשנת ש"צ (1630) בעריכה משותפת שלו עם ר' דוד פארדו,²⁵ בנו ויורשו של ר' יוסף פארדו. שמו מוכר כמורה 'לנביאים ורש"י' בתקנות יסוד החברה 'תלמוד תורה' ב-3 באפריל 1639, ובקשר לחברת 'מאירת עינים' בשנת 1643.²⁶ מכאן שהבן נותר באמשטרדם אחרי שאביו עלה לארץ-ישראל.

טבעו של שלום יוסף יצא עקב מעורבותו בשבתאות. בשנת תכ"ה, ולפי עדות אחת בל"ג לעומר,²⁷ עזב שלום יוסף את אמשטרדם בדרכו לארץ-ישראל, משם שלח מכתבים לקהילת האם שלו על התגלות שבתאי צבי. מכתבים אלה עוררו פולמוס חריף. וכך כותב ר' יעקב ששפורטש בספרו 'ציצת נובל צבי': 'זהנה מכתבים באו מירושלים תוב"ב מאת כה"ר שלום בן יוסף מלמד תינוקות באמשטרדם קרוב למ' שנה, והלך לו שנה קודם אלו השמועות לארץ הקדושה ונקראו בפומבי באמשטרדם...'.²⁸

22 עמ' 485, מס' 3216; עמ' 1526, מס' 6001.

23 כותרתו: *Sendero de Vidas*. יצא לאור באמשטרדם בשתי מהדורות, הראשונה ללא תאריך, השנייה בשנת 1640. תירגומו של גאלייגו אינו מוכר במחקר העדכני על ר' יונה גירונדי. ראה: 'תא-שמע', 'חסידות אשכנז בספרד': רבינו יונה גירונדי האיש ופעלו, גלות אחר גאולה (ספר חיים ביינארט), ירושלים תשמ"ח, עמ' 165–194.

24 פרנקו מינדיו, ספר קול רינה ותפילה, כ"י עץ חיים 30 B 47, דף 4 ב – 10 א. שירו של גאלייגו על שלוש קהילות אמשטרדם חזר ונדפס על ידי די קאסטרו (ראה לעיל הערה 8), עמ' 11–12.

25 *Orden de Ros Asanah y Kipur ... Estampado por industria y despesa de* מחזור David Pardo y Salom ben Yosseph. En primero de Tamuz año de 5390. עותק של מחזור בדיר זה נמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. דוד פארדו וצאצאיו הצטיינו כחוגים בקהלות הספרדיות-פורטוגאליות של אמשטרדם, לונדון, האיים הקריבים וג'יר' יורק במאות ה'ז' וה'ח'. ראה: D. de Sola Pool, 'Saul Brown (Pardo) — First Known Chazan in New York', *Occident and Orient, Being Studies ... in Honour of Haham Dr. M. Gaster's 80th Birthday* (London 1936), p. 68–72.

26 ראה: Pieterse, *Daniel de Barrios*, p. 114, 160; *Memorias* (לעיל הערה 4), עמ' 41 שמצטט מתוך: De Barrios, *Opuscula*, Amsterdam 1682.

27 ראה: ג' שלום, רשימת מאטיליה על התנועה השבתאית בשנת תכ"ו, ציון, י (תש"ה), עמ' 66. ספר ציצת נובל צבי, מהדורת 'תשבי', ירושלים תשי"ד, עמ' 136.

שלום יוסף הגיע במסעו לליורנו והתלווה לאביו של נתן העוזי, כדברי ששפורטש [בליורנו] כשומעו על גבואות בנו נתן, שם לדרך פעמיו בחברתו, וכשהגיעו למצרים יצאו כל גדולי ק"ק מצרים ורוב המון היו מנשאים אותו, וכבוד גדול עשו לו ... ובעת שהגיעו לעז"ה הלך ה"ר שלום להקביל פני הנביא נתן.²⁹

בעיני ששפורטש היה שלום בן יוסף 'החסיד' ואת רצונו העז לכוא בסוד האמונה השבתאית, אינו רואה בכך פגם, ש'דברים כאלו לא יבצרו מאיש רודף צדק להבינם לדעת אמת'.³⁰ ברם, סופו שהוא נגרר אחרי המאמינים ועתה יאמר עליו ששפורטש 'שגם הוא הלך בדרך כל הארץ והחניף ולדבר אחד בפה ואחד בלב'.³¹

אמרי נועם: מקורות ומבנה

אמרי נועם הוא לקט של שירי קודש מתקופות שונות וממסורות שונים ומקצתם מפרי עטו של גאלייגו עצמו (פרוט המסורות ראה להלן, במאמר של ט' בארי). תשעה עשר שירים לספר. בכל שער שירים ותפילות לאירועים שונים ממחזור השנה וממחזור חיי האדם. בסוף הספר שתי בקשות לר' יוסף פארדו ופזמונים לגאלייגו (שירים נוספים משלו כלולים ביתר חלקי הספר).

להלן פרוט השירים לפי הכותרות:

1. בקשות [לימי חול] (דף ב)
2. בקשות ופזמונים לשבת (דף יב)
3. בקשות למוצאי שבת (דף יח ב)
4. סדר משמרה לראש השנה שסדר ... הר אברהם בר סעדיה גריאני ז"ל שליח ציבור בירושלים תוב"ב (דף יט ב)
5. ראש חודש (דף לד ב)
6. לחנוכה (דף לד ב)
7. לצום אסתר (דף לו ב)
8. לפורים (דף לו ב)
9. פזמונים לפסח (דף מב)
10. פזמונים לשבועות (דף מד)
11. סליחות ותוכחות לראש השנה (דף מז ב)
12. סליחות ותוכחות [ליום] כיפור (דף נא ב)
13. פזמונים לסוכות (דף נו ב)

29 שם, שם.

30 שם, עמ' 141–142.

31 שם, עמ' 172. על מכתבי שלום בן יוסף והשפעתם ראה ג' שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, תל-אביב תש"י, עמ' 284–287. פרנקו מינדיז בהוכירו את פרשת המכתבים לקהילת אמשטרדם משנת תכ"ו (*Memorias*, p. 65) טועה ומכנהו 'יוסף שלום': 'No A[no] 5426 ... Recebeo nosso K[ahal] K[ados] cartas dos Hahamim de R[abi] Josseph Salom de Jerusalem ... [Josseph Salom] Foi neste Rubi de hum medras do K[ahal] K[ados] e passou p[ar]a Jerusalem'.

14. שמחה [ג] תורה (דף נח)

15. קדש הלולים (דף ס)

16. סדר חתנים (דף עא)

17. פומונים לברית מילה (דף עח)

18. לובד הבת (דף פב)

19. מצלאין לחולי (דף פג). שער זה מהווה מעין חטיבה נפרדת בספר הכוללת בעיקר קינות ותפילות שונות כדלקמן: מצלאין לאישה (דף פז), שני השם (פט), לעת צרה או פחד מאומות העולם (דף צא), לשאלת מטר (דף צח), לזמן מגיפה (דף קג ב), תפילה ליורדי ים להרמב"ן (דף קט ב), תפילת הדרך (דף קטו), סדר אבלים (דף קיט ב), קינות לג' שבתות (דף קמא), תפילת יחיד לר' אליעזר הקליר (דף קג), תענית יחיד (דף קנה).

20. בקשות שחיבר החכם השלם חסיד עניו יוסף פארדו

21. פומונים לגאלייגו, נועדו לשוררם בימי ספירת העומר כאומרו:

'שירים שחדשתי לומר לקוני / כקומץ זכרון דל ועני / לכבוד קהל קדוש בית יעקב ועד דוכני / באמשטיירדאם קמתי לרנן בלשוני / ממחרת הפסח ליל שני / בעוד שהקהל מצפים לראות ככבי משני / לברך בצפירת ספירת לאל עוזי ומגיני / עד מתן תורה הדרת ששוני / אמרתי אנעים גם אני / להיות שמי לזכרון להם / הפרדי מאהליהם / אהבה שאהבתי אותם ואת בניהם / בארבע עשרה שנה שהייתי שליח בינם לבין אלהיהם...'

מטרת המחבר ברורה: לרכו את השירים והתפילות להודמנויות שונות שאינם כלולים בדרך כלל בסיפורים ובמחזוריים. בדבריו בפתח הספר כתב גאלייגו:

'... בראתי כל תפילה ותחינה, שאינה תדירה אינה שגורה בפי שליחי ציבור, ובעת הצורך בפתע פתאום זה אומר בכה וזה אומר בכה ולבם לשמים. על זה השתדלתי בעוני לסדר הדברים עצמן על שפה אחת ודברים אחדים כדי שיהיו בפייהם שגורים לעתים מומונים, להשיב לשולחיהם אמרי נועם טהורים...'

גאלייגו הפיץ באמצעות ספרו מנהגי תפילה שהיו נהוגים בשאלוניקי, תורכיה וארץ-ישראל: סדר המשמרה של ראש חודש שסדר הש"ץ ר' אברהם בר סעדיה גריאני מירושלים (דף יט, ב);³² התוכחה לראש השנה מאת הר' אברהם מונשון מקושטא (דף מד ב), אשר הודפסה מאוחר יותר במחזוריים ספרדיים כרשות לחזן לפני חזרת הש"ץ במוסף ר"ה; סדר הקינות לג' שבתות שנהג לומר הר' יצחק לוי בק"ק פרובנצאליש שבשאלוניקי (דף קמא). מה שאין כן הפיוט 'לכה דודי' — קבלת השבת של מקובלי צפת, שכבר סמוך לפטירתו שלר' שלמה הלוי אלקבץ נכלל בסיפורים כמנהג הספרדים שנדפס בוויניציאה.³³ הדגם לס' אמרי נועם הם אסופות שירים דומות שהיו מצויות בידי חזנים בתורכיה ובשאלוניקי עוד במאה ה'ט"ז. ובראש ובראשונה הספר 'שירים וזמירות ותושבחות' (קושטא

32 הסבר והפניות ביבליוגרפיות לענין מנהג המשמרה לראש חודש שנפוץ מארץ ישראל, ראה מ' בניהו, ר' ישראל גליצא, אסופות ד' (תש"ג), עמ' רי ואילך והערה 53.

33 יש לציין שבסמוך להופעת ס' אמרי נועם נדפס בבית מנשה בן ישראל בשנת שפ"ו (1627): סדר תפלות כמנהג קהל קדוש ספרדים והוספו על הראשונים לכה דודי... [ב]מצות אפרים בואנו ואברהם צרפתי. ייתכן שלגאלייגו היתה יד בעצוב סידור זה.

ש"ה) מיסודו של ר' שלמה מזל טוב.³⁴ לרוב נותרו בכ"י דוגמה מובהקת לכך הוא כ"י בית הספרים הלאומי בירושלים 421 8°, שהיה בבעלותו של שלמה מבורך.³⁵

בהישג ידו של ר' יוסף גאלייגו היו מקורות קדומים שונים בדפוס ובכ"י. חלק מהמקורות המוקדמים האלה ניתן לזהות בבירור: בידי של גאלייגו היה הספר 'שירים וזמירות ותשבחות' שכבר נזכר לעיל וספר 'מכתם לדוד' (ויניציאה, ש"ז) שכלולים בו שירי של ר' דוד בן שלמה ויטאל. מספר זמירות ישראל (מהדורת שאלוניקי, ש"ט, 1599) ליקט גאלייגו את שירי של ישראל נג'ארה וגם את שיריהם של משוררים אחרים המופיעים בסוף הקובץ הזה, וביניהם שירי ר' יוסף גאנשו מבורסה. יתכן שהכיר גם את ספר השירים של גאנשו עצמו (זמן הדפסתו לא נודע). לידי הגיע גם המהדורה הויניציאנית של ס' זמירות ישראל (משנת ש"ס, 1599—1600), כפי שמוכח מהכללתו של הפיוט 'יקרא אלהים חי' (סימן 170 במפתח הפיוטים שבסוף המאמר) שאינו כלול במהדורת שאלוניקי.

מקורות רבים שמהם ליקט גאלייגו פיוטים לא נודעו. בשל כך ס' אמרי נועם הוא המקור הראשון, ולפעמים היחיד, לפיוטים רבים. דומה שגאלייגו העתיק את השירים שהיה שר עוד בשאלוניקי בפינקס איש, והוסיף עליהם בהיותו באמשטרדם, מזכרוננו. סימן היכר לכך הוא שגאלייגו כתבם בגירסא המורשת. למשל הקינה 'שתה ימי גלותי' (ראה סימן 274 במפתח הפיוטים שבסוף המאמר) מקוצרת מאד ומשובשת, ופותחת בס' אמרי נועם כך: 'שתה, שתה, שתה, ימי גלותי'. ואין לך הסבר אחר לדבר מאשר להגות שהמנגינה קראה לחזרה על המילה הראשונה כמה פעמים.

פרט מעניין אחר: בס' אמרי נועם כלול פיוט לר' יצחק בן אברהם עזיאל, איש פאס, שהיה רבה הראשון של קהילת 'נוה שלום' באמשטרדם באותן השנים. עזיאל היה פייטן ומוסיקאי בעל כשרון רב.³⁶ הכללת שירו בס' אמרי נועם מוכיחה ששני הפייטנים-חונים המהגרים האלה, עזיאל ממארוק וגאלייגו משאלוניקי, אשר עיצבו את מסורת המוסיקה הליטורגית בקהילת אמשטרדם בראשיתה, נתוודעו זה לזה.

היבטים מוסיקליים

בכותר של למעלה משליש מהפיוטים שבס' אמרי נועם (103 מתוך 280) מופיע הלחן. אמנם אין בכך כדי לתרום לידיעת תוכנו המוסיקאלי הממשי. ברם, מטודולוגיה שמתבססת

34 ראה י"ד מרקון, ספר שירים וזמירות ותשבחות, דביר א (תרפ"ג), עמ' 228—284; והג'ל, ר' שלמה מזל טוב, ספר חיובל לאלכסנדר מארכס, ניריורק תשי"י, עמ' שכא—שמט.

35 על כ"י זה ראה: ח' שירמן, אוסף פיוטים מתורקיה בספריה הלאומית, קרית ספר יב (1939), עמ' 389—396, 515—523. שירמן מציין ש'מספר לא קטן של פיוטי כה"י נמצא גם בסדר 'אמרי נועם' שנערך ע"י היהודי הספרדי י"ש גאליאגו... בדיקה מדויקת העלתה שרק שבעה-עשר מתוך 218 הפיוטים של כה"י מצויים ב'אמרי נועם'. על הלחנים בכ"י זה ראה: ח' אבנארי, הלחנים בקובץ שירים מיוון, ספונות יג (תשכ"ח), עמ' 199—213.

36 על ר' יצחק עזיאל ראה Encyclopedia Judaica, 16, col. 42—43. פיוטיו, שרובם לא יצאו לאור, מקובצים בכ"י הספריה עז-יחיים, מס' 47E32. כיום בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. עזיאל מוזכר על-ידי פרנקו מיגדיו לא רק כפייטן אלא גם כמוסיקאי מוכשר במיוחד: 'famoso poeta, versado muzico e tangedor da harpa' (ראה Adler, Amsterdam, p. 11). לפי פרנקו מיגדיו, הגיע עזיאל לאמשטרדם בשנת 1610. הוא היה בקשר אמיץ עם המשורר השאלוניקאי סעדיה לונגו; ראה: ד' ירון, נקבוצות משירי רבי סעדיה לונגו בדרכי השיר והמליצה, ספונות יב (ספר יוזן ב, תשל"א—תשל"ח), עמ' פג—קכב.

על ההנחה שקיימת רציפות של מסורת מוסיקלית ספרדית שמועברת בעל-פה עד לימינו, יש בכוחה להצביע, ולו באופן סכמטי, על התכנים הממשיים שמסתתרים מאחורי כמה מהכתורות האלה. בנוסף לכך, עיון השוואתי של שמות הלחנים המופיעים במקורות עבריים שונים בתקופה ובאזור גיאוגרפי מוגדרים, עשוי אף הוא לההלך אור על ההתפתחות ההיסטורית של מסורת המוסיקה היהודית הספרדית. אם כן, תרומת המידע של ציוני הלחן למחקר המוסיקולוגי חשובה והיא מתבטאת בכמה מישורים, כפי שיוברר להלן.

בס' אמרי נועם נכללים שמות של שבעים וחמישה לחנים בשלש שפות: חמישים ואחד עבריים, עשרים ושלושה ספרדיים, ואחד ערבי. נוסף להם הציון הסתמי 'לחן תורקי' מופיע עשר פעמים ו'לחן ערבי' פעם אחת. יצויין, כמה לחנים נישאים בכותר של יותר משיר אחד ועל כן כמות השירים עם ציוני לחן גדול ממספר הלחנים המוזכרים.

כשהעתיק גאלייגו ממקורות קדומים, לא נטה לשמר את כותרות הלחן המקוריים (אם היו כאלה) אלא במקרים ספורים. לרוב הוא מציע לחן אחר, ואף בשפה אחרת, או התקין לחן במקום שלא היה. למשל לסליחה 'אתודה לאל חטאתי ברוח נשברה' של ר' משה טוביה הרופא, מביא גאלייגו את הלחן העברי 'אשתונן' בעוד שבספר בקשות קושטא, שהוא כנראה המקור המודפס הקדום ביותר לפיוט זה, מופיע הלחן הספרדי 'מוריירי די אמור מי מאדרי מוריירי'.³⁷ ההסבר לתופעה זו פשוט: גאלייגו רשם רק שמות של לחנים שהיו ידועים לו. אם לא הכיר את לחן המקור, שינה והתאים לחן מהרפרטואר האישי שלו. על-פי שמות הלחנים ניתן לקבוע כמה עובדות בסיסיות לגבי עולמו המוסיקאלי של גאלייגו. ראשית, ניתן להעריך את אופיו ותוכנו של הרפרטואר המוסיקאלי של החזן הספרדי משאלוניקי בראשית המאה ה-19. ציוני הלחן בס' אמרי נועם מורים למשל על גיבושו של אוצר מיוחד של מנגינות עבריות לכל חג ומועד, שבחלקן דומה לזה הקיים עד היום. הדבר אמור בעיקר לגבי אוצר המנגינות הבסיסיות לימים הנוראים, למועדים ולקנינות של ט' באב.³⁸

בעוד הלחנים העבריים מופיעים בהקשרים ליטורגיים, הלחנים הספרדיים מיועדים בעיקר לשירת הבקשות שהתקיימה באשמורות לפני תפילות החובה. יש בעובדה זו כדי לאשש את ההנחה שלמרות שהשימוש בלחנים לועזיים לשירת פיוטים רוח, החוגים נמנעו

37 ראה בקשות קושטא, דף 16. נוסח הפתיחה מתאים ללחן מבחינת מספר ההברות והחזרה על המלה 'אתודה':

את—ו—דה   ל—אל   ח—טא   תי—את—ו—דה
מו—רי—די   א—מור מא—דדי   מו—רי—די

לחן ספרדי דומה, 'מאירומי מי אלמא איי מאירומי' ('אני מת נשמתי, אני מת!'), נוכר לשימשה עלייר ר' מנחם די לונגו בספר שתי ידות ('ויניציאת שו, דף קמב, א). ספק רב אם גאלייגו המיר במקרה זה את הלחן הספרדי בלחן העברי עקב הביקורת החריפה שהטחו בראשית המאה ה-19 די לונגו ור' שמואל אריקוולטי (ר' ספר ערוגת הבושם, ויניציאת שס"ב, 1602) נגד הנהגה לומר שירי קודש על פי לחנים ספרדיים.

38 לחגי הקניות, המהווים לעניות דעתי אחד הגדבכים העתיקים במסורת המוסיקלית הספרדית, מכונים 'תמרור' כפי שהיה נהוג כבר בספרד. המושג 'תמרור' נמצא למשל בפיו של המשורר שלמה בן משולם דאפיררה בקשר ללחן הקינה של ריה"ל 'ציון הלא תשאל'. ראה: שמעון ברנשטיין, 'דיואן שלמה בן משולם דאפיררה', *Hebrew Union College Annual* 19 (1945—1946), עמ' א—עד. ר' ישראל נג'ארה חיבר קינה 'לתמרור שבר על שבת', ראה: ס' זמירות ישראל (ויניציאת, ש"ס), דף קסה.

מלעשות זאת במסגרת התפילה ממש.³⁹ נקודה נוספת בהקשר זה היא שכל ציוני הלחן 'תורקי' מופיעים בשער אחד, 'קודש הלולים', הכולל את השירים שבזמן גאלייגו היו חדשים, ובעיקר אלה של ר' ישראל ג'ארה. גאלייגו לא טרח להעתיק את שמו המדויק של כל לחן תורקי ולא את שמות המקאמים המצויים אצל ג'ארה.

עם זאת חשוב לציין שג'ארה עצמו בחלקים מ'עולת שבת' ו'עולת חדש' של ס' זמירות ישראל (מהדורת ויניציאה) 'עוברת' שמות של לחנים תורכיים שמופיעים בחלק הראשון של אותו ספר, 'עולת תמיד'. מעניין שהלחנים לשלושה פיוטים של ג'ארה, שבמקור הם תורכיים ולאחר מכן מופיעים מספר פעמים כציוני לחן עבריים ב'עולת שבת' ו'עולת חדש', מובאים גם בס' אמרי נועם: 'יסלוד בחילי', 'רחיק נדוד', 'לבי ומעי יהמו'.

מכאן אנו יכולים להסיק שגאלייגו לא היה מצוי בתורת המוסיקה התורכית האמנותית כפי שהיו ר' ישראל ג'ארה ומקורביו בתורכיה בראשית המאה הי"א. העדר טרמינולוגיה מוסיקאלית תורכית מפורטת בס' אמרי נועם מחזקת את ההנחה שגאלייגו שייך לדור של חונים ספרדיים משאלונקי שעיקר אוצר נגינותיהם עברי וספרדי. בעוד שבתורכיה החונים-פייטנים העבריים מהדור שאחרי ג'ארה, שמו את כל ייחבם על האמנות המוסיקלית העות'מאנית, שמר גאלייגו על דפוס מוסיקלי שדומה יותר לפייטני המאה הט"ז כגון ר' שלמה מזל טוב בספר 'שירים וזמירות ותשבחות' או שלמה מבורך, בעל כתוב-היד שבבית הספרים בירושלים.⁴⁰

תופעה מוסיקלית נוספת המתגלה בס' אמרי נועם היא 'הרשויות המוסיקליות'. אלו הם קטעים קצרים, לרוב מחרוזות אחת של פיוט, שהחזן שר בדרך כלל קודם הקדיש שלפני ברכו. דוגמה מובהקת הוא 'חוקו וגילו', המחרוזות המסיימת של הפיוט 'אחות קטנה', שהחזן שר בתחילת ערבית של ראש השנה לבדו (אחרי שירת הקהל) כ'רשות מוסיקלית' לקדיש. אף הקדיש מושר באותה מנגינה בפי החזן. מסורת מוסיקלית זו מתקיימת עד לימינו בבתי כנסת ספרדיים במערב אירופה וצפון-אפריקה. סביר להניח שכבר גאלייגו נהג כך.

במקום אחר הסברנו שבתהליך האימוץ של לחן קיים לטקסט חדש על-ידי חונים ספרדיים, קיימות שתי אפשרויות: 'התאמה מושלמת' ('קונטראפאקטה' בלע"ז), בה הטקסט החדש המותאם ללחן זהה במבנהו, חריזותו, משקלו ואף במכלול מילות הפתיחה, לטקסט המקורי של הלחן; ו'התאמה המוסיקלית' בא אין קשר בין מבנה הטקסט המותאם לזה של הטקסט המקורי של הלחן.⁴¹ לפי היחסים שבין הטקסטים המקוריים של הלחנים לבין הטקסטים שאליהם הלחנים מותאמים בס' אמרי נועם, ניתן להסיק שבזמנו של גאלייגו כבר רווחה ה'התאמה המוסיקלית' על-פני ה'קונטראפאקטה', כפי שקורה גם היום בין החזנים

39 על כך כבר עמדה יפה ט' בארי בעבודתה: בחינות צורה ותוכן בשירי 'עולת החדש' לר' ישראל ג'ארה, עבודת גמר לקבלת תואר שני, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג, עמ' 187–188.

40 לאותה המסקנה הגיע ח' אבנארי. ראה: 'הלחנים בקובץ השירים', עמ' רב. עם זאת שים לב לכך שאבנארי חשב את 'אמרי נועם' למקור תולנדי!

41 ראה א' סרוסי, 'דבי ישראל ג'ארה מעצב זמרת הקודש אחרי גידוש ספרד', אסופות, ד (תש"ג), עמ' שה.

42 על הישמרותה של מסורת ה'התאמה המוסיקלית' של לחנים יהודים-ספרדיים בין החונים הספרדיים בימינו, ראה עתה: E. Seroussi and S. Weich-Shahak, 'Judeo-Spanish Contra-facts and Musical Adaptations: The Oral Tradition', *Orbis Musicae* 10 (Essays in Honor of Hanoeh Avenary), p. 164–194

הספרדיים.⁴² הוכחה נוספת לכך היא שגאלייגו נודקק לאותו לחן כדי לומר כמה פיוטים בעלי מבנה ספרותי שונה בתכלית.

הלחנים העבריים

דף	מיועד לשיר מס'	המקור בא"נ	מחבר השיר
1	אגדלך	13	ראב"ע
2	אדון עולם	245	
3	ה' בקול שופר	12	
4	אודה לאל	230, 173	י' פארדו
5	אודך כי עניתני	119	
6	אור פניך	38	יעקב ?
7	אלהי עוז תהלתי	42	קג
8	אליכם עדה קדושה	81	
9	אני לדודי	160	שמעיה
10	ארץ הקדושה	98	אברהם סלמה
11	אשכים בכל יום	85	יוסף (גאנשו ?)
12	אשתונן	94	אהרן החבר
13	ברוכים	177	פ
14	בשיר חדש	20	סב
15	האל העירה וראה	126	יצחק בן יהודה השניירי
16	חושא לעזרתי	23	סג
17	חתן נעים עלה	181, 37, 28	עז
18	יגדל אלוהים חי	89	דניאל הדיין
19	יה שמע	216	ריה"ל
20	יום זה	203, 79	יצחק חנדלי
21	יום זה דר	204	יצחק לוריא
22	יום זה לישראל	138	יצחק חנדלי
23	יום יום ידרוש	139	סב
24	יחידתי באי	69, 56	יא
25	ימי צבאי	173, 133, 86	סו
26	ימשול בי בן	168	ג'ארה
27	יסלוד בחילי	170	ג'ארה
28	יעירוני	124, 116	
	עז, עט, קסא	276, 83, 8	
29	יעירוני ימי קדם	192	
30	יצרי ראשית	41	ריה"ל
31	יראים מחטאם	54	סב
32	ירחיק גוד	129	ג'ארה
33	ככתוב	135	
34	כל העולה	229	
35	לבי ומעי יתמו	119	סו
36	למענך	268	
37	לשוני כוננת	254	רשב"ג

דף	מיועד לשיר מס'	מקור בא"ג	מחבר השיר	טקסט
38	מועד לפסח	10	מב2	
39	מזמרת שיר ושבתה	לד2, מה	משה אבן חביב	משה
40	מתוך דבר	נז2, עה	משה	21
41	מתי יבושר עם	נז2, קסב	אלעזר	3, 190
42	נקדישך	נז2		123
43	פרשו	קסב	יוסף	22
44	קדיש ארוך	מב2		210
45	ראו בנים	מא, קסב		248, 34
46	שועת עניים	מב2, מב		214, 197
47	שופט כל הארץ	מז2, ג	שלמה	122, 15
48	שחר אבקשך	סז	רשב"ג	259
49	שיר אחדש	סה	שלמה מזל טוב	סא
50	שמחים בצאתם	מג		19
51	שעריך	סה, צח	רשב"ג	ה
		238, 101		

רשימת קיצורים למקורות המצוטטים בהערות על הלחנים העבריים:

- A. Z. Idelsohn, *Jewish Music in its Historical Development*, New York — מוסיקה — 1927
- ב"ק — בקשות, קושטא 1545 (הסיפרה מורה על העמוד).
- גאנשו — שירי יוסף גאנשו, חשי"ד (ראשית המאה ה'י"ז לערך).
- די סולה — עמנואל אנגילאר ודוד אהרון די סולה *The Ancient Melodies of the Liturgy of the Spanish and Portuguese Jews*, London, 1857
- דאפיירה — ש' ברנשטיין, דיואן שירי הקדש של שלמה בן משלם דאפיירה, *Hebrew Union College Annual*, XIX (1945—6), p. 1—74
- ז"י — ר' ישראל גב'ארה, זמירות ישראל, ויניציאה (ש"ס 1599—1600).
- כ"ית — כתב יד מתורכיה (מאה 16) בבית הספרים הלאומי האוניברסיטאי בירושלים, מס' 421 '8.
- המספרים המופיעים אחרי הקצור מפנים אל רשימת הפיוטים שערך ח' שירמן, בקרית ספר, יב (1939), עמ' 395—396 ; 515—521.
- לוי — לוי, אנתולוגיה של הליטורגיה הספרדית, ירושלים, 10 כרכים, 1965—1980. (המספר הרומי מתייחס לכרך, המספר הערבי מתייחס למספר הלחן).
- סרוסי — א' סרוסי, *Schir Hakawod and the Liturgical Music Reforms in the Sephardic Community of Vienna ca. 1880—1925*. Ph. Diss. University of California Los Angeles 1988
- סרוסי, המבורג — א. סרוסי, מסורת המוסיקה הספרדית-פורטוגאלית במערב-אירופה לאור מקורות מהמבורג מהמאה ה'י"ח (בדפוס).
- ש"י — ר' ישראל גב'ארה, ס' שארית ישראל, כ"י קמברידג' 531/1. Add.
- שירמן — השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ירושלים, תשכ"א.
- שוז"ת — שירים וזמירות ותשבחות, קושטא 1545 (תאוד, סימן השיר בספר).

הלחנים העבריים

ניתן לחלק את הלחנים העבריים בס' אמרי נועם לשתי קטגוריות ראשיות:

- (1) לחנים של תפילות קבע שלהן לחן מיוחד ופיוטים שהפכו לקבועים בסדר התפילה של יהודי ספרד.
- (2) לחנים של פיוטים אחרים.

1. לחנים של תפילות קבע ופיוטים מהסדור והמחזור

הופעתם של שמות לחני התפילה בס' אמרי נועם היא תרומת חשובה למחקר. לראשונה נמצאת עדות בכתב על התפתחותן אצל הספרדים של 'תחנון לזימרה' בתוך תפילות הקבע. 'תחנון לזימרה' בליטורגיה הספרדית, הוא מונח שנטבע כאן על משקל המושג 'תחנון ליטורגיות' שקבע ע' פליישר.⁴³ 'תחנון לזימרה' הם פסוקים, ברכות או פיוטים מנוסח תפילות הקבע המושרים בלחן מוגדר ומיוחד להם, שלרוב הוא ממושקל, ושמבוצע בפי החזן והקהל, ביחד או לסירוגין, או בפי הקהל לבדו. הלחנים של ה'תחנון לזימרה' נבדלים בבירור מכל צורות הרסיטאציה הנהוגות לאמירת רוב תפילות הקבע בפי החזן בקול רם או בפי הקהל בלחש, החל מהקריאה הפשוטה ועד 'לאמירה הזימרתית'.⁴⁴ קביעתן של ה'תחנון לזימרה' מוכחת בכך שהצלחנו לאתר במסורת שבעל-פה מגנינות לכמעט כל האתחלתאות של תפילות ופיוטי קבע המובאות בס' אמרי נועם. רציפותה של מסורת מוסיקלית-ליטורגית ספרדית זו במאות האחרונות, נותנת יסוד להנחה שהיא עתיקה ושכבר בזמנו של גאלייגו לא היה בה משום חידוש. כל אשר הוא עשה, לעומת קודמיו, הוא להיעזר בלחני תפילה אלה לזימרתם של פזמונים ופיוטים שמחוץ לתפילות הקבע, כשם שנעזר בלחנים של פיוטים אחרים או של שירים לועזיים.

א. שבת, ראש חדש ושלש רגלים

מס' 5: 'אודך כי עניתני' מתוך ההלל (תהלים קיח, כא). לזמרת ההלל בבתי כנסת ספרדיים מגנינות רבות. הפסוק הזה זוכה בדרך כלל ללחן מיוחד. דוגמאות ללחנים לפסוק זה מכל הקהילות הספרדיות ממזרח ועד מערב, ראה: לוי, I מס' 152—159 (לראש חודש), III, מס' 50—56 (לשלש רגלים).

מס' 37: 'לשוני כוננת' פיוטו של רשב"ג מתוך תפילות טל וגשם לפי נוסח יהודי ספרד. זה אחד הלחנים העתיקים המוכרים לנו במסורת הספרדית. הוא מופיע לראשונה כציון לחן לפיוט 'כי אשמרה שבת' בספר בקשות קושטא, דף יח, א. מוזכר גם אצל ר' ישראל

43 ע' פליישר, שירת-הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 55.

44 במונח זה משתמש א' שילוח בספרו, מורשת המוסיקה של קהילות ישראל, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, תשמ"ה.

גג'ארה, ש"י, דף כט, א (ראה גם בגניזה קטע Or. BM 5557 R 46 לתוכחה 'יומא דמטריטא חד לתלתי''). במשך דורות נהגו בקהילות הפורטוגזיות באמשטרדם ולונדון לשיר לפי הלחן הזה את הטקסט 'היום הרת עולם', מתוך זכרונות שבתפילת מוסף של יום הכיפורים.⁴⁵ על לחן זה ראה: סרוסי, עמ' 264–267 וכן הדוגמאות אצל לוי, III, מס' 87–90, כולן לחג הסוכות.

מס' 42: 'נקדישך'. כיוון שמיועד לזימרת פזמון ליום האחרון של חג הסוכות, נראה שהכוונה לקדושה בעלת לחן מיוחד שאופיני לחג הזה. שירת קדושות וקדישים ארוכים ומיוחדים הינה אחד הסממנים המובהקים של הליטורגיה הספרדית עד לימינו. בדרך כלל לכל חג מגנינות ייחודיות לשני הטקסטים האלה. במרוצת המאות הי"ח והי"ט חוברו בקהילת אמשטרדם קדושות וקדישים רבים בידי מלחינים וחזנים. על התופעה הזו ראה: סרוסי, המבורג.

מס' 44: 'קדיש ארוך'. מיועד לפזמון הימ"בנימי הנפוץ 'נרד וכרכום צץ בגני' לפייטן בשם נחום בן המאה הי"ג (על פייטן זה ראה: שירמן, כרך ד, עמ' 459–462) המיועד לחג הפסח. כמו במקרה של הלחן 'נקדישך', אנו יכולים להסיק שמדובר בלחן מיוחד לקדיש של פסח. המילה 'ארוך' באה ככל הנראה לאפיין את אורכה המיוחד של המגנינה לקדיש הזה. שוב אנו עדים כאן למסורת המושרשת עד לימינו ברוב הקהילות הספרדיות של שירת קדישים בימי חג במגנינות מפותחות.

מס' 45: 'ראו בנים'. מתוך הגאולה של ערבית לשבת. פסוק זה מושר בלחנים מיוחדים בידי הקהל בבתי הכנסת הספרדיים. ראה לוי, I, מס' 41–42.

מס' 46: 'שועת עניים'. מסוף 'נשמת כל חי' של שחרית לשבת וליום טוב. פסוק זה מושר בבתי כנסת ספרדיים רבים על ידי הקהל. ראה: לוי, III, מס' 29 (נוסח ספרדי ירושלים לשלוש רגלים), X, מס' 62–63 (נוסח ייחודי קהיר לשבתות). ואין מדובר בלחן הפיוט של שעאע הפותח 'שועת עניים באו להלום', שהרי פיוט זה נודע רק ממחזור ארם צובא.⁴⁶

מס' 50: 'שמחים בצאתם'. מתוך 'אל אדון על כל המעשים' שבברכת יוצר לשבת. גם לתפילה זו לחנים מיוחדים בבתי כנסת ספרדיים. ראה למשל לוי, III, מס' 33 (נוסח תוניס לשלוש רגלים).

לחנים של שלשה פיוטים נוספים שבמרוצת הזמן הפכו לקבועים בסידור הספרדי מוזכרים בס' אמרי נועם: 'אדון עולם [אשר מלך]' (מס' 2), 'יגדל אלהים חי' (מס' 18), 'שחר אבקשך' (מס' 48). לחנים לפיוטים אלה מוזכרים גם במקורות אחרים מאותה תקופה (ראה דרך משל ר' מנחם די לונגו, שתי ידות, דף עז, ב, 'לחן אדון עולם', דף עז, ב 'לחן שחר אבקשך'). לפיוטים אלה הותאמו במשך הדורות לחנים רבים מאוד, ועל כן דינו קצרה מלהציע כיוון מוסיקלי מוגדר כלשהו מתוך המסורת שבעל-פה.

45 ראה: E. Seroussi, 'The Written History of an Oral Tradition: Singing *Hayom Harat Olam* in Sephardic Synagogues', *Musica Judaica* (in press)

46 ב' אלוני, בני שעאע ופיוטיהם, סיני, כא (תש"ז), ס' ו, עמ' רפח-רפט.

ב. ימים נוראים

קיימת זיקה הדוקה בין הלחנים לימים הנוראים המוזכרים בס' אמרי נועם לאלה שמהווים עד היום את עמוד השדרה של המוסיקה הליטורגית לאירועים אלה במסורת הספרדית שבעל-פה. חמשת הלחנים המובאים על ידי גאלייגו משמשים את החזן הספרדי לזימרה של חלק נכבד מתפילות הקבע לימים הנוראים, כולל קדישים, פסוקים ופיוטים נוספים.

מס' 3: 'ה' בקול שופר' זה הלחן הנפוץ לפיוט לשופר 'ה' בקול שופר ישמיע ישועה. לחן זה משמש עד לימינו לזימרה של מספר טקסטים שונים בסדר התפילות לראש השנה. ראה אידלסון, מוסיקה, עמ' 122—123; סרוסי, עמ' 292—297; ודוגמאות אצל לוי, II, מס' 151—152.

מס' 19: 'יה שמע' זה הלחן של הפיוט 'יה שמע אביונך' לריה"ל שמושר כיום בבתי כנסת ספרדיים כפתיחה (רשות לחזן) לסליחות במנחה של יום הכיפורים. גם נגי'ארה חיבר שיר על-פי לחן זה וכלל אותו בש"י דף יב, א, שיר כד. לחן זה הוא מן העתיקים בליטורגיה הספרדית ובידינו שני רישומים בתווים מהמאה ה"ט, אחד מהמבורג (כ"י היברו יוניון קולג' בסינסינטי, אוסף בירנבאום, Mus. Add. 14a, עמ' 74) והשנים מאמשטרדם ולונדון (די סולה, מס' 35). ראה: עמ' 263; סרוסי, המבורג, רישומים מהמסורת שבעל-פה בימינו ראה: לוי II, מס' 198—201.

מס' 20: 'יום זה דר' לחן הפיוט של האר"י 'יום זה דר במרומים' שהיו שרים בקהלות ספרדיות במזרח בשחרית של ראש השנה אחרי שירת הים. הודפס לראשונה עוד בימי חייו של האר"י במחזור הספרדי משנת שכ"ו (1567) ושנת של"ו (1576). נגי'ארה השתמש בלחן זה בצעירותו לשירו ליום ב' של ר"ה 'ישוב על כסא דין צור ישראל ותהלתם', שהופיע כבר במהדורת צפת של זמירות ישראל (דף 38 ע"ב, קב; ראה גם ז"י חדש, מג). בתקופות מאוחרות יותר ובמסורת שבעל-פה, לא נשתמר לחן מיוחד לשיר זה ומשתמשים בלחנים אחרים כגון, 'שופט כל הארץ' (ראה מחזור לימים נוראים כמנהג הספרדים, שאלוניקי 1773, עמ' 1, ב) ו'אוהילה לאל' בין ספרדי ירושלים, ראה: לוי, 162, II. קיים רישום נדיר של הלחן הזה בתווים מהקהילה הספרדית בווינה (ראה: סרוסי, עמ' 198—202).

מס' 33: 'ככתוב' אף-על-פי שקיימות מספר אפשרויות נראה שהכוונה לתפילה 'ככתוב על יד נביאך מי אל כמוך נשא עון ועובר על פשע' מתוך תפילות יום הכיפורים. לנוסחים מוסיקליים לטקסט הזה בין ספרדי ירושלים ראה: לוי, II, מס' 180; X, מס' 114.

מס' 36: 'למענך' הפיוט של דוד בן בקודה 'למענך אלהי רצה עם', אף הוא נאמר ביום הכיפורים, בשחרית ובמנחה. וראה רישום של נוסח ספרדי ירושלים אצל לוי, II, מס' 192.

מס' 47: 'שופט כל הארץ' לחן הפיוט של משורר בשם שלמה המושר בבתי הכנסת הספרדיים בשחרית של ראש השנה. לחנו היה נפוץ כבר בימי גאלייגו (מופיע למשל אצל גאנשו, דף פה, מס' רט). זהו אחד הלחנים הספרדים הנפוצים והעתיקים שנשתמרו במסורת שבעל-פה עד לימינו, בגירסאות שונות אך קשורות זו בזו. ראה: סרוסי, עמ' 189—195; לוי, II, מס' 115—116.

→ מס' 19 : הרישום הקדום ביותר (1827 לערך) של נוסח הלחן י"ה שמע אביונר' מפי תהזן דוד מילדולה (יליד אמשטרדם) מהמבורג.

Chacon Plein *excl. orig. Melodie*

Tom seh dar ba-me-ro-mim
gar me-wis Hal
me-tam sam to la-din a
min. lit. Red hat ma
la tam u na sek chor le
gis ra el be-rit ta mim,
neh ma we hak schiv ka tam
ha et jom ve kin tam se hu jom ka
nat o tam ha jom ja mid be mishpat
Hal ji zu re o tam

Tah Schema ebgonecha.

SHOFET KOL HAARETZ.

LENTO. (SENZA TEMPO)

Nº 27

Shu - - fet . . . . . kol ha - a -

- - - - - rets ve - o - tah . . . . .

be - mish - pat yang a - mid . . . . .

na - cha - yim . . . . . vache . . . . .

sed al um . . . . . a - ni tats - mid . . . . . veet te -

fi - lat a - sha - - - - - cha bim -

- kom o - la - - tang a mid . . . . .

o - - lat a - bu - - - - - ker

a - sher - - leng - o - lat ha - ta - - mid.

מס' 47: נוסח הלחן העתיק 'שופט כל הארץ' על-פי די סולה. מסורת אמשטרדם—לונדון.

ג. קינות

מס' 8: 'לתמרור אליכם עדה קדושה'. לחן לקינה על הרוגי שאלוניקי מאת גאלייגו. הקינה בנויה במתכונת הקושיות שבתגדה של פסח, כמו קינה אחרת, 'אליכם עדה נאמנה', המופיעה כציון לחן ב'קופלאס די יוסף הצדיק' לר' אברהם טולידו, שאלוניקי תצ"ב (1732). רישום נדיר בתווים של הלחן פירסם החזן דוד אהרון די סולה (די סולה, עמ' 47, מס' 51). כיוון שדי סולה היה יליד אמשטרדם, ייתכן שבגירסתו יש הד ללחן שאליו התכוון גאלייגו. ראה לוי, IV, מס' 143—144 (נוסחי ירושלים וג'רבה) ושם, מס' 190 (לחן הקינה 'אליכם עדה נאמנה' בנוסח ספרדי ירושלים).

2. לחני פיוטים אחרים

שלושים וחמישה שמות לחנים, שאינם שייכים לתפילות ולפיוטים קבועים בסידור ובמחזור הספרדי, נכללים בס' אמרי נועם. אלה הם לחנים של פיוטים להודמנויות שונות. בס' אמרי נועם נמצאים הטקסטים השלמים של שבעה-עשר פיוטים שהלחן שלהם מוזכר בספר זה בהקשר לפיוט אחר. עובדה זו מחזקת עוד יותר את ההנחה שגאלייגו ידע לומר את רוב הלחנים שהוא מזכיר בספרו.

א. לחני פיוטים שמוזכרים במקורות מתקופת ספרד

בס' אמרי נועם מוזכרים שני לחנים שככל הנראה שייכים למורשת המוסיקלית מתקופת ספרד ונשתמרו עדיין בין היהודים הספרדיים בתקופת גאלייגו:

מס' 15: 'תאל העירה וראה [צר על עם שפל יגאה]'. לחן הפיוט לר' יצחק בן יהודה השני. הפיוט היה נפוץ בין היהודים הספרדיים ומופיע בשו"ת (קעט). על משורר זה ראה: שירמן, ספר שני, עמ' 275—284. שיר זה מצא את דרכו לסדר ברית המילה של כמה קהילות ספרדיות ועל כן שרו אותו עד לדור האחרון. ראה לוי, IV, מס' 229 (נוסח ירושלים) ו-IX, מס' 171 (נוסח אלג'יר).

מס' 30: 'יצרי בראשית'. פיוטו של ר' יהודה הלוי (ירדן א 13).

שני הלחנים הללו מופיעים בדיואן של הפייטן הספרדי שלמה דאפירה (1340—1420; עיין דאפירה, שירים כ וכו'). יש לציין שס' אמרי נועם כולל את הגאולה 'נרד וכרכום' לפייטן נחום (ראה לעיל סימן 44) שלחנו שימש את דאפירה בכמה הזדמנויות (עיין דאפירה, שירים כב, כד).

ב. לחני פיוטים שמוזכרים במקורות מהמאה ה"ז ואילך

מספר לחנים של פיוטים שחוברו בתקופת ספרד ואחרי הגירוש זכו לפופולריות רבה והם שימשו לזימרת פיוטים רבים אחרים. יצוין שחלק מהלחנים האלה הינם במקור תורכיים או ספרדיים. בהקשר זה בולטים במיוחד לחני הפיוטים של ר' ישראל גג'ארה המיועדים ברוב המקרים לזימרת פיוטים אחרים של אותו המשורר.

מס' 1: 'אגדלך'. פיוט לר' אברהם אבן עזרא 'אגדלך אלהי כל נשמה' (לוי, א 43) הנפוץ בספרי פיוטים לזימרה בכל הפזורה הספרדית. לחנו (או לחני?) במזרח שימש פיוטים רבים וביניהם ר' ישראל ג'ארה (ז"י שבת, יט; חדש, יח), אלעזר אויקרי (ספר חרדים, ויניציאה שס"א; מהדורת ווארשה 1872, עמ' 32) ויוסף גאנשו (דף כג, א, ס' גא).

מס' 4: 'אודה לאל'. כנראה לחן הפיוט 'אודה לאל לבב חוקר ברוך יחד כוכבי בוקר'. הלחן משמש לזימרת שני פיוטים של גאלייגו עצמו.

מס' 6: 'אור פניך'. נראה שהכוונה לפיוט 'אור פניך ימים תפנה' שמופיע בס' אמרי גועם ולחנו ספרדי (Si de amor muere).

מס' 7: 'אלהי עוז תהלתי' [רפאני וארפא] לפייטן אליקים הלוי. לחנו היה ידוע גם לר' ישראל ג'ארה, שנוקק לו לפיוטו 'יהודון פי והגיוני' לשבת בהר (ז"י שבת, לב) וגם בש"י (דף ג, ב). באמשטרדם המשיכו לשיר אותו כאחת הבקשות לבוקר. ראה הרישום בתווים אצל די סולה, מס' 4, עמ' 3.

מס' 9: 'אני לדודי'. פיוט של שמעיה. לחנו בס' אמרי גועם 'מזמרת' (ראה להלן).

מס' 10: 'ארץ הקדושה'. פיוט נפוץ של אברהם סלמה המופיע בס' בקשות קושטא (דף ז, א) ושם לחנו ספרדי (Montafia hermosa). באותו ספר כבר מופיע כלחן עברי לפיוט 'שער הרחמים לעם כך בוטח' (דף י, ב). אף ג'ארה נוקק ללחן הזה (ז"י שבת, כ).

מס' 11: 'אשכים בכל יום' [צ"ל: כל יום]. פיוט של משורר בשם יוסף שכלול בס' זמירות ישראל, מהדורת שאלוניקי, נוספות, ס' לד, עם הלחן הספרדי 'די גיקיטה מאטאש אמור' (ראה להלן בפרק על הלחנים הספרדיים). ייתכן שמחברו הוא ר' יוסף גאנשו.

מס' 12: 'אשתונן'. הכוונה ללחן הקינה לט' באב 'אשתונן ואתאונן' (מיועד בס' אמרי גועם לסליחה ליום כיפור), פרי עטו של אהרון בן-ישועה החבר אבן-אלעמאני איש אלכסנדריה שנמנה עם הידידים הקרובים ביותר של ריה"ל. הציטוט של השיר הזה בס' אמרי גועם הוא מן העדויות המוקדמות על קיומה של הקינה הזו בפי החוגים. הקינה במלואה ראה: ח' שירמן, משוררים בני דורם של משה אבן עזרא ויהודה הלוי, ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים ו (תשי"ו), עמ' רפז—ח ואודות המחבר ראה: ש"ד גויטיין, מכתב של רבינו יהודה הלוי על אסיפת שיריו והביקורת שנמתחה עליהם, תרביץ, כח (1959), עמ' 330—342.

מס' 13: 'ברוכים'. זהו הפיוט לברית מילה 'ברוכים אתם קהל אמוני וברוך הבא בשם ה'' שכלול בסדר לברית מילה ומושר בפי רבים עד ימינו. באמשטרדם היה נפוץ גם במאה הי"ח ומופיע כציון לחן בספר שיר אמונים, אמשטרדם תצ"ג (1793), דף ה. המחזורות השניה של פיוט זה ('ילד הילוד יהיה בסימן טוב') הולחנה בסוף המאה הי"ז על ידי המלחין לואי סלדין ביצירתו לברית מילה שהומנה על-ידי ארבע הקהילות בפרובאנס, דרום צרפת (מתוך ויניצין). ראה: 'סדר קונטרסים' (אביניון 5—1764). על יצירה זו ראה Adler, Pratique, כרך 1, עמ' 166—188 (לעיל הערה 1). רישום הלחן בתווים: די סולה, מס' 68, עמ' 60. רישום מהמסורת שבעל-פה, ראה: לוי, IV, מס' 237 (נוסח תוניס).

מס' 14: 'בשיר חדש' [אקדמך מנת חלקי ידידי]. פיוט של ר' ישראל ג'ארה (ז"י תמיד, קנ). לחנו המקורי תורכי. בעותק של ס' זמירות ישראל (מהדורת ויניציאה) שבאוסף שלום בבית הספרים הלאומי ראיתי ציון לחן 'בשיר חדש' בתוספת קדומה בכתב יד למחרות האחרונה של פיוט אחר לר' ישראל ג'ארה 'יום בו כל ארץ ושמים'.

מס' 16: 'חושה לעזרתי' [אמץ ונאדר]. פומון לשמחת תורה סימן 'חי אל' לפייטן היא אל דאודי. ציון הלחן מועתק כמו במקור, עם הרשות לסוכות 'אודך יום חדותי בכפות תמר' לר' ישראל ג'ארה (ז"י חדש, נד). ג'ארה חזר ללחן עברי זה בש"י (דף כו, ב).

מס' 17: 'חתן נעים עלה'. פיוט לשמחת תורה. נראה שלחנו היה פופולארי כבר בתקופת גאלייגו. נפוץ בעיקר בקהילות הספרדיות במערב אירופה ובאיטליה (הלחן מוזכר למשל בקונטרס 'דברי שיר' ... לשמוח בשמחת נשואי אהבי ה', ליורנו, תקל"ו). לרישום עתיק בתווים: די סולה, מס' 48, עמ' 44.

מס' 20 ו-22: 'יום זה'. קיצור לשם הלחן הנפוץ של הפיוט 'יום זה לישראל' לפייטן בשם יצחק. האפשרות כי מדובר בקיצור שם הלחן 'יום זה דר' (ראה לעיל מס' 21) קלושה כי הוא מופיע רק בהקשר לראש השנה. בנוסף, השם המלא של הלחן 'יום זה לישראל' מופיע פעם אחת בס' אמרי נועם עם הפיוט של ג'ארה 'יחודך רעיוני ה' רועי' (ז"י תמיד, כז). 'יום זה לישראל' מיוחס בטעות לר"י. ברנשטין הוכיח שהוא פרי עטו של הפייטן יצחק חנדלי שחי ופעל בקהילת כפא שבחצי האי קרים בראשית המאה ה"ו. לפי ברנשטין הפיוט לא נדפס במחזור ארס'צובא (1527) כפי שטענו קודמיו.⁴⁷ הפיוט התחבב מאד על קהילות ישראל במזרח ומשוררים מאוחרים השלימו את האקרוסטיכון המקורי החסר 'יצחק ל זק' 'ליצחק לוריא חזק' וגם 'ליצחק סלמה חזק' (ראה אוסף פיוטים מקורפו בכ"י בודליאנה, קטלוג גויבאואר מס' 2503, ס' 41, כפי שכבר העיר ח' שירמן במאמרו, אוסף פיוטים מתורכי, עמ' 393, הערה 11). ציון הלחן חזה כבר מופיע עם הפיוט 'בקראי ענני אלהי צדקי' מאת שלמה מבורך בכ"י, מס' סד, ושם אנו מתוודעים למקורו הספרדי, כי בכותר כתוב: 'לחן יום זה לישראל שהוא לחן פואיס ווש מי פירישטיד' (Pues vos me feristes). רישום בתווים של נוסח הלחן הזה ראה: די סולה, מס' 20, עמ' 20.

מס' 23: 'יום יום ידרוש'. נראה שהכוונה ללחן תשיר של ר' ישראל ג'ארה 'יום יום ידרוש' לך רעיוני' (ז"י תמיד, פא).

מס' 24: 'יחידתי באי' [בית אל לבב חוקר]. פיוט לר' ישראל ג'ארה (ז"י חדש, לט) ולחנו המקורי תורכי. אצל גאלייגו לחנו ספרדי 'קאנטה גאליי קאנטה' (ראה להלן).

מס' 25: 'ימי צבאי איחל'. זה אחד הלחנים הנפוצים משירי ר' ישראל ג'ארה ומקורו תורכי (ז"י תמיד, ריא). ג'ארה עצמו הגדיל להודק ללחן שירו הוא וכבר מופיע בחלק השני והשלישי של זמירות ישראל (ז"י, שבת, כב, לח; חדש, יב) ובאופן יותר נרחב בש"י (דף 2 ע"א, ס' א; דף 16 ע"א, ס' לג; דף 29 ע"א; דף 158 ע"א, ס' טו; דף 163 ע"א, ס' י).

47 ש' ברנשטין, 'זמר' מיוחס בטעות לר"י, ספר הדאר למלאת לו שלושים וחמש שנה, ניו יורק תש"ן, עמ' 83-85.

מס' 28—29; 'יעירוני' קשה לקבוע. יתכן שהכוונה לפיוטו של ר' יהודה הלוי 'יעירוני רעיוני וסוד לבי ומשאל' שהוא נפוץ ביותר בקהילות הספרדים ובאיטליה. יותר מסתבר שזה לחן לפיוט נפוץ 'יעירוני ימי קדם', שנדפס בשו"ת. שמו המלא של לחן זה מופיע בס' אמרי נועם פעם אחת עם הפיוט של ג'ארה 'חיש מזוהו אליהו התשבי הוא' (ז"י תמיד, רכה). 'יעירוני' הוא הלחן העברי הנפוץ ביותר בס' אמרי נועם ואחד הנפוצים גם אצל ר' ישראל ג'ארה (ז"י תמיד, כח; שבת, כג, לד, מז) ובש"י (דף 2 ע"ב, שיר ג; דף 18 ע"א, שיר מ).

מס' 28: 'ימשול בי בן' לחן הפיוט של ר' ישראל ג'ארה 'ימשול בי בן דוד עד אן יהי אויבי מושלי' (ז"י תמיד, קסב). במקור לחנו תורכי.

מס' 27: 'יסלד בחילי' לחן הפיוט 'יסלד לבי בחילו כי רחק גדוד גואלו' לר' ישראל ג'ארה (ז"י תמיד, קל). במקור לחנו תורכי. ג'ארה משתמש בו כלחן עברי (ז"י שבת, י; חדש, סא).

מס' 31: 'יראים מחטאם' תוכחה ליום הכיפורים 'יראים מחטאם יהמו' לר' ישראל ג'ארה (ז"י חדש, שכו) ובמקור לחנה תורכי.

מס' 32: 'ירחיק גדוד' לחן הפיוט 'ירחיק גדוד דוד נאמן' לר' ישראל ג'ארה (ז"י תמיד, קפו) ובמקור הוא תורכי. בציונו העברי הוא מופיע בס' זמירות ישראל כמה פעמים (שבת, ו, לט, מט; חדש, טו, נו). ג'ארה חזר להשתמש בלחנו הוא לשיר חתונה הכלול בש"י (דף קסא, ב).

מס' 34: 'כל העולה' לא עלה בידינו לזהות ציון-לחן זה.

מס' 35: 'לבי ומעי יהמו' לחן השיר 'לבי ומעי יהמו לך דוד ושועה ינאמו' לר' ישראל ג'ארה (ז"י תמיד, קמו). במקור הלחן תורכי אבל כבר בס' זמירות ישראל מופיע בכינויו העברי (ז"י שבת, ג; חדש, א).

מס' 38: 'מועד לפסת' הכוונה ללחן הפיוט 'מועד לפסת גילי' שמופיע בס' אמרי נועם עם ציון הלחן 'שרעת עניים'.

מס' 39: 'מומרת שיר ושבחה' פיוט מאת ר' משה אבן חביב.⁴⁸ לחנו המקורי של פיוט זה הוא של הויליאנסקו הספרדי 'אנימיגה לי סוי מאדרי' (ראה ב"ק וכן הדיון על השפעת המבנה של השיר הספרדי על השיר העברי אצל אבנארי).⁴⁹ גאלייגו שמר על ציון הלחן הספרדי המקורי בס' אמרי נועם. ההסבר לכך הוא שמול עיניו עמד כמעט בודאות טופס של הספר 'בקשות' (קושטא ש"ה). הלחן בזהויו העברי היה נפוץ מאוד כבר אצל ר' ישראל ג'ארה שהשתמש בו לבקשה לר"ה 'שוחרר אל ומקדשו' (ז"י חדש, ב) ולבקשה לחנוכה 'ימי חנוכה גואלי חק לישראל העמיד' (ז"י חדש, יד) שאף מופיעה עם ציון הלחן

48 על זמני המחבר וניתוח ספרותי של פיוט נפוץ זה ראה: ט' בארי, עלייתו של המשקל ההברתי-פונטי בשירה העברית בימי הביניים, מחקרי ירושלים בספרות עברית, ח (תשמ"ה), עמ' 70—50.

49 ח' אבנארי, מנגינות עתיקות לפזמונים ספרדיים, אוצר יהודי ספרד, 3 (תש"כ), עמ' 149—153.

הזה גם בס' אמרי נועם. הלחן המשיך לשמש את גא'ארה ועל פיו חיבר שירים נוספים שכלולים בש"י (למשל דף יא, א, שיר כג), וגם אצל ר' מנחם די לונגאנו (שתי ידות, ויניציאה שצ"ח, דף פ, א [לפי מספור מתוקן] לשירו 'אני היא יעלת התן'). גאלייגו משתמש בלחן גם לפזמון לשבועות מאת הפייטן שמעיה 'אני לדודי ובלבי היתה אש אהבתו' שנדפס לראשונה בס' אמרי נועם.

מס' 40: 'מתוך דבר תורה' לחן הבקשה לשבת 'מתוך דבר תורה ממנו בפי דבש' לפייטן בשם משה, שהיתה נפוצה בין ספרדי המזרח. שיר המקור מופיע בשז"ת, קנה, במחזור רומניא ובמקורות קדומים אחרים.

מס' 41: 'מתי יבושר עם' פיוט נפוץ של פייטן בשם אלעזר. הודפס לראשונה בשז"ת, פט. הלחן הזה היה חביב על פייטני תורכיה. ציונו מופיע לראשונה בכי"ת לפיוט של יצחק סלמה 'אל חי לך נפשי צמאה' (מס' 16). הפיוט 'מתי יבושר עם' מרשר על-ידי יהודי מארוקו ואיטליה עד לעצם היום הזה. ראה: לוי, III, מס' 145—146.

מס' 43: 'פרשו' לחן הפיוט 'פרשו עלי מזיו שכינתך' מאת פייטן פרוכנסלי בשם יוסף. הלחן של השיר הזה היה כנראה נפוץ. בספר פזמונים של דוד דה סילוה (כ"י מונטיפיורי 238) הוא מופיע כמה פעמים.

מס' 49: 'שיר אחדש' לחן הפיוט 'שיר אחדש בין אמונים אחרי שרים וגננים' לר' שלמה מזל טוב (ראה: שז"ת רע, שם לחנו 'מי כהחכם [ומי שם פה לאדם]'). ר' ישראל גא'ארה חיבר על-פיו את שירו לשבת וישלח 'גל יעקב במלכו ישמח ישראל בעושרו' (ז"י שבת, ח). בס' אמרי נועם ציון הלחן לשיר הזה (דף סא) הוא 'תורקי'. השוואה בין גירסת השיר בס' אמרי נועם לשיר המקור יש בה כדי ללמד שגאלייגו רשם שיר זה מזכרונו.

שז"ת	ס' אמרי נועם
שיר אחדש בין אמונים	שיר אחדש בין אמונים
אחרי שרים וגננים	אחרי שרים וגם נוגנים
בעלמות שיר ומינים	בעלמות שיר ומינים
אשמחה לפני ה'	אשמחה לפני ה'
לו יהלל פי אזמרה	
כי בעת צרה לעזרה	
הוא אלהים חי ונורא	הוא אלהים חי ונורא
זמרו כי טוב ה'	זמרו כי טוב ה'
	אהלל פי בזמרה
	על כל ברכה ותהלה
	כי בעת צרה לי לעזרה
	יגדל נא כח ה'

מה ידידות משכנותיו
מה מאד רב מעלותיו
יעלו בהן משרתיו
לחזות נעם ה'

אדוין סרוסי

ס' אמרי נועם

שזר"ת

המרומם על כל הברכה
לו יאתה המלוכה
אהלל שמך ואברכה
יהי מבורך שם ה'

המרומם על הברכה
יאתה לך המלוכה
אזכרת שמך אברכה
אומרה ברוך ה'

חק זמן קץ הפלאות
הראנו יה צבאות
קבצה צאן בתלאות
שם בחצרות בית ה'

מס' 51: 'שעריך'. נראה שהכוונה ללחן הפיוט הנפוץ של רשב"ג 'שעריך בדופקי יה', שנוקק לו גם ר' אלעזר אזיקרי בפיוטו 'אומרה שירה לפני יוצרי באימה' (ספר חרדים, ר' מהדורת ווארשה 1872, דף לב, א). על נוסח השיר הזה כפי שמושר בשירת הבקשות של יהודי שאלוניקי ראה: לוי, X, מס' 4.

רשימת הלחנים הספרדיים

מס'	פא	אס	אב	בעמוד	לשיר	מס'
1	2205	1	1	ח	184	Abrasme tú el hermitaño
2	568A		15	י	226	Aquel pastorcico madde
3	2219		33	יא	153	Canta gallo canta
4	850?		37	ת	1	Corazón triste no desmayes
5	226/2221		41/42/53	מ	65	De chiquita
6			7	יא	6	Donde nacen las rosas
7		66C	73	י, לד	58, 262	En Paris [está]
8	975		85	י	179	Estos mis cabellos madre
9		44B	113	ט	144	Los ojos de la niña
10	681		116 (= 70)	ט	198	Mal enemiga le soy
11			141	לז	27	Paloma voladera
12	741		146	ע	165	Pártome de amor
13		51	147	מט	127	Paseabase Silvana
14			153	ת	2	Pues tanto me sigue la desdicha
15	2252		155	ז	88	Que buscáis aquí serrana
16	618?		173	טז	26	Si de amor se muere
17	1097	58	177	ז	263	Si las manos tengo
18			181	ז	227	Si te alegraras de mí
19			182	יב	43	Si te suelto las cadenas
20		59A-C		ב	194	Subierase en altas torres
21			193	סד	136	Unas pocas de palabras
22			27	יד	161	Y dice galana y bella
23		75	214	לת	74	Yo me alevantara madre

רשימת קיצורים בטבלה ובדיון בלחנים בספרדית:

- אב 'Cantos españoles antiguos mencionados en la literatura hebrea', *Anuario Musical*, 25 (1971), 67—79.
- אס S. G. Armistead and J. H. Silverman, 'El antiguo cancionero sefardi: Citas de romances en himnarios hebreos (siglos XVI—XIX)', *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 30 (1981), 453—512.
- פא Margit Frenk, *Corpus de la antigua lírica popular española (siglos XV a XVII)*, Madrid 1987.
- פפ *Cancionero musical de palacio* (siglos XV—XVI), ed. J. Romeu Figueras, Barcelona 1965.
- קמ *Cancionero musical de los siglos XV y XVI*, ed. F. A. Barbieri, Madrid 1890.

עיון ברשימת הלחנים הספרדיים בס' אמרי נועם מאפשרת הערכה של אוצר השירה בספרדית של יהודי שאלונקי בראשית המאה הי"ז. מרפרטואר זה זיהינו שירים השייכים לג'אגרים שונים ובכלל זה רומנסות וויליאנסיקוס (שירי עם סטרופים). רק שבעה מתוך השירים בספרדית היו ידועים ממקורות מוקדמים יותר (ארבעה מספרי ר' ישראל ג'ארה, שנים מספר בקשות קושטא, ואחד מספר השירים של ר' יוסף גאנשו). היתר מופיעים לראשונה (בחלקם בפעם היחידה בכל הספרות) בס' אמרי נועם.

הערות ללחנים בספרדית

1. 'אבראשמי טו איל אירמיטאניד' ('פתח נא לי, נזיר מתבודד'). עד עתה היה ידוע רק מס' אמרי נועם. כעת מצאנו אותו גם בכתב־יד פזמונים מאוסף מ' בניהו כציון לחן לבקשה 'שערי סליחתך' (דף יז, ב). פרנק מציינת שציון הלחן הזה היה נפוץ גם בדפי שיר (pliegos sueltos) בספרד במרוצת המאה הט"ז, אך השיר במלואו לא נודע. כפי שמציינים ארמיסטד וסילברמן, למרות שהפניה לדמות הנזיר המתבודד מופיעה בכמה רומנסות, נראה שמדובר כאן בויליאנסיקו.
2. 'אקיל פאשטוריקו מאדרי' ('הרועה הקטן ההוא, אמא'). השיר הזה נפוץ ביותר בספרד והוא ידוע כציון־לחן וגם בנוסחאות 'דתית' (a lo divino) במקורות לא יהודיים. הטקסט הודפס לראשונה בספר השירים של Ambrosio Montesino שיצא לאור בטולידו בשנת 1508 (הוצאה מודרנית בעריכת A. Pérez Gómez, 1964):

Aquel pastorcico madre
que no viene,
algo tiene en el campo
que duele.

עיבוד מוסיקלי של הויליאנסיקו הזה מהמאה הט"ז, נשתמר בקמד"פ (מס' 311). גירסה של השיר העתיק הזה נמצאה במסורת שבעל־פה בספרד: S. Córdoba y Oña, *Cancionero popular de la Provincia de Santander*, Santander 1948—1932, vol. 2, p. 272.

3. 'קאנטה גאליז קאנטה' ('שיר תרנגול, שיר'). גאליזו הוסיף ציון לחן זה לשירו של נג'ארה: 'יחידתי בואי בית אל' כי במקור ('זי צפת קו: זי' שאלוניקי, קח) ציון הלחן הלועזי הינו אחר ('ארידידור דף קאידי', אבנארי חשבו לספרדי). בהמשך גאליזו משתמש בלחן 'יחידתי באי' (דף לה, א) כלחן בפני עצמו.
מ' אטיאש מביא שיר לילודת בשאלוניקי שמתחיל באותן המילים (רומנסו ספרדי, מהדורה שניה, ירושלים תשכ"א, מס' 121—122). לפנינו, איפוא, מקרה מופלא של השתמרות שיר ספרדי בין היהודים משך 500 שנה. להלן השוואה בין הבית הפותח של השיר הספרדי באנטולוגיה של פרנק (M. Frenk, *Lírica española de tipo popular*, *Edad media y renacimiento*, 6th, ed., Madrid 1980, no. 589) לבין אטיאש:

פּרנק	אטיאש
Canto, gallo, canta que quiere amanecer, canta rosilón del día que quiere esclarecer.	Canta, gallo, canta que ya v'amanecer, si durmis parida con bien disparteis.

ובתרגום:

פּרנק	אטיאש
שיר, תרנגול, שיר שהשחר רוצה להפציע, שיר, צרצר היום שהשחר העיר.	שיר, תרנגול, שיר שהשחר כבר מפציע, אם את ישנת יולדת התעוררי בטוב.

נוצרים חיברו גירסה בעלת תוכן מקודש להם (Francisco Ocoña, *Cancionero para Cantar la noche de Navidad* ... Alcalá 1603, ed. A Pérez Gómez, Valencia: (1937, p. 10

שיר, תרנגול, שיר	Canta, gallo, canta
שיר כי כבר מפציע	canta que amanece
ואת בתולה קדושה	y tú virgen santa
בטנך פורח	tu vientre florece

יצויין ששיר ספרדי אחר שנפוץ בקרב היהודים, 'יא קאנטאן לוש גאליז' ('כבר שרים התרנגולים'), שכנראה הינו גירסה אחרת (אולי מוקדמת) לשיר ה'ג', מופיע כציון לחן בכי"ת (מס' 41) ואצל נג'ארה בש"י (דף מ, ב ומ"ב, א). אף לשיר זה וזהו מקבילות בספרות המוסיקלית הספרדית מהמאה הט"ו ('ק"מ, מס' 413) וגם גירסה דתית נוצרים (ראה: Montesino, *Cancionero*, מוזכר לעיל במס' 2).

4. 'קוראשון טרישטי נו דישמאייש' ('לב עצוב אל תתיאש') אבנארי השמיט ברשימתו את המילה 'נו'. מיועד לפיוט 'אב חי רחמן עורה נשגב ונבדל' (אולי של יצחק סלמה) המופיע בכי"ת (דף סו, ב) ללא ציון לחן. נראה שגאליזו מתכוין לגירסה של שיר עממי שנמצא בנוסח יחיד בכ"י 17.698 של הספריה הלאומית במדריד ואשר נרשם בטולידו בסביבות 1560—70 (ראה גם קמד"פ, מס' 299, 375). השיר פותח:

ליבי, אל תתיסר
 אם היום נושבת רוח קלה, מחר תסערה
 Corazón mío, no tengas pena
 si hoy corre brisa mañana vendoval

ושים לב להקבלה הפונטית המעניינת בין המילה 'צבדל' ל- vendoval.

5. 'די גיקיטה' ('מקטנות'). ידועים לנו בספרות העברית שתי התחלתאות באותן המילים:
 'די גיקיטה מאטאש אמור' ('מקטנות את ממיתה אהובתי'; ו'י שאלוניקי, תוספות, לד)
 ו'די גיקיטה מי קריארו' ('מקטנות גידלו אותי'; גאנשו, קנו). גירסה של השיר הראשון
 ('De pequeña matas amor') מוזכר באחד המחזות של המחזאי Gil Vicente (קובץ
 יצירותיו יצא לאור בליסבון, 1562).

המוסיקולוג א' בירנבאום פירש את המילה 'גיקיטה' ('chiquita') כ-'giqueta' (!).
 דהיינו צורה מקוצרת של 'gigue' (ריקוד נפוץ מתקופת הבארוק בדרך כלל במשקל 6/8
 או 12/8). כיון שמצא רק מגנינה אחת במשקל הריקוד הזה ברפרטואר היהודי הספרדי
 (זוהי מגנינה לשירת הים לשבתות שנפוצה מאוד בקהילות לונדון ואמסטרדם), הוא
 התאים אותה לפיוט של גאלייגו על-פי האמור בס' אמרי נועם (פזמון לפורים: אסור לן
 למשתיא ... Zum Purimfeier, Königsberg, 5654/1894)

6. 'דונדי נאשין לאש רואש' ('היכן צומחות השושנים'). שם הלחן המלא הוא 'אלה
 גואירטה דונדי נאשין לאש רואש' ('אל הגן שבו צומחות השושנים') שמופיע בו'
 שאלוניקי תוספות, לג וגם מוזכר בס' שארית ישראל לר' ישראל נג'ארה שהיה ברשותו
 של א' דנון (שם, דף 136). עד עתה לא נמצאו מקבילות ספרדיות לשיר זה.

7. 'אין פאריש [אישטת]'. ('בפריס [היתה]'). זוהי הרומנסה El sueño de Doña Alda
 ('חלומה של דוניה אלדא') השייכת למחזור הרומנסות הקרולינגיות (מסיפורי הקיסר קרל
 הגדול). רומנסה זו היא מן הנפוצות בין היהודים הספרדים במארוקו הספרדית, תורכיה
 ובעיקר בשאלוניקי מהמאה ה'ט"ו ועד היום. תחילת הרומנסה העתיקה גם במקורות ספרדיים
 לא יהודיים: En Paris está Doña Alda, la esposa de Don Roldán

רציפות חיי הרומנסה הו בשאלוניקי מאז ימי גאלייגו מוכחת גם על ידי עדויות מוקדמות
 נוספות מתקופות שונות, כגון ס' רננת מוזמר (1684) לר' שמואל מדיאנו, בו המשורר
 נזקק ללחן של אותה רומנסה לאחד מפיוטיו (דף יח, ב). לעתים מוזכר כציון לחן במקורות
 העבריים טור אחר השייך לאותה רומנסה: 'און שואיניו שוניי מיש דואיניש', ('חלום
 חלמתי, גבירותי') כגון ומירות ישראל (צפת, מס' 76; שאלוניקי, נוספות, לה). לגירסה
 שאלוניקאית שנאספה בעת החדשה ראה: אטיאש, רומנסרו ספרדי, מס' 28.

8. 'אישרש מיש קאיליחש מאדרי'. ('השערות האלה אמי'). מיועד לפיוט של יצחק
 סלמה 'ישע חוסה להמוני, אלהי עולם ה' שמופיע לראשונה בכ"ח (דף סח, ב) ללא ציון
 לחן. שיר ספרדי זה היה נפוץ ביותר בדפי שיר (pliegos sueltos) וגם כציון-לחן. עיבוד
 מוסיקלי שלו מאת המלחין הדגול Luis Milan יצא לאור במאה ה'ט"ו (Libro intitulado el Cortesano, Valencia 1561)

9. 'לוש אוגוס די לה גינייה' ('עיניה של הילדה'). מיועד לבקשה 'יום שביעי שבת תשמור'
 שמודפסת לראשונה בבקשות קרשטא (דף כ, ב) ושם לחנה ספרדי אחר 'טאניין לה מישא.
 פרנק מציעה פתרונות לשני המקרים:

- (1) אימרה או שיר הלצה המופיע ב: Gonzalo Correas, *Vocabulario de refranes*, Madrid 1942, p. 473b
 (2) שיר עממי, Juan Fernández de Heredia, *Obras*, ed. F. Martí Grajales, Valencia 1913, p. 110

Tañen a misa replican a dos	יום שביעי שבת תשמור
muriose una vieja perdónela Dios	לכן נאמר בו שמור וזכור
Los ojos de la niña lloran sangre	יום שביעי שבת תשמור
ahora venirá quien los acalle	לכן נאמר בו שמור וזכור

שים לב ששני השירים הספרדיים הם בעלי 11 הברות פונטיות לטור ושהפיוט העברי שזמר על התבנית הזו בטור השני.
 גם בשיר עברי זה גירסתו של גאלייגו שונה מהגירסה המוקדמת יותר, אך במקרה זה נראה שלמראה עיניו היה נוסח מסודר יותר של השיר (ראה האקרוסטיכון 'עקב' שמשושש בבקשות קושטא). טורי הסיום שונים לחלוטין בשתי הגירסאות:

גאלייגו	בקשות קושטא
ויהיו ימיך בהשקט ובבטחה	בספר צדיקים טובתך חקוקה
ועם שמחתך לדלים תזכור	בעולם נפשות תורתך לזכור

10. 'מאל אינימיגה לי סוי' ('הנני לה אויב מר'). זה הלחן המקורי לפיוט 'מוזמרת שיר ושבה' כפי שמופיע בספר בקשות קושטא. מדובר בויליאנסיקו ספרדי נפוץ ביותר במאה ה־15 שזכה גם לעיבוד מוסיקלי אשר הונצח בק"מ, מס' 4. על הקשר ההדוק שבין מבנה השיר הספרדי והפיוט העברי האריך ח' אבנארי⁵⁰ יש לציין שבמרוצת הדורות הלחן 'מוזמרת' הפך לאחד הלחנים העבריים הנפוצים ומקורו הספרדי הלך וגשכת.

11. 'פאלומה בולדירה' (יונה מעופפת). לא זהינו שיר זה. אולי קשור ללחן 'טריש פאלומאש ואן בולאגנד' ('שלוש יונות מעופפות'), שהחוקר הספרדי מאגריקה די לארה מצאו בסרטינו בראשית המאה הנוכחית בעותק של זמירות ישראל (מהדורת בילוגרדו).

12. 'פרטומי די אמור' ('הנני נקרע מאהבה'). לחן ספרדי שנפוץ בין היהודים. נג'ארה התקין אותו לשיר החתונה שלו 'עלת המור ומדברך נאוה' ('ציון-הלחן בוי' כולל גם את הטור השני של השיר הספרדי 'קי נו לו פואידו אנטנידיר', 'שאיני מסוגל להבין') וגאלייגו שמר במקרה זה על הלחן המקורי. ספק גדול אם המדובר בגירסה יהודית לשיר הספרדי 'No l'entiendo al amor, madre' שכלול ב־ Cancionero של הכומר Montesinos משנת 1508, דף 91.

13. 'פאשיאבאשי סילבאנה' ('מטיילת לה סילבאנה'). זוהי הרומנסה של סילבנה שנש-תמרה עד הדור האחרון במסורת שבעל־פה בקרב יהודי שאלוניקי. לחנה הותאם על ידי

נג'ארה לשירו המפורסם 'יגלה כבוד מלכותך', וגאלייגו שמר, גם במקרה זה, על ציון-הלחן שקבע המשורר.⁵¹

14. 'פואיש טאנטו מי שיגי לה דישדיג'ה'. ('כה רודף אותי המזל הביש'). אבנארי קרא 'רישדיגה' (risageda). לא עלה בידינו לזהות שיר ספרדי זה.

15. 'קי בושקאייש סיראנה'. ('מה את מחפשת בת-ההרים?'). אבנארי קרא 'סיראנה'. הפנייה לבת ההרים שכיחה בשירים ספרדיים מהמאה הט"ו. שמא מדובר כאן בגירסה יהודית לשיר 'Pascisme ahora allá serrana', ק"מ, מס' 446, 427.

16. 'שי די אמור שי מואירי'. ('אם מאהבה מתים'). אבנארי קורא: 'מורירי' ('אמות'). קרוב לדאי שזו גירסה יהודית לשיר הספרדי 'Si amores me han de matar' שזוכר על-ידי המוסיקאי Luis de Milán, *Libro intitulado El Cortesano*, Valencia 1561, fol 32v.

17. 'שי לאס מאנוש טינגו'. ('אם יש לי ידים'). ציון-הלחן לפיוט 'שירו נא לאל בשחר' מהפיטון יוסף (אולי יוסף סלמה?) הועתק על-ידי גאלייגו כמו במקור בספר בקשות קושטא. פרנק זיהתה את השיר בדפוס ובשני כ"י מהספריה הלאומית במדריד: Juan Fernandez de Heredia, *Obras* (Valencia 1562, ed. R. Ferreres, Madrid 1955), p. 122; Ms. BNM 2621, fol. 184v; Ms. BNM 3593, fol. 73r. זה מקרה המתקרב ל'קונטרפסטה'. שים לב שחשיר הספרדי והחיקוי העברי פותחים בטור בעל שלוש צלעיות קצרות עם חרוז דומה בשתי השפות.

Que las manos tengo blandas	שירו נא לאל בשחר
del broslar	לצור שוכן עליה
no naci para segar	הללו הללויה

18. 'שי טי אליגראראש די מי'. ('לו שמחת בגללי'). אבנארי קורא: 'אלינבאראש' (alinbaras). טרם זוהה.

19. 'שי טי שואילטו לאש קאדינאש'. ('לו שחררתי את השרשראות'). אבנארי קורא 'קורינשו' (corinos). טרם זוהה.

20. 'שוביראשי אין אלטאש טוריש'. ('עלה למגדלים גבוהים'). ציון לחן זה הושמט על-ידי אבנארי. זו תעודה בעלת חשיבות רבה על קיום הרומנסה Peranzules אצל היהודים הספרדיים כמאתים שנה לפני העדות המוקדמת ביותר שהיתה ידועה עד כה, ואשר מצא מגריקה די לארה במחקרו בסארייבו בראשית המאה הזו. ארמיסטד וסילברמן טענו שהאחחלתה שמצא מגריקה היא עיוות של הפתיחה העתיקה של הרומנסה Peranzules:

Sevilla está en una torre / la más alta de Toledo

אנו סבורים שטעות בידם. כבר בזמנו של גאלייגו הייתה ידועה בין היהודים הפתיחה אשר בגילגולה המודרני היא:

51 על הפיוט של נג'ארה והרומנסה של סילבנה ראה עתה א' סרוסי, 'יגלה כבוד מלכותך': הארות מוסיקליות לשיר של ר' ישראל נג'ארה שבפי השבתאים, תרביץ (בדפוס).

Camine por altas torres / altas torres de allí arriba

גאלייגו התאים את המגנינה של הרומנסה לבקשה לשבת 'מה ידידות מנוחתך' כי מצא שטור הפתיחה של השיר העברי דומה בחרו ובמבנה לזה של הרומנסה ('מנוחתך' = torres ; 'המלכה' = arriba).

21. 'אונאש פוקאש די פאלאבראש' ('מקצת מילים'). מופיע גם אצל ג'ארה ('זי חדש, ל). כנראה בעל תכונות של קינה או תוכחה כי גאלייגו הועידו לסליחה ליום הכיפורים יה' לך עיני נשאתי שמע לקול שועתי' ואילו ג'ארה נוקס ללחן זה לתוכחה 'הגה חכי מוסר השכל ותוכחת מגולה'. טרם זוהה.

22. 'אי דיזי גאלאנה איבלייה' ('הגיד, צחה ויפיעיה'). הועתק מספרו של ג'ארה ('זי תמיד, נו) עם הפיוט המקורי 'מלא פי תהליך לילה אתן זמירות'. טרם זוהה. שמא מדובר בשיר חתונה עתיק? בכ"י שארית ישראל שראת דגון מוכר לחן ספרדי שתחילתו דומה לשיר שמעסיק אותנו כאן: 'מורניקה מורניקה גאלאנה אי ביליא' (שחרחרות, שחרחרות, צחה ויפיעיה).

23. 'יו מי אליואנטארה מאדרי' ('אני הייתי קם, אמי'). האתחלתה הספרדית הוזהרה כשייכת לרומנסה העתיקה La lavandera de San Juan, הפותחת:

Yo me levantara madre / mañana de Sant Juan

הלחן מידע לשיר לסעודת פורים 'אקום להודות לך אל יוצר אורים'.

כללו של דבר

העיון המעמיק בתוכן המוסיקלי של ס' אמרי נועם מלמד שיש בתעודות מהסוג הזה כדי להרים תרומה נכבדה לחקר מסורת המוסיקה של היהודים הספרדיים. הספר פותח צוהר לאוצרו המוסיקלי של החזן הספרדי משאלוניקי בראשית המאה ה"ז. אנו מתוודעים לרפרטוארים השונים שהיו נהירים לו: לחגי תפילות, לחגי פיוטים עתיקים וחדשים, מבחר לחנים ספרדיים מסוגים שונים (רומנסות וויליאנסיקוס, ואולי גם שירי חתונה בספרדית, בלעדיים ליהודים). מספר לחנים תורכיים (למרות שלא נוקב בשם) וכן לחן ערבי אחד שהגיע לידי. גאלייגו תיאם את הלחנים לשירים השונים לפי הפונקציות הליטורגיות או החברתיות שלהן נועדו. בהקשר זה יש להדגיש שתי תופעות הבולטות לעין: האחת, שהרוב המכריע של הלחנים הספרדיים מיועדים לשירת הבקשות של אש-מורת הבוקר (ואילו היתר ברובם מיועדים לשירי פורים); והשנייה, התגבשותו של רפרטואר לחנים לימים הנוראים שדומה להפליא לזה של החזן הספרדי בן זמננו. ההמשכיות הזו ברפרטואר המוסיקלי לימים הנוראים היא עדות מוצקת לעתיקותו של הרפרטואר המוסיקלי הזה.

ס' אמרי נועם פותח שערם להבנת תהליך הגיבוש של מסורת המוסיקה של היהודים הספרדיים והפורטוגאליים בקהילת אמשטרדם על שלושתיה במערב אירופה (לונדון, האמבורג, באיין, בורדו) ויבשת אמריקה (האיים הקאריביים, ארה"ב). גאלייגו היה אחד העושים בהבאת המסורת המוסיקלית המזרחית, בעיקר זו של שאלוניקי, לקהילת האנוסים

במערב. חזנים מצפון אפריקה, כגון ר' יצחק עזיאל מפאס, אף הם תרמו את חלקם לרפרטואר המוסיקלי של הקהילה באמשטרדם בראשיתת. מאז ועד היום משולבים בליטורגיה של הקהילות הספרדיות-פורטוגאליות במערב אירופה מרכיבים מזרחיים, צפון-אפריקאיים ומקומיים, שנוספו במשך הדורות על-ידי החזנים שעברו לפני התיבה בקהילות אלו.

ס' אמרי נועם זכה לתפוצה והשפעה רבה בגלויות שונות. הוא שימש ככלי ראשון לפירסום שירת הקודש הספרדית מהמורה במערב אירופה, איטליה וצפון אפריקה. הס' זמירות ישראל לר' ישראל ג'ארה, שאף הוא זכה להתפשט באותה עת, הציג בפני הקורא את הדיואן של גדול המשוררים בתקופתו ותוכן מוסיקאלי חדשני, שעד אז היה זר לרוב החזנים הספרדיים (פיוטים מסודרים לפי מקאמים תורכיים). הס' אמרי נועם לעומתו הביא מבחר של שירי קודש מתקופות היסטוריות שונות מותאמים ללהנים עבריים וספרדיים שהיו ידועים בפי הרוב. יתירה מזאת, הוזיקה של סדר הפיוטים בס' אמרי נועם לסידור ולמחזור, חיבבה אותו בעיני החזנים.

ספרו של גאליגו נמצא אם כן בחוץ בין ספרי הפיוטים הספרדיים שערכו משוררי המאה ה"ט (כגון ס' בקשות קושטא, ס' שירים וזמירות ותשבחות וס' זמירות ישראל) לבין אסופות פיוטים דומות המיועדות לזימרה באירועים ליטורגיים, באשמורות ובהודמ-נויות חברתיות אחרות מחוץ לבית הכנסת שהודפסו למכביר ברחבי אגן הים התיכון, החל מהמחצית השנייה של המאה ה"ט. העתקים מס' אמרי נועם מצאנו גם בכתבי יד מהמאות י"ז וי"ח. נזכיר כאן למשל את ספר הפזמונים של החזן דוד דה סילוה מבית הכנסת הליאנטיני בויניציאה (כ"י מונטיפיורי 238) וכ"י אוקספורד מס' 1191 שמקורו בצפון אפריקה. המקור הראשון, שמתוארך בשנת 1650 לערך, בנוי בצורה דומה לס' אמרי נועם. נמצאים בו כחמישים פיוטים מס' אמרי נועם כולל שלושה משיריו של גאליגו עצמו, עובדה אחרונה זו לא מותירה מקום לספק שהחזן דה סילוה החזיק בידו את ספרו של גאליגו. זאת ועוד, בין הלהנים הנזכרים בכתוב-היד של חזן ויניציאני זה נמצא לחן הפיוט של גאליגו 'פורים פורים פורים לנו', סימן שלחנו הספיק להתפרסם מעבר לאמשטרדם דור אחד אחרי חיבורו. בכ"י אוקספורד, הכולל העתקים ממקורות שונים, יש מספר דפים (דפים 82—97) המהווים יחידה בפני עצמה והכוללים שירים שהועתקו מס' אמרי נועם.⁵²

גאליגו פעל, איפוא, בשאלוניקי, באמשטרדם ואולי גם בארץ-ישראל כשליח ציבור, מבצע ומחבר שירים. ככל חזן נודד, הוא הפיץ מנהגי שירה ותפילה מעיר הולדתו ואת לחניהם בכל מקומות שבתו. גאליגו הוא דוגמה לדמות החזן הנודד ורב הפעלים האחראי במדידה לא מבוטלת לגיבושן של מסורות המוסיקה היהודית. יאים דברי ר' סעדיה לונגו בקינה על מות גז"י יאודה עזרא בשאלוניקי: 'פייטן, מזמר וחזן'.⁵³

52 נוסף שהמקובל ר' אברהם אבן מוסה שפעל במרוקו ובטוניסיה (נפטר ב־1733) חיבר שיר לפורים בלחן 'פורים פורים לנו' והרי לך הוכחה נוספת לאהדה שזכה שירו של גאליגו. ראה: מ' בניהו, רבי אברהם אבן מוסה ובנו רבי משה, מיכאל ה (תשל"ח), עמ' ט—קלג. 53 א"מ הברמן, קינות על חכמי שאלוניקי מרבי שלמה לבית הלוי והמשורר סעדיה לונגו, ספונות, יב (ספר יונן ב), ירושלים תשל"א—תשל"ח, עמ' עז—עז.

הפייטנים בספר אמרי נועם

הספר אמרי נועם הוא חיבור אנתולוגי מקיף שנועד לספק פיוטים וקטעי אמירות למעמדים שונים בחיי הכלל והפרט. כלולים בו מאתיים ושמונים קטעי שירה שחולקו על פי תכניהם ויעודם. כשבעים יוצרים מייצגים כמעט את כל המפתח של השירה העברית מראשית התקופה הספרדית ועד לימיו של העורך.¹

את המשוררים הרבים הכלולים באמרי נועם ניתן לחלק לשלוש קבוצות עיקריות.² הראשונה היא הקבוצה הספרדית ובה ייצוג יפה של המשוררים מתקופת ספרד הקלאסית. מיצירתו של רשב"ג מובאים בספר חמשה פיוטים; מיצחק גיאת אחד; ממשא אבן עזרא אחד; מבחיי בר יוסף דוד בקודה אחד מכל אחד; מיהודה הלוי שבעה ומאברהם אבן עזרא שבעה. מתקופה מאוחרת יותר בספרד³ אנו מוצאים משירי נחום, פיוט אחד, ושלוש קינות של יוסף בן ששת אבן לטימי שעד לאחרונה לא דובר בו.⁴

פיוטיהם של המשוררים הספרדיים הקדומים שנקלטו באמרי נועם שייכים, בדרך כלל, לסוגי הפיוט שכמותם ליקטו ממורשתם של פייטני ספרד גם קובצי השירה המזרחיים האחרים. מפיוטי רשב"ג באות למשל תוכחות ורשויות; מראב"ע מובאות סליחות ותוכחות וכן זמר למוצאי שבת ופיוט לחתן. מפיוטי ריה"ל נקלטו רשויות לאומיות, בדרך כלל לשבתות הפורענות, מי כמכה (רק סופו), זמר לשבת וכן 'ברכי נפשי' ליום כיפור שגאליו מייחסו בטעות לרמב"ן. פיוט זה, למרות אורכו המופלג ובניגוד לשיטתו של המלקט, הובא כאן במילואו. מובאים בספר גם שירים של משוררים שפעלו סביב התקופה הזאת באיזורים שונים ומרוחקים, כגון יהוספיה הגר (ממרכז אירופה בראשית המאה ה"ג);⁵ יהודה שמואל עבאס (מזרח, מאה י"ב); והפייטנים אברהם ויהושע שפיוטיהם נכללו בכ"י מפרובאנס מאמצע המאה ה"ו.⁶

לקבוצת הפייטנים השנייה שייכים משוררים שחיו במחצית הראשונה של המאה ה"ז או קצת קודם לכן, במזרח. בקבוצה זו כלולים פייטנים מבני המקום, וביניהם רומניזטים,

1 בזיהוי המתברים בעזרת באוצר השירה והפיוט של י' דוידסון, וכן בכרסטת שבמפעל לחקר השירה והפיוט שליד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

2 לא עלה בידי למצוא פרטים מזהים על כל המשוררים. לפיכך מתייחסים הדברים להלן, בחכרה, למשוררים שאנו יודעים את מקומם וזמן פעילותם.

3 ישנם גם משוררים ספרדיים אנונימיים, שפיוטיהם לשבתות הפורענות נכללו באמרי נועם, על כתב יד ספרדי, מן המאה ה"ט, המכיל פיוטים אלה עמד בפירוט י' יהלום, ספר ביינארט, ירושלים תשמ"ח, עמ' 337–348.

4 עיין דב ירדן, קינות רבי יוסף בן ששת אבן לטימי, ספר זכרון להרב יצחק נסים זצ"ל, ספר חמישי, ירושלים תשמ"ח, עמ' קפה-רלו.

5 ראה עלי אצל צונץ L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, 1865, pp. 469.

6 ראה תיאורו המפורט של ד' פגיס בספר ח' שירמן, ירושלים תש"ל, עמ' 257–284.

ואחרים ששייכים לדור מגורשי ספרד. המשוררים שמקובל לראותם כבני המקום הם: אליקים הלוי; שלמה מזל טוב; יצחק סלמה ואחרים.⁷ מבין מגורשי ספרד וצאצאיהם אנו מוצאים משיריהם של משה אבן חביב; משה בן יצחק אלעזר; שלמה הלוי אלקבץ; האר"י ועוד.

בניגוד למצופה, מספר שיריהם של משוררי ספרד הקלאסיים עולה בספר על מספר שיריהם של המקומיים, אם כי יש לזכור, שבקבוצה הגדולה של המשוררים הבלתי מזוהים או המזוהים רק על פי שמותיהם יש בודאי יוצרים מקומיים רבים. יצירותיהם של פייטני קבוצה זו שייכים לסוגים שונים: רובם בקשות אבל יש בתוכם גם פיוטים לחתן ולמילה. חלק גדול מהם חוץ-ליטורגיים.

הקבוצה השלישית מימיו של גאלייגו ובחלקם גם במחיצתו והיא הגדולה מכולן, מקום של כבוד תופסים שירי ר' ישראל ג'ארה, שהוא כמעט היחיד ששיריו מצויינים בספר בכותרת יחוס מיוחדת: להי"ן (להרב ישראל ג'ארה). שלושים פיוטים מפרי עטו נכללו בספר; אין שום פייטן שייצוגו בקובץ גדול כל-כך. הנוכחות המרשימה של פיוטי ג'ארה באמרי נועם ראויה לציון לפי שהוא טיפוסי לטעמים של החוגים ושל ציבור המתפללים בתקופה שאנו עומדים בה. פיוטי ג'ארה היו נפוצים ואהודים מאוד כבר בחייו, בעיקר בשל המנגינות שנתלו אליהם.⁸ כיון שר' יוסף שלום היה קודם כל חזן, הוא דאג לקבץ בספרו את מיטב הפיוטים העפולריים של תקופתו. כך זכה ר' ישראל ג'ארה ששיריו יישמעו גם בקהילת אמשטרדם.

פייטנים אחרים מבני תקופתו של גאלייגו הם ר' יוסף גאנשו (כנראה בן זמנו של ג'ארה) המיוצג בשלושה שירים,⁹ דודו — יהודה אבן ג'אמל — בשיר אחד וכן שני הרבנים מאמשטרדם, ר' יוסף פארדו בשתי בקשות והר' יצחק עזריאל בשיר אחד. כמו כן הביא העורך ששה עשר שירים משל עצמו (ראה להלן). רוב השירים שבקבוצה השלישית שייכים לסוג הבקשות שהיה, למעשה, הסוג הנפוץ ביותר בעת הזאת.¹⁰

חלק ניכר מן השירים שמובאים באמרי נועם הושמטו מהם קטעים נרחבים. על התופעה הזאת כבר העיר א"מ לבנדסהוט.¹¹ יש שהקטוע משבש את חתימת הפייטנים עד כדי כך שאין אפשרות לזהות את שמות המוזכרים. ברוב המקרים קוטע גאלייגו את השירים אחרי

7 טרם נערכו מחקרים מקיפים על משוררים אלה, ואנו סומכים כאן על ממצאים שעלו מבדיקות חלקיות.

8 עדות לכך מצוייה בהקדמתו של עורך ומירות ישראל בשאלוניקי, 1599. ראה על כך אצל י' יהלום, ר' ישראל ג'ארה והתחדשות השירה העברית במזרח לאחר גירוש ספרד, פעמים, 13 (1982), עמ' 109–110.

9 שירי יוסף גאנשו טרם נחקרו. שירים בודדים משלו נדפסו גם בסוף ומירות ישראל שבמהדורת שאלוניקי.

10 חלק מהבקשות מוגדרות מצד יעוזן; הן באות במדורים לימים המצויינים השונים. בעיה מיוחדת עומדת לפנינו בקבוצה של בקשות הכלולה במדור 'קדש הלולים', לא עלה בידי לברר את משמעותן של כותרות זו, ואפשר שהמדור כולל פיוטים שיפים לתודמנויות שונות כגון, לשבועות (סימן 147); להקפת ספרים (סימן 236) ועוד.

11 ואלה דבריו בדיונו על שירי ג'ארה: 'המאסף הרשה לעצמו לקצר הפיוטים במקום שהארץ הפייטן... [בפיוט] 'יעלה לקרא חתני' [עמ' ו] מתוך 'עולת חדש' סימן ב"ט בחסרון איותה חרטים ושנה גם כן המאסף מעט במה שהדפיס ממנו כי הפייטן פייט אותו לאיש שמו שלמה, והמאסף לחתן סתם יהיה אשר יהיה' עמודי העבודה, ברלין תר"ו, עמ' 151.

סטרופה אחת או שתיים מהתחלתם, אבל לעתים הוא מביא דווקא את הסטרופה האחרונה,¹² ובמקרה הטוב משמיט רק את האמצעיות. דרך טיפול כזה בטקסטים השיריים קשה להסבירו מלבד אם נניח שהציבור היה אדיש, במידה רבה, אל התמליל, ומה שעניין אותו בעיקר היה המוסיקה.

צריך לציין שר' יוסף שלום לא היה הראשון שהנהיג קיצוץ בטקסטים שיריים של משוררים שקדמו לו; התופעה מוכרת כבר בדפוסים וגם בכתבי־יד של אוספי פיוטים במזרח באמצע המאה ה־17. והיא עולה כבר מכ"י פרובאנסאלי שהועתק במאה ה־17.¹³ אבל גאלייגו הגדיל לעשות והוא קיצץ לעתים גם את השירים שכבר עמדו מקוטעים במקורות שלפניו.¹⁴ מלבד מעשה הקיטוע, שינה גאלייגו מילים בודדות או צירופי מילים בלא מעט שירים, ולעתים אף הוסיף טורים או שינה את סדרם.¹⁵ דומה שדווקא שיריהם של הפייטנים הקדומים הובאו שלא בשלימותם, מה שאין כן בשירי המשוררים המקורבים אל גאלייגו.¹⁶ אין צריך לומר שהוא לא קיצץ בשיריו שלו, אף־על־פי שהם ארוכים למדי. הספר אינו נקי גם משגיאות דפוס; ¹⁷ חלק מן השירים נרשם כנראה מן הזכרון.¹⁸ במקרים רבים לקוי גם עיצובם הגרפי של השירים בספר, עד כדי טשטוש תבניתם הבסיסית.¹⁹ גרוע מאוד גם ניקוד השירים.

12 כך הוא נהג במי כמכה של ריה"ל 'ארון חסד' בל יחדל' (סימן 116), ובפיוט 'אחות קטנה' (סימן 122).

13 על כה"י ראה ד' פגיס, לעיל בהערה 6.

14 דוגמה טיפוסית הוא מהשיר 'שיר אחדש' (סימן 257) לר' שלמה מול טוב הוא מובא בשלימותו בשו"ת, סימן רע. לשיר שם חמש מחזרות מדגם אאאא; בבבב וכו'. חתימת השם 'שלמה' עולה מראשי ארבע המחזרות, ומלת 'חזק' מצטרפת מפתחתן של שלוש מילים ראשונות שבמחרת החמישית. הפיוט מובא גם בזמירות ישראל, שאלוניקי, במדור הנוספות, סימן מח, בלא המחזרות החמישית ובשינויים מסוימים בטקסט. אבל, עדיין ניתן לזהות בו את החתימה 'שלמה' בראשי המחזרות. באמרי נועם נתקצר הפיוט לכדי שלוש מחזרות, ורק האותיות ש ריה נשארו מהמקור. הסטרופה הפותחת בל' 'לו אהלל' (במקור) שובשה כאן ונוסחה: 'אהלל'. בצורה דומה נקטעו גם פיוטים אחרים, אבל לא תמיד קל לאתר את שלבי הבינים שלהם.

15 כך למשל נוספו מספר טורים לפיוטו של רשב"ג 'שעריך בדפקי', סימן 273 (ראה הערתו של וידרונן לפיוט זה באוצר), וכן פיוטו של יצחק גיאת (סימן 221) במחזרות שלמה. גם לפיוטו של ריה"ל 'עד מה כבודי' (סימן 213) נוספה מחזרות שאינה מצוייה במחזרותיהם של בראדי וירדן. עיבוד כמעט חופשי, עם תוספות רבות, אנו מוצאים בקינה על מותו של נער (סימן 70) ליסוף אבן לטימי. (השווה לטקסט שהדפיס ד' ירדן, קינות ר' יוסף בן ששת אבן לטימי, עמ' רלד לעיל הערה 4).

16 רוב שירי ג'אריה הובאו בשלימותם. רק שירים בודדים משלו נדפסו פעמיים בספר; פעם בשלימות ופעם בחיסור. ראה למשל בסימנים 130 ו־169. אבל ראה גם בסימנים 167, 246 אף הם לנג'ארה. גם שירי הרבנים פאדרו ועוזיאל שלמים בספר.

17 ראה התבצלותו של גאלייגו בסוף הספר ולעיל עמ' צא.

18 דוגמאות הובאו לעיל בעמ' קט.

19 ראה למשל בשירי של ראב"ע 'איכה בני עליין', והשווה לזה במתדורת לוי, א עמ' 210. (לוי כמסה בטעות 'איפה בני עליין'). בספר שלפנינו באה רק המחזרות הראשונה וחלק מן האזור הארון. ובלא שום ריווח, צמוד אליו פיוטו של ריה"ל 'יקרע סגור לבי'. תופעות כאלה מצויות בספר לרוב. כדאי להעיר שגם בפיוטו של גאלייגו נפלו שיבושים גראפיים הפוגמים בתבנית. ראה בפיוטו 'לאל רם ונשא' (181) בסטרופה שלפני האחרונה חלוקת הצלעיות שם נוגדת את מערכת התרייה שבשיר.

למרות החסרונות הרבים הספר חשוב ולו בזכות הפיוטים המודפסים בו, שהרבה מהם אינם ידועים ממקור נדפס אחר.²⁰ עניין מיוחד יש גם בעדויות העולות מן הספר על מנהגי התפילה בימי המהבר, ובמה שנלמד ממנו: על השימושים המתחלפים בפיוטים השונים, על מעמדה של השירה בחיי הכלל והפרט בבית הכנסת ומחוצה לו, ועל השילוב שבין פיוט וקטעי אמירות מסוגים אחרים באירועים דתיים שונים.

20 לא מעט פיוטים כאלה נזכרו ע"י צונץ (בספרו הנזכר לעיל בהערה 5), על פי מקורם באמרי נועם.

שירי ר' יוסף שלום גאלייגו

ר' יוסף שלום גאלייגו היה לא רק חזן מבצע אלא גם משורר לעת מצוא.¹ שבעה עשר פיוטים מפרי עטו ידועים לנו היום;² ששה עשר כלולים באמרי נועם ששמש אכסניה עיקרית לפירסומם. אחד, 'יה לעם נדח' (למוצ"ש) נדפס, כנראה לראשונה, בס' שבחי אלהים.³ כל שיריו תתומים בשמו המלא: יוסף שלום, לעתים בתוספת מלת העדוד 'חוק'. לכמה שירים (סימנים 74, 160, 230, 245 במפתח) יש מקבילות בכ"י מאוחרים.⁴ שירי גאלייגו לא נדפסו בקובצי שירה אחרים,⁵ להוציא את הזמר לפורים 'פורים פורים פורים לנו' (סימן 230 במפתח) שנדפס בספרי שירה רבים.⁶ תפוצה רבה זו מעידה על אהדת הציבור לזמר. הוא אף זכה לחיקויים בידי חזנים מאוחרים.⁷ רמתם הספרותית-אמנותית של שירי גאלייגו אינה גבוהה, אבל יש בשירים עניין מצד

- 1 התופעה של חזן מבצע וגם יוצר מוכרת היטב בתולדות הפיוט העברי כבר מראשיתו. פייטנים ראשונים כגון יג'י, הקליר ואחרים היו גם חזנים שביצעו את יצירותיהם הם. בדורות מאוחרים נהגו החזנים לשלב קטעי פיוט של עצמם בין יצירות קודמיהם. ראה על כך אצל ע' פליישר, פומוני האנתומוס, ירושלים תשל"ד, במבוא; הנ"ל, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים 1975, בערך 'מחרוזות ופזמונ' במפתח.
- 2 במפתח המשוררים שבאוצר השירה והפיוט של דוידסון נפלו מספר טעויות. השיר 'לכו נרננה' (סימן 190 במפתח שבמאמר זה) נרשם פעמיים: פעם על פי סטרופת הפתיחה הזאת ופעם על פי המחרוזת הראשונה 'יושבת בנגים'. הפיוט 'דגול מרבבה' אינו של גאלייגו. הפיוט 'יה לעם נדח' ייחסו דוידסון לפייטן בשם 'יוסף שלם' וטעות דפוס היא שהביאתו לכך. בטור החתימה כתוב 'שלם רב לאהבני' וצ"ל: 'שלום רב וכו'. בשני פיוטים (סימנים 47 ו-74) לא היה דוידסון את החתימה. הפיוט 'לאל רם נישא' (סימן 181) נרשם בטעות ברם ונשא.³ אוסף פיוטים לימות השנה והחגים, והארץ 1856.
- 3 ואלה כתבי-יד (המספרים בסוגריים מתייחסים לסימן הפיוט במפתח הפיוטים שבמאמר זה): כ"י אוקספורד IV/1191 (74, 230, 245); כ"י אוקספורד 1192 (230); כ"י וינה 107 (230); כ"י בית המדרש לרבנים בני-ירוק Mic. 1259 (230); כ"י מונטיפיורי 231 (160); כ"י מונטיפיורי 238 (74, 160, 230).
- 5 הפיוט 'אגדיל מהל' (סימן 8) נדפס גם אחרי הגדה של פסח כמנהג אלג'יר שנקרא בשם 'אהבת הקדמונים', ליוורנו תרס"ד, דף מד, ב ואילך בעיבוד מעניין: לאחר שתי מחרוזות ראשונות מפיוטו של גאלייגו באות לסירוגין, יחד עם המשך שירו של גאלייגו, מחרוזות מהפיוט הנפוץ 'יעירוגי ימי קדם' שנדפס בשז"ח, והוא משמש לחן למספר פיוטים באמרי נועם (ראה לעיל בדיון על הלחנים העבריים). ללא ספק לגבול משונה זה של שני השירים הכרוכים יחד ב'אהבת הקדמונים' נעוץ בביצועם. גם באמרי נועם גאלייגו קבע את הלחן 'יעירוגי' לזימרת פיוטו זה. הפיוט בשבח של הקהילות באמשטרדם (סימן 190) נדפס בהקשר של מחקר היסטורי על תולדות בתי הכנסת באמשטרדם. ראה: De Castro, pp. 11—12.
- 6 פירוט הדפוסים ראה באוצר השירה, פ 41. כ"י המכילים את פיוטי גאלייגו צוינו לעיל בהערה 4.
- 7 ראה מ' שטיינשניידר, 'Purim und Parodie', *Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*, 47 (1903), p. 473—4, וכן א' אלמאליח, מחיי היהודים בטרופוליס, מורח ומערב, ג (תרפ"ט), עמ' 135.

יעודם ותוכנם. קבוצה גדולה של שיריו (עשרה מבין שבעה עשר) מובאים על ידו ברצף בסוף הספר תחת הכותר 'פומננים': הם נכתבו לכבוד קהילת בית יעקב שבה שימש ר' יוסף שלום חזן כמנחת פרידה.⁸ מעניין גם התפקיד שהפויטים אמורים היו למלא במקורם: לפי הנחיות המחבר, הם נועדו להיאמר בשעה שהציבור מחכה לחשיכה כדי לברך על ספירת העומר. שילובם של קטעי פיוט בהקשרים חז"לי-טורגיים טיפוסי לתקופה זו בהרבה מקהילות ישראל.

שירי ר' יוסף שלום ארוכים ומקיפים לפחות שמונה מחרוזות (כמספר אותיות שמותיו), ולעתים קרובות אף יותר מזה. התבנית הנפוצה בשירתו היא התבנית המעין אזורית בשילוב רפרין, כמקובל. מערכות החריזה בשירים מתגוונות לעתים,⁹ אך אין בכך כל חידוש; מהלך זה שגור בעת הזאת גם אצל משוררים אחרים.¹⁰

שיטת השקילה הרווחת בשיריו של גאלייגו היא השיטה ההברתית-פונטית, שבה שואים נעים וחטפים נמנים כשאר התנועות. ואולם, אין גאלייגו מקפיד תמיד על דיוק המשקל והוא סוטה לעתים קרובות למדי מן הדרוש, בהברה אחת או שתיים.¹¹

שניים משירי גאלייגו שקולים במשקל כמותי (סימנים 89 ו-248 במפתח), אבל תבנית שניהם יוצאת דופן. סימן 89 בנוי לכאורה בבתים בעלי דלת וסוגר, אבל גם הדלתות חורזות בו, וחרוזן שונה מחרוז הסוגרים.¹² משקל השיר הוא: מתפעלים מתפעלים פל (פעמיים). השיר השקול השני 'שאי נפשי' הנדפס להלן, הוא שיר סטרופי שטוריו עשויים בעיקר על פי משקל המרגין הקלאסי. אבל מבנה המחרוזות בשיר מורכב: בכל מחרוזת באות כן שני צמדי טורים שחריזתם מדגם אאבב, ולאחריהם באה צלעית נוספת (על-פי הרוב שקולה גם היא), שמביאה צירוף מקראי שסופו במילה 'שלום'.

התרחקותו של גאלייגו מדגמי השירה העברית הקלאסית באה לידי ביטוי לא רק בתבניות ובדרכי השקילה, אלא גם בזילזול כלפי נורמות החריזה המסורתית. בטורים רבים מסתפק גאלייגו בחריזות 'שור/וחמור' ואף בחריזה תת תקנית הנוצרת מסימיות דקדוקית, כגון: תפארה/ארצה/ברה/מורשה/צדקה ('רוני ושמחי' הנדפס להלן) ועוד.¹³ כל התופעות האלה חופפות את מה שאנו יודעים על אופייה של השירה העברית בעת הזאת. בימיו של גאלייגו, השירה באה לשרת את המוסיקה, ועל כן אין בה הקפדה על דיוק עיצוב צורתה. גם רמתה

8 על נסיבות כתיבתם של שירים אלה באים דברים בגוף הספר, דף קנט, ב.

9 החריזה בשיר סימן 37 למשל היא מדגם: אב, אב בת, בתי (תי = מילה זהה); בשיר סימן 47 החריזה מסוגלת: אאבב, גדגד, וכו' ואין שם חרוז מעין אזורי; בשיר סימן 20, שנדפס להלן החריזה ברוב המחרוזות השיר הוא כדלקמן: אב, אב, בת, X ותו ועוד כיוצא באלה.

10 הפליא לעשות ר' ישראל גנ'ארה, שהיה אומן גדול בגיוון של תבניות מעין אזוריות. על גילגולי תבניות מורכבות בשירי איזור ובשירים מעין אזוריים ראה לאחרונה אצל ע' פליישר, 'תחנות בהתפתחות שיר האזור העברי', מחקרים בספרות עם ישראל ובתרבות תימן, ספר רצהבי, רמת גן תשנ"א, עמ' 111—157.

11 בשיר סימן 8 המשקל הוא של 8 הברות בכל טור; בסימן 9 המשקל הוא של 6+6 הברות. בשירים 'יה לעם נידח' ו'לכו נרגנה עדה נאמנה' אין משקל מסודר.

12 יוצא דופן בשיר הזה סיומו: 'הסוגר של 'הבית' האחרון חוזר על לשון הדלת הפותחת וממילא חוזר וזה לחרוזי הדלתות. מערכת החריזה בשיר היא לפי זה: אב, אב, אב... אא.

13 נורמת החריזה המסורתית מתייבת וזוהת של הברה מלאה (כולל עיצור אחד לפחות) במלים החורזות. ראה על כך אצל ב' הרוזנבסקי, 'השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט עד ימינו' הספרות ב (תשל"א), עמ' 721—749. יתכן שגישתו זו של גאלייגו לחרוזים מושפעת במידה מסוימת מהשירה העממית הספרדית-יהודית המסתפקת בדרך כלל בחריזה אסוננטית.

הספרותית נתפשת כטפילה לביצועת הקולי.

תוכנם של רוב פיוטי גאלייגו אופייני לשירי הבקשות, שנאמרו בימיו בהתכנסויות שמחוץ להקשר ליטורגי. הם מכילים דברי שבת והודיה לקב"ה, לעתים בגוף ראשון יחיד או רבים; יש בהם פנייה לקב"ה שיקבל את השירים במקום קרבנות. ולפעמים מוזכרים בהם ענייני השבת או החג. בדרך כלל מסתיימים השירים בבקשה לגאולה קרובה של עם ישראל. מהקבוצה הגדולה של פזמוני גאלייגו שנועדה להיאמר לפני ספירת העומר, רק בפיוט הראשון (סימן 160) יש איזכור מפורש ליעודו 'ממחרת הפסח אתחיל לספור ספירה' (דף קס, א).

גאלייגו חיבר שני פיוטים לפורים: האחד 'אקום לתחדות לך' (סימן 74) הוא שיר היתולי בעיקרו ונועד לסעודת-פורים, והשני, 'פורים פורים פורים לנו', שבו מסופרת בקצרה תוכנה של מגילת אסתר. שיר זה מסתיים, כמקובל, בבקשה לגאולה. את קבוצת הקינות לתשעה באב באמרי נועם חותם גאלייגו בפיוט נחמה משלו 'אלהינו יוסיף ידו' (סימן 47) ובו הוא מזכיר את 'אבלי ציון', ואת ערי ארץ-ישראל הוא מכנה 'ערי חורבני' (כנוי זה חוזר גם בשיר 'אל דר ברום חביון' [סימן 37]).

מעניינים מבחינת תוכנם, חמשת השירים שחיבר ר' יוסף שלום לרגל מאורעות הקשורים בחיי הקהילה שבה היה חזן. הפיוט 'לאל רם ונשא' (סימן 181) בוצע בשעת הכנסת ספר תורה חדש לבית הכנסת. השיר מובא באמרי נועם בראש קבוצת פיוטים לחג השבועות, ובאמת אין בו אלא עניינים הקשורים לחג. ליעודו המיוחד אין בו כל זכר. מסתבר שהפיוט נכתב בעיקרו לשבועות וצויין לשמש, מפני תוכנו ההולם למועד, להכנסת ספר תורה. משני פיוטים אחרים עולה עדות חיה ומרשימה למנהגי מתן צדקה בקרב קהילתו של החזן. הפיוט 'רוגי ושמחי חברת תלמוד תורה' (נדפס להלן), נכתב לכבוד גדיבים שתרמו להלבשת ילדים של תלמוד תורה, והנושא אכן נידון בהרחבה בשיר. בפיוט אחר, 'אל דר ברום חביון' (סימן 37), המשורר מונה את התרומות השונות שנאספו בקופת בית הכנסת, למטרת שגות כגון: תלמוד תורה, תמיכה ביתומים, הכנסת אורחים, פדיון שבויים, ישוב ארץ-ישראל ועוד. והוא מתפלל שבזכות תרומת הגדיבים 'חיש ה' את גאולת העם. המילה 'בזכות' חוזרת בפיוט שבע פעמים.

בפיוט 'לכו גרננת עדת נאמנה', מזכיר ר' יוסף שלום את שמות שלוש הקהילות שהיו באמשטרדם בעת שירותו שם: בית יעקב (שבת פעל), בית ישראל ונוה שלום. לבסוף נזכר את הקינה הארוכה שחיבר ר' יוסף שלום לזכר הרוגי שאלוניקי 'ארים במר נאומי' (סימן 81). גאלייגו הדפיס את הקינה באותיות קטנות ובלא ניקוד לקראת סופו של סדר אבלים. השיר נכתב בעקבות מאורע טראגי שפקד קבוצה גדולה של סוחרים יהודים משאלוניקי באזור דוליא; הם נטבחו באכזריות בידי שודדי דרכים שהתנפלו עליהם בשוכם מן היריד. לדעת היסטוריונים אירע הדבר בשנת 1461, שנה שבה גאלייגו כבר שהה באמשטרדם. העובדה שפיוט בעל תוכן ספציפי כזה שולב בספר שנדפס באמשטרדם לצרכי קהילה מקומית ראויה לציון.

14 תיאור מפורט של מאורע זה ראה: I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique* (1920), pp. 255–260. לאחרונה נדפס השיר מחדש ונוקד בידי מ' בניהו והוא הוסיף מקורות חדשים לתיעוד האירוע. ראה דבריו, 'תרוגי דוליא', ממזרח ומערב ג (תשמ"א), עמ' 79–87. אני מודה לפרופ' י' הקר שהפנה אותי למקור זה.

חמשה פיוטים לר' יוסף שלום גאלייגו

א

בקשה לכבוד הלבשת תלמוד תורה

לחן: אדון עולם

רוני וְשִׁמְחֵי חֶבְרַת תִּלְמוֹד תּוֹרָה
עֲטֶרֶת צְבִי צְפִירַת מִפְאָרָה

5 יוֹשֵׁב תְּהִילוֹת / קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל
בְּנוֹעָם קוֹלוֹת / שְׁמֶךָ נִהְלָל
בְּשִׁיר עֲלָמוֹת / בְּכִנּוֹר נִנְכָּל
נִשְׁמַחְנָה אֲפִים אֶרְצָה

רוני

10 וְאֵךְ גַּם זֹאת / בְּקִזְוִרְנִי
הִתְהַה זֹאת / מֵאֵת אֱלֹהֵינוּ
בְּחִצְרוֹת / קִדְּשׁוּ לְהָאִיר עֵינֵינוּ
בְּתוֹרַת יְיָ תְּמִימָה בְּרָה

רוני

15 סוֹלוּ לְרוֹכֵב שְׁמִי / עֲרֻכּוֹת
עֲלוּ לִפְנֵי / אֵל מֶלֶךְ הַכְּבוֹד
הַנְּחִיל לְכִנּוֹי תּוֹרָה וּמִצְוֹת
מִימֵינוּ אֵשׁ דָּת לָנוּ מוֹרָשָׁה

רוני

20 פֶּאֶר עוֹלָמִים / נוֹרָא בְּקִרְוִי
צִנָּה לְכִנּוֹי / זָרַע יְיָדֵינוּ
לְהִיּוֹת רַחֲמָנִים / נִהְלוּךְ בְּדִרְכֵינוּ
דָּרָךְ יְיָ לַעֲשׂוֹת צִדְקָה

רוני

4 עטרת וכו': ישע' כה, ת. / 5 יושב וכו': כינויים לקב"ה על פי תה' כב, ד. / 6 בנועם וכו': רומזו לביצוע מוסיקלי של הפיוט. / 7 בשיר עלמות: על-פי תה' מז, א. / 11 בחצרות קדשו: כאן מכון לבית הכנסת. / 13 סולו וכו': על-פי תה' סח, ט. / 16 דב' לג, ג (בפסוק: למז). / 17 פאר וכו': כינויים לקב"ה. / 18 בנים זרע ידידיו: כנויים לישראל.

שְׁמֹר אֶל תִּשְׁכַּח / מֵאֲמַר עֲלִיּוֹן
פְּתוּחַ תִּפְתַּח / יָדָךְ לְאֲבִיּוֹן
כִּי בִכְחַ / מִשְׁפָּט תִּפְדֶּה צִיּוֹן
וְשִׁבְיָהּ בְּצִדְקָה

רוני

25 לְמַעַן תִּזְכֶּה לְשָׁנֵי עוֹלָמִים
תִּלְמִידִים כְּבֹד וְכִסֵּה עֲרוּמִים
כִּי בֵן מִרְחֹם חַי צוֹר עוֹלָמִים
בְּהֶבֶל תְּנוּקוֹת שֶׁל בֵּית רַבֵּן

רוני

וְיִשְׁמְחוּ בָךְ מְאִידַת עֵינַיִם
30 כִּי הַחוּסִים בָּךְ תִּלְמִידִים עֲנִיִּים
בְּכַתְּנוֹת וּמִכְנָסֵי כֹד אֲזוֹר בְּחֵי שׁוֹקִים
פּוֹכַע וּמְנַעֲלִים לְכִסּוֹת בְּקָרָה

רוני

מִלֶּךְ רָם יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רַחֲמִים
עֲלִיכֶם יוֹסֵף אֶלֶף פְּעָמִים
35 וּלְפָרְנִסְכֶּם וְלַמְלָמָדִים
יְזַהֲירוּ כְּעֵין הַקָּרָח הַנּוֹדָא
רוֹנִי וְשִׁמְחֵי חֲבֵרַת תִּלְמוּד תוֹרָה.

23 במשמט תפדה וכו': עליפי יש' א, כז. / 25 שני עולמים: העולם הזה והעולם הבא. /
28 הבל: דיבור, לימוד ('הבל פה'). תנוקות של בית רבן: ילדים צעירים הלומדים תורה,
שעל הלבשתם ודאגה לפרנסתם נסוב השיר. הטור כולו על פי תאימרה: 'אין העולם מתקיים אלא
בשביל הבל תנוקות של בית רבן' (שבת, קט ע"ב ובמקבילות); רבן: תורג מהתריזה והוא נגרר
מהמאמר לעיל. / 29 וישמחו: התלמידים. מאירת עיניים: כנוי פניית לתורה עפ"י תה' יט, ט. /
30 עניים: בדפוס בטעות: ענים. / 31-32 בכתנות... בקרה: כשהם לבושים היטב ומוגנים מפני
הקור. / 34 עליכם יוסף וכו': על פי דב' א, יא והפניית אל כל הנוכחים. / 41 יזהירו וכו': יח' א, כב.

ב

פזמון

לחן: פרשז, סימן יוסף שלום

- אודה שמך יה בכל בקר חסדיך
שירי בלילה גיד אמונתך
שש אנכי על אמרתך 5
אמרך כיום שבת קדשך
- גל לבי כיום שבת ועדני
ואשר שיר בלב ובניב הגיוני
לי / אודך עליון שמך
כי שמחתני יי בפעולך 10
- ובמעשה ידיך / ארנן
בבית קודשך / לך אתחנן
נאשנן / אין קץ לתהלתך
מאוד מאוד עמקי מחשבותיך
- סירים פרחו / ועדת צוירים 15
הגיצו לשחו / העיצו פארים
רנת אכזרים / מקרוב נקמתך
נפוצו גוים מרוקמותיך
- פרוח יפרח / קארז רענן
צדיק ירח / שלו ושאנן 20
ויתלונן / תמיד בתצורתך
מה ידידות יי משקנותיך
- שש <אנכי וכו'>
שש <אנכי וכו'>
שש <אנכי וכו'>
שש <אנכי וכו'>

המשורר מפיט את תוכנו של 'מומזר שיר ליום השבת' (תה' צב), ומשלב קטעי פסוקים ממנו.
5 תה' קיט, קסב. / 7 ביום שבת ועדני: ביום השבת ובתענוגותי. / 8 ואשר שיר בלב ובניב: מקור
שירתי בלב וביצועה בפה. בניב הגיוני: סמיכות גרדפות: בדיבור אמרי. / 13 ואשנן: מלשון
שינון, חזרה פעמים רבות. / 15 סירים: קוצים, כנוי לרשעים. / 16 שחו: כך בדפוס ונראה משובש.
אולי צ"ל: צמחו. פארים: כמו: פארות, ענפים. / 17 רנת אכזרים: צהלת השונאים. מקרוב וכו':
כנראה יורד לטור תבא, בהתקרב נקמתך נפוצו האויבים. / 18 נפוצו וכו': עפ"י ישע' לג, ג:
מרוקמותך נפצו גוים. / 19—20 גם בתאור הצדיקים באים דימויים מתחום הצומח כמצוי במקרא:
תה' צב, יג, יד. / 21 יתלונן: ילון, ישאה. / 22 מה כו': עפ"י תה' פד, ב. / 23 מעין עיר עדן:

- שבת קדש / מעין ערך ערך
נפש מחדש / לענג ולעדן
25 וכעדיהן / הם שתולים בגן עדן
לחזות נועם זיו הוד שכינתך
שש <אנכי וכו'>
- לך יאתה / גאות ומלוכה
בשש כלית / כל המלאכה
והמלאכה / ליום מנוחתך
30 מלכות עולמים מלכותך
שש <אנכי וכו'>
- ואדירוך קולות / מים רבים
בעת עלות / לציון ארון וברוכים
אז שירים ערבים / אערוף לפניך
אמלא פי תמיד תהליךך
שש <אנכי וכו'>
- מנוחת רמים / לאסירי תקנה
בבית עולמים / קודש נאנה
בעוז וחדנה / פי נאמני עדותך
35 לאורך ימים נספר תהילתך
שש אנכי <וכו'>

כמן גן עדן, עולם הבא על פי ברכות נו ע"ב: שבת, אחה מששים לעה"ב. / 24 הנושא: השבת, רצ"ל: מחדשת. / 25 ובעדיהן: ובזכותן, כלומר בזכות השבת, וראוי היה לומר: ובעדה. / 29 והממלכה וכו': כבוד המלכות ליום השבת. השבת מכונה מלכה (שבת, קיט ע"א וכו' וכן אצל המקובלים). / 31 ואדירוך: כנראה טעות דפוס במקום: ואדירוך. הטור על פי תה' צג, ד. / 34 אמלא וכו': על פי תה' עא, ח. / 35 מנוחת רמים: כמו: מנוחה רמה, רבה. לאסירי תקנה: לישראל, זכ' ט, יב. / 36 בבית עולמים: בבית המקדש.

ג

פזמון

לחן: ראו בנים

שאי נפשי / כמו רחשי
לאל נורא / אשר נקרא
י שלום 5

יחידתי / לאל שיתי
לעוז נשם / והוא ישם
לך שלום

יתרום / שמו עולם
נעדי עד / לאבי עד
ושלום 10

ספרי נא / בקול רינה
לאל עזי / ומעזי
יבוא שלום

פאר ילבש / יתקדש 15
בשום תכל / והררי אל
ברוב שלום

שמו נשגב / לצור משגב
והוא הנה / והוא יהיה
והנה זה שלום 20

כל מהירות מסתיימת במלה 'שלום', לרוב בצירוף מקראי ממקורות שונים. השיר שקול במשקל כמותי אבל יש סטיות לא מעטות בניקוד. הניקוד בפנים על פי כללי הדקדוק ושונה לעיתים מהנדפס. 3 כמו רחשי: בדיבורי, בשירי. 4—5 אשר נקרא ה' שלום: על פי שופט' ו, כד. 6 יחידתי: פנייה לגשמה כדרך המשוררים הספרדים. לאל: כמו: את ה'. שיתי: שימי, ויורד לטור הבא. 7—8 הוא ישם וכו': עפ"י במד' ו, כו. 9 עולם: כמו: לעולם. 9—11 שיעור הטורים: יתרום שמו של הקב"ה לעולם ולעדי עד על המשיח. אבי עד ושר שלום: כנויים למשיח על פי ישע' ט, ה. 13 לאל עזי ומעזי: על פי ירמ' טו, יט. 15 הגושא: האל. 18 לצור משגב: למחסה איתן.

להר קדשו / ומקדשו
שמה שמה / ובשלומה
נהר שלום

ואז עם דל / מכל נבדל
יעלו אבר / מקל עבר 25
דבר שלום

מרום אל / יצו גואל
נהר ציון / לאפריון
נוה שלום

22 שמה שמה : זו ששמה 'ה' שמה' על פי יח' מה, לה. / 22—23 ובשלומה וכו' : למענה יביא עליה שלום עפ"י ישע' סו, יב : הנגי נטה אליה כנהר שלום וכו'. / 25 יעלו אבר : יתגברו, עפ"י ישע' מ, לא : יעלו אבר כנשרים. / 27 יצו גואל : ישלח את משיחו. / 28 הור ציון וכו' : שם יבנה בית המקדש (אפריון). / 29 גות שלום : כמו : בגות שלום עפ"י ישע' לב, יח וישב עמי בגות שלום ובמשכנות מבטחים וכו'.

ד

פזמון לשבת ג' קהלות באמשטירדאם

לחן: מתי יבושר

	לכו נרננה / עדת נאמנה	
לכו	לשוכן מעונה / בוראך יעקב	
5	יושבת בגנים / שאי שיר ורננים	
לכו	נערים ונקנים / יחד בית יעקב	
	ונרוממה שמו / יחיד בעולמו	
לכו	נאנחנו עמו / זרע עבדו יעקב	
	סודו ברום חביון / נעלה על כל עליון	
10	ובחר בציון / ובאהל יעקב	
	פצחו שיר ותהלה / לנורא עלילה	
לכו	נעלם ונגלה / לעיני כל ישראל	
	שוכן שמי ערכות / בוחן כל לכות	
לכו	זרח על האבות / ועוד בישראל	
15	לו נאוו חושבנות / בלשונות צחות	
לכו	על כל ההבטחות / רב טוב לבית ישראל	
	ויראו עינינו / בקיבוץ עמנו	
לכו	לעיר אלהינו / ציון נוה שלום	
	מרום מקל מחשב / טוב על עמו חשב	
20	כי אמר וישב / עמי בנה שלום	
	חזקו בית יעקב / ושאריה בית ישראל	
לכו	כי יכרך האל / את עמו בשלום	

הצלעית הרביעית היא לרוב חלק מפסוק שבו המילים: יעקב, או ישראל או שלום. 3 / עדת נאמנה: פניה לקהל המתפללים. 4 / בוראך יעקב: ישע' מג. א. 5 / יושבת בגנים: כנוי לישראל על פי שיה"ש ח, יג. 6 / בית יעקב: ישע' ב, ה ועוד. 8 / ברום חביון: בשמים עפ"י חבקוק ג, ד. 10 / אהל יעקב: כמו: בית יעקב עפ"י במד' כד, ה: מה טבו אהליך יעקב וכו'. 11 / נורא עלילה: כנוי לקב"ה, תה' ס, ה. נעלם ונגלה: הקב"ה שבמהותו הוא נעלם, אבל אל ישראל הוא נגלה. לעיני כל ישראל: דב' לד, יב. 13 / כנויים לקב"ה. 14 / זרח על האבות: נגלה, הופיע על אבות האומה, השווה תה' קיב, ד ועוד. 15 / לו וכו': טוב לשבח לקב"ה בלשון ברורה ('צחות'). לשונות צחות: עפ"י ישע' לב, ד. 16 / על כל הטובה שהבטיח לישראל. רב וכו': ישע' סג, ז. 18 / נוה שלום: כנוי לירושלים, ישע' לב, יח. 19 / מרום: נשא. מחשב: במקום מחשבה, בכל הטור כינויים לקב"ה. 21-22 המשורר רומז במרכזו לשמות שלוש הקהילות שבאמשטרדם.

ה

פזמון

לחן: יום זה

אָרומקף סְלָה דודי ורעי
יְיִ רוֹעִי

אָרוממך

5 יְהִי לִפְנֵיךְ יוֹשֵׁר אֲמַרְנוּ
כְּרִיחַ נִיחֹחַ שִׁירַת רִנָּגְנוּ
שְׁעָה אֱלֹהֵינוּ / אֹרְזֵי וְיִשְׁעֵי
יְיִ רוֹעִי
אָרומקף <סְלָה דודי ורעי>

10 וְנִשְׁלָמָה פְּרִים / שִׁיחַ שְׁפָחוּתֵינוּ
זְמִירוֹת וְשִׁירִים / חֶלֶף חֻבּוּתֵינוּ
רָצָה אֲדוֹנֵינוּ / קוֹלֵי בְּשׁוּעֵי
יְיִ רוֹעִי
אָרומקף <סְלָה דודי ורעי>

15 סַעֲדָנוּ אֶתָּה / בְּנִפְלָתֵינוּ
עֲזָרְתָנוּ אֶתָּה / עֲזָרַת אֲבוֹתֵינוּ
שָׁמַע מוֹשִׁיעֵנוּ / שִׁירֵי בְּהִרְעִי
יְיִ רוֹעִי
אָרומקף <סְלָה דודי ורעי>

20 פָּנֶיךָ הָאֵר לָנוּ / בְּאֶרֶץ גְּלוּתֵנוּ
וְהַעֲתֵר לָנוּ / תָּמִיד בְּתַפְלִיתֵנוּ
רִיקָם אֵל תִּשְׁיָבֵנוּ / אֶתָּה אֵל רוֹאֵי
יְיִ רוֹעִי
אָרומקף <סְלָה דודי ורעי>

3 דודי ורעי: כנוי פנייה לקב"ה עפ"י שיה"ש ה, טו: זה דודי זה רעי בנות ירושלים. / 5 יתשר אמרינו: תפילותינו הישרות הנוכחות. / 6 כריח גיחוח: כמו הקורבנות. שירת רננינו: סמיכות נרדפות. / 10-11 ונשלמה וכו': התפילה המושרתת תתקבל במקום הקורבנות, על פי חושע יד, ג. חלף: במקום. / 15 סעדנו וכו': תמך בנו. / 16 עזרתנו וכו': על פי לשון התפילה. / 17 בהרעיי:

רבי יוסף שלום גאלייגו בעל ספר אמרי נועם

- 25 שִׁירֵי לְשׁוֹנֵינוּ / כְּשִׁירֵי דּוּכְנִים
שִׁבְרֵי לִבֵּנוּ / קְמֻזְכּוֹ אֲבָנִים
וּכְבֻּרַת כְּהֻנָּה / בְּרֻכְתָּהּ תִּשְׁפִּיעַ
יְיָ רוּעִי
אֲרוּמָמְךָ <סֵלָה דודי נִרְעִי>
- 30 לְפָנִים לְפָנֵי תְּבֵא תַחֲנִינָה עִמָּךְ
כְּשִׁלְמִים וְעוֹלוֹת עַל מִזְבְּחֹתֶיךָ
בְּמִשְׁכְּנוֹתֶיךָ / חֵישׁ לְהִרְגִיעִי
יְיָ רוּעִי
אֲרוּמָמְךָ <סֵלָה דודי נִרְעִי>
- 35 וְאִז תַּחֲפוּץ זִכְחִי / קְטוּרָה וְעוֹלָה
מִעֵם נֶשֶׁבֶר נִדְחָה / עוֹלָה מִן הַגּוֹלָה
בְּצִיּוֹן בְּגִילָה / הִיא שֶׁעָשׂוּעִי
יְיָ רוּעִי
אֲרוּמָמְךָ <סֵלָה דודי נִרְעִי>
- 40 מְלָכוֹת כָּל עוֹלָמִים / תִּמְלֹךְ עַל עַמָּךְ
יַחַד כָּל לְאֻמִּים / יִרְאוּ מִשְׁמַךְ
תֹּאמַר עַל בְּנֶיךָ / חוֹתֵם עַל זְרוּעֵי
יְיָ רוּעִי
אֲרוּמָמְךָ <סֵלָה דודי נִרְעִי>

בהשמיעי בקול. / 22 ריקם וכו': עפ"י לשון התפילה. אל רואי: האל הוראה אותי, ברא' טז, יג. / 25 דוכנים: לוויים העומדים על דוכנם. / 27 תשפיע: תשפיע עלי. / 30 לפנים לפני: אל כסא הכבוד. / 32 להרגיעי: להרגיעני. / 35 ואז תחפוך וכו': על פי תה' גא: כא. / 42 תאמר... על זרועי: תגלה לישראל את אהבתך על פי שיה"ש ח, ו: שימני כחותם על לבך כחותם זרועך כי עזה כמות אהבה וכו'.

מפתח הפיוטים בספר אמרי נועם

הסבר לסידור המפתח

כל פיוט מתואר במפתח בסדר זה :

— באותיות גדולות : פתיחת הפיוט * מקומו בספר * ומספרו על-פי דוידזון (אוצר השירה והפיוט).

— מתחתיו : כותרתו של הפיוט כלשונה, יעודו כפי שקבע גאלייגו [בסוגרים רבועים] ושם הלחן.

— לאחר מכן : הסימן (= 'ס'). התחיתמה צויינה כפי שהיא מופיעה בספר גם אם היא מקוטעת או משובשת. שם המחבר על פי הסימן (אם זוהה). מ' = כאשר אין סימן אך מחבר השיר זוהה.

— בשורה האחרונה : מיקום הפיוט במקורות מלפני 1628. לא צויינו כל המקורות אלא מדגם מייצג (רשימת הקיצורים ראה בסוף המפתח).

פיוטים שמופיעים במקורות בכ"י או בדפוס שתארוכם אחרי 1628 סומנו '+' ליד המספר על פי אוצר השירה והפיוט. לפירוש המקורות המאוחרים ראה שם.

לפיוטים רבים לא נמצאו, עד עתה, מקורות נוספים.

בהכנת המפתח ובדיקת המקבילות נעזרתי רבות בכרסטת המפעל לחקר השירה והפיוט שליר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים שבתנהלת פרופ' עזרא פליישר. תודתינו נתונה לפרופ' פליישר על יעוצו בשלבים השונים של הכנת עבודה זו.

- 1   אב חי רחמן עורה נשגב ונבדל * 2ח *   46 א
 בקשה [ליום חול] אני יצחק לחן קוראסון
 טרישטי נו דישמאייש
 ס' אני יצחק
 כ"ת, 1
- 2   אבא ברוב חסדיך פניך לבקר * 2ה *   116 א
 בקשה [לבקר] לחן פואיש טאנטו מי
 שיגי לה די דיסדיגי'ה
- 3   אבא בשיר ערב לפני דבירך * 2ו *   117 א
 בקשה [לבקר] לחן מתי יבושר עם סימן
 שלמה (1)
 ס' אליה
- 4   אבאורי רומניא ; שור'ת קסח ; כ"ת, 2
 אבי ואמי בקינות ערוכות הקבצו
 ושמעו * קלט * 174 א
 שבע ברכות שלא תבאנה ולא תהיינה
 בעולם [סדר אבלים]
- 5   אבינו הגמול הזה קיינו אבינו *   209 א
 קמזו * א 209
 קינה [לת"ב]
- 6   אברך את שם ה' במקהלות וארנן
 לבוקר * יא * 2א * 365 א
 בקשה [לבקר] לחן דונדי נאשיין לאש
 רחאש
 ס' אני (?) עמשיה (?)
- 7   אבכה על בחור בבית מעונתו *   284 א
 קלט * א 284
 קינה שלא תבא ולא תהיה [סדר אבלים]
- 8   אגדיל מהלל לך נאה קדוש ונשגב *   411 א
 קסא * א 411
 פזמון לחן יעירוני [לפני ספירת העומר]
 ס' יוסף שלום גאלייגו
- 9   אגדיל מספד ואקרע סגור לבי *   412 א
 קמו * א 412
 קינה [לת"ב]

- 10 אדון עולם זכור מעמד סיני לשרידיך
* מז * א 590+
פומון לחן מועד לפסח [לשבועות]
- 11 ה' אלהי האלהים ואדוני האדונים
האל הבורא עולמו במדת החסד *
כה * א 676+
[סדר משמרה]
- 12 ה' אלהים קבל שועתנו ורחם עדתך
* מט * א 735
סליחה [לרי"ה] לחן ה' בקול שופר
ס' יהודה
- 13 ה' יערב לך שיר הגיגי * סח *
א 864
להי"ן פומון רשות לקדיש לחן אנדלך
[קדש הלולים]
ז"י [חדש] רצח
ס' ישראל [פעמיים] * נג' ארה
- 14 ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד
בטרם שחקים וארקים נמתחו * כד *
ב 427
[סדר משמרה]
כ"י א' I 1164
- 15 ה' שמעתי שמעך יראתי ה' * מד *
א 1042+
תוכחה [לר"ה] להתר אברהם מונשון
ז"ל לחן שופט כל הארץ
אברהם מונשון
- 16 אדיר איום ונורא בצר לי לך אקרא *
ט * א 1060
בקשה [ליום חול]
ס' א"ב
כ"י פריס 634
- 17 אדם להביל דמה סופו כי לא יועילגו
* קכט * א 1183
תוכחה [לאבל]
ס' א—ה, מ; אליה
- 18 אהה מיום חרון ומחרדת מות * קכז *
א 1318
תוכחה [לאבל]
- 19 אהלל אל בשיר נבל ותהלה * מג *
א 1448+
פומון [לפסח] לחן שמחים בצאתם
מ' יעקב שש ?
- 20 אודה יה שוכן מעוני * מז * א 1552
פומון [לשבועות] לחן בשיר חדש
- 21 אודה לאל לבב חוקר ברון יחד כוכבי
בוקר * קנח * א 1569+
[בקשה לעת מצוא]
ס' יוסף פארדו חוק
- 22 אודה שמך יה בכל בוקר חסדיך שירי
* קט * א 1612
פומון [לפני ספירת העומר] לחן פרשו
ס' יוסף שלום * גאלייגו
- 23 אורך יום חדותי בכפות תמר * גז *
א 1649
פומון לסוכות לחן חושה לעזרתי
ז"י [חדש], שלג
ס' ישראל * נג' ארה
- 24 אויה לי אשתי הגדלתי יגוני * קלז *
א 1748+
[קינות לנשים]
- 25 אור גלגלי נעתם באף יוצרי * קמא *
א 1940
[קינה לשבת דברי]
- 26 אור פניך ימים תפנה * יז * א 1987
בקשה [לשבת] לחן שי די אמר שי
מאירי
ס' איינקב * יעקב
- 27 אוכרה מקדם פלאיך ואני אשיר עורך
* לז * א 2291+
[לפורים] לחן פאלומה בולדירה
כ"ה, 12
- 28 אחלה פני אל ראש לכל ראשית *
נט * א 2552+
פומון לחתן בראשית [שמחת תורה] לחן
חתן נעים
- 29 איך ינוחם אב הבן ואיך יכבה יקד
אשו * קלט * א 2791
קינה שלא תבאו ולא תהיה [סדר אבלים]
ס' מש * משה (?)
- 30 איך נפלה כתרתי ונגדעה צמרת *
קלז * א 2835
[קינות לנשים]
- 31 איך תתגאה גבר שתו לענה ורוש *
קכז * א 2863
תוכחה [לאבל]

- 32 איכה בני עליון נפלו ולא קמו *
קמג 1 * א 2886
שבת איכה [קינה]
מ' ראב"ע
ליון, א, 210 (מנחם: איפה בני)
- 33 אין אומר ואין דברים ביום זעם
ועברה * קכח 2 * א 2985
תוכחה [לאבל]
- 34 אכתיר זר תהלה לנורא עלילה * מא
* א 3302
[פומן לפסח] לחן ראו בנים
- 35 אל אהבתו צדק ומשפט לכל העשוקים
* קכב 1 * א 3343
תוכחה [לצידוק הדיון]
- 36 אל בית המלך לבוא נקראתי * קכד
* א 3503
[לאבל]
ס' אברהם * ראב"ע
ליון, א, 508
- 37 אל דר רום חביון * קסד 1 * א 3557
לשבח קופות של ב"ה פומן לחן חתן נעים
יוסף שלום חזק * גאלייגו
- 38 אל יוצר אור לך אקוה * לוז 2 *
א 3703 +
פומן [לחנוכה] לחן אור פניך
- 39 אל עליון גלי גבורתך הנפלאה * כג
[סליחה לסדר משמרה]
הערה: בין טורי הפיוט הזה ומס' 110
להלן שזורות הנראות לאמירת סליחות
וי"ג מידות
- 40 אל תידום בת עיני על נורי וגאונני *
קלז 2 * א 4117
קינה [לאבל]
ס' א, ב, מ * אברהם הלוי
כ"י לנינגרד, 25
- 41 אלביש פחד ורעד קווצתי אשליך *
מחז 2 * א 4264
תוכחה [לר"ה] לחן יצרי ראשית
- 42 אלהי עוז תהלתי רפאני וארפא *
קגז 2 * א 4507
בקשה [לזמן מגפה]
ס' אליקים * אליקים הלוי
ב"ק, 6; שו"ת, ריו; ס—שלו"ה ועוד
- 43 אלהי עולם ה' צור לנו * יד 1 *
א 4512
בקשה [לשבת] לחן שי טי שזאילטו לאש
קאדינאט
ס' אברהם
- 44 אלהי קדם מעונה ישובב יונה הגלה
* קכג 1 * א 4544
[לאבל]
ס' אבמ * ראב"ע
ליון, ב, 75
- 45 אלהי תהלתי מאין בראתני ולהמית
תאותי * קכז 1 * א 4558
תוכחה [לאבל]
ס' מ, ש, ר * רמב"ע
ברנשטיין, רמב"ע, קיח
- 46 אלהים יסעדנו ברכה במאודינו *
יחז 2 * א 4733
[בקשה למוצ"ש]
ס' אברהם
כ"י פרובאנס, 16
- 47 אלהינו יוסיף ידו * קמט 2 * א 4845
נחמה [לת"ב] לחן אלהי עוז תהלתי
ס' יוסף שלום חזק * גאלייגו
- 48 אלהינו שבשמים שמע קולנו (אבינו
שבשמים וכו') * כט 1 * א 223 +
ס' א—ת
- 49 אלי אלי אלי למה עזבתני * לוז
* א 4902
פומן [לצום אסתר]
ס' אני יצחק * הארי
יפה נוח, כט ע"ב
- 50 אלי אלי חיש גואלי * לוז 2 * א 4904 +
פומן [לצום אסתר]
מ' משה צורם או צורם
- 51 אלי אליה הנביא הבא נא * יט 1 *
א 4916
בקשה [למצ"ש]
ס' אברהם * ראב"ע
ליון, ב, 323
- 52 אלי באף סגר שבילי בעוני * קמה 1 *
א 4927
קינה [לת"ב]
ס' אברהם

- 53 אליך ה' אקרא משגב לעתות בצרה *
צגז * א 5020
תחנה [לעת מצוא]
ס' א"ב * שמעיה
ב"ק, 4 ; כ"ת, 24 ; של"ה, 29
הערה : ראה להלן סימן 230
- 54 אליך נשאתי עיני להאירי * צא 1 *
א 5080
תחינה לשליח ציבור [לעת מצוא] לחן
יראים מחטאם [לעת מצוא]
ס' א—ת רומניא ח"ב ועוד
- 55 אלילה על זאת אספדה ואלילה * כז
[לסדר משמרה]
- 56 אם קמו לחרדתי * לה 1 * א 5476
פומון [לחנכה] לחן יחידתי באי
מ' יעקב
כ"י ל', 654 ; חיוונים, 15
- 57 אמן אמן שם גורא אמן אמן *
פבז * א 5723
[לובת הבת]
שור"ת, קכא [רק ההתחלה וזה]
- 58 אמצא ביום ששי נפשי שמחה * יז 1 *
א 5787
בקשה [לשבת] לחן אין פאריש אישטה
אמרי דל נצור ה' ואת דברו שמור *
- 59 כז * א 5916
[בסוף ההקדמה לסדר משמרה]
ס' אברהם * אברהם בן סעדיה גריאני
שי"ץ בירושלים
- 60 אנוש טרם תאסוף צרופ נפשך ככסף
* קלא 1 * א 6449 +
תוכחה [לאבל]
ס' י, ח * יוסף
- 61 אנהתי גברה ועצמה תונתי * קלא 1 *
א 6542
קינה [לאבל]
ס' א, ב, מ הון (?) * ראב"ע
לחן, ב, 556
- 62 אני לדודי ובלבי * מה 2 * א 6723 +
פומון [לשבוועות] לחן מזמרה
מ' שמעיה
- 63 אננו ספדו בכו והתאבלו * קמח 1 *
א 6822 +
[קינה לת"ב] ס' א—ת, שאול
- 64 אנשי לבב ותעודה הכינו לכם צדה *
קכו 1 * א 6871
תוכחה [לאבל]
- 65 אסור לן למשתאי מייא * מג *
א 6912 +
פומון [לפורים] לחן די גיקטה
- 66 אספר לי חסדי עם נחלתי * פ 1 *
א 6954
פומון [למילה] ס' א, ל (?)
- 67 אעורר מספד כתנים ואבל כבנות
יענים * קל 1 * א 7007
קינה [לאבל]
- 68 אף כי תמוותי ליגוני * קכט 2 * א 7092
תוכחה [לאבל]
- 69 אפתח בכינור חידתי * מג 1 *
א 7190 +
פומון [לפסח] לחן יחידתי
- 70 אצא עיר ושער * קמז 2 * א 7243
לנער שלא יבוא ולא יהיה והשכבה לקט'
נים [סדר אבלים]
מ' יעקב לטימי (?)
ירדן, ששת, מה
- 71 אצדיק דין עליון רוכב על עננים *
קכז * א 7245 +
קינה [לאבל]
ס' א, ג, ו * משה מימון
- 72 אצעק מר ואגדיל קול צוחה * קלט 2 *
א 7290
קינה שלא תבוא ולא תהיה לארוס [סדר
אבלים]
ס' א, ב, ה * אברהם (?)
- 73 אקדמך בלב נשבר * סיו 1 * א 7317
רשות לשבת תשובה [קדש הלולים]
ס' אליעזר * אליעזר ברבי יהודה
שו"ת, קסו ; מחזורי רומניא
- 74 אקום להודות לך אל יוצר אורים *
לחז 2 * א 7340 +
פומון לסעודת פורים לחן יו מי אלי"ר
אנטרה מאדרי
ס' יוסף שלום * גאלייגו
- 75 אקונן קינתי בנפש מרה על אשת חיל
קלחז 2 * א 7364
[ניחום לנשים]

- 76 אקרא לאל בכל רחשי * סג * א 7397
פומון לקדיש [קדש הלולים]
ס' אני דוד בן שלמה * ויטאל
מכתם לדוד 98 ע"ב
- 77 אראה אורך כי יהל * עג * א 7420
להיו פיוט נאה לחתן לחן שובריים
אושלישא ערבי
ס' אני ישראל חזק * נג' ארה
ז"י (תמיד), שמא
- 78 ארוכה לא עלתה למחלתי * קל * א
7495 +
קינה [לאבל]
- 79 ארוממך סלה דודי ורעי * קסג * א
7550
פומון [לפני ספירת העומר] לחן יום זה
ס' יוסף שלום * גאלייגו
- 80 ארושה כל עמה וכל אנשי קהלה *
קלו
קינות לגשים [לאבל]
- 81 ארים במר נאומי * קמ * א 7614
קינה על הרוגי שאלוניקי לתמרור אליכם
עדה קדושה
ס' א—ת י[ס]ף שלום * גאלייגו
- 82 ארים קול בשיר בברית מילה * עט *
7626
פומון רשות [למילה]
כ"ת, 43; שז"ת, סט תחנונים 66
- 83 ארנן לאלהינו בשיר תהלות * עט *
7660
פומון רשות לנשמת [למילה] לחן יעירוגי
- 84 ארננה בהגיון גם בשיר ובצהלה *
עה * א 7667 +
פומון [לסדר תחנונים]
- 85 אש דת שבכתב ועל פה * מז *
7721 +
פומון [לשבוועות] לחן אשכים בכל יום
- 86 אשאל מאל עליון נורא ירצה * נח *
7792 +
לחתן תורה [שמחת תורה] לחן ימי צבאי
אחל
- 87 אשה כשרה בנשים מאושרה * קלו *
7833 +
[קינות לנשים]
- 88 אשיר בנפש נאמנה * זי * א 7928
בקשה [לבקר] לחן קי בושקאייש אפי
סיראנו
- 89 אשיר לאל חי שיר תהלה * קסג *
7949
שיר שקול [לפני ספירת העומר] לחן
יגדל אלהים חי
ס' יוסף שלום חזק * גאלייגו
- 90 אשמנו מכל עם בושנו מכל גוי *
כג * א 8115
[סליחת לסדר משמרה]
ס' א—ל קדום
- 91 אשירי אנוש הירא מקול הקורא *
ככה * א 8370
תוכחה [לאבל]
- 92 אשת חיל הנאמנה היום תתעדני *
קלה * א 8462
לתשלומים של נשים [ליום השבעה]
- 93 אתאנו לחלות פניך כי חסד ואמת *
צט * א 8626
[סליחה לשאלת מטר]
ש"ל, 20 ע"ב
- 94 אתודה לאל חטאתי * נא * א 8872
סליחה [ליו"כ] לחן אשתונן
ס' משה בר טוביה רופא
ב"ק, 16; כ"ת, 49
- 95 אתינא לקדומך מארי דשמאיא אלהא
קדישא דר במרומא * כב * א 8900 +
תחינה [לסדר משמרה]
ס' אתרן, א—ת
- 96 אתן לללי יומי ולילי * סב * א 8936
פומון [לקדש הלולים]
ס' אלקבץ יחי (?) * שלמה אלקבץ (?)
כ"ת, 50 (בסדר טורים שונה)
- 97 בא יבוא ברינה הילד * פ * ב 219
פומון [למילה]
מ' יוסף בן יואל ביבאס
כ"ת, 51; שז"ת, פג; ש"ל 45 ע"ב
- 98 ביום זה החדש העירה * לג * ב 481
בקשה [לר"ת] לחן ארץ הקדושה
ס' יצחק סלמה
- 99 במלאת שנת ימים לאיש ישר ותמים
* קלה * ב 790 +
לשנה [תשלום בחמות ליום השנה]

- 100 בני בני אהובי קירות לבבי * קלט * ב 947
קינה שלא תבוא ולא תהיה [סדר אבלים, לבן]
- 101 בני יחד יחדך לצורך * סה 1 * ב 964
בקשה לרבינו בחיי [לקדש הלולים] לחן שעריך
ס' בחיי בר * בחיי בר יוסף אבן בקודה חובות הלבבות
- 102 ברוכים אתם קהל אמוני * ס 1681
פומון [למליה]
כ"ח, 65; שו"ת, סה תחנונים 65
- 103 ברכי אצולה מרות הקודש * נב 1746
ברכי נפשי להרמב"ן ז"ל [תושבחות ליו"כ]
ס' א—ת * ריה"ל ירדן, א, 67
- 104 בשיר חדש אקדמך * סב 1828
פומון להין [לקדש הלולים]
מ' נג' ארה ז"י (תמיד), קב
- 105 גואלי פדני יה אלי * סא 109
להין פומון [לקדש הלולים] תורקי מ' נג' ארה ז"י (תמיד), פג
- 106 דברי קודש אלהים כוננהו * סד 13
פומון [לקדש הלולים]
מ' דוד בן שלמה ויטאל מכתם לדוד, 99 ע"א
- 107 דברי נביאי אל מאסתי אני * קמא 45
[קינות לג' שבתות של פורענות]
- 108 די לכם עשות בכיה ומספד מר ותאניה * קלר
[תשלום נחמות ליום השנה]
- 109 דכיתי מצרים ואתם ראיתם * קמא 239
קינה [לשבת דברי]
ס' דו, ב, ה * דוד בן בקודה
- 110 הוד והדר תלבש ומציון תופיע [ראה לעיל סימן 39]
- 111 הוי שוגים התמהמהו ותמהו * קכא 331
* ה 331 [לאבל]
מ' יוסף אבן לטימי ירדן, ששת, מב
- 112 הכני צר מכל מרה בעון בצעי * קמה 1 * ה 614
[קינה לת"ב]
- 113 הן אראלים צעקו חוצה ... שודדו אהלי * קמד 2 * ה 802
[קינה לת"ב]
ס' ש.מ.א * שמואל ? שלמה כ"י וטיקן (חתום שלמה)
- 114 העולם הזה מערכת מריבה * קכו 954
ה 954 תוכחה [לאבל]
- 115 העולם הזה עולם הירידה * קכו 955
ה 955 תוכחה [לאבל]
- 116 הראנו ידו הנפלאה * מג 1033
לרבי יהודה הלוי פומון [לפסח] לחן יעירתי
מ' ריה"ל ירדן, א, 227 (מסוף הפיוט : אדון חסדך)
- 117 והוא מרחם על חיי ועל מת * קלב 150
ו 150 [לסדר אבלים]
- 118 ולבי ורעיוני ובשירי רנני * סו 310
ו 310 פומון [לקדש הלולים] לחן אודך כי עניתני
ס' יוסף
- 119 חדש ישועה חדש לי * לב 74
ח 74 בקשה [לר"ח] להיין לחן לבי ומעי יחמו
ישראל בר משה * נג' ארה ז"י (חדש), רפ
- 120 חולת אהבה אני * מא 85
ח 85 פומון [לפסח] נעום לקדיש וקדושה
ס' חלפון שו"ת, רז
- 121 חרשה לעזרתי אמיץ נהדר * סג 140
ח 140 פומון [לקדש הלולים]
מ' חיא אל דאדי

- 122 חזקו וגילו כי שוד גמר (סוף של הפיוט: אחות קטנה) * 11 * ח 184 רשות לקדיש [לר"ה] לחן שופט כל הארץ ס' חזק * אברם חזן גירונדי מחזור מנהג קטלנית, שאלוניקי 1527 ועור
- 123 חלק לשבעה וגם לשמונה * 20 * ח 345 פומון לשמיני של חג [הסוכות] לחן נקדישך
- 124 חנון להודות לך * 10 * ח 400 רשות לנשמת פומון [לקדש הלולים] לחן יעירוני ס' חנניה
- 125 חתן נעים עלה * 11 * ח 580 פיוט נאה ומפואר לקרא החתן לס"ת [לסדר חתנים]
- 126 יבורך עם נברא * 10 * י 124 פומון [לקדש הלולים] לחן האל העריר וראה מחזור א"צ ועור
- 127 יגלה כבוד מלכותך * 10 * י 260 לחין בקשה [לר"ה] לחן פאשיאבשי סילבאנה ס' ישראל חזק * ג' ארה ז"י (תמיד), ג
- 128 ידום לגונן הליל (ג"א: לנגן חליל) * קמד' 1 * י 327 [קינה לשבת איכה] ס' יד * יהודה הכהן מחזורי רומניא
- 129 ידירי מכס בקשת * 20 * י 516 לחין לשמחת תורה פומון [לקדש הלולים] לחן ירחיק נדוד ס' ישראל ק * ג' ארה ז"י (חדש), שלה
- 130 ידמה ידיד חשקי לצבי * 10 * ח 638 לחין פומון [לקדש הלולים] לחן תורקי ס' ישראל * ג' ארה ז"י (תמיד), קיא
- 131 ידרוך חציו קשת עינג * 20 * י 674 לחין פומון [לקדש הלולים] תורקי ס' ישראל חזק * ג' ארה ז"י (תמיד), לו
- 132 יה אפך השב מגולת אריאל * קכא * י 773 תוכחה [לאבל]
- 133 ית בשר שר צבאיך * 20 * י 806 [לסיום קריאת התורה, ש"ת] לחן ימי צבאי מ' יהוספיה הגר כ"י פריס, 644 ועור
- 134 יה האל עושה פלא * 10 * י 826 לחין פומון לקדיש [קדש הלולים] תורקי מ' ג' ארה ז"י (תמיד), קה
- 135 יה הקם סוכת דוד * 20 * י 849 פומון [לסוכות] לחן ככתוב
- 136 יה לך עיני נשאתי * 10 * י 939 סליחה [ליר"כ] לחן אונאש פוקאש די פאלאבראס ס' יוסף עקרה
- 137 יהי שלום בחילנו * 20 * י 1440 פומון רשות לנשמת [למילה] ס' י, ע, חזק * יהושע רומניא, שורית עה, תחנונים 65
- 138 יודוך רעיוני * 10 * י 1542 לחין בקשה [לשבת] לחן יום זה לישראל ס' ישראל * ג' ארה ז"י (תמיד), כז
- 139 יודע בסתריות האזן * 10 * י 1557 פומון [לשבושות] לחן יום יום ידרוש ס' יוסף ח
- 140 יום יום ידרושון לך רעיוני * 10 * י 1778 לחין פומון [לקדש הלולים] לחן תורקי ס' ישראל בר משה * ג' ארה ז"י (תמיד), סא
- 141 יום ליום אודה לשמך * 10 * י 1817 לחין פומון [לקדש הלולים] לחן תורקי ס' ישראל * ג' ארה ז"י (תמיד), קיב
- 142 יום מות נגזר על כל עשיר ומלך * קלוד * י 1835 [קינות לנשים]
- 143 יום צאת גשמי מבית תענוגיה * קכח * י 1893 תוכחה [לאבל] ס' יצח * יצחק ?

- 144 יום שביעי שבת תשמור * יו"ט * 21 * 1929
בקשה [לשבת] לחן לוס אוגוס די לה
גינייה
ס' יעקב ב"ק, 20
- 145 יום תפקוד בחמה גז [צ"ל: גוש]
עפר ורמה * קצת * י 1956
תוכחה [לאבל]
ס' יומט * יום טוב
- 146 יום תשעה לחודש אב הודי מזביר
גנרש * קמז * י 1959
[קניה לת"ב]
כ"י א' 1081/XI
- 147 יונה מה תהגי * סט * י 2040
פומון רשות לשבועות [קדש הלולים]
ס' יהודה * ריה"ל
ירדן, א, 182
- 148 יונה תמה התמימה כבודה בת מלך
פנימה * קלז * י 2073
[קניות לנשים]
- 149 יושב ברם שמי קדם * (1) סא2;
(2) עז * י 2295
(1) פומון [לקדש הלולים]; (2) פומון
רשות לקדיש [לסדר חתנים]
ס' יו * יוסף גאנשו
גאנשו, קא; ו"י שאל גוספות, כג
- 150 יזל כטל אמרת מלכי * עז * י 2415
פומון רשות לקדיש [לסדר חתנים]
ס' י * יוסף גאנשו
גאנשו, קמח; ו"י שאל גוספות, נב
- 151 יחדי בשיר מעלות * סד2 * י 2454
פומון [לקדש הלולים]
מ' יוסף (קמחי ?)
כ"י פריס 644; מ"א (רק התחלה)
- 152 יחיד ורם על כל * מה1 * י 2558+
פומון [לשבועות]
ס' ישראל * כנראה לא גנ'ארה
- 153 יחידתי באי בית אל * יא * י 2664
לחן בקשה [לבקר] לחן קאנטה גאליי
קאנטה
ס' ישראל * גנ'ארה
ו"י שאל, קח
- 154 יחידתי עזו חמדתי * עז * י 2680
פומון רשות לגשמת [לסדר חתנים]
מ' יוסף גאנשו
גאנשו, קיד
- 155 יחינו מיומים ופדנו ברחמי * סג * י 2692
פומון [לקדש הלולים]
ס' יוסף
- 156 ימי חנוכה גואלי * לד2 * י 2915
להין בקשה [לחנוכה] לחן מומרת שיר
ושבתה
ס' ישראל * גנ'ארה
ו"י (חדש), רפג
- 157 ימי כצל עובר וגם חושך ישופני *
קכה
[לאבל]
ס' שלם * שלמה ?
- 158 ימי צבאי איחל * סו * י 2937
להין פומון לקדיש [לקדש הלולים]
ס' ישראל * גנ'ארה
ו"י (תמיד), ריא
- 159 ימים מה לכם כי תלכו במנוסות *
קכג * י 2949+
תוכחה [לאבל]
- 160 ימלא פי תהלתו * קנט2 * י 2994+
פומון [לפני ספירת העומר] לחן אני לודי
ס' יוסף שלום חזק * גאלייגו
- 161 ימלא פי תהילתך * סה2 * י 2997
להין פומון לקדיש [לקדש הלולים] לחן
אי דיני גאלאנה אי ביליאי
ס' ישראל * גנ'ארה
ו"י (תמיד), נו
- 162 ימצא נחת מכל עבר * קכח2 * י 3013
תוכחה [לאבל]
- 163 יעלה לקרוא חתני * עז * י 3170
פומון [לסדר חתנים]
ס' ישראל * גנ'ארה
ו"י (חדש), שלח
- 164 יעלה לרצון שיח רינתי * קנה1 * י 3172
בקשות שחיבר החכם השלם חסיד העני
יוסף פארדו
ס' יוסף פארדו חזק
- 165 יעלת המור ומדברך נאווה * עג * י 3202
פומון [לסדר חתנים] לחן פרטומי די
אמור
ס' ישראל * גנ'ארה
ו"י (תמיד), לט

- 166 יערב לך גיב לשוני * 10 * י 3271
פומון לקדיש [לקדש הלולים] לחן ישמע-
אלי
ס' יצחק
ד"י שאל נוספות, נג
- 167 יפה את יעלה עיניך יונים * עא2 *
י 3312
להין פומון [לסדר חתנים]
ס' ישראל * נג'ארה
ז"י (תמיד), קד
- 168 יפו דודיך בעימה * עג2 * י 3372
להין פומון [לסדר חתנים] לחן ימשול
בי בן
ס' ישראל * נג'ארה
ז"י (תמיד), קנט
- 169 יפית ונעמת צביית חן * (1) 20;
(2) ערו * י 3401
(1) להין פומון [לקדש הלולים] תורקי;
(2) רשות לגשמת [לסדר חתנים]
ס' י, א, ל * נג'ארה
ז"י (תמיד), לג
- 170 יקרא אלהים חי דרור לשביו * מג2 *
י 3652
פומון להין [לפסח] לחן יסלוד בחילי
ס' ישראל * נג'ארה
ז"י (שבת), רמא
- 171 יראים מחטאם יהמו * כ2 * י 3774
תוכחה להין [לסדר משמרה]
ס' ישראל * נג'ארה
ז"י (חדש), שכו
- 172 ירדתי פלאים פתע בין צרי ומוגי *
קמב2 * י 3810
[קינה לשבת שמעון]
ס' י, ה, ה * ריה"ל
ידדן, ד, 1055
- 173 ירום פל לצורנו * קסה1 * י 3839
פומון על יג מדות לחן אודה לאל או
ימי צבאי
ס' יוסף שלום חזק סלה * גאליגו
- 174 ירושה נחלה לשם טוב ולתהילה *
עח2 * י 3865
פומון [למילה]
מ' יהושע
כ"י פרובאנס, 55
- 175 ירחם על נפשך צור שוכן מרומים *
קלא1 * י 3883+
נחמה [לאבל]
- 176 ישמח חתני בקהל אמוגי * עו2 *
י 4088
פומון [לסדר חתנים]
ס' שמואל לרי
כ"י, 108; שז"ת קיג
- 177 ישמח חתני וישיש כגבור * עב2 *
י 4089+
פומון [לסדר חתנים] לחן ברוכים
- 178 ישיני לב מה לכם לא תתבוננו * קכד1
י 4154
תוכחה [לאבל]
מ' ראב"ע
לוי, א, 462
- 179 ישע חוסה להמוגי * י2 * 4168
בקשה [לבקר] אישטוט מים קאויליוס
מאדרי
ס' יצ סלמה * יצחק סלמה
כ"י, 109
- 180 כל יושבי תבל ישאלו * קמה2 *
כ 331+
[קינה לת"ב]
ס' ה, מ * חיים גאנין
- 181 לאל רם וגשא זמר חדש * מד1 *
ר 910
פומון גאה לספר תורה חדש שיבא לבית
הכנסת [לשברעות] לחן חתן נעים עלה
ס' יוסף שלום * גאליגו
- 182 לב עם נענה תרגין * קמג1 * ל 250
[קינה לשבת דברי]
כ"י לנינגרד, 81
- 183 לבי ומועי יהמו לך * 110 * ל 345
להין פומון לשבת נחמו [קדש הלולים]
ס' ישראל חזק * נג'ארה
ז"י (תמיד), קמו
- 184 להושיע את עמך ממעון קדשך עורה *
ח1 * ל 513
בקשה [לבקר] לחן אבראשמי טו אול
אירמיסטאנין
- 185 ליל בו גוי (נ"א: גוי) שודד * קמד1
* ל 709
[קינה לת"ב]
כ"י א' 1094/VII

- 186 לירושלים הנאמנה לה אקונן בכל שנה * קמה 1 * ל 746
[קינה לת"ב]
ס' חק * יצחק (?)
- 187 לך חתני למקומך ירצה האלהים מעשיך * עז 2 * ל 842+
[לסדר חתנים]
- 188 לכה דודי * יב 2 * ל 928
קבלת שבת שחבר החכם האלוהי שלמה אלקאביץ [בקשות ופזמונים לשבת]
ס' שלמה לוי * שלמה לוי אלקבץ
כ"י פריס 1335 סידור ד"ו שמ"ד
- 189 לכה גודה לאל חי וקיים * קסא 1
ל 933
פזמון לילי שביעי של פסח
ס' יוסף שלום * גאלייגו
- 190 לכו גרננה עדת נאמנה לשוכן מעונה * קסב 1 * ל 957+
לשבח ג' קהילות באמסטרדאם לחן מתי יבושר
ס' יוסף שלום חזק * גאלייגו
- 191 לכם בני ציון הכואבים * קמג 2 *
ל 997
[קינה לשבת איכה]
ס' י, ה, ה * ריה"ל
ירדו, ב, 519
- 192 ללבי חיש מזורה * יח 2 * ל 1006
בקשה [למצו"ש] לחן יעירוגי ימי קדם
ס' ישראל * גניארה
ו"י (תמיד), רכה
- 193 לעינינו עשקו עמלנו * כד 1
חלק שני מהסליחה הקדומה: אשמנו
מכל עם (לעיל מס' 90)
- 194 מה ידידות מנותחך * יב 2 * מ 373
בקשה [לשבת] לחן שובייראשי אין אלטאש טוריש
מ' מנחם
שזר"ת, קנ
- 195 מה יתרון לאדם בכל עמלו * קכד 2 *
מ 410
[לאבל]
- 196 מה נחמדו דודים * עה 2 * מ 545
רשות לנשמת פזמון [לסדר חתנים] לחן מתוק דבר
- 197 מועד לפסח גלי * מב 2 * מ 785+
פזמון [לפסח] לחן שועת עניים
- 198 מזמרת שיר ושבחה * טו 1 * מ 900
בקשה [לשבת] לחן מאל אינמינה לי שוי
ס' משה בן חבי * משה אבן חביב
ב"ק, 18 (בסדר מחרוזות שונה)
- 199 מטעי גפן פוריה * בט 2 * מ 976+
פזמון [לשמחת תורה]
- 200 מי יגלה מצפוני אם לא מכתב עטך *
קכג 2 * מ 1081+
תוכחת [לאבל]
ס' משה
- 201 מיוחד באהיה אשר אחיה הוא היה
הוא הוה * כד 2 * מ 1309+
[לסדר משמרה]
ס' מש * משה
- 202 מכלוא מאסר יגוני * לו 1 * מ 1409
פזמון [לצום אסתר]
מ' יוסף בבא (= ששת ?)
שזר"ת, צ
- 203 מלאך הברית שלח אל גורא * עח 2
* מ 1465+
רשות לנשמת פזמון [למילה] לחן יום זה
- 204 מלך אל עליון דר שמי חביון * נ 1 *
מ 1539
פיוט נאה [לר"ה] לחן יום זה דר
ס' אברהם בר לוי
- 205 מלך מרומם על כל נעלה * סה 1 *
מ 1627+
פזמון רשות לנשמת [לקדש הלולים] לחן שיר אחדש
- 206 מתוך דבר תורה ממנ בפי ודבש *
יו 2 * מ 2691
בקשה [לשבת] לקדיש
ס' משה
מתחורי רומניא; שזר"ת, קנה
- 207 מתי יעיר קול הקורא * סו 2 * מ 2730
פזמון [לקדש הלולים]
כ"ת, 138 (בסדר מחרוזות שונה)
- 208 נפש אשר לראותך היום כמה תנהר *
קלה 1 * מ 426+
[תשלום נחמות לשבעה ימים]
ס' א, ה (?)

- 209 נפש טהורה היא עלתה לרום חביון *
קלות * 207 ב 447+
[קינות לנשים]
- 210 גרד וכרכום * מבב * 603
פומון [לפסח] לחן קדיש ארוך
ס' ב, ג, ו, ס * נחום
שוז"ת, ח
- 211 טובב פרחי ראש * 207 * ס 56
פומון [לקדש הלולים]
- 212 עד אן תסלד בחילה אהלה * קמג * 13
ע 60
[קינה לשבת דברי]
מ' יעקב
כ"י לנינגרד 101 (עד מה תסלד)
- 213 עד מה כבודי לכלימה * קמב * 83
[קינה לשבת שמעון]
ס' ית * ריה"ל
ירדן, ג, 779
- 214 עד שיפוח היום * מבב * 94
פומון [לפסח] לחן שועת עניים
ס' עמנואל
כ"י, 142; שו"ת, קי
- 215 עורי יונתי יפתי * עבב * 259
פומון [לסדר חתנים]
מ' שלמה בן מול טוב
כ"י, 145; שו"ת, רלד
- 216 עינינו לך צופיה ענגו משמי עליה *
קאז * 2 * ע 409
בקשה [לגשם] לחן ית שמע
מ' שלמה בן יהודה גיאת? יהודה שמואל?
מ"ק
- 217 על אהבתך אשתה גביעי * יח * 1
ע 424
פומון [לשבת] לשלוש סעודות
מ' ריה"ל
ירדן, ג, 643
- 218 על בני אשר אבדתי * קלט * 450
קינה שלא תבוא ולא תהיה [לסדר
אבלים]
- 219 על גלותי מעיר קדשי מאנה הנחם
נפשי * קמא * 2 * ע 452
[קינה לשבת דברי]
מ' יעקב
כ"י א' 1081/IX; כ"י ל' 701/CII
- 220 על היכלי אבכה יום ולילה * ד * 2
ע 466+
קינה [בקשה לבקר]
ס' עבבס חזק * יהודה שמואל עבאס
ברנשטיין, עבאס
- 221 על יעלת המור * עבב * 2 * ע 522
פומון [לסדר חתנים]
מ' ראב"ע
לוי, ב, 561
- 222 על כל יצור גזרת צור קיימת * קבג
* ע 528
חוכחה [צידוק הדין לאבל]
ס' א, ב, ה * אברהם
- 223 על מה גרש מנאץ על מה * קלב * 2
ע 539
קינה [לאבל]
ס' י, ש * יצחק גיאת
כ"י א' 1081/XI; דוד, גיאת 461
- 224 על נהרות בבל תלינו כנורותינו *
קמד * 1 * ע 579
[קינה לת"ב]
- 225 על שוד ועל חרבן בית מחללנו *
קמג * 2 * ע 600+
[קינה לשבת איכה]
- 226 עלי האירה פניך וזוכרני * י * 1 * ע 625
בקשה [לבקר] לחן אקיל פאשטוריוקו
מאדרי
- 227 ענני שם גורא אל * 21 * ע 843+
לחן שי טי אליגראש די מי
ס' יצחק
- 228 עת דודים כלה * פב * 1 * ע 1008
פומון [לובד הבת]
מ' חיים
שו"ת קמז
- 229 עת נפתחו דלתי בטני * קמז * 2
ע 1037+
קינה [לת"ב] לחן כל העולה
ס' יצחק עזריאל
- 230 פורים פורים פורים לגו * לח * 1
פ 41+
פומון לפורים לחן אודה לאל לבב חוקר
ס' יוסף שלום * גאלייגו
- 231 פקדוני רעי ואל תהיו לי כנושים *
קלה * 2 * פ 169
לחדש [תשלום נחמנות]
מ"ה

- 232 צור משלו אכלנו * יג * 215
על השולחן [לשבת]
כ"י ל', 633; כ"י פרובאנס, 77; כ"ת,
159 ועוד
- 233 קול יללה אשמיעה ומספד מר אביעה
קכ * 67
קינה [לאבל]
כ"י ל' I/701
- 234 קום חתני קום ידידי * עז * 153
פומון [לסדר חתנים]
- 235 קומה דודי אל היכלי שן * סט * 180
להין פומון [לקדש הלולים] לחן תורקי
ס' ישראל * ג'ארה
ז"י (תמיד), קפה
- 236 קומו חתני זרע אמוני * עז * 197 +
פומון להקפת הספרים [קדש הלולים]
ס' י, ס, פ * יוסף
- 237 קומי יעלת חן יונת תמה * עא * 180
פומון [לסדר חתנים]
אני ל, מ * יצחק סלמה
כ"ת 163
- 238 ראה עוגיני ואל תפן למריי * צח * 755
תחינה לשליח צבור [תפילה לשאלת מטר]
לחן שעריר
מ' משה אלאשקאר
י"נ 45 ע"ב
- 239 רב לכם הבכיי אבליים נדהמים * קלה * 268
נחמה לתשומים לשבעת ימים
ס' א, ה
- 240 רבון עלמין את ויצייב * עז * 110
פומון [לסדר חתנים]
- 241 רבונן של עולם בהעלותי על לבבי * כג * 265
[וידוי לסדר משמרה]
מ' יהודה * ג'אמיל
גאגשו, רכט
- 242 רבונן של עולם בושנו ונכלמו * קח * 467 +
[תפילה לזמן מגפה שלא יבוא ולא יהיה]
- 243 רבונן של עולם נגלה ונעלם שכחו * קב * 587
[תפילה לגשם]
- 244 רבונן של עולם צופה כל נעלם * 11 * 608
[וידוי על כל צרה שלא תבוא על הציבור]
- 245 רוני ושמחי חברת תלמוד תורה * לה * 754 +
בקשה [לחנוכה] לכבוד הלכות תלמוד
תורה לחן אדון עולם
ס' יוסף שלום * גאלייגו
- 246 רחם נא עליו אל אלהים חיים * קלא * 826 +
הקפות [למח, לסדר אבליים]
- 247 רחקו במעלי ימי פדות וחופש * קכט * 864
תוכחה [לאבל]
מ' יוסף
כ"י א' IX/1081; כ"י ל' II/701
- 248 שאי נפשי כמו רחשי * קסב * 63
פומון [לפני ספירת העומר] לחן ראו בגים
ס' יוסף שלום * גאלייגו
- 249 שבת אקום לתת בנעימה * 20 * 193
פומון [לקדש הלולים] תורקי
ס' י, ש, ל * ג'ארה
ז"י (תמיד) לך
- 250 שבט יהודה בדוחק ובצער * כא * 319
[לסדר משמרה]
ס' שמעיה חוק
(אולי חלק מסימן 53 לעיל)
- 251 שביעי חביב לשבועת אתנים אחות * 11 * 277
פומון [לסוכות] לחן מתוק דבר תורה
- 252 שבת ומילה שם דר מעונה * עט * 319
פומון [למילה]
ס' שבזי
מחזור א"צ
- 253 שבתו צהלה ורינה ממעוני * קמב * 344
[קינה לשבת שמעון]
ס' ש, מ, ל * שמואל
כ"י א' IX/1081; כ"י ל' VII/693 ועוד

- 254 שדי אשר אתה בוחר * ע' * ש 336
פזמון [לקדש הלולים] לחן לשוני כוננת
ס' שלמה * שלמה מזל טוב
שוו"ת, רמח
- 255 שובי אסירת שבי * טו * ש 520
פזמון [לקדש הלולים]
מ' שלמה מזל טוב
שוו"ת, רנ
- 256 שוכני בתי חומר למה תשא עין *
קכו * ש 632
תוכחה [לאבל]
ס' שלמה הקטן בר, ה * רשב"ג
ירדן, א, 213
- 257 שומר שבת מצוה רבה * יג * ש 682
בקשה שהיא מצוה על ענוג שבת סימן
מנחם
ס' מנחם חזק
כ"י ל' 195
- 258 שחר אעיר מתגומות * לו * ש 826
בקשה לחין [לבקר] ערבי
ס' ישראל * נג'ארה
ז"י (תמיד), קמב
- 259 שחר עלה אלי דודי * טז * ש 846
פזמון לקדיש [לקדש הלולים] לחן שחר
אבקש
ס' שלמה * רשב"ג
ירדן, ב, 460
- 260 שיר אחדש בין אמונים * סא *
ש 918
פיוט גאה לקדיש [לקדש הלולים] לחן
תורקי
מ' שלמה מזל טוב
שוו"ת, רע
- 261 שירו ידידים שירה וצהלה * עח *
ש 1036
[פזמון לברית מילה]
- 262 שירו לאל גבורי * לד * ש 1056
בקשה לר"ח ושבח לחן אין פאריש
ס' יעקב
מחזורי רומניא
- 263 שירו גא לאל בשחר * ו * ש 1070
בקשה [לבקר] סימן יוסף לחן שי לאס
מאנוס טיגו
ס' יוסף חזק
ב"ק, 11 ; כ"י 192
- 264 שירות ותושבחות אתנה לה' * יז *
ש 1085
בקשה לקדיש [לשבת]
ס' י, פ * יוסף
- 265 שכחי יגונך נפש הומיה * קכב *
ש 1162
תוכחה [לאבל]
ס' שלמה * רשב"ג
ירדן, א, 289
- 266 שם האל יתרומם ויתנשא * קכא *
ש 1431
תוכחה [לאבל]
- 267 שמתנו אלהינו * עח * ש 1578
פזמון [למילה]
- 268 שמם הר ציון * קח * ש 1630
פזמון [לעת מצוא] לחן למענך
ס' שלמה * רשב"ג
ירדן, א, 282
- 269 שמעו ספור על שוד * קמב * ש 1820
שבת שמעו [קינה]
כ"י לנינגרד, 113
- 270 שמעי נא זאת עניה * סח * ש 1846
פזמון לחין [לקדש הלולים] תורקי
מ' נג'ארה
ז"י (תמיד), קיד
- 271 שמש ביופיו הדר * לג * ש 1895
פזמון [לר"ח]
ס' שמריה * שמריה בן אליה בן יעקב?
ז"י שאל בוספות, א
- 272 שמש צדקה ומרפא בכנפיה יתנו לה
מפרי ידיה * קלז * ש 1926
[קינות לגשים]
- 273 שעריך בדפסי יה פתחה * ה * ש 2080
[בקשה לפני תפילת הבוקר]
ס' שלמה * רשב"ג (?) שלמה מבורד (?)
כ"י, 209 ; שוו"ת קסט (בשינויים);
ירדן, ב, 469 (רק ארבע בתים ראשונים)
- 274 שחה שחה שחה ימי גלותי *
קמד * ש 2261
[לת"ב]
כ"י לנינגרד, 117
- 275 תמים פעלו אומר ועושה * קכט *
ת 331
תוכחה [לאבל]

- 276 תנו כבוד לשוכן מעונים * עתה *
 ת 386 +
 רשות לבשמת [לסדר חתנים] לחן יעירוני
 ס' ת, נ, מ * תנחום ?
- 277 תנצח מדת רחמיך למדת אפיך * כג *
 ראה לעיל סימן 39
- 278 תעיתי כשה אובד בקש את שאהבה
 נפשי * קלט * ת 424
 קינה שלא תבוא ולא תהיה [סדר אבלים
 לילד]
 מ' סהלול ?
 רצהבי, 383
- 279 תתברך אלהי האלהים ותשתבח *
 נב2 * ת 581
 תתברך לרבינו סעדיה גאון ז"ל
 ס' א—ת * לא רס"ג
- 280 תתענג נפשו מזיו השכינה * קלה *
 ת 596 +
 קדום
 לשבעת ימים או לחודש או לשנה
 [תשלום בחמות]

רשימת הפייטנים

יצחק לוריא (האר"י) 49	אברהם 43 46 52 172 222?
יצחק סלמה 237 179 98	אברהם אבן עזרא 32 36 44 51 61 178 221
יצחק עוזיאל 229	אברהם בן סעדיה גריאני 59
ישראל (לא נג'ארה) 152	אברהם בר לוי 204
ישראל נג'ארה 13 23 77 104 105 119 127 129	אברהם גירונדי 122
130 131 134 138 140 141 153 156 158 160	אברהם הלוי 40
163 167 168 170 183 192 235 249 258	אברהם מונשון 15
270	אהרן 95
	אליה 3 17
כלנחם 194 257	אליעזר ברבי יהודה 73
משה 29? 200 201 206	אליקים הלוי 42
משה אבן חביב 198	
משה אבן עזרא 45	בחיי בר יוסף 101
משה אלאשקר 238	
משה בר טיביה הרופא 94	דוד בקודה 109
משה מימון 71	דוד בן שלמה ויטאל 76 106
משה צורם או צורף 50	
	ד"א אל דאודי 121
נחום 210	חיים 228
סהלול ? 277	חיים גאגין 180
	חלפון 120
עמנואל 214	חנניה 124
עמשיה ? 6	
	יהודה 12
שאול 63	יהודה נ' ג'אמיל 241
שבוי ? 252	יהודה הכהן 128
שלמה 112 157?	יהודה הלוי (ריה"ל) 103 116 147 172 191
שלמה אבן גבירול 256 259 265 268 273	213 217
שלמה בן יהודה גיאת 216?	יהודה שמואל ? 216 ?
שלמה לוי אלקבץ 188 196	יהודה שמואל עבאס 220
שלמה מבורך ? 1273	יהוספיה הנר 133
שלמה מול טוב 215 254 255 260	יהושע 137 174
שמואל 113? 253	יום טוב 145
שמואל הלוי 176	יוסף 60 118 139 155 236 247 263 264
שמעיה 53 62	יוסף בן שלמה ביבאס 97
שמריה בן אליהו 271	יוסף בן ששת אבן לטימי 70 11; יוסף בבא
	(= ששת) 202
נחום ? 276	יוסף גאנשו 149 150 154
	יוסף עקרה 136
אנונימי 2 4 5 7 9 10 11 14 16 18 20 24 25	יוסף פארדו 21 164
27 28 30 31 33 35 38 39 41 48 54 55 57	יוסף קמחי ? 151
58 59—64 69 75 78 80 82—93 99 100 102?	יוסף שלום גאלייגו 8 22 37 47 74 79 81 89
107 112 114 115 117 123 125 126 132 135	160 173 189 190 230 248
142 146 148 159 162 175 177 182 184 185	
187 195 196 197 199 203 205 207 208 209	יעקב 26 56 144 212 219
211 218 224 225 226 231—4 239 242 240	יעקב שש ? 19
243 244 246 251 261 266 267 269 272 274	יצחק 1 143? 166 186 227
275 279 280	יצחק גיאת 223

מפתח המקורות

1. כתבי־יד (לפי סדר א"ב של שמות הערים)

ציון התאריכים מתבסס על הקטלוגים של האוספים השונים, וכן, באופן חלקי, על הקטלוג הממוחשב של המכון לתצלומי כתבי־יד עבריים שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. אני מודה לגב' יעל אוקון על עזרתה האדיבה בשמוש במחשב.

אוקספורד, בודליאנה

א' 1081 (מאה 15)

א' 1094 (מאה 15)

א' 1164 (מאה 14)

וטיקן

553/28 (קרפנטרץ, מאה 14—15)

ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי

כ"ת — כתב יד מתורכיה (מאה 16), מס' 421 8°. המספרים המופיעים אחרי הקיצור מפנים אל רשימת הפיוטים שערך ח' שירמן, בקריית ספר יב (1935), עמ' 395—396; 515—521.
פרובאנס — (מאה 15), מס' 3312 8°. המספרים המופיעים אחרי הקיצור מפנים לרשימה שערך ד' פגיס, ספר חיים שירמן, ירושלים תש"ל, עמ' 264—268.

לונדון, המוזיאון הבריטי

ל' 633 (אשכנז, מאה 13—14)

ל' 693 (מאה 15)

ל' 694 (מאה 14)

ל' 701 (מאה 15)

לנינגרד, אוסף פירקוביץ

לנינגרד — כתבי־יד מהמאה ה־15. המספרים המופיעים אחרי הקיצור מפנים אל הרשימה שערך י' יהלום, גלות אחר גולה, ספר ביינארט, ירושלים תשמ"ז, עמ' 346—348.

פאריס, הספרייה הלאומית

פ' 634 (אשכנז, מאה 12—13)

פ' 644 (אשכנז, מאה 13—14)

פ' 1335 (תכלאל, תימן מאה 16)

2. דפוסים קדומים (ככלל נשמרו הקיצורים שבאוצר השירה הפיוט)

ארי"צ	מחזור ארם צובא, רפ"ו (1527).
בי"ק	בקשות, קושטא, ש"ה (1545) (הסיפרה מורה על העמוד).
גאנשו	שירי יוסף גאנשו, חש"ד (ראשית המאה ה"ז לערך).
ד"י	ישראל גב'ארה, זמירות ישראל, ויניציאה, שנ"ט—ש"ס (1599—1600) (האות, סימן השיר בספר).
ז"י שאל	זמירות ישראל, שאלוניקי, שנ"ט (1599) (הספר כולל את שירי ישראל גב'ארה ובסופו שירים משל משוררים אחרים. האות, סימן השיר בספר).
י"ג	ספר יפה נוף, ד"ו, של"ה (1575).
מ"א	מחזור אשכנז, שאלוניקי ש"י—ש"א (6—1555).
מ"ה	מ' ריאטי, מעון השואלים, ד"ו, שס"ט (1609).
מ"ח	מחזור חיונים, קושטא ש"מ (1580) או שמ"ה (1585).
מ"ל	מכתם לדוד, בקשות ושירות, ד"ו, ש"ו (1546).
מ"ס	מחזור ספרד, שכ"ז (1567).
מ"ק	מחזור כמנהג ספרד עם פירוש קורדובירו, ד"ו, של"ו (1576).
רומניא	מחזורי רומניא, ר"ע (1510); רס"ג (1523); ש"מ (1580).
שור"ת	שירים וזמירות ותשבחות, קושטא, ש"ה (1545) (האות, סימן השיר בספר).
ש"ל	שומרים לבוקר חברים בק"ק לריאנטיני, ד"ו, שפ"ב (1622).
של"ה	מחזור ספרד ד"ו, שמ"א (1581).
תחנונים	תחנונים ופזמונים כמנהג אשכנז, ד"ו, שנ"א (1591).

3. מהדורות מדעיות שצוטטו במפתח

ברנשטיין, עבאס	יתודה שמואל עבאס משורר העקדה, ספר השנה ליהודי אמריקה, תש"ו, עמ' 390—404.
ברנשטיין, רמב"ע	משה אבן עזרא, שירי הקדש, תל-אביב תשי"ז.
דוד, גיאת	ר' יצחק אבן גיאת, ירושלים תשמ"ח.
ירדן, ריה"ל	שירי הקדש לרבי יהודה הלוי, א—ד, ירושלים תשל"ח—תשמ"ו.
ירדן, רשב"ג	שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול, א—ב, ירושלים תשל"ג—תשל"ו.
ירדן, ששת	קנות ר' יוסף בן ששת אבן לטימי, ספר זכרון להרב יצחק גסים, ירושלים תשמ"ב, עמ' קפה—רלו.
לוי, ראב"ע	שירי הקדש של אברהם אבן עזרא, א—ב, ירושלים תשל"ו—תשמ"ב.
רצהבי	פיוטי תימן: ביבליוגרפיה, קרית ספר כב (תש"ה—ו), עמ' 216—247.

אלמנת רבי שלום שרעבי — תעודות חדשות

לזכרו של ד"ר ו"ד ליפמן

המקובל ר' שלום בן יצחק שרעבי מזרחי (הרש"ש) נולד בשנת ת"פ בערך. עלה בצעירותו מתימן לירושלים דרך דמשק. התפרסם כמקובל מופלא אשר קבלת האר"י ידועה לו על בוריה. לא בכדי שמוהו, בשנת תקי"א ראש לשיבת המקובלים 'בית-אל'. ראשון היה גם לחתומים על שטר ההתקשרות של שנים עשר החכמים, שעשו ברית לשותפות וחיי הרוח בשנים תקי"א, תקי"ד ותקי"ה. מעטים הפרטים הביוגראפיים עליו ועל משפחתו. נזכר כי נשא לאשה בת למשפחה ספרדית. אשתו חנה המכונה 'די מזרחי' ילדה לו בן בשם חזקיה-יצחק ובת בשם רבקה.¹ חנה נפטרה בכ"ד בניסן תקל"א.²

1 נוסף לערכים על הרש"ש באנציקלופדיה העברית וידידיקה באנגלית שכתבם י' רצהבי, מצויים ביוגרפיות ופרטים בספרים הדגים בחכמי ארץ-ישראל: א' בן ישראל, המקבל הרב שלום מזרחי שרעבי, לוח ארץ ישראל, יט (תרע"ד) עמ' 69—84; א"ל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, ירושלים תרס"ט, עמ' 116—119; א' בן ציון, שר שלום שרעבי, ירושלים תרצ"ג, עמ' ה; תרצ"ג; א' אלנדרף, תולדות הרב שלום שרעבי, בתוך: שרידי תימן, ירושלים תרצ"ג, עמ' ה; מ"ד גאון, יהודי המורה בארץ ישראל, ח"ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 684—686; מ' בניהו, רבי חיים יוסף דוד אבולעף, ב, ירושלים תשי"ט, עמ' שמא—שמב; צ' מושקוביץ, חיי הרש"ש א. חיי ופעלו... רבי שלום מזרחי שרעבי ידיד שרעבי והחברייא קדישא בחבורת 'בית אל'... ב. דרכי שלום — מנהגי הרש"ש והחברייא קדישא, ירושלים תשכ"ט; י"ש גפנר, אור השמש — תולדות חייו ופעולותיו של רב שלום שרעבי, ירושלים תשל"ד; א' סורסקי, אורות ממזרח, בני ברק, תשל"ד, דפים לא—ג; ש' וייס, חכמי הספרדים בארץ ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 117—147; א' חייבי, ענק הרוח — השר רבי שלום שרעבי (הרש"ש) זצ"ל, תולדותיו, חורו, סיפורים ואגדות, ירושלים תשמ"ז; נוסח שטר ההתקשרות פורסם לראשונה ע"י י' פירלוב, ארז בלבנון, וילנה תרנ"ט, עמ' 50—51; ש"ח קוק, על אגודת מקובלי ירושלים (ידיעות ביבליוגרפיות) קרית ספר כד (תש"ז), עמ' 84—85; פרומקין, תוח"ל, ח"ג, עמ' 47—54; גפנר, עמ' מ—נא; י' בן צבי, ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העותמאני, ירושלים תשט"ו, עמ' 270—271.

2 ולא כדברי כמה מכותבי תולדותיו שסברו שהיו לו שני בנים, חזקיה ויצחק (א' בן ציון זצ"ל, עמ' לב; ש' רוזאניס, קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, ח"ה, סופיא תרצ"ו—ח, עמ' 265); הבן חזקיה יצחק נפטר בשנת תקס"ח (גפנר, עמ' עב); לר' חזקיה-יצחק היה בן בשם אברהם שלום, שנולד בשנת תקל"ה, והוא מחבר הספר דברי שלום, על כתבי האר"י, ירושלים תר"ג, חתום על תעודה משנת תקפ"ה, ונפטר בכ"ה בכסליו תקפ"ז: מ' בניהו, צרור תעודות על ירושלים במאות ה'יח' וה'יט', ירושלים — רבעון לחקר ירושלים ותולדותיה, א (תשי"ח, עמ' פה). וראה גם א' חיים, מקורות ותעודות לתולדות העדה הספרדית בירושלים העותמאנית, שבט ועם, סדרה שנייה, ב (ז) ניסן תשל"ג, עמ' 168.

3 קבורה בחלקת הרבנים בשדרת אחת עם הרש"ש. נוסח מצבתה גפנר, עמ' נח.

פרטים נוספים על חיי המשפחה מצויים בתעודות בארכיון הממלכתי הבריטי שטרם פורסמו. מהן מתברר שלאחר פטירתה של חנה נשא הרש"ש לאשה אלמנה בשם שרה בת משה דוד גאליק⁴. בעלה הראשון היה החכם אברהם אבן עזרא מירושלים, שנפטר בט"ו מנחם אב תקל"ב⁵. מתי נישאה לרש"ש לא ידוע. ר' שלום שרעבי נפטר ב' בשבט תקל"ז⁶. לאחר פטירת הרש"ש ירדה שרה לקושטא. במוכירות של השגרירות הבריטית בקושטא נמצאות תעודות הנוגעות לירושתו של בעלה הראשון וזו של הרש"ש. פרטי הדברים הם כדלקמן:

אבית של שרה גאליק הוריש לה 500 ל"ש שהופקדו בבנק בלונדון, ונקנו בהן מניות של הבנק הממלכתי של בריטניה. הידיעה הראשונה על כך היא מינואר 1758 (תק"יח). לאחר עשרים ושלוש שנים וחצי (28 ביוני 1781) התיצבה בקנצליה של השגרירות הבריטית בקושטא כדי לקבל את כספי הקרן והרווחים, שהגיעו ל-1500 ל"ש, ושבמשך חמש שנים לא קיבלה אותם. דומה שבני משפחה של הרש"ש יצאו עוררים על זכותה לכסף זה. היא באה, איפוא, להסדיר את הפרוצידורה המשפטית להבטחת זכויותיה ולהשגת הכסף. זכותה הבלעדית על הכסף אושר על-ידי נוטריון ציבורי בלונדון בשם בנימין בונט ב-31 בינואר 1758, והוא גם העיד כי בדק בלשכת המניות של בנק בריטניה וגמסר לו כי לזכותה 1500 ל"ש במניות של קרן ההון של הבנק הנ"ל. האלמנה הצהירה בשבועה שהסכום הנ"ל שייך רק לה ומעולם לא מסרה אותו בתור נדוניה לאף אחד משני בעליה ולא לאדם אחר, ושלבועלים הנ"ל לא היתה רשות ליהנות מהקרן ולא מהריבית. העדים החתומים על הצהרתה הם שני סוחרים אנגלים בשם ברבאוד והנרי מאלטאס, הידועים בתור אנשים שעמדו בקשרי מסחר עם יהודים בקושטא, כפי שעולה ממסמכי חברת הלבאנט. הצהרתה מאושרת בידי הקנצלר ב' פיאוני ובידי השגריר הבריטי רוברט אינסלי (שירת בשנים 1775—1794).

לחיוזק הצהרתה צירפה הצהרה של שלושה חברי בית הדין בירושלים ר' יום טוב אלגאזי⁷, ר' מנצור מרוזק⁸, ור' יעקב חזן. הם אישרו (במיסמך מתורגם מעברית לאיטלקית) בכ"ח בכסליו תקמ"א (26 בינואר 1781) כי הכסף הנמצא בלונדון שייך רק לאלמנה, ולא

4 בתעודות באנגלית ובאיטלקית כתוב Gallichi. המקובל ר' רפאל אשר גאליק היה מחבריו של הרש"ש. הוא חתום עם רבני ירושלים בר"ח מרחשון תק"יח על תעודה בעניין ישיבת דמשק אליעזר: א' חיים, שם, עמ' 167.

5 בין חכמי ירושלים בתקופה זו לא מצאתי שם זה. אולי הכוונה לדיין באיזמיר שכתב הקדמה לספר דרושו של ר' יעקב שאול, קול יעקב, איזמיר תק"כ. ואכן עלה לאחר מכן לארץ-ישראל. זו הצעתו של ד"ר אברהם בן יעקב, ותודתי נתונה לו על כך.

6 נוסח מצבתו: חלקת מחוקק, מחברת ג, דף לט, א; א' בן-ישראל, עמ' 76; גאון, עמ' 686; צילום מצבתו: גפנר עמ' סא. פרומקין, ח"ג, עמ' 119 טעה בכותבו שנפטר בתקמ"ב, וכן רוזאניס ח"ת, עמ' 265.

7 ר' יום טוב בן ישראל אלגאזי, (תפ"ז—תקס"ב) מחכמי ירושלים הנודעים ביותר, מחבר הספר הלכות יום טוב, הלכות בכורות וחלה לרמב"ן, עם פירוש, ליוורנו תקנ"ד; ועוד. יצא בשליחות ארץ-ישראל יחד עם ר' יעקב חזן. עיין א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א, במפתח.

8 ר' מנצור מרוזק, תלמיד של הרב ישראל מאיר מורחי, חיבר כמה ספרים ובכללם קרבן אליעזר, על מס' עבודה זרה, שאלוניקי תקל"ז; עיין פרומקין, תוח"י, ח"ג, עמ' 90, 101—102, 110; יערי, שלוחי-ארץ ישראל, במפתח; א' בן יעקב, ירושלים בין החומות, ירושלים תשל"ז, עמ' 148, 360, 364—365; הוא נפטר בג' בסיון תקמ"ט.

ניתן בתור גדוניה ולא גרשם בכתובה, ובעלה הרב שלום מורחי לא היה רשאי ליהנות מהכסף, ולפי הדין לא היה רשאי לתתו במתנה ולא בתור גמ"ח, וכן לא היו רשאים לעשות זאת בניו. הם מצהירים שהרב הג"ל לא נתן מעולם שום מתנה, לא בחייו ולא לפני פטירתו בהסכמתה או בלעדיה. ידוע להם כי היא התפרנסה מהכסף הג"ל, ששייך רק לה.

לאחר כשישה חודשים (ד' תמוז תקמ"א / 28 ביוני 1781) אישר ר' רפאל יצחק ירושלמי * מחכמי קושטא, שההצהרה הג"ל היא העתק נאמן של המקור שעליו חתמו חכמי ירושלים, ושחתימותיהם מוכרות לו היטב, וההצהרה היא, איפוא, אמינה. באותו יום אישרו שני סוחרים יהודים מוכרים בקושטא קונטרסו יום טוב אנג'ל ¹⁰ ויעקב טולידו ¹¹ כי התרגום נאמן למקור העברי. הם חתמו באותיות עבריות. ⁹

שרה מינתה כמופה כוחה ליצג את האינטרסים שלה בלונדון את הסוחר היהודי האמיד רפאל פראנק. ¹² היא יפתה כוחו (28 ביוני 1781) לנקוט בכל האמצעים הדרושים כדי להבטיח את כספה וחזיוותיה.

בין התעודות הקשורות לפרשה זו מצויה אחת, שהארכיבישוף מקנטרבורי פרדריק קורנוליס (שירת בשנים 1768—1783) שלח לשגריר הבריטי בקושטא ב 14 בספטמבר 1781, ובה נאמר, כי היות ושרה מורחי שרעבי אינה יכולה להופיע בלונדון מפאת ההוצאות הרבות הכרוכות בנסיעה זו, הרי נציגו פטר קאלוורט, דוקטור למשפטים מיפה את כוחו של השגריר, שבפניו תישבע שרה על אמיתות האיגונטאר — נכסי דגידי ומטלטלין שהשאיר אחריו אברהם אבן עזרא מירושלים, שנפטר ללא צוואה. האיגונטאר יירשם גם בספרי בית המשפט בלונדון.

שלושה ימים לאחר מכן, נשלח בשם הארכיבישוף הג"ל נוסח שבועה שעליה להישבע, לחתום ולשלוח לבית המשפט בלונדון, כשלשה חודשים לאחר מכן (17 בדצמבר 1781) הופיעה שרה בקנצלריה של השגרירות הבריטית בקושטא והצהירה בשבועה, כי היא האלמנה החוקית של אברהם אבן עזרא, ולפי מיטב ידיעתה הוא נפטר ולא השאיר צוואה, וכי היא מתחייבת לטפל בנכסיו כיאות, תשלם את חובותיו עד סכום הירושה והיא תכין

9 היה הרב הכולל בקושטא. ראה עליו יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 452, 516, 550, 575.

10 יום טוב אנג'ל שימש מיופה כוח של סוחרים יהודים בקושטא, וסרטור בשרות סוחרים אנגלים. נזכר בתעודות של חברת הליבאנט כבעל בראת (כנראה 'תורגמן של כבוד') ב 8, 21, 28 במארס וב 22 בספטמבר 1786: 390, 355—6, 350, 343—4, pp. SP 105 / 188.

11 בעל הפירמה "טולידו ובנו, עמד בקשרי מסור עם אנגלים, וקנה מהם אריגים. נזכר בתעודות הג"ל ב 1 ביולי 1784, 24 במארס 1786, 25 בפברואר 1788: 354, 195—6, pp. SP 105 / 188, p. 16 SP 105 / 213.

12 רפאל בן יעקב פראנק, מיחידי קהל הספרדים בלונדון, סחר עם אמריקה, הודו ועוד. נשא לאשה את לאה בת משה לופז פירירה כד' בניסן תקכ"א: L.D. Barnett, *Bevis Marks Records, Part II, Abstracts of Ketubot or Marriage Contracts of the Congregation from the Earliest Times Until 1837*, Oxford 1949, p. 96, No. 904. נזכר ברשימת יחידי הקהל ב 1764: M. Gaster, *History of the Ancient Synagogue of the Spanish and Portugueses*; 1764 ב *Jews*, London 1901, p. 148; J.M. Shafetesley, *Jews in English Regular Free-A.M.* 1769 נבחר ל'מעמד': A.M. (1977), p. 178. Hyamson, *The Sephardim of England—A History of the Spanish and Portuguese Jewish Community 1492—1951*, London 1951, p. 435. השבעים של המאה הי"ח: G. Yagev, *Diamonds and Coral—Anglo Dutch Jews and Eighteenth Century Trade*, Leicester University Press 1978, pp. 42, 169—174.

אינונטאר של כל נכסיו וכספו הידועים לה, המצויים בידה ובידי אחרים בעבר ובעתיד. וכי היא תגיש רשימה זו לבית המשפט בלונדון עד מארס 1782. על אמיתות ההצהרה חתמו בתור עדים וערבים הרופא שמואל טרויסני ויעקב טולידו, הסוחר שכבר הוזכר לעיל. נוסף להם אישרו הקנצלר והשגריר כי ביום הנ"ל הופיעה שרה בפניהם בנוכחות הערבים ונשבעה על ההצהרה, שנוסחה בהתאם לחוק, וכן הם מאשרים הופעתם של שני הערבים היהודים הנ"ל בעלי מעמד מכובד ואמין שהפקידו שתי ערבויות, כל אחת בשיעור אלפיים ל"ש.

יומיים לאחר מכן כתבה שרה יפוי-כוח נוסף לרפאל פראנקו בלונדון, שיטפל בכספה שעתה הגיע ל 1788 ל"ש, כולל הקרן והפירות, ותוא רשאי לקבל בשמה חלק מהסכום הנ"ל לטובתה ולמסור לה את הרווחים השנתיים מהסכום שישאר בבנק. הוא מיופה כוח ליצגה בכל ערכאה משפטית כפי שיחשוב לנכון, להגן על האינטרסים שלה, כאילו היא עצמה היתה פועלת. הוא גם רשאי למנות מיופה כוח במקומו ולהחליפו בהתאם לצורך ולאינטרסים שלה.

בהופיעה שוב בשגרירות ב־21 בדצמבר אותה שנה, היא מסרה בכתב מאזן הוצאות והכנסות מרכושם של החכם אברהם אבן עזרא ושל ר' שלום מזרחי שרעבי, לפי הפירוט שלהלן:

אברהם אבן עזרא

הוצאות		הכנסות	
תשלום במזומן לרכישת חלקת קבר	ספרים עבריים	500	
הוצאות נוספות בגין טכס הקבורה,	ריהוט של הבית	300	
לפי מנהג ירושלים	ביגוד שהיה שייך לנפטר	200	
חובות שונים ששולמו	שמלות שנרכשו על ידו לאשתו	300	
למאזן	מזומנים	1000	
			<hr/>
		2300	

שלום מזרחי שרעבי

הוצאות		הכנסות	
רכישה של חלקת קבר, והוצאות	ספרים עבריים	300	
נוספות בגין טכס הקבורה, לפי	ריהוט של הבית	258	
מנהג ירושלים	ביגוד של גבר	180	
מתנות לחכמים במשך	שמלות לאשה	295	
השגה שקדמה לפטירתו	גרעון שכוסה ע"י אלמנתו	207	
חובות שונים ששולמו			
מחשבונו			<hr/>
		1240	

13 בחיבורים על הרופאים היהודים בתורכיה, וביניהם אלה שפעלו במאה הי"ח, לא מצאנו שם זה: A. Galante, *Medicins Juifs au service de la Turquie, Istanbul 1938*. שם המשפחה טריס מצוי בין יהודי איטליה ומבניה היגרו לירושלים ולמזרח התיכון.

מה ניתן ללמוד מטבלה זו? ר' אברהם אבן עזרא היה אמיד יותר מהרש"ש. הדבר ניכר הן בצד ההוצאות והן ברכוש. הפער בולט ברכישת מקום הקבר וההוצאות הקשורות לקבורה — שהן פי שלוש כמעט אצל אברהם אבן עזרא.¹⁴ ברכוש שנשאר, 500 פ. ספריו של אברהם לעומת 300 של הרש"ש. האחרון השאיר גרעון של 207 פ. שאשתו כיסתה, ואילו אברהם השאיר 1000 פ. מזומנים.

למרות עניותו, היה הרש"ש נדיב יותר כלפי חכמים, כפי שמתבטא ב 200 פ. שחילק לחכמים. סעיף כזה אינו מופיע כלל אצל אברהם אבן עזרא.

בינתים נפטר רפאל פראנקו בא כוחה בלונדון. האלמנה יפתה את כוחם של שני סוחרים נוכרים בלונדון, ויליאם הנרי וג'יימס האנסון. יפויה הכוח כלל את כל הפרטים שנכתבו בעבר, פרט למשפט אחד והוא: 'להמשיך ולקבל ולמסור לי רוחים שנתיים על הקרן שבבנק'. לא ברור אם הדבר מגמתי או מקרי. לשם כך התייצבה שוב בקנצלריה של השגרירות ב 9 בינואר 1782, והצהירה על זכויותיה לגבי כספי הירושה מאביה, שעתה ערכם 1788 ל"ש ומושקעים במניות בבנק, וכי חווה הנישואין לא ביטל את זכויותיה, אף לא ניתן הכסף במתנה או בדרך אחרת לבעלים שלה ולכל אדם אחר.

התעודה האחרונה בנושא זה היא מ 18 בינואר 1782. באותו יום חזרה שרה והתייצבה שוב בפני הקנצלר וחתמה על יפויה הכוח הנ"ל לשני האנגלים בלונדון שאמורים ליצגה. הם רשאים לתבוע תמורת טירחתם 788 ל"ש ותשעה שילינגים מתוך 1788,9 ל"ש העומדים לזכותה, וכן את הרווחים מהקרן. כמו כן הם רשאים לתבוע מיורשי רפאל פראנקו או מן הממונים על ירושתו את כל הפרטים והניירות שהעבירה אליו. שרה מבטלת את יפוי הכוח שנתנה לרפאל פראנקו או לאדם אחר בעבר, ומעתה רק הם יהיו נציגיה.

תעודות אלו נותנות, איפוא, ידיעות על חיי המשפחה של הרש"ש, שנשא אשה לאחר פטירת אשתו הראשונה. כדי להבטיח את ערך הכסף, בתנאי האינפלציה של המטבעות העות'מאניים, היו יהודים שהפקידו כספם בבנקים באירופה במטבעות יציבות. כך גם נהג אביה של שרה, במטרה שהיא תירש סכום שיבטיח את עתידה באלמנותה. מהנתונים המפורטים על הרכוש של שני האישים וערכם, ניתן ללמוד כמה פרטים על מחיריהם של חפצי בית. מחיר ריהוט של משפחה זהה לזה של שמלות אשה — כ 300 פיאסטרים. זה גם הסכום בערך הדרוש להחזקת משפחה לשנה בארץ ישראל.¹⁵ ולבסוף, פן נוסף על הקשר בין יהודי קושטא לאחיהם בלונדון.

14 'מגנת עיי"ק הוא שהאלמנה קוברת את בעלה מנכסי המת אפילו אין בנכסים שיעור כתובה': תקנות ירושלים, ירושלים תרמ"ג, דף פג, סי' יד; שם דף לב, סי' ט' נאמר כי דמי קבורה בירושלים הם שלשים גרושים.

15 על המטבעות, שכר עובדים, הוצאות הקיום הממצעות למשפחה בתקופה זו ראה: א' בשן, בתוך: ספר זכרון לחרב יצחק נסים, בעריכת מאיר בניהו, ספר חמישי, ירושלים תשמ"ה, עמ' צד—רצו, הערות 15—21.

תרגום התעודות מאיטלקית*

SP 105—187 (n. p.)

[א]

ביום הזה, העשרים ושמיני ביוני שנת אלף שבע מאות שמונים ואחת, התיצבה בגפה בקנצלריה הבריטית הזאת, לפני, ברטולומיאו פיזאני הקנצלר, שרה גאליצי מזורחי, לשעבר אבן עזרא מירושלים, ועתה בקושטא, אלמנתו של הרב אברהם אבן עזרא המנוח, ואחר כך של הרב שלום מזורחי שרעבי המנוח, בעלה השני שנפטר בירושלים ביום י בשבט תקל"ז ליצירה. היא הצהירה בשבועה גמורה, שברשותה בבנק של לונדון, 1500 ל"ש, דהיינו אלף וחמש מאות לירות בבנק, שעברו אליה בכוח הזכות החוקית של ירושה מאביה משה דוד גאליצי, זה עשרים וארבע שנים, כפי שמופיע במסמך חתום בלונדון ע"י בנימין בונה, נוטריון ציבורי, בתאריך 31 בינואר 1758, שהוצג במקור בפני הקנצלר החתום מטה, וגם העתק נאמן יימסר עם המיסמך הזה ללונדון.

שרה גאליצי מזורחי, לשעבר אבן עזרא מצהירה בשבועה גמורה שהסכום הנ"ל אלף וחמש מאות הלירות הבנקאיות, היו שייכות ושייכות עתה לה. ומעולם לא העבירתי בתור נדוניה, מתנה או בצורה אחרת לאף אחד מבעליה, או לאדם אחר, ושלבעלים הנ"ל לא ניתנה אף פעם רשות ליהנות מהסכום לא מהקרן הנ"ל ולא מהריבית בשום אופן. הדבר הזה הוכח ע"י מסמך הצהרתי של שלושה רבנים מירושלים בתאריך כח בכסליו שנת תקמ"א, שהעתק ממנו ותרגומו יימסרו אחרי אישור משפטי מחייב ללונדון רצוף למסמך הזה.

באמונה חתמה על המסמך הזה בידה, ביום ובשנה הנ"ל.

עדים	ג'ימס באראבאוד הנרי מאלטאס	על החתום לוטררה אוסיאה שרה גאליצי ומזורחי
------	-------------------------------	--

אני החתום מטה, הקנצלר, מאמת שהצהרה הקודמת געשתה ונחתמה והובעה בפני, והעדים חתומים לעיל ביום ובשנה שנוכרו באותה הצהרה.

באמונה בזה אני חותם בידי בקושטא ביום 28 ביוני 1781

על החתום ב' פיזאני קנצלר

אנו סיר רוברט אינסלי, אביר, מאשר ב-28 ביוני 1781

מקום החותמת	חתום ר' אינסלי
העתק נכון	ב' פיזאני קנצלר

[ב]

במסמך הזה של יפוי כוח, להוי ידוע לכל, כי אני החתומת מטה, שרה גאליצי מזורחי, לשעבר אבן עזרא מירושלים, עתה גרה בעיר הזאת קושטא, אלמנתו של הרב אברהם אבן עזרא, ואחר כך של הרב שלום מזורחי שרעבי בעלי השני, שנפטר בעשירי בשבט תקל"ז

* תירגם ד"ר ראובן ראוינה ותודתי נתונה לו על כך.

ליצירה מינית, בחרתי, קבעתי ויפיתי כוחו, ובוה אני ממנה, בחרת, קובעת ומיפה כוחו בתור נציגי החוקי והאמיתי, בתור טובע, סוכן, וכל תפקיד אחר את רפאל פראנקו מלונדון, על מנת שיתבע, ידרוש, יחזיר ויקבל בשמי ובמקומי, מטעמי ולטובתי מהבנק של העיר הנ"ל לונדון סך 500 ל"ש דהיינו חמש מאות לירות של הבנק. חלק של הקרן העומד לרשותי באותו הבנק, על שם שרה גאליצי אבן עזרא מאז ימי בעלי הראשון. כפי שמופיע בהעתק המאושר המצורף בזה, של מסמך חתום בלונדון ע"י בנימין בונה, נוטריון ציבורי, בתאריך 31 בינואר 1758. הוא רשאי לשאל, לדרוש, להחזיר, ולקבל מהבנק את הרווחים של הקרן הנ"ל בסך אלף חמש מאות לירות, שהצטברו בבנק עד עתה במשך חמש השנים, ושלא נמסרו לי. וכן רשאי הוא להמשיך ולקבל ולמסור לי את הרווחים השנתיים של הסכום שנשאר בבנק. ואני נותנת יפוי-כוח מלא למיופה כוחי הנ"ל רפאל פראנקו, כדי להופיע בפני כל בית משפט, ושופט שייחשב כמתאים, על מנת לייצג אותי ולהגן על עניינינו, וכן לכתוב את המסמכים והכתבים הדרושים, ובכלל לנקוט בכל האמצעים הדרושים ומרצדקים ביעילות, כפי שאני יכולה או הייתי יכולה לעשות, לו הייתי נוכחת בגפי. הוא רשאי להתחלף עם מיופה כוח או מיופי כוח במקומו, או להפסיק פעילותם כרצונו, ובהבטחה לשמור על האינטרסים שלי. כל מה שנקבע ביפוי-כוח זה מאושר ובעל תוקף, והכל ייעשה בדרך חוקית, ע"י מיופה כוחי רפאל פראנקו. באמונה חתמתי ושמתי שמי בתחתית המכתב הזה בידי, בקושטא, ב 28 ביוני 1781.

חתום לוסטרה אוסיאה סאבה
גאליצי ומורחי

ג'ימס בארבאד
הנרי מאלטאס

עדים

בעדות על האמת
חתום ב' פיזאני קנצלר

אנו סיר רוברט אינסלי אביר, מאשר ב 28 ביוני 1781
(מקום החותמת)

העתק נכון ב' פיזאני קנצלר

[ג]

אני בנימין בונה, נוטריון מלכותי וציבורי בלונדון, מאשר כדין ע"י המלכות, מאשר ומצהיר לכל הנוגעים בדבר, שהיום הלכתי בגפי ללשכת של העברת המניות לקרן ההון של הבנק של אנגליה, בעיר הנ"ל. שם בעקבות בקשתי מפקיד הלשכה הנ"ל, הגיש והציג לי ספר גדול ובו הדוחות של הקרן הנ"ל, מסומן באות 2. שם בעמוד 46 מצאתי את החשבון של מרת שרה גאליצי אבן עזרא, אשתו של אברהם אבן עזרא, תושבת ירושלים. שלוחתה אלף חמש מאות לירות במניות בקרן ההון של בנק אנגליה הנ"ל. אני מאשר את הדברים הנ"ל כנאמנים לספר הנ"ל, ממנו העתקתי את המסמך הזה. בזה חתמתי חתימתי הנוטריונית על מנת שיהיה בשימוש ובתוקף כדין, בלונדון 31 בינואר 1758

בעדות על האמת
על החתום בנימין בונה, נוטריון ציבורי
(1758)

[קנו]

אני החתום מטה, הקנצלר, מאמת שההצהרה הקודמת היא העתק המקור שהוצג ע"י הגב' שרה גאליצ'י מזרחי, לפנים אבן עזרא.
באמונה בזה אני חותם בידי בקושטא ב 29 ביוני 1781

על החתום ב' פיזאני קנצלר

אנו סיר רוברט אינסלי, אביר, מאשר ב 29 ביוני 1781

(מקום החותמת) חתום ר' אינסלי
העתק נכון ב' פיזאני קנצלר

[ד]

אישור רבני ירושלים:

אנו החתומים מטה, המרכיבים את בית הדין של העיר הזאת, מאשרים כי מרת שרה אלמנתו של הרב אברהם אבן עזרא המנוח, נישאה לרב שלום מזרחי שרעבי, שנפטר בי בשבט שנת תקל"ו ליצירתה. ואנו החתומים מטה מעידים בנאמנות, שסכום כסף הנמצא בבנקים של לונדון, שייך רק למרת האלמנה הנ"ל. הסכום לא ניתן בתור נדוניה, ולא נרשם בתעודת הנדוניה, והרב שלום מזרחי הנ"ל לא היה רשאי ליהנות מהכסף הנ"ל. היא התפרנסה מהרווחים (ריבית) של הכסף הנ"ל השייך לנ"ל. גם לפי דינינו לא היה רשאי לתת את הכסף הזה במתנה, ולא לגמילות חסד וגם לא היו רשאים בניו לעשות כן. במקרה שהבנק הנ"ל ירצה לשמור את הסכום הנ"ל או רווחיו, מתוך חשש או ספק שמא הרב הנ"ל עשוי היה לתת איוז מתנה בהסכמתה של מרת האלמנה הנ"ל, או ללא הסכמתה, לכן אנו מצהירים למען האמת, שהרב הנ"ל לא נתן אף פעם שום מתנה לא בחייו ולא בזמן פטירתו בהסכמתה או בלעדיה. לכן ההון הנ"ל הן הקרן והן הרווחים שייכים לאלמנה הנ"ל, על מנת שתינה מהכסף כרצונה. ואנו מאשרים ומצהירים בידינו שזו האמת, בעיר הזאת, ירושלים בכ"ח בכסליו תקמ"א ליצירתה.

יום טוב אלגאזי, מנצור מנסיך (צ"ל מרוק), יעקב חזן

אני החתום מטה, רפאל יצחק ירושלמי, רב בעיר קושטא, מאשר שהמכתב הקודם הוא העתק נאמן ומדויק למקור, וששלישה האישים שחתמו תחתיו הינם רבני ירושלים, שחתימותיהם מוכרות היטב, וכי יכולים אנו להאמין באמונה שלימה להצהרותיהם. כעדות על כך, הנני חותם מטה במו ידי בקושטא בד' תמוז תקמ"א.
על החתום רפאל יצחק ירושלמי

אנו החתומים מטה יונטוב אנג'ל ויעקב טולידו, סוחרים יהודים בקושטא מעידים ומצהירים שהמסמך הקודם המסומן באות B הינו תרגום מדויק של המסמך המצורף כאן המסומן באות A בשפה העברית. באמונה אנו חותמים במו ידינו בקושטא ב 28 ביוני 1781

חתום באותיות עבריות קונורטו יונטוב אנג'ל
יעקב טולידו

אני החתום מטה הקנצלר הבריטי מאשר ומעיד באמונה, שקונטרטו יונטוב ויעקב טולידו
ששמם חתום על העדות הקודמת בנוכחותי, הם אנשים מהימנים ועדותם מקובלת ונאמנה.
באמונה אני חותם בידי בקושטא ב 28 ביוני 1781

/ על החתום / ב' פיזאני קנצלר

אנו סיר רוברט אינסלי אביר, מאשר ב 28 ביוני 1781

/ חתום / ר' אינסלי

(מקום החותמת)

העתק אמיתי ב' פיזאני קנצלר

[ה]

במסמך הזה ... להחזיר ולקבל בשמי ובמקומי, לחשבוני ולטובתי מהבנק של העיר הנ"ל,
חלק מהקרן של אלף שבע מאות שמונים ושמונה לירות של הבנק, העומדות לזכותי באותו
הבנק. וגם כן לשאל, לדרוש, לקבל ולהחזיר מאותו הבנק את הרווחים שעשויים להיות
לזכותי מהקרן הנ"ל של 1788 ל"ש ... באמונה חתמתי ושמתי חתימתי על כתבים אלה
ב 19 בדצמבר 1781

מרת לוסטרה אוסיאה שרה

באליצי ומזרחי

לשעבר אבן עזרא

עדים

חתומים ה' האספריס

ויליאם לוארד

מעיד על האמיתות

חתום ב' פיזאני קנצלר

(מקום חותמת) חתום ר' אינסלי

העתק נכון ב' פיזאני קנצלר

הירצחו של ה'שר' חיים פרחי בעכו ופרשת עזבונו

השר ר' חיים פרחי, מחשוביה ועשיריה של הקהילה היהודית בדמשק במחצית השנייה של המאה ה"ח ובראשית המאה ה"ט, רבה היתה השפעתו במערכת השלטון התורכי. משחיתתו עכו לחלק מזוילאית דמשק עבר ר' חיים פרחי לגור בה, ובשנת 1790 בערך קרא לו ג'ואר פחה לנהל את ענייני הכספים של הזוילאית. כארבעים שנה נודעה לו השפעה לא רק מבחו תפקידו הרשמי, וטובת אחיו היהודים היתה לבגד עיני ועליהם הגן מפני גזירות וסחיתות של המושלים המקומיים.¹

פרשת חייו המופלאה של ר' חיים פרחי גסתיימה באורח טראגי. בערב ראש חודש אלול תק"פ² נרצח ר' חיים פרחי בפקודת הפחה עבדאללה, שבכך גמל לו רעה תחת טובה, שכן

- 1 ראה י' בן-צבי, ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העותמאני, ירושלים תשט"ו, עמ' 319–320, 342, 385, 398; א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 609, 674; א' ילין, ר' חיים פרחי, התור, שנה ד (תרפ"ד), גיליון לוה, עמ' 7–8, וגיליון לט, עמ' 8–9; י' שווארץ, תבואות הארץ, מהדורת לונדן, ירושלים תר"ס, עמ' חסב–חסה; מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ח"ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 571–573; שלום בקאש, אור הלבנה, ליוורנו תרמ"ו, עמ' 32–40 (ערבית באותיות עבריות); פ' גראייבסקי, תעודות היסטוריות, מזרח ומערב ב (תרפ"ט), עמ' 394. על משפחת פרחי בכללותה, על עושרה והשפעתה ועל מידת מעורבותה בחיים המדיניים והכלכליים במאות ה"ח וה"ט, ראה א"י ברור, יהודי דמשק אחרי העלילה בשנת 1840, ציון, יא (תש"י), עמ' 94–97, והמקורות שמפנה להם, שם; א' אלמליח, מקורות חדשים על גדולתה והשפעתם המדינית והכלכלית של השרים למשפחת פרחי בסוריה, זכרון יוסף (לזכרו של ר' יוסף דוד פרחי), ירושלים תש"ח, עמ' 40–51. וראה לאחרונה: תומס פיליס, בית פרחי והתמורות במעמדם של יהודי סוריה וארץ-ישראל, 1750–1860, קתדרה, חוב' 34 (תשמ"ה), עמ' 98 ואילך; נתן שור, מותו של חיים פרחי כפי שהוא משתקף בספרות הגוסעים, קתדרה, חוב' 39 (תשמ"ו), עמ' 179 ואילך; נתן שור, תולדות עכו, תל אביב תש"ג, עמ' 231 ואילך, ועמ' 337 ואילך; א' מורגנשטרן, גאולה בדרך הטבע, ירושלים תשמ"ט, עמ' 141 ואילך. מעמדו בקרב אחיו מוצא ביטוי בשתי איגרות המופנות אליו מירושלים בבקשת עזרה כספית; האיגרות מתפרסמות להלן בחלק הנספחות (א–ב), על פי כ"י בניהו א 163.
- 2 ויש מקורות שבהם צויינה השנה תקע"ט: ראה יהוסף שורץ, תבואות הארץ, עמ' תסג; א' יערי, זכרונות ארץ-ישראל, רמת גן 1974, עמ' 101, 104; י"מ טולידנו, אוצר גנונים, ירושלים תש"ג, עמ' 93; ג' שור, מותו וכו' (לעיל, הערה 1), עמ' 185, סמוך להערה 39, ועמ' 189 (על נסיבות מותו ראה הגירסאות השונות, שם, עמ' 185–190), ונ' שור, תולדות עכו (לעיל, הערה 1), שם. ומסתבר שהשנה הנכונה היא תק"פ, ראה ויקרא יצחק תזוכר להלן, שם, במיוחד עמ' 341, עדותו של הרון מריצלו שנפגש עם חיים פרחי בעכו בשנת 1820 (תק"פ). דאוי להעיר גם כי בשנת תק"פ יצא לאור בליוורנו הספר חמדת ישראל על קהלת, ובחקומה צוינת נדבת 'שני שרי וגבירי קק"י עכו יע"א' – נסים חיים פרחי ומאיר שלמה פרחי, הנזכרים שניהם בברכת החיים. וראה א' מורגנשטרן, שם, עמ' 144; הג"ל, הגביר יוסף אמזלג וכו', אסופות, ספר ג, עמ' שצח. מן התיאורים השונים עולה, כי הומת בחניקה וגופתו והשלכה לים. בכמה מספרי הזמן

בהיותו קטן נתינתם ור' חיים פרחי גידלו בביתו. אף הוא השתדל שעבדאללה יקבל את השלטון לאחר מות סולימאן.⁶ על שום מה עשה עבדאללה פחה מעשה זה אין תדבר מהנור.⁷ אפשר ששם עינו ברכושו הרב של יועץ הכספים היהודי. ואכן לפי המקורות החריגים עבדאללה פחה את כל רכושו.⁸

לאמיתו של דבר, חלק גדול מרכושו של ר' חיים פרחי הבריתו בני משפחתו לדמשק,⁹ ועל עובדו זה פרץ סיכסוך ארוך וממושך בין יורשיו של ר' חיים פרחי, שהעסיק כעבור שנים את גדולי הפוסקים שבמזרח. מתוך ספרות התשובות אנו למדים על ויכוח שעבר בין הפוסקים. בראש כת אחת עמד הראשון לציון, ר' אברהם גאגין (הרב אג"ן) וצמח כמה חכמים, ולעומתם התייצב רבה של טבריה, ר' חיים נסים אבולעפאי (הרב חנ"א).¹⁰ פסקיהם

נדפסו קינות והספדים עליו: ראה ויקרא יצחק, לר' יצחק עטיה, ליוורנו תקפ"א, דף קיא, א; מגלת ספר, מצורף לס' גבעת שאול, על מות ר' שאול קצנלבונג, וילנא והארדאנא, תקפ"ה (ראה א"ל פרידלאנד, קהלת משה, ח"א, פטרבורג תרנ"ב, עמ' 230, מס' 1859), וראה גם כ"י אונברסיטת קולומביה בניו יורק X 893 Si 7/3 (סרט 23345 במכון לתצלומי כה"י העבריים שליד בית הספרים הלאומי בירושלים), דף כז—לג.

3 ראה י' בן-צבי, שם, עמ' 320, 342.

4 בספר תבואות הארץ (הערה 1 לעיל), כתב ר' יהוסף שווארץ: 'יחי אחר שנת א' למלכו ויכוחו הצדיק [ר' חיים פרחי] כי לא באמונה הוא עושה. ויחר להפאשא [עבדאללה] ויבן כי הצדיק יהיה לו למכשל במעשה רשעו ויתנחם להעבירו וישם לו בסתר עלילות דברים, לאמר כי הוא מורד במלך וכן מות הוא ... טעם אחר לכך, מביא א' ילון במאמרו הנ"ל (הערה 1 לעיל), גיליון 99, על פי עדותו של רופא צרפתי בשם דאמאוו, שביקר בסוריה באותה עת (הדברים מובאים גם בספרו של גאון, שם (הערה 1 לעיל), עמ' 571, הערה 2. נימק נוסף נמצא בספרו של קונסטנטין בזילי, הקונסול הרוסי בביירות, זכרונות מלבנון 1839—1847, ירושלים תשמ"ג. עמ' 57. וראה עוד מה שכתב לאחרונה ג' שור, תולדות עכו, תל אביב תש"ג, עמ' 234.

5 ראה י' בן-צבי, שם, עמ' 342; א"ל פרומקין, ספור התחלת ישוב האשכנזים הנקראים פרושים, מאסף ציון, ספר שני, ירושלים תרפ"ז, עמ' 136. בספר תבואות הארץ, שם, עמ' תסג, מוצאים אנו את התיאור הבא: 'יחי ביום המחרת [לאחר הריגתו של ר' חיים פרחי], ויצו הרשע הפאשא ויבאו משרתיו הביתה, ויקחו את כל אשר מצאו, ויבצלו את חצרו, ויוליכו משאות יקירי הערך אין מספר ... ובספרו של בזילי, שם, מסופר: 'אחר כך ... ציוה עבדאללה לחנוק את היהודי הזקן והחריג את המיליונים שלו לאוצרו'.

6 כך עולה מן המקורות שבספרות ההלכה דלהלן. ברם, באחת התשובות מביא ר' אליעזר די טולידו מקושטא, איגרת שהגיעה לידינו מאת אחד מבני משפחת פרחי, שהאלמנה התלוננה לפני הפתח והוא נאות להחזיר לה את כל הרכושו. ראה להלן בסמוך להערה 82. לגירסה זו יש ביסוס גם בתשובת ר' בנימין מרדכי נבון; ראה להלן, הערה 73.

7 נולד בשנת תקמ"ז בקושטא והתמנה למשרת ה'חכם באשי' בירושלים בשנת תר"ב בהשתדלות הגביר ר' אברהם קאמנונדו בקושטא, שהיתה לו מעורבות אישית גם בפרשה דגן. ראה להלן, ליד הערה 71 וליד הערה 77. על הרב אג"ן ראה א"ל פרומקין—א' ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, ירושלים תרפ"ט, עמ' 276—278; י' גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ ישראל, ירושלים תשל"ח, כרך א, עמ' נד"נו, וח"ג, עמ' קעט.

8 נולד בשנת תקס"ט. בשנת תרי"ד התמנה לראשון לציון ונפטר בשנת תרכ"א. מקצת מתשובותיו ופסקיו נדפסו בספריהם של רבני ירושלים, כמו בשו"ת בנימין, סי' ט. רוב כתביו אבדו ברעש בטבריה. ר' חיים פאלאג'י הספידו (נדפס בספר ארצות החיים, דודו ו'). ראה בס' טוב רואי לר' יוסף חיים ילח, ירושלים תרצ"ד, מערכת הגדולים, עמ' ט; תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמ' 279—280; י' גליס, שם, כרך א, עמ' שמ—שמג, וח"ג, עמ' רכח. בעיני בני דורו נחשב לגדול בתורה ומופלג במידות. ראה, לדוגמא, עבודת משא, לר' יהושע אברהם יהודה,

של חכמים אחדים נדפסו והגיעו לידינו בשלימותם, אבל פסקו של הרב חנ"א לא נדפס, וכמה מן הפוסקים שדנו בפרשה לא ראוהו.

וזנה, אגב חיפושיו אחר כתב־יד מסויים מאוסף בדאהב שבאוצר כתב־היד של בית הספרים הלאומי בירושלים, נתקלתי באיגרת מהרב חיים נסים אבולעפיא שנשלחה אל הראשון־לציון.¹⁰ אין זה הפסק המקורי שבו עירער הרב חנ"א על פסקו של הרב אג"ן אלא איגרת שבה מבקש הכותב לשכנע את הראשון לציין בצדקת עמדתו, ויש בה כדי להעמיד על הסיבות שגרמו לו לחלוק על פסקו של הרב אג"ן. יש בה כדי להתל אור על הפרשה עצמה ועל מערכת היחסים שבין החכמים הנזכרים בה. כיוון שרבים מן החכמים הנזכרים באיגרת זו אינם נקובים בשמם המלא, וכיוון שאין להבין את האמור בה אלא לאחר ידיעת הרקע העובדתי של הפרשה וגילגוליה, גדרר תחילה בהשתלשלות המאורעות שקדמו לעירעורו של הרב חנ"א על פסקו של הרב אג"ן, ובסקירת פסקיהם של החכמים שחיו־דעתם בעניין זה, ועיקרי המשא והמתן שביניהם.

הרקע לפרשה

השר ר' חיים פרחי לא הגיח אחריו בנים,¹¹ כי אם אלמנה ואחים. האחים פרחי, הלא הם: חיים, רפאל,¹² מנחם, שלמה, יוסף ומשה, קשורים היו בתייהם בעסקי שותפות 'בין בסארא' פליק ובין במשא ומתן ועשו שטר שותפות ביניהם ... וגמשך השותפות כל ימי חייהם.¹³ שניים מן האחים נפטרו לפני ר' חיים פרחי. הראשון שהלך לעולמו, היה, ככל הנראה, מנחם פרחי. הוא הגיח אחריו שני בנים: יוסף ונסים, וכל ממונו נאסף על ידי חיים פרחי

שאלוניקי תר"ו, ס"י כד: 'ידעין ביה דהוא רב מובהק בישראל ובקי בחדרי תורה ובטיב גטין וקידושין כגודע, וגמירי שאינו יוצא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן'. וראה המובא בתולדות חכמי ירושלים, שם.

9 ואלה התיכורים שבתם עלה בידי למצוא תשובות המתייחסות לפרשה זו: חוקות תחיים, לר' חיים פאלאג'י, איזמיר תרל"ג, סימנים א—ב; משנת רבי אליעזר, לר' אליעזר די טולידו, ח"א, שאלוניקי תר"ג, סימנים ז—ח; צל הכסף, לר' אברהם גאטיניו, ח"א, שאלוניקי תרל"ב, חר"מ, ס"י לא—לב; שו"ת נדיב לב לר' חיים דוד חזן, חלק ב, ירושלים תרכ"ו, חר"מ, ס"י מה—מו; נוכח השלחן, לר' חיים מרדכי לבטון, איזמיר תרכ"ח, ס"י כה וס"י לג; שו"ת בני בנימין, ירושלים תרמ"א, ס"י א; תשובות ר' ישראל משה חזן, כ"י בניהו א' 62 (להלן — כ"י בניהו); באוסף בניהו מצוית תשובה זו בהעתקה נוספת אבל לא בשלימות, והיא מסומנת ככ"י בניהו ג' 2). לא מן הנמנע שחומר נוסף הקשור לפרשה זו מצוי בחיבורים אחרים משל חכמי חזמן. מכל מקום, לפחות שתי תשובות נוספות הקשורות בפרשה זו אבדו ולא ידוע מקום הימצאן. מפי פרוץ' מאיר בניהו נודע לי כי לפני שנים מסר לכריכה פסקים ותעודות בעניינה שלפרשה זו, ובין היתר תשובה של ר' יוסף ואמיר, בעל שו"ת הון יוסף, ותשובה של ר' יעקב ענתבי. החומר כולו אבד וחבל על דאבדין.

10 את כתב־היד מצאתי בתוך תיק המכיל קטעים שונים, וסימנו 8-1787. כעת צורפה האיגרת לאוסף האיגרות שנשלחו אל הרב אג"ן, שמספרו: V 736. האיגרת נכללה בתיק מס' 1, וסימנה 2א'.

11 ראה בנוסח השאלה שבשו"ת צל הכסף, ח"א, ס"י לא, דף קפו, א.

12 היה שר האוצר בדמשק. ראה א"י ברור, חומר חדש לידיעת עליית דמשק, ספר הויבל לשמואל קרויס, ירושלים תרצ"ו, עמ' 261—262. על פועלו ופועלו של אחיו שלמה במערכת השלטון בדמשק ראה ת' פיליפ, שם (לעיל, הערה 1), עמ' 107—109.

13 משנת רבי אליעזר, ח"א, ס"י ו, דף טו, ב; הדברים מובאים גם בפתח תשובתו של ר' ישראל משה חזן, כ"י בניהו.

ונמסר למשה פרחי אחיו על מנת שיהא אפוסטרופוס עליהם.¹⁴ אחריו נפטר יוסף פרחי שלו היו שלושה בנים: שמואל בנזאל ויחזקאל.¹⁵ בזמן שנהרג ר' חיים פרחי, מצויים היו בביתו אלמנתו¹⁶ ואחיו משה.¹⁷ הם הצליחו להברית חלק חשוב מרכושו של ר' חיים לדמשק, ואולם בדרך מתה האלמנה וכל הרכוש נשאר בחזקתו של משה פרחי, שסירב להתחלק בו עם יתר היורשים. תביעתם של אלו לחלוקת העזבון, לא זכתה להתברר אלא כעבור שלוש עשרה שנה, לאחר שגם שלמה פרחי, אחד האחים הנותרים, מת.¹⁸ ומשה ורפאל פרחי היו, איפוא, היחידים מבין אחיו של ר' חיים פרחי שנותרו בחיים.

על הסיבות שגרמו לעיכוב הרב בבירור ענייני עזבונו של ר' חיים פרחי, מוצאים אנו רמזים בלבד במקורות שלפנינו, ובה נאמר שם:¹⁹ 'אחר זמן לא כביר שנלב"ע ג'י'²⁰ שלמה חזן לימנו וחזן למקומו,²¹ ומן היום ההוא והלאה נהפך עליהם הגלגל ואין יום שאין קללתו כו' מעלילות ועניינים רעים של ג'י' רפאל הגו' ודעמיה וכנודע.²² זוהי הסיבה כי לא נטפלו לעורר מדנים עם אחיהם ג'י' משה לתבו"ע תבו"ע כל עזבון ג'י' חיים נ"ע ומנכסי השות' אשר בידו כנו' בשטר השותפות' אפשר גם, שבליבם של היורשים קינן החשש שמא יודע הדבר לשלטונות ויבואו עליהם בעלילות כדי ליטול את כספם.

14 ראה חוקות החיים, סי' ב, דף ה, ג—ד. מנחם נפטר כנראה בשנת תק"ע לערך.
15 משנת רבי אליעזר, שם: תשובת הרי"מ חזן, שם. יוסף נפטר כנראה בשנת תקע"ה, ראה ר"צ לאגיאדו, לקדושים אשר בארץ, ח"ג, 'ירושלים תרצ"ה, עמ' מז (מצבה פז). מצבה פז משנת תקע"ה על אותו שם היא כנראה של בן משפחה אחר). איגרת אליו מובאת להלן בנספחות, יב.

16 שמה היה כנראה: שרה, כפי שעולה מגוסת השאלה שבמשנת רבי אליעזר, שם. על מידת השפעתה ניתן ללמוד מן האיגרת המופנית אליה בבקשת תמיכה ביתומות. האיגרת מתפרסמת להלן בחלק הנספחות, סי' ג, על פי כ"י בניו א 163, ושם היא נקראת סינידורו. מקום קבורתה בצפת. תבואות הארץ, עמ' קסג; ציון, ספר שני (תרפ"ז), עמ' 136.

17 שני בנים היו לו למשה פרחי: מרדכי ומנחם. מרדכי היה מקורב לשלטון, ולאחר מות אביו בא הוא במקומו כנבוע העיקרי בפרשת עזבונו של ר' חיים פרחי; ראה להלן.

18 בשנת תקפ"ב. ראה ראו"ל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמ' 202. וראה להלן, הערה 21.

19 תשובות רבי אליעזר, שם; תשובת הרי"מ חזן, שם.

20 ג'יליבי, כינוי לגביר.

21 גם חזי של שלמה פרחי הגיעו לקיצים בנסיבות טראגיות. לאחר מות ר' חיים פרחי, ביקשו אחיו לנקום את דמו, 'וישכרו את סלימאן פאשא מדמשק ... ומחנה גדולה מאנשי חיל. בידם מאמר שיך אלאסלם מסטאמבול כי ילחמו עם עבדאללה פאשא. ויבואו ארצה הקדושה בחדש ניסן תקפ"א'. תבואות הארץ, עמ' תסד. ואולם כעבור שנה, שבמהלכה הושם מצור על העיר עכו, שיחד עבדאללה פחה מאנשיו 'וימיתו בסתר את הצדיק מוה"ר סלימן [שלמה פרחי] בחדש ניסן תקפ"ב בסם המות' (תבואות הארץ, שם). לגירסה אחרת על נסיבות מותו ראה אצל ת' פיליפ, שם (לעיל, הערה 1), עמ' 107. וראה גם מ"ד גאון, שם (לעיל, הערה 1), עמ' 573. על הפרשה כולה ראה עתה ג' שור, תולדות עכו, עמ' 246 ואילך.

22 עד כה לא נודעו פרטים בדבר המכות שניהתו על בני משפחת פרחי בעקבות כשלונם הג'ל, לאחר ששבו לדמשק. מכל מקום חלק מהם ישבו במאסר, ובהקשר לכך חיבר, ככל הנראה, ר' יעקב ענתבי את תפילתו המיוחדת שפירסמה א' אלחאליל בימורת ומערב, ג (תרפ"ט), עמ' 47: 'יה"ר ... תתמלא רחמין טבין על מ"ע הסנדק רפאל בן אסתר ועל אחיו משה בן אסתר ועל בני אחיו מרדכי בן אסתר ויוסף בן רחל ועל כל משפחתם ... פדה את בני יעקב זרע אהובך רפאל בן אסתר הגו' וכל קרוביו ממאסרם ...'. ראה עוד לעניין זה א"י ברור, חומר חדש לידעת עלילת דמשק (לעיל, הערה 12), עמ' 262, והערה 5, שם; ת' פיליפ, שם (לעיל, הערה 1), עמ' 107 ואילך.

מכל מקום, כעבור שלוש עשרה שנה, ביום י"ג לאלול שנת תקצ"ג, החליטו הירודים רפאל ומשה פרחי, ובני אחיהם יוסף — שמואל, יחזקאל ונתנאל פרחי,²³ להביא את עניינם בפני שלושה בוררים: הרב יעקב ענתבי,²⁴ רבה של דמשק, ר' אברהם אשכנזי מותיג, שד"ר סבריה ששקה אותו זמן בדמשק,²⁵ ור' חיים מיימון טובי.²⁶ בשטר שכתבו,²⁷ קיבלו עליהם את הכרעתו של בית הדין בצורה מוחלטת וחד משמעית, הן לדין הן לפשרה, ואפילו אם יטעו בדין. כמו כן התחייבו הצדדים שלא 'לספר בענין זה עם שום גוי או ערל וכ"ש להודיע הענין לאילי הארץ, וכלולה שם גם התחייבות מפורשת של משה פרחי שבנו מרדכי לא יודיע על הענין לאילי הארץ, וקיבלו עליהם כולם שאם יעבור אחד מהם על התחייבותו זו, הריהו גותן במתנה את חלקו בעזבון לחביריו. כמו כן קיבלו עליהם, שאם יסרב אחד מהם למלא אחר פסק הדין, הרשות נתונה בידי חביריו 'להקריב את משפט המסרב לפני אילי הארץ, לאחר שיהיה בידו פסק-דין ורשות מפורשת מהדיינים, או משנים מהם, לעשות כן. שטר זה ואופן פרשנותו, עמד במקד הפולמוס שהתחולל בין הרב אג"ן ובין הרב חנ"א. משום כך יובא כאן נוסח עיקרו של השטר:

מודעת זאת אשר מזה כמה שנים, למעלה מכ', אשר השתתפנו החותם הא' למטה והחותם הב' למטה עם מר אחינו ג' חיים וג' יוסף וג' שלמה בשירות הסאראפליק בדמשק ועכו ומשא ומתן כמבואר בשטר העשוי בתנאים מפורשים אשר בינינו כידוע. ואחר פטירת ג' הרועים הנז'ל כמה הרפתקי בישי דעד'ו עלן לתפ"ץ [לא תקום פעמיים צרה]. ועתה נראה בעינינו לברר חלק כ"א ממנו אנחנו החותמ' הא' והב', וגם חלק בני אחינו ג' יוסף ג"ע מכספי עזבון מר אחינו ג' חיים ז"ל, והוא רביע בנכסים

23 יושם לב, שבתדיינות זו לא נטלו חלק בניו של המנצח מנחם פרחי, יוסף ונסים פרחי. הללו אולצו קודם לכן להתפשר עם משה פרחי שהביא את עניינו בפני הערכאות, אם כי מיד לאחר מכן מסרו מודעה על אינוסם להתפשר, כפי שיתבאר להלן (ראת סמוך להערה 38). מן הראוי להעיר כאן, כי סיכסוך ירושה אחר שבו היו מעורבים בני משפחת פרחי, בקשר עם נכסים שהיו שייכים לנתנאל פרחי הנזכר בזה, נדון בשורת שמחה לא"ש, לר' יעקב שאול אלישר, ירושלים תרמ"ח, תר"מ, סי' א-ג.

24 שמו של ר' יעקב ענתבי עתיד היה להתקשר כעבור שנים מספר עם עלילת דמשק המפורסמת, הוא עונה קשות בידי השלטונות עד אשר שוחרר בהתערבותם של משה מונטיפיורי ואישים אחרים. את סיפור הדברים מפיו פירסם אלהאליל (הערה 22 לעיל), עמ' 34 ואילך. יהודי אחר הקשור בעלילת הדם הוא משה אבולעפיא, בנו של הרב חנ"א שעתיד היה לצאת כעבור מספר שנים כנגד פסק דינו של הרב אג"ן המאשר את פסקתו של הר"י ענתבי ובית דינו (ראת להלן). בתשובותיהם של חכמי הזמן שיידתו להלן, לא מצאתי איזכור של ויקה בין האישים הקשורים בפולמוס הגדון ובין פרשת עלילת הדם. רק בספר באור החיים, לר' חיים כפואי, שהוציא לאור ר' אברהם יעקב ענתבי, נבדו של הר"י ענתבי הנ"ל (ירושלים תרפ"ט), מצוי קטע אנונימי (בדף ב, ג-ג, א) ובו תמיכה בפסקו של הר"י ענתבי, וזאת על יסוד אמינותו של הר"י ענתבי שעמדה במבחן במהלך עלילת הדם. מכל מקום מן הראוי לציין, שבפרשת עלילת הדם היו מעורבים, לבד מהר"י ענתבי ומשה אבולעפיא, גם אחדים מבני משפחת פרחי. ראת א"י ברור, שם (הערה 12 לעיל), עמ' 260 ואילך, ביחוד בעמ' 213-214.

25 זהותו של דיין זה מתבררת מתוך המשך הדברים (ראת שם, עמ' טו, ד).

26 חכם זה יושב על כסא הרבנות בדמשק לאחר שעקר ר' יעקב ענתבי לירושלים בעקבות עלילת דמשק. א"י ברור, שם (לעיל הערה 1), עמ' 89, 97. תיאור מפורט של פגישה עמו בהיותו רבה של דמשק, מצוי אצל John Wilson, The Lands of the Bible, Vol. II, pp. 330-334. נוסחו המלא מצוי בספר משנת רבי אליעזר, שם (הערה 13 לעיל); חשובת הרי"מ חזן, כ"י בניהו (בין שני הנוסחים יש שינויים קלים).

שמגיע להם בתורת ירושה. וצריכין אנו ג' דיינים לדון בכל תנו', ה"ה מע' אביר יעקב נו' ומע' הר' מהר"א אשכנזי והכותב כהר' חיים מיימון טובי ה"י. ומעתה ומעכשיו קבלנו עלינו ג' דיינים הנו' קבלה גמורה כתחז"ל ... הן לדין הן לפשרה ... ואפי' אם יטעו בדין ח"ו ואפי' בדבר משנה, אפ"ה [אפילו הכי] קבלנו עלינו מעכשיו קבלה גמורה ולא נסור מן הדבר אשר יפסקו ימין ושמאל.

ואזתרה שמענו שאין חלות לכ"א ממנו אנחנו החותמים למטה ולא לגי' מרדכי בן החותם השני לספר בענין זה עם שום גוי או ערל וכ"ש להודיע הענין לאילי הארץ ח"ו, וכל אשר יתברר עליו עדים או ראיה שהודיע הענין ודיבר בה עם גוים, וכ"ש עם אילי הארץ, מעתה הרי חלקו הנוגע לו בשות' ובירושה נתנן לחבירו מתנה גמורה כתחז"ל ... רק כאשר יגזרו אומר מע' הרבנים הנו' ויכתבו פסק דין כאשר נראה להם הן לדין הן לפשרה ויכתבו ויחתמו ויתנו פסק דין כאשר נראה להם הן לדין הן לפשרה ויכתבו ויחתמו ויתנו בדינו.

כל מי שיסרב לקיים דבריהם אזי יכתבו לו מע' הדיינים הנו' בחתימת שלושתם או ב' מהם שהרשות נתונה בידינו להקריב את משפט המסרב לפני אילי האר' ולכופו לקיים משפט כתוב וכן יעשה ... והיה זה פה דמשק יע"א י"ג לח' רחמים ש' תקצ"ג ליצירה. והכל שריר ובריר וקיים.

ור"ל [ורצינו לבאר] שאפי' יצא הפס"ד כתוב וחתום בחתימת הג' דיינים הנו"ל שחד מינן חייבו סך מה ליתן לחבירו או כלנו, אפ"ה אין לו רשות בשום צד ואופן שבעולם ללכת ולהוציא על דיי עש"ג ואילי האר', ולא להודיעם לאילי האר' אלא עד שיהיה בידו פס"ד ורשות מפורש מהדיינים הנו' או מתרי מיגיהו דחתימי, שהם נתנו לו רש' שילך אצל הגוים ובשיעור שחייבהו בפי' וכמו שירשו אז כן יעשה ...

הצעיר רפאל פרחי   הצעיר משה פרחי   הצעיר שמו' פרחי
הצעיר יחזקאל פרחי   הצעיר נתנאל פרחי

דומה היה, שבכך עתידה היתה פרשת עזבוננו של ר' חיים פרחי להגיע לסיומה, אבל לאמיתו של דבר היה זה רק האות לתחילתה של ההתדיינות ארוכה וממושכת.

פסק-הדין שיצא מבית דינו של הרב יעקב ענתבי

חמישה ימים לאחר חתימת שטר הבוררות הנ"ל, דהיינו ביום יח באלול תקצ"ג, הוציא בית הדין בראשותו של הרב יעקב ענתבי את פסק דינו.²⁸ עיקרו של פסק הדין היה, כי על משה פרחי להביא לידי הרב יעקב ענתבי את כל הרכוש שבא לידו מעזבון אחיו המנוח, והרכוש כולו יחולק לארבעה חלקים שווים בין יורשים אלה: האחים משה ורפאל פרחי, בני אחיהם מנחם²⁹ ובני אחיהם יוסף. אין בפסק הדין כל התייחסות לחלקו של היורש

28 משנת רבי אליעזר, שם, דף טו, ד; חוקות החיים, סי' ב, דף ו, א—ב; תשובת הרי"מ חזן, כ"י בניחור.

29 לבד מחלקם בעזבון ר' חיים פרחי, תבעו יוסף ונסים פרחי, בניו של מנחם פרחי, גם את ממונו של אביהם שהופקד בידיו של משה פרחי. אח זה מונה אפוטרופוס עליהם לאחר מות אביהם. בעניין זה נתן הרב יעקב ענתבי פסק דין נפרד, המחייב את משה פרחי בתשלום הקרן והרווחים המצטברים מיום שרכשו של אחיו המנוח הושלש בידיו. פסק דין זה מובא בנוסחו המלא

החמישי — שלמה פרחי, שמת אף הוא זמן קצר לאחר מותו של חיים פרחי; לשלמה היה בן אחד, יצחק חיים, שלא נמנה עם בעלי הדין שביקשו את הכרעת בית דינו של הר"י ענתבי.³⁰ כמו כן נקבע, שחלקו של משה פרחי ישאר מעוכב בידי הר"י ענתבי עד אשר יתברר סופית עניין השותפות שבין האחים. על משה פרחי נאסר לגרום כל עיכוב ודחיה. על פסק הדין חתמו ר' יעקב ענתבי ור' אברהם אשכנזי, בעוד אשר הדיין השלישי, ר' חיים מיימון טובי, לא חתם על פסק הדין — עובדה שנודעה לה חשיבות רבה להמשך התפתחותה של הפרשה. משה פרחי לא ציית לפסק הדין.

הפנייה לרבני ירושלים

כעבור למעלה משלוש שנים לאחר מתן פסק הדין הנ"ל, פנה ר' יעקב ענתבי אל רבני ירושלים, ובראשם הראשון לציון ר' יונה משה נבון, לאכוף קבלתו של פסק הדין. פניה זו נכתבה כמעשה בית דין ונחתמה ביום כח בחשוון תקצ"ז על-ידי ר' יעקב ענתבי, ובין היתר נאמר בה כדלהלן:

והייבנהו בפניו להביא הכל לפנינו, והיה דוחה בקש והבלים, ונלאינו עמו שלא שמע. ואחר כך בכחם הגדול הוא ובנו לא עמדו לדין עוד, והעתק הנז' [פסק הדין הראשון] ושטר שותפותם בידי מאותו היום ועד עתה, והם מורדים ואין בידי יכולת כי עשו בי משפטים כל ידעום... מי שיש בידו יכולת להקים דגל התורה יבא שכם"ה.³¹

מדברים אלה עולה, שבמשך השנים שחלפו מאז מתן פסק הדין הראשון, נעשו נסיונות מצד יתר היורשים לאכוף את ביצוע פסק הדין באמצעות בית הדין, אלא שמשם פרחי ובנו מרדכי שסייע בידו, סירבו להופיע לדין, ולא עוד אלא שעשו בר' יעקב ענתבי 'משפטים' כל ידעום, שלא פורש מה טיבם; רמזים לכך אנו מוצאים בפסקו של ר' יהודה ב"ר רפאל נבון.

בפרק הזמן הזה עשה בדמשק³² אחד מחשובי הרבנים בירושלים, ר' יהודה נבון, שעתיד היה להתמנות כעבור שלוש שנים לראשון-לציון.³³ כנראה היה הוא הראשון שקם והתייצב

בחוקות החיים, סי' ב, דף ת, ד. פרשה אחרת הקשורה בישיבה שהיתה בירושלים שאותה הקדיש ר' מנחם פרחי ושבה המשיכו לתמוך יוסף וניסים פרחי וכעבור זמן ביקשו לבטלה, נדונה בספר רוח חיים, לר' חיים פאלאג'י, י"ד, סי' יב.

30 בתעודה שפירסם פ' גרייבסקי (מגזין 'ירושלים', חוב' יז, עמ' כב; מובאת גם ע"י מ"ד גאון, שם [לעיל, הערה 1], עמ' 572—573), מצהיר יצחק חיים פרחי על כך שאינו נמנה עם יורשיו של ר' חיים פרחי. עם זאת, יש זכר לעובדו של שלמה פרחי בפסח"ד. על-פי האמור שם, מחוייב משה פרחי להמציא לבית הדין 'תכשיטי זהב של אשת גי' שלמה הראשונה ג"ע, וכל הפנקסים של גי' שלמה וטימיוסקים וניירות שיש בידו מהנז', הכל יביאם ליד חותם הראשון [ר' יעקב ענתבי]. על סכסוך שהתגלע בין יצחק חיים בן שלמה פרחי ובין יורשי רפאל פרחי, ניתן ללמוד מתוך שלוש תעודות המתפרסמות לראשונה להלן, בנספחות, סי' ד—ו.

31 שכרו כפול מן השמים. נוסחו המלא של מעשה ב"ד מובא במשנת רבי אליעזר, שם, וחוקות החיים, שם, דף ו, ב.

32 'בשליחות מצוה כידוע', כדבריו בפסקו (ראה הערה 34 להלן).

33 כעבור תקופת קצרה הושמה המשרה הזאת על הרב אג"ן. ראה לעניין זה מ' בניהו, חמש שנים שעשו את ירושלים לבוקה ומבוקה ומבולקת, אסופות 1 (תשנ"ב). הוא נפטר בירושלים בשנת תר"ה (א' אלמליח, הראשונים לציון, 'ירושלים תש"ל', עמ' 181).

להגן על פסקו של הר"י ענתבי, וביקש להביא לידי אכיפתו על משה פרחי ובנו מרדכי. מתוך פסקו מתגלים גם פרטים על מה שאירע בפרק הזמן שחלף בין מתן הפסק הראשון ע"י ר"י ענתבי, לבין הפניה לרבני ירושלים בשנת תקצ"ו. וכך הוא כותב: ³⁴ יש זמן רב כמה שנים צועקים ואינם נענים, לא בבתי דינים ולא בערש"ג ולא אצילי אילי הארץ להציל את שלהם מדודם גי' משה פרחי יצ"ו ... ויהי כראותם נוטים לחייב גי' משה בעניינים שנתבררו בהערמות, קיררו הענין וביטלו הב"ד מלהטפל והשתדלו בכל עז ושוחזות וסילקו את מע' הרב ח"ר יעקב ענתבי גר"ו מדיינותו ואסרוהו בביתו ע"י השרים בכח שוחזות לאכול הכל והשתיק הענין זמן מה, והן עתה חזר וניעור ...

עולה, איפוא, מדבריו, כי מצד יתר היורשים היתה במשך הזמן פניה לערכאות, גברה ידו של משה פרחי. הוא הצליח באמצעות מתן שוחד וקשרים טובים עם השלטון, ³⁵ לאסור על בית הדין לטפל בעניין וסילק את ר"י ענתבי מדיינותו. בהמשך דבריו כותב הר"י נבון כי הוא פנה אל משה פרחי ובנו מרדכי שיסכימו לבוא לדין לפניו ואם ירצה לפשר ביניהם, אבל הם לא רצו לבוא כלל, צבפירוש אמרו הם לא צייתי לדינא ודברו דברים קשים אשר תצלנה אזנים משמוע, וביקשו להתדיין רק בערכאות של גויים. ועל כך כותב הר"י נבון: חקתי ודרשתי אני ודקדקתי בהמעשה ביי"ד ההוא ושאלתי וחקרתי מפי הדיין הגי' מע' ח"ר חיים מיימון טובי והודה לפני שכל הכתוב אמת ויציב ... ונתברר לי כשמש ... אכל הכתוב אמת ויציב והדין דין אמת ושגי' משה ובניו קשים ומרים מאד ומרימין יד בתורת ה' בפרסום ולא צייתי דינא.

לאור זאת פסק הר"י נבון, כי הרשות נתונה ליתר היורשים לתובעם בערכאות, וכל ההוצאות יחולו על ראש משה פרחי, 'וחיובא ומצוה רמיא על כל ביי"ד וכל חכמי ורבני ישראל וכל אשר הוא בשם ישראל, להשתדל לסייעם לבטל מעשה דודם ...'. פסקו של הר"י נבון נכתב בכ"ז חשון תקצ"ו.

גם פסקו של ר' יהודה נבון לא הועיל. משה פרחי ובנו הביאו את עניינם לערכאות והללו כפו את בעלי דינם 'להתפשר בעל כרחם ולתת שטר פטורין בסך מה שיקבלו מיד האב גי' משה ובנו גי' מרדכי'. ³⁶ גם יוסף ונסים פרחי, בניו של מנחם פרחי, אולצו להתפשר בערכאות. ³⁷ ברם, בעלי דינם של משה ומרדכי פרחי — בניו של יוסף פרחי מצד אחד ובניו

34 הפסק מובא בשלימותו במשנת רבי אליעזר, שם, דף טז, א—ב; חוקות החיים, שם, דף ז, ג—ד; תשובת הר"מ חזן, כ"י בניהו.

35 טיבם המדייק של הקשרים שהיו למשה ומרדכי פרחי עם השלטון, לא התברר לי. ברור ששניהם מילאו תפקיד רשמי במערכת השלטון, כפי שעולה מספר גדיב לב לר' חיים דוד חזן, ירושלים תרכ"ה, חו"מ, סי' מה, דף פו, ד: 'ולשמעון [משה פרחי] בן [מרדכי] עומד ומשמש בפתח שר העיר עם שמעון אביו'. שמתיהם של משה ומרדכי פרחי אינם מזוהים כאן, אבל ברור שתשובה זו והסמכות לה קשורות לפרשה, כפי שיתברר בהמשך. וראה גם י"מ טולידנו, אוצר גנוזים, ירושלים תשי"ב, עמ' 93, על משה פרחי, עפ"י דברי הגוסס ר' דוד דבית הלל: 'נשיא היהודים ... עשיר גדול, בעל צדקות ועושה חסד עם כל העניים, הוא המושל על דמשק ועל הארצות הסמוכות לה ועל אותו חלק של א"י הכפוף לדמשק ...'.

36 משנת רבי אליעזר, שם, דף טז, ב.

37 חוקות החיים, דף ת, ד. על דין ודברים שהיה לנסים פרחי עם מרדכי פרחי בקשר לשטר חוב שעליו חתם נסים לטובת משה פרחי, ושלגביו חשש נסים פרחי כי מרדכי פרחי יתבענו בערכאות, ראה להלן, בחלק הנספחות, סי' ז.

של מנחם פרחי מצד שני — לא השלימו עם פשרה זו שנעשתה, כאמור, בעל כרחם, ומסרו מודעה על מנת להביא לביטולה של הפשרה.³⁸ זמנת המדויק של הפשרה אינו ידוע,³⁹ אבל מכל מקום גם פשרה זו לא הביאה לסיומו של הסכסוך בין הירושים, אלא שבינתיים מת משה פרחי,⁴⁰ והמשך ההתדיינות הוא, איפוא, מעתה בין בניו לבין בני יוסף פרחי.

הדיון בבית דינו של הרב אג"ן

כל זמן שידם של משה פרחי ובניו היתה תקיפה, עלה בידם להתחמק מביצוע פסק הדין שנפסק נגדם, ואולם משמת משה פרחי, ושזב לא היתה ידם של בניו תקיפה כמקודם,⁴¹ החליטו בני יוסף פרחי להביא את עניינם בפני בית דינו של הראשון לציון בירושלים. הדבר אירע בחודש אלול תר"ג, בעת שמרדכי פרחי בא לירושלים והשמועה על דבר בואו לירושלים הגיעה לשמואל בן יוסף פרחי, והוא החליט לצאת מיד לירושלים על מנת לתובעו שם.⁴² משתחל הדיון, העלה כל אחד מהצדדים טענות חדשות שהיה עליו להוכיח. הימים היו ערב הימים הנוראים של שנת תר"ד והוחלט לדחות את הדיון כדי לתת שהות לשמואל פרחי לצאת לדמשק ולהביא משם את ראיותיו. שני הצדדים חתמו על שטר בו התחייבו להופיע בפני בית הדין ולציית לפסק דינו; הוסכם שעל שמואל פרחי להביא ראיותיו תוך ארבעים יום, ואם יתעכב החותם השני [שמואל פרחי] מלהביא הברורים [הראיות, תוך ארבעים יום], אוי החותם הראשון [מרדכי פרחי] פטיר ועתיר.⁴³

מקום מגוריו של מרדכי פרחי היה בירות, ומיד לאחר שחתם על שטר ההתחייבות הג"ל, שב לביתו, ואילו שמואל פרחי נסע לדמשק, מקום מגוריו, ובידו מכתבים מאת הרב אג"ן לרבי דמשק, שיסייעו בידו לגבות עדויות להוכחת טענותיו, ובהם גם פניה לרב מיימון טובי, שיואיל לברר מדוע לא חתם על אותו פסק דין שניתן ראשונה בפרשה זו.

38 משנת רבי אליעזר, שם; חוקות החיים, שם, ודף ט, א; תשובת הרי"מ חזן, כ"י בניהו. אכן, מתשובת ר"ח פאלאג'י (חוקות החיים, דף י, ב-ג) נראה, כי המודעה שמסרו בני מנחם פרחי היתה ביחס לאילוצם להתפשר עם משה פרחי על ירשת אביהם שהופקדה בידו. אבל ר"ח פאלאג'י רואה בכך מודעה נאותה גם לעניין אילוצם להתפשר על חלקם בעזבונו של ר' חיים פרחי (ראה שם). על הטעם, שלא מסרו מודעה גם ביחס לאילוצם להתפשר על חלקם בעזבונו חיים פרחי, קוראים אנו שם, דף י, ב: 'דלא הית לו [ליוסף פרחי] שעת הכושר למסור מודעה, שהיה טרוד בהליכתו אל המשנה הגדול שר של מצרים, ולא הית יכול להתעכב לבקש עדים ולמסור מודעה'. וראה גם נדיב לב, סי' מה, דף פו, ד.

39 לעומת זאת, נמסר בספר חוקות החיים, דף ה, ד-ט, א, זמנם המדויק של שתי מודעות שנמסרו עלידי בניו של מנחם פרחי, והם: ד בסיון תקצ"ג, ויד באדר תקצ"ה, ובהמשך הדברים כותב ר"ח פאלאג'י בתשובתו (דף י, ג), שהפשרה על ירושתו של חיים פרחי היתה בתקופה שבין שני תאריכים אלו. כמו כן נמסר שם שאחד מעדי המודעה השניה היה ר' חיים רומאנו 'והוא מפורסם למומחה ופקיע'. חכם זה הוזכרו א' יערי (שלחתי ארץ ישראל, ירושלים תשמ"א, עמ' 690), על-פי ידיעה שמסר לו ר' יעקב משה טולידאנו, שנשלח שליח מטעם קהילת חברון למאורקו בשנת תר"א, 'ולא גודע ממקור אחר'.

40 ראה משנת רבי אליעזר, שם; חוקות החיים, שם; תשובת הרי"מ חזן, כ"י בניהו. רפאל פרחי נפטר, ככל הנראה, עוד לפניו, והשאיר אחריו כמה בנים, ביניהם מאיר. ראה להלן בנספחות, סי' ד-ו, יא. 41 ראה התשובות הנוכחות, שם. 42 ראה שם.

43 נוסח השטר מצוי במשנת רבי אליעזר, שם, ע"ג, ונמנו: 'שליש ראשון: לחדש החמ' ש' ותקצ"ג'. אבל ברור שנפלה כאן טעות, והשנה היא: תר"ג, כפי שעולה מנוסח הדברים שבספר חוקות החיים, סי' ב, דף ו, ד-ה, ב, ומנוסח השטר שבתשובת הרי"מ חזן, כ"י בניהו.

חידושו של הדיון בבית דינו של הרב אג"ן, לא נתאפשר אלא כעבור חמישה חודשים, מששב שמואל פרחי מדמשק. הוכחות לביסוס טענותיו — לא עלה בידו להשיג, ועל המצאות אותו בעת שהותו בדמשק, מוצאים אנו את התיאור הבא:

ובבואו לעיר דמשק יע"א נולדו לו עיכובים, שהוכרח שם להמתין עד שיוכל להביא בירורים מארס צובא ומרסיליא, והדבר ידוע שהמקומות ההם הם רחוקים ואף גם זאת לפום חורפ"א [עונת החורף]. וגם מאי דביני ביני נפטר גי' רפאל, וזוהי סיבה כי לא יוכל לבא אל אהל מועד כאשר היתה באמנה אתו מפיהם ומפי כתבם, ויאהר עד אדר דהאי שתא ה' חדשים.⁴⁴

ולענין ההוכחות שביקש למצוא לביסוס טענותיו, הודיע שמואל פרחי כי נבצר ממנו להשיגן כאשר 'כל אחד בורח מלהגיד את אשר אתו ידוע, והגם שהכתב הראה לאחד מן הרבנים שבדמשק, עם כל זה לא אתדר ליה לברר, כי ידע שאין שום אדם נכנס בעוב"י הקורה'.⁴⁵ לעומת זאת, הביא עמו שמואל פרחי את תשובתו של ר' מיימון טובי לשאלה הנ"ל שהופנתה אליו, ומפאת חשיבות הדברים להמשך השתלשלות הפרשה, הרי היא כלשונה:

לשעבר קבלתי ד"ק [דברי קדשו] על אודות הדין שנתקבלנו לדון עם הר' כמהר"י ענתיבי וחר"א מתיג ואני הצעיר בענין גי' משה פרחי ו"ל ובני אחיו ב"ע. זאת אגיד לאדוני, יען שהענין ישן נושן מוזמן רב למעלה מעשרה שנים, מילתא מיני אודא, ומה שאני זוכר הוא שהיו טוענים על גי' משה כמה טענות, ומהם תיבה קטנה וצרור שהיו בהם תכשיטין מעובון גי' חיים, וכמדומה לי שהעיד הר"א פראנקו איהו עדות בדבר הזה או אחרים, והודה גי' משה אבל היה אומר כי מה שהיה בת הוא דבר מועט ולא כמו שהן טוענים. וזה שלא התמתי במעשה ב"ד שכתב הר' מהר"י ענתיבי, איני זוכר הטעם, והא דואי בלי טעם לא נמנעת, ואם הר' כמהר"י [יעקב ענתיבי] הוא מעיד שנמנעתי מפני פחד מרדכי וגם הרב כמותר"ן [יהודה נחמד] נר"ו אומר ששאלני ואמרתי לו סיבת המניעה מפני פחד כו' מרדכי הי"ן, מה אני יכול לומר, ששני עדים כשרים מעידים דבר. זולת זאת אגיד, כי אני איני זוכר הטעם, לא זה ולא אחר, וחזן מזה אין אני יודע עד מה בענין זה כלל.⁴⁶

משהתייצב שמואל פרחי להמשך הדיון בבית דינו של הרב אג"ן בירושלים, נשלח רץ מיוחד להזמין את מרדכי פרחי מבירות, והרב אג"ן התרה בו שלא יסרב להופיע.⁴⁷ ואולם מרדכי פרחי לא שעה לאזהרה,⁴⁸ ולפיכך ניתן על ידי בית דינו של הרב אג"ן פסק דין שלא

44 משנת רבי אליעזר, שם, דף טז, ד; תשובת הרי"ם חזן, כ"י בניהו.

45 שם, שם.

46 שם, שם.

47 ראה שם.

48 את סירובו נימק מרדכי פרחי בכך שהתובע לא עמד בהתחייבותו להתייצב לדין בתוך ארבעים יום, ולפיכך אין ההסכם שביניהם מחייב אותו. במשנת ר' אליעזר, שם, ותשובת הרי"ם חזן, נאמר עוד, כי במענה לדרישה שהופנתה אליו, שיגר מרדכי פרחי מכתב אל הרב אג"ן ובו הודיע כי כבר מינה והרשה את גי' שמעיה אנג'יל חתנו של הרב אג"ן כדי שיתבענו לדין לפני חכמי ורבני דמשק, וישנשבע שלא לבטל תרשאה הלזו, ואם כן נמנע מאיתו מלהתדיין לפני הרב [אג"ן]... ושם ירצה בעל דינו יבוא ויעמוד לדין לפני רבני דמשק. בין היתר מאשים מרדכי פרחי את הצד שכנגד במלשינות שכמעט גרמה לו ולאחיו סכנה, עד שנחלצו ממנה בתוצאות מרובות.

בפניו; פסק דין זה ניתן בעקבות ברורו הממצה של ר' ישראל משה חזן, שמסקנותיו אומצו על ידי הרב אג"ן וחכמים אחרים, כדלהלן.

תשובת ר' ישראל משה חזן יסוד לפסקו של הרב אג"ן

בשל סירובו של מרדכי פרחי להתייצב לדין לפני הדיינים, הטיל הרב אג"ן על הרב ישראל משה חזן, מחברי בית הדין, לברר מבחינה הלכתית את כל הטענות ברור ולהציע את חוות דעתו. הרב חזן כתב תשובה ארוכה בה דן בכל השאלות שהיו טעונות, לדעתו, ברור, ומסקנותיו הן ששימשו בסיס לפסק הדין שניתן לאחר מכן על ידי בית דינו של הראשון לציון.⁴⁰

בפתח תשובתו פורס הרי"מ חזן את כל השתלשלות העניינים עד לשלב שבו התייצב שמואל פרחי לדין בירושלים ואילו מרדכי פרחי סירב. הרי"מ חזן דחה את נימוקיו של מרדכי פרחי וראה בהם דברי השתמטות גרידא. חמישה סעיפים בתשובה: א. האם הסירוב פטר את מרדכי פרחי מלהתייצב לדין משהו פגע שמואל פרחי בפני בית הדין בירושלים כעבור חמישה חדשים? ב. מה דינה של השבועה שנשבע מרדכי פרחי שלא לבטל את ההרשאה שמסר לשמיעה אנג'ל כדי שייצגו בפני רבני דמשק? ג. האם יכול שמואל פרחי להתנגד לקיום ההתדיינות בפני רבני דמשק עירו? ד. האם יש לחשוש שמא כבר פרע משה פרחי את חובותיו, והאם טוענים ליורשיו לעניין זה; מאידך גיסא, אם לא טוענים כן ליורשיו, האם ניתן להוריד את התובעים לנכסי העיזבון. ה. האם ניתן להעריך באמצעות אומדנא את החוב שחב משה פרחי, והאם נאמנים יורשיו בטענה שלא ירשו.

באריכות רבה דן הרי"מ חזן בסעיפים האמורים אחד לאחד, תוך ניתוח מקורות ההלכה. לענין סעיף א, מסקנתו היא שהנשבע לעשות דבר לזמן פלוני הוא [רק] אם הלשון מוכיח והתנאים שהוא דוקא לזמן ההוא... ודאי אם עבר אותו היום תו אין עיקר חיוב השבועה עליי כלל, וחבירו פטור. הרי"מ חזן מוכיח מתוך לשון השטר שעליו חתמו הצדדים, שיעקר ההתחייבות בשבועה היתה לבוא לדין לפני בית דינו של הראשון לציון בעת שייקרא, והתחייבות זו אין לה דבר עם חיובו של שמואל פרחי להביא ראיותיו תוך ארבעים יום, וממילא שבועתו של מרדכי פרחי להתייצב בפני בית הדין בכל עת שייקרא אינה בטלה בגלל העיכוב שחל בחזרתו של שמואל פרחי לירושלים.

בעקבות מסקנתו בסעיף הראשון, שלפיה חלה השבועה שקיבל מרדכי פרחי על עצמו, מכריע הרי"מ חזן את השאלה שהוא מעורר בסעיף השני, דהיינו אם מרדכי פרחי מחוייב לקיים את שבועתו לשמיעה אנג'ל, שאותו הוא מינה כמורשה להתדיין בפני דייני דמשק. דעתו של הרי"מ חזן היא, שכיוון שהשבועה הראשונה, להתדיין בפני דייני ירושלים, חלה עליו, ממילא אין שום תוקף לשבועה המנוגדת לכך.

באשר לזכותו של התובע, שמואל פרחי, לומר שאינו רוצה לדון בדייני עירו — היא הבעיה המועלית בסעיף ג — קובע הרי"מ חזן, בעקבות הלכת שולחן ערוך, שבמקום שיש בית דין גדול יותר מבית הדין שבעירו רשאי התובע ללכת לבית הדין הזה, שהוא, בנסיבות

⁴⁰ תשובת הרי"מ חזן לא נדפסה בשעתו, היא נזכרת בתשובותיהם של כמה מן החכמים שהשתתפו בפולמוס זה, ושנשארו ונתנו בדבריו, כפי שיתברר להלן. תשובה זו מצויה באוסף בניהו. הוא מסר את התשובה בשלימותה לפירסום לידי יוסף פאור הלוי שהואיל למסור לי את העתקתה. בזה הריני מודה להם על שאיפשרו לי להשלים את תמלאכה באמצעות מסמך רב חשיבות זה.

המקרה, בית דינו של הראש"ל. מלבד זה, במקום שאחד מבעלי הדין הוא מעשירי העיר וחשוביה, יש חשש להטיית הדין, ולכן גם מטעם זה אין לקיים את ההתדיינות בפני בית הדין שבדמשק. עוד מוכיח המשיב שאין מדובר אלא בהשתמטות מרדכי פרחי, ולכן אין לקבל את טענתו כי רצונו להתדיין בפני בית הדין בדמשק.

מכאן, לשאלת נאמנותו של הנתבע לומר 'פרעתי'. אף בעניין זה דוחה המשיב את זכותו של הנתבע לומר 'פרעתי', ולדעתו אין גם לחשוש שמא פרע את חובו ולטעון כן ליורשיו. כיוון שכך, מסקנתו של המשיב היא, שאין כל מניעה מלגבות את החוב אפילו שלא בפני היורשים ולהוריד את התובעים לנכסים על מנת לגבות את חובם.

ולבסוף, לעניין סמכותו של הדיין לקבוע על סמך אומדן דעתו את החוב המוטל על הנתבע. אף כאן דעת המשיב היא שהדבר בסמכותו של בית הדין, ובמיוחד בנסיבות המקרה שבהן מדובר, דהיינו בדין מרומה. דעתו של המשיב היא, שרשאי בית דין חשוב, גם בזמן הזה, לרון על פי אומדנא, בהתקיים שני תנאים: א. שיהיה גוף המעשה מבורר לפני הדיינים. ב. שתהיה האומדנא מוכחת אליבא דכולי עלמא ולא רק בעיני הדיין או העד שהדיין סומך על דבריו. לדעתו, התקיימו שני התנאים בנדון שלפניו. על-פי נסיבות המקרה שנודע ומפורסם בכל העולם בארץ ובהר"ל, שמעיקרא כל עובדו של ר' חיים פרחי נכנס לרשותו של משה פרחי, לאחר שבמהלך עסקי השותפות שבין האחים לא נחשב משה אלא 'כתלמיד לפני רב וכמשרת לפני אדונו' ביחס ליתר האחים לבית פרחי. העובדה, שלאחר מות האחים היה כל העושר מרוכז דווקא בידי יורשיו של משה פרחי, היא, לדעת המשיב, הוכחה בעליל לצדקת טענותיהם של התובעים. לאור יתר נסיבות המקרה מגיע המשיב למסקנה כי בסמכותו של בית הדין לאמוד ולשער מהו שיעור החוב שאותו חבים יורשי משה פרחי לתובעים, שאותם ניתן להוריד לנכסי הירושה גם שלא בפני היורשים האחרים.

בעקבות תשובת הרי"מ חזן, ניתן, בשליש ראשון לחודש תמוז שנת תר"ד, פסק דין בבית דינו של הרב אג"ן, ובו חוייב מרדכי פרחי בסך אלף ומאתיים כיסים לשמואל פרחי ושני אחיו. יורשי משה פרחי חוייבו לקיים את פסק הדין שנפסק נגד אביהם על-ידי בית דינו של הרי"מ ענתבי בדמשק.⁵⁰ בפסק הדין נקבע, כי ניתן להוריד את התובעים, בני יוסף פרחי, לנכסי מרדכי ומנחם פרחי גם שלא בפניהם, והוטל חרם על כל מי שמחזיק בידו רכוש, או שידע על מקום הימצאו של רכוש, שניתן לגבות הימנו לשם ביצוע פסק הדין. עם הרב אג"ן חתמו ר' ישראל משה חזן ור' חיים משה פיזאנטי, והסכימו עליו כמה מרבני ירושלים, וביניהם גם הרב יהודה נבון שכזכור שהיה בזמנו בדמשק והיה הראשון שיצא לקיים את פסק הדין של הרב ענתבי,⁵¹ ואילו הצטרפו גם ר' מיכאל אברהם מכלוף חייט ור' שמואל בכר דוד ידיד מג'אר.

עיקר הסתמכותו של בית הדין היתה על מעשה בית הדין מדמשק משנת תקצ"ג, וכיוון שלא עורר כל ספיקות, ממילא התוצאה היתה שהחוב שנוצר כתוצאה מפסק הדין הנ"ל עמד בעינו כל עוד לא נפרע.

פסק הדין לא נדפס בספר תשובותיו של הרב אג"ן, 'חוקי חיים', שיצא לאור בשנת תר"ג, דהיינו קודם שניתן הפסק, וזכרו בא רק בספרי התשובות של חכמי הדור. תשובות

50 נוסחו המלא של פסק הדין מובא בספר חוקות החיים, חר"מ, סי' ב, דף ת, א—ב, ובסוף תשובת הרי"מ חזן, כ"י בניהו.

51 מן הראוי להזכיר, כי הרב אג"ן הביא למעשה להעברתו של ר' יהודה נבון ממשרת הראשון לציון. ראה לכל זה מ' בניהו במאמרו הנז' בהצ"צ.³³

אלה נכתבו בשל פניות יורשי חיים פרחי — בניו של מנחם פרחי מתד גיסא ובניו של יוסף פרחי מאידך גיסא — לאחר שלא עלה בידם לממש את זכותם נגד מרדכי ומנחם פרחי, בניו של משה פרחי, שנגדו תוצא פסק הדין הנזכר.

חשובות חכמי איזמיר

יוסף פרחי עקר לאיזמיר. גדול חכמי תורכיה, ר' חיים פאלאג'י באיזמיר, נזקק לפרשה זו משפנה אליו הג'ל⁵². בתשובתו מאלול תר"ד הוא וחבר בית דינו, ר' חיים דוד חזן, חוזרים ומאשרים את זכותו של יוסף פרחי ואחיו בעזובן. סירובם של מרדכי ומנחם פרחי לציית לפסק הדין היה משום הפשרה שהם השיגו כזכור בערכאות ואשר בת ויתרו יתר היורשים על כל תביעה נגדם. ברם, בית הדין באיזמיר בטל את ערכה של הפשרה בהסתמכו על המודעות שמסרו יתר היורשים בעקבות אותה פשרה, ואשר בהן הם גילו דעתם שכל הסכמתם לא נבעה אלא מאונס גמור. לדעתם של חכמי איזמיר, אין ערך לאותה מחילה 'מאחר דהיה אנוס ולא היה יכול לברר וליטול את שלו בדינא ודיינא כי לא הוה ציית לדינא וידו תקיפה, הא גרמא ליה להתפייס ולהתרצות במה שנתרצו לתת ולמחול את השאר'.⁵³ לדעתם, בנסיבות הנדונות לא היה צורך אפילו במודעה על מנת לבטל את תוקפה של הפשרה שנעשתה באונס, ובמקרה זה יש לראות במודעה שמסר יוסף פרחי על אינוס להתפשר עם משה פרחי בקשר עם ירושת אביו שהופקדה בידו, כמודעה נאותה אף בהקשר עם ירושתו של חיים פרחי שעליה הוא אולץ להתפשר, שכן אותה מודעה מוכיחה על היות משה פרחי ובנו מרדכי אלמים, ו'פשיטא דכיון דמעידין על ג' משה ובנו מרדכי דלא צייתי לדינא ומחזיקים מצד ערכאות של גויים וידם תקיפה, אין לך אונסא דמינכר ואנן סהדי גדול מזו, והוה להו עידי המודעות הנו' כאילו מעידין גם על אונסו זה בפשרתו על ירושת ג' חיים הנו'.⁵⁴ עוד כותבים ר"ח פאלאג'י ור"ח חזן, שאומדנא דמוכחת היא שהפשרה נחשבת פשרה בטעות, וזאת כיון שאין שום יחס בין חלקם של בני מנחם פרחי בירושה לבין הסכום שעליו הסכימו להתפשר, ומחילה בטעות אינה מחילה. לסיכום, כותבים ר"ח פאלאג'י ור"ח חזן, שכיוון שפסיקתם מבוססת על דעת רוב הפוסקים, הרי גם אם ימצאו אי-אלו פוסקים המסייעים לבניו של משה פרחי, אף שהם מוחזקים, אין הם יכולים לטעון 'קים לי' כאותם פוסקים, 'דכל ספק בירושה — אין מועיל חזקה ליורש נגד יורש ... שהרי הם כשותפים דאין להם חזקה זה על זה'.⁵⁵

מסקנת דבריהם של ר"ח פאלאג'י ור"ח חזן היא, איפוא, 'דהייבים ג' מרדכי ואחיו בני ג' משה הנו' לגדל פר'ע רביע חלק ירושת הגביר ג' חיים וז'ל בסך שפסקו מעלת רבני ותקיפי ארעא דישראל', אלא שהם התנו את פסקם בהסכמתו של הרב הפרד"ס, הלא הוא ר' רפאל פנחס די שיגורה. מיד בסמוך, בא גם פסקו של חכם זה, ואף הוא הצטרף לדעת כל

52 חוקות ותחיים, סי' ב. גוף התשובה אינו מתחיל אלא בדף ט, א, לאחר שבדפים הקודמים מתוארת כל השתלשלות המאורעות שקדמה לפנייתו של יוסף פרחי. וראה גם להלן ליד הערה 56. הפנייה לרבני איזמיר באה לאחר שיוסף פרחי 'עקר דירתו מעיר דמשק ונתישב באיזמיר', כפי שנאמר בספר נדיב לב (הערה 56 להלן). סי' מז, דף פז, ד, ד"ה ואע"ג.

53 חוקות ותחיים, דף ט, ב, ד"ה פש גבן.

54 שם, דף ט, ג.

55 שם, ע"ד.

החכמים שצדדו בזכותם של יתר היורשים לקבלת חלקם בעזובנו של ר' חיים פרחי. הסכמתו של ר' רפאל פנחס די שיגורה ניתנה בין כסה לעשור, שנת תר"ה. תשובת שלימה נפרדת של ר' חיים חזן מצויה גם בספר תשובותיו 'נדיב לב',⁵⁶ אבל אין בה כל יסודות חדשים לעומת התשובה של ר"ח פאלאגי, הכלולה בספר תשובותיו.⁵⁷

תשובת רבני שאלוניקי

לאחר שיוסף פרחי קיבל פסק־דין לטובתו משלושת רבני איזמיר, כנראה ביקש לחזק את התמיכה בזכותו, ושלח את פסק הדין הנ"ל לרבני שאלוניקי לחוות־דעתם.⁵⁸ אף רבני שאלוניקי, ובראשם ר' אברהם גאטיניו, פסקו לטובתו באמצעם את פסקיהם של יתר החכמים שפסקו בעניין זה, אם כי לא לכל נימוקיהם של רבני איזמיר באה ההסכמה. לדעת ר' אברהם גאטיניו, אין כל תוקף לפשרה אשר בניו של מנחם פרחי אולצו לחתום עליה. דין הפשרה כמתנה, וכשם שמתנה שנעשית באונס בטילה גם ללא מסירת מודעה, אף הפשרה בטילה ללא כל מודעה, וכיוון שדבר אינוסם של המתפשרים ידוע, אין צורך במודעה ובעידי מודעה שידעו על אונסם. כיוון שכך, לא ראה ר' אברהם גאטיניו כל צורך בנימוקיהם הנוספים של רבני איזמיר שבאו למלא חסרון המודעה, כאמור לעיל, בטעמים אחרים, ולדעתו לא צדקו רבני איזמיר בנימוקיהם אלה. לא נבוא לדון בזה בחילוקי הדעות הללו,⁵⁹ שהרי למסקנה מסכימים הן רבני איזמיר והן רבני שאלוניקי בדבר חיובם של מרדכי ומנחם, בניו של משה פרחי. לקיים את פסקי הדין שהוצאו נגדם על־ידי רבני ירושלים ודמשק, אכן, בתשובת ר' אליעזר די טולידו שתידון להלן,⁶⁰ נזכר⁶¹ פסק אחר של רבני שאלוניקי, שלפיו אין החיוב האמור בפסק דינו של הרב אג"ן מתייחס אלא למרדכי פרחי ולא לאחיו מנחם, שהרי הלה לא קיבל על עצמו כל התחייבות להתדיין בפני בית דינו של הראשון לציון. אבל גם החכמים החתומים על אותה איגרת,⁶² מצדדים בתוקפו המחייב של פסק דין הרב אג"ן.

פסק דינו של הרב חיים נסים אבולעפיא

במשך שנים עשרה שנה, למן מתן פסק הדין הראשון של ר' יעקב ענתבי ובית דינו בדמשק, לא עירערה שום אישיות רבנית על פסק הדין, ולא עוד אלא שהוא אושר וחזר ואושר על־ידי רבנים אחרים, הלא הם רבני ירושלים, איזמיר ושאלוניקי.⁶³

- 56 נדיב לב, ירושלים תרכ"ה, ח"מ, ס' מו, דף פו, ד.
- 57 מלשנו של ר"ח חזן בראש ס' זו (שאף הוא עוסק בפרשה זו), עולה שלמעשה כתב הוא עצמו את הפסק ועליו באה הסכמת הר"ח פאלאגי.
- 58 ראה נדיב לב, ח"מ, ס' מו, דף פו, ד, ד"ה הגדתי.
- 59 יש להעיר, שעל תשובת ר' אברהם גאטיניו, באה תשובה נוספת של ר' חיים דוד חזן, שבה הוא בא להשיב על השגותיו נגדו. תשובת הרח"ד חזן באה בספר נדיב לב, שם, ס' זו (התשובה השנייה), דף פט, ב.
- 60 להלן, ליד הערה 77.
- 61 משנת רבי אליעזר, ס' ז, דף כ, א ד"ה ולפי.
- 62 והם: ר' מנחם הכהן ׳ ארדוט, ר' שלמה פיפאגו ור' יצחק הכהן חסיד.
- 63 יש להעיר עוד, שבספר חוקות החיים, ס' א, דף א, א, מוסר ר"ח פאלאגי כי גם רבני צפת הסכימו לכך: 'לשמע און שמענו שרבני צפת ת"ו הרבנים הגדולים העי"א הסכימו בזה', אבל לפי שעה לא עלה בידי לברר מיהם רבנים אלו, ואם דבריהם נדפסו.

והנה, לפתע נמצא מי שעירער על תוקף פסק דינו של הר"י ענתבי: רבה של טבריה, ר' חיים נסים אבולעפיא [הרב חנ"א] שעתיד היה להתמנות ראשון לציון. הרב חנ"א הרציא פסק-דין מבית דינו שניתן ליורשיו של משה פרחי, ומעתה היה, איפוא, בידם פסק דין מבית-דין מוסמך, שבו יכלו להיתלות בסרבם למלא אחר פסקי הדין השונים. על פסק זה, שמקורו לא הגיע לידינו, יודעים אנו מתוך התייחסותם של חכמים אחרים לאחר שהגיע לידם או ששימעו הגיע אליהם.

ראשונה נזכיר את תשובתו של ר' אברהם ענתבי מארם צובא, מ"ב בכסליו תר"ו.⁶⁴ הוא נזקק לדון בעניין, לאחר ששני הצדדים פנו אליו לחוות דעתו לראות דברי מי יקום. וכך הוא כותב בפתח דבריו:

ואנכי העבד ישבתי ולמדתי את דברי שני הכתות הי"ו, ולאחר המתון ישבתי וכתבתי להם כיד ה' הטובה עלי, והעלתי להלכה ולמעשה כמו שזוהר הבית דין הגדול שבי"ר שלים, ועל פיהם יקום דבר. ואין בכל הסתירות ודחיות שדחו הב"ד של טבריה הי"ו כח לעמוד לפני הראיות החזקות של ב"ד ירושלים ת"ו ומציון תצא תורה וגם הרב ר"ל [ראשון לציון] גר"ו ראה ועמד עליהם ודחה אותם וחזק את דבריו, וככחו אז כחו עתה.

בדברי תשובתו, אין ר' אברהם ענתבי מתייחס אלא לשאלת תוקפה של הפשרה שנכפתה על יורשי יוסף ומנחם פרחי, ומסקנתו היא כי אין לה כל תוקף מתמת האונס, ולא היה צורך במסירת מודעה על מנת לשלול את תוקפה. בפסק שלו אין דבר על תוכנו של הפסק של הרב חנ"א ומה היו נימוקיו.

תשובתו השנייה של ר' חיים פאלאג'י

התייחסות לפסקו של הרב חנ"א מצוייה בתשובתו השנייה של ר' חיים פאלאג'י⁶⁵ — תשובה שלא באה אלא על רקע העירעור שקם נגד פסקו של הרב אג"ן מצד הרב חנ"א. לאחר שהקדים ותיאר בקצרה את השתלשלות המאורעות שקדמו לערעורו של הרב חנ"א, כתב:

והנה בעתה שמענו שיצאו עוררין על זה, שיש ביד ג' מרדכי ואחיו הגו' פסק מהרב הגדול רב חנ"א גר"ו ר"מ ור"מ מעה"ק טבריא ת"ו, הוא ובית דינו ... וכך כתוב בגויה כל בתר איפכא, שג' מרדכי ואחיו הי"ו פטירי ועטירי, וחלקו על פסק הרב הגדול ראשון לציון אג"ן הסהר ובית דינו הי"ו. ואנכי הצעיר, כשומעי את הדבר הזה, הרבה טרחתי ונכספה וגם כלתה נפשי שיבא לידי פסק הרב הגדול רב חנ"א וב"ד העי"א [ה' עליהם יחיו אמנ] הנו' כדי לראות מהיכן מצאום פטור להאחים הגו' ... אכן יען אשר מי שהיה בידו הפסק הדין הזה מהרב הגדול רב חנ"א גר"ו, אחר ששאלתי ממנו שיעתיקנו וישלחנו לידי להתבסס בתורתו ... והוא סירב ומיאן בדבר ולא נתנו בידי ...

המשיב מביע תרעומתו על כך: 'שאנכי לא ידעתי מאי דעתו [של הרב חנ"א] בזה שלא

64 התשובה מובאת בספר חוקות החיים, סי' ב, דף יא, ב—יב, א. זמנה הוא: יב בכסליו, שנת תר"ו.

65 חוקות החיים, סי' א. מבחינת סדר הדברים ראוי היה סימן זה לבוא לאחר סימן ב, אבל מי שהביא את הספר לדפוס לא שת לבו לכך.

לינתו בידי אחרים, כי תורתנו הקדושה ניתנה בפירסום בקולי קולות. אבל העובדה נשארה בעיניה, והוא נאלץ לחוות דעתו על עירעורו של הרב חנ"א, בלא שיכול היה להתייחס לגוף פסק הדין.

בתשובתו, מונה המשיב כמה טעמים לקבלת הכרעת בית דינו של הרב אג"ן גם נוכח העירעור שיצא מאת הרב חנ"א. ראשית, דעתם של רוב הרבנים היא בניגוד לדעתו של הרב חנ"א, ודעתם זו לא נשתנתה גם לאחר שעיינו בעירעורו של הרב חנ"א.⁶⁶ לפיכך, יש לקיים כאן את הכלל: 'אחרי רבים להטות', ולאשר מחדש את אשר פסק בשעתו הרב אג"ן, דהיינו לחייב את מרדכי ומנחם פרחי, בניו של משה פרחי, להתחלק ברכושו של ר' חיים פרחי עם יתר הורשים כנוצר לעיל. שנית, הצדדים המתדיינים קבלו עליהם את הכרעתו של הרב אג"ן, וגם אם בדרך כלל יכול צד לטעון 'קים לי' כחכם אחר (גם אם הוא בחיים), מכל מקום אם אותו בית דין שקיבלו עליו דין בדבריו של אותו חכם ודחאם, עליו לקבל את הכרעת בית הדין.

נימוק כבד משקל נוסף לדחיית פסקו של הרב חנ"א, הינו הכלל: 'בית דינא בתר בית דינא לא דייק'.⁶⁷ נימוק זה שימש גם בידי יתר הרבנים כטעם לדחיית אותו פסק, וכך כותב המשיב בין יתר דבריו:

וכבר ראיתי להרבנים הגדולים הנ"ל במעשה ב"ד שלהם, שהמה ראו כן תמזו וגם במכתב, שהקפידו הרבה מאד על הרב חנ"א נר"ו שלא היה לו מן הראוי ליכנס בתחום שאינו שלו, שאחר שראה וידע שהרב הגדול אג"ן הוא ובית דינו הי"ו והרב המופלא מרי"ן (ר' יהודה נבון) ז"ל והרב המופלא כמחרי ענתבי נר"ו, לחייבם בראיות ברורות ואמיתיות, איך יתכן שיכנס בתחום שאינו שלו ולתת פסק ביד הנתבע. ולהלן מבקש המשיב להוכיח, שאף כי במקום שיש טעות בפסק הדין אין הכלל האמור חל, מכל מקום כאן אין לומר שיש טעות (לאחר שכל בתי הדין שדנו בעניין פסקו מה שפסקו), ואף אם יש טעות, מכל מקום כאשר בעלי הדין קבלו עליהם את הכרעת בית הדין, מועילה קבלתם אף אם יש בפסק הדין טעות (והקבלה מתייחסת הן לבית הדין הראשון בדמשק והן לבית הדין שבירושלים).⁶⁸

ביחוד רבה התרעומת בדבריו של ר"ח פאלאג'י על הניסיון שנעשת מצד מרדכי ומנחם

66 לבד מן הרב אג"ן ובית דינו, שאותם מזכיר המשיב כמי שדנו בפסקו של הרב חנ"א ודחוהו, מזכיר המשיב גם זאת: 'גם שמעתי מפי מגידי אמת כי גם רבני שאלוניקי יע"א הי"ו כתבו האגרת לעיר תחלה קושטא יע"א להרב המו' אביר יעקב [אביגדור] יהיה בעורר, דאיכא למישידי נרגא בדברי הרב חנ"א נר"ו... הרי שכלם חלקו על פסק רב חנ"א ובית דינו' (דף א, ד—ב, א). הרב היחיד שאותו מזכיר ר"ח פאלאג'י כמי שהצטרף לפסק דינו של הרב חנ"א הוא ר' יעקב פינצי ש'נתן פסק ביד ג' מרדכי פרחי הי"ו לזכותו כסברת רב חנ"א נר"ו וב"ד הי"ו' (שם, דף א, ב). פסקו של ר"י פינצי (פינס) נזכר גם בפסקם של חכמי קושטא (ראה להלן, ליד הערה 77). חכם זה היה מדייני ירושלים באותו זמן, ראה י' שווארץ, תבואות הארץ, ירושלים תרס"ט, עמ' 289; א"ל פרומוקין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, ירושלים תרפ"ט, עמ' 289; י' גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ-ישראל, ירושלים תשל"ה, כרך ב, עמ' קנ, וח"ג, עמ' רסב.

67 חוקות החיים, דף ב, ב, ואלר.

68 בדבריו כותב המשיב עוד כי מטעם נוסף ראוי לסמוך על פסק דינו של הרב אג"ן והוא: לא ראוי היה לצדדים להתדיין בפני בית הדין בדמשק על שום אלימותם של הנתבעים, ולכן היה עליהם להתדיין בבית דין אחר (מה גם שהיתה קבלה מפורשת להתדיין בפני בית הדין של הראשון לציון). טעם זה נזכר גם בפתח תשובתו של ר' ישראל משה חזן.

פרחי לעשות שימוש בפסק דינו של הרב חנ"א בערכאות. וכך כותב המשיב,⁶⁹ כי למרות האיסור התמור להתדיין בערכאות,

לפי מה ששמעתי וגם נתאמת אצלי בנאמנות גמורה, כי אחד חכם המסייע לגי' מרדכי ואחיו הנז' רצה לילך בערכאות של גויים ולקח פסק דין שלהם, וכמעט שאמרו שלקח בידו גם מאמר המלך יר"ה [ירום הודו] לפטור לגי' מרדכי ואחיו הי"ו כפסק הרב חנ"א ובית דינו הי"ו.

כנגד זאת יוצא המשיב בדברים חריפים בכתבו, שאין שום היתר לפנות לערכאות אלא כאשר הנתבע מסרב להתדיין בבית דין של ישראל, ואילו כאן הנתבע מסרב לבצע את פסק הדין שיצא נגדו בבית דין של ישראל והוא שפנה לערכאות, ולכן אין כל היתר. עוד כותב המשיב, כי בנסיבות שבהן יש הסכמה מצד התובע להתדיין בבית דין של ישראל, גם בית הדין אין לו הרשות להתיר פנייה לערכאות, 'כל שכן במי שאינו דין, אלא שהוא בא להחזיק ביד הנתבע לפי הפסקים שבידו ... ואפילו יהיה זו ההליכה לקיים פסק הרב חנ"א נר"ו שפוטור לגי' מרדכי ואחיו הי"ו ...'⁷⁰

בסוף דבריו, מדגיש המשיב את חובתם של החכמים, וגם של בעלי הבתים שהיכולת בידם, למחות בעד מי שמבקש להסתייע בערכאות שלא כדין. המשיב מפליג בשבחו של הגביר אברהם קאמנדור,

שתכף כי נודע לו הענין ... עשה עיכוב בדבר ... וכאשר חזר הרב הגדול אג"ן, וכה ענהו כי כבר ראה כל דברי רב חנ"א ובית דינו הי"ו ולא גראו לו דבריו ... וגם אחר שראה גם כן שרבני ארם צובא ושאלוניקי הי"ו חלקו גם המה על פסק רב חנ"א נר"ו, וגם אנכי הצעיר מסכים עמהם שהדין הוא כפסק הרב הגדול אג"ן ... מעתה נכון לבו בטוח כי כל מה שעושה פעולת צדיק לחיים הגביר השר הגדול אברהם אוהבי נר"ו בענין זה להקים דגל תורה להציל עשוק מיד עושקו ...⁷¹ תאריך תשובתו של ר' חיים פאלאג'י הוא: שליש ראשון לחדש תר"ן, ועל פסקו באה הסכמת ר' דוד חזן, מרבני איזמיר, דודו (אחי אמו) של ר' חיים פאלאג'י.

חכמי ירושלים שתמכו בפסק של הרב חנ"א

לא כל חכמי ירושלים התייצבו לימינו של הרב אג"ן ובית דינו, ויש מהם שציידו בעמדתו של הרב חנ"א, והם הרב יעקב פינצי, שפסקו לא התפרסם,⁷² ור' בנימין מרדכי גבון, שנענה להפצרותיו של הרב חנ"א וכתב תשובה ארוכה בגדון.⁷³

בפתח דבריו יוצא ר' בנימין גבון נגד פסק דינו של הר"י ענתבי לחייב את משה פרחי להביא את כל אשר לו לבית הדין, ואילו בעלי הדין האחרים לא חוייבו על כך. לדעתו, היה צריך להטיל על משה פרחי שבועה, ולא לחייבו בממון. ר"י ענתבי היפלה, איפוא, לטובה את הצד שכנגד, ויכול משה פרחי להסיק שהדבר גרוע משנאה. עוד הוא כותב,

69 חוקות החיים, דף ד, א, ואילך.
70 שם, דף ה, ב. וראה עוד מה שהאריך המשיב בדחיית האפשרות להתיר פנייה לערכאות מטעם מנהג או מטעם דינא דמלכותא דינא.

71 שם, דף ו, ב.

72 פסקו נזכר על-ידי שני חכמים אלה, וזכרו בא גם בפסקו של ר"ח פאלאג'י הנ"ל (סי' א).

73 שו"ת בני בנימין, ירושלים תרמ"א, סי' א, דף ב, א. אודותיו ראה מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ח"ב, עמ' 450.

שסירובו של הדיין השלישי, ר' מימון טובי, לחתום על פסק הדין, יכול היה לשמש יסוד למשה פרחי לחזור בו מקבלת בית הדין, מה גם שדיין זה סולק מכהונתו על ידי בני העיר. להלן מונה המשיב כמה נימוקים לזכותו של משה פרחי לחזור בו: א. טרם נגמר הדין ('פלוני זכאי ופלוני חייב'). ב. שלא הוציאו ממון. ג. לא מסרו מעשה בית הדין בידי התובע. ד. הסכמתו של משה פרחי היתה לשלשה דיינים דווקא, ואילו הדיין השלישי (ר' מימון טובי) לא הסכים עממה ונסתלק מן הדין.

דיין נרחב מקדיש ר' בנימין נבון לשאלת סמכותו של בית דין אחד לבדוק אחר פסק דינו של בית דין חבירו, וזאת לאור הכלל: 'בי דינא בתר בי דינא לא דייקי' המשיב נושא ונותן בדבריו של הרב חנ"א (ומתוך כך מתבררים גם כמה מעיקרי נימוקיו לפסק דינו החולק), ולבסוף מסקנתו בנקודה זו היא, ש'כל דלא ידעינן דטעו בודאי (בית הדין הראשון), דקם דינא ואינו חוזר ... אבל כל דידעינן דטעו ועדיין לא גמרו את הדין, חוזר (הדין) וליכא בזה בי דינא בתר בי דינא לא דייקי'.

נימוק נוסף שבו תומך המשיב את יתדותיו הוא, שלמעשה אין מדובר כאן בעזובנו של ר' חיים פרחי, שכן כל רכושו הוחזר לאחר רציחתו, וכל מה שהצליחה האלמנה למלט, בין ברשות השלטון ובין שלא ברשותו, אינו נחשב אלא לרכושה, והיא היא שזכתה בו, ולא יורשי בעלה.

להלן דן המשיב בשאלה: מי יזכה בנכסים שהותירה אחריה האלמנה, ומסקנתו היא שאין על יורשי משה שום חיוב כלל, ובפרט אחר שכבר נתן להם סך מה ולקח שטר פטורין. אשר לטענת הצד שכנגד כי הסכם הפשרה שנעשה בשעתו בטל ומבוטל מחמת אונס, מסקנת המשיב היא שהמודעה שנמסרה כדי לבטל את תוקף הפשרה בטלה ומבוטלת, ואין זה המקום לעמוד על נמוקיו של המשיב להחלטתו.

דעת רבני חלב וקושטא

תמיכה בפסקו של הרב חנ"א מוצאים אנו גם בספר תשובותיו של ר' חיים מרדכי לבטון, מחשובי רבני ארם צובא. שתי תשובות בספר זה מוקדשות לסוגיית עזובנו של ר' חיים פרחי והסיכסוך סביבו. בתשובה אחת⁷⁴ נדונה שאלת המחויבות לקיים את פסק הדין הראשון של הר"י ענתבי, ובה לא נזכר כלל פסקו של הרב חנ"א אלא פסקם של ר' בנימין נבון ושל אחד הרבנים שכנגד, ואילו בתשובה האחרת⁷⁵ נדונה שאלת מחויבותם של מרדכי פרחי ואחיו, הנתבעים, להתייצב לדין בפני בית דינו של הרב אג"ן, לאחר שהתובע לא התייצב לדין בזמן.

גם ר' חיים מרדכי לבטון סבור כי פסק הדין של ר' יעקב ענתבי אין לו כל תוקף מחייב, באשר בעלי הדין התנו שיתחם בידי כל שלושת הנבררים, ולא חתמו עליו אלא שניים בלבד. כמו כן סבור המשיב, כי בית הדין של הר"י ענתבי דן בעניין שלא נשאל עליו כלל. גם מטעם זה, איפוא, אין חובה על בעלי הדין לקיים את אשר הורה בית הדין. בתשובתו השנייה, נושא ונותן ר' חיים מרדכי לבטון בדבריו של ר' ישראל משה חזן בתשובתו — היא התשובה שעל פיה פסק הרב אג"ן לטובת התובעים. בפתח דבריו הוא רומז לפסקיהם החולקים של הרב חנ"א ור"י פינצי, אבל הוא כותב במפורש כי דבריהם

75 שם, סי' ל.

74 נכח השלחן, ירושלים תש"מ, חו"מ, סי' כה.

לא הגיעו לארם צובא והוא לא קראם. לדבריו, שבעת הנתבעים להתייצב לפני בית דינו של הרב אג"ן לא היתה אלא על דעת כן שהתובע יתייצב בזמן שהתחייב, ומשהפר את שבעתו להתייצב לדין לאחר ארבעים יום, שוב פקעה שבעתם.⁷⁶

פרשת עזבונו של ר' חיים פרחי המחלוקת שהתעוררה מסביבה ענו בה גם רבני קושטא.⁷⁷ הפנייה אליהם נעשתה על-ידי הגביר ר' אברהם קאמונדו, אשר בבקשו לקבל את חוות-דעתם של רבני ישראל אם יש לקיים את פסק הדין הראשון שהוצא נגד משה פרחי,⁷⁸ פנה בין היתר גם אל ר' אליעזר די טולידו,⁷⁹ וכן על-ידי ר' יעקב הלוי, שפנה עם כל חומר התשובות והפסקים שנכתבו בעניין זה אל ר' יוסף אלפנדארי.⁸⁰

רבני קושטא הסכימו על פסקו של הרב חנ"א. בתשובתו מביע ר' אליעזר די טולידו את דעתו, שהוכות בעזבונו של ר' חיים פרחי אינה אלא ליורשיו של משה פרחי, שבשעתו נטל את הנכסים מידי אלמנתו של ר' חיים פרחי שהבריחה אותם מעכו לאחר רצח בעלה. לדעתו, אין ליתר היורשים כל זכות בעיזבון, לפי העיקרון שנכסיהם של הרוגי מלכות שייכים למלך, ואין הם עוברים בירושה. אם המלך או שליחו לא הבחינו באותם נכסים, הרי שדינם כהפקר.⁸¹ משה פרחי שנטל את הנכסים, זכת בהם, איפוא, כנוטל חפץ מן ההפקר. אכן, בשעתו קיבל עליו משה פרחי להתדיין בפני בית הדין בדמשק בשאלת העזבון, ולכאורה הסכים לכל הכרעה שתצא מאת בית הדין, בכלל זה טעות בדבר משנה, כפי שנאמר בשטר הבוררות, אבל אין בכוחה של קבלה זו לגרוע מזכותם של יורשיו הטורענים כיום, שהרי הם אינם צריכים לבוא מכוח היותם יורשים, אלא מכוח זכייתם בנכסים מן ההפקר.⁸² יתירה מזו: בהמשך דבריו כותב המשיב, כי לאחר כתיבת פסק הדין הגיעה לידי איגרת מאת אחד מבני משפחת פרחי, שממנה עולה כי לאחר התרמת רכושו של חיים פרחי, הוחזר הרכוש לידי אלמנתו, והיא זו שזכתה בו. לפיכך, אין ליורשי ר' חיים פרחי כל זכות בנכסים בתור יורשים. וזו לשון האיגרת:

76 להלן דן המשיב באריכות רבה בטענת האונס שהועלתה על ידי התובע, ושמהמתו נבצר ממנו להתייצב לדין במועד, והוא מחווה דעתו שאין בטענת האונס כדי לסייע לו בעמדו, שלפיה מתחייבים היו הנתבעים להתייצב לדין במועד המאוחר יותר שנקבע על-ידי הרב אג"ן ובית דינו. והתשובה מקוטעת בסופה.

77 ר' אליעזר די טולידו ור' יוסף אלפנדארי. תשובותיהם התפרסמו בספר משנת רבי אליעזר, ח"א, סי' ז-ח, והן ארוכות ביותר.

78 ראה חוקות החיים, דף ו, ב.

79 כך עולה מספר משנת רבי אליעזר, סי' ז, דף יו, א, בפתח תשובתו של ר' אליעזר די טולידו: 'ואם כן אני אנא בא לפצוא פה להכריע בין הרים הגדולים, האמנם מת אענה ומה אומר מן שמיא גונדא רבא הטילו עלי ע"י השר והתפטר נשיא ישראל גדול הנאמר באברהם ויחי תוד לבצת, והוא גזר דאשנה פרק זה לגלות דעתי הדין, ואנא לא יכולתי להתאפק נגד רצונו כי רב גובריה'. אין ספק שהמכוון כאן הוא לר' אברהם קאמונדו.

80 ראה משנת רבי אליעזר, סי' ח, דף כד, ג-ד. על ר' יוסף אלפנדארי עיין במבוא לס' מדות טובות לר' רפאל ביטראן, הוצאת 'יד הרב נסים' תשמ"ט, עמ' ט-כח.

81 בהקשר זה מתעוררות מספר שאלות הלכתיות, כגון: זכותם של יורשי האלמנה (שמתה בינתים) שזכתה ראשונה בנכסים. וכן: האם הכלל הקובע שנכסיהם של הרוגי מלכות שייכים למלך, חל גם כאשר לא המלך עצמו גזר את דינו של ההרוג, אלא פקידיו (מה גם אם עשו כן שלא מדעתו, או שלא כדיו). וכן: הרי בעלי הדין בדיון הראשון בדמשק, וכן בדיון בפני בית דינו של הראשון לציון, כללו גם את מרדכי פרחי, בנו של משה פרחי, והאם אין בכך משום קבלת הכרעתם של בתי הדין?

82 דף כב, ב, ד"ה והנה.

המלכה בנשים [אלמנת ר' חיים פרחי] בוכה עליו ותתחלחל מאד, ותעמוד בחצר בית המלכות ותפול לפני רגליו ותבך ותתחנן לו עד כי נכמרו רחמיו לקול בכיתה. או ראה ינחם על הרעה אשר עשה וידבר אל לבה כו', וגזר אמר להחזיר כל חותמות הבתים, ותנתן דת להנתן לה את כל בית יראתה אוהלים כאשר המה מלאים כל טוב יקר כו' נתונים נתונים המה לה לשמה.

מכאן עולה, שאין צורך להסתמך על הטענה שהנכסים נפלו לידי אלמנת ר' חיים פרחי מן ההפקר, אלא היא זכתה בהם במתנה גמורה מן השלטון, ולכן פקעה זכותם של יורשיו של ר' חיים פרחי בתור שכאלה.⁸³

בעקבות תשובתו של ר' אליעזר די טולידו, באה תשובתו של ר' יוסף אלפאנדארי, שאף היא מצדדת בפסקו של הרב חנ"א. בפתח דבריו מביא ר' יוסף אלפאנדארי את עיקרי גימוקיו של ר' ישראל משה חזן — המישה במספר — אשר שימשו יסוד לפסקו של הרב אג"ן, והוא דוחה גימוקים אלה אחד לאחד. לדעתו, תשאלה, אם מרדכי פרחי מחוייב היה להתייצב לדין בפני בית דינו של הרב אג"ן, אין צורך לדון בה וכן אם חלה השבועה להתדיין בפני דיני דמשק, שכן לפי עדותו של הרב אג"ן בעצמו, חיובו של מרדכי פרחי על-ידי בית הדין בירושלים לא התבסס על השבועה אלא על פסק הדין הראשון שניתן על ידי הר"י ענתבי ובית דינו. דעתו של המשיב היא, שקבלת שיפוטו של בית דין זה על-ידי משה פרחי לא היתה אלא על מנת שפסק הדין יינתן על-ידי כל שלושת הדיינים שנבררו. בניגוד לרב אג"ן ובית דינו, סבור המשיב, שאין בסירובו של מרדכי פרחי משום התחמקות, הטעמים שנתן יש בהם צידוק גאות לסירובו; וכן אין להוציא מיד הנתבע על סמך אומדנות. מכלל דיונו של המשיב בנקודה זו מתגלה פרט מעניין: התובע, שזכה בדין בשלב הראשון של הפרשה, כשקיבל פסק דין לטובתו מאת הר"י ענתבי, נעשה חתנו של הר"י ענתבי. לאור זאת, סבור המשיב, אין הר"י ענתבי יכול להעיר על ההודאה שנמסרה לו על-ידי הצד של הנתבע בדבר שיעור הנכסים שבאו לידם.

דעתו של ר' יוסף אלפאנדארי היא, שגם אם הרב אג"ן לא יאות לשנות את עמדתו, אין בידו לחייב את הנתבעים, שכן בידם להסתמך על פסקם של רבני טבריא ובראשם הרב חנ"א, ולטעון 'קים לי' כמותם. נוסף לכך, מעלה אף הוא טיעונים דומים לאלה שהועלו על-ידי רבנים אחרים שתמכו, כאמור לעיל, בפסק דינו של הרב חנ"א. אף הוא סבור שלאחר שהוחרמו נכסיו של ר' חיים פרחי בידי שליט עכו, נתייאשו מהם היורשים, ומי שעלה בידו להבריא את הנכסים באמצעות תחבולות, הוא שזכה בנכסים, בין מטעם הדין של יאוש ושינוי רשות, בין מטעם הדין הקובע שהרוגי מלכות נכסיהם למלך ודינא דמלכותא דינא. כיוון שכך, ועל סמך גימוקים הלכתיים נוספים שביירר, שלפיהם זכה בשעתו משה פרחי בכל הרכוש שהוברח, יוצא שהסכמתו להתדיין בפני בית דינו של הר"י ענתבי ניתנה בטעות, מאחר שלא ידע כי מצד הדין זכה בכל הנכסים.

הסיבות לכתיבת פסקו של הרב חנ"א

מפסקו של ר' חיים פאלאגי אתה למד שהגימוק,⁸⁴ או אחד הגימוקים שבשולם קם הרב חנ"א וחלק על פסק דינו של הרב אג"ן, היא משום שנמצא פגם בכך, שעל פסק הדין המקורי של

83 שם, שם.

84 גימוק זה נמצא, כאמור לעיל, גם בדברי תשובתו של ר' בנימין מרדכי גבון (הערה 73 לעיל).

ר' יעקב ענתבי ובית דינו, לא חתמו אלא שנים. לפיכך 'פסק הדין בטל מעיקרו ונהרס כל הבניין. מתעוררת שאלה: כלום בשל נימוק פורמלי כזה עשה הרב חנ"א את מעשהו? תשובה לכך מצוייה בתשובתו של ר' אליעזר די טולידו.

הרב אג"ן פנה בעניין זה לדין ר' מיימון טובי עצמו וכן להר"י ענתבי, שישב כבר בירושלים, ולפי דבריו ענו לו שניהם שמגיעת החתימה היתה בסיבת 'הפחד והאימה אשר נפל עליו מגדולת מרדכי'.⁸⁵ כלומר החשש מתגובתו של מרדכי פרחי שהיה מקורב לשלטון. לדעת הרב אג"ן ר' מיימון טובי הסכים עם יתר חבריו, וכל שלא חתם הוא משום הפחד.⁸⁶

נימוקיו של הרב חנ"א

הרב חנ"א, שפנה גם הוא לר' מיימון טובי, קיבל תשובה שונה: 'דאיך יבוא על תחתם, דכל לגבי ידידת ידע בנפשיה דלא ידע להיכן הדין נוטה אי חייב גי' משה מ"כ [מנוחתו כבוד] או פטיר ועטיר'.⁸⁷ כלומר, לא ידע להיכן הדין נוטה, ולכן אין לומר עליו שהסכים עם יתר חבריו.⁸⁸ לא הפגם הפורמאלי הכריע איפוא אלא הטעם המהותי של היעדר הרכב.⁸⁹ ונימוקים נוספים בפיו שמתגלים, מן האיגרת ששיגר הרב חנ"א להרב אג"ן, זו שהיא המקור החשוב ביותר לעניין הבנת הטעמים לפסקו של הרב חנ"א—פסק שחולל את הפולמוס שנסקר לעיל. ואלה הם הנימוקים:

א. אחד מחברי בית דינו של הר"י ענתבי, שנבחרו על-ידי הצדדים בדמשק, ר' אברהם מותיג, השד"ר מירושלים, 'לא היתה לו ידיעה בתחילה לעניין דינא והוי כאילו נפסק הדין על דעת אחד' (לאחר שהשלישי, ר' מיימון טובי, כלל לא חתם). הרב חנ"א מדגיש, שבאופן עקרוני לא היה רואה בנימוק זה עילה לפסילת פסק הדין, שכן מועילה מעיקר הדין קבלתם של הצדדים להכשירו כדין אף אם אינו יודע. ואולם, היכרותו האישית עם ר' אברהם מותיג יש בה כדי להצדיק עיון ובדיקה של פסק הדין שעליו הוא חתם, וזאת למרות שהכלל הוא: 'בי דינא בתר בי דינא לא דייקי', שכן אחר דיין מסוג זה בי דינא דייקי ודייקי. הסיבה נעוצה בנסיגתו האישי של הרב חנ"א. על-פי עדותו, אירע לו בעבר שהוא עצמו התדיין לפניו, והיה רוצה לחייבני בסך עצום ורב שלא כדין. למקרה זה היה עד הרב אג"ן עצמו, שנזכר שלא חייב את הרב חנ"א אלא משום שהשנאה מקלקלת את השורה. ויש מקום לחשש שגם

85 חוקות החיים, סי' א, דף ב, א.

86 משנת רבי אליעזר, סי' ז, דף כ, ג—ד. וראה מה שכתב שם על מהימנותו של ר"י ענתבי להעיד בעניין זה, הן מדין עד אחד, והן מדין גוגע בדבר.

87 גם ר' יהודה נכון בפסקו המובא לעיל (ליד הערה 32) מדגיש: 'ושאלתי וחקרת מפי הדיין הג' מע' ח"ר חיים מיימון טובי, והודה לפני שכל הכתוב אמת ויציב והדין דין אמת'. ומכאן, שמאשר לכאורה את הסכמתו לפסק אשר עליו לא חתם. וראה גם משנת רבי אליעזר, שם, דף כא, א.

88 משנת רבי אליעזר, דף כ, ד.

89 מסתבר שתשובה ברוח זו קיבל גם ר' יעקב פינצי מירושלים, שפסק אף הוא נגד פסקו של הרב אג"ן. ראה משנת רבי אליעזר, שם; הסתירה בין התשובה שקיבלו הרב אג"ן מצד אחד והרב חנ"א מצד שני, מפליאה, וספק אם יש דרך לברר את האמת. מכל מקום, מחמת קיומו של ספק בעניין זה, פסק ר"א די טולידו שהדין עם המוחזק, דהיינו עם יורשי משה פרחי ואין להוציא מידם, שהרי קבלת בית הדין בדמשק היתה על דעת שידונו שלושה דיינים, ואם נכון הרבר שאחד מהם לא ידע את הדין, לא ניתן פסק הדין בהתאם לתנאי הבוררות; ראה משנת ר' אליעזר, שם, דף כ, ג—ד.

הפעם פסיקתו שורשה בשנאה שהיתה לו עם משה פרחי. גם בפעם אחרת חייב שלא כדין את הרב חנ"א לפי עדותם של תלמידי חכמים שהיו באותו מעמד.

ב. ר' מיימון טובי, השיב לשאלת הרב אג"ן 'איני יודע עד מה בענין זה כלל'. לפי פירושו של הרב חנ"א, משמעות הדבר היא, שבגוף העניין מודה ר' מיימון טובי שלא היתה לו ידיעה. היעדר החתימה אין בו, איפוא, פגם פורמלי בלבד, אלא פגם מהותי.

ג. לפני הרב אג"ן לא הוצג הטופס המקורי של מעשה בית הדין של הר"י ענתבי וחבריו. לדעת הרב חנ"א 'היה צריך להראות העיקרי ולקיים חתימת מהר"א מותיג' — דבר שלא נעשה, 'אשר מכל זה ראייה ברורה שכל המשפט הדין הזה נגמר על פיו [של הר"י ענתבי] והוא באחד'.

ד. נתגלעה סתירה בין עדותו של ר' מיימון טובי לבין עדותו של ר' יעקב ענתבי ביחס לתוכן ההודאה שמסר משה פרחי בדבר כמות התכשיטים שהגיעו לידו מעובדו של ר' חיים פרחי.

סופו של הסכסוך

איגרת מר' יעקב ענתבי, שנוסחה מתפרסם בזה לראשונה,⁹⁰ מלמדת שלא כלו הנסיונות לקיים את פסקו.

כזכור, כבר בשנת תקצ"ו, שלוש שנים לאחר שניתן פסק הדין של ר' יעקב ענתבי הוא פנה לרבני ירושלים בבקשה לקבל סיוע לאכיפת פסק הדין שלו משנת תקצ"ג.⁹¹ באותו זמן היה משה פרחי בחיים חיותו והפנייה היתה לכופ אותו ואת בנו לקיים את פסק הדין. האיגרת נכתבה לאחר שמשו פרחי כבר הלך לעולמו ולאחר שהסכסוך המשפטי היה בין בניו ובין בני יוסף פרחי. היא נשלחה אל 'השר ידידי', ולא נקב בשמו, ואליה צורף 'מעשה בית דין אחרון', שבו נדחות כל טענותיהם של המערערים על פסק הדין הראשון. באיגרת זו יוצא הר"י ענתבי כנגד אלה שמבקשים לסתור את דינו, בראותו בכך פגיעה לא רק בו אלא גם ברבנים ובראבוע בתי דינים החתומים בענין זה. הוא מורה דרכים כיצד לפעול כדי שיצייתו לפסק הדין או לפחות להגיע לכלל פשרה. בהיעדר מקורות מאוחרים יותר אי אפשר לקבוע, לפי שעה, מה עלה בגורלו של גיסו אחרון זה. ר' יעקב ענתבי נפטר בירושלים ביום ד' בתשרי תר"ן.

בשנת תר"ו הקדישו חלק מיורשיו של ר' חיים פרחי — יורשים שהיו מעורבים בסכסוך זה — חצר שירשו מדודם, השר ר' חיים פרחי, לכוללות צפת.⁹² פניתי לאחד מצאצאי משפחת פרחי החי כיום בארה"ב בניסיון לברר אם שמורים אצל בני המשפחה מסמכים כלשהם בקשר לפרשה זו, אבל תשובתו היתה שלא ידוע לו מאומה על קיומו של תיעוד מסוג זה.

מכאן אנו באים לפרסם את איגרתו של הרב חנ"א אל הרב אג"ן, שמהילה אור חדש על הפרשה, וכן ליתר התעודות שטרם פורסמו.

90 להלן, בחלק הנספחים, ס"ה. את נוסחה של איגרת זו קיבלתי מידי פרופ' מאיר בניהו שהעתיקה לפני שנים רבות מכתב-יד שמצוי היה בידי. למרבה הצער הלך המקור לאבוד יחד עם חומר נוסף משל ר' יעקב ענתבי חכמים אחרים, וחבל על דאבדין; ראה לעיל, הערה 9.

91 ראה לעיל, סמוך להערה 30.

92 העתודה, החתומה על ידי יחזקאל, נתנאל יוסף, מנחם ויצחק חיים פרחי, פורסמה בקובץ מגזי ירושלים לפנחס גראייבסקי, חוב' יז, עמ' כד—כה.

איגרת הרב חנ"א אל הראשון לציון הרב אג"ן¹

ז' כסלו ש' אש"י כ"ל חו"כ"י לו² לפ"ג³

את המאור הגדול הוא הראש⁴, רישא דדהבא⁵, רב חביבא, הרב הגדול, מעוז ומגדול, ראשון לציון, כמחר"ר גר"ו, מגן אברהם יהיה בעזרו, ושמרנו כרועה עדרו⁶, עוד כל ימי הארץ, כ"ר⁷.

על פני כל האר"ש⁸, חיים מדבר, גדול השלום⁹ בעהת"ר¹⁰, ואני תפילתי הרי זו עולה, כסא תורתו ירום ונשא וגבה ע"כ [על כל] מעלה רמה ותהלה, כ"ר. ואבא היום לקראת מלך רב ומודע לבניה¹¹, מקבלה ואילך¹² אור ד"ק¹³ ע"י הרץ¹⁴, והמה בכתובים בסתר רע"ם יצאו נציבים. איכה יועם כמלונה במקשה¹⁵, וילן שם¹⁶ בעמק חזות קשה, ור"ב כמו שנא¹⁷, מה אענה ומה אומר, עלי היו כולנה¹⁸.

- 1 כ"י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים V 736/1 ; תודתי נתונה בזה להנהלת בית הספרים על מתן הרשות לפרסם את האיגרת הזו ואת התעודות הנוספות דלהלן בחלק הנספחות. סימני הפיסוק והחלוקה לקטעים בכל התעודות המתפרסמות בזה, הם משלי. כמו כן נתונה תודתי לפרופ' מאיר בניהו על התעודות שבאוספו, המתפרסמות בסימנים א-ג, ו, ח, יא, יב, שבחלק הנספחות, וגם סייע בידי בקריאת מספר מילים קשות לקריאה.
- 2 על-פי ישעיהו ל, יח.
- 3 צ"ל : לפ"ק, כלומר תר"ה, כתצי שנה לאחר מתן פסק הדין על-ידי הרב אג"ן ובית דינו (תמוז תר"ד). מן העניין לציון, שהיחסים שבין הרב חנ"א ובין הרב אג"ן היו טובים. שתי המשפחות השתדכו ביניהן : שרה, בת הרב חנ"א, נשדכה לשלום משה חי גאגין, בנו של הרב אג"ן (בעל שרית ישמח לב, ירושלים תרל"ח). איגרת בעניין שידוכין אלו מאת הרב חנ"א אל הרב אג"ן השתמרה באוסף גאגין שבבית הספרים הלאומי בירושלים, וסימונה V 736/174. באיגרת אחרת שכתב הרב חנ"א אל הרב אג"ן בחודש חשון ת"ר (שם, V 736/1), הוא מכנה את חתנו : 'עין ימיני בן המלך חתנינו ואור עינינו ח"ר חי הי"ו'.
- 4 בישעיהו ט, יד : זקן ונשוא פנים הוא הראש.
- 5 על-פי דניאל ב, לח : 'אנתה הוא ראשה די דהבא' ופירש רש"י : 'ראש הזהב ... אתה הוא שמלכותך חזקה ועתה קיימת והיא חשובה מאד'. ורומז בזה שהוא מכיר במעמדו.
- 6 ירמיהו לא, ט.
- 7 על-פי בראשית ח, כב.
- 8 כן יהי רצון.
- 9 בראשית מא, נו : 'על פני כל הארץ', ורומז ל'ארשת שפתיים' (תהלים כא, ג).
- 10 על-פי יבמות סה ע"ב, ועוד.
- 11 לא ידעתי פתרונו של ראש-תיבות אלו.
- 12 משלי ז, ד.
- 13 על-פי ברכות לא ע"ב.
- 14 דברי קודשו.
- 15 מכאן, שאיגרת זו היא תשובה לאיגרת שקיבל הרב חנ"א מאת הרב אג"ן ובה התרעם על הפסק של הרב חנ"א בעניין עזבנו של ר' חיים פרחי.
- 16 ישעיהו א, ח. כנראה שרומז לתלונתו הקשה של הרב אג"ן עלי.
- 17 על-פי בראשית לב, יג. וכאן במשמעות תלונה.
- 18 על-פי לשון הגדה של פסח.
- 19 בראשית מב, לו.

זה כתב ידי, קרית חנ"א,²⁰ איך עשיתי זאת לכתוב לב"ד הצדק אשר בדמשק יע"א,²¹ ואשרו חמוץ²² עד אשר יצא כנוגה צדקו,²³ דברי כת"ר, תשובה למכתבי אשר כתבתי מבירות ומפעה"ק,²⁴ יען שאותו הצד צועקים במר נפשם שיש להם ראיות לזכותם וצריכים להראותם לפני כת"ר,²⁵ כי ע"כ²⁶ מצוה היא להיות מתון בענין, עד שנראה תשובתו הרמת"ה.²⁷ לדעתי איני חייב לקבל על זה אפי' אחד ממאה מכל הדברים הרעים אשר כוננו ידי הסופר,²⁸ והנה עלה כולו קמשונים, לשיכים ולצנינים,²⁹ כי כל דברי הם דברים הנאמרים באמת וצדק ביותר ובכורשר, ודינא קא מישתעינא.³⁰ זה ראייה שכת"ר הודה באמת שכן הוא שורת הדין, אפי' שיצאה הגזירה מתחת ידם, כל זמן שאומרים יש לנו ראייה וזכות, תיובא רמיא על הב"ד לקבל.³¹ וכיון שכן, מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם, הסופר והמסדר, כי יצאו לריב מהר, וקים ליה בגויה.³² דמר דלא חתים טביומי³³ אכולא מגילתא, והן מבקשים לעקור נטוע, גדולה אהבה אשר בינינו זה, וכל דבריהם כגחלי אש, גחלים עוממות³⁴ שכולם מתהימרות, וכל דבריהם מן המתמהיים להפריד אלוף,³⁵ זו אהבת עולם, ולא תעשנה ידיהם תושיה, כי חיים שנים חיים וקיימים כאחד חשיב.

וסימנים מצאתי להשוך בהם, וראיה נכוחה, שרו"ם³⁶ כת"ר לא חתם ע"כ העולה על רוחם ומר שיחם, בחושכם שעם בני גילם הם המדברים ומרבים דברים, סימ"ה בפייהם תערוכות סם המות ע"כ³⁷ אות ואות. כי ראיתי שכתבו בכלל חלומותיהם ודמיונם הכוזב שהרבו עלי, על חזרת התרב"א נר"ן,³⁸ כאלו אני ח"ו היה לי שום יד בענין כלל ועיקר.

- 20 ישעיהו כט, א. ורומז כאן לשמו.
- 21 יגן עליה אליקים. התרעומת היא על כך שהרב חנ"א פנה לבית הדין של תרב יעקב ענתבי שהוציא את פסק הדין נגד משה פרחי ובנו מרדכי.
- 22 דהיינו: תתמיצו [השגת] את מתן פסק הדין (על יסוד הפסוק בישעיהו א, יז, כפי שנדרש בסנהדרין לה ע"א).
- 23 על-פי ישעיהו סב, א.
- 24 מטבירה. ומכאן, שלא יגרת זו קדמו איגרות נוספות בניסיון לשכנע את הרב אג"ן בצידקת עמדתו.
- 25 לפי הדין, זכאי בעל דין לדרוש שיסתרו את דינו, כשיש בידו ראיות שמהן מתברר שפסק הדין שניתן בעניינו אינו נכון; ראה שו"ע חו"מ, סי' כ, סעיף א.
- 26 על כן.
- 28 להימנע מלפגוע מכון הוא את דבריו כאילו הסופר כתב את הדברים הנדחים על ידו, ולא תרב אג"ן.
- 29 במדבר לג, נה.
- 30 מדבר בעדו.
- 31 ראה שו"ע, שם.
- 32 כנראה צריך להיות: וקים לי בגויה. וזו לשון בטחון מוחלט; ראה כתובות פה ע"א.
- 33 על-פי בבא בתרא יב, ב. וכונתו לומר, שהוא בטוח שהרב אג"ן, שהוא איש טוב, לא חתם על האיגרת שקיבל ממנו.
- 34 רצונו לומר שהדברים סתומים, עמומים.
- 35 על-פי משלי טז, כח: 'וגרן מסריד אלוף'. פירוש: 'המתלונן אחר מעשה בני אדם מפריד מן האנשים את השר אשר עליהם כי מורדים בו וגם הוא נהפך לתם לאויב' (מצודת דוד).
- 36 שרום מעלת.
- 37 על כל.
- 38 חכם רבינו בכר אברהם, נתמנה לפרנס בירושלים ופולמוס גדול עמו היה לרבני ירושלים, ובראשם הרב אג"ן; הוא גורש מירושלים לטבריה וחכמי ירושלים ותורכיה הכריזו עליו תרם

וכל מי שחגגו ה' דעת ותבונה ואהב האמת וישיכל ויבין שאין עלי בזה שמץ צד תלונה כלל, ובפרט שאני הייתי בעוכריו מתחילה וע"ס³⁹ וכאשר הבנתי שהיה דעתו להרע הודעתי לכת"ר. והן אמת, שהכריחני⁴⁰ לכתוב להם כמה בקשות ולא נתקבלו כלל, וכתבו מה שכתבו, ואפי' שכת"ר בעצמו כתב לי שרצון צדיק בחורו ומצטער בצער, עד היכן הגיע, שכתב שבני מעיו עליו מתחנכים אלא שאחרים מעכבין, אפי"ה⁴² לא עשיתי מאומה ומבלתי ידיעתי היתה חזרתו, והכל מבני ציון היקרים שבקושטא הי"ו,⁴³ מיניה וביה אבא,⁴⁴ הם המה שהוציאוהו לחירות, וגם לא שמעו לקולי שכתבתי להם לתת לי רשות על ארבעה חדשים, ואח"כ יקים ב"כ⁴⁵ משם וידור במקום אחר, בודאי לא היה בא לידי מדה זו. איך שיהיה חבל על דאבדין כל מה שטרחתו בענין הקרוב לשנתים, סובל יסורים וסמוך על שלחני. וסוף דבר שיש פה דבר עובר ומתעבר⁴⁶ שאני גרמתי חזרתו ח"ו, הא ודאי חולין הם לכת"ר הדברים האלו, ולא מלבו לב טהור, כי יודע האמת והצדק, ובודאי החושד בי לחובה יתננו לו כמדתו וירפם עד חוב"ה,⁴⁷ כי כל המדות בטלו חוץ ממדה כנגד מדה⁴⁸ אשר ל"ו יעדה. ואיך שיהיה, לא נאריך בדבר זר כזה אשר כל השומע יצחק להם. והנה אנכי מודיע דברי אמת, שקודם שקבלתי מאורות ד"ק ע"כ הדברים האלה, לא עלה על רוחי כלל לעמוד בשרשן של דברים ולעמוד על עמוד האמת בדברי הפוסקים כלל, וכאשר הורה גבר מנ"ר⁴⁹ בד"ק: ב"ד בתר ב"ד לא דיקי.⁵⁰ ואולם דברי נרגז כמתלהמים⁵¹

אם יצא ממקום זה. כעבור פרק זמן של כשנתיים, חזר חרב"א לירושלים, ומן האמור כאן אנו למדים שהרב חנ"א נחשד בחזרתו לירושלים. בגנוי בית הספרים מצוייה איגרת מרבני קושטא בעניין זה (ס' א 181/736 V), המאשרת את עמדתו של הרב חנ"א. איגרת זו מפרסם מ' בניחו במאמרו הנזכר לעיל בהערה 33. על חרב"א ועל הפולמוס שהתחולל בעניינו ראה בקצרה גם: פורומקין—ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמ' 297–298, ובמפורט אצל מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ח"ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 182–187. סיכסוך זה הביא למינויו של הרב אג"ן לחכם באשי במאמר מלך מיוחד, ובכך היה ראשון. הפרשה נזכרה וגדונה בספר חוקי חיים, להרב אג"ן, ירושלים תר"ג, ס' לו, ובהקדמה לספר. מכאן ניתן להסיק, כי הרב חנ"א סבר שהרב אג"ן נוטר לו איבה על חלקו בחזרתו של חרב"א לירושלים, וכי אולי הוא מגיה שאף לפסקו בעניין ירושת ר' חיים פרחי יש רקע אישי. ברברים הבאים מבקש הרב חנ"א לנקות את עצמו מחשד אפשרי זה.

- 39 ועד סוף.
- 40 חרב"א הכריחו.
- 41 כלומר, שהרב אג"ן בעצמו הסכים להתיר את חזרתו של חרב"א לירושלים, אלא שכאמור להלן, אחרים מרבני ירושלים התנגדו לכך.
- 42 אפילו הכי.
- 43 פקדי ארץ ישראל בקושטא שהיו ממונים על קהילת ירושלים. תעודה מקושטא בעניין זה מחודש סיון תר"ג, התחומה על ידי ר' חיים שלמה הלוי ור' יוסף פינס, היא האיגרת הנזכרת בדבריו לעיל (הערה 38).
- 44 על-פי סנהדרין לט ע"ב. מליצה זו פירושה: מתוך היער לוקחים את העץ המשמש לפת הגרזן הגודע אותו.
- 45 בעל כרחו.
- 46 משלי כו י: עובר ומתעבר על ריב לא לו.
- 47 על-פי בראשית יד, טו: עד חובה אשר משמאל לדמשק.
- 48 על-פי בראשית רבה ט, יב.
- 49 מור ניוו רבה.
- 50 ראה בבא בתרא קלח ע"ב; שו"ת הרא"ש, פה, ה—; סמ"ע לשו"ע חו"מ, ס"י יט, ס"ק ב, על-פי תשובת הרא"ש שבספר חזוה התנופה, ס"י מ.
- 51 משלי יח, ה, וכו', כב.

הם השיאוני לראות בני הגביר ג' משת נ"ע. וראיתי אני את המראה, כל מה שנתעצם כת"ר לסתור דברי על מה שכתבתי שהח"א מותיג נ"ע⁵² לא היתה לו ידיעה בתחילה לענין דינא, והוי כאילו נפסק הדין על דעת אחד. וחשב כת"ר שבוה אני רוצה לסתור את הדין, ועל זה חגר חרבו והראה לנו שאין הדין כן, יען שכבר קבלתו עליהם, ואין אחר קבלה כלום,⁵³ והאריך הרחיב לאסבורי לן שלא דברתי בזה כהלכה.

אנא דאמר, שבדאי דבר זה שאחר קבלה אשר קבלום דיניהם דין — כל תלמיד קטן יודע דבר זה, ואולם כונתי היא שיען ברור לי דבר אמת בהח"א הנ' נ"ע, א"כ בדין כזה לא יאמר עליו: ב"ד בתר ב"ד לא דיקי, אלא דיקי ודיקי ודיקי לתודיע את חוקי כאשר ציונו ה' אלדינו.⁵⁴ ובדידי הוה עובדא שהיה רוצה לחייבני בסך עצור⁵⁵ שלא כדין, ושל"ת⁵⁶ שכת"ר באותו פרק האיר וזרח לדמשק יע"א, ובעיניו ראה דמיונו וסברתו דלא נגע ופגע אלא שהשנאה מקלקלת את השורה להפך את הדין ולא יביט האמת, כי לדעתי גם בדין זה כך אירע לו, מפני שנאתם חייבם בחיוב גדול ונורא כזה. זאת היתה כונתי במה שכתבתי שהח"א הנ' לא היה לו דעת חותכת, וא"כ חייבים אנחנו לדקדק דקדוקי סופרים בעיקר הדין ולא לסמוך על מעב"ד⁵⁷ שעשו, כמ"ש כת"ר. ועוד הפעם עשה בי כזה בשנתו את טעמו חיבני בדין אחר, וכל הת"ח היו חורקים שן, ומה' יצא הדבר שנמצא שם הרב המופלא רבין חסידא, כמהר"י נחמד ה"ר⁵⁸ והצילני מידו, כי זו דרכו — תוקע עצמו בדבר הלכה,⁵⁹ וכל אחד לפי שיעורו, האוהב והשונא, הוא נותן לכל אחד כפי מדתו. והדברים ק"ו, אי בדברים האלה עשה עמי, מה יעשו אוזבי קיר שאין יודעים דבר הלכה, ומחייבם כאשר עם לבבו.

וזאת היתה לי לעמוד בענין לפי שעה מה שנראה בעיני על הדין ועל האמת. ידעתי נאמנה שכת"ר ישמה צדיק וביני ביני רוחא שמעתתא, ולא יהיה בדבר פוצה פה נגד יקר תורתו תורת אמת, כי עתה שכבר כתב שכל מה שעשו הוא קיים המעב"ד הנ', יש להם מקום לענות סרה ולתת כתף סוררת. ולא נשתמיט מיניה דמר מה שהובא בספרן של צדיקים ומר"ן בתשו',⁶⁰ דהיא דהוי דבר של תימה כנ"ד, דייקינן ודייקינן, ובפרט מה שהעלו שבמקום דאיכא חשדא חייב הדיין להודיע מהיכן דן הדין,⁶¹ ואין לך מקום חשדא כזה, הואיל וכת"ר בא לקיים המעב"ד הראשון ועליו הם דנים. ומתחילה, כל כונתי היה להוציא לזות שפתים מעל קדושת כת"ר, ולא עלה בדעתי לעמוד בעיקר הדין, אלא שדברי קנטור הוליד

52 ראה לעיל במאמר, ליד תערה 25.

53 ראה המשנה בסנהדרין כד, ע"א, וההלכה בשו"ע חו"מ, סי' כב, סעיף א.

54 על סמכותו של בית דין לבקר פסק דין שיצא מלפני בית דין חבירו, ראה שו"ת הרי"ף, מהדורת לייטר, סי' קו; שו"ת הרי"ב, א, מהדורת הרי"ף קאפא, סי' קפא; שו"ת משפט וצדקה ביעקב, ח"ב, סי' מה; מאנזיים למשפט (קאלישר), חו"מ, סי' יט, ס"ק ב.

55 עצום ורב.

56 ושבח לאל יתברך.

57 מעשה בית דין.

58 מרבני טבריה. ראה אודותיו: י' גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ-ישראל, חלק ב, עמ' כז—כח, ובמקורות שם.

59 ראה יבמות קט ע"ב.

60 אולי הכוונה לשו"ת אבקת רובל, סי' כא (תשובת הרדב"ז).

61 ראה תוספות בבא מציעא סט ע"ב, ד"ה כי האי גוונא, וההלכה בשו"ע חו"מ, סי' יד, סעיף ד.

את חסרונ⁶² דברי המסדר והכותב, אשר כל דבריהם לשיכים ולצנינים, הם המה הכריחוני לצאת ממחיצתי ולהודיעם שלא כאשר עלתה רוחם לערוך שיחה קלה, שיחת דקלי"ם⁶³ מאלמים אלומים, כי ע"כ אמרתי בכגון דא צריכה רבה לעמוד בהאי דינא, ובפרט שלפנינו נגלה גופא דעובדא היכי הוה. א"כ חיובא רמיא עלי לחוות דעי, במה שראיתי לכתוב בענין זה, וקים ליה בגויה דמר יורה ויאמר לי יפה זכית, ומי לנו גדול.

חזי הוית מ"ש כת"ר והעתיק כתב הרב מהרמ"ט הי"ו⁶⁴ השלוח לכת"ר בענין מגיעת חתימתו מתחילה וע"ס⁶⁵ וכתב כת"ר וז"ל: יאמר ק' ⁶⁶ אחרי ראות דברים ככתבן שלשה ארבעה פעמים: איני זוכר הטעם ⁶⁷ ומילתא מגי אודא, ותשם בסופ⁶⁸ כאשר יפרש רשותו באר היטב: וזולת זאת אגיד כי אני איני זוכר טעם כלל, לא זה ולא אחר, וחזק מזה איני יודע עד מה בענין זה כלל. אשר דברים אלו השמיט אותם במכתבו למגי"ר כאשר עיני צדיק תחזנה. א"כ איפה, אחר הדברים האלה, שאין איתי יודע עד מה כלל, ואינו זוכר טעם לא זה ולא אחר, כל כמיניה להיות כותב לכת"ר עכשיו להיות מפרש דבריו ולהיות חוזר ומגיד וכו', ⁶⁹ השמים, לא אקבל! ואם באתי להעתיק מה שהסכימו גדולי הפוסקים אפי' באומר איני זוכר כלל, תקטן היריעה מהכיל וכו'.

לא אכחד, שאני אין דעתי כן במ"ש שבענין אשר אמר העד איני זוכר בתחילה, ואח"כ חזר והעיד, דתו לא מהימן. שעניינו הראות לכמה מרבותינו האחרונים הביאו דברי הפוסקים הראשונים, מערכה מול מערכה, וכת אחת היא שסוברת שבאיני זוכר לזכר אני מהימן ולא הוי חוזר ומגיד, ואפי' בפני ב"ד⁷⁰, וכ"ש לדעת מר"ן ז"ל⁷¹ דאפי' באיני יודע לידע אני לא הוי חוזר ומגיד כשנותן אמתלא לדבריו, וק"ו לדעת הר"ן⁷² דאפילו בלא אמתלא לא הוי חוזר ומגיד. ודעת הר"ן לאו סברא יחידאה היא⁷³, כאשר עיני צדיק ישר יחזו. א"כ בנד"ד, אפי' שאמר איני יודע וחזר ואמר יודע, המוחזק אומר קם לי בשופי⁷⁴ (?) עיני ל"ו ראנ⁷⁵ שכת"ר הבין בדברי מהרמ"ט הי"ו בסוף לשונו וז"ת⁷⁶: וחזק מזה אין איתי יודע עד מה בענין זה, עכ"ל. שדבריו אלו אסיפא קאי, והוא על מגיעת חתימתו,

62 על משקל 'הוליד את חצרון' — רות ד, יח.

63 ראה סוכה כח ע"א. על-פי הערוך, משמעות הביטוי היא שיחה של מגידי עתידות, וכאן רומז הרב חנ"א לקלות דעתם של אותם אנשים.

64 ר' מיימון טובי. ראה לעיל, הערה 26 במאמר.

65 ועד סוף.

66 קדוש.

67 ראה משנת רבי אליעזר, סי' ז, דף כ, ג; תשובת הר"מ חזן, כ"י בניהו.

68 על-פי שמות ב, ג.

69 כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד. כתובות יח ע"ב.

70 ראה סמ"ע לשר"ע ח"מ, סי' כט, ס"ק ת, בשם הרא"ש בתשובותיו, כלל בט, סי' א.

71 ראה שו"ע, שם, סעיף א.

72 הר"ן על הר"ף, שבועות, פרק שבועת העדות, סי' אלף קלו, ד"ה מפני שאינם יכולים לחזור ולהדות, דפוס וילנא, דף יד ע"ב.

73 ראה ב"י לטור ח"מ, סי' כט, סעיף א.

74 נסתפקתי בקריאת המילה. ואם יש לקרוא 'בשופי', הכוונה היא: ללא ערעור, כמשמעות הביטוי בכתובות כ ע"א.

75 ואולי צריך לקרוא: ועיני ל"י ראו. וראה איוב יט, כז.

76 וזה תורפו.

שאינו יודע עד מה, כי כן דנתי בד"ק ממ"ש: ואם באתי להעתיק מה שהסכימו אפי' באיני זוכר וכו', שכונת כת"ר שענין זה של מהרמ"ט הוא איני יודע.

ואני לא כן עמדתי, שסוף דבריו ארישא קאי בעיקר הענין, ממה שזכר שהיו תובעין תיבה קטנה וצורר שהיה בהם תכשיטים, והודה גי' משה, אבל היה אומר שהוא דבר מועט ולא כמו שהם טוענים וכו', ועלה קאי שחזן מזה איני יודע עד מה בענין זה, כי לשון ענין קאי על גוף הענין. זאת ועוד: אי קאי על מניעת חתימתו, מאי קאמר חזן מזה, כאלו כבר אמר טעם אחר חזן ממנו לא ידע, והאמת שלא נתן שום טעם למה לא חתם אלא אמר איני זוכר, ובהכרח דקאי על עיקר הענין. ואפי' את"ל דקאי על דסליק מיניה, שהוא על טעם מניעת חתימתו, כבר הוכחנו [ע"ב] לעיל שלדעת מרן בנותן אמתלא חוזר ומגיד, וכבר רמז האמתלא בדבריו שלא רצה להכחישם לתרי סהדי שהעידו עליו שמפני הפחד חתם אחר שעמד בשורש הדין, ובעבור זה לא כתב הטעם האמיתי שלא ידע להיכן הדין נוטה. ובמכתבו אלי פ"י דבריו, ועין של מעלה רואה בדבריו, וז"ל: האי תרי גברי רברבי מעידים עלי וכו' מה אעשה. ניכר וגראה, שיש לו טעם אלא שהוא מנגד עדותם, ובעבור זה לא כתבו והכחידו תחת קולמוסו, וקושטא דמלתא שכונת דבריו ויותר מזה שכתב איני יודע לא קאי אלא על גוף הענין ולא על מניעת החתימה. ובענין מניעת החתימה אין כאן אלא איני זוכר, ובענין איני זוכר דבר, ידוע מחלוקתם, ובנ"ד לדעתי כ"ע מדוע שחזר ומגיד, שהרי כתב בלי טעם לא נמנעתי, בודאי ר"ל שיש לו טעם אלא שלא זכרו באותו פרק הכותב, או הכחידו מפני עדות הב' עדים, והוי עדיף דאי היה אומר איני זוכר עתה. ואין כאן מקום להאריך.

ובמה שכתב לכת"ר מהרמ"ט הי"ו עדות זה, כמה דיות נשתפכו בספרן של ראשונים אי הוי מקריא הגדה בב"ד כדי שלא יוכל לחזור ולהעיד.⁷⁷ ובעיקר העדות שהעידו על מהרמ"ט ששאלו את פיו מדוע לא חתם, והשיב כי נפל פחד מרדכי עלי, ואפילו ידע הדין והסכים עם השנים אפי"ה לא חתם. לדעתי, שאפילו אם אמת הדבר שכן אמר, אין בדבריו כלום של מהרמ"ט, יען בדבר זה משים עצמו רשע ח"ו, שעובר על לא תגורו⁷⁸ וכו', א"כ דל מהכא עדות זו ויכול לחזור ולהגיד. ובהענין מ"ש הרב המופלא כמהרי"ן הי"ו⁷⁹ שמסר ביד בני גי' יוסף הי"ו, לא ראינו שכתב בתוכה ששאל למהרמ"ט הי"ו מדוע לא בא על החתום והשיבו מפני פחד, אלא ודאי צ"ל שזכר ש"ר הדברים עתיקים מש' תקצ"ו. א"כ לא נפלאות ולא רחוקה היא אם מהרמ"ט זכ"ר צדיק מעשרה שנים מה שעבר עליו טעם כעיקר שלא חתם, והוא יודע בעצמו ואינו משים עצמו רשע ח"ו כפי העדות.

ומ"ש כת"ר, דכיון דאחר מעשה אמרה ולמעלה מעשרה שנים אין שומעין לו וכו'. לא ירדתי לסוף כונתו, כיון שהוא אומר בפה מלא שבתחילה מה שלא חתם הוא מפני זה שאיננו יודע, ומאותו היום ועד עתה לא נשאל לחוות דעתו טעם הדבר, ועכ"פ רואים

77 על"פ הדין, רק לגבי עדות שנמסרה בבית דין, והעד בחקר עליה, חל הכלל: 'אין מגיד וחוזר ומגיד'; ראה שו"ע חו"מ, סי' כט, סעיף א. על נאמנותו של דיין, כעד, ביחס לפסק הדין שנתן, ראה שם, סי' כג, סעיף א, ונושאי הכלים.

78 דברים א, יו. על חזרת עד בענין שיש בו משום 'משים עצמו רשע', ראה שו"ע חו"מ, סי' כט, סעיף ב, ושער משפט שם, ס"ק ב.

79 ראה לעיל במאמר, סמוך להערה 34.

אנחנו שלא חתם ולא נמסר המעב"ד בחתימת שני הדיינים ליד הזוכים, ודאי מפני זה הטעם שלא חתם השלישי ואמר איני יודע, ולמה לא יהיה נאמן.

ומ"ש עוד וז"ל: לולי שכבר נתרצו השני כתות בשטר הקבלה בקבלת שניהם בו בפרק היו מתחייבים להרב מהרמ"ט הי"ו לחתום במעב"ד כי הוא היה גורם ביטול המעשה וכו', אמנם אחר שכבר נתרצו השני כתות בחתימת שניהם לבד ולא היה המעשה מתבטל בעבור זה, לא הפצירו בו, ואחר כ"ז [כל זה] מה יושענו דבריו אפי' אי מתפרשן באר היטב ולא סתרא"י נינהו⁸⁰ מאחר דהדין דין אמת וכו'.

והנה, כת"ר כתב כל זה במונה, שבקבלתם להב' מפורש יוצא שקבלו לגמר דין בשנים, כמו שכתב בתחילת ד"ק, וז"ל: ואף כשיאמר האומר ככל העולה על רוחו הא מיהא כבר כתוב בשטר הקבלה בפירושא אתמר שנתרצו אפי' בחתימת תרי מהם, נמצא דאדעתא דהכי כבר נכנסו, וכגון דא כ"ע מודו דמהני לגמור את הדין. ולפי מה שאני רואה ומבין בשטר הקבלה הוא ברור שלא נתרצו בגמר דין אלא דוקא בשלשה, כמבואר בלשון הקבלה, וז"ל: ⁸¹ ומר"מ קבלנו עלינו שלשת הדיינים הנו' וכו'. ומעתה כל מה שיפסוקו מע' הדיינים הנו' בכל הנו' ⁸² כמו שיכתבו ויחתמו ויתנו בידינו וכו', אך ורק כאשר יגזרו אומר מע' הרבנים הנו' הי"ו ויכתבו פס"ד וכו', ויכתבו ויחתמו בידינו, כל מי שיסרב לקיים דבריהם או יכתבו לנו הדיינים הנו' בחתימת שלשתן או תרי מניהו, שהרשות נתונה בידינו להקריב את משפט המסרב לפני אילי הארץ. עכ"ל.

עיני אדוני אברהם ראו יראה, שבתחילה קפדי לומר שקבלו שלשת הדיינים ואח"כ כתבו: ומעתה כל מה שיפסוקו מע' הדיינים הנו' וכו', שהם השלשה הכתובים לעיל, ובשנים לא עלתה להם, ואח"כ חדשו ענין אחר, שאם תסרב כת אחת מהם או די בהם בחתימת שנים מהם לתת להם רשות להקריב משפטן לאילי הארץ. בזה די להם בשני חתימות ולא בעיקר הדין, כי בעיקר הדין בציר מתלתא לא קבלום, רק מפני שר' אברהם, הדיין האחד, ⁸³ היה עתיד לחזור לביתו ולא ימצאוהו שיתתום ברשות הליכתם לפני אילי הארץ, בזה דוקא נתרצו בחתימת תרי מניהו, ודבר זה מבואר כהוגן בסוף שטר הקבלה שכתוב וז"ל: ור"ל שאפי' יצא הפס"ד כתוב וחתום מנ' דיינים הנו' שחד מינן חייבוהו סך מה וכו', אפי"ה אין לו רשות וכו' אלא עד שיהיה בידו הפס"ד רשות מפורש מהדיינים או מתרי מניהו דחתימי וכו'. הרי, דלא פרשו בתלתא ובתרי אלא דוקא לענין נתינת הרשות ללכת לאילי הארץ ולא לעיקר הדין, וזה ברור.

ודקדקנו בסדר המעב"ד וראינו שעיקר המעשה ב"ד שנעשה בדמשק לא נראה לפניהם זולת העתקות, כי כן כתבו וז"ל: והנה זה העתק גייר הפס"ד שנכתב ונחתם ביום ח"י אלול התקצ"ג וחתמי עליה אני החותם והחר"א הנו' והוא חר"א מותיג שדר העי"ק טבריא ת"ו שנתקבל משלשה ב"ד. ועוד כתוב בעדות הרב מהרי"ע הי"ו וז"ל: וזאת תהיה ראייה ואות אמת כי הועתקו העתקות הנו' מגוף העיקרים שבידי ובידי העתקתים להראות לעט"ר מו"ר חו"ר דע"ק ירושלם טוב"ב. מכל זה נראה, שלא הוציא לפניהם אלא העתקות, והעיקרי לא נראה לפני כסא כבודו, כי היה צריך להראות העיקרי ולקיים חתימת מהרי"א מותיג. אשר מכל זה היא ראייה ברורה שכל המשפט והדין הזה נגמר על פיו והוא באחד.

80 על משקל 'טוראי נינהו' — כתובות פה ע"א. וכאן בא במשמעות של סתירה.

81 לנוסחו המלא של שטר הקבלה, ראה לעיל במאמר, סמוך להערה 27.

82 ומעתה ומעשיו.

83 דהיינו ר' אברהם מותיג, שד"ר טבריה.

הנה אנתנו מוכרחים לגלות און במה שראינו דבר תימה, והוא, כי הרב מהרמ"ט נר"ו בעדותו בגוף הענין כתב שזוכר שהיו תובעים את גי' משה נ"ע כמה טענות, ומתם תיבת קטנה וצרור שהיו בהם תכשיטין מעובון גי' חיים ולה"ה. והודה גי' משה, אבל כה אומר שהוא דבר מועט לא כמו שטוענים, ע"כ. ובהעתק המעב"ד דחתים עלה הרב מוטי"ק כתוב, שהיו טוענים עליו תכשיטים של זהב ואבנים טובות ומרגליות שבאו לידו מעובון א"י⁸⁴ המלוכה וציגה של אשת הגביר ומטלטלים.

הנה יכולים לכיין עדות הרב מהרמ"ט נר"ו עם העתקת המעב"ד, שמה שכתוב במעב"ד: תכשיטים של זהב ואבנים טובות ומרגליות וציגה, דברים אלו כללם בעדותו מהרמ"ט במ"ש תיבה קטנה וצרור שהיו בהם תכשיטים, כי בתיבה הקטנה הזאת והצרור היו בו האבנים טובות ומרגליות, וגם הציגה ותכשיטים יכללו בו גם אבנים טובות ומרגליות. אלא ויכולים לומר דכולא חד עדות הוא, וטענות אחרות שכתב רומו על המטלטלים. אלא שעדותו של הרב מהר"ע הי"ו שהפליג וכתב: סאפיט גדול וכו' שיש בו אבנים טובות ומרגליות מגביר הנו' ושני תיבות קטנות של ציגה זהב וכל ציגה דאלמנת הגביר. עדותו זו היא מנגדת לעדות הרב מהרמ"ט, והם מכחישים זה את זה. ומת"ר א מוטיק איהו סותר עדות מהרמ"ט ולא מסייע להרב מהר"ע הי"ו, ואוקי חד' לגבי חד' וכו'.⁸⁵ ועוד יש לאלוק' מילין.⁸⁶ יש לנו להתאריך במעב"ד של דמשק, ועוד חזון נכתוב יותר בארוכה.

הנה היום נוסע מכאן רב רחומאי, הרב המובהק כמהר"ר רפאל ארזי הכהן הי"ו,⁸⁷ מורשה גי' מרדכי הי"ו בענין תביעת הגביר השר סי' הלל הי"ו.⁸⁸ ובענין נתבע אם יכול להרשות, כת"ר הורה לנו דברי אמת שסמך על המתירים,⁸⁹ ואנן בידן היינו חוששין לסברת האוסרין יען איכא איסור' בדבר לדעתם, כידוע.⁹⁰ ואולם בנ"ד ליכא איסורא יען גם התובע הוי' כמורשה מהב' וז"ו אשתו.⁹¹ ופה אל פה ידבר עם כת"ר, ושפתי כהן ידעון רצון להגיד כי ישר.

84 על משקל 'אך המלוכה' — שמואל א ית, ת.

85 הכלל בעדים המכחישים זה את זה הוא, שדברי שניהם נדחים; ראה רמב"ם, הלכות עדות יח, ג.

86 על-פי איוב לו, ב.

87 מרבני ושלחי טבריה; ראה י"מ טולידנו, אוצר גנוים, ירושלים תש"כ, לפי המפתח שבסוף הספר; א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 648—649.

88 הלל די פיג'וטו. הוא ואחרים מבני משפחת פיג'וטו שימשו קונסולים של מדינות אירופה בסוריה ובארץ ישראל; ראה א' יערי, שם, עמ' 770; מ' אליאב, בחסות ממלכת אוסטריה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 6, 8. על הלל ראה ד' לאניאדו, לקדושים אשר באר"ץ, ירושלים תש"ם, עמ' קמט, ושם בא גם פירוט של יתר בני משפחת פיג'וטו. להלן, בחלק הנספחות, סי' ט—טו. מובאות איגרות שהריצו הלל די פיג'וטו ומרדכי פרוז אל הרב אג"ו, כנראה בקשר לתביעה הנרמזת כאן. איגרת נוספת מאת מרדכי פרוז אל הרב אג"ו, שעניינה תביעה אחרת (כנראה) שהוגשה נגדו על סמך שטר שעל שם אביו, שממדה בארכיון הרב אג"ו שבבית הספרים הלאומי בירושלים, וסימונה V 736/212.

89 ראה ההלכה המסכמת בערוך השלחן, תור"מ, סי' קכד, סעיף ב. וראה בעניין זה ג' רקובר, השליחות וההרשאה במשפט העברי, ירושלים תשל"ב, עמ' 336 ואילך, ובמיוחד בעמ' 342 ואילך. לדעת האוסרים, ראה ר"ן על הרי"ף, שבועות, פרק ד, דפוס וילנא, דף יג ע"ב, ד"ה מנא ה"מ. וראה בעניין זה ג' רקובר, שם, בעמ' 327 ואילך, ר" 351.

91 כנראה נרמז כאן לדעתם של האחרונים, שאם התובע ממנה מורשה שיטען במקומו, רשאי גם הנתבע למנות לעצמו מורשה; ראה משא חיים, להרב חיים פאלאג'י, מערכת ד, אות כב. וראה עוד מה שמובא בעניין זה על ידי ג' רקובר, שם (לעיל, הערה 89), עמ' 342.

ובסוף מגילתא כתב הרב להם י"ב עלי עמ"ש שקול הברה שמעת אזני שע"י פיזור בעשה להם כל הכבוד והגזירת הזאת, והודעני שכזאת וכזאת דברו עלי, ודאי שהוא בענין התחב"א, וע"י⁹² כתב: לא על המלגלג אני כועס וכו'.

אנא דאמרי, שאם דברו עלי על חרב"א שקבלתי מנו ממון, לא איכפת לי, והלואי שהיה גותן, הייתי מקבלם, כי לא היה בענין שום דין ומשפט שיהא חשוד ח"ו להטות הדין, אלא שהוא בתכלית הכליות כיל"י⁹³ גבר ולא נתן כלום. ואם ח"ו היו הדברים נוגעים לכת"ר היה לו לומר לא על המלגלג, ואולם הדברים הם מגיעים לאחרים, והיו בעיני דברים אלו קשים כגידים, ונתמררתי מאד וטענתי שכבר גללו יותר בדמשק יע"א, ומרוב צערי ויגוני לכבוד התורה הקדושה דברתי שני דברים בענין, ואין בזה שום עון אשר חטא. ואלו הייתי יודע שכת"ר מצטער ממני על שהוכרחתי לטפל בענין, חלילה לי אם הייתי נוגע בדברים אלו כמלא גימא, לולא כי יודע אני צדקתו וישרותו וחסידותו שישמח בזה שמחה רבה, ואני רואה שחייב אני לעורר הענין יען כת"ר הולך בתומו צדיק. וע"כ⁹⁴ משלי, ואם לא נראו הדברים אלו בעיני כת"ר, יודיעני ויאמר לי מילת' בטעמא, ושלי"ת תמיד הייתי ואהיה מודת על האמת. וה' ינחנו בדרך אמת.

ורצוני היה לכתוב בס"ד על המעשה ב"ד הנז' כל מה שאני רואה לענין הדין, אלא שבעבור כבוד כת"ר כי רב הוא, כעת תמנע היתה⁹⁵ כאשר פה אל פה ידבר דבר הרב הנז' ה"ו, ולתשובתו אני מצפה. והא דדאי לא יקפיד עלי כת"ר ע"כ הכתוב לחיים, כי בתום לבי אני הולך. ועל רוב אהבתנו סמכתי שיקבל הדברים האלה לפי עוצם רחימתין עזיזא,⁹⁶ ויודיעני ויאמר לי תורתו הקדושה שתתעלה, היא נתנה לי כח לדבר מה שנראה בעיני ככל הכתוב, וידעתי נאמנה דרכו דרך הק', מקבל האמת ממני שאמרה. וידיין⁹⁷ רב ספרא דין דפסיק (?) מבית אבא, והרב המסדר גם בן ואח הוא, כי ע"כ דברתי איתם משפט על דבריהם, ואולם אהבת עולם אהבתים, ה' עליהם יחיו, ויכלכלו דבריהם במשפט, כי כן חיוב לעומדים בהיכל מלך. ובכן כת"ר יגדל לעולם כנה"ר⁹⁸ מקודשת דאורייתא ונפש אדם נא"ה⁹⁹ החותם פה עת"ק טבריא ת"ו,

הצעיר חיים נסים אבואלעפיא ס"ט

92 ועל זה.

93 על משקל 'כלי גבר' — דברים כב, ה.

94 ועד כאן.

95 על-פי בדאשית לו, יב. וכאן בא במובן מניעה.

96 על-פי סנהדרין ז ע"א, ופירושו: אהבתנו העזת.

97 וידיד נפשי.

98 כנפשו הרמה.

99 נאמן אהבתו.

נספחות

א. איגרת אל ר' חיים פרחי מפרנסי קופת עניים בירושלים.
תקע"ז

מלך ביופיו וצבי עדין² ע"ד יש"ר [יהא שלמא רבא], חסדאה הוא וחסדאין מילוהי³ וכל מעבדותוהי אורחות חיים.

מלך משובח ומפואר בשמו ובמעשיו שנעשו על גבי טהרת⁴ פועל צדקות ומצמית ישועות, פעולת צדיק לחיים.

מלך שלם בכל מידות טובות שמנו חכמים, מר ניהו הגביר הח' הש' והכו' [והכולל] בישר', הוא השר והטפסר כמוה"ר גר"ו יאיר, היה לאור באור החיים, כיר"א.

מלך שהשלום שלו⁵, השוכן אחר כתלנו⁶ יפרס עליו סוכת שלומו, ויתן לו השלום והחיים.

מלך וכסאו נכון תמיד כל הימים, גם עד זקנה ושיבה, אלודים אל יעזבוהו⁷ כל היום בברכה, כל חותמי ברכות ושובע שמחות, גיל יגל צדיק⁸ ברוב עושר וכבוד וחיים.

מלך למנוחה⁹ בתשקט ובטחה, שקט ושאנן ועליהו רענן, כטל חרמון שיורד על הררי ציון, כי שם ציוה ה' את הברכה חיים¹⁰ כי"ר.

האותיות ואשר תבואנה הם המדברים מקבלה ואילך¹¹ תנהו זהרורי זווי פרי צדקתו, כי אעבור בסך שלושת אלפים [גרושורש] פרי צדיק עץ חיים, על ידי אחד מאי"ר¹² הפקיד המפואר הי"ו, ויא"ר לנו, כי היתה הרווחה¹³ ותשועה גדולה. ברם הא אליא וקץ בת כי

1 ראה הערת 1 למאמר. שלוש האיגרות המובאות בזה בסימנים א-ג, נעתקו מתוך פנקס איגרות שונות, כ"י בנינו א 163. הראשונה, בדף מא ע"א, נכתבה בשנת תקע"ו, כלומר כשנתיים וחצי לפני הירצחו של ר' חיים פרחי; כל קטע פותח ב'מלך' וחותם 'חיים'. והכוונה לחיים פרחי. הכותבים מודים לו על העזרה לעניי ירושלים, ועל עזרתו עבור מצות חטין לפסח.

2 יחזקאל ז, כ.

3 ראה גטין ז ע"א.

4 על דרך הביטוי שבהלכות טמאה וטהרה, כמו בנידה סב ע"ב, ועוד.

5 על-פי שבועות לה ע"ב.

6 על-פי שיר השירים ב, ט. וזה רמז לכותל המערבי, ומכאן שהאיגרת נשלחה מירושלים.

7 על-פי תהלים עא, יח.

8 משלי כג, כד.

9 על-פי שמואל ב יד, יז.

10 על-פי תהלים קלג, ג.

11 על-פי ברכות לא ע"ב ומקבילות.

12 על-פי ירמיהו ג, יד. וגרמז כאן שמו של האיש שבאמצעותו התקבלה תרומתו של ר' חיים פרחי: מאיר.

13 שמות ת, יא.

לא וכינו להיות מבעלי חשד¹⁴, ועינינו לא ראו בארשו"ת החיים^{14*} והן אמת, כי אנן יד
עני¹⁵, יודעין ומכירין מיעוט ערכינו, פחות שבכרכין¹⁶, אמנם לפי רב הענה מצינו גדול,
מושך בקס"ת¹⁷ ומשיב מפני הכבוד¹⁸, הני מילי מחיים¹⁹, כאשר עינינו הראות, דמר
סב"ר אפי זוטרי²⁰, ומנהגו הטוב לעשות את שאינו זוכה כזוכה²¹, ולגבי דידן לא כן עשה,
הימנחות להוי²² צר לנו מאד, כי כעת יאמר ביעקב, בת קול יוצאת ואומרת דחשידיא אנן
בעיני המלך. הא ודאי מילתא כדנא למלך אין שות, ולא זו דרך החיים²³.
איכו השתא מאי דהתה הות. נחוי אנן מעשה רב אשר שלח מלך צדקה לחיים, ואף שכבר
התגברו מעלת הגבירים הנמצאים פעה"ק²⁴ הי"ז סך מה, כאשר קדמה ידיעה לפני כת"ר,
אמנם מה יתן זה לפני קהל ועדה מישר' העניים והאביונים העטופים ברעב כל הימים
אשר הם חיים.

אך בזאת, בהגיע תר צדקת הצדיק הסך הנז' הי"ז למאורות העיני האנשים²⁵ דלי ציון
להספיק להם חיטי דפסחא, לחם לפי הטף, ובו בפרק נתעסקנו במצות קניית החיטין לחלקם
ביעקב, וכל הטף בנשים, כאשר עיני צדיק תחוינה חשבון הבא תוך כתבא דנא, משמש
כניסא ויציאה. וסדר החילוק לאנשים וגושים נקובים בשמות, איש על שמו²⁶, באמת
אמרו, כלם פתחו בברוך וענו כל העם ואמרו²⁷ ברוך אשר לא עזב חסדו ואמיתו, השם
נפשנו בחיים, אף אנן נמי נענה אבתריהו גם ברוך יהיה, חיה יחיה עוד רבות בשנים,
דשנים ורעננים, הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו²⁸, צדקה חיים.

מלך בוטח בה' חסד יסכבהו, ויגטלהו וינשאהו, ארה חיים למעלה למשכיל²⁹, ויתן חינו
רוח חן וחסד באור פני מלך חיים.

כאות נפש צדיק³⁰ וכנפש נא"ה [נאמני אהבתו], עמוסי תלאות, גבאי ומשגיחי קופת
עניים החותמים בס' זאת תורת המנחה, משנת ובצדקתך לישרי' ל"ב לפ"ג³¹ ברוב עוז.

- 14 לא קיבלו תשובה לבקשתם.
- 14* על דרך: 'בארצות החיים' (תהלים קטז, ט). ושיעורו ארשת שפתים — שפפתיו של ר' חיים פרחי.
- 15 ראה בבא קמא לו ע"ב: 'אנן יד עניים אנן'.
- 16 על-פי המשנה בערכין ב, א.
- 17 על-דרך 'מושך בקשת' — מלכים א כב, לד.
- 18 על-פי משנה ברכות ב, א.
- 19 על-פי המטבע התלמודי, כמו בכתובות מה ע"א, ועוד. ונרמז כאן שמו של ר' חיים פרחי.
- 20 על-פי תגיגה יג ע"ב.
- 21 על-פי גיטין ל ע"א.
- 22 לשון שבורע, ראה ברכות נה ע"א.
- 23 ראה ירמיהו כא, ח.
- 24 עולי הרצל.
- 25 על-פי במדבר טז, יד.
- 26 רשימה זו ('ליסטא') לא נעתקה בפנקס, וחבל על דאבדין.
- 27 על-פי דברים כז, טו.
- 28 ישעיהו מ, י.
- 29 משלי טו, כד.
- 30 על-פי משלי י, ג.
- 31 על תגליון נרשם בכתב יד אחר: תקצ"ו.

ב. איגרת שנשלחה אל ר' חיים פרחי מירושלים¹

למעלת הגביר, שר שרים, הוא המלך חיים יצ"ו.
 מושיע ורב,² את דכא ושפל רוח,³ נפשות אבינוים אשר המה מלינים, ואת צנועים באהבתו
 ובחמלתו הוא גאלם, ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם⁴ המלאך הגואל, מושיע חוסים ממתקור-
 ממים, אבי יתומים, להציל ממות נפשם ולהחיותם כי גדלה צעקתם, ויתן להם שאלתם,
 אשרי לא השבית גואל. מושיע לבני⁵ [לבני ישראל], רב פעלים מקבציאל, משגב לעתות
 בצרה, פועל צדקות ומצמיח ישועות, מר ניהו הגביר החה"ש והכר.⁶ הן ערכו מי ימלל,
 השר והטפסר כמח"ר נר"ו, והיה לאור עולם⁷ עד כי יבא שלה, ובא לציון גואל, כי"ר.
 מושיע ישרי לב, ה' המושיע הנותן תשועה למלכים שרים ונסכים, הנה אלדינו זה השוכן
 בציון, הבוחר בירוש', שכנית עוזו אחר כתלנו כ"ה,⁸ הוא ישלח צדקו, צדקת תמים וישר
 דרכו, לאור באור החיים, ויתן חינו רוח הן וחסד, וכבוד והדר תעטרנה, ויגטלהו ויגשאהו
 ארח חיים למעלה למשכיל, אורח ימים ישיביעהו, גם עד זקנה ושיבה אל יעזבהו ואל
 יטשהו, כל היום יברכנהו, כל חותמי ברכות ושובע שמחות, שקט ושאנן ועליהו רענן, כטל
 חרמון שיורד על הררי ציון, כי שם ציוה ה' את הברכה חיים עד העולם,⁹ הן צדיק בארץ
 יושלם,¹⁰ כה אמר ה' גואל,¹¹ כי"ר.
 האותיות וכו',¹²

ג. איגרת מקופת יתומות בירושלים אל סיניורו אשת ר' חיים פרחי¹

זאת עשיתי בשם מרת אימי ת"ם [תבורך מגשים] לגברת בת מלכים סי' סיניורו, אשת
 הגביר המלך חיים פרחי הי"ו.
 אשת חכמת לב, היא הנותנת ממעני הישועה לכל שואל מפני דוחק השעה, כילת להו
 בקבא רבא,² אשה מצאה טוב מלכתא בארעא, כבודה וצנועה, חשיבת בהאי עלמא טובא.
 תאשנה רבה,³ סי' סיניורו ת"ם. אתה ה' תשמרה לעולם, ששון ושמחה ימצא בה, כי"ר.

- 1 כי' בנייתו א 163, דף מה ע"ב. ראה לעיל, סי' א, הערה 1. איגרת זו היא, ככל הנראה, בקשת תמיכה עבור יתומי ירושלים.
- 2 ישעיהו יט, כ.
- 3 ישעיהו נז, טו.
- 4 על-פי ישעיהו סג, ז.
- 5 החכם השלם והכולל.
- 6 על-פי ישעיהו ס, יט.
- 7 כותל המערבי. על-פי שיר השירים ב, ט. וכאן נרמז שהאיגרת נשלחה מירושלים.
- 8 תהילים קלג, ג.
- 9 משלי יא, לא.
- 10 ישעיהו מט, ז.
- 11 את גוף האיגרת המתחילה בזה, לא העתיק הסופר.

- 1 כי' בנייתו א 163, דף מב ע"ב. ראה הערה 16 למאמר. וראה לעיל, סימן א, הערה 1.
- 2 על-פי קידושין עט ע"ב, ופירושו: מודדת להם במידה גדולה.
- 3 שם הפרק העשירי של מסכת יבמות.

אשה בכל אלה⁴ הדברים, תשיב אמריה דברי שלום, מאליפות מרובבות, מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה⁵ מפני חומר שבה.

אשה שלום⁶ כפולא כפלי הגשים דבר שבחובה.⁷ אשה הניצבת⁸ בערב היא באה ובבקר היא שבה,⁹ אל הרנה ואל התפלה, למען יאריכון ימיה ברבות הטובה.

אשה בית אשה¹⁰ יקר וגדולה מלכות וממשלה, ולהוסיף עלה כסף דרמי לה, בתים מלאים אבני שהם ואבני מילואים, כל ביתה לבוש שנים, עוד רבות בשנים יגובון בשבה, כ"ר.

מודעת זאת בקר"ל האר"ש¹¹ כי יום תמול זרחה השמש ויאר לנו זאת כת"י [כתב ידה] האחת אהובה, אמריה נעימה, אר"ש חמדה¹² טובה, ואת צרור הכסף אשר ידיה שלחה בכשו"ר, עי"ד [על יד] איש חכם אחד מאי"ר, הח"ר חיים הי"ו קבלתי אותה, ואוצר בית ה' בא לכיס כוללות קר' [קופת] היתר' [היתומות]¹³ בשלמות עי"ד [על יד] אחד מעיר, מגי"ר [מור ניהו רבא] הי"ו, ויהי למשיבת נפש יתמי דיומי בנות ציון לראות בטובה, ותכף לנתינת הגה ברך לקחת. יה"ר ע"כ [על כל] פרוטה ופרוטה מיהב יהבי להו משמיא תרקבא דדינרי נפיש להו נכסי טובא.

ה. איגרת מאת הרב חנ"א אל הרב אג"ן¹

ר"ח תמוז תר"ו.

ראש גולה, הוא יסוד המעלה² אבי התעודה, הוא זיוה הודה³ מו"ר הרב הגדול, מעוז ומגדול, נר ישראל, ראשון לציון ח"ק [חסידא קדישא], כמהר"ר, ממ"ח [מקור מים חיים], מגן אברהם בעזר, והיה אדירו⁴ באור פני מלך חיים⁵ כ"ר.

- 4 על-פי קהלת ז, כח.
- 6 שם פרק ט"ו של מס' יבמות.
- 7 אולי פירוש, שהגשים כופלות תפילה לשלומה, בוקר וערב, כדבר שבחובה.
- 8 שמאל א א, כו.
- 9 אסתר ב, יד.
- 10 רות א, ט.
- 11 על-פי ישעיהו יב, ה.
- 12 על-פי ירמיהו ג, יט : 'ארץ חמדה'. וכאן בא במשמעות ארשת שפתיים.
- 13 על קופת היתומות שהיתה באותה תקופה בירושלים, ראה ר' בן צבי, ארץ-ישראל ויישובה, ירושלים תשט"ז, עמ' 354.

1 כ"י בית הספרים הלאומי בירושלים V 736/1 ראה הערה 30 למאמר. שלוש התעודות המת-פרסמות להלן (סימנים ד-ו) קשורות לפרשה אחת : תביעת שהיתה לבניו של רפאל פרחי נגד בן דודם יצחק חיים בן שלמה פרחי. על-פי שטרות שהחזיקו בידם בחתימת אביו המנוח. האיגרת הראשונה הריץ הרב חנ"א להרב אג"ן בבקשה לעכב את גביית השטרות. התעודה השנייה שבסימן ה היא איגרת של חיים יצחק פרחי אל הרב אג"ן באותו עניין. התעודה השלישית, שבסימן ו, היא כתב שעשה יצחק חיים פרחי ובו מינה את הרב מרדכי בנימין נבון להיות שליחו ולתבוע את מאיר פרחי בפני בית דינו של הרב אג"ן בירושלים בקשר לשטרות הנ"ל. וראה גם להלן, סי' יא.

- 2 על-פי עזרא ז, ט.
- 3 מדרש רות רבה ב, ז.
- 4 על-פי ירמיהו ל, כא.
- 5 משלי טז, טו.

מקדמי אר"ש חיים מדבר, גדול השלום בעוה"ר, ואני תפלתי לחיי מלכא, ובן יא"ר הי"ו, יחי הו"ד לנצח * כמלך בגדוד, וזרעו לברכה טעון ברכה, אנס"ו [אמן נצח סלה ועד]. זה שבועות שנים כתבתי לשם גבוה ע"י הר"ש שושנה הי"ו * באורך, מקבלה ואלך אור ד"ק ע"י שליחא מהימנא חתן המלך עיני ולבי, כמהר"ח פינסו¹⁰ הי"ו, והודענו לכת"ר שכיוון שכת"ר גבר חסדו עלינו וקבל החוב שיש לי על ידי"ן [ידיד נפשי] מהר"ב¹¹ הי"ו לתיתו לי להוצאה, ודבר מלך היה אצלי דהבא צריפא, א"נ בע"ה אחר נחמו נקומה ונעלה בית אל לפני מי שגדול עם כל ב"ב [בני ביתי], כי אין לי דבר המעכב כ"א [כי אם] דבר זה, וה' ינחנו בדרך ישרה. וגם היום כתבתי שנית ושלחתי דרך עכו ע"י סי פצי¹² הי"ו, ובקשתי מלפני כת"ר שיחזור לחזק לבי בענין החוב הנז', עם שדברי כת"ר אינם צריכים חזוק, ברם אין רצוני שכת"ר יהיה לו שום נזק ח"ו. וכאשר ידיעני שנית שדבר כת"ר נתחזק בפירעון מהנז', אני אלך בתוך וכינור בל"ג [בלי נדר].

הזן היום באתי אל המלך בשביל דבר שנתחדש, הוא הדבר שבא לי רץ מיוחד, מאור יומם, הגביר ג' יצחק חיים פרחי הי"ו, והודיעני שהוגד לו שבני הגביר ג' רפאל נ"ע מצאו בין שטרותיו כמה שטרות על הדיריס¹³ והרבה מהם כתובים בשם מר אביו הצדיק ז"ל, והוא היה יתום קטן ואפטרופוס שלו היה ג' רפאל נ"ע, ואם יעלה לו בדין תובע השטרות הכתובים בשם מר אביו ז"ל, ואם יש שטרות סתומים מגיע לו חלק מכח השותפות, ויען שמע שהלך מבירות למח"ק [למחוז קודש] ידידנו הגביר סי' יצחק אלפאנדארי¹⁴ הי"ו, ואומרים שהלך כדי לגבות השטרות האלה, כי ע"כ חלה פני לכתוב למר"ר שבכח ב"ד יפה, יעכב אצל הדיריס שלא יפרעו שטרות שאינן בשם ג' רפאל נ"ע, והכל יהא מונע עד שילך מורשה מכל אחד ואחד או ילכו כלם, וכתורה יעשו. ויען אני גמול חסד מהצדיק מ"א ז"ל, לא אוכל להימלט, ובפרט שבקשה זו אין בה שום מיחוש ולא ספק, יען הוא עכוב בעלמא. ואדוני רם במקום אב קאי¹⁵ לעמוד בפרץ שלא יעשו העניין בהחבא לקחת מה שאינו להם. כי ע"כ נא גבור, ישלח דברו הטוב אצל הדיריס להודיעם שבעלי הממון או מורשה שלהם יהיו בקרוב במח"ק לעמוד על עומדם כדי לקחת כ"א [כל אחד] המגיע לו. ודבר זה בודאי הוא היותר, ולא יהיה שום מחלוקת ושינוי דעות בזה.

6 ע"פ משלי ח, כג.

7 אינני יודע פתרון ראשייתיבות אלה.

8 על-פי תהילים מט, י: 'יחי עוד לנצח'.

9 מרבני טבריה, ראה מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ-ישראל, ח"ב, עמ' 666.

10 מרבני ושלוחי ירושלים, ראה מ"ד גאון, שם, עמ' 554; א' חיים, תעודות מן הזאוסף של אליהו אלישר, ירושלים תשל"א, עמ' 51 תעודה 82.

11 לא ידעתי מיהו.

12 מנזרים. התיינו שטרי חוב בקשר לעסקי כספים עם המנזרים. על עסקים אלה של יהודי ירושלים בתקופה העותמנית ראה א' בשן, תעודה משנת שפ"ד על הויכוח בדבר הלואה לנזירים בירושלים, פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ב, ירושלים תשל"ו, עמ' 77 ואילך; ח' גרבר, היהודים בקושטא במאות י"ז–י"ח, פעמים, חוברת 12 (תשמ"ב), עמ' 43; הנ"ל, *Jews and Money-Lending in the Ottoman Empire*, J.Q.R. vol. LXXII (1981), p. 100–118.

13 הוא רפאל אלפאנדארי, מגבאי ארץ-ישראל בבירות. ראה מ"ד גאון, שם, עמ' 704. וראה א' חיים, שם, עמ' 33, תעודה 22.

14 על יסוד הכלל: בית דין — אביהם של יתומים; ראה גיטין לו ע"א.

כי ע"כ אחת שאלתי מאת כת"ר להודיעני עם רץ זה שכבר שלח להודיעם לדיירים כדברים האלו, ובדאי שלא ישנו אחר שהתרה בהם כת"ר משם בעלי השטרות, ובזה יצילם שלא יגולו זה את זה, ומגלגלין זכות ע"י זכאי.

ואני בוטח בצדקתו וחסידותו שיעשה הדבר הזה, ותשאל גי' יצחק חיים הי"ו הוא תם ישר, זר"ק [זרע קודש], אינו מבקש ממון שאינו זוכה בו מן הדין ח"ו, ולאיש כזה מצוה לעזור ע"ד [על דבר] אמת. וכת"ר הוא העומד לישראל לאב, יחי המלך לעולם. יען כבר כתב היום באורך חתן המלך הי"ו כי ע"כ לא כתב עוד היום והוא ברי אולם. וניר"ק ומקב"ץ, ודעתנו שילך לדמשק כמה ימים, וכבר בקש מכת"ר שישלח ה' ספרים ח"א וה' ח"ב של מור אביו ז"ל לחלקם שם ויגיעו לבירות ליד ח' אהרן ידיד הי"ו שישלחם תכף לדמשק ליד אחד מבניו י"ו. ובכן כת"ר יגדל לעולם כנה"ר [נפשו הרמה] גם חסידה, ונפש נא"ה [נאמן אהבתו], תמיד מוכן לשרת בק' מעתיר לאלק"א דשמיא והוא הצעיר

חיים נסים אבולעפיא ס"ט

ה. איגרת מאת יצחק חיים פרחי אל הרב אג"ן¹

היום ה' מח' כסלו ש' תר"ז

את הנזר ואת העדות² עטרת ראשינו וצבי עדינו, עדו"ת לישראל, מאור הגולה לשם ולתפארה ולתהלה³ תפארת ישראל, רבין חסידא דלביש מדא⁴ חקיו ומשפטיו עם ישראל, הרב הגדול מעז ומגדול, ח"ק [חסידא קדישא] לישראל, כמהר"ר גר"ו, מגן אברהם בעזרו, והיה אדיר⁵ עד בא גואל משיח לישראל, כיר"א.

בכניסתי אני ארבה ולא אסור, שלמ"א רבן רב, המלמד ידי לקר"ב⁶ את פני אדוני מל"ך בניר"ק [בנשיקת ידיו ורגליו קדש] ומקב"ץ וקידה והשתחויה נגד כסא תורתו, ואת יקר ת"ת [תפארת] גדולתו, יק"ר כסא מלכותו ירום ונשא וגבה ע"כ [על כל] שכיות תחמדה מרובה מדה טובה, כיר"ר.

שמעני אדוני, לשעבר שלחנו רץ מיוחד למח"ק [למחזו קדשו] ת"ו וכתבתיו לרו"מ כת"ר בחברת כל בני דודי ג"ר ושלחננו ע"י מעי' הרב המופלא כמהר"מ נבון גר"ו. והרב הגד' החזיר הרץ בלתי תשובה מרו"מ כת"ר, להיות בו בפרק מחנה שכנינו היה בעה"ק חברון ת"ו, ובעבור זאת לא זכינו להיות מכ"ת [ממקבלי כבוד תורתו]. יהי"ר [יהי רצון] כל עכבה לטובה, ובי"ה מחמדו רו"מ כת"ר יפן אלינו ברחמים וישיב את נפשינו.

15 עליפי ירמיהו לא, ח.

16 שני בניו של הרב חני"א שחיו בדמשק היו ר' יצחק ור' משה אבולעפיא; ראה מ"ד גאון, שם, עמ' 11, 13.

1 כ"י בית הספרים V. 736/85. ראה לעיל סי' ד, הערה 1.

2 מלכים ב יא, יב.

3 ירמיהו יג, יא.

4 עליפי ברכות כח ע"א. והרמיהו כאן היא לנשיאותו של הרב אג"ן.

5 ירמיהו ל, כא.

6 תהילים קמד, א. וכאן במשמעות קירבה.

7 ראה לעיל, הערה 73 למאמר.

וכעת עיקר דגא הוא, כי מאחר שהודה ג' נתן לוי ה"י [ה' ישמרתו] שלקח נייר אחד דוקא מיד ג' חיים קארמונה ה"י⁸ שלקחו ממשודכתו אלמנת מ"ד [מור דודי] ג' משה ג"ע, בקשנו לראותו, ויגער ע"י קונסולאטו אינגליו והכריחנו שנראינו, וכן היה שהביאו ויצא העגל הוה, שטר עשוי כתחול"ל על עט"ר מר אבי, ג' שלמה ז"ל, הכתוב משלהי ש' קפ"ב, קודם לכתו לאה"צ [לארץ הצבי] לעכו יע"א עם דרויש פאשאה,⁹ כאשר עיני צדיק תחונה משרים טופס שטר זה ההולך הוא קדמת אשור"ר.¹⁰ וג' נתן בוי' ובני מ"ח [מור חמי] ג' רפאל ה"י, להיות שלדעתם לכדו קרית ספר שטר כזה שנתחב בו מ"א [מר אבי] ז"ל לג' רפאל ג"ע, בדעתם לתובעו ממני, או בעבורו יוכו בשטרי הדירים [המגורים]¹¹ שתחת ידם, ושכתו שג' רפאל היה אפורטופוס עלי ואסף וקבץ כל ממון ועובדו מ"א ז"ל, ועיני לא ראו את הד"ם הזה¹² כ"א [כי אם] לשמע און שמעתי שמ"א ז"ל היה עשיר מופלג.

וכשאני לעצמי אין לי להשען כ"א [כי אם] על אבינו שבשמים ועל ר"מ כת"ר שיחית, אבהון דיתמי שפיר דמי. ולהיות נפשי מרה כלענה בראותי שורי טבוח לעיני,¹³ והם שטרי הדירים שבידם, ומבקשים תרונות ושטר כזה ישן נושן וקריו עליו ערער. ואני בנבכי ים הדחיות אנכי עשיתי לפקד"ד [לפי קוצר דעתי] עשרה טענות והמה בכתובים לוט(?) בה. אהה אדוני יגזור אומר שיקראו לפני כסא תורתו, ואם שגיתי איתי תלין משוגתי,¹⁴ וכת"ר לפי רוב הענוה אל יאשימני, כי בלאו"ה [בלאו הכי] למדתנו רבינו ב"ד טוענים אפי' ליתומים גדולים,¹⁵ ואולם משום שאין אדם נתפס על צערו כתבתי טענותי אלה, ואנא עבדא ידעתי נאמנה כי ח"ו חלילה לא ישקט ולא ינוח כת"ר בענין כזה ותצא ח"ו להבת שלהבת בגינו זה, וכת שכנגדי הם אומרים שמקבלים ד"ת [דעת תורה] ובפרט ב"ד הגדול שבירושלים, וזו היא שמחת לבי ויודע צדיק שאני הייתי ראשון לכל בית פרחי שכתבתי לכת"ר שיעשה לי סכניסתגני (?) בדירים.

ובכן, אחרי נשיקת הרצפה, תפול תחנתי לפני כת"ר וישלח לי כתב קדשו, או להרב ח"ר מימון¹⁶ ג"י, או לג' נתן ולבני ג' רפאל ג"י, שגלך כלנו כאחד להתדין לפני כסא תורתו, כי בלאו"ה [בלאו הכי] הם בו הולכים לגבות השטרות מהדירים, וכעת ג"כ גלך ביחד ויעמדו עמי לדין ויגיוחו שטרם זה לפני כת"ר, אם יוכו בו או אם אוכה אני בשטרות מר אבי ונחלק השותף ויתר השטרות. ודי להם הפרצה שעשו בי שלמדו השטר הנו' לפני

8 על כמה מבני משפחת קארמונה ראה מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ח"ב, עמ' 748. עליפי המובא ע"י א' יערי (זכרונות ארץ ישראל, רמת גן 1974, עמ' 103), נרצה הגביר בכור קארמונה בשנת תקפ"ב על ידי עבדאללה פחה, שרצה שנתיים ימים קודם לכך את ר' חיים פרחי; יתכן שחיים קארמונה הנזכר כאן הוא בנו.

9 זה המסע שבמהלכו נספה שלמה פרחי; ראה ג' שור, תולדות עכו, תל אביב תש"ג, עמ' 246.

10 בראשית ב, יד. וכאן בא במשמעות ראייה.

11 ראה לעיל, סי' ד, הערה 12.

12 דברים כא, ז. וכאן בא במשמעות כסף.

13 ראה דברים כח, לא.

14 עליפי איוב יט, ד.

15 ראה שרע ח"מ, סי' סו, סעיף כט; מנחת חינוך, מצות סה.

16 ר' חיים מימון טובי, מחכמי דמשק, חבר בית דינו של ר"י ענתבי; ראה לעיל, במאמר,

הערה 26.

גויים וערלים ואילי הארץ בנוזמא רבה כזאת, ומאן ידע מאי דנפיק מנא ר"ל, ועד מתי יהיה זה לנו אש המחלוקת עד אבדון תאכל.

ואנכי ידעתי שאין בי לא צדק ולא יוסר לא נדיבות ולא מדה טובה, ומה מיני יהלוך לפני אדון כל הארץ, ואולם אכתי לא תמה זכות אבות, וזכור יזכור חסדי עט"ר השר מ"א, גי' שלמה ז"ל, עם ירושלים עה"ק ת"ו, ועתה הוא עת שילום תשלום גמולו הטוב שעשה בעיר אלהינו, יעשו עמו חסד של אמת ויקומו לעזרתו, כי אני רך וקטן ואין לי עזר לתמכני כ"א חסדי מר אבי ז"ל שעשה בארצות האלה.

ובכן ראשי אלפי ישראל, עליהם המצוה כי נעים נאות להציל עשוק מיד עושקו. ועם כת"ר החכמה והמדע, חסדיך יקדמוני¹ ורחמינו, חסד"א איהו חסדאין מיליהו, ינופף ידו יד"ק [יד קדש] כאשר בקשתי, ואם לאו — לצד הפחות יתרה בהם, או ע"י ב"ד הצדק ה"י או ע"י הרב מהרמ"ט, שידעו ששטרם זה העלו חרס בידם ולא יספיק להם שט"ו [שטר זה] ליושני בחיים, או שידעו שענין שט"ו צריך להתמתן בדינו. ולכל הצדדים, כת"ר די רוח אלקין קדישין בו, יעמיד הדבר עד שיתן ג"ט [גמר טוב] באופן נאות.

ועל חסידות ורחמנות כת"ר סמכתי ובטחתי שלא יבישני, ובדברי נחומי והבטחותיו נא יסעדני ויעזרני. יה"ר אל יחסר עולם מלכו, כ"י"ר. למרת גוי"ק [ננות קדשו] ימן (?) בר ברא דרבינ"א יעמד חי כו', ישר [יהא שלמה רבה] באה"ר [באהבה רבה], הגברת מרת אמי ת"מ [תבורך מגשים] ובני וב"ב כ' [כלם] גי"ק [גושקים ידי קדשו] ומקב"ץ, ושו"ט [ושלומי וטובתו] גדל כנה"ר [כנפשו הרמה] והנשאה וכנפש העבד מוכן לעבודתו, ואדוני מל"ך ימתיק סודו בפרט שטר זה עם עט"ר הרב חר"א ה"י, כי לבי נקפי, וכמעט בריא לי שהוא שטר מזויף, ובפרט מהידיעות שידוע מכ"ר [מעלת כבוד רבנו] הרב הגו' הי"ו, והם בצדקתם וחסידותם יבקרו.

הצעיר יצחק חיים פרחי ס"ט

ה. שטר שליחות של יצחק חיים פרחי

להיות שבקרב הימים האלה אך יצוא יצא שטר על מעלת השר גי' שלמה פרחי ז"ל בחיוב על השר הגו' סך עצו"ר [עצום ורב] לגי' רפאל פרחי גר"ו,² והשטר הגו' הרי הוא ביד יורשי גי' רפאל ג"י, וזמנו ישן נושן, משלהי תמוז ש' תקפ"ב. וכמה כרכורים כרכר הגביר גי' יצחק חיים ג"י, בן לאותו צדיק גי' שלמה ז"ל, עם בני גי' רפאל ג"י שיעמדו עמו להתדין על שטר זה, וכמה פעמים הומינם שילכו עמו לב"ד הגדול שבירושלם תוב"ב ולא קבלו ממנו, ומגמתם להניח השטר בידם, וצועק מררות ולא כן יעשה, וגם גי' יצחק חיים ג"י טען כנגדם שאינו יכול לסבול עול קשה כזה מחמת דוילי נכסי, ועוד כמה טענות אשר טען כנגדם אפי' בפני ב"ד הצדק ג"י ולא אבו שמוע בני גי' רפאל ג"י.

17 אולי צ"ל : קדמונו.

- העתקת פרו' מאיר בניהו מ"י בית הספרים. על-פי רישומי, מצוי היה כתב היד בתוך ארכיון הרב יש"א ברכה, ואולם לא עלה בידי למצואו שם. וראה סי' ד לעיל, הערה 1.
- נראה שצריך להיות : ג"ע, שכן בשנת תר"ז כבר לא היה רפאל פרחי בחיים, ראה לעיל, גספחות, סי' ד—ה. אפשר שמקור השיבוש הוא בשם של חמיו של יצחק חיים פרחי, שאף הוא נקרא רפאל, ובניו היו מעורבים בסכסוך הגדול, כפי שעולה מן התעודה שבסימן ה לעיל.

ובכן מאחר שג' יצחק חיים נ"י נפשו מרה לו מבני מר חמיו נ"י, ומה יעשה אותו הבן מאחר שאין שומע לו, אשר על כן יומא כי האידנא בא לפנינו, אנחנו עדים ח"מ, וכה אמר לנו הגביר ג' יצחק חיים נ"י:

אתם הוו עלי עדים גמורים מחמת שאני מודה בפניכם כמודה בפני ב"ד חשוב, היות אמת וצדק שאני עושה שליח גמור למעלת הרב המופלא וכבוד ה' מלא, כמהר"ר מרדכי בנימין נבון נר"ו עולה בדיון, ובכח שליחותי זאת שעשיתיו שליח וגברא בחריק³ לתבוע להגביר ג' מאיר פרחי⁴ ה"י לפני ב"ד הגדול שבירושלם תוב"ב, ויכריחוהו לג' מאיר הגו' בכח ב"ד הגדול י"ב [יכון בצדק] הגו' שיקרבהו לעמוד למשפט צדק עמדי ע"כ [על כל] טענותי ותביעותי שיש לי עלי, הן מפאת השטר הגו' והן על שטרות השר מר אביו ז"ל שיש בידו על הדירוס⁵ שבירושלם, כי כמעט בריא לי שיש טענות בשם מר אבי ז"ל לפי כמה אומדנות מוכיחות וראיות ברורות. ועלית על כלנה, שאני מבקש ממנו ותוב"ע תב"ע שיתן לי חשבון משמש כניסה ויציאה מכל עזובן השר מר אבי ז"ל שנכנס ליד מר אביו נ"ע שהיה אפוטרופוס עלי מהיותי בן ארבעה חדשים מוטל בעריסתו. וכל ימי גדלתי ולא ליתן לי חשבונותי, ובכח ב"ד הצדק בי דינא רבא ירושלמא יכון בצדק, יתבראו ויתבררו ויתלבנו כל חשבונותי הדק היטב, ונכסי יתומים לא ניתנו ליאכל. ועל שלשת טענותי אלה מעלת הרב המר' [המופלא] השליח הגו' נ"י, יכריחו לג' מאיר הגו' אשר כעת הנה הוא תוככי ירושלים תוב"ב, ויכתוב עליו מכתב לחזקיהו⁶ בכל חזק ותקף בקבלת הדין כהלכת גוברין יאודאין שלא יטו ימין ושמאל ולא ילכו אנה ואנה.

ואחר שיכתוב עליו קבלת הדין יגב[י] לו זמן מה וישערו שיעור שתבא לו ידיעה ממעלת הרב השליח נ"י שכבר עשה והשכיל ציר נאמן לשולחו, ונפש אנכי העבד ישיב. ותכף אשים לדרך פעמי לעלות ולראות בעיר אלקנו תוב"ב, ויחדיו למשפט נקרבה להתדין לפני גדול אדונינו מרן מלכא הרב הגדול היושב על כסא התוראה שממנו תורה יוצאה נר"ו. ובכן אנן סהדי דחתימי לתתא, בפנינו תודה ג' יצחק חיים נ"י את כל הגו' מראש וע"ס [עד סוף], בלתי שום מגרעת כלל. וליותר יפוי כח אנחנו עדים ח"מ [חתומי מטה] קנינו מיד ג' יצחק חיים נ"י קגו"ש [קנין גמור ושלם] במדל"ב [במידה דכשר למקניא ביה] מ"ך [מיד כולנו], לאשר ולקיים את כל הכתוב בשטר שליחות זה על כל פרט ופרט באר היטב, ולראית אמת וצדק חתמנו שמותינו ביום א', [...] שבט דהאי שתא, שנת חמשת אלפים ושש מאות ושבעה ליצירה, ושו"ב [ושריר ובריר] ואמת ויציב ונכון וקיים.

יהודה חיים מלמד ס"ט [.....]

7. איגרת מאת נסים פרחי אל הרב אג"ן¹

היום ט"ו מחר' חשוון ש' תר"ח

המאור הגדול לממשלת עטרת תפארת גולת הכותרת, אבינו מלכינו הודינו והדרינו ועט"ר, מרן מלכא, תנא ירושלמא, ראשון לציון, הרב הגדול מעוז ומגדול, רבין חסידא קדישא

3 על-פי כתובות קה ע"א, ומשמעותו: במקומי. 4 בנו של רפאל פרחי.
5 ראה לעיל, סי' ד, הערה 12. 6 על-פי ישעיהו לח, ט. וכאן בא במשמעות של חזק.

1 כ"י בית הספרים V 736/88. ראה הערה 37 למאמר. זוהי איגרת שבת מבקש ר' נסים פרחי מאת הרב אג"ן שיכתוב להרב מימון טובי לבל ירשה ליורשי משה פרחי לגבות ממנו על-פי השטר שבידם כל זמן שלא יעמוד עצמו לדין.

כמהר"ר נר"ו, אלד"י אברהם יהיה בעזרו, בריא אולם ומלך חיים עד העולם, כ"ר.
אחרי גיו"ק [נשיקת ידיו ורגליו קדש] בקידה ת"ק [חמש מאות] ומקב"ץ, בציל"ו נחיה
והד"ר ציל"ה² למען יעמד חי כסא מלכותו יקומם וירומם, בימיו ובימינו תרשע יהודה
וישראל, אמנס"ו [אמן סלה ועד].

ובא האות לפני מי שגדול להודיע במרום קדשו, כי לשעבר ספרתי על אודות השטר
הכתוב עלי בסך מאה וחמשים אלף גרוש על שם מ"ד [מור דודי] ג' משה פרחי ג"ע,
והוא מונח בתורת שלישי ביד מהר"מ שולטן הי"ו. ואחר אשר ראה ר"מ כת"ר בידי
המודעה שהיא עפ"י הדין, גזר אומר בכתב ידו הקדושה לצוות לר' מאיר הנו' לעכב בידו
השט"ח הנו' ולא ימסור אותו ביד יורשי ג' משה הנו' בלתי ידיעתי, כי אם עד שנעמוד
לדין לפני ב"ד יכב"ץ [יכון בצדק] ואחר כתורה יעשה.

ובהגיעי פה בירות יע"א, שלחתי טופס הכתב הנו' ליד מע' הרב כמוה"ר מימון טובי
הי"ו³ לצות לר' מאיר הנו' על זה. והרב הנו' דבר עם ר' מאיר הנו' והשיב שכבר מסר
אותו ביד ג' מנחם ך' ג' משה הנו', וג' מנחם הנו' תיכף הלך אצל הקונסול וחתם עליו
הקונסול. אי לזאת, יען ר"מ כת"ר ידוע שהאנשים האלה ברור כשמש דלא צייתי לדינא
ואין יראת אלדי"ם על פניהם, מתפחד אני שמא יכריחו אותי בערכאות של גוים על לא
חמס בכפי. אחת שאלתי מאתו, ימהר יחישתו לכתוב כתב ידו הטהורה למע' [למעלת] הרב
כמהר"מ טובי הי"ו, שכל זמן אשר יוציאו שט"ד [שטר דנא] לתבוע תבע מאתי בלתי
העמדתיו בב"ד, אין בדבריהם ממש, והרי הוא כחרס הנשבר. בטחתי ברוב רחמנותו שכה
יעשה וכה יוסיף להקים דגל התורה וידעו כי יש אלדים שופטים בארץ. ולתשובתו הרמה
מהרה תצמח לידי, ואני אקים מצות שלוח לידי מע' הרב כמהר"מ טובי הי"ו. נאום עבדו
המצפה תמיד לברכתו, מוכן לשרתו, והוא הצעיר

נסים פרחי ס"ט

ה. איגרת מאת רבי יעקב ענתביי

אות זה מדבר² אליך השר ידידי לפי רוב האהבה להודיעך ידידי קשט אמרי אמת את
אשר בלכבי בדין [בוה] עסק ביש אשר חל להיות בין בני ג' משה ג"ע ובין בני ג' יוסף
ג"ע. כי באמת ובאמונה הדין דין אמת, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, הכל באר היטב
כאשר נכתב במעב"ד [במעשה בית דין] באורך וברוחב, וגם מפי כתבנו זה כמה פעמים
היד כותבת בקול גדול ולא יסף. ואף כי אחרי באו טוענים דהיו (?) להם טענות מספיקות
ובירורים לחקור את הדין, את הכל ראיתי והכל המה ואין בם מועיל בלתי שום צד ספק
על הדין ועל האמת. (גם אחרי ראיתי שיצאו איזיה חכמים גדולים עומדים מנגד לסייע

2 אולי על משקל עדה וצילה — בראשית ד, כג. ושיעורו חוזר ומתפלל.

3 מחכמי דמשק; ראה לעיל במאמר, הערה 26.

1 הוצתק בידי פרופ' מאיר בנינו מכתובידי שמצוי היה בידו. ראה הערה 90 למאמר. איגרת זו
קשורה בנסיגנות לאמנה את פסק דינו של ר' יעקב ענתביי ובית דינו נגד משה פרחי ובניו,
ובה יוצא הר"י ענתביי נגד הרבנים המבקשים לסייע בידי הנתבעים ולסתור פסק דין זה.
מאיגרת זו עולה, כי ארבעה בתי דין חתמו על חיובם של משה פרחי ובניו.

2 על משקל 'עוד זה מדבר' — איוב א, טו. וכאן שיעורו מכתב זה מדבר.

ביום וכתבו לנו מה שכתבו — מחזק) כאשר כל זה כבר נכתב במעב"ד אחרון חתום ניתן הנה הוא לוטה תר"ד [תוך דנא], והוא האמת והצדק בלתי שום צד ספק.

אך אמנם לבי אומר לי מאחרי ראיתי איזיה בני אדם על איזיה סעיפים, ולהנות עצמם הם דורשים, זה רוצה וזה מרצה והקורדים שלוקחים בידם לחטוב בו ולעשות מה שליבם חפץ, הלא המה גדולי הדור למקומותם במושבותם, זה אומר דיון נצח ויש בידו לסתור דין שכנגדו, וכאלה רבות מחלות עינים ומדיבות³ מה שלא ניתן ליאמר וכ"ש ליכתב, ובני ובני תהיה האמת בעדתי, והתחמס קם למטה ר' [רשע]⁴ ולחכם בעיניו ומגיע זילותא רבא לב"ד, אלו הן עמלי תורה הלנים בעומקא של הלכה דלית לה פרכא. השומע ישמע ולבבו יבין, כי היה ביד הנתבעים לסתור את הדין בדינא ובדינא, והאמת אינו כן כלל. ומי הוא זה ואיזיה הוא שיוכל לסבול זילותא רבא כדנא, והדבר מגיע לכמה רבנים הע"י [ה' עליהם יחיו]. ואם אני רוצה למחול על כבודי אין בידי למחול על כבוד אחרים אפילו אם יהיו בגדר תלמידים ח"ו, כ"ש שכל חד בדידיה, מר באתרא רבנים מומחים שבישראל, וע"ז כמעט אחזתי ביד ימיני ואמרתני אני אל לבי אפשר בדין מרומה ומכוער כזה אפי' שהנתבעים הם הן הסיבה להתבטל הדין ונמצאו משתכרים ברמאותם, עם כל זאת לפי הדור ולפי המאורע אפשר דהטוב להמנע עצמי ולא לדבר עוד מטוב ועד רע. וה' משמים ישקיף להקים דגל תורתו אחת דתו.

ושב מפני ראיתי התובע גי' שמואל הי"ו אחרי כל עמל וטורח והימים הרבים אשר הוא בקרב מחננו, וסוף כל סוף תהיה ביאה רקנית, חוששני פן יסתכן בעצמו והיה הלנת הדין. ומצד אחר גי"כ אני חושש לכבוד תורתנו הקדושה ולכבוד עיר עוז לנו תובב"א, פן תהיה הבר"ו לגא"י⁵ [לגאוני ארץ ישראל ?] לפי האמור ומדובר, כי ע"כ ה' אמר עלי: עשה זאת איפה ובזה אנו נצולים מב' הקצוות הנ"ל, והינו (?) כי המעב"ד האחרון האמיתי אשר עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, הנה הוא שלוח לידך הנאמן בביריתנו עם הרץ הלזה. וביום⁶ הראותו תמתיק סוד עם אהובנו ידי"ן סי' נתנאל לשבונה הי"ו, שנים יחדו, וכה תאמר אליו, שאם ידעו שהללו בני יוסף ג"ע, וכל המסייע אותם תעבדו עבודה חמה בלתי שום פניה לברר כל הדברים ולבקש הדבר ביקוב הדין את ההר, או לפחות בפשרה קרובה לדין, ושלא לשמוע לקול פחדים מאיזיה חכמים וכיוצא, ושלא יגיע שום זילותא [...] ארבע בתי דינים התחומים בענין זה מה טוב, ואף אם תרצו יכתבו לנו משם ואני מכאן אשלח לכם איש אמונים חכם חרשים שידע לברר וללבן ולהיות להדר עזר⁷ להרבנים אשר במח"ק [במחוז קדשן] יע"א, וע"י יצא הדין לאמיתו, מה נעים גורלם, ואנחנו ליה עינינו בכל כחצו להקים דגל תורה.

תהיה אם ח"ו יקחו מעשה כל הבתי דינים הללו קורדוס לחטוב בהן לעשות כל חד בדידיה ישתבח חפץ, וסוף דבר כל חד בדידיה ישתבח ויתפאר בביתו ובחומותיו ותארכנה

3 ויקרא כו, טו.

4 על"פי ישעיהו נט, טו.

5 על"פי יחזקאל ז, יא.

6 על"פי תהילים כג, ד.

7 מכאן ועד התתימה — נוסח ראשון שכתב ר' יעקב ענתבי, ואחר כך מחק וכתב נוסח שני והוא טובא להלן, אחרי התתימה.

8 על משקל הדדעור (מלך צובה) — שמואל ב ה, ג.

פארותיו, השמים לא אקבל. ומעתה ומעכשיו לא הרי המעב"ד או פקדון בידך ועין לא תשורנו, ובעת שארצה או אודיעך ותכף תשלחנו חופשי לידי. ואנא מהבא אדעה מה אעשה, בין בדיני שמים ובין בדיני אדם, לכבוד התורה ולכבוד כל הבתי דינים מומחים אשר יצאו גדולים לקראת נשק.¹⁰ ויבא יעקב, זה כתב ידי עדותי זאת באו מעלת מו"ר יצ"ו להתיעץ עם יעקב עבדו מה לעשות בעסק ביש זה. ואחר ראיתי מ"ש רי"מ כת"ר לי יצ"ו וחתם, יהי שמו לעולם, ואף על גב דרב זכותו ונוסף זכות הרבים תלוי בו, אעפ"כ דעתי דעת הדיוט הסכמתי לעשות ככל הכתוב לעיל כתבא דנא בשם הגו' יצ"ו, ומפי ובעצתי נכתב הכתוב לעיל, וכל זה אם יסכים אדוני ר"ם.¹¹ יצ"ו לעשות, כן יהיה, ואם לא יכשר בעיני דמר רי"מ אדון ופטרון ואשר ישים ה' בדעתו דעת עליך הוא הנכון וה' עמו.

הצעיר יעקב ענתיבי ס"ט

[נוסח שני:]

וביום הראות לפניכם זה כתב ידי ומה שבתוכו, זאת אות הברית ביני וביניכם, שטרם כל תמתיקו סוד שניכם יחד ואין זר איתכם, ואם תדעו נאמנה כי הללו בני גי' יוסף נ"ע וכל האנשים אשר המה בעזרתם המה הגבירים תלתא דמרחמי ואחים [...], ה' עליהם יחיו, וכדומה להם, הקרובים והרחוקים, ובפרט חכמים ורבני הע"י [ה' עליהם יחיו], הגה הנם גיבורים לעמוד בפרץ, בלתי שום צד פניה, לעמוד נגד המנגדים האלו בכל כוחם ולברר כל הדברים הכתובים בפס"ד, ולבקש כל דבר ודבר ביקוב הדין את החר ולבוא על תכליתו, או לפחות בפשרה קרובה לדין, ושלא לחוש לשום נברא ולא לשמוע בקול פחדים משום אדם, ולבם חזק כדי שלא תגיע זילותא וכו', מה נעים גורלם. ואחרי היות הדבר הוה ברור אצלכם וחי' כולכם קשורים בחבלי עבותות אהבת האמת, בו בפרק הרשות נתונה להודיע בעמים את כל תקף האגרת הזאת, ודא גזרה דאורייתא, ואנחנו מכן ליה' עינינו הוא יהיה בעזרינו לעשות כל טעדיק על הדין ועל האמת, להקים עולה של תורה ואמת מארץ.

ט. איגרת הלל עזרא די פיג'וטו שנשלחה אל הרב אג"ן¹

יום ב' ו"ך חשוון הת"ר וארבעה

האדם הגדול,² שמו גודע בשערים, ראש גולת אריאל, עטרת תפארת ישראל, וישת לו הדרים,³ מרן מלכא מלך שלם, הרב הגדול ח"ק [חסידא קדישא], כמהר"ר גר"ו. מגן אברהם בעזרו, ושמרו כרועה עדרו, לדורי דורים, כיר"א.

9 על-פי יחזקאל לא, ה.

10 על-פי איוב לט, כא.

11 על דרך אדגרים — מלכים א ד, ה.

1 כ"י בית הספרים בירושלים V 736/72. ראה איגרת הרב חנ"א אל הרב אג"ן, הערה 97. באיגרת זו מבקש הלל עזרא די פיג'וטו להשיא עצה להרב אג"ן כיצד לנסח את ההזמנה לדין למרדכי פרחי, שעזמו הוא מבקש לעמוד לדין לפני הרב אג"ן ובית דינו בירושלים, לבל יתחמק מלבוא לדון מתוך חשש שיפסיד.

2 יהושע יד, טו. 3 על-פי בראשית ל, מ.

פת"ח התיב"ה ארבה ולא אסור⁴ בשלמ"א לרב בני"ק [בנשיקת ידי קדשו] ובקידה ת"ק⁵ [חמש מאות], כמשפט לפני מי שגדול ועמו תפל"ה, יחי אדונינו המלך לעולם. ברבות הטובה לאלפי רבבה, ואת לרבות כל אשר באהלו אהל ישרים, יחדיו יהיו תמים חיים וקיימים לעד ולעולמים יכון.

אות זה מדבר⁶ להודיע במ"ק [במחזו קדשו] מקבלה ואילך⁷ אות"ו כי טוב ע"י הרץ השני אשר שלחתי למר"ן מלכא גר"ן, וגדלה השמחה מדיעת שלומה של מלכות אדוני אברהם, יה"ר כן ירבה וכן יפרח.

שם ראיתי כתוב למה הטב חרה לו על אודות אשר נעשה בפרק כל כתבי השלוחים ע"י הרץ הראשון. אמת יהנה חכי, עד האידנא לא שקטתי ולא נחתי מרוגו מעשה הרע, ולא יכולתי לידע מי פעל ועשה כזאת. וע"ד [ועל דבר] שבעתה הנה אנכי מודיע לאדוני המלך גר"ן, כי רצוני לעלות אל הר הקדש ציון מ"י [מלכות ישראל?] תוב"ב, לעמוד לדין לפני מר"ן מלכא עם הגביר ג"י מרדכי פרחי ה"י. אי לזאת אחת שאלתי מאת אדוני המלך אותה אבקש, שימחול ע"פ טרה לשלוח לי כתב לשם הגביר הנו' להומינו לדין. ותכלית הדברים הנני מודיע למע' כת"ר ליוהיר, שיכתוב בכתב הזומנה בזה האופן: יען כן בא לי כתב מס' פ' ה"י שרצוני לעמוד לדין תורה עמך לפני פעה"ק, ובקש ממני כתב הזמנה לשמך הטוב. והנה בהיותך פה עמנו שאלת ממני כתב לסי' הנו' שרצונך לעמוד עמו לדין לפני, וכן עשיתי, ונתתי לך כתב, וגם שאלת ממני כתב למע' השר סי' אליהו די פיגוטו⁸ גר"ו ע"ד פתגם, וכן עשיתי, ומסרתי בידך כתב להנו'. א"כ בעת ובעונה הזאת כי בא מס' הנו' שהוא תובע אותך לדין לפני, מאת ה' היתה זאת, ונעשה רצונך, כי חיובא רמיא עליך לבא פעה"ק ת"י לעמוד לדין לפני וכתורה יעשה.

אלו הם תורף הדברים אשר יצוה לרב ספרא לכתוב לג"י מרדכי הנו', ישמע חכם ויוסף לקח ביתר שאת. והענין הוא, כי חוששני מאחר שרב ספרא ה"י כתב לג"י מרדכי הנו', ומכללות דבריו יש ללמוד שלא יזכה בדין תורה, הא ודאי יעשה כל טעדי שלא לבא לעה"ק לעמוד לדין תורה, ואפשר שיטעון שהוא מעם לועז⁹ ואינו מקבל, כי גם בדיני הקניג'ליריא¹⁰ וכפי גימוסי מלכות הלועזים אינם יכולים להכריחו לדון בדין תורת משה רבינו כי אם דוקא עד שיתרצה הוא. אי לזאת, רצוני בזה שרו"מ [שרום מעלת] כת"ר גר"ו יכתוב בכתבו להנו' שכבר נתרצה לפניו לדון בדין תורת משה רבינו, ולקח כתב הזמנה מ"מ לי לשמי כאמור, וכעת שאני תבעתי אותו לדון לפני רר"מ כת"ר מר"ן מלכא, נמצא השני צדדים מרוצים ואין פוטר אותם. מלבד מה שיראה בעיני אדוני המלך גר"ו לכתוב לו ולהכריחו בדבריו הנעמים ללון דוקא בדין תורת משה רבינו, כי חיובא רמיא להקים דגל התורה. ואדוני חכם כחכמת מלאך האלהים.

4 על"פי בראשית ו, טז. ושיעורו בראשית מיליו.

5 על"פי סנהדרין כא ע"ב: 'אמר שלמה ... אני ארבה ולא אסור'. וכאן משמעותו: ארבה בשלומי ולא אחדל.

6 על"פי שמות ל, כד.

7 על"פי איוב א, טז: 'עוד זה מדבר'.

8 על"פי ברכות לא ע"ב ומקבילות.

9 קונסול אוסטריה בארם צובא. ראה מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ-ישראל, חלק ב, עמ' 543; ד' לאגיאדו, לקדושים אשר בארץ, ירושלים תש"מ, עמ' קמט.

10 היינו ממדינות אירופה שניתנו לתן קאפיטולאציות.

11 כנראה פירושו: בדיני הממלכה (קנצלריאט) — ממלכת אוסטריה.

ובכן בהיות בידי כתב כזה לשם גי' מרדכי הנו' מאת מר"ן מלכא גר"ו, בעזר משדי יכולני להכריחו ע"י השר סי' קונסול גי' רפאל¹² ממלכות הנמסה [אוסטריה] יר"ה אשר בבירות יע"א, לעלות עמי אל הר הקדש, לעמוד לדין לפני מר"ן, מאחר שהוא כך נתרצה וזאת היתה שאלתו ובקשתו, אף כי לדעתי על הרוב לא ישיב תשובה כזאת לאמר בפה מלא: אין רצוני לדון בדין תורה, ובפרט בהזמנה מר"מ כת"ר גר"ו ראש גולת אריאל, וחלילה לאיש ישראל לטעון כדברים האלה, עכ"ו [עם כל זה] אחת שאלתי הנה הארון ירום ונשא וגבה יכתוב כדברים האלה הנו', ויותר מהמה דברים שאוכל לה[כר]יחו בהם אפי' ע"י השר הגז' לדון בדין תורה לפני אדונינו המלך גר"ו דוקא, כי אותה אנחנו מבקשים ובוזה יתעלה ויתרומם דגל תורתנו הקדושה. ובכן כסא אדוני המלך נכון יהיה בשובה ונחת כאות נה"ר [נפשו הרמה] והנשאה ונפש המוכן לשרת

הצעיר הלל עזרא די פיג'וטו

הכתב של מרסיליא אשלח אותו עם פאסט הראשון ליד אחי סי' דויד הי"ו כמאמרו של מלך. גם אחלה פני רר"ם כת"ר שאל יעבב מלהחזיר לי התשובה עם הכתב הנו' לגי' מרדכי הי"ו, עם זה הרץ ששלח לר"מ כת"ר, יפה ש' א' [שעה אחת] קודם. ועמו הס"ר [הסליחה רבה].

י. איגרת מרדכי פרחי אל הרב אג"ן¹

יום ד' י"ט לח' אב²

המאור הגדול, עט"ר, הוא אבינו הוא מלכינו מלך ישראל, הרב הגדול מעוז ומגדול, ראשון לציון, תנא ירוש', רבין חסידה, אודם פיטדה, מרן מלכא, המלך חיים עד העולם גר"ו, מגן אברהם יהיה בעזרו, והיה אדירו עד כי יבא שילה, כיר"א. אחרי הגיו"ק [נשיקת ידי ורגלי קדשו] בעשר חלות וקידה ת"ק [חמש מאות] ומקב"ץ. ובא האות להודיע למרן מלכא מק' [מקבלת] דברי קדשו מאירים ומזהירים שר"ש [ששים וששמים] כעל כל הון משלמה דמוני"ר [דמור ניהו רבה], כיר"א.

12 רפאל די פיג'וטו, מבני משפחת פיג'וטו ששימשו קונסולים של מדינות אירופה בסודיה; ראה מ"ד גאון, שם, עמ' 743 (המדובר כאן ברפאל השני, לתבדיל מן הראשון שהיה אביו של אליהו הנביא). וראה ד' לאגיאדוד, שם, עמ' קנב—קנב.

1 כ"י ירושלים V 736/87. ראה איגרת הרב חנ"א הע' 97. כנראה, בעניין התביעות שהיו להלל די פיג'וטו נגד מרדכי פרחי, שלצורך בירורן ביקש הלל די פיג'וטו, כאמור באיגרת הקודמת, להתדיין עם מרדכי פרחי לפני בית דינו של הרב אג"ן. באיגרת זו מסביר מרדכי פרחי מדוע אינו משגר את תשובתו להרב אג"ן עם הרץ שנשלח אליו על-ידי הרב אג"ן, וזאת מחשש שהאיגרת תיפתח, והוא כותב שתשובה מפורטת שלה בידי איש תאמן עליו, שיימסור אותה להרב אג"ן באופן אישי.

2 כנראה שהשנה היא תר"ג, אף כי י"ט באב חל אז ביום שלישי, שכן בשנים הקודמות לא חל י"ט באב ביום ד' אלא בשנת תקצ"ב, שאז טרם כיהן הרב אג"ן כראשון לציון, ובשנים שלאחר מכן חל י"ט באב לראשונה בשנת תרי"ב, שאז כבר לא היה הרב אג"ן בין החיים. יוצא אם כן, שאיגרת זו קדמה לאיגרת הנ"ל שבסימן י. לניסיון קודם לזמן את מרדכי פרחי לדין בירושלים מרמן הלל די פיג'וטו באיגרתו הנ"ל, בכתבו, שמה שנאמר למרדכי פרחי עלול להתרעו מפני התייצבות לדין, ועל כן יעץ לנקוט בלשון שלא תרתיע אותו.

[illegible][illegible]

מרדכי פרתי ס"ט

מודה אני הח"מ [החתום משה], תהא חת"י [חתימת ידי] נאמנת עלי כב' עדים כשרים, להיות אמוץ [אמת וצדק] שמו"מ [שמעתה ומעשיו] מתחייב אני בחגו"ש [בחיוב גמור ושלם] כתחז"ל [כתקון חז"ל], באופן היותר מועיל ומספיק לפו"ד [= לפום דינא] וכתחז"ל, וכמו כן מתחייב אני בכוח הרשאת אחי אשר הרשו אותי, כמבואר יוצא בשטר הרשאה

4 כנראה צ"ל : וזמנה.

1 כ"י בניהו, תצ' 6. תעודה זו נמסרה לי על ידי מ' בניהו לאחר שהאמאר כבר היה מסודר בדפוס, והיא קשורה בפרשת התביעות שהיו ליורשי רפאל פרחי כנגד יורשו של שלמה פרחי, ראה לעיל בנספחות, סי' ד, הערה 1. תעודה זו נושאת את חתימתו של מאיר ב"ר רפאל פרחי. (ראה בנספחות, סי' ו, הערה 4). מאיר בנו של רפאל פרחי, התחייב בשטר, בשמו ובשם אחיו, לר' יום טוב בכר מיוחס. וזאת אם יזכו לגבות את חובם מיורשי שלמה פרחי (ראת לעיל, סי' ד). ההתחייבות היא לתשלום שניים וחצי אחוזים מהחוב אשר אותו תובעים יורשי רפאל פרחי מאחזקים בידם כצדק שלמה פרחי (אם יעלה בידם לגבות), וזאת כדי שהורב מיוחס יסייע בידם לתקוף את צדקת תביעותיהם.

אשר בידי, להרב המו' [המופלא] זר"ק [זרע קודש] כמזהר"ר יוסף יו"ט בכר מיוחס היו"ז, בסך שניים וחצי למאה בכל מאה אריות אשר אזכה מהשט"ח [מהשטר חוב] אשר חייב גי' שלמה פרחי נ"ע לאבא מר נ"ע, אתן להרב הנו' שניים וחצי, בין שאזכה בכולו בין במקצתו, בין בדרך דין בין בדרך פשרה, ואפי' עם מאה גרוש' שאקח, מחוייב אני מו"מ [מעתה ומעכשיו] לקיים חיובי הנו' להרב הנו' בלתי שום טו"ת [טענות ותביעות] ודו"ד [ודין ודברים] כלל.

ותנאי גר"ש [גמור ושלם] היה בינינו זה שהרב הנו' שעבד גופו לדעת הראב"ד וז"ל: ללמוד עד מקום שידו מגעת בכל טו"ת [טענות ותביעות] אשר יטעון כנגדי יורש הגביר גי' שלמה נ"ע, עד שיבא הדבר לידי גמ"ט [גמר טוב] באיזה אופן שיהיה. וכל הנו' נעשה ונגמר בקגו"ש [בקנין גמור ושלם] במדל"ב [במנא דכשר למקניא ביה] מ"ק (?) כתחז"ל, שקנו אחרים מידי על כל הנו"ל, ובפרט על הנאמנות בפרוש עלי ועל ב"כ [באי כוחי] שאמנתי להכותב הנו' וב"כ [ובאי כוחו] כשני עדים כשרים, ומבלי שאוכל לומר חתמתי ולא נטלתי קנין, והכל דלא וכו' ודלא וכו' בביטול וכו' ובפ"י [ובפיסול] וכו' לדעת הרשב"א ז"ל, ה"ה (?) וחז"ת [וחזק ותוקף] וכו' כחז"ת וכו', ולא יפוסל ולא יבוטל וכו'. ותנאי גר"ש [גמור ושלם] ג"כ היה בינינו זה שכשיבוא הדבר לידי גמ"ט [גמר טוב], דהיינו שיכתבו לי ב"ד הצדק מעשה ב"ד שמחוייבים יורשי גי' שלמה נ"ע ליתן לי סך מה באיזה אופן שיהיה, אזי חיובי הנו' מוטל עלי ועל ב"כ [באי כוחי] לפרוע השנים וחצי בכל מאה אריות כנו"ל. ואם ח"ו [חס ושלום] לא יצא לי שום זכיה בשום דבר כלל, אזי אני פטיר ועטיר מחיובי הנו', ואין לו להרב הנו' שום טו"ת ודו"ד. וע"ד [ועל דבר] אמר"ץ [אמת וצדק] ולראיה מהימנה ביד הרב הנו', חתמתי שמי פה עה"ק ירוש' ת"ו ביום ר"ח אב הנחמז' ש' זר"ת, והשו"ב [והכל שריר ובריר].

מאיר רפאל פרחי ס"ט

יב. איגרת לר' יוסף פרחי

יוסף בסד"ר עליון ... רב פעלים ... להחיות רוח שפלים ... הח' המ' הג' השר והטפסר ... מלך יוסף פרחי גר"ו ...

- 2 מחכמי ירושלים. ראה אודותיו: פרומקין—ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, עמ' 301; א' בן-יעקב, ירושלים בין תחומות — לתולדות משפחת מיוחס, ירושלים תשל"ז, עמ' 190—192.
- 3 ראה השגות הראב"ד על הרמב"ם, הלכות שלוחין ושותפין ד, ב. סברת הראב"ד, שלפיה 'אדם יכול להקנות את עצמו לתבירו בקניין כדן עבדים', היא המשמשת יסוד לתוקפו המשפטי של הסכם מיוחד זה, שאם לא כן ההסכם חסר תוקף מדין 'קניין דברים'.
- 4 היינו יצחק חיים פרחי, כותב האיגרת שבסימן ה לעיל.
- 5 ראה מגיד משנה על הרמב"ם, הלכות מכירה י, ה, בשם הרשב"א, ובית יוסף על טור חו"מ, סי' רה, סעיף טו, בשם הרשב"א. וכוונת הדברים היא שאם פוסל המתחייב בשטר את העדים העשויים להעיד על מסירת מדעה אי אפשר יהיה לבטל את ההתחייבות בטענת אונס. והלשונות כאן הם לשונות דגילים של שטרות.

- 1 מתוך קובץ איגרות ר' חיים שמואל הלוי (הרב תחשמ"ל), כ"י בניוה, דף מא ע"א—ע"ב. כאן השמטתי את דברי המליצה שבראש האיגרת ובסופה. האיגרת מתייחסת לעסקי כספים שהיו לכותב האיגרת והאנונימי עם בני משפחת פרחי, ומתוכה מתגלים גם פרטים חדשים

או"ת זה מדבר, מגיד דבריו, כי בבואם אל הקודש עי"ק [עיר קדשנו] הגבירים הרמים השרים והסגנים פרחי שושנים, ביקשתי את שאהבה נפשי, ואשמע את הקול המלך שציו"ה מגיד מצריים על מות לבן, בר מיניה דמר, ונשמע וימס לבבנו, ואף גם זאת שמעתי באומרים לי כי רום חלה חולי גדול, הלא לאמונה הרבה נצטערת מצערתי מצערו של צדיק, ושלי"ת [ושבה לאל יתברך] כי באותו פרק ההוא אמר כי נרפא מחוליו, ואני תפילתי לא יאונה לצדיק כל עול, וחי לעולם ובריא אולם, ומובטחני כי הוא רחום ימלא חסרוננו, וטרם מלאת השנה יוכה ויפקד בפקודת בנין דכרין, זכ"ר פרי הבטן, ולא יוסיף עוד כל ימי הארץ, כיר"א.

והן עתה מוד"ע לבינה, בפרו"ע פרעו"ת סך ארבע מאות ממעונות אריות, כי הפריע המלך שלמה² ברוך לי לשמי, ועד בשחק נאמן, כי כמו צע"ר בנפשי הצע"ר הגדול אשר לא בא מנ"ר [מור ניהו רבה] למח"ק [למחנה קדשו], כי באמת לעת כואת באומרים עד נפש השתרנו על צוארי עול החובות המדאיכות סך שני אלפים אריות, והם אלפי" מנשי" לריח היום, ואני אמרתי יבוא נא הו"ד אלינו ואדברה בצ"ר רוחי, וצאתי לפניו אגיד. והן קדם מאז באתא לדבר לעומת מחברת"י, דיברתי בלשוני עם ה"ר המוב, מאור עינינו, ידי"ן [ידיד נפשי] חר"י אבולעפיא³, צרת חובותי, והוא היה אומר עד יעבור שנה או שנתיים ימים אדברה וירוח לי. והן עתה את קסת"י נתתי פעמיים ג' לשם גבוה, מור ניהו רבה, ה"ר הנז' ושערי תשובה ננעלו, ואני אמרתי בבואו אל הקודש, המלך יוסף עינינו, פה אל פה אדבר בו, ואת חובותי ועונותי הטו אלה כי שנתינו זאת הוא יגיד עכ"ב זאת היתה לי, ואבא היום לפני מי שגדול, להתחנן ולבקש מלפניו רחמים למבעי יביאוני רחמך ואחיה, לתקוני לעצה טובה מלפניו, וגדל פר"ע חובותי, כי באמת לבי כל עמי, באתי באש ובמים מבילתי יכולת לצאת לקרית חוצות לרוץ אורח, על כן בטחתי ברוב רחמי וחסדיו כי חנון ורחום הוא, ובודאי מהר יקדמוני רחמך, ויכולה היא שתגן, זכות אבותי הקדושים ה"ר הגדול תפארת ישראל מרן אבא זיע"א, וה"ר הגדול עטרת זהב גדולה, רבן של כל בני גולה, רב חמ"א⁴ זיע"א, להריק לי מן הברכה העליונה, ברכה טעונה, ויזכה לשנים רבות נעימות וטובות ...

בדבר אסון שאירע ליוסף פרחי במות בנו. זמנת של האיגרת הוא קודם אלול תק"ס, שהרי יוסף פרחי נפטר לפני רצח חיים פרחי (ראה לעיל, סמוך להערה 15 במאמר), ומסתבר שהאיגרת נכתבה הרבה קודם לכן, שכן הכותב מברך את יוסף פרחי שייפקד בבנים, ומסתבר שהיה עדיין צעיר לימים.

2 תכוונה, כנראה, לשלמה פרחי, אחיו של יוסף, הנמנע.

3 אפשר שהמדובר בר' יוסף דוד אבולעפיא (הראשון), ששימש ברבנות בטבריה ובדמשק, ראה י' גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ ישראל, ח"ב, עמ' נה, וח"ג, עמ' רנ. רב זה חתם בדמשק, ביום כ"ט בסיוון תקע"ו, על שטר כתובה של בנימין בן יעקב פרחי למול בת ישעיה הררי (עמו חתם גם ר' יעקב ענחבי); ראה מגנוי ירושלים (גראיבסקי), ח"א, תר"צ, בעמוד שמעבר להקדמה. ייתכן שהאיגרת נכתבה בטבריא.

4 כלומר חמיו.

הסכם ראשון שנעשה בין הספרדים והפרושים בירושלים

בחודש כסלו תקפ"ה (1825), תשע שנים לאחר היאחזותם של תלמידי הגר"א בירושלים ושבע עשרה שנה לאחר עלייתם ארצה, חתמו נציגי 'כוללות העיר', דהיינו הנהגת העדה הספרדית, על הסכם עם תלמידי הגר"א להסדרת חייהם המשותפים בירושלים. ההסכם כולל שלושה עשר סעיפים שעיקרם קבלת מרות הקהילה הספרדית ותקנותיה והשתתפות בתשלומי מיסים, מחד גיסא, ומאידך גיסא הכרת הספרדים בקהילה הפרושית בירושלים כ'קהל' הזכאי לייצג את חבריו, להבטיח את זכויותיו כציבור וטיפול בצרכיו המיוחדים. הרקע ההסטורי ושאלות עיקריות לחתימת ההסכם, הם הנושאים שידובר בהם במאמר זה, לאור המקורות הראשוניים ותעודות חדשות שטרם נזקקו להם החוקרים. ואלה הם:

א) הסכם בין העדות משנת תקפ"ה, שהעחק ממנו מצוי בארכיון הקהילה היהודית בוויניציאה;¹ ב) הפשרה בעניין חלוקת כספים שנכפתה שלוש שנים קודם לכן, בשנת תקפ"ב (1822), על הצדדים, על-ידי ועד הפקידים והאמרכלים באמשטרדם [הפקוא"מ];² ג—ד) תעודות מן הארכיון העירוני של העיר אמשטרדם, מאוסף מסמכי משפחת הרב שמואל ברנשטיין;³ רבה האשכנזי של אמשטרדם בראשית המאה ה"ט.

הכולל הפרושי בארץ-ישראל מעת שנתהווה לגוף, השתדל לבסס את מצבו הכלכלי. המאמצים הושפעו מתפיסתם האידיאלוגית ומניעי עלייתם ארצה. הקו המאפיין שלבים

- * מחקר זה נעשה במסגרת מרכז דינור, האוניברסיטה העברית בירושלים ובסיוע קרן ירושלים.
- 1 Comunita' Ebraica di Venezia Biblioteca — Archivio 'Renato Maestro' Terra Santa — Busta 78. תודתי לפרופ' עמוס לוצאטו, מראשי הקהילה היהודית בויניציאה שבאמצעותו ובסיועו האשי הגעתי אל החומר הארכיוני והוא אשר דאג לשגר לי את צילומי תיק ארץ-ישראל שבידם, ולהרשות לי לפרסמם.
  - 2 הפשרה נדפסה באמשטרדם בשנת תקפ"ב ועותק נדיר ביותר ממנה מצוי באוסף פרופ' מאיר בניהו, תודתי לי על שמסר לי את צילום טופס הפשרה ואיפשר לי להביאה לדפוס.
  - 3 Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam, Berenstien — 143. תודתי לד"ר אודט פלסינג שבאמצעותה ובסיועה הגעתי אל החומר המצוי באוסף משפחת הרבנים ברנשטיין. תודה להנהלת הארכיון העירוני באמשטרדם שאיפשרה לי לצלם תעודות מאוסף זה ולפרסמן.
  - 4 חומר כללי בנושא זה מצוי בספרים הבאים: מ' אליאב, ארץ ישראל ויישובה במאה ה"ט, ירושלים תשל"ח; א' אלמאליח, הראשונים לציון, ירושלים תשל"ז; יהושע בן-אריה, עיר בראי תקופה, ירושלים תשל"ז; מ' בניהו, קונטרס על חלוקת כספי א"י מארצות אשכנז לר' יוסף דוד עייאש, סורא, א' (תשי"ד), עמ' 103—155. [להלן: בניהו, קונטרס]; ב"צ גת, הישוב היהודי המזרח בארץ-ישראל בעבר ובהווה, א—ב, ירושלים, תרפ"ח—תרצ"ה; ב"צ גת, הישוב היהודי בארץ-ישראל בשנות הת"ר—התרמ"א, ירושלים, תשכ"ג; א"ר מלאכי, פרקים בתולדות הישוב הישן, ת"א תשל"א; י' קניאל, היחסים בין הספרדים והאשכנזים בישוב הישן בירושלים, עבודת מ"א, אוניברסיטת בראילן, תשל"ל.

אלה היא פעילות גזעית ומפתיעה כפי שהגדירה השד"ר הספרדי ר' יוסף דוד עייאש: 'הן עתה חדשים מקרוב באו לא שערם בשערי בת ציון כי בקרב ימים י[ביעו] ידברו עתק...'.⁵

מאמצי הפרושים להשתלט על כספי התרומות שמאשכנזו ושממערב אירופה

הפרושים בראשית עלייתם דאגו להסדרת התמיכה בהם מצד קרוביהם ומצד קהילות האם בליטא. הם העריכו נכונה כי כספי ארץ-ישראל הנאספים דרך קבע על-ידי גבאי ארץ-ישראל בוילנה יופנו מעשיו בעיקר אליהם ולא לחבורות החסידים בטבריה ובצפת.⁶ יש להניח כי בשלב זה לא חשבו כי יוכלו לזכות בכספי ארץ-ישראל שנאספו בקהילות האשכנזיות העשירות של אשכנז ומערב אירופה. במשך המאה הי"ח פקדו שדרי"ם ספרדיים באורח קבוע את הקהילות האשכנזיות האלה והכספים שנאספו הועברו לידי הנהגת הספרדים בארץ-ישראל באמצעות פקידי ארץ-ישראל שבקושטא. לא נעלם מהם שנסיונות האשכנזים להפקיע את החזקה הוו במאה הי"ח לא עלו בידם.⁷ אולם, המפגש עם המציאות הארצישראלית, על תנאיה הכלכליים, יצרו מצב חדש. ההוצאות המרובות לרכישת נכסי דלא גידי; בתי מגורים, בית-מדרש⁸ וקרקעות לקיום המצוות התלויות בארץ,⁹ דילדלו את מכסת הכספים והם נאלצו לשגר לליטא שלוחים מיוחדים לשפר את מערכת גביית הכספים.¹⁰ בשנת תק"ע (1810), זמן קצר לאחר עלייתו, שלח ר' מנחם מנדל משקלוב את ר' ישראל משקלוב לליטא, לארגן שם בחסותו של ר' חיים מוולוז'ין מערכת גביית כספים שיהא בכוחה להבטיח את התמיכה ביישוב הפרושים הצעיר ההולך וגדל.¹¹ בדרך מסעותיו ברוסיה ליטא ופולין, הפיץ ר' ישראל משקלוב מידע על הכולל הפרושי וכדי לבסס את הגבייה ולמנוע תחרות פרועה עם החסידים, עשה ר' ישראל משקלוב בשנת תקע"ב הסכם פשרה עם החסידים בדבר חלוקת כספי פולין ורוסיה וליטא באופן שווה, על-פי מספר הנפשות של כל אחד מהכוללים.¹²

נראה כי גבאי ארץ-ישראל בוילנה, בעצה אחת עם ר' ישראל משקלוב, החלו לפעול בכיוון חדש, לקבל לידם את כספי ארץ-ישראל שבקהילות אשכנז. המשימה לא היתה קלה.

5 בנימו, קונטרס, עמ' 113.

6 י' ריבלין וב' ריבלין, אגרות הפקידים והאמרכלים מאשטרדם, כרך ב, ירושלים תש"ל, עמ' 83. [להלן: ריבלין, אגרות הפקידים] — 'ומלבד מה ששמענו כי קודם עליית הרב המאה"ג החסיד המקובל הג"ל וצללה"ה לאה"ק תוב"ב לא נתנו אנשי ליטא המתנגדים צדקותיהם לק"ק חסידים שבאה"ק כי אם שלא להשיבית ולבטל הנתינה לא"י...'. — שם.

7 י' ברנאי, יהודי ארץ-ישראל במאה הי"ח, ירושלים תשמ"ב, עמ' 121—128. [להלן: ברנאי, יהודי ארץ-ישראל]. הג"ל, לתולדות האשכנזים בארץ-ישראל בין השנים תפ"א—תקל"ו, שלם, ספר שני (תשל"ז), עמ' 193—230.

8 י"מ טולידאנו, פנקס בית הדין בצפת, ירושלים, מחקרי ארץ-ישראל (תשט"ו), עמ' רלד.

9 א' יערי, אגרות ארץ-ישראל, ת"א תש"ג, עמ' 341.

10 א"ל פרומקין, ספור התחלת יישוב אשכנזים הנקראים פרושים... האמת מארץ תצמח... מאסף ציון, ב (תרפ"ז), עמ' 131. [להלן: פרומקין, האמת מארץ תצמח].

11 שם, עמ' 132.

12 שם, עמ' 133.

היה צורך להשפיע על ראשי הקהילות לשנות גותגים, מוסכמות וסדרים שתמכו בהם גדולי תורה אשכנזיים בסוף המאה הי"ח, שלפיהם זכאים הספרדים לקבל כספים אלה.¹³ גבאי ארץ-ישראל שבולגה שלחו שדריים ממיטב אנשיהם, גדולי תורה ואנשי שם, דוגמת ר' אברהם דאנציג מחותנו של הגר"א ומחברו של הספר ההלכתי הנודע 'חיי אדם'.¹⁴ ממכתבם של גבאי ארץ-ישראל בולגה לראשי הקהילה היהודית בברלין, אנו למדים עד כמה היתה שליחות זו קשה וחוללה מבוכה רבה לראשי קהל ברלין. והנה, אישיות כמו ר' אברהם דאנציג גם היא לא הצליחה במשימה אלא במקצת, בקבלת מחצית הסכום, ואילו המחצית השנייה העבירו ראשי קהילת ברלין לרשות פקידי ארץ-ישראל שבקושטא. היה צורך בעשיית הסכם (פשרה) שכמותו הוצע גם לקהילות אשכנז אחרות אשר סירבו לבטל את החוקה של הספרדים על כספים אלה. וכך כותבים ראשי קהילת וילנה לראשי קהילת ברלין על שלוחם ר' אברהם דאנציג:

הוא הגדיל עצה הפליא תושבי מדי עברו ונסע למסעיו, ברב קהילות ידועות ומפורסמות, ובעזרה כל מקום מדרך כף רגל הרב הג"ל קבלו אותו בשמחה ועשה חיל באפרתה, כי הסב לב רבים מקהילות הגדולות ובכל עיר ועיר מנגידי ומיקירי המקומות, שבאו על החתומים בנדבות אחינו אשר בארץ המה, וקיימו וקבלו עליהם לאשר לקיים לחק עולם ולא יעבור, ושיושלח הכל לקהילתנו [וילנה] הח"מ... ואך בזאת נאותו לכם להיות גם לספרדים חלק עם האשכנזים לידינו רק החצי.¹⁵

המגמה להסב מן הספרדים לאשכנזים את השליטה על כל כספי אשכנז נתקבלה כנראה בולגה בעת שליחותו של ר' ישראל משקלוב. בשנת תקע"ג (1813), בדרכו חזרה לארץ-ישראל, עשה ר' ישראל משקלוב בוינה במשך כשבועיים וטיפל בקבלת הכספים של קרן שייסד ר' שמשון ורטהיימר, סוכן הכספים של חצר המלכות האוסטרית לטובת הקהילה האשכנזית בירושלים, לאחר חורבן חצר חורבת ר' יהודה חסיד בשנת תפ"א (1720).¹⁶ במשך השנים עברה הקרן גילגולים שונים. בשנת תקס"א (1801) נתן קיסר אוסטריה את חסותו לקרן זו וגיהולה נמסר לזרוע של משרד האוצר הקיסרי. בשנת 1808 (תקס"ח) חתם הקיסר פרנץ יוסף הראשון על תקנות הקרן שנקראה 'קרן ירושלים'. בתקנות הקרן נאמר בין היתר: 'את הריבים מהון זה יש לגבות בכל שנה ולחלקה בהתאם להוראה המקורית בין היהודים העניים בירושלים בחברון ובצפת'.¹⁷ חלוקת הכספים נמסרה לפקידי ארץ-ישראל שבקושטא באמצעות השגריר האוסטרי ותחת ביקורת קפדנית ביותר של נאמנים וממונים. נראה, כי בסיוע אנשי משרד החוץ האוסטרי בקושטא, הצליח ר' ישראל להסדיר שפירות העובון יחולקו מעתה ואילך באופן שווה בין הספרדים לבין האשכנזים—חסידים ופרושים כאחד.

עברו עוד כמה שנים מועטות ועל הקהילה הפרושית בארץ-ישראל נתרגשו ובאו צרות חדשות. במגיפת תקע"ג—תקע"ד ניספו רבים מן העולים וחובות הנותרים נתברו

13 בניח, קונטרס, עמ' 103—105.

14 ר' אברהם דאנציג (תק"ח—תק"פ) תלמידו של ר' יחזקאל לנדא בעל ה'נודע ביהודה' התפרנס ממסחר והגיע לעתים לערי גרמניה. שימש כדיון ומוציא בולגה שלא על מנת לקבל פרס.

15 א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים, תשי"א עמ' 760. [להלן: יערי, שלוחי].

16 פרומקין, האמת מארץ תצמח, עמ' 138; מ' בניח, קהל אשכנזים בירושלים בשנים תמ"ו—תק"ו, ספונות, ב, תשי"ט, עמ' קכח—קפט.

17 על פי מסמכים שבידי מר דב גניחובסקי. תודתי נתונה לו.

ביותר, שוב עשו גבאי וילנה להרחבת מעגל הקהילות התומכות בפרושים. בערי מערב אירופה, לצד קהילות אשכנזיות מובהקות, התקיימו גם קהילות ספרדיות גדולות וחזקות ופנייה להסב את תרומותיהן מן הספרדים בארץ-ישראל אל הפרושים ספק אם היתה מתקבלת. משום כך נזהרו בפניותם וניסו לעורר עליהם רחמים כלפי אחיהם שבארץ-ישראל. הם גם רמזו שלמעשה כבר היתה לאשכנזים בארץ-ישראל חזקה על כספי הקהילות האשכנזיות במערב אירופה. באגרת מיום ח' באייר תקע"ו (1816) נאמר:

שיפנו אלינו ברחמים ויחזירו העטרה ליושנה, להחזיק במצוה אשר כבר הוחזקה בידם מימי קדם. הן אמת כי גם האידנא נכנסין שכיחי שלוחי חכמי ספרדים שבאה"ק במדינתם להביא טרף לביתם, ח"ו לא באנו בגבולות לקפחם בהלכות א"י וזולת לבקש רחמים שירחמו עלינו האשכנזים ג"כ, כי אך עצמם ובשרם אנחנו ע"כ.¹⁸

על מאבק זה שלקהילה הפרושית בארץ-ישראל יש בידינו שתי תעודות מאוספו של הרב שמואל ברנשטיין הנ"ל. התעודה הראשונה, דף בודד בכ"י והיא איגרת הכולל הפרושי בצפת וחתומה בידי שלשה מראשי הכולל המקומי. זמנה לא נזכר, וכנראה איגרת זו נספחה לכתב שדרות שניתן לר' בנימין זאב וולף בן ר' אליעזר מק"ק לובאוונא, שד"ר שלא נודע עליו עד כה.¹⁹ באיגרת ממנים ראשי הקהילה הפרושית בצפת את הרב שמואל ברנשטיין מאמשטרדם להיות גבאי ואמרכל ארץ הקודש של כולל הפרושים בארץ-ישראל. בגוף האיגרת דורשים ראשי הפרושים בצפת במפורש שכל הכספים יופנו אליהם ואליהם בלבד: שלא יותן כ"א לנו ויושלח ע"י הגבירים הצדיקים ... הגזברים דק"ק וילנא יע"א בל יותן לשום אחד מהספרדים ואחרים כ"א לשלוח ליד הנאמנים המפורסמים בכל המדינות.²⁰

הנימוק לדרישתם הוא סירוב הספרדים לתת להם פרוטה מכספי אירופה: גם יראה העוולות אשר סבלנו זה ימים ושנים רבות משכנינו הספרדים ש', בהקבצם כעמיר גורנה מכל מדינות אשכנז וינאמו נאם שקר ותרמית לאמור כי גם לנו גותנים...²¹

ראשי הקהילה האשכנזית באמשטרדם נתעוררו לתקן את המעוות. התעודה השנייה שבידינו היא טיוטא של אגרת תשובה כתובה בכתב-ידו של הרב שמואל ברנשטיין אל שבעה ממנהיגי הפרושים בארץ-ישראל. גם זו אין בה תאריך ואולם בהסתמך על רשימת מנהיגי הכולל ועל תוכן העניינים ניתן להניח כי היא מן התקופה שבין השנים תקע"ו—תקע"ט. בקשת הפרושים גרמה להתלבטות קשה בשאלה אל מי להפנות את הכספים: מלכתחילה חשבו כי מן הראוי לחלק את הכספים לכל הכוללים בארץ-ישראל על-פי מספר הנפשות, ואולם נוכח טענת האשכנזים כי 'העלם יעלימו עיניהם אחיהם הספרדים מתת מאומה לאחינו האשכנזים'²² חשבו לפעול באורח חד-צדדי ולהפנות את הכספים הנגבים בקהילתם לטובת הפרושים בלבד. רעיון אחר שהעלו היה להעביר מראש רק חלק מהכספים לאשכנזים ואילו את היתרה המיועדת לספרדים, להשאיר אצלם עד לבוררות:

18 בניהו, קונטרס, עמ' 114.

19 ייתכן שהמדובר בשד"ר בנימין זאב אשכנזי, שהוכירו צ"ה לעהרן באיגרותיו כשד"ר פרושי שהופיע בפניו בשנת תקע"ט. ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 111. וכן, פרומקין, האמת מארץ תצמח, עמ' 139, שם הוא מופיע כבנימין זאב מלונדון.

20 תעודה מס' 1 בנספח.

21 שם, שם.

זו ולא יבורר הדבר עד תום, יעבירו את כל כספי ארץ-ישראל הנאספים בקהילתם לקהילות האשכנזיות בארץ-ישראל, באמצעות גבאי ארץ-ישראל שבוילנה ואילו לספרדים לא ינתן דבר.

יש לציין כי הפנייה של הפרושים אל הקהילה האשכנזית באמשרדס היא באמצעות הרב ברנשטיין ולא באמצעות הפקוא"מ. הסיבה לכך קשורה בעובדה שראשי הפקוא"מ, למרות שהיו אשכנזים, מונו לתפקידם בשנת תק"ע (1809) על-ידי הקהילות הספרדיות שבארץ-ישראל ועל נאמנות סקטורלית זו שמרו בקנאות עד לשנת תקפ"ב (1822), כפי שיבורר להלן.

שנת תקפ"ט (1820) הייתה שנת מפנה ביחסים שבין הפרושים לספרדים, מכמה וכמה בחינות: רצח ר' חיים פרחי, מגינם ואיש חסותם של הספרדים בפני השלטונות העות'מאניים, השפיע על ירידת מעמדם וחוסנם של הספרדים. מצד שני התגברות המעורבות הקונסולרית של רוסיה ואוסטריה בערי החוף של ארץ-ישראל וסוריה שהתרחשה באותה עת, השפיעה על עלייה בבטחונם העצמי של האשכנזים. מאזן הכוחות בין הספרדים לבין האשכנזים השתנה. אולם, בעקבות הגזירות הכלכליות על היהודים ברוסיה—פולין יורדת באורח דרסטי תמיכתם של יהודי מורח אירופה באחיהם בארץ-ישראל. החסידים, למשל, שמאו עלייתם בשנת תקל"ז לא עירערו על השתלטות הספרדים על כספי הקהילות היהודיות האשכנזיות במערב אירופה בצורה משמעותית,²⁴ יוצאים הפעם מגדרם ושולחים שדרי"ם למערב אירופה בדרישה לתמוך גם בהם. יש להניח שמעין החסידים לא נעלמה פעילותם הנמרצת של גבאי ארץ-ישראל שבוילנה והפרושים בארץ בנסיון להשתלט על כספי אותן קהילות בשנים תקע"א—תקע"ט, וכך הם כותבים:

ולא היה מימות עולם ומשנים קדמוניות התעוררות מאתנו לבקש עזר ממדינתכם הנו' ע"י שלוחים או מכתבים, אך היינו מספיקים עצמנו במעוט ובמצוק בהנשלה לנו מארץ מולדתנו כנו' ... ברם דא עקא אשר אחב"י שבמדינות רוסיא ושאר מדינות הנו' צריכים על אדמתם מעול מסים וארגוניות וגזרות קשות ומרות בעו"ה [בעוונות הרבים] וידל ישראל מאד בדלי דלות וירדו עשר מעלות אחורנית ... ומרבים העם לבא אל הק' ושבנו בנים לגבולם ובאים בידיים ריקניות.²⁵

החסידים מודעים לחוקה של הספרדים על כספי אשכנז ומערב אירופה ולכן מצמצמים את בקשתם:

עוד שאלתנו במקומות שיש מעמד קבוע לחכמי רבני ספרדים הי"ו היושבים באה"ק שלא ליגע בשלהם.²⁶

שינוי שיש בו כדי להבליט את התערערות מאזן הכוחות בין הספרדים לאשכנזים ואת מידת תוקפנותם של הפרושים דוקא, ניתן לראות בהרחבת המאבק לתחום ההלכתי-ממוני. באותה עת לערך יצא ר' ישראל משקלוב במתקפה רבתי נגד 'תקנת העזובנות' אשר על פיה זכו הכוללים הספרדיים ברכושם ועזובונם הכספי של אשכנזים שנפטר בארץ-ישראל ושלא היו להם יורשים בארץ:

24 ברנאי, יהודי ארץ ישראל, עמ' 195.

25 אגרת חסידים משנת תקפ"ט, כ"י בית-המדרש לרבנים בני-יורק (בהמ"ל), מס' 3971.

26 שם, שם.

וגם מה שלקחו אוצרות רבות, עזבונות וחכריות על מסים, יש לתבוע מהם. ומה [שלקחו] לקחו לעצמם ... הלא לקחו הפקידים [הספרדים] כל אותן העשרה שנים עזבונות וחכריות, עולים אוצרות גדולים למאד, לבד [חצרות] ובתים שלקחו ...²⁷ אין בידינו כל מידע על תשובות שהשיבו רבני האשכנזים באירופה למכתבו זה של ר' ישראל משקלוב. לא מצאנו עד היום התייחסות לכך בכתבים של ר' חיים מוולוז'ין, ר' עקיבא אייגר, ר' אברהם אבלי אב"ד של וילנה או ר' אריה לייב קצנלבויגן אב"ד דבריסק, שאליהם שלח ר' ישראל משקלוב את קונטרסו. מקריאת תשובתו הנחרצת של הרב שלמה משה סווין בשנת תקפ"ד²⁸ נגד טעוני ר' ישראל משקלוב ומאי איזכורם של רבנים נוספים, יש לשער כי לא היתה מעורבות של רבני האשכנזים באירופה בפולמוס זה. בשנת תקפ"א השתחררו הפרושים בצפת מעולה של הקהילה הספרדית, אך לא זכו בכספי כל האשכנזים במערב אירופה. כך משתמע מאחד ממכתבי הפרושים באותה שנה: 'נשוב לאהוזות אבותינו וכל אחד על מקומו יבא בשלום ... ותשלחו הכל ליד הגבאים שלנו בק"ק וילנא'.²⁹ על פי עדותם של הפקידים והאמרכלים באמשטרדם, בסופו של דבר הצליחו מכתבי הפרושים לשנות את עמדת רוב הקהילות האשכנזיות במערב אירופה. בהתייחסם לשי"ר הפרושי הראשון במערב אירופה, ר' בנימין זאב אשכנזי, הם מצביעים על הצלחתו הרבה למרות שהם, הפקוא"מ, לא סייעו בידו:

כאשר בא השליח אשכנזי בשנת תקע"ט ... בשליחות עה"ק ירושלם וצפת תוב"ב ואנחנו לא אבינו לשמוע לו ... ובמקום כבודם [פרנקפורט דמיין] יצ"ו נתקבל וניתן לידו ממועות קופת א"י ת"ו וכן בשאר ק"ק יע"א, ואנחנו עמדנו מנגד נאמנים בבריתנו עם כוללות הספרדים שבצ"ר הקדש ת"ו.³⁰

אולם בסופו של דבר חל שינוי גם בעמדת הפקוא"מ. לדבריהם החשש העיקרי היה כי הספרדים יפסידו את כל דמי הקופות של הקהילות האשכנזיות במערב אירופה אם לא ימצא הסדר מקובל על הכל. הם בודאי חששו מהעמקת המחלוקת בין הכוללים בארץ, מהמבוכה שהשתלטה על הקהילות האשכנזיות באירופה בגין כך, ואולי חששו גם מפגיעה חמורה במעמדם שלהם כפקידי ארץ-ישראל בהולנד ואגפיה. קרוב לודאי שהפקוא"מ יזמו בשלב זה פניה אל הפרושים והציעו להם כי קודם לכן ייפא את כוחם לפעול גם למענם ורק אחר כך יוכלו לטפל בתלונותיהם על קיפוחם בכספי אשכנזי. יש לזכור כי עד אותה שעה לא הסמיכו הפרושים את הפקוא"מ לפעול בשמם והסתפקו במינויו של ר' שמואל ברנשטיין כמייצגם. ואמנם זה היה המהלך הבא.

ביום ב' בשבט תקפ"א שיגרו הפרושים כתב-מינוי לר' צבי הירש לעהרן להיות ממונה ומשגיח על כוללות האשכנזים [הפרושים].³¹ מעתה מתחילים הפקוא"מ לטפל בענייניהם.

27 א' ריבלין, תקנות העזבונות בירושלים ובארץ-ישראל, אזכרה, ה (תרצ"ו), עמ' תר"ו [להלן: ריבלין, תקנות העזבונות]. וכן י' קניאל, מאבקים ארגוניים וכלכליים בין העדות בירושלים במאה ה'ט, פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ירושלים תשל"ו, עמ' 113. [להלן: קניאל, מאבקים.]

28 ריבלין, תקנות העזבונות, עמ' תרס—תרסו.

29 בניהו, קונטרס, עמ' 114.

30 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 111.

31 א"מ הברמן, פשרה בין שני שלוחי צפת, ספרות, ג (תשכ"ג), עמ' רס. [להלן: הברמן, פשרה.]

הם שלחו איגרת לפקיד קושטא שבה העלו את טענותיהם של הפרושים בדבר קיפוחם ואת ההאשמה שהספרדים 'עושים שלא כדין לחלק כל הכסף להספרדים בלבד ולאשכ' אינם נותנים מאומה' ³² מתשובת פקיד קושטא מיום ט"ו בכסלו תקפ"ב ניתן להבין כי אף לדעתם יש מן האמת בטענות הפרושים. לדבריהם, הם שלחו את מכתב התלונה לספרדים לירושלים, אולם לפי שעה אינם יכולים לאשר או לסתור את הנאמר בו 'כי למי נחוש להאשכנזים לשקרי, או להספרדים לאכזורים ועושי עולה'. ³³ בינתיים הגיעו לידיעת הפקוא"מ שמועות על מצבם הקשה של האשכנזים בארץ-ישראל. כספי התרומות מרוסיה, הופסקו, בעקבות מרד היוונים ומלחמת רוסיה — תורכיה. מעתה נטית הפקוא"מ לטובת הפרושים התחזקה, איפוא, מבחינה מוסרית.

היחסים שבין הקהילה הפרושית והספרדית בירושלים

בשנת תקע"ו (1816) כאשר עזב ר' מנחם מגדל משקלוב עם קבוצה קטנה מאנשיו את צפת ועלה להתיישב בירושלים נתעוררה בעיה חמורה בקרב כולל הפרושים. השאלה היתה מה יהיה מעמדם של הירושלמים. האם ייחשבו כבודדים בקרב 'כוללות העיר' הספרדים, או שמא יחשבו כקהילה פרושית עצמאית; מה תהא מערכת היחסים בין שתי הקבוצות הפרושיות בצפת ובירושלים ולמי תהא הבכורה; כיצד תורכב ההנהגה הפרושית המשותפת וכיצד תפעל. שאלות אלו ואחרות הובאו להכרעת גבאי ורוזני וילנה והם קבעו: 'כי כן נגמר ונשרש הלכה למעשה בוויילנה ובכל המדינה כי עיקר הכולל ויסודתו בהררי קדש צפת ת"ו'. ³⁴

לא זה היה רצונו של רמ"מ משקלוב. הוא ביקש להפוך את ירושלים לעיקר זירת הפעילות הפרושית, ולא זו בלבד, אלא שהוא שאף להעביר את כל הפרושים מצפת לירושלים. אלא שדעתו לא נתקבלה על דעת גבאי ורוזני וילנה, שתמכו במקרה זה בדעתו של ר' ישראל משקלוב. אולם, רמ"מ משקלוב נשאר ראש הכולל והוא חותם ראשונה בכל המסמכים הידועים לנו; בכל מכתבי הכולל וגם במכתבים שבהם מצויות תלונות על הכוללים הספרדיים בארץ. נראה שרמ"מ חלק על ר' ישראל משקלוב שגילה את המאבק ללא פשרות, ועשה שימוש יעיל בקונסולים של רוסיה ואוסטריה בערי החוף של ארץ-ישראל וסוריה במאבקו להשגת עצמאות מוחלטת לכולל הפרושי בצפת, וזאת תוך שיתוף פעולה הדוק ביותר עם החסידים שנאיי-נפשו של רמ"מ משקלוב.

לא בכדי אין רמ"מ משקלוב חתום על מכתב תלונתו של ר' ישראל משקלוב נגד הספרדים בענין 'תקנת העזובנות'. האורגניזציה הפוליטית הפנימית של רמ"מ משקלוב היתה קשורה בברית עם הספרדים והתרחקות מהחסידים. וכך מתאר ר' ישראל בעצמו את צעדיו הראשונים של רמ"מ בארץ-ישראל:

ובבוא שם הרב מוהרמ"מ לא איתדר ליה שמה [טבריה] ותקע ישיבתו בצפת, וגם שם לא היה יכול להיות יחד עם חסידי וואלין, מפני שינוי המנהגים שבינו לביןם,

32 שם, עמ' רס.

33 שם, שם.

34 א' מורגנשטרן, בשליחות ירושלים, ירושלים תשמ"ו, עמ' 107. [להלן: מורגנשטרן, בשליחות].

35 פרומקין, תאמת מארץ תצמח, עמ' 130—131.

כי היה נוהג במנהגי רבו, רבינו גאון עולם רשכבה"ג ר' אליהו החסיד נ"ע מוילנא יע"א. ורבני הספרדים דפה עזרו אותו ויקרבוהו לבית מדרשם.³⁶
גם בעת שהותו בירושלים נעזר רמ"מ משקלוב רבות על ידי הספרדים.³⁷
אידיאולוגיה ברורה כיוונה את צעדיו של רמ"מ משקלוב בכל הקשור להתיישבותו בירושלים, וזו קשורה בתפיסה של 'בניין ירושלים' כגורם המקרב את הגאולה.³⁸ מימוש מטרה זו לא יכול היה להתקיים בתנאים של סכסוכים ואיבה בינו לבין הספרדים. כאשר אנשי צפת מבקשים לקבל לעצמם מעמד מועדף של פראנקוס תוהים אנשי ירושלים אם הדבר יואיל לקדם את האינטרסים הספציפיים שלהם:

וכך כותב ר' שלמה זלמן שפירא מראשי הפרושים בירושלים לשד"ר ר' שלמה פ"ח:
וגם בנודן הפירמאן אשר עשו אותו שלח לתקוני אנשי צפת וטבריה, יראה לתקן גם עניני יושבי ירושלים. אבל צריך ישוב הדעת גדול, כי אולי אם נהיה אנחנו יושבי ירושלים נקראים פראנקוס אפשר שלא יעלה בטוב הפירמאן נדון החורבה.³⁹
הפרושים בירושלים קיבלו על עצמם את מרות הקהילה הספרדית וניסו בכל דרך להגיע אתם להסדר מוסכם על חלוקת כספי ירושלים. הם היו פאסיביים בהשוואה למאבקו הנחרץ של ר' ישראל משקלוב נגד הספרדים. מאידך גיסא בכל הקשור לאיסוף כספים לבניין ה'חורבה', סמל ופתיחה ל'בניין ירושלים', לא חסכו הפרושים בירושלים כל מאמץ, בכלל זה שיגור שדרי"ם מיוחדים לחוץ-לארץ.

ביום י"ט אלול תקע"ט, יצא מן הארץ ר' אברהם שלמה זלמן צורף [סלומון] לשליחותו הראשונה. מטרת השליחות היתה לגייס כספים לתשלומי החובות ובניין חצר ה'חורבה' בירושלים. במסעו זה הצליח ראש"ן לעורר את הקהילות האשכנזיות במערב אירופה לסייע לפרושים אך בעיקר הוא היה לאחד מאדריכליו של ההסכם הכפוי שהטילו הפקידים והאמרכלים במאשטרהם על שני הצדדים הניצים בירושלים.

ראש"ן, איש בעל תושיה ורב פעלים, חש את הזרם המשתנה של המציאות ההיסטורית. בלי להמתין להוראות שולחיו בירושלים התייצב באמשטרהם על-פי הזמנת הפקוא"מ והעלה את הטענות הידועות בעניין חלוקת כספי ארץ-ישראל. הפקוא"מ לא נדהמו. גם הם ידעו את העובדות. הם גם ידעו מהם רחשי לבם של רבני אירופה. להערכתם, המציאות הנכחית על-פיה יש לספרדים חזקה על כספי אירופה אינה יכולה להמשך. הם הזמינו, בהסכמת רא"ן, את השד"ר הספרדי ר' יוסף דוד עייאש להתייצב בפניהם ולדון עם עמיתו האשכנזי על פשרה הוגנת. ר' יוסף דוד עייאש העלה את טענותיו על הכתב באריכות רבה ובלמודנות מופלגת.⁴⁰ לטענתו האשכנזים אינם מקופחים כלל ועיקר; בין כך ובין כך מקבלים הם כספים מארצות מוצאם באירופה המזרחית ומרחיבים את כבושיהם בארצות אשכנז. על-ידי כך נגרם כירסום בחזקה של הספרדים על כספים אלו. הוא מטיל ספק אם הפרושים הירושלמים נקראים 'קהל' למרות שהם מתפללים בבית כנסת שלהם, שהרי 'כל העם מקצוהו נחשבו קהל א' [אחד] ונכתבו בפנקס א' [אחד]

36 שם, עמ' 145.

37 א' מורגנשטרן, משיחות ויישוב ארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ה, עמ' 133–161. [להלן, מורגנ' שטרן, משיחות].

38 מורגנשטרן, בשליחות, עמ' 152. וכן עמ' 136.

39 בניח, קונטרס, עמ' 112–155.

40 שם, עמ' 135.

בנודע/40 בהמשך טען, כי הכספים המגיעים לספרדים מוצאים בעצם על הצרכים המשותפים של העיר ואיך יעלה על הדעת שיהיו הספרדים חייבים והאשכנזים פטורים/41 לדבריו, רשאים הספרדים, במקרה שהאשכנזים ינסו להתחמק מהשתתפות בתשלומי הצבור, 'לעכב בעדם שלא ידורו על הר הקדש ובירושלים'.42 לטענת ר' יוסף דוד עייאש, הפרושים הוכיחו שאין הם זכאים לקבל את כספי אשכנז, שהרי עם עלייתם ארצה לא דרשו את הכספים הללו:

אם היה תכף כשנכנסו לארץ מבקשים חוקה זו שלהם, אולי היה עולה להם טענותיהם, אבל אחר שראו ושתקו, ואדברא גילו דעתם דאין חפצים בחוקה זו, א"כ איך ס"ד [סלקא דעתך] למימר שאחר עבור יותר מג' ש' [שנים] יכולין לחזור ולערער/43 לדידו, אם הפרושים זכאים לקבל את כל הכנסות אשכנז מדוע, איפוא, הסכימו לקבל רק חלק מכספי העובון שלר' שמשון וורטהיימר ולא את כולו; אין זאת כי אם הרגישו בחולשת תביעתם. מסקנתו היא כי: 'הדין נותן מפני ישוב הארץ דאין לשמוע להם ולהוציא הקופות מהספרדים ולתת אותם להם'.44

לעומתו טען ראש"ז, כי הפרושים בירושלים משתתפים בהוצאות העיר; הם משלמים את כל המיסים ואפילו תלמידי החכמים שלהם אינם פטורים מכך; כמו כן גובים מהם הספרדים דמי קבורה וירושות ונוטלים לעצמם עובונות של נפטרים אשכנזיים, ולעומת זאת אין הספרדים משתפים אותם בהכנסות/45

טענותיו של עייאש לא הצליחו לשכנע את הפקוא"מ, להימנע מעריכת מהפך כולל בחלוקה המסורתית של כספי ארץ-ישראל. לדברי לזהרן הסכים השד"ר הספרדי לחתום על הצעת הפשרה, אולם מאוחר יותר חזר בו; ורק לאחר ששוחזר על-ידם, לדבריהם, ופייסוהו 'ברצי כסף מכיסנו'46 הסכים לחתום על הצעת הפשרה. כדי לתת תוקף להסכם הפשרה הכפוי מיהרו הפקוא"מ להחתים את שלשת רבני הולנד על גוסס הפשרה ושיגרו את טפסי הפשרה לרווני וילנה ולפקידי ארץ-ישראל שבקושטא, והללו ברכו על עצם עשיית הפשרה.

תוכן הסכם הפשרה שכפו הפקוא"מ בשנת תקפ"ב על הצדדים בירושלים הוא כדלהלן: כספי ירושלים, דהיינו 11 חלקים מ-28 חלקים הניתנים לכל ארץ-ישראל, יחולקו בשווה בין הספרדים לאשכנזים בירושלים. אם הספרדים יסרבו להענות לה, יפסידו הספרדים גם את החצי הזה. הקהילות האשכנזיות באירופה שאינן מרוצות ממצב זה והמבקשות למחות עליו רשאיות לשלוח את כל הכסף לפרושים באמצעות גבאי ורווני וילנה. וכך מנגמקים הפקוא"מ את הפשרה:

ואנחנו פקידי ומשגיחי ערי הקודש תובב"א ראה ראינו את אשר תצא מזה, כי ראשי הק"ק אשכנזים שבכל הגלילות האלה יגזרו אומר לתת מהיום והלאה כל דמי קופות א"י וכל הנידר ונידב לק"ק אשכנזים שבעה"ק דוקא, ויקפחו לגמרי טובת כ"י [כוללות] מע' הספרדים שבעה"ק/47

41 שם, עמ' 133.

42 שם, עמ' 145.

43 שם, עמ' 144.

44 תעודה מס' 3 בנספח.

45 אגרות הפקוא"מ, כתב-יד, כרך מס' 3, דף 162 ע"ב. יוסף דוד עייאש סרח מאוחר יותר והתנצר.

46 בשנת תקצ"ח חזר ליהדותו ושב ארצה.

47 הסכם הפשרה של הפקוא"מ משנת תקפ"ב — תעודה מס' 3 בנספח.

בהמשך מגלים הפקוא"מ כי הקהילה האשכנזית באמשטרדם אכן מימשה את עמדתה העצמאית והיא הודיעה במפורש לפקיד א"י בקושטא כי לא תוסיף לשלוח את כספי א"י דרכם משום רצונה להעביר את כספיה לאשכנזים בלבד באמצעות גבאי ורוזני וילנה. לטענת הפקוא"מ קיימות קהילות נוספות שכבר התנו במפורש שלא יחולק עוד מכספן לספרדים. תוספת זו בודאי באה להשפיע על הספרדים לקבל את הפשרה.

הסכם הפשרה הכפוי של הפקוא"מ גרם לתדהמה בירושלים. שני הצדדים הצהירו על התנגדותם לקבלתה. ר' מנחם מנדל משקלוב חשש דוקא מן ההצלחה הגדולה שהיתה בה לפרושים. הוא חשש ובצדק מתגובה חריפה של הספרדים שתשמוט את הבסיס להמשך פעילותו בירושלים. על מגמה זו אנו שומעים ממכתבו של ר' שלמה זלמן שפירא, תלמיד ר' חיים מוולוז'ין, לר' שלמה ס"ח שבו נאמר במפורש, כי למרות מצבה הגרוע של הקהילה הירושלמית, השתדלו להגיע להסדר עם הספרדים, וכי לא הם כתבו את המכתבים בגד הספרדים:

עד היום לא כתבנו שום דבר לאשכנז כי דימינו בכל יום אולי היום יעשו מעמד עמנו [הספרדים] עכ"פ, בתוך כך בא השד"ר הג"ל [ראש"ז] לאשכנז ועשה את מה שעשה בלתי ידיעתנו כלל.⁴⁸

מובנת יותר היתה התנגדותם של הספרדים להסכם הפשרה. בזעמם כי רב 'התחילו לעשות מחלוקת גדולה עם הרב רמ"מ נ"י, שהגיע אג' מאמשטרדם ורצונם לגרש את האשכנזים מירוש'.⁴⁹ אולם, מנהיגי הספרדים הבינו כי מבחינה מוסרית הצדק עם הפרושים שביקשו להגיע להסדר עמם ואף שיגררו שלוחים אל הראשון לציון 'לעשות מעמד'. יתר על כן הנהגת העדה הספרדית ידעה היטב כי טענותיה אינן עומדות בפני הביקורת מפני שלא נתנו מכספי אמשטרדם לבני הכולל הפרושי אפילו בעת מצוקתם הקשה בשנים תקפ"א—תקפ"ב. הספרדים ידעו גם כי שליחותו של ראש"ז היתה להשגת כספים לבניין 'החורבה' וכי הפשרה געשתה ללא ידיעתם המוקדמת של מנהיגי הקהילה הפרושית בירושלים. היוצא מכל האמור, שאין הם יכולים לבוא בטענות אל הפרושים בירושלים אלא בגד הפקוא"מ בלבד וכנגד שלוחם ר' יוסף דוד עייאש, שחתם על הסכם הפשרה ואמנם הרגשת הספרדים כי פקיד אמשטרדם בגדו בהם לא נמתתה ורישומה ניכר במערכת היחסים שבינם לבין הפקוא"מ לאורך שנים רבות.

התגברות המתיחות בין הספרדים לאשכנזים בארץ-ישראל

מרוצים מהצלחתם להסדיר פשרה בין שני השדרים הגיצים של ירושלים, החליטו הפקוא"מ להרחיב את הסדרי הפשרות גם על ערי הארץ האחרות. באביב שנת תקפ"ג (1823) הגיעו לאמשטרדם שני שדרים אחרים שסובבו באירופה, השד"ר הספרדי ר' מרדכי אשיאו והשד"ר הפרושי ר' בנימין זאב אשכנזי, שניהם מצפת. הפקוא"מ ביקשו ליישם לגבי צפת את אותם כללים של פשרת ירושלים, אלא שהשד"ר הספרדי חזר בו וסירב להסתלק מהמשך שליחותו בערי אשכנז. בטוחים בדרכם החליטו ראשי הפקוא"מ בהת-יעצות עם רבני הולנד, להתעלם מהתנגדותו ולקבוע פשרה באורח חד-צדדי ובתחית

48 מורגנשטרן, בשליחות, עמ' 153.

49 שם, עמ' 145.

השד"ר הפרושי בלבד. שלא כבהסכם ירושלים, עתה הגדילו הפקוא"מ את חלקם של האשכנזים וקבעו כי כספי צפת יחולקו שליש לספרדים ושני שליש לאשכנזים. רבה של אמשטרדם שחתם על הסכם הפשרה יחד עם שני רבנים הולנדיים נוספים לא שכה להוסיף הערת אזהרה בדבריו: 'אם גם בזה לא יתנו אחינו הספרדים אל לבם וירחיקו את אחינו האשכנזים בזרוע ... אזי יותן כל הכסף לאחינו האשכנזים'.⁵⁰

בשנת תקפ"ד המשיך צבי הירש לעהרן ליישם את הסכמי הפשרות גם על הערים טבריה וחרון, ללא הודעה מוקדמת לכוללים ואף ללא התייעצות או נוכחות שדרי"ם משני הצדדים:

על היסוד המוסד בפשרת תקפ"ג ... שיוזכו כוללות הספרדים מדמים השייכים לעה"ק צפת, חברון וטבריה ת"ו שליש אחד והאשכנזים שני שלישים.⁵¹
כוללות הספרדים בארץ-ישראל הופתעו ביותר. בתקופה קצרה של שנתיים הפחיתו הפקוא"מ את סכומי הכסף שנשלחו אליהם בשיעור ניכר. כל מה שיכלו לעשות נגד תקיפתם של הפקוא"מ בשלב זה היה הימנעות מאישור הפשרות. מנהיגי הכולל הספרדי בירושלים התעלמו לחלוטין מפניות חוזרות ונשנות לאשרר את ההסכם וניתקו כל מגע עם הפקוא"מ. בחודש אדר תקפ"ד כתבו הפקוא"מ אל פקידי ארץ-ישראל שבקושטא וביקשו לברר מדוע אין הם זוכים לכל מענה מירושלים. פקידי קושטא, בתרעומת רבה משיבים, כי אנשי ירושלים טרודים למעלה מראש בצרות העוברות עליהם וממשיכים:
הישאר עוד רוח בהם ובינת אדם בקרבם לשאת ולתת בפשרת מחלוקתם שביניהם ובין אחיהם ולהתיישב בדעתם איהו אופן יוכשר בקיום זה הפשרה ... ולהחזיר לשואליהם דבר.⁵²

הפקוא"מ ידעו אל נכון כי לעולם לא יאשררו הספרדים בירושלים את הסכם הפשרה משנת תקפ"ב. לאוזנם גונבה שמועה כי הספרדים מתכוננים 'לכתוב שטר ביטול הפשר בגזירות עירי' ⁵³ אלא שכנראה חששו הספרדים מתוצאות המורות שיגרום צעד זה והעדיפו בשלב זה לנהוג על-פי הכלל של שב ואל תעשה.

מנהיגי הספרדים בארץ-ישראל וכן פקידי ארץ-ישראל שבקושטא היו חסרי אונים מול ההחלטות שנתקבלו באמשטרדם. הפקוא"מ נימקו היטב את הסכמי הפשרה שכפו על הכוללים בארץ. בכל הסכם דאגו לצטט קטעים מכתבי המינוי שלהם, עליהם חתמו ראשי הכוללים הספרדים ואשר על פיהם העניקו להם את מלוא הסמכות להחליט על חלוקת הכספים הנאספים על-ידם. כמו כן דאגו להחתים על ההסכמים את רבניה של הולנד, שהוסיפו מצדם איזמים כי אם לא יקבלו הספרדים את הפשרות, יופנו הכספים הנאספים על-ידי הפקוא"מ בקהילות אשכנז, לכוללות האשכנזים בלבד.

אולם לא רק מאמשטרדם הגיעו קולות שבר, גם מצפון אפריקה ואזורים אחרים של האימפריה העות'מאנית. פריצת נוהגים ומוסכמות החלה מקבלת תאוצה. החסידים בצפת ובטבריה, שלא זכו להישגים כפי שזכו להם הפרושים ואשר סבלו קשות מסגירת דרכי המעבר בין מזרח אירופה והאימפריה העות'מאנית בעקבות המלחמות באזור, החלו לשלוח

50 הברמן, פשרה, עמ' רס.

51 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 112.

52 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, ב, עמ' 36.

53 שם, שם.

שדרי"ם גם לצפון אפריקה והאמפריה העות'מאנית — ארצות שבהן היתה לכוללים הספרדים חזקה מובהקת. נגיסה בלתי צפויה ובוטה זו הביאה את הספרדים לנקוט בצעדי חירום לביצור מעמדם הכלכלי. הם נקטו בצעד החריף ביותר בהכרזת חרם כללי על שלוחי החסידים. הפקוא"מ מתייחסים באיגרותיהם למכתבי תלונה שקיבלו משד"ר החסידים ר' אביגדור מייזלס שנמצא אותה שעה בגיבראלטר, על שמנעוהו לאסוף כספים במערב הפנימי:

כי יראים הם מאגרת הספרדים דעה"ק צפת וטבר"י תוב"ב, שהזהירו באזהרות גדולות, וביותר אגרת ירושלים ת"ו, שגזרו בחרמות גדולות בצירוף כותל מערבי שלא לקבל שליחות כולל אשכנזים במדינת צפרד וכך נתנו לו הרבנים מק"ק מגדור ומאראקיש, שהמה עירות גדולות ... כתוב ותתום, שאינם מקבלים שליחות אשכנזים, מחמת חרמי רבני וחכמי ספרד דאה"ק ...⁵⁴

נראה שבקתילה אחת לפחות, בקהילת ארג"ל, לא היו מנהיגי הקהל רגועים עד שעשו שאלת חכם אם אמנם עליהם לחשוש לחרם זה:

מעשה שהיה בשנת תקפ"ד בק"ק אשכנזים יצ"ו שעשו שלוחים מא"י תוב"ב לחו"ל לעצמן כמו שנהגים ק"ק ספרדים יצ"ו משנים קדמוניות ... אם מחויבים לשמוע לגזרת רבני ק"ק ספרדים אפילו לבטל המצוה או לאו, כי יראו לנפשם פן ילכדו ברשת החרם ח"ו ...⁵⁵

בסוף שנת תקפ"ד היה המצב בארץ טעון מתח רב בשל הסכסוכים בין העדות. מתח רב שרר בין הספרדים בארבע ערי הקודש ובראשם ירושלים לבין החסידים בגליל. בצפת שררו יחסי אחוה בין הפרושים לבין החסידים על רקע מלחמתם המשותפת בספרדים. בין הפרושים בירושלים לאחיהם הספרדים רפתה המתיחות וועמם המשותף הופנה כל כולו כלפי הפקוא"מ. העוינות החדשה שהתפתחה בין הפרושים בירושלים והפקוא"מ קשורה בנסיונות של הפקוא"מ לבטל פשרה אחרת שלא נתקבלה על דעתם והיתה אמורה לקבוע את צורת החלוקה של כספי האשכנזים, בין החסידים לבין הפרושים — פשרת וילנא תקפ"ג.

הפשרה בין הפרושים לבין החסידים — וילנא אדר תקפ"ג

בפשרת אמשטרדם תקפ"ב אין מוזכרים החסידים כלל, ולא בכדי. בניגוד לחסידים מתגלים הפרושים כבעלי יוזמה ועוצמה הרבה מעבר לכוחם המספרי ביישוב. מנהיגי הכולל בצפת ובירושלים חותרים בכל דרך, אף העקלקלה והפתלתלה ביותר, כדי להטיב לכולל שלהם. ראש"ו שהצליח להשפיע על הפקוא"מ לשנות עמדותיהם היסודיות ביחס לחלוקת כספי ירושלים בפשרת תקפ"ב, הוא שגילגל את המהלכים שהביאו את הפקוא"מ עצמם ליזום את הפשרות הנוספות לחלוקת הכספים ביתר שלוש ערי הקודש, בשנים תקפ"ג—תקפ"ד. אבל תוך כדי כך הצליח גם להסב את ההישג האשכנזי הזה לטובת הפרושים על פני החסידים.

בחודש אדר תקפ"ג נודמנו לוילנא ראש"ו ושד"ר החסידים ר' משה קרעמניץ. הם עשו

54 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 39.

55 חיים דוד שלמה וזראפת, שער שלמה, ליורנו תרל"ח, סימן קל. וכן יערי, שלוחי אי"י, עמ' 765.

פשרה כוללת: כל הכספים הנגבים באשכנז ובמערב אירופה ומיועדים לצפת, חברון וטבריה (שלא נכללו בפשרת תקפ"ב) יחולקו לפי המפתח הבא: $8\frac{1}{2}$ חלקים לספרדים, $4\frac{1}{2}$ חלקים לחסידים ו-4 חלקים לפרושים. יוצא מכך שהפרושים בארץ-ישראל יקבלו $9\frac{1}{2}$ חלקים מתוך כלל 28 חלקים.⁵⁶ לעהרן, שכהרגלו אינו מצטט בהרחבה דברים שהוא מתנגד להם, מזכיר את עיקרי הפשרה ברמז ומרחיב דברים המבטאים את יחסו השלילי לפשרה, שבה נקבעה העדפה ניכרת של הפרושים וקיפוח גלוי של החסידים. לעהרן טוען כי ראש"ז ניצל את חולשתו של השד"ר החסידי ב'מבצרי' שלו בוילנה וכפה עליו פשרה מעוותת: 'הפשיט עורו [של קרעמניץ] מעל בשרו ולא רצה ליתן לו כלום מחלק ירו' שלים'.⁵⁷ לעהרן אינו שוכח להזכיר כי כבר בעת חתימת פשרת תקפ"ב הונה אותו ראש"ז בטענו כי אין כלל חסידים בירושלים בעוד שלמעשה היתה כבר אז בעיר קבוצה קטנה של חסידים.⁵⁸ עם זאת, יש לראות את פשרת וילנה לא מתוך נקודת ראותו של לעהרן אלא מתוך יחסי הכוחות האמיתיים שהיו באותה תקופה בישוב, בין הפרושים האקטיביסטיים לבין החסידים הפאסיביים.

עליונותם של הפרושים היא שהכתיבה את תנאי פשרת וילנה; הפרושים הם שהצליחו לקעקע את המונופולין של הספרדים על עובון וורטהיימר בעוד שהחסידים ניסו לשוא לעשות זאת בעבר.⁵⁹ וכן אף המונופולין על כספי הפקוא"מ. מעתה כל שינתן לחסידים מפשרות שיעשו בעתיד ביחס לכספי הפקוא"מ יהיה בבחינת מתת חסד. עוד לפני השגת פשרת תקפ"ב הובטח לפרושים שכל הכספים הנאספים בקהילות האשכנזיות של לונדון, אמשטרדם וכמה ערים אחרות באשכנז יועברו בשלימות אליהם.⁶⁰ אי לכך גם תנאי פשרת וילנה תקפ"ג היו בבחינת הישג לחסידים, הישג שלא טרחו בו, ואשר מטרתו העיקרית היתה לקבוע עמדה מאוחדת של כל האשכנזים כנגד הספרדים ביחס לכספי צפת, חברון וטבריה.

יש להניח כי ראש"ז בקש להציג בפני הפקוא"מ עמדה אשכנזית מגובשת שתהיה חזקה דיה, כדי למנעם מלהחזיר בהם מפשרת תקפ"ב אם יתקלו במחאות הספרדים: 'ראינו כי טוב להתקשר יחד באגודה אחת להיות לאחדים בכל הנדבות דמדינות הנ"ל אשכנז, צרפת האלאנד ענגלאנד ואיטליא ולא יחצו העם הקדוש לשנים באותן המדינות ... כי אם שיהיה לשני הכוללות שפה אחת לטובת כלם יחד וכיס אחד לכלם ... לטובת היושבים בשלשת עה"ק צפת חברון וטבריה ת"ו ...'.⁶¹

משהושלמה מערכת הפשרות, שעל-פיהן קבלו גם האשכנזים מכספי מערב אירופה, לא היו הפקוא"מ באי-יכולתם של הישוב הספרדי בלבד, אלא זכו להכרה גם מצדם של הכוללות האשכנזיים. הדבר גטע בטחון ניכר בפקידי אמשטרדם ועורר בהם הרגשת אחריות ורצון להיות מעורבים בחיי הישוב. עם זאת, כפי שראינו מלווה מעורבות זו במחלוקת קשה עם הכוללות הספרדים וככל שתעמיק מעורבותם לא יימלט שיעמדו

56 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 220.

57 אגרות הפקוא"מ, כתבייד, כרך מס' 8, דף 157 ע"ב.

58 שם, שם.

59 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, ב, עמ' 17.

60 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 112.

61 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, ב, עמ' 184. זהו קטע מילולי מפשרת וילנה תקפ"ג שמצטט צ"ה לעהרן במכתבו.

במחלוקת ובמתיחות גם עם כוללות הפרושים והחסידים. יש ליתן את הדעת על כך, כי גם בפשרת צפת תקפ"ג אין התייחסות מפורשת לחסידים. סביר להניח כי כאשר מדברים הפקוא"מ על $\frac{2}{3}$ לאשכנזים מתוך ההקצבות לצפת ולטבריה, הם מביאים בחשבון גם את כולל החסידים של צפת וטבריה; שהרי במקביל מנסים הפקוא"מ להביא לשינוי תנאי החלוקה הפנימית, שבין הפרושים לחסידים, וכל עוד לא גובשו התנאים החדשים, טרם התאפשר לקבוע במפורש את החלוקה הפנימית של האשכנזים. יש לציין גם שבאותה עת היו הפקוא"מ ממונים מטעם הפרושים בלבד ואילו החסידים עדיין לא ייפו את כוחם כגוברים ואמרכלים של כוללותיהם, אלא בשנת תקפ"ה. אולם למרות עובדה זו מדברת פשרת צפת על 'אשכנזים' כשם כללי ולא על הפרושים בלבד. גם מכך אפשר להסיק כי הפקוא"מ חתרו כבר בתקופה זו להסדר נאות בין הפרושים לחסידים.

לאחר שיוזם לעהרן את פשרת סיון תקפ"ג יצא למאבק נגד הסכם החלוקה הפנימית של כספי האשכנזים, כפי שבא לביטוי בפשרת וילנה מחודש אדר באותה שנה. את התנגדותו הוא פירסם באיגרת מודפסת הפותחת במילים 'מכאן מודעה' ובה הוא מודיע באורח חד-צדדי על ביטולה של פשרת וילנה.⁶² הוא דורש שלאחר ניכוי הכספים המיועדים לכוללות הספרדים יחולקו כספי האשכנזים לא בהתאם להשתייכות לכוללים ולא בהתאם למקום המגורים כי אם על פי מספר הנפשות.⁶³ טעמיו וגימקויו עמו: אם תהא חלוקת האשכנזים לפי מקומות הישוב ואנשי ירושלים אכן יקבלו $5\frac{1}{2}$ חלקים יגרום הדבר לגטישת שאר ערי הקודש, שהרי כולם יבקשו לעבור לגור לירושלים כדי לזכות בחלוקה יותר גדולה. תופעה חזויה כזו עלולה לגרור מחלוקת מתמדת ובלתי פוסקת. על כן:

שמנו אז לחק שכל הנשאר אחרי ניכוי חלקי הספרדים יבוא לכיס א' ויחולק בין כל האשכנזים שבא"י ת"ו לפי מספר נפשות, ולא יהיה לשום א' יתרון על אחיו, תהא ישיבתו במקום שיהא מאחת מעה"ק ת"ו, ובאפן זה כל איש על מקומו ישב בשלום ולא יגוד אנה ואנה, ולא יאמר אדם צר לי המקום לישיב בירושלים ת"ו.⁶⁴

מלבד זאת רצה לעהרן למנוע, או להפחית, תופעה אחרת שגרמה לעיוותים בחלוקת הכספים. ידוע היה לו כי החסידים והפרושים מחלקים את הכספים על-פי מפתח נסתר, בצורה בלתי שוויונית, אפילו בקרב אנשי כוללם. חלק ממפתח זה נקבע בחו"ל, אם על-ידי הגבאות הראשית של החסידים בבראד ואם על-ידי הגבאות הראשית של הפרושים בוילנה וחלק אחר נקבע על-ידי הממונים בארץ.

שיטת החלוקה לפי מספר נפשות אינה פרי רעיונו של לעהרן. כבר בשנת תקע"ב היתה כוונה לערוך פשרה כזו בין הפרושים לבין החסידים אלא שבגלל מחלוקת שנתגלעה ביניהם לא נחתמה הפשרה באותה שעה.⁶⁵ לעהרן מסתמך, איפוא, על תקדים זה. הוא לא רק מוציא את כוונתו אל הפועל ושולח את הכספים לפי מפתח מספר הנפשות הנמצא בידי, אלא הוא גם מביע את מחאתו בפני רוזני וילנה על אי הצדק שגרמו לחסידים ע"י הפשרה שנעשתה בחסותם באדר תקפ"ג.⁶⁶

62 שם, שם. 63 שם, שם.

64 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 266.

65 שם, עמ' 93. אי קיום הפשרה נעוץ כנראה בעובדה שבמגיפת הגליל בשנים תקע"ג-תקע"ד ניספו רבים מבני כולל הפרושים ומספרם פחת מאוד לעומת החסידים. ראה א' מורגנשטרן, יהודי צפת 1800-1839 - מספרים ואומדנים, קתדרה, 49 (תשמ"ט), עמ' 160-172.

66 ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 267.

בפשרת תקפ"ב הקים עליו לעהרן שונאים בקרב ההנהגה הספרדית, ועתה בקרב כולל הפרושים. הללו התייחסו אליו בחוסר אמון עוד מתקופת מאבקם נגד המונופולין של הספרדים על כספי אמשטרדם. התנגדותו החדשה לפשרת וילנה תקפ"ג מלבה את זעמם כלפיו. ראוי להבהיר כי חלוקת הכספים לפי מספר נפשות, היתה מותרת לפרושים רבע מהסכום שניתן לחסידים ומשמיטה מתחת ידיהם את התישנים הגדולים שהשיג ראש"ו בפשרת אמשטרדם תקפ"ב ובפשרת וילנה תקפ"ג.

ההסכם בין הפרושים לספרדים משנת תקפ"ה

יחסי אימון עמוקים ששררו בין מנהיגי שתי העדות בירושלים. ההכרה בגדלותו של רמ"מ משקלוב בתורת הנגלה והנסתר; כנות מעשיו בכל הקשור לבניין ה'חורבה'; מאבקו נגד ר' ישראל משקלוב בכל הקשור לבכורתה של ירושלים על צפת; הימנעותו מלאמץ לעצמו את שיטות צפת במאבק נגד הספרדים; איבה משותפת לחסידים ומאבק משותף בסקוא"מ, שימשו רקע להיווצרות ההסכם הראשון בתולדות הישוב היהודי בארץ-ישראל בזמן החדש, בין ספרדים לאשכנזים. הפרושים הכירו בספרדים כמנהיגי 'כוללות עיה"ק' והספרדים בפרושים כב'קהל'. את מסגרת הכוללות ותקנותיה קיבלו הפרושים ללא עוררין, עניין זה חייבם להשתתפות מלאה בכל חובות אנשי העיר. בטופס ההסכם מזכירים הפרושים דוקא, כמי שיזמו את הסכם הפשרה לאחר משא ומתן באמצעות מתווכים:

להיות כי מזה ימים ושנים ... באו מעלת אשכנזים יצ"ו שאינם מכת החסידים (!) לשכון כבוד בארצנו פה עה"ק ירושלים תובב"א, ולהיותם יודעים כי ישיבת הכרך קשה ... בלי פוור ממון רב לאילי הארץ ... ולמושל העיר המתחדש בכל עת ... כי על כן קראו אותנו מעלת אשכנזים הנז"ל לשלום ולהשתתף עמנו בסיוע ההוצאות בעבור תהיה קיום והעמדה לשבת בארץ.⁶⁷

ההסכם מעניק זכויות מופלגות לספרדים. מכלל הסעיפים המרכזיים 'תקנת העזובנות' שתחול על הקהילה האשכנזית וחבריה. לעומת זאת אין האשכנזים וזכים בקבלת שירותים חברתיים מ'כוללות העיר' אלא בהתאם להכנסות שנגבו מהם בעקבות 'תקנת העזובנות'. על-פי ההסכם, פטורים מ'תקנת העזובנות' רק אשכנזים שיגיעו להסדר מראש על תשלום 'דמי קבורה' או הסדר 'סילוק ירושה' שיעשה 'כפי ראות רבני וחכמי וממוני הספרדים הי"ו ורבני וממוני האשכנזים יצ"ו'.⁶⁸ אם לא יגיע העולה להסדר בשני הסעיפים האמורים מראש הרי 'לאחר פטירתו כשניקה כל עזובנו כפי ההסכמות ... אין להם למעלת האשכנזים יצ"ו למחות ולערער עלינו בשום אופן'.⁶⁹

הספרדים התחייבו לתת בתמורה ללקיחת העזובן של האשכנזים את כל ההוצאות שהיו לו בעת חוליו; רפואות ומשמשים; הוצאות שמן וקדיש לזכרו; לשים מצבת אבן על קברו ולחקוק עליה יום, חודש ושנת הפטירה, וכן לשלם לכולל האשכנזי את כל החובות שהנפטר חייב להם. אולם, כל זאת בתנאי אחד ויחיד והוא, שיהיה בכספי עזובנו של אותו נפטר כדי לכסות את ההוצאות האמורות ולהותיר עדיין סכום גאה בידי 'כוללות עה"ק' דהיינו הספרדים. אולם, אם לא יהיו סכומי העזובן כל כך גדולים או אז 'לא יתערבו פקידי כוללות עה"ק באותו עזובן כ"א מעלת אשכנזים יקחו עזובנו ויעשו כמו שלבם חפץ. וכל

ההוצאות הנז'ל יהיה עליהם⁷⁰ במקרה כזה יחוייבו האשכנזים לשלם לספרדים את 'דמי הקבורה' וכן תשלומים לשופט העיר בעד הסדרי הירושה (קיסמ"ט). רק לעני מופלג, שאין בעזבונו כדי תשלום 'דמי קבורה', יעשו זאת כוללות העיר, אולם, כאשר תגיע 'חלוקתה' של העני מוילנה יחזרו דמי החוב לכוללות העיר⁷¹; כלות אשכנזיות עניות תקבלנה תמיכה מ'קופת היתומות', משום שחלק מעזבון הנפטורות האשכנזיות מועבר לקופה זו. דמי 'קמחא דפסחא' יחולקו לעניי האשכנזים, כמוסכם: 'מאחר ולוקחים הגבאים מהגלב"ע החיטים והפתמין שישאירו אחריהם...'⁷²

כולל האשכנזים יסייע בידי גבאי 'קופת העניים' העצמאית, כפי שהיא מקבלת תמיכה לקיממה מ'כוללות עה"ק', אולם אין מדובר בחובה המוטלת על האשכנזים. המעניין הוא ש'קופת בקור חולים' שהיתה אחת מארבע 'קופות' עצמאיות בקהילה הספרדית היור-שלמית,⁷³ אינה מוזכרת כלל בהסכם, למרות שגם קופה זו קיבלה תמיכה קבועה מכספי העזבונו, כולל של אלו האשכנזים. ואמנם מסעיף י' בהסכם ניתן ללמוד במפורש שחולים אשכנזיים לא קיבלו סיוע מקופה זו. נאמר שם כי לגאמן כולל האשכנזים יחזרו כל ההוצאות בגין רפואותיו של חולה אשכנזי שנפטר והוריש את עזבונו לכוללות העיר. תופעה זו כשלעצמה היא תמוהה ביותר. אולם, נראה, שהסיבה לכך קשורה בעובדה ש'קופת חולים' היתה לא רק מוסד 'כלכלי' אלא ובעיקר חברתי. המוסד תמך בחולים עניים שנוקקו לסיוע רופאים, שילם עבור התרופות ואפילו סיפק לחולים עניים 'ממתקים המועילים לחלשי תשושי כח להחזיק את הלב [1]'⁷⁴ אלא שהוא קיים גם תורנות ביקורים של חברים בריאים שתמכו בחולה, סעדו אותו בחוליו וחזקתו בשעותיו הקשות. קשיי תקשורת לשונית ומנטליות שונה הביאו לכך ש'קופת בקור חולים' הספרדית לא יכלה לטפל בחולים האשכנזים ואלה נאלצו להקים להם חברה 'בקור חולים' עצמאית. קיומה של חברה זו אצל הפרושים ידוע לנו לפחות משנת תקצ"ו (1837)⁷⁵ אבל סביר מאוד להניח שהיתה קיימת כבר בתקופה שלפניו.

על-פי ההסכם התחייבו הפרושים לשלם סך של 150 אריות [גרוש] שהוא סכום סימלי כהשתתפות בתשלומי המיסים השונים; 'זבזה יהיו פטורים מע' האשכנזים יצ"ו מכל מין הטלה'.⁷⁶ וכן השתתפות שנתית בסך 150 אריות בתשלום מס הגולגולת הקיבוצי. בהסכם נקבע כי אם יטיל המושל על האשכנזים מס גולגולת בנפרד 'אזי מחויבים כוללות עה"ק להחזיר להם הק"ן אריות ואין אומר ואין דברים'.⁷⁷

האשכנזים יזכו על פי ההסכם בהחזר של חמשה עשר אחוז מכל ההכנסות שיהיו ל'כוללות עה"ק מעזבונו האשכנזים'.⁷⁸ וכן יזכו תלמידי החכמים האשכנזיים בחמישית מכספי עזבון אמשטרדמי מסויים,⁷⁹ אבל רק ממנו ולא מכספים אחרים המצויים ב'קופת תלמידי חכמים' שהיתה אחת הקופות העשירות בקהילת ירושלים. מה שמעניק ההסכם לתלמידי החכמים של הפרושים היא הזכות להקרא מדי פעם לאימרת פרקי תהילים ומשניות לנפטרים, מעשה שגמול כספי היה כרוך בו.

70 שם, שם. 71 שם, סעיף י.

72 שם, שם. 73 ר' יצחק פרחי, טוב ירושלים, ירושלים תר"ג, דף יז, ב.

74 שם, שם. 75 פנקס בקור חולים פרושים תקצ"ו. כ"י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי 764 4°.

76 הסכם הפשרה תקפ"ה, סעיף ג.

77 שם, סעיף ד. 78 שם, סעיף ו.

79 שם, סעיף ח.

כללית ניתן לומר שצל העבר עדיין שורה על הסכם זה. חובות חבורת ר' יהודה חסיד והסתבכותה של העדה הספרדית בתחומי החובות במשך כמאה שנים השפיעו על עריכת ההסכם. סעיף מפורש קבע ש'כוללות עה"ק' לא יהיו שותפים או אחראים לכל תשלום הרצאה או קנס שיוטלו על האשכנזים:

כל מין הוצאות שיתחזה להם למע' אשכנזים כללי ופרטי, ואין צ"ל אם ח"ו יטילו עליהם לבדם איהו ג'רימי [קנס] ב"מ [בר-מינן], שיהיה מכיסם וממונם, באופן שלא יגיע לכוללות עה"ק שום גזק כלל בסיבתם.⁸⁰

מאחד הסעיפים משתמע ש'כוללות עה"ק' הספרדיים ציפו לכך שהאשכנזים יתבעו מהשלטונות העות'מאניים את זכויותיהם כנתינים זרים. ניתן ללמוד זאת מן הסעיף העוסק בהטלה אפשרית של מס גולגולת קבוצתי על הפרושים ויהם לא יוכלו להציל עצמם מן המושל.⁸¹ קרוב לודאי שההתייחסות כאן היא לעובדה שנתינים זרים, אזרחי מדינות אירופה, היו פטורים ממש זה.

עיון מדוקדק בטופס ההסכם מצביע על עריכה לקויה של תוכן העניינים. נושאים מסויימים שהיה מן הדין לדון בהם ברצף מופיעים בסעיפים שונים בהסכם. עניינים מהותיים נדונים לצד בעיות אקטואליות שלא עלי-פי סדר חשיבותם. אין הגדרות מדוייקות למעמדם המשפטי והחברתי של הפרושים, חובותיהם וזכויותיהם, ואין התייחסות לכל הבעיות שעמדו בין הספרדים לפרושים. כך, ביחס ל'תקנת העזובנות' לא נחשבו הפרושים לפראג-קוס, אבל כלפי השלטונות נחשבו. לא נזכרו בהסכם שירותי השחיטה⁸² ובית הדין,⁸³ אך ידוע לנו שהפרושים נזקקו לקבלת שירותים מוגופוליסטיים אלו מן הספרדים. על

80 שם, סעיף יג.

81 שם, סעיף ד. שלושה חדשים לאחר התימת ההסכם ניצלו הפרושים מקנס כספי כבד שהטילו עליהם השלטונות, משום היותם נתינים זרים. הספרדים לעומת זאת שילמו מחיר כבד ביותר. המדובר בקנסות שהטיל מוסטפה פחה דמשק על כל תושבי ירושלים בעת ביקורו בעיר באביב תקפ"ה. וכך מתאר את הפרשה צ"ח לעהרן:

שמענו מגודל צורת הבת ירושלים ת"ו, וכמה כבדה עליהם עול מדהבה יותר מעל אחינו האשכנזים ה"ו, כי בהיות האשכנזים חוסים בצל הקאנסולעז לא יוכלו הישמעאלים לשלול אותם כל כך כמו לאחבי הספרדים ה"ו, וכבר היה מעשה בפסח תקפ"ה... כמה הוכרתו הספרדים ה"ו לפרוע פרעות, ולעומת כן האשכנזים ה"ו נצולו בדבר מועט ע"י קאנסול דשפאניען.

ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 174.

82 ואמנם ממקורות היסטוריים מן המחצית השנייה של המאה ה"ט משתמע כי הפרושים בראשית המאה נהגו לאכול משחיטת הספרדים, אבל לא קיבלו עליהם את הדבר בהסכם מפורש, כמוכח במסמך שלפנינו. ר' שלום משה חי גאגין כותב:

כי זה כמה רבות בשנים הנהיגו הראשונים שבאו תחלה פה לאכול משחיטתנו וכמנהגינו מימות עולם כדת וכהלכה... כי גם המה קיימו וקבלו עליהם וע"ז [ועל זרעם] מעת עזבו מושבם בחו"ל לשבת על הארץ הטובה, לעזוב מנהגם וקבלתם שמה ולאחזו במנהגים וקבלות חדשים התלווים בארץ. ולא שקבלו כן בפרוש אני אומר, אלא שתוה"ק מחייבים לו... .

שלום משה חי גאגין, שו"ת ישמח לב, חלק אבן העזר, ירושלים... סימן ד. ראה, י' קניאל, קשרי העדות בעניני הלכה ומנהג בירושלים במאה ה"ט, מורשה, י' (תשל"ו), עמ' 131–133.

83 בית הדין הפרושי הוקם רק בשנת תר"א. על פניית האשכנזים לביה"ד הספרדי, ראה י' אלפסי, תעודות לתולדות הישוב הישן, שנתון בר-אילן, ג (תשכ"ה), עמ' 218. וכן י' קניאל, בתי הדין של העדות בירושלים, שנה בשנה, תשל"ו, עמ' 325–335.

חברת 'בקר חולים' פרושית לא ידוע לנו דבר במפורש,⁸⁴ אבל ידוע לנו שהללו התפללו בבית כנסת נפרד, היה להם בית-מדרש⁸⁵ לעצמם ואפילו תלמוד-תורה.⁸⁶ ההסכם עומד בסימן האקטואליות והמידיות של הבעיות שעמדו בין שתי העדות. אין בהסכם כל איזכור של הפשרה שכפה הפקוא"מ על הצדדים בשנת תקפ"ב, ואף לא איזכור שמו של אירגון הפקוא"מ או אחד מראשי ההתעלמות מהם היא רועמת. ההישג העיקרי של הספרדים היא בקבלת הפרושים את 'תקנת העובונות', ואילו הישגם של הפרושים הוא קבלת הספרדים את פשרת תקפ"ב, בלא להזכיר את שמה. בהסכם נקבע כי כל הכספים הנאספים על ידי השדרים באירופה בעבור ירושלים יתחלקו בשווה בין שתי העדות: מה שנשאר נקי ובר יחלק לחצאים, מחצה לכוללות עה"ק הנו' ומחצה למע' אשכנזים הנו' יצ"ו, כאשר עשו הפרש הנו' מע' חכמי ורבני אשכנזים יצ"ו במקומותם באר-צותם.⁸⁷ [1]

כאמור, סעיפים אחרים בהסכם שלפנינו עוסקים בנושאים אקטואליים. בסעיף ה מדובר בהשכרת בית הכנסת 'שמתפללים בו עתה מע' האשכנזים'⁸⁸ מנוסה הדברים ניתן להבין שבעבר הקרוב התפללו האשכנזים במקום אחר. ואמנם, התפללו הפרושים מאז שנת תקע"ו בבית מדרשו של רמ"מ משקלוב ב'חצר אור החיים' אלא, שעל בית כנסת זה הוטל צו סגירה בשנת תקפ"ד. על כך אנו למדים מכתב-יד שבאוסף בניהו, שמתאר את רדיפות האשכנזים בירושלים:

בתחילת תקפ"ד בא מושי בק עם עשרים אנשי חיל בחצות הלילה ושרו את הדלת ... ולקחו את הרב הנו' [רמ"מ משקלוב] ולבנו יחידו ר' נתן נטע ... לבית האסורים בעלילות שקרים ... באותו זמן רצה מושי בק לעשות עלילות דברים וחתם הבימ"ד שלנו ע"ד ס"ת [ספר תורה] שיש לנו.⁸⁹

שכירות זו, שהיתה סמוכה לעריכת הפשרה, נזכרת, איפוא, כחלק מן ההסכם. עבור שכירת המקום שילמו הפרושים מאתיים וחמישים אריות לשנה וניתנה להם האופציה לשוב ולשכור את המקום בכל עת שירצו.⁹⁰ סעיף אחר, שאף הוא קשור לארועים שקדמו לחתימת ההסכם, עוסק בכתבי החרם ששיגרו רבני הספרדים לצפון אפריקה נגד שלוחי החסידים. בהסכם שלפנינו נאמר שאותם כתבים אינם מתייחסים לפרושים בירושלים כי

84 ראה הערה מס' 75 לעיל. בתקפ"ת מזכיר צ"ה לעהרן כי שלח לפרושים בירושלים 'הסמגנים דרפואות וטעע'. זהו הרמז היחידי שמצאתי על קיום חברת 'בקר חולים' פרושית באותה עת. — ריבלין, אגרות הפקוא"מ, ב, עמ' 192.

85 מורגנשטרן, בשליחות, עמ' 85.

86 המסינר יוסף וולף מזכיר ביומנו את ר' זאב כהן כמלמד דרדקי בכולל הפרושים — Jewish Expositor, London, 1823 p. 109.

87 הסכם הפשרה תקפ"ה, סעיף ו. סעיף זה בהסכם מזכיר מאוחר יותר בהסכם הפשרה שערכו הספרדים עם הפרושים בנוגע לכספי איטליה בשליש ראשון לחודש ניסן תקפ"ט, 'ומה' היתה שנתועדנו חו"ר הספרדים הי"ו עם חו"ר האשכנזים הי"ו וגמרנו בינינו בשלום ובמשור שכל מה שעולה מן שליחות ערי אשכנז ... יתחלק מחצה לכו' הספרדים הי"ו ומחצה לכו' האשכנזים הי"ו ... ' ריבקינד, 'דפים בודדים', ירושלים לזכר א"מ לונץ, ירושלים, תרפ"ה, עמ' קנר. שם, סעיף ה.

89 מורגנשטרן, בשליחות, עמ' 85.

90 הסכם הפשרה מתקפ"ה, סעיף ה.

הנה האנשים האלה שלמים הם אתנו והיו לאחדים עמנו.⁹¹ מן הסעיף השלישי בהסכם מתברר שמספר המשפחות הפרושיות בירושלים בעת חתימת ההסכם, דהיינו בתחילת שנת תקפ"ה לא הגיע לחמישים.⁹² הוסכם שאם יעלה מספרם על חמישים יחתם בין הצדדים הסכם חדש.

גם החתימה על ההסכם מצד הפרושים ראויה לתשומת לב. נאמר בה: אנחנו הח"מ ממוני ומשגיחי על כל פרטי כוללות האשכנזים הגו'ל, בכח המסור בידינו מגבאים הכוללים של ארץ הקדושה אשר בק"ק וילנה יע"א, ועממה הגאון מהור"א אבלי יצ"ו [אב"ד וילנה], בצירוף [!] הרב הגאון מוהר"ח זצ"ל אב"ד דק"ק ווולעזין יע"א.⁹³ צירופו של ר' חיים מוולוז'ין שלא היה בין החיים באותה עת, היא תופעה נדירה ביותר בעולם המ'תנגדי ולא ידועה כלל מתעודות אחרות של הכולל הפרושי. היא מעידה על החשיבות העצומה שייחסו להסכם בשל הראשוניות שלו וכדי לחזק את ארבעת החותמים הראשונים כנגד ערעור אפשרי.

ולבסוף שאלה: כלום ההסכם הזה הוא הסכם ראשון שנעשה בין הספרדים והפרושים בירושלים? נראה לי שכן. לולי זאת היה איזכור כלשהו להסכם שקדם לו. לעומת זאת מתואר בהסכם שלפנינו תהליך שבו רק עתה הגיעו הפרושים למסקנה כי עליהם ליטול מרצונם יומה ולהשתתף בהוצאות המוטלות על יהודי ירושלים ולא לעשות זאת בכפי. גם בהסכם הפשרה שנכפה על ידי הפקוא"מ בשנת תקפ"ב אין התייחסות להסכם כל שהוא שהיה כביכול קודם לכן. אילו היה הסכם שכזה הוא היה משרת בודאי את אחד הצדדים המתדיינים, ראש"ו או ר' יוסף דוד עייאש. גם הפקוא"מ לא מזכירים בשום מקום, לא בהסכם הפשרה מתקפ"ב ולא באגרותיהם המפורטות שהיה הסכם קודם. גם באגרות משפחת פ"ח רוזנטל מן השנים תקע"ו—תקפ"ד, העוסקים בענייניה של ירושלים, ובמתיחות המתמדת בין הפרושים לספרדים לאורך כל התקופה, אין איזכור של מצב משפטי או עובדתי המבוסס על הסכם כלשהו בין הקבוצות, ואשר נעשה אי פעם מאז הגעתם של הפרושים לירושלים בשנים תקע"ב—תקע"ו.

וכאן מתבקשת שאלה נוספת: מדוע לא החתימו הספרדים את תלמידי הגר"א על הסכם עם הגעתם לירושלים, כפי שאנו מוצאים, למשל, בהסכם שבין חסידי חב"ד והקהילה הספרדית בחברון?⁹⁴ התשובה לכך היא שעם הגעתם לירושלים התייחסו אליהם הספרדים כלחבורה של בודדים ולא כאל 'קהל' ובודאי לא כאל כולל עצמאי. כאשר הגיעו רמ"מ וחבריו לירושלים בשנת תקע"ו עדיין חששו מאימת הנושים הערביים בשל החובות של חברת ר' יהודה חסיד, והם הוכרחו להתחפש בבגדי ספרדים.⁹⁵ הם נבלעו, איפוא, כבודדים

91 שם, סעיף י"ב.

92 שם, סעיף ג. מידע זה קרוב לעדותו של המסיונר האמריקאי פליני פסק כי בשנת 1823 היו בירושלים 25 משפחות פרושיות. — Memoir of Rev. Pliny Fisk, Boston, 1828, p. 284

93 הסכם הפשרה מתקפ"ה בסיום התעודות.

94 ע' אבישר, ספר חברון, ירושלים תשל"ל, עמ' 186. — 'מודעת זו בכל הארץ שזה שנים כאשר באו מעלת חכמי ורבני ויחיד האשכנזים ק"ק חב"ד לשכון כבוד בארצנו על נחלת אבותינו קרית הארבע היא חברון ת"ו, בן בפרק נתפשרנו יחד חו"ר ומנהיגי כו' ק"ק ספרדים ה"ו. . . ונכתב ונחתם שטר הפשרה. לפי זה טעה ע' אבישר שקבע בכותרת המסמך, כי לפניו הסכם הפשרה הראשון.

95 פרומקין, האמת מארץ תצמח, עמ' 145.

אָמטן היינט מיטן נאמען: ער האט פארגעסן דאס וואס ער האט געזאגט. ער האט געזאגט אז ער וויל נישט גיין צו דער שולע, ער וויל נישט גיין צו דער שולע, ער וויל נישט גיין צו דער שולע.

נ' שלה זמן בחלום והר"ס מעלה זלתינה שפירא

נ' מוֹצֵי צֶדֶק מוֹלֵךְ עַל מַלְאָכָיו

וְאֵלֶּיךָ חֹתֵמֶיךָ יִשְׂרָאֵל

הזעקת אית בארמון עזריאז הוא חתום חתמת יד כל הנקנים במחיר צעיר זה ועד חתם בלעו של החתום פה עתה
הואשם תנע ויהי ארור ואלמתי ויבין וידים

נאס עזריאז בהר"ר מ' שלמה זלל
העזריאז שלמה משה מרזון מע

אם תהיה נאם

de profectus et conspectus est originis laici. Et
credo, quod, in partibus per antiquitatem et
fama, de fide sua, uti originali per ego,

T. A. A. A. A.

L. A. W. Kelly

בקרב הקהילה הספרדית, גרשמו בפנקס הקהילה, חוייבו בתשלומי מיסים ונלקחו מהם העזובות על פי התקנות הידועות. גם מספרם הקטן, פחות ממנין גברים גרם לכך.⁹⁶ יש לציין כי הפרושים בירושלים לא נחשבו כקהילה בעיני הספרדים ולא בעיני אחיהם שבצפת. כאמור לעיל, נקבע שעיקר הכולל יהיה בצפת ורמ"מ נאלץ לתתם על כתב התחייבות מפורש כלפי הכולל בצפת 'שלא יסע שום א' [אחד] לירושלים בלתי הסכמתנו מצפת'.⁹⁷ בצורה זו רצו אנשי צפת להגביל את מספר העולים לירושלים. אבל כפי שהעליתי במחקרים אחרים,⁹⁸ התחייבויותיו של רמ"מ לא היו אלא לזמנן ולשעתן; הן באו מתוך הכרה שלפי שעה אין להכנס לעימותים מיותרים לא עם אחיו בצפת ובדאי לא עם הספרדים בירושלים. בשקט ובבטחה פעל להגדיל את מספר אנשיו בירושלים ולגייס סכומי כסף גדולים לביצוע תכניתו לבנין חצר ה'חורבה', ולבסוף, ייתכן ורמ"מ משקלוב היה זקוק לאישור פורמלי על מנת לערוך את ההסכם עם הספרדים. אישור כזה ניתן לו עם החתימה על 'תקנות החלוקה' מיום ג אדר תקפ"ג, שעוסק בהסדרת מערכת היחסים בין הקהילה הפרושית בצפת לזו שבירושלים.⁹⁹ על-פי ההסכם ניתנה לכל קהילה אוטונומיה לנהל מדיניות עצמאית הנוגעת למקומה. הסכם שאולי לא ניתן היה לתתם עליו כאשר אנשי ירושלים היו כבולים פורמלית בכל נושא להנהגה המשותפת שלהם עם אנשי צפת, הנהגה שהיתה בעימות חריף ביותר עם הספרדים, כפי שראינו לעיל.

כמו בכל הסכם לא היה די ברצון הטוב של צד אחד בלבד. ראינו שלפרושים היו נימוקים כבדי-משקל להגיע להסדר עם הספרדים ולהרגיע את המתח במערכת החברתית בירושלים. גם הספרדים היו מעוניינים בהסדר. את פשרת תקפ"ב הם לא היו מסוגלים לשנות, אך העדיפו לעשות זאת מתוך החלטה אוטונומית ולא כפריה. אין כל ספק שקליטת הקהילה הפרושית בירושלים היתה כרוכה בסכנות לשלום הקהילה היהודית כולה. ואף-על-פי כן עמדו הספרדים בכבוד וסייעו לפרושים לדרוש את השבת ה'חצר' לרשותם, למרות התעוררות הנושים הערביים, כתוצאה מהפעילות המהודשת סביב בנייתה.¹⁰⁰

לחתימת ההסכם בין הפרושים והספרדים בירושלים בתודש כסלו תקפ"ה היתה השפעה ממתנת ארוכת-טווח על היחסים בין העדות בארץ-ישראל בין השנים תקפ"ה—תקפ"ט.¹⁰¹

96 שם, שם. עדויות דומות מצא יעקב ברנאי בפנקסי קהילת ירושלים במאה ה'י"ח.

97 מורגנשטרן, בשליחות, עמ' 106.

98 א' מורגנשטרן, אחוזות הארגוניות של כולל הפרושים בארץ-ישראל, ציון, מז (תשמ"ב), עמ' 294—310.

99 א' ריבלין, תקנות החלוקה של כולל הפרושים בארץ-ישראל משנת התקפ"ג, מאסף ציון, ב (תרפ"ו), עמ' 150—170.

100 מורגנשטרן, משיחות, עמ' 137—139.

101 נראה שצ"ה לעתון לא היה מאושר מהידעת על כינון הפרשה בין הפרושים והספרדים בירושלים. במכתב לר' אפרים זלמן מרגליות מבראד, אמרכל כוללות החסידים בארץ-ישראל, הוא מגדיר את ההסכם בלשון 'כנגד הנראה לי'. לעתון חושש שההסכם הוא פרי קנוניה של הספרדים והפרושים כנגד החסידים. וכך הוא כותב: 'עתה זה בא [ראש"ו] בחביתו בקול מבשר שנתפשו עם הספרדים. לדעתי למען התחוק והתעצם נגד שלוחי כולל חסידים היו שנסעו לערי מערב ... עשו אלה שני הצדדים שלום ביניהם' — ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 23—24. כנראה שהפקוא"מ הבינו שהשנאה לחסידים בלבד אינה מסבירה את התופעה והם תוהים במכתב אל ראש"ו:

נפלאנו מאד, שכתב שאשכנזים שבירושלים ת"י קבלו עליהם כל תקנות הספרדים כנהוג

כשבעה חודשים לאחר חתימת ההסכם שלפנינו, ביום כ"ח תמוז תקפ"ה, נחתם ההסכם פשרה בין הספרדים והאשכנזים בצפת ובוטלו כתבי התרם שהוטלו על שלוחי האשכנזים בצפון אפריקה. מאוחר יותר בשנת תקפ"ט נחתמו הסכמי פשרות לחלוקת כספי איטליה בין העדות השונות, ואף ההסכם לחלוקת הכספים בין החסידים והפרושים. כאשר כבש מוחמד עלי את ארץ-ישראל בשנת 1831 נמצאה הארץ רגועה מאד מבחינה חברתית ומיחלת לשינויים דרמטיים בעתידה.

עד כמה שידוע לנו נשמר ההסכם הפשרה שלפנינו עוד שנים ארוכות. לא מצאנו כי נתחבר ההסכם פשרה חדש בעקבות הגידול במספר הפרושים בירושלים כפי שנדרש בסעיף ג של ההסכם. לא ידוע לנו גם על ביטול ההסכם באיזה שהוא שלב מאוחר יותר. הרחבת תחומי הפעילות העצמית של הקהילה הפרושית מעבר לקיום בתי-כנסת, בית-מדרש וחברת בקור חולים עצמאית מתרחשת רק בשנת תר"א (1841), כאשר מוקם בית הדין הראשון של הקהילה הפרושית בראשותו של ר' שמואל מסלנט ובשנת תרט"ז (1856) עם היווסד ה'חברה קדישא' של העדה. עם זאת הדיון בסוגיה זו של יחסי הפרושים והספרדים בירושלים מאז שנות השלושים הוא נושא מורכב וראוי לענות בו.

נספח

א] מינויו של ר' שמואל ברנשטיין לגבאי ואמרכל כולל הפרושים¹

למאן דלא קא חזינן קא מברכינן, ושלמא רבא קא מקדמינן, ולשמע אוון שמענו מדותי התרומיות, מבעלי החסדים, עושה חסד לאלפים, נא לשון בקשה יכמרו רחמיו על אחיו ורעיו, כוללינו כוללות אשכנזים, חבורתא קדישתא כנסיא דמתקרי ע"ש רבינו הגאון, גאון תפארת ישראל, נזר הקודש, אור כל העולם, החסיד מוילנא זצוק"ל.² עיניו תחזינה באגרת הכוללות * שבד ידידינו השד"ר המוכ"ו התורני הרבני המפ'

... מדוע קבלו עליהם? הלא בצפת תוב"ב פירקו עול הספרדים מעליהם והם כולל בפני עצמם, ומדוע לא עשו כן גם בעה"ק ירושלם ת"ו, ותועלת גדולה היא בכמה ענינים שיש להם שם כולל בפ"ע [בפני עצמנו] וממילא לא היו צריכים לקבל תקנותיהם — שם, עמ' 57.

- מסמך זה היה כנראה בחבילת מסמכים שכללה את 'אגרת הכוללות' וכתב שדרות' לר' בנימין זאב ב"ר אליעזר. תאריך משוער תקע"ז—תקע"ח.
- כך מתקרא הכולל או בקיצור 'מדרשו של הגאון החסיד מוילנא'. על מקורו ומשמעותו של השם, 'כולל הפרושים' והשימוש בו יוברר בהרחבה במקום אחר.
- 'הכוללות', הוא כתב השליחות הגדול והמפורט ומיועד לכלל המקומות שהשליח צריך היה לעבור בהם. 'אגרת הכולל' הראשונה הידועה לנו היא אגרת תלמידי הגר"א מצפת מ' אדר שני תק"ע שהדפיסה ר' ישראל משקלוב ברוסיה בשנת תקע"א. אברהם יערי (אגרות ארץ-ישראל, ת"א, תש"ג) עמ' 328, השמיט את הכותרת המקורית 'אגרת הכולל' ורשם, במקומה, את הכותרת, 'אגרת תלמידי הגאון מוילנא מצפת'.

תמים דרך וישר לבב, כבוד מזה"ר בנימין זאב וואלף בכ"ר אליעזר מק"ק לובאוונא יצ"ו, ההולך בשליחות מצוה במכתבינו ובחתימת ידינו. שם ישים עין רואה ואוזן שומעת הלחץ והדחק [גדול] ורב כמו שנאמר שם באורך. גם יראה העוללות אשר סבלנו זה ימים ושנים רבות משכנינו הספרדים ש' בהקבצם כעמיר גורנה מכל מדינות אשכנז וינאמו נאם שקר ותרמית לאמור כי גם לנו נותנים. הגיע השעה להתברר ולהתלבן האמת מארץ. ובטוהר לבבו ושלחבת יראתו ותוה"ק [ותורתו הקדושה] ודבקותו במי שחותמו אמת, יתאמץ נא להיות בעזרתינו. ויהי לנו עזר מעיר רבתי עם קהל קדשו, יתקן על העתיד שלא יותן כ"א לנו ויושלח ע"י הגבירים הצדיקים מאזה"ג [מאורות הגדולים] הגוברין דק"ק ווילנא יע"א. וישיגו קבלה מאתנו לנכון. וככה עיכובא יעכב בל יותן לשום אחד מהספרדים ואחרים * כ"א לשלוח ליד הנאמנים המפורסמים בכל המדינות וגם באה"ק.

ויוסף אומץ להמציא תוספות תחבולות על הצדקה הלוז אה"ק כמו במדינתנו דליטא ורייסין. יש מעמידים צדקות בבתי המתנדבים למען בכל עת ישים מזכרת העלוכה הלוז. ובכל השנה כל פרוטה מצטרף לחשבון גדול פיקוח גפשות יקרות. ויש גובים מיחידים פוסקים צדקה מעט מעט. וכן יורה דרך אמת במכתבו הטחור לסביבותיו בכ"מ שדבר קדשו יקובלו.

ומדידן בהורמנתא דמטרוניטא אנחנו ממנים לכת"ר להיות גבאי ואמרכל על אה"ק מכר' ללינו הי"ו, ויהי לנו לאב ולפטרון עומד בשבילינו כי גרים אנחנו ובע"ה רבים למאוד וכל ת"ח יתומים ואלמנות וכל מתיבתא דהכא, ומאתנו מעט היושבים בעה"ק ירושלים * תובב"א בדררא דנפשות אם לא ירחמו עלינו. ולחכם כמותו אין צריך להאריך. ונא יהי בעזרת השד"ר המוכ"ז כי ישר וצדיק בדרכיו הוא. זה שלש שנים שבא לכאן הכרנוהו אנן מתמיד בתוה"ק [ובשכר ?] אמת ויהיו דבריו נשלחים לנו, וישיג מאתנו תמיד תשובות נכונות, ויתקרב עד כמה שנחרקנו מעל אדמתנו. ואנחנו מתפללים בכ"מ [בכל מקום] קדוש וע"ק [ועל קברות] צדיקים, עלי' דמר וסיעתי'. ויקבל שלו' ורב ברכות, כנפשו ונפשות ידידיו הממונים דכולל מדרשו של הגאון וחסיד מוילנא יע"א.

נאם ישראל בעל ס' תקלין חדתינ מעה"ק צפת * ת"ו

ונאם ישראל שמואל בהמנוח המפורסם מוהרר אלי' וצלה"ה מע"ק צפת * ת"ו

נאם יוסף צבי הירש בהרבני מוהרר פייבל כץ זלה"ה * [...]

4 שד"ר זה לא ידוע. ייתכן שהמדובר בר' בנימין זאב מצפת או ר' בנימין מלונדון, אף הוא מצפת, שהיה שד"ר הפרושים במערב אירופה.

5 הכוונה כנראה לחסידים.

6 מכאן שכתב המינני נשלח לאחר חשון תקע"ז, מועד ייסוד הקהילה הפרושית הקטנה בירושלים.

7 היה ראש הכולל בצפת.

8 אינו ידוע משום מקור אחר.

9 מראשי הכולל הפרושי בצפת. שמו מופיע בכמה צורות: יוסף צבי הירש ב"ר אפרים כ"ץ מועזמיר (פרומקין), האמת מארץ תצמח, עמ' 135). צבי הירש מועזמיר (שם, עמ' 145), צבי הירש כ"ץ (שם, שם). הרב המופלג הנגיד המפורסם מו"ה צבי הירש במו"ה אפרים כ"ץ (פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 171).

ב] מכתב מרבי שמואל ברנשטיין מאמשטרדם
להנהגת הפרושים בארץ-ישראל

מנחם מענדל נ"י מעה"ק ירושלים תוב"ב¹
נפתלי² [ישראל] במהר"ש מק"ק שקלאוו בעה"מ ס' תקלין חדתינ מעה"ק צפת
צ"ה בהרבני מו' אורי פייביש מוזומיר³
יחיאל ב"ר א"ש [?] פייבש⁴ שד"ר מעה"ק צפת
נח ב"ר דוד⁵ זאב וואלף ב"ר משה⁶ יצחק ב"ר צבי⁷

אנכי הרוואה כי החכמים היושבים ראשונה בצפת צועקים בקול מר אל אחיהם כי בצרה גדולה נתונים. לא נשאר בידם מאומה לשלם חובותם ולכלכל נפשם ונתקיים ד' [דברים] וחי' [וחתימת ידם] עפ"י גדולי ישראל בק"ק ווילנא, וביחוד כ' אלי ובפיהם מלאו לאמר כי כל הנדבות אשר ירימו שלוחי א"י היוצאים בכל שנה לא יתנו מאומה לבני אשכנזים היושבים בערי א"י, וע"כ בני ארץ פולין גמרו וקיימו וקבלו ע"נ [על נפשם] כי כל הנדבות אשר יתנדבו לשם א"י לא ינתן עוד כ"א לבני אשכנזים, וכן עשו אחריהם בכל מקומות מושבות ב"י אשר עברו עליהם שד"ר לתת להם מקופות א"י כחלקם. כן היתה דעתנו בתחלה כי כל הנדבות אשר ירימו שלוחי א"י בכלל בין מאשכנזים בין מספרדים לכולם ינתן חלקם כפי ערך מכסת נפשות [...]. לחלקם, אך גדולי ישראל יצ"ו היודעים צרת אחינו האשכנזים יושבי צפת תוב"ב כי העלם יעלימו עיניהם אחיהם הספרדים מתת מאומה לאחינו האשכנזים.

ע"כ [על כן] א' [אמרנו] וענינו כי גם אנחנו נעשה כאשר עשו גדולי ישראל אשר בארצות פולין ואשכנז לתת מקופות א"י [...] [...] כאשר יעלה על חלקו. אך לבלתי עשות עול במשפט ולבלתי יועקו חכמי לב גדולי ישראל חכמי הספרדים, כי עשינו עמהם שלא כדין וגזילת עניים בביתנו במעלנו מעל בשלות ידינו בקודש, כי גמרנו הדין שלא בפניהם א' [אמרנו] להניח מקצת בקופת א"י עד כי יבורר הד' [הדבר] אלינו אחר [...].

1 ר' מ"מ משקלוב, ראש הכולל המאוחד, כבר התיישב בירושלים. מכאן שהמכתב הוא מן התקופה שלאחר חשון תקצ"ו.

2 ישראל משקלוב. הרב ברנשטיין לא פענח נכון את חתימתו. כאשר מחברים בכתב יד את האותיות 'ו' מקבלים את הצירוף נפ'. ראה חתימתו של ר' ישראל משקלוב בספרי, בשליתות ירושלים, עמ' 99.

3 ראה הערה מס' 9 בתעודה א.

4 המטינר יוסף וולף מספר ביומנו מיום 13 לספטמבר 1821 כי פגש באלכסנדריה יהודי ירושלמי כבן 70 ושמו ר' יחיאל ב"ר פייביש שמוצאו מן העיר שקלוב. ר' יחיאל, על-פי וולף, 'מחכה למשיח' בירושלים ולעג לנסינותיו של וולף להטקיף ליהודים את האמונה בישו. 'לא תצליח להעביר על דתו אף יהודי בירושלים' אמר לו ר' יחיאל ב"ר פייביש, 1700' שנה דחו היהודים את האמונה בישו למרות הסבל שעברו ולא יקבלוהו עכשיו'. — Jewish Expositor, London, p. 114, 1822. שמו כשד"ר מופיע גם ברשימות שהעתיק פרומקין מפנקס צפת. פרומקין, האמת מארץ תצמח, עמ' 143.

5 לא ידוע לנו משום מקור אחר.

6 לא ברור מיהו.

7 מראשי הכולל הפרושי בצפת. מוזכר כמה פעמים במקורות. פרומקין, האמת מארץ תצמח, עמ' 143. וכן אצל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ג עמ' 171, כיצחק ב"ר הירש שפירא.

היטב כי כל השלוחים היוצאים בכל ערי ישראל יביאו אתם עמם מכתביהם החומים גם מחכמי אשכנזים אשר בתוכם, או יביאו מאתם כתב כי נעשה הכל כתורה בחשבון צדק כי ינתן להם חלקם כראוי אחר תשלומי החובות והמסים המגיעים לכולל. אך אם גם באלה לא ישמעו לקולנו או כל אשר יורם ויונדב לא"י לא ינתן עוד כ"א לאחינו האשכנזים היושבים בא"י תוב"ב.

ג] פשרת אמשטרדם תקפ"ב

עשו¹

עמי

בינו

על אודות דין דברים שנתהוו בין הני תרי שדר"מ מעה"ק ירושלם תוב"ב: ה"ה מעלת החכם השלם והכולל כמהר"ר יוסף דוד עייאש נרו שדר"מ מק"ק ספרדים הי"ו שבעה"ק הנו' ת"ו, ומעלת החכם השלם והכולל כמהר"ר אברהם שלמה זלמן בן מהר"ר יעקב נרו שדר"מ מק"ק אשכנזים הי"ו שבעה"ק הנו' ת"ו, אשר שניהם באו אלינו פקידי ומשגיחי ערי הקדש תוב"ב קק"א² פה יע"א. וטענו טענותיהם להיות כהם יפה לתבוע חלק עה"ק ירושלם ת"ו מדמי קופות א"י שבק"ק אשכנזים יע"א בכל מדינות אשכנז, דהיינו מע' השדר"ר הנו"ל ראשון כבר גבה בכמה וכמה ק"ק דרך נסיעתו במדינות אשכנז ככל המפורש בפנקסו שבידו, ועוד עמד לגבות פה העירה בק"ק אכשויים [אשכנזים] מקופת א"י. וכן רצה לגבות עוד בשאר ק"ק אשכנזיות הנשארות — ומע' השדר"ר הנו"ל שני יצא, לטעון נגדו כי הדמים מגיעים לו ולא לו כי זולת זה אין להם משען לחם ומשען מים לאחינו בני ישראל האשכנזים שבעה"ק הנו' ת"ו. ולעומתו טען מע' השדר"ר הראשון הנו"ל כי פרי השליחיות לא ניתן להאכל כי אם עשרה למאה מהסך הנשאר אחרי נכוי ההוצאות וחלק השליח יותן לקופת הת"ח שבעה"ק הנו' ת"ו להחלק בין כל הת"ח שבתוכה הרשומים בפנקס החלוקות שביד גבאי קופת ת"ח, וכל השאר יבוא בכיס הכולל לצרכי העיר לפרעון מסים וארגוניות, תמידים ומוספים, ורבית וסלוקי הבע"ח. וזה מתווק יישוב עה"ק ת"ו ובזה יד כולם שזה לטובה.

ומע' השדר"ר השני הנו"ל שכנגדו טען כי טענה זו אינה סותרת לטענתו הקודמת כי מלבד המעשר הנו' יש להם למע' ת"ח הספרדים הי"ו ספוקים מת"י ישיבות ייב"צ³ הקבועות בעה"ק ירו' ת"ו, אשר זה יוצא וזה נכנס בה, הן מצד ירושה הן מצד קרוב הדעת לראשי הישיבות, ובר מן דין נפיש להו למע' ת"ח הספרדים הי"ו אחי ומרחמי באה"ק וסביבותיה מבני עירם וארץ מולדתם, וכל זה אין להם לת"ח האשכנזים הי"ו כי מארץ רחוקה באו להם ואין להם סעד וסמך כי אם הבא לידם מארץ מולדתם מדינת פולין יע"א אך לסבת מעוט השפע וגלגל החוסר בעוה"ר במדינת פולין נתמעטה הכנסתם, והוצאותיהם נתברכו כי לא יוכלו להעלים עין מאחיהם האשכנזים העניים יושבי עה"ק ת"ו השואלים ללחם ופורש אין להם, ומתוך כך השתרגו עלו על צוארם חובות רבות אשר נתחייבה כוללת ק"ק האשכנזים יע"א ולא מצאו מנוח לא לפרוע החובות ולא לכדי מחיתם.

1 בעזרת ה' נעשה ונצלית, עורי מעם ה' עושה שמים וארץ.

2 קהל קדוש אמשטרדם.

3 ייכנו בצדק.

ואי משום החזקת יישוב עה"ק ת"ו שטען מעל' השד"ר שכנגדו, מלבד מה שיש לפקפק בדבריו כהייתן, שני תשובות בדבר: א) הנה הגם חוץ משליחות ערי אשכנז עוד כמה שליחיות בעה"ק ת"ו לכמה ערים ומדינות הנעולות כולם בפני ק"ק האשכנזים הי"ו, והמורם מהם יעלה להחזקת יישוב עה"ק ת"ו; ב) הלא גם על האשכנזים הי"ו יחולו תקנות הקבועות בעה"ק יר' ת"ו לפרוע כרגא דמלאכא ודמי קבורה וירושות ועובונות כנהוג לטול מן מע' הספרדים, כן נוטל פקיד העיר מן האשכנזים, ואפי' הת"ח האשכנזים אינם פטורים מכרגא דמלאכא וכבר יצאו בזה ידי חובת החזקת יישוב עה"ק: על כן הם תובעים דמי הקופות שבערי מדינות אשכנז יע"א להחיות את נפשם—וכנגדו טען מע' השד"ר הראשון הנז"ל שאין כחם יפה לתבוע דמי הקופות האלה כי הוא בא בכת חזקת המנהג שבכל גלילות ערי אשכנז יע"א לתת דמי הקופות לשלוחי כוללות מע' הספרדים הי"ו.

ומע' השד"ר השני הנז"ל טען שהוא בא בחזקה קדומה מזאת מלפנים בישראל, כל ראשי גלילות ערי אשכנז יע"א לא ה' שולחים דמי הקופות ונדרים ונדבות כי אם לק"ק אשכנזים שבעה"ק ת"ו כמבואר בספר שפת אמת, וחוץ מזה כל הק"ק המפורסמות שבמדינות אשכנז יע"א גילו דעתם בנתינת הדמים זאת מלפנים למע' שלוחי כוללות הספרדים הי"ו, כי חלק כחלק יאכלו כספרדים כאשכנזים, ולא אדעתא דהכי נתנו הדמים ההם, כי לא יהי' לאשכנזים הי"ו במה להחיות נפשם—ועוד האריכו למענית טענותיהם זה בכה וזה בכה זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי.

ואנחנו פקידי ומשגיחי ערי הקדש תובב"א ראה ראינו את אשר תצא מזה, כי ראשי הק"ק אשכנזים שבכל הגלילות האלה יגזרו אומר לתת מהיום והלאה כל דמי קופות א"י וכל הנידר ונידב לק"ק אשכנזים שבעה"ק דוקא ויקפתו לגמרי טובת כו' מע' הספרדים שבעה"ק ת"ו ממדינות האלה, והדבר הזה ירע בעיני מע' הספרדים שבעה"ק ת"ו ויגרום ח"ו מחלוקת ופרוד לבבות בעה"ק ת"ו, ופן תצא אש ומצאה ת"ו—גם בעינינו ראינו ובאזינו שמענו מה שכתבו בשכבר מעלת הגבירים פו"מ דקהליתנו ק"ק אשכנזים יע"א בענין זה למע' השרים המפוראים פקידי ומשגיחי א"י ת"ו שבע"ת קושטא יע"א, וכן מה שאמרו מע' הפו"מ יצ"ו כעת עתה שלא יתנו הדמים רק לק"ק אשכנזים שבעה"ק ת"ו, וכן שמענו מגלילות אחרות ומראשי ק"ק רשומות ה"י, ששלחו מעות לידינו בתנאי שלא לתת לכסף מוצא ליד כו' מע' הספרדים הי"ו, עד נדע באמת ובצדק טיב מעמד מע' האשכנזי הי"ו ויתר ממה שכתוב כאן מפורש יצא במכתבם אלינו.

הנה כי כן ראינו אנחנו פקידי ומשגיחי ערי הקדש ת"ו להכניס את עצמנו בדבר הזה בכח המסור בידינו מכבוד מעלת הרבנים המובהקים חכמי ומנהיגי עה"ק ת"ו, ומכבוד מעלת שרי יהודה וישראל פקידי ומשגיחי ערי הקדש ת"ו שבע"ת קושטא יע"א, למצוא פשר דבר פשרה שיש בה שלום לכל אחינו בני ישראל יושבי עיר הקדש יר' ת"ו מע' הספרדים הי"ו ומע' האשכנזים הי"ו מלתא דשויא לתרווייהו, בין על העבר בין על העתיד, ובפשרת זו שהצענו לפני מעלת שני השדר"ם הנז' נתרצו שניהם ברצון טוב ובנפש חפצה בלי שום אוגוס והכרח כלל, וכתבנו כל זה בספר לאות אמת ולראי' ברורה שזאת היא הפשרה שהמצאנו ושנתרצו בה לקיים כל הכתוב.

א. שמעלת השד"ר כמהר"ר יוסף דוד עייאש הי"ו יזכה לטובת משלחיו מע' כוללות הספרדים שבעה"ק יר' ת"ו בדמים שכבר גבה ובאו לידו ממש מק"ק אשכנזים יע"א. אפס מה שלא בא לידו כבר יזכה בו מע' השד"ר כמהר"ר אברהם שלמה זלמן הנו"ל לטובת משלחיו מע' ק"ק אשכנזים שבעה"ק יר' ת"ו, וכל כסף הקדשים המגיע לעה"ק הנו"ל ת"ו הנמצא בכל גלילות ערי אשכנז, והיינו בכל ק"ק אשכנזים שבמדינתנו ובמדינות אשכנז, צרפת ואנגלטירה יע"א, יזכה במ' השד"ר כמהר"ר אש"י הי"ו הנו", ולא לבד הנמצא עתה כי גם כל הכנסות הקופות א"י שבק"ק אשכנזים שבמדינות הנו"ל עד סוף שנה זו שנת התקפ"ב ליצירה וגם הנדבה החדשה הנעשית כעת ע"י כבוד הרב הגאון הגדול אב"ד ור"מ דק"ק לונדון והמדינה יע"א גר"ו, כל מה שיגיע ממנה לחלק עה"ק יר' עד סוף שנה זו שנת התקפ"ב ליצירה, יזכה בה השד"ר כמהר"ר אש"י הנו"ל לטובת משלחיו ולא יהי' לא למע' השד"ר כמהר"ר יוסף דוד עייאש גר"ו הנו"ל ולא למע' כ"ר הספרדים דבעה"ק יר' ת"ו שום טענה ותביעה על כל האמור. אכן בפירוש התנה מע' השד"ר כמהר"ר יד"ע הנו"ל נ"י, שאם הי' איזה תנאי בדבר הנדבה החדשה בין רבני חכמי ומנהיגי עה"ק יר' ת"ו ובין השד"ר כמהר"ר אש"י הנו"ל נ"י טרם צאתו מעה"ק יר' ת"ו שיגיע חלק ממנה לכ" עה"ק מע' הספרדים הי"ו וזכות זו איננו מוחל לו בזה, אבל אם לא הי' שום תנאי ביניהם בזה, אזי מוחל לו לטובת משלחיו כל זכויות שיש לעה"ק הנו"ל בכל מדינות הנו"ל עד סוף שנה זו כנוצר. ושבה והיתה לבאר שהזכות הניתן בזה להשד"ר כמהר"ר אברהם שלמה זלמן גר"ו לגבות כל דמי הכנסות קופות עה"ק יר' ת"ו ע"ס שנה זו, אם יתאחד השד"ר הנו"ל במעשהו, יוכל לגבותו גם אחר תשלום השנה הזאת. אך התנאי הוא שעכ"פ לא יגבה מדמי הקופות יותר, כי אם הנכנס בה או המגיע לה עד סוף שנה זו, וכל המגיע לה מתחלת שנת התקפ"ג ליצירה ואילך לא יגבה השד"ר כמהר"ר אש"י הנו"ל כי אם יונח לחשבון שליחות שלהבא המבואר להלן משפטו והלכתו.

ב. שמעלת השד"ר כמהר"ר יוסף דוד עייאש נ"י ימסור מעתה כל כחו המסור בידו ממע' הרבנים המובהקים חכמי ופקידי ומנהיגי עה"ק יר' ת"ו לשליחות ערי אשכנז ליד מע' השד"ר כמהר"ר אברהם שלמה זלמן גר"ו, וכתב הכוללת וכל הכתבים שבידו לק"ק אשכנזיות יע"א. גם יתן בידו העתק הרשאתו לשליחות זה, ובכח הרשאתו יתן ג"כ שטר הרשאה בתחיתת ידו למע' השד"ר כמהר"ר אש"י גר"ו הנו"ל. ומעתה ומעכשיו יסלק השד"ר כמהר"ר יוסף דוד עייאש גר"ו בכח הרשאתו כל מין זכות וטענת כסף ושזה כסף כל מה שהיה יכול מעלת השד"ר הנו"ל לתבוע בכל ק"ק אשכנזים שבמדינות הנו"ל מזאת מלפנים מכל השנים שעברו ועד תשלום שנה זו התקפ"ב ליצירה בין מן הכלל בין מן הפרט, את הכל יסלק למע' השד"ר כמהר"ר אש"י הנו"ל, שיהי' כחו יפה לתבוע ולגבות הכל בכל ק"ק אשכנזים שבמדינות הנו"ל ומעתה לא יכול מע' השד"ר כמהר"ר יוסף דוד עייאש גר"ו הנו"ל מעתה ועד שובו לחט"ר לש"ס בתוככי ירושלם עה"ק ת"ו לגבות שום מעות קופת עה"ק יר' ת"ו שבק"ק אשכנזים באיזה מקום שיהי', חוץ ממה שיתן לו לכבודו דרך הלוכו בנסעו מפה לשוב לביתו בעה"ק ת"ו, מה שאינו בא מקופת א"י ת"ו, אבל כל הבא מקופת א"י וכל הניתן לשם שליחות עה"ק יר' ת"ו, הכל מסור ומוחל ויגיע ליד מע' השד"ר כמהר"ר אברהם שלמה זלמן גר"ו הנו"ל.

ג. שמע' השד"ר כמהר"ר אברהם שלמה זלמן גר"ו הנו"ל יסלק נגד כל האמור לידינו

פקידי ומשגיחי ערי הקדש תוב"ב סך אלף ושש מאות פלורין מעות האללנדיא, אשר יעלה ויבוא ויגיע למעלת כוללות הספרדים שבעה"ק ירו' ת"ו, דהיינו חמש מאות פלורין יומסרו מדינו בשעת חיתום השטר הלו ליד מע' השד"ר כמהר"ר יוסף דוד עייאש נרו והסך הנשאר, שהוא אלף ומאה פלורין, יעלו מאתנו למעלת השרים המפוארים פקידי ומשגיחי ערי הקדש תוב"ב שבע"ת קושטא יע"א הי"ו.

ד. שמע' השד"ר כמהר"ר אש"ו נרו הנז' יחזיר למע' חכמי פקידי ומנהיגי הספרדים דבעה"ק ירו' ת"ו הפנסק וכתב הכוללת, והעתק הרשאה, ושטר הרשאה שמסר לידו מע' השד"ר כמהר"ר יד"ע נרו הנז' ככתבו למעלה בסי' ב'.

ה. כל אלה תנאים המבוארים בארבעה סימנים האמורים הם על העבר, מזאת מלפנים ועד סוף שנה זו התקפ"ב ליצירה, ועל העתיד זאת תורת מעות א"י השייך לעה"ק ירו' בכל גלילות וערי המדינות הנז"ל מתחלת שנת תהקפ"ג ליצירה, ואילך: מזמן לזמן יבוא שליח דשלו מתם רבני ומנהיגי ופקידי כו' עה"ק הספרדים הי"ו בצירוף רבני ומנהיגי ק"ק אשכנזים הי"ו דבעה"ק ירו' ת"ו ומכל כסף גבייתו אחרי נכזי ההוצאות ינכה חומש לשכר טרחתו, והנשאר יתחלק בין כוללת ק"ק ספרדים ובין ק"ק אשכנזים הי"ו דבעה"ק ירו' ת"ו דהיינו המחצה למע' ק"ק ספרדים הי"ו, והמחצה למע' ק"ק אשכנזים הי"ו, המחצה שיגיע למע' ק"ק ספרדים הי"ו יותן המעשר לקופת ת"ח שבעה"ק ירו' ת"ו. אולם כל זה בתנאי קודם למעשה שיהנו הת"ח אשכנזים שבעה"ק הנז' בכל דבר הנאה כוללית שיש להם למע' הת"ח ספרדים שבעה"ק הנז', כגון בפטור המסים וארנוניות וכרגא דמלכא הקבוע אקרקפתא דגברי, ובחלוקה דרבנן שמחלקים חכמי ופקידי קופת הת"ח, דדומה לזה מה ששולחים הת"ח ללמוד כל ו' ימים בבית האבל וכיוצא בזה, ככל דבר דמטי להו הנאה לת"ח מיד גבאי קופת הת"ח יהנו ממנו ג"כ הת"ח אשכנזים הי"ו; ועל סמך תנאי זה הכפול כתנאי בני גד ובני ראובן נתונים נתונים המחצה האמור הן תשע הידות לקופת הכולל הן המעשר לקופת מע' הת"ח הי"ו.

ו. השליח שישתלח מעה"ק ירושלם ת"ו כאמור, יהי רצוי ומקובל למע' רבני חכמי ומנהיגי ק"ק ספרדים הי"ו וק"ק האשכנזים הי"ו. וכמה יודע, באשר יהי בידו שטר הרשאה וכתב הכוללת וכיוצא בזה כל כתבי אשר בידו בענין שליחותו חתומים עליהם רבני חכמי ומנהיגי שני הק"ק הנז', ושטר ההרשאה תהי' מאושרת ומקוימת גם מכבוד מע' השרים המפוארים פקידי ומשגיחי ערי הקדש ת"ו דבמתא קושטא יע"א, ואם יבוא שליח למדינות הנז"ל בשם שליח הכולל וזלת שיהי' כל האמור בידו, יהי' מי שיהי' הן ספרדי הן אשכנזי, ידיע להוי שאיננו שליח אמתי ובהודע הדברים האלה לראשי הק"ק לא יקבלוהו לשליח בשום מקום ולא יתנו לו כלום לא מן הכלל ולא מן הפרט, גם יזהר כל שליח אשר יבוא להבא אי"ה מעה"ק ירו' ת"ו להוליד לעה"ק בשוכו לחטול"ש פנסק גביית שליחותו, להראותו בעה"ק ת"ו לפני כבוד הרבנים והחכמים משלחיו הי"ו וליקח מהם תת"י באותו פנסק שקיבלה כל ק"ק וק"ק המגיע לה בלי מגרעת, והשליח הבא אחריו למדינות הנז"ל יביא אתו עמו הפנסק הקודם למען דעת כי שליח אמתי הוא ובלתי זאת לא יאמינו בו, חוץ אם יביא כתב ראי' מרבני חכמי ומנהיגי ק"ק ספרדים הי"ו וק"ק אשכנזים הי"ו כי לסבה ידוע להם אין בידו הפנסק הנז' אכן שליחותו נאמנה.

ז. בכלל האמור בסי' ה' הוא כל מה שיגבה השליח בכל אלה המדינות הנז"ל ממצות קופות א"י או מגדבת יחידים לעה"ק ירו' ת"ו סתם אבל הנידר והנידב מיחדי סגולה בפרטות לשם ת"ח אשכנזים בשמותם לגולגולתם במקום מושבותם באה"ק ת"ו, אינו

נכנס בכלל מעות השליחות המבואר דינו בס"ה והרי זה עולה ליד מי שנידר לו לשמו. כל האמור בכל אלה שבעה סימנים מצאנו אנהנו פקידי ומשגיחי ערי הקדש ת"ו הנכון, על האמת ועל השלום, לטובת שני הצדדים גם יחד, ולתמוך עמוד השלום בעה"ק ירושלם תוב"ב ובכל האמור נתפשרו ונתרצו מעלת שני השדר"מ במעמד שלשתנו פקומ"ש עה"ק ת"ו הבאים על החתום בצרוף מע' שני השדר"מ הנו"ל. ובכל הנוגע אל העבר וע"ס שנתנו זו קבלו שני השדר"מ עליהם לאשר ולקיים את כל הכתוב ושלא לשנות מכל האמור כלל ועיקר. ובמה שנוגע אל להבא מש' התקפ"ג ואילך קבלו עליהם וגם על מעלת משלחיהם רבני חכמי פקידי ומנהיגי ק"ק ספרדים הי"ו וק"ק אשכנזים הי"ו לאשר ולקיים את כל הנו"ל ולהיות עושים כן לדורות הבאים אחריהם בלי שנוי ומגרעת כלל ועיקר. וכך נעשה וכך נגמר בין מעלת שני השדר"מ הנו"ל, בפנינו פקומ"ש עה"ק ת"ו בקגו"ש במדל"ב שנקינו מידם לאשר ולקיים את כל הכתוב דלא וכו' ודלא וכו' בבטול וכו' ובפיסול וכו', לדעת הרשב"א זלה"ה, ולא יבוטל וכו', ולא יפוטל וכו', וחו' ותו' וכו' כחו' וכו'. ותהא ח"י⁹ מעידה עלינו כמאה עדים

ועד"א¹⁰ חתמנו שמונתנו פה אמשטרדם יע"א, היום יום ב' עשרים לחודש שבט משנת חמשת אלפים וחמש מאות ושמונים ושתיים ליצירה. והכל שריר ובריר ואמת ויציב ונכון וקים.

יוסף דוד עייאש ס"ט

נאום אברהם שלמה ולמן בא"א מוהר"ר יעקב זלה"ה אשכנזי שד"ר מירושלים תובב"א פקידי ומשגיחי ערי הקדש תובב"א יחידי ק"ק אשכנזים באמשטרדם יע"א הק' צבי הירשל בלאאמ"ו הרב מ' אברהם משה לעהרן זצלה"ה הק' אברהם בהמנות כהר"ר אהרן פרינץ זצ"ל מאלקאמר הק' ולמן בן כ"ה יהודא בער רובענס יצ"ו

דברי כבוד הרב הגאון הגדול אב"ד ור"מ בק"ק אשכנזים באמשטרדם יע"א¹¹ אנכי תרואה הכח והרשאה אשר ביד מעלת פקידי ומשגיחי ארץ ישראל תובב"א שבהקלתנו ק"ק אשכנזים יע"א ובפרט כח והרשאה שיש בידם מכר' עה"ק ירושלם ת"ו בשטר הרשאה נכתבת בכל תוקף ועוז כדו"ד¹² תוה"ק מחדש כסלו ה' תק"ע ליצירה, מהני שלוחא דרחמנא מעה"ק ירושלם ת"ו, ה"ה הרב החכם השלם והכולל כמהר"ר יעקב דוד יקותיאל הכהן רפאפורט גר"י, ומשנהו החכם השלם כמהר"ר רפאל יעקב מאטאלון ס"ט אשר באו בעת ההיא פה הק"ק יע"א, כתובה ותחומה ניתנה לשם ה"ה מוהר"ר יצחק איצק במר"י נסע ברייטבארט הנק' גוטאינדע וה"ה כהר"ר אברהם כהר"ר אהרן פרינץ מאלקמאהר יצ"ו וה"ה כהר"ר צבי הירשל במו"ה משה לעהרן יצ"ו ושם כתוב לאמר הכל [—] עבר ועתיד מעלת הנו"ל שלשתם יחד וכל אחד בפני עצמו המה יהי מורשי דידן בעד כו'

7 בקניין גמור ושלם, במנא דמכשר למקניה בית.

8 וחוק ותוקף.

9 חתימת ידינו.

10 ועל דבר אמת.

11 דברי התמיכה של הרב ברנשטיין בפשרת הפקוא"מ כוללים ציטוטים משלוש תעודות לתולדות היחסים בין הכוללים בארץ-ישראל וארגון הפקוא"מ.

12 כדת ודין.

עה"ק ירו' ת"ן, בהרשאתנו זאת בכח המסור בידינו, בהרשאתנו מכו' עה"ק ירו' ת"ו כנו'. ומעתה ומעכשיו שמנו את יד מע' מורשי דידן הנ"ל לשלשתם יחד וכ"א¹³ בפני עצמו כידינו, ופיהם כפינו, ודבורם כדבורנו, ותביעתם כתביעתנו, וטענתם כטענתנו, ומחילתם כמחילתנו, ופשרתם כפשרתנו וכו' וכו', מבלי שנוכל לומר לתקוני שדרנו יתכן ולא לעזותי וכו' וכו', באופן שיד מע' המורשים הנ"ל על העליונה לעמוד לשב"ק¹⁴ וכו' עד כי יבא מורה צדק¹⁵ ונתקיים השטר הנז' בכתב יד מור"ח¹⁶ הגאון המפור' מוהר"ר יעקב משה וצללה"ה אב"ד ור"מ דקהלתנו קק"א יע"א בחדש אדר התק"ע ליצירה. ועוד נתחזק שטר הרשאה הנז' החדש כסלו התקע"ג ליצירה בכתב וחתם ידי מע' השדר"מ מכו' עה"ק ירו' ת"ו ת"ה הרב תחם השלם והכולל כמהר"ר יצחק בן רבי גר"ו בכח הרשאתו מרבני וגאוני עה"ק ירו' ת"ו.¹⁷

ושוב נתאמץ מעשה שלשה שדר"מ הנז' במכתב השרים המפוארים מע' פקיד ומשגיחי ערי הקדש ת"ו בע"ת קושטנטינא יע"א בח' ניסן התקע"ד ליצירה ושם נאמר עוד: 'הנה זה כתב ידינו והחומים מטה בכח המסור בידינו מרבני ופקידי ערי קדש ת"ו, הנה מעכשיו אנחנו נותנים ביד רום מעלתם כח ורשות ושליטה לעשות בכל עסקי ועניני עה"ק ירו' ת"ו כאלו נעשה ונגמר על יד בית דין הגדול שבירושלים ת"ו, והכל כאלו נעשה ונגמר על ידינו ממש, ואנש לא ימחא בידם מן יומא דגן ולעלם'¹⁸ ואחרי עלה למרום הפקיד ומשגיחי ומורשה הראשון הנז'ל, ה"ה הגביר הרבני מוהר"ר יצחק איציק גוטאינדע וצ"ל וחל"ש¹⁹ כתבו מע' השרים המפוארים פקיד ומשגיחי א"י ת"ו שבע"ת קושטא בחדש כסלו דהאי שתא למעלת שני פקיד ומשגיחי א"י פה הקק"א הנז'ל: 'עוד אנחנו כופלים דברינו אשר כבר כתבנו אותם פעמים רבות והוא שכתבינו זה בחתימותינו תהי' לעדה ולראי' ביד כת"ר ה"י, איך אנחנו מרשים אתכם הרשאה גמורה לשתף עמכם ולמנות פקיד עוזר אתכם בעבודת הקודש פקידת א"י תוב"ב לכל מי שיוכשר בעיניכם, וכחכם ככחינו, ופיכם כפינו ועשייתכם כעשייתנו, ואנש לא ימחא בידכם מעתה ועד עולם.²⁰

ובכן בחרו מע' שני פקומ"ש א"י ת"ו הנז'ל למעלה הגביר הרבני כהר"ר זלמן בהר"ר יהודה בער רובענס יצ"ו, ושתפו אותו עמהם ומנו גם אותו לפקומ"ש א"י בכל הכח האמור.

13 וכל אחד.

14 לשני בקודש.

15 שני השדר"מ הירושלים יצאו בחדש אייר תקס"ו מירושלים. בדרכם לאירופה המערבית עברו בקושטא וקיבלו אישור על שליחותם. יערי, שלוחי א"י, עמ' 564, 704. בהגיעם לאמסטרדם נתועדו עם ר' צבי הירש לעהרן הצעיר שסייע בידם. בעת שהותם באמסטרדם קיבלו את המלצתו של איש ירושלים אחר, ר' רפאל משה מיוחס בכ"ר שמואל, למנות את רצ"ה לעהרן וחבריו לתפקיד פקיד ירושלים באמסטרדם. ריבלין, אגרות הפקוא"מ, א, עמ' 202.

16 מורי חמי.

17 השדר"ר ר' יצחק בן-רובי הגיע לאמסטרדם בכסלו תקע"ג וצירף חתימתו למינוי של השדר"מ משנת תקע"ע. העתק כתב ההרשאה של ר' יצחק בן-רובי מצוי בידי (מקוה אני לפרסמו אי"ה יחד עם כתבי מינוי אחרים של הפקוא"מ) וממנו משתמע כי הרשאתו היא אישית ולא בשם שלוחיו, רבני ירושלים. יש לדייק, איפוא, בדברים שלפנינו, שגם מהם אין משתמעת הרשאה ישירה של רבני ירושלים לפקוא"מ.

18 דק, הרשאת פקיד ארץ-ישראל בקושטא היא בשמם של רבני ירושלים.

19 והיים לישראל שבק.

20 כאשר נפטר אחד מחברי הפקוא"מ, דרשו הפקוא"מ כתב מינוי לחבר החדש ולעיתים לכל החברה כולה.

ומע' הגביר הרבני הגו' קבל עבודת הקדש עליו, והחוט המשוש יעמוד עד עמוד הכהן לאורים.

מכל הלין ראיתי כי יפה כח מעלת פקיד ומשגיח א"י ת"ו שבקהלתנו ק"ק אשכנזים יע"א לכנס בדבר ההפרשות האמור בשטרא דגא להמציא פשר דבר, ושמתי עיני ולבי על הצעת דבריהם אחרי סדור טענות מע' שני השדר"מ הי"ו, הטיבו את אשר דברו ובאמת, אמרו מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם, אשר כן עשו לטובת כל עה"ק ירושלם ת"ו, ההפשרה הנעשית בחכמת לב מע' פקומ"ש הגו' ראיתי כי את כל עשו על פי הצדק והיושר, בין על העבר בין על העתיד, על כן אף ידי תכון על כל האמור לקיים כל מעשה חכמים אשר נעשה בוה, ובפרט מה שנאמר בתנאי החמישי, אולם וכו' וכו', כן יקום כן יהי לדורות עולם, לבלתי ישונה ולא יגרע דבר מכל האמור בוה.

ולחיות לאות אמת ולראי' ולאשר ולקיים חת"י מעלת הגי תרי שדר"מ מעה"ק ירושלם ת"ו דחתימי בעמוד הקודם בחיתום השטר וגם חת"י מע' פקומ"ש א"י ת"ו פה הקק"א דחתימי עמהון דכולהו איברירו לי דהוו חתימת ידיהון ממש, באתי על החתום היום יום ויו עש"ק כ"ד לחודש שבט שנת התקפ"ב לפ"ג.

שמואל הק' חופק"ק קהל אשכנזים אשר באמשטרדם והמדינות יע"א

בבית ובדפוס כ' דוד בן המנוח כהר"ר יעקב פרופס כ"ץ וצ"ל פינקעביהרט No. 157. באמשטרדם

ד] הפשרה שנעשה בין הספרדים והאשכנזים בירושלים תקפ"ה
בס"ט ובשעת ברכה והצלחה והשקט ובטחה, ובשם ה' נעשה ונצליח, וחפץ ה' בידינו יצליח, כיר"א.

להיות כי מזה ימים ושנים כן באו מעלת אשכנזים יצ"ו אשר אינם מכת החסידים¹ לשכון כבוד בארצנו פה עה"ק ירושלים תובב"א, ולהיותם יודעים מעלת אשכנזים הגו"ל יצ"ו כי ישיבת הכרך קשה בלי פוזר ממון רב לאילי הארץ, קבועות מדי שנה בשנה, ולמושל העיר המתחדש בכל עת. וזולת זה לא היה יכולת לשום יאודי לדור פה עה"ק תוב"ב אפילו דירת עראי כל שכן דירת קבע, כי על כן קראו אותנו מעלת אשכנזים הגו"ל יצ"ו לשלום ולהשתתף עמנו בסיוע ההוצאות בעבור תהיה קיום והעמדה לשבת בארץ. ויען עברו איזה הפרשיות בענין הסיוע הזאת, אי לזאת מפני אהבת השלום שלא ירבו מחלוקות בישראל ולהיות לאחדים באהבה ואחתה שלום וריעות נכנסו מתוכי השלום ונתפשרנו עמם עפ"י² האופנים המבוארים לקמן:

זה יצא ראשונה מן היום והלאה כל מי מאשכנזים שיבא לפה עה"ק תוב"ב בין מח"ל ובין משאר ערי א"י תוב"ב, בין לזיהרא³ ובין לדור פה עה"ק תוב"ב, בין איש או אשה מחויב לתת הג'אפר⁴ וההסכמה הכתובה אצלנו כידוע.
ב' כל מי מאשכנזים שיבא לדור פה עה"ק תוב"ב מאיזה מקום שיהיה צריך להתפשר

- 1 השימוש במושג הגנאי 'כת' במסמך רשמי עליו חתומים גם רבני הספרדים מצביע על התמדת המאבק של המתנגדים בחסידים. על כך אעמיד אי"ה בהרחבה במקום אחר.
- 2 על"פי.
- 3 עלייה לקברי צדיקים.

עם כוללות עה"ק הנו' בעד פטור דמי קבורה, כפי ההסכמות הנהוגות בספרדים יצ"ו. ואם איש עני הוא ותלמיד חכם ואין ידו משגת להתפשר בעד פטור דמי קבורה, אזי לאחר פטירתו ליקח כל עובדו כפי הידוע אצלינו. ואם יעלה ברצון האורת הבא לדור פה עה"ק להתפשר גם בעד טילוק ירושה או מחוייבים אנו לכל הבאים לשרת בקדש להתפשר עמו כפי ראות רבני וחכמי וממוני הספרדים יצ"ו ורבני וממוני האשכנזים יצ"ו הח"מ, ואם היו יהיה שלא יצא [ירצה] האורח הבא להתפשר עמנו כאמור, אזי לאחר פטירתו כשניקה כל עובדו כפי ההסכמות הנהוגות אצלנו, אין להם למעלת האשכנזים הנו' יצ"ו למחות ולערער עלינו בשום אופן. ומעתה קבלו עליהם הבאים אחריהם בכח המסור להם ואסרו על עצמם באיסור גמור שלא לנגוע בעובדו הגלב"ע שלא נתפשר כאמור מחוט ועד שרוך נעל וגם למחות הבאים לנגוע בעובדו הנפטר ועל כל מי שיערער וימחה על מע' הפקידים יצ"ו.

ג' על ענין ההטלות על כל צרה שלא תבא או בעד [.....] ההכנסות הנה מעתה נתחייבו בחיוב גו"ש⁴ מעלת חכמי ורבני אשכנזים הנו"ל יצ"ו, ובכח המסור להם חייבו לכל הבאים אחריהם, לתת לכוללות עה"ק [150] אריות בכל שנה ושנה, וזמן מתחיל מר"ח תשרי התקפ"ג ליציאה ובוזה יהיו פטורים מע' האשכנזים הנו' יצ"ו מכל מין הטלה ואפילו אם יטילו גם על [.....] יצ"ו ויפרעו מכיסים וממונם שלא מכיס כוללות הת"ח יצ"ו, אפילו הכי יהיו הם פטורים בכל זמן שיתנו הסך ק"ן אריות הנו' בכל שנה ושנה, והפשר הנו' ל[.....] כאמור הוא אם יהיו מעשרה בעלי בתים ועד חמשים דוקא, ברם אם יהיו נוספים מחמשים ב"ב⁵ אזי יהיה פשר אחר.

ד' על ענין כר'ג' דמלכא⁶ אם יהיה אי [.....] שלא יתערבו מע' הפקידים יצ"ו, אזי אין מע' האשכנזים יצ"ו מחוייבים ליתן לכוללות עה"ק אפילו פרוטה קטנה ואם הוא על הכולל שפורעים הכר'ג' על כוללות העיר מפרטים אזי מחוייבים מע' האשכנזים ה"ה הממונים הח"מ הנו' בחיוב גו"ש לתת לכוללות עה"ק הנו' סך מאה וחמשים אריות טבין ותקולי מידי שנה [בשנה], הוא ג"כ אם יהיו מעשרה ועד חמשים בעלי בתים, ואם יהיו נוספים יהיה פשר אחר. ואם באולי באיזה שנה אחר שפרעו הם הק"ן אריות הנו' בעד הכר'ג' דכוללות⁷ תוב"ב יתעלל עליהם המושל וירצה לקחת מהם כר'ג' בפרטות⁸ והם לא יוכלו להציל עצמם מן המושל אזי מחוייבים כוללות עה"ק להחזיר להם הק"ן אריות, ואין אומר ואין דברים.

ה' על ענין בה"כ שמתפללים בו עתה מע' האשכנזים יצ"ו הנו', מחוייבים הם בחיוב גו"ש לתת לכוללות עה"ק מעלת הממונים הח"ת סך מאתים וחמשים אריות טבין ותקולי מידי שנה בשנה בתורת שכירות, וזמן התחלת השכירות מתחיל מר"ח תשרי שנת התקפ"ג, וכל עוד וזמן שירצו מע' האשכנזים להתפלל בבה"כ הנו' אין לנו ולא לבאים אחרינו למחות בידם ובשום זמן, וגם שלא להוסיף על השכירות הנו' כלל, ואפילו אם יהיה לכוללות עה"ק הנו' מניעת הריזח הרבה מאד.

4 מסכ בניסה לירושלים.

5 גמור ושלם.

6 בעלי בתים.

7 מס גולגולת.

8 מס גולגולת ששולם במרוכז על ידי כוללות העיר.

9 מס שיוטל על הפרשים לתור.

ר' מכל הכנסה שיכנס לכוללות עה"ק הנו' מע' האשכנזים הנו' מהיום והלאה, דהיינו מר"ח כסלו משנת הזאת, חוץ משכירות תבה"כ הנו' והק"ן אריות על כרגא הנו' והק"ן אריות על פיטור התטלה הנו', מחוייבים כוללות עה"ק לתת ביד המבורר והנאמן הנו' שלהם תת"מ שנים עשר למאה קמא קמא ¹⁰ דמטי ליד מע' פקדי כוללות עה"ק הנו'.

ז' על ענין ההקדש מאמשטרדם יע"א שנעשה לשם כוללות תלמידי חכמים הדרים פה עה"ק כידוע לנו ולהם, מחוייבים אנחנו וכל הבאים אחרינו לתת ביד הנאמן כאמור חלק חמישית ממה שיבא ממחא הנו' בכל שנה ושנה, כדי שיחלקו גם הם לת"ח שלהם וילמדו על שם המקדיש, כאשר אנחנו עושים, וזה יהיה משנה זאת והלאה. ועל השנים שעברו כבר נתפשרנו עמם ¹¹ ולא נשאר להם עלינו שום צד טענה ותלונה ולא שום דררא דממנא.

ח' ע"ע הלימודים ועל הנפטרים, מחוייבים מע' פקדי כוללות תת"ח יצ"ו לשלוח ת"ח א' מאשכנזים יצ"ו בכל לימוד שיהיה בין מספרדים ובין מאשכנזים יצ"ו ויתנו לו מנת חלקו כמו מה שנותנים לת"ח הספרדים, וכמו כן בלימוד כוללי מרחל אמנו זיע"א.

ט' ע"ע השליחות לערי אשכנז יע"א נתפשרנו כי מהיום והלאה פעם ילך שליח ת"ח ספרדי יצ"ו ופעם ילך ת"ח מאשכנזים יצ"ו הנו' ¹² ומכל מה שיכנס ליד השליח מקופות האשכנזים דוקא בכל ערי אשכנז אחר ניכוי כל ההוצאות וחלק השליח שילך בשליחות הנו', מה שנשאר נקי ובר יחלק לחצאים; מחצה לכוללות עה"ק הנו' ומחצה למע' אשכנזים הנו' יצ"ו, כאשר עשו הפטר הנו' מע' חכמי ורבני אשכנזים יצ"ו במקומותם בארצותם.

י' אם יפטר ב"מ אחד מאשכנזים הנו' איש או אשה שלא נתפטר בעד סילוק ירושה, ואנחנו ניקח כל עזבונו כפי ההסכמות הנהוגות אצלנו, אזי מחוייבים כוללות עה"ק, אנחנו וכל הבאים אחרינו ליתן ביד הנאמן שלהם הח"מ כל ההוצאות שהיה לחולה בחלי ורפואות כל משרתים ושמשים. וגם נתחייבנו אנחנו ועל הבאים אחרינו לשרת בקדש לתת ביד הנאמן שלהם הח"ל ¹³ כל ההוצאות בעד שמן וקדיש והשכבה לנפטר בכל השנה, כנהוג אצלם, סך עשרה אריות למאה מעזבון הנפטר איש או אשה. עד סך מאתים ותשעים יתנו עשרה למאה, שיעלה חמשה ועשרים גרוש. ברם אם יהיה העזבון שיניח יותר מר"ן גרוש אין אנו חייבים ליתן על ה[ ] [ההוא אפילו פרוטה קטנה כנהוג אצלנו, שנותן כוללות עה"ק לכוללות תת"ח יצ"ו כנודע. וגם חייבים כוללת עה"ק, אנחנו וכל הבאים אחרינו לשרת בקדש, לשלם מעזבון הנפטר כל החובות שהיה חייב לכוללות האשכנזים הנו' על פי מע' הממונים והנאמן שלהם בין בכתב בין בעל פה. ברם החובות שחייב לפרטים לא יפרעו כי אם על פי התורה מפי בית דין המורה צדק יצ"ו. וגם חייבים כוללות עה"ק להשים מצבת אבן על קבר הנלב"ע איש או אשה, ולחקוק על המצבה יום וחדש וש[נה]. ומבארים אנחנו שכל זה שנתחייבנו הוא אם יהיה בעזבון הנלב"ע כדי לשלם כל ההוצאות הנו' ולפרוע חובותיו כנו' וישראל לכוללות עה"ק מעט או הרבה, ברם אם יהיה באופן שצריך ליתן מכוללות עה"ק, אזי לא יתערבו פקדי כוללות עה"ק באותו עזבון, כ"א מעלת אשכנזים הנו' יצ"ו יקחו עזבונו ויעשו כמו שלבם חפץ, וכל ההוצאות הנו' יהיה עליהם. וטרם כל חייבים לפרוע לכוללות עה"ק לא פחות משלשים אריות בעד דמי קבורה, וששה

10 ראשון ראשון, בזה אחר זה. גיטין דף יב ע"ב.

11 בסידורים חד-פעמיים.

12 בניגוד להצעת לעהרן בפשרת אמשטרדם—תקפ"ב על פיה השליח יתא על דעת שני הצדדים.

ראה תעודה ג, סעיף ו.

13 הנתום למטה.

גראם מהקיסמ"ט¹⁴ להשופט¹⁵ כידוע, ואם איש עני הוא שאין לו מאומה, מחוייבים כוללות עה"ק ליתן תכריכים וקיסמ"ט וכל הוצאות קבורתו וחברה קדושה כנהוג. וכשיבא החילוק הנוגע לנפטר טרם כל מחוייבים מעלת הממונים לפרוע לכוללות עה"ק ההוצאות הנו', ומה שישאר מהחלק אם יהיה שהגלב"ע חייב לכוללות אשכנזים הנו' יצ"ו יתפרעו הם תחילה ואם ישאר אח"כ עד [...] גראם יתנו לכוללות עה"ק כנגד דמי קבורה.

י"א אם יהיה איזה כלה יתומה וענייה ממע' אשכנזים הנו' יצ"ו מחוייבים מע' גבאי קופת היתומות לתת לה לפרנסת נדונייתא כמו הספרדים, מאחר שלוקחים הגבאים [...] הנפטרות מהאשכנזים כנהוג בספרדים יצ"ו, וכמו כן מה שמחלקים מקופת העניים קמחא דפסחא וכיוצא לעניים מרודים, חייבים גבאי קופת עניים לחלק גם לעניי מע' אשכנזים יצ"ו, מאחר שלוקחים הגבאים מהגלב"ע החיטים והפתמין שישאירו אחריהם. וגם הם מע' האשכנזים חייבים לסייע לקופת הנו' במעות וחטים שנותנים ביד הגבאים בכל שנה כמו הספרדים יצ"ו.

י"ב ע"ע הכתבים אשר שלחו הספרדים יצ"ו שלא לחונן עליהם, לבטל אותם הכתבים בכתבים אחרים אשר נשלח לכל תפוצות ישראל, להודיע כי מה שאסרו לחונן עליהם אינן למע' האשכנזים הנו' הדרים פה עה"ק יצ"ו כי הנה האנשים האלה שלמים הם אתנו והיו לאחדים עמנו.

י"ג כל מין הוצאות שיתהוו להם למע' אשכנזים כללי ופרטי ואין צ"ל אם ח"י יטילו עליהם לבדם איזה גרימי¹⁶ ב"מ שיהיה מכיסם וממונם, באופן שלא יגיע לכוללות עה"ק שום נזק כלל בסיבתם. וחוז' מכל האמור, לא נשאר לנו ולא לבאים אחרינו על מעלת האשכנזים הנו' ולא נשאר למע' האשכנזים עלינו ועל הבאים אחרינו לשרת בקדש, לא על הכלל ולא על הפרט הכולל של ת"ח, שום צד טענה ותלונה כלל ולא שום דררא דממונא כלל. וכל המערער באיזה זמן שיהיה על כל הנו' בטענות ותלונות אחרות, אזי יהיו אותם הטענות ותלונות בטלות מעיקרם וכחרס הנשבר וגם אין רוח חכמים נוחה הימנו. והשומע ינעם ועליו תבא ברכת טוב כיר"א. והכל נעשה ונגמר מידינו הת"מ בקגו"ש במדל"ב¹⁷ שקנו אחרים מידינו ומיד מעלת חכמי וממוני אשכנזים הת"מ יצ"ו, דלא וכו' וע"ד אמת וצדק ולמכתב לחזקיהו באנו על החתום, פה עה"ק ירושלים תוב"ב בחדש כסליו משנת התקפ"ה ליצירה, היא שנת ליש"רם נאוה לפ"ג. והבל שריר ובריר וקים.

שלמה משה סוזין ס"ט¹⁸ ישראל חיים רפאל סגרי ס"ט¹⁹ יוסף מנשה ס"ט²⁰
שלמה יצחק בכ"ר בנימין מיוחס ס"ט²¹ מנחם הלוי ס"ט [ ] קאמפוס (?)
יאודה עזריאל ס"ט²²

14 תשלום עבור אישור המעיד כי חלוקת הירושה של הנפטר נעשתה כדיון.

15 השופט המוסלמי, השרעי. 16 קנס.

17 בקניין גמור ושלם, במנא דמבשר למקניא ביה.

18 נתמנה לתפקיד הראשון לציון בשנת תקפ"ד. נפטר כ"ח כסליו תקצ"ו. על קשריו עם ר' מ"מ משקלוב נאמר: 'והיה אוהב דבק מאח להגאון תחסיד ר' מנחם מענדל תלמיד הגר"א ז"ל כי הכיר את ערכו הרם והבין את גדולת תורתו של מרן רבנו הגר"א מווילנא'. פרומקין, תוח"י, ג, עמ' 194.

19 שם, עמ' 198. 20 מחברי בית הדין של הרב סוזין.

21 סגנו של ר' שלמה משה סוזין, שם, עמ' 207.

22 מוקני הרבנים בירושלים. נפטר ח ניסן תקפ"ו.

נחנו חת"מ [חתומים מטה] מודים אנחנו הודאה גמורה שריא וקיימת איך בידיעתנו ובהסכמתנו נעשה ונגמר כל הכתוב לעיל ובקנין גו"ש במדל"ב שקנו אחרים מידינו על כל הכתוב הנז"ל וע"ד אמת ח"ש [חתמנו שמנו] פה עה"ק בזמן הנז"ל והכל בריר שריר וקים.

שלמה בכר יאודה הכהן ס"ט²³ רפאל אברהם שלום מזרחי ידידי שרעבי ס"ט²⁴

אנחנו הח"מ ממזני ומשגיחי על כל פרטי כוללות האשכנזים הנז"ל בכח המסור בידינו מגבאים הכוללים של ארץ הקדושה אשר בק"ק וילנא יע"א ועמהם הגאון מוהר"א אבלי יצ"ו בצירוף הרב הגאון מוהר"ח זצ"ל אב"ד דק"ק וועלזין יע"א ובכח המסור בידינו ג"כ מיחידי אשכנזים הנז"ל הדורים פה עה"ק תוב"ב, קבלנו עלינו ועל כל הבאים אחרינו לשרת בקדש, את כל הכתוב ומפורש לעיל, לעשות משפט כתוב בלי שום שינוי ותמורה כלל עד ביאת משיחנו שיבא בב"א. והכל נעשה ונגמר מידינו בקנו"ש במדל"ב שקנו אחרים מידינו, לאשר ולקיים את כל האמור דלא וכו'. ועל דבר אמת ולמכתב לחזקתו ח"ש פה עה"ק ירושלים תובב"א בזמן הנז"ל. והכל שריר ובריר וקים.

נאם מנחם מענדל בהרב מוהר"ר ב"ב [ברוך בענדיט] זלה"ה אשכנזי מעה"ק ירושלים תוב"ב.²⁵

נ' שלמה זלמן בא"א מוהר"מ מענדיל זלה"ה שפירא²⁶

נ' טוביה בהר"ב מוהר"ר שלמה זצ"ל²⁷

נ' אריה ליב בן מוהר"ר יוסף זצ"ל די ליאון²⁸

הועתקה אות באות מגוף עיקרי אשר הוא חתום מחתימת יד כל הנקובים בשמות בשטר זה. וע"ד אמת באנו על החתום פה עה"ק תוב"ב. והכל שריר ובריר ואמת ויציב ונכון וקים. הצעיר שלמה משה סוזין ס"ט נאם טוביה בהרב מ' שלמה זצ"ל

23 מקובל ומחברם של ספרים רבים. נלב"ע ו תמוז תקפ"ו.

24 מגדולי המקובלים בירושלים. נכד הרש"ש, ראש ק"ק בית אל. נפטר כ"ה כסלו תקפ"ו.

ר' מ"מ משקלוב נתן לו מכתב המלצה בצאתו למערב אירופה בשנת תקפ"ו. גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ב עמ' 684—685.

25 ראש הכולל.

26 מראשי הכולל, תלמיד ר' חיים מזולח"ין. ראה בספרי בשליחות ירושלים במפתח.

27 בנו של ר' שלמה מטאלאצ"ין תלמיד הגר"א. ראה מפתח שם.

28 מצפת. כנראה היה בירושלים באותו מעמד. ראה, פורמקין, תוח"י, ג, עמ' 254.

חמש שנים שעשו את ירושלים לבוקה ומבוקה ומבולקה

תר"א—תר"ה

המחלוקת שבין רבי יהודה נבון ותרב"א לבין הרב אג"ן
שלא ידעה ירושלים כמותה

חקר תולדותיה שלקהילה היהודית בירושלים פנים חדשות לו. לא עוד תקופת הזוהר בצפת במאה ה"ט? הוא עניינם שלרובי העוסקים בתולדות ארץ-ישראל, ולא חקר התנועה השבתאית במאה ה"ו; אירגונה שלקהילה בידי ועד פקידי ומשגיחי ירושלים בקושטא; התרבותם שלחכמי ירושלים וחשיבות חיבוריהם במאה ה"ח, אלא הכל הולך אל המאה ה"ט, ואין היא מליאה. מי ידע ומי ימנה מספרם שלספרים ושלמאמרים שעל תקופה זו? ואין נראה מטעם שכל הקרוב—קרוב, כלומר התקופות שהן קרובות לנו, מני אז ועד העליות הגדולות והקמת המדינה. יש אומרים משום תקופת הכיבוש המצרי שבישרה את ראשיתו שלומן החדש ותמורות גדולות חלו בו.

לעניות דעתי מן הסיבות העיקריות היא התגלות פנקסי הפקידים והאמרכלים באמשטרדם (הפקוא"מ), שאין כמותם לידיעת התקופה. האיגרות הן ארוכות ומפורטות ביותר וכמעט שאין פרט שלא ימצא בהן, אם חשוב הוא אם לא. וכיוון שבחלקן הגדול מדובר בענייני היישוב האשכנזי, ומשום שגם המקורות הידועים שנדפסו זה עניינם, הרי יותר ממה שכיוונו החוקרים—יד המקרה גרמה לכך.

וצריך אתה לדעת שמשחללו לגדול קהלי הפרושים והחסידים, בו בזמן הועפו איגרות וכתבים לגולה ושלוחיהם יצאו לקהילות ישראל. לא זו בלבד, אלא שבראשיתה שלתקופה הדפיסו דפים וקונטרסים על מאורעותיהם וקורותיהם וכן אתה מוצא ידיעות בעתונות שהופיעה באירופה בעברית ובגרמנית. דומה שאין חבר וריע לפנקסי האיגרות של הפקוא"מ, מלבד פנקסי ועד פקידי ארץ-ישראל בקושטא במאה ה"ח שנשתמרו בגנזי בית-המדרש לרבנים בני-יורק. הללו רובם ככולם בעסקי 'הכוללות' מקצתם עברית ומקצתם לאדינו. חלקם שלאשכנזים אינו גדול, לא שהתבדלות גרמה לכך אלא צימצומו וקוטנו שליישוב האשכנזי שלא היה בו בכדי להקים קהילה לעצמו אלא להסתפח על כוללות העיר, כלומר עם 'כולל הספרדים'.

כתביהם שלועד פקידי ארץ-ישראל בקושטא לא נדפסו לא רק בגלל שפת הלאדינו, אלא גם משום היקפם הגדול. לעומת זאת איגרות הפקוא"מ רובן הגדול עברית ומקצתם אידיש ויותר לשונות אירופה, אך צר שלא הכל כתוב בספר. כל שנשתמר בפנקסי הפקוא"מ הוא אך ורק העתקי המכתבים שכתבו הם עצמם, אבל הפניות והתשובות שלמכותבים

אבדו ואינם. חסרון זה יכול להימנות במקצת מכך שאיגרותיהם הן ארוכות, לפעמים עד לעיפה, ומרבים להביא מדברי המכותבים בלשונם או בעניינם, וכל דבר שלדעתם ראוי להישמע חוזר וכללו בתשובותיהם. חשיבות האיגרות היא גם ברישיותן ובסידורן בסדר הזמנים. מכך יכול אתה ללמוד על התגברות המחלוקות וחלישותן ודעיכתן ולצפות בשינויים ובתמורות שחלו בירושלים במשך הזמן.

אכן משונה היא דרך המחקר. מקורות ששיפעם רב, ריבויים גורם לצימצום; פרשיות שהמקורות עליהן הן מועטות, ישב החוקר זמן זמנים לגלות עוד תעודה ולהוציא מצור החלמיש ידיעה ועוד ידיעה. משל הלב נוטה לתפוש מעט, לגלות חוק-יד ולהוסיף על החסר מפרי רוחו. העולם יפה לו מן הגלוי כי אז יחוש עצמו בן חורין. גם ריבוי הספרים והמחקרים על התקופה, אין בו משום ברכה. על אחת כמה וכמה שהמחקר אין בו בדווקא תפישות חדשות ומחקרים מקוריים אלא גם חזרות לרוב, אם מרדיפת השלימות ואם משום שהשעה יפה להם, ונושא אחד כמה ידיים עוסקות בכולו או במקצתו. ואין אנו מתעלמים מפרשה היסטורית שחידש לנו אריה מורגנשטרן בענין ההתעוררות המשיחית שלתלמידי הגר"א ועדת הפרושים בירושלים, שמקום נכבד היה לה במגמות שלאותו הדור ובשאיפותיו. יידל, איפוא, כוחו שלאדם לעבור ביער העבות הזה. משום כך משכתי את ידי מלעסוק בתקופה 'המודרנית' במחקר.

נאמר למעלה שהמחקר על המאה הי"ט עיקרו בעסקי היישוב האשכנזי ואחת הסיבות לכך הוא ענין המקורות. ואתה תמה, כלום לא נותרו תעודות מענייני 'כוללות' ירושלים? הן בידי הספרדים היתה השליטה על עסקי הכלל והפרט? אכן, תעודות איגרות ושטרות מארכיונו שלראשון לציון הרב חיים אברהם גאגין (נודע בכינויו 'גאגין') מצויים בגנוי בית-הספרים וכן תעודות מארכיונו שלרב יעקב שאול אלישר (נקרא בראשי-התיבות שלשמו יש"א ברכה). ברם, אוספים אלה נתפצלו ונתפזרו. מאלפי תעודות שהיו בהם, כעדות ש"י עגנון, נותר בהם רק מקצת, ממה שקנו הוא, אברהם יעקב בראור ואריה טויבר*. אין צריך לומר שגם התעודות שבענייני הספרדים אתה מוצא בהן השתייכות לכוללי האשכנזים ולאישיהם.

מפליא הדבר, כיצד עניין ספרדי פנימי, כמחלוקת זו שאנו מדברים בה, יש בו חלק לאשכנזים, למריבות שבינם לבין עצמם, למחלוקת שבין אנשי 'החורבה' ואנשי 'הצפ'.

* גם אני יכולני להעיד על גורלן שלתעודות ואיגרות למאות, ובהן יקרות וחשובות ביותר, בעיקר בענייני משפחת נבון, שראיתי בצעירותי בידי נכדתו של יוסף נבון ב"י. המכתבים היו מונחים בארגז גדול. בעת שהוצרכה לפנות את דירתה, הונח הארגז במעבר שלבית ברחוב הגביאים מול בית החולים האנגלי. נסיונותי לברר מה עלה בגורל הארגז, גם בעזרתו שלמר ויקטור אלישר, בנה של הגב' נבון, לא נשאו פרי. לדבריו חלק נמסר לידי מר א' אלישר. חבל על דאבדין.

1 על איגרות הפקוא"מ ראה: אריה מורגנשטרן, אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם וחקר היישוב היהודי בארץ-ישראל, גאולה בדרך הטבע, אלקנה תשמ"ט, עמ' 277—300; ר' ברטל, הפקידים והאמרכלים ואיגרותיהם, קווים לחקר תארגון והמקורות, הקדמה לס' איגרות הפקוא"מ, שהתדיר בנימין ריבלין, ג, עמ' יא—יח. איגרות הפקוא"מ שיבואו להלן רובן ככולן מפקס עשירי השמור בידי כ"צבי. [עתה נודעתי שבידי הפקוא"מ באמשטרדם נמצאו כתבים רבים שנשלחו אליהם וכבר נמסרו למכירה פומבית בירושלים. בכללם איגרת אחת מפקיד ירושלים בקושטא אל ר' צבי הירש לעהרן, מכ"ז בתשרי תר"ב. חתומים עליה אברהם קאמונדו, אברהם פאלאג'י ויהודה (?) פריסקו. האיגרת משופעת בדברי ידידות וכבוד ותוכנה זהה לאיגרת יג. ראה יודאיקה, קץ תשנ"ב, ס' 72.]

וקמעא קמעא נדחק העניין הספרדי מפני מאבקים אלה. ולא זו בלבד, אלא שהאשכנזים גוררים אחריהם את הספרדים במלחמתם נגד הקמת בית חולים ובית ספר בירושלים, והם נמשכים אחריהם בריבם עם הריפורמה ובכל מעשה שלמסיון.

הפרשה הגדולה והחשובה שאנו באים לדבר בה מאירות אותה התעודות החדשות באור יקרות, ולא רק את הידוע לשומו באמיתות, אלא גם צדדים רבים חדשים שלא נודעו או שלא נתפרשו נכונה. חשיבותן של תעודות היא גם בכך שהן מגלות מעשים ודיעות שלשני הצדדים, וכן פעולות שנעשו בסתר ובגלוי. ואתה למד שמונים שלרבנים ושל פקידים, סמכותם ומעשיהם וכל מה שנתהווה בירושלים, עד כדי כך שלא יהא בזה מן הגומא לומר שכרוכות בה, בפרשה זו, קורות ירושלים באותה התקופה ובסמוכות לה.

בשל חשיבות זאת, אמרתי לחזור על מעשה נעורים, להוציא תעודות אלו מן הגנוז לאור ולנסות לפרשן ולבררן, כדי שהתעלומה שוב לא תעמוד בעינה.*

ה רקע

מן המוסכמות שמחלוקת גדולה ועצומה זו, שנמשכה כחמש שנים ופיצלה את ירושלים וחילקתה לשתי כיתות עוינות זו לזו, שורשה 'סתירת החלון' ב'חצר' ישיבת בית אל, שבו שכן הרב חיים אברהם גאגין (אג"ן). 'פקיד' הכולל לא שעה לדבריו ועשה נגד רצונו וסתם את החלון. כיום אין דעה זו קונה שבייתה וכבר הוברר שסיבותיה רבות יותר וחשובות יותר.²

היסטוריונים של התקופה ראו בכיבוש המצרי (1831—1840) 'מגורמי' התמורה שבישרו את ראשיתו של הזמן החדש;³ אותותיו ניכרים במאבק שבין משכילים ושמרנים ובין החדשים והוותיקים. חוקרים אלה לשיטתם תולדות עם ישראל שזורות וקבועות בכלכלה ובמאורעות העולם. לדעתם, משכילים וצעירים שעלו לירושלים מארצות אירופה, ביקשו לחולל שינוי במבנה הקהילה ולהוריד מגדולתם את ה'פקידים' (ראשי הקהל) ששלטו ב'כולל' שלטון בלי מיצרים. הם מרדו גם בפקוא"מ ולשם כך יסדו את כולל ה'ר"ד'. השערות אלו יפות הן אלא שאי-אפשר יכול לקבלן, לפי שאינן יוצאות מן המקורות. לאמיתו שלדבר השליטה ב'כולל' ובעיקר מינוי ראשון לציון הם הגורמים העיקריים למחלוקת. לדעת המתנגדים לא נמצא ראוי לכך מן הרב אג"ן ואילו הכת האחרת ביקשה להחזיר

* מי ידע דרכי איש אשר רבות מחשבות בליבו ? סהדי במרומים, שלו ידעתי שכה תארך היריעה בפרשה זו, לא הייתי מציאה מבית גנזי. הנושא קפץ עלי בעודני שקוע בפרשיות אחרות והעסיקני שבועות וירחים ברוב שעות היום. בה בשעה שכמה חיבורים שבאמתחתי יכול הייתי להשלימם ולסדרם וצר לי שעתה שוב נדחו, ואיני יודע אימתי תחזור ותבוא שעתם ? בשל כתיבתו שלמאמר בפקידות שונות ודברים ישנים שנצטרפו אליהם דברים חדשים, דומה עלי שלא הכל הוכן ונערך כראוי. ולוואי שתתברר כוונתי לחקור פרשה זו לאמיתתה.

כמה איגרות מבוללות בהן מילים ומשפטים בלאדינו. לא תמיד אפשר היה לפענח את הכתוב ולתרגם את המילים. רבות עורני בתרגום ד"ר אדווין סרוסי וסייע בידו מר משה שאול. ויתר עליהם ד"ר דוד בונים שידיו רב לו בחקר שפת הלאדינו. ברכה תבוא עליהם.

2 ראה צבי קרגילה, היישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופת הכיבוש המצרי, תל-אביב תש"נ (להלן קרגילה בסתם), עמ' 45—47.

3 כגון קרגילה, לתולדות ה'חכם באשי' בירושלים, זמנים (תשמ"ו), עמ' 89.

4 קרגילה, זמנים, שם.

ליושנה עטרה זו ל'נבונים'. גרמו לכך גם התרבות העלית מארצות אירופה ומצפון-אפריקה והתחזקותם שלכוללים האשכנזים. דרכי כולם נפרדו בעיקר בענייני החלוקה. ולא בכדי נעשו בתקופה זו פשר אחר פשר בין כולל הספרדים לאשכנזים ובינם לבין שאר ערי הקודש.

היהודים בירושלים היו חלוקים בדעותיהם בידי מי יופקד רסן ההנהגה? חלוקת הכספים כיצד תיעשה? על כך ניטש המאבק העז, שלא היה כמותו בירושלים דורות רבים, ולא בשל מהפכה חברתית, שיפה היא למערב אירופה וטרם הגיעה לירושלים. דומה שלצעירים ולחדשים ניתנה עטרה שאינם הולמתם. הללו לא היו אלא חכמים מעטים שלא הביאו עמם מיופיותו שליושנו לקובעו באהלה שלירושלים ולא למען תרבותה נלחמו, ושכמותם היו לפני כן ולאחרי כן.

פולמוסים ומחלוקות ידעה ירושלים מעודה. מהם שיצא טבעם ונתפרסמו ומהם שענו לבושם וערפל חתולתם, שנסתרו ונטמנו לבל יישמע דברם החוצה, ולא הרי פולמוס אחד כהרי פולמוס שני. יש שנשתלשלו ממנו תופעות ומאורעות שפשטו גם לעבר קהילות בגולה. ויש ששורש הדבר לא ידוע, אבל התוצאה ידועה. הפולמוס שאנו מדברים בו דומה שלא היה כמותו בירושלים למן גירוש ספרד. הוא הסעיר וזיעזע את אושיותיה שלירושלים לא בשל חילוקי דעות שבדת וברוח, אלא משום דררא דממונא שהפכה לשנאה קשה. כל כת לחמה בחברתה בעוז ולא נרתעה מלהזעיק את יהודי הגולה, לא בתלו בפנייה לאנשי שלטון והדברים הגיעו עד לשער העליון בקושטא. לא חסרו במחלוקת זו הפגנות אלימות, הלשנות, פעולות מחתרת והתקוממות נגד אנשי הקהילה. דרכי פעולה שהקורא יסבור שהמדובר בחידושים שלימינו. אכן, כל הדרכים מוצו להפלת היריב.

פרשה זו היכתה את ירושלים יום יום ושעה שעה והטביעה את חותמה על חיי הקהל, עד כדי כך שכל מעשה בתחומה שלירושלים נקשר עמה והושפע ממנה. ואלבא דאמת 'סתימת התלון' לא היתה אלא צד אחד במחלוקת, שליבה את האש, אבל לא היה הגורם לה. שונה מחלוקת זו מן המחלוקות האחרות גם בכך, שבמה שנאשמה כת אחת נאשמה גם יריבתה. מה אלו פיזור ממון הכולל לצורך שוחדות לאנשי שלטון, אף אלו כך. הללו טענו שתלמידי החכמים והחשובים שבהם תמכו בידם, ואילו באחרת חבורת צעירים שדרשה לשנות את ההנהגה, אף הללו נאשמו בכך. נוסף על כך, כל כת קראה תגר על יריבתה שנמצאו בה מלשינים ומוסרים וגרמו לחילול ה' ולבזיון תלמידי החכמים.

טבעי הדבר שכל צד יבקש את תמיכת המחזיקים ומעמידים את יישובה שלירושלים, הם ועד פקידי ירושלים בקושטא וחברת תרומת הקדש שלפקידים והאמרכלים באמש-טרדם. אין צריך לומר שהכל שמו עיניהם נוכח פניו שלמשה מונטיפיורי, שבתקופה זו לא ייעשה דבר בירושלים מבלי שתהיה לו יד בו. אבל בעניין זה רק כת אחת, כיתתו שלרב אג"ן, זכתה בעזרתו.

ראשית המחלוקת והיחסים שבין כולל הספרדים לפקוא"מ

אימתי החלה המחלוקת? כל שהזכירה נתנה עניין לקיץ ת"ר. ברם, אין ספק שיש להקדים לפחות את ניצניה, בשלוש שנים. מן הסיבות שגרמו למחלוקת היא פרשת מינויו שלר' יהודה ב"ר רפאל גבון המכונה מורינו לראשון לציון באדר תר"א, בשעה שלדעת רבים ראוי היה להושיב על כסא זה את הרב אג"ן. חילוקי הדעות היו גם על דרך החלוקה

ושיעור חלקו שלכל אחד מן הרבנים מכספי התרומות שנגבו עלידי חברת משמרת הקודש—ועד הפקידים והאמרכלים (פקוא"מ) לארץ-ישראל, שנוסדה כשלושים שנה לפני כן, בשנת תק"ע.⁵

ראוי לכתר זעיר ולברר תפקידים ומעמדם שלמנהיגי הקהילה בירושלים. שני אנשים כונו בתואר 'פקיד' בתקופה שאנו מדברים בה והם ר' יהודה נבון ור' אברהם בכר אברהם. פקיד זה כינוהו יריביו לגנאי בראשי התיבות שלשמו חרב"א (חכם רבינו בכר אברהם). הפקיד היה מעין ראש הקהילה. סמכויותיו היו רחבות, הוא היה היוצא והבא אל השל-טונות, ממונה על הכספים וחלוקתם וכל אשר לקהילה נשק על פיו. בשל מעמדו המיוחד היה הפקיד מתמנה על-ידי ההנהגה, הם שבעה טובי העיר, החכמים וחשובי הקהל. לידו היה גובר, וסופר שרשם בפנקס הקהל הכנסותיו והוצאותיו שלכולל. דומה ששני הפקידים היו בעלי מעמד שווה ואתה מוצא פנקס מידו של ר' יהודה נבון⁶ וגם פנקס שמדי חרב"א (ראה גספחים). לא זו אף זו, שהשלטונות הכירו בשניהם והם שנשאו ונתנו עמם.

שבעה טובי העיר פעלו לא רק בענייני חולין אלא גם בענייני הדת. מנהיגי הקהל כולם גדול היה חלקם בחלוקה. הראש"ל קיבל 10% מכספי התרומות, הפקיד 6%, והרב החותם שלישי חמשה למאה ויתר ז' טובי העיר הת"ח שלושה למאה⁷. בשנת תקצ"ט כל שבעה טובי העיר היו רבנים: יונה משה נבון (להלן: ימ"ן) הראש"ל, יהודה נבון, יצחק קובו, הרב אג"ן, שמואל מאג"ר, בנימין מרדכי נבון ויצחק פרחי. בדרך כלל נתמנה הראש"ל ממבחר החכמים ומוקנייהם. תואר זה נתנוהו החוקרים עניין לחכם שמינויו אושר על-פי פירמאן מהסולטאן, כלומר לראשונה בשנת תר"ב משישב הרב אג"ן על כסא זה. ברם, כבר שנים לפני כן הוכתר רב ירושלים בתואר זה וגם הרב ימ"ן ור' יהודה נבון זה היה תארים.⁸

הראשון לציון, היה מעל כל נושאי משרות הקהל ובמקרים רבים היתה נדרשת גושפנקא שלו, כגון לחתום על שטרות שלכולל ולהתקין תקנות. ומשיגתן פירמאן לראש"ל, לכאורה נתברו ונתעצמו סמכויותיו. משנבחר הרב ימ"ן לראש"ל בשנת תקצ"ו חתמו על כתב המינוי אחד ושלושים איש ובכללם ר' יהודה נבון ור' שמואל מאג"ר משבעה טובי העיר. העדר שמות שלכמה חכמים נודעים, כגון הרב אג"ן, ר' יצחק קובו ור' ג"ליבון בנימין מרדכי נבון, ברי שאינו מקרה, וכי המינוי נעשה לא על דעת הכל.

בחירתו של ימ"ן לא היתה לרוחם שלפקוא"מ והיחסים שבינו לבין ר' צבי הירש לעהרן, מנהיג הפקוא"מ, לא היו מתוקנים. באיגרת ששלח ר' צבי הירש לעהרן להרב אג"ן בחודש אב תקצ"ז הוא מתריע על הליקוים בסדרי החלוקה שלכולל הספרדי שאינו נשמע לעצתם שלפקוא"מ ומקפח את תלמידי החכמים שאינם נמנים עם מקורביהם שלפקידים והגבאים שלכולל.

5 על ייסודה שלחברה זו ראה ר' ממון, התעודות המוסד 'פקיד ואמרכלי דערי הקודש' באמשטרדם קתדרה, 21, עמ' 69—84.

6 משנת תקצ"ב. כ"י מכון בן-צבי 3721. ראה צילום, קרגילה שם, עמ' 50. שנים אחדות אחר-כך היו שלושה פקידים ועליהם היו שלושה 'משגיחים' שהראשון לציון היה ממנה אותם מקרב חכמי בית דינו. א' פרינקל, ירושלים, וינה תר"כ, עמ' 173.

7 ראה איגרת הפקוא"מ להרב אג"ן משה בחשוון תקצ"ט.

8 ראה איגרת הפקוא"מ מחודש תשרי תקצ"ח. ב"צ דינבורג (דינור), ציון, א, מאסף (תרפ"ו), עמ' 92. גם הרב אג"ן מכנה את ר' יונה משה נבון בתואר זה. ראה בספרו חוקי חיים, דף סב, ב. ועל תואר זה ראה גם קרגילה, שם, עמ' 43—44.

זוה לשונו שלר' צבי הירש לעהרן :

כי זה כמה זמן לבנו דוי לקול השמורה מהנהגה עם צרורות כספנו, ות"ח אינם מקבלים כלום. ושמחנו בשמענו כי נתקבצו הת"ח לתבוע חלקם, ולעומת כן קבלו עליהם לקבוע מדרש חדש יכונה הרצת תורה. וגם אנתנו שכלנו דינו שלא לשלוח לשם הפקיד כמהר"ן [יהודה נבון] כ"א להרב ר"ל [ראשון לציון] הי"ו ולשם קדשו הי"ו אשר עליו סמכנו ראשנו ורובנו, ועמהם כמהר"ל* הי"ו אשר שמענו דוחקו וצערו טרם צאתו בשליחותו.¹⁰

הפקוא"מ קובלים על 'הפקיד' ר' יהודה נבון ועל ראשי הכוללות שאינם נוהגים לפי הוראותיהם בחלוקת הכספים שקהילות אירופה שולחים דרכם. וכבר כמה שנים לפני שפרצה מחלוקת אג"ן—הרב"א, ראו עצמם וכאים להתערב בהנהגת הכולל ולקבוע לידי מי יישלחו כספי התרומות וכיצד יהיה סדר חלוקתם.¹¹ ראשי הכולל טענו 'שכך היו נוהגים בזמן הרב הגאון כמהר"ם סווין'. לדעת הפקוא"מ תחבולה היא זאת ושונה המצב עתה מן המצב בזמנו. גדול היה הרב שלמה משה סווין וחשוב בעיניהם ומשום כבודו צייתו לו, מה שאין כן לבאים אחריו. ואכן, שלחו את הכסף על שם הרב אג"ן, ר' בנימין מרדכי נבון ור' יוסף יום טוב ב"ר רפאל מיוחס.

והנה נמצאת בידינו גם איגרת—קבלה מחכמי ירושלים מחודש שבט תקצ"ח (להלן, תעודה ס"א), שבה הם מרבים לדבר בשבח הפקוא"מ.¹² 'אשר אהבו ושלחו לנו מנה יפה באמצעות הרב אג"ן ור' בנימין מרדכי נבון, והם מצהירים, שהללו 'חולקו כל הסך הנו' כראוי והגון לאשלי רברבי',¹³ כלומר לתלמידי חכמים, או אינו אלא כהוראת הפקוא"מ? והם מתפללים שיתכון מלכותם לעד. וראה זה פלא, בראש החותמים הראשון לציון הרב יונה משה נבון ואילו ר' יהודה נבון מאן דכר שמה? נוסח נלהב כזה, ברי שלא בא אלא לחזק את ידי הפקוא"מ נגד פקדי הכולל ולזכות את הממונים החדשים בתמיכה ללא סיג. ראשי הכולל סברו שתלמידי חכמים שעלו או לירושלים וכן תלמידים שבגרו, אינם

9 אינני יודע מיהו ולא מצאתי חכם בחכמי ירושלים ששמו יהלום ראשי-תיבות אלה. ושנא טעות היא וצ"ל מהר"ק, הוא הדין ר' יצחק קובו שלימים היה גם הוא ראשון לציון?

10 איגרת לעהרן באוסף שברון בבית הספרים.

11 תלונה זו חזרת ונשנית באיגרות הפקוא"מ. בתשרי תקצ"ח כתבו להרב אג"ן שקיבלו איגרת 'מהר"ל והפקיד בלשון מדברת גדולות וברמות רוחא, באמרם שאלו פקידים אחרים כתבו להם החצי ממ"ש [ממה שכתבו], תיכף היו מוציאים אותם מפקידותם' (ב"צ דינבורג, שם, עמ' 91). הכסף מיועד אך ורק לתלמידי חכמים ואין לשנות. 'ולא נמסור פרי יגיעתנו לתקפים ההם הרוצים לחנוק ח"י את הת"ח'. ואיום בפיהם 'להוציא התקפות מידם' (שם, עמ' 92).

12 על טופס זה חתמו רוב החכמים, ומן הדין היה שיימצא באשמטרדם ולא בירושלים. ואינני יודע מהי הסיבה? תלמידי החכמים שחתמו על האיגרת הם משלוש דרגות: א) 14 חכמים, והם מן הזקנים; ב) 18 חכמים, שבין הזקנים לצעירים, ובהם תלמידי חכמים גודעים, כגון ר' אברהם אשכנזי שאחרי כמה שנים נבחר לראשון לציון ור' נחמן נתן קורניל מאשמטרדם; ג) עשרה ת"ח שאינם במעמדם שלקודמים. ראוי לציין שחלוקה מעין זו מצוייה לרוב בהסכמות ובתעודות מירושלים שמתקופה זו.

13 בשנת ת"ר נשלחו לירושלים מאירופה 7400 גרוש. אבל הפעם חתמו על שטר הקבלה גם ר' יונה משה נבון, ר' יהודה נבון, ר' שמואל מאג"ר ור' בנימין מרדכי נבון. הרב אג"ן סירב לחתום משום שחלוקת הכספים לא נעשתה כנדרש. הכספים נותרו בידי רפאל יצחק אלפנדארי בבירות, חלפן שדרכו שלחו הפקוא"מ את הכספים לארץ-ישראל.

יכולים ליטול מן החלוקה כיוון שהם מחוייבים לנהוג על-פי ה'ליסטא' ואם יפרישו להם סכום מסויים יקטן חלקם שלכל אלה הרשומים ב'ליסטא'.

הטרוניה שלפקוא"מ היתה גם על כך שהכולל נהג לחלק את כספי התרומות לאיש על-פי מעמדו. ואילו ר' צבי הירש לעהרן דרש שהכספים יחולקו שווה בשווה.

תמיכת הפקוא"מ בתלמידי חכמים שנתקפה חלקם, עוררה אותם למרוד בהנהגת הכולל. גם תלמידי חכמים ואנשים מן ההמון החלו להשמיע תלונותיהם ברבים בצורה שלא היתה כמותה מעולם, נפרצה החומה ונודמנה להם שעת כושר להוציא לחוץ מה שהיה כבוש בליבם. ומעתה לא היה מעצור לריב שבין הכתות. הם יסדו ישיבה בשם 'הרבצת תורה', כדי שהכספים מאמשרדם יישלחו לידם והם יחלקו אותם על-פי הוראת הפקוא"מ. ישיבה בשם זה לא ידועה לי וכנראה היא הישיבה שנקראה בשם 'תפארת ישראל' שהגזברים והאמרכלים עליה היו הרב אג"ן ור' יצחק פרחי.¹⁴ פעולה זו שלפקוא"מ היתה ראשית מדון והיה בכוחה לפצל ולפלג את קהילת ירושלים. עד כה נזכר רק ר' יהודה נבון כצד שכנגדו לחמו הרב אג"ן וסיעתו, ואילו הרב"א לא נזכר אפילו ברמז.

שתי כיתות יריבות בירושלים

והנה כאן אירע מהפך מופלא. שמועות משמועות רעות נשמעו על הרב"א עוד בטרם יצאה המחלוקת לחוץ. כבר בשנת תקצ"ט, הוטל בו דופי ודובר במעשים שלו שאינם טובים. ראשי הפקוא"מ במכתבם להרב להרב אג"ן משבעה בשבט תר"א (ח) תמחו כיצד אחרי ששאלו אז את הרב אג"ן על 'תועבותיו' של הרב"א, השיב להם:

ולא ישמע לקול מלחשים ומוציאי דבה על ידי' חר"א בכר"א כי שקר ענה באחיו וכו' ועוד האריך לצדקו ולהרשיע המדברים עליו. ותמנהא.¹⁵

יתירה מזאת, הרב אג"ן 'הודיע עליו בישראל ובאור' [ובאומות העולם] כי 'זך וישר פעול, אין כמותו עומד בפרץ ירושלם, שהציבור צריכים לו' (כט). הרב אג"ן טרם נזקק לכינוי הגנאי הרב"א, אלא מזכירו דרך כבוד חר"א בכר"א ואומר שהוא ידיד נפשו. כיוצא בזה ר' יצחק פרחי שלפני פרוץ המחלוקת כתב עליו דברי שבח מרובים.¹⁶

חזרתו של הרב אג"ן מלתמוד בחרב"א באה כמה חודשים אחרי פרוץ המחלוקת.¹⁷ לעומת זאת הראשון לציון הרב ימ"ן בראשיתו שלפולמוס ממש, בכ"ט באדר ת"ר (ב), היה מראשי התובעים להדיח את הרב"א ולא השאיר מילת גנאי שלא תלה בו. הוא גורם לירושלים את סבלותיה ומערער את אושיותיה. 'כי כל עוד האיש הזה עומד על הפקודי' אין תורה ואין משפט כי גבר אויב ... וכל המקולקל בעיניו יעשה ...'

מה טיבן שלשמועות הרעות על הרב"א? ממה שנאמר 'תועבה' אתה אומר שעניינה פריצת גדר ערוה אבל גם עבודה זרה ומעשים שאינם עולים בקנה אחד עם מוסר היהדות.

14 ראה ר' יצחק פרחי, טוב ירושלים, ירושלים תר"ג, דף יב, ב וכתרו 'מודעת זאת', ירושלים תר"ב (ש' הלו', ספרי ירושלים, ס"ד 2, עמ' 4).

15 הדברים נשנו גם באיגרת הפקוא"מ לקושטא מכ"ד באלול תר"א (יב).

16 ראה להלן, בתולדותיו.

17 באיגרת הפקוא"מ מכ"ד באלול תר"א (יב) נאמר: 'ואחרי ראותנו שכעת הודה תה"ג [הרב הגדול] גר"י שיש דברים בכו, מצאנו ריחוקו טוב.'

ואילו באיגרת הרב ימ"ן (ב) נזכרו מעשיו בלשון זה: 'נתגלה חרפתו בקהל פעמים שלש, נבאש ריחו בארץ ובתו'ל ... מלעיב ומלעיג במלאכי אלהים ... לדבר תועה נגד ה' ונגד משיתו'. הדברים יותר מפורשים באיגרת ששלחו הפקוא"מ לקושטא בכ"ד באלול תר"א (יב): 'אשר זאת מלפנים כבר שמענו שמעו הרע בפריצות גדר ערוה, במעשה שהי' מפורסם בעה"ק ת"י.¹⁸ גם ידוע לנו מי שהודיע על כך, הלא הוא ר' נחמן נתן קורוניל, מחכמי אמשטרדם שעלה לירושלים. הוא כתב עליו ללעהרן. ובתשובתו לר' נחמן קורוניל כתב: 'צאתה כתבת עליו רעה, ממעשה מכוער שאירע באתו זמן, שנודע גם בין הגויים, ועשו ממנו צחוק בפרהסיא'.¹⁹ מסיבה זו היה לעהרן 'כנגד הרב החדש גר"ו ובשני לו [בנימין מרדכי נבון] דעמיה, באשר היו מצד הפקיד שעבר'.

ראוי ליתן את הדעת על כך שהמעשה המכוער לא נזכר בפי מתנגדיו, אף-על-פי שהירבו לדבר בגנותו. רק אחרי שהתברר להרב אג"ן שאכן יש אמת בשמועות חדל מלתמוך בו. אמור מעתה שהרב אג"ן לא הצטרף למלחמה בהרב"א בראשיתה והמלחמה לא היתה בשל עוררים שיצאו על דרך פעולתו של הרב"א בהיותו 'פקיד' וגם לא על מעשיו של ר' יהודה נבון, אלא משום שחרב"א נתפש על עבירות קשות ומשום כך נפסל מלשרת בקודש. כנראה עד ליסתימת החלון לא יצא הרב אג"ן כנגד הרב"א ומיני אז התלהטה השנאה שביניהם. הרב אג"ן היה לראש הכת שכנגד חרב"א, ואילו חרב"א החל להרים קולו ולזעוק נגד הרב אג"ן ולא חשש מאובדן כל שליטה בכולל ומגירוש. מכאן שהיה תקיף ובעל אומץ-לב.

הצירוף חרב"א—נבון לא נתהווה, איפוא, משום דרכים ושיטות זהות אלא באקראי. חרב"א נדון על-פי מעשיו ודרך הנהגתו בקהילה ונבון על שום בחירתו שלא היתה לרצון חכמים. רגליים לדבר שכהונתם של חרב"א ושל ר' יהודה נבון כ'פקיד' ירושלים' במשך שנים רבות הביאה לידי קירבת-דעת ובעת שתלו קלון בחרב"א עמד חבירו זה לימינו. כאמור, בראשיתה שלשנת ת"ר התלה המלחמה להתלהט ואין בידינו תעודות על תחייתו, אלא מכ"ט באדר ת"ר.²⁰ (ס"ב). איגרת זו מספרת כולה בסבלות ירושלים בשל כיתות המצירות זו לזו, ואינה אלא כתב הפלסתר הקשה ביותר נגד חרב"א. ולא זו בלבד, אלא שהיא יוצאת מידי קרובו ואהובו של ר' יהודה נבון. את כל חיצי זעמו הוא יורה כלפי חרב"א, שלדעתו הוא ראש פעור; בעטיו עשויה קהילת ירושלים להתמוטט. בין יריביו הוא מונה את כמהרי"ן וכמהרגי"ן והם ר' יהודה נבון ור' ג'ליבון נבון הוא ר' בנימין מרדכי נבון, שאכן נמנו על הכת של חרב"א. הראשון מפני ההתמודדות עם הרב אג"ן והשני משום שחרב"א היה גיסו. החותם הוא הראשון לציון ר' יונה משה נבון (ימ"ן) והכותב הוא ר' רחמים שלמה הלוי מראשי הכת של חרב"א, כמוכח מכתבת ידו. האיגרת נשלחה אל חכם ששמו נרמז במליצה 'יום טוב ראשון דאורייתא', בלי ספק ר' יום טוב אליקים, רבה של חברון. ואינו אלא מכתב שלישי שנשלח אליו.

18 גם באיגרת הפקוא"מ מג' בחשון תר"ד (לה) נרמז הדבר: 'דסאני שומעני' מצד מעשיו הרעים בנפשו'.

19 פנקס עשירי שלפקוא"מ, עמ' 103.

20 באיגרת לא צויינה השנה, ומשום שנכתבה בשנתו האחרונה שלראשון לציון הרב ימ"ן, הרי זמנה הוא שנת ת"ר.

הדבר, שתי תעודות אלו הן בלי ספק המקורות הראשונים המעניינים והחשובים על הפרשה, ולצערינו לא נתגלו.

הרב ימ"ן עירער על פסק הדין. הוא הראש והמנהיג שלקהילה ועמו נמנו טובי החכמים 'הרשומים והגדולים' מה שאין כן הכת שכנגד, שהצטרפו אליה אנשים 'אשר לא ידעו ולא יבינו טעמן של דברים', ועל אחת כמה וכמה שגם אלה שחתמו לא עשו זאת מרצון — אין עליהם דין הולכים אחר הרוב. הרב ימ"ן מפציר בפוסק שיורה לעשות כן ומבקש שישלח אליו את פסק הדין במקורו עם תרגום ערבי, כנראה כדי למסרו לערכאות, והכוונה למופת, כפי שמתברר מסופה שלאיגרת. ואכן באיגרת ששלח ר' יום טוב אליקים להרב ימ"ן הוא שואל מה עליו להשיב לערכאות וניכר שהכוונה היא לשאלה אם לפי דיני ישראל אפשר להוריד רב ופרנס מגדולתו. תשובת רב ימ"ן היתה שיש לעשות לפי התקדים, 'בהעברת החי'ז ו'ז' שכת גדולה שלחכמים היתה עמו, אף-על-פי כן המיעוט ניצח וסילקו אותו ממשרתו. חכם זה ספק גדול אם הוא ר' יוסף זאמיר? (ראה להלן). הרב ימ"ן ממליץ גם להסתייע בהדחת 'החר"ד האג'יז', אף-על-פי 'שכל חכמי ורבני עה"ק היו מתנגדים' וגם ר' יום טוב אליקים עצמו הסכים בסילוקו. וכל כך למה? לפי 'שלא היו מתנהגים בכבוד' עם תלמידי החכמים. על אחת כמה וכמה חרב"א 'נתגלה חרפתו בקהל פעמים שלש, נבאש ריחו בארץ ובחול', ונוסף גם הוא כי גבה לבו. הרב ימ"ן הכין תשובה שתימסר לערכאות אף-על-פי שכבר ניתן פסק הדין. וטעמו הוא, 'שכשנפסק הדין לא היה באפשרות ליכנס בתוך העיר', כלומר ניתן במעמד צד אחד ומפני חשש מגיפה לכן יצא 'בלתי מתוקן' וגם מפני התפרעות במחנה שלחרב"א.

ואין הרב ימ"ן נועל את הדלת בפני השלום. יכולים מתווכים לנסות להשכין שלום בין היריבים שאינם אלא ר' יהודה נבון ור' בנימין מרדכי נבון. לכך הוא נכון, אבל לא לעשות שלום עם חרב"א. על אחת כמה וכמה שהדחתו נעשתה בחרם שאין לו התרה. לא זו בלבד, אם המופתי יכפה עליהם להשכין שלום אפשר שהדבר יאלץ אותם 'ללכת לגור בארץ' אחרת. וכך מתאר הרב ימ"ן את מצבה החמור שלירושלים. אנשי חרב"א הכו 'במקלות וברמחים' את יריביהם ופצעו כמה מהם. מידי יום מעלילים עליהם 'עלילות ברשע' עד שחשו כמי שנמכרו 'להשמיד להרוג ולאבד'. וכי תקצר היריעה מלספר כל העובר עליהם יום יום.

אכן, אחד החכמים שהיה קרוב לעניינים שנתהוו מכוח מחלוקת זאת, ר' יעקב שאול אלישר, כתב בעגמימות־נפשו:

הן בעון נפקדו כמה חכמים באותה המחלוקת מלבד ממון הכולל, שהוציאו סך עצום עד שנת התר"ב שמינו לרא"ש את הרה"ג, רבן של חסידים, הרב אג"ן.²¹ ולא ידענו אפילו אחד מהם.

מה היה אחרי אדר ת"ר? מה היה הנוסח האחרון שלפסק הדין שלחכמי חברון? כיצד השפיע הפסק על מה שנתהווה בירושלים? ומה היתה החלטתו שלמופת? שאלות אלו אין בידינו להשיב עליהן. ברם, מאיגרת הפקוא"מ מכ"ח חשוון תר"א (ד) אנו למדים,

21 תולדות וזכרונות הרב ... יעקב שאול אלישר, לוח ארץ־ישראל של לונדן, שנה ו (תר"ס), עמ' 49. [פנסק חשבונות שלרב יש"א ברכה, משנת ת"ר—תר"א דווקא הוצע במכירה פומבית, קיץ תשנ"ב, שליוודאיקה בירושלים (ראה קטלוג המכירה, סי' 295) ולא מצאתי בו עניין ישיר על המחלוקת הזאת. ברם, נמצאים בו תרכה חשבונות עם הרבנים לבית נבון ור' ישראל בק.]

שהכת שכנגד חרב"א השתדלה בכל הדרכים להוציא נגדו צו גירוש. וכך כותב לעהרן:
 'הלא ידוע שהמלכים מדיינים עמו ורוצים לגרשו ממלכות א"י לגמרי'. נראה שכמחצית
 השנה שמאו ועד לראשיתה שלשנת תר"א, לא יצא דבר המחלוקת לחוץ ורק יחידים בגולה
 ידעו עליה, והם פקידי ירושלים בקושטא והפקוא"מ באמשטרדם. אלה הפצירו בר' חיים
 נסים אבואלעפאי, שעשה אז בקושטא (במכתבם מו' בחשוון תר"א, להלן סי' ג), שישוב
 דרך ירושלים 'לתקן העיר שם'. הדברים נאמרו ברמז ואין הכותבים נכונים לגלות לו
 פרטי הענין אלא אחרי שיאות למלא בקשתם.²² וכבר אז הפנו אותו אל הרב אג"ן דווקא.
 כנראה לא הפיק הרב חנ"א את רצונם.

החכמים שנהו אחרי הרב אג"ן שלחו לקושטא את ר' יוסף פינסו (חרי"פ). דבר
 שליחותו נזכר כבר באיגרת מי"א בכסליו תר"א (ג). חכם זה בראשית מעשיו היה התקף
 שבלוחמים בחרב"א. הוא היה תלמיד חכם ועתיר-ידע בהנהגת הציבור, ולכן הוטל עליו
 להביא את דברם שלרב אג"ן וסיעתו בפני פקידי ירושלים, ואילו לפקוא"מ נשלח מכתב
 שבו הודיעו את כל העובר עליהם מידו שלרשב"א וממעלליו. הדרך נעשתה, איפוא, סלולה
 בפני החרי"פ. הוא ניסה הסכמה נגד חרב"א ובחשוון תר"א חתמו עליה רבה שלקושטא
 והפקידים. עיקרה שלהסכמה הוא להעביר את חרב"א מפקידותו, ותו לא. כשנודע הדבר
 ללעהרן התלונן על כך שהפקוא"מ לא נתבקשו להיות עמם בעצה אחת (ד). הם היו
 מוספים שהוא וכל המחזיקים בידו לא יקבלו חלוקה וגם לא יטלו מן הכספים שנשלחים
 לירושלים לשם תלמידי חכמים ועניים.

ועתה פליאה גדולה. בהצעת הדברים שלהסכמה כתב חרי"פ שחרב"א 'פגע בכבוד הרב
 הראשון לציון, כלומר הרב ימ"ן, ורצה להעבירו'. ואכן אתה למד על כך מאיגרתו שלרב
 ימ"ן, אבל מירושלים הודיעו לפקוא"מ שימ"ן ור' יהודה נבון 'מחזיקי ידו של אותו איש'
 נגד 'הרב המופלא ח"ק לישראל', הוא תוארו שלרב אג"ן בפי לעהרן. קצתם יצא על ר'
 יהודה נבון משום שנמנה 'באגודה אחת עם אותו האיש'. לכן כספי התרומות לא יישלחו
 לירושלים עד שיתברר להם ששני האישים הנ"ל חזרו ונמנו על אנשי הרב אג"ן.

חרי"פ סבר שראוי להוציא 'כתב צווי לאחמד עלי' שלא יוסיף חרב"א להיות 'פקיד',
 ולעהרן דחה הצעה זאת מפני שבלאו הכי הערכאות בירושלים, כלומר המופתי, הוציא צו
 גירוש כנגדו. כל שיש בכוחם שלפקוא"מ לעשות הוא באמצעות הקונסולים, אבל בעניין
 זה לא יועילו, והוא מזהיר לבל יפנו אליהם ואל הערכאות אלא לבית דין, אשר יזכיה את
 סמכותו ותקיפותו. בעת הצורך יצרפו לבית הדין כמה מתכמי ארץ-ישראל 'הרשומים'
 והם יגזרו על חרב"א לבל ישתדל לשוב ולכהן 'פקיד'.

ביטול מינויו שלרבי יהודה נבון למשרת הראשון לציון וגירושו של חרב"א

בימי כהונתו שלרב ימ"ן היתה המחלוקת מן השכיחות. לא היה קרע בהנהגת הקהילה ולא
 התמרדות אלא תביעה תקיפה לתת לכל איש את חלקו הראוי לו וכי יוסדר אופן חלוקת

²² במחלוקת זו שקדו מצדיו שלרב אג"ן להכמים ידיעות מפני יריביהם. הרב אג"ן ביקש מלעהרן
 שהדברים שהוא מגלה לו יהיו 'כמוס עמדי חתום באוצרות' (טו). לעהרן נהג כך והשתבח
 שנמצא ראוי שיכתבו אליו 'כל פרשת העבר ... להעמידני על האמת'.

התרומות שנשלחות לירושלים מן הגולה. ברם, בקרבם פנימה סברו כמה חכמים שהראוי לרשת את כסא הראשון לציון ר' שלמה משה סווין הוא הרב אג"ן, שהיה מקורב ביותר לראשון לציון. עליו הטיל לכתוב תשובות לשאלות שבאו אליו,²⁸ ועליהן הוסיף את הסכמתו. בבית דינו שימשו בעיקר שלושה שנחשבו לגדולים שבחבורה, ר' יצחק קובו, ותיק וזקן שבהם, ר' יונה משה נבון והרב אג"ן. ר' שלמה משה סווין נפטר בשנת תקצ"ו. גבר כוחם של ה'צבונים' ונבחר ר' יונה משה נבון לראשון לציון.

מקובל היה למנות ראשון לציון מתוך מבחר החכמים אבל גם הזקן שבהם. כנראה, מינויו שלרב ימ"ן מחמת גילו הותירה בחביון נפשו שלרב אג"ן עצמומיות ותחושה שהכסא שנבחר לו ניתן לאחר. לעומת זאת הרבנים הצעירים נהו אחריו. משל עמדו והמתינו להכתיר לראש"ל. משנפטר הרב ימ"ן בכ"ג בטבת תר"א חזר העניין לדוכתו. חכמי ירושלים נחלקו, אלה תמכו בר' יהודה נבון ואלה בהרב אג"ן. מידיעה עמומה אחת מתברר שהמחלוקת החלה כשנחלקו ר' יצחק קובו ור' ישראל משה חזן (ג). כלום גם ר' יצחק קובו היה מועמד לכהונת הראש"ל?

כח אחת לחמה בחברתה בתוקף רב, וגברה ידה שלכת ר' יהודה נבון. מינוי זה גרם לירושלים שתהא בוקה מבוקה ומבולקת. כל צד השתדל להרבות כוחו וקרא אליו אנשים מכל הבא אל היד. גדולים התעצמו עם קטנים ולא חששו להפריח שמועות ולהעליל עלילות-שוא. משפחה קמה בבניה, וקרובים נעשו רחוקים. רגליים לדבר שבראש הדורשים למנות את ר' יהודה נבון לראש"ל היה הרב"א ששימש עמו ב'פקידות' ירושלים. כנראה שהיחסים שבין הרב אג"ן לר' יהודה נבון לא היו ידידותיים מעיקרא, שהרי אין אתה מוצא אפילו עניין אחד שבו ייאמרו עליו דברי שבח. אין צריך לומר שבחירה כזו ספק אם התנהלה כראוי וההאשמות, האיומים והגיוומים היו מנת חלקה, ובני חוגו שלרב אג"ן לא עמדו מנגד.

סיכסוכים שלפני כן לא נשמע קולם בחוץ עתה נשמע קולם בעז. בחודש ניסן תר"א נתקבצו חכמי ירושלים מסיעתו שלרב אג"ן (ז) ודנו כיצד להרחיק את ר' יהודה נבון ודעימיה מכל ענייני הציבור. נמנו וגמרו שאין טוב מלעשות 'הסכמה' בהרם, שלאמיתו שלדבר אינה אלא 'שטר התקשרות', שבו התחייבו כל החותמים להיות בקשר אחד ולקבל עליהם את תנאי ההתקשרות והחייבו לקיימם אפילו במקום סכנה. ז'כל אחד חייב למסור נפשו ורוחו וממונו לקיים הקשר'. אם יוזק אחד מן החותמים חבריו מחוייבים לנקום נקמתו — תנאי כזה יש בו משום ליכוד המחנה לקראת צאתו למלחמה. נוסח הסכמה כזה הוא יחיד בקורותיה שלירושלים. תשעה חכמים חתמו על ההסכמה ורובם אינם מן 'הזקנים' שעמדו עם הרב אג"ן בראש המערכה. בשורת החתימות הניחו מקומות פנויים, בראש — לשניים או לשלושה. אחרי החמישי — מקום אחד ואחרי השביעי — שלושה מקומות. דבר זה אומר דורשני. יש להניח שהמקומות הפנויים נשמרו למקרה שיעלה בידם לקבל הסכמת רבנים מן הזקנים. החותם ראשון יצחק בכ"ר שמואל לא ידוע והחותם אחריו, ר' ישראל משה חזן, היה האיש המוציא והמביא בסיעתו שלרב אג"ן, שלימים התפרסם בחכמתו ובלמדנותו.

בחודשים הראשונים לכהונתו שלר' יהודה ב"ר רפאל נבון, חל שינוי מהותי. הוא ואנשיו עשו כל טעדיק להשליט את רצונו שלר' יהודה נבון ושכל הציבור לא ימרה את פיו. נעשה

ביוזי תלמידי חכמים שלא היה כמותו. נמצאת בידנו עדות שלמי שהיה מעורה בענייני ירושלים, הלא הוא ר' יעקב שאול אלישר המכונה יש"א ברכה, שאומץ על ידי ר' בנימין מרדכי נבון וגדל על ברכיו. וכך כתב בזכרונותיו שמשמונה ר' יהודה נבון לראשון לציון, 'שהיה פקיד ומשגיח על ענייני כוללות עיה"ק ת"ר, לא 'עברו ימים רבים וקמה בעוה"ר [בעוונותינו הרבים] מחלוקת גדולה בין הרבנים והחכמים, אש להבת שלהבת'.²⁴

מאבק קשה ביותר התנהל בין שתי הכיתות. כיוון שהתואר ראשון לציון היקנה סמכות רחבה ולמעשה שלטון על הקהילה, לא היתה ברירה לכת שלרב אג"ן אלא להילחם בעוז כדי להוריד את ר' יהודה נבון מכסא הראשון לציון. תחילה נתפשרו הצדדים בכך ששוב לא ייקרא שום רב בתואר רב ירושלים או ראשון לציון. כנראה שההסכמה לא קויימה ואם אכן נהגו לפיה לא היה זה אלא לזמן מועט. הדעת נותנת שר' יהודה נבון ואנשי הכת שתמכה בו לא קיבלו את ההדחה בשתיקה, שכן פירושו שלדבר העברת השלטון על ההנהגה שלכולל לצד היריב.

הנה ארבעה חודשים אחר-כך, ב"ז אב תר"א, נעשתה בירושלים עוד הסכמה (שישית) והטופס היחיד שנשמר (באוסף בניהו, להלן סי' י) הוא העתק מכתיבת-ידו שלר' ישראל משה חזן ומשום מה נשמטו שמות החכמים החותמים. ותמיהות הרבה כרוכות בהסכמה זו.²⁵ אין היא נגד שני החכמים ה'נבונים' בלבד אלא 'מעקירת ארבעה טורי אבן הידועים, ראשונים נזכרו מוריני נבון, הוא ר' יהודה נבון, וחור"מ קובו, שאין ספק שהוא ר' יצחק קובו המכונה מוריני (ראה להלן בערכו), שתחילה היה במתנגדי הכת שלחורב"א. ושניים להם החורגי' נבון הוא ר' בנימין מרדכי נבון שכונה ג'יליבון, ואילו הרביעי ר' יוסף מיוחס, לא נזכר כלל לפני כן כמי שיש לו מעמד בפרשה זו. ואולי הוא ר' מרדכי חיים יוסף מיוחס, שחתם על ההסכמה החמישית. אמור מעתה שגם הוא פרש מסיעתו שלרב אג"ן. שמם שלרבנים ר' יצחק קובו ור' ישראל משה חזן שנזכרו לעיל ונמצאים גם בהסכמה הזאת יש בהם כדי לאושש את הסברה שהמחלוקת בראשיתה נוהלה על-ידם.

תוכן ההסכמה זו שונה הוא מקודמתה. סיבת עשייתה היא נגד רדיפת בצע ועשיית כסף שלא במשפט ועושיק העניים. לשם השגת רצונם לא נמנעו בני הכת שלרב נבון מלהלשין על יריביהם 'בדברים אשר בדו מליבם' ועל-ידי כך 'השיגו מאמר כאשר שאלו'. היו אומר, שכל שנזקקו לעשות ההסכמה גוספת הוא משום שעלתה בידי הצד שכנגד לקבל החלטה מבית הדין השרעי המוסלמי לבל יפגע מעמדו.

נוסח ההסכמה זו עולה בחומרתו על ההסכמה שלפניה. הם מטילים חרם שלא ניתן להתירו שארבעה החכמים הנ"ל, 'בשום אופן שבעולם לא יהיה להם שום מינוי ושררה בתוככי ירושלים', ובכלל זה גם לא יתמנה אחד מהם חזן קבוע בבית כנסת. גם כאן הם מדגישים 'דנפיק מיניהו חורבה על הכלל ועל הפרט'. הם מאשימים את ר' יהודה נבון בקריעתה שלקהילה. זו חרפה ש'לא תמת, כי בימיו נפלגה הארץ'. וראה עד היכן הגיעו, שגם אם

24 לוח ארץ ישראל, שם, עמ' 49.

25 לכאורה נעשתה ההסכמה ביפו, שכן כתוב בראשה: 'משום אונסא דאורחה, ומשום ידיעת משילקו פה יפה ת"ר. המילה משילקו אינה מובנת לי, ואולי משום הפחד. אבל נראה יותר שיש לאחזק במה שכתוב בסיפא ורק ההעתק שמידר' ישראל משה חזן נעשה ביפו? ראוי לציין שביפו היה נציג קבוע לקהילת ירושלים ועליו היה לטיות בידי העוברים והשבים בדרכם לירושלים. ראה מכתבו שלר' יהודה בכר מנחם הלוי מיפו אל משה די פיג'וטו בחלב מחשוון תר"ח. ארכיון הרב אג"ן. ועיי' א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 711.

יצא 'מאמר המלך שהוא [ר"י נבון] יהיה דבר ומנהיג, אנחנו לא נקבל אותו בשום מינוי ושררה. מעין מרידה במלכות.

הסכמה זו נעשתה בעת שר' יהודה נבון ואנשיו לא נמצאו בארץ. למד זאת מכך, שבסופה נשבעו החותמים 'שלא לילך אצלם בשום אופן שבעולם בבראם תוככי ירוש' ת"ו ולא להקביל פניהם'. ואכן אנו יודעים שבחודש ה'ל' עשה ר' יהודה נבון בקושטא. החשש מצד פניית אנשי הרב נבון לערכאות אפשר שלא בא אלא משום חברותו במגילס אל-שורא, היא המועצה העירונית שלירושלים, וכי היו לו הליכות בקרב השלטון. זקני הקהילה שנמנו על חברותו ספק מאהבתו ספק משום החשש שמא תשלל מהם החלוקה בשיעור שנקבעה להם לפני כן, עשו כל טעדי 'להיות החלוקא על ידם'.²⁶ זוהי הסיבה העיקרית להתפלגותה שלירושלים.

אין ספק שלכל צד היו יועצים והולכי רכיל שלא תמיד היה יישובה שלירושלים בראש מעייניהם. בר' יהודה נבון הטיחו שהיה 'שומע לעצת בנו הקטן, נער ובער אשר אין יראת אלהים לנגד עיניו, רך בשנים, שאביו הולך אחריו בעינים עצומות',²⁷ וכי עולי רגל שבאים לירושלים עומדים תמהים כיצד נותנים להנהגה זו לשלוט ולרדות בחכמים ובעינים. כדרך כל מלחמה, נעשה נסיון גם בקרב אנשי הרב אג"ן, לקרוא ליריב לשלום ולשאת ולתת עם ר' יהודה נבון, שמא תימצא דרך להסדיר את היחסים ביניהם וכן לבוא בהסכמה על החלוקה. מצד ר' יהודה נבון נתמנה ר' בנימין מרדכי נבון, שבראשונה קבל גם הוא על השתלטותו שלתרב"א על הקהילה והיה עם הכת שלרב אג"ן בעצה אחת להדיחו. הם האמינו ביושרו שלרב נבון והמתיקו עמו סוד. שמונה שעות נתווכחו ביניהם ולא הגיעו להסכמה ובראש וראשונה בענין החלוקה.

מעתה רבו ועצמו הבזיונות והחרפות. אלה דיברו נגד אלה, ואלה האשימו את אלה בחורבנה של ירושלים. אבל הקרע החל בעת שאנשי הרב אג"ן זימנו שני עדים 'שהרב הראשון ולול בכבוד הרב אג"ן והעידו שלא בפניו'. משל נתנה עדות זאת עילה לפרוץ המלחמה. הם 'אמרו זה היום שקוינו ונקנה שם בגדולים, ולהעביר קול במחנה, שאין אנחנו צריכים בהנהגת הוקנים הללו ואנחנו ננהיג את העיר לפי רצוננו' (ט).

ההכרזות לוו במעשים. לדברי חוגו שלר' יהודה נבון נתאספו בחול המועד פסח תר"א 'ויצאו בשוקים וברחובות, משמיעים קולם ואומרים, שאין רצונם בהרב וברבנותו, בדברי חרופים וגדופים, אשר תצלינה אונים משמרו. ולהמרות נתכונו לילך אצל חלוני הרב אב"ד, הוא, כנראה, ר' יצחק קורב. הרב נזף במתקהלים ואמר 'שזה ד' חו' אשר מנינו אותו לראש ולקצין ... ועכשיו גוים מרקדים ואומרים רבם דקרי'. השיבו לו אותם הצעירים שבמחנה הרב אג"ן: 'מי שמך לאיש שר ושופט עלינו, והוסיפו לבזותו 'עד אשר נידה אותם, אבל הם לא חששו לנידוי. בעת ההתפרעות נגד כיתתו שלר' יהודה נבון קם ר' יעקב אריה ונזף במפגינים ואמר להם 'שעמם נמנים 'מע' זקני הדור ומאטים רבנן ... ואתם המעט'. מיד קפצו אנשי הכת 'והכו אותו מכות גדולות, מכת מות ע"י חתנו של הרב אג"ן, יהודה זכות. וכל זה היה בפתח חצר הרב אג"ן הי"ו, ואנשי ביתו עומדים

26 ראה קרגילה, עמ' 83-84.

27 כיוצא בזה דיברו בהרב אג"ן. הפקא"מ קיבלו איגרת מירושלים שבה נאמר 'שיש חכמים סביב וימכתו' הר"ל ח"ק [חסידיא קדישא] גר"י היועצים אותו לפי דעתם ובמדת טובו נשמע להם'. איגרת מכ"ד מנחם-אב תר"ד. פנקס הפקא"מ, עמ' 452.

בחלונות משחקים ואומרים ככה יעשה לאיש אשר איננו מהכת שלנו. הם התחצפו גם נגד ר' יעקב ענתבי עד ש'ברח מן העיר' (ט).

התפרעויות כאלו חזרו ונשנו גם לאחר שנתמנה הרב אג"ן לראש"ל. הרב אג"ן נזקק לעזרתו שלבאשה והלה שלח לחצירו אנשי חיל ... ועשה מעמד ומושב לפני פתח חצרו, מה שלא נעשה לשום רב בירושלם מהרבנים שעברו ומבזבזים הון רב מהכולל ... להטיל אימה יתירה על הציבור.

במוצאי החג הלכו אל הערכאות (ושוב, כנראה, לבית דין השרעי), ואמרו 'שאיננו רוצים לא בזה הרב ולא בזה האב"ד'. לדברי מקור זה שמחוגו שלרב נבון, תמהו הגוים ואמרו: 'אנחנו לוקחים עצה מזה הרב הזקן שבכם, ואין אתם זוכרים את כל הטובות אשר הפליא לעשות עמכם'. רגליים לדבר שהכוונה להופעותיו בפני הערכאות לביטול גזירות שה- שלטון היה גזר על יהודי ירושלים חדשים לבקרים.

פניות שני הצדדים למוסדות לא יהודיים, למופתי, למושל ולשער העליון בקושטא, לא היו חזיון בלתי נפרץ. המאורעות שחלו בפרשה זו הורידו את קרנה שלירושלים. בית דין מוזהה עם כת אחת לא היו פסקיו מקובלים על דעתה שלכת האחרת. סמכויות הרשויות נתרופפו ונתפוגגו. הדרך היחידה להסתייע בה היתה, אפוא, פנייה לרבני הקהילות הגדולות בחוץ-לארץ, לפקידים הממונים על כספי ארץ-ישראל ואל הערכאות. ברי, שסמכויות היו בידי הערכאות לכפות דעתן על הצדדים ולחייבם לקיים את גזירת דינן. ברם, דין אמת רחוק היה מהן. השוחד והמתן עשו את שלהם, הכירו פנים ונעו מצד אל צד.

בפנייה לערכאות, החלו ה'פקידים' ואנשי חוגו שלר' יהודה נבון. יריביהם האשימום שבשל שוחד שנתנו להם עמדו לימינם והדבר צלח בידם. מעתה שוב לא יכול היה להיעשות דבר מבלי שהיו מעורבים בו אנשי שלטון. לא הועילו מעשיהם פנו לחצר הסולטאן בקושטא.

הרב אג"ן הודיע לפקיד קושטא על מעללי הכת שכנגד. הם מלבים את המחלוקת והוא חושש שמא בעטיים 'תחרב ירושלים'. משגודע שכבר יצא ר"י נבון בראש משלחת לקושטא, כינס הרב אג"ן חכמים וטובי העיר לדון מה עליהם לעשות והחליטו ברוב גדול לשלוח משלחת נגדית לקושטא (יא). הם בחרו בר' חיים משה פיזאנטי ובר' רחמים שלמה הלוי. עתה נהפכה הקערה על לפיה. ידם שלאנשי הכת שלרב אג"ן היתה על העליונה. הפקידים ואנשי השלטון לא קיבלו את דברי המשלחת האחרת והעלו חרס בידם כי נפל פחד ... עליהם שרי וגבירי קוש' (יא).

בגבור המהומה נעשה 'דבר שלא היה לעולמים', גברו בעלי זרוע' הורידו את ר' יהודה נבון 'בזרוע רמה' והסכימו שלא ייקרא שוב מורינו הרב אלא 'אב בחכמה', כלומר אב בית דין בלבד. לדברי מקורביו שלרב אג"ן זאת היתה הסכמת רובא דרובא 'כי אין להם חפץ בו וברבנותו, והסכימו הקהל לבלתי היות עליהם רב'. וכך התנו, שבהעדר ראשון לציון יוקנו סמכויותיו לארבעה בתי הדין. ענייני הכולל יימסרו לשלושה פקידים בעלי בתים עשירים ועליהם יתמנו שני תלמידי חכמים למשגיחים, וכל עסקי דין יובאו לבית דין.

סילוק רב ממשרתו, ועל אחת כמה וכמה שלא נקבע זמן לכהונתו, הוא מעשה חמור. שאלות הלכתיות וחברתיות קשות כרוכות בו, וכמקרה הזה לא היה לפני כן בירושלים. אמת במכתבו שלרב ימ"ן (ב) נזכרו שני חכמים שהורדו מגדולתם על-פי המיעוט, האחד שמו בראשי תיבות חי"ז והשני חר"ר תאג"ז. ברם, אין אנו יודעים מי הם חכמים אלה

ומה היו הסיבות לכך.²⁸ אנשי הרב אג"ן נסתייעו גם בדברי הרב חיד"א (בספרו שם הגדולים), שבימי הרב משה גאלנטי היתה מחלוקת קשה בין החכמים ועל כן הסכימו שלא ייקרא איש רב ירושלים. אבל אין הנדון דומה לראיה, שהרי כאן הרב כבר נבחר וניתן לו התואר.

הדחתו של הרב יהודה נבון הניעה את אמות הסיפים גם בקרב אהדיו של הרב אג"ן. ר' צבי הירש לעהרן פנה אל הרב אג"ן, הנאמן והנערץ על הפקוא"מ, ותבע לנהוג יפה בר' יהודה נבון ומחה על קיפוח פרנסתו. ואלה הדברים אשר כתב להרב אג"ן: 'אך בהעברת הרב הנ' אמרנו ידינו אל תהי' בו, ולכן טמנו ידינו בחיקנו מבלי לכתוב מאומה עד כה' ועוד הוא כותב:

ובאמת מצטערים אנו על אותו הצדיק ח"ק [חסידא קדישא, הוא הרב אג"ן] נר"ו שנכנס בתגר זה נגד זקנים וחכמים מופלאים וגורם לה"ר [לשון הרע] מצד לצד וגם גורם ח"ה [חילול ה'] ח"ו בחו"ל, כי בזמנינו זה כותבי קורות הומן חותרים ומחפשים לשמוע איזה דבר חדש להכניסו בקונטרס שלהם.

כלום מחל ר' יהודה נבון על כבודו וקיבל עליו את גזר הדין לבל יוסיף לכהן כראש רבני ירושלים? אכן באיגרת הפקוא"מ דובר בכך בזה הלשון:

מחל הרבנות והשררה מדינא דמלכותא בלב ונפש ... ואחד מהתנאים, שיקבל חלקו מכל הכסף המוצא על ידינו ... כפי אשר זכה ליקח בהסכמת זט"ה וגבאי הצדקה.

לכאורה תרתי דסתרי. מצד אחד ר' יהודה נבון לא קיבל עליו את הדין אלא משום דינא דמלכותא, כלומר גברה ידה שלכת הרב אג"ן ועלתה בידה לקבל צו מן הערכאות לסלקו ממשרתו, ושוב לא יכול היה ר"י נבון אלא להיכנע. ומצד שני היה זה 'בלב ונפש', ובתנאי שלא יגרע חלקו בחלוקה. עיין מדוקדק בתעודות אינו משאיר מקום לספק שהסיבה העיקרית היא כספית, הבטחת ההכנסות של ר"י נבון ועמיתיו ולא בעניינים שברוח.²⁹ אין ספק שנעשה הסכם על דעת הנהגת הקהילה וועד פקידי ירושלים בקושטא והפקוא"מ ובו נקבע שר' יהודה נבון יוסיף לקבל חלקו מכספי התרומות. בימי הראש"ל ר' יונה משה נבון קיבל הראש"ל 10% ור' יהודה נבון שהיה הפקיד קיבל 6%, אבל הרב אג"ן סבר שאין זה מן הדין שאחד, עם כל מעלותיו, יטול חלק שהוא גדול פי כמה מן השיעור שמקבלים שאר תלמידי החכמים. לפיכך עמד בתוקף לבל ינתן לו יותר מ-3 1/2%, כפי שניתן לו בקיץ תר"א, כלומר 700 גרוש. ר' צבי הירש לעהרן הסכים בזה עם הרב אג"ן, וכתב שכבר בימי הראש"ל ר' יונה משה נבון לא היתה דעתו נוחה מהשיעור הגבוה שניתן לראש"ל ולפקידים, ועתה שנשתנתה החלוקה וגם הראש"ל אג"ן אינו נוטל אלא 2 1/2%, דיו לרב נבון ב-3 1/2% (איגרת לו). המשא והמתן בעניין זה נמשך שלוש שנים. ר' יהודה

28 היחיד שהולם את ראשי התיבות ח"י, הוא חכם יוסף זאמיר, מחכמי ירושלים הנודעים (הוא שניסח לתר"א את איגרת הפיוסין עם הרב אג"ן. להלן סי' מה-מו) ואכן כל שחתם על הסכמות הוא משנת תר"א ועד תשרי תר"ג (ראה בלות להלן). ברם, כיוון שאין לכך כל רמז במקורות קשה לקבל הנחה זאת. ולעניין זהוהו שלשני, מצאתי ידיעה זאת בפנקס חשבונות שלקהילת ירושלים משנות תקס"ט-תקס"ב (כ"י ירושלים 256 8°): 'מח"ר [מחכם ר'] דוד חג'אז משליחות נבון' (א3) נתקבל סכום כסף. כלום הוא האיש שדובר בו?

29 באיגרת ששלחו הפקוא"מ לפקיד קושטא מי"ד בחשוך תר"ד (לו) הם קבלו על ר"י נבון, שבטרם היה ספק בידם לסדר חשבון לתת לו את חלקו, כתב מכתב פלסתר כנגדם, ואילו קיבל, כי אז 'היינו נאמנים'.

נבון הסכים להתפשר על 6% ותבע גם את חלקם שלשני חכמים שהיו נאמנים לו ר' יצחק קובו ור' בנימין מרדכי נבון, ואיים שאם לא יקבלו זאת לא יהסס מלפנות לערכאות, ואם דרך זו לא תצלה בידו ימסור דינו לשמים.³⁰ לבסוף התרצה ריב"ן גם בשלושה למאה ולעשרון האיץ ברב אג"ן להגיע אתו להסכם (איגרת לו מחשוון תר"ד). בניסן תר"ד קבל לעהרן על הרב אג"ן שהוא נשמע ליועצים לא טובים, וכך כתב: לא ישמע לדברי העומדים סביבו, אשר שמעתי כי יש אשר לפעמים ייעצוהו עצה שאינה הוגנת ... ומתרעם אני על היועצים ההם שבסבתם לא שמע רומכת"ר [רום מעלת כבוד תורתו] נר"ו לדברינו ... להשתוות עם הזקן.

הפירמאן שניתן להרב אג"ן

משראה הרב אג"ן שההמון מתפרע מאד ושוב אין דורש לדעת את האמת והקרע הולך ונעשה יותר עמוק, לא היתה דרך בפניו אלא לאחוז בנשק ההרס. אבל מיד אמר חרכ"א 'אדרבה', כלומר שחרם יחול גם עליו.³¹ אנשי חוגו שלרב נבון נתנו שוחד לאנשי הדת והשלטון והללו חיזקו את ידיהם. גם כיתתו שלרב אג"ן לא טמנה ידה בצלחת. איגרות נשלחו לקושטא³² להודיע להם 'פרשת העבור', וביקשו מן הפקידים להשתדל בחצר להוציא 'מאמר מלך' (פירמאן) שכל הסמכויות של הפקידים והרבנים יהיו נתונים לפיקוחו שלרב אג"ן ולהסכמתו.

היה זה חידוש גדול שלא נשמע כמותו, שראשון לציון מתמנה על-פי פירמאן שלסולטאן, אבל מכאן ואילך נהגו שמי שנבחר לראשון לציון נתבקש הסולטאן לתת לו פירמאן כדי שלרבנותו יהיה משנת תוקף.

ר' אברהם קאמונדו, איש נודע בעושרו ובחכמתו, שמהלכים היו לו בקרב אנשי השלטון, וחבריו, החכם באשי, ר' יעקב בכר דוד (נכדו שלמחבר 'דברי אמת'), תמכו בעון בהרב אג"ן ודבריו ודעתו היו מקובלים עליהם. קאמונדו היה מכובד בקרב אנשי החצר. כנראה לפי עצתו והשתדלותו פנה אל הסולטאן שיתן פירמאן להרב אג"ן.³³ שיוכתר בתואר 'ראש ליהודים', ושיש להישמע להוראותיו.

במחצית ספטמבר 1841 ניתן הפירמאן. הסולטאן אישר את מינויו שלרב אג"ן לחכם באשי בירושלים וסביבותיה, וסמכויות בלתי מוגבלות ניתנו לו. הכל חייבים לסור למש-מעתו ולא יוכל איש לצאת כנגדו. מעתה הכל הכירו בהרב אג"ן שהוא החכם באשי ושליו נמסרו מוסרותיה שלקהילה היהודית.³⁴ ר' יהודה נבון הורד מגדולתו ושוב לא יכונה בתואר 'ראשון לציון' ומעתה הפך מלוחם למתגונן ועומד על נפשו לבל יגושל מהכנסותיו. לאמיתו

30 איגרת מ"ו לעומר תר"ג, וכן מניסן תר"ד. ציון, א, עמ' 97, 104. על שיעור החלוקה לראש"ל, לפקד ולשבעה טובי העיר, ראה קריגילה, שם, עמ' 43.

31 ראה דברי הרב אג"ן בהקדמה לספרו 'חוקי חיים' (דף 3א): 'והנה אימה חשיכה, לשון חכמים ברכה, העין פניו אדרבה ...'.

32 הקדמה לס' דברי שלום.

33 חכמי ירושלים בהקדמתם לס' דברי שלום, שרובה ככולה עוסקת בפרשה זו, כותבים על כך: 'עפי' הסכמות רוב אנשי העיר, חכמים ונבונים, גבירים ובעלי בתים ויחיד סגולה' שוגר מכתב לקושטא ובו בקשה שיוציאו משם בליווא דגושפנקא דמלכא' (ל).

34 דוד ילין תירגם את הפירמאן מתורכית לעברית. נכלל במאמרו של לונץ: החכם באשי בתוגרמה משרתו ואופן מניו, ירושלים, ד (תרנ"ב), עמ' 202-208.

שלדבר יכול היה ה'חכם באשי' לשלוט בקהילה, להתקין תקנות, למנות רבנים, דיינים ו'פקידים' ולפטרם. ברם, לא נראה שהרב אג"ן רצה להיסמך על כך. והדבר מפליא שהרי כל שביקש ניתן לו בפירמאן. כלום ראה הרב אג"ן בכך חילול ה' ? ושוא פירמאן לא היה לו תוקף מעשי ?

שלח מיוחד מטעם החצר הביא את הפירמאן לראשון לציון ונצטווה לשהות בירושלים כל ימי חייו שלראש"ל. הוטל עליו להשגיח שינתן לו הכוח והעזו הראויים לו.³⁵ לא זו בלבד, אלא שעלתה בידי הפקידים לקבל צו שמחייב את חרב"א לבוא לקושטא והוא נדון בחומרא רבה, להוציאו אל 'מחוץ למחנה שכינה' ולבל 'שוב לירושלים'.³⁶ ועל שום מה בחרו להגלותו ? מפני שחששו שבבואו לירושלים ינקום במתנגדיו ורמס וטרף ואין מציל.³⁷

נסיונם של 'פקידי ירושלים' בקושטא להשכיח שלום

פקידי קושטא ניסו להשכיח שלום בין היריבים. לשם כך מינו ועידה מנציגי שתי הכיתות ר' יהודה נבון ושני השלוחים הנ"ל ר' חיים משה פיזאנטי ור' רחמים שלמה הלוי וחכמים מטעם הפקידים, ר' יעקב בכר דוד ור' יעקב אביגדור. בשליש אמצעי שלחודש תשרי תר"ב כרתו ברית שלום ונכתבה הסכמה כדת וכדין (יג), שר' יהודה נבון 'לא יתערב בשום שררה ורבנות על הכלל ואפילו על הפרט'. הוא יקבל עליו את מרותו שלרב אג"ן ולא יערער על מעשיו ובפרט 'על ענין חרב"א'. בשל כך תוקצב לו משכורת 2500 אריות לשנה מכיס הכוללות. עליו להסדיר את החשבון עם הכוללות, יטול את שמגיע לו ויחזיר את אשר לקח שלא בדין, ועליו יחולו ההוצאות 'אשר פזר מקדמת דנא בהיותו בער"ק ת"ו, שאינם נהוגות. ועל ענין חרב"א ה"י ועל רבנותו והוצאת ביהתו וביאת הרבנים' לקושטא. נציגי שלרב אג"ן קיבלו אחריות למשכורתו שלר' יהודה נבון וחלקו מכספי התרומות שאנשי הפקוא"מ שולחים לירושלים. ועוד תנאי התנו שאם ר' יהודה נבון יעבור על ההסכמה יהא עליו לתת 25,000 אריות לתלמוד תורה בקושטא.³⁸ כל הצדדים הצהירו שכל שעשו זאת לא עשו אלא 'משום אהבת השלום' וכדי שתהיה 'ירושלים לתהילה ולתפארת'. באותה שעה נעשתה הסכמה אחרת, נגד חרב"א שבה נושל מכל תפקיד ונגזר עליו גלות מירושלים לטבריה. ההסכמה נעשתה במעמד טובי ויחיד ורבני ירושלים ובה נאמר שלא יבוא חרב"א לירושלים ולעיירות הסמוכות משך כב שנים. רבני תורכיה צירפו חתימתם להסכמה.

ההסכמה בשלחה לכמה מקומות ובכלל זה לאמשטרדם.³⁹ נראה שהכת שלר"י נבון לא

35 ירושלים, לונץ, ה (תרס"א), עמ' 228. לענ"ד נראה הדבר זר.

36 בלשון הרב אג"ן 'צא דבר מלכות... להביאו לפנינו וידברו אתו משפט', הקדמת לס' חוקי חיים דף 3א (להלן, סי' טו). וראה גם איגרתו מכ"ז באדר תר"א.

37 בפרק זמן זה הוגלת מירושלים עוד איש אחד מראשי המרדנים בכולל הספרדי אבל לא לטבריה אלא לשכם. המגורש הוא ר' יעקב טורג'מאן. וכך כתבו הפקוא"מ באיגרתם מכ"ד בתמוז תר"ה: 'שנתגרש הנבל ההוא לשכם ואביו מצטער על פרידתו' (פנסק הפקוא"מ, עמ' 65).

38 הסכמה זו היא שנוכרת בקונטרס אמת מארץ עמ' [7]. ושם מפורט שנתנו לר' יהודה נבון 'זכויותיו ומקומות תקדשות ושיבותיו וקרקעותיו וחזקותיו'. הפקוא"מ שמחו על ההסכמה, שמעתה הכל יהיה בידי הרב אג"ן.

39 שמועה נפוצה בקרב מתנגדיו שלר' צבי הירש לעתרן בפרנקפורט דמיין, שידו היתה בתפיכה תואת, וכי שם את עצמו צד בבחירת הראשון לציון. מכלל השאלות שכביכול הפנו אליו, היו

שמרה על ההסכמה בדיקדוקה, ואיני יודע אם גרמו לכך אנשי חוגו שתנאי ההסכם נראו קשים ביותר בעיניהם.⁴⁰ ואכן בשובר ר"י נבון לירושלים התלוננו עליו החכמים שהיו עמו בחברתו, שדרש את טובת עצמו ולא נתן את דעתו על מקורביו.⁴¹

מבחינת אירגון הקהילה הוצעה חלוקת תפקידים. הגזבר יהיה ממונה על הכספים, ההכנסות וההוצאות, 'והראוי לשליטה ועצה הוא הגדול [ועמו?] שני ת"ח נמנים'. כל קופה נגבית בשנים ומתחלקת בשלושה. על הממונים למסור דין וחשבון, פעם אחת בחודש, 'להמשגיחים הגדולים', כלומר לוועד החכמים. בסוף השנה יפרשו את החשבונות בפני הדיינים וטובי העיר.

המקורות שמלאחרי קבלת הפירמאן וההסכמות בעניינו שלר' יהודה נבון ונגד חרב"א, מעטים הם ביותר ואין אתה יכול לומר שאבדו, שכן מכתבים שבעניינים אחרים נשתמרו ברציפותם. צריך אתה, איפוא, לומר שבמקום שאתה מוצא שתיקה שם אתה מוצא שלום, וכי מריבות וחרפות נגזזו. ואכן בא אתה להיודע מה רבה וחשובה רציפות האיגרות שבפנקס הפקוא"מ. בשנת תר"א נשלחו שבע איגרות לאורך כל השנה. ואילו בשנה שלאחריה, תר"ב, רק שתיים, מכסליו ומאדרי. בשנת תר"ג לא נכתבה אפילו איגרת אחת והן מתרבות והולכות בשנת תר"ד, ששמונה איגרות נשלחו מאתם והאחרונות מחודשי

השאלות: אחרי שר' יהודה נבון נתמנה לראשון לציון כיצד בא בתחבולה 'לעזוב ולהניח מקומו לחד הנודע בשם גאנץ'. ולא זו בלבד, אלא כאשר 'סירב לעזוב זאת הולכתו בוקים לקושטא, וכדי לצאת ממאסרו הוצרך לחתום שטר מחילה... חתום מן י"ג רבנים ומנהיגים דכו' ספרדים'. איגרת פקוא"מ מג'. בסבת תר"ד (מב), וכן באיגרת לרבה של קושטא מה' בטבת תר"ד (מג). באיגרת פקוא"מ לר' יעקב ענתבי, מששה באדר תר"ד (פנקס הפקוא"מ עמ' 399), נאמר כי השליח אהרן זעליג היה ראש פעור 'ושלח לו כמה כתבי פלסטר של שקר, ובפרט שהולכתי את הרב הזקן גר"ו אסור בוקים לקושטא, וכדי לצאת לחירות ממאסרו הוצרך לחתום שטר מחילת הרבנות, וכתב לו שהוצאתי צ"ו [על זה] ס' אלפים גרו"ש. והלא דבר זה ידוע שם שמדעת עצמו נסע הרב הזקן גר"ו לשם עם הרב כמחברמ"ן ב"י, בלתי שום כפייה, ומכ"ש בלתי מאסר'.

יש להניח שהשולחים הם בני חוגו שלרב אג"ן. לאמשטרדם נשלחה ההסכמה מירושלים וגם מהחכם באשי בקושטא. ראה איגרת הפקוא"מ לקושטא מ"ב כסליו תר"ב, להלן סי' יד.
40 ראה, דרך-משל, דבריהם שלאנשי הפקוא"מ, שר"י נבון עבר 'על דבר השטר', וחל עליו הקנס של 25,000 אריות (שם).

41 דומה שהתנאי שחלקו שלר' יהודה נבון בכספי הפקוא"מ יישמר, הוא שגרם לעבור על ההסכמה. ונתלקו שתי הכיתות בפירושן. חלק תלמידי החכמים מאמשטרדם לא פורש בהסכמה אלא נאמר באופן כללי 'שהוא יטפל ויכתוב וידרוש טוב לעצמו מבלי שיוכלו הרבנים המורשים הי"ץ לכתוב דברים המתנגדים בעד הרב כמוהר"ן'. ר' יהודה נבון כתב בעודו בקושטא לר' צבי הירש לעזרין (טו) 'שמל הרבנות ע"פ התנאים הכתובים, וא' מהם ע"ד [על דבר] הכסף המובא על ידינו שיתנו לו כפי הזכות... וסתמא קאמר ולא פורש עד כמה תכבד'. וטכום זה לא הוא קבע את שיעורו אלא נעשה 'בהסכמת זט"ה וג"א' (טו). ואילו הרב אג"ן עמד בתוקף שאין לשלם לו סכום זה אלא 3.5%, וזה יתר על הזכאים האחרים. הפקוא"מ חששו לאובדן ההישג הגדול שלכריתת השלום, לכן הפצירו בהרב אג"ן לבל יכעיס את ר' יהודה נבון וכי גם החכם באשי ר' יעקב בכ"ר דוד סבור שיש להפיק את רצונו (טו).

42 אין צריך לומר שגם בני חוגו שלר"י נבון לא בלב שלם הסכימו לאשר נעשה. בשטר מחודש אב תר"ג מכנה ר' יצחק חיים עוזיאל את ר"י נבון 'עט"ר כ"תר [עטרת ראשינו כבוד תורתו] לי מין מלאכ מע' הרב הגדול, מעוז ומגדול'. תארים שכמותם לא יאמרו אלא לראשון לציון, הוא 'מין מלאכ'.

שבת ותמוז. נמצאת למד שבשנת תר"ב היה שקט יחסי, ולא נעשו נסיונות לחפר את המוסכם⁴² ולהחזיר את הרב"א לירושלים. ואילו בשנת תר"ג כאילו נתמסד השלום (במקומו בא הפולמוס בעניין הקמת בית חולים ובתי ספר בירושלים וכן המחלוקת בעניין השד"ר ר' אהרן זעליג).⁴³

נצחונה שלכת הרב אג"ן

מהסכמות חכמי ירושלים לספר דברי שלום (ל) שלחות הרב אג"ן אתה שומע שיריביו קיבלו עליהם את הדין ומעתה הגיעו ימי שלווה ונחת ליהודי ירושלים. הכל עשו את הרב אג"ן ייש גלותא ... מלך בישראל. שמו נודע בתפוצות 'מכל קצוי ארץ וים רחוקים מריצים אגרותיהם [אליו], כתבים ופסקים. חכמים מכיתו ראו בכך פעולה שמימית ואות לטובה שה' חס על ירושלים, מנע חורבנה והקים לה פטרון ונגיד, שבכותו להעלות לה ארוכה.

אין קצה וגבול לדברי השבח והקילוסין לאישיותו של הרב אג"ן. הכל מודים במנהיגותו, שהיא לתפארת, רבות הן מעלותיו, הכתירוהו לנגיד על ירושלים 'רועה נאמן נשיא ואב"ד'. ה' בחר בו 'מלך ישראל בחולין ובמקודשים'. מן השמים ויכו את אנשי ירושלים 'להעמיד עלינו דבר ומנהיג ... ויעל ארוכה ומרפא לכל חכמי לב'. רוח הבריות נוחה הימנו ו'אין לך מרצח לקהל גדול מזה' ותקוות הכל היא שלא ינחלו עוד אחריים את כבודו. ולמען 'טהר את הארץ', מינו 'על כל דבר משגיחים ומנהיגים' שלושה במספר, וקבעו סדר לחלוקה. לדברי הרב אג"ן מיד עם קבלת הפירמאן נשתנתה האווירה, בירושלים גדלה השמחה 'ולכל בני ישראל היה אור במושבותם'. לא יצאו ימים הרבה עד שנאסף כל הקהל ועשו 'תקנות גדולות'. מנהיגי הקהל הוחלפו בראויים למשרתם 'להיותם עומדים על כולל עיקר'ת שלושה ... וכן בכל קופה וקופה.⁴⁴ שלא כמקדם ששנים או שלושה השתלטו על ההנהגה, עתה היו 'על יותר, על שלשים ועשרה שליטים ... כל חד בדידה מתעסק בקדשים'. נוסדה ישיבה ראשה שקורא לה בשם 'תפארת ישראל' שמעות תלמידי חכמים נמסרו בידה והיא היתה מחלקת אותם. כיוון שרבים היו תלמידי החכמים כל הרכב בית דין היה מתחלף כל שלושה חודשים.

לדברי הרב אג"ן המשרה הוטלה על שכמו לא מרצונו. לפני שנתמנה היה שליו ושקט ועתה רבו טרדותיו. הוא נעתר ל'חכמי לב' שסיכבוהו וכולם פה אחד ביקשוהו לכהן והוא נענה להם 'על כרחי שלא בטובתי'.⁴⁵ בעיות העיר הרבות גורמות לכך שאין דעתו צלולה וכי אין שעה מן היום שלא תבוא בפניו שאלה וגם בשעת הסעודה 'אחד לדין ואחד לפשרה', 'זה נכנס וזה יוצא'. וראשי הקהל מצויים אצלו עד חצות.⁴⁶ המשרה הכבידה עליו עד שדלו כוחותיו. מלבד היותו יושב בדין ומשיב תשובות הרי עסקי הציבור היו מוטלים עליו וראשי הקהל היו גמלכים בדעתו. גם במשרתו זאת האכילו אותו מרורות.

ניכר היה שהשכנת השלום לא נעשתה מלב וגפש אלא מתוך רצון ליצור רושם, ביחוד כלפי הגולה, שהשלום הושב על כנו ובאו ימי פריחה לירושלים. הרב אג"ן הכריז (בהקדמה

43 ראת להלן, עמ' שא, שמוט.

44 הקדמה לס' דברי שלום. להלן, סי' ל.

45 הקדמה לס' חוקי חיים. להלן, סי' טז.

46 הקדמה לס' דברי שלום, נכתבה באלול תר"ג, שאינה אלא דברי שבח להרב אג"ן על מעשיו.

47 שם, שם.

לספרו תוקי חיים) על השלום הגדול שנעשה בירושלים. ועל דבריו הסכימו ששה ועשרים מחכמי ירושלים, אבל אין בהם אחד מן הכת שהיתה כנגדו.

לעומת זאת אתה מוצא בפי מתנגדיו שלרב אג"ן היפוכו שלדבר. אנשי חוגו שלרב אג"ן לא זו בלבד שהצרו את צעדיהם אלא גם פרעו בהם פרעות. ביום שבת כח אלול תר"ג 'שלחו מהתם כת ערטלאין, מחבלים כרמים, שתויי יין ושכר' והיכו את ר' יצחק עזיאל, מחשובי תבורתו שלרב יהודה נבון, 'מכה אכזרית' ופצעוהו. גם היכו שני בעלי בתים, ולא הסתפקו בכך אלא שהלכו 'אצל המשנה להלשין שאינם מציינים להוראותיו, והרשמו בבית הסוהר שני תלמידי חכמים, האחד ר' אפרים נבון, בנו שלר' יהודה נבון, והשני 'מגדולי היחס' ששמו לא פורש. ההתפרעות נמשכה והנחבשים נותרו בכלא עד ערב ראש השנה אחר חצות היום, ולא שוחררו אלא אחרי שר' יהודה נבון הלך אל בית הסוהר ועלתה בידו לשחררם.

נצחנו שלרב אג"ן הגביר את השמחה בקרב הפקוא"מ. התארים שבהם הכתירוהו באיגרותיהם דומה שלא נאמרו שכמותם לאחרים. הוא מכונה תמיד 'רבין חסידא' ו'חסידא קדישא' על שום היותו ראש המקובלים במדרש חסידים ק"ק בית אל; עמו החכמה והלמי-דנות, חסידות וקדושה, טוהר מידות וכשר מנהיגות. הם קיבלו כל עצה שלרב אג"ן ומילאו את רצונו בכל ולדעתם הוא האיש אשר יש להאזין לדבריו ולקבלם. אף הוא דבק בשיטתם בדבר חלוקת הכספים.

יחס זה שלפקוא"מ להרב אג"ן עולה ומתבהר גם מאיגרתם לגבירי קושטא מיום ה באדר תר"ב, בעניין החלוקה:

ומעתה הדבר מסור ביד הרב המופלא רבין חסידא קדישא הראשון לציון ... ובודאי יעשה הטוב והישר. ואין אנו צריכים לכתוב לו עפ"ד [על פתגם דנא] כי אותו צדיק וקדוש עליון כ"ב [כמותו ירבו בישראל] כדאי לסמוך עליו אפילו שלא בשעת הדחק. ואשריהם שהחזיקו בידו ושמו המשרה על שכמו.⁴⁸

נסיונות להחזרת חרב"א לירושלים

כבר נאמר למעלה שבעת ששהו שתי המשלחות בקושטא יצא צו להזעיק את חרב"א להתיצב בפני השלטון וגזור עליו 'בכל תקף ואלות הברית ובמאמר המלך ... אשר לא תדרוך כף רגלו בשום אחת מערי ישראל כי אם בעת"ק טבת"ו'.⁴⁹ בעיר זו יעשה שנתיים ואחריהן יבחר הוא מקום אחר למגוריו, מלבד ירושלים חברון ויפו שהיו בשליטת הכוללות בירושלים. במקום זה יעשה עשרים שנה. גם הרב אג"ן ודעמיה עשו הסכמה במעמד 'חכמי ורבני וטובי וברורי וחשובי עי"ק' שלא יבוא חרב"א לירושלים 'לא בעיירות הסמוכות'. פקידי קושטא ובראשם החכם באשי ר' יעקב בכר דוד הודיעו מיד לירושלים שגזור על חרב"א להעבירו 'ממינויו ולחורידו משירותו'. הם הודיעו גם לפקוא"מ שחרב"א נצטווה

48 פנקס הפקוא"מ, עמ' 134. יחס דומה נהגו בר' יעקב ענתבי, שעל כמה עניינים, ובמיוחד בעניין המחלוקת שבה אנו עסקינן, החליפו מכתבים עמו. לפי עצתם עקר מדמשק ועלה לירושלים, והם בישרו הצלתו מן העלילה באיגרת מתשעה בתמוז תר"א (פנקס הפקוא"מ, עמ' 80) וכי הרב גדול הוא בתורה ובחסידיה ויש לתת לו כל סיוע הנדרש.

49 וראה בהקדמה לס' דברי שלום (ל) שצו מלכות קרא לחרב"א 'להביאו לפניהם ... ויציאוהו מחוץ למחנה'.

[illegible]

सिद्ध

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥

[Handwritten signature]

Inscription

הסכמת חכמי ירושלים וטוביה נגד חרב"א • אב תר"ג

על-פי 'עקודת המלך' לבוא לקושטא 'ומימלא לא יהי לו עוד מגע יד בכסף הקדשים ומכ"ש לא שליטה בהנהגת הצבור'. אין צריך לומר שהפקוא"מ חברו לדעה זו.⁵⁰ ברם, הורדת הרב נבון מכסאו קשתה בעיניהם.⁵¹

המכה שניחתה על בני חוגו שלר' יהודה נבון היתה עתה מושלמת. משרות הפקיד והראש"ל נשמטו מידם ויריבם לא רק שכיהן ראשון לציון אלא סמכויותיו גדלו והתעצמו וכל שלטון הקהילה ניתן בידו. כיתתו שלר' יהודה נבון לא אמרה נואש. אם יצייתו לפירמאן, לצווים מבית המלוכה ולפקודת פקידי קושטא, הרי שהם יודחו לקרן זוית ויריביהם ישלטו בהם. ואכן באיגרת שנשלחה אל ר' צבי הירש לעהרן (?) טופלים הכותבים אשמה זו על ר' בנימין מרדכי נבון:

בקרבו ישים אורבו, והוא היה מכיון פחים ללכדנו, להודות לו ע"ד [על דבר] המלוכה של כמהרי"ן, לחזור להמליכו גם בערכאות, ותכלית מעשיהם להחזיר את חרב"א ... וכן שהחלוקה תהיה בידם ויוכלו לעשות כטוב בעיניהם 'שלא כרצון חכמים'. ולדבריהם שלאנשי הרב אג"ן, כיון שתקוותם נגזזה נמנו וגמרו לשגר לקושטא את 'שלושת השרים הראשונים ואתם עמם בחורי ישראל מאשר אתם וירדו יפו ללכת לקושטא' אל הפקידים, כדי לנסות להשפיע עליהם שיתמכו בהחזרת רסן השלטון לר' יהודה נבון.

בוא וראה שאנשי החוג הזה לא השלימו עם הדחתם, ממה שנמצא באיגרת חכמי המערב בירושלים משנת תר"ג, שבה באו בטרוניה ובהאשמות גדולות על כולל הספרדים, ולכן יש לתמוך בשליח שלהם. ומי הם החכמים שאישרו את דבריהם? אין הם אלא: ר"י נבון בראש, ואחריו ר' בנימין מרדכי נבון, ר' יצחק חיים עזריאל, ר' יוסף ב"ר יהושע קארין, ר' אפרים נבון, ר' יעקב שאול אלישר ור' חיים מהודר (?). לא ירד עמהם אפילו אחד מבני כיתתו שלרב אג"ן, ויש בכך משום התגרות והכעסה, שהרי במעשה זה עברו על ההסכמה. איגרת נדירה זו (כ"י בניהו, א"י 33) לא נדפסה אלא נעשתה בדפוס אבן ואינני יודע אם כדי להעלימה מעיני היריב?

דרך אחרת שנקטו בפרשת המחלוקת הזו הן ההסכמות. כעשר הסכמות שונות נעשו בימי המריבה. וראה זה פלא כולן הן מחוגו שלרב אג"ן. שתי הסכמות הראשונות הן אלו שנעשו על-ידי בית דינו שלרב ימ"ן,⁵² והן לא נתגלו עד כה; השלישית היא ההסכמה שניסת חרי"פ נגד חרב"א וחתמו עליה (חשון תר"א) רבני קושטא והפקידים; הרביעית היא זו שמניסן תר"א (1). ההסכמה החמישית נעשתה במעמד 'חכמי ישראל אשר בית ישראל נכון עליהם', אבל לא באה כדי להמליך את הרב אג"ן, אלא לבטל את תואר הראשון לציון ו'שלא יהיה תואר רב כלל', וממילא ר' יהודה נבון ישאר ללא תואר זה ותתבטל נשיאותו. יש ליתן את הדעת על כך שההסכמות הללו, הרביעית והחמישית, אין בהן דבר נגד חרב"א וכולן בעניינו שלרבי יהודה נבון דווקא.

50 איגרת פקוא"מ להרב אג"ן מכ"ן באדר תר"א (להלן, סי' ת).

51 איגרת כד באלול תר"א (סי' יב). גם במכתבם אל הרב אג"ן מ' באב תר"א (ט) כתבו: 'ששמענו היותו גדול בתורה ובר אבהו וכן שקנה חכמה'. גם במכתבם אל ר' נחמן נתן קורוניל כתבו: 'לא ערב לי שהעבירו את הרב שהוא נרו אחרי שכבר עלה. ואם בכעל חי אמרו מעלין בקדש ול"מ [ולא מדידין] עאכ"ו במדבר ובת"ח וכן שקנה חכמה והרביץ תורה בקדש זה שנים רבות'.

52 איגרת פקוא"מ להרב אג"ן מ' באב תר"א (סי' ט).

ההסכמה השישית נעשתה ב"ז באב תר"א (י). נתכנסו החכמים לחקנו תקנות קדומות לקיום והעמדה המעון הזה כמבואר בהסכמה החדשה הידועה חתומה ניתנה מרוב יוצאי שער עירנו. מה היה טיבן של תקנות אלו אין אנו יודעים ואולי היו בעניין הנהגת ירושלים ומינוי רבנים ודיינים. אמור מעתה שלא רק תלמידי חכמים נמנו וגמרו לעשות אותן התקנות אלא גם בעלי בתים.

ההסכמה השביעית נעשה בקושטא בשליש אמצעי שלחודש תשרי תר"ב (יג) כשר יהודה נבון עשה בקושטא עם משלחת 'לתבוע עלבוננו'. אבל לא נסתייע בידו, אדרבה נאסר על ר' יהודה נבון להתערב 'בשום שררה ורבנות על הכלל ואפילו על הפרט' והוא קיבל עליו את הדין.⁵³

הסכמה שמינית אף היא נעשתה בקושטא, וזמנה שבט תר"ג, כחמשה עשר חודשים אחרי קודמתה, וכנראה היא היחידה שנדפסה (י"ו—כו). הנוסח נכתב בידי שלוחיו של רב אג"ן ר' רחמים שלמה הלוי ור' אברהם שאול וכל ההסכמה כולה היא בעניין זממו של הרב"א לשוב לירושלים. יש לסכל את רצונו ולשם זה לרדוף אותו עד חורמה עד שישאר תקוע בטבריה. על הסכמה זו נמנו פקידי קושטא ורבניה ורבני שאלוניקי ואיזמיר.⁵⁴

כיתתו של רבי יהודה נבון על המחלוקת

לעומת המקורות הרבים והחשובים שמצויים בידינו מבני כיתתו של רב אג"ן מן הצד שכנגד לא נשתמרה אלא איגרת אחת מראש חודש טבת תר"ד, היא נמצאת בשני טפסים באוסף בניהו (מא). האחת כתובה ממש ככתבי 'הכוללות' שהיו נמסרים לשלוחי ארץ ישראל. כל פסקה בראשה ציון ובסופה ירושלים. היא כתובה בחתיגיות רבה ובראשה פסוקים באתיות גדולות ומופנית לרבני קהילות וראשי הקהל 'אשר בכל עיר ועיר'. ואכן אתה מוצא בכתב המינוי את הכינוי 'ציר אמונים', השכיח בכתבי השליחות. וכשם שבכתבי השליחות סיפרו על מאורעות הציבור והיחיד ובשבתו שלשד"ר כך גם בתעודה זו, שאינה אלא יסודי-כוח שניתן מן הכת שלי יהודה נבון להרי"פ שבכוחו להביא את דבר הכת בפני רבים, להעביר את הגזירות מעל הכת ולעשות שלום. שמו של כתובת הובלע מעבר לדף: 'ראגי הוא שכתבתי ... ועירא דמן חבריא משה יאודה עזיאל'.

פליאה היא שעל כתב 'הכוללות' השלם אין חתימות, ואי אתה יכול לומר מפני הפחד, שכן שמות שלאנשי הכת שלנבון נזכרים ולא זו בלבד אלא שהם מזכירים 'החותם ראשון' וכיוצא בזה. אין ספק שעל האיגרת חתמו כל הרבנים שמצד ר"י נבון והוא חתם בראש.⁵⁵

53 הסכמות אלו נזכרו ב'אמת מארץ' קונטרס ב, עמ' [11]. נאמר שבהיות ר' יהודה נבון וקרובו ר' בנימין מרדכי נבון בקושטא 'נתרצה הוא שם צ"י חכמי ורבני ושירי וגדולי ופקידי קושטא הי"ו ומחל ונסתלק מהיות הוא רב ומנהיג, ונתרצה על כל טענה ותביעה שהי' לו חוץ מענין זה, שהוא חלקו הנוגע לו ממועות הנשלחים צ"י הרב ר' צבי הי"ו'. וכן באיגרת אחרת: פקידי קושטא 'הסכימו בכל תקף שלא יהיה לו שום מינוי ושררה. ובתוונתו בקושטא ונדינא יע"א לאהבת השלום ושיקבל עליו להיות פרוש מאהבה מעניני הקהלה'. אמת מארץ, ב, עמ' [7].

54 ההסכמה נזכרה במחברת אמת מארץ ... ושם נאמר: 'ענין צדיק ישר יחזו סדרן של כתובים מאומיר וקושטא ושאלוניקי יע"א ואשר נגזר עליהם'. קונטרס ב, עמ' [8].

55 ראה לשון 'לערוך מלחמה עמנו הבאים על התתום'. והם הרבנים 'שהיו שבעה טובי העיר מקדמת דנא'. רבנים אלה והוקנים פרושו מן הכת של רב אג"ן.

הטופס השני הוא קצוץ וחתוך אבל הכתב הוא נקי וברור. בטופס זה נשמטה פיסקה גדולה — כל אשר דובר בו על חר"פ ושלחותיו וכן על חרב"א ופקידי קושטא והתנאים. ראוי ליתן את הדעת על זמן כתיבתו של כתב, ראש חודש טבת תר"ד, היא העת שנעשו בה נסיונות שונים להשבת השלום לירושלים.

אמת, ישנו עוד מקור אחד מצד מתנגדי שלרב אג"ן, אבל אין זו איגרת אלא טעיף בתוך חיבור פולמוסי חריף ביותר מצד המערבים נגד כולל הספרדים ובראשם הרב אג"ן, שקורא לו 'משפט לאלהי יעקב'. וכך הוא תיאור המצב לדידם.

בשנת תר"א גברה המחלוקת בערה ואין מכבה, עד שנחלקה העיר לשתי כחות, עליונים למטה ותחתונים למעלה, וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון ותפסו מלכות בחלק-לקות, וכתבו שטנה על הרבנים היושבים ראשונה ... שקמו כת של ת"ח בחורים ובעטו ברבותיהם ומינו עליהם רב כרצונם וקראו לו רב אג"ן.⁶⁶

'הכת החדשה של הפקידים' פגעו בתלמידי החכמים הוקנים 'אשר לא כדת והם ידם על העליונה'. הוקנים תמכו בתביעות המערבים, אבל אין הם יכולים להכריז על כך 'שהכת החדשה מכין ועונשין שלא מן הדין ... לפי שידם תקיפה באומות, מחמת שמפורין להם ממון הכולל בהפסדות ושחזדות לשרים ואילי הארץ'. האשמות שגם אנשי חוגו שלרב אג"ן הטיחו בפני מתנגדיו.

כתב זה אין ערוך לחשיבותו. מוצא אתה בו כל אשר התרחש בזמן המחלוקת, ומגלה פנים אחרות ממה שמצאנו עד עתה בכתביהם שלמקורבי הרב אג"ן ומבדירה ומסבירה כמה סוגיות חשובות. האיגרת פותחת בקינה הגה והי על מצבה שלירושלים שנתרבתה בה הקטיגוריה שבין החכמים. משום כך 'זה שנתים ג' ואת רב"ע ששלחבת המחלוקת עולה מאלית עד לב השמים'. אין לתאר את עוצמת צרותיהם. כל הסערה היא משום 'העומד על הפקדיים' [חרב"א] על שנגע בכבוד ה' אג"ן וקיבלו עדויות על מעשים רעים שעשה מבלי בדיקה וללא שמיעת דבריו.

הם מטילים אימה על מי שלא הולך אתם, וזו הסיבה שלא כל החכמים חתמו על האיגרת. הם גונבים את המכתבים שמגיעים להם מחוצה לארץ. השלוחים שיצאו לקושטא, ר' יצחק פרחי ור' חיים משה פיזאנטי, הוטל עליהם לדבר רכילות ולשון הרע על מתנגדיהם וכן בעד ידידינו הח"ר ב"א. אם אכן מלחמתם היא לשם שמים מדוע שתקו 'עד יומא כי האידינא' ? אדרבה הרב אג"ן היה מאוהביו שלחרב"א. זמן קצר אחר-כך נתעוררה שגאה ביניהם, על-ידי מתן הושג מאמר מלך וגירשוהו. הרב אג"ן ואנשיו עשו הסכמה מלאה 'חירופים ובזיונות על שלשה רבנים גאוני ארץ', הם בודאי ר' יצחק קובו, ר' בנימין מרדכי נבון ור' יהודה נבון. שמו את ירושלים ללעג ולשנינה בקרב השכנים.

הרב אג"ן 'היה הקטן שבהם רבעי בחתימה' ועשוהו לראש. כשעלה לגדולה נהג בגאווה. 'נאספו אליו כמה אנשים' ביוו והשמיצו את הכת שכנגד ואימו עליהם שעתידיים הם לגרשם מירושלים. את עיקר חיצי הזעם הפנו כלפי ר' חיים משה פיזאנטי, שכתבו עליו דברים קשים מאד. הכת שלרב אג"ן לא חסה על ממון הציבור וביזבה 150,000 אריות 'דמי עניים ואביונים יתומים ואלמנות'. כנראה המדובר בהוצאות לשיקום ארמון. כמה שנאמר באיגרתם :

שפתחו מעיין פתוח לפני האמות לאכול ממון ישראל, במה שבונים חרבות למו שמסכנות את בעליהן, במקום שהיה בנוי מקודם אפלטרין של השררה (מא). רוצה לומר ששיקום הבניינים לא נעשה במומחיות והיה חשש לקריסתם ואולי הכוונה לרכישת הבית שמתחת ל'מחכמה' שהרב אג"ן קנה בשל היותו נשקף אל מול הכותל.⁵⁷ ידעה חשובה זאת דומה שאינה ידועה ממקורות אחרים. מן הראוי היה שגם אנשי ר' יהודה גבון ישלחו שנים שלושה תלמידי חכמים שיודיעו מה עבר בירושלים בלא כחל ושרק. אלא שהזהר צאה מרובה וכשמצב הקהילה הוא בכל רע כלום רשאים ממנוי הקהל לבזבז את הכסף? הרי צריך ליעדו לכלכלת המשפחות שחיות בדוחק רב. כת זו גורמת שהמצב שלקהילת ירושלים נעשה בלתי נסבל. אם פקדי קושטא לא ייחלצו לרסנם, כי אז יבוא חורבן על ירושלים. 'הקדשנו גופינו וממונינו בכל מכל כל, אפילו שיבא הענין לדבר לפני אדונינו המלך יר"ה'. כל שמנו בהם אנשי כתו שלרב אג"ן השיבו עליו ולא היססו לומר דברים שיש בהם משום עלבון קשה לעומד בראש מתנגדיהם. לדבריהם בימי הראש"ל הרב שלמה משה סוזין לא ניתן להם להתערב בשום עניין שלכוללות ובעת פטירתו ציווה לבניו ולעומדים לידו 'בעד הב' אנשים ההולכים הנו' שלא יצאו ללוותו, כי הכיר בהם שמגמתם היא שלא יהיה יישוב בירושלים. שני האנשים הם ר' יצחק פרחי ור' חיים משה פיזאנטי. ברם, נראה שדברים אלה יש בהם מידה גדולה של לשון הרע. הרב אג"ן היה חביבו שלראשון לציון ר' שלמה משה סוזין וקירבו מאד.

תכליתה שלאיגרת היא גזירה בחרם לבל ימסרו להרב אג"ן אפילו פרוטה קטנה 'עד שיגמור השלום בינינו' ויחתמו על הפשר 'שבעה טובי העיר מקדמת דנא'. כלומר לא מחוגו שלרב אג"ן.

החרי"פ השיג עבור חרב"א 'מאמר מאדונינו המלך יר"ה למען ישוב לביתו', ועשה שטר תנאים חמור ביותר להרחיקו מכל עניין ציבורי ולחייבו בתשלום קנסות כבדים. בשעה שהכין חרב"א את עצמו לחזור לירושלים 'שלח כמה שליחים להרב אג"ן לבקש מחילה מאיתו' וגם אחרי שנכנס לעיר אף הלך 'בחברת כמה וכמה ת"ח לפייסו ... לא אבא ויסגור הדלת בעדו'. הרב אג"ן, ששנא את חרב"א שנאה עזה, רצה לחזור ולגרשו מירושלים, וסירב למחול ליריבו שמתרפס בפניו.

כשם שמנעו מן הצד שכנגד כל סמכות בקהילה וקבלת כספים כך הם דורשים שיעשה לכת שלרב אג"ן. רב זה הכל בידו והם מתנגדים שכל עסקי הקהל יהיו בידי אחד יחיד כאילו הוא 'חד בדרא'. לידם שלפקידי קושטא ראוי להעמיד ארבע רשויות ואת כספי החלוקה יחלקו ארבע פעמים בשנה.

ידם שלבני חוגו שלרב אג"ן אינן נקיות גם מבצע כסף. כסף רב הם מוציאים לצורכיהם, לשלם לבריונים כדי שיתפרעו במתנגדיהם. בשוב שלוחים מטעמם לירושלים 'אין שואל שום חשבון מאתם למען יהיו בעזרתם' וכדי שישתמשו בכסף לצורך מלחמתם בכת שכנגד. לדבריהם, כל אשר נאמר באיגרת לא זו בלבד שהיא אמת לאמיתה אלא היא מעט מהרבה. וכל כך למה? כדי למנוע חילול ה' וכן מפחדם שלשונאים שמה ישלחו נגד בריונים להתעולל בהם. לא זו אף זו, מחשש שיודעו מעשיהם בחוצה לארץ, הם נוהגים לעכב הכתבים שאנו שלוחים לקרית חוצות.

לדברי מתנגדיו, הרב אג"ן גושא פנים במשפט ומחייב את מי שהוא נמנה על החוג

האחר. לא זו בלבד, אלא כל מי שנתפש במעשה כלשהו נגדו אתה דתו 'להשמידו על ידי גוים ואילי הארץ, לגרשו מן הארץ' [ביסורים קשים] ומרים' והוא מביא דוגמא אחת למה שאירע לאיש שהוא מחוגם תלמיד חכם חשוב ושקד על לימודו. אף מסופר מעשה מחריד על מעשה שעשו נאמניו שלרב אג"ן. בעת עצירת גשמים יצא כרוז והודיע שכל מי שיודע דבר עבירה בתבירו יבוא יודיענה. הלכו שני תלמידי חכמים להעיד בפני הרב אג"ן והגידו קלונו שלאחד האנשים שנבלה עשה. הציבור זעק 'איכה נהיתה הרעה הא בפרהסיא הא בצנעה'. מיד הזמינו לביתו את האיש, ששמו היה משה, הוא בכה והתחנן לפניו שנכון לקבל עונש ובכל זאת נידחו. אחר-כך חזרו וטיהרו את האיש, וכתבו מעשה בית-דין שרק שלושה מתוך שבעה רבנים וטובי העיר חתמו עליו משום שידעו 'אמיתותן של דברים כי היו שנים ושלושה כיתי עדים בדבר, מהם ת"ח ומהם בעלי בתים, ואולם חששו על חלול ה'" וגם משום שהאיש איים 'שימיר דתו'. איימו על העדים ועוד שני תלמידי חכמים 'לעשות להם משפט חרוץ ... שלא לדבר עוד בדבר הזה' ואחד מבני כיתתו שלר' יהודה גבון, ר' יעקב הלוי, שסירב להישמע להם 'נעשה לו דין בפומבי'. כך נתבזו תלמידי חכמים והושפלו.

'סתימת החלון'

נחזור עתה לפנינו ונדבר ב'סתימת החלון', הוא הכינוי שנתכנתה בו מחלוקת זו⁵⁸ על כל מה שנתהווה ועבר בה, וכאילו הוא שורש הרע שבגיניו נתפלגה ירושלים. לאמיתו שלדבר אין זה אלא אחד מן המאורעות הקשים שגרמו לכך, שההתמודדות וההתכתשות שבין הכיתות הגיעה לנקודת רתיחה.

מהו, איפוא, עניינה של 'סתימת החלון'? הבתים בירושלים מקצתם היו קניינם שליהודים ולרובם היתה 'חזקה', כלומר כסף שניתן לגוי בעד דירה או חדר למנוע שאחר יבוא בגבולם וזכות זאת גמשכת כל עוד רצונו שלשוכר בכך.

החצר שמדובר בה יש לה היסטוריה ארוכה. תחילתה בעלות החכם הנודע, מגדולי הדור, ר' שלמה אלגאזי, מאיזמיר לירושלים. בשנת תל"ה בערך קנה בית לגור בו. ימי שבתו בירושלים לא ארכו וכעבור חמש—שבע שנים נפטר. אחרי פטירתו 'מכרוהו לגוים מפני סיבת עלילה'⁵⁹ ולא נתברר אם נמכר מיד אחרי פטירתו או כעבור זמן, גם לא נדע עניינה שלעלילה. כלום נזקקו לכסף רב כדי לבטל עלילה? אבל אם כך מדוע נמכר דווקא לגוים? ושמא היתה סיבה מיוחדת הקשורה בבית עצמו? עברו שנים עד שנת תצ"ג, שבה עלה המקובל ר' גדליה חיון מקושטא לירושלים, והוא קנה חזקה על הבית.⁶⁰ בשנת תצ"ז יסד את 'מדרש חסידים' ועמד בראשו עד יום פטירתו בשנת תקי"א.⁶¹ משנפטר קנה ר' שר שלום שרעבי (הרש"ש) את החזקה מאלמנתו שלר' גדליה חיון.⁶² לדברי הרב ימ"ן הראשון שגר בבית וקבע בו את בית-מדרשו היה ר' גדליה חיון, אחריו הרש"ש ואחריו אחריו ר' יום טוב אלגאזי. חכמים אלה כולם דרו בדיוטא העליונה. בזמנו שלרב יום טוב אלגאזי

58 ראה תשובת הרב אג"ן: 'בענין סתימת חלון' (חוקי חיים, סי' לו, דף סא, ד), וכן בראש האיגרת שמתפרסמת להלן, סי' ט.

59 חוקי חיים, סי' לו, דף סג, א.

60 חוקי חיים, שם.

61 מ' בנינו, רבי חיים יוסף דוד אולאי, ירושלים תשי"ט, עמ' שמ.

62 חוקי חיים, שם דף סב, ב.

גר בדיוטא התחתונה ר' יצחק מורחי בנו שלרש"ש. אחרי פטירתו שלר' יום טוב אלגאזי עלה לדור במקומו ר' אברהם שלום מורחי נכד הרש"ש. נפטר בשנת תקפ"ח ואת מקומו ירש תתנו, בעל בתו, הרב אג"ן.⁶³ ביקש הרב ימ"ן להרכיב שכל אלה שדרו בקומה ההיא נשתלשלו מן החוקה שלר' גדליה חייו.

בזמנם היה בדירה הגדולה שבצד פתח ק"ק חסידים 'בכותל מזרחית, חלון פתוח למעלה מגג של רעפים אשר בחצר הידוע לכולל עה"ק שהוא חצר של הכולל מכמה שנים'. בחלוף שנים עשרה שנה למן העת שהרב אג"ן גר בחצר, מכר הכולל את חלק החצר שמתחת לחלון לאלמנת ר' יצחק רוסו. רצונה היה להקים עליו בנין לצורך ישיבה שיסדה על שם בעלה. על שטר המכר חתמו שבעה טובי העיר והרב אג"ן בכללם. לדברי הרב אג"ן תנאי היה 'שלא יסתמו החלון שלי'.⁶⁴ משום כך, משסתמו את החלון, בטל המכר. לעומת זאת טען הרב ימ"ן שלא שמע כלל על תנאי זה. על כך השיב הרב אג"ן: 'הרי הפקיד אויל ומודה בהא ... והוא עצמו מורשה של האשה שקנתה החצר'.⁶⁵ פקיד זה אינו אלא חרב"א. לא זו בלבד שהפך את התנאי שנעשה במעמדו ולא רק משום טובת הכולל אלא רצה בכוננת מכון לפגוע בהרב אג"ן. וכאמרו: 'היה אפשר לעשות בכמה אופנים שלא להזיק אותנו, וזדון לבו השיאו לעשות נגד רצוני ונגד התנאי שהתנתי עמו'.⁶⁶ גם דרך התגובה היה בה כדי לקומם. זעק הרב אג"ן: נגיה שהרב ימ"ן צדק בפסקו, כלום נאה דרך 'כפיה כזו על מדת סדום שתהיה על ידי גוים אכזרים להיות מכים ועונשים וחילול התורה'.⁶⁷

בשטר מכירת החצר לאלמנת ר"י רוסו שחתם עליו הרב אג"ן נתן רשות לבנות הבית בכותלו וחלונו. הרב אג"ן פירש זאת 'שלא יסתום את חלונו כ"א [כי אם] בשיעורו שנשאו ונתנו בו ביום', וכיון שאינם רוצים לעמוד בתנאי, חזר הדין שעליהם להרחיק 'ארבע אמות בין כותל לכותל וכנגד החלון'.

הכולל סתר את גג הרעפים כדי 'לבנות בו דירה מאבנים' ולכן יש צורך בסתימת החלון. הרב אג"ן אינו מודה שהיה גג רעפים כי אם 'כנף רעפים ... והיה נראה החצר מן החלון ... כנף רעפים ע"ג הבית ולא ע"ג החצר'.⁶⁸

הדבר הובא בחודש סיון ת"ר בפני בית דין שבראשו ישב ר' יצחק קובו ועמו הרב אג"ן ור' בנימין מרדכי נבך.⁶⁹ שלושתם חייבו את הכולל ואסרו לסתום את החלון. פסק הדין שלהם נמסר לראשון לציון הרב ימ"ן והוא דחה את מסקנת בית הדין והשיב על כל טענותיהם. תנאו שלרב אג"ן לבל יסתמו את החלון לא היה בפני אנשי הכולל. לבעלי החלון אין חוקה, שכן הבית הוא בבעלות גוי, 'וגוי שהחזיק בחלונות אינה חוקה מאחר שבדיניהם אינם יכולים למהות ... ועוד טעם אחר שאפי' היה בדיניהם שיחזיקו, כיון שבאותם הימים היתה ידם תקיפה של הגויים ולא היה יכולת ביד ישראל למחות ... לכו"ע לא הוי חוקה, ולכן אין לישראל השוכר מן הגוי חוקה על החלון ויזכו בדין הכולל

63 שם, דף סא, ד.

64 שם, דף סב, ג.

65 שם, שם.

66 שם, דף סב, ד.

67 שם, דף סב, ג.

68 שם, דף סג, א.

69 סדר ההתייחסות כמנהג הספרדים בירושלים שני אחרון ושלישי אמצעי.

לבנות ולסתות החלון מבלי שום הרחקה כלל.¹⁰ הדין עם הכולל ובידו מלוא הזכויות. על כך לא יכול היה הרב אג"ן לעבור בשתיקה. הוא דחה את הטענה שלא מיחו מפחד הגויים 'דחרי איכא ז' שנים מחילוף שרו של מצרים והשפיל גוים עדי ארץ ואין ידם תקיפה ולא מחו. הכולל עיוות את דרכו, פנה אל 'גוים מכים ועונשים שלא מן הדין, ולכן 'מוטל עליהם לתקן מה שקלקלו ולהרי' הנזק והמכשול.¹¹

הרב אג"ן כתב את תשובתו כמה חודשים אחרי סיון ת"ר, והסיבה לכך היא שכבר נעשה המעשה 'עבדי עובדא בדיני גוים בבזיון גדול וחירופין וגידופין לי ולכל בני ביתי. ובמקום אחר יאמר שחשש מחילול ה', לעיני ההמון שיראה בקלונם שלתלמידי חכמים, שהם מתנגחים ביניהם. המחלוקת גברה ופשטה והטילו מום ברבני ירושלים הוותיקים. ברם, בהקדמה לספרו יאמר הרב אג"ן טעם אחר, הוא חשש שאם יגיב אש המחלוקת תתלהב וגם לא יספיק. משראה עד כמה סובלים תלמידי החכמים והעשוקים ונשמע 'קול צעקה בעיר' וכי 'ת"ח אין להם מנוחה' והם מתלוננים עליו למה הוא שותק, ראה שאין העת יפה לשתיקה 'כי פשתה המספחת, דם ואש מתלקחת ... והטילו מום ... רבנן תקיפי', התעוררו 'למלחמת מצוה' לצאת לקראת הכת שכנגדו 'להשביט אויב ומתנקם ולהקים דגל התורה'. אכן, הוא נחלץ ויצא למלחמה עד לסתימת החלון. מעשה זה, הוא אומר, 'השביענו במרוצים'. כלומר עד כאן יפה היתה השתיקה ומכאן ואילך יש לצאת לקרב.

נתאספו החכמים ודנו בשאלה הזאת. 'ספרים נפתחים זה אומר בכה וזה אומר בכה ... נעשו כתות כתות ...'. בעוד תופשי התורה נושאים ונותנים בפסקים שלשתי הכיתות הגיחו וסתמו את החלון. למרות צעקות ומחאות של היורשים בעלי החזקה. מצד הכת שלרב אג"ן נעשו נסיונות למנוע מהבנאים להפיק את זממם שלאנשי הכולל. כשראו 'הפקידים' כך וכי לא יוכלו להשלים את המלאכה כל עוד הריב נמשך, פנו לאנשי דת מוסלמים ולערכאות. וכך יתאר זאת הרב אג"ן: 'נתמלא הבית רובא גויים ואילי הארץ, והנה המושל בא ורבים מעמי הארץ ברכבו ובפרשיו ... לאמר כלו מעשיכם למה תפריעו את העם ממעשירי'. לא הסתפקו בכך אלא גם חירפו וגידפו את אנשי הרב אג"ן 'דברים שאין הקולמוס פולטתן מפני גריעותו' והדבר הגיע עד כדי כך שעשו למען 'לגרשו מן הארץ'. והוא רומז שהכל בעטיי שלחרב"א ובלשונו 'כי רב"א רעת האדם בארץ'. הוא מקלל אותו ומתפלל ש'ישוב עמלו בראשו ובבוא היום יפרע ה' ממנו.

וכך מתאר הרב אג"ן את המהומה שקמה. החצר נתמלאה 'כל הורג נפש ... כאשר יגילו בחלקם שלל, ותהי צעקה גדולה, בייחוד שהפורעים העזו 'לקבוץ את הנשים בתפיסת יד ... היו לחרפה ועשאוהו אשפה'. והוא מיצר על חמותו אשת ר' רפאל אברהם שלום מורחי, ש'בעד החלון נשקפה ותיבב אם', כיצד יאפילו לה את האור, וכלום יש מאן דהו שהיה מסכים לכך? והכל שואלים 'אם הדין דין אמת אתנו במה כחו יפה של הפקיד לסתום חלוננו'. דומה שהרב אג"ן חש שלולי הפסק שלרב ימ"ן שהתיר לעשות הכל נגדו לא היתה באה הפורענות ואף-על-פי שהוא מכבדו בתארים ומכנהו גם 'ראשון לציון' הוא אינו מהסס מלהטיח נגדו האשמה שהוא נושא פנים בדין. וכנראה שטענה זו נשמעה גם על ידי חכמים אחרים. שמרעה שמע הרב אג"ן שר' ימ"ן אמר שאם יוכח 'שטעה בדין הוא בעצמו יבא לסתור מה שבנה ולפתח החלון'.¹² הרב אג"ן ראה בכך שעת כושר ועת

70 שם, דף סב, א-ב.

71 שם, דף סג, א.

72 שם, דף סב, ג.

לדבר' ולהשיב על פסק הרב ימ"ן, אף-על-פי שכבר נעשה מעשה: 'כי לפי מה שהייתי מכיר לשעבר מיראי ה' וחושבי שמו ומודה על האמת. הגם דעתה מרוב גדלותו אינו משגיח לשמוע בלימודים מפי סופרי' ומפי ספרי'. ואת פסקו סיים בתקווה שהרב ימ"ן יתעורר ליבו 'להיות מודה על האמת'.

דברים כדורבנות אלה ספק אם שכמותם היו נאמרים בפרשיות אחרות. הרב ימ"ן נשאר עומד בעומדו וקפידת הרב אג"ן עליו נשארה עומדת. וכנראה חדלו מלישב בדין יחד ומלעסוק בעסקי הכוללות. הרב אג"ן חדל גם מלחתום עם הראש"ל על קבלות הכסף מאמשטערס. לדברי הפקוא"מ 'באשר ה' בקפידא אודות תחלון ושלח אליו הרב הר"ל ז"ל דברי פיוסים עד שחתם⁷³ הרב אג"ן לא הסתפק במריבות אלא גם השתמש בנשק החרם ותכריוו חרם על חרב"א. מיד אמר חרב"א 'אדרבה'⁷⁴, לאמור שהחרם יחול על המתירימים.

הצלחת 'פקידי ירושלים' וזכייתם בדין נגד הרב אג"ן חיוקה אותם. משגפטר הרב ימ"ן בכ"ג בטבת תר"א ניטשה מלחמה על היורש שישב על כסאו, גברה ידם שלמתנגדי הרב אג"ן והשיבו על כסאו את הפקיד ר' יהודה נבון. אין צריך לומר שאגדרלמוסיה באה לקהילת ירושלים. שנים הגדולים שבחבורה פניהם היו צהובים זה לזה, לא יכולים היו לדון ולעשות בעסקי הכוללות. כספים שבאו הוקפאו וההתנצחות גאו.

חכמים ואנשי ציבור ראו את עלבונם שלרב אג"ן ולא שקטו. הם נמנו וגמרו לכתוב כל פרשת העבור לקושטא, לראשיה ולחכמיה ובייחוד לפקדי ירושלים. הללו, ובראשם אברהם קאמנדר, כמו כאיש אחד לנקום את נקמת הרב אג"ן ואנשיו. הם פנו לחצר להוציא צו להדיח את חרב"א. הוא הובא לקושטא וידברו אתו משפט ... ויוציאוהו מחוץ למחנה. כללו שלדבר: בחלות הרב ימ"ן במחלה שלא קם ממנה התחדדו היחסים בין שתי הכיתות ונתמקדו במאורע קטן שאין לו כל חשיבות ציבורית וכללית. ברי, שבימים כתיקנן לא היה עושה רושם כלשהו והיה מוצא את פתרונו בפנייה לבית דין. אבל באותה העת גרם אותו מאורע קטן לפיצולה שלקהילת ירושלים ולקריעתה לימים רבים. לא היה גבול לחיצים ולבליסטראות שגורו מכת אל כת ולא חסר דבר מדרכי המלחמות שלא אחזו בו שתי הכיתות הניציות. התנצחות קשה, מכות, הפגנות, בזיונות, הלשנות, פנייה לערכאות ולמושל העיר. מעתה כאילו הטעמים לחילוקי הדעות והמחלוקות נדמו וכאילו נתגמדו בשל סתימת החלון.

בני כתתם שלר' יהודה נבון וחרב"א לא אמרו נואש. בסתר ליבם קיוו שיעלה בידם לפרוק מעליהם את עולם שלאנשי הרב אג"ן. דומה שכל צד מן הכוחות המתמודדים, ניסה למשוך אליו רבנים נודעים מן הכת שכנגדו. ואכן שניים מן הגדולים והחשובים, ר' יצחק קובו ור' בנימין מרדכי נבון (שכנראה היה פוסח על שתי הסעיפים), חצו את הקווים ועברו לצד שכנגד.⁷⁵

73 איגרת הפקוא"מ, מעשרה באב תר"א. להלן סי' ט.

74 ראה דברי הרב אג"ן, להלן סי' טז.

75 יריביו שלרב אג"ן אמרו כי 'מע' הרבנים הוקנים מפלאים במעשיהם ונוגה להם, שהיו מתחלה בחברת ה' אג"ן לזו"רה פירשו להם בראותם הנהגת העיר' (איגרת ר' יהודה עזריאל, להלן, סי' מא). כנראה הכוונה לשני החכמים הנ"ל ואולי גם עוד אחרים? (סי' לג). באיגרת שנשלחה לר' יהודה נבון ולר' אפרים נבון תמחים הכותבים כיצד הרבנים לבית נבון 'נעשו מחזיקים' בידי חרב"א נגד רצונם ונגד הרב אג"ן 'מה שלא דמיתי ולא עלה על לבי'.

חזרתו של הרב"א לירושלים

המהפך המפליא ביותר היה, שמי שעמד בראש הלוחמים לצידו של הרב"א, ר' יוסף פינס, שמחלבים היו לו גם בקרב אנשי השלטון, סופו שעבר למחנה נבון. לדברי המתנגדים לא עבר הדבר ללא תגובה. הם נרדפו והושפלו בשל כך.⁷⁶ אליהם נתלקטו קרובים 'חסרי מדע' ולא יראי ה' ובראותם שהרבנים הנ"ל הלכו אחרי הרב"א 'גם המה יוצאים, קטנים מחבלים' ומשתדלים להחזיר את הרב"א לירושלים, ואם לא לירושלים לפחות ליפו לרמלה ולשכם.⁷⁷ לחץ כבד הופעל על הרב"א גם מצד הערכאות. 'השר רשיד פאשה' דרש שהרב"א יכתוב ויחתום 'שיבא הרב"א פעה"ק' תוהיר, שאם לא יעשה זאת הוא בעצמו ישתדל להחזירו. חכמי ירושלים הנמנים עם הרב"א בסוכרם 'כי תקלה גדולה יוצא' [ת] בביאתו, התאזרו עוז ולא התחשבו בפקודות ובעצות והחליטו שלא להפך את ההסכמה הראשונה שלגירוש.

כלום עשה הרב"א בכל התקופה שבין שנת תר"א לשנת תר"ד מחוץ לירושלים? מאיגרת שנכתבה בכ"ד באלול תר"א ונשלחה אל הרב"א (יב) נראה לכאורה שכבר אז נמצאו אנשים שהשתדלו להחזיר את הרב"א למקומו ולא זו בלבד אלא להשאירו 'פקיד' ⁷⁸ אבל הדבר לא יצא אל הפועל. ברם, לקראת סופה שלשנת תר"ג חזר הרב"א לירושלים ⁷⁹ אחרי שניתן צו מן השלטונות להשיבו אל מקומו. בבקשו לדעת מי גרם לכך, נתלה הקולר בצווארו של ר' יוסף פינס, 'כי נתן יד לפרשעים אף-על-פי שידע מה שנעשה. הרב"א לא חסך ממנו את שבטו וכמה קלקלות תלה בו: בגידה, בצע כסף ורדיפת כבוד ומחרף גם את האנשים שחברו עמו. הוא פנה אל ראשי קהילות ורבנים בחוץ לארץ ובכללם אל העשיר הנודע ליאון אדוט בווינה. חושש היה שחרי"פ יעשה תחבולה באמצעות חמיו העשיר שבתי שימן, לסכל את המאמצים להחזרת הרב"א לירושלים ואדוט הבטיחו שלא יקרה כדבר הזה. אדרבה, הוא הצטער מאוד על מעשה חתנו וכתב לו דברי תוכחות. בידעו את יחסי הידידות ששוררים בין אדוט לר' אברהם קאמונדו, ביקשו לכתוב לו שיש לעקור את הרב"א מירושלים. אדוט פנה לקאמונדו בטרם כתב לו הרב"א, וביקש זאת מידו ולא זו בלבד, אלא שביקש מהפקידים לצאת למלחמה נגד הרב"א.

בהישמע כוונת הרב"א הגולה ושבע התלאות והעלבונות לשוב אל ביתו, חזרה ירושלים וסערה לא פחות מימי המאבק הראשונים ואולי ביתר תוקף. דמה בנפשך, איש שעמד בראש הציבור וגורש ממקומו, כלום יוכל לסבול זאת לאורך ימים? והשאיפה לשוב אל ביתו אינה מרפה. גם אשתו של הרב"א חתנה את צערם בהיותם רחוקים מביתם והתלוננה על הפסדים

76 איגרת שנשלחה לפקוא"מ.

77 הסכמת ירושלים מאב תר"ג (ס" כח).

78 בפנס קופת תלמידי חכמים מיד ר' יצחק פרחי (כ"י בניהו) צויין בדף 16 שסכום מסוים ניתן על-ידי 'הרב כמחרב"א נ"ר נדבה ע"ח זכריה גר"ו. כלום הוא רבינו בכר אברהם?

79 הרב"א ודע זאת באיגרתו מ"ט מנחם-אב תר"ג (ראה ס" לה), שנשלחה לווינה לגביר ליאון אדוט. כן שלח איגרת על זה לפקוא"מ, והם כתבו לפקיד קושטא וחירוים לעשות כל שביכולתם כדי לגרש את הרב"א מירושלים (ס" לב), וכן כתבו לליאון אדוט ב"ד בכסליו תר"ד (מ), וביקשוהו שיכתוב לפקיד קושטא לגרש שוב את הרב"א 'דנפיק ועל בעיקר' [בעיר קודשינו ותפארתנו]. וליאון אדוט השיב להם 'שכתב בהתלהבות גדולה' לאברהם קאמונדו על-פי מכתב שקיבל מהרב"א. דינבורג, ציון שם, עמ' 93.

גם **לחכי בבל** על החומים אחת לעקש שמעתי והיה שטני מדין עסק בים הארץ בצרא ציטא דמחרי לא הוי עוצא חורבן דנפיק מניה שדיטו שדומחתי לא יפקוד ולא ינוח מעור רצנן ושלמחיהון עם קידש צהבא חסידים היספדים צעצעיך ירוש' . ובכן **חגא דלחמי בבל היר'** ובכח חורבן ה'קדו' ב'רש' צ"ל של עננה ורש"י צ"ל של מטה ובכל אל' הצרי' הכתי' צמ' חורבן משה הריני מחריס חנוכה נהא' ורש"י ב'רש' צהבא' ופסוק צערי יתח' אם יעצור ע"כ ב'רש' מנ' הרצנים ב'רש' דמקנין בעליה דבר או חזי דבר' . והלא אר' יקוד לסויע ציר רשע אש רע ותלעול חורב'א שמטה צלחא ארען עוהיה ליקוד צחרור ונחא' יחא' . ונחלה' מחא' גם לחכי בבל דינא חלולתא דינא על שמחתי אעמיהא ולאנ' יחא' חבבה הנאמר צירי מחלוניט המח' יר'ה חק יעקב ומשפט על האים הארץ חר' ניוחא נקס צרית לרדוף אחריו רודף אחר רודף אם יעצור כל דצירי אלה חפ' כמלא ניוחא ונדר ב'רש' למען ציון לא אחשה ומנען יירושלם לא אשקוט שאם יוח מנקותו אשר האר' חנה שם ב'רש' לרין מרחקים מקום אשר לא ראו אצתיט עד כל ימי חיי ונע יעצור צירי ואלא ודברא מחא' ציו' צייס יעצור בבל הפקר צ"ל הפקר ולשטנים יונעם ונעליהם חגא צרבת עור' ב'רש' החומים צמפנאק וחלכל פה קשטא ית' חג' וכלל בני ישראל לא ירח' כלל נשור נפ'א ופס' .

[illegible]

הסכמות חכמי פושטא ושאלוניקי נגד חרב"א

גדולים שנגרמים להם בהיותם גולים. חרב"א נכון היה להיכנע לקבל כל עונש וגזירה ששיטילו עליו הרב אג"ן ודע"מיה. מתווכים למיניהם ניסו להשכיך שלום בין המחנות, מהם מאהבת הרב אג"ן, ומהם לא מאהבתו אלא מחשש שמה שוב תיקרע קהילת ירושלים לגזרים.

הידיעות על המאבק להתחזקת חר"ב א"י לירושלים נפוצו בחודש שבט תר"ג. באותה העת טרם חזרו מקושטא נציגי שלרב אג"ן, ר' רחמים שלמה הלוי ור' אברהם שאול. מן האיגרות שהריצו אליהם מירושלים נודע להם כי החר"ב א"י הידוע בכל מעלליו, פרי משחית חומת בת ציון ... נתן זמנו לחזור ע"י ירושלים ... בכח השרים אילי הארץ. בהתחנן

לפניהם על גופו ועל ממונו.⁸⁰ הקול נשמע גם מחוץ לירושלים 'בקצו' ארץ וים רחוקים'. כיוון שנעזר בכוח השלטון המקומי, ובכוח אחד משרי היונים, הוציאו מאמר מלכות להשיבו על מקומו. השלוחים, בכוח ההרשאה שבידם, נזקקו להסכמה שנעשתה בשנת תר"א, שכל ענייני ירושלים יהיו אך ורק בידי הרב אג"ן, וחדושה ביתר תוקף ובחרמות חמורות לדרוף אחרי חרב"א 'עד חרמא' וכן את כל שיטתו בידו להוציאו מטבריה, וחרב"א לא יוכל לדרוך כף רגלו שום מקום חוץ מעה"ק טבריא ... ושלא לבא פה קמ"ר [קרית מלך רב] קושטא. פקיד קושטא נחלצו מיד לחזק את ידיהם שלשלוחי ירושלים והם נזכרו בחזק מחתא בהסכמה עם רבני ירושלים שרשות בידם להחזיר את החרם. רדיפת חרב"א הותרה בכל דרך ובכל מאמץ: 'הרשות נתונה בידם בשעבוד כל נכסי כוללות ע"ק ת"ו להחזיר זהב מכיסם ולהפך את עצתו'.

השלוחים פנו לחכמי תורכיה וקיבלו הסכמת חברי בית הדין בקושטא והחכם באשי ר' יעקב בכר דוד, מרבה של שאלוניקי ר' שאול מולכו, מרבני איזמיר, מר' יקיר אשטרוק גירון רבה של אדריאנופול ויתר הקהילות שמסביב. בסוף ההסכמות באו דברים תורפים ביותר מר' יוסף פינצו [!] נגד חרב"א: 'שעקירת הא"ש הנו' מארצינו ... מצוה רבה לתקן עולם. ולאחרונה דברי השלוחים. דברי רבני ירושלים וטובי העיר לא נכללו בהסכמה הזאת ועל כך הצטדקו השלוחים שטרם הגיעו לידם, ולא רצו להשהות את פירסומה שלהסכמה.

ההסכמות והאישורים מקושטא מאד א תר"ג נדפסו באותה העת בקושטא על גבי שני דפים וטופס יחיד שנשמר נמצא באוסף בניהו.

הקשר שלחרב"א עם ירושלים לא ניתק ואנשי לא חדלו מלעורר את השאלה כלום לא די היה להענישו לגלות שנים עשר חודש בלבד? חכמי ירושלים נתפלגו בדעותיהם (ס' כו). המפנה שבא בקיץ תר"ג היה תלוי בשני רבנים שעמדתם היתה תקיפה ביותר נגד חרב"א. בצר לו ניסה חרב"א כמה דרכים לבטל את רוע הגזירה שנגזרה עליו. תחילה בדרכי שלום. הוא פנה אל החר"פ (ס' כו) שידי רב לו בקרב רבנים ואנשי שלטון, שיעזור לו לחלצו מצרתו. הוא תינה את צרותיו בפניו שזה שנתיים ימים שהוא נכזה בחמי טבריא. אשתו ובניו סובלים מאד ונכסיו בירושלים 'כלים והולכים'.

הוא נכון לקבל כל שיתנו עליו וקנס בסך 5000 אריות לתלמוד תורה בקושטא. חרי"פ התחייב גם להביאו לשכם ושם לברר חשבונותיו עם הכוללות. גם התחייב 'שלא יוכל להיות חרב"א פקיד וגבאי על שום קופה מעה"ק וגבאי בה"כ', ולא יקבל חלוקה, ולא יתערב בשום מחלוקת ולא יימנה בסוד החכמים. ואם יפנה לגויים יענש קשות ולבטחון יתן לכוללות אלף אריות. ועל אלה נוספו עוד כמה תנאים קשים.

הפניה נעשתה כנראה בעצה אחת עם ר' רחמים שלמה הלוי. הוא מאשר כי 'אין כוונתו [שלחר"פ] אלא לטובת הארץ ... וניכרים דברי אמת' וממליץ לקבל את הצעתו. אחרי דבריו באו דברי ריצוי ופיוס מהחר"פ. אבל גם איום יש בפיו: 'זיותר איכא למיחש פן יבא בחזקה כצ"ר הצור"ר על הארץ בהפיל תחנונים לפני שרים'.

החר"פ, שכאמור החר"ף את עוצם האיסור על חרב"א, הפך את עורו. שמועות הגיעו לאוזניו שלרב אג"ן שהושג 'רשיון מהמשנה למלך' בהשתדלותו של חרי"פ שחרב"א ישוב לירושלים. וכי באמת הוא כבר נמצא שם (לב). הרב אג"ן הודיע מיד על תהפוכות חרי"פ

אכזבה מרה נכונה להרב אג"ן. הוא שהכל תמכו בו וניתן לו תוקף מן הסולטאן, ופקיד קושטא והפקוא"מ אחרי דברו לא ישנו, יריבו ואיש חרמו השיג יותר ממנו. הוא גם היצר על כך שמא בשוב חרב"א לירושלים ירצה 'לקעקע את הבירה ולבא בחזקת בחומות הקרובים לעיה"ק ולתבוע דין פה קושטא' (סי' כז), לבטל את האיסור.

ושמועות משמועות שונות הגיעו לאזני הרב אג"ן שהטרדוהו מאד, שלא יד חרי"פ בלבד היתה במעל אלא גם ידו שלסופרה שלקהילת קושטא, נסים מנחם ניגרין. הוא ציוה לניגרין שילך עם שלוחיו ר' רחמים שלמה הלוי ור' אברהם שאול ולא עם החרי"פ. ניגרין הכחיש את קשריו עם חרי"פ, והוסיף שמי 'אשר גרם להטות דעת החרי"פ לעשות שלא כרצונו יתוודע הדבר בקרב ימים' (לג). אמור מעתה שניגרין ידע מהן הסיבות וכיסה עליהן. חששו שלרב אג"ן היה גם שחרב"א עשוי לנקום ביריביו, פן 'יעשה אותו האיש באושים ותיפוק מינה חורבה', לכן יש לעשות לבל 'ישאר לו כח להרע אותם' (לג).

והרבה יכולים אנו ללמוד על קשריו שלחרי"פ עם חרב"א מאגרת ארוכה ששיגר החרי"פ לבנו מבירות לטבריה בששה באלול תר"ג (לא), אף-על-פי שלא כל הכתוב בה מחזור לנו. מבצבצת ועולה ידידותו עם חרב"א והוא קורא לו 'אחיי ר"ם'. חרי"פ שלח לבנו 'כתב צווי מהאילגי יר"ה מכאן עבור הרב הגד' בן אברהם, הוא חרב"א, שהופנה אל קונסול בירות וגם להשרים. בג' באלול שלח לידי ר' בנימין מרדכי גבון כתב הסכמה 'מהמלך יר"ה' שאין להרהר אחריו, וכן שלח 'כתב השר איזיט פאשה יר"ה' מבירות. אין ספק שבין אלה היו צווים מלכותיים ורשות מהמושל להחזיר את חרב"א לירושלים. ועוד הוא כותב: 'דמידי מבוקש הדבר הזה שיהיה שקט ושאנן בביתו וקירות חומותיו ואין מערער ח"ו'.

באגרת נזכר גם ר' יעקב אלהאניטי אחד מחכמי קושטא שהיה בידידות עם חרב"א ובעניינו הוא כותב: 'אם חפץ לבא פה בהצנע ובסוד כמוס ושיגור בגדים מ"ט ומ"ץ [מה טוב ומה צריך] שיעשה אהובינו רב אחאי חרב"א'.

מה גרם לשינוי עמדתו שלחרי"פ. כלום אהבת ירושלים והשלום גרמה לכך? ושמה מעיקרא שתי פנים היו לו? שלוחיו שלאג"ן ואישים מקושטא שהשיבו להרב אג"ן על תרעומתו אינם מדברים נכבדות באופיו. הוא ניצל קשרים שהיו לו בקרב השלטון לטובת חרב"א. הוא נעזר גם בסוכנים וידידים שהיו לו בקושטא; עם חרב"א היו לו גם עסקי כספים והוא אשר הדריכו בדרך שצריך הוא לילך כדי שיעלה בידו לשוב אל ביתו. חרי"פ עשה הכל בחשאי לבל יתגלו קשריו ולבל יתפש חרב"א.

דומה שבד בבד עם השינוי שחל כלפי חרב"א בקושטא התלו גם בירושלים ללמד עליו סניגוריה ומכל מקום נתגלה רצון לפייס בין הצדדים. נשתמרו בכתובי-יד שתי איגרות מתרב"א להרב אג"ן (מה—מו) שניסחן ר' יוסף זאמיר, מגדולי החכמים בירושלים. אין הוא חותם על שום כתב שלמחלוקת זו וברי שאינו נמנה על צד מן הצדדים שהיו מעורבים בה. אמור מעתה שלא כל חכמי ירושלים לקחו חלק בפרשה וכי מקצת חכמים לא היתה דעתם נוחה מכל אשר נעשה.

האיגרות כתובות במליצה סבוכה ולא תמיד ניתן להבין את דבריו. ברי, שאם לא היו לו קשרי ידידות כלשהם עם חרב"א לא היה כותב את המכתבים ובודאי שרצונו היה שחרב"א ישוב לירושלים.

חֲרִיב"א מִתְנַעֵר מִמָּה שֶׁטִּפְּלוּ עָלָיו פְּשָׁעִים בְּגַד הָרֵב אֲגִ"ן וְדַעֲימָהּ. הוּא הַתְעוּדָה מִמָּה שֶׁאָמְרוּ לוֹ, שֶׁאֵם יִכְנַע בְּפָנֵי הָרֵב אֲגִ"ן 'הִנֵּה הָאָדָם הַזֶּה יִשְׁלַח עֹרֶךְ מִקֹּדֶשׁ ... וְהוֹשִׁיבְךָ עַל כִּנֵּךְ'. נִכּוֹן הוּא, אִיפּוֹא, לִקְבֹּל עָלָיו אֶת מִרְוֹתוֹ שֶׁלֹּרֵב אֲגִ"ן בְּכָל מִכָּל כָּל, וּבְכָל הַלְשׁוֹנוֹת שֶׁלִּצְחָנוֹת. כְּלִימָה אַחֲזָה אוֹתוֹ עַל מַעֲשָׂיו. הוּא נִכְשֵׁל שֶׁהֵלֵךְ בַּעֲצַת הוֹלָלִים וּבְנֵי תִשְׁחֹרֶת, שֶׁהֵם לִקְחוֹ חֶלֶק בַּמַּחְלֻקָּה וּגְרַמּוּ לָמָּה שֶׁהוּא. 'תִּפְאֶרֶת חֲכָמִים עֲבוּר עַל פְּשָׁע', וְגַם אֵם שֶׁגַּה יִתְעוּרְרוּ רַחֲמָיו לִכְפֹּר לוֹ. וְאָכֵן אֵם יִמְחֹל לוֹ יִגְדֵּל כְּבוֹדוֹ וְיֹאמְרוּ 'לִית דִּין בֵּר נֶשׁ, אֵינוֹ אֵלָּא שְׂרִיפ', הוּא מִקְוֶה שֶׁהָרֵב אֲגִ"ן יֵעָרֵךְ לוֹ וְיִוְדִיעֵנוּ שֶׁמַּחֵל לוֹ, כִּי אִזּוֹ הוּא יִהְיֶה 'עֹבֵד לָרוֹץ לִפְנֵי מִירוּשָׁלַם ... וְנִקְוָמָה וְנַעֲלָה עַל מִכּוֹן הַר צִיּוֹן ...' וְהוּא מַצֵּפָה 'לַחֲנוּת בְּנוֹעַם הַדְרִיָּה זִוְיָה וְיִקְרִיָּה בְּהַר הַקֹּדֶשׁ יְרוּשָׁלַם'.

הרב אג"ן לא שם אל ליבו דברי חרב"א. חרב"א לא אמר נואש. הוא הריץ לו איגרת שנייה. וכנראה גם זו ללא הועיל.

4

[illegible]

סוף איגרת רחש"ל להרב אג"ו (נא)

חרי"פ הוא הדמות המרכזית בהטיית כף המאזנים לצד חרב"א והחזרתו לירושלים. הרב אג"ן השתדל להפך את המומימה. אנו שומעים על כך מכמה איגרות, ומהן סודיות אבל אין הן נקיות מסתירות. חליפת האיגרות שבינו לבין רחש"ל וניגריין לא התנהלה בקול דממה דקה, אלא אדרבה היתה מלאה טרוניות וחשדות. לא נעלם מהרב אג"ן השינוי שחל בדעת כמה מאנשיו שלו, שהיטו אוזן לדבריו שלחרי"פ. ידיעות על מה שנתהווה בקושטא הריץ נסים מנתם ניגריין להרב אג"ן ולפקידי קושטא (לג). הוא היה ממידעיו שלחרי"פ ויש להניח שממנו נודע מה שעשו בתדרי חדרים אהביו שלחרב"א.

בו בזמן שיגר ר' רחמים שלמה הלוי איגרת להרב אג"ן (נא) שבה הודיע על כמה עניינים שונים שעברו בינו לבין חרי"פ. כל רצונו הוא לקרב התועלת לירושלים. רחש"ל לא חוסך שבטו מחרי"פ ומתכונותיו שלדעתו אינן טובות 'מראה פנים על אופן אחד ובקרבו ישים להשחית ולהתעב', ומטעה את הבריות לסבור שכל שהוא עושה אינו אלא להיטיב.

כנראה נדברו חרי"פ ורחש"ל לעשות איזה מעשה גדול, קרוב לדאי לעשות שלום, אבל נודע לרחש"ל שניגרינ' בפיו הפרוץ גילה סודו עם ר' בכור אלגראנאטי. רחש"ל מציע להרב אג"ן שייעשה עצמו אשר לא ידע כלל מזה, וכי אליבא דאמת רחש"ל וחרי"פ הם שתכננו זאת, ואין לו להרב אג"ן מכיר שיכול לעשות זאת, כי אם חרי"פ.

עצתו של רחש"ל היתה שהרב אג"ן ייעץ לפקיד קושטא לצרף עמם את רחש"ל לתת גמר טוב. הדבר תלוי בדעת הרב אג"ן, כי פקיד קושטא 'הגבירים הי"ו לא יעשו מאומה אם לא בידעם כי זה רצון צדיק' (נא). הם יקבלו לידם מהרב אג"ן 25.000 אריות שהוסכם עליהם בהצעת ההתפיסות ולא נזח עד אם כלה הדבר מע' החרי"פ, כי באמת ישעו וחפצו לראות פעולה טובה, וכי עושה הוא את רצון הרב אג"ן. כלומר לדעת רחש"ל איש לא יוכל להשכיח השלום אלא חרי"פ וזאת משאלתו ורצונו. גם רחש"ל אינו מוותר על חלקו דחורש שישמרו זכויותיו במעשה השלום, כי הרבה צער ותלאות עברו עליו לשם זה. עשייה זו תהא מלווה בקנס 2500 גרוש שחרי"פ התחייב בשם חרב"א ליתן לכוללות ירושלים בעת כניסתו אליה.

לפי מקורות אלה שבידינו הכל נעשה ונגמר בין קושטא לירושלים באמצעות שלוחיהם שלשני הצדדים ופקיד קושטא. ברם, נעשתה גם פעולה אחרת במקום אחר. משה מונטיפיורי הפציר בר' יעקב ענתבי שייעשה שלום עם שני הרבנים הגדולים⁸² ואכן פעל ועשה⁸³ באיגרתו להרב אג"ן (נה) בירך החרי"פ על השלום וכי כמה וכמה טובות יבואו בעקבותיו וייהיה שקט ושאנן מרוב הכתבים מהצדדים מהשרים הי"ו וענינים מדררא דממונא לתועלת כר' עה"ק.

הרב אג"ן לא סלח לכל אלה שניסו לפייסו עם חרב"א. הוא חשד בגדולים וטובים שלדעתו עמדו מאחוריהם שלמתווכי השלום, וגם שלוחו הנאמן ר' רחמים שלמה הלוי לא נוקה מחשד. הכל היו צריכים להתנצל ולהסביר על שום מה עשו מה שעשו. הגדול שבכולם הוא ר' חיים נסים אבואלעפאי רבה שלטבריה, קרוב וידיד להרב אג"ן, שאל קהילתו גורש חרב"א. באיגרת ששלח להרב אג"ן משיב הוא על תלונותיו. וזה לשונו:

ראיתי שכתבו בכלל תלונותיהם ודמיונם הכוזב, שהרבו עלי, על חזרת החרב"א גר"ו, כאלו אני ח"ו היה לי שום יד בענין כלל ועיקר ... ובפרט שאני הייתי בעוכריו מתחילה וע"ס [ועד סוף]. וכאשר הבנתי שהיה דרכו להרע הודעתי לכת"ר. והן אמת שהכרחיני לכתוב להם כמה בקשות ולא נתקבלו כלל וכתבו מה שכתבו. ואפי' שכת"ר בעצמו כתב לי שרצון צדיק בחזרתו ומצטער בצערו, עד היכן הגיע, שכתב שבני מעיו עליו מתחתכים אלא שאחרים מעכבין, אפי' [אפילו הכי] לא עשיתי מאומה, ומבלתי ידיעתי היתה חזרתו [לירושלים] והכל מבני ציון היקרים שבקושטא ... הם המה שהוציאוהו לחירות וגם לא שמעו לקולי שכתבתי להם לתת לי רשות

82 אמת מארץ, ב, עמ' [2].

83 ראה הלקו, עמ' רפ, רצא.

על ארבעה חדשים, ואח"כ יקום ב"כ [בעל כרחו] משם וידור במקום אחר, בודאי לא היה בא לידי מדה זו.⁸⁴

שומע אתה מכאן שגם בטבריה נמצאו אנשים שביקשו את שלומי שלח"א ועשו כל טעדי להחזירו לביתו ולא התחשבו בדעתו שלרב הקהילה והגדול שבהם. רב חנ"א מסיר מעליו את האשמה ומטית אותה על פקיד קושטא, הפך ממה שמתברר מן המקורות האחרים. גם על הדיבה שהוציאו עליו שקיבל מחרב"א ממון, השיב בלשון מבדחת קמעא: 'לא איכפת לי, והלואי שהיה נותן, הייתי מקבלם, כי לא היה בענין שום דין ומשפט שיהא חשוד ח"ו להטות הדין, אלא שהוא בתכלית הכליות.'

איש אחר שנחשד בסיוע לחרב"א הוא ר' נסים מנחם ניגריין, סופר הקהילה בקושטא. בחשוון תר"ד (ס' לג) שיגר מכתב להרב אג"ן שבו הוא דוחה את השמועה שנטה אחרי חרי"פ בניגוד לדעתו שלרב אג"ן. וכך הוא אומר: 'ידי לא שפכו את הדם הזה, והגורם להטות דעת החרי"פ לעשות שלא כרצונו יתודע הדבר בקרב ימים'. והראיה שירי נקית, שבעת שנודע לו על שינוי דעתו שלחרי"פ על חרב"א מיד הודיע על כך לו ולפקיד קושטא. ניגריין כותב גם שידועות לו תחבולותיו שלחרי"פ ומי ילך אחריו? ידו לא זזה מידו של ר' רחמים שלמה הלוי. מבקש נסים מנחם ניגריין מהרב אג"ן שישלח לו מכתב על נאמנותו לו, ומבטיח שבענין חרב"א 'הכל יבא על נכון'.

עם כל ההתנגדות העצומה שלרב אג"ן ואנשיו לשוב שלח"א לירושלים, אנו שומעים היפוכו שלדבר, על יחס ידידותי שלרב אג"ן לחרב"א. ר' חיים נסים אבואלעפיא יאמר שהרב אג"ן כתב לו 'שרצון צדיק בחזרתו ומצטער בצער'. ועד היכן הגיע הרצון להתפייס עמו, למד אתה מדבריו אלה: 'שכתב שבני מעיו עליו מתחתכים אלא שאחרים מעכבין, אפ"ה לא עשיתי מאומה ומבלתי ידיעתי היתה חזרתו'.⁸⁵

אם אמת נכון הדבר, יש להסיק מכך שההתנגדות להחזרת חרב"א לירושלים לא היתה בדווקא מצד הרב אג"ן. זו היתה גם עמדתם שלחכמים אחרים מירושלים, ולדברי הרב חנ"א תמכו בהתפייסות גם פקיד קושטא: 'הם המה שהוציאוהו לחירות'.

שמועות על התפייסות הרב אג"ן עם חרב"א ואנשיו באו מארץ-ישראל ומן הגולה. כבר באיגרתו שלר' נסים מנחם ניגריין מחשוון תר"ד (לג) הוא כותב שנראה לו שהרב אג"ן כבר מחל לחרב"א. בתשרי תר"ד שלח לעהרן מכתב אל הרב אג"ן⁸⁶ ובוא הוא משתתף בצערו 'על התועבה אשר נעשתה ששב אותו חרב"א ... והפר הברית אשר כרת'. ובמכתב לפקיד קושטא מט"ז באדר תר"ד הודיע לעהרן 'שכבר נעשה שלו' קודם ביאת טובים השנים שני שדר"מ דשדרו לתמן'⁸⁷ ותפילה בפיו כי 'יתמיד השלו' והתורה והעבודה תתעלה'. גם במכתבו של לעהרן להרב אג"ן מחודש ניסן תר"ד⁸⁸ נאמר שנעשה שלום עלידי ר' יעקב ענתבי, וזה לשונו: 'שרב חביבי גאון דדמשק גר"ו עשה התשובה בניהם,

84 ראה איגרת הרב חנ"א להרב אג"ן (שוחטמן, במאמרו שבספר זה): 'איך שיהיה, חבל על דאבריו כל מה שטרחתי בענין הקרוב לשנתים סובל יסורים וסמון על שלחני'. דומה שהכוונה שבכל כוחו השתדל לבל יצא חרב"א מגבולות טבריה.

85 ראה שוחטמן, במאמרו שבספר זה.

86 ציון, שם, עמ' 94.

87 פנקס הפקוא"מ, עמ' 401.

88 ציון, שם, עמ' 104. וראה אמת מארץ, ב, עמ' [2].

ואין אחר מעשיו כלום. על השלום כתב גם חרי"פ להרב אג"ן בחדש אב תר"ד (נב), כי שמע מהרב חנ"א, שכנראה עשה אז בקושטא, כי מחלו מצד לצד. הזמן המדויק שלעשיית השלום מוצא אתה באיגרתו שלר' בנימין מרדכי נבון ללעהרן מיום ר' בטבת תר"ד:

שלי"ת [שבח לה' יתברך] נגמר בכי טוב ונעשה השלום בין מע' הרב עליון למעלה [אג"ן] הי"ו ובין מע' הרבנים הזקנים וכל הת"ת הע"י [ה' עליהם יחיו] ואתמול היו לאחדים, כולם כאחד הקטנים עם הגדולים.⁸⁹

ור' גיילבון ברצותו לפייס את לעהרן, תולה מאורע זה בזכותו שלעהרן. האיגרת ששלח רחש"ל להרב אג"ן בכ"ו בחשוון תר"ה (נג) היא מן המעניינות ביותר. ממנה אתה למד שהרב אג"ן חשד ברחש"ל שכאילו עשה קנוניה עם חרי"פ. אין רחש"ל עובר על כך בשתיקה. הוא משיב מלתמה שערה. דבריו כתובים בדרך כבוד אבל הם כדרבנות. פרישתו שלחרי"פ ממתנהו היא מצד מעשיו שלרב אג"ן שנשמע ליועצים שאינם טובים. הוא מגולל את הפרשה מראשיתה, מעת שר' יצחק קובו נטה לצידו שלר' יהודה נבון, ור' ישראל משה חזן, מאנשי שלרב אג"ן, נחלקו ביניהם 'מאותו היום נקרע סגור לבבי', כי רצה בכל כוחו להשקיט את המחלוקת וזה גרם לכל הרעה. שנים מאוהביו שלרב אג"ן ר' אברהם שאול, שרחש"ל נמצא עמו בקושטא בשליחת הרב אג"ן, ויהודה פאפון, בנו שלחכם הנודע ר' אליעזר פאפון בעל פלא יועץ, בדרכיהם 'עזרו לרעה'. ביחסם לחרי"פ ובמעשיהם גרמו לשינוי עמדתו. הוא תמה על הרב אג"ן שברוב חכמתו לא ראה כיצד העניינים מתגלגלים. לא זו בלבד שלא עשו דבר כדי להתפייס עם חרי"פ אלא אדרבא הם מבזים אותו ובראש הגורמים הוא יהודה פאפון, שאינו זונח מידתו הרעה ובמעשיו הוא גורם 'להחריב את ירושלים'.

הוא תולה קלקלה זו גם בהרב אג"ן שחרי"פ כתב לו דברי פייס וריצוי והרב אג"ן לא השיבו כלל. וכשכתבו לו, לא כתבו בדרך כבוד 'במתק ודשן' אלא בדרך שיש עמה קלון. 'ולא עוד אלא הקניטו ע"ע [על עניין] הפשר', רוצה לומר ההסכם והתנאים לשיבת חרב"א. גם כתב לפקיד קושטא 'דברים שלא ניתנו לכתב' וכן לסיניור שבתי שימן, חותנו של חרי"פ, ובכך עוררו את חמתו. והוא ממשיך ואומר: 'הלא טוב לנו לפייס ולתחזיק בדרך מוסר ודבריו הנכנסים ללב, וגם הוא היה תופס אומנותו כאשר בתחלה'. רחש"ל מזכיר גם 'הקריאה הטובה' שהרב אג"ן יקרא, 'זהשעה צריכה ימסרנה לי, ואם לא ידינינה בשריפה'. דומה שהכוונה לנוסח קריאה לשלום שניסת רחש"ל על-פי מה שלדעתו דרוש להשקטת המחלוקת.

לו נהגו בחרי"פ כשורה, היו מעשיו גם עתה כמעשהו בראשיתה שלמחלוקת, כלומר 'עובד מאהבה ... כי בכל כחו עבד ופעל ועשה ע"י תחבולותיו וערמימותו אשר לא יוכל אדם להשיגו. ועל כך ראוי הוא 'לתחזיק לו טובה'.

כנגד יחס זה 'כת שכנגדנו כרתו ברית עמו, מכבדים ומנשאים אותו וממלאים ידו בכסף וכל שיאמר יעשו, וכבר נתנו לו ישי' חס"ל [ישיבת חסד לאברהם] לו ולבנו, וכן מגן דוד, ועוד רבות. אם לא ישתפר היחס אליו וישאר ברוגזו יביא הדבר לכשלון חרוץ. בנעימה מבליע רחש"ל איום שבשל כל מה שהתהווה כי 'עתה משכתי ידי ולא כתבתי עוד לו כלל'.

כנראה, במכתב קודם איים שגם הוא יפרוש מחוגו שלרב אג"ן, והדבר עורר את זעמו שלרב אג"ן. לכן התנצל וכתב: 'ואם אמרתי בדבר שפתים כי ח"ו אשחית את נחלתי, אין זה אלא מתוך שיח' וכעסי דברתי מן השפה ולחוץ'. אבל אין הוא יודע אם יוכל לעמוד נגד יצרן. מיצר הוא על מה שכתב הרב אג"ן 'להגביר [קאמונדו] ולהסופר [ניגרין] כי מתוכם נלמד עד היכן הגיע כח הלה"ר אשר דברו עלי'.

ראוי 'להחזיק טובה' לחרי"פ בעד נאמנותו לקיים את ההסכם. עניינים הקשורים בצד שלרב אג"ן לא גילה, אדרבה היה מתעתע את הצד שכנגד. עד אז לא היו מתיעצים עם כל חברי ועד פקידי קושטא אלא עם 'שלושת השרים', בודאי כדי לשמור סוד, 'עתה נתפרסם הענין לכולם בשם ונפקחו עיניהם'. מחליפת המכתבים לא הראה אלא רק אחת אותה 'כוללת', 'בשביל כעסו', וגם אז לא הראה אותה לאיש מלבד לר' אברהם קאמונדו ותכף נטמנה ושאר המכתבים שרף באש.

ואשר להרב אג"ן, מזהיר רחש"ל שלא קיבל עליו דברי שטנה. ועליו לדעת עד כמה הוא מוקיר אותו: 'כי באמת למי כל חמדת ישראל, ובי נשבעתי כי כל הנוגע כחוט השערה בכבודו באמת כאלו נוגע בבבת עיני' (נג). הוא יועץ לו עצה זו, שבעודו בקושטא ישנה כמה מדרכיו: לא יכעוס עם חרי"פ, שאינו מבין מה הכעס שבא עליו, לא יתלה המכשולים בו אלא ברחש"ל, כי אז בעודו בקושטא יחוש שעשה משהו ולא נשוב בלב נשבר ונדכא. הוא מצרף עמו את ר' רחמים [פינסו?] חתנו שלרב אג"ן, שמא ישמע בקולו. הוא מבקש תשובה מהירה, כי רצונו לשוב לירושלים ולא להתעכב יותר בחוץ לארץ.

והנה באיגרת ששלח הסופר נסים מנחם ניגרין לר' יהודה פאפו בחודש טבת תר"ה (נד) הוא כותב שמסר 'הכתב' לידי חרי"פ וראה מה שכתב הרב אג"ן, והוא מקווה 'כי בזה יתרצה עבד אל אדוניו, לתת גמר בדבר כאשר כתב אדונינו מלך ירושלים'. ברי, שהכתב שלרב אג"ן נשלח לחרי"פ. ואין הוא אלא על הסכם השלום וכי עתה קיבל כנראה את עצת רחש"ל והסכים על תנאי השלום.

כיצד נתהווה השלום?

מן המכתבים הפרטיים אתה למד כיצד נתהווה השלום. שלחו שלרב אג"ן בקושטא, ר' רחמים שלמה הלוי, עשה שם גם בקיץ תר"ד, והסיבה לשהותו הממושכת היתה משום שמאחורי הפרגוד טיכס עצה כיצד אפשר יהיה להשקיט את המחלוקת, וכיצד למשוך את האיש שידי רב לו במשא ומתן וששאר הכיתות ביקשו לקרבו אליהן, הוא החרי"פ. איש שהיה לרמות המרכזיות בכל הפרשה ומסביבו התגלגלו העניינים. הוטל עליו לגמור את העניין על-פי קשריו ופקידי קושטא יבואו בדברים עם החצר.

חרי"פ יכתוב להרב אג"ן דברי חרטה על שנשט את מחנהו, הרבה עשה בשגה ולא היתה לו כל כוונה למרוד בו; 'חרב"א ייקנס בסך 25.000 אריות ועם חתימת ההסכם ימסור לידם חרי"פ בשם חרב"א את הסך הנ"ל. חרב"א יחזור לירושלים אבל לא יהא פקיד ולא רב ולא יעסוק בשום עבודה ציבורית, והכל יקבלו את מרותו שלרב אג"ן.

רחש"ל לא מסתיר עד כמה זמן וכוח שיקע בתכנית הזאת עד שעלתה בידו, וחושש הוא שמא יבזו זרים את יגיעו ולא יודע שהכל נעשה על-פי השתדלויותיו. לאמיתו שלדבר הכל היה ערוך ומוכן לקראת זה אלא שהדבר נדחה עד הקיץ משום שהרב אג"ן טרם

הסכים לקבוע לר' יהודה נבון את שיעור חלקו בחלוקה שנתדיינו בה למן הזמן שהורד מכהונתו. ושוב אתה מוצא שהשלום היה תלוי בעיקרו בעניין כספי.⁹⁰ כשנראתה שעה שהיא יפה להכרות השלום, פרץ ר' בנימין מרדכי נבון את הדרך לעבר הרב אג"ן, שעמדתו בפרשה היתה דו־ערכית, ומעתה קיבל עליו את מרותו שלרב אג"ן. הוא כתב מעין הסכמה על עצמו (ס' לט) בכל חומר ותוקף שלא יסור מדבריו שלרב אג"ן. וכדי להשקיט ריב ומדון קיבל עליו בנפש חפיצה לחדש ברית האהבה 'עשרת מונים מכל אשר היה לפניו'. הוא קיבל עליו גם 'שלא אוזו מעצתו' ו'שלא לערער בשום ענין מעיניו השייכים לכללי כר' עיי"ק... וכל המהרהר אחריו כאלו המהרהר אחר השכינה'. ואכן מעתה היו ההתפתחויות ברורות. שלב אחר שלב נתבצר כוחו שלרב אג"ן הורע כוחם של אנשי הרב יהודה נבון. 'הרב הזקן' ראה שאין דרך לפניו אלא להתפשר ובמקום עשרה למאה מהכנסות החלוקה לתלמידי חכמים נאות לקבל רק $3\frac{1}{2}$ כפי שדרש הרב אג"ן. בעניין זה נכונים היו הפקוא"מ להרחיק לכת ולמלא את בקשתו שלרבי יהודה נבון, אלא שהרב אג"ן עצר בעדם.⁹¹

ופליאה היא, גם בימים שכתב רחש"ל להרב אג"ן על התכנית שהוסכם עליה בקושטא (נב) הוא כותב ששמח לשמוע על כוננות השלום וכי הדבר פורסם בדפוס והופץ ברבים.⁹² הכל קיבלו עליהם את הרב אג"ן 'למלך עליהם' וביטלו כל אשר כתבו קודם וביקשו מחילה. בכך עושה רחש"ל גם את רצון אברהם קאמונדו והרב חנ"א, שמוה זמן אמרו לו לבקש

90 מסיבה זו כתבו הפקוא"מ איגרת אחר איגרת להרב אג"ן לסיים פרשה זו. באיגרתם מג' בחשוון כתבו לו 'שיראה בחכמתו ובקדושתו שיסתיים הדבר עם הרב הזקן כמהר"ן גר"ו בשלום' (ס' לו). ובאיגרת אחרת שעם גמר 'פסק הרב הזקן' בא 'שלום על ישראל ועל רבנן'. איגרת פקוא"מ להרב אג"ן מכ"ד באב תר"ד. פנקס הפקוא"מ עמ' 452.

91 פניית הפקוא"מ להרב אג"ן להתפשר עם ר' יהודה נבון חזרה ונתחדשה כמה פעמים. אין ספק שבכך היה הרב אג"ן תקיף הרבה יותר מהפקוא"מ. ראה דרך משל באיגרתם מחורש תשרי וחורש ניסן תר"ד, שבהן הם מתלוננים 'שהרבה פעמים כתבנו לו... שיראה לרצותו בתוספת דמים פן יעלה ונוסף גם הוא על שונאיו חנ"א (ציון, א, עמ' 95). כלומר הם תולים בו אשמת הכרוז שהופץ בפרנקפורט נגד הפקוא"מ, שידובר בו להלן. ושוב באיגרת אחרת הם מתירסים כנגדו 'שלא גמר עדיין דמים להרב הזקן' (שם, עמ' 104). ומפצירים בו 'שיתווה עמו ולא אבה שמוע אלינו... בודאי נכון לתת לו מה שמגיע לו' ובל ישמע 'לדברי העומדים סביבו' ומיעצים לו שלא כדון. גם אחרי שנפטר ר' יהודה נבון ביקש הרב אג"ן לדקדק מאוד בחשבון התלק המגיע לו והתלונן מאוד על ר' צבי הירש לעהרן שכחודש אחרי פטירת ר' יהודה נבון שלח לו 250 גרוש שלפי ההסכם, ולעהרן ענה לו בכ' באייר תר"ה בתקיפות אבל בכבוד: 'לא ידעתי מקום לפליאה זו אחרי כי באה אלי השמועה מפטירתו אחרי כן וי"א נביא אנכי לדעת פה ביום ט"ז טבת שנפטר הרב הגו"ל בכסלו, ולא אחזל, כי גם אילו ידעתיהו הייתי חושב למשפט ישר שאותו ר"ן גרוש שהם מג' חדשים שהיו עדיין בחיים ב' שלמים וקצת מן השלשי מגיעים לו ואחריו ליוורשיו. ועד כאן ותו לא. ולכן בשילוח דניסן שעבר לא שלחננו וכל הסך העולה שלחנו לכולל'. פנקס הפקוא"מ, עמ' 44.

92 השלום הושג בקיץ תר"ד. על פסק שלר' ישראל משה חזן בעניין צוואת השר חיים פרחי, שכחודש תמוז תר"ד הסכימו עליו חברי בית הדין שלרב אג"ן, תמכו בו הרב אג"ן ור' חיים משה פיזאנטי ואליהם הצטרפו עוד כמה מחכמי ירושלים ובכללם ר' יהודה נבון (כ"י בגינתו ס' א 62, דף גא, ב). ר' בנימין מרדכי נבון כתב תשובה ארוכה בעניין זה לבקשת הרב חיים נסים אבואלעפאי והסכים עליו גם ר' יעקב פינצי, מראשי החבורה שלרב אג"ן. גם הפקוא"מ בירכו על השלום ובאיגרתם מכ"ד באב תר"ד כתבו: 'נהנינו לראות שנגמר לטובה [עס] הרב הזקן, ושליו' על ישראל ועל רבנן'. פנקס הפקוא"מ, עמ' 452.

את סליחת הרב אג"ן. מפי הרב חנ"א נודע לו כי מחלו 'מצד אל צד' וכי שוב לא תדע ירושלים מריבות וקטטות וחזר הרב אג"ן ואמר שמעתה יקדיש את כוחותיו ליישובה שלירושלים.

וכאן ראוי לומר מלים אחדות על חלקו שלר' יעקב ענתבי בעשיית השלום. אחרי שה-נבונים 'חזרו בהם מכל מה שכתבו' ואחרי פניות חוזרות ונשנות שלמונטיפיורי לשני הרבנים שיעשו שלום, באוהרה שאם לאו לא יראו עוד אפילו פרוטה אחת מאירופה, הלך ר' יעקב ענתבי להביא לבית הרב אג"ן את גדולי הרבנים האשכנזים, ואחר כך קרא לר' אברהם שלמה זלמן צורף, איש חרמו שלעהרן. חכם זה העז לחרף ולגדף את הרבנים 'העומדים לימין האמת'⁹³ דרש להדיח את לעהרן וכי מכתב הארבעה עשר (שידובר בו להלן) שכנגדו לא יבטלו. ר' יעקב ענתבי לא שעה לדבריו 'ותוֹךְ השלום'⁹⁴ או אז הוציא צורף דיבה על ר' יעקב ענתבי שכל שהוא עושה אינו אלא משום שקיבל כסף רב מידי לעהרן. ברם כסף זה נתנם במיוחד לר' יעקב ענתבי ובראש התורמים רוטשילד.⁹⁵

הסיבה שצורף עמד נגד כל החכמים ותביעותיהם היא משום שעמד מאחרי מכתב הארבעה עשר ולדברי לעהרן גם משום שצורף 'טעם טעם הריח בשליחות שלו משנת תקפ"ב לפ"ק ויש לו טינא בלבו'⁹⁶ על לעהרן שביטל את מוסד השליחות. בראותו שכל תכסיסיו לא הועילו לו, הציע להדיח את לעהרן ולמנות במקומו את רוטשילד ומונטיפיורי. לדעתו חילוף זה יביא תועלת מרובה לעניי ארץ-ישראל ואותם שתירמו עד כה יתנו 'על אחת ארבעתים'. ר' יעקב ענתבי לא יכול היה לעמוד מנגד ונידה את צורף.

הנבונים חזרו בהם ממה שכתבו נגד הרב אג"ן ואנשיו. עתה יכול היה ר' יעקב ענתבי לחגוג ולומר 'זה' היה בעזרי ועשיתי שלום רב עם הכל'.⁹⁷

ואלה התנאים שהתנו בהסכם השלום: השלום יהא עם כל הצדדים. ר' יהודה נבון 'גדול כבודו, ברם מחל ורצה שהרב הגדול ... אג"ן ... הוא הרב הראשון לציון, דבר אחד לדור, וכל חור' עה"ק ת"ו הסכימו לזה'. ר' אברהם שלמה זלמן צורף ניסה שוב לשכל את מלאכת השלום משום 'מעשה יצה"ר שנתלבש' בו. הרב אג"ן מאשימו גם בכך שמשראה את המחלוקת בינו לבין ר' יהודה נבון 'בדברים שבינינו', פיתה את ר' יהודה נבון וכל אותם חכמים שחתמו עמו 'לדבר סרה' על לעהרן, 'ויגנוב את לבבם, וכתבו מה שכתבו, ושלחוהו ע"י הראש"ן ליד אותו ל' ה' לעוונשטיין ...'.⁹⁸

ברם, בכתב חכמי הפרושים שנדפס בסוף מחברת ב שלקונטרס אמת מארץ שחתמו עליו שמונה ראשי הקהל, צורף מאן דכר שמיה? לעומת זאת דיברו בגנותו חכמי צפת וטבריה ספרדים ואשכנזים.⁹⁹

גם הרב אג"ן, בדבריו שבאו אחרי איגרתו שלר' יעקב ענתבי, הכריז שבזכות הרב מדמשק 'היתה הרוחה, שלמא רבה לשים שלום בארץ הלזו בינינו ובין מע' הרב הזקן כמהר"ר יאודה נבון הי"ו והרב כמהר"ר בנימן מרדכי נבון הי"ו, וכי בשל ר' יעקב ענתבי

93 אמת מארץ, מחברת ב, איגרת מה' בשבט חר"ר.

94 אמת מארץ, מחברת ג, דף א13.

95 שם דף ב13.

96 שם, דף א13.

97 שם, דף א6.

98 שם, דף ב6.

99 שם, דף ב10.

ח. מותר לעשן סיגריות קודם שנמל ידיו שחרית. וכן הוא הדין שמותר להרית מבק הרחה קודם נטילת ידים שחרית. וכל שכן שמותר באלו קודם שנמל ידיו מבית הכסא, או מבית הקברות, ואין לחוש למי שמחמיר בזה ט.

ט. מותר ליטול ידים לנטילת ידים שחרית, לתוך קערות מטבח הנקובות שלנו, שנקראות בשם „כיוור“. ואף על פי שנפסק בשלחן ערוך (סימן ד סעיף ח) שאין נומלים ידים שחרית על גבי קרקע, אלא לתוך כלי, וקערות אלו עשויים על דעת לקובעם ולחברם בקרקע, וכל המחובר לקרקע דינו בקרקע, מכל מקום הואיל והמים הנשפכים לתוך הקערה יורדים דרך הנקבים ונמשכים אל צינור הביוב למקום שאין בני אדם עוברים ושבים שם, לפיכך מותר ליטול שם נטילת ידים שחרית. ואין חוששים בזה לרוח רעה שקבלו המים. (והוא הדין לגבי מים אחרונים שבסעודה, שאינם נימלים על גבי קרקע אלא בכלי, מפני רוח רעה ששורה עליהם, וכמבואר בחולין (דף קה.), ובשלחן ערוך אורח חיים (סימן קפא

רוח רעה זאת מצויה בינינו מכה המציאות, שלא שמענו ולא ראינו מעולם שיגרם שום נזק למי שנוגע בעיניו או בפיו או באזניו קודם נטילת ידים שחרית.

ומה שרצה בספר יצחק ירנן הנ"ל ליישב קושיית המהר"ם בן חביב, שמצינו כיצא בזה, והביא מה שכתב מהר"ח בספר שער המצות, להזהיר לקיים מה שאמרו (ברכות מב.) תיכף לנטילה ברכה, דהיינו מים אחרונים. ומעשה באחד שסבל כאבים עזים בכתפו, ואמרו לו מפני שעבר על מאמר חז"ל הנ"ל, והיה מפסיק בין מים אחרונים לברכת המזון, כי אותיות תכף — כתף, והרי רבים אינם שמים על לב, ומפסיקים בדברי חול בין מים אחרונים לברכת המזון, ואיש מהם לא נענש בכאב הכתף וכו'. ע"ש. דבריו תמוהים, שמה ענין זה לזה, הן מאמר חז"ל בשבת (קט.) יד מסמא, יד מחרשת, יד מעלה פוליוס, משום רוח רעה, אינו בתורת עונש, אלא שכן הוא טבע הרוח רעה לסמא עינים ולהחריש אזנים וכו', וכמו שפירש רש"י (שבת קח סע"ב), שרוח רעה השורה על ידיו כשנוגע בעיניו מסמא אותו, וכן כולן. ע"ש. לפיכך הוכיח במישור המהר"ם בן חביב, שבזמן הזה שאותותינו לא ראינו, שמע מינה שבטלה רוח רעה זו, ואינה מצויה בינינו, כמו הרוח רעה של שיבתא. אבל העובר על דברי חכמים ואינו תוכף נטילת מים אחרונים לברכת המזון, זו היא עבירה ככל העבירות שהן מדברי סופרים, וזה שנענש בכתפו, הוא כעונש מן השמים על עונו, ואינו על פי דרך הטבע, ולפעמים זכות תולה, והש"ת ארך אפים, מאריך אפיה וגבי דיליה. ואין זה ענין לתמיהת המהר"ם בן חביב. גם מה שהעיר שהלחם משנה כתב כן רק לדעת הרמב"ם, הנה אף שבש"ת יביע אומר חלק ג' הנ"ל סתמתי דברי אליבא דהלחם משנה, מכל מקום ילמד סתום מן המפורש, כי בחלק א' וחלק ד' וחלק ה' כתוב במפורש שהלחם משנה כתב כן בדעת הרמב"ם. ודברי תורה עניינם במקומם ועשירים במקום אחר (ירושלמי פרק ג' דראש השנה, ותוספות כריתות יד.). ומי שני לצרף דעת רבינו הגדול הרמב"ם אשר באורו נראה אור. וכן האליה רבה סימן א' כתב להוכיח ממה שלא הביא מרן השלחן ערוך דברי הוזהר שאסור ללכת ארבע אמות בלי נטילת ידים, משום דסבירא ליה שרוח רעה של שחרית אינה מצויה בזמן הזה. ועל כל פנים האליה רבה עצמו סובר כן. ועיין עוד בהגהות מרדכי (פרק ח' דשבת), ובזבתי צדק (סימן קטו ס"ק טא), ובשדי חמד (מערכת ל כלל קמא, דף טו ע"ב). ע"ש. ודו"ק כי קצתתי ט) יביע אומר חלק ג' סימן א' אות יא.

לרדוף אחריה ולדבר אתה משפט חרוץ, את הכרזת השלום כתבו בצורת הסכמה ובתוקף התרם לבל יחזור המצב שהיה לפני כן ויישנה.

מעבר לדף נדפסו דבריו שלר' יעקב ענתבי, ממעוני דמשק, 'הבא מחדש' לירושלים ודברי חתימה מהרב אג"ן, שבהם הוא חוזר ומסכים ונותן תוקף למה שכתבו חכמי ירושלים. נהפך הגלגל, בדברי השבח לחכמי ירושלים מודגש מי בראשם 'מעלת הרב הזקן יצ"ר, הוא ר' יהודה נבון. ובכל מקום שאתה מוצא את הרב אג"ן שם אתה מוצא דברי שבה והילולים לר' צבי הירש לעהרן ולדעותיו. הרב אג"ן מגולל גם הוא את כל הבעיות שצצו אז בירושלים וגרמו למחלוקת ולפילוג. כגון עבודת האדמה, לעומת התמיכה בתלמידי החכמים, ואין לעם ישראל 'חלק בלימודי זרים וחכמות מלאכת מחשבת ורפואות וכיוצא כדי לבטל את העיקר מעלינו וליקח את הטפל ולבלות ימינו בחכמות אלו, ולא החסירו את המסיון.

קושי גדול מתגלה לנגד עינינו. הסכם זה אינו מתיישב עם מקורות שנכתבו לאחר כמה חודשים וכאילו המחלוקת בעינה עומדת? כי מה פשר הוויכוח שבין חר"פ, רחש"ל והרב אג"ן שנמשך עד שלהי חשון תר"ה? ועל שום מה צריך היה שלוחו שלרב אג"ן לשבת זמן ארוך בקושטא כדי לפשר בין המתנות הניצים? ואילו היריבים נעשים ידידים בירו- שלים ומסכימים על כל התנאים שהרב אג"ן התנה עם יריביו? אין זו הפעם הראשונה שפליאה כזו מפתיעתנו. הן גם בקיץ תר"ג חזר הרב"א לירושלים והמשא והמתן על החזרתו נמשך גם זמן רב אחר-כך. לא זו בלבד, תוקפו שלרב אג"ן וסמכויותיו הרחבות שהקנה לו הסולטאן בפירמאן, לא מצאנו שנוקט לו. אם כן מה טיבם שלוויוכוחים הארוכים והקשים המכתבים ששני הצדדים הריצו אם בירושלים נסתיימה המחלוקת? דומה שלא שקטו הרוחות אלא כעבור כשנה, מלחמות קשות שלא חסרו בהן אלימות והשמצות מפליגות, אי-אתה יכול לישבן במוצא פה ומיד. או אז עמד השלום במבחן.

קונטרס עדות לישראל שנדפס בירושלים בשנת תר"ז, שרובו ככולו עוסק באישיותו ובמפעליו שלרב אג"ן,¹⁰³ נתגוללו בו כל המחלוקות שעם כיתות ועדות. בטכס מחריד, בבית הכנסת הגדול עם כל קהל ירושלים בי"ד באב תר"ו, החרימו כל מי שיעבור על הפשר, 'יהדליקו גרות המערכה ... גאו כל העם בבכיה ופתחו שערי היכל וס"ת פתוח ... הרב אג"ן נשתבח על כך שסלח לכל רודפיו ומשמיציו ועתה הוא מנהיג את הקהילה ביושר ובכשרון. ובין החותמים שני חכמים לבית נבון: ר' בנימין מרדכי נבון ור' אפרים נבון, וראוי להביא מקצת הדברים:

כי עט"ר מ"מ [מרן מלכא] ראשון לציון גר"ו גדול כבודו וגדול שמו בין גדולי הארץ ... חביב בעיני השר"י והסגנים ודברו לא ישיבו אחור ... המאור הגדול, ראש החכמים וגור החסידים, עיר וקדיש, ראש גולת אריאל ... בישראל גדול שמו, במעשיו ובמקומו. הוא הדבר ומנהיג גדול שכלו מלא חסדים ... והו"ד ידו נטויה לכוון את ירושלם ולחזק ידיה רפות ... וכבר יצא מוניטון שלו בעולם מימי עולם, כל העם עונין אחריהו מקודש מקודש ... סבלן רחמן ועם קדושים נאמן.¹⁰⁴

103 רובו שלקונטרס סובב על איגרת מלאה דברי פלסתר על הרב אג"ן והרב חנ"א בעודו בטבריה.
104 עדות לישראל, טופס יחיד בגנוי מ' בנייתו, דף [א ע"ב] ובסופו: 'בימי' תהם נחה שקטה הארץ ועבדי רבנו שלמא באמת ובתמים וכולנו בלב א'.

קטיגוריה על הפקוא"מ

בו בזמן, בשלהי שנת תר"ג, כשהפעולה להשכנת שלום בירושלים רבתה וגדלה, בו בזמן נתרבתה הקטיגוריה על הפקוא"מ ובייחוד על ר' צבי הירש לעהרן שעמד בראשם. היחסים נתחדדו והגיעו לאש שלהבת שאי-אפשר יכול לכבותה. הסיבה לכך היא שהכת שכנגד הרב אג"ן 'מאו הימים בעבור סיבות הידועות לכל באי שער עירנו', בראותם שמזימתם לא תעלה בידם כתבו 'גזרו שלא יתערבו ולא יטפלו עוד ר' צבי נר"ו ודעמיה בקופת חברת תרומה"ק [תרומת הקודש].¹⁰⁵

שורש המחלוקת קדם בכמה שנים, וכבר בשנת תק"צ התפלמס ר' אברהם שלמה צורף עם לעהרן על ביטול מוסד השליחות מארצות אירופה. צורף 'פיתה את הרב הגדול הזקן כמה'רי נבון יצ"ו לעשות כרצונו'. בידי הרב אג"ן היתה איגרת משנת תקצ"ו בערך, שחתם עליה הרב הזקן, ובה דובר בגנותו של צורף, שחירחר ריב בין חכמי האשכנזים ולכן יש לסלקו מירושלים.¹⁰⁶ צורף מכונה 'ר' זלמן דהחורבה', שהוא היה שלוחה.¹⁰⁷ משראו אנשי ר' יהודה נבון שחביעתם הכספית לא נתקבלה נקטו בטכסיס מלחמתי חדש, לחמוך בו ולדרוש את סילוקם של צורף"מ מגבאות ארץ-ישראל (ס' לב). אמור מעתה שהפרשה הגדולה של הטלת הדופי על הפקוא"מ לא באה לעולם אלא בעטייה של מחלוקת נבון-אג"ן.

עתה הפנה לעהרן את כל כלי נשקו להגנת הפקוא"מ ושור וכוך הכל מסביבה. לדעתו צורף הוא שהטעה את רבני הספרדים מן הכת שלנבון לצאת נגדו להטיל ב'חברת תרומת הקדש' דופי, שהכספים הנגבים באירופה אינם מגיעים ליעדם; אין החברה מסדרת חשבון ההוצאות וההכנסות. מסיבות אלו יש לאסור על הפקוא"מ לעסוק בגביית הכספים המיועדים לארץ-ישראל.

כבר בחודש תשרי תר"ד פנה לעהרן אל הרב אג"ן לחקור מיהם המכנים עצמם בית הדין של ירושלים ושבעה טובי העיר שכתבו שטנה נגד לעהרן בעניין הכסף שיועד לירושלים. עשרה מכתבים שלח אל לווינשטיין 'איש ריב ומשלח מדנים אברהם שלמה זלמן',¹⁰⁸ ביניהם מכתב אחד מצורף עצמו ובו קובלנא על העברתו של ר' יהודה נבון ממשרתו והעברת הרב"א מלהיות פקיד.¹⁰⁹ כותבי המכתב גזרו על הפקוא"מ שלא יתערבו עוד בענייני ירושלים. החתומים הם ארבעה עשר 'מכוללות הספרדים',¹¹⁰ את הכתב הדפיס

105 אמת מארץ, א, עמ' [3].

106 איגרת ר' יעקב ענתבי למשה מונטיפיורי, ה בטבת תר"ד, אמת מארץ, ב, עמ' [10].

107 וראה איגרת ר' יעקב ענתבי למונטיפיורי, רוטשילד ולעהרן. חכמי ירושלים הסכימו לעשות שלום, אבל גראה להם 'שצריך תחלת כל לקרא לר' אברהם שלמה זלמן אשכנזי דהחורבה ה', ולהודיעו שצריך הוא תחלה לסלק את ידו, כי הוא המזרחי ריב מרוב שנאה שיש לו על הרב ר' צבי הירשלי' (אמת מארץ, ב, שם). הוא התציף פנים ודיבר סרה בלעהרן 'ונתחייב אז נדוי הן מטעם בזיון זה והן מצד מה שביזה אותי גם כן'. וראה הסיפור כולו שם.

108 ציון, א, עמ' 94.

109 שם, א, עמ' 96.

110 הרב אג"ן ביקש משלוחו ר' רחמים שלמה הלוי לתקן את אשר קילקלו ר' יהודה נבון ודעימיה בביטול ההרשאה, ורחשיל השיבו שאין בכוחו לעשות דבר כי אם 'ורשאה מהרב התרי"פ ה"ו ככה הרשאתו מהרבנים הנז' להחזיק ביד הרב ר"ץ [ר' צבי] הי"ו. וכבר כתב גם להרבנים הזקנים ע"ו' (ארכיון הרב אג"ן V736, ס' 52).

ליפמן הירש לווינסטיין, רב ריפורמי, בעתון Der Orient (שנת 1843, גליון 42, עמ' 330).
וזה לשונו:

גזרים בגזירה חמורה... שלא יתערבו עוד בעניני אה"ק וכל הרשאות שבידיהם
הם בטלים ומבוטלים.

את הכסף ישלחו לידי רוטשילד ומשה מונטיפיורי. ואכן בראש החותמים היה יהודה
בכמהר"ר רפאל נבון. נגד דברים אלה יצא ר' משה זאקס באותו העתון. הוא משבח את
התחיד מו"ה הרש לעהרן עד לשמים.¹¹¹ אבל עדיין לא פגה השנאה ללעהרן, שמתנגדיו
הורפי ומקללים אותו עוד יום ויום וביותר להפקיד אשר לו בירושלים, "פינטצקער
[ישעיהו ברדאק], אשר הניח לאסור חכם א' [ר"י נבון] בכבלי ברזל וכן חכם הזה ציוה
להכות עד כי נפל למשכב, ומסיימים כי רק ה' יודע מהי האמת.

אפשר שהמגמה שלתומכי נבון היתה להיעזר במתקנים בגרמניה, שלא זו בלבד שרחקו
משיטתו שלועד הפקוא"מ בענין התרומות לארץ-ישראל אלא גם דעותיו והשקפותיו
שלעהרן היו להם לזר, לעומת החוג שלרב אג"ן שהפקוא"מ היה מבצרם. הריפורמים
ואנשי ר' יהודה נבון השמיצו את לעהרן עד כדי כך ששוב לא יכול היה לסבול ובכל
מכתב דיבר בזה. ואכן מעתה יותר שעסק לעהרן בעניין הקופות לארץ-ישראל פתח במלחמה
עזה נגד הריפורמה. בשנת תר"ו הדפיס את ספרו שלר' ישראל משה חזן 'קנאת ציון' וכן
איגרות מחכמי קהילות הרבה בגנות הריפורמה.

ארבעה עשר החכמים חשדו בפקוא"מ שאינם מסדרים חשבון ובכך היה עיקר מלחמתם.
לעומתם זעקו הפקוא"מ שאין 'שום אדם רשאי לתבוע מאתנו חשבון' (סי' לג). כנגד אותם
החכמים ביקש לעהרן שהרב אג"ן ובית דינו וכל חכמי ורבני העיר שנהו אחריו, ישגרו
אליו מכתב שבו יזימו את השטנה. רצונו היה להדפיס את דבריהם ולהפיצם בקהילות
אשכנז. הרב אג"ן נעתר לדרישת לעהרן ובכסליו תר"ד שלח אליו איגרת מלאה דברי
שבח אל לעהרן והפקוא"מ והדף את כל דברי משמיציהם. סדרים חדשים נעשו בזכות
הפקוא"מ ונקבע סדר החלוקה בצורה שהכל יהנו ממנה במידה שווה ויקבלו את הכסף
בזמן. וכדברי הרב אג"ן במכתבו מכסליו תר"ד:

וכל כסף המובא בית ה' ע"י הרב... המה לחלק יצאו לעניים ולאביונים, לצורך
פקוח נפשות דוקא, ולא לשאר הוצאות העיר כאשר העלילו מבני עמנו ואפי' לצרכי
הוצאות הכולל ופרטיו וחטאות קבועות לגויים ואילי הארץ כדי שיניחו אותנו לשכון
בעיר הזאת.¹¹²

ואכן הדפיסו הפקוא"מ את הקונטרס אמת מארץ על שלוש מתברותיו, שעיקרו נגד
הפוגעים בפעולתה שלחברת תרומת הקדש והעומד בראשה, וכי אין בלתה שלחברת זו
בחיובות, בתמיכתה בתלמידי חכמים ובעניי ירושלים.

ההצעה שהשר משה מונטיפיורי ורוטשילד יתמנו במקום הפקוא"מ ותינתן להם הרשאה
מחכמי ירושלים לא נתקבלה על דעת אנשי חוגו שלרב אג"ן ובייחוד על ר' יעקב ענתבי.
לדעתם מינוי זה לא יהיה לפי כבודם

והלא המה אדונים ופטרונים בלאו הכי... אכן אין זה כבוד מעלת מלכי הנז' להיות
מורשים, ובפרט כי הם טרודים בעסקם ואיך יהיו מוכרחים להטפל בענין גדול כזה,

111 'תשובה לק"ק ירושלים' לר' יצחק אופלטקא מח' בניסן תר"ה (פנקס פקוא"מ).

112 אמת מארץ, א, עמ' [2].

לכתוב כמה וכמה כתבים ולרצות ולפייס לכמה וכמה מדינות ועירות דהור"ל ... כי גדול כבודם וחסדם להרבות להטיב בכמה וכמה מיני אופני הטבות רבות כלאחר יד בלי טורח כלל.¹¹³

אבל דומה שמתנגדי הרב אג"ן ידעו ששני אישים אלה לא יעשו יד אחת עם הפקוא"מ. לסיבה זו נילוה גימק נוסף: קבלת הגבאות יש במשמעה 'השפלה ובוז לאיש האלקים קדוש הוא צב"יונן של ישראל, ציר אמונים, הוא הרב ר' צבי הירשל לעהרן. ר' יעקב ענתבי סמוך ובטוח שעל-ידי לעהרן דווקא ירבו להטיב טובתם, והם יפייסוהו שלא יסלק ידו ח"ו ממצוה רבה זו והם יבטלו דברי המעוררים עלי'.

לא הסתפק ר' יעקב ענתבי בכך אלא ש'גור' על לעהרן 'להדפיס כתב ידי וחתומתי זה ולשלוח אחד אחד לכל גדול ורב או שר ונגיד ובפרט לשני מלכי ישראל האדונים אשר אני מברכם תמיד'¹¹⁴ הם מונטיפיורי ורוטשילד.

מיהם ארבעה עשר החכמים שחתמו על המכתב נגד לעהרן? 'בראש הרב כמהר"ר יאודה בכמה"ר רפאל נבון גר"ו והרב כמהר"ר בנימין מרדכי נבון גר"ו.¹¹⁵ ועמם רבנים 'זקנים' שפרשו מחוגו שלרב אג"ן, וכנראה כל חברי בית הדין 'רשבעה טובי העיר מקדמת דנא, בזמן כהונתו שלר' יהודה נבון ונשארו עמו. אבל גראה שאין הדבר בגדר האפשר, ולפחות שניים, הרב אג"ן עצמו ור' יצחק פרחי, ואולי גם ר' יוסף זאמירו, לא עברו לכיתתו שלר' יהודה נבון. אבל מה תוקף יש להם, 'שכבר הסתלקו עצמם מליטפל עוד בעניני העיר, כאשר מפורש יוצא בשטר כתוב וחתום. ואילו יתר שנים עשר החותמים, כותב עליהם הרב אג"ן: 'לא הגיעו לכלל מינוי ואינם לא דינים ולא מנהלים, ואיכא ביניהם נערי בני ישראל, ויש מהם שאין להם עדיין חתימת זקן'. ובמקום אחר יאמר ששנים עשר איש הם 'אבות ובנים הם וקרוביהם אל השנים הנו',¹¹⁶ ולא כולם היו מבני חוגו שלרבי יהודה נבון או מנאמניו. הם הודו בפני הרב אג"ן 'כי אינהו אגב שטפיהו נגררו אבתרייהו דשני הרבנים הנז' המתנגדים אלינו מאז.¹¹⁷

וכדי להראות שיפה כוחה שלכת הרב אג"ן מכוחה שלכת ר' יהודה נבון חתמו עם הרב אג"ן רוב רובם שלחכמים שלושה עשר במספר, ונוסף עליהם באיגרת חכמי ירושלים עוד ארבעה עשר אישים ועליהם הסכימו עוד תשעה עשר ואחריהם עוד שלושים ותשעה ועוד שמונה עשר חותמים. בין הכל מאה ושלושה חותמים. מספר גדול ביותר ויש להגית שלא כולם היו מחכמי ירושלים הוותיקים והידועים. גם החלוקה לקבוצות לא נתברר על שום מה באה? כלום אין אלה אלא קבוצות שהשנייה פחותה מן הראשונה וכיוצא בזה?

לדברי הרב אג"ן לא נגררו אחרי כת נבון אלא מעטים והכל הצטרפו לחוגו שלו ובראש הכת האחרת היה 'כמהרי"ן הידוע אשר הנהגתו ומדותיו לא יכלו שאת כל עם הקהל, וכבוד אלקים הסתר דבר'.¹¹⁸ עמו היה קרובו ר' בנימין מרדכי נבון 'היה לו סיבה להטות עצמו מדרכנו, יען היותו עם כמהרי"ן קשור מזמן גרוש החרב"א שהוא גיסו של כמהרב"מ'ן.

113 אמת מארץ, ב, עמ' [11].

114 שם, עמ' [12].

115 איגרת הרב אג"ן, אמת מארץ, א, עמ' [3].

116 אמת מארץ, ב, עמ' [12].

117 שם, שם.

118 איגרת משהה בכסליו תר"ד. שם, עמ' [7].

אבל משראה שאין עוד כל תקווה שכת נבון תחזיק מעמד 'הדה ולא בוש על האמת וניחם על הרעה'¹¹⁹.

ואכן בששה בטבת שלח ר' בנימין מרדכי נבון איגרת ללעהרן שבה הודיע כי נודעו בשומעו שרוצים להדיחו. הוא מתוודה בפניו שגם הוא נמנה בשעתו על חותמי איגרת ההדחה, אבל 'לא מלבו' כאשר יעיד הרב אג"ן, 'כי אם בסיב"ת עשויה'¹²⁰ עשה זאת ומבקש שלא לזכור לו מעשיו הראשונים.¹²¹ דומה הוזה הכיר וידע בחשיבות פעולתה של חברת תרומת הקדש וההטבות שיבואו לירושלים בשבילה ובלעדה יאבד לירושלים חלק ניכר מן ההכנסות שמאירופה. ברור גם שהסיבה שהוא מרמו עליה, מגלה טפח ומכסה טפחיים, ומה שעני מקור זה מפורש במקום אחר, קירבתו המשפחתית לשני האישים שעמדו בראש החוג שלר"י נבון וחרב"א, וברי שלא יכול היה לעמוד מנגד.

מלבד שלוש המחברות של אמת מארץ שנדפסו בהן איגרות מכסליו ועד ניסן תר"ד לדחות את ההאשמות על לעהרן, קדמו ונדפסו באמשטרדם בשבעה בחשוון תר"ד, עוד שני דפים שהופנו אל 'כל בית ישראל',¹²² לבטל 'כל הנכתב והנדפס כנגדנו בעניני ארץ ישראל'. הם מזכירים גם קונטרס שנדפס ביי"ח בשבט תר"ג וכי מעת שנדפס גדל כעסם וחדלו מליתן דעתם על כל אשר כתבו עליהם וחרפו אותם. איגרות מעוררות נשלחו אליהם מראשי קהילות ארץ-ישראל, צפת חברון וטבריה ואיגרת אחרת בעד ירושלים מפקידי קושטא¹²³ שיצאו מגידרם לחזק את ידיהם שלפקוא"מ, כדי שלא יחדלו מלפעול למען ארץ-ישראל. ומה להם לחוש, שהרי כל ערי הקודש מכירים ביושרם ובחשיבותם. גם הרב אג"ן הפציר בהם מאד במכתבו מתשרי תר"ד שיוסיפו לעשות בעסקי ירושלים 'תרב גדולתם ואויביהם תכסם בושה ויפלו תחתם'. דפים מודפסים אלה לא ידועים לי ויש להניח שיימצאו בפנקסי הפקוא"מ ואולי גם באוספים אחרים.

כאמור, בחודש אב הביא הרב אג"ן לדפוס ס' דברי שלום לחותנו ר' אברהם שלום מזרחי ידיע שרעבי, נכדו שלרש"ש.¹²⁴ בראשו מונים חכמי ירושלים את פעילותו, תכונותיו ופעולותיו לקיומם של תלמידי חכמים בירושלים. כספי התרומות שהגיעו לידו

119 שם, עמ' [8].

120 על דרך : צבת בצבת עשויה, רוצה לומר חתימתו באה משם סיבה ולא מרצונו.

121 שם, עמ' [14].

122 באוסף בניהו. ראה צילום העמוד הראשון בעמ' הבא.

123 לעהרן הודה לחכם באשי בקושטא שכתב לירושלים בשבחם וכי אלה שכתבו כנגדם הם 'עצמם יבטלו דבריהם ויפייסו אותנו' (מג). זמנה שלאיגרת ה' בטבת.

124 באירבעה דפים הראשונים שער והסכמות, והם נדפסו אחרי גמר סידורו שלספר. דפים 3א-34 היו חלקים, לפיכך הוסיפו דרשות קצרות. בשני הדפים שאחריהם, שגם הם לא ממוספרים, נדפסו הקדמת הרב אג"ן ומנהגי בית אל והיא ההקדמה האמיתית. התאמרכלים מצאו בהקדמה כמה טעויות והגיהו, והוזהירו את הרב אג"ן 'כשידפיס גוף הספר שידקדק הרבה בעינא פקחא לנקותו מכל שגיאות, כי הן דברים העומדים ברזמו של עולם', והכוונה לדברי קבלה (ציון, א, עמ' 103. זמנה כד חשוון תר"ד). תלונה קשה זו חוזרת ונשנית באיגרותיו שללעהרן. באייר תר"ה כתב להרב אג"ן להזהיר את ב"ק 'על אודות ההגהה, ראוי לצוות עליו באזהרה גדולה כי הסדורים והמחזוריים ותפלות שבספרי רבינו חיד"א וצלה"ה הקטנים מלאים שבושים. וכדי בויון וקצף, ואתי הי' ושלחתים. ומי יודע כמה שבושים העלה בחבורים שהדפיס ובפרט בריון דאורייתא בס' דברי שלו וכדומה'. פנקס הפקוא"מ, עמ' 44. גם ר' אריה, נאמן כולל הפרושים, קרא תגר 'שהדפוס צריך יותר השגחה ממש שיש עלי' כמה ספרים שהדפיס מלאים שבושים' (במכתבו ללעהרן מט"ו אדר ב תר"ה, שם, עמ' 37).

בה

אחינו כל בית ישראל הרבקים בך אלרים אמת, עושי דברו ושומרי תורתו תורת אמת ישמרו השומר אמת לעולם, יהי שלום כחילם, שלחו כנבולם, וכבוד וחדר בחיכלם ויראו כבנין ההיכל והאולם, וישראל נישע בך תשועת עולם

רבים וכן סלפום יצעתו לכן אז, לכל נשית לב על כל הנכתב והנרשם כנגדנו כנגדני **ארץ ישראל** תחילת ולכלתו השיב עליו אף כל מאוסה, ויראנו דבריהם טובים ונכחים ורשענו לעצמם, וארצי הרשע והנפת לא השגתו עד על כל אשר כתבו ואשר לענו עלינו ואשר חרפו ואחזנו אותם חוקקו און וכחבי עמל, ולא ענינו אותם רב; וגם כתבי יקר סדרתו סקבלנו אחרי כן מפעלת חכמי רובני מסגני ומנוניו משגוריו ומנהליהם הבוללים ספרדים ואשכנזים היוו כסבלות שרי הקדש **צפת הכרין ומכרין** תובלני, וארת השנית מפעלת חכמי רבני ופקודי עקלת **ירושלם** תובלני המוקיטת מפעלת חשדים המפוארים הבכירים הקדשים פקטום אלי תחילת ספקי **קונשטנטינופאל** שפטרנו פטרנו לשה בקדש כסלפנים; ובסתרנו בצור תפועתנו כעניני אלי כדקדק האמנה, הוא ידוב ויכבו וישלם לעושי הרעה כרתם. ועמנו יצעה את לטובת, יחוקקו ויאצטנו לחביב עם אחינו ויחביי אלי עד כי יבא שילח ויעלה ליוני סתה סילר בבבא

אולם כעת סאננו חזכתנו ללאת סעם סמר נדנו כעתנו, לא לענות כסיל כאלותו כי אם לסמן האששים האלה השלשים אחנו אשר קדמו **בסם גבאים ראוי** כשיהם וסכנותם וסמנו מסטרנו עליהם לסמור מספרת הקדש ולעשות את כל אשר הפקדונם, ויכריכו לנוראסם הצדק, וכן יסענו כסעיה אנשי ימים ומסרה אשר המופיו סרת לחדשים כנגדנו, וכן ויאמנו לקול הדברים ההם ויחשבו כי נפגמו אחרי מפעלת הקדש וגם הם והתוללים לתוסם ידעו ידיהם מספור משמרתם; על כן באנו כזה לתודיעם בקדקת כי דבר **שקר וכוז** מה שכתבו והדפיסו, והדברים כסלים וכסופלים וחשופים ככלי חרס הנשבר וכובר שאין בו מסע, וכל שמסרתנו נעמוד בעליה ונאשר עשיתו באמנה עד כה כן בשלוי נסמק לעשות בלי, וממנו יראו וכן יעשו יראי ה' ויחשבו שמו המופקדם סאננו לייבו עמנו סכרה, משא עבדת הקדש

וזה לכם האות כי האמת אחנו, כי ביום ששתי עצות שער נכבתנו בארת מפעלת כבוד דרב המופיו, וכבוד ה' סלא, קאנון העול קדו סמוכר, הוא דרב המאכיר וילם דרעלק ירושלם תובלני, כסדילי **חיים אברהם גאון** כסדילי חיים אברהם גאון, וזה לשונו הובס ס:

דעיקרת תובלני כשיקס סאננו לעמק בו, וזה לשונו הובס ס:
לקראת וכו' האחינים מוסרי ארץ ומצודתם פרושה על ירושלם הית פוקמיש אחיק ועל ראשיהם ראש העיר

גניא הארץ וכו' כמחריר צבי הירשל לעחרן נרו.
אחרשעט וכעצם האמנה ותתשוקת רבא עולה ובקועת מתונו דלביא ותפלתו תמיד למען יקום ירום כסא כבוד הדרתם הרב גיולתם ואויביהם תכנס בושה ויפלו תחתם ותמיד נשמע בשורות טובות מאליפות מרובכות מצד לצד הירשל (שם כתב הענין גני וחם) הענין חיים אברהם גאון סיט.
הן הם רבי הרב בנאי חילק ליואנל האשמן וציון נרו, ורבי בית דרבי הצוק וציון קדונו עמו, גאני חכמי רובני עקלת תלו וכתובם סככת סובי הציה תראו סמכתם על סמר **רבי שלום** להאדם העול כענקים, כהי הוא כשחקים, הוא הירשל תרלתו כהל הסידים הרב המופלא וכבוד ר' סלא, וכן חסידא חילק

מורחיו רדיע שרעכי ויפלא אשר העלה על סכסס הדעסם בסוף הקיץ סעבר ס תתנו סר ניהו רבא רבא תנאן

הדור כסדילי חיים אברהם גאון גילו אשר קבלנו ען גיק תגיל סל הלי' נרו, והיא נרשם סעבר לקח והדף המהובר בו, אחס ראו דרבי גאני חכמי רובני עקלת תלו סדרת סנחם סעבר את אשר כתבו עלינו סדרת עעסם כלי נסאלו ובלי סדרתו סאננו על כך, כי אם כהמוסר כדית מלכות ותולת סמלת קדשת עשאי רבי הגאון תראשן לציון נרו כספרים גם כספתנו וצאכיו ומקיימים פקידותנו וכו' על התתם כלי כספ' כנגן סם הוילת הקדש כליה, וכן יקום דבריהם וכן יהי ואין אשר מעשיתם כלום — ויהי סוכן סססנו לשת תפועת הדרור אליה, כאשר סוכס תחתונה על סמכתים סשילתו אלי הקדש פניסה, ויו כעת כהותה קצת הילוי.

ואתם הרי ישראל תתנו ופניסם ססאו, חרירי הקדשות ו' עליהם יחיו יסלמו כק חוקק להחית תרופת הקדש, ואר לא סלא ידו עד כה ויבא וישלם ידו כרסל ליושבי אחיק תלו ס פו תוסר שיסרתו, והואסלום רדיע אלי אסל סלי סתללו וסדרנו לחוקק ססתלתו ולקצן כל הנפק הנסור לצבא, ותחזיר להיות כבו כסנו, וססללו לירדנו כל הכק ססתובן לחיות נפשת יקרת כרת ססוכות האהבות והנפוסים כבית ר' יוסף חילולו, והסספסותם כגחל ר' לשם ססיס, כר בו את אכילי ואת עשרה יחאנו.

והשומע לנו יסכון כסח ססאן, יצין וסרת הרי עליהו דען, יהי דגן וסרת כנפן וסרו כיון לכנון, וכליו תבא כרסת סוכ כרסת יוסבי הארץ העצוקים והסידים ססרי עניסם, כלי תרה סרי לכב תיק כסיס, ותחזית עניס כי יסיב ר' סבית עמו חיוניו סיוסם ויהי נגילת וססחה כסחת ציון וכוני ירושלם, כיון כביתא כ'ע אסוכינס ואסוי סלסכס וציעיתם לספסיס, רבליה פל סק **אמשטרם** היום יום סניכ כי סוכ זין סססון אשדירך וסוכ לך סליק.

פקיד וססרכלי שרי הקדש תובלני וסבי עיר תרלה אמשטרם י'סא

הק צבי הירשל בלאאמי הרב מוחריר אברהם משה לערתו וצללחיה סיס האה וסד

הק אלי אברהם בן המנוח כהר אחיק פרינן וצל סיס

הק ולמן בן לאא המנוח כית יתורה בער רובענס וצל

יעקב מאיר בן הרב מוחריר אברהם משה לערתו וצלחיה סיס

מאמשרדם חילקם מיד בניגוד לקדמיו. ועל ציר זה, שלרצון להדיח את לעהרן, סובבים דבריהם. לעהרן התעורר מאד מכך, ובדעת הפקוא"מ היה 'לפרסמו בשוקי אברא' כדי להודיע שלא כל חכמי ירושלים ידם במעל הזה.¹²⁴ ואכן כותב לעהרן שכבר העלו את ההקדמה 'על מכבש הדפוס בתוך [קונ]טרס בענינינו'. קונטרס זה נתגלה לאחרונה והוא נמצא באוסף בניהו, וצילומו מעבר לדרך.

הסכמת חכמי ירושלים בס' דברי שלום שהדפיסו הפקוא"מ באמשרדם נכללה בו ההקדמה בשלושה עמודים, שבהם 'מספרים גם בשבחינו ומאשרים ומקיימים פקידותנו, ועליה חתמו 26 חכמים שקראו לשלוח את כספי התרומות לארץ-ישראל באמצעות הפקוא"מ. כאמור, ההסכמה לא נכתבה אלא כדי לדחות את טענות לווינשטיין שכתב בגנות החותמים על ההקדמה וכי 'הם משוגעים' (מב). בין החותמים לא מצא לעהרן את שמו שלר' יעקב ענתבי, חשד בו וכתב: 'נראה לי שאין לבו שלם' עם הרב אג"ן וכי נוטה הוא לצד יריביו.¹²⁵ אבל אחר-כך נוכח שטעה והתנצל על שחשד בו.¹²⁶

והנה בעלת 'בת קול' שנדפס אז בירושלים באו דבריו מלאי הזעם שלר' יעקב ענתבי על אלה שבדו 'שקרים ולה"ר ודברים הרעים, והדפיסו דבריהם בפרנקפורט דמיין. וכן יצא קצפו על מבזיו שלרב אג"ן 'באומרים הוא יד שמאל להרב ר' צבי לעהרין יצ"ו והרב ר' ישעיה יחידר'.

הקונטרסים והדפים וההקדמות בספרים שנדפסו בעניינה שלפרשה זו, אין ספק שרבים הם במניינם על כל שנדפס במחלוקת כולה. ואתה למד מכך עד מה חרד לעהרן לשמו הטוב ועד מה נתיירא שמא יאלץ לפרוש מהנהגת הפקוא"מ. זה הטעם שלעהרן הזעיק שמים וארץ, ואכן הרוב עמד לימינו. גם מלחמתו בריפורמה נתנה אותותיה בפולמוס זה. ברם הדבר החשוב ביותר שעשה הרב אג"ן למען לעהרן לא ניתן עליו הדעת עד כה. וזה עניינו: בשנת תר"ג נדפס בדפוסו שלר' ישראל בק ספר טוב ירושלים. מחברו ר' יצחק פרחי מחכמי ירושלים הנודעים שהיה גם גובר תלמידי חכמים יחד עם הרב אג"ן, ובראש הספר הסכמתו. חלקו הראשון שלספר בשבח עיר הקודש ויושביה ומעלתם ובייחוד שאסור לספר עליהם לשון הרע. בחלקו השני רשימת המוסדות והקופות אשר כלכלת תלמידי החכמים והעניים מיוסדת עליהן.

המחבר עשה בשליחות ירושלים בקהילות הגולה ושמע תלונות ודברי סרה בממונים ופקידים שבפירסומן תילקה ירושלים קשות. הוא נזעק לבטל טענותיהם. הוא דוחה את ההשגות והטרוניות על הנהגת הרב אג"ן בחלוקה לתלמידי החכמים ועל היחס לעניים.¹²⁷ הוא מדבר בשבח פקידי קושטא ומהלל את העומד בראשם הגביר אברהם קאמונדו. ברם, דברי שבח מרובים ביותר דיבר בר' צבי הירש לעהרן והפקידים באמשרדם.¹²⁸ ובוא וראה

¹²⁴ * ציון, שם, עמ' 96.

¹²⁵ איגרת לר' יעקב ענתבי מה' בשבט. פנקס הפקוא"מ, עמ' 387.

¹²⁶ שם, עמ' 399. במכתב מלעהרן לר"י ענתבי מ' בסיוון כתב, שחלילה לו לחשוד ב'קדוש' ר"י ענתבי. 'רק אמרתי שבאהבתו את הרבנים הנבונים לא רצה לצאת כנגדם', ומודה לו 'על שעמד לימין האמת והצדק ונכנס בעובי הקורה נגד הרב הזקן גר"ו ... אבל זקנים משער חכמי הספרדים הנבונים יושבי הארץ [מקדמת דנא?] הם יכתבו עלי: יודה ויתקן את אשר עוית ויעבירוני ממינוי — הלא זה דבר המרגיו הארץ'.

¹²⁷ טוב ירושלים, דף טו, א.

¹²⁸ שם, דף טז, א.

מה מנה בראש המעשים הגדולים לתועלת ירושלים? לא מנה אלא ביטול מוסד השליחות. וכי הפקוא"מ מקפידים לסדר חשבונות לכספים שמגיעים לידם ורושמים הכל בפנקסים. והוא שואל: 'היש פתחון פה לענות ולומר אנה ילכו ההכנסות אשר רבו מספר'. והוא מכריז שמגמת דבריו היא: 'להציל את ישראל ... ממחשבה זרה ... לדבר סרה על חכמי ורבני ופקידי ומשגיחי ירוש' ת"ו כתבתי זה על ספר, למען יאמינו ויכירו וידעו האמת'.¹²⁹ אין ספק, איפוא, שהורתו ולידתו שלספר הם להסיר מעל הרב אג"ן והפקוא"מ את הדופי שיריביהם תלו בהם, ואגב זה זכינו לספר יקר ונחמד.

גם ספר אחר, 'ספר התקנות והסכמות' ירושלים שנדפס באותה שנה, נתעורר הרב אג"ן להוציאו לאור, כדי להראות שתוקפן שלתקנות שרירות וקיימות ואין לבטלן, וכדבריו בהקדמה 'להתדיע ... תקף ההסכמות ... הלכה לדורות ... ומאן גברא דפליג עלייהו ... נגזר מארץ חיים'. ועל חלקו בחיבור הספר יאמר: 'אזרתי כגבר לאסוף ולקבץ את כל ההסכמות ... להביא אותם אל מוב' הדפוס'. אלא טרדותיו המרובות באותה שנה מנעו ממנו להשלים את המלאכה והוא הורה לר' יעקב קאפילוטו ור' אברהם אשכנזי לאסוף וללקט את מנהגי ירושלים מספרי הפוסקים האחרונים. אכן בזמן המחלוקת נאחו הרב אג"ן בהסכמות ירושלים, שיש לקיימן ואי-אפשר לבטלן.¹³⁰ רוצה לומר השעה היתה צריכה לספר זה ויש בו משום חיזוק מעמדו. משל ניבא הרב אג"ן וידע מה ניבא בשעה שקרא לר' ישראל בק להקים בית דפוס בירושלים.¹³¹ ואכן כל הספרים שנדפסו עד יום פטירתו שלרב אג"ן הכל בהסכמתו ומשלו ואין בהם דבר מן הנבונים.¹³²

129 שם, דף כ, א.

130 מספר זה גם תשובה לחכמי האשכנזים שסירבו לקבל את תקנת העזבונות. ראה בהקדמת חכמי ירושלים לספר התקנות, ירושלים תר"ב, דף [ד, א] והקדמת הרב אג"ן, דף [ב, ב].

131 בספר קדושת יום טוב לר' יום טוב אלגאזי, שהדפיס הרב אג"ן, הוא כותב על בק: 'שלחתי אחריו והבאתיו פעה"ק ... אחותיו ולא ארפנו ... וראה על כך מ' בניהו, בית דפוס של ר' ישראל ב"ק בצפת וראשית הדפוס בירושלים, ארשת, ד (תשכ"ו), עמ' 287-290. בשנת תר"א נדפס 'מודעת זאת' בעלה בודד על ייסוד ישיבת תפארת ירושלים שנבאיה הם הרב אג"ן ור' יצחק פרחי. וכבר דובר בעלון 'בית קול' שנדפס בשנת תר"ד. באייר תר"ה כתב לעהרן להרב אג"ן כי ראוי שר' ישראל בק 'לא יהי' לו רשות להדפיס מה שטוב בעיניו בלי הסכמת מג"ר ר"מ ור"מ גר"ו. גם הכתב שהדפיס כמו גאויטו בשם כל חור"ר הכוללים הרי' לא טוב בעינינו ... לכן נאמר בקצור שלא יהי' לו רשות להדפיס מה שלבו חפץ, או כל מה שניתן לו להדפיס בלי הסכמת מג"ר' (פנקס הפקוא"מ, עמ' 44). גם באיגרת לעהרן לר' אריה נאמן מט"ו באדר ב תר"ה כתב: 'הכתב הנדפס ששלח לי, ראיתי ולא הטיב בעיני כל עיקר. וכתבתי הערה גדולה להרב הר"ל גיר ... והדפיס שהדפיס באלה חדשות כבר זה השני שיצא שלא לרצוננו. הראשון הכביד שמיחד הדבור לגביר או נדיב שיתנדבו לבה"ח וישלחוהו להרב אג"ן ...' (פנקס הפקוא"מ, עמ' 37). אין ספק, איפוא, שאין המדובר ב'בית קול' שבו כבר עסקנו אלא בעלון בצורת עתון ואולי קרא לו 'אלה חדשות'. דפים אלה אבדו מן העולם, ולא נותר מהם אלא זכרם בלבד. [והעירני אריה מורגנשטרן שהתעודה השנייה נמצאת, והיא שהדפיסה במאמרו על בית התולדים בירושלים (גאולה בדרך הטבע, עמ' 238) וזמנה כ שבט תר"ה, ואף היא נקראת 'בית קול'].

132 אמת, רק ספר אחד, נחפה בכסף חלק ב לר' יונה נבון (תר"ג) הביאו לדפוס נכדו ר' בנימין מרדכי נבון ואין בו הסכמה מהרב אג"ן. תן דעתך שההסכמה של שבעה טובי העיר לבל ישיגו את גבולו שלר' ישראל ב"ק, שנחתמה בשליש אמצעי לחודש טבת תר"א ונדפסה לראשונה בס' התקנות ההוותם בראש וזא ר' יונה משה נבון הראשון לציון ואחריו הרבנים: אג"ן, יצחק קובר, יצחק רפאל [וצ"ל פרחי], בנימין מרדכי נבון ויאודה בכמ"ה רפאל נבון (השני חותם

המדון הזה אשר בין איש לרעהו דיבר בשבחו שללעהרן 'כי הוא אחד מיקירי עמינו ותומכי ארץ הקדושה' (מח), וחזר על כך פעם נוספת אבל אינו נמנע להביע דעתו: 'כי יש אנשים אשר לא חשקה נפשם בדרך חלוקת הנדבות באה"ק מטעם הכמוס עמם' ולכן אין הוא יכול לערב עצמו כלל במחלוקת זו.¹³³

מונטיפיורי לא ברעש גדול עשה את פעולתו אלא בנעימה ובהתרחקות מכל דבר הגורם למחלוקת, והכריז שלא יעשה דבר שלא בהסכמת חכמי ירושלים והרב אג"ן בראשם.¹³⁴ דומה שאפשר לומר על מונטיפיורי שהיה קרוב לכת גבון משל הרב אג"ן, אבל נמנע מלהיכנס למחלוקת ופעל מן הצד. ראשית דבר היתה עשיית שלום והזהיר שאם לא יבוא השלום ימנעו כל קהילות אירופה לשלוח כסף לירושלים, וחירו את שני הרבנים, הרב הזקן והרב אג"ן, לעשות שלום.¹³⁵

מונטיפיורי לא סמך ידו על ההצעה לבטל את מוסד השליחות ובוה כאילו עמד נגד לעהרן. מתנגדי לעהרן באירופה והשליח ההחורבא, הציעו שבמקום שהכספים יישלחו לאמסטרדם לידי חברת תרומת הקדש שללעהרן, מעתה יעברו ליעדם באמצעות מונטיפיורי ואנשיל רוטשילד בפרנקפורט והדבר נדחה.¹³⁶

סופו שלדבר, כבודו שלמונטיפיורי במקומו הונח. בית חולים ובית ספר הוקמו בירושלים וידרו שלמונטיפיורי גברה.

מחלוקת 'בני מערבא'

כאמור נזדמנו למאורע זה פורענות אחר פורענות וכאילו נתלכדו כולם יחד להחריב את ירושלים. בטרם כתבה אש המחלוקת פרצה מחלוקת אחרת שלא נסתיימה אלא אחרי

133 אין ספק שמונטיפיורי כיבד את לעהרן וכי הוא דבק לאהבה בכל הקשור לארץ-ישראל. אחרי שובו ממסעו לירושלים בשנת ת"ר, כתב מונטיפיורי מכתב מלא שבח ותהילה ללעהרן ולפעולותיו, ולעהרן עצמו תרגם את דבריו מאנגלית והדפיסם. אמת מארץ, ג, דף [ג, א].
134 ראה מכתב שלמונטיפיורי להרב אג"ן מכ"א בתמוז תר"ד בענין בית החולים: 'משכתי את ידי מעשות טוב או רע בבנין בית חולים, הוא אדוני המנהל את עדתו והוא היושב תוך ירושלים עיר קדשנו ולו יאות הבינה לדעת יותר טוב ממנו' (ציון, א, עמ' 88). ובענין בית הספר הוא לא יסכים להקימו 'מבלי להיות לחכמי ירושלים הכת לנהל את התלמידים והמלמדים' (שם). כרם, בחמת זעמו על הנסיון להקים בית חולים הסיר לעהרן הצידה את ידידותם ושוב לא פירסם למונטיפיורי וחשדו במה שאין בו, ואמר עליו באיגרתו משנת תר"ז: 'כי רוב אם לא כל מעשיו אינם כ"א [כי אם] לעשות לו שם' (ציון, א, עמ' 113). וכל זה משום שמונטיפיורי הכריז כי 'ברצות ד' דרכו, יקום ויתהלך ברחבה לעה"ק ויניח יסוד אבן תראשון לבנין הנז''. אבל הרב אג"ן דחה את דבריו לעהרן ותמה: מה נתחדש לו שהגיע לידי מידה זו? דומה שבמשך הזמן לא התנגד הרב אג"ן להקמת בית חולים אבל עשה זאת בנעימה שקטה לבל ייפגע ידיו הגדול לעהרן. וכבר באיגרתו הנ"ל יאמר לעהרן על הרב אג"ן 'תמהנו מראות שלא דחו דברי השר באמת הבנין ובאו בשאלת הסכמת דעתנו' (שם, עמ' 115). לעהרן מאשימו וטוען 'כי ע"י השתדלותו בעיר וארצו לא יעשה לו [מונטיפיורי] שם כל כך, לכן מבקש לעשות מעשה גדול להניח אבן היסוד'.

135 אמת מארץ, מתברר ב, דף [ב].

136 איגרת ללעהרן מכ"ט בתשרי תר"ד. ציון, א, עמ' 94. וראה איגרת ר' בנימין מרדכי גבון מ"ו בטבת תר"י: 'שכתבו למע' שרי צבאות ישראל הגבירים הרמים רבים ונכבדים ס"י ס"י רוטשילד תי"ו וס"י ס"י משה מונטיפיורי תי"ו לסלק לרז"מ כת"ר ממניו ומפקידותו ולמנותם מורשים במקום רי"מ. אמת מארץ, ב, דף [ו ע"ב].

שנים הרבה, והפעם לא בין חכמי הספרדים הוותיקים אלא עם עדת המערבים.¹³⁷ אותן שנים גדלה העלייה ממארוקו. כדי לקלוט את בני העדה, לא היו בידי ראשי הכוללות אלא שתי דרכים: לתת להם חלק מן ההכנסות שלקהילה או לעשות להגדלת הכנסותיה בשיעור שיהא בו כדי לכלכל גם את המערבים, ושתיהן לא היה בהן משום פתרון. האמונים על החלוקה התנגדו לקיפוח חלקם, שבאלו הכי לא היה די בה לכלכל את המשפחות הזוכות. גם הדרך השנייה לא היתה בת ביצוע, שהרי להלכה בטל מוסד השליחות והקהילות הרימו את תרומתן לפי מכסה קבועה ורק אם אירע מאורע מיוחד וגדול נאותו להגדיל את סכום התרומות אבל לא בשיעור ניכר. פעמים שהוצרכו ללוות כסף בריבית קצוצה והדבר היה למעמסה קשה על הכלל.

מצבם שלבני מערבא היה, איפוא, בכל רע. הרבה חולים עניים נמצאו בקרבם. מעטים בלבד הותירו כסף או רכוש במארוקו, כדי להיוון מן הפירות. מצבם נעשה לחוץ ועשוק. חשובים שבקהל המערבים נזעקו עם המון בני העדה לבל יגרע חלקם. הם תבעו ביחוד את הכסף ששלוחי ירושלים גבו במארוקו. משלא נענו פעם ושתיים ביקשו להפקיע מעליהם כל זיקה לכוללות. המחלוקת נתעצמה בשנת תר"א, בשעה שירושלים נחלקה ל'שתי כתות'. המערבים טענו על קיפוחם 'החכמים ועניים'... יתומים ואלמנות צועקים ואינם נענים... מהכולל עזר"ה ננעלת'. הם הגישו תביעתם לבין דין של 'הזקנים', לאמור שלר' יהודה נבון, יצאו ששה חודשים ולא נכתב פסק הדין, אבל נאמר להם למערבים 'שהדין פשוט כמו שכתבתם, אבל מה נעשה שהכת החדשה מכין ועונשין שלא מן הדין ואינם תושבים לשום אדם לפי שידם תקיפה באומות'. מתן שותדות והמחלוקת גרמו שרוב הכספים הוצאו שלא ליעדם.¹³⁸

דברים קשים כתבו בני מערבא על הרב אג"ן ובני חוגו, שהם מרדו בכוללות והקימו להם כת משלהם ומשתוררים על הקהל. טבעי הדבר שעם מתנגדיהם יעשו המערבים יד אחת ויעזרו ב'זקנים'. ואכן בשנת תר"ג כתבו חכמי המערבים איגרת¹³⁹ מלאה תרעומת על יחסו שלכולל הספרדי אליהם. חכמי 'הזקנים' החרו-החזיקו בדבריהם, שמחובתו שלכולל לפרנסם ולהתנהג עמם כיתר יחידי הקהל. המערבים עמדו לשלוח שליח למערב והחותמים ממליצים לסייע בידו (ואת שמו לא הזכירו), ולא זו בלבד אלא שרשות ניתנה בידו לקבוע קופות ולתמוך בישיבה שלמערבים שנוסדה אז וקורא לה נר מערבי. ובא

137 על המערבים, ראה י' רצהבי, קונטרס משפט לאלהי יעקב, ירושלים (רבעון) תש"ט, עמ' קמז-קעד; יעקב ברנאי, העדה המערבית בירושלים במאה הי"ט, פרקים בתולדות הישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופת הכיבוש המצרי, תל-אביב תשי"ג, עמ' 39-40.

138 בזמן הזה ממש, בשנת 1839, ביקרו בארץ-ישראל אנדרו א' דונאר ורוברט מורי מק'צ'ין, וכתבו על כך: 'הסכום [שלחלוקה] המתקבל על ידי כל יחיד הוא קטן מאד. חלק רב ממנו מתבזבז עקב המחלוקת והמריבות שלהם וחלק גדול מוצא על ריבית לתשלום חובותיהם'. מ' איש-שלום, מסעי נוצרים לארץ-ישראל, תל-אביב תשל"ט, עמ' 504. גם ל' פרנקל כותב שפקידי ירושלים לא נבחרו על-ידי הכלל אלא נתמנו 'ואין עלינו לתת דין וחשבון על מפעלם'. את הכסף חילקו לפי ראות עיניהם ורצונם ובראש המתלוננים על כך הם הפועלים והמערבים. הם רוצים להיפרד מהכולל כדי שהכסף יחולק בדרך נכונה (ירושלימה, וינה תר"כ, עמ' 173). אף הוא יאמר שאין כירושלים מקום אשר ממנו יישלחו איגרות 'המס על משפט הפקידים הקשה' (שם, עמ' 268).

139 האיגרת נדפסה בדפוס אבן בירושלים בשנת תר"ג ונמצאת באוסף בניהו, ס' תעודות צב. טופס זה נשלח לר' מסעוד אביקצין במארוקו.

וראה מי חתם בראש? החותם אינו אלא ר' יהודה ב"ר רפאל נבון ועמו עוד שני חכמים מן הנבונים, ר' אפרים נבון ור' בנימין מרדכי נבון, ובנו המאומץ שלוה — ר' יעקב שאול אלישר. שבעה החכמים החותמים הם, איפוא, שבעה טובי העיר שנמנו עם כתחו שלר' יהודה נבון ובדרך הילוכנו נמצינו למדים את שמותם ר' יצחק חיים עוזיאל, ר' יוסף ב"ר יהושע קאריין, ור' חיים ברוך מהודר. גם חכמים מכולל הפרושים חתמו כגון ר' אברהם שלמה זלמן צורף, איש חרמו שללעהרן והאיש אשר ר' יעקב ענתבי נידה אותו, ר' אליעזר ברגמן וכן ר' יהוסף שווארץ ור' יצחק מפראג.

דומה שלא מן הדאגה למערבים חתמו חכמים אלה על האיגרת אלא גם משנאת הכת שלרב אג"ן. הם מתנצלים שאין בידם להושיע את המערבים ואילו הכת שלרב אג"ן בידה הכסף והיכולת לפרוס חסותה עליהם. בכך נמצאו, איפוא, משחררים עצמם מעולם של-מערבים ומצילים עצמם בחובם שליריביהם.

בשנה שלאחריה, משהוכרו על השלום בירושלים ונשלח הכתב 'בת קול' לכל קהילות ישראל לבשר סוף המחלוקת, כביכול חזרו בהם גם המערבים. וכך נאמר בכתב: 'בעידן רתחא נכתבו אגרות לקרית חוצות מדברים הרעים לשה"ר וקנאה ושנאה ... נגררו אבתריהו איזה בני אדם ... לעשות במה בפני עצמם ... וחתימו עלה מבני מערבא, חדשים מקרוב באו אשר אינם בקיאים באופיא של עיר'. כרם, על כתב זה חתמו כל אותם הנבונים ודעמייהו מבלעדי ר' יעקב שאול אלישר, וכל חכם מערבי לא נזכר בו. מחלוקת זו לא דעכה כליל¹⁴⁰ אלא פעם בפעם היתה חוזרת וניעורת בצורות שונות עד שנת תרכ"ב.

אכן מה טובו דבריו שלר' ישראל משקלוב שאמרם על האיסור שהוטל על האשכנזים לדור בירושלים, וגם הוא 'אשר מסר נפשו על אה"ק ויסודותיה ובנינה מעת הוסדה ... כי, ידידי, טוב שלום אחד יותר מכל ענינים ובנינים, ומחלוקת אחת דוחה הכל'¹⁴¹.

140 ראה דרך-משל איגרת מחשוון תר"ו (באוסף בניהו), שבה סופרו תעלוליהם שלמערבים. חתמו עליה שבעה טובי העיר, בראשם הרב אג"ן ועמם ר' בנימין מרדכי נבון.

141 פ' גרייבסקי, מגזי' ירושלים, חוב' יו, עמ' ט והלאה.

אישים

בפרק זה יבואו בקיצור רב תולדותיהם של רבנים ושל ראשי קהילות ששמו נזכר בתעודות לפי סדר חלקם בפולמוסים. מן הידוע לא יובא אלא הדרוש, ומהבלתי ידוע — בארוכה. מטרת הפרק הזה היא הכרת הדמויות שפעלו בירושלים ויד היתה להם ושם בעשייה.

רבינו בכר אברהם — חרב"א

כאמור, המחלוקת הזאת נתנוה החוקרים עניין לר' אברהם בכר אברהם שכונה גם רבינו בכר אברהם. הוא האיש שהעז לצאת נגד הרב אג"ן בעניין 'סתימת החלון'. ואם כי אין קביעה זו נכונה, אין ספק שחלקו בפרשה לא היה קטן כל עיקר. הוא היה 'הפקיד' שלכוללות הספרדים, תואר שהקנה לנושאי סמכות ושלטון בקהילה. וממה שידוע הוא, שחרב"א היה מיועד לראשי השלטון התורכי ומקובל עליהם. הוא נחלץ לדבר עמם בעת שהיה חשש כי יבולע לקהילה ולאנשיה.

והרי זה, איפוא, מן התמיהות. כיצד איש שהיה בכוחו לעמוד נגד הראשון לציון וחכמים ותיקים שהיו עמו, והיה יוצא ונכנס בחצר אנשי השלטון, ואין אתה יודע דבר על תולדותיו, ועד לזמן האחרון לא נמצא שמו בתעודות ובאיגרות, שמלפני המאורע ושלאחריו; אינו נכלל עם החותמים על ההסכמות. ומן המעט שאפשר ללמוד מן המקורות מתברר שלא זו בלבד ששלט בקהילה, אלא היה גם רב ויש שדיברו בשבחיו. לעומת זאת משנחלקה ירושלים לשתי כיתות, הכת שכנגד עיפרה בעפר את קרנו, וטפלו עליו שורש הרע, שמן הדין להדיחו מכל משרה בקהילה ולא זו בלבד אלא גם לגרשו מירושלים לכימי דור. למרבה הפליאה הוא היה מחותן עם המשפחות הוותיקות והנכבדות ביותר בירושלים. ר' יעקב שאול אלישר (יש"א ברכה), שלימים היה ראשון לציון, מכנהו 'מר דודי ח"ר רבינו ב' אברהם'¹ ולאחר שנים השיא הרב יש"א ברכה את בתו למשה, בנו של חרב"א, אבל הוא נפטר במבחר ימיו.² חרב"א היה גם גיסו של ר' בנימין מרדכי גבון,³ מגדולי רבני ירושלים, שיש"א ברכה גדל על ברכיו. אף הוא היה מחותן עם העשיר והנכבד בקהילת ירושלים, ביוסף אמזלאג; בנו שלמה נשא את בת חרב"א,⁴ וריינה אסתר בתו של ר' יוסף אמזלאג נישאה לשלמה פנחס אליהו בנו של ר' יהודה גבון (הכתובה באוסף בניהו).

1 לונץ, לוח ארץ-ישראל, שנה ו (תר"ס), עמ' 46.

2 פרומקין-ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 298.

3 וראה לשונו של הרב גבון: 'קרבן לנו האיש, האי גיסא דגהרא מע' תח"ר אב"א'. בני בנימין, ירושלים תרל"ז, חושן משפט סי' י, דף כג, ב.

4 גאון, יהודי המזרח בארץ-ישראל, ב, עמ' 108; א' מורגנשטרן, הגביר יוסף אמזלאג — מעמדו ופעילותו למען יהודי ירושלים, אסופות, ג (תשמ"ט), עמ' תו.

אין בידינו לנקוב בשם העיר שבה נולד חרב"א. ספק קושטא ספק קהילה אחרת בתורכיה. הוא היה, כנראה, אמיד, שלא היו ממנים פקיד אלא למי שהיכולת בידו. בעלותו לירושלים קיבלוהו בסבר פנים יפות ולא עבר זמן רב עד אשר קיבלוהו ל'פקיד'. לכאורה שמו אברהם בכ"ר אברהם מרמו שהיה איש גר אבל נראה יותר שנולד בעת שנפטר אביו וגם הכינוי רבינו מורה שכונה כך לא משום גירות.

העדות הראשונה עליו הם זכרונותיו שלר' יעקב שאול אלישר. הוא מספר שכחודש אחרי שנפטר אביו ב"ט באדר ב תקפ"ד, השתדל חרב"א להחזיר למשפחה את אשר שדרו ובזוז מהם. וזה לשונו:

הלך מר דודי ח"ר רבינו ב' אברהם זצ"ל בכח ב"ד הצדק, ונסע לדמשק יע"א, ולקח מאמר מהפחה של דמשק יע"א להשר על עיה"ק צפת"ו, שכל המטלטלים וכלי בית והבית עצמו, הכל שיך להממשלה של דמשק יע"א ובזוז הלך לעה"ק צפת"ו והביא כל כלי הבית והמטלטלים וכל מה שמצא. ואת הבית עצמו מכר להרב הגדול כמהר"ט אליקים⁵ ולה"ה שהיה רב ומר"ץ בעה"ק צפת"ו.⁶

אכן הוא היה יוצא ובא בקרב בעלי השררה וראשי הדת בכל ענייני הקהילה. משמרדו הפלאחים מאיזור שכם נגד עבדאלה פחה, נציג השלטון התורכי, עמד בפרץ, תבע מהשל"ט טונות להגן על היהודים וגם נשא ונתן עם המורדים לכל יפגעו ביהודים. בימי מרד התושבים בירושלים בהושענא רבה תקפ"ו נפלה ירושלים בידי עבדאלה פחה ומחמד עלי וצבאו נהדפו וברחו.

והלכו כל גדולי העיר לנשק ידיו, ובכללם מצד היהודים הרה"ג כמהר"י נבון ז"ל נכד הגאון הרב בעל מחנה אפרים ז"ל ומר דודי ח"ר רבינו ב' אברהם ז"ל.⁸ דרכם היתה להוביל למושל שי נכבד וכסף רב כדי שישגיח על היהודים לבל יבולע להם. ואכן לא נגעו בהם לרעה.

ר' יצחק פרחי, שלימים היה ה'פקיד' של הכולל ונמנה עם הכת שרדפה את חרב"א וידידותו, מרבה להללו על פעולותיו. הוא הציל את יהודי ירושלים בנפול העיר בידי הפלאחים שמרדו באיבריהם פחה בן מחמד עלי מושל מצרים.⁹ בכ"ג באייר תקצ"ד נרצחו שני יהודים, תלמיד חכם אשכנזי ונער בן י"ח שנים, כלילו של אותו יום עלו פלאחים מאיזור שכם על חומות העיר מן הצד הנמוך בקרבת מקום למדרש שלמה. לשמע צעקותיהם חרדו היהודים והסתגרו בבתיהם. כיתת פלאחים נכנסה לחצר היהודים ואנסה נשים ובזוז את רכושם. המהומה גדלה ומיד

הלכו אל ראש הקהילה של האומה הישראלית בעיר, שמו ח"ר רבינו ב' אברהם הי"ו, אשריו ואשרי חלקו. הוא שם את נפשו בכפו למען הגן על כבוד ישראל. הוא יצא אליהם וזימן את כל ראשי הפלאחים אל מול פתח ביתו. וכך אמר להם: ודאי שהנכם נזקקים לכסף, כלום אין זו חרפה שתתפסו על כסף שלקחתם שלא בהיתר? הלא ידבק

5 ראה עליו להלן, בערכו.

6 לוח ארץ-ישראל, שם.

7 ר' יונה משה נבון.

8 ר' יעקב שאול אלישר, שם, עמ' 47.

9 ראה פ' גרייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים, חוב' יד (תרפ"ח), עמ' [33].

בכם תואר גנבים. כי על כן אימרו שיעור הכסף הדרוש לכם, ואל תעברו ליד יהודי כלשהו.¹⁰

הפלאחים דרשו כסף רב והוא נאות להם. אף הוא ביקש רשות לקבור את שני היהודים שנרצחו. ולמי שליבו חרד מאד אמר שנכון הוא לשלוח להם 'שלושה או ארבעה מהפלאחים ההם למען ישמרו עליהם', ואכן רבים ביקשו זאת מידו.

פעולה אחרת נוהג היה לעשות, להלוות כסף בריבית, ביחוד לידיר העמלקים, הוא המגור הארמני, כפי שכך כונה, ולדיר היוונים. ועל כך אתה שומע מתשובה שלקרובו ר' בנימין מרדכי נבון, שלא ניתנה עליה הדעת. וזה לשונה:

כל בני ברית שהיו להם מעות בדיר, שהיו נותנים ביד ח'ר רבינו ה'י' הנו' להיותו זה נכנס ויוצא בדיר היונים והיה גובה להם ומחזיר להם השטרות.¹¹

הוא לא נרתע מלהתעסק עם גויים אשר יהודים חרדו מפניהם וכך נאמר עליו שר' יעקב אריה וחבר'א הללו כסף 'לערל' [נוצרי] א' תושב רמלה בריבית ונכתב השטר חוב על שם החר'א ה'י' להיותו ידו תקיפה עם הגוים לגבות מהם קרנא ופירי.¹² אנשים שהיו להם עסקים וכסף, אם רב ואם מעט, שיחרו את פניו לשתפם עמו בעסקיהם.¹³ רבים היו מבקשים

10 ר' יצחק פרחי, אמרי בינה (בלאדינו), בילוגראדו תקצ"ו, דף ס—סג. טיבותא לד"ר אדוין סרוסי שתירגם למעני קטעים אלה מספר זה. סיפור ארוך על חרב"א מביא גרייבסקי (זכרון לחובבים הראשונים, שם, עמ' 28) וזה תמציתו: חרב"א נוהג היה להיטיב גם למי שאינם בני ברית. פעם בא 'מאמר מלך' להביא את 'הפקיד' אב"א בשלשלאות של ברזל... ובחצות הלילה שולח לעכו. כשראהו מנהל בית הסוהר נרתע לאחוריו כי הכיר שהוא היהודי שחרב"א פדת אותו והצילו ממות. הוא יעץ לו לברוח מן המקום, אבל חרב"א לא הסכים כי קיווה לחזור לירושלים, ואכן בהשתדלות הסוהר נתמלאה בקשתו.

11 בני בנימין (ראה הע' 3) דף כג, ב.

12 העיר פשט רגל ונחבש. בני בנימין, סי' יב, דף כו, ב.

13 מקרה אחד הובא בפני בית הדין בירושלים ומסופר עליו בס' בני בנימין (סי' י, דף כג, א—סי' יא, דף כו, ב). וזה עניינו: ר' רחמים אריה ציווה למנות אפטרופוס על גכסיו את אחיו הגדול יעקב אריה (ראה עליו למעלה, עמ' רסא, שמא) 'וגמ' ידיד נפשי' ח'ר אברהם ב' אברהם המכונה רבי' ה'י' ושמואל ברוך. חרב"א סירב. או הפציר בו רחמים אריה שיהיה משגיח על האפטרופוסים. תדבר היה בימי הראשון לציון ר' שלמה משה סוזין, כלומר לפני שנת תקצ"ו. לאחר פטירתו של רחמים אריה נתבקש חרב"א לקבל סך מסויים 'בתורת שותפות לקרב התועלת להיתומים. וכן עשה' (דף כג, א). כסף שהיה מגיע לידו היה משקיע בקרנות כגון בכולל ירושלים 'וגם היה נותן מעותיהם לערלים בנשך וכדומה'. כעבור שנים, בשנת תר"ו בערך, מצא אחד הירוששים, בכור אריה, 'בפנקס דיש בידו [של חרב"א] ס"מ [סך מסויים] בתורת שותפות ורוצה ממנו קרנא וריחא מכל השנים הללו. ועוד שואל ממנו התקציט מהדיר אשר היה לוקח מעזבון אביו בכל שנה ושנה' (כג, ב). חרב"א השיב שהכנסות שלכל שנה נתן ביד דודו שלתובע, הוא יעקב אריה. ועוד טען, שמשחור 'הח'ר רבינו הנו' מעה"ק טבריא ת"ו, ישב עם ר' יעקב אריה בפני שני עדים תלמיד חכמים 'וגמר כל חש' שהיה לו עם החרי'א. אחר זאת עמדו הצדדים בפני בית דינו שלרב אב"ן 'ופרע מע' הח'ר אב"א הנו' שכ"ה אריות שנשאר חייב'. בכור אריה נהג שלא כשורה 'הקריב את דינו לערכאות של גוים... והוציא ממנו ממון רב, אף-על-פי שהתרו בו כמה פעמים 'בשם מעמד הרבנים... למען יקריב משפטו לפני דייגי ישראל'. וכאן באה הערה חשובה להכרת אופיו של חרב"א: 'כי מע' הח'ר אב"א מוכן ומזומן, ומעולם לא היה סרבן בדין עם שום נ"ש [נברא שבועלם]'. בית הדין, שבו ישבו ר' חיים נסים אבואלעפאי, ר' אברהם אשכנזי ור' יעקב קאפילוטו, פסק לטובת חרב"א, ועל פסק דינם הסכימו רבני קושטא באלול תר"ו. רפאל שבת' ו' יקר, יתוועש

למנתו אפוטרופוס והוא אמר 'שיש לו שבו' שלא יהיה אפוטרו' לשום גב"ש [גברא שבעולם] (כג, א). רגליים לדבר משום שרבים ביקשוהו וגכשל או משום שלא היה יכול להתפנות לכך.

מעשים גדולים עשה לשקם ולשכלל מקומות קדושים שבירושלים ולשם כך בוזבו ממון רב מכיסו. הוא השתדל להרחיק את בית המטבחיים מן המקומות שדרים בהם יהודים. משנתערערו ארבעה בתי כנסיות, השתדל הוא בבנייתם ועל כך נחקקו דברי שבת עליו במצבתו. בשני בתי כנסת, ק"ק תלמוד תורה וק"ק איסטמבוליס נשתמרו לוחות אבן על מעשיו אלה. בק"ק תלמוד תורה:

זכני ה' לעמוד לשרת בק' בבנין בית הכנסת הקדוש הזה
הצעיר אברהם בכר אברהם המ' רבינו הי"ו בש'
ואני ברוב חסידך אב"א בית"ך¹⁴ לפ"ק.

ידים מוכיחות שדברי הנוסע ג'והן לוי סטיפנס מוניציאלי שביקר בירושלים בשנת תקצ"ה מוסבים על חרב"א. וזה לשונו: 'עם סיום התפלה התעכבנו לרגע לראות את בית הכנסת שהיה בנין חדש', ידידו, ודאי חרב"א, שלקחו עמו להראות לו את בית הכנסת אמר: 'כשהגיד לי את הסכום שהוא עצמו תרם בשביל הבנין, תולכני אל חדר שהוקם בכספו שלו לשמש תלמוד תורה, שבקר החזית שלו קבועה אבן המציינת את שמו ואת נדבותו'.

וזה נוסח הלוח שבק"ק איסטמבוליס:

זכני ה' לעמוד לשרת בק' בבנין בית הכנסת הקדוש הזה
הצעיר יצחק בכר שלמה הי"ו המכונה טאגיר יצ"ו
וגבאי ומשגיח מע' יאודה נבון יצ"ו ומע' אברהם בכר אברהם יצ"ו
כך נזכה לחזות בבנין כ"ר [בית קדשינו, כן יהי רצון] אמן.
שנת התקצ"ו לפ"ק¹⁵

אף הוא גאל את קבר רחל מן העזובה הרבה ששררה מסביב לקבר.¹⁶ הערבים החלו להציק ליהודים, ערערו על חזקתם ומנעום מלבקר במקום. "פקיד" הכולל מחו על כך

עלי, חיים משה פריסקו ואחרים התכנס באשי ר' יעקב בכר דוד. והוא כותב על חרב"א 'ידידנו ח"ר אב"א' (כג, א). בסי' יא (כג, א) בא פסק שלר' יעקב ישראל ובסי' יב תשובת ר' בנימין מרדכי נבון ובה דברים קשים על הפנייה לערכאות. סופם שהרב אג"ן פישר בין הצדדים שלא בנוכחתו של חרב"א, משום שמשארת היורש שהיה יצא חייב בדין 'הוכיח לדרך פעמיו לילך לבירות אצל הג'ניראל להומינו לדין לפני' (ל, ד). ושוב חייב היורש להתחזיר להרב"א כל הכסף שהוציא ממנו שלא בדין.

¹⁴ יש לנקד את כל האותיות שב'חסד' ולהשמיט הנקודות מן המילה 'ואני' והיא שנת תקצ"ה.
¹⁵ מ' איש-שלום, מסעי נוצרים לארץ-ישראל, תל-אביב תשל"ט, עמ' 473. גם בתשובה הנז' שבס' בני בנימין נאמר שהגיה כסף ששיד ליושרים "בק"ק ת"ת בשעה שהוצרכו למעות לבנין בהכ"נ' (כג, א).

¹⁶ נוסח הלוחות ראה גם פ' גרייבסקי, אבני זכרון, א, תרפ"ח, סי' ג, עמ' 1; סי' ו, עמ' 2; פודה ומציל, זכרון לחובבים הראשונים, ט (תרפ"ח), עמ' 27—29.

¹⁷ על בנין קבר רחל ראה אלי שילר, קבר רחל, פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ב (תשל"ו), עמ' 315—316.

בפני השער העליון בקושטא, ובשנת תקפ"ז הושג פירמאן על שם ר' אברהם בכר אברהם הפקיד שהיה אהוב לפחה ולשרי הממשלה. מעתה ניתן תוקף לחוקת היהודים. מושל דמשק ציווה על המופתי בירושלים לקיים את פקודת החצר.

משביקרו מונטיפיורי ורעייתו בירושלים בשנת תקצ"ט, הביאם חרב"א למקום הקבר. הם השתוממו על מצבו המזונוח של הקבר וציוו לתקן את הבית על חשבונם. הפרצות תוקנו והמקום הורחב לצד דרום, הקיף את הכתלים ובנה לחדר מבוא מצד מזרח. בשנת תר"א הושג הרשיון ועסקו בבניין. הם הציבו דלת ברזל שמפתח סודי גדול הותקן לו.¹⁸ לאמיתו שלדבר לא הסתפק חרב"א בסידור ענייני החלוקה אלא הוא עשה שימוש בכסף גם לפיתוח השכונה היהודית ושיקום בתים מפוארים עתיקים,¹⁹ ומגמתו היתה לבל תשקוד על שמריה. עד שבאה הסערה גדול ונכבד היה בעיר והכל דיברו בשבחו ולא נמצא בו שום דופי. אחרי הסערה, מששב ממקום גירשו לירושלים שוב אין שמו נמצא בתעודות וכאילו שקע בתוך עצמו. כנראה רבצה עליו ההסכמה שמנעה ממנו כל עשייה שלציבור. עשר שנים עברו עליו בשתיקה עד ששבק חיים בכ"ד באדר תרט"ו. וזה נוסח מצבתו:

אוי לך ארץ

כל העמים אליך יבואו קטון

וגדול ראש על

ארץ

ושם ינחו יחד עשיר ואביון טובב

במרץ

וי להאי שופרא דבלי הלא זה

הנדר²⁰ החכם השלם והכולל עמד בירושלים

בפרץ

ויבן ארבע בתי כנסיות בחכמה יסד

ארץ

ומצבת קבורת רחל זיע"א בעוד כברת

ארץ

כמוה"ר אברהם בכר אברהם המכונה רבינו נעמד²¹

יום ד"ך ונכלם לח' אדר ה' יסעדנו על

ערץ

בשנת התרט"ו תנצב"ה ושובו

מארץ²²

18 א"ר מלאכי, הדואר, שנה כו (תש"ו), גליון לח, עמ' 1170—1171.

19 ראה לעיל, עמ'

20 הנדיב.

21 נחו עזן, מנחתו כבוד.

22 הנוסח פורסם בס' חלקת מחוקק חוברת 2, מחברת ד, תרס"א שורה כב ס"י מב, דף גא, ג.

בס' מא נוסח המצבה שלאשתו וידה רחל די בכר אברהם, נפטרה יג בטבת תרי"ח.

רבי חיים אברהם גאגין

ממשפחה ספרדית שנפוצה בתורכיה ובצפון אפריקה. מפורסם וגדול שבחכמיה היה ר' חיים גאגין. נולד בפאס בשנת ה'ר"כ בערך, עקר לספרד כדי ללמוד תורה בשיבותיה ויצא עם המגורשים לפאס ואליה הגיע בערב יום הכיפורים רנ"ג.²³ ויותר ממאורקו היו בני המשפחה בשאלוניקי.²⁴ אחד מחברי בית-מדרשו שלנתן העזתי בשאלוניקי היה ר' חיים גגין.²⁵ אביו ר' ידידיה היה מגדולי החכמים בשאלוניקי ור' יעקב די בוטון יכנהו 'גדול הדור'. בומנו היה בקושטא ר' משה גאגין, קרובו שלר' אליהו קובו.²⁶

ר' חיים אברהם גולד, לפי דעה אחת, בקושטא²⁷ בשנת תקמ"ה. אביו ר' משה עלה לירושלים ונשא לאשה את בתו שלמקובל ר' דוד ב"ר משה מאג'אר. אם תאמר שזו היתה אשתו ראשונה הרי שהרב אג"ן נולד בירושלים, שהרי ר' דוד מאג'אר היה תלמיד הרש"ש ואחרי פטירת רבו נתמנה הוא לעבור לפני התיבה.²⁸ ר' משה גאגין היה שליח ציבור ודרשן. נפטר ביום ב' דראש השנה תקס"ח,²⁹ ובנו זה הספידו.³⁰

הרב אג"ן התאלמן ואחרי שנת תקפ"ח נשא לאשה אלמנה בתו שלר' רפאל אברהם שלום מזרחי המקובל הנודע, נכדו שלרש"ש, מחבר ס' דברי שלום שלימים (בשנת תר"ג) הביאו לדפוס.³¹ שימש דין בבית דינו שלראשון לציון ר' שלמה משה סוזין וגם משכיהן אחריו ר' יונה משה נבון, חתם עם חכם זה על פסקי דין. משנתמנה ר' יהודה רפאל נבון לשבת על כסאו, נמנה הרב אג"ן עמו. כעבור חודשים אחדים הורד ר' יהודה נבון מכסאו ובמקומו נבחר הרב אג"ן. כנראה שהכתרתו היתה בראשית חודש סיוון, שכן נמצא דרוש ארוך מאד לשבת שלפני חג השבועות, שדרש 'בבה"ך הגדולה בשבת כלה בש' תר"ב גדולתי ותסוב תנחמני'³² וגם הגימטריה בפסוק זה מעידה שהוא מדבר בגדולה שניתנה לו, אחרי שראוי היה לכך לפני כן.

מפעלותיו נזכיר אחת שכמדומה לא היתה ידועה והיא חשובה ביותר. הוא קנה בית, סמוך ממש לכותל המערבי, כדי לאפשר ליהודים להתפלל בו. הפקוא"מ נרעשו מעניין זה וביקשו לפרסמו בעולם. וכך כתבו להרב אג"ן ב"י אדר ראשון תר"ה:

החכם מהר"י מוטרו הי"ו הנ"ל סיפר לנו חדשות שלא שמענו עד כה, שמג"ר [שמואל ניהו רבה] נר"ו קנה הבית הסמוך ממש לכותל המערבי, כדי שיוכלו לכנוס בו הבאים

23 ע"ע משה עמאר, רבי חיים גאגין, עץ חיים, ירושלים תשמ"ו, עמ' 11—14.

24 שם, עמ' 13.

25 מ' בניהו, התנועה השבתאית ביוון, ירושלים תשל"ד, עמ' לב, לד, מה.

26 שם, שם.

27 ראה ירושלים, לונץ, ד, (תרנ"ב), עמ' 211. ולא ידעתי מקורו. פרומקין—ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, שם, עמ' 32, 121.

28 תולדות חכמי ירושלים, שם, עמ' 32, 121.

29 שם, עמ' 130.

30 'דרשתי בח' אלול משנת התקס"ח למנחת רבי אב"א. חיים מירושלים, ירושלים תרמ"ת, עמ' 166.

31 בספרו הנ"ל נדפס הספדו 'בתשלום השנה מרב חמ"א הרב החסיד בעל ס' דברי שלום וזע"א בש' התקפ"ח ליצירה ביום ב' של חנוכה. עמ' 175. ועיין עליו תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 204—200.

32 חיים מירושלים, ירושלים תרמ"ב, עמ' 101.

להתפלל שם נכח פני ד' והגדיל הבית ועשהו מוכן ומוכשר לכך (פנקס הפקוא"מ, עמ' 34).

ושוב כעבור כארבעה חודשים חזרו וכתבו לו: אודות הבית הסמוכה לכותל מערבי, על זאת יסלח הד"ק אם נאמר שענין זה וכדומה לו המשיב נפשות ישרות, מהראוי שיצוה לספרו להודיעם לנו למען השמיעם לאזני המתאווים להתקשר בשורות טובות מארצנו הקדושה וירשבי' הצדיקים הי"ו ...

הבית הזאת היתה חריבה ותל עולם מומן החרבן ועליה היתה בנויה המחכמה של הגוים שיש קבלה שהיא היתה לשכת הגזית.

וכאן הם באים לברר אם נכון הדבר:

הלא לשכת הגזית היתה בדרום וכפי דב"ק [דברי קודשו] הבית ההוא במערב. גם לא נבין דב"ק באמרו והכותל המזרחי שבבית היא היא הכותל המערבי שבהיכל אשר מעולם לא זזה שכינה ממנה ... וכי כותל המערבי הוא כותל דקדשי הקדשים. כן דקדקתי לפום ריהטא ...

ומאריך בבירור זה. וחבל שלא נשתמרה איגרתו שלרב אג"ן (שם, עמ' 44).

הרב אג"ן היה ראש ק"ק חסידים בית אל. חיבר כמה ספרים. בצעירותו, בהיותו חובש בית-המדרש תולדות יצחק שיסד הגביר אפרים יצחק ייני,³³ זירזו מיסד הישיבה לכתוב את חידושי וליהפיקם. הפירוש למס' מנחות נדפס וקורא לו 'מנחה טהורה' (שאלוניקי תקפ"ד). ספר תשובותיו חוקי חיים נדפס בירושלים בשנת תר"ג. באותה שנה הדפיס גם את הספר 'קדושת יום טוב' לר' יום טוב אלגאזי והוסיף בו הגהות וחידושים משלו. חיבר גם 'סביב לאהלי', ביאור רחב על ספר 'אהל מועד' לר' שמואל ב"ר משלם ירונדי (ירושלים תרמ"ו; תרס"ב). וספר דרשות 'חיים מירושלים' (ירושלים תרמ"ב). לא ארכו ימי כהונתו והוא נפטר בהיותו בן שלוש וששים שנה, בכ' באייר תר"ח. הספידוהו ר' חיים דוד חזן בירושלים³⁴ ור' חיים פאלאג'י באיזמיר³⁵ ועוד.

מצאצאיו ידועים לנו בן בשם ר' שלום משה חי גאגין, שנשא את שרה בתו שלר"ב חנ"א.³⁶ גם הוא היה דיין וחבר ספרים. ושלוש בנות, האחת נישאה לחיים פינסו (עמ' שיד), השנייה נישאה ליהודה זכותו (עמ' רסא, שמא). ושניהם נזכרו בעניינת שלמחלוקת. החתן השלישי הוא שמעיה אנגיל שהיה ידוע ומפורסם בזמנו.

רבי יהודה ב"ר רפאל המכונה מורינו נבון

נולד סמוך לשנת תקכ"ה. אביו ר' רפאל היה בנו שלר' יהודה נבון בעל קרית מלך רב. נשלח מטעם קהילת חברון לצפון אפריקה. ב"ו בתמוז תקנ"ז הגיע לטריפולי. בשנת תקצ"ו עשה בשליחות ירושלים בסוריה ובט' באלול היה בכפר דיר-אלקאמר.³⁷ בשנת תר"ד היה בדמשק ובכ"ו לחשוון כתב תשובה בעניין ירושת הגביר ר' חיים פרחי.³⁸

33 הרב אג"ן הספידו בתשלום השנה. חיים מירושלים, דרוש ד להספד, עמ' 199.

34 ייטב לב, איזמיר תרכ"ח, דרוש כט, דף צו, ב.

35 ע"צ תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 312.

36 א' יערי, שליחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 603.

37 ר' חיים פאלאג'י חוקת החיים, איזמיר תרכ"ח, סי' ב, דף ז, ב.

היה דין בבית דינו שלראשון לציון ר' שלמה משה סוזין וחתם שני לו והרב אג"ן שלישי.³⁸ ועליו אמר הרב יש"א ברכה: 'שהיה פקיד ומשגיח על עניני כוללות עיה"ק'.³⁹ משנפטר הראשון לציון ר' יונה משה נבון בכ"ג בטבת תר"א, התמודדו על כסאו שני החכמים הנ"ל, והרוב בחר בר' יהודה נבון שהיה גדול ממנו בכעשרים שנה. משום כך הוא נקרא בתעודות 'הרב הזקן'. אבל הרבנים הגדולים והחשובים נמנו על כיתתו שלרב אג"ן, ומשום שלא יכלו להשלים עם הנהגתו, היצרו את צעדו עד שהורידהו מכסאו. נמנה עם חברי ישיבת חסד לאברהם ובנין שלמה. בשטר מכ"ח בחשון תר"ג הוא חתם ראשון ועמו ר' בנימין מרדכי נבון ור' יהודה בכ"ר שלמה הכהן.⁴⁰ חיבר ספר דגל מחנה אפרים, לתרץ הקושיות וההשגות שהשיגו על ס' מחנה אפרים לזקנו, ולא נדפס. נפטר בכ"ג בכסליו תר"ה. בפרשת מקץ הספידו אחד מחכמי ירושלים שלא נדע שמו.⁴¹

היה לו בן שנקרא על שם אבי זקנו אפרים חיים. כיהן כראש מדרש יסוד עולם והיה גם מיחידי ישיבת גדולת מרדכי. נפטר בר' בכסליו תרכ"א.⁴² בן אחר, שלמה פנחס אליהו, נשא לאשה את ריינה אסתר בת יוסף אמולאג בי"ד בתשרי תקצ"ח. הכתובה מפוארת ובתארים גדולים וחתומה בידי הרב ימ"ן ור' יצחק קובן, מצוייה באוסף בניהו.

רבי בנימין מרדכי המכונה ג'ליבון נבון

נולד בירושלים בשנת תקמ"ח. אביו ר' אפרים נבון היה בנו שלר' יונה נבון רבו שלחיד"א. וכך תיאר את דמותו ר' יעקב שאול אלישר:

והיה חסיד ומקובל אלקי, מופלג בתורה ויראה, לא עבר עליו חצות לילה בשינה, ומיום עמדו על דעתו לא פסקו מעל שלחנו אוכלי לחמו יתומים ויתומות עד יום פטירתו, והיה אפטרופוס גדול לכל היתומות שבפעה"ק והרביץ תורה הרבה בישראל.⁴³

בשנת תקפ"ח נשא לאשה את אמו שלר' יעקב שאול אלישר. אותה שעה היה הבן בן יא שנה והוא חינוכו וגידלו ובזכרונותיו יאמר: 'שהיה מלמדני תורה, ש"ס ביום ועין יעקב בלילה וש"ע בליל ש"ק. והיו חכמים אברכים לומדים אצלו, להתלמד עומק העיון, שהיה מפורסם למופלא לכל חז"ר עיה"ק'.⁴⁴ בנו חורגו זה הביא לדפוס בירושלים בשנת תר"ל את ספר תשובותיו 'בני בנימין'.

38 ראה איגרות שליחות שחתם עליהן, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 686, 718. וראה תעודות והסכמות שחתם עליהן, תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 275.

39 לוח ארץ-ישראל, שם, עמ' 49.

40 בשטר מחורש שבט תר"א בענין חוב האשכנזים ליורשי אליעזר דין, מכרו היורשות את העובן לר' יעקב שאול אלישר והוא הודה שקיבל 'מיד מעלת עט"ר וצ"ת האי תנא דידן, עטרת זהב גדולה, ראשון לציון, רבינו שבגולה, הרב הגדול מעוז ומגדול כמזהר"ר יאודה בכמהר"ר רפאל המכר' מוריני נבון...'. (שטר באוסף בניהו). אמור מעתה שמדי אחרי פטירת הרב ימ"ן עלה על כסאו ר' יהודה נבון, ולא כפי שמצויין בספרים, שנתמנה כעבור כמה חודשים.

41 תעודה בארכיון הרב אג"ן.

42 כ"י בניהו, ס"א 155, דף 312.

42 תולדות חכמי ירושלים, שם, עמ' 298.

43 פרוסקין, תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 292. וראה צוואתו בהדקמה לס' בני בנימין.

44 לוח ארץ-ישראל, ו (תר"ס), עמ' 47.

ר' אברהם אשכנזי שימש בבית דינו שלוש שנים.⁴⁵ חכם זה, ר' יצחק קובו והרב אג"ן, כתבו פסק בעניין סתימת החלות. ר' גיליבון ור' יהודה נבון היו ראשי ישיבת 'בית אהרן' ו'חמד לאברהם ובנין שלמה'. ר' גיליבון היה ממקובלי בית אל ולא רצה לעבור לפני התיבה. היה מפרנסי הקהל שעל שמם נשלחו כספי התרומות לארץ-ישראל מהולנד. בשנת תר"ג הותר לו להקים בית כנסת בביתו בתנאי שלא יגרם נזק לארבעה בתי כנסיות, ונעשתה הסכמה בעניין זה על דעת הרב אג"ן.⁴⁶ נפטר בירושלים בחמשה בטבת תרי"ב, ולא הניח אחריו בנים כי מתו בחייו.⁴⁷

בעת המחלוקת, לפניו ולאחריה, היו היחסים שבינו לבין הרב אג"ן טובים וידידותיים ואיש כתב על חבריו דברי שבח והלל. באיגרת ששלח אל הרב אג"ן לחברון בשנת תר"ו מפליג הוא בתארי כבוד להרב אג"ן ומשם נראה שהיו להם עסקים משותפים.⁴⁸ ברם, בענייני המחלוקת לא היתה עמדתו שלר' בנימין מרדכי נבון אחידה. הוא היה גיסו של הרב"א, לא עמד לימינו אבל נמנה על הכת שלר' יהודה נבון.

רבי יונה משה נבון

מכונה מורינו. מבית-דינו שלר' שלמה משה סווין. אביו ר' בנימין היה בנו שלר' יונה נבון בעל נחפה בכסף וחיבר יחד עם ר' רפאל חיים מרדכי סורנאגה ספר 'פי שנים' (שאלוניקי תקס"ו). הוא וקרובו ר' יונה סעדיה נבון נשלחו מטעם ירושלים לצפון אפריקה בשנת תקנ"ט.⁴⁹ לאחר מלחמת נפוליון בארץ-ישראל שגרמה סבל רב ליהודי ירושלים. הם עשו כמה שנים בשליחות זאת ונשמר חלק מפנקס השליחות שלהם מגיברלטאר בחודש אדר ב תקס"ב ועד אצורא בחשון תקס"ה. אחרי שנפטר ר' שלמה משה סווין עלה על כסאו בחודש שבט תקצ"ו. על כתב המינוי שלו חתמו שלושים ואחד 'חכמי ורבי ומנהיגי ומשגיחי ופקידי כוללות עה"ק'⁵⁰ והקנו לו סמכות רחבה ביותר 'בהנהגת העיר'. ובראש החותמים ר' יהודה ב"ר רפאל נבון אבל לא נמנו עמם הרב אג"ן ור' בנימין מרדכי נבון ור' יצחק קובו, אף-על-פי ששימשו בבית דינו. כלום אז נתפלגו רבני ירושלים ומנהיגי לשתי כיתות? בטרם פשטה המחלוקת בין חוגו של הרב אג"ן לבין חוגו שלר' יהודה נבון צידד ר' יונה משה נבון עם הדורשים להוריד את הרב"א מלהיות 'פקיד', וכנראה לא הירשה שהמחלוקת תצא לרשות הרבים ולכן נבלמה בימי כהונתו.

ר' יונה משה נבון סייע לביסוס הקהילה האשכנזית בירושלים. נפטר בכ"ג בטבת תרי"א.⁵¹ מחידושי תורתו נדפסו בס' נחפה בכסף לזקנו. ונאמר עליו 'שלמד בע"פ סדר קדשים עם הפירושים'.⁵²

45 כך הוא כותב בהקדמה לס' בני בנימין.

46 הסכמה מכסיו תר"ג, באוסף הרב יעקב שאול אלישר שבגנוי בית הספרים.

47 הרב יש"א ברכה כותב בהקדמה לס' הנ"ל 'זרע אנשים דתו ליה ומתו'. הספידו הרב חיים פאלאגי בק"ק אלגאזי באיזמיר. ארצות החיים, ירושלים תרל"ב, דרוש ג, דף סג, ב.

48 ארכיון הרב אג"ן בבית הספרים 59.

49 א' יערי, פנקס-שליחותם של ר' יונה משה נבון ור' יונה סעדיה נבון, סיני, כה (תש"ט), עמ' שכ-של; שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 566-567.

50 מזרח ומערב, ב (תרפ"ט), עמ' 398. הרב יונה משה נבון חתם על כמה וכמה תעודות והסכמות. ראה יערי, סיני, שם, עמ' שכ-שכא; ותולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 274.

51 במוחו הספידוהו גם קהילות בגולה. ראה תולדות חכמי ירושלים, שם, עמ' 275.

52 שם, עמ' 274.

רבי יוסף פינסו—חרי"פ

ר' יוסף פינסו לא נזכר כלל במקורות מלבד באיגרות שבעניינה שלמחלוקת. משפחתו מוצאה משראי דמן בוסניה. חותנו היה ר' שבתי שימו, עשיר שביקש לסייע בכספו לירושלים.⁵³ לחרי"פ היה חלק נכבד במחלוקת, תחילה עמד בתקיפות רבה נגד חרב"א ודרש לדון אותו בכל חומר הדין, לקראת שנת תר"ג השתדל להשכין שלום. חוגו שלרב אג"ן חשד בו שאינו נאמן לו וכי הוא מראה פנים גם לצד שכנגד. בראשיתה שלמחלוקת בשלח לקושטא מטעם הרב אג"ן להסביר לפקיד ירושלים את השתלשלות הפרשה.⁵⁴ הפקוא"מ ביקשו (בי"ח כסליו תר"א) מהרב חיים נסים אבואלעפיא בהיותו בקושטא להשיגה עליו.

בהשתדלותו נעשתה הסכמה 'להעביר אותו אברהם בכ"ר אברהם מפקידותו בעה"ק ירושלים' (איג' ד) ועליה חתמו פקיד קושטא והחכם באשי, והטעם שבשנה שעברה אותו האיש 'נגע בכבוד הרב ראשון לציון, החרי"פ נשאר בקושטא כל זמן המחלוקת. הוא הסכים על הסכמת קושטא משבט תר"ג נגד חרב"א ושלח בו חיצו ועם וחתם שמו יוסף פינסו (ס' כו). לא עברו חודשים אחדים עד שהופיע החרי"פ בחודש סיון כבא-כותו שלחרב"א והודיע שנכון הוא לקבל עליו את הדין ולשלם כל הקנסות שיטילו עליו. החרי"פ לא בא 'להליץ טוב' בעד חרב"א, אלא 'שלפי דעתו טוב להשביט ריב ומדון מאחר שקיבל עליו את הדין. את הצעתו הביא בפני ר' רחמים שלמה הלוי נציגו שלרב אג"ן שעשה אז בקושטא והרב רש"ל אישר שאין בדעת החרי"פ 'אלא לטובת הארץ' והמליץ 'לקבל שבים'.

היחסים עם הרב אג"ן נשתבשו ורחש"ל לימד עליו סניגוריה. אחרי שנודע על השלום, שיגר (באב תר"ד), איגרת להרב אג"ן ובה הצטדק על מה שמסרו לו הולכי רכיל ועל מעשים שלא הכחישים.⁵⁵ לא נתברר אם חזר החרי"פ לירושלים, ומה היו מעשיו שלא בעניינה שלמחלוקת.

בן היה לו ששמו חיים אברהם פינסו שישב בטבריה בשנת תר"ג (לא). לפי הוראת אביו נהג כבוד בחרב"א בהיותו בטבריה. ואיני יודע אם הוא האיש בשם זה שהיה חתנו שלרב אג"ן? הוא נזכר באיגרת ששלח הרב חנ"א להרב אג"ן בר"ח תמוז תר"ו (ראה מאמרו של א' שוחטמן, בספר זה, באיגרת ד). חתם בשנת תרכ"ב על כרוז שלחכמי הספרדים.⁵⁶ בשנת תרכ"ו יצא, יחד עם ר' אהרן עזריאל בשליחות ירושלים לאירופה.⁵⁷ בשנת תרל"ט ציין את משרתו בקהילה 'סופר כוללות ק"ק הספרדים'. הוא נחלץ להצלת כבודו שלר' אליהו מגי וחיבר ס', שזה אשר נאמר בשערו: 'מנחת קנאות, מאתי אברהם

53 ראה עליו בפנקס הפקוא"מ, א, עמ' 84. וכן במחברת אמת מארץ ...

53 באיגרת הפקוא"מ שנשלחה אליו לקושטא בכ"ח חשוון תר"א (ד), כינתו 'ציר נאמן מבני ציון היקרים'.

54 ראה איגרת החרי"פ להרב אג"ן מאדר א תר"ה. כ"י בית הספרים 205—V336. בארכיון זה מצויות אחת-עשרה איגרות מהחרי"פ.

55 ש' הלוי, ספרי ירושלים הראשונים, ס' 71, עמ' 35. היה מראשוני המתיישבים במשכנות שאננים (שם ס' 76, עמ' 36).

56 מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ-ישראל, ב, עמ' 554.

חיים פינסו סופר כוללות ק"ק הספרדים, חיבור זה הוא נגד הקונטרס 'דמעת עשוקים'.
היה מיחידי ישיבת יצחק יאני בירושלים.⁵⁰

רבי רחמים שלמה הלוי — רחש"ל

אבין ר' רפאל הלוי נפטר לפני שנת תקע"ט. אף הוא היה מחכמי ירושלים ומשלוחיה.⁵¹
בעודו בחרו נשלה רחש"ל בשליחות חברת ביקור חולים, לאסוף כסף כדי לבנות בית
חולים.⁵² לימים היה אב בית דין בירושלים וממקובלי בית אל.⁵³ תשובות שהחליף עם
הרב חנ"א נמצאות בכ"י בניהו 31. היה מנאמני הרב אג"ן ולא סר מדרכו ולעת הצורך
לא נרתע מלתחות על מעשיו בעניין המחלוקת. נמנה עם שבעה טובי העיר וחתם על
הסכמות לספרים יחד עם הרב אג"ן. נשלה בשנת תר"ב יחד עם ר' רחמים פיזאנטי
לקושטא, בעת שנעשה נסיון להשלים בין הכתות והתמהמה שם עד שנת תר"ג. ר' צבי
הירש לעהרן החליף עמו כמה מכתבים כדי שייסע בידו אצל היהודים הקרובים לחצר
המלכות וכן ששיבו על מכתביו ביחוד בעניין ההסתה נגדו.⁵⁴

ר' רחמים שלמה הלוי עשה גם באיזמיר ועסק בדברי תורה עם ר' חיים בנימין פונטרימולי.
וכך כתב עליו חכם זה: 'זכור אזכור את שאהבה נפשי ולבי מעלת הרב הכולל מיקירי
ירושלים תובב"א'.⁵⁵ בשנת תרט"ו חתם על כתב שליחותו של ר' חיים צרפתי והוא שני
להרב חנ"א.⁵⁶ נפטר בירושלים ב"ז בטבת תרל"ד.

רבי יצחק ב"ר חזקיה קובו

השני.⁵⁷ מכונה מורינז. נולד בירושלים בשנת תק"ל. בעודו צעיר לימים בחרו בו טובי
העיר לשליח מטעמם לערי תורכיה.⁵⁸ פעם אחרת עשה בפולין 'כשליח לעצמו ... לקבל
גלות בטלטולא דגברא'.⁵⁹ כך כתב נכדו מפי זקני ירושלים. נודע כאחד החכמים החשובים
ביותר. שימש בבית-דינם שלגדולים וחתם עמם על פסקי דין. עמד בראש הישיבה 'בית
יעקב' פירירא והרביץ תורה וכמה מתלמידיו היו מגדולי ירושלים. הרב יש"א ברכה שימשו
'כמשלש חדשים'.⁶⁰ אף הוא עמד בראש ישיבת כנסת ישראל שיסד ר' חיים ק' עטר. בפנקס
חשובות שלישיבות ירושלים (באוסף בניהו) נמצא פירוט חשובות שלישיבה זו ובו

57 ראה מ"ד גאון, צירוד תעודות עתיקות, ירושלים, א (תש"ח), עמ' קסח—קע. ולמעלה עמ' שיא.
58 יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 560—561.

59 כ"י בניהו. הדפיסו ר' יצחק בדאהב, כי ביצחק, חלק שנות חיים, ירושלים תרפ"ח.

60 דאה תשובה ששלח להרב חנ"א. כ"י בניהו 31. וע"ע תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 304;
א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 711—712.

61 באגרת שבכ"י פקוא"מ עמ' 358, הוא מתלונן שלא קיבל תשובה ממכתביו ששלח בכ"ו בתשרי,
ב בחשון ויר"ד וכ"ג בו.

62 פתח הדביר, חלק א, איזמיר תרט"ו, אורח חיים סי' מו, דף סח, ג.

63 שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 735.

63 *הראשון נפטר ב' אב תקס"ו. תולדות חכמי ירושלים, ב, עמ' 126.

64 ראה ר"י בדאהב, גן ירושלים, שנות חיים, ירושלים תרפ"ח, עמ' ד, ט. בספרו דגל מחנה,
הזכיר שבהיותו באיזמיר בשנת תקס"ה עסק בלימוד עם ר' יצחק ארדיט 'בביתו בית יצחק
תורה וגדולה ...'. עטרת זוב ודגל מתנה, ירושלים תרנ"ח, עמ' יט.

65 י' בדאהב, כבוד אמ, ירושלים תרפ"ח, עמ' יג. 66 הסכמה לס' עטרת זוב, מעבר לשער.

רשם ר' יצחק בדאהב: 'ממרו' [ממור זקני] כמזהירי"ק זלה"ה. החשבונות הם מניסן תקצ"ו ועד תר"ג ובו פורטו סכומי הכסף שנתקבלו מהפקוד"מ. בחשבון מראש חודש ניסן תקצ"ו נרשם: 60', להרב המופלא כמזהירי"ק הי"ו הוא הראש' (א2). ושמו נזכר אחרי הראשון לציון שנפטר אז. שומע אתה שר' יצחק קובו בא במקומו שלר' שלמה משה סוזין.

נמנה עם מתקני התקנות וחתם על איגרות והסכמות לספרים. בשנת תקנ"ג חתם על איגרת השליחות שלר' רחמים שלמה הלוי. בשנת תקפ"ח עשה בחברון וחתם עם חכמיה על כתב השליחות שלר' יוסף דוד עייאש.

בימי הרב אג"ן נחשב שני לו ואחרי פטירתו (תר"ח) עלה על כסאו, ור' רחמים שלמה הלוי, שעשה גם באותה עונה בחברון, שלח לו איגרת מלאה התלהבות להיבחר. בשנת תרי"ד תבעו ראשי הכולל שיצא בשליחות למצרים וללונדון. הדבר קשה עליו מחמת גילו המופלג, שכן היה בן ארבע ושמונים שנה. ואכן נפטר בהיותו באלכסנדריה בכ"ד מנחם"אב תרי"ד. וכך כתב הרב יש"א ברכה בזכרונותיו: 'ובסוף ימי, סיון התרי"ד, היה הכולל בדוחק ובמצוק, ובקשו ממנו מנהלי הכולל שיסכים לצאת לחו"ל עם כמה חכמים ... ודוקא למצרים ולונדון ... והסכים ברוב פתויים ופיוסים'.⁶⁷

מתלמידיו המובהקים היה ר' חיים חזקיהו מדיני בעל 'שדי חמד'. מצאצאיו ידועה בת אחת שנישאה לר' מיכאל בדהב, הוא אביו שלר' יצחק בדאהב הירושלמי.

בימי המחלוקת עמד ר' יצחק קובו לימינו שלר' יהודה נבון ובכך חיזק את מעמדו. ובהרם שהוכרו בירושלים בי"ז באב תר"א נאשמו ח"ר מוריגו נבון וחר"מ קובו ללכת לערכאות להלשין בדברים אשר בדו מליבם' (סי' י).

בעודו נער נודע בלמדנות ור' יצחק בדאהב כותב עליו שבהיותו בן תשע שנים 'החל להיות גבור במלחמתה של תורה וחבר ספר בשם גרסא דינקותא וישנו בכתיבת יד בידיו'.⁶⁸ חיבר ספר 'דגל מחנה' על ס' מתנה אפרים לר' אפרים נבון והדפיסו נכדו ר' יצחק בדאהב. בספר זה הוא מזכיר חיבור אחר שלו 'זיזרע יצחק בארץ' חלק שני 'הנקרא תפארת בחורים'.⁶⁹ בידיו נכדו היו עוד כמה חיבורים שלו. אף הוא הדפיס 'דרוש להספד' שדרש בתשלום החדש לפטירת אביו ר' חזקיה בחשוון תקפ"ב וקורא לו 'יצחק לשוח' (טופס נדיר ברשות).

בהגיע השמוע על פטירתו קשר עליו ר' חיים פאלאג"י מספד. וכך אמר בהספדו: דהיה בקרב מחנינו ... והכרנו גודל חכמתו תוקפו וגבורתו, דהיה רב גבוריה ורב חיליה לאורייתא ... ובהיותו רך בשנים זה חמשים שנה בבואו פה עירנו אומיר יע"א, פעם ראשונה בזמן ... הרב הגדול בעל שרשי הים ומוה"ר הגדול מ"ו [מור זקני] בעל חקרי לב זלה"ה, ושבתחתו רבנו, שהיה אב בחכמה, בקי בחדרי תורה ובעל סברה ... דהיה הולך בשליחותיהו דרבנו לבנות חרבות ירושלי' להספיק לחם מים ומזון.⁷⁰

67 בדאהב, שם, עמ' טו.

68 לוח ארץ ישראל, עמ' 51.

69 בדאהב, כבוד אב, עמ' יג.

70 עטרת זהב, עמ' סב.

71 ארצות הנחיים, ירושלים תרל"ב, דרוש ד, דף סח, א. והוא מכנהו 'ראשון לציון כמהר"ר מוריגו יצחק קובו'.

רבי ישראל משה חזן

ב"ר אליעזר, נכדו של ר' רפאל יוסף חזן בעל 'חקרי לב', נולד באיזמיר בשנת תקס"ח.⁷² בן שלוש שנים היה כשאביו עלה לירושלים. קיבל תורה מזקנו. בגיל צעיר נמנה עם חברי בית הדין. עמד במלחמה נגד כתתו של ר' יהודה נבון והיה נאמן לכל אשר עשה הרב אג"ן. משום כך גם סייע לפקוא"מ.⁷³ בשנת תר"ד יצא בשליחות חברת ביקור חולים לצפון אפריקה. בקיץ תר"ה עשה בלונדון ומשם יצא בהתקפה חריפה על הריפורמה וכתב תשובה ארוכה נגדה (אלול תר"ה). לדבריו רבני הספרדים והאשכנזים שלחוהו לאירופה להתריע על גזע המסיון. בסוף שנת תר"ו נתמנה לרב ברומא. בשנת תרי"ב עבר לקורפו וכיהן במשרתו עד שנת תרי"ז. משנה זו ועד תרכ"ב שימש ברבנות באלכסנדריה, ואחרי"כ חזר לארץ-ישראל ולא ישב בירושלים אלא ביפו. נפטר בבירות בחודש סבת תרכ"ג ונקבר סמוך לצידון בתחום ארץ-ישראל.

חיבוריו רבים וחשובים, ונזכרו במאמריהם של כותבי תולדותיו. ואנו נציין את ספר תשובותיו בלבד, כרך של רומי, ליורנו תרל"ו.

רבי יצחק פרחי

ב"ר שלמה פרחי. ממנהיגי שלירושלים החשובים. היה 'פקיד', דרשן ומטיף נודע ושליח ציבור. חיבר כמה ספרי מוסר בעברית ובלאדינו. נולד בשנת תקמ"ב. אביו נפטר עליו בהיותו נער בכ"ז בסיון תקנ"ח ור' יום טוב אלגאזי לקחו לגדלו ולחנכו. יצא כמה פעמים בשליחות ירושלים.⁷⁴ בשנות תקפ"ח—תקצ"ע עשה בתורכיה ובהיותו בקושטא, בשנת תקפ"ט, הדפיס את ספר דרושיו שקורא לו 'זכות הרבים'. ובתורף תקצ"א את ספרי המוסר 'מרפא לעצם' ו'מוסר השכל' (בלאדינו). בשנת תקצ"ו עשה שוב בשליחות ירושלים בתורכיה ובהיותו בבילגראד הדפיס ספרים נוספים במוסר 'שבט מישור' וס' 'אמרי בינה'. מוסר בלאדינו.

בשנת תר"ח יצא לאיטליה בשליחות חברון ועמו ר' לוי נחמיאש. וגם הפעם הדפיס כמה מספרי המוסר שלו, מתוך לנפש, ושנה לאחר מיכן את ספריו צוף דבש ואמרי נעם. ובהקדמה לס' מיני מתיקה (ליורנו תר"ח) הוא מספר מקצת מקורותיו:

מנעורי חשקה נפשי לזכות את הרבים בבתי כנסיות ובתי מדרשות, וזאת היתה לי ירושה מאת עט"ר אבא מארי ... והיתה מגוחתו כבוד ז"ך סיון התקנ"ח ואני כבן ט"ז שנה ... ותכף אחר תשלום השבעה סמך ידו עלי ... הרב ר' יום טוב אלגאזי הראשון לציון ונתן לי תנחומים, ואמר אנכי אהיה לך לאב ותהיה ממלא מקום אבך והדבק במדותיו, ומאותו היום ואילך אני עוסק במלאכת הקודש לדרוש ברבים בדברים המושכין לבו של אדם.

72 ע"ע א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 729—732; יוסף פאור, הרב ישראל משה חזן האיש ומשנתו, ירושלים תשל"ו; ראובן בונפיל, תמורות במנהגיהם הדתיים של יהודי רומא בתקופת כהנתו של ר' ישראל משה חזן (תר"ז—תר"ב), ספר זכרון לחיים אנצו סיריני, ירושלים תשל"א, עמ' 228—251; מ' בנינו, יום טוב שני שלגלויות, ירושלים תשמ"ו, עמ' לו—מה. 73 ראה איגרות פקוא"מ מכ"ד תמוז תר"ה, כתבי"ד עמ' 65; כז תמוז, שם עמ' 66; ב' אב, עמ' 69. בארכיון הרב אג"ן בבית הספרים מצויות תעודות חשובות לתולדותיו ופעולותיו.

74 ראה שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 693, 694, 716—718; מ"ד גאון, יהודי המורה בארץ-ישראל, ב, עמ' 574.

קבלה למד מפי ר' אברהם שלום מזרחי שרעבי. עמד לצאת לאירופה המערבית עם רבו ובמכתב רבני הפרושים בירושלים, ר' מנחם מנדל ור' ישראל משקלוב, שנשלח אל ר' שמואל רבה שלקהילה האשכנזית באמשטרדם באדר א' תקפ"ו, דיברו בר' אברהם שלום מזרחי נכבדות גם ב'איש ההולך אתו, מיועדו החכם השלם והכולל כמהר"ר יצחק פרחי הי"ו ייטיב חסדו כי אדם יקר הוא.⁷⁵ נמנה עם חברי בית דינו שלרב אג"ן, והיה שליח ציבור קבוע בק"ק איסטמבוליס.⁷⁶ יסד ישיבה 'חיי עולם' שבה עסק עם חכמיה 'בכמה מצות וג"ח ומקבצים סיועת ממון לכך'. ר' צבי הירש לעהרן תמה שהם עוסקים בצורכי ציבור ש'ראויים להעשות ע"י חור' ומנהיגי עה"ק ת"ו ולא ע"י ישיבה פרטית.⁷⁷ הפקוא"מ כבדוהו מאד, כנראה אחרי שנודע להם טיבו ובהצעתם למנות עם הרב אג"ן עוד כמה חכמים (משנים עד ארבעה) כתבו בכ"ו באדר תר"א (ס"ה): 'זמה טוב שיהי' אחד מהם ידידנו הרב מהר"י פרחי'. ואכן נמנה עם התותמים על הקבלות.⁷⁸ מלבד זה היה משבעה טובי העיר וחתם על כל האגרות וההסכמות מחכמי הספרדים. עמו יסד הרב אג"ן את ישיבת תפארת ישראל והיו 'האמרכלין' שלה.⁷⁹ מטרתה היתה לספק לתלמידי חכמים שלומדים בישיבה כדי סיפוקם וכן לסייע ל'קופות'.

ר' יצחק פרחי נתמנה ל'פקיד' הכוללות. באוסף בניהו נמצא פנקס שבו רשם הכנסות והוצאות שלקופות ובייחוד שלקופת חנ"ה וההספקה שניתנה לכל אחד ואחד מיחידי הישיבות, משנת תר"ב ועד תר"ד. ברשימת יחידי הישיבה קדושת יום טוב, שקיבלו חלוקה לחג הסוכות תר"ב (דף 2א), נרשם: 123, כמהרי"ץ פרחי נר"ו 36, חתנו הכותב 36, חתנו ח"ר אברהם נר"ו 33, ובנו 18.

69. 'חתנו ח' רפאל תנחום נר"ו 12. ובחלוקת הפסח (דף 2ב): '138, כמהרי"ץ פרחי נר"ו 36, הכותב 36, חתנו חר"א 36, חתנו השלישי 12, בנו 18. ובחלוקה לסוכות תר"ג (36): '54. אני הצעיר הכותב ס"ט 36, 1, בני חרי"פ הי"ו 18. ובחלוקת פסח תר"ג (37): '141, הרב כמהרי"ץ פרחי נר"ו 36, בנו הי"ו 18, שני חתני הי"ו 72, חתנו הקטן נר"ו 15.

ובחלוקת ניסן תר"ד (9א): '57, אני הצעיר"פ ס"ט 36, הבן יקר לי חרי"פ נר"ו 21א.⁸¹ נוסף על ספריו שהוכרנו חיבר שיר לכבודה שלרחל אמנו. נדפס בס' ארצות החיים (ירושלים תרכ"ה, דף ג). נפטר בהיותו בן שבעים ואחת שנה, בג' באייר תרי"ג.

רבי אברהם שאול

הוא ור' רחמים שלמה הלוי היו 'מורשי עיה"ק'. בשנת תר"ג נשלחו לקושטא מטעם הרב אג"ן לתת תוקף להכרזת החרם על חרב"א לבל ישוב לירושלים. ואכן בשבט שלאותה

75 מ"ד גאון, 'יהודי המזרח בארץ-ישראל, ב, עמ' 684.

76 תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 287.

77 איגרת מחודש תשרי תקצ"ח. ציון, א, עמ' 93.

78 ראה ציון, שם, עמ' 103, 108, 112.

79 כרוז על ייסוד הקופה הודפס בדף מיוחד בירושלים תר"א. א' טויובר, תעודות מימים שעברו, מזרח ומערב, ג (תרפ"ט), עמ' 68—71. וראה טוב ירושלים דף יב, ב-ג, א. ובהקדמת

ר' נחמן נתן קורניל, לס' חמשה קונטרסים, וינה תרכ"ד.

80 הצעיר יצחק פרחי.

81 וכן בדף 113 א: 'אני הצעיר"פ הי"ו'.

שנה רבני ופקידי ירושלים בקושטא ועוד רבנים מקהילות תורכיה סמכו את ידיהם על החרם והדפיסו את דבריהם בעודם בקושטא.

מפליא הדבר ששמו לא ידוע לרושמי רשומות. בתמוז תר"י חתם על מעשה בית דין שלר' יהושע פנחס רפאל די סיגוריה עם ר' רחמים שלמה הלוי.⁸² נפטר ב"ח בתמוז תר"א ור' חיים דוד חזן ספד לו.⁸³ ומן התארים שנחקקו על גבי מצבתו אתה למד שהיה מחכמי ירושלים. ואלה הם: 'הרב הכולל, זר"ק [זרע קודש] כמהר"ר אברהם שאול'.⁸⁴ משפחת שאול היתה מצוייה באימיר. כשני דורות לפני היה בירושלים ר' חיים אברהם שאול 'שר בשרים ונגיד נגידים משועי אומיר',⁸⁵ ונראה שהיו קרובים.

רבי חיים משה פיזאנטי

מגדולי חכמי ירושלים ומנהיגיה. יד ימינו שלרב אג"ן וחבר בית דינו. נמנה עם שבעה טובי העיר שעליפיהם נחתך כל דבר. היה אחד מחמשה חכמים שעל שמם נשלחו כספי התרומות לירושלים מאמשטרדם.⁸⁶ בשנת תקצ"ח יצא בשליחות מירושלים למארוקו.⁸⁷ ומאז שמו מופיע בכל ההסכמות והאיגרות שנשלחו מטעם הכולל. הידיעה האחרונה עליו היא משנת תרט"ז.⁸⁸

הוא ור' רחמים שלמה הלוי נשלחו על-ידי הרב אג"ן לקושטא לייצג את עמדתו ובחודש תשרי תר"ב חתמו על הסכם שלום שנעשה בהשתדלות פקידי ירושלים בקושטא (להלן סי' ג).

רבי משה יהודה עוזיאל

משפחה ותיקה בירושלים. גדול שבה היה הראשון לציון ר' בן-ציון מאיר חי עוזיאל. הראשון שידוע לנו הוא ר' ישראל עוזיאל שנפטר בט"ו חשון תקל"ה.⁸⁹ אחריו היה ר' יהודה עוזיאל מבית דינו שלר' יעקב משה עייאש. חתם עמו בשנת תקע"ד בהסכמה לענין חלב שחלבו גוי.⁹⁰ בשנת תקנ"ה יצא בשליחות ירושלים לתורכיה. נפטר בח' בניסן

82 בני בנימין, סי' טו, דף לא, ג.

83 ייטב לב, אימיר תרכ"ח, דרוש כה, דף פה, ד.

84 חלקת מחוקק, שו"ת, סי' כד.

85 כך נאמר עליו בהקדמה להלכות כבורות לר' יום טוב אלגאזי. נפטר בכ"א באב תקנ"ו. ראה תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 128.

86 ראה איגרת ר' צבי הירש לעהרן להרב אג"ן מחשון תר"ד. ציון, א, עמ' 103. וכן ראה עמ' 119. על שטר קבלה מתחשף מנחם-אב תר"ד לא חתם ר' חיים פיזאנטי ובמקומו בא ר' יהודה הכהן. הרב אג"ן מחה על כך וסבר שביטלו את מינויו מחמת לשון הרע. הפקוא"מ הכחישו זאת וכל שצירפו את ר' יהודה הכהן הוא משום שלמראה עינינו שפטנו שכך נאה לעשות והטעם הוא שממחברת אמת מארץ א נתברר להם שר"י הכהן היה 'בממשלה הראשונה' ואילו ר"ח פיזאנטי בשנייה. אבל בשל פניית הרב אג"ן חזרו להר"ח פיזאנטי. וראה איגרת כד מנחם-אב תר"ד, פנקס הפקוא"מ, עמ' 452.

87 שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 727; תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 300—301.

88 לוח ארץ-ישראל לשנת תרט"ז, עמ' 148.

89 א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 131. השנה לא ברורה.

90 תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 190, 210; שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 563. כנראה הוא תחכם שר' שלמה משה סווין כתב עליו: 'תראה לנו חד מינן הרב המובהק כמהר"ר עוזיאל ז"ל, ספר התקנות והסכמות, ירושלים תר"ב, דף כא, א.

תקפ"ו. בזמנו היה ר' רפאל יהודה עוזיאל⁹¹ שאף הוא חתם בהסכמה יחד עם ר' יעקב משה עייאש. נפטר בד' בתשרי תקפ"ח. בנו ר' יצחק חיים, היה אף הוא מחכמי ירושלים. נשלח בשליחות ירושלים לתורכיה בשנת תרי"א. נפטר בירושלים ב"ג בכסליו תרי"ג.⁹² איגרת מר' משה יהודה עוזיאל מצויה בכ"י דרושים ואיגרות שבאוסף בניהו א 155 (דף 197ב). היה ממתנגדי הגדולים שלרב אג"ן. בר"ח טבת תר"ד כתב איגרת ארוכה (סי' מא) שבה תיאר בפירוט תעולליהם של אנשי חוגו ולא חתם שמו על האיגרת אלא בהבלעה מעבר לדף. ואכן איש ממשפחת עוזיאל לא חתם על איגרות והסכמות מלבד ר' יצחק עוזיאל שחתם על הכרוז 'בת קול יוצאת מהר הקדש' על השלום שהושג בירושלים בשנת תר"ד, ושב ראש החותמים היה ר' יהודה נבון. ר' משה עוזיאל נפטר בירושלים ביום יב שבט תרי"ב ועליו אמר ר' רפאל יוסף ׳ן גון בהספדו: 'החכם השלם והכולל, השקדן בתורה, יורד לעומקה של הלכה, מרביץ תורה בתלמידים ... כמה ר' משה יהודה עוזיאל, בכור קריה רחמנא' (שפתותיו שושנים, כ"י בניהו, א 112, דף קלו, א).

רבי יום טוב אליקים

לפי מסורת אחת נולד בסופיה.⁹³ שמו לא נזכר בפירוש בתעודות שלענין המחלוקת. ברם האיגרת מכ"ט אדר תר"א (ב) נשלחה אל 'הרב המופלא ... יום טוב ראשון דאורייתא'. וכיוון שלא נמצא חכם מפורסם אחר בארץ ישראל ששמו יום טוב, דין הוא שנאמר שהוא ר' יום טוב אליקים. ואכן יכול אתה לאושש זאת מכך שהכותבים דורשים בשלום חברי בית דינו 'כמה ר"ח הכהן וכמה ר"ם יו"ט'. והן אלה חכמי חברון הראשון הוא ר' יצחק חיים רפאל שאול הכהן והשני ר' משה יום טוב.⁹⁴ ואך טבעי הדבר שחילוקי הדעות שבין החכמים בירושלים יובאו בפני רב גדול אחר בארץ ישראל.

כותב המכתב (ב) הוא הראשון לציון ר' יונה משה נבון. אין הוא שבע רצון מפסיקתו שלר' יום טוב אליקים, 'לברר הרוב מתוך כולם', כיון שהכת שכנגדו אספו קרובי משפחה 'ישראל עמא דארעא' והוציאו קול שר' יום טוב אליקים סמך ידו על מעשיהם. לעומת זאת עם ר' יונה משה נבון נמנו שני חברי בית דין ר' יצחק קובו ור' שמואל מאג'אר ועשרה תלמידי חכמים מן הגדולים והחשובים שבירושלים. והוא שואל כלום אין כוחם של תלמידי חכמים אלה יפה מן 'הרוב' כביכול 'אשר לא ידעו ולא יבינו טעמן של דברים'.

91 תולדות חכמי ירושלים, שם, עמ' 207.

92 חתם על שטרות עם הרב שלמה משה סווין בשנת תקפ"ה ותקפ"ו. בארכיון הרב אג"ן בבית הספרים (4* 1271/651) מצוי שטר מחודש אב תר"ג על סכום כסף (150 גרוש) שלווה מר' יהודה נבון בלא ריבית והוסכם שפרעון החוב יהיה 'מעות ראשונות הבאות על ידו מהספקת הישיבות'.

93 תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 310. וראה שלוחי ארץ ישראל, עמ' 374.

94 תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 285. לדעת פרומקין היה הרב אג"ן תלמידו, שכן בס' חוקי חיים יאמר עליו: 'שד"ר לן מו"ר'. ואין דבריו נראים.

95 חתמו על תעודות משנים אלו, שנזכרות להלן. ר' חי הכהן מחברון הספידו ר' חיים דוד חזן (ייטב לב, איזמיר תרכ"ח, דף פה, ד). והוא שאול חי הכהן מחברון שהספידו ר' חיים פאלאג'י (ארצות החיים, ירושלים תרל"ב, דרוש ג, דף סג, ב). חכם זה עשה בתוניס בשנת תק"צ וקנה נכס מר' אליאז גדיליא. הוא שב לחברון ונפטר לפני שנת תר"ד. פ' גרייבסקי, מגנוי ירושלים, ה-(תר"צ), עמ' לד-לו.

ר' יום טוב אליקים היה רב ופקיד⁹⁶ בצפת. חתם עם חכמי חברון על איגרת שליחותו שלר' יוסף דוד עייאש.⁹⁷ משנפטר רבה שלחברון נתמנה במקומו וכבר בשנת תקצ"ד חתם ראשון על איגרת שליחותו שלר' מנחם ב"ר יעקב בורלא ור' נתן עמרם (תקצ"ה),⁹⁸ וכן בשנת תר"ב בהסכמה על הסידור תפלת ישראל שנדפס בירושלים. בשנה שלאחריה חתם על תקנת הגאבילה⁹⁹ וכן על תקנה משנת תר"ד.¹⁰⁰

96 ראה למעלה והע' 5; ר' יהוסף שווארץ, תבואות הארץ, ירושלים תר"ס, עמ' תעה. על מעשיו לפני בואו לחברון מצוייה סידרה של תשובות בס' חוקי חיים שלרב אג"ן, סי' כו, דף מז, ג — דף נא, א. וזה עניינה: איש טבריה שהיה דבר ומנהיג שנים רבות, והיה אמיד בנכסים, עוסק בפרקטמאי, ביקשורו אנשי צפת לעבור אליהו 'לפקיד ולמנהיג', משום שראו כיצד הנהיג את קהילת טבריה במשך עשרים ושנים שנה 'בהסכמה ובתבונה'... ומעולם לא יצאה תקלה מתחת ידו, ברי, שהמדובר בו, שכן בתשובת ר' שלמה משה סניז נאמר עליו: 'הרב המובהק הוא בעל דין הוא הדין מוהריט"א' (דף נה, א). וכן שבידידיה וזה עובדא' (ג, א). ברם, קשה לדעת אם הוא האיש הראשון שזוכר בתשובות או השני? וגראה שהוא השני ששמו בא בראשי תיבות מהריב"ס? ולא ידעתי מיהו? פקיד טבריה נאות וניתן לו כתב הרשאה 'ללכת לעמוד לפני שרים ומושלים, להוציא מאמרים בכתב על מגזי שרות', והקהילה התחייבה למנותו לעשר שנים. אחרי שלוש שנים גברה המחלוקת בינו לבין הרבנים והגיע הדבר לערכאות. כסף רב כוזבו כמתן 'לשרים ומושלים'. הפקיד הסתמך על שטר החרשאה וסירב לפנות את כסאו. מוהרי" נבון פסק לטובתו, מטעם שקהילת צפת 'קיבלו טובת הנאה ממנו, שהוציא מאמרי השר וגירש הפקיד שהיה כבר'. דעת הרב אג"ן היתה לטובת צפת: 'דאם לא היה מגרש להפקיד שהיה מקודם, בלתי אפשר להיות הוא עצמו פקיד ומשגיח'. בצפת 'נתבטל מעסקיו וגם מעסק עה"ק טבריא'... וגם ירד לסמיזון מחמת הבבלולים' (דף מט, ב). הפקיד דרש שישלמו לו בעד עשר שנים והקהל נכון היה לשלם לו רק בעד שנות שירותו. הרב אג"ן תלה דעתו בהכרעת הראשון לציון הרב שלמה משה סניז.

גם ר' יום טוב אליקים כתב פסק בעניין זה (דף מט, ג). טילוץ שלפקיד מטבריה היה גם בשל 'כמה רעות ששעה בהיותו פקיד בתחילתו'. הוא נתחייב להראות חשבונו לפני 'מוהריצ"א ולה"ה בכל ר' חדשים והוא לא כן עשה'. וגם רב זה לא ידעתי מיהו? כלום צ"ל מוהריט"א? הרב אג"ן השיב על פסק ר' יום טוב אליקים שבידידיה הוא עובדא' (ג, ב) וכתב: 'ואם הפסיד ולקח הוא ממזן הקהל, וכבר נתפשרו הקהל עם הראשון, אי"כ לא נשאר לשני עם הא' שום טו"ת [טענות ותביעות] כלל'. ועל הטענה שטען ר' יום טוב אליקים 'שגרם לו הפסדות שהוכרח לברוח, זה ודאי ניתנה ליתבע, כי מי הכריחו לברוח, מאחר שארדבת, הא' היה מקבלו בסבר פנים יפות לרב ולקצין'. ומסיק 'דהראשון שחזר לשירותו פטור ועטיר הוא עם כל מה שטען עליו הב'.

גם הראשון לציון נזקק לעניין וכתב שלריט"א ברור שחייב מהריב"ס 'בכל מה שהיה לו [לריט"א] מחזיר עה"ק צפת'. הוא מזכיר את פסקו שלרב אג"ן נגד דעתו שלריט"א וטומך דיוו עליו וכתב:

דהוא היה ראוי לחוש, כי הוא בא בגבולו [של] מהריב"ס הי"ו, כי היה לו כמה הראשות וחיובים בכ"ח [בכתב חתום] לזמן עשרה שנים... וא"כ [ואם כן] בני"ד שהשר של עכו מינה אותו ע"י גי' בכור, מגזיו מגזי... דכבר היה לו הראשות וחיוקים לזמן עשרה שנים... ואם יש לו למוהריט"א גר"ו איזה טענה על כולל עה"ק צפת ת"ו ידיו עצמה. אמנם עם הריב"ס הי"ו אין לו תרעומות דברים כי הוא טרח להתחזק בוכותו... ורבני אשכנזים הי"ו עוד היום משבחים ומפארים את הריב"ס הי"ו בכל פעולותיו.

כיוון שחכמי ירושלים פסקו את הדין לטובת צפת עבר ר' יום טוב אליקים לחברון בשנת תקצ"ז. רב הקהל היה ר' חיים יעקב ב"ר יקר.

97 שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 683.

99 ר' חיים פאלאגני משה חיים, איומיר תרל"ד, דף ט, ד.

100 שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 691.

נוסע מארצות הברית, עורך הדין סטיפן אדוארד רובינסון, שביקר בשנת תקצ"ו בחברון, כתב על דמותו ואישיותו דברי שבח רבים.¹⁰¹ נפטר בירושלים בא דחזה"מ סוכות תר"ן.¹⁰² הספידו ר' רחמים שאלתיאל יעקב ניניו.¹⁰³ בנו הוא ר' רפאל ישראל אליקים, שגם הוא היה מחכמי חברון החשובים.

יוסף אמולאג

העשיר שבקהילת ירושלים. נדיב ובעל שם.¹⁰⁴ נולד בגיברלטאר בשנת תקל"ח בערך. עסק בסחר ימי ועשה כמה שני באיי הודו המערבית. עקר לאנגליה וסחר במניות בבורסה שלונדון. התגורר גם במאלטה. עלה לארץ-ישראל בשנת תקע"ו בערך ותחילה ישב בעכו ואחר-כך עלה לירושלים ובה נפטר בשנת תר"ה.¹⁰⁵ נספד עם ר' יהודה נבון, מחותנו, בפרשת מקץ על-ידי חכם מירושלים שלא נודע שמו. כ"י בניהו א 155, דף 13ב.

יצחק חאטים

ראש פקידי ירושלים בקושטא. ר' צבי הירש לעהרן היה פונה אליו כל אימת שנוקק לעזרת השלטון.¹⁰⁶

נסים ניגריץ

'סופר הפקידים בקושטא'. נזכר כמה פעמים בחליפת האיגרות שבין ירושלים לפקוא"מ. כמה איגרות משלו בענייני ירושלים מצויות בארכיון הרב אג"ן.¹⁰⁷

יהודה ליאון אדוט

ראש קהילת הספרדים בוינה. עשיר גדול ומקורב למלכות. פעל בכל כוחו עם פקידי ירושלים בקושטא להדיח את הרב"א, והיה נחלץ תמיד לסייע ירושלים ולשלוחיה, וגם הפקוא"מ נסתיענו בו.¹⁰⁸ אף הוא עזר למחברים להדפיס חיבוריהם.¹⁰⁹

101 מ' איש שלום, על חברון ורבה הראשי בשנת תקצ"ו, חמדת ישראל, לזכר הרב חיים חזקיהו מדיני, ירושלים תש"י, עמ' 28—33, ובספרו מסעי נוצרים לארץ-ישראל, עמ' 490.

102 פרומקין—ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ' 285.

103 שמש ומגן, ירושלים תרנ"ג, דף קצב, א.

104 ראה עליו, אריה מורגנשטרן, הגביר יוסף אמולג, מעמדו ופעילותו למען יהודי ירושלים, אסופות, ג (תשמ"ט), עמ' שצז—תיב.

105 דברי שבח רבים נאמרו עליו בספרים שנדפסו בירושלים. ראה הגדה של פסח תר"ב, בהקדמת המדפיס; סדר אזרחות, כנ"ל; ר' יצחק פרחי, טוב ירושלים, תר"ג, דף יד, ב.

106 ראה פנקס הפקוא"מ, כרך א, עמ' 261; כרך ב, עמ' 149, 236; כרך ג, עמ' 179—181.

107 ראה איגרת הפקוא"מ לר' ישראל משה חזן, כו בתמוז תר"ה, עמ' 66.

108 ראה דרך משל פנקסי הפקוא"מ, ג, עמ' 179—181.

109 כגון ספריו שלר' יצחק פרחי. דברי תודה לנדיב בסוף ס' מרפא לעצם, וכן בהקדמת לס' שבט מישור ולס' אמרי נעם. בס' זה הוא מודה לאברתם בנו שלנדיב שאירח אותו בביתו בוינה.

לוח סדר החתימות שלחכמי ירושלים מטבת תקצ"ו ועד אלול תר"ו

טבת תקצ"ו	תמוז תר"א	דניאל אלקלעי
יאודה בכמהר"ר רפאל נבון	ראשון אג"ן	שמואל מאג'אר
חיים אברהם גאגין	בנימין מרדכי נבון	כתב שליחות, אוסף בניהו
מיכאל יאודה שולם	(ספר חיד"א)	עדות לישראל
(כ"י בניהו תע" 3)	תר"ב	תר"ג
שבת תקצ"ה	ז' טובי העיר קבועים:	יהודה נבון
יונה משה נבון	אג"ן	יצחק חיים עוזיאל
יצחק קובו	יוסף זאמירו	יוסף קארייו
14 חתימות ובאגרת בפנים	יצחק פרחי	אפרים נבון
חתם אג"ן שצ"י נשלח הכסף	מאיר בנימין דאגון	יעקב שאול אלישר
מאמ"ד ואח"כ 18 חתימות	יהודה הכהן	חיים נסים ברוך (?)
בכללם ר"א אשכנזי (א)	רחש"ל	מהודר או סורבאנה
תר"א	יעקב פינצי	בנימין נבון
תפארת ישראל וקרית חנה	ספר התקנות	תמיכה במערבים
אג"ן	אייר תר"ב	(אוסף בניהו תיק 23)
יצחק פרחי	זט"ה:	אב תר"ג
(מודעה ג)	אג"ן	מקום פנוי לחתימה 1
טבת תד"א	יוסף זאמירו	יעקב פינצי
יונה משה נבון	יצחק פרחי	דוד מזרחי
אג"ן	בנימין דאגון	דניאל אלקלעי
ר"י קובו	יהודה הכהן	פרחיה סאראגוסי
בנימין נבון	רחש"ל	יצחק בכר שמואל
יצחק פרחי	יעקב פינצי	מאיר מנחם דאגון
יאודה נבון	[אין: נבונים ור"י קובו ומטבת	נסים שמואל יאודה אריה
(תקנות ותפילות)	תר"א חתם רק אג"ן]	יעקב ... אישטרושה
שבת תר"א	(סידור)	פנוי לחתימה
ראש"ל יהודה נבון	תשרי תר"ג	יצחק פרחי
ניסן תר"א	אג"ן	ואחריהם 15 חתימות ועד 15
יצחק בכר שמואל	בנימין דאגון	אב תר"ג
משה ישראל חזן	יהודה הכהן	שמואל מאג'אר
אליהו ישראל	נעים נ' זונאנה	יעקב פינצי
מרדכי חיים יוסף מיוחס	יוסף זאמירו	מאיר בנימין דאגון
דניאל אלקלעי	חיים קונפינו	יהודה הכהן
יעקב קארייו	יצחק קאלאמארו	יצחק פרחי
יוסף קארייו	חיים משה פיזאנטי	דוד מזרחי
אברהם אשכנזי	יעקב פינצי	שלמה יעקב נתן אריה
יצחק פרחי	יצחק פרחי	משה ברדע
מקומות פגרים לכדי 6 חתימות	(הסכמת העובדות)	26 חתימות כולל יר"א ור
(הסכמה ז)	מבאן ואילך ההסכמות הן רק	אברהם אשכנזי
אייר תר"א	מאג"ן	(הסכמה לס' דברי שלום)
טרם אג"ן	ניסן תר"ג	כסליו תר"ד
שטר קבלת כסף	אג"ן	אג"ן
יהודה נבון	יהודה הכהן	שמואל מאג'אר
בנימין נבון	יעקב פינצי	יצחק פרחי
יצחק קובו	הרב היר"א	מאיר דאגון
(שטר בניהו)	שמואל יאודה ארוואץ	יעקב פינצי

חיים אברהם בנבנשת	יעקב פינצי	יהודה הכהן
דוד מזרחי	שמואל מאג'אר	השמיטו פיזאנטי
יהודה הכהן	הרב אג'ון מאשר (שלא להיות שני)	אג'ון מזה
רפאל אברהם הייט	(בת קול, ט' ג)	(החותמים על קבלות פקוא"מ, כד אב)
שלמה יעקב נתן אריה	תמוז תר"ד	אלול תר"ו
מרדכי אליעזר סווין	אג'ון	[אג'ון, בשבחו, חותם על תעודה נפרדת]
יעקב איטרושה	חיים משה פיזאנטי	שמואל מאג'אר
פרחיא סאראגוסי	ישראל חזן	בנימין דאגון
שמואל פראנצ'יס	הסכימו עליו	רחש"ל
ועוד עשרות	ר' יאודה נבון	יצחק פרחי
ביניהם ר' ישראל משה חזן	שמואל מאג'אר	חיים משה פיזאנטי
אין מבני נבון	מכלוף הייט	יאודה הכהן
(אמת מארץ א)	(פסק דין ר' ישראל משה חזן בענין צוואת חיים פרחי, אוסף בניהו 95).	בנימין נבון
	אב תר"ד	ואחריהם עשרות חותמים בכללם הרב היר"א
	אג'ון	אפרים נבון
	שמואל מאג'אר	אברהם אשכנזי
	יצחק פרחי	ולא כפי החשיבות אלא כסדר החתימות
	בנימין דאגון	(עדות לישראל)

רשימת התעודות

א שבת תקצ"ח בניהו	לא ו' אלול תר"ג אג'ון	[ח תמוז, ציון 111]
ב כט אדר תר"א בניהו	לב כז תשרי תר"ד פקואמ	ג כ תמוז תר"ד בניהו
ג ז חשוון תר"א פקואמ	[כט תשרי, ציון, 94 ; כ"י 335]	גא א-אב תר"ד אג'ון
ד כח חשוון תר"א פקואמ	לג ג חשוון תר"ד אג'ון	גב ח אב תר"ד
ה ז שבת תר"א פקואמ	לד ג חשוון תר"ד אג'ון	גג כז חשוון תר"ה אג'ון
ו כז אדר תר"א פקואמ	לה ג חשוון תר"ד פקואמ	גד כה טבת תר"ה אג'ון
ז ש"א ניסן תר"א בניהו	לו ג חשוון תר"ד פקואמ	גה נספח, חשבון הוצאות אג'ון
ח תמוז תר"א פקואמ	לז י' חשוון תר"ד פקואמ	גו שטר חרב"א, אייר תר"ט
ט י' אב תר"א פקואמ	לח יד חשוון תר"ד בניהו	אג'ון
י י' אב תר"א בניהו	[כד חשוון, ציון ; כ"י 354]	אוסף בניהו
יא סוף תר"א בניהו	לט ש"א כסליו תר"ד אג'ון	א ו ז י יא יג טז יז-כו
יב כד אלול תר"א פקואמ	מ יד כסליו תר"ד פקואמ	כח כט ל לח מא מה מז
יג ש"א תשרי תר"ב בניהו	מא ר"ה טבת תר"ד בניהו	מח ג
יד יב כסליו תר"ב פקואמ	מב ג טבת תר"ד פקואמ	
טו ח' אדר תר"ב פקואמ	מג ה טבת תר"ד פקואמ	פנקס הפקואמ
טז הקדמת חקי חיים. אלול תר"ב-תשרי תר"ג.	מד ה שבת תר"ד פקואמ	ב ג ד ה ח ט יב יד טו
יז-כו שבת ואדר תר"ג בניהו	[ו ניסן, ציון 103 ; כ"י 406]	לב לה לו לז מ מב מג מד
	[יד ניסן, ציון 109]	מט
	מה אייר (?) תר"ד בניהו	
	מו סיון (?) תר"ד בניהו	ארכיון הרב אג'ון
	מז תר"ד אג'ון	כו לא לג לד לט מז נא
	מח ט סיון תר"ד בניהו	נב? נג נד נה נו
	מט ח תמוז תר"ד פקואמ	

איגרות

א . טבת תקצ"ח

מרבני ירושלים לפקוא"מ

אפריץ נמטיה להרב הצדיק נודע בשערים שמו כבוד שמו מע"ת¹ הרב ר' צבי הירש הי"ו, אשר השגיח עלינו הח"מ בעין החמלה והתנינה הוא וסיעת מרחמוהי, מע' הרבנים המת' עסקים בקדשים פקומ"ש חביריו הי"ו על תופסי התורה ולומדיה, שערי ציון אשר אהבו ושלחו לנו מנה יפה ע"י הרב המופלא וכבוד ה' מלא, הוא הקדוש כמהר"ר אברהם חיים גאגין הי"ו, ואתו עמו הרב המובהק ונוגה לו ברק כמהר"ר בנימין מרדכי נבון הי"ו, לחלקם להתלמידי חכמים הי"ו מק"ק הספרדים הי"ו, כי יעבור בסך תק"ע דורוס איספניה. ומע' הרבנים הנד' היו חילקו כל הסך הנד' כראוי והגון לאשלי רב רבי הנד'.

ודא תהא למיקם ובשבטי ישראל הודענו נאמנה שכל הח"מ קבלנו כל אחד ואחד חלקו הראוי לו, וששנו ושמחנו כעל כל הון. ותכף לנטיל"ה ברכה:² כסא כבודם יגדל לעילא. אלקים יחננו ויברכנו ברכה המשולשת בתורה, ופרי צדקתם יעלה לרצון פני ה' ריח ניחות. וכן ירבה וכן יפרוץ כנה"ר³ החכמה והנשאה וכנא"ה⁴ שואלים ודורשים תמיד בשלומה של מלכות ותכון מלכותם לעד, עד כי יבא שילה משי"ח לישראל כיד"א.

נאם נאמנים אהבתם הבאים על החתום חכמי ורבני וטובי העיר בס' כן ירבה וכן יפרוץ⁵ בש' התקצ"ח ליצירה שס"י אשר לא עזב חסדו ואמת"ו מע"ם⁶ לפ"ג. והכל שריר ובריר וקים.

יונה משה נבון ס"ט	נסים שמריא ירושלמי
הצעיר יצחק קובו ס"ט	הצעיר ידידיה סווין ס"ט
הצעיר אברהם ישראל קאלו ס"ט (?)	הצעיר מרדכי אליעזר סווין ס"ט
הצעיר שמאל בכר דוד ידידע מאגיא"ר ס"ט	משה ב' גבריא"ל ס"ט
הצעיר שם חד"ש ⁷ פינסו ס"ט	מיכאל יאודה שולם ס"ט
הצעיר מנחם אליעזר פרחי ס"ט	רחמים פינחס מזרחי ס"ט
הצעיר יצחק בכר שלמה ס"ט	הצעיר אברהם בכר ...
מ"א הח"מ איד קבלתי מאה גרוש. מרדכי אשיאו ⁸ ס"ט.	

1	מעלת תהלת.	6	בראשית כד, כו.
2	מליצה על-דרך מרכות מב ע"א: לנטילת ידים.	7	חיים דניאל שלמה.
3	כנפשמ הרמה.	8	הוא שלית ארץ-ישראל. ראה א' יערי.
4	וכנפש נאמני אהבתם.		שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תש"א, עמ' 670.
5	פרשת שמות, יז—כד בטבת.		

גם אנחנו הבאים על החתום מודים אנחנו איך כל חד וחד מינן נטל מנת חלקו וגורלו הראוי לו. ותכף לנטיל"ה ברכה לשמש הטוב, הני ברכי דרבנן יחולו על ראש הצדיקים מלמעלה וע"כ פרוטה ופרוטה מיהב יהבו להון תרקבא דדיגרי,¹⁰ ויוזכו למצות. וע"ד האמו"ץ¹¹ חתמנו בזמן הנז"ל בש' ואלה שמות בני ישראל לפ"ג ברב ש'.

הצעיר רחמים ישראל פינסו ס"ט	זעיר ש"ם נחמן נתן קורוניל ס"ט
הצעיר יצחק הכהן ס"ט	הצעיר עזריאל בכ"ר שמואל ס"ט
הצעיר מרדכי הכהן ס"ט	הצעיר יום טוב אליאז ... מהודאר ס"ט
הצעיר אליאז פרץ ס"ט	הצעיר אברהם אשכנזי ס"ט
הצעיר יוסף יאושע קאריו ס"ט	הצעיר רחמים קאשטיל ס"ט
הצעיר רפאל אליה מדיני ס"ט	הצעיר דוד אברהם קאריו ס"ט
הצעיר שמואל יאודה ארוץ ס"ט	הצעיר שאלתיאל יעקב ניניו
הצעיר יוסף הכהן ס"ט	הצעיר ישראל יעקב הלוי ס"ט
הצעיר אברהם יוסף ס"ט	הצעיר יעקב הלוי ס"ט

גם אנחנו הח"מ מודים אנחנו הודאה גמורה שו"ק¹² היות אמו"ץ שנשלגו וקבלנו כל חד וחד מינן נטל מנת חלקו הראוי לו, ותכף לנטיל"ה כתבנו לשמש הטוב בברכה המשולשת בתורה יחולו על ראשיהם מלמעלה לחש"ב, וע"כ פרוטה ופרוטה תרקבא דדיגרי. ועד"א ח"ש פעה"ק ירוש' ת"ו בח' טבת שנת קצ"ח ברב עוז ושלום.

הצעיר חיים יצחק הלוי ס"ט	הצעיר יאודה פאפו נ' פלא ¹³ ס"ט
אברהם בכר יצחק ס"ט	הצעיר חיים שלמה אלעזר הלוי ס"ט
עמנואל איסקאיוס	הצעיר יצחק אלקלעי ס"ט
הצעיר משה מרדכי בכ"ר רפאל מיוחס ס"ט	הצעיר שמואל משה ב"ר אליאז ס"ט
הצעיר דוד דבש ס"ט	הצעיר יוסף שבתי פרחי ס"ט

באוסף בניהו.

ב. אדר ת"ר

מרבי יונה משה נבון לרבי יום טוב אליקים בתברון

יום ב' בסדר לרצונו לפני ה'¹

המאור הגדול, מי ימלל גבורותיו עוזו ונפלאותיו לשליש ולרביע, המאיר לארץ ולדדים, שמו נודע בשערים, מומחה ופקיע. הרב המופלא וכבוד ה' מלא, יום טוב ראשון דאורייתא. הכא תרגימו נהוריתא.^{1*} בהלו גר"ו, עליו יציץ נורו, יאיר ויוהר עד (עד) כי יבא שילה, ובא גואלו, מלך עוזר ומשיע כ"ר.

12 שריאז וקיימת.

13 אליעזר פאפו, בעל פלא יועץ.

9 ועל כל.

10 ראה יומא יח ע"א.

11 ועל דבר האמת והצדק.

*1 בבא מציעא עז ע"ב.

1 פרשת ויקרא ו אדר.

לפנים האר"ש, משה ידבר, כל השלמים, כמאן דתני א"ר: יום ליום יביע. ותפילתי על חכי, למען יהי ה' עמו ובהיכלו כלו החיים והשלום ההלל והשמחה, השבע השביע, וזרעו לברכה, לשרים בכל הארץ, מעין שופריה, ממעונות אריות מהררי תפארת רום אנשים, נטיעות דומות לשרשים, פרי צדיק רב להושיע כ"ר.

ובא האות מן המודיעית כי עש"ק כתבתי שני כתובים לשם גבוה, ומשם בארה את כל אשר יעשו כת שכנגדי, הפך פסק דין אשר גזר ר"מ ע"פ התורה, לברר הרוב מתוך כולם. והם לא כן עשו כ"א, נאספו קרוביהם ושאר עמא דארעא, והם עזרו לרעה, והעידו לפני הגוים, שכבר גשבעו אך לשקר, מאי דלא הוה, ככל אשר הארכתי הדבר לר"מ עש"ק. ועדין תשו' תולה.

ובכן עתה באתי להודיע כי ביום שבת קדש הוציאו קול כי מכת"ר שלח להם כתב ידו שר המסכים ע"כ אשר עשו, יפה עשו וכו'. וכשאני לעצמי ידענא ביה בנחמני לא יעשו זאת חלילה, וידעתי מכרעת כי הם בדו מלבם כזב"ם לכל דבריהם, ובפרט אחר שהודעתי לו ראשי פרקים, צער"ים המצויינים, אשר עברנו עם החרב"א, הלא הארכתי לבאר כל מעשיו, כי למפורסמות אצ"ר: וסמכתי על רוחב מבינתו. יודע צדיק כי כל המחזיקים בידו לא מאהבתו כי אם כ"א לסיבה ידועה, כאשר אדוני יודע את מכות הארץ ושאר עמא דארעא, רובם ככולם שכיחי טובא דבהפקרא גיחא להו, להיות עושים בשרירות לבם כל אשר יזמו לעשות. ודעת לבון נקל כי כל עוד האיש הזה עומד על הפקודים אין תורה ואין משפט, כי גבר אויב כח בחלו' וכל מי שלבו נקפו מסתופף בצלו, וכל המקולקל בעיניו יעשה.

באמת צר לי מאד, כמעט הינו בכל רע, אנא נוליד את חרפתינו, בהשמע הדבר קרית הוצות יענו ויאמרו הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי, מלאתי משפט הפוכה כמו רגע, און ועמל בקרבה, חלילה. ועל זאת קנא קנאתי לכבוד ה' ותורתו, אורתי כגבר חלצי להסכים הסכמה בכ"ת. להעבירו ממיניו, והסכימו עמי רב נהור"אי הרב המופלא כמחרי"ץ קובו הי"ו והרב המו' כמוהר"ש מאגאר, ועשרה ת"ת מהרשומים דשכיחי היום פעה"ק. וכתבנו הסכמתנו בכ"ת, ככל כה ההסכמות הראשונים מימות יאושע ב"ן זיע"א. והיא עשויה בחרם בכ"ת מבלי שום התרה. ובע"ה לימים עוד, אם יש את רצונו אקיים מצות שילוח העתק לשון ההסכמה, עיני צדיק תחזנה משרים כי לא נוכל עשות הפך הסכמתנו. ומה גם כי מלבד החתומים שם נמצאו כמה ת"ת אשר הסכימו עמנו מלב ומנפש ולא באו על החתום בהסכמה רק חתמו בשטר אחר אשר בא ברמז הדבר, באופן כי כל מגמתנו משום מגדר מלתא לקיום הדת, כי כך היא חובתינו וכך יפה לנו יהי ה' אלדינו עמנו לשמור ולעשות את כל דברי התורה אכ"ר.

כללא דמלתא כל כי האי מילתא אפי' אם באמת כל הרוב מסכימים בקיום העמדתו, כל שהוא למיגדר מילתא וקיום הדת של תורה והסכימו הת"ת הרשומים והגדולים ואני הצעיר העומד היום למנהיג להם, הא ודאי אין אנו אחראין לברירת הרוב אשר לא ידעו ולא יבינו טעמן של דברים, כ"ש וק"ו אנו ידיעין רובא דאיתיה עמיהו לא באמונה הם עושים, רק פטומי מלין מן השפה ולחוץ, לסיבות האמורות, אשר לזה אמרתי להגוים בחרם

2	מלשון ארשת שפתים.	6	על-דרך: שערם המצויינים.
3	אהבת רבה.	7	אין צריך ראיה.
4	כי אם.	8	בכל תוקף.
5	כלומר עודנו מחכה לתשובתו.	9	בן נון, זכותו יגן עלינו אמן.

הכלבו,¹⁰ כולי האי ואולי יבורר האמת, ועם כל זאת בחרתי דרך לעצמי שלא יהיה הדבר בפרסום כי אם בהצנע ע"י פתקין וכיוצא, כי כן הוגד אלי מפי רבים ונכבדים אשר באו לפני בצנעא והתחננו אלי לעשות כדבר הזה, כי באמת פחד ופחת להם, כי כולם יודעים את האיש ואת שיחו זר מעשהו נכריה עבודתו.

ובכן באתי בדברות שתיים, נא גבור עת לחננה לחוס ולרחם על העיר ועל העורות, עתה עיקר הדבר תלוי עד עת בא דברו הטוב, וכבר ידעתי פתקא דשלחו מתם בלשון ערבי וחתימתי בה מכת"ר וסיעת מרחמוהי ב"ד של ש"ם הע"י¹¹ וכתיב בגוה כי עדין לא נחתם בו"ד¹² וע"כ הם מצפים עד עת בא דברו, על כן חזרתי על הכתוב לחלות פ"ק¹³ כה יעשה להרים דגל תורתינו, ופס"ד יעתיקנו בכתב עברי וכתב ישמעאל. ועמו החכמה לקים מצות שילוח בצו לצו למען יבא לידי דוקא ולא ישלט יד שנגדנו, כאשר עשה במכתב הראשון ויצא שמת, כאלו נפסק הדין להנאתו. והלך אתמול וישב אל מקום המשפט. והגם כי לא אהנו מעשי באמת קושטא קאי ושקרא לא קאי,¹⁴ הא מיהא נפיק מינה חורבא בהשמע הדבר באזני עם הארץ, רבו המתפרצים, למאי דביני ביני באים עלינו ביד רמה במקלות וברמחים כאשר בקשו לעשות ליל מוצאי שב"ק, וככל אשר עשו לפנים ביום הקהל אשר הכונו פצענו כנודע, לולא ה' שהיה לנו להצילנו כמעט סכנה דומה נפשנו. ע"כ אחיל לו, ישלח לידי תשו' נצחת להראות לכל העמים כאן בישר' כאן באה"ע,¹⁵ ויודע היום בישר' כי יש אלהים שופטים בארץ. ישתבח ויתפאר ויתרומם דגל תורתינו, לשבר מלצות עול. וכגון דא מצוה עיקר קיום והעמדת הדין, והיתה ירוש' לתהלה. וכסא כבוד תורתו נכון יהיה תמיד כאות נה"ר וכנפש נא"ה עמוס התלאות מוכה ומעונה מתגרת צר מקוה ומצפה לעזרת ה' וישועתו ברב עוז ושלום.

הלא כ"ד מיצר וממ"ר צרת רבים, כותב בדמע ומבליעו, כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו מראות ברע עצבון ודאבון.

הצעיר ימ"ן ס"ט

הקול הולך אחר החתום, במה הצד, חזרתי ואמרתי בבעו מיניה דמר במטו מיניה דמר, נא לשון בקשה, חוס נא ורחם עלינו כי בצרה גדולה אנחנו. ובכל יום ויום הולך ומתגבר עלינו בעלילות ברשע, תהא במאמינו,¹⁶ כי נמכרנו אני ועמי להשמיד להרוג ולאבד ח"ו. הנה כי כן יבורך גבר ירא ה' וישים לנגד עיניו כי לא כדיני ממונות דיני נפשות, וכגון דא מצוה, הטוב טוב שלא להאריך עד אחר הפסח, ולהחליט הדבר מעתה בהחלט גמור, שהדין עמי, ומה שעשיתי עשוי רצוי ומקובל, כי כן שורת הדין נוטה. ועמו החכמה לתקוני מלתא ליסוד אר"ש וכתוב ישר, שאחר החיפוש בספרים כך נראה בעיניהם. ואפילו אם ח"ו איכא צד פקפוק לענין דינא, מה שאין נראה כן לע"ד, הנה באמת אמרו גדולה עבירה לשמת.¹⁷ הדברים ק"ו דאיכא פקוח נפש, בדבר שדוחה כל המצות החמורות שבתורה, ועל כיוצא בזה אמרו אומרים לאדם חטא בשביל שיזכת חברך,¹⁸ וידיעתו מכרעת שאין שום תקלה יוצאת מתחת ידינו ביראת ה' על פנינו, משא"כ¹⁹ הצר הצורר ועומד

10 נוסח התרם שבסוף ס' הכלבו.

15 באומות העולם. פסחים סח ע"א.

16 ע"פ בבא קמא צח ע"ב, וכאן כוונתו: האמן לי.

11 ה' עליהם יחיו.

12 תוריות י' ע"ב.

12 גזר דין.

17 שבת ד ע"א. ושם בלשון שלילה.

13 פני קודשו.

18 מה שאין כן.

14 שבת קד ע"א.

לנגדנו, אשר אם אמרתי אספירה את כל תלאותינו והמאורעות שעברו למאי דביני ביני בימים האלה, אורך הידיעה קטון מהכיל.

אמור מעתה כי הדבר תלוי בידם לחיותנו כיום הזה, עשה למען שמו הגדול המחולל בגוים, למען ציון לא יחשה ולמען ירוש' לא ישקוט ולא ינוח להוציא לאור משפטינו, על גאולתנו ועל פדות נפשנו. ולפעלא טבא אמרין איישר חילית, ידיענא ביה דרב גובריה ורב חילית. ועם ה' החסד, נאמן לשלם שכר טוב בעמלו, כי ירבה ביתו, תרב גדולתו, צנה וסוחרה אמתו, וכך אמר שלמה בחכמתו: סלסלה ותרוממך.¹⁹ ודי בזה.

וע"ע²⁰ איזה תוצאות הצריכות שכר סופרים ושלוח כתבים כבר מלתי אמורה, יודיעני נא, הנני מוכן לשלם במיטבא וש"ש. כ"ד²¹

ה' י"מ'

ס"ט

אתיא במה הצד²² בין כתי' לחתי'²³ האירו אל עבר פני מאורות ד"ק,²⁴ ושם ראיתי את הלחץ דקא מצטער טובא לדעת מזה להשיב בערכאותיהם וכו'. וע"ט קמל"ן²⁵ כל הגדול וכו' מוותר יותר משלו וכו'. מה אענה ומה אומר, אשיחה במר נפשי המר"ה, אנכי לא ידעתי מה כל החרדה הזאת, ומה נשתנינו מימות הראשונים אשר היו מימי קדם, וגם בזמנינו הכל יודעים את כל אשר נעשה בהעברת החי"ל²⁶ ו"ל, יחד אוספו כת של חכמים, ועם שהיו כנגדם כמה רבנים גדולים וכל הבע"ב הרשומים ורבים מעמי הארץ כולם חפצים בו כנודע, ובכל זאת לא אהנו מעשיהם ונצחו מועטים את המרובים וסלקוהו. וכמו כן בזמן החר"ד חאג"ו ו"ל, ארבעה או חמשה רבנים ועמהם כמו חמשה ת"ח, נמנו עליו והעבירוהו, עם שכל חכמי ורבני עה"ק היו מתנגדים כאשר גלוי וידוע למכת"ר, כי מר נ"ר²⁷ הוא היה מתכוין ומסכים בסלוקו, הגם כי באותם לא נמצא שום דופי, רק אחת היתה שלא היו מתנהגים בכבוד עם מע' הת"ח. הדברים ק"ו לאיש כזה וגיבור נבזה²⁸ נתגלה חרפתו בקהל פעמים שלש, נבאש ריחו בארץ ובחו"ל, ונוסף גם הוא כי גבה לבו וכ"ע²⁹ כאין נגדו, מלעיב ומלעיג במלאכי אלהים, ופיו הכשילו לדבר תועה נגד ה' ונגד משיחו. האם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי. חרששני מחטאת עוני כי אדאג מחטאתי לעבור בשאט בנפש על לאו דולא תחניפו את הארץ.

ובכן יאמינו מלכי ארץ כי צר לי מאד כי באתי עד הנה להיות נידון עם נער ובער איש ריב"י, ומאד אני תמ"ה על יופי שלימותם וצדקתם שאינם חוששים לכל זאת. כי ע"כ אלין דהוו, אני בעוניי הכינותי להם מקום פטור תשו' נצחת לערכאותיהם בלשון כזה, כי מאחר שכשנפסק הדין לא היה באפשרות ליכנס בתוך העיר, דין גרמא אך יצוא יצא הדבר בלתי מתוקן לסיבת ההמון העם כי רבו מתפרצים, וע"כ מוכרח הדבר נקומה ונעלה ציון ויתוקן העניין בישוב על נכון בפנינו. ויען הימים האלה טרידי טובא, כי קרוב הוא החג הקדוש ומוכרחים להתעכב ימי הגבלה לסיבת חשש החולי ב"מ, וליכא זמן לבא ולשוב על מכן

19 משלי ד, ח.

20 ועל עניין.

21 ושלום שנית, כה דברי.

22 דברים שכותבם בצד האגרת, כלומר

בגיליון, משום שהאגרת המיוחלת, הגיעה

אחרי שכתב את גוף האגרת שלו.

23 בין כתיבה לחתימה.

24 דברי קודשו.

25 ועצה טובה קא משמע לך.

26 לא ידעתי מיהו. ועיין במאמר, עמ' רנו,

רסב, רסג.

26 ניהו רבה.

27 מלאכי א, יב, והכוונה לחרב"א.

28 וכולי עלמא.

שבתם לחוג את החג, דין גרמא לעכובא עד אחר החג. והשכל יחייב כל עכבה לטובה. כדברים האלה יוכלו להשיב להאדון המופתי, ואנן בדידן מי יתן והיה יתוקן הענין בינינו זה ולא יצטרכו בעצמם להטריח טרחא יתירתא להיות נעים ונדים, באמת טלטולא דגברא קשה. ואם ח"ו לא יתוקן הענין על משמרתינו נעמדה לאחר הפסח, יסלחו הצדיקים בא יבואו ברנה נתעלסה אהבים. והא דדאי ידיעתם מכרעת, כי לא מלבי היתה זאת, אטרוחי רבנן בכדי, וקשה עלי מאד הדבר, אמינא ולא מסתפינא, לא יאבה ה' סלוח מי שעשאה וגרם גלות לרבנן על אפס ותוהו. ובכדי שלא יאמרו כי אני מונע בדבר, והא מיהא איכא צד מצוה בתווד השלום בינינו ובין מע' הרב כמחר"ן הי"ו וכמהרגי"ן הי"ו, כן יקום דבר בואו נא ונוכחה על ההפרשיות, ואיזה טו"ת²⁹ אשר בינינו.

אך על ענין החרב"א וסלוקו מפקידותו, זו אינה צריכה לפנים, כי כבר מלתא אמורה אשר הסכימו הסכמה בחרם בכ"ת ההסכמות שנעשו מימות יאושע ב"ן זיע"א לא יזכר ולא יפקד עוד כלל. ידיעתם מכרעת כי כל הנמצא כתוב בספרי הפוס' הראשונים ואת אחרונים, אינינו שייך לעינינו, כי כל דבריהם מיוסדים על ענינים שנעשו על צד המחלוקת והקנטור משני הצדדין, או שלאיו סיבה חזרו בהם אחת מהכתות ובקשו להתיר החרם או השבו' וכיוצא. לא כן בנדון דידן לא נאמרו כל השעורין הללו, אי מצד היותו רע מעללים רע לשמים ורע לבריות, וזה כבר גודע דלמגדר מלתא כל דמצינן למעבד עבדינן, וכמ"ש הגאונים מוהר"י קולון והריב"ש ז"ל. ובפרט בדור פרוץ כזה, אולי ע"י כך נוכל להעמיד קיום תורתנו בצד מה. ואי מצד עצמנו כי במקומינו נעמוד לקיים הסכמתינו בגופינו בממונינו עד מקום שידינו מגעת, אם לא שח"ו נהיה כפויים ע"י גויים חלילה, אוי אפשר נהיה מוכרחים להניח מקומינו ללכת לגור בארץ באחת המקומות אשר נמצא נחת וקורת רוח לעצמינו. והגורם לזה יתן דין ותשובון ליום פקודה, היותו סיבה כי ינחו שבט הרשע על גורל הצדיקים, כי בעבור אחד הרקים יודחו רבים ונכבדים יודעי דת ודין, ומשפיל ומכניע סטרא דקדושה לפני הסט"א. ותהי האמת נעדרת, ותשלך אמת ארצה, הגיע לארץ חלל ממלכה ושריה, ותצא מבת ציון כל הדרה וכו', ואויביה שלו וכו', עד ישקיף וירא ה' משמים השקפה לטובה עלינו כ"ר. ומשכיל על דבר ימצא טוב³⁰ טעם, זאת העצה היעוצה דנפקא מינה.

למאי דביני ביני מעשה שמים עדיף, יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו,³¹ וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה. האל ברחמיו יאמר די לצרותינו, לא ישמע שד ושבר בגבולם וגבולינו, יאודה וישראל ישכון לבטח כ"ר.

חסיה נפשינו ביודעים ומכירים יופי שלימותם דלא מזוג רישיהו אבי סדיא עד דמהפכי בזכותא דצורבא מרבנן,³² ת"ח לא כ"ש רבים ונכבדים אשר אתנו, ואל ישיבוני דהתם גמי איכא רבנן, כי ידיעתם מכרעת עלוב ושאינו עלוב מי נדחה מפני מי.³³ בטחנו כה יעשו וכה יוסיפו ויתברכו באלודי אמן.

להב' צנתרות הזהב ב"ד³⁴ של שם, רב אחאי כמחר"ת הכהן³⁵ הי"ו וכמהר"ם יו"ט³⁶ הי"ו הגני דושו"ט בענת"ר. רפאים יחשבו גם הם לתקן הענין בכי טוב ולהיות בהד"ר

33 מגילה כט ע"א.

34 בית דין.

35 ראה בפרק האישים.

29 טענות ותביעות.

30 משלי יד, לה.

31 בבא מציעא פנ ע"ב.

32 ראה שבת קיט ע"א.

עור עם מעלת מכת"ר הי"ו ושכמ"ה⁸⁶ ותשובתו הרמתה מהרה תצמח באופן היותר מועיל, שיגיע לידינו בלתי שליחות יד, ועמו הס"ר⁸⁷ לרב אחאי פקידא בנו צדיקא אור החיים ובנו⁸⁸ הי"ו ד"ש בענת"ר ולהיות העת נחוץ יהיה קצ"ר האומ"ר⁸⁹.
יונה משה נבון ס"ט

אנא כתבנא העבד הלוי⁹⁰ כפילנא שלמה בקידה כדת מה לעשות.
באוסף בניהו.

ג . חשוון תר"א

מן הפקוא"מ לרבי חיים נסים אבואלעפיה בקושטא
[בענין עלילת דמשק. נכתבה ביום ו' מרחשוון תר"א]

בהורמנותא דמני"ר¹ גר"ו יפרוש ש"ר² משמי למע' השר הגביר סי' משה מונטיפיורי ה"י, ואולי יוכל להשתדל שלא ישללו אנשי חיל הישמעאלים את אחב"י³ בכרכים שהם כובשים, כי אלה הצאן מה עשו, לא תגורי חרב ולא אנשי קרב המה שיכולים למסור הכרכים בידיהם מבלי יצטרכו לבנות עליהם מצור. ולמה זה יוקחו את הנקיי כפיים וברי לבב. ושערות ראשינו תסמרנה בשמענו השלילה שהיתה בבירות ויפו. ירחם ה' על עמו ויחיש גאולתנו ושבות עמו ישיב.

בשובו לאה"ק ת"ו מי יתן והי' כי ישוב דרך עה"ק ירוש' ת"ו לתקן העיר שם, ושמעתו ותרגו בטני מן העובר שם, ושלא להלכד ח"ו בעון הנדוי וכו' לא אפרש את שיחי עד שיודעני מני"ר ח"י"ר כי כן יעשה. ואם אין הזמן מסכים לחתם הפה⁴ עד אשיבהו, חליתי היא את פ"ק⁵ יתראה נא פנים עם הרב המו' ח"ק⁶ כמהר"ר אג"ן גר"ו ויבין דברי. ולבי מהרהר מדי זכרי בו ולא ידעתי במה אנחם כי אם בתקות הגאולה והישועה כי קרובה לבא כיר"א — — —

פנקס הפקוא"מ, עמ' 6.

[מתוך איגרת להג"ל, אף היא בענין עלילת דמשק. י"ח כסליו תר"א]

בקודם הזכרתי מירושלים בהעלם. בינתיים ק"ו אג' מהשלח מהר"י פינסו⁷ הי"ו עפ"ד⁸ והשבתי לו שילך עם הנוכח כאחד. ויערב עלי מאד אם יבא ליד רומכת"ר⁹

36	ושכרם כפול מן השמים.	4	אחינו בית ישראל.
37	הסליחה רבה.	5	לסגור פיו מלגלות.
38	יהיו דברינו קצרים, עלידרך : קצירת העומר.	6	פני קודשו.
39	הוא ר' רחמים שלמה הלוי. ע"ע פרק תאשימים.	7	הסידא קדישא.
1	דמור ניהו רבה.	8	קיבלנו והגיעתנו אנרת.
2	שלום רב.	9	יוסף פינסו. ראה בפרק תאשימים.
		10	על פתגם דנא.
			רום מעלת כבוד תורתו.

לקרותו, וישגיח בפרט עמ"ש¹¹ מענין התנכרות השרים פקומ"ש עיה"ק¹² ת"ו נגדנו, ולנו ראוי להקפיד על מה שעבר בינינו. בשנים קודמים ולא להם, ועכ"ז¹³ כשנודמן בינתיים דבר לטובת א"י, העלמנו עין מן העבר וכתבנו להם. והם אינם רוצים להתקרב או שהם מתנאים מלכתוב אלינו. ויאמין לי רומכת"ר גר"ו כי לא למען הכבוד אבקש כותבם אלינו כי אם למען התאחד לטובת א"י — — —

פנקס הפקוא"מ, עמ' 16.

ד. חשוון תר"א

מהפקוא"מ לרבי יוסף פינסו בקושטא

לקושטא. אמשטרדם יום ג' כח חשוון תר"א לפ"ק.

כנהר שלך וכנחל ברכה ינחל מעלת אהובנו, הרב החכם השלם אוצר בלום, נטע נעמן, צור נאמן, מבני ציון היקרים הנודעים בשערים, כמהר"ר יוסף פינסו הי"ו, עד כי יבא שילה ולו המלוכה.

אדמהו אכנהו ולא ידעתיהו, ואם קצרתי בתוארים ובשבח המגיעים לכתבים, לזאת יסלח כי לא ידעתי אכנהו. עתה ראשונה יסעו טומוס של ברכות, תבאנה לראש יוסף, ויהי ד' עמו ובכל דרכיו ישיכל ויצליח, ויבא אה"ר¹⁴ חיש מלא רצון תוככי ירושלם, ויחד גגילה ונשמחה בביאת מלך המשיח כ"ר בבי"א.¹⁵

ובא האות להודיע קבלת יקרתו מיום ג' דנא עם הרצוף בו, הסכמה מן הרב הגדול גר"ו דשם הק"ק יע"א ועמו מעלת השרים הגבירים פקידי עה"ק תוב"ב הי"ו דתמן, להעביר אותו אברהם בכ"ר אברהם מפקידותו בעה"ק ירושלם תוב"ב. וראינו גם מה שכתב מכ"ת הי"ו אלינו על פתגמא דנא. ולא נחדל כי תמהנו מראות שמעלת השרים הגבירים הפקידים הי"ו לא ייחדו הדבור של חבה אלינו עפ"ד, ולא בקשו שנהי' עמם לאחדים בענין זה, להשיג תכלית המבוקש שירד ההוא מפקידותו. ולא זה בלבד, כי גם בכלל זט"ה¹⁶ לא יחשב עוד, וגם לא יקבל שום חלוקה, ולא יהנה מכסף הקדשים הנשלחים להספקת רבנן ותלמידיהוה ועניים, ואביונים חשובים והזקנים. ולא נכונה היא בעינינו עמידתם מרחוק.

אך נסית דעתנו מזה ונבא להשיב על דברי מכ"ת הי"ו ונאמר, כי גם על מכ"ת הי"ו תמהנו על קצורו במלין, ולא כתב לנו ככל הצורך וככל הראוי להודיע לנו כל מעשי אותו האיש להוכיח בצדק כי כן ראוי ונכון להעבירו מפקידותו. ברם כבר קדמה לנו הידיעה מעה"ק ירוש' ת"ו מכל פרשת העבור, ואי לזאת התפלאנו על מה שכתב בהצעת דברים של הסכמה הגו', שאותו האיש בשנה שעברה נגע בכבוד הרב ראשון לציון גר"ו ורצה להעבירו, משמע מזה שהרב הר"ל כנגדו. וכפי חזות קשה הוגד לנו מעה"ק תוב"ב גם הרב ר"ל הגו' גר"ו גם הפקיד מורינו נבון ממחזיקי ידו של אותו האיש נגד הרב המוסלא

14 לא ידעתי פשר ראשי תיבות אלו.

15 במהרה בימינו אמן.

16 שבעה טובי העיר.

11 על מה שכתב.

12 פקיד ומושגיח ירושלם בקושטא.

13 ועם כל זה.

ח"ק לישראל גר"ו. והשני הכביד להיות באגודה אחת עם אותו האיש, ועל כן הסכמנו כבר מאז שנודע לנו כל זאת שלא לשלוח [16] לפי שעה כלל חלק כו' 21 מעלת הספרדים הי"ו דירושלם ת"ו עד אשר יבא הכל אל נכון. כי לא על המלגלג לבד אני כועס כי גם על המברך און ומחזיק ביד אדם שאינו הגון להמרות רוח רבין חסידא קדישא 18 גר"ו ולא לבד גדרנו אומר שההוא לא יהי' עוד פקיד ולא יהי' בכלל זט"ה ולא יטול שום חלוקה ממצעות שאנחנו שולחים, כי גם המחזיקים בידו אין אנו רוצים שיטלו חלוקה. ובאשר ידענו שגם אם נשלח המצעות על שם הרב ח"ק גר"ו לבדו, לא יעצור כח למנוע אותן האמורים שלא יטלו חלקם לכן בחרנו [...] שלא נשלחם ?] כלל, וגם לא נשלחנו עד נשמע מעה"ק תוב"ב שחזרו תרי ראשון 19 והי' לא [חדים] עם הרב ח"ק גר"ו.

אפס אותו אבא 20 הגו' פגול הוא לא ירצה, ולא יבא עוד לשב"ק 21 וגם לא יטול שום חלוקה מכסף הקדשים, ומינה לא נזוע. ומ"ש מכ"ת לגזם שלא יקבלו כלום עד אשר יתחייב ההוא שלא יכנס בשום שירות ועבודת הקדש, הבל הוא בעיני גיוס זה, כי ההוא ודאי לא יחוש לכך אם יקבלו ת"ח ועניים את המגיע להם אם לא. ויבקש לנצח [...] ומה שכתב ?] עוד לשלוח לידו כתב צווי לאחמד עלי שיגזור אומר שלא יהי' פקיד עוד, לא יכון הדבר הזה בעינינו מכמה טעמים: ראשון, הלא ידוע שהמלכים מדיינים עמו ורוצים לגרשו ממלכות א"י לגמרי, וכל עוד שלא נגמר הדין הזה מה לנו בני ברית להכניס עצמנו בזה כאלו אנחנו מודים שהמשרה על שכמו ולו יאתה מלוכה; שנית עיקר ההיכרות שיש לנו הוא עם הקונסולין, ובפרת עם הקר' דנמסיא, 22 ואם אין שלום אין לו פתחון פה לדבר כלום, וגם לפי דעתי איננו על מקומו כעת; שלישית, אין הקונסולין מכניסין א"ע כ"א 23 בדבר הנוגע לבני מדינות המלכים שלהם, ולא על בני המדינה עצמה שאין להם שייכות עם הקונסולען; רביעית, ידענו בנסיון הרעה שהיתה יכולה לצאת בשנת קצ"ח, בסבת התובעות לנשות, שבא אז איש בליעל א' מכולל פרושים בקובלנא אל השרים הקר' 24 על הנהגת הממונים, ושלחו הדבר לפני סופרם ויועצם היושב אז בצידון, והוא הציע לפניהם משפט כתוב שהדין עם הקובלים. ובכן יצאו שהנהגה תהי' מאז והלאה תחת השגחת הקונסולען, והציע באורך וברוחב סדר בחירת הממונים והנהגת הכוללים. והגם שאין לקונסולען דבר עם בני המדינה עצמה כאמור למעלה, יעץ אותם להכניס גם כר' הספרדים תחת עול ההשגחה ההיא, ואמר שהשררה תהי' מרוצה בדבר, כי באופן זה יהי' המסים שהם צריכים לשלם יותר בטוחים.

וד' הפיר עצתו, ע"י שקדמה לנו הכירות מעם הקר' דנמסיא, שר אוהב אמת. הוא שלח לנו העתקה מכל הקונטרס של הסופר ויועץ הג"ל, ושאל מאתנו לעיין בדבר היטב ולסייעו להוציא הדבר מכח אל הפועל. וכאשר ראינו הרעה המסתעפת מזה שהי' יד ג' 25 באמצע, בכ"ד 26 אורנו חיל וכתבנו קונטרס סתירה לכל טענות הבליעל הקובל על ההנהגה ולכל דברי הסופר עצמו. ועוד עשינו השתדלות בדבר. סו"ד 27 ב"ה נשתקע הדבר ולא זכרו עוד כלום מזה.

17	כוללות.	23	את עצמם, כי אם.
18	הוא הרב אג"ן.	24	הקונסולין.
19	כנראה הם ימ"ן ור' יהודה נבון.	25	נזכרים.
20	הוא חרב"א.	26	בכגון דא.
21	לשרת בקודש.	27	סוף דבר.
22	אוסטרית.		

עתה אם יבואו בקובלנא, ואותו האיש ג"כ לא ישתוק ויתאמץ לישראל על מקומו ונסתר בשוא ונעזר בשקר, וח"ו יש לחוש שתתעורר ותשוב הגזרה הגז, כי עכ"פ²⁸ יסתור זה מה שכתבנו אז, שהכל הולך במישור והוצאות כסף בעלמא הם מדברי הקובל ההוא. לכן לא ירד בני עמכם בדבר הזה להתודע לרשות על פתגם דנא, כי אם כתורה יעשו להושיב בד"צ ולגזור עליו בכח התורה שירד ממינוי הקדום, ושלא יעשה שום השתדלות לא בד"י ולא בדא"ה²⁹ נגד ההסכמה ההיא, ואם אין כח בד"ה ק ירוש' ת"ו יפה להכניסו, בנדעו כי זאת מלפנים נשאו לו פנים, וצרפו זקנים ונשואי פנים מחכמי א"י דשאר ערי הקדש תוב"ב, רבנן דפקיע שמיהו אשר מגערתם יחת, והם יגזרו עליו בגזירת עירין ובמאמר קדישין לכל ישא ראשו וירם פנים עוד.

וזהו הדרך להקים דגל תורתנו, אם נייסר הרשעים במשפט התורה ולא נבקש עזר משאב"ב³⁰. וביותר נאות זה בנדון שלפנינו, שבא מכ"ת מקובלנא על אותו האיש שעבר על אשר תשים לפניהם ולא וכו', ואנחנו נעשה כמעשהו לעשותם פלילים [?] והגם שהיד הדוחה נטוי, שאנחנו עושים בהיתר, שאם אין כח בד"י יפה ותקיף לעשות דין ומשפט ולהכניע פועלי און מותר לילך בעש"ג³¹ ברם היא גופה גזירה רעה כמבכירה, שבא"י הקדושה לא היו כח בד"י יפה ומדוע היתה כזאת? וכבר נצטערנו על פתגם דנא גם בשאר כוללים, ואולי אילו לא נפרץ הגדר בשום פעם לילך בעש"ג ה' עדיין יד בד"י תקיפה כמקדם בכל תוקף ועז. ויהי מה, בנידון דידן אמרנו ונאמר שלא יביאו הדבר לפני שרים ומלכים כ"א יעשו כאמור למעלה, ומינה לא יזועו.

ומדי דברנו בדבר הזה לא אחדל כי בעינינו שגגה היא שיצאה מלפני השליטים, שפירשו בהסכמה ההיא אשר עבר ההוא על לא תשים לפניהם³², ולא חששו שאם תבא ההסכמה ההיא לעיני שרי המשפט ח"ו ירע בעיניהם מאד ויקצפו קצף. ובאיש כזה אשר בגוים התהלך למיחש מבעי, שילך וימסור ח"ו.

ומצטערים אנחנו מאד על אשר קגרו הדרכים לא"י ת"ו מתמן וליוצא ולבא וכו'.³³ ומצפים אנחנו לשמוע כי נפתח הסגור ולישוועת ד' אנו מחכים. והי' זה שלום וברכה מאדה"ש³⁴ הכו"ח³⁵ גם בשם חברנו פקיד ואמרכלי ערי הקדש ת"ו תושבי עיר תהלה אמשטרדם.

בקשתי לכתוב לי באר היטב שמו של הרב הגדול דשם³⁶ גר"ו. ומי הוא החתום אברהם פריסקו,³⁷ אם רב אם פקיד. וגם בקשתי לדעת מה כתוב על החותם החתום בסוף ההסכמה ההיא במקום חותם הראשון.³⁸

פנסק הפקוא"מ, עמ' 14.

28	על כל פנים.	34	מאתנו דורשי השלום.
29	לא בדיני ישראל ולא בדדיני אומות העולם.	35	הכותב וחותם.
30	משאינם בני ברית.	36	החכם באשי בקושטא ר' יעקב בכר דוד.
31	בערכאות של גוים.	37	אחד מארבעה פקידים ומשגיחי ירושלים שחתמו על ההסכמה שלהלן סי' יח.
32	עיי' גיטין פה ע"ב: לפניהם, ולא לפני עובדי כוכבים.	38	האלה בינדיאי יעקב חכם באשי איס' טאמבול וטובאיאת. ראה תעודה סי' כ.
33	אין שלום מן הצר. זכרית ח, י.		

נכסוף נכספנו להשיב על גי"ק¹ מן כ' תמוז שעבר, שקבלנו כ"ו רחמים, ולא הסכים
הזמן ע"י מצד שאר עניני א"י שבאו בנתיים ודחקו על מהירות התשובה, ובתוכם אג'
מקושטא מן הח"ש² שלוחא דרבנן כמותר"י פינסו ה"ו, ששלח לנו שטר הסכמה של
השרים פקדי א"י דבקושטא, ועממם הרב דמתא ב"י, שאותו האיש אברהם בכ"ר אברתם
לא יזכר ולא יפקד עוד מהיות פקיד עה"ק תו"ת³. וגם הוא הרי"ף ה"ו כתב מלא המענה
ודחק על תשובתנו, וכן השבנו לו מיד דפשיטא שהסכמנו בהורדת אותו האיש, אבל ...
אחד ולא יותר, ולא מבע"י לה כי בשוב השד"ר הנו' לעה"ק ת"ו עיני ק' תחזינה משרים
אך נשים פנינו לדב"ק⁴ הנו"ל ונאמר, כי נשבר לבנו בקרבינו בראותינו הנאצות מאותו
האיש. אוי לנו כי היתה כזאת על אדמת הקודש אשר אמרנו בצלה נשב והיה עד"נ⁵
ותבואו ותטמאו את ארצי⁶. יערה ה' ממרום רוחו על עמו והתועים אליו ישובו.
ברם לשרי לן מגי"ר נר"ו כי גדלה תמהתינו על הד"ק, הלא ראינו מדב"ק שמאו מקדם
סני שומעני דאותו האיש, ובשנת תקצ"ט כאשר שמענו מתרעבותיו חקרנו ע"ו אצל
מגי"ר ה"ו והשיב לנו וז"ל: ולא ישמע לקול מלחשים ומוציאי דבה על יד"נ⁷ חר"א
בכר"א, כי שקר ענה באחיו וכו'. ועוד האריך לצדקו ולהרשיע המדברי' עליו. ותמהנא.
גניח אותו הדיוט ונדבר מהמחזיקי' בידו הרב הר"ל⁸ והרב הפקיד⁹. והיטב חרה לנו.
וכן כתבנו להחר"י פינסו ה"ו. וע"כ לא שלחנו באחרונה כאשר שלחנו לכל הכוללים ה"ו
חלק עיר קדשינו, היות כי לא לבד שאין אנו מסכימים בשום אופן שאותו הדיוט אבר"א
יטול שום חלוקה עוד, כי גם המחזיקי' בידו¹⁰ לא יטלו חלוקה. ומדאגה בדבר שאם נשלח
תהי' יד הרבנים הנו' תקיפה ליטול מה שירצו, ע"כ הסכמנו שלא לשלוח עד שנקבל אג'
ממגי"ר ח"ק נ"י שחזרו בם שני הרבנים הנו' ה"י, גם שלא יטול ההוא כלום.

עתה קי' ¹¹ אג' מהריצ"א ¹² בבירוס מכ"ב חשון שעבר, שגם מה ששלחנו בתחלת תמוז
מונה עדיין באשר לא רצה מגי"ר נ"י לחתום. ויש שכתב הטעם מזה, מצד שהחלוקה של
הקודם לא נעשתה יפה. ונהנינו לראות שגם מגי"ר נ"י נתעורר מזה. ואנחנו מאז שראינו
הרשימות של החלוקות אמרנו כי לא טוב הדבר ששלשה החותמים הראשונים יקחו סך
מרובה כ"כ לפ"ע¹³ שאר המקבלי'. לכן כתבנו עתה לוקיל ¹⁴ בבירוס שהסך המונה אצלו
מן חשון שהוא 7400 גרוש יוכל לשלם נגד שט"ק¹⁵ ממגי"ר בצירוף שנים שיבחר מגי"ר נ"י.
בכן אם לעת גיעתו הנוכחי וק' המעות הנו' עדיין יוכל לקבלו כאמור. אכן עם שלוח
חדש נמתין עוד עד שנקבל אג' ממגי"ר נ"י למען דעת מעמד ועשק הענינים חמון. מי יתן

1	גלילי ידי קדשו.	9	ר' יהודה נבון.
2	החכם שלם.	10	הרבנים הנ"ל.
3	תבנה ותכונן.	11	קיבלנו.
4	לדברי קדשו.	12	רפאל יצחק אלפנדארי שאלינו נשלחו
5	על דא נאמר.		כספי התרומות לא"י.
6	ירמיהו ב, ז.	13	כל כך, לפי ערך.
7	ידיד נפשי.	14	באי"כוח.
8	הרב ימ"ן.	15	שטר קבלה.

וה' שנקבל אג' בקרוב להנחת דעתינו, או נחישו ונמהר השלוח במוקדם האפשרי. וה' יברך אתכם בשלום אמת.

וע"ד השטר פטורי של הישיבה יפ"ע¹⁶ לא באה לידי כלל ועיקר, ולא אשתית הזמן לדבר עוד בזה. אני עשיתי את שלי ואם יפסד ח"ו הכל אני נקי מזה. וחששת מגי"ר נ"י שלא לחתום עם אותו הדיוט, לא אבין, כי מי צוה שיחתום אותו הדיוט. וכתבתי באר היטב שמגי"ר יחתום ויחתום עמו מחכמי הישיבה אשר יבחר. ונפלאות מאוד שנפ"ק¹⁷ יד"ק מכ"ב תמוז נתן השטר ביד הקונסול איגליו ועוד היום לא באה לידי. אלף תודות על העתקה בענין נשואי אלמנה וש"ר לו וצמר להרב המובהק כמהר"ח¹⁸ פיזאנטי הי"ו.

הספרים לא קבלתי שלום תורתו יגדל כנה"ר¹⁹ וכנפשות נא"ה²⁰ פקוא"מ עה"ק תוב"ב המשתחר' מול הדרת [פניהם ומקורים לעזרת ח'] וישועתו וכנפש הכו"ח בשם כולם

ע"ש²¹ לא קבלתי תשובה אם מרוצים חכמי ישיבה בית אל ללמוד התיקון בליל ששי²² כרצון המקדיש כה"ר משה אדרעי²³ הי"ו עם ישאר הקרן פה בקרוב עשרי פלורין דכאן. ובענין החלוקה לא יעלים עין מן החכם ר' משה רושינה הי"ו ממגטובה לו לעזמת הטובה שהם מקבלים ממדינת איטליה ואבקש תש"ה²⁴ על כל פרט. פנקס הפקוא"מ, עמ' 24.

ו. אדר תר"א

מהפקוא"מ להרב אג"ן

ב"ה. אמשטרדם עש"ק כ"ו לחדש אדר תר"א.

נתבשרנו מקושטא שנשלחה משם פקודת המלך יר"ה להביא אותו הרשע הפקיד, שעבר על מצות ד' אשר לא תעשינה, לקושטא, וממילא לא יהי' לו עוד מגע יד בכסף הקדשים, ומכש"כ¹ לא שליטה בהנהגת הצבור. ואשר החזיקו בידו יבושו מאולתם ויחפרו בו; גם באה אלינו מוקדם לכן הסכמת השרים פקידי א"י הי"ו דבקושטא ועל צבא תהלתם הרב הגדול ר"מ דקושטא נר"ו להעביר האיש ממינויו ולהורידו משירותו, וגם אנתנו הסכמנו בזה כמו שכתבנו למע' החה"ש כמהר"י פיגסו הי"ו.

אפס עם כל זה לא נתה דעתנו או באשר שמענו שהיו שם המחזיקים ביד ההוא. אולם אחרי שמענו פתגם המלך הגו' כי הרים המכשול מדרך הקדש, בטחנו כי לא ירים איש את ראשו עוד נגד רומכת"ר גר"ו והחלוקה של כסף הקדשים הבאים מאתנו בעה"י תיעשה על ידו בצדק ובמישור.

16	יפאר ענוים.	23	משה בן יצחק אדרעי מאגדיר שסיבב
17	שנפ"ק. לא ידעתי פישור.		בעולם ובשנת תר"ב הרפ"ס בירושלים
19	כנפשו הרמה.		אזהרות רבינו יצחק ב"ר ראובן ובהקדמה
18	חיים משה.		יספר קורותיו.
20	נאמני אהבתו.	24	תשובתו תרמחה.
21	עוד שנית.		
22	ולאד"ה בלעז.	1	ומכל שכן.

ובכן הסכמנו לתת לכסף מוצא ליד קדשו, היינו כסף הקדשים מקבוצתנו בעה"י למן תמוז שעבר עד סוף אדר הלו. והנה באמת נאמנו עלינו חתימת יד"ק לקבל אלפא. אכן כדי לקיים דחיד"ק² ומתחלקת בשלשה³, שלא ליתן מקום לקפיצא לנוח אצל חו"ר פקו"מ יתר עה"ק תוב"ב שבכל עיר ועיר מעה"ק תוב"ב חותמים שלשה או יותר. לכן הפצנו שרומכ"ת נר"ו יבחר אתו עמו אנשי אמת כלבבו לחתום השט"ק ולעשות החלוקה ביושר. ולפתות יבחר עמו עוד שנים ואם איפשר יבחר ארבעה ומה טוב שיהי' אחד מהם ידידנו הרב מוהר"י פרחי הי"ו.

ומכאן מודעא שחלקם, היינו חלק כו' מע' הספרדים הי"ו תמן מקבוצתנו מן כ"ח תמוז ת"ר עד סוף אדר תר"א הלו, עולה לסך שני אלפים ומאה ושנים וארבעים פלוין ול"ג פרוטות מאיות במטבע מדינתנו — — — 4—

פנקס הפקוא"מ, עמ' 50.

ז • גיסן תר"א

הסמכת חכמי ירושלים נגד רבי יהודה נבון וחרב"א

להיות שכבר נודע את אשר עברנו פעה"ק ירוש' ת"ו דברי ריבות, מאליפות מרובבות, זה זמן רב, ובפרט מיום כניסת הרב כמוהר"מ¹ הי"ו לר"מ, לא שלונו ולא שקטנו כמה הרפתקי ביש', כידוע ומפורסם. ומכריע את כולם אשר נהג נשיאותו ברמים הוא ומשגהו כמוהר"מ² הי"ו וסיעתיהו. ורב שבענו קלון מכבוד, בגדול החלו הוא הראש רישא דדהבא הרב המופלא, הכבוד מלא, ח"ח כמוהר"ח"א גאגין יצ"ו, ובקטון כילה. ומלבד במצב העיר כי ברע הוא בכל מכל, ולא הנית דבר קטון וגדול אשר אינו תחת מאמרו ורשותו, ונהי בעינינו כאלו לעבדים ולשפחות נמכרנו ואין מידם מציל. ואת כל אלה מן השמים נלחמו עד שקרעו את המלוכה מעליה, והסכימו חכמי ישר' אשר בית ישראל נכון עליהם לקיים הסמכת הרב מור"מ גלאנטי וב"ד יזע"א שלא יהיה תואר רב כלל³, וגם נאספו שמה כל ההדרים ועמדו ותקנו תקנות קדומות לקיום והעמדה המעון הזה, כמבואר בהסמכה החדשה הידועה התומה ניתנה מרוב יוצאי שער עירנו תו"ב⁴.

ועל כן אילין דהוו דברינו אלה והסכמתינו זאת מאתנו הבאים על התחום, ביודעינו ומכירינו טבעם מב' דייני גזרות הנו' וסיעתם כי ברע הוא, ובוהן לבות הוא היודע לבבם, כי אפי' ימדו שמים מלמעלה, אם יעלה בידם איזה שליטה אפי' כמלא נימא, ידם נטויה להתם ולכלה כל מבקש ה' לאהבת האמת, איכא בנייהו מקלל מחרף ומגדף, הכל לרבות נזקא ופלאג נזקא, בין בערכאות של גוים בין בדיני ישר', ובפרט לכל מי שעמד כנגדם להקים דגל התורה וכבוד הרב אגן יצ"ו.

2	גם כאן נמחק שם המשפחה, ונראה שהיה כתוב קובו, ואם כן הוא מוריגו יצחק קובו.	2	דחיד"ק?
3	קופה של צדקה גבבית בשנים ומתחלקת בשלושה. בבא בתרא ח ע"ב.	3	קופה של צדקה גבבית בשנים ומתחלקת בשלושה. בבא בתרא ח ע"ב.
4	ושם פירוש מפורט.	4	ושם פירוש מפורט.
1	השם נבון — נמחק, והוא מוריגו יהודה נבון, שעלה על כסא הראש"ל בשבת תר"א.	1	השם נבון — נמחק, והוא מוריגו יהודה נבון, שעלה על כסא הראש"ל בשבת תר"א.
2	גם כאן נמחק שם המשפחה, ונראה שהיה כתוב קובו, ואם כן הוא מוריגו יצחק קובו.	2	גם כאן נמחק שם המשפחה, ונראה שהיה כתוב קובו, ואם כן הוא מוריגו יצחק קובו.
3	על"פי שם הגדולים, ערך משה גלאנטי. וראה מ' בנייהו, מעמדה של השבתאות בירושלים, ספר היוכל לשלום בארון חלק עברי, ירושלים תש"ה, עמ' נו. ולהלן, איג' יא וז' 3.	3	על"פי שם הגדולים, ערך משה גלאנטי. וראה מ' בנייהו, מעמדה של השבתאות בירושלים, ספר היוכל לשלום בארון חלק עברי, ירושלים תש"ה, עמ' נו. ולהלן, איג' יא וז' 3.
4	תבנה ותכונן במהרה.	4	תבנה ותכונן במהרה.

הנה כי כן הרי אנו מגלים דעתינו כי אפי' אם יסכימו רוב חכמי ישראל להחזיר העטרה ליושנה, וגם אנחנו נסכים עמם בראותנו כי כבר קבלו עליהם דברי חברות ונחרצו להסכים על כל אשר נאמר כי הוא זה בכל מכל כל, כל זה הינו דוקא אם יתנהגו עם כולם כהלכת גוברין יהודאין במת"ק ורצ"ן, ויתנהגו בכל כבוד שבעולם אפי' עם קטן שבנו על הדין ועל האמת. אבל אם יהיה האופן שני' בענינו לפי רוב הבאים על החתום כי עדין מצויתם לא רוחצו, ועדין אית להו טינא בלבם, וכ"ש אם יצאתה מתחת ידם בזיון או מניעת כבוד לחד מינן הבאים על החתום, בו בפרק הננו ועלינו לנקום נקמת אהובינו, ויהי הקשר אמיץ באגודה ולב אחד לעשות ככל אשר יצא הסכמת רוב הועד להרע או להטיב.

ומו"מ⁵ הרי אנו מקושרים בקשר אמיץ כדת של תורה וכתחז"ל לעורר אהבת דודים, וכל אחד חייב למסור נפשו ורוחו וממונו לקיום הקשר ולהציל עשוק מיד עושקו. ומו"מ⁶ הרי אנו מגלים דעתנו גילוי גו"ש⁷ כדת של תורה וכתחז"ל, דכל מה שנסכים לקיום השלום הרי הוא בטל ומבוטל כחרס הנשבר וכדבר שאין בו ממש. ומו"מ⁸ נצבו כמו נד אגודתינו זאת נגד שני דייני גזרות הללו וסייעתם, על כל מה שיעלה בידנו להקים דגל התורה וקיום הקשר בל תמוט עולם ועד, ואפי' אם אחד מן החבורה אך יצא לחז"ל קרית חוצות, או ב"מ⁹ וכו', וכו' מו"מ¹⁰ הרי הוא מוסר דעתו עפ"י מה שיעלה הסכמת רוב הנשואים ולא נתפרדה החבילה כלל.

וכל הגו"ל¹¹ נעשה ונגמר מידינו הח"מ¹² ברצון נפשינו והשלמת דעתנו בלתי שום זכר אונס כלל ועיקר, אלא בלב שלם ובנפש הפצה. ולתוספת חיווק קבלנו עלינו הסכמה זאת ככל תוקף הסכמות הנהוגות בישראל משום סייג לתורה מימות יאושע נ' נון ועד עתה. ועל הכל מודים אנחנו הח"מ¹³ הודאה גו"ש שנשבענו ש"ח בת"כ ע"ד המב"ה וע"ד הנב"א כל א' וא' ע"ד¹⁴ חבירו ולתועלת חבירו לאשר ולקים כל הגו"ל בלתי שום שינוי ותמורה כלל ועיקר. וחז"ה¹⁵ וכו' כחז"ה וכו'. וע"ד אמו"ץ¹⁶ באנו על החתום פעה"ק ירוש' ת"ו בש"א¹⁷ לחדש ניסן מש' זאת תר"א לפ"ק. והכל שריר ונכון ברב עז ושלום.¹⁸

הצעיר יעקב קאפילוטו ס"ט
הצעיר יוסף יאושע קארייז

הצעיר יצחק בכר שמואל ס"ט

הצעיר ישראל משה חזן ס"ט

הצעיר אליהו ישראל בכר יצחק ס"ט

הצעיר מרדכי חיים יוסף מיוחס ס"ט

דניאל אלקלעי ס"ט

הצעיר אברהם אשכנזי ס"ט

הצעיר יצחק פרחי ס"ט

באוסף בניהו.

9	והזקק והומר.	5	ומעתה ומעכשיו.
10	אמת וצדק.	6	גמור ושלם.
11	בשליש אמצעי.	7	בר מינן.
12	כאן ולהלן מקומות פנויים לחתימות. ראה למעלה, עמ'	8	שבעה חמורה, בתקיעת כף על דעת המקום ברוך הוא, ועל דעת הנשבעים באמת, כל אחד ואחד על דעת.

ח • תמוז תר"א

מהפקוא"מ

גדול העוני והדוחק באה"ק ת"ו. ובעזה"ר¹ גם הם כולם נשואי עון וסובלים חטאת הצבור שבחור"ל, וזה כשנה תמימה שסבלו בעזה"ר יסורי חרב ודיי מרעב. תחלה משערורית המלחמה עם מחמד עלי שהי' מושל על א"י וסוגרו כל הדרכים ולא יכלו לקבל מאומה מן הנשלח להם לפדות נפשות מכמה מדינות המספיקות להם מים ומזון, הגם שאינו מספיק אף ללחם צר ומים לחץ. ובחורף שעבר שלט החולי ודיי ב"מ וב"מ, ובאופל יהלוד, וכפי האגרות הצעירות² וכנשמע גם מן אגאזעטון³, התגבר בתחלת הקיץ הלז מצד רבוי אנשי חיל הישמעאלים שאינם נוהרים ואינם שומרים את עצמם ממגע הנפגע רח"ל, וכל לב דוי בצרות הצדיקים היושבים בקדש הראויים לרחמים רבים — — —

פנקס הפקוא"מ, עמ' 80.

ט • אב תר"א

מהפקוא"מ להרב אג"ן

לעה"ק ירושלים תובב

ב"ה אמשטרדם יום ד' יחד מנחם אב תר"א

רב ברכות לראש צדיק צדקות אהב, האי ניהו מעלת הוד כבוד רב חביבא גאון, הרב המופלא וכבוד ד' מלא, בנסתר ובנגלה, חסידא קדישא, גיורא ופרישא, בוצינא דנהורא, עמודא דדרא, האי תנא ירושלמא, ארי' דבי עילאה, דנהירין לי' שבילי דנהר דעת, ודכולי תלמודא. כמהר"ר חיים אברהם גאגין גר"ו יאיר כאור הבהיר.

מראש מקדמי אר"ש¹ מצילנא לחיי מלכא יאריך ימים כשני אלף, דשן ורענן, שקט ושאנן, ועיניו תחוינה בבנין העיר על תלה, והארמון על משפטן, ויהודא וישראל ישבו כשבת אחים, וישכנו במשכנות מבטחים, ונגילה גם יחד ונהי' ששים ושמחים כ"ר בבי"א. צופים אנחנו ע"מ² מן טו תמוז שעבר, בו כבר הודענו צערנו על העובר שם. ועתה בא אלינו כתב עפ"ד³ אשר הגדיל צערנו יותר לראות קטיגוריא כזו בין ת"ח גדולי הדור, והמתחלוקת המתהווה מזה שנאחו בה גם קטני הערך שלא יאות להם לבעוט בוקנים ות"ח רשומים, גם אם הגדולים מדיינים זה עם זה לא נאוו לקטנים להתאחו בסבך המחלוקת. ועוד כתוב שם בענין של הסך שבעת אלפים וארבע מאות גרו"ש ששלחנו אשתקד שרומכ"ת לא רצה לחתום על הקבלה, באשר הי' בקפידא אודות החלוק. ושלח אליי הרב הר"ל⁴ ז"ל דברי פיוסים עד שחתם, אבל בתנאי שלא ישב עמם. ושלח הרשימה של השמות והסכים כל אחד מה שנוטל. וישבו הרבנים הבה"ח⁵ עם הרב הר"ל ז"ל וחלקו הסך כמשפט הראשון הכתוב לפניהם, ושלחו לרומכ"ת⁶ ג"י חלקו וגם לכל המסתופפים

1 ובעזותינו הרבים.

2 החדשות.

3 עתונים.

1 מלשון ארשת שפתים, רצה לומר בטרם

באנו לדבר.

2 על מכתבו.

3 על פתגם דנא.

4 הראשון לציון ימ"ן.

5 אולי הבעה"ח — הבאים על התתום?

6 לרום פני מעלת כבוד תורתו.

בצלו בלתי מגרעת, ועשו אותן המעוֹת פוליסה לבירת י ע"י הפקיד הידוע בטיב הסוחרים, שעשה אותו מאיש סוחר, זה שמו שמואל בוטון הי"ו.

ולחיות המלחמה של המלכים באותן הימים, נתעכבו הקבלות ונאבדו ושלחו קבלות שניות. ושלח הריצ"א⁸ בבירוס לאמר שגם בקבלה לא יתן המעוֹת, ורופמכ"ת ג"י שלח שוב קבלה וקיבל המעוֹת, ובכן באו בחתימה מאחר שהסוחר הנ"ל כבר נתן המעוֹת ביד הרב הר"ל ז"ל בחדש רחמים⁹ וחלקו המעוֹת כנהוג, איך לא ינתנו לו דמי הפוליסה. כך תופס הדברים בקיצור ממה שכתבו לנו. ועוד האריכו וא"צ¹⁰ להעתיקו, כי די בא"ר שגם בעינינו יפלא למאד, אם כדבריהם כן הוא, שכבר נתן רופמכ"ת ג"י חת"י¹¹ על השט"ק, ושלח להרבנים רשימת החלוקה הקודמת וסבר וקיבל מה דעבדו, וראי' לדבר מעשה רב שקיבל מהם חלוקתו וחלוקת המסתופפים בצלו, איך יוכל לחזור בו אח"כ, הגם שבאו דברינו או להריצ"א שהקונסול ישלם הסך נגד שט"ק מרופמכ"ת ג"י עם עוד שנים שיבחר בם, ועל פי הדברים האלה קיבל הסך עכ"ו.¹² כיון שידע רופמכ"ת ג"י שכבר חלקו וסלקו הסך ההוא, הי' מן היושר להשיב הסך ההוא לבעליו, ופשיטא אחר שהבע"ד¹³ בא לתבוע ד"ת¹⁴ עפ"ד, אליו שומעין שאמר כהלכה, וככתוב בתורה כי המשפט וכו',¹⁵ ולא ידענו למה צועק ואינו נענה. כל זה אנו אומרים אם כדברי הכותבים כן הוא, ואם לאו יעמידנו רופמכ"ת ג"י על האמת והצדק.

עוד כתוב שם¹⁶ כמעט בזה"ל: הדין כנופאי הזמינו ב' עדים מהם והעידו להם שהרב הראשון¹⁷ ולול בכבוד הרב אג"ן, והעידו שלא בפניו. וקמו אלה האנשים¹⁸ ואמרו זה זה היום שקיינו ונבנה שם בגדולים, ולהעביר קול במחנה, שאין אנחנו צריכים בתנהגות הזקנים הללו, ואנחנו ננהיג את העיר לפי רצוננו. וכן עשו, שבחה"מ של חה"פ¹⁹ נתאספו ויצאו בשווקים וברחובות משמיעים קולם ואומרים שאין רצונם בהרב וברבנותו, בדברי חרופים וגדופים אשר תצילנה אונים משמוע, ולהמרות נתכוונו לילך אצל חלוני הרב אב"ד.²⁰

ויהי כשומעו את גודל ח"ה²¹ אשר הם עושים, צעק עליהם וכה דיבר להם: מה המעשה הרע הזה אשר אתם עושים נגד ד' ונגד משיחו, ויען שזה ד' ח'י אשר מנינו אותו לראש ולקצין²² ומעלין בקדש וכו'. ועכשיו גוים מרקדים ואומרים רבן דקרו, וכזאת לא תעשה בישראל. וישיבו בחוצפה גדולה: מי שמך לאיש שר ושופט עלינו, והפקירו ג"כ בו בדברי בזיונות, מכריזים ואומרים דברים אשר לא ניתנו להיכתב, וכל רוחו יצא כסיל, עד אשר נידה אותם²³ ולא חששו לנידוי.

ויום מוצאי החג נתאספו וחילקו²⁴ ביניהם, ומניתו פרכי ומלכי, והלכו בעש"ג²⁵ לומר

7	לבירוס.	18	מכיתו שלרב אג"ן.
8	רפאל יצחק אלפונדארי.	19	חג הפסח.
9	אלול ת"ר.	20	ברי שאין הוא ר"י נבון, ונראה שהוא ר' יצחק קובו, ולא ר' בנימין מרדכי נבון?
10	ואין צריך.	21	מכאן שר"י נבון נתמנה בחודש אדר תר"א.
11	חתימת ידו.	22	גם הרב אג"ן, מתברר ממקום אחר שהוא נידה את אנשי ר"י נבון.
12	על כל זה.	23	תפקידים.
13	הבעל דין.	24	בערכאות של גויים.
14	דין תורה.		
15	דברים א, יז.		
17	וראש"ל ר' יהודה נבון.		
16	במכתבם שלאנשי ר' יהודה נבון.		

להם שאינם רוצים לא בזה הרב ולא בזה האב"ד. אי לאונים שכך שמעו ח"ה אשר עשו בין הגוים, שאמרו להם אנחנו לוקחים עצה מזה הרב הזקן שבכם ואין אתם זוכרים את כל הטובות אשר הפליא לעשות עמכם וכו' וכו'. ולא עוד, אלא שבאותו היום קם ת"ח אחד זקן ביושבי ישי' וש"ץ זה שמו ח"ר יעקב אריה²⁵ הי"ו, ועבר לפניהם בדברי כבושים ואמר להם: מה כל החרדה הזאת עם מע' זקני הדור ומאתים רבנן דאית עמהם, ואתם המעט, אין זה כ"א חלול התורה ולומדי'. ירא ד' וישפוט. וקמו עליו והכו אותו מכות גדולות, מכת מות, ע"י חתנו של הרב אג"ן זה שמו ח"ר יאודה וכוט.²⁶ וכל זה היה בפתח חצר הרב אג"ן הי"ו. ואנשי ביתו עומדים בחלונות משחקים ואומרים: ככה יעשה לאיש אשר איננו מהכת שלנו.

הביטא וראה איך היו בני ציון היקרים מוכים ומעונים וכו' וכו'. ובאותם הימים כאן נמצא וכאן היה מע' הרב המו' כמוהר"י ענתבי הי"ו מד"א²⁷ דמשק יע"א, ושלח להם לומר שאלו העדים²⁸ הם שקרנים, שהעידו והם נוגעים בעדות כאשר מפורש בפוסקים. ואדרבא בפניו הי'. וח"ו ליכא זלוול כבוד להרב אג"ן הי"ו כלל. זאת שנית, אם יש להרב הנז' ד"ת, יחדו למשפט יקרבו. ומה לכם לתבוע עלבוננו בדברי בזיונות שאתם עושים למזה"ר²⁹ הי"ו, ואין זה אלא מוסף על פשע. ושלחו לו ג"כ שהוא גר ולא יקרב אליהם. והי' כראותו את דבריהם קם וברח מן העיר ולא רצה להתעכב וכו' וכו'. ואנחנו נשבעים בכה שכנית עונו שאין בדברי הכתב דברי שקר כ"א מעשה שהי'. ומה תן לחכם ויחכם³⁰ שאין רצוננו לדבר שום [...] ולשון הרע, שברוך השם תגענו לימי זקנה והגענו לגבורות, ולא יצא ולא יצא דבר תקלה מתחת ידינו. וסתירת זקנים בנין³¹ וכו' וכו'. עד כאן דברי הכתב.

ונבוכו עשתונותינו ולא ידענו מה נשיב שואלנו דבר אחרי רואנו השבועה שנשבעו הכותבים. גם קשה עלינו מאד שהעבירו את הרב, ששמענו היותו גדול בתורה ובר אבהן, זקן שקנה חכמה. וכבר אחז"ל: הקב"ה חולק כבוד לזקנים שנאמר וכו'³² מכש"כ בתוספת מעלת התורה והיחוס. וכיון שהוכחש העדות שולול בכבודו הגדול, נאה לצדיק ותסיד קדוש כ"ב³³ לתווך השלום בכבודו בעצמו ולהחזיר העטרה ליושנה. וכל העם יענו אחרי קדוש וברוך.

מוכרתנו להפסיק באמצע מאמר. נא גבור חיל במלחמתה של תורה ירדוף שלוי שלוי ויחיש תש"ה³⁴ אלינו.

נא"ה דש"ת באה"ר³⁵ ... פקוא"מ ערי הקדש תובב"א
ע"ת³⁶ אמשטרדם יע"א

פנקס הפקוא"מ, עמ' 85.

25	בנו שלר' חגיגא יצחק מיכאל אריה ונכדו	29	לר' יהודה נבון.
	שלר' אברהם לב אריה. ש"צ בק"ק תלמוד	30	משלי ט, ט.
	תורה. נפטר בשנת תר"ד. פרומקין—	31	מגילה לא ע"ב.
	ירבלין. תולדות חכמי ירושלים, ג, עמ'	32	ספרי, בהעלותך, צב.
	106.	33	כיוצא בו.
26	ידעה זו, איגרת זו הוא מקורה היחיד.	34	תשובתו הרמא.
27	מרא דאתרא.	35	נאמני אהבתו, דורשי שלום תורתו באהבה
28	אותם שני העדים שזימנו בני הכת שלרב		רבה.
	אג"ן.	36	עיר תהילת.

הסכמה נגד רבי יהודה נבון ובני חוגו

טופס הסכמה אות באו' מועתקת מכת"ר חר"מ¹ חזן יצ"ו

העתק דילה הסכמה גואיבה² מעקירת ארבע טורי אבן הידועים משום אונסא דאורחא ומשום ידיעת משילקו פה יפה ת"ו, טו"ב לחו' מנחם:

עין רואה ואזון שומעת כי נבלה עשו בישר' שני זנבות האודי"ם העשנים³ ה"ה ח"ר מורינו נבון וחר"מ⁴ קובו, ללכת להלשין בדברים אשר בדו מליבם, לב חורש מחשבות און, ועי"ן⁵ השיגו מאמר⁶ כאשר שאלו, וכל חפצם ורצונם למלאות בתיהם שלל, ממונם של ישר', בתועבותם ובעלילותם, האוכלים למעדנים דם עניים ואביונים. ולמפורסמות אינם צריכות ראייה. ואנחנו בשםם אלודינו נזכיר:

ברשות ב"ד של מעלה וברשות ב"ד של מטה, בגזרת עירין פתגמא ובמאמר קדושים שאלת. ברשות קבה"ו ושכינתיה, בכח תורתנו הקדושה שניתנה לנו מהר סיני ע"י מרע"ה, אנחנו גזרים בכח החרם, בחרם שהחרים יאושוע את יריחו, ובשמתא דשמתיה ברק למרוז, על השניים הגו' ה"ה חר"מ נבון וחר"ם קובו, ודיצר"ן⁷ סמיכן עלוהי ה"ה החרג"י⁸ נבון וח' יוסף מיוחס, שבשום אופן שבעולם לא יהיה להם שום מינוי ושררה בתוככי ירוש' ת"ו בשום צד ואופן שבעו, ואפי' על עשרה מישר' ואפי' חזן קבוצ בבכ"נ⁹ ומ"מ¹⁰ אנחנו מחרימים ומגדים ומשמיחים ומארירים ומקללים לכל איש ואשה קטון וגדול אשר יעזור להם, בין בכתב בין בע"פ, בין על ידם בין ע"י זולתם, באיזה צד ואופן שיהיה, ובהיתודע אלינו שמו ושם אמו, אנחנו נחלץ חרשים לעשות לו משפט חרון ולרדפו עד החרמה בעה"ז¹¹ ובעה"ב, ורבעה בו כל האלה הכתובה בספר התורה, כי באמת אין הפה יכולה לספר רוע מעללים דנפיק מיניהו חורבה על הכלל ועל הפרט. ולשומעים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב. וכל איש ישר' אשר יהיה מעיר לעזור ולהרחיקם מעלינו ולהפך מחשבותם הרעה, ברוך הוא לאלודי ישר', ברכות התורה יחולו על ראשו ויוכה לראות בנחמת ציון.

וכבר מיליתנו אמורה כי חרם זה יהיה נוהג עליהם לעולם ועד, למען תהיה חטאת יאודה והגילויים אליו כתובה בעט ברזל וחרפתו לא תמת, כי בימיו נפלגה הארץ, וכמה תורה בטל, גם יחושו לעצמם ואנחנו נקיים. חרבם תבא בלבם וקשותותם תשברנה, וישכון ישר' בטח ואין מחריד. אויבינו ילבשו בושת כלימה ויחתו מגבורתם,

1	חכם רבי מוריני.	7	צו, פקודה.
2	העתק של הסכמה חדשה.	8	הסך האמור: ודישרו, וכאן מלשון מצירים.
3	ישעיהו ז': השמר והשקט, אל תירא ולבבך אל ירך משני זנבות האודים העשנים האלה בחרי"אף.	9	גילביון, הוא ר' בנימין מרדכי נבון.
4	חכם רבי מוריני קובו, הוא ר' יצחק קובו.	10	ואולי הכוונה על ר' יעקב אריה שהיה ש"צ קבוצ. ראה הע' 25 לתעודה ט.
5	משלי ו', יח.	11	ומעתה ומעכשיו.
6	ועל ידי זה.	12	בעולם הזה.

ימקו בעונם, ונרע ינעו כאשר ינוד הקנה¹³ והיתה הרוחה. שמחו את ירוש' וגילו בה כל אוהבית שישו איתה משוש וניזכה לראות בנחמה כיר"א.
זו היא מה שעלתה הסכמתינו וכתבנו וחתמנו שמותינו פעה"ק ירו' ת"ו, לקדוש ה' מכובד, בש"א לחודש מנחם מש' התר"א, והשו"ב.
וגם קיבלנו עלינו בגזרת נח"ש שלא לילך אצלם בשום אופן שבעולם בבואם תוככי ירוש' ת"ו, ולא להקביל פניהם, ולא לדין ולא לשום סיבה כלל, ואפי' אם יביאו מאמר המלך שהוא יהיה דבר ומנהיג, אנחנו לא נקבל אותו בשום מינוי ושררה. וחיובא רמייא עלינו לגלות לשררה טעם סילוקם ולמה אין רצונינו בו. ולב מלך ביד ה', והוא ישפוט תבל. וקויים שנית.
באוסף בניהו.

יא - סוף תר"א?

לפקוא"מ מרבני ירושלים מאנשי הכת שלרב אג"ן
בהיותם בבירות

האשל הגדול, ראש שבטי ישראל, רב פעלים מקבצאל, מר גיהו רבא, עמוד הימני, עדינו העציני, לע"ד בבני ישראל. הרב המפורסם בתורה ובחסידות, פועל צדקות ומצמיח ישועות בכח ואל, אור ישראל וקדושו, נזר אלדייו על ראשו, גבור לעמוד בפרץ. עטרת צבי וצפירת תפארת, לו הכל לאורה, לו הכל לשמחה, צדיק כתמר יפרח וכאור בקר יורה, והיה לאור עולם, עד כי יבא שילה, הן משיח לישראל. כי"ר אמן.

לפנים הארש אנו דסגינן בשלימותא, מאלמים אלומים, כל השלמים, כדת מה לעשות את יקר תפארת גדולתו, יתובי יתבינו, ברוכי מברכינן, ברכות לראש צדיק, יציץ ופרח, והיה עלהו רענו, ישב עולם שקט ושאנו, לכבוד ולתפארת ע"ג¹⁴ מרומי קרת, והיה שמעו בכל הארץ, תפארת ישראל כיר"א.

מכאן מודעא ובא האות מן המודיעית על אשר קדמה הידיעה לכתר על כל הקורות בצעריך ירוש', ומה הגיע אל הבנים בני ציון היקרים, עם הצר הצורר ההוא פקידא שהיה כבר והמחזיקים בידו כי זה כמה, ויצעקו בני" אל ה' ויוצקו ותעל שועתם אל האלדים, להושיעם מיד צר, ויגאלם מיד אויב, כאשר נכתב הדבר לכתר להודות להלל לשם ה'. אך בזאת דוה לבנו שחה לעפר נפשנו אחר כל עמל וטורח הכל יודעים כמה יגיעות יגענו להוציא לאור משפטינו ולעקור ע"ז מארצינו, והן בעון עדין לזה בעולם. קלים היו רודפינו, הללו גדולי ישראל, ג' היו באותה עצה הרב כמהר"י וכמהריק"ו וכמהר"ם² גבון ה"י, וגלוח אליהם ויתלקטו מקרוביהם חסרי מדע ואין יראת ה' נגד פניהם ולא בדעת דיבור, כי אם בראותם גדולי העיר הולכים אחרי ההבל גם המה יוצאים קטנים מתבלים, באין מבין עד היכן הדברים מגיעי, ולא עוד אלא כי מע' הרבנים ה"י גותנים יד וכו', ואין שם על לב חורבא דנפיק מינה, עד כי בראות מע' הת"ח ההרדים על דבר ה' כי היתה ידם תקיפא ושמו מגמתם להחזיר להתר"א למקומו ולאינתו הראשון, לתת חרב בידו, נמנו

13 מלכים א יד, טז.

14 והכל שריר ובריר.

1 על גבי.

2 יהודה גבון, יצחק קובו ובגימין מרדכי גבון. ולמעלה הוסיפו בנוסח שונה: אשר

שנים מהם ניהו ה"ה כמהריק"ו וכמהר"ם, הן המה היו בתחלה חורקים שו ע"כ המעשים הן והקורות (?) על הענין לשבר מלתעות עול וכאו על החתום עמנו. וסוף דבר המה ימנו בעצתם ורוח אחרת אתם.

וגמרו לבטל רבנות כמוהרי"ן לבלתי היות עוד ראש וקצין, ותתנהג העיר כימי עולם בזמן הרב הגאון מהרמ"ג * ו"ל הובאו הדברים בספר שם הגדולים הגדפס להגאון וצוק"ל. ויחד אוספו קהל עדתינו [ב] חכמי ורבני הספרדים הע"י⁴ והעבירו קול במחנה למען ידעו כל עם הקהל. ובכל זאת לא הטו און להשקיט ריב ומדון ועדין רצונם בקיומו של אסור להחזיר החרב"א למקומו לעשות כרצונם, אנן מה נענה, בראותינו צרת אחינו היודעים והמכונים לעבוד את ה', כולם קדושים, ועל ראשיהם אחד קדוש כמלאך ה' מרן הרב אג"ן, בהתחננה אלינו לעמוד נגד מלכים להוציא לאור משפטינו, ולהפיר עצת המת-נגדים נגד ה' ונגד משיחו אשר חרפו מערכות א"ח רח"ל.⁵

[ג] והנה אנחנו [עומדים היום פה בירוש יע"א, עד בא ספינת האש, נדעה נרדפה לדעת] * מוכנים ומוזמנים לשרת בקדש לכבוד ה' ותורתו נגד מלכים ולא גבוש, כי מאחר אשר גלאינו נשוא כל הקורות אותנו ועשינו מה שמוטל עלינו לפנים משורת הדין, לדבר על לבם לתקוני מלאת בדרך נכון וישר, באמור אלינו הסר ממך עקשות פה ולוות שפתים הרחק,⁶ ומי לא ידע בכל אלה כי בהיותו עומד מנגד ולא תיגע ידו בכל כסף הקדשים, נקי יהיה לביטו ודבריו נשמעי' על הדין ועל האמת, וידיעת ההפכים אחת היא. ואם אמרנו להתוות לו ולחזור ולהמליכו לראש ולקצין, דעת לנבחן נקל כי לא תהיה לנו שארית בארץ, וחזר הדין לעשות כרצונו בכל הענינים, בכל אשר היא לפנים ואת היותרת, ובפרט בענין החרב"א כי הוא המחזיק בידו וממליכו ומשליטו לעשות כרצונו.

אי לזאת הסכימו כולם על הדבר לבל יהיה עוד שליט בארץ, וכל פרטי העיר נחלקו לאנשים ידועים, איש על משמרתו, הראוי לכסף נחן בידו ממשלתו, והראוי לשליטה ועצה הוא הגדול, שני ח"ח נמנים, וכיוצא בכל דבר שבממון תהיה כל קופה נגבית בשנים ומתחלקת בשלושה ביושר ובכשר, והיה מידי חדש בחדשו הממונים ע"כ הפרטים, ימסרו חש' מסודר להמשגיחים הגדולים ובתשלום השנה ימסרו כל החשבונות לגדולי העיר, מע' הדינים וטוח"ע.⁷

ולמען לא תהיה מגיעת הכבוד למהרי"ן ה"י, אמרנו כי הוא יהיה ראש אב ב"ד ואבי אבות חותם ראשון, נכנס ראשון ויוצא ראשון, ונוטל חלק בראש, ובלבד שלא יהיה לו מגע יד בענינים, כי אם על צד הכבוד. ולא הטו און לא הוא ולא הנלוים אליו. ואנן מהכא חזרנו ע"כ הצדדין, ובראותינו כי אם לא תהיה הנהגת העיר על זה האופן, לא תעלה ארוכה למחלתינו בשום אופן. ועל הכל רעה חולה אשר כמוה לא נהיתה בהיותו שומע לעצת בנו הקטן, נער ובער אשר אין יראת אלהים לנגד עיניו, רך בשנים, קל כצבי לעשות הרע, והוא מחולל לעשוק אהב, ושוחד בחיק, צד ציד, ולשונו תצמיד מרמה, ואביו אהבו ולא עצבו, עושה רצונו מבלי ראות עד היכן הדברים מגיעים.

וע"כ אלץ מוכרחים אנו בעצמנו לעמוד כנגדו עד מקום שידינו מגעת ולמסור נפשנו ליקבה"י, ע"ד * שאמרו כל מקום שיש ח"ה אין חולקין כבוד לרב,⁸ ובפרט בענינים שיש בהם פיקוח הנפש, כאשר שמענו ובעינינו ראינו כמה ענינים נעשו נגד ה' ותורתו, ובאלו אמרו כבוד אלהים הסתר דבר. ויש אתנו רבים ונכבדי ארץ מיראי ה' וחושבי שמו, כאן

3 ר' משה גאלנטי. ראה אג' ט, הע' 3.

4 ה' עליהם יחיד.

5 אלהים חיים, רחמנא ליצלן.

6 המוסגר נכתב אחר-כך והוא מעל השיטה.

7 כלום למקום זה שייכת ההוספה?

8 משלי ד, כד.

9 על-דרך.

10 ברכות יט ע"ב.

נמצאו, מתושבי חו"ל [ד] וראו בעיניהם כמה ענינים זרים, ימיקו וידברו ברע עושק,¹¹ והיו תמהים על מקום המשפט. אוי לנו שכך עלתה בימינו. ולהסיר עקשות פה ולוות שפתים הודענו להם עיקר הסבה, ברא כרעא דאבוה, ודעתו קרובה לנטות אשוריו ולא מלבו. כלל הדברים כי אם ח"ו תתקיים עצתו להיות גבור בארץ ובשם מאריה דאתרא ורב יקרא, לא תהיה עוד תקומה לעה"ק בשום אופן, ומוכרחים כל יושבים הארץ להרחיק נדוד, אלה מפה ואלה מפה, ויצא חצי העיר בגולה, והיתה ירוש' לעג וקלס חלילה.

אי לזאת אנחנו מפילים תחנונינו בעד ובעם אחינו, היושבים ראשונה לפני כל יודעי דת דין, וכל אשר נגע יראת ה' בלבו החפץ למען צדקו, ובפרט לפני מני"ר¹² אשר לו יד ושם, וחננו ה' יראה ודעת קדושים, להיות דבריו נשמעים. נא גבור קנאת ה' צבאות תעשה זאת, וממקומו יפן ברחמיו על העיר ועל העזרות, כגבור יקום וכארי יתנשא, ישים לנגד עיניו כי לא כל שעתא ושעתא מתרחיש בעת ובעונה הזאת לרחם על הארץ, להיות רובא דרובא כאיש אחד חברים באהבה ואחוה ליקב"ה,¹³ ומלכם בראש, אחד קדוש שקדשוהו שמים לתורה ולתעודה, ויראת ה' טהורה, מרן הרב אג"ן, נדעה נרדפה לדעת לתקן הענינים על קו היושר והאמונה, להעביר גלולים מן הארץ ולתקן עולם במלכות עפ"י התורה, ואיש איש ממקומו וממכון שבתו ישגיח להחזיק בדינו ככל הבא מידו, ואת היותרת מני"ר כידי ה' הטובה עלינו. זה יכתוב ידו לכל המקומות ולשרי יועצי ופקדי קושטא יע"א לצוות עלינו כדבעי, למען יהיו דברינו נשמעים. ובאמת מלתא כדנא צריכה חזוק, לעמוד נגד הצר הצורר כה הסט"א המנגדת אלינו. ודי בזה לחכם כמוהו. בטחנו בגבורות ישע ימינו, כה יעשה הוא והמלכים אשר אתו, לא לכבודינו חלילה, כ"א לכבוד קדושת הארץ והצדיקים אשר בקרבה, ואת יקר תפארת איש האלדים גאון עוזינו הרב אג"ן.

[ח] אחיא במה הצד, מקצה מזה, אנחנו הצאן אשר הקדשנו גופינו רז"ן¹⁴ על קדושת שמו, להרים ולהקים דגל התורה אשר מעולם היו, היה דוה לבנו זה כמה שנות ראינו רעה חנה בעתה, כי בא עת לחננה לשבר מלחמות עול בעזר משדי, הסכימה דעתינו לעשות רצון צדיקים החרדים אל דבר ה', ועל ראשיהם אחד קדוש כמלאך ה' הוא הגאון הרב אג"ן הי"ו, אשר בחרו בנו לעמוד נגד הצר הצורר, ולא חשנו לכבודינו לממונינו נגד כבוד (כבוד) חכמים וקדושת תורתנו. וטרם כל עשינו כחיוב המוטל להקדים קריאת השלום נגד מלכים, ה"ה הרבנים המחזיקים ביד רשע. ושלחנו להם להגיד כי ישר, איזה דרך ישכון אור.¹⁵ ונתועדנו עם חד מגיהו מר ניהו כמהרב"ם נבון לשאת ולתת באמונה, באשר ידענו נאמנה כי מזה ימים הוא היה בעצה עמנו, בוכה ומבכה על מצב עיקר¹⁶ ואיכה נהיתה הרעה בכל פרטי הנהגות העיר, איש לבצעו מקרהו, ואין איש שם על לב לדרוש את ה', ובפרט כי גבר אויב הוא התרב"א הידוע וזרוע רמה לעשות כרצונו, אין אלדים לנגד עיניו. וזו היתה הסיבה כי רבו פריצי הדור, איש כל הישר בעיניו, כי מי יוכל לפצות פה, ומי יאמר להם מה תעשה.

וביודעינו כי כמהר"ב הנו' מיראי ה', חשבנוהו להמתיק סוד עמו, ולבקש אופן הנאות על קו היושר והאמונה להחזיק במוסר, ונתוכחנו עמו קרוב לשמונה שעות והעלינו חרס בידינו. באשר הוא סוף תכלית כונתם למלוך בחזקה ולהמליך איש רשע, כי בשלומנו שלום

11 תהלים עג, ה.

12 מור ניהו רבה.

13 לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה.

14 רוחנו ונשמותינו.

15 בעמוד הבא חזרה על דברים אלה.

16 עיר קדשינו ותפארתנו.

יהיה להם. כל מגמתם לעשות חפצם, בקשו אוכל למו ואין שמים על לב החיוב המוטל להעמיד ולקיים התורה בקיומה. לא זו אף זו ע"ע הנהו זוזי עיקר מגמתם, להיות החלוקא על ידם, לעשות כרצונם, ככל אשר עשו עד היום הזה שלא ברצון חכמים.

ועם שראו שעד היום הזה לא אהנו מעשיהו, בהיות כי רובא דרובא, קדושים אשר בארץ, קול אחד ענו ואמרו כי אין להם חפץ בו וברבנותו, והסכימו הקהל לבלתי היות עליהם רב, כי אם בזאת יתנהג כל משפטי ומוצאי ומובאי העיר ע"פ ד' בתי דינין,²¹ ועניני הכולל מסורים לשלושה פקידים ב"ב²² דאמידי בנכסי, ושני ת"ת, חכמים, מיראי ה' משגיחים עמם, ע"כ פו"פ.²³ ומע' הב"ד מושל עליהם לענין דינא אם יצטרך, ועל פיהם יקום דבר. וכזאת וכזאת כל הנהגות העיר ביזר ובכזר בתבונה ובדעת, לא נתרצו בזה וכל מגמתם להיות כל עניני מובאי²⁴ ומובאי העיר בידם, הנהו תלתא דאולי אתגרא לעשות כרצונם, והנם נכונים ללכת לקושטא נגד מלכים שרי ופקידי עה"ק ירוש', מי יודע מה בלבם לדבר אז. ואנחנו בשם ה' אלדינו נזכיר, קמנו ונתעודד, ויהי נהא"ע ומיכ"ע ומי"כ.²⁵

[1] 22 — — —

ואנן בדידן בראותינו עד היכן הגיע תכלית כונתם, עשינו מה שמוטל עלינו לרדיפת השלום והקדמנו לקראתם דברים היוצאים מן הלב. ונתועדנו יחד עם חד מניהו איהו גיהו כמהרב"ם נבון הי"ו לשאת ולתת באמונה, באשר ידענו נאמנה כי מזה ימים הוא היה²⁶ בוכה ומבכה על מצב העיר ואיכה נחיתה הרעה הגדולה²⁷ כי גבר אויב הוא החרב"א ואין אלדים לגד עיני ודין גרמא רבו כמו רבו פריצי הדור אין מי יאמר מה תעשה. ואנחנו חשבנוהו מיראי ה', ולבו שלם אל תכלית המבוקש. ולכן המתקנו סוד עמו, לבקש אופן נאות ולתקוני מלתא על קו היזר והאמונה ולהחזיק במוסר. ונתוכחנו עמו קרוב לשמונה שעות <ביום התענית י"ז בתמוז. וסוף כל סוף²⁸> העלינו חרס, <כי בקרבו ישים אורבו, והוא היה מכזין פחים ללכדנו, להודות לו ע"ד²⁹ המלוכה של כמהרי"ן, לחזור להמליכו גם בערכאות, ותכלית כונתם להיות ידו תקיפא כרצונם>³⁰ לעשות כרצונם, למלוך בחזקה ולהחזיר אותו האיש³¹ כאשר בתחלה.

<וגם ע"ע החלוקא בהנהו זוזי דאתו מהתם,³² המה יעלו כל אשר יזמו לעשות ככל אשר עשו לפנים> שלא כרצון חכמים. <וביראת ה' על פנינו לא בושנו להשיב על דבריו בחכמה, כאשר עם לבב אהינו מע' הת"ח רב בנין ורוב מנין>.

ובראותם כי לא אהנו מעשיהו <קמו והלכו להם שלשת השרים הראשונים³³ ואתם עמם בחורי ישראל מאשר אתם, וירדו יפו ללכת לקושטא, לעמוד נגד מלכים שו"פ³⁴ קושטא.

17 בתי הדין הוחלפו כל חודשים.

בכתובי-היד.

18 בעלי בתים.

23 בנוסח הקודם: היה בעצה עמנו.

19 על כל פרוטה ופרוטה.

24 בנוסח הקודם: בכל פרטי הנהגות העיר.

20 צ"ל: מוצאי.

25 תוספת בנוסח השני.

21 נועם ה' עלינו, ומעשה ידינו כוננה

26 על דבר.

עלינו, ומעשה ידינו כוננוהו.

27 בנוסח ראשון: ולהמליך איש רשע, כי

22 כאן בראש עמ' 1 באה תוספת, חזרה על

בשלומו שלום יתיה להם.

האמור להלן ובהמשך חזרה על מה

28 מאמשטרדם.

שכתוב בעמוד שלפני כן, וכיוון שאין

29 ר' יהודה נבון, ר' בנימין מרדכי נבון

בטיטא סימן מחק ויש שינויים בעלי

ואולי גם ר' יצחק קובו,

חשיבות הבאנו את הדברים כפי סדרם

ובכן הם יצאו את העיר לא הרחיקו ומע' ³¹ הת"ח, עדת צדיקים, >ועל ראשיהם הוא הקדוש מכ"ת הרב אג"ן ³²< נתועדו יחד אגב אסיפא ר"ב ור"מ, ³³ לשאת ולתת בענין, ולמחיש מיהא פן ואל יציאתם עושם רושם, כי ידברו את אויבים בשער, ועשה פרי באזני עם הארץ >ושרי הפרתמים אשר בעוב"י הנו', וע"ז ³⁴ נזרקה מפי חבורה למחר לצאת לקראתם. ³⁵ ובחרו בנו אנחנו צעירי הצאן הבאים על החתום, והכריחנו לצאת ממחיצתנו לעמוד נגד מלכים. גם אנחנו הוכרחנו לענות אמן בע"כ, ³⁶ לא חשנו לגופינו ולממוגינו לעשות רצון חכמים ולבעבור קדושת תורתנו.

[ז] ולולא ה' שהיה לנו אשר נתנו לחן בעיני שרי ומלכי החסד מהישמעאלים אשר אתנו, כמעט נתקימו עצתם, ועלה ובא תוככי ירוש' ורמס וטרף ואין מציל. ואנחנו בשם ה' אלדינו קמנו ונתעודד לגרשו מהנהגה היפה ולמהר לשלחו לעה"ק טבריא ת"ו, כאשר דבר מלך, והרבנים הנו' טרחו ויגעו להפר עצתנו עם שרי ומלכי החסד האמורים וערכאוי תיהם. ומאת ה' היתה זאת כי לא אבו שמוע והעלו חרס בידם כי נפל פחד היאודים עליהם שרי וגבירי קוש' יע"א.

ובכל זאת לא שב אפם והחזיקו לבם לצאת מקדש לחור"ל, לדרוך בציות דרך אניה בלב ים לעיר קושטא יע"א לעשות מצותם. [ח] ובין דא לדא ויבא גם השטן הוא החרבה הנו' אחר שנגזר עליו בכל תקף ואלות הברית ובמאמר המלך יר"ה בע"ת ³⁷ קושטא יע"א, אשר לא תדרוך כף רגלו בשום אחת מערי ישראל כי אם בעה"ק טבת"ו, היתה הרשת לשבת שם עד שתי שנים שלמים, ואחר זאת יבחר לו מקום לשבת עד עשרים שנה אל מחוץ לשלשה מחנות: עה"ק ירוש' ועה"ק חבת"ו ועה"ק יפו ת"ו. ובכל זאת עבר על שבועתו והעז איש רשע בשנ"י: ירד יפו, אשר שם מבטחו על מע' הרבנים הנו' כי ימצאו לוא מקום פטור לפי דעתם, וע"ז פזר גדול ³⁸ וכח הסטי"א ³⁹ משרי היונים אשר היו בעדו עד עתה, ויוציאו מחשבתם לפועל, להוציא מאמר מלכות להשיבו על מכונו.

באוסף בניהו.

יב - אלול תר"א

מהפקוא"מ לשלוחים רבי רחמים שלמה הלוי
ורבי חיים משה פיזאנטי בקושטא

לקושטא, ב"ה אמשטרדם עש"ק יום כ"ד רחמים תר"א

בספר חיים יכתבו ויחתמו מע' כבוד הרבנים המובהקים, החכמים הכוללים והשלמים, מפז נחמדים ונעימים, ישרים ותמימים, פרי קדש הלולים, כמהר"ר רחמים שלמה הלוי הי"ו וכמהר"ר חיים משה פיזאנטי הי"ו, לאי"ט ¹ בנעימים.

30 שרי ופקיד.

36 בעל כרחנו.

31 כאן באה התוספת שבראש עמ' ו.

37 בעיר תהלה.

32 בנוסח השני בלבד. ובראשון: בראותם

38 מליצה על דרך הטעמים, ושיעורו הרצאה

כי כן עשו ההם, רק יצאו את העיר לא

רבה.

הרחיקו.

39 הסטרא אחרא.

33 רוב בניין ורוב מניין.

34 ועל זה.

35 עד כאן בקטע שנוסף בראש העמוד. 1 לאורך ימים טובים.

אחרי דרך מבוא השלח, מהודענא קבלת גי"ה² מבירות מעש"ק פ' עקב בהודעת נסיעתם לשם, ושאהזיק בידם לכתוב לשרים פקידי ומשגיחי א"י דתמן הי"ו. אמת יהגה פי עטי דטרידנא טובא בעיניי א"י ת"ו ולא יכלתי להשיבם כהלכה עד היום א"א³ להאריך. אבל באמת עוד טעם אחר השיב ימיני אחר, והוא כדי לברוח מן המחלוקת, כי גם מצד שכנגדו קבלנו אגרת אשר חלק ממנו העתקנו ושלחנו להה"ג ח"ק כמה"ר אג"ן נר"ו, וחלינו פניו ע"ד השלח.

ויתר ממה שכתוב שם נאמר בזה, כי לפי דברי האגרת שקבלנו הריצו תורה הרבה הרבנים המופלאים כמהר"ן נר"ו וכמהרריק"ו נר"ו, וכמה מהחכמים העומדים כנגדם כעת למדו תורה מהם. ולא נכון הדבר בעינינו. וגם עצם ההעברה מן הרבנות להרב הזקן שקנה חכמה ומדע כמהר"ן נר"ו, אין זה מדרכי התורה אשר דרכי דרכי נעם, ואינו דומה גדון זה ומה שכתוב בס' שם הגדולים. אז הסכימו כאשר נפקד מקום הרב ר"מ ור"מ שלא יהי' תואר רב בעה"ק ירוש' ת"ו ושלא למנות שום ת"ח לרב, אבל בני"ד שכבר הסכימו שהרב כמהר"ן נר"ו יהי' ר"מ ועשו לו מי שבירך לא נכון הוא להעבירו, ואין מעשה מחלוקת גדול מזה.

האמנם כי לא טוב בעינינו כלל ועיקר מה שרוצים להשיב ירושלמה, אף כי להשיבו אל מיני הפקידות לאותו אבכ"א. והאמת יורה דרכו כי לא לבד מטעם אשר פקר נגד כבוד הה"ג ח"ק לישראל נר"ו, כ"א מטעם אשר זאת מלפנים כבר שמענו שמעו הרע בפריצות גדר ערוה, במעשה שה' מפורסם בעה"ק ת"ו, כפי הנכתב אלי, ושאר ל' מארי דאברהם לרבי' חסידא נר"ו שעמד אז לסניגור בעדו כאשר כתבתי לו על רוא דנא. ואחרי ראותנו שכעת הודה הה"ג נר"ו שיש דברים בגו, מצאנו ריחוקו טוב וקירובו רע. על כן כתבנו אז להרב כהר"י פינסו הי"ו שבא בשליחות זה לתמן, שאנחנו מסכימים הסכמה גמורה בהעברת הפקיד ממינויו, ולא ישוב לצבא עבודת הקדש עוד, אפס להעביר ת"ח זקן שנבחר כבר להיות ר"מ, לא לזאת יקרא נעמי, מעלין בקדש ואין מורידין תנן. ולא הא בהא תליא שאם הרב הנו' ישאר ר"מ ישוב אותו אבכ"א למינויו. הס מלהזכיר. זה בודאי צריך ת"כ⁴ כתנאי ב"ג ובר"ם שלעולם לא ישוב לפקידותו וגם לא ישב בירושל' ת"ו, כהסכמת השרים פקוא"מ א"י ת"ו דתמן. אך בהעברת הרב הנו' אמרנו ידינו אל תהי בו, ולכן טמננו ידינו בחיקנו מבלי לכתוב מאומה עד כת.

האמנם שלא יש קירוב הדעת בינינו לבין שני הרבנים הנו', כי לא חשו כלל לדברינו שכתבנו זאת מלפנים בעינים שונים. ורבי' חסידא נר"ו גדולה חביבותי' גבן, וברית אהבה כרותה בינינו ברית עולם, עכ"ז חלילה לנו לנטות משום כך מן הדרך הנראה לנו טובה וישרה בעיני ד'. ובאמת מצטערים אנחנו על אותו צדיק ח"ק נר"ו שנכנס בתגר זה נגד זקנים וחכמים מופלאים וגורם לה"ר⁵ מצד לצד, וזה גורם ח"ה⁶ ח"ו בחור"ל, כי בזמננו זה כותבי קורות הזמן שאין להם למלאות קונטרסיהם שהם מדפיסים כל יום או כל שבוע בחודשי מלחמה, חותרים ומחפשים לשמוע איוה דבר חדש להכניסו בקונטרס שלהם למלאות הגליון, ויראתי שיועד להם גם הדבר הזה וכדי בזיון וקצף.

2	גלילי ידי הקדש.	6	בני גד ובני ראובן.
3	אי"אפשר.	7	כנראה הרב אגן ור' יוסף פינסו.
4	על דבר.	8	לשון הרע.
5	תנאי כפול.	9	חילול ה'.

וכבר יש בעזה"ר דבר הדומה קצת לזה, היינו אותו שליח של החורבה דכ"ר פרי"ו¹⁰ שבעה"ק ירוש" ת"ו, רא"ן¹¹ אשכנזי פרסם בדפוס בקונטרס היוצא מיד מין א' בעיר פפד"מ¹² מעשה מחלוקת שה"ר בכ"ר הנז' היו נגד הממונה מו"ה ישעי' נ"י, ומדי דברי בו לא אוכל עצור כי היטב הרה לנו על מעכ"ת מו"ה רחמים שלמה הלוי נ"י החותם השלישי של אותו כתב מחלוקת, שכתבו להחזיק ביד מוהראש"ו בירוש' ת"ו בשליש ראשון לח' השון ת"ר ואכמ"ל¹⁴ בו. וכבר כתבתי נגד זה ה' כ"א אייר (?) אשתקד לאחר"ר עה"ק ת"ו ול"ק¹⁵ שום תשובה. ודי בהערה זו כ"א יתפרסם עתה גם ענין זה יתוסף ח"ה. לכן נטמין ידינו בחיקנו ולא נכתוב להשרים הפקידים הי"ו תמן עפ"ד¹⁶ ואליכם נאמר בין תבינו את אשר לפניכם וראו לגמור הדבר בשל"ו ושל"ו על ישראל ועל רבנו.

כבר מלתאי אמורה כי לא עת האסף אמרים, היות וגם לא זכרתי שמעכ"ת מהרר"ש הלוי חתם הכתב ההוא עד בואי אל העיון. עתה אי"ה אצוה לעשות העתקה מן הכתב ההוא וגם אגרתנו הנז' מאד אשתקד ונעמוד על הדבר לקבל תשובה כהלכה. ושל"ו מ"מ¹⁷ יגדל כנה"ר ונפיש הדש"ת¹⁸ המצפה לישועת ישראל וגאולתם פקוא"מ וכו' וכו' וכו'.

פנקס הפקוא"מ, עמ' 97.

יג . תשרי תר"ב

הסכמה שעשו רבני קושטא וחתמו עליה אנשי הרב אג"ן
ואנשי ר"י גבון

להיות כי עברו דברי ריבות פעה"ק ירושלם ת"ו הרב המופלא רב משרשיא כמזהר"ן נר"ו עם מע' הרב המופלא רבין חסידא כמזהר"ח גאגין נר"ו ודישון סמיכין על רבנות הרב כמזהר"ן נר"ו עד כי בא פה קמ"ד¹ קושטא יע"א לתבוע עלבונו, ופור הוצאות בעד ביאתו וביאת הרבנים הי"ו והאנשים הבאים עמו. ואנן בדידן הח"מ שבררו אותנו מע' הגבירים השרים פקיד קושטא אשר הוד ידם נטויה לכונו את ירושלם, אחרי שמעינו משני הצדדין, ראה ראינו כי הטוב והישר לישוב כוללות עה"ק ת"ו והעם היושבים בה כי מע' הרב כמזהר"ן המכו' מורינו נר"ו לא יתערב בשום שררה ורבנות על הכלל ואפילו על הפרט, ויקח מידי שנה בשנה סך שני אלפים וחמש מאות אריות מכיס הכוללות.

- 10 דכוללות פרושים.
- 11 ר' אהרן זעליג. מכולל פרושים בירר- שלים יריבם של הפקוא"מ. יצא בשליחות החורבה ולעהרן התנגד לה. בשנת תרי"ג נדפס כנראה באמסטרדם קונטרס בן 3 דפים, בלי שער ובלי שם, ותוכנו הוא: מחאה מרבני אה"ק ורבני אמסטרדם נגד השד"ר אהרן זליג, אשר יצא לחרף את הרב צבי הירשל לעהרן' וחצבירוהו משי- ליחתו. ראה י' ריבקינד, דפים בודדים, ציון, ה (תרצ"ג), עמ' קנא. ועיין מרדכי אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, עמ' 145—146, 162; קריגילת, עמ' 85, 122—129.
- 12 על הקונטרס ושמו, ראה אליאב, שם, עמ' 146, וקריגילת, עמ' 203.
- 13 ישעיה ברדקי. אהרן זליג רצה לחזק את מעמדו של ר' שלמה זלמן צורף כנגד ר' ישעיה ברדקי.
- 14 ואין כאן מקום להאריך.
- 15 ולא קיבלתי.
- 16 על פתגם דנא.
- 17 ושלוש מעלתכם.
- 18 הדורש שלום תורתו.
- 1 קרית מלך רב. כינוי לקושטא.

ובהגעתו לער"ק ירוש' ת"ו לדקדק בחשבון כו' התלמידי חכמים ולמסור ביד הפקדים הי"ו, וכמו כן מטענות חשבון כו' עה"ק שהוציא הוצאות רבות הנהוגים ואינם רשומים בפנקס, שיפרעו להרב כמוהרי"ן גר"ו עצמו, שכמה הוצאות הכרחיות ונהוגות. וכמו כן מה שיתחייב הרב כמוהרי"ן ממועות שנכנסו לידו ואינם כתובים בחשבון הכנסה, שיפרע הרב כמוהרי"ן. וכל מין הוצאות אשר פזר מקדמת דנא בהיותו בעה"ק ת"ו שאינם נהוגות. ועל ענין חרב"א הי"ו, ועל רבנותו והוצאת ביאתו הרבנים, עליה ידיה ליהדר, מכיסו ומממונו, ואין לו שום טענה ותביעה לגבות אפי' פ"ק.²

וכדין קדמנא נחנא דחתמין לתתא נתחייב מע' הרב המופלא כמוהרי"ן גר"ו מטוב דעתו ורצונו ע"כ הנו"ל, בלשון חיוב ובאופן היותר מועיל ומספיק לפו"ד³ וכתחז"ל, הן על ענין שררה ורבנות שלא יתנהג בער"ק ת"ו בשום צד ואופן שבעולם, דשכיח ודלא שכיח, ואפילו שיחיה עוד חמשים שנה בלי גוזמא, ושלא להתערב ולפצות פה ולצפצף ולערער שום בערעור בעולם, לא בדיני ישראל ולא בשררה יר"ה ולא בערש"ג, בשום מקום שבעולם, על כל מה שתקן והסכים הרב כמוהר"ח אגאין גר"ו ודישרן סמיכין. ובפרט על מה שהסכים הרב הנו"ל ודישרן סמיכין הרבנים והפקידים שרי קושטא יע"א על ענין חרב"א הי"ו, וכאשר נתחייב בשטר כן יהיה וכן יקום דבר, ודינא דמלכותא דינא. כן הסכים מע' הרב המופלא כמוהרי"ן גר"ו בחו"ח⁴ כל הסכמות דנהיגי בישראל העשויים בכח וכל תוקף ע"כ הנו"ל.

וגם הרבנים המורשים הבאים בכח הרשאה מהרב אג"ן ודישרן סמיכין נתחייבו בחוגו"ש ובשפ"ע⁵ כתחז"ל על כל נכסי כו' ער"ק ת"ו מקולג"ס⁶ דקנה כו' ער"ק ודיקנא, אחראין וערבאין ומשועבדים כדי שיתפרע הרב כמוהרי"ן גר"ו כל ימי חייו, ואפי' שיחיה חמשים שנה בלי גוזמא, מדי שנה בשנה שני אלפים וחמש מאות אריות מכיס כו' ער"ק, מלבד חלק הת"ח הבא על ידי הרב רבי צבי מערין יע"א, שהוא יטפל ויכתוב וידרוש טוב לעצמו, מבלי שיוכלו הרבנים המורשים הי"ו לכתוב דברים המתנגדים בעד הרב כמוהרי"ן גר"ו.

כל זה נתחייב מע' הרב המופלא רב משרשיא כמוהרי"ן גר"ו מטוב דעתו ורצונו, אחר שקבלו הרבנים המורשים הי"ו לדיני תורתנו בחיוב הנו"ל, משום אהבת השלום ולהשקיט ריב ומדון, ותהיה ירושלם לתהילה ולתפארת, שלא יבא ח"ו חלילה שום צד מחלוקת מצד הרב כמוהרי"ן גר"ו.

ואנן דחתמין לתתא קנינו מיד מעלת הרב כמוהרי"ן גר"ו קגו"ש במדל"ב⁷ כתחז"ל, ובעבור טובת הנאה שקבל הרב כמוהרי"ן גר"ו מהרב אג"ן ודישרן סמיכין הי"ו, שקבל ובא לידו, נשבע בפנינו שבועה חמורה בביטוי שפתיים ע"ד המב"ה⁸, ועל דעת הנב"א⁹ ועל דעת כל הרבנים כוללי תהילות ישראל הי"ו, לאשר ולקים את כל הכתוב, כסברת המחמיר חומר שבועה שלא יועיל התרה, הן בעד טובת הנאה שקבל כנו"ל והן בעבור השבועה ע"ד רבים. וכדעת המחמיר שאינו מועיל התרה אפילו לדבר מצוה, קבל מע' הרב המופלא כמוהרי"ן סברת הפוסק, ואפילו תהיה סברה זרה ויחידית נגד הפוסקים, וגם נתחייב

2	פרוטת קטנה.	7	קניין גמור ושלם, במא דמכשר למקניה ביה.
3	לפום דינא.	8	המקום ברוך הוא.
4	בחומר וחזק.	9	הנשבעים באמת.
5	בחומר גמור ושלם, ובלי שום פתח ערעור.		
6	לא ידעתי פישרו.		

מע' הרב המופלא כמהרי"ן נר"ו בסך חמשה ועשרים אלף אריות טו"ת ¹⁰ לכיס התלמוד תורה שפה קמ"ר קוסטא רבתי יע"א בחיוב גו"ש, באופן היותר מועיל ומספיק לפו"ד וכתחו"ל, בשע"ש מקואנ"ס דקנה ודיקני, אחראין וערבאין כתחו"ל, כדי שיתפרעו חוב נו' בעת אשר יתנהג ברבנות ושלטונות, אפילו על פרט אחד מיושבי עה"ק ירושלם ת"ו, ויסרב ויערער באיוז מקום שיהיה על כל מה שהסכימו הרב רבין חסידא נר"ו ודישרן סמיכין הי"ו, הנה מו"מ ¹¹ נתחייב הרב כמהרי"ן הי"ו הסך חמשה ועשרים אלף אריות באופן המועיל וכלשונו מעתה ומעכשיו כתחו"ל ולדעת חכמי ספרד ז"ל לגדל פרע סך הנז' בלי שום סירוב ודחיה כלל ועיקר.

וגם מעלת הרבנים המורשים כמהרש"ל הי"ו וכמהרש"פ נשבעו בפנינו שבועה חמורה בביטוי שפתיים ע"ד המב"ה וע"ד הנב"א ועל דעת הרב כמהרי"ן נר"ו, משוב דעתם ורצונם, הן על חיוב הסך שני אלפים וחמש מאות אריות מדי שנה בשנה כנו', הן על חילוק הרב רבי צבי נר"ו, שלא יכתבו דברים המתנגדים ח"ו בעד הרב כמהרי"ן נר"ו, בשעבוד כנו' כל נכסי כוללות ער"קת"ו כנו', עפ"י כל הנז"ל בלי מגרעת ונפילת ארצה אפילו אות אחת. וקבלו על עצמם הרב כמהרי"ן נר"ו והרבנים המורשים הי"ו הנז' לאשר ולקים את כל הכתוב בלי מגרעת, והסכימו לדברינו אנחנו הח"מ, אשר נראה בעינינו לטובת והנאת כוללנו ער"ק כנו"ל, כחז"ת כל הסכמות דנהיגי בישראל וכהלכה למשה מסיני ומו"מ וכו' כחז"ת ולא יפסול וכו' ולא יבוטל וכו' והכל דלא וכו' ודלא וכו' בביטול וכו' ובפיסול וכו' לדעת הרשב"א ז"ל. וכל המערער מלבד שאין רוח חכמים נוחה הימינו דבריו יהיו בטלים ומבוטלים.

ולהיות האמת נהדר"ת ¹² וקיימת, ולמכתב לחזקיהו ח"ש ¹³ פפ קמ"ר קוסט יע"א בש"א ¹⁴ לחדש תשרי שנתנו תר"ב ליצירה ותחל שנה וברכותיה. ה"ה יוכנו לראות בנחת ציון ובגן ירושלים. והכל שריר ובריר ואמת ויציב וקים

יאודה בכמה"ר רפאל נבון ס"ט	יעקב בכר דוד
הצעיר חיים משה פיזאנטי ס"ט	הצעיר יעקב אבי גדור
הצעיר רחמים שלמה הלוי ס"ט	

בפנינו אנחנו ב"ד הבאים עה"ת נתחייב הרב הכותב חיים משה פיזאנטי הי"ו ומעלת הרב כמה"ר רחמים שלמה הלוי הי"ו מורשים ושלוחים מכו' עי"ק ירוש' ת"ו בסך הכתוב לעיל, וגם מעלת הרב המופלא וכבוד ה' מלא רב משרשי"א כמה"ר יאודה נבון נר"ו ביטא בשפתיו וכבר מושבע ועומד בסילוק הרבנות על הכלל ועל הפרט וכו', בפני מעלת הרב כמהרי"ן בכר דוד הי"ו ומע' הח' הש' הזה"מ ¹⁵ הן גביר כמה"ר יעקב אבגדור הי"ו. והנה כן כן גם אנחנו ב"ד מאשרים ומקימים ככל הכתוב ומפורש ואין להרהר ולהתיר דבר או חצי דבר כלל כלל, בכל מכל האמור, שכן שורת הדין מחייבת. והנה בחדש תשרי מש' התר"ב ליצירה פה קוש' יע"א וש"ו ¹⁶ וקים

אליעזר די טולידו ס"ט	יעקב בינטורה	הצעיר אברהם פריץ הי"ו
----------------------	--------------	-----------------------

באוסף בניהו.

10	טבי ותקילי.	14	בשליש אמצעי.
11	מעתה ומעכשיו.	15	הדיין המצויין.
12	על-דרך : האמת נעדרת. ישעיהו נט, טו.	16	ושריר ובריר.
13	חתמנו שמינו.		

לקושטא יע"א. אמשטרדם יום ה' י"ב כסלו תר"ב גדולת ישראל.

יתענגו על רוב שלום וברכה מע' כבוד אהובינו ידידנו, השרים המפוארים, הגבירים היקרים, התמימים והישרים, הנגידים הנכבדים, רודפי צדקה וגומלי חסדים, ועל פתוחיהם כל מגדים, החכמים השלמים, הנאהבים והנעימים, חכם ממתקים וכולם מחמדים, פקידיו ומשגיחיו ערי הקדש תוב"ב. אור להם במתא קושטא, ה' עליהם יחיו לאיט"א וכבודם ירים. מראש מקדמי אר"ש תכון תפליטנו נוכח פני ה' למען יאריכו ימיהם בטוב ושנותיהם כשני אלף בנעימות נצח עד תכון העיר על תלה והארמון על משפטו ישב בצלעיו. ונוכה לאור המצוחצח כיר"א בבי"א.

ובא האות להודיע קבלת גי"ה מן ז"ך תשרי שעבר, וששנו על אמרותה כמוצא שלל רב, בראותנו מתוכו שעשו גמר טוב בענין הרבנות דעה"ק ירושלם תוב"ב, והיינו שהרב המופלא מהר"ן נר"ו התרצה ברצון טוב ובדעת שלמה ורצו' לעזוב הרבנות ושלא להטפל עוד בעניני הכולל דעה"ק הגו' ת"ו, וישב בראש הרב המופלא בנסתר ובנגלה ח"ק לישראל כמהר"ר אג"ן נר"ו. יהי"ר שיהי' בכ"ט ולאריכות ימיו ושנותיו בשלוח ורב טובה, עד כי יבא שילה, וממרום יצוה ד' שלומו על עה"ק ת"ו ויתרבה השלו' שם באמנות, באחדות הלבבות, ולא יהי' עוד אנשים עברים נצים בעיר שלם אשר בשלומה גם לנו שלום.

אחרי כן קבל' אג' מהרב המופלא כמהר"רין נר"ו ובשולי או בצד היריעה איוה פסוקי דרחמי מן הרב המופלא ר"מ ור"מ דתמן כמהר"י בכ"ר דוד נר"ו, ותוכן הכתב עולה בקנה אחד עם גי"ה שמחל הרבנות והשררה מדינא דמלכותא בלב ונפש. אכן הוסיף ואומר שהיינו על פי התנאים הכתובים בינו לבין השרים הפקידים הי"ו, ואחד מהתנאים הוא שיקבל חלקו מכל הכסף המובא על ידינו מאת אחינו אנשי גאולתנו, כפי אשר זכה ליקח בהסכמת זט"ה וגבאין הצדקה, וכן כפל הרב ייב"י³ בסוף דבריו בזה"ל: ועל הכל, שהוא היסוד העיקרי, שיתנו לי זה חלקי מכל כסף הקדשים המובא על ידו מאת הגבוי מאת אחינו אנשי גאולתנו המתנדבים בעם, שיתנו לי כפי הזכות אשר זיכו לי מן השמים. ותוך דבריו אמר, ובכן בוודאי שגם ר"מ יהי' לי להדר עזר ולגזור אומר שיתנו לי מנת חלקי אשר זכיתי בה, וכאשר שרטטו וכתבו מע' השרים והפקידים שרי קושטא לשמו הטוב בדברי בקשה, שכה יעשה וכה יוסיף אולי וכו'. אולם בד"ק לא כתוב מזה מאומה.

הן כבוד הרב המופלא ר"מ ור"מ⁴ נר"ו בא אחריו למלאות דבריו, בבקשה לתת לו מנת חלקו בשלמות, ובפרט דבר שכבר זכה בו. ולא זכר שר שנעשה זה בתנאי בניהם. בכך ימחלו נא להודיעני התנאים הנעשים בדבר ולא פורש בדברי הרב המופלא נר"ו, כמה הוא החלק שאומר שכבר זכה בו, ידיע להוי שזאת מלפנים ברבנות כמהר"ר יונה משה נבון זצ"ל קבלנו רשימת החלוקה וראינו שמסד 14871 שהי' עליו הוצאות 818 ג' 4 נשאר 14053 ג', מזה נטל הרב זצ"ל 1500 ג', והרב הפקיד כמהר"רין נ"י 950, והרב כמהר"ק"ו נ"י 787, ושאר זט"ה 450. והתרעמנו על זה מאד. ותוך הדברים אמרנו שלא מצינו במתנות

3 רבה שלקושטא, ר' יעקב בכר דוד.

4 גרושוס.

1 יהי רצון שיהיה בכל טוב.

2 יהודה נבון.

עניים שבתורה מתנה גדולה מן המעשר והגם שג"ו⁵ הרבה מאד, עכ"פ לא יתכן שיקח הרב יותר מן עשרה למאה, והשני לו יקח ששה למאה, והשלישי חמשה למאה, ושאר מוט"ה שלשה למאה. ובמכתב הרבנים כמהרי"ן ומהריק"ו מסיון שעבר כתבו שכבר קימו וקבלו מה שכתבנו או, ונתחלק איזה פעמים בערך האמור, והתרעמו על חלוקת הרב ח"ק גר"ו שחלק הסך ששלחנו שבא לידו בקיץ שעבר, והלום ראינו חלוקתו הטובה, שנתן מן 1911 שנשאר נקי אחר גיכוי הוצאות, להרב מהרי"ן 700 שהוא ערך $3\frac{1}{2}$ לק, ולמהריק"ו ערך 3 — 600, ולעצמו 500 וכן לכמה רבני"ן וכן לכמה ר"י פרחי ג"י. עתה לא ידענו חלוק תובע מהרי"ן ג"י, אם כאלו ה"י עדין ר"מ ור"מ כמק, שמשמים וכו' לו ושיטול יר"ד לק, או שתנוח דעתו בששה לק. וע"ז נפשנו לדעת איזה תנאי התנו ביניהם.

והן אמת גדול השל"ו, ומה טוב ומה נעים שע"י הגמר טוב שעשו ר"מ⁶ ב"ה לא ישוב אותו פקיד אבכ"א למשמרתו ולמקומו. אך כל מה שיותר לעומת הרב מהרי"ן ג"י יפסידו שאר ת"ת, ולמ"י למימר שאם תתנו דבר מפורש בענין זה, הכל לפי התנאי, ואחר דבריהם לא נשנה. אפס אם לא פורש, הדבר שקול, ונכספנו לשמוע להיכן דעתם נוטה. וכן אותה נפשנו לשמוע דעת הרב המופלא ר"מ ור"מ גר"ו. וכבר הודענו שיכולים להסגיר אצל האדון מיניסטר שלנו שם, שמו Gasp : Festa. — — — — —

הנגו נוטים כנהר של"ו למע' כבוד הרב המופלא וכבוד ה' מלא החכם הכולל אור הגולל כמהר"ר יעקב בכ"ר דוד גר"ו ר"מ ור"מ דתמן הק"ק יע"א. ומהודענא קבלת שורותיו היקרות הגו'. גם אנתנו חפצים ביקרו וכבודו של הרב המופלא הזקן שקנה חכמה כמהרי"ן גר"ו, וכן נכתוב אי"ה לכבוד הרב המופלא ח"ק ר"מ ור"מ כמהר"ר אג"ן גר"ו. אבל נכספנו לקבל תחלה תשובת השרים הפקידים ג"י על האמור למעלה. ושלום חורתי יגדל ויאדיר שלות עווז ותפארתו כנה"ח וכנפש נא"ה דש"ת. פנסק הפקוא"מ, עמ' 112.

טו • אדר תר"ב מהפקוא"מ להרב אג"ן

לעה"ק ירושלים ת"ו. אמשטרדם יום ר' עש"ק ח' אדר תר"ב.

— — — — — כמהר"ר חיים אברהם גאגין גר"ו ר"מ ר"מ דעה"ק ירוש' ת"ו

צופים אנתנו ע"א¹ הקודמים מן י"ט חשוון י"א וט"ו טבת וט"ו שבט. בינתיים נתכבדתי שבע זה ע"י השרים פקיד קושטא הי"ו בגי"ק מן כ"ח חשוון. ויפה אמר מגי"ר גר"ו כי יהיה כמוס עמדי חתום באוצרותי. וכן אני עושה. ולזאת יסלח צדיק עמ"ש² בח' מנחם, אפילו על הספק שעלה בלבי, אם כן הוא עלי לבקש מחילה וסליחה מהדרת קדשו. וכבר שויתי נפשי הדנא והי' כלא הי' במכתבי מן י"ט חשוון, כי ראיתי ה' עמו והלכה כמותו. ותשח"ח³ כי יקרתי בעיני קדשו לעשות שאינו ראוי כראוי, לכתוב אלי כל פרשת

5	שגם זה.	1	על אודות.
6	רום מעלתו.	2	על מה שכתבתי (איגרת ט).
7	ולא מיבעי.	3	ותשובות חן חן.

העבר, ובמקום גדולחו שם ענותנותו, אפס וכו' להיות זוכה לכל ד"ק. אולם יפה עשה להעמידני על האמת ודי בהערה זו.

ועוד זאת אדרוש כי חלילה אל ינקוט בלבי עלי על שאלתי להשרים פקיד קושטא בגין החלוקה המגעת ממעות קבוצתנו למהר"מן, כי ידיע להוי שמהרמ"ן כתב אלינו מקושטא שמחל הרבנות ע"פ התנאים הכתובים, וא' מהם ע"ד הכסף המובא על ידינו שיתנו לו כפי הזכות אשר זיכו לו מן השמים. וסתמא קאמר ולא פורש עד כמה תכבד. וכן כתב עוד שזה זמן רב שזכה ליקח בהסכמת זט"ה וג"א⁶ וקבלו עליהם שלא לסתור בדבר הזה, ויראתי שזה יגרום ח"ו מחלוקת מחדש, כי גם אמר שם שעל הרבנות והשררה מחל ולא על בזיונו.

ובכן לא יעשו לו שום הכעסה, והיסוד העיקרי שיתנו לו חלקו וכו' וזה הרב הראשון דמתא קושטא יע"א החכם באשי יעקב בכ"ר דוד כתב כמסכים על דבריו בצד כתבו. לכן כתבתי למע' השרים הי"ו שידיעוני מה עשו ומת התנו עם כי לא רצינו לעשות דבר נגד הסכמתם.

הגדתי היום את כל ונוכחת להצדיקני לפני הדר"ק באמת וצדק ובטחתי יענה ויאמר סלחתי. ומע' השרים פקיד קושטא הי"ו השיבו שאינם יודעים סדר החלוקה דרבנן. כנראה לא ידעו שותא דידן. אך אחרי ראינו את כל הכתוב בפרשת מלך השבנו להם שכמובן לנו מתשובתם לא עשו שום תנאי עם מהרמ"ן בזה הפרט. ובכן הדבר מסור ביד קדשו והוא יעשה הטוב והישר עדרש"ת י' חו"ל.

פנקס הפקרא"מ, עמ' 134.

טז . אלול תר"א — תשרי תר"ב

לקט מדברי הרב אג"ן על המחלוקת מן ההקדמה לספרו
חוקי חיים

יצא דבר מלכות בכל תקף, ויבהילו להביאו [את חרב"א] לפניהם וידברו אתו משפט למען ייטב להם ולורעם אחריהם. ותצא דינא, ויוציאוהו מחוץ למחנה שכינה. גרש לך ויצא מדון². כה יהיה משפט האיש אשר יעשה בזדון. ... זה שנתים ימים מן הפסח ועד עצרת מחלוקת שנו לכאן. לפום צערא, הקיפו עלי יחד כל חכמי לב מתוגר חגורה כי תשש כח הסבל, וענו ואמרו פה אחד מכל אשר בחרו, שם ישבו שרים בי נדברו, עבור לפני העם, מלוך תמלוך עלינו והיית לנו לעינים, עד יכונן ועד ישים את ירושלים.

— — — [א, ד] אם אמרתי אספיה את כל פרשת העבו"ר לעתות בצרה לא תקפ"ץ³.

1	מליצה על־דרך הכתוב: ותצא דינא	4	דברי קודשו.
	(בראשית לד, א). וכאן שיעורו יצא פסק	5	למוריגו הרב, מוריגו נבון.
	הדין.	6	ושלושה אחרים.
2	משלי כב, י.	7	על דרך שתקנו.
3	לא תקום פעמים צרה.		

זה כמה אורך ימים ושנים. הלא לאמונה לא אוכל לגלות אפילו טפח מראש אמנה, לארכה ולרחבה. מפני חמר שבת אב"א⁴ קרא ואב"א סברא, כי חוששני מתטאת דרמו בי תיגרא ... נפעמתי ולא אדבר, ולבי אינו אלא שרף קנאת חמת גבר, מראות ברע האי תיגרא דנפל בחולקן מינים ממינים שונים ...

אם אמרתי לגלות אחת מני אלף פרשת נחלות, הא ודאי כעת יאמר, וקרא זה אל זה ואמר. אלו הם הרי ישראל, יושבי על מדין כהררי אל, שוכני בתי חומר בקדש, דקריבין למלכא מלכי בקדש. הדרת זקנים אתגורי אתגור, ת"ח המנגחים זה את זה, הלא לנו לדעת מה זה ועל מה זה ... אנשים עברים נצים, שניהם חנית וחצים, הללו בעלי זרוע ולא ניכר שוע. ונמצא ח"ו כל אפיא שוים, והיה כצדיק כרשע ... ונמצא שם שמים מתחלל ... כי יאמרו מלכים מדיינים. ובזכרי כל זאת יראה ורעד יבא בי, ואדברה לא יחשך כאבי ... וע"ד אמינא שתיקותי יפה מדבורי. הס כי לא להזכיר כסחו כלילה⁵ ... ואם רב שבעתי בוז לסבת הזמן, בלתי נאמן ... ישלם ה' לעושה הרעה כרעתו ול"ו יעיר כל חמתו. ישוב עמלו בראשו, לאור [ב, א] עלי נפשו, ועל קדקדו חסמו, דקים בדרב"א מיניה, חרב"א דנפיק מיניה, אל ביומא דמשלם זמניה. הרי זה גולה טרוקו גלי. וכי היכי דליכחוש חיליה. נסתם המעין ויבש המקור, מעין נרפש מקום מים עמוקים, והג' דמעת עשוקים, נלאיתי נשוא קשה לשמוע, קול צעקה בעיר דמעה דתדמוע, אחד חכם ואחד ת"ס שבתם וקיתתם, ת"ח אין לחם מנוחה ונטלתני רוחא. מצד זה ע"ד ודאי קא אמינ' ווי אי לא גלינא. לא עמדת על מדותי, ביום ההוא אבדו עשתונותי, ואבדה עצה מבנים כי איככה אוכל וראיתי, כי פשתה המספחת, דם ואש מתלקחת. היא העולה עד לב השמים והטילו מום בדוקין שבעין, המה הגבורים רבנן תקיפי עיר גדולה של חכמים וש"ס⁶ פה לפה. יושבים על מלאת, מנשרים קלו דעת שפתם ברור מללו. דור דור ודורשין, כל קדושין, אכיא בנייהו רבני אלפין, אלו ואלו בצטרפ"ן⁷. שמעתי את תלונות, ושפתי רגנו⁸, אשר הם מליני"ם בטוב ילינו. מלמד שטעונין לינ"ה. מדוע לא אצדיק את הצדיק כבחצי מענה, בהדי כבשי דרחמנא. רבים ונכבדים צדיקים וחסידים גמירי מן שמיא, לא שתקי אבתראי, המה מסרו עצמם שרו לי תגראי, להלחם מלחמת מצוה, ולפני כבוד ענוה, להשביט אויב ומתנקם ולהקים דגל התורה, אף ישועתנו בעת צרה ...

ע"כ אמרתי כבוד אלקים הסד"ר⁹ דבר עלי בא"ר קצת דברים בשורשן, טעמן וממשן במלי דמפרשן, וגופא דעובדא מעיקרא היכי הוה, דבר הגלמ"ד ממנו גורה שוה, תולדותיהם כיוצא בהם, גרעיניהן ועוקציהן. וכל יוצאי שער עירנו, עדים היום ויוכיחו בין שנינו. זמן קהלה לכל היתה מלחמה בעולם, ותבקע הארץ לקולם ...

דרשו מעל ספר החזקה והמה בכתובים בתשרי ס' ל"ו¹⁰, תורה מבפנים. הנם כתובים דברי המזכים ודברי המחביים. מכי רמו צערי ואחסור דרי, כד רגיו רעיא ועביד להו נגידא סמיא¹¹, כל שיש בו סימן, חוצפית התורגמן, דחציף ועביד וסאני שומעניה, חציפותא כלפי שמיא מהני¹², השביענו במרורים, אז ירדו לצעריים¹³, הגי נשי דבי ריש גלותא,

4	איבעית אימא.	9	בספר חזקי חיים.
5	מועד קטן יו ע"א.	10	בבא קמא נב ע"א.
6	ושל סופרים.	11	ראת סנהדרין קה ע"א.
7	על-דרך : נשרפין.	12	על-דרך לשערים. שופטים ה, יא.
8	על-דרך : הסתר (משלי כה, ב).		

כבודו בת מלך, אשה ובתה,¹³ ברתה דרב חסדא, מנ"ר הרב המופלא רבין חסידא רב חמ"א, המקובל האלקי, חסידא ופרישא, הראש הוא הקדוש, משיירי כה"ג, חסידים הרא- שונים. צר לי לאם, בעד החלון נשקפה ותיבב אם, היא ואמה גזומא, פיה פתחה בחכמה, ותאמר נעמ"י, בתי: אם אבא באהל ביתי, מי הוא זה שסותמין אורו ושותק, לו במאר"ה ינתק.¹⁴ בראות' חלונה סתומה בחזקת מאריה קמא. קומי בואי לפני אדוניך והשתחוי לו, תורה יוצאה בהינומא,¹⁵ שלא לסתום אפילו כמלא גימא, יורנו המורה לצדקה, היכא דשכיח הויקה, ולא תהיה זאת לפוקה.¹⁶ תורה מה כתיב בה, ריבו משפט יתום ואלמנה. לא תגורו מפני איש לא תכירו פנים.¹⁷ הגי נשי במאי זכיין. צדקניות הן חסדניות, שואלין כענין אם הדין דין אמת אתנו. במה כחו יפה של הפקיד לסתום חלוננו. הנה זה עומד אחר כתלנו. משגיח מן החלונות, על מחלת לענות. לנתוש ולנתוח ולהאביד ולהרוס. וכאשר יענו אותו¹⁸ כי תורה יבקשו בראש, איהו ידידה עבד, כן ירבה וכן יפרוץ. פרוץ מרובה, במה כחו יפה לעמוד נגדנו יקוב הדין את ההר¹⁹...

מקור מים חיים מן המקד"ש הם יוצאין, לבטל את המעוררין, זקוקין דגורא ובעורין. ויפץ העם ביום ההוא ללקוט באמרי"ם,²⁰ הכתוב עשאו כולם חברי"ם, צללו במים אדירים, וכל תופשי התורה, ת"ח הנוחים, שם ישבו שרים, ספרים נפתחים. זה אומר בכה וזה אומר בכה. ערוב פרשיות, בו בפרק נעשו כתות כתות, פמליות פמליות, הללו מעלין בגורין, היו כותבין שטרי בירורין, הלכה והן מורין, הללו אוסרין והללו מתירין. מערכה מול מערכה, מתוך דבר הלכה טובה, אב"א איכא הכא, בדבר דפשיטא כביעתא בכותחא,²¹ ואריב' את הסגנים. ויהיה עד כה ועד כה שועל יוצא באמת הבנין, עמד וימודד ארץ לסטים מזוין, וישקף בעד החלון לסותמה סחור סחור לכרמא,²² ואנן צוחינן כמעט סכנה דומה. אהכי והכי נתמלא הבית רובא גויים ואילי הארץ והנה המושל בא, ורבים מעמי הארץ, ברכבו ובפרשיו, מקצפו תרעש הארץ, לאמר כלו מעשיכם, למה תפריעו את העם ממעשיו. ובכל זאת לא שב אפו ממנו והתחילו לחרף ולגדף אותו, איש ממנו משנה קצ"ף²³ עלינו, בוז יבוז לנו, דברים שאין הקולמוס פולטתן מפני גריעותן, עד כי פצו שפתם, לגרשנו מן הארץ, כי רב"א רעת האדם בארץ.²⁴ רבת שבעה לה נפשנו הלעג השאננים הבוז לגאיונים.²⁵ מי בעל דברים יגש אליהם להשיב חמתם מהשחי', שאון ימים שאון גליהם פצו עלי פיהם, כי כבר הופסקה הלכה זו מעלה ארוכה, שחוק' אין לה דין קרק',²⁶ לשונם חרב חד', בפני קהל ועד[ה], אסתר' בליגנא,²⁷ ותקרא שמה דינא. אנ' נמי הו' רהיט' מת קול החרדה, דינא יתיב וספרין פתיחו.²⁸ ממחצית תקחו. זיל קרו בי רב ... המאריים, רבים קמים עלינו, עוד הם מדברים, המ' עזרו לרעה. האכלתנו לחם דמעה.

13	אשת ר' אברהם שלום מורחי ובתה אשת הרב אגין.	20	על-דרך בעומרים.
14	בלשון קללה, והיא מליצה על-דרך לא במהרה. קהלת ד, יב.	21	עירובין סח ע"ב.
15	אפריון שבו מליכים את הכלה לחופה.	22	עבודה זרה יז ע"ב.
16	ראה עירובין יז ע"ב.	23	על-דרך: משנה כסף.
17	שמואל א כה, לא.	24	רבינו בכר אברהם. על-דרך הכתוב בראשית ו, ה.
18	בכתוב: עשה משפט. דברים י, יח;	25	תהלים קכג, ד.
19	במדבר י, יז.	26	חזקת אין לה דין קרקע.
	מליצה ושיעורה: ישיבו לה.	27	בבא מציעא פח ע"ב.
	יבמות צב ע"ב.	28	דניאל ז, י.

וזאת תורת הבית, ביתא דהווי בה שתין הלולי,³⁹ ותקראנה אותי כאלה. רמו בי רבנן קלא,⁴⁰ אדחכי והכי נתמלא הבית כולה, כל הורג נפש וכל וכל נוגע בחלל, כאשר יגילו בחלקם שלל. ותהי צעקה גדולה וארע' כלא, חלחולי מחלתא. ווי מביתא ווי מברא. עוד תוסיפו צרה. הגם לקבוץ את הנשים בתפיסת יד וחרפות עולם, ותשא כל העדה ויתנו קולם. מי שמע כזאת מי ראה כאלה, עד קללה עד נזיפה. והנשים היקרות, בנות מלכים, היו לחרפה, ועשאוהו אשפה. עד מתי אלקים יחרף ש"ר ניצב ימינו כצר, והנה אימה חשיכה, לשון חכמים ברכה, העיז פניו אדרבא,⁴¹ כל בתר איפכא, שומו שמים על זאת, הישגה אחו בלי מים.⁴² אגב שוחדא עביד אינש דגוים, עביד מארי דעובדא, אתיא פקידא פקידא, ניתן לו תודה, כאן במעות טמונים, במקום גילת שם תהי רעדה,⁴³ מידי דקפדי בה אינשי הוא פקידא.⁴⁴ ואם אמת מאת ה' היתה זאת, עלינו לקבל דין שמים כזאת וכזאת. דינא רבא ודינא זוטא, האיש אחד יחטא, ועל כל העדה, דרופתקי דאורייתא, רב שבענו בוו מהם ומהמונם, חץ שחוט לשונם, היינו חרפה לשכנינו, אם לא על שכמי אשאנו, אזי עבר על נפשנו המים הזדונים. לולי ה' שהיה לנו, הרב את רבניו והדן את דיננו, כי הקול נשמע למרחקים, הגם צועקים, כמו כל העדה, מאן דלביש מדא.⁴⁵ מי זה ערב אל לבו, קנאים פוגעים בו, מי לה' אלי. וישימו איש חרבו, הרב פיפיות, בידם בלשון הזהב והאדר', שפר"א שמשפר' לכתב בכל תוקף גופא דעובדא לקרית חוצות, קרית מלך רב קושטא קאי. וילכו במועצות לקראת אחינו בית ישראל היושבים ראשונה, לראש פנה, ובפרט למעלת השרים ויועצי ארץ, גבורים לעמד בפרץ, הגבירים הח' הרמים, העומדים על הפקודים, הדרי"ת סגני"ם, און ששמעה את כל התלאה הכזקתה הבאה, כמו כאיש אחד חברים כולם קדושים כולם גבורים, ומתוכם כעין החשמל רחימא דנפש, רב חביבא כוליה גופאי, הגביר הח' המרום פקיד"א לטב, אור יומם ש"ר לו נאמר, רוצ"ו⁴⁶ מגזע היחס והמעלה, כמהר"ר סי' אברהם קאמונדו נר"ו. עמד שם בכל נפשו ומאדו, ואת ישרים סדו,⁴⁷ לנקום את נקמתנו, קנאת ה' צבאות, לשלם גמול לכל אויבי נפשנו, להקים דגל תורתנו, ולכונן את בית חיינו. והכינו את אשר הביאו, כי יצא דבר מלכות בכל תקף ויבהילו⁴⁸ להביאו לפנינו, וידברו אתו משפט למען יטב להם ולורעם אחריהם, ותצא דינא, ויצאיאווהו מחוץ למחנה שכינה, גרש לץ ויצא מדון,⁴⁹ כה יהיה משפט האיש אשר יעשה בזדון, בחוץ יעמוד ויעזב את עצת הזקנים, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, מן השמים [ב, ג] נלחמו הככבים ממסילותם. ארץ רעשה גם שמים נטפו, גם עבים נטפו מים.

מים חיים כולכם היו' ראו חכמתכם. יהיה ה' אלהינו עמנו, כי הוא טרף וירפאנו, כי הורשענו מצרינו, ותשקוט הארץ, אין סופ"ר, אין פרץ, ויצאו כל העם ביום ההוא שמח וטוב לב, היינו שמחים, איש לאחיו יחדו ירננו כשבת אחים, ותעבור הרנה במחנה העברים, איש על עבודתו משבחים ומפארים, שתולים בבית ה' דשנים ורעננים, ולא עברו ימים נאספו שמה כל ההדרים, כל הקהל כאיש אחד חברים. שם היו תקנות גדולות אלף עולות,

29	מועד קטן כח, ע"א.	35	ברכות כח ע"א.
30	שבת קכז ע"ב.	36	על ידך הדרת זקנים.
31	על החרם השיב אדרבה, כלומר לטפול	37	רוח צדקה וחסד.
	על המחירים את החרם.	38	משלי ג, לב.
32	איוב ח, יא.	39	את חרב"א.
33	ברכות ל ע"ב.	40	משלי כב, י.
34	הפך הכתוב בכתובות עב ע"ב.		

ליסוד ארץ על מכוניה ולסקל מסילות, למען טהר את הארץ בקדושות והבדלות. ונמנו ע"כ⁴¹ דבר משגיחים ומנהיגים, כל מאן דרחים, להיותם עומדים, על כולל עיקר"ת שלשה מטיבי, מיראי ה' וחושבי. וכן בכל קופה וקופה, דבר חשוב לא בצרכה אלא להעדרה. באופן כי דבר המסור מקדמת דנא לשנים או לשלושה פרטים, יפרד והי' על יותר על שלשים ועשרה שליטים⁴² ויתן אותם ראשים, כל חד בדידיה מתעסק בקדשים⁴³ גוי צדיק שומר אמונים, איש לאהלו ישראל. למרבה המשרה, זו תורה וזו שכרה, הם יקחו חלק איש לפי ערכו, צורר כספו בשקן, הגדול לפי גדלו, איש לפי מהללו. להרביץ תורה בישראל, ונקראה בשם תפארת ישראל⁴⁴ שם ישבו שרים על התורה ועל העבודה, חדשים לבקרים, חדשים לקטורת, מדי חדש בחדשו, כל שהיא תפארת, וב"ד בתר ב"ד עומדים על משמרת, כל שלשה חדשים ואת רב"ע מצוה בחזרת. וב"ת מתריפי פום בדתא⁴⁵ סניפים עליהם⁴⁶ אליבא דהלכתא. וכן עד"ו⁴⁷ חזר חלילה, ונבנתה העיר על תלה. עשרת מנים, מכל אשר היה לפניו. ואילו פינו מלא שירה. כל הארץ צהלה ושמחה נתמלאה אורה. איש תחת גופו ותחת תאינתו, תורתו ואומנותו, ואת האש זרה הלאה, בחוץ תעמוד, מלמד שכפה⁴⁸ אין אדם דר עמו⁴⁹ בכפיפה. ואנן בדידן שלום בינינו, אתיא רדיפה רדיפה, ברצות ה' עמוד השלום בינינו. זה נחמנו ממעשינו. ש"מ עבדי רבנן שלמא. ונחנו מה, יד עניי אנו וטרחינו כוליה יומא. והאי מאן דעביד פריש' תכשיטין הן לו. קדוש יאמר לו, דמינח ניחוי ישרים משמחי. אנחנו אלה פה היום כולנו חיים.

מקור ישראל שמעו מלכים האזינו רזונים קול ענות חלושה, הביטו וראו כל האמור בפרשה. החכם עיניו בראשו בין יבין בכל אות נפשו, כמה הרפתקי ביש דעדו עלי, גלאיתי נשוא, הא איכא שירים תלי תלין, רבו הנוטפין על הווחלין⁵⁰ תולדותיהם כיוצא בהם, גרעיניהם ועוקציהם, עלי היו כולנה, כהנה וכהנה, ואל אלהים הוא יודע ועד כי הרבה דברים הרעים איכ' הכא, שעשנה צבור בתוכה, והסתרתי פני לבא דרך ארוכה, ולא העליתים על הגייר דמחזי כחוכא. בושתי וגם נכלמתי אפילו להבליעו בנעימה מלתא בטעמא ... עד בשחק נאמן סלה, כי לא לכבודי ולא לכבוד בית אבא, כ"א לכבוד ירושלים ודאב"א⁵¹ ולכבוד התורה ולומדיה, תופשי התורה כפתוריה ופרחיה, הלוכשים בגדי קנאה. ואת תורת הקנאות, איש מלחמות יעיר קנאה. ... והיו דברי אלה לפני כל יודעי דת, לדון אותי לכף זכות, אשר ל"ו כדת. וחזבה יתירה נודעת כף זכות מכרעת. כי יומא כי האידנא לא צילא דעתי אגב טרדאי טרדין עלי אדמה. בצעריך ירושלם דינא ושלמ, וצבי ביתי, לית אנא עבי, ושלש בעמידה ולא יעבור, בשעת' חדא ובסעוד' חדא, א' לדין וא' לפשר, כל שישנו בשמירה, וא' לצדקה להשבי' נפש שוקקת, אל שאו"ל ואל בית הדמים, קום עשה, גדול המעשה, יום ולילה לא ישבותו, זה נכנ' וזה יוצא, ופרנסי הדור שרי' ויועצי. עומדים לפני ליום ולילה עד חצות. בי מלכ' ימלוכו וילכו במועצות.

41 על כל ועד שלשלושה נתמנו שני תלמידי

42 חכמים להשגיח עליהם.

43 על-דרך זה.

44 ראה שבת פה ע"א.

45 מדמהו לנחש. ראה יבמות קיב ע"ב.

46 ראה שבת סה ע"ב.

47 על-דרך: ירושלים דהב"א, של זהב,

וכאן בהיפוך המשמעות.

41 על כל.

42 מקודם היתה הנהגת הכולל בידי שניים—

שלש אנשים. עתה נעשו שלוש פעמים

עשרה מנהיגים לקהל, כל שלושה כרא-

שות אחת מן הקפות.

43 ראה למעלה, עמ' רג' ולהלן עמ' שטט.

44 על-דרך: פומבדיתא.

כללי ופרטי ליקוטי בחר ליקוטי ונגד פניה' נבונים". זאת היתה לי, כי מעט אשר היה לפני היא שעמדה לי, להביאו למובח הדפוס לשלמי נדרי גירס' דינקות' למדתי מנעורי... פעה"ק ירוש' ת"ו בחד' רחמי' מש' התר"ב... ונשלם המלאכה בתשרי משנת בזאת ידעתי כ"י תפצ"ת בי לפ"ג⁵¹ הלא כ"ד ועירא דמן חבריא דקרתא קדישא, ירושלם דדהבא, אוהב התורה ולומדיה, המצפצפין והמהגין הצעיר

חיים אברהם גאגין ס"ט

יז . שבט — אדר ב תר"ג

הסכמה שעשו שלוחי הרב אג"ן בקושטא

מודעת זאת בכל הארץ, בשבתנו על ציר הביצור, בצעריך ירושלים ומה הגיע אל הבנים, בני ציון היקרים, ליום עבירות, עברה ועת וצרות, עם הצר הצורר ההוא, פקידא דנפיק מניה חרב"א, כאשר הקול נשמע בקצוי ארץ וים רחוקים. הגם הלום הגיע אלינו כת"ב מרירי, את ביצור במדבר, מגיד אומר כי החרבא הידע בכל מעללי, פרי משחית חומת בת ציון, אשר נתן נפשו וזממו לחזור עי"ק ירושלים ת"ו, לא יבא ולא יהיה, בכח השרים אילי הארץ, בהתחנן לפניהם על גופו ועל ממונו.

ואנן בדידן מורשי ומשגיחי כוללות עי"ק ירושל' ת"ו בשליחותיהו דרבנן גאוני ארץ הצבי, ראה ראינו ונתוועדנו יחד וכוונתנו לש"ש¹, לכונו את בת ציון כי היא בית חינו ומשוש תפארתנו, וכל העם היושב בה, שכמעט סכ"נה דומה נפשם² בחזרת האיש רע ובליעל, למלא כרסיה זיני ביש, ולשונו תהלך בארץ, דמ' של ישראל ובכח המסור בדידנו מכל חר"ר עי"ק אשר ניתן רש' בדידנו לפקח ולהשגיח ע"כ פרטי ועיני עי"ק, ככתוב ומפ' בהרשאה שבידינו. אי לזאת בהסכמה עלינו, והקדשנו גופינו לשמים, לרדוף אחריו עד חרמא, ובחר חרבא אזלינא, ולכל מי שיחזיק ביד רשע הג"ו, קטון וגדול שם הוא, להוציאו מע"ק טבריא ת"ו ולשכון מחשיכי באיזה מקום שיהיה קרוב לירושלים ת"ו, בלתי רשותנו ובלתי רשות חכמי וגאוני ארץ ירו' תו, ולעילא מנהון עט"ר מר"מ³ ראשון לציון, עטרת זהב גדולה, הוא הקדוש מע' הרב הגדול, גדול הנאמר באברהם⁴ חיים ומלך גאגין נר"ו, יען ידענו נאמנה בינינו לבין קונינו כי טומאה פוסלת במחיצות ירוש', ואנן בדידן יד עניי אנן, עינינו לנאמני ארץ, גבורים בפרץ, השרים והסגנים, רוונים וקצינים, פקדי קושטא יע"א, אשר הו"ד⁵ ידם נטויה לכונו את ירושלים, אם ישר בעיני הצדיקים להעביר גלולים מן הארץ ולתקן עולם, יחזיקו בדידנו להיות לנו למסעד למשמרת, לעקור אשירה עד תהום רב"א.⁶

ואנחנו מורשי עה"ק ת"ו מהכח המסור בדידנו, ברשות ב"ד של מעלה וברשות ב"ד של מטה, גוזרין בגזרת עירין פתגמא ובמימר קדישין, בכח החרם ובכח תורתנו הקדושה, ובכח שכנית עוינו אשר לא זזה מכתל מערב, גוזרים גזירה דאורייתא על האיש הנ"ו

51 תהלים מא, יב.

52 תר"ג.

2 מליצה. ראה תהלים לד, יז.

3 עטרת ראשינו, מרן מלכא

4 ראה בבא בתרא טו ע"ב.

5 על-ידך : עוד. וכאן שיעורו מלשון הדר.

6 רומז לחרב"א.

1 לשם שמים.

אברהם ב' אברהם ידיע רבינו, שלא יוכל לדרוך כף רגלו בשום מקום חוץ מע"הק טבריא ת"ו אשר הוא חונה שם, עוד כל ימי חייו, ואפי' שיחיה עוד עשרים שנה, ושלא לבא פה קמ"ר י קושטא יע"א בלתי רשותינו ורשות הרבנים ומע' פקידי ושרי קושטא יע"א, ואפי' שדינו תקיפא לחמלת ה' על הר ציון, לבא עד החרמים ובנפשו דבר לעבור על דת ישראל בקהל קדושים, וגורתינו שריא וקיימת כשפיר גזרת גאוני ארץ בכח התרשאה שבידינו. והנה אנחנו מחרימים בחרם יהושע נ' נון ובגזרת נח"ש על החר"בא הנ"ו שלא יצא לבן החוצה מן הקדש פנימה טבריא ת"ו בלתי רשות והורמא שרי פקידי קושטא יע"א, וכדבר האמור לכל מי שיחזיק בידו. ועינינו למלכי רבנן היושבים על מדין אלופים וגאוני ארץ ב"ד רבה קמ"ר קושטא יע"א, כי מפיהם תצא תורה, ועבדי רבנן גזירה לתורה, המזה בחכמתם ורוח מבינתם יתווס ויחמלו על עם דל עני ואביון היושבים בין צרקות ובין צר'תו,⁸ כידוע לכל באי עולם, יצא שפיר גזרתם, בכח ב"ד יפה ובכח תורתנו הקדושה לשבר מתלעות עול וחממו אל יפק, וכגון דא מצוה רבה ועליהם מוטל לעשות משפט כתוב, וקנאת ה' צבאות תעשה זאת ללבוש בגדי נקם למען ציון קהל ועדת קדושים אשר בקהל קדושים וחסידיהם. ולאומי מלתא ח"ש בחדש שבט משנת זאת ובני ישראל יוצאים ביד רמה⁹ לפ"ק, פה קושטא יע"א ברוב עוז ושלום.

אברהם שאול ס"ט

רחמים שלמה הלוי ס"ט

יח . שבט תר"ג

הסכמת פקידי ומשגיחי ירושלים בקושטא

בשבטי ישראל הודענו נאמנה כי שמענו את נאקת בני ציון, ואת שועתם שמו"רה יעלה על ראשם¹⁰ בביאת האיש פחות ונבונה הנ"ו בשום מקום לקרוב ירושלים ת"ו, ואנן בדידן, בכח המסור בידינו, אם בא יבא פה רבינו ב' אברהם הלזה נעבור חלוצים, שיתן כת"ב שור'רת¹¹ לעבודת מלכות אדונינו יר"ה על העצים ועל האבנים, וכל כחיו וכתביו אשר יהיה בידו רוח ישאתו לעבודתו, ול"ו יעיר כל חמתו, ואין תרופה למחלתו, וידינו תכון עם הרבים המורשים למעלה, הורשות נתונה בידם בשעבוד כל נכסי כוללות עיי"ק ת"ו להזיל זהב מכיסם ולהפך את עצתו, ובארץ מרחקים יהיה מכון שבתו, מקום ארץ מולדתו, מבלי שום חונן ומרחם, וצו לצו בעדו, כי בא יום אידו, לכונן ה' את בת ציון, כאשר עינינו ל"ו ראו ובאוינו שמענו ההפרש רב ועצום, מבירא עמיקתא לאיגרא רמא בעקירת החר"בא מארץ החיים.

ואנן בדידן חנו'תינו במד'בר¹² למע' הרבנים המופלאים, רבני אלפין קמ"ר קושטא יע"א, יקומו לעזרת ה' בגבורים, ובהסכמה יעלו בגזרת נח"ש ובכח תורתנו הקדושה, שכן יהיה וכן יקום דבר, שכן הטוב והישר והאמת. וכגון דא מצוה רבה להקים דגל תורתנו

10 על-דרך שופטים יג, ה. וכאן מלשון פחד.

11 על-דרך כתף סוררת. וזכריה ז, יא. ושיעורו כתב סרוב.

12 מליצה ושיעורה כאן: תחנונינו בדיבורינו.

7 קריית מלך רב.

8 ביטוי צער על-פי: בין סוכות ובין צרתן. מלכים א ז, מז.

9 שמות יד, ח.

הקדושה, וה' יוכנו לראות בנחמת ציון. הכ"ד¹³ פקיד ומשגיח ע"ק ירושלים ת"ו לאהבת ה' ולאהבת הארץ הקדוה, פה קושטא יע"א ברוב עוז שלום.

אברהם קאמונדו ס"ט   חיים אברהם פאלאגי ס"ט   יוסף חיים ברוך ס"ט
אברהם פריסקו ס"ט

יט • שבט תר"ד
הסכמת בית הדין בקושטא

נחנא בי דינא דחתימין לתתא, ראה ראינו את דברי מע' הרבנים מורשי ומשגיחי ע"ק ירושלים ת"ו וכל דבריהם אמת וצדק, וגם מע' דברי הפקידים הגבירים הרמים, שרי צבאות ישראל, היושבים ראשונה פה עיר עוז לנו קושטא יע"א. צדקו יחדיו, הטיבו כל אשר דברו, ואוזן שומעת דבריהם כנחלי אש יקיד יקיד כמדורת בית המוקד תוך מורשי לבב אנוש. ובכן ידינו תכון עממם בכח תורתנו הקדושה. ודא גזירה דאורייתא בכח החרם וחויא דרבנן דלית ליה אסותא, על האיש ההוא החר"בא הנ"ו, אם יעבור על דבריהם הכתובים לעיל. ובה' בטחנו כי ישמע לקול מורים. ודברינו אלה יעשו פירות שלא לזוז ממקומו כאמור, ואם יעבור דמו בראשו, ודם זרעיותיו עליו ועל צוארו וכל ישראל נקיים. ודברינו אלה סמיכה בעזרה וגזרת אורייתא מאתנו אנחנו יושבי על מדין פה קושטא יע"א ברוב עוז ושלום.

אברהם גבאי ס"ט   אברהם פרץ ס"ט   יעקב וינטורה ס"ט
אליעזר די טולידו ס"ט

כ • אדר תר"ג
הסכמת החכם באשי

גם אנכי הבא על החתום, אמת ליעקב, שמעתי ותרנו בטני מדין עסק ביש, ההוא גברא בישא דגמירי לא הוי טבא, חור"בא דנפיק מניה, עודינו בטומאתו, לא ישקוט ולא ינוח מצער רבנן ותלמידהון, עם קדש בקהל חסידים היושבים בצע"ריך ירוש'.

ובכן אנא דאמרי בכח החר' ובכח תורת' הקדו'. ברשו' ב"ד של מעלה וברשו' ב"ד של מטה ובכל אלף הברי' הכתו' בס' תורת משה, הריני מחירים ומנדה להח"רבא הנ"ו ובעו"ה עירי ימות אם יעבור ע"כ גזרת מע' הרבנים הגדולים דסלקין לעילא דבר או חצי דבר. והאיש אשר יקרב לסייע ביד רשע איש רע ובליעל, חר"בא שממה, באיזה אופן שיהיה ליקום בארור ונח"ש ינח"ש.

וגדולה מואת גם אנכי בכח דינא דמלכותא דינא על משמרתי אעמודה, ואנא מהכא, מהכח המסור בידי מאדונינו המלך יר"ה, חק יעקב ומשפט על האיש ההוא, חר"ב נוקמת נקם ברית לרדוף אחריו, רודף אחר רודף, אם יעבור על דברינו אלה אפי' כמלא נימא. ונדר נדרתי, למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט, שאם יזוז ממקומו אשר הוא חונה שם, לגרשו לארץ מרחקים. מקום אשר לא ראו אבותיו עוד כל ימי חייו, ונרע ינרעו

בניו ושאלו ודרשו מחר"ב¹⁴ יבזו זרים יגיעו, בכח הפקר ב"ד הפקר,¹⁵ ולשומעים יונעם ועליהם תבא ברכת טוב. הכ"ד החותם בגושפנקא דמלכא פה קושטא יע"א מש' ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו לפ"ק ושלום.

בינדיאי יעקב חכם באשי איסטאמבול וטיבאיאה חאלה

כא • אדר ראשון תר"ג

הסכמת החכם באשי בשאלוניקי

ראה ראיתי כתב הנשתוו¹⁶ ממעלת הרבנים עליונים למעלה ופקידי קושטא יע"א, ע"ד האי גברא בישא שעודינו מחזיק בטומאתו לצעורי לרבנן ותלמידיהו, עם קדש העומדים בצעיריך ירושלים ת"י. גם אנכי מראות ברע איש הבליעל הוה תסמר שערת בשרי, ולא אחשוך פי מכה שפיר גורתם ממעלת הרבנים עליונים למעלה. אף ידי תיכון עמהם וגורתי אומר בכח תורתינו הקדושה ובכל אלות הברית הכתובה בספר תורת משה. הכל כמו שגזרו מעלת הרבנים עליונים למעלה, ולא יעבור עכ"פ¹⁷ אפילו כמלא גימא, וגברא דיהיה לו לעזר ולסייע ליקום בארור וליטריקיה חויה דרבנן דלית ליה אסוותא.¹⁸ וכל השומע אל דברי חכמים עליו תבא ברכת טוב ויבורך מפי עליון. נאום החו"פ בגושפנקא דמלכא בשליש ראשון לחדש אדר א' דהאי שתא ונשמע קולו בבואו אל הקדש לפ"ק בשאלוניקי יע"א ברוב עוז ושלום.

בינדיאי שאול חכם באשי שאלוניקי וטיבאבאה חאלה

כב • אדר שני תר"ג

הסכמת רבני איזמיר

אף אנן גמי יושבי על מדין, בשבתינו על ציר, באונינו שמענו הכפרים שואגים, מאריות גברו, פקידי ושרי ומעלת רבני ותקיפי עיר עוז לנו קושטא קאי, ומתוכם כעין החשמל אריה שאג, יעקב איש תם, חתום במדת תפארת, נתנו קולם המה המלכים קרל דאליס,¹⁹ ותקיפין פתגמיהו בגזרת עירין, על האי גברא אברהם ב' אברהם דסנו שומעניה. סורו טמא קרו למו. והוסיף על השמועה, ארי עלה, סבא דמשפטים, הגם שאול במלכו²⁰ נר"ן ממכון שבתו עיר שאלוניקי יע"א, החזיק במעוז דברי חכמים בלטותא דרבנן. וממפתח פומיהו הוה לן נהורא. ואנן בדידן עונן בתריהו אמן על האלה, אמן על השבועה לבא בעזרת ה' בגבורים לקיים כל דבר ומשפט כתוב בלי שינוי ותמורה. קנאת ה' צבאות תעשה זאת וכל העם ישמעו וייראו, וידעו כי יש אלהים שופטים בארץ. ולאומי מילתא ולמכתב לחזקיהו באנו על החתום פה העירה איזמיר יע"א בשליש א' לחדש אדר השני שנת התר"ג ליצירה ושלי"ב²¹ ושריר וקים.

יהושע אברהם יהודה ס"ט   חיים פאלאגי ס"ט   יוסף נ' עזרא ס"ט
יהושע אברהם קריספין ס"ט

14	ראה תהלים קט, י.	18	שבת קי ע"א.
15	יבמות פט ע"ב.	19	על-דרך : כל דאליס גבר. גיטין ס ע"ב.
16	ראה עזרא ד, ז.	20	ישמו : שאול מולכו.
17	על כל דבריהם.	21	ושומע לנו ישקוט בטח

כג • אדר ב תר"ג

הסכמת החכם באשי באיזמיר

גם אנכי מרביץ תורה פה העירה יע"א הבא על החתום, ראיתי את כל הנז"ל מפי עליונים למעלה, ומי הוא אשר לא יערב אל לבו לגשת אחרי שני גדודים בעלי חכמה ולשון למודים ולא יצא בלהט חרב וברק חנית להקים דגל התורה ולהרים מכשול משום ישוב ארץ ישראל וירו' מקודשת מכל הארצות. אף ידי תכון עמהם ככל האלות הכתובות מפומיהו דרבנן קדישי. והגם שדבריהם אינם צריכים חיזוק, לא נצרכה אלא להעדפה, להחזיק שפיר גזרתם, יותר ממה שכתוב כאן, לבל יוכל האיש אברהם ב"א הנז"ל לצאת החוצה מעי"ק טבריא ת"ו אנה ואנה. ואם ח"ו יעבור ויצא החוצה, ביום צאתו עליו יבואו כל אלות הברית הכתובה בספר התורה. גם אנחנו נעבר' חלוצים לרודפו עד חרמה ככל הבא מידינו בחמלת ה' עלינו ולעשות בו משפט חרוץ. וכל העובר ע"ד חכמים וכו', ושמע לנו ישכון בטח. ולראיה מהימנא ולמכתב לחוקייהו באתי על החתום בגושפנקא דמלכא יר"ה פה העירה איזמיר יע"א בשליש א' לח' אדר ב' משנת הת"רג ליצירה, בא סימן לעד בבני ישראל לפ"ק. והכל שריר ובריר ונכון וקיים.

בינדיאי פנחס מורינז²² חכם באשי איזמיר וטיבאביאה חאלה

כד • אדר ראשון תר"ג

הסכמת החכם באשי באדריאנופולי

אף אנא נמי תנינא את כל תוקף האגרת הזאת דעבידי רבנן גזירה לגזירה, משום עשה דכבוד תורה, להעביר גלולים מן הארץ האי מאן דיהיר איהו ניהו חרב'א שממה למען ציון וירושלים וכל הדורים בתוכה, מפי עליון ל"ו תצא דא גזרה דאורייתא ככל הכתוב לעיל מאת מע' מורשי ומשגיחי עי"ק ירוש' ומע' הפקידים השרים והסגנים וב"ד רבה מקמ"ר קושטא קאי יע"א, והשר הגדול השו"רר על הארץ, עין יעקב בחר²³ לו יה ומע' הרב המופלא וכבוד ה' מלא ר"מ ור"מ מעיר גדולה של חכמים ושל סופרי' עיר שאלוניקי יע"א המלך שאול בחיר ה', ורבנן תקיפי ארעא דעוב"י איזמיר יע"א, כי כן שורת הדין נוטה ככל אשר גזרו לעשות משפט כתוב' וא"בא אני בא כיהודה ועור לקרא, לקיים דברי חכמים עליונים למעלה שפיר גזרתם. וחיובא רמיא עלן להקים דגל התורה ככל הבא מידינו. ובכן אף ידי תיכון עמהם להיות לו רודף אחר רודף, בכל מקום אשר תדרוך כף רגלו ודא תהא למיקם. הכ"ד היושב על כסא ההוראה בו' קהלות קדושות דמתא תהילה אדריאנופולי יע"א, ומצודתי פרוסה בעי"ת²⁴ סופיאה וכל אגפיה, בהורמנא דמלכא, הנמצא כעת פה קושטא יע"א, כתב וחותם בחותמא דמלכא בשלהי אדר א' משנתינו זאת חק נתן ולא יעבור לפ"ג ברוב עוז ושלום.

יקיר אשטרוק גירון ס"ט

אדר א תרי"א והספידו ר' חיים פאלאג'י.

ארצות התיים, דרוש ב.

23 יעקב בכר דוד.

24 בעיר תהלה.

22 ר' רפאל פנחס יתושע די שיגורה מחבר

אות היא לעולם, כללי התלמוד, ח"א

איזמיר תרט"ו ; ח"ב תרכ"ה. גפטר בי"ח

מאיר בניהו

כה . אדר תר"ג

דברי רבי יוסף פינסו

מטה יוסף, יהיו נא דברי כיהודה ועוד לקרא, אינם אלא להעדפה, הנה באתי אחרי המלכי האדירי מלכי ארץ רבנן תקיפי אשלי רברבי, הרבנים המופלאים הע"י²⁵ דברי השרים הגבירים הרמים פקידי ומשגיחי עליונים למעלה. ויודע היום כי אנא נפשאי בריא בחיובא, בגופי ובממוני, לאסרו במוסרות שהן בהן כפרה, ואל יהי לו מושך חסד. וחובא רמיא עלי לעבור חלו"ש חיל, לכוונן את ציון כי היא בת חיינו, כי ידיעתי מכרעת שעקירת האיש הג'ז מארצינו, כגון דא מצוה רבה לתקן עולם, וע"ז נאמר גודו אילנא²⁶ רב"א ול"ו אשתית עד החרמה. הכ"ד התותם לכבוד ת"ה²⁷, ויהי ה' אלהינו עמנו, ישלח עוזו מקדש ומציון יסעדני כיר"א.

יוסף פינסו ס"ט

כו . אדר תר"ג

דברי שלוחיו של רב אג"ן

ומכאן מודעא רבה כל הרשום בכתב אמת נעשה ונגמר ונתקיים פה העירה קושטא קאי²⁷ יע"א, ויצא עתק ככל הרשום בכתב, והלכה והיתה לעי"ק ירוש' תר' לבא עה"ח מלכה ושריה, המה המלכי רוי"ט²⁸ שבעה אלה עיני ה' הע"י. ויען כי כעת לא הגיע עדיין לידינו חתימת ידה"ק²⁹, וזהי סבה לא עלתה על מש"ב הדפוס, למען יודע היום בישראל ידיעתינו זאת שכבר נתקיימה מפייה ומפי כתבם. והנה ימים באים נעשה זאת מצוה בחזרת³⁰, למען דפוס שפיר גזרתם, להודיע קושט דברי אמת עדותינו זאת נאמנה מאד, שהכל נעשה עפ"י ידיעתם של מע' הרבנים רוי"ט עי"ק ירוש' ת"ו. וע"ד אמר"ץ³¹ ח"ש ברוב עוז ושלום.

אברהם שאול ס"ט

רחמים שלמה הלוי ס"ט

סימנים יז—כו באוסף בניהו.

כו . סיון תר"ג

כתב מאת רבני קושטא

בעניין חזרתו של רבנו בכר אברהם לירושלים

מודעת זאת בכל הארש, את אשר הסכמנו בכח הרשאתינו מרבני וגאוני ארץ עה"ק ירוש' ת"ו, בעד כמ[...]. חרב"א הי"ו, שלא יוכל לצאת מעה"ק טבריא ת"ו, ורישא מעין סיפא, שלא יוכל לבא פה קושטא יע"א, וגזרתי גזרה לגזרה במעמד רב אחאי כמהר"א שאול

30 על-דרך האמור בפסח. ושיעורו כאן לחזור

על הדברים.

31 אמת וצדק.

25 ראה דניאל ד, יא.

26 תורתנו הקדושה.

27 מליצה על-דרך : קושטא קאי, שקרא לא

קאי. שבת קד ע"א.

1 על-פי ישעיהו יב, ה : מודעת זאת בכל

הארץ.

28 רבני וטובי.

29 ידם הקדושות.

גר"ו, יען ידענו מארשות החיים, גאון עוזינו ותפארתנו, מלך ירושלם, רבין חסידא גר"ו,² אשר היה רוצה לקעקע את הבירה ולבא בחזקה בחומות הקרובים לעה"ק ולתבוע דין פה קושטא יע"א, להוציא ממאסר נפשו ולהשחית את חומת בת ציון ואת השוכנים בה, וע"ז סמכו ידי הצדיקים גבירי ושירי צבאות ישראל העומדים על הפקודים. ורבנן אחושבניהו, רבני וגאוני ארץ היושבים על מדין דינא רבה, ראשונים כמלאכים, פתחו באלות הברית, וכמו כן הרבנים גאוני ארץ מע"ת אזמיר ושאלוניקי,³ אלה פיהם מלא⁴ אם יעבור על דברינו, שקנאו קנאת ה' צבאות והפרו את עצתו וזממו אל יפ"ק.⁵

הן היום ראה ראיתי והנה איש אחד זר"ק⁶ חד מינן, מע' הרב כמוהר"ר יוסף פינסו גר"ו, בא בכח הרשאה מחבר"א הי"ו וגב"ץ⁷ היא תחילה כתחז"ל, להשתדל ע"ע⁸ חרב"א. וגמירי אין קטיגור נעשה סניגור,⁹ ואין כוונתו להליץ טוב בעדו, זולת שלפי דעתו טוב להשביט ריב ומדון מאחר שקיבל עליו את הדין, זה שתי שנים נכוה בחמי טבריא,¹⁰ וחס לן על צערא דאתתא יושבת תחת תומר ובניו צועקים אבי אבי,¹¹ ונכסיו בעה"ק כלים והולכים כנכסי נטושים ורטושים,¹² ואם הוא הטא בניו מה חטאו. וגם דאיכא למיחש שאין אדם נתפס על צערו, וגזרה כזאת אין כל אדם יוכל להעמיד בה שלא יצא לשום מקום. וגם שקדמה לי ידיעה בעה"ק ירוש' ת"ו, הללו מוכים: משפט רשע[ים] י"ב חדש¹³ תשב אנוש עד דכא,¹⁴ והללו מחיבים: רשעים אפי' אפתחא דגהנם אינם ח[וורים].¹⁵ והאי תיגרא, כיון דרווח רוח,¹⁶ ואין דבר טוב יוצא מן [המהלוק]ת, ובקש תרופה לטובת הארץ, טרם כל קונסים מן הדין סך חמשה אלפים אריות [שיו]ן כו הת"ח למחול אצטרא דרבנן. וגם מתחייב בכח הרשאתו להביא לחרב"א הי"ו בעה"ק שכם ת"ו, וימסור חשבון ה[נו]ק הטב בפני שלשה דתרי מגיהו רבנן, ולברר טעות חשבון ושכחה ופאה וכל אשר יתברר, שחייב לפרוע עספ"א,¹⁷ ושימסור כל הכתבים והשטרות וכה על פק'¹⁸ [...] וכתבי מליצי יושר מקודם שהחמיץ לעני כל העם, והוברר טומאתו בנגיעת כבוד אלוהי"ם תורתינו הקדושה כמלאך ה' משיירי כנה"ג,¹⁹ רבין חסידא, הודינו והדרינו,²⁰ ולבטלו כעפרא דארעא באופן היותר מועיל ומספיק כתחז"ל.

ואת השלישי ל"ו, בא להתחייב בידי ישראל בכל אלות הברית ברשות מספיק ע"כ אופנים דאיכא למיחש למודעי דנפקי וכו', שלא יוכל להיות חרב"א פקיד וגבאי על שום קופה מעה"ק וגבאי בה"כ, ואפי' במקום עשרה להיות גבאי ומסדר, ושלא יהיה בכלל עם קודש לשום חלוקא דרבנן דשכיח ודלא שכיח, וזר לא יאכל מן הקדש,²¹ באיסור הנאה עליו בכל לישנא דשופרי דשטרי כתחז"ל, וכמו כן במקום משפט הגוים, ול"ו לפני גוים

2	הרב אג"ן.	11	כלומר, שאשתו ובניו מנותקים ממנו.
3	הן ההסכמות שלפני כן.	12	ראה בבא מציעא לח עב.
4	תהלים י, ז.	13	שבת לג ע"ב.
5	ראה תהלים קמ, ט.	14	תהלים צ, ג.
6	זרע קודש.	15	ראה עירובין יט ע"א.
7	נזות בית צדקו, אשתו.	16	בבא בתרא מג ע"א.
8	על עניין.	17	עד סוף פרוטת אחרונה.
9	ראש השנה כו ע"א. כלומר, מי שאסר	18	פקידות.
	על חרב"א מלבוא לירושלם, אין בידו	19	כנסת הגדולה.
	להתיר את חזרתו	20	הרב אג"ן
10	כלומר יושב בטבריא בעל כורחו.	21	על"ש ו קרא כב, ה.

כתיב וקרי²² כתב רחב באופן המועיל לפו"ד²³ בשלשלאות של ברזל, וקנס אלף כדי שמן להדלקת מקום מקדשינו, ואיסור הנאת אשתו כנהוג בחוקות הגוים תורת גוים אם יעבור אפי' על אחת מאלה ואת רבע, ע"כ ענין מוסרות ועלילה מהשרים והשופט ואלי הארץ, על ענינים ישנים ועל החדשים ח"ו, אשר לשונם תהלך באר"ס²⁴ דנפיק מיניה חרב"א²⁵ נוקא ופלגא דנוקא, או צערא דגופא ויעיד עליו אפי' עד גוי או עבד או אשה שממנו יצאו הדברים.

ודין גרמא נזק אפי' לקטן שבקטנים או לכר²⁶ עה"ק ת"ו, חייב חרב"א הי"ו לשלם מכיסו. ולבטחון נותן לריוח היום בכר' עה"ק ת"ו עשרים אלף אריות. ואם מע' הרבנים לא יהיה להם שום בירור, חייב הגו' לישיבע שבועה דאורייתא משום והיתם נקיים²⁷ ולכתוב שטר באופן (באופן) המועיל, הן על הקבלה שקיבל על עצמו עדות גוי ואשה כ"ש ע"כ(?,)²⁸ הן ע"ע השבועה באופן שיועיל לפו"ד בלי שום חולק.

וגם מתחייב בכח הרשאתו כעת ואחרי כן, אם יסכימו הרבנים גאוני ארץ עה"ק ת"ו, ועל ראשיהם הודינו והדרינו רב תנא²⁹ רבין חסידא גר"ו, יכתוב שטר חרב"א בעצמו שלא יוכל להתערב בשום קטטה ומריבה אפי' בין אדם לחבירו, ומכ"ש בהפרשיות הרבנים והחכמים הי"ו לדבר משוב ועד רע, ובסודם ובוועד לחכמים לא יבא נפשו, ואפי' בדרך סיפור בעלמא לא ירגיל על לשונו אפי' חצי דיבור, ולהתנהג עם כל הת"ח והרבנים והפקידים הי"ו בכל כבוד שבעולם, ואפי' אם ח"ו יבוז אותו בזיון שאין בו, ויהיה פוטר מים³⁰ הת"ח או הפקידים, לא יוכל הוא להשיב דבר, וזולת למשפט יקרב לפני הרבנים הי"ו או ב"ד הצדק אשר יהיה בימים ההם, וישמעו בין בעלי הריב ויורו משפט כאשר יורו מן השמים, ולא יסור מן הדבר אשר יגידו ימין ושמאל, ויאסור איסור על נפשו היא תחילה ואח"כ בעלה הגו' באיסור דירת הנאת ארבע אמות קרקע בארבע ארצות ומקומות הקרובים מהלך שבעה ימים, ולצאת מן הארץ עיר קדשינו הוא ובניו בלי שום סירוב ודחיה כו"ע.³¹ כ"ז³² מתחייב הרב כמוהר"ר יוסף פינסו בכח הרשאתו ע"י הסופר אמרי ש[פר] המועיל לפו"ד בכל חזק ע"י סופרי דווקני דבקיאי בדדיני שטרות בכל לישנא דשופרי דשטרי כפי דיני תורתינו. וכמו כן, להבדיל, בדיני הגויים ומשפטים בכל אלות והשבועות וקנסות דגהיגי לפי דתם לכתוב ולחתום ע"כ התנאים גו' מסודר דבר יפה(?).

והן אנכי הבא על החתום, ביודע ומכיר את ידידינו מע' החרי"פ, שח"ו חלילה אין כוונתו אלא לטובת הארץ מפני כמה טעמים שא"א לגלותם, ובא בכח הרשאה, וניכרים דברי אמת כי נכנע אחאב,³³ וראה ראה מע' האב"א הי"ו כי יש אלקים ש[ו]פטים בארץ,³⁴ ושרי צבאות ישראל הפקידים הי"ו אשר ירדפו אחריו עד החרמה,³⁵ ומקבל עליו דברי חברות. כשאני לעצמי, אחר עשות כל אלה, נשאתי ונתתי פני לשמים, ופיו ולבו שוים, וראיתי שהטוב הדבר אשר דבר ומתחייב מע' החרי"פ גר"ו, [בתנא]ים הגו', יעלה ויבא לשכון

22 ראה גטין פח ע"ב: ואלה המשפטים אשר תשים לפניך — ולא לפני גויים. כלומר עליו להתחייב באופן המועיל גם בערכאות, שלא יוכל אח"כ לערער בפני ערכאות. 23 לפום דינא.

23 *על-פי תהלים עג, ט.

24 על-פי שבת כט ע"ב, ועוד: ונפיק מיניה חורבא, דהיינו חורבן.

25 לכוללות.

26 במדבר לב, כב.

26 *כל שכן עדות כותי ?

27 רב תנא הוא ופליג. עירובין ג ע"ב

28 ראשית מדון, משלי יז, יד

29 כלל ועיקר.

30 כל זה.

31 על-פי מלכים א כא, כט.

32 על-פי תהלים נח, יב.

33 על-פי במדבר יד, מה.

כבוד בעה"ק ירושלם ת"ו ברשות הרבנים גאוני ארץ, אם יסכימו עה"ע³⁴ עטרת זהב גדולה, הודינו והדרינו, גאון עוזינו רבין חסידא נר"ו, ושרי צבאות ישראל הפקידים הי"ו. זהו מה שנראה בדעתי אחר שנשאתי ונתתי ע[ם מע] החר"פ. ואף שבא בהרשאה, ה"ן אדם רואה חובה לעצמו בידעו ומכירו, ולא ישא לשוא נפשו להביאו לעה"ק היכא דאיכא למיחש אפי' חששה רחוקה. ושמתי בטוחות שכה יעשו הרבנים ועט"ר לקבל שבים, ובמקום שבעלי תשו' עומדים [אין צדיקים] גמורים יכולים לעמוד,³⁵ וכפרו עליו מאשר חטא.³⁶ כ"ד חתומם פה קושטא יע"א לישוב עקר"ת ירוש' ת"ו, בש"א³⁷ לח' סיון, והכל שו"ב וקיים.

הצעיר רחמים שלמה הלוי ס"ט

ממני הבא עה"ח, אחר שנשאתי ונתתי עם מעלת רב נהוראי כמותרש"ל נר"ו ע"ע חרב"א, נראה בדעתי שכן שורת הרחמנות נוטה, וליכא למיחש לנזקא ופלא דנזקא מביאת הנז', אחר קבלת עליו ב"ח³⁸ כנז'. וכל המערער ומעכב לדרכו נוטה מפני ציצין המעכבים, ומגלה אני דעתי כי אדעתא דהכי לא הסכימו הרבנים מורשי עה"ק ת"ו כמותרש"ל וכמותרה"ש הע"י, ושמתי בטוחות יהיו דברינו אלה מרוצים לפני רבנן קדישי תקיפי ארעא דישראל היושבים על מדין הע"י, לאמר לאסורים צאו ושובו בנים, ואפי' אלישע אחר, ומוטב לקבל את השבים בצדק, וה"ן מקבלים גרים באלו הימים, ויותר איכא למיחש פן יבא בחזקה כצ"ר הצור"ר על הארץ בהפיל תחנונים לפני שרים יר"ה.

זהו דעתי דעת הדיוט, והשומע ישמע, ועמהם החכמה והמדע לבא בהרש"ת עפ"י כל התנאים הנז"ל, וחלילה לנו לבא נגד שרי ופקידי קושט"א יע"א ורבנן היושבים על מדין הע"י, ולטובת הארץ, ופינו ולבינו שוין, שכן נראה בדעתנו אנחנו מדברים. ובאתי ע"ה פה קושטא יע"א בס' ואת אשר יבחר יקריב. ש"א לח' סיון, ש' תר"ג, וש"ב וקיים.

הצעיר יוסף פינסו ס"ט

ארכיון הרב אג"ן בבית הספרים, ס"א 1, 181, V 736.

הנתיבה שלחלק הראשון ברורה ויפה, ובלי ספק אינה משל ר' רחמים שלמה הלוי אלא שלסופר הקהילה בקושטא. השורות שלר' יוסף פינסו נכתבו בידו.

כח - אב תר"ג

הסכמת חכמי ירושלים נגד חרב"א

מודעת זאת בכל הארץ כי ליום עברות, בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל, חו"ר וטובי וברורי וחשובי עי"ק ירושלם ת"ו, בהסכמה עלינו שלא יבא ולא יהיה עוד חרב"א בשעריך ירוש' ולא בעירות הסמוכות. ומצה עלינו לחייבו ככל מה שקבל עליו בשטר חייוב בהיותו בקושטא יע"א, במלאות כ"ב שנה רצופים. ומאת ה' היתה זאת כי בהשמע הדבר לאחינו בני ישר' שבגולה, חו"ר ערי אורומילי כמו עי"ת קושטא ואומיר וסאלוניקי ואדריאנו

37 בשליש אמצעי

38 בשבועה חמורה.

34 על העניין.

35 ראה ברכות לד ע"ב.

36 על"פי במדבר ו, יא.

יע"ה¹ בהסכמה עלו בכל אלות הברית שלא ישוב עוד לביתו ולעירות הסמוכות לא"י עד מלאות הזמן הנז'. ואם יתן כתף סוררת לבלתי שמוע את כל העשוי מצוה ע"כ ישר' לרודפו עד החרמה. והנה בעת"ה עיין רואה ואון שומעת כי קרוביו ודעמיהו נתעוררו להשיבו פעה"ק או בעיירות הסמוכות לעי"ק כמו יפו ורמלה ושכם ת"ו. ומלבד שגם מכבידים יותר מדאי על מעלת עט"ר וצ"ת² גדול אדונינו מרן מלכא הרב הגדול מעוז ומגדול ראשון לציון כמוהר"ר חיים אברהם גאגין נר"ו. אזהרה שמענו מאת אדונינו השר רשיד פאשה יר"ה, שמעלת עט"ר מרן מלכא גדול הנאמר באברהם הי"ו תפארתו עבור על פשע, ושיכתוב ויחתום ויודה שיבא חרב"א פעה"ק, ואם לא יודה לעשות הדבר תזה להחזירו אל ביתו, הוא בעצמו ישתדל להחזירו ולהביאו פעה"ק.

ובכן אנן בידן, כשומענו את כל העובר כאן בישר' כאן באר"ה³ הגה אנחנו חוזרים ומגלים דעתינו מטוב רצונינו והשלמת דעתינו כי אין חפצינו ורצונינו שיבא פעה"ק החרב"א הנז' ולא בעיירות הסמוכות לעי"ק, כי אנחנו יודעים בבירור כי תקלה גדולה יוצא בביאתו. ורצונינו שיהיה תיקון וישוב כדן בעי"ק כי תקלה גדולה יוצא בביאתו. ורצונינו שיהיה תיקון וישוב כדן בעי"ק ובכל ערי הקדש, ולא נהיה עוד לחרפה ולמשל ולשנינה, ואדרבא עי"ק תהיה לשט"ו⁴ ולתהלה בכל הארצות ובשמים ממעל ועל הארץ מתחת. באופן כחננו או כתנו עתה, וה' אלקינו יהיה בעזרינו ובעזר כל המסייעים לקיים דברי חכמים כדרבנות. ושלי"ב⁵ ושאנן כיר"א. ולמען תהיה זאת לעדה באנו על החתום פעה"ק ירוש' ת"ו בח' אב הנחמות משנתנו התר"ג ליצירה. והשו"ב וקיים.

מאיר בנימן מנחם דאנון ס"ט

הצעיר נסים שמואל יאודה ארוץ ס"ט

יעקב אשטרושה

הצעיר יצחק פרחי ס"ט

תולעת יעקב פינצי ס"ט

הצעיר דוד מזרחי ס"ט

דניאל אלקלעי ס"ט

הצעיר פרחי סאראגוסי ס"ט

הצעיר יצחק בכר שלמה ס"ט

ראה ראינו את כל האמור בכתב רבנן קדישי עליונים למעלה, בהסכמה עלו ע"ד החרב"א בל יראה ובל ימצא פעה"ק ב"ך שנה, וכל דבריהם א"ץ⁶ חיוזק. אף ידינו תכון עמם ועלתה הסכמתנו ככל אשר הסכימו הרבנים עליונים למעלה. ולהיות אמר"ץ ת"ש פעה"ק כ"ח אב מ' התר"ג. והשו"ב וקיים.

שמואל פראנסיס אברהם אשכנזי אליהו יעקב נסים ס"ט יוסף מזרחי

שבתי מאיורקאס הצעיר מאיר יו"ט רפאל פרחי ס"ט רחמים פינחס מזרחי ס"ט

הצעיר ידידיה רפאל אבואלעפיא הצעיר חיים אלעזר הלוי ס"ט הצעיר

יעקב פינצי ס"ט הצעיר מרדכי אליאו ישראל ס"ט הצעיר מיכאל באדאב ס"ט

הצעיר יעקב קאפילוטו ס"ט הצעיר מרדכי חיים בכר יוסף מיוחס ס"ט

הצעיר שלום לחמי ס"ט

4 לשם טוב.

5 ושומע לנו ישכון בטח.

6 אינם צריכים.

1 הן ההסכמות שבס"י ז'—כו

2 עטרת ראשינו וצניף תפארתינו.

3 באומות העולם.

גם אנחנו הבאים על החתום הסכמנו בכל תוקף ככל אשר גזרו רבנן קדיש' חכמים מחוכמים עליונים למעלה ולא יבא החרב"א הגו' בגבולינו. לא נצרכא אלא להעדה, כי דברי חכמים א"ץ חיוק. ולהיות אמו"ץ ח"ש פעה"ק בח' אב הנחמות מש' תר"ג. והשו"ב וקיים.

הצעיר אברהם הכהן הי"ו ס"ט   הצעיר עמנואל בכר משה ברכה הי"ו לס"ט
חיים דוד שבתי עזרא טראגאלנו ס"ט   הצעיר דוד יאודה הכהן ס"ט   ישועה
סגרי ס"ט   רחמים שאלתיאל יעקב ניניו ס"ט   הצעיר אברהם אשכנזי ס"ט
הצעיר אפרים ב' משה ס"ט   הצעיר יום טוב בכ"ר ישראל ס"ט   הצעיר יצחק
בכ"ר חיים ס"ט   נסים יצחק הכהן   הצעיר יוסף אשכנזי ס"ט   הצעיר חיים
בכר משה הי"ו   [מאיר בכר יצחק ס"ט ?]   ראובן מאנדיל ס"ט

מאחרי שב"ט עליונים למעלה, כולם פה אחד בהסכמת עלו על הרחקת הגזק חרב"א ושממה, שלא לתת לו מדרך כף רגל בגבולינו. אף אנן נמי תנינן ככל אשר הסכימו מלב ומנפש, מסכימים ככל האמור בלי שום שינוי כלל. וע"ד אמו"ץ ח"ש פעה"ק בח' מנחם תר"ג ושו"ב וקיים.

ואין חתימות.

באוסף בניחו.

ל . אב תר"ג

דבריהם של חכמי ירושלים להגנת הרב אג"ן

בס' דברי שלום לר' רפאל אברהם שלום מזרחי ידידי שרעבי, ירושלים תר"ג.
מעבר לשער: 'הסכמת מעלת חכמי ורבני ארץ עיקר'ת ירושלים ... ת"ת מרבים שלום'.

ויקם מתוך העדה ... כל שרוח הבריות נוחה הימניו ... כמו נגיד אקרבנו, על ארצינו ונחלת אבותינו ... ותהי המשרה על שכמו ... יהב חכמתא לחכימין, לחיים ניתנה, המפענח נעלמים, להבין אמרי בינה ... והו"ד ידו נטויה על ירושלים, גאון ישראל אינו אלא שרף בעל כנפים ... רועה נאמן נשיא ואב"ד ...

דבר מלך שלטון, נכתב בשם המלך ונחתום, כי בחר ה' למלך על העיר ועל העזרות ... ודעתא דכולהו רבנן אחי, יהבו בית רבנן עיניהו, עד דשתפינהו לישראל בהדיהו ... ומוקמו ליה ריש גלותא ... מלך בישראל בחולין ובמקדשין ... ידיו רב לו לעשות משפט וצדקה בארץ ...

האדם הגדול ... פטיש החוק, כקדוש כמלאך ה' ... עטרת ראשינו מלך ירושלם, רבין חסידא סוב"ר הרז"ם ... כמהר"ר חיים אברהם גאגין ... לא ינחלו עוד אחרים את כבודו ... מי יספר צדקותיו ... ותרומות מדותיו ... ומכל קצוי ארץ וים רחוקים, מריצים אגרותיהם, כתבים ופסקים ... דורש טוב לעמו ומוכיח לרשע מזמו ... [בא] עומד בפרץ

... צאנה וראנה בנו"ת גדול הנהגות והתקנות ... אשרי מי שראה פניו, כי קרן עור פניו, פני מלך חיים ... ולפני כבוד ענוה³ ...

תהלת אלקי"ם בציון, שבשפלנו זכר לנו להעמיד עלינו דבר ומנהיג ... ויעל ארוכה ומרפא לכל חכמי לב.

[2 ב] ... אין לך מרוצה לקהל גדול מזה ... קמנו ונתעודד אנן מהכא, כולנו כאיש אחד, עפ"י הסכמות רוב אנשי העיר, חכמים ונבונים, גבירים ובעלי בתים ויחידי סגולה, בני היכלא דכסיפין, וכתבנו לקרית מלך רב עפ"י רוב ההפצר למען יוציאו משם בליונא דגושפנקא דמלכא⁴ ותכף שלחו מתם מבי מלכא, הורמנא לחיים ניתנה, וכל הארץ צהלה ושמחה ...

ולפי רוב קדושתו וחסידותו ... לא חיש מר לקול מלחשים ... ומוחל על עלבונו, ומקיים בנפשיה אל תזכרו ראשונות וקדמוניות, ברם אנן מהכא לא נסוג אחור לבנו ומלוך ימלוך עלינו ...

[3 א] הלכ"ד⁵ צעירי הצאן הכותבים לאהבת ה' ותורתו ... התחתמים בחדש מנחם התר"ג ...

הצעיר שמואל בכ"ר דוד ידיע מאגאר ס"ט	דניאל אלקלעי ס"ט
תולעת יעקב פינצי ס"ט	הצעיר יעקב אישטרומשה ס"ט
מאיר בנימן מנחם דאנון ס"ט	הצעיר יצחק בכ"ר שלמה ס"ט
הצעיר יהודה בכ"ר שלמה הכהן ס"ט	הצעיר נסים שמואל יהודה ארואץ ס"ט
הצעיר יצחק פארחי ס"ט	הצעיר ידידיה אבואלעפיה ס"ט
הצעיר דוד מזרחי ס"ט	הצעיר יעקב קאפילוטו ס"ט
הצעיר שלמה יעקב נתן אריה ס"ט	הצעיר מרדכי חיים בכ"ר יוסף מיוחס ס"ט
הצעיר משה ברדע ס"ט	הצעיר אברהם אשכנזי ס"ט
הצעיר מרדכי אליעזר סוזין ס"ט	הצעיר מאיר יו"ט פארחי ס"ט
רפאל אברהם מכלוף חייט ס"ט	הצעיר אליהו יעקב נסים ס"ט
הצעיר רחמים פנחס מזרחי ס"ט	הצעיר יצחק חיים פיזאנטי ס"ט
הצעיר חיים משה פיזאנטי ס"ט	הצעיר יהודה פאפו ׳ן פל"א ס"ט
הצעיר פרחיא סאראגוסי ס"ט	הצעיר ידידיא סוזין ס"ט

דברי הרב אג"ן

[5 ב] — — — אגב טרדאי לא צילא דעתאי ... עסוק בצרכי צבור, זה נכנס וזה יוצא ... יום וילילה לא ישבותו ... אחד לדין ואחד לפשרה ... אחרי כי שלי"ר היתי בביתי, רענן בהיכלי, תורתי אומונותי, והנה בעת"ה⁶ אשכלות מרורות, לפי רוב הצרות, ורבו שנאי שקר, רב שבעתי בוז ... זה שנתיים ימים ... מחלוקת שנו לכאן ... הקיפו עלי יחד יחד כל חכמי לב מתוגר חגורה, כי תשש כח הסבל, וברצונם עקרו וענו ואמרו פה אחד מכל אשר בחרו ... אותי השיבו על כני ... על כרחי שלא בטובתי ...

3 משלי טו, לג
4 גיטין נז ע"א.
5 הלא כה דברי
6 על-דרך ירימותו, טו. וכאן שיעורו עכשיו.

ואגרות שו"ם¹ יוצאות וחולות לגבירי ועתיירי קמ"ר ... והדת ניתנה, דינא יתיב בראש כל העם ... [6 א] שאגתי מנהמת לבי, אני שלום וכי אדבר המה יביטו יראו בי, צרות רבות סבבוני, אחר שקבלוני, בחנוני גם ראו פעלי, המה רמוני²; ועל ידם המה הביאו לי הרמנא דמלכא. ותליית³ החונן לאדם דדעת, חנני וזיכני ה' לדעת להשכיל להטיב ולהורות בין איש ובין רעהו ... כל הקהל כאחד ממורת וממערב וקצוי ארץ וים רחוקים ... הכותב וחותם פעה"ק בח' רחמים התר"ג. בא סימן ואת"ם הדבקי"ם בה' אליכסם חיים. והתענגו על רוב שלום.

לא . אלול תר"ג

מרבי יוסף פינסו בקושטא אל בנו
ר' אברהם חיים פינסו בטבריה

ט רחמים תר"ג קוסטא יע"א

בני ידין⁴ ואור עני, אחד חכם כה"ר אברהם חיים פינסו נר"ו.

אחדשו"ט⁵. וזאת מאתי ברב ברכות טוב והרי זו מן המודיעיית מקבלת כתבך הבהיר מעה"ק טבריא ת"ו, וראיתי את כל הכתוב שלקחת בעד הוצאה, ומאד תמהתי ע"פ טרע שלא לקחת מדודים לפחות ט"ו אלפים אריות. איך שיהיה דעבר עבר, אנא הא קאימנא להיות מאמין בדיבור חרב"א הי"ו. וכבר שלחתי ליריד הטוב ע"י הגוי [שנסע מפה דרך ישר לעה"ק ירוש' ת"ו ביום ד רחמים כתב הפאטינטה [הסכמת] מהמלך יר"ה והאילגי⁶ שורקו מעיד יגר סהדותא. הנה היא כתובה בכל חוק ויפוי לשון נו איי קי פינסאר [אין לחשוש] ומי יבא אחרי המלך לערער ח"ו נכון יהיה לבו בטוח קי אנסי [שכך] אם כבר יצאת מעה"ק ת"ו ואתה בקיבורס [קפריסין] תכתוב לעה"ק להרב כמוהרמב"ן⁷ גר"ו שהכל שלחתי לידו, הן הפאטינטה הן כתב השר איזיט פאש"ה יר"ה מבירות שלחתי ע"י הגוי גו' תוך כתבים מח' בכור ששון⁸ הי"ו, קי נו איי קי פינסאר [שאין מה לחשוב] בעד כתבים נו' שהגיעו ליד הרב כמוהרמב"ן גר"ו, ואשלם במיטבא לרב אחאי כמוהרמב"ן גר"ו, וראיתי את כל הכתוב בכתב אחי ר"ם חרב"א הי"ו נו קודיי, פור נאדה [שלא לדאוג כלל]. ואנא הא קאימנא דמידי מבוקש הדבר הזה, שיהיה שקט ושאנן בביתו וקירות חומותיו ואין מערער ח"ו. וזולת פ"טום הקטורת ש"ט קינו [שלא] מדודים סיגון סו דיבור בואינו [לפי דיבורו הטוב] דברים הניתנים בתשלומין ודי בזה.

גם פור לוס [בעד] 500 £ קי טראב"י פוליצא [ששילחתי לפוליצא] העולים 5606 אריות קי סון פור קואינטו די דיטה סאפאטיטה מוגו [שהם הרבה על חשבון נעל הבית (= פטנט) האמורה] משוכה מירה [אחי ?] די פאגאר [דאג לשלם] ביד ח"ר אברהם ב' יוסף אשכנזי הי"ו קי סין פוליצה די ביינה מירה נו ביינה [שבלי פוליסה מוינה, הזהר שלא תבוא] ח"ו ליד בויין קי סון פור קואינטו מהגו' [שהם על חשבון מהגו'] .

7	ע"ד המשנה, בבא מציעא פ"א מ"ח.	1	ידיד נפשי.
8	מלשון רוממות.	2	אחרי דרישת שלומי וטובתו.
9	ותהלה לאל יתברך.	3	האילגי — לא ידעתי תרגומו.
		4	מרדכי בנימין נבון.
		5	זכריה בכור ששון היה שליח ירושלים.

לידי"ן ח' יעקב אלחאנטי הי"ו קי פריקורי פור אנדי סאבי פור טראייר דיטה פאטינטה קי מי מאנדו אי קי קאמיני און פוקו עכו אי יפה אי קי סי טורני לביתו אי סי קירי ביניר [שישדל היכן שהוא יודע כדי להביא את הפטנט הנזכר ששלח לי ושילך קצת בעכו וביפו ושיחזור לביתו ואם חפץ לבה] פה בהצנע ובסוד כמוס ושינוי בגדים. מ"ט ו"מ"ץ קי אגה [שיעשה] אהובינו רב אחאי חרב"א הי"ו כפי רצונו הטוב אי פור סיירטו טירנה קארגו די [ובודאי יהיה לו מטען של] ח' יעקב אלחאנטי הי"ו סינידו טודו לוקי איוו די הוצאה [היות וכל ההוצאות שהיו לו] עד היום בחנם אגורה נתכפר לו עונו סינידו [היה] טורח מאהבה ובדין גם הוא ישלם לו בכפלים להר"י אלחאנטי הי"ו על פני טר"ח י דיי בזה.

פור קוסטא נו קודייס [למחיר אל תדאג] בני ידי"ן פור נאדה [בשום אופן] יעל כל המקומות מתוקנים, ובפרט בהיותו לועז מי ימשול אחריו, ומי הוא אשר יבא אחר עדות המלך יר"ה והאילגי טורקיני [התורכי] ולהיות ערב שבת קדש נז [לא] סו מאריך, והיו דברי אלה בקצ"ר של קימא * וסמוך אדידי ע"כ פרט ופרט והן אנכי פי המדבר אליך אביך אשר אהבך

הצעיר יוסף פינסו ס"ט

6 רחמים תר"ג קוסטא יע"א

וע"י באנפור הבא כבר, אני שולח כתב צווי מהאילגי יר"ה די אקי [מכאן] פור סו סודיטו [ע"י נתינו] רבינו פיליו [בן] אברהם לקונסול בירות וגם להשרים יר"ה. נא בני נז מי דישיש סין מונידה קי סי קירי וחובים [בל תשאירני בלא כסף כי יש צורך בוהובים] וסופאה (?) מרודה אי נז פואידו מאס סיר מובלי קי יאהה טופי לוס 1000£ די מר חמי אי נז קידו [ואינני יכול יותר להתנעע שכבר מצאתי את ה 1000£ ממר חמי ולא נותרה] פרוטה ובפרט פארה אגורה קי סי קירי [לעכשיו, שצריך] [שהוא רוצה ...] סיווקיס וכתבי צווי בעדו להשרים מער"ק ת"ו ודיי בזה, ותשלחו רץ מבירות לער"ק פור טומאר [לקחת] הכתבים המושלחים ליד הרב כמוהרמב"ן תוך כתבים מח"ב ששון הי"ו ע"י גוי (?) קי פארטייו ג'ונטו (?) קון דאבו איסעוד ביום [שיצא אל גלנטה עם] רחמים ע"י באנפור.

ארקיין הרב אג"ו 271-236 V.

לב . תשרי תר"ד

מפקוא"מ לפקיד ירושלים בקושטא

למתא קושטא יע"א. ב"ה אמשטרדם עש"ק כ"ו תשרי תר"ד

שלומים מרובים וכו', לידידים ואהובים, נחמדים למטה ולמעלה נאהבים, מע' כבוד השרים המפוארים, הגבירים האדירים, טפסרים ומנזרים, תמימים וישרים, רודפי צדקה וגומלי חסדים, ועל פתחיהם כל מגדים. הם העמודים והאדנים, ליושבי ארץ האתנים, פקומ"ש עה"ק ת"ו בעי"ת קושטא יע"א. ועל צבא תהלתם אשר בידו המשרה עוז וגבורה, מע'

כבוד הרב המופלא וכבוד ד' מלא החכם המובהק נגה לו כבד, ר"מ ור"מ נרו יאיר כאור הבהיר.

אחרי דרך מבא השל' צופים אנחנו על מכתבנו הקודם מן י"ג אלול שעבר, ועדיין לא שמענו שכתבו ר"מ ה"י למע' הפרנסים דק"ק ספ' הי"ו פה למען ישלמו להרב הדיין כמהר"ח יצחק מינדיס די סולה נרו שזכר אש"ל, המגיע לו ממע' הרב השדר כמהר"ר נתן [334] עמרם גר"ו מעה"ק חברון ת"ו. ואנחנו עומדים על המצפה שימהרו ויחישו מעשיהם בצו לצו להפרנסים הנז' הי"ו לתת לכסף מוצא.

הגיענו ב"ט האחרון של חג שעבר גי"ק של הרב הגאון ראשון לציון ח"ק לישראל ר"מ ור"מ דעה"ק ירושלם ת"ו כמהר"ר חיים אברהם גאגין נר"ו מן ז"ך מנחם שעבר, ובו מדבר במר נפשו ומודיע לנו צערו על התועבה אשר נעשתה, שהשיג אותו אברהם ב' אברהם הידוע, אשר משפטו נחרץ במחנה תהלתם ירחיק גודל מעה"ק ירוש' ת"ו ולא יוסיף לשוב שמה עוד, רשיון מהמשנה למלך הגדול בקושטא יע"א, ע"י השתדלות הר' יוסף פינסו הי"ו לשוב ירושלמה, ולא אחר לעשות הדבר והפר הברית אשר כרת, ועלה ובא בתוככי ירוש' ת"ו. וסוף ד"ק מחלה את פנינו לכתוב לר"מ ה"י על פתגם דנא למען יצאו לעזרת ד' בגבורים.

ומצאנו טוב ונכון לשלוח לר"מ ה"י העתק מגי"ק של הה"ג הנז' נר"ו למראה עיניהם, כל פרשת העבור, ואתם המדע במה כחם גדול לעשות חיל, ויקבלו ההעתקה הנז' אות באות לוטה בזה. ועמנו בבקשתנו שישנסו את מתניהם ויאזרו כגבר חלציהם לצאת לקראת נשק נגדו אותו האיש, להשתדל אצל המלכות שם שיבוטל הרשיון אשר השיג ויבוטל מחשבתו. ועת לעשות לה' בזה הענין, מדאגה בדבר שיעשה אותו האיש באושים ותיפוק מינ' חורבה אשר אין די באר כפי ראות עיניו.

אחרי שובנו נחמנו ולא מצאנו מן הצורך לשלוח לר"מ ה"י העתקה מכל האגרת הנז', כי אמרנו בלבנו בודאי כבר הגיע אליהם מכתבם על פתגם דנא מעיה"ק ת"ו ודברינו אינם צריכים כ"א לזרז להמזורזים, שימהרו ויחישו מעשיהם להיות לעזרתה מצר הנה כי כן די בזה ודבר ההעתקה אך למותר. רק נכפול בקשתנו שיחישו מפלט להיושבים בקדש לשבר מלצות עול שלא ישאר לו כח להרע אותם ויסולק הנוק מעליהם כי כן הה"ג הנ"ל גר"ו מפרש שיחו במכתבו הנז'ל בזה"ל:

כל עוד שהאיש הנז' פה עמנו אין לנו ישוב בעיר כלל וחז"ו יהי' זה גרמא להחריב את ארצינו, ועל כל איש ישראל מוטל החיוב ליסד ארץ על מכונ'ו, ובודאי ר"מ הי"ו יתעוררו מעצמם וישיתו על לבם גדול המצוה אשר לפניהם, ודי בהערה זו.

עוד זה מדבר וזה בא, בעזה"ר תקלה אחרת מצד הרב שעבר כמהר"ר יאודה נבון הי"ו והקושרים עמו, כי הוא מתנשא למלך, ויצא לחם נגדי ונתן הרב ביד שונאנו אותו ר' אברהם שלמה זלמן אשכנזי שבירושלים בכתב שמסר לידו, אשר פרסם בדפוס העוכר ישראל ליפמן לעווענטשטיין שבפפד"מ, ולא הדפיס הכתב כולו כ"א קצתו, שיקבלו ר"מ הי"ו העתקה ממנו רצוף בזה.

וראו ר"מ הי"ו וישתוממו ויספקו כף על נאצה כזה. הן ידענו סבת ההתנגדות של הרב מהררי"ן הי"ו שרצה לקבל מאתנו חלוקת יו"ד למאה מחלק כר ספרדי' הי"ו שבירוש' ת"ו והרב הראשון לציון ח"ק עם ח"ק דילי' לא הסכימו ליתן לו כ"א למרבה ג' חצי, על

כן היתה ידו במעל הזה. שומו שמים על זאת ובעה"ר זה וזה גורם חרבן ההכנסה ומפסיק צנורות השפע.

הנה כי כן נחלה את פניהם לשלוח המוסגר ישא"ק² ליד הרב הר"ל ח"ק גר"ו לעיר ירוש' ת"ו. וביני ביני יכתבו רו"מ הי"ו בצרוף הרב המופלא גר"ו כחוקתם וכמשפט יראי ד' וחושבי שמו, כתב מיוחד לאות לבני מרי, בו ידרכו קסתם בחזקה לשבר זרוע אנשי און הנוטלים עטרה שאינה הולמתם, כאילו יש בידם לגזור אומר ולהרשיע צדיקים ותמימים אשר משליכים נפשם מגד ועוסקים בגופם ומאודם לטובת א"י ת"ו. ותהי האמת נאדרת בכתב הנו' שאין לאותם חותמים שום כח להפריע אותנו ממלאכת הקדש ולהעביר אותנו ממשמרתנו, כי אינם לא ב"ד ולא מו' טובי העיר. וממילא הרשאותנו בכחן עומדות וככוחנו אז כחנו עתה, ודברי הקושרים קשר בטלים ומבוטלים וכאפס ותהו נחשבו. נפשנו בחלה להרחיב פה בזה ובטחנו בצדקתם שיספיק המועט כמרובה, ומהר תשמח נפשנו וימחלו לשלוח תשובתם אל המיניסטר דמדינתנו במחנה תהלתם, ויבא על מקומו הוצאות דמי דואר, ויוכלו לשלוח ע"י ר' אהרן ליכטינשטיין הידוע להם. ושלוח"ת³ יגדל וישגא שלות עוזם ותפארתם, וכנפש נאמני אהבתם הדורשי' שלו' תורתם והמצפים לתשועת ישראל.

פקוא"מ וכו'.

פנקס הפקוא"מ, עמ' 333—334.

לג . חשון תר"ד

מרבי נסים מנחם ניגרין בקושטא להרב אג"ן

יום ג' חשון ש' צדקת"י להגלות לפ"ק

מוכתר בנימוס, נזר אלהיו על ראשו. רבה דעמיה, מדברנא דאומתיה, רב גובריה, ורב חיליה, וכתר ש"ט עולה. בוצינא דנהורא, ונהורא עמיה שריא. הרב הגדול, מעוז ומגדול, עט"ר כמהרה"א גאגין גר"ו לישול כיר"א.¹

מראש שוריי"ם ומקדמי אר"ש מחויגא קידה ת"ק² כדמ"ל³ וכאשר יאות לפני מלך מלך. ותפילתי קבע ע"מ⁴ שתעלה לרקיע, יעלה ויבא ויגיע, למען יחי עוד לנצח, ימים על ימי מלך יוסיף, כסא וסמוכות שלו, על ישראל ועל רבנו, ובצל שדי יתלונן, שקט ובטח שש ושמח אכ"ר.

מכאן מודעא רבא לאוריית מקבלת זה כתב ידו של רבי בכתב רב אחאי החרי"ף ׳ן' פלא גר"ו, שנטיתי דעתי אחריי החר"י פינסו הי"ו לעשות שלא כרצון צדיק, דבר שלא עלה על לבו. לזאת אשיב כעבדא קמיה מריה, וגקיתי מפשע רב, כי ידי לא שפכו את הדם הזה. ואת אשר גרם להטות דעת החרי"ף לעשות שלא כרצונו יתודע הדבר בקרב ימים. וכשאני לעצמי לא ידעתי מי הוא זה אשר כתב למג"ר שאנא עבדא נטיתי לבי אחר מועצותיו ותחבולותיו של החרי"ף, ועדי בחותמיו וזכין לי, שבענין חרב"א תכף בראותי

2	יפה שעה אחת קודם.	2	קידה חמש מאות. בכתוב שמות ל, כד
3	ושלום תורתו.	3	מין ברשם, וכאן שיעורו השתחוויה.
		4	כדת מה לעשות.
1	לישול כיר"א ?	4	על מנת.

דעת החרי"ף הודעתו למנ"ר ולהגב' פקידנו ושרינו נר"ו, ואזרתי חלצי לעכב חתימת מר דודי לי נר"ו. הן קדם שלא יתן בידו אשר נראה בעיניהם שנכנע אחאב. והיה בדעת הגביר לכתוב ביותר רח"ב רחב ולא כתב, ואחר אשר מלל לאברהם ברוב עוז ושי' הכריתני לכתוב שטין רהוטי שכתביו מידו הקדש שכבר מחל לחרב"א לו אפלושו סיגון וירה [הירפה ממנו כפי שתראה] בכתב הגביר נר"ו.

ועל אשר קדשנו במצוותיו גזרת מלך וחיים להיות עם הרב כמוהרש"ל⁵ נר"ו ועם הרב כמוהר"א⁶ שלוחי דרחמנא, ולא עם התריפ. מי פתי יסור הנה לילך אחר מועצות ותחבולות החרי"פ, ומעולם לא זזה ידי מתוך ידו של הרב כמוהרש"ל נר"ו היותו בביתי ובחומותי. עכ"פ נא אדוני יעבור בסלת, ויעטרני באותות שתיים כי נאמנו דברי אלה, ואנא עבדא קאימנא לרוץ עד איש האלהים לעשות רצונו שזהו חובתי.

ענין מעות הליסטאס והקבלות קי אספיראמוס [שאנו מחכים] מברית אברהם⁷ הקדש סי' שלמה פראנו, ושמות הגזברים מהת"ח, חם בעלי ברית אברהם. כבר הודענו בכתב הרב כמוהרש"ל נר"ו.

וע"ע חרב"א נכון לב אדוני בטוח שהכל יבא על נכון וסאב"ורי סילאמיטי [ולא נותר אלא השלום] ולהיות העת נוחץ איני מאריך רק מוכן לשרתו. נאם עבדו

הצעיר נסים מנחם ניגרין

ארכיון הרב אג"ן 603—736 V.

לד . חשון תר"ד

איגרת מאחד מפקידי קושטא אל רבי ג'ליבון נבון ורבי אפרים נבון

יום ג' תאשון ש' ובערת דם הנקי מישר"אל וטו"ב לך¹ לפ"ק

אחד המיוחד שבהדרו, לו זרוע עם גבורה במלחמתה של תורה, אב"א² קרא אב"א סברה, ונבון דבר, אספקלריא המאירה, מע' הרב המו' כמהרגי נבון נר"ו ומשנהו כסף הח' השי' והכו' כמה"ר אפרים נבון ה"י יש"ל כ"ר.³

בטרם תחי"ל האר"ש, אנכי אשלם ואומר עם ק"ס⁴ כי מה מאד תמהתי על אנשי לבב שכמותם ביודעם ומכירים בהיותם פה קושטא יע"א קואנטו לאזרי פור גואדראליס איל כבוד קי נו ב"טראן ח"ו אין מאנקאנסה. והן עתה באו כל בתר אפכא מוחלפת השיטה כי הם לא עשו אלא לפנים ולבם בל עמם אקי בא'ן סינינו מחזיקים בידי עוברי רצונינו ורצון עט"ר מ"מ מלך החיים נר"ו אי מאס מונג'ז אי איסטני ענין די חרב"א קי איסטאן סינינו מחזיקים בידו והגלוים אליו מה שלא דמיתי ולא עלה על לבי כי למפרע איסטו אינטינדי נד' קי טודו לוקה סי ריו"ה אקי אי מוס אטורגארין טודו פואי על כרחם שלא בטובתם

5 ר' רחמים שלמה הלוי.

6 ר' אברהם שאול.

7 ישיבה בירושלים.

1 דברים יט, יג, שנת תר"ד.

2 אי בעית אימא.

3 יחי שמו לעד, כן יהי רצון.

4 אולי ק"ם — קבלת מכתבו ?

5 מרן מלכא, הרב אג"ן.

מן השפה ולחור נזקק אינטנדיאה קי ח"ר אפרים סי אקומיטיאה די אויר טאל למע' פקידא לטב אהובינו ידידינו הגביר ג' נעים נר"ו הא ודאי הכעים אפרים תמרורים אי נו מי סי איסנטה אי לזאת לים דיגו באמת קי סיפאן קי הקדשתי גופי וממוני לכונו את ירושלים כאשר עם לבבי אינדימאס אין איסטי ענין די חרבא קי אנסי לים דיגו קי סי גואדרין איל כבוד קי דיו אדישאר טודו אה אונה ב'אגדה קי נו סון די מיראר כבוד התורה במקום דאיכא ח"ה. אי בו אה איר עד כלה בענין זה איספירו שדברי אלה יעשו פירות קון פוקוס לאקירידס קי אבלי ולא יבואו לידי מידה זאת די טוקאר בכבודם ודי בזה.

הכ"ד התחתם פה קושטא יע"א ברב עז ושלום.

[ואין חתימה]

מאוסף אריה טויבר בבית הספרים.

[תרגום]

— — — פה קושטא יע"א. כמה טרחתי כדי לשמור להם הכבוד שלא יוותרו ח"ו במחסור. והן עתה באו כל בתר אפאק, מחולפת השיטה, כי הם לא עשו אלא לפנים ולבם בל עמם. שהם נעשים מחזיקים בידי עוברי רצונינו ורצון עט"ר מ"מ המלך החיים נר"ו. ועל אחת כמה וכמה בענין הזה של חרב"א, שהם נעשים מחזיקים בידו והגלוים אליו מה שלא דמיתי ולא עלה על לבי, כי למפרע הבינותי זאת, שכל אשר התפללו כאן והעניקו לנו הכל היה על כרחם שלא בטובתם, מן השפה ולחור. מעולם לא דמיתי שח"ר אפרים יעז לעשות דבר כזה למע' פקידא לטב, אהובינו ידידינו הגביר ג' נעים נר"ו. הא ודאי הכעים אפרים תמרורים וזה לא מתישב לי. אי לזאת אומר לכם שתדעו באמת שהקדשתי גופי וממוני לכונו את ירושלים כאשר עם לבבי, בנוסף לענין הזה של חרב"א, שכך אומר להם שישמרו את הכבוד שנתן להם להניח הכל בצד שאין הזמן מתאים לשמור כבוד התורה במקום דאיכא ח"ה. ולכן אלך עד כלה בענין זה. מקוה אני שדברי אלה המעטים יעשו פירות ולא יבואו לידי מידה זאת [שתפגע ?] בכבודם. ודי בזה.

לה - חשון תר"ד

לפקידי קושטא מהפקוא"מ

למאת קושטא יע"א. ב"ה אמשטרדם עש"ק ג' חשון אשריר וטוב לך לפ"ק

— — — במכתבנו הקודם [כו בתשרי] הג"ל קיימנו מצות המלך רב חביבא גאון, קדוש ה' מכובד, הרב הגאון הראשון לציון נר"ו, לכתוב לר"מ הי"ו אודות חרבן עה"ק ת"ו בעוה"ר מצד אותו חרב"א ששב לעה"ק ת"ו והפר הברית אשר כרת, ובטחנו שר"מ הי"ו יעמדו בפרץ ואם לא כבר עשו את שלהם לקיים גרש לץ ויצא מדון, יעשוהו עוד. ומתפללים אנחנו למאד על החר"י פינסו שהשתדל לו שם כתבי שרי המלוכה להחזירו, אחרי שהוא עצמו חתם על הכתב חר' להרחיקו, ומבלעדי זאת ידענו מצד אחר, כבר טרם

שילוחו דסאני שומעני מצד מעשיו הרעים בגופו ותמ"ה תמ"ה גקרא על המשתדל להכניס טומאה במקום קדושה, רח"ל מהאי דעתא. נקוה שר"מ הי"ו יאזרו חיל לכבוד המקום ב"ה ולכבוד תוה"ק ולכבוד עיקרית ת"ו, להוציאו בכח וביד חזקה, באופן שלא יוסיף לשוב בדרך הזה עוד, — — —

פנקס הפקוא"מ, עמ' 337.

לו . חשון תר"ד מהפקוא"מ להרב אג"ן

לה"ק ירושלם תובב"א. אמשטרדם יום ג' מר חשון לפ"ק

— — — — — כבר כתבנו פעמים אודות הנאצה הנעשית שם כנגדנו היום ח' יום ע"י השרים פקידי קושטא. ויום ג' העבר ע"י המלכות שלנו. וכהיום באתי שלשית שלא בידיעת חברי הטובים ממנו, להגיד לרמכת"ר גר"ו העולה על רוחי, שיראה בחכמתו ובקדושתו שיסתיים הדבר עם הרב הזקן כמהרי"ן גר"ו בשלום, כי מצאתי בינתיים שתי אגרות מסגנון אחד מיום ט"ב לאפ"ל, בו כתב שרוצה להתרצות בשלשה למאה, ועיקר תרעומתו על שלא כתבתי לו תשובה. ומג"ר ח"ק גר"ו יודע דאיהו דקא גרים שלא השבתי לו, כי הכ"ד ל"א יום לספירה :

ע"כ מר באתריה אל ישים לבו לדבר הזה כי אנו קים לן בגויה דהרב הגו', שאם אחרים לא ישיבוהו תשובה על דבריו, הוא מודה ועוזב מדותיו, ויבא הדבר אל עמק שח' ואולם יצורף לזה ג"כ שהייתי בדרך והי' לי טרדות וטרחות עצומות ולא יכולתי לכתוב כל הצריך. עכ"פ אולי יש לו תרעומת בדין על שתיקתי, והוא אדם קשה ומפיו גחלים יחלוכו, ואני רוצה בברכות ולא בהפכם אם יוכל להשתוות עמו ושיכתוב בעצמו בטול מעשיו, והאחרים יתפרכו מאליהם והן עכ"פ יכתוב מג"ר הגאון גר"ו וח"ק י' דילי' הי"ו, שלא הי' להם שום כח ושום רשות לעשות מעשה זה, ושגם הם מבטלים מעיקרא כל העשוי, ואין שום אדם רשאי לתבוע מאתנו חשבון, כי ידוע להם שבאמונה אנתנו עושים, וחרמם בטל ומבוטל כחרס הנשבר וכדבר שאין בו ממש, ושכחנו פה כאז כן עתה, וכל המופקדים מאתנו חברים וגבאים דא"י כולם יעמדו על משמרתם על פי פקודתנו בכח המסור בידינו ממעלת חכמי ורבני עה"ק תוב"ב.

עוד זאת בקשתי לעשות לי עצמי צבי הירשל בן ליאה יטלה ולחבירי פקידי ומשגיחי ואמרכלי ערי הקדש תוב"ב בבית מדרשו דמג"ר הגאון גר"ו, להיות שלוחי לשאול ההתרה בשמי וגם בשם חברי, כי הכל לאדם שלא מדעתו, וכה ימחול לעשות ותנוח דעתנו, הגם שגורתם שלא כדון ושלא כשורה עכ"פ ת"ח הם ויושבים על אדמת הקדש וכבר אמרו חז"ל הזהר וכו'. ושל"י תורתם וכו'. — — —

פנקס הפקוא"מ, עמ' 337.

למתא קושטא יע"א. ב"ה אמשטרדם עש"ק יו"ד מרחשון אשריך וטוב לך לפ"ק

כנהר שלום וכנחל ברכה ינחלו, מע' כבוד אהובינו ידידינו, השרים המפוארים, הגבירים האדירים, קצינים יקרים, תמימים וישרים החכמים השלמים, המובחרים פקומ"ש עה"ק ת"ו. ד' עליהם יחיו לאי"ט, אור להם במתא קושטא יע"א.

ממדבר קדמות שפתינו תפלה לנורא עלילה יאריכו ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים לשם ולתהלה, והון ועושר בבתיהם וכל כלי יקר חמדה סגולה, ויזכו לראות קץ הישועה והגאולה בבי"א.¹

ובא האות לקיים שתי אגרותינו הקודמות, על אודות מעשה עמל ואון שעשו בירושלם ת"ו, כפי מה שה[דפיס] אותו מין ואפיקורוס ליפמן ב"ר הירש לעווענשטיין ימ"ש.² יש בידו שטר חתום מן יו"ד חו"ר ירוש' ת"ו, תוכנו כמו שכתבנו וגם שלחנו העתקה בקודמות, ובראשם כמהר"ר יאודה נבון וכמהר"ר בנימין מרדכי נבון. וכבר כתבנו בקצרה בקודמות שידענו סבת קצף מהר"ן, ושבה והיתה לבאר,³ בהיותו שם אחר שיצא מן הרבנות, כתב לנו מן המוסכם שם, ושמחל הרבנות להרב ח"ק כמהר"ר אג"ן נר"ו, אבל על פי תנאים כתובים ביניהם, שיטול חלקו מדמי שילוחנו כמקדם כשה"י רב. וכתבנו י"ב כסלו לר"מ יצ"ו לחקור ולדרוש על התנאים הנעשים ביניהם, והשיבו לנו ר"מ יצ"ו יום טוב לחדש שבט שאינם בקיאים בס' החלוקה בתנאים שביניהם ושנשאל את הרב הראשון לציון ח"ק כמהר"ר אג"ן נר"ו. וכתבנו לר"מ יצ"ו יום ה' לח' אדר שכנראה לא נעשו תנאים בענין זה. בכן אין אנו צריכים לשאול, והדבר מסור ביד הר"ל נר"ו, ובודאי כתורה יעשה. שוב הודיע לנו הרב ח"ק הר"ל נר"ו שעשו סדר חדש בחלוקה והוא עצמו אינו נוטל כ"א ב' וחצי לק'.

שוב קבלנו אג' ממנהר"ן בתלונה ותרעומת על אשר לא השבנו לו, ועל אשר לא נתנו לו חלוקתו משנת תר"א ואילך כמו שהגיע אליו מקדם. וכתבנו לכבוד הרב אג"ן נר"ו והשיב לנו שכבר הודיע לנו שהחלוקה הגדולה היא ב' וחצי לק'. רק למהריק"ו⁴ נתנו ג' לק' ולמהרי"ן רצו לוותר עוד ולתת לו ג' וחצי לק' ולא רצה לקבלו, ואסף הת"ח והציע מבוקשו לפניהם והרבו לטעון כנגד זה. סו"ד⁵ עליו אין להוסיף. וטרם יקבל תשובה ההיא קבלנו עוה"פ⁶ אג' ממנהר"ן עם דברים קשים וטענות חדשות. וחזרתי וכתבתי בעדו להה"ג הר"ל נר"ו, גם הוא הצדיק חזר והשיב לי שכבר השיב עפ"ד⁷, ואם לא אשיבהו יתרצה מאלי, כי כי א"א למלאות חצי תאותו. והרבנים מההריק"ו ומהרבמ"ן שכתב מהרי"ן עליהם ויחננו במרה, הם נוטלים חלקם בלי סרוב, כמו שיש הראיות ביד הה"ג נר"ו. וכן החרשתי ולא עניתיו דבר. בקיץ שעבר, היינו בתמוז ואב, קבלנו עוד אגרת ממנהר"ן ונאמרה ונשנית זמנה מן טו"ב למבי"ן.⁸ ואני בדרך עמוס התלאות ראיתי תחלחה וסופה קשות, ושמת"י באמתחתי ולא עייתתי בה כל כך עד שבוע זה שבדקנו בדבריו. ועתה

1 במהרה בימינו אמן.

5 סוף דבר.

2 ימח שמו.

6 עוד הפעם.

3 על-דרך לבער. ישעיהו ו, יג.

7 על פתגם דנא.

8 למציין בני ישראל, כלומר לעומר.

4 ר' יצחק קובו.

ישמעו ר"מ ה"ו איך דברי עצמו הן עדין כנגדו כי במרד ובמעל עשה הנאצה ההיא להטיל בנו דופי כאלו ח"ו לא כנים ונאמנים אנחנו. וזה לשונו בסוף מכתבו ההוא :

[איגרת רבי יהודה נבון מ"ז למב"י תר"ג⁹]

ובכן חזרתי על המקרא, אחת שאלתי ככוחי אז כוחי עתה, וצער דגופא במקום דפסיק לחיותא לא ניתן לימחל ובידו לתקן מעבר בשלות חלק המגיע לי בחלוקה דרבנן הבאה על ידו [לי לשמי] משה התר"א בחר' ניסן עד יומא כי האידנא, כי לא קבלתי מאותו זמן עד עתה אפי' פ"ק¹⁰ ובעבור כבודו אותר חלק יו"ד למאה המגיע לי כדת של תורה ואתרצה בחלק ששה למאה כאשר בתח"י. וחיובא רמיא עליה לקים דבורו ולא לשנותו, כי כך עלה במחשבה תח"י בהסכמתו ותת"י¹¹ הכמוסים עמנו ברשימותינו לא אחת ולא שתיים, ומודים דרבנן הינו שבחיהו¹² דלא משני בדבוריהו. והאריכות בזה אך למותר. ודי בזה לחכם שכמותו, חכם בחוכמתו. ולא על עצמי בלבד תלונתי כ"א על מע' רב נהוראי כמוהר"ר יצחק קרוב יצ"ו וכמהר"ר בנימין מרדכי נבון יצ"ו, הנם צועקים ואינם נענים, וצרה דעניותא רדיפא אבתריהו. לי נאה לחוש על צערם וליוהר מגחלתן. ואם ח"ו בכל אלה לא יעלה ארוכה ותשובה תולה בי"ן יבי"ן עד היכן הדברים מגיעים לשלוח יד אל השרים והסגנים עד מקום שהיד מגעת, כאן כשיש דין למטה, ואם לאו ח"ו יש דין למעלה. בו בטח לבי שתורה שבו מחזירתו למוטב. והוא רחום יגברו רחמיו והשב ישיב לנו תשובה מאהבה ומאת ה' תהי' מש[כורתו] שלמה דליפוש חיי סגי ומסגי ברב הונ"א ורב בני"א. כנה"ר וכנא"ה דשו"ט ומעתירים בעדו תמיד כל הימים אכ"י"ר.

(חתום) יאודה נבון

ובראשונה חתם יאודה בכמהר"ר רפאל נבון ס"ט.

הרואה יראה בעליל שלא עשה הנאצה ההיא לגזור להיות בשב ואל תעשה עד מסירת חשבון, רק באשר לא קיבל חלקו, ואלו קבל זה היינו נאמנים. או לאותה בושה או לאותה כלימה. הכזאת יעשה בעיר צדק ילין בה, והכזאת יעשה מי שאומר שאין גדול ממנו בירוש"ו. ובגוף טענותיו יו"ד לק' או ו' לק' לא צדק כלל, כי מעולם לא אמרנו שנכון הוא שיטול הראשון לציון יו"ד לק' כ"א באשר ראיתי שנטל הר"ל ט"ו לק' כתבתי ש[יקבל] יו"ד לק' והשני ו' לק' והשלישי ה' לק'. אבל אחרי שהרב החסיד קדוש עליון הר"ל דלע"ע¹³ גרו שינה החלוקה כולה, והוא עצמו אינו נוטל כ"א ב' וחצי, אין לו למחר"ן שום טענה ומענה לא על יו"ד לק' ולא על ו' לק'. וחוצ' מזה לא חלקנו אנחנו מעולם המעות ששלחנו לגולגלותם כ"א כתבנו הנראה לנו בצדק ויושר.

ואחרי שנתקנה הישיבה תפארת ישראל, ודאי נכונה וישרה החלוקה שתיקן וסידר הרב ח"ק הר"ל גר"ו. ומה לו כי יזעק עלינו ועל כולם בעבור שהוא אינו מקבל מה שחפץ, ואומר על הגי תרי רבנן שגם הם צועקים לקבל יותר, לכן מותר לו לשית ידו עם רשע להיות עד חמס ולכתוב [...] שבבקש חשבון מאתנו, כאלו ח"ו יש להם שום יסוד לבנות עליו חשד. כבר כתוב בספר שאין מחילה למוציא ש"ר על חברו ואין תשובתו מתקבלת.

9 תאיגרת נכללה גם במכתב הפקוא"מ להרב
אג"ן מכ"ד בחשון תר"ד ונדפסה בציון,
א, עמ' 97.
10 פירוטה קטנה.
11 וחתומת ידו.
12 ראה עבודה זרה כ"ב.
13 הראשון לציון דלעת עתה.

ואנחנו בולמים פי עטנו מלכתוב על זה קשות מאלה מטעם דחו"ל יהי חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו.¹⁴ ובודאי שכרנו גדול לעזה"ב.

אך כל זה אינו התנצלות לאותן שעשו כן. מתחלה דנתי אותם לכף זכות, אולי אותו הרשע המין ואפיקורוס ל"ש ימ"ש, או איש בריתו הראש ולענה שבירושלים ת"ו, שיקר וכיזב וכתב שמות הרבנים, לא חתמו כלל, אך איומו של מהר"ן בכתב הנ"ל שאיים עלינו שישלח יד אל השרים והסגנים מקום שידו מגעת, מורה באצבע שידו במעל הזה. ועדיין למדתי זכות על מהרמב"ן כי מעולם לא כתב אלינו שום תלונה, ואדרבא שלח לנו ספר פרי מפרי ונחפה בכסף ח"ב וכתב עליו מכת"י: מנחה היא שלוחה למע' האור כי טוב, הרב המפורסם, פקיד ומשיגה על ארבע ארצות הקדושות מארץ ישראל, מתעסק בקדשים קדשי שמים, כמוה"ר צה"ל גר"ו ממני המצפה ישועת ד' לתיאבון. (הצעיר בנימן מרדכי נבון ס"ט).

אמנם באשר לא זייפו חת"י הרב מהריק"ו, שגם אותו זכר מהר"ן ולא כתבוהו, וזה כתבוהו, יש מקום לחשוב שחתם באמת, ולא ידעתי לפרשו כ"א באשר הוא גיסו של אותו אבכ"א¹⁵ שהעבירוהו. ולא מבעיא למימר שאין זה תירוץ לא לשמים ולא לארץ, הן יוכל להיות שאותו איש צר ואויב¹⁶ דרכו להזיק ולהוציא ש"ר על נקי כפים, היטב חרה לו, שבסבתנו לא קבץ שלוחו אהרן ועליג עוד ממון יותר ממה שהובא לו, מלא אזניהם לה"ר של שקר וכזב, ולמה"ד¹⁷ בעל התל ובעל החרץ, כי ה' שמחים לקבל עלי דברים בחפצם לשלוח בו יד.

אך כל זה אינו תירוץ לעשות מעשה בלי חקור דבר ולעמוד על הא[מת] [343] ובאמת בהשקפה הראשונה עלה על דעתי למשוך ידי מן הפקידות לגמרי. ברם נזכרתי דברי תלמוד ירושלמי פסחים פ"ו¹⁸ א"ר יוסי בר בור"ן ח"ו דהוי בעי לה, אלא דהוה אמר מאן יימר לי דחורן מקדש ש"ש כותי וכו'. ובגדון דידן אינו ספק כלל, כי יודע כל שער בת רבים כמה הגדלנו בעה"י טובת עניי א"י וכמה יוגרע אם נמשוך ידינו הימנו. עם כל זה עדיין הדבר שקול אצלנו אם לא נעשה כן, אבל ביני ביני החרש לא נוכל כי רצוננו שיפורסם האמת, וצריכים אנחנו לקבל גם מרומ"ה¹⁹ היו כתוב וחתום שגזרתם לא היו בה ממש מעיקרא, כי לא ה' להם כח ורשות לכך, ולא נעשית כ"א לטובת עצמם ודבריהם בטלים ומבוטלים ככלי חרס הנשבר וכדבר שאין בו ממש. כתב שנוכל להדפיס להיות גלוי לכל, להודיע בכל המדינות האחדות עמנו שכחנו יפה לשאול לתבוע לקבל ולקבץ כל המורם לא"י חוב"ב כמלפנים, ויוסיפו דברי שלו' ואמת עלינו כאשר ישים ד' בפייהם.

בוה יקבלו רומ"ה היו העתק בלה"ק²⁰ ממה שהה' כתוב בגאזיט"ו בגופן שלהם ובלשונם מאותו מין ואפיקורוס לעווענשטיין ימ"ש (המחרסם מתור"ר ירושת"ו כפי אגרת הה"ג ח"ק הראשון לציון גרו אלינו), יראו ויבינו רשעתו ואין די באר עד היכן מגיע רשעתו של זה העוכר ישראל, ואינו עשיר שיענה עזות, כי נצרך לאחרים המזויקים בידו, רק מתוך רשעות ומינוות מתנגד אלי, ומצד התקרבות אותו שליח אהרן ועליג מצא מקום

14 שבת קיה ע"ב.

15 ר' בנימין מרדכי נבון היה גיסו של הרב"א.

16 ר' אברהם שלמה זלמן צורף.

17 ולמה הדבר דומה.

18 עיין מגילה יד ע"א.

19 מתורות וילנא דף לט ע"ב.

20 בלשון הקודש.

לדבר עלינו וכמעט מתעצם ברשעותו. עינינו לשמים יעשה עמנו אות לטובה, ואותו הרשע יעקר מן העולם והי' דראון לכל בשר. ועלינו כבוד ד' יראה ונגילה ונשמחה בישועתו. בקשנו לשלוח לנו תש"ה²¹ על בי דואר לאדרססע דלמטה, ועיניכם אל תחוס על פריטי דבי דואר, בהיות הדבר נחוץ ונצרך מאד לכללות א"י ת"ו. ואם איפשר לעשות שם קיום מחת"י ע"י הרב הגאב"ד גר"ו דשם ובית דין צדק מה טוב ומה נעים, אבל אל תמהמהו ע"י כי יוכלו לכתוב כתב שני ולשלחו לוויין לקיימו ע"י הגביר הנכבד החכם השלם כמה"ר ליאון אדוט הי"ו והרב הגאב"ד דשם גר"ו. ושלי' תורתם יגדל כנה"ר וכנפש או"ה הדשו"ט כל הימים, פקידו ואמרכלי ערי הקדש תובב"א יושבי עיר תהלה אמשטרדם יע"א.

פ"ש²² וברכה למע' סופרם, אהובנו החכם השלם כמה"ר גסים גרין הי"ו. ואל ידע בעיניו שזה איזה פעמים ששכחנו לפקדו לשלו', לבנו בל עמנו על רוע המעשה הג"ל ובטחנו שיודרו בכתי' תש"ה.

פנסק הפקוא"מ, עמ' 342.

לח • חשון תר"ד

מליאון אדוט מווינה אל הרב אג"ן

מפה קמ"ר ביינה יע"א יום ג' יד מחשון שנת דר"ת לפ"ק

ציון נור הקודש צדיק יסוד עולם. ראש גולת אריאל חיים הו"ד¹ עולם. נור החכמה אבי התעודה אור הנעלם. הוא אדונינו מורינו עטרת תפארתינו. הרב הגדול מעוז ומגדול. רבין חסידא עביד פרישא, סובר הרזים אבן הראשה, כמה"ר גר"ו יאיר בזיוי והדרי', מוצלת ועומד למעלה מעשרה דרי', יעומד חי וברי אולם, כיר"א. ראשון לציון אב"ד ור"מ דע"ל² ירושלים תובב"א.

אראה אור כי יהל, מחמדת ישראל, נפשי תגיל בשלומי הטוב לה' יתהלל, שככה בעולמו בורא מאורי אורן של ישראל, בקידה על אפים לפני הדום כסאו, ברעדה ורתת לפני הדר גאונו, היד כותבת לעשות תשובה, בארש תלאובה במדבר בערבה.

אמנם ידעתי כי חפץ חסד הוא וימינו פשוטה לקבל שובה מעבדו יהודא, כי כן אמרתי אלכה ואשובה אל איש הראשון, הודינו והדרינו, עטר"ת גר"ו³ מקבלת מכתב ידי קודשו מט"ו מבחם הממרת אמריה, כי בא צר ואויב בצערי ירושלם, רבי"נו זה צורר ומורה⁴, כי לא האמינו מלכי ארץ, מלכי רבנו, כי יחזור לסורו אחר שהדיחוהו משמה. וראינו כי הן היתה נסיבה כי טורף טורף יוסף⁵ ורחמי הטוב סרה מעליו, כי נתן יד לפושעים להביאו עוד אל הקודש פנימה, אחרי כי הוא ראה וידע את כל אשר נעשה. ואיכה נהפך לסורי הגפן נכריה, ומה יענה ליום פקודה אחרי כי הוא בעצמו נלכד בחרמו.

21 תשובתכם הרמה.

22 פרישת שלום.

3 עטרת ראש תפארתנו, גר"ו יאיר ויוה"ד.

4 על-דרך : בנינו זה סורר ומורה. דברים

כא, כ.

1 על-דרך חיים עד העולם. תהלים קלג, ג.

5 הוא יוסף פינסו.

2 דעיר עוז לנו.

הה! בצע כסף! איכה הגברת על כל יושבי חלד. מי כמוך תעור עיני חכמים. מי כמוך תסכל החריפ"ים ותחדד הטפשים, תגביה השפלים ותמשיל הרשעים. כי עתה זה פעמים מכרת את יוסף בעשרים כסף. רע עלי המעשה, ומה נאמר ומה נדבר. ותפילתנו לעתיד, עיני לשמאי נטלית, ישלח עזרו מקודש להצילם מכף מעול וחומס. יאבדו רשעים מפני אלקים כל אשר רומ"ם. ושילח את השעיר למדבר וכדונג המס יימס, וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלדיהם ובאבוד רשעים רנה והקרית תעלם. ועל אשר עטרת ראשינו נ"י⁶ פתח מתולי השמועה, כי החריפ"ם נ"י יעשה בעורמה, לעשות לראבינו⁷ זה סודיטו נימצו ע"י מור חמיו ס"י שבתי סימו ה"י פה. בזה נכון לבו בטוח יהי, כי חלילה חלילה שארית ישראל התמימים והישרים, זה רעי ומודעי הס"י שבתי סימו ה"י הנו, לא יעשה עולה להחזיק ביד רשע ראבינו. ואדרבא איברא כעת קרא הנו⁸ פרק ציר"ה הזאת מחתנו החריפ"ם כי טבל את כותנתו בדם. נהפך לאבל מחולו וחרדה לבש. ותיכף כתב מרורות ודברים קשים כגידים לחתנו החריפ"ם הנו⁹ על כל הרעה אשר עשה ביודעים ובלא יודעים. ואפי' הכי אני מפה אעמוד על המשמר להפר עצתם אם אשמע פה איוה דבר אפי' מעוף הפורת. ועל אשר ציוני עטר"ת נרי"ו לכתוב לס"י קאמונדו ה"י ולחבריו המופקדים ה"י, אגיד כי עשיתי ככל אשר ציוני, וכתבתי מיד לידי"ן לס"י קאמונדו ה"י כתב ע"ג כתב, דברים היוצאים מלבי אשר כרשפי אש בוער, על צערי הצדקים נ"י בעיר אלדינו תובב"א. וזרתי אותם בכל מיני זירוים למען שמו הגדול כי יצאו לקראת נשק תיכף ומיד להלחם נגד הצר הצורר הזה ובטחתי שכה יעשו וכה יוסיפו בעו"ה.

ועל השלישית אני בא אודות המעות של ק"י קול אליהו הנמצא אתי. ראיתי שהחריפ"ם הגיד לעטר"ת נרי"ו כי אני נתרציתי להרויח המעות הללו בעד שמונה ל"ק. גם בזה לא דבר נכונה ומתוך חריפ"תא זה יוצא שבששתא¹⁰ שמעולם לא דברתי ולא כתבתי כזה. איברא שאני מאז כתבתי כי פה בביינה לא ימצא להרויח מעות ביד בטוחות כי אם בעד ד' ל"ק, וה' הוא היודע כמה כרכורים ומסיבות אני עושה במעות הללו למען אוכל להשיבם על צד היותר טוב שהוא וי"ו ל"ק. כי כן משנה ראשונה לא זוה ממקומה. כי לי אי אפשר בעולם להרויחם למעלה משהה.

ועל דבר התרשאה שכתבו ונתנו ביד החריפ"ם אודות הבתי"ם כידוע. אנא אמרי: עלי יניח הצדיק את ראשו, כי להח"ריף הנו¹¹ מכירו הייתי לשעבר. ואצ"ל עכשיו. ומעתה רק אין דבר, יהא רעוא כסא כבודו ירום וינשא ויגדל לעילא מכל ברכתא. ובאויביו נקמה, את המארה ואת המהומה. וצדיק מצרה יחלץ. וירם קרגו בתוד ותפארת, בעושר והצלחה וכל טוב. והנה שולם כאות נפשו הרמה והנשאה וכאות עבדו הגאמן המשתחוה לו ורצה ומצפה לברכתו.

הצעיר לאון אדוט ה"י

ואנא בריה קלה מטה ראובן¹² הכותב מפי עליון תחום למעלה הגביר המרומם אור יומם אריה יהודא נר"ו. באתי בקידה וברעדה לחוות לעטר"ת נ"י, חוות קשה שקריתי בגאויטה של היהודים הבא מערי גירמאנייה, ושם הביא לאחר שמספר מרבי צבי ליהרין הפקיד

6 נר ישראל ותפארתו. החריפ"ם.
7 להרב"א. ר' ראובן ב"ר יהודה למשפחת ברוך, רב
8 ראה בבא מציעא צו ע"ב. וחריפתא הוא הקהילה הספרדית בוינה.

מירושלים מאמשטרדאם, מאשר לא טוב עושה בעמיו להשתרר וליטול עטרה לעצמו, ומינה את עצמו לנשיא ולפקיד על ארץ ישראל וכו', כי כן הסכימו עתה כל רבני א"י הספרדים להעבירו ולסלקו. ושם הביא קצת מגוסת כתב ההסכמה ששלחו מתם, וגזרו אומר שמיד מקבלת ההסכמה הנז' יניח מידו עסק זה מכל וכל ויתן חשבון לשעבר הדיק היטיב, ובאם לאו יהי' ויהי' ח"ו, וחתום למטה שם רפאל יהודא גבון ס"ט. כך קריתי בגאזיטה הנז'. ולמודעי אני צריך ואין אני רשאי להאריך, והלואי שיהי' שקר הגאזיטה הנז' או כתולם חלום.

דברי עבדו ותלמידו המשתתחה מול היכלו ומצפה לברכתו סלה.

מקמ"ר ביינה יע"א

[על גבי הכתב:]

קדמא ואזלא לצביונן של ישראל, הוא אדונינו מוריננו ורבינו עטרת ראשינו, הרב הגדול מעוז ומגדול, חו"ק¹⁰ לישראל, המקובל הנאמן נ"י פ"ה ע"ה¹¹ כמוהר"ר חיים אברהם גאגין, יהיה שמו לעולם, גרו יאיר ויורח כצאת השמש מזרח כיר"א. אב"ד ור"מ, נשיא בארעא קדישא ואיתן מושבו

בעע"ל¹² ירושלים תובב"א

ופגי"ן בתדרגמ"ה¹³ זלה"ה

באוסף בניהו.

לט • כסליו תר"ד

הודעת רבי בנימין מרדכי נבון

ברצות ה' בעמוד השלום והאמת כשמ"ה¹ אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם. אנא נפשי הח"מ, רוח ה' לבשה אותי בראותי בצערי"ך ירושלם. ותנא תונא ת"ת מרבים שלום בעולם. והשתא הכא קא חזינא הכל בחר איפכא, זו היא דרך ארוכה, והאי עלמא עלמא דשיקרא, ויקרא שמה שיטנ"ה² וגבה טורא בינא להפר בברית אהבה אשר ביני ובין מעלת הרב הגדול מעוז ומגדול, רבין חסידא, ח"ק לישראל, עטרת זהב גדולה כמוהר"ר חיים אברהם גאגין הי"ו.

אי לזאת, דא תהא למקם ביד הרב הגדול עליון למעלה, איך לכבוד ה' השוכן בציון והבחר בירוש' ולכבוד הרב הגדול העליון הנז' מלך חיים הי"ו, ולקיים מש"ה בקש שלום ורודפהו, ולהשקית ריב ומדון מעל ארצינו, ולהחדש בינינו ברית אהבה, אהבת הקדמונים, ביתר שאת עשרת מונים, מכל אשר היה לפנינו, מבלי שום פניה ח"ו. והכל ליקבה"ו³ החפץ שלום ה"ה יהיה בעזרינו ומעשה ידינו כוננהו.

ומו"מ⁴ קבלתי עלי בל"ש ובנ"ת⁵ מבלי שום זכר אונס ואפה כלל ועיקר וכלל, שלא

10 חסידא ופרישא קדישא. 1 כמו שאמר הכתוב. זכריה ח, טו.

11 נר ישראל, פטיש החוק, עמוד הימיני. 2 ראה בראשית כו, כא.

12 ופורץ גדר ישכנו נח"ש בחרם דרבינו 3 לשם ייחוד קודשא בריך הוא.

4 גרשם מאור הגולה. 5 ומעתה ומעכשיו.

13 בעיר עז לנו.

אזו מעצתו בצת עליון ולהיות אהב נאמן בריתו, וכל אשר יסכים אף ידי תיכון עמו, ומכ"ש שלא לערער בשום ענין מעיניי השיכים לכללי כ"ו עי"ק ירוש' ת"ו, וכל הנהגה ותיקון אשר יעשה מע' הרב העליון למעלה הי"ו הוא אדון שליט ופטרון, ולב מלך ביד ה', כיד"ה הטובה עליו. וכל המהרהר אחריו כאלו המהרהר אחר השכינה ח"ו.

ומתנאי הקשר והאהבה אמיתית היא, שלא אהיה נמנה עם אנשים הנועדים לדבר דבר או לעשות מעשה היפך רצון מע' הרב הגדול עליון למעלה הי"ו חיים עד העולם הי"ו, כי האמת יסוד הבנין, כי תכלית מבוקשינו להיות כולנו כאחד בשלום ובמישור, לעבוד עבודת הקדש, אולי יחונן ה' להכין לבבינו אליו וללכת בדרכיו, וממילא יבוטלו ספו תמו כל המשטינים בינינו ושונאי צדיק יאשמו. והאיש התחפץ חיים אבחר בו והקריב אלי אותו אבחרנו וכבוד והדר תעטרהו.

ולמודע"י אני צריך שקבלה זו היא מלב ומגפוש, מבלי שהכריחוני שום אדם, אלא לכבוד ה' ולכבוד הרב העליון המלך חיים הי"ו, לקים מש"ה דוהע"ה⁵ נשבעתי ואקימה לשמור משפטי צדק. יה"ר ה"י ישפוט שלום בארץ ובימינו ובימינו תושע יאודה וישראל ישכון לבטח עד עולם וה' יברך את עמו בשלום כיר"א.

ולהיות האמת נהדרת באעה"ח פעה"ק ירוש' ת"ו בש"א לחו' כסליו מש' התדר"ר בא סי' ושמתי פקודת"ך שלום. והשר"ב וקים.

הצעיר בנימין מרדכי נבון ס"ט

ארכיון הרב אג"ן בבית הספרים 59 א. נדפס ב'קונטרס אמת מארץ', מחברת ב, דף 33.

מ - כסליו תר"ד

מהפקוא"מ ליהודה ליאון אדוט בוינה

ב"ה אמשטרדם י"ד כסלו אשריך וטוב לך לפ"ק

אורך ימים ושנות חיים יוסיפו לו מן השמים, גם עושר וכבוד וברכה עד בלי די, ויראה בנחמות ציון וירושלים. ה"ה מעלת כבוד אהובי ואהובי, איש כלבבי, הגביר היקר והנעלה לשם טוב ולתהלה, בכתר אופיר לא יסולה, הנגיד הנכבד המעולה, החכם השלם איש סגולה, כמהר"ר יאודה ליאון אדוט. ד' יאיר פניו אתו סלה.

גי"ה מן כ"א מרחשון הגיעני במועדו, ושמחתי לראות שמילא רו"מ הי"ו שאלתינו במכתבו מן כ"ו תשרי שעבר לשלוח במוסגר בו אל הגביר סי' אברהם קאמונדו הי"ו בקושטא, ובקשתינו שיכתוב אל הגביר הנו' וחבריו פקומ"ש א"י ת"ו אודות הרב"א דנפיק ועל בעיקר"ת ת"ו, כבר הקדים רו"מ הי"ו נעשה לנשמע, כשהגביר ליד"ק פרשת המלך רבין חסידא הראשון לציון רב חביבא גאון נר"ו. יה"ר שיהי' דברי כולנו נשמעים ונעשים ויתמלא רצון צדיק הנוכח, וכל חמירא ליבטל מקרתא קדישא ת"ו.

הן ידיע להוי כי במוסגר ההוא להגביר סי' אברהם קאמונדו הי"ו כתבנו למע' הגבירים פקומ"ש א"י ת"ו דבקושטא מתא יע"א, גם על אודות הנאצה הגדולה הנעשית בעיקר"ת

5 בלשון שבועה ובנקיטת הפץ. 1 רום מעלתו.

6 דוד המלך עלי השלום. תהלים קיט, קו.

ת"ו מאותן כותבים ושולחים כתבי פלסתר ליד המין ליפמן בר הירש לעזענשטיין ימ"ש שבפד"מ, ככל הכתוב בגאזיטור"ס, ובפרט באותה ארוכה הנקראת א. צ. די י"ט (לא י"ט לישראל הוא יציאת הדף ההוא לאור ישתקע ולא יאמר עוד). ורצונו לכתוב גם לר"מ הי"ו על פתגם דנא, למען יעורר גם ר"מ הי"ו את השרים פקומ"ש א"י הנו' שימהרו תשרו אלינו כדבעי למיהוי, אך לא הסכים הזמן על ידינו אותו עש"ק ולא כתבנו כ"א מה שהיינו מצווים ועושים במצות המלך ח"ק לישראל הגאב"ד הנ"ל גר"ו.

עתה ראינו מגי"ה הנ"ל מפ"ש מרב ספרא מו"ה אהרן ג"י, שגם מאתם לא נעלם הד"ף הארוך הגו'. ברם, טעותא הוית מ"ש הסופר שהסכימו רבני ירושלם וכו', ח"ו לקרחתם רבני ירושלם, כי אין זה מעשה יראי ד' פשוטים אף כי רבנים. הן עדיין לא שלטו עינינו באותיות שטר שכתב המין ל"ש ומ"ח הנו' שבא לידי, ודלמא להד"מ² אבל אם כן עשו, אזי ידיע להוי כי מה שתולים עצמם במניעת מסירת חשבון לפני הני מינים או בפומבי, הכל שקר וכזב, כי אם אותו ר' יאודה נבון, הוא הרב שעבר כי לא חפצו בו חו"ר עיקו"ת ת"ו, והלכו לקושטא הוא ודעימ' ושני ת"ח מצד שכנגדו, והסכים שימחול הרבנות וכן עשה. אך אלינו כתב שלא מחל כ"א הרבנות והשרות.

[עד כאן]

פנסק הפקוא"מ, עמ' 363.

מא - טבת תר"ד

כתב שליחות מחוגו שלרבי יהודה נבון
לרבי יוסף פינסו

בינ"ו עמ"י עש"ו¹

ציון במרר תבכה וירושלם תתן קולה, חנוני אתם ריעי כי בא עת לתננה, למען ציון וירושלם,

ציון תחיל תזעק בחבליה, מיאנה להנחם על בניה, התיצבו וראו הראשונות, ראשון לציון ולירושלם

ציון זה עץ חיים היא למחזיקים בה, ויחי ויתן לו מזהב שבא² ליאודים היתה אורה. אור במושבותם. אנשי שם המה הגבורים. מאריות גברו מהררי גמרים. החכמים השלמים, הדיינים המצוינים, הרבנים המובהקים. מלאים זיו ומפיקים. דינא רבה ודינא זוטא אשר בחר בהם ובמשנתם. לעומתם ינשאו האופנים השרים והסגנים. הגבירים החכמים הרמים. שרים ויועצי ארץ. גבורים לעמוד בפרץ. פחות וסגנים. גוברים פרנסים ממונים. אשר בכל עיר ועיר קדש הלולים. הקטנים עם הגדולים. וכל העוסקים עם הצבור לשם שמים יחדיו יהיו תמים. עד עמוד הכהן לאורים ותומים. הם מזהירים בתצרתם ובטירותם.

אר"ש קד"ם אנו דסגינן בשלימותא, שלמא עליכו מלכי, איש לפי פקודיו, אל עמו ואל חסידיו, וצאצאיהם איתם. ואנו ליה עיינו בשער הגבוה אל הקודש פנימה, האל השוכן אחר כתלינו כתל המערבי, שפתינו אתנו [אתיאי אח"ל אח"ל] יצאות וחולות אל הרנה

- 1 לא היו דברים מעולם. בעזרת ה' נעשה ונצליח, עזרי מעם ה', עושה שמים וארץ.
- 2 תהלים עב, טו.

ואל התפלה. היא העולה. ישבו ישרים במוט"ב תלתא כחדא⁹ מתייבא מבי גזא דרחמנא ויצאו שלשתם. שליש בישיבה — ישבו אחים, ששים ושמונים, במשכנות מבטחים, ששים בבואם שמחים בצאתם. שליש בעמידה — יעמדו על הברכה עשרון עשרון העושר וכבוד, תפוחי זהב במשכיות, אבנים טובות ומרגליות, ומלאו הגרנות, על ידי המלאכים הממונים על אוצרות השפע, המישרים אורחותם. שליש בהליכה — הליכות שיב"ה כולם כאחד זוכים, נכסיהם מתברכים ישבו עולם, ככבים בהלם. עשר וכבוד מימינם ומשמאלם, שלהו בכל גבולם. עוד כל ימי עולם. עד כי יבא שילה. ובא גואלו. והשתחוה לה' בהר הקדש ירושלם

ב

ציון מדב"ר צועק לשעבר. אחינו בית ישר' שמעו את כל דברי האגרת. אמריה ממררת, עלה הצע"ר,¹⁰ צערי"ם המצוינים. מינים ממינים שונים. הומיה היא וצוררת"ה¹¹ אנתה שוברת. צערו חכימא להורע"ת¹² שעה. מחלה ונועה. ואם אמרנו נבוא העי"ר,¹³ קול שאון מעיר. את כל פרצ"ת הקצ"ף.¹⁴ לא יכילון מגילות. הקוטף מלילות. פרטות וכללות. לא תוכל האר"ש להאכיל. אלפים בת יכיל. ומי בעל דברים יגש לדבר. וחילים יגבר. קש"ת ישבר. כי רבים מכאובים. יצאו נצבים. והיתה האר"ש הזאת דבר אחד מני אלף מכמה הרפתקי. ובוקי סריקי. אפס קצוהו אלו ראשי פרקים אשכלות מרורות. צר"י עשרות. [בעשרה מאמרות בכל צרתם למען עונות בסבלותם] וכל איש ישראל מתמר ועולה והיה הוא ותמורתו על תומותיד

ציון כל הדרה. ארבע צוחות צוחה העזרה.¹⁵ שמעו מלכים האוינו רזונים [הנה לימים] ראשונים והיה כל מבקש ה' מציון תצא תורה. יצאו מים חיים מירושלים והשקה את כל פני האדמה. מאן דחמא חמא. אחד הרואה ואחד השומע. ומי שירד להשתקע. יתנו שבת ויקר וגדולה. עז וממשלה. והן היום זה שנתים שלש ואת רב"ע קול נהי נשמע מציון נהי בכי תמרורים. קול"ן של סופרי"ם. כי הן בעון נתרבה קטיגוריא האיי תיגרא ת"ח הי"ו המנגתים זה לזה, ולבו בו בווי דבווי, וגם זה לעומת זה. וכל דאלים גבר, סמכי חורבנא לחורבנא. לית דינא ולית דינא. הלא מראש ויפץ העם אך בחלקלקות. נעשו כתות כתות. פמליות פמליות. ערו"ב פרציות. בעד תחלון פצו עלינו פיהם. שאון ימים שאון גליהם. ולשונם חרב חדה. בפני קהל ועדה. על העומד על הפקוד"ים. על שנגע בכבוד הרב אג"ן ובו בפרק מסכת עדויות שנו והיו לאחדים. ה"ן מקבלים עדות שלא בפניו שעבר כמה עבירות קלות וחמורות על זאת תאבל הארץ וקרעים תלביש נומה.¹⁶ כל אשר בתוכו יתמה.¹⁷ אם כנים הדברים. אלו נאמרין לכבוד שמים, לא חסו עד יומא כי האידנא. ואדרבא הכל בטר איפכא ואברהם אהבו.¹⁸ מפיו ומפי כתבו. אסחיד עליה כאן בישראל כאן באומות העולם וך וישר פעלו. אין קנאה. לו עשו מחאה. אין כמותו בכל הארץ [עמוד בפרץ ירושלים]

3	במותב — כך היא פתיחת קיום בית דין.	7	עלידרך מלכים ב ז, ד. וכאן שיעורו לספר.
	ושיעור הדברים כאן, שהכותבים מתפללים לנוכח הכולל המערבי ומיחלים שתתקבל תפילתם ושחתיקים במכותבים ברכה משולשת.	8	עלידרך פרשת הכסף.
		9	פסחים נו ע"א.
		10	משלי כג, כא.
4	מליצה מן השער.	11	על דרך: יסמא. וכאן מלשון תמיחה.
5	עלידרך וטוררת. משלי ז, יא.	12	המדובר הוא בידידות שהיתה לרוב אג"ן עם חרב"א, שהפכה אח"כ לעוינות.
6	עלידרך הוראת שעה. וכאן מלשון רעה.		

שהצבור צריכים לו. עד עצם היום הזה היא כמוסה תחת ידו. זה כתב ידו. לא עברו ימים מועטים נצבו כמו נד קנאה, תעורר מדנים התעוררו לפרסמן. ל"ט עבירות רובה דאיתיה קמן. הא דאי כל השומע יזע"ק לא יעל ולא דוב"ם. [חכמים] עשאו כזבים ואינו אלא שגאה מחמת קנאה [ל"ו עשו מחאת] ונאספו שמה כל ההדרים. הללו בעלי מריבה, האויב והשונא, משוקדים בקנה. ולשונם תהלך באר"ש חורב"א דנפיק מיניה. כאשר ינוד הקנה. והסיגו מאמר כאשר שאלו אגב שוחדא. ופתח התיבה בצדה. וכתבו בכל תוקף לקרית חצות. וילכו במועצות. ויגרשוהו מן הארש. וכיון שהגיע לפ' אלו הן הגולין, בדאי עונותיו נמחלין וכל לגבי דידן ידעו נאמנה כי איש לדרכו פנה. למען יטב להם ולורעם אחריהם. ונחלו לעולם לפי נחלתם. איש על דגלו לצבאותם אשר צבאו על ירושלם

[פסקה זו רק בכ"א]

ציון קרית מועדינו הר המורית. שהכל סכין ביופיה.¹⁵ הגה אלינו זה הפליא עצה הגדיל תושיא. ועוד ידו נטויה וימן ה' ציר אמונים, שפתותיו שושנים. משכיל להימן, נטע נאמן. יקר תפארת, כולה [תכל]ת המשובח והמפואר, ובישראל יתפאר, בקדש נהדר. מע' הרב המובהק, לנגה ברק. זר"ק¹⁶ כמהר"ר יוסף פינסו נרו, כי נכמרו רחמיו על האיש הגדול אב"א רחמנא. אשר הוא נע ונד זה שלש שנים, מצפה לשלחן אחרים, למשל ולשנינה. וביתו זו אשתו, רחל מבכה ודמעתה על לחיה. בוערות כמראה הלפידים, רשפי אש שלהבת יה [וגם ?] בניו קול נתנו צוחי ככרוכיה. קול המולה כקול מחנה. אבא אבא יתי ונחמיניה.¹⁷ מוכה אלדי"ם ומעונה. וישתדל בכל עז מע' הרב החרי"פ הי"ו הגדול להוציא מאמר מאדונינו המלך יר"ה למען ישוב אל ביתו. וקשרו בכמה קשרים ותנאים וחייבים חזקים כראי מוצק ממכון שבתו. יען כי ראה כי נכנע אחאב הרבה מאוד על כרחו של"ו בטובתו. ותכף קודם כניסתו בחומות ירושלים שלח כמה שליחים להרב אג"ן לבקש מחילה מאיתו. וכמו כן תכף לביאתו. ולא הטו ארון למען ענותו. ובליל מוצאי שבת קדש הלך בחברת כמה וכמה ת"ת לפייסו הכל לפי כבודו. גם בזה לא אבא ויסגור הדלת בעדו. והן כהיום נהיתה הרשת מאת מע' הגבירים העומדים על הפקודים. אשר בעוב"י קושטא יע"א רבים ונכבדים. ומתוכם כעין החשמל השר והטפסר הן גביר ס"י ס"י אברהם קאמונדו יצ"ו פקידא בגו צדיקא. וגם מאת מע' הרב גאון יעקב בעל התותם דזיו ליה כבר בתיא.¹⁸ והוא גם הוא הח"ר אב"א הגדול תודה ולא ברש בכל הקשרים והחייבים. שנתחייב בעדו מע' ה' החרי"פ הי"ו הגדול והמה בכתובים. ויש שכמו לסבול לג"פ זאת ועוד ואת היותרת. סך ט"ו אלפים גרוש חוץ מסך כ"ה אלפים שנתחייב מע' החרי"פ הי"ו הגדול ככתוב ומפורש יוצא בשטר התנאים והנה הי"ן בבארת. ולא שת לבו גם לזאת משנאתו אותו. וכל מגמתו אינו אלא לנקום נקם ולחזור ולגרשו מביתו. היאמן כי יסופר אלו דברים נזקי חבילות רבו מצערות. הלא ה' זו חטאנו לו. והוא רחום יכפר פשעים ומרדים. הבא ליטחור פותחין לו.¹⁹ הדברים ק"ו בין בנו של ק"ו לגבי דידן אדם להבל דמה. שחקות אנוש רמה. חיובא רמא ע"כ איש עברי. עובר על פשע ולא יהיה המוחל אכזרי. כלל דמלתא יקרו צעירי צאן ואנשים אשר בקרבה. אין לדבר קצבה. לן יאות למבכי, לן יאות למספד. אוי עיר הדמים, יגדל המספד ב

16 סנהדרין לא ע"ב.

17 שבת קד ע"א.

13 ראה מגילה יד ע"א.

14 זרע קודש.

15 הפך יייתי ולא אחמיניה, סנהדרין צח ע"ב.

ציון ששמש שועלים הלכו בו ממפרי"צי הפר"צה.¹⁸ גברו בעלי ורוע, ה"ן לריב הן למצ"ה. ויחללו את קדשי בני ישראל [בני בלי שם]. גם אלה לחכמים, אשר לא היה לעולמים. להוציא למע' עט"ר וצ"ת מו"ה.¹⁹ מרן מלכא החותם הראשון מגדולתו ורבותו. לרעות ביעקב עמו ובישראל חבל נחלתו. בורע רמה מידי הוא טעמא. שהסכימו למ"ש ה' מוהר"ם גלאנטי וצוק"ל שלא יאמר עוד מוה"ר. כי אם אב בחכמה.²⁰ ויקראו בקול גדול בחצוצות קריה. קול גבור ואיש מלחמה. ועוד זאת יתרה. גזרה לגזרה. ויכתבו הסכמה בכמה חירופים וגידופים. על שלשה רבנים גאוני ארץ ואת רב"ע.²¹ העמודים והמכונות. שם נדברו איש אל רעהו קראו למקוננות. זו תורה זו שכרה. אין קול ענות. ידומ"ו שמים על זאת פשתה המשפחה. דם ואש מתלקחת. היא העולה עד לב השמים. רבן דקרו ליה הטילו מום בקדשים בדוקין שבעין. רב שבענו [ברוך] מהם ומהמונם. חץ שחוט לשונם. הינו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו. ארץ נתנה בידי אדונים קשים. עיר שכולה ראשים. כל מאן דאלים נצבו כמו נד בים וביבשה. זו היא שקשה. דרכי ציון אבילות. משונה נחלה זאת מכל הנחלות. [לא זו אף זו] ונוספה נחלתי"נו. נפזרו עצמינו. וילכו ויביאו מאמר מאדונינו המלך יר"ה דינא דמלכותא לאחוזקי טיבותא. דקימא להו שעתא. וימסרו אותו ביד ה' אג"ן למען יהיה להם ריש גלותא. דלא חיש לאפקרותא. הוא היה הקטן [שבהם] רבעי בחתימה, נעשה ראש, היינו תנא קמא. אוי מה היה לנו. תורה מונחת בקרן זוית אין מי שיעלה בזכרוננו לרשת חכמים. כאשר ירוץ הקורא בספרי הפוסקים הרבנים ארזי לבנון הרמים. ה"ה דברי הרב המגיה בס' יכין ובוועו ס' י"ו, שהביא משם הרב התשב"ץ והריב"ש זלה"ה אשלי רברבי, ועוד בה בס' הכל בו בסופו זיל קרי בי רב דברים כהויתו, אשר תשמר שערו של אדם מיניה וביה. ואת העיר ירושלם דדהבא. צדק ילין בה, הדרת זקנים אראלים ותרשישים, בנן של קדושים, נטיעות דומות לשרשים. דיני גולה הלכתא גמירי לה פירשו מיראה, פרוש מרובה.²² ועמך כמריבי נאנחים וגאנקים שטטו בחצוצות ירושלם ציון היא דורש אין לה. ועמא דארעא אזלא ומדלדלא. כגון דא עקא. בוקא ומבוקא חמת תנינים. ויין פתנים. הדור אתם ראים לכו חזו מפעלות. נגעים ואהלות. מי יוכל למנות אשכולות מרורות. צר"י עשרות. זאת רעה חולה. אחד היה אברהם. עלה לגדולה מעלה על גבי מעלה. ובגאותו שחקים. נאספו אליו כמה אנשים. הלכו בציו"ת.²³ אסתרא בלגינא.²⁴ לאברהם למקנה. בוז יבוזו לנו דברים שאין הקולמוס פולטן. מפני גריעותו עד כי פצו שפתם לגרשנו מן הארץ. בחשבם כי [להם] לבדם נתנה הארץ. וגובה להם, בריש כל מרעין איש בושת ופגים בריה קלה זבוב מאיסתא. לית לה ברירא בדאוריתא. כי כן הדעת נוטה. זה שמו הר' חיים [משה פיזאנטי. שנתן עניו לכלות ממונם של ישראל ויהי הוא בונה בנין רעוע על קו התהוה. אי עביד לא מהני. לו יבזבו סך] עצום לא יוכל להמנות, כי יעבור מסך מאה וחמשים אלף דמי עניים ואביונים יתומים ואלמנות. ועוד זאת יתירה צרה ככוכביא. כי מהם יצאו תולדות תולדותיהם כיוצא בהם גריעניהם וקוצהים. צרים רדפנו עד החרמה. ויתנו ברתמה.²⁵ ברשעת הגוים האלה הם לדמים יאורבו המטים עקל-

לו תתואר אב בית דין בלבד.

18 על־ידך: מפריסי הפרסה.

21 ראה למעלה (אגרת י').

19 עטרת ראשינו וצניף תפארתנו מורינו הרב.

22 בכ"ב ב: מאהבת.

23 ראה תהלים קה, מא..

20 רצונו, הסכמת חכמי ירושלים בימי ר' משה גאלנטי לבל ייקרא איש בתואר רב

24 בבא מציעא פה ע"ב.

ירושלים, ומדיחי ר' יעודה גבון קבועו

25 במדבר לג, יח.

קלותם. להתעולל עלילות ברשע כדרכם וכעלילותם. והיה מדי חודש בחודשו. ויקם מלך חדש רוח המושל תואנה הוא מבקש חוטא מה עונשו. כי חק הוא מבלי משים אפילו צרור קטן מבלי הורמא דמלכא. רכה ובר רכה. ובדק בעוקצי תאני"ם.²⁶ צדידי וצודי צדדים. [ובנה עליה מצודים], לאכול חמס פתח לה פתחה, גם כי יבא שופט הארץ גמר קיחה קיחה.²⁷ היא שעמדה להם ולכלה ממון הכולל ונמצא מתחלל. על זה היה דוח לבנו. ותקצר בעמל נפשינו. מאין יבוא עזרינו. אבדה הארץ מי יחמול עליך ירושלם

[עד כאן בכ"ב ב]

ציון אות למושב לו. מי מדד בשעלו. ויעש לו שם כשם הגדולים מדעתו (?) מדעת בעלים. מע' השרים היושבים ראשונה בעי"ת קמ"ר קושטא יע"א. הם אמרו לא טוב היות האדם לבדו, והוא באחד לעשות כחפץ ורצונו, ובלעדו לא ירים איש את ידו. הלא טוב ארבע רשויות, האי חותמא דמלכא. אך בחלקות חלוקא דרבנן בארבע פרקים העולם נידון. והחיים לידון והיה כל הדבר הקשה כאן ביחיד כאן בצבור. איוהי דרך ישרה שיבור. יראו ישרים ישוב על מדין הללו מסכימין. ועלינו לקבל אפי' על שמאל שהוא ימין. ביראת ה' על פניהם רוח ה' דבר במ. כדי שיכונו לבם. יומא כי האידנא. לא חזינא כי האי סימנא. ונהפוך הוא והוא באחד חד בדרא. לו זרוע עם גבורה, למראה עניו ישפוט האוהב השונא, לא ראי זה כראי זה. זה ישפיל וזה כי אשר יאהב גוינדא דיליה. אידי דחביבא ליה מסיע ליה. ול"ו נתן להצילו. מן הכיעור ומן הדומה לו. וכי יכה איש שונא. [איש לבדו ... חונה] והיה האיש מאיתנו כת שכנגדו. כנפשו דבר ויאמר להשמידו על ידי גוים ואילי הארץ לגרשו מן הארץ [ביסורים קשים] ומרים ויוציא כלי וזעמו ולא נתן להצלו עד כי [ידונו ?] בנגעין ראשו. וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו. על כרחו שלא בטובתו. כי ראה כי כלתה אליו הרעה באפו ובחמתו. ואין פוצה ומציל (?) כאשר ענינו לו ראו מעין המאורע. הן נגרעו לחד מינן רב משרשיא מבני עליה. שקוד על למדו. לילה כיום יע"ר ותלמודו בידו. לא יכילון ? מגילות סדר נחלו"ת. כל כי האי רתתא תמה יקרא. מי חורי האף הגדול הזה לבא בטרנויא. כי כל אדם אינו חייב אלא בשיעורו. נוקו ותבלו. כאשר עשה כן יעשה לו [מל]תא דשריא על פי הדין ועל פי התורה. וזהי דרך ישרה לכונן את ירושלם

ציון העלו עפר על ראשם ירדו לצערי"ם. כי עצור עצר ה' עצירת גשמים. ננעלו שערי רחמים. ומטר לא נתך ארצה ויהי העם כמתאוננים. הללו בוכים בעמק הבכ"א. על מה עשה ה' ככה. וכרווא קרי מי איכא מידי ה"ן נסתר ואין אתנו יודע עד מה איוה עבירות קלות וחמורות, כל היודע עדות בחבירו ישלח דברו. איש באחיו יתנו עדיהו שנו בשעוריהו. ואם לא יגיד ונשא עונו. ושטן יעמד על ימינו. וילכו שני אנשים ת"ח מיראי ה' וחושבי שמן. להעיד על מה של"ו ראו. באיש רבי יתקרי נבל הוא ונבלה עשה. ויגידו את קלונו. עונותיו ילכידנו. מלי דמסתמרין, והיה העלמ"ה,²⁸ נגלו כל תעלומות בתורת עדות גמורה. כדת של תורה. וכל העם אשר במחנה. לא מצאו מענה. ותהי צעקה גדולה. יום צרה ותוכחה. איכה נהיתה הרעה, הא בפרהסיא הא בצנעה, כל שאין תוכו כבדו.²⁹ יאכל בכעורו. ויכתבו שטנה למע"ה אג"ן ועתה מ"ה ה' אליך שואל מעמך,³⁰ אכן סר מר. בגורת עירין

26 מנהדין ט ע"ב.

27 חולין פב ע"א.

28 מלשון נעלם. נסתר. על-דרך : היה

העלמה היצאת לשאוב. בראשית כד, מג.

29 ברכות כא ע"א.

30 דברים י, יב.

פתגמא ובמימר באלו אמרו מורדין ולא מעלין. לא יתן לתוכו תבלין. מחמת איסור מוקצה פגול הוא לא ירצה. ואין חולקין כבוד עשה לך חרות. ככל האלות הכתובות. ויבער כאש חמתו. ויביאדו אל ביתו. בבית מדרשו, וישא משלו ויען ויאמר לו הלא ידעת אם לא שמעת על ח"ר אב"א פקיד אשר היה לפגם. כך היו מונים ל"ט עבירות בלי עדים וראיה כי אם מפי השמועה, ומה תענה משום אמירה דהני. עדים המעידים על נפשם ועל יהדותם. במספר שמוותם. רא"ה אלה לך. וכזאת וכזאת דבר אתה קשות. הוא ומע' הרבנים אשר אתו ואין פוטר אותו. ול"י יעיר כל חמתו. את הכל עשה יפה בעתו. באותו פרק ובאותו מקום צ"ר לו נאמר. היכא דאתמר אתמר. או יצ"ר משה את הציר"ה ויתן את קולו בבכי בכי תמוררים. ישאג ככפירים. צועק להבא גדולה תשובה. הנני הנני עד הכאה נזיפה. ושב ורפא לו. ותכף ומיד ישב על הקרקע וקבל דינו. ויורד רירו על זקנו.³³ כי לא מצא תשובה. ואזיל ומודה. דמצוד אצדודדי. ועל קצתם כי בקש להתנצל פי כסיל מחיתה לו.³⁴ ובקשו העם לסוקל. אדהכי והכי שפיל ואזיל עד שפו"לה בתריתא.³⁵ מאיגרא רמה לבירא עמיקתא. ויח"ל משה תחנונים ידבר לתומכו ולסעדו. ככל הבא מידו. ומידיהם ביום צצ"ם וצמחים.³⁶ רקועי פתים. האי מאן דרחים. יסמוך ידו סמיכה בעזר"ה מפיהם ומפי כתבם. וציל"ה גם היא תצלה פורתא וכי יריבון. דברי מרמות יחשבו. סמכי חורבנא ואבדה האמונה. ובקול פחדים אשר פחדו, להרב אג"ן הם אמרו, לקרב הרחוקים בזרוע רמה וטיהר גברא. בעינן שטיפה והדחה. דרך רשע"ים צל"חה. ובראותו כי פנו אליו עורף ולא פנים אשר המה עליהם. ויהפך לבו עושה חסד למשיחו. להפך בזכותו כאשר היתה באמנה אתו. לעשות את שאינו זוכה כזוכה. בטר דעבדין מתמלכין.³⁷ וכתבו לו מ' ב"ד³⁸ וחתמי עליה מע' הווס"ה.³⁹ ומע' ארבע ראשי מרבני זוט"ה לא היו רוצים לבא על החיתום ביודעין אמיתותן של דברים, כי היו שנים ושלושה כיתי עדים בדבר, מהם ת"ח ומהם בעלי בתים. ואולם חששו על חלול ה'. ועוד בה כי ההוא אמר שימיר דתו, ועשו זאת משום הוראת שעה. הא בצנעה. מכאן מודעה. ומלבד המב"ד הנו' כתב בכתב ידו שקר ענו ועברו על השבעה. והי אך יצא יצא לאוימיר יע"א שרטט וכתב לפי נסח השאלה אשר בדה מלבו, פסק דין צדיק הראשון באיבו. ויגורו אומר על מע' העדים ועוד שני ת"ח לעשות להם משפט חרוץ, ושיבקשו ממנו מחלה ובשבעה חמורה שלא לדבר עוד בדבר הזה, ואם יקשו ערפם הרשות נתונה לענשם וליסרם בעש"ג. וחזר ובא פעה"ק ירוש' ת"ו, כי ידו כביר מצאה וגאה גאה, שם פחדו פחד מע' העדים ועשו מודעה כתתו"ל וקיימו וקבלו עליהם כל מה שגזרו עליהם יותר ממה שכתוב בכתב, וחד מינן מע' הר' הכולל בישראל להלל ור"ק כמוהר"ר יעקב הלוי ה"י כי לא שמע אל החוקים אשר לא טובים, געשה לו דין בפומבי. לשמע און תצלנה אונים וענים כל לב ורפו כל ידים. וכהנה רבות רבו מלמנות. ותצא מבט ציון כל הדרה. גלה כבוד מישר' ותופסי התורה. נכוין בחמי חמין נבזים ושפלים. אפי' מקל שבקלים. אתה ה' אלדלים דיה לצרה צרת הבת

35 על-דרך : ששים ושמיים.

36 בבא בתרא ד ע"א.

37 מעשה בית דין.

38 במקום הווס"ה — השבעה טובי העיר ונקט לשון זוט"ה לפגם.

31 עבודה זרה כו ע"ב.

32 שמואל א כא, יד.

33 משלי יח, ז.

34 על-דרך : זיבולא בתרייתא. ברכות ה ע"א. ושם תכונה ליום המיתה, וכאן מלשון שפל.

ציון אשר אהב העיר שיאמרו כלילת. אילת אהבים ויעלה היתה לשמה. נעשית קרעים קרעים. אבד מגוס מן הרועים. ונשאר העולם שמם ומדיו קרועים. ארץ בוכה ושבעה רקעים כי ה' הדימנו. לעבדים ולשפחות נמכרנו. ויבער ביעקב אש כאשר יבער הקלל.³⁹ וגם מכה של חלל. ביום ש"ק כ"ח לח' רחמים שלחו מהתם כת ערסילאין מחבלים כרמים. שתוי יין ושכר כדן ערובה.⁴⁰ חלוצי צבא. ויכו אחד מנן, הרב הכולל אור גולל, זר"ק כמחר"י עוזיאל נרן, מכה אכזרית פסע וחבורה. באבני שישא ומרמא. זהו חרון אף שבתורה. עברה וזעם וצרה. יחד כסיל ובער. את אויבים בשער. בחדא מחתא. חמירא סכנתא. המה למלחמה. חיל גדול באים באף ובחימה. ועוד ידם נטויה. ויכו ב' בעלי בתים בשוטים ובעקרבים. בין כמה זאבים. מי שמע כזאת מי ראה כאלה יעקב וישראל לבוזים. מאת עמי הארץ רקים ופוחזים. ולא די בזה. עוד הוסיפו צרה וילכו אצל המשנה אכלו ביה קורצא. מרדו בך יהודאי. בהורמנא. דמלכא חכימי דיאודאי. ויתנם בבית הסתור מקום אשר אסירי המלך אסורים. במערות צורים. וישבו שם שנים ת"ח ראשון בקדש מר בריה דרבינא. מרן מלכא החותם הראשון רעיא מהימנא.⁴¹ והטור הב' אחד חכם שלם בכל מדות בנן של קדושים קופה של שרשיים.⁴² ועוד ב' בעלי בתים המוכים כהם התעללו ירדו כרוכים עד יום ערב ר"ה אחר חצות היום כאשר הקריב. שעת המעריב. שהלך מרן מלכא רישא דדחבא אל בית האסורים. ודמעותיו יורדות נהרי נחלי נחל דבורים. הבן יקיר לי אפרים מי הביאך עד הלום ויאסרוהו בנחורשים. ואלו פינו מלא שירה אין אנו מספיקין לספר שבחו פועל ה' למענו. את הנ"ס למנהו. שאדוננו המלך יר"ה הוא מחסידי אור"ה הן גוענו אבדנו. ולא הונח לנו. אם יהיו כל הימים דיו ושמים כיריעה. אין די בא"ר דברי הבצרות מחלה ונועה. אתם הרי ישראל חשמע עם מיום הוסדה הארץ עד היום הזה. מעשה רע ומר כזה. זה הצער לה' צדיקים יבואו בו סביביו נצורה. שות שתו הצע"רה. חשדו עברו. בכסא ליום הגינו. תצלגה זאנים משמוע. וכל עין דמע תדמע. ה' אלדינו חוסה נא ורחם על הארץ הטובה, ההר חמד אלדי"ם לשבתו. העמד דבר על חוקתו. להקים דגל תורתו. ונתנו איש כסאו פתח שערי

ציון והקיפות צרות תקופות. ורוח זלעפות. אחינו בית ישראל. שלומי אמוני ישראל. ענהם תחונה בבנות האר"ש ראשי פרקים. סדר נזיקין. באו מים עד נפש. ירושלם עמד להרפה מרוב חוצפית אלו עזי פנים שבדור. פורצי גדר שלא ע"מ לגדור נתנו עיניהם בממון הכולל להאבדו ולהרבות אנשים גבורי חיל אגב שוחדא. וימאסו מארץ חמדה. חדשים מקרוב באו הגי שלוחי. דמהדרי אפתחי אין שואל שום חשבון מאתם. למען יהיו בעזרתם לערוך מלחמה עמנו הבאים על החתום. כרכום בספריהם וחסיתום. הפך הדין והפך השורה. והמנותא להוי כי כל דברינו ה"ן המה דברים אמתיים בא בקצרה ויותר מהמה אמרתי אספרה. בהם שמנו יד לפה מתרי טעמי, זה יצא ראשונה כי הא ודאי כעת יאמר. וקרא זא"ן⁴³ ואמר. זונות מפרכסות זו לזו.⁴⁴ ק"ו לישראל באותו ועזו. ונמצא ש"ש מתחלל. ומלין לצד עילאה יחולל. ועוד בה כי אין אנו רשאים לבא בארש"ת מן השיטים שתיים כהלכתן. לגלות טפח קצת צרותינו דברים כהויתן. כי שורקים הם. וישלחו לנו

39 על־דרך שרצים יומא כב ע"ב. ולא נזכר

שמו שלשני.

43 זה אל זה.

44 שבת לד ע"א.

39 ראה מלכים א יד, י. ושם הגלל וכאן

בלשון קללה.

40 כנוסח ברכת העירוב.

41 כלומר בנו שלר' יהודה נבון, הוא אפרים.

מאנשיהם. כל הורג נפש וכלי זינו בידו. ואפי' בחצי הלילה יורד על הגנות חגור מדו. וכל כונתם אינו אלא לעכב הכתבים שאנו שולחים לקרית חוצות. ולא יודעו מעשיהם הרעים הן אלה קצות. ואפי' מע' הרבנים הזקנים מופלאים במעשיהם. ונוגה להם שהיו מתחלה בחברת ה' אג"ן לזור"ה. פירשו להם בראותם הנהגת העיר. אוי לנו שכך עלתה בימינו. דבקה לארץ בטננו. אי לזאת באנו באותיות שתיים למען ידעו את מקצת מכות הארץ ואת תחלואיה. חלל ממלכה ושריה. אשר ע"כ הנה אנחנו גחורים בפה מלא על הגזברים והשרים והפקידים וכל העוסקים עם הצבור לש"ש די בכל אתר ואתר העי"י⁴⁵ בגזרת עירין פתגמא, בכח תורתינו הקדושה ובכח החרם שהחרים יאושוע את יריחו ובשמתא דשמתיה ברק למרוח, לבל ימסרו שום פ"ק⁴⁶ לא להמורשים ההולכים מהכא להתם ולא להשלוחים ולא לשום הגו' לא ממועות דשיכי לכוללות עיקר'ת ולא מקצבות ונדבות כו"ע⁴⁷ ולא מחובות שחיבים כו' עיה"ק עד שיגמור השלום בנינו ויבואו על החתום בכתבים ובהרשאות הרבנים הח"מ שהיו שבעה טובי העיר מקדמת דנא. ואם יתפרד ח"ו מאיתנו קטון או גדול עבר על דברינו אלה, אנו מהכא נחלץ חושים בשיח שפתותינו לפני כתלינו כתל המערבי, לרדוף אחריו עד החרמה וכלתו את עציו ואת אבניו עד בלתי השאיר לו משתין בקיר. בה' מחסינו שכה יעשו, וחלילה לזרע אברהם יצחק ויעקב ע"ה אשר בשם ישראל ידוע, שיעשה הפך שפיר זאת. ואנו מהכא נישא לבבינו אל כפים מול האלדים השוכן בציון והבוחר בירושלם, למען יהי אלדינו עמם ישישו וישמחו. בחצרות בית אלדינו יפריחו. ועלו מושיעים בהר ציון. המקדש ואפריזון. בימיהם ובימינו תושע יאודה וישראל ישכון לבטח על מי מנוחות. וה' יברך את עמו בשלום כיר"א. הלא כ"ד החותמים בדמע לב, ומעתירים עתרת החיים והשלום, ביום ר"ח טבת משנתנו התר"ד. בא ס' בש"ר מ"ום אל יום ישועתו. אתה תקום תרחם ציון תבנה חומות ירושלים

על גבי הכתב:

אחי ורעי דעו כי אני הוא שכתבתי זה הגיר אני הוא ולא אחר אני הצעיר וזעיר זעירא דמן חבריא משה יאודה עזיאל ס"ט

נוסח א ונוסח ב באוסף בניהו.

מב • טבת תר"ד

מהפקוא"מ להרב אג"ן על הקטיגוריה שנתעוררה נגדם

— — — תחלה כתב: שכל המכתבים הבאים משם על הסדר והנוסח הוא ממני ואני מורה להם מה שיכתבו. ומביא ראיה לדבריו שאני שלחתי לפד"מ נוסח שכתב מגי"ר הגאון גר"ו להאדון ר' אנשיל די רוטשילד הי"ו, והאדון לא קיבל [מה]ם אלא ודאי שאני בקשתי מאוהבי גאגין ופינסק שיכתבו כן ולא רצו. ובאשר סמכתי עליהם שיעשו כן, הקדמתי לשלוח הנוסח שלא בא [לע]ולם. הוא הדבר אשר דברתי בקודם. גם זה זכותו של אותו הצדיק שלכם.

שוב כתב ששאל ממני לפי שעה שלשה שאלות שאשיב עליהם. וכה דבר אלי המן ההוא ימ"ש בקונטרסו הארוך: 'א' באיזה יושר השתדלת וגרמת שהרב הישיש מהרי"ן, אחרי שכבר נתמנה להיות ראשון לציון, הוכרח על ידי תחבולותיך לעזוב ולהניח מקומו לחד הנודע בשם גאנין. וכאשר סירב לעזוב זאת הוליכוהו אסור בוקים לקושטא, וכדי לצאת ממאסרו הוכרח לחתום שטר מחילה; ויש לנו מזה שטר חתום מן י"ג רבנים ומנהיגים דכר ספרדים. ושם כתוב לאמר: 'שכן גזר עליהם הפקיד שבאמשטרדם, זה שמו צבי לעהרן, ובהסכמת כל פקידי וממוני ערי אשכנז הי"ו והשרים וגו'. אצל איזה פקידים שאלת ואיזה שרים נתנו לך רשיון לערב עצמך בבחירת רב דירושלם, ולהעביר בכח ויד חזקה רב הנבחר לרצון של כל הכולל, באשר הי' כנגד מגמת פניך, ומי מן המתנדבים במד' אשכנז נתן לך רשות לכך.'²

שוב סיים המין הארוך הנו' ימ"ש בגנות ההסכמה מס' דברי שלי' שהדפסנו,³ וכתב שסדר וגוסס ההסכמה הנו' מורה על החותמים שהם משוגעים, ולאנשים כאלה ראוי יותר בית החולים וחדר הלמוד מחצר ובהמ"ד.

פנקס הפקוא"מ, עמ' 373.

מג - טבת תר"ד

מהפקוא"מ לפקידי ירושלים בקושטא

ב"ה אמשטרדם יום ה' טבת תר"ד

שלומים מרובים וכו' ובראשם וכו' וכו' כמהר"ר יעקב בכ"ר דוד גר"ן, פקומ"ש א"י ת"ו בעי"ת¹ קושטא יע"א.

נכבדנו היום ביקרת מכתב רומ"מ הגביר הנכבד השר המפואר החכם השלם סי' אברהם קאמנודו הי"ו, ותשואות חן חן להם על טרחתם וכוונתם הרצויה שכתבו לעיקרית ירוש' ת"ו, שמהרי"ן ודעימ' עצמם יבטלו דבריהם ויפייסו אותנו. אפס לא נחדל, כי לא פללנו לראות כזאת שלא ישלחו רומ"מ הי"ו כתב בטול של הדברים ההם, עד אשר תסוב אליהם תשובת הקושרים והמורדים ההם; הלא נודע לרומ"מ מה שלא ידעו באלה המדינות שמהרי"ן עבר מן הרבנות, כי לא רצו בו לא רוב מנין ורוב בנין מן הת"ת הי"ו שבעיקרית ת"ו, ומעלת הרבנים עשו קשר ביניהם כי לא הוא ולא רבמ"ן יהי' להם עוד שום שררות והתמנות בכולל, ואינם לא בית דין ולא משבעה טובי העיר, וממילא לא הי' להם כח לבטל הרשאתנו ולתבוע חשבון מאתנו, ומכש"כ נגד רצון חבר העיר וכל קדושינו עמו. ואם כן איפא היה מהראוי לרומ"מ הי"ו לכתוב 'שבכח המסור בידם (כמו שכתבו אז בכתב

2 כאן באו שאלות בעניינים אחרים. 1 בעיר תהלה.

3 הפקוא"מ הדפיסו את ההקדמה בשני דפים. ר' למעלה, עמ'

בטול הפקידות של אבכ"א) להיות פקומ"ש א"י ת"ו ה[נה] באים להגיד קשט אמרי אמת, אחרי ראותם מה שהדפיס בן בליעל שקיבל שטר מירוש' ת"ו ותתומים עליו ד"י חותמים להעביר אותנו ולבטל הרשאתנו, הן לא יאמינו כלל שהתחייבות אמתיות, אך אם כנים הם התחייבות עשו שלא כדין ואין במעשיהם שום ממש ואין כח בידם לעשותו — — — — — ולא נסתפק שבהשמע הדבר בעיקר"ת ת"ו כרזא קרי בחיל מצד הה"ג ח"ק הראשון לציון גר"ו וחבורתא קדישתא דילי, לבטל דברי הקושרים המורדים במלכות, כי לא לבד בכבודנו פגעו כי גם בכבוד הה"ג הר' לציון גר"ו והוא המוסכם ומקרים מאת המלכות יר"ה, ודינא דמלכותא דינא בהדא מלתא, כמו שרמזו חו"ר עיקר"ת ת"ו משו"ת הריב"ש בהסכמת ס' דברי שלו, והרי הם כמורדים במלכות ואין ספק שי[עשה] בטול דבריהם ולא ישא להם פנים — — — — —

ולא הדפסנו כ"א הקונטרס הרצוף בזה, בו אמרנו כי הכל שקר וכזב ברמז הרומז שהחותמים לא ב"ד ולא זט"ה הם. ועוד הוכחנו לכתוב מודעא קצרה בגופן שלהם ... שלא ידענו אם החתימה [375] אמתיות, ועכ"פ אין להם שום התמנות בכולל הנו' והרב הראשון לציון ובית דינו הי"ו בשל' ואהבה עמנו ואין דבר חוצץ בינינו ... והמינים ל"ש² ימ"ש וק"ה³ ימ"ש, הוסיפו סרה וכתבו נגדנו שהולכנו את הרב הזקן אסור בוקים לתמן קושטא, ומכא זה הי' מוכרח למחול הרבנות, ואנחנו גרמנו שהעבירוהו ומסרו הרבנות לגאגין. לא תנוח דעתנו⁴ גם אם מהרי"ן ודעימ' יכתבו שהזורים בם ויפייסו אותנו, עד שנפרסם על פי כתבי הקדש תוב"ב שמעיקרם לא הי' כחם יפה לעשות כן, ושדבריהם בטלים ומבוטלים מעיקרא. וכן הדבר חובה על רז"מ הי"ו להעיד על דבר אמת וצדק הלוה. — — — — —

ועוד לנו⁵ רבנים אחרים נ"י, ומאלו מהר"ר בנימין מרדכי גבון החתום השני על הכתב ההוא, ושם כתוב בזה הלשון: צעיקר יסוד השלום וישוב העיר, שלא ליתן הרמת כאלו לראשל"ז⁶ הנו' לכל דבר שבגדולה, ויפה עשו להסירו אותו מלהיות מויקי"ל⁷, כי מיום הכרזו בו איש מדון, והרבה סבל ממנו הרב החסיד מנחם מענדל וצ"ל. — — — — —

[במכתב להרב אג"ן מה' שבט תר"ד הודיעו הפקוא"מ שאינם מסתפקים בתמיכת רבני ירושלים נגד המסטינים עליהם]

לומר בפה מלא שדבריהם בטלים ומבוטלים כחרס הנשבר ... כי יש מקום לאויבינו ושונאינו לומר דהני חו"ר עה"ק ת"ו מרשים לנו, והני מרשים לוולתנו ... אך מה נצעק לשעבר, שכבר עשוהו, ונביאנו בדפוס כמות שהוא, חוץ דברים אחדים ש[כתבו] ומכאן מודעא מזה למען יהי' עשוי בידעת רומכת"נ⁸ וז"ח דילי הי"ו, והיינו שהוספנו בראש מלת צרפת כראוי וכנכון ...

פנקס הפקוא"מ, עמ' 374, 390.

2	לווינשטיין.	5	מאירת להמבורג, ח' טבת תר"ד, עמ' 375.
3	וקירכהיים הרשע.	6	לר' אברהם שלמה זלמן צורף.
4	אם יתברר שכן כתבו.	7	באיכות.

מד · שבט תר"ד

מהפּקוא"מ לרבי יעקב ענתבי בירושלים

— — — חלילה לי לחשוּד את רומכת"ר נ"י במדת כפיית טובה, כ"א¹ זאת גראה לי שאין לבו שלם עם הרב הגאון המופלא וכבוד ד' מלא ח"ק לישראל, הראשון לציון כמהר"ר אג"ן נגד"ן, ולכן לא חתם על ההסכמה מספר [389] דברי שלו' אשר ג"ז² נפלאה היא בעינינו מאז שבאה לידינו. וכנראה יש לו קירוב הדעת יותר עם צד שכנגדו, ובראשם הרב מהרי"ן ה"י. וצר לנו מאד ומאד כי ידענו גם ידענו גודל קדושת הרב הגאון החסיד הר"ל הנז"ר נר"ו, וכל העם עונים אחריו מקודש מקודש, ונאה לצדיק כ"ב³, שמסר נפשו על קדושת השם, להיות עם קדושים באמן ולא להטות אחרי שכנגדו דאתגלו בהתתיה ע"י הנאצה שעשה כנגדי. ואיני צריך להביא רא"י ממה שעבר שם בזמן קצר שישב בראש, ומתנעשת בדרך הילוכו לקושטא, כי מעשה נגדי הן הן עדין נגדו, שאינו יכול להכחישם, וכתביו מעידים שהיה עמי בשלר, וכתב אלי בדברי אהבה להודיעני אז שמחל הרבנות אך אמר שהנאת ממון לא מחל, והחלוקה שנטל משילוחנו כשהי' הוא הראשון, דהיינו עשרה למאה, ממה שעלה לחלק כו' ספ' ירוש' יקח גם עתה⁴ — — — ומה אני צריך להוכיח במישור מה טיבו של זה. ולא אחל כי מאד אני מצטער על רומכת"ש שעזב באר מים חיים להצוב לו בור נשבר, כי אני יעצתיהו או לעלות לעיקרות ת"ו, ולא צפיתי לראות דליוּל בתר איפכא. אצפה שבינתים בחן והכיר האמת לאמתו ואתבשר כל טוב.

פנקס הפקוא"מ, עמ' 387.

מה · אייר תר"ד ?

איגרת ששלח חרב"א להרב אג"ן

מסודרת ממר"ר מהרי"ן : לה"ר אג"ן נר"ו

כת"ר לי והי"ר² רבין חסידא, טור אודם פטדה, חלמא טבא, עיני העדה, שושן דעבדא. לשמוע בקול דברו, מחיה מטי"ם במאמרו. הוד הוא הצבא, הרב המופלא, בכתם פז לא יסולה. דורש כתרי אותיות³, בקנה אחד עולות, הנסתרות והגלות. עם נביאים גיבא, חיי"ם למעלה ראש. ואברהם היו יהיה עטרת תפארת, על גפי מרומי קרת, עד כי יבא שילה, לפני ה' כי בא, כ"ר.

קטיג"י הב"א⁴, לו שלם רבה, כצמח השדה לקראת מלך רב, דאסכים מאריה על ידיה. אלקים חשבה, לשמע און דלפה נפשי מתוגה, לקו"ל העם בשגגה, היוצא מלפני השליט.

1	כי אם.	1	ר' יוסף זאמיר.
2	גם זו.	2	הוא כתר לו ומוחזר, עלי־דרך : כתר לי
3	כיוצא בו.	3	זעיר, איוב לו, ב.
4	כאן חוזרים על שנאמר בכמה וכמה אי-	4	ראה שבת פט ע"א.
	גרות שלמעלה.		על פי קטני עבה. מלכים א יב, י. ושי-
			עור : אני הקטן בא לפניך הגדול.

מכאן מודעה רבא, תלו בי תפליי, באמרם אלי לא תטרוד עלמא במילי. אתה הסיבות סתום העין, באתרא דמארי ביתא תלי זייגיה, דרך ארוכה, השמת לבך. זה ימים לא כבר, דמיית היות דרגא תביר. הנה האדון הזה ישלח עורך מקדש ומציון יסעודך, והושיבך על כנך. אתה ה' הושיעני, מגיני וקרן ישעי, דודי לי כחומה נשגבה. היתן כפירי⁹ לאיש אשר לו יס"ב במסתרים, כמים הניגרים, בלתי נשמע קולם יעלו צלמות ולא סדרים. אין על עפר מושלם ולפניו תרוץ [תדוך] דא אב"א,¹⁰ כאלם לא יפתח פיו. נאלמתי ולשוני מדובק, והיה לאבק, לא ידעתי [דבר] מומי עזובה. אם כה אומר לא אני בן חורין, הדבר יצא בגזרת עירין, וענו ואמרו מי זה מחשיך עצה במילין?¹¹ מפציעין את מוחו בגזרין, יוסיפו לדאבה. אז אמרתי כי טוב, אני עניתי דבריהם נכונה, גוי נתתי למכים פני לא הסתרתי מכלימה, יחרפני ואשא, כן אשא, רפש דבית אבא. עת לחשו"ת, ותקת אזני קול העם ברעה, יחדיו ירננו,¹² שועלים קטנים עבוד הילולא מתרבא, ואחי כאיש אשר לא שומע, כי ידעתי ביני,¹³ יאהבני אישי, על כל פשעים תכסה אהבה.

[39] מה יתרון לאדם כאשר הלך בדרך נכוחה, אוהב דבק מאח לא חשך ממנו מאומה, כאשר ישאל תבל ויושבי בה, אין האור ניכר אלא מתוך החושך, חיבה יתירה נדעת בבגדו בה, ובא רעהו וקרא זה, אני לא שניתי אהבת עולם אהבתיך, גזלים אתה חותה, מכסיף לן סבא, בבקשה ממך אל יעצרך הגש"ם. [מר דרב חיליה] הכובש את יצרו, ישלח דברו, אנכי אנכי מגן אברהם יהיה בעזרו, כאשר היתי אהיה. אל נא תהי מריבה. ואני בראותי זה כתב ידו, פרש עלין הד"ר, הנני עבד לרוץ לפניו מירושלם ועד בית חידודו, ונקומה ונעלה על מכון הר ציון שהכל מתבסמין בה. תפארת חכמים עבור על פשע. אף אמנם שגיתי, והוא רחום יכפר, ולא תהיה זאת לפוקה כי יבער איש שדה או כרם [ה' צבאות]. טהורה היא ומדליקין בה. סלע המחלוקות, חלק לבם לשמוע שריקות, ונבות האודים העשנים, צעירי ראשי, נעשו בעלי קרנים, ולב ולב ידברו שפתי חלקות, הבל של תניגות, חשך וחלקלקות, חילופי שופרא דיבא, הטוב כי תעשוק יגיע כפךי,¹¹ כי תאכל מעשה ידיו יבטלו, זכור נא, כבר נשמעה קרן, אתם עשיתוני חטיבה,¹² מה תענה כי ישאלך בנך, אדוני זה כמו"ת כל האדם קרא כדכתיב ובן אדם ויתנחם, זה ישפיל וזה ירים, איש אשר כמותו, זה יאמר אוהבי אהב לא זו מחבבה, [או ירפא מובח ה' ההרוס מדי עלותו ה"ן צרי למכאובה], או יאמרו בגויים הגדיל ה' לעשות עם אלה, אליו יקראו, לית דין בר נש, אינו אלא שר"פ הצער נפשיה ברחמי טובה. אז ימלא שחוק פינו ולשונו רנה. אמרנו וענינו אומה זו כך מטיבה או תשמח ציון בבניה וחרפת עמו יסיר ושובו בנים שקטים ושאננים מקר"ל אויב מסביב [בטח ואין מחריד] ועיני אדוני רואות ברבות הטובה, כנפש אדוני ר"ם, ונפש מצפה לחזות בנועם הדריה, זיויה ויקריה בהר הקדש ירושלם דדהבא, ואבן מקיר אבני שהם.

אב"א ס"ט

אגרות רבי חיים שמואל הלוי, כ"י בניהו, דף מה, א. כ"י בדאהב, באוסף הג"ל, עמ' 38. המוסגר הוא על-פי העתקת ר' יצחק בדאהב.

5	ראה חולין יח ע"א.	9	על-פי ידעתי בני (בראשית מה, יט).
6	ראה עמוס ג, ד.		וכאן ביני לבין עצמי.
7	בכתוב: ולפניו תדוך דאבה (איוב מא, יד).	10	על-פי: שעירי ראשי חדשים. וכאן שיר עזר צעירים לימים.
8	איוב לת, ב.	11	ראה איוב י, ג.
		12	ברכות ו ע"א.

מו · סיון תר"ד ?

עוד ע"ע הנו'

[40] כתר לי זהיר, חיים עד העולם אכ"ר. קדמאה שלי"ם שלו"מי אמוני, כמים לים, כמאן דתני אהבה וחיי"ן: הני מילי אלי"ן במדבר מאשר שמענו, [מר באתריה מפיו לפידיים ייהלכו, חיים] מדבר מתוך האש, אורייתיה מרתחא ליה, ושלח את בעי"ר, בין איש ובין אחיו ובין גיר"ו. הלא למשמע און דאבה נפשינו, היאמן כי יסופר, זקן שקנה חכמה, ושמעו הולך מון אל זן, סייעי עלמא, מבוער את הבערה, אש תמיד תוקד, ומה גם ישבו שרים בי נדברו, אני אמרתי אספרה הלא לנו אב זקן, יודע צדיק חביבותיה גבן, פני לא הסתרתני על הכלל ועל הפרט, יקראני ואענהו, ככל אשר נפש חיים תאוו, בכל כחי עבדתי, המעון הזה קותה נפשי, המצא ימצא כתרס בפני הפורענות. ואדוני חכם שם ס"ם לו בארשו"ת החי"ם, מי יאמין לשמועתינו מידו היתה זאת אכספן סבא קוינו [לן] לעשות ענבים ויעש באוש"ים.²

על כן אמרתי בני רוק"ל³ תקברם אמם, חלילה לפה קדוש בידעו ומכירו, נאמן בביתו, אוהב דבק [מאח לו] והיה אדירו, אם לא זאת דברתי עד הנה להשמיע במום קדשו, עד אנה ינאצוני ולמחש מיתא [בעיא] [כאשר חכמים הגירו ראה ושמח]. אך בזאת תבחנו, יקום אבי קימה שיש בה הידור, בעדי ובמקומי. שפתי צדיק יבעז רצון, ושעשע יונק על חור פתו,⁴ חמת מלך חכם יכפרנה.⁵ [וראה כל העם אך עשרת"י, אדם, אחד מאלף מצאתי, וברוח מבינתו יהפך כושי עורו וגמר חברבורותיו. יצל"ח דברו ובחבורת"ו גרסא לנו], קרא בגרון סלחתי כדברך, והיו עיני עומדים צפופים, יח"ל דברו, אם כה יאמר אל תעמוד אלי תבא ואשלחך בשירים, הננו ועלינו פני מועדות, הנני עומד יד על כס ל"ו יח"ל [ובה ננדע האמת במה שהוא] ודי בזה [לרב שכמותו] הלא כה דברי עבד ישראל בלב תמים [אוהבי אהב] בבתי הנפש גם לי לבב מילדי הזמן נדהם, הצעיר אב"א.

כ"י הג"ל, דף מה, א. המוסגר הוא על"פי העתקתו שלרבי יצחק בדאהב, כ"י בניהו, עמ' 40.

מו · תר"ד

מן הכת של חרב"א בירושלים לפקידי ירושלים בקושטא

העמודים והמכונות אשר בית ישראל נכון עליהם ונגה להם. שרים ויועצי ארץ, גבורים לעמוד בפרץ. הנאהבים והנעימים, מבחר עצמים, הנה הנם מע' הגבירים הרמים, והמה חכמים מחוכמים. הנה הנם ראשון בק"י, מע' החכם השלם זר"ק,² פקידא בגו צדיקיא כמוה"ר אברהם פריסקו גר"ו, ומשנהו כסף מע' הגביר החכם השלם והכולל רצ"ו³ כמוה"ר

1	חיבת יתירת נודעת.	5	ישעיהו יא, ח.
2	ראה ישעיהו ה, ב.	6	ראה משלי טז, יד.
3	על-דרך בני רחל. ושיעורו קללה על הולכי רכיל.	1	בקודש.
4	משלי י, לב.	2	זרע קודש.
		3	רדף צדקה וחסד.

יעקב אביגדור נר"ו, והטוב הג' מע' החכם המר', אור יומם, רצ"ו, אוהב התורה ולומדיה, כמוה"ר אברהם ביב"אס הי"ו. ועל ראשיהם מלמעלה מע' הרב המופלא, וכבוד ה' מלא, בעל החותם בגושפנקא דמלכא, דין גלי רויא, כמוה"ר יעקב בכר דוד נר"ו. אתה ה' תשמרהו כצנה רצון תעטרהו. יחד כלם יהי שלום בחילם ושלום בכל גבולם. עוד כל ימי עולם כ"ר.

קדמה אל אר"ש, אנן דסגינן בשלמותא, שלמא עליכו מלכי ואפרכי, זרע ברוכי. שלמים מרובים, כטל מאת ה' כרביבים. כ[מ]אן דתני אה"ר חז"ל⁴. ואת היותך, מאהבה מסותרת, לכבוד ולתפארת. ושפתינו אתנו יוצאות וחולות, לגורא עלילות, למען חיתם. ונגה להם ישישו וישמחו, יחיו דגן ויפרחו, בתצרות אלדינו יפריחו. יאריכו ימים על ממלכתם, תרב גדולתם, בתצריהם ובטירותם. ברוב הונים, ותפארת בנים, זרע קדושים, אראלים ותרשישים, נטיעות דומות לשורשים. סמוכים לעד לעולם, ככבים בהלם כיר"א.

אותותינו אלה הם המדברים להודיע במרומ'ם⁵ בצערי"ך ירוש', צערי"ם המצוינים, מינים ממינים שונים, מחמת השנאת חנם והקטיגוריא שנתרבה בינינו. וזה שנתים ג' ואת רב"ע⁶, ששלחת המחלוקת עולה מאליה עד לב השמים, לא יכילון מגילות, ימים ולילות, לבוא בארשת ק"ן סיפורי אפי' אחת מיני אלף מהמים הודונים אשר עברו על ראשינו, מה שאין הפה יכולה לספר. ואם כל הימים יהיו דיו ושמים כיריעה, אין יתרון לבעל הלשון די בא"ר קצת צרותינו.

ולשעבר כתבנו לשמם מן השיטי"ן שנים ולשמע און שמענו קי פואירון אי לאס רובאירון [שהלכו וגנבו] הכתבים והם בידם לייא איסטאן דאנדו [כבר נותנים] סימנים מלשון הכתבים. קי אנסי לייא קאנסימוס די איסטאר ביינדרו [כי אנו עייפים מלראות] צרות תכופות ורוח זלעפות. ועלית על כולנה קי אגורה [שעכשיו] עינינו הרואות קי סי פואירון [שהלכו] למח"ת¹⁰ יע"א ב' אנשים מהם ה"ה חר"י פרחי הי"ו וחר"ה פיואנטי הי"ו¹¹. ואנן בדידן אין אתנו יודע עיקר הליכתם ברם איסטאמוס סינטיינדרו [אנו שומעים ... עכשיו] בדעתנו קי בוודאי הגמור איס קי סי פואירון [שהם הלכו] לדבר בעדינו רכילות ולה"ר¹² אסיג'ון ליס בייני [כפי שידם משגת] מידם, בפיהם ובלשונם, הן בעדינו והן בעד ידידינו הח"ר אב"א הי"ו.

אי מוזטרוס לייא טיניאמוס מוי מונג' גוסטו די מאנדאר [ואנחנו יפה היה לנו מאד לשלוח] מאיתנו ב' או ג' ת"ח פארה קי ליס אביזאראן [כדי שיודיעו] לר"מ מעשה שהיה מעין המאורע, ה"ן נגרע, אין יום שאין קללתו מרובה מחבירו. ואנחנו אלה פה יתובי יתבינו, שפלים ונבזים, מתינוק ו' יומו¹³ בלי שום פרצה פה ומצפצף מאיתנו, כאשר אל אלדים הוא יודע ועד בשחק נאמן, הוא ישלם לעושי הרעה כרעתו. ברם יען כי יד עניי אנן אי נו טינימוס אל מולדי די טראיר פאן פארה קומיר [ואין לנו מתכונת לפרנס בקושי] לטפינו ונשינו ובנינו. וזהי סיבה גרמ"א דעציר"א, קי נו מאנדימוס

4	אהבה רבה, וחביבה יתירה נודעת.	9	על-פי די בער (ישעיהו מ, טז) וכאן מלשון ביאור.
5	במרומ מעלתו.		
6	מכאן שהאיגרת נכתבה בראשיתה שלשנת תר"ד.	10	למחוז תהילתו.
		11	ראה עליהם ברשימת האשים.
7	על-פי: קן צפור. וכאן מלשון סיפור.	12	ולשון הרע.
8	ראה אבות דרבי נתן כה ג.	13	בן יומם.

טריס [שלא שלחנו שלושה] ת"ח מאתנו אנג'אק מוס אטריבימוס [בקושי אנו נשענים] על רוב אהבתם וגודל צדקתם כי בודאי אילייס סיראן [הם יהיו] מליצי יושר בעדינו. אה קי נו מוס אנאן [ושלא יעשו לנו] שום בזיון ח"ו אשר לא כדת.

אשר על כן תלולתינו היא אחיא אח"ל אח"ל, יחוסו וירחמו למען ציון עיה"ק ולמען שכונת עווינו ולמען תללינו כתל המערבי ושלא יהיה שהשנים אי נו סיאה קי לוס דישין [ושלא יקרה שיתנו] להשנים ההולכים הנו' קי ב'ינגאן קון אלגון [שיבואו עם איוה] חזק בשום ענין כלל ופרט. לא יאמינו מלכי ארץ באמת ובאמונה [יודע] נאמנה כל כוונתם אינו אלא להחרیب [ירושלים] ב"מ¹⁴ אסיגון לייא לוס קונוסימוס [לפי מה שאנחנו מכירים את] טבעם ומגמתם אי מיר ביין סי פואידין אינפ'ורמאר [ונתין להיוודע] בצורה טובה מאד אל] ר"מ כת"ר קי בומן עט"ר וצ"ת¹⁵ מוה"ר הגדול מעוז משירי כנה"ג, כמוהר"מ סווין וצוק"ל, נו סי פודיאן קארישיאר [לא עלי להתערב] בשום ענין. ולא זו אף זו בעת פטירתו ציוה לבניו ולכל העומדים שם בעד הב' אנשים ההולכים הנו' קי נו סאליירון [שלא יצאו] ללוותו. וכי"ז¹⁶ היה מתמת קי לייא לוס קונוסיאה [שכבר הכיר את] רוע לבם, וכל מגמתם אינו אלא קי נו אייגה [שלא יהיה] ישוב פעה"ק ב"מ.

אי לזאת למודעי אנו צריכין, איך דמינו דם ורעיותינו, ודם נשינו וטפינו, דם כל הנלוים אלינו, שלא באו על החתום תלויים ברו"מ כת"ר, כי על כן לים רוגאמוס [אנו מתחננים] למען ה' קדוש ישראל קי מירין אב"ר רימידי [שיחפשו פתרון לענין הזה] די איסטי ענין אה קינו סאלגה אה אוטרו קצה. קי סיפאן [שלא יצא לדבר אחר, שידעו] באמת קי סי ח"ו לא יבא ולא יהיה בולטארון [ישומדו] (או ימותו) [הב' אנשים הנו' באיזה חזק באיזה ענין שיהיה, נו טינימוס מאס [אין לנו עוד] חיות פעה"ק ירוש' ת"ו כלל וכלל, ולא מן ה' הוא זה שיאבד העולם לעשות רצונם קי אקי לייא [פה כבר] הקדשנו גופינו וממוגינו בכל מכל כל, אפילו שיבא הענין לדבר לפני אדונינו המלך יר"ה נו לים פאריסקה [לב לב יראה] גוזמא, כי באמת גמרנו בדעתינו עד אין תכלית אי אגורה נו לו איזימוס [וכעת שלא עשינו] כבר מילתינו אמורה שהוא מטעם שאין ידינו משגת.

ועוד בא מטעם קי דאינדה ביאמוס טינינדרו פאסינסיי קי נו ב'ינגה לה קוזה [שעדיין יש לנו סבלנות שלא יגיע הדבר] לידי כך ויתחלל בארץ הקדושה ח"ו. ובפרט קי נשעננו על ר"מ כת"ר יען קי לייא סאבימוס [שכבר אנחנו יודעים] מדתם וטובתם ובפרט בענין זה לייא סופימוס קי [כבר אנחנו יודעים] ר"מ כת"ר מיטיירון [נתנו] דעתם אה נו דישרא קי מוס סיאן [למנוע שנהיה] מבזים ח"ו. ומידי הוא טעמא קי איסקריבימוס [שכתבנו] זה כתב ידינו לחלות פ"ק שישתדלו בכל עוז ותעצומות אה קי נו סיאה קי לים דין [שלא יקרה שיתנו] חרב בידם ב"מ לעשות נקמה כאשר את רצונם, כי אם הטוב טוב הוא קי נו סי קארישיאין [שלא יתערבו] פקידי קושטא ודיניהם בעניינינו כלל ועקר, מטוב ועד רע, אם לא כשישמעו מב' צדדים ויבינו הדברים על בורין. בה' מחסינו שכה יעשו וכה יוסיפו בתוספת מרובה לא נצרכה אלא להעדפה ועם ה' החסד. ואנן מהכא נשא לבבינו אל כפים אל אל בשמים למען יאריכו ימים הר"ד רבות בשנים. דשנים ורעננים, במוט"ב תלתא כחדא כ"ר.

16 כנסת הגדולה.

17 וכל זה.

14 בר מינן.

15 וצנף תפארתינו.

הלכ"ד¹⁸ עמוסי התלאות החותמים בדמע לב ומעתיירים בעדם תמיד. והיה זה שלום. מצוה בחזר"ת¹⁹ למע' הגביר השר והטפסר כ"ש²⁰ ס"י אברהם קאמנודו הי"ו, יש"ר בתוא"ר²¹ וחי"ן. ויען קי לייא לי איסקריבימוס [שכבר כתבנו לו] בייחוד וזהי סיבה קי נו איסקריבימוס [שלא כתבנו] עוד הפעם. וש"ב²²

ארכיון הרב אג"ן בבית הספרים, ס' Arc. 4° 1271.

מח - סיון תר"ד

ממשה מונטיפיורי לרבי יהודה נבון

בע"ה פה לאנדאן יום ב' ט' סיון התר"ד לפ"ק

שלום וברכה, מאלהי המערכת, להחכם המופלא והמופלג בתורה, מו"ה יאודה רפאל נבון הי", ויזכה לראות בבנין בית מקדשינו אכ"ר.

ראשונה אשפוך שיחי לפני יושב מרום להרים קרנו מעלה מעלה, ולהושיבו על גפי מרמי קרת, בהשקט ובטח. על דבר טרדות רבות אשר הקיפוני אחרתי מלהשיב לו על מכתבו היקר הערוך אלי זה ימים אחדים. והנה באתי להודיעו כי צר לי מאד לדעת את כל דברי הריבות אשר נאמרו נגד הרב המופלג מו"ה צבי הירש לעהרן, כי הוא אחד מיקירי עמינו ותומכי ארץ הקדושה.

אמנם לא ידעתי איככה אוכל אנכי להשבית המדון הזה אשר בין איש לרעהו. הלא אנכי לבד כאחד האנשים האלה אשר כל חפצם וכל מגמתם לעשות טובה עם אחב"י היושבים על אדמת הקדש, ומעולם לא הלכתי עם הרודפים אחרי הגדולה והכבוד והנשיאות, ואיך אצוה על האחד או על השני לעשות כרצוני.

הן אמת, מאז הכרתי את הרב ר' צבי ידעתי את חפצו לעשות חסד עם אחב"י, אבל גם את זאת לא אוכל כחד, כי יש אנשים אשר לא חשקה נפשם בדרך חלוקת הנדבות באה"ק מטעם הכמוס עמם, ולזה אין לאל ידי לעשות מטוב ועד רע כי אם להתפלל לפני בוחן כליות ולב להסיר המכשול הזה מקרב עמינו, וירחם את ציון במהרה בימינו, ואז נשיר שיר חדש לאלהי אבותינו.

משה מונטיפיורי

באוסף מר' נ' קהן בנייירוק [עתה מצאתי שכבר הדפיסה א' ביייעקב במאמרו תעודות לחלודות הישוב היהודי בירושלים, ירושלים, ג (תשי"א), עמ' סה].

20 כבוד שמו.

18 הלא כה דברי.

21 יהא שלמא רבה בתוספת אהבה רבה.

19 מרר שאוכלים כליל הפסח. וכאן שיעורו:

22 ושלום שנית. וכן ושבותי בשלום.

חזרה.

מט • תמוז תר"ד

מהפקוא"מ לרבי יהודה גבון

ב"ה. אמשטרדם ג' ח' לחדש תמוז והשביע בצחצחות

יתענג על רוב ברכה ושלום, מעלת כבוד מר קשישא גאון, הרב המופלא, החכם המובהק, ונוגה לו ככרך, ברק השנון וריח לו כלבנון. שלשלת היוחסין, מוכתר בנמוסין, כמהר"ר יאודה גבון נר"ו.

מראש מקדמי אר"ש ברך לקחתי וברך אשיבנו. יהי שלום בחילו שלום בגבולו, וכבוד הדר בהיכלו, ותחזינה עיניו כי יבא שילו למקום הקדש לחושבי לו. הגיעני בסוף גיסן מדברותיו נאוו מן ט"ו בשבט משנתנו זאת, שבא לפייסני על מה שכתב מלפנים כנגדי, ואני כבר הקדמתי דברי בדפוס בקונטרסנו אמת מארץ שמחלתי לרומכת"ר נר"ו. אפס דבריו במכתב הנו' אינם בדיפוס כי העיקר חסר, שמתוך כעס היתה מן איש ריבי לכתוב עלי דברים אשר לא כן, והוציא עלי שם רע של שקר מתוך דבריו, באותו שטר שפרסם אותו המין בפפד"מ, ותלב"ה¹ [אמינא] ולא מסתפינא כי בכל עניני א"י צדיק וישר אני, ואין במ שום עיוות שצריך תיקון מצדי. ורומכ"ת נר"ו תלה הדבר באשר כתב אלי עשרות [פעמים] ולא השבתיהו. לו יהיה כדבריו וכי משום כך הותר להוציא ש"ר על אדם כשר. אבל באמת גם על מניעת התשובה לא עלי חלונתו, הן עשר פעמים גומא קאמר, אבל תרין או תלת זמנין כתב אלי, ואלו השבתיהו הייתי צריך לדחות מבוקשו כי לא יכולתי למלאת רצונו, ואני רציני שיתפשר במה שביקש אם לא כולו ישיג קצתו. וכתבתי על זה אל הרב רבין חסידא נר"ו ושיאמר לו ע"י שליח נאמן התנצלותי על אשר לא השבתי לו לכתוב בעצמי.

והכתב השלישי בא אלי כשהייתי בק"ק פפד"מ, ורומכ"ת נר"ו לא המתין על התשובה ועשה מה שעשה. וסוף דבר אמר באשר חו"ר א"י ת"ו צעקו עליו כי העברתי גורם נזק, לכן אמר מערבין בבית ישן², ומדוע לא אמר האמת באשר נקי אני מכל אשר דברו עלי בעלי מחלוקת לכן חזר בו. וכן כתוב במכ"ק³ להשר מונטיפיורי. ואם לא נמצא בו שום דופי מי יוכל להעבירו. ה"ז⁴ בלשון ספק. וה' לו לכתוב ואחרי שבאמת לא וכו', וכן כעין זה היה מכ"ק לפפד"מ, ונוסף בו שה' כתוב בתוכו לראשי הוועד ועל גבו הוזכר גם האדון כהר"ר אנשיל די רוטשילד הי"ו. ואין זה לפי כבוד האדון, ואצל אותן אנשי הוועד אינו מעלה ואינו מוריד אם יקבלו כתב מרומכ"ת, לא כאשר ראיתי כל זה בקיץ שעבר. ולכן לא שלחתי אותן שני כתבים. ועכ"ו הכל מחול והכל שרוי לרומכת"ר. וכו'. וצויתי אל האדונים הסוחרים ס' קונשטאנט מקירבי וחברו בבירוס שישלמו לו חלקו כמו שהשתוו עם הרב הר"ל נר"ו סך מאתים וחמשים גרוש' נגד שט"ק חתום מיד"ק ומסומן 318. ואני על משמרתי אעמודה בעה"י ומשמים יסייעוני. ושלום תורתו יגדל וכו'.

פנקס הפקוא"מ, עמ' 448.

3 במכתב קודשו.

4 הרי זה.

1 ותהלות לאל ברוך הוא.

2 מפני דרכי שלום. גיטין נט ע"א.

ג. תמוז תר"ד

כרוז חכמי ירושלים על עשיית השלום

בעה"י בינ"ו עמ"י עש"ו וח"ל צי"ב¹

בת קול יוצאת מהר הקדש ירושלים. לקראת אחינו ב"י אשר בכל עיר ועיר והמדינות האיתנים מוסדי ארץ. המה המלכים האדירים העומדים בפרץ. אשר בית ישראל נכון עליהם. הגבירים השרים והסגנים. ועל ראשיהם מלמעלה כתר תורה כל חכמי ישראל העומדים בעזרה להקים דגל התורה. ואחריהם כל איש ישראל יחד כולם ה' עליהם יחיו עד ביאת הגואל משיח צדקיננו ויקבץ נדחי ישראל בבנין ירושלים כיר"א.

את בש"ר במדבר² בשרו מיום ליום והשמיעו בחוצות, כי פקד ה' את עמו ויפרוש עלינו סוכת שלומו.

שאלו שלום ירושלים ישליו אהביך. תלמידי חכמים מרבים שלום. צהלי ורני יושבת ציון. וכל דיירי ארעא וכל תופשי התורה כל חכמי לב הגם בשלום. שלמא בעלמא ואיש על מקומו ואיש על מחנהו בשלום ובמישור. ועטרת חיים לצפירת תפארת, ותהי המשרה על שכמו, דבר אחד לדור אל יחסר לעולם. ומצב העיר כלליה ופרטיה, מוצאה ומובאה, ככחה אז כחה עתה. אנן דמסגינן בשלימותא, ותהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, וכל הרבנים יצ"ו על אדני פו מיוסדים לשמוע כלימודים. חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. ה' יהיה בעזרינו לעשות נחת רוח ליוצרינו ולעובדו בלב אחד בלי שום טרדה. איש את רעהו יעזור ולאחיו יאמר חזק ונתחזק בעד עמינו ובעד עיר אלקינו ולא ישמע עוד שוד ושבר בגבולינו.

הנה אנחנו בקד"ש רוח"ק הופיע ונתעורר לבבינו לתקן את המעוות אשר נעשה בשעת חירום. יען ראינו כי הן בעון יצא הקצף ונראתה שלהבת המחלוקת למרחקים. כי בעידן רתחא נכתבו אגרות לקרית חוצות מדברים הרעים לשו"ר וקנאה ושנאה בלשון הממהרת, ציון ממררת, זקוקין דנורא. ואגב שטפיהו נגררו אבתריהו איזה בני אדם, ובעידן רתחא זקפי חותמי"הו לעשות במה בפני עצמם, וכתבו אגרות ככל העולה על רוחם, וחתימי עלה מבני מערבא, חדשים מקרוב באו אשר אינם בקיאים באופיא של עיר. הצד השות שבהם לחלק יצאת על הכלל ועל הפרט ועל רבניה וחכמיה, ומחמת המחלוקת עבידי דמשנו, ויעש באוש"ים, להטיל מום בקדשים, משני הצדדים, לעיני כל ישראל. ובאותם הימים בשלוח ספרים לקראת אחינו ממזרח וממערב. ובראותם מלחמה מה הבריות אומרת, הכזה יהיה משפט העיר הקדושה היא בעינים, נחלה זו ירושלים דדהבא, במקום צדק ילין בה, הן היתה ח"ו למצה ומריבה. והעיני בשר לו ידע ויבין כמה נזיקין וחבלות נמשכין מזה, מלבד כי היינו חרפה לשכנינו, עוד בה נזקא ופלגא נזקא, קיפוח פרנסת עניי ארץ ישראל. ואיככה נוכל וראינו ברעה אשר ימצא את העיר ציון העלובה נפש מכל הצדדין. ומאין יבא עזרינו לתת לכסף מוצא, הוצאות העיר כלליה ופרטיה. וכל הבע"ח שואלים ודורשים דמי הכשריות³ מלבד חלוקא דרבנן. וצדקות לענים ואביונים. גרים ותושבים.

1 בעזרת ה' נעשה ונצליח, עזרי מעם ה' / 2 בכתוב: את בצר במדבר (דברים ד, מג) וכאן מלשון בשורה.
3 יבואו בו. / 3 ריבית.

תמידין כסדרן ומוספין, מירי חודש בחדשו ומידי שבת בשבתו. מלבד ההוצאה יומית, כל הקבוע לגוים ואילי הארץ ופטר אין אותו. וע"ז עלתה שועתם ותהם כל העיר. כי אם ח"ו העלם יעלימו אחינו את עיניהם מלשלוח כסף הקדשים להחזיק את בדק עיר דוד, מה תהיה אחריתינו, הרי זה חרבן ירושלים ב"מ. כמעט סכנה דומה נפשינו, ציון היא דורש אין לה. לולא ה' שהיה לנו. שבשפלינו זכר לנו לעורר לבבינו לשפ"ות שלום בארץ. כי כן מן החיוב המוטל עלינו להודיע לכל בית ישראל מגדול השלום הנעשה פעה"ק, וממילא בעה"י יתקנו כל הענינים.

ובכן בהסכמה עלינו לטובת הארץ, והרי אנו מגלים דעתינו ורצונינו מבלי שום אונס ופתוי כלל, אלא לכבוד ה' אנו מודיעים ומפרסמים לעיני כל ישראל, כי כל האיגרות שנכתבו מאז ועד עתה מדברי שנאה ולשוה"ר ודופי ובזיונא, בין דיחיד בין דרבים, נגד מעלת הרב המאה"ג⁴ הרב ראשון אג"ן הסהר ונגד החכמים והרבנים הזקנים יצ"ו, הרי הם בטלים ומבוטלים וחשובים כחרס הנשבר וכדבר שאין בו ממש, ולא יתפעלו מהם בשום מקום, ולא יטו אוזן לקול דבריהם, יען כי בשעת חירום מפני המחלוקת נעשו. ובכן תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם⁵ ומכאן ולהבא הטלנו חרם חמור בכל אלות הברית ולא יוכל שום אדם לכתוב עוד דברים של שקר ולשוה"ר על החכמים והמנהיגים ועל תופשי התורה וגם על הרבנים הזקנים יצ"ו הע"י⁶ וכל המדבר בין בכתב בין בדפוס דברי לשוה"ר ושקר וכזב על חכמי ירושלים ורבניה כנו⁷ ומנהיגיה, לטריקה חויה דרבנן דלית ליה אסותא. ומאחר כי כל הקהל כאחד קבלנו עלינו בלב שלם למע' הרב ראשון לציון רבין חסידא אג"ן הסה"ר נר"ו, דבר אחד לדור, עם מע' הפקידים יצ"ו. מעתה כל איש אשר ימרה את פיו וכתוב נגדו. חיובא רמיא עלינו לרדוף אחריו ולדבר אתו משפט חרוץ.

וזאת להודיע כי מכאן ולהבא כל מין כתב כללית אשר יצא מפעה"ק דרך תחינה ובקשה, אפילו שיהיה לתועלת הת"ח בשאלת איזה נדבה חדשה או לצורך איזה ישיבה חדשה, עיניהם ישיתו על ראש הא"רש, אם תתום בראש מע' הרב ראשון לציון המלך חיים יצ"ו עם מע' חו"ר והרבנים הזקנים יצ"ו. הא אם לאו מר חתים עלה עמהם, ידעו נאמנה כי בדוחא היא ושלא ברצון חכמים נעשית ולא יטו און לשמוע לקול האגרות האלו כי הכל הבל וכל דבריהם לעו. ומלתא כדנא מצוה לפרסמו ברבים בכל מקום ומקום הקרובים והרחוקים ואל ישעו בדברי שקר. ויהי רעוא כי מכאן ולהבא חושבנא טבא. וידעו נאמנה כי כל מי שעושה עיקר מדברים הכתובים נגד רצוננו הרי הוא מסיע ביד עוברי עבירה ואין רוח חכמים נוחה הימנו. ושלי"ב⁸ ושאנן מפחד רעה. ודי בהערה זאת נגד כל ישראל הישרים בלבותם החפצים בבנין ארץ הקדושה.

ועינינו אל ה' אלקינו הוא יראה בענינו וירחם עלינו ועל פליטתינו ועל טפינו ועל עוללינו. ויתן בלב אחינו רחמנות להטיב אלינו, להחיות לב נדכאים ורוח שפלים, ויקמו לעזרת ה' בעזר וסיוע שיש בו ממש לתמוך ביד שלוחי דרחמנא ודידן. ומה גם להחזיק ביד גבאי וגוברי ואמרכלי ארץ ישראל תובב"א אשר בכל המקומות. ובפרט להחזיק ביד הגוברים ואמרכלים הממונים על חברת תורה"ק להוסיף את תבואתה. אל ה' ויאר לנו ויקיים בנו מקרא שכתוב וישב עמי בנהו שלום ותשקוט הארץ. והנה אלהינו זה השוכן

4 המאור הגדול.
5 ישעיהו מא, טו.
6 ה' עליהם יחיו.
7 רשומע לנו ישכון בטח.

בציון והבחר בירושלם ושכינת עוזו, הנה זה עומד אחר כתלינו כתל המערבי, הוא יחוס וירחם עלינו ועל כל ישראל אחינו להריק להם ברכה ולהשפיע עליהם שפע רב ברכות ושבע שמחות, וארמון על משפטו ישב, כי בשלומם שלום יהיה לנו. הלא כה דברי עמוסי התלאות לאהבת האמת והשלום. בסדר כי כל העדה כולם קדשים⁸ שנת התד"ר ליצירה, בא סימן ושמתי פקד"תך שלום לפרט קטן. ובכן דרשו את שלום העיר וגו' כי בשלמה שלום יהיה לכם. והתענגו על רוב שלום.

יהודה בכמהר"ר רפאל נבון ס"ט	ידידה רפאל אבולעפיי ס"ט
מאיר מנחם דאנון ס"ט	יעקב הלוי ס"ט
יהודה בכמהר"ר שלמה הכהן ס"ט	יצחק עזיאל ס"ט
דוד מזרחי ס"ט	דוד אברהם קאריי ס"ט
בנימין מרדכי נבון ס"ט	יוסף קאריי יאושע ס"ט
יצחק פרחי ס"ט	דניאל אלקלעי ס"ט
רחמים פנחס מזרחי ס"ט	יוסף יו"ט ככהר"ר רפאל מיוחס ס"ט
רפאל אברהם מכלוף חייט ס"ט	ידידה סוזין ס"ט
תולעת יעקב פינצי ס"ט	יהודה פאפו ס"ט
שמואל בכר דוד ידיד מא"גאר ס"ט	מרדכי חיים בכר יוסף מיוחס ס"ט
יעקב אישטרוש'	ישראל משה חזן ס"ט
אליהו ישראל בכ' יצחק ס"ט	אפרים נבון ס"ט
יצחק בכר שלמה ס"ט	שלמה יעקב נתן אריה ס"ט
שמואל יהודה ארוץ ס"ט	מרדכי אליעזר סוזין ס"ט
חותם כוללות מעלת הת"ח שבעיה"ק ירושלם תוב"ב	

[הסכמת רבי יעקב ענתבי]

אותותי אלה ליעקב להודיע ולהודע למורי, כל אחינו עם ה' אלה בני ישראל יראי ה' באמת, די בכל אתר ואתר הי". דעו נא רבותי כי שלי"ת⁹ נעשה השלום בין מו"ר חו"ר עה"ק הגז"ל, ואל יחושו לכל מה שכתבו בעת המחלוקת בעידן ריתתא מכל הצדדים והכל יבוטל ואל יפנו אליו. ומכאן ולהבא ה' יעזרם ויעזרנו על דבר כבוד שמו ביראת ואהבת ה' ועבדיו. והכל חייבים לסייע עה"ק ירושלם תובב"א אשר בה בחר ה' השוכן בציון, כמאמר דהע"ה בתהלים שאנו לומדים בו ובכל הכ"ד ובוזה"ק ובתלמוד שאנו מאמינים בקדושתם. וה' יברך את עמו בשלום וש' ירושלם כיר"א.

וכל הכותבים ומדברים שקרים ולה"ר וחירחורים על מו"ר חו"ר עה"ק מיום שנעשה השלום והלאה, ליקום בארור ח"ש¹⁰ בראשו ככל הגז"ל. ובפרט אותם אנשים רעים שקיימו מ"ש בספרי בגוי נבל אכעיסם אלו המינים וגו' ותאכל ארץ זה א"י ותלהט מוסדי הרים זו ירושלם כ"ש¹¹ ירושלם הרים וגו' ע"ש שכתבו לערי ארופא יע"א לאנשים כיוצא בהם, כמ"ש אם דרך איש ממך נסתרה, הבט וראה עם מי עושה חברה. כי כל עוף למינו ישכון וטמא טמא יקרא. והמקשיב על שפת שקר תבא לו מארה. שכתבו אחר אשר נעשה השלום

10 חרם שמתא.

11 כמו שנאמר.

8 כ תמוז תר"ד.

9 שבה לה' יתברך.

שקרים ולה"ר דבריים הרעים והדפוס דבריהם בפרנקפורט דמיין יע"א, והאריכו להתל בנו ולשונם כחריב חדה הידעיים לדבר בלה"ק, ומה יתרון לבעל הלשון, ואעפ"י שמדברי שקר ולה"ר כרתם דהע"ה, גם אני עני אקרא אל ה' שהוא יקללם. וארורים יהיו לה'. והם יהיו בחרם הכל בו, ויהיש ה' להשפילם לשמה כרגע וכרעתם יצמיתם ה'. והם המתלוצצים בנו לומדי תהלים וזוהר רש"ס ומקבלי שוחדא ויושבי כסאות בהכ"נ ודאי עליהם קבעו בתפלה למלשינים וגו'. מהרה יכרתו. כי העיקר ראשית חכמה יראת ה', את ה' אלהיך תירא.

סר"ד¹² הכל וגו' ירא ואת מצותיו שמור. ולהם שאין בהם יראת ה' תורתם להם לסם המות כי הם חצופי וליצני הדור, נגעים רעים, שלא ראו ענין המרגלים וקורח ועדתו, והם משורש רעה מוציאי דבת הארץ ויושביה ויהיו מלעיבים במלאכי ה' ועבדיו אשר צדקו יהדיו, ומדפיסים דברי ליצנות והיתול שקרים וכזבים על הרב החסיד ראשון לציון יצ"ו, באומרם הוא יד שמאל להרב ר' צבי לעהרין יצ"ו והרב ר' ישעיה¹³ יצ"ו יד ימינו. והאריכו בלשון מדברת גדולות גם עלי ועל רבני עה"ק, ראשי עה"ק הנו', הדרים בחצרות אלקינו והם לומדי תורה לשמה סם חיים. אמינא אשריך ר' צבי אם שני ידיך הם שני רבנים קדושי עליון כאלו, א"כ כזה ודאי שארית איבריו, ובודאי לבו וראשו קדושי עליון ואשריו גוף עליון וקדוש כזה. ותאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עחק, והיועצים להתחזק ביד עובדי האדמה לחרוש אותה, להם יתנו כל צורכם ולא להתח"ח וללומדי תהלים וזוהר. והנה הלשון קלמוס הלב¹⁴ ודבריהם יעידון עליהם על רוע לבם ונפשם הבהמית, והם איבריהם רעים מאוד, ודאי הן המה פושעי ישראל חצופי דרא, כל הפוסל במומו פוסל והוא פסול, כי דבתם הרעה הסט"א, תפח רוחם, ומקרא מלא מרשעים יצא רשע. ועליהם ועל המטים אוון לדבריהם אמינא ובקהלם אל תחד כבודי. ומה ששקרו עלי שאני מקהיל וגו' אמינא בקהל קדושים אני נקהל. ודי בהערה זו. ושלום ורב ברכות טוב על כל ישראל. כ"ד העבד לישראל הבא מחזש מדמשק

הצעיר יעקב ענתבי יס"ט¹⁵

[הסכמת הרב אג"ן]

אחינו בית ישראל, עיניכם לנכח יביטו, דברי מעלת כבוד הרבנים המובהקים והמופלאים במעשיהם. ומ"י בראש מעלת הרב הזקן¹⁶ יצו וכל דבריהם כגחלי אש בוערת, והיו למאורות לפקח עינים עורות, להעיר און כל קהל עדת ישראל אשר בכל המדינות, לבל ישיתו לב לקול המון פרק כל כתבי אשר נכתבו בשעת חירום משני צדדים, כי בטלים ומבוטלים המה, תזרם ורוח תשאם. ומאחרי שב"ט שפתי צדיקים ברור מללו, כי מכאן ולהבא לא יתפעלו עוד משום כתב ההולך מהכא, רק כשיהיה גם חתימתי או בכתב ידי או בגושפנקא דשדר דמלכא יר"ה. והא ודאי עיניהם ישיתו על ראש האר"ש, אם יש בה ככל האמור ומדובר בדבריהם של צדיקים. ועלינו לשבח לאדון הכל חפורס סוכת שלום עלינו ועל ירושלם עה"ק. יהי ה' אלקינו עמנו ויתן בי כח לעמוד לפני העדה לשרתם לתיקון וישוב הארץ, וכל מגמתינו להחזיק ביד תופשי התורה בכדי שיהיה להם ישוב לעסוק בתורה

15 יתא סופי טוב.
16 ר' יהודה נבון שכנגדו היתה כל המהומה.

12 סוף דבר.
13 ברדקי.
14 רבינו בחיי בתקדמה לפרשת בהר.

הקדושה תורה שבכתב ותורה שבע"פ חדי קוב"ה בפלפולא בתלמוד גדול ופוסקים, להבין ולהורות, ולהקים דגל תורתנו לדעת מה יעשה ישראל. ועליה הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה, אנחנו נשינו וטפינו ועוללינו. ולא יתבטל חוט השערה מקוצא של יו"ד מדינו וסייגי תורתנו הקדושה, ככל אשר הורו לנו אבותינו, וכל דבר ודבר מדברי קבלה או דברי סופרי וסייג לא יבוטל ולא יורע כמו חלילה, אהל כל יצען כל יסע יתידותיו לגצת, כי הם חיינו בעוה"ז ואורך ימינו בעה"ב, ובהם נהגה יומם ולילה. ואין לנו זרע ישראל עם קדש חלק בלימודי זרים והכמות מלאכת מחשבת ורפואות וכיוצא כדי לבטל את העיקר מעלינו ולקח את הטפל, ולבלות ימינו בחכמות אלו אשר לא שערום אבותינו, ולדכא תחת רגלינו תורתנו הקדושה חלילה. ואם באים אנו לבלות ימינו בחכמות אלו תורה מה תהא עליה. ומה יעשה ישראל בגלות החיל הזה, זה כמה אורך ימים ושנים רבים רעים ומרים וישראל בדלותם ושפלותם מובלעים בין האומות. טלה אחד בין כמה זאבים. ובפרט בדור הרע הזה, כי צרות רבות סבבונו לשעבד אותנו גלות הנפש יותר מגלות הגוף, כאשר אור לטעת אשכולות מרורות ומכמורות גם על עם ה' אשר בציון.

הזן עתה לא דיינו את עניינו ואת לחצינו מכל הצדדים. והזן עתה אחינו המסו את לבבינו וקמו והדפיסו בערי אשכנו ויפיקו עול תורה בכמה ענינים. ולא עוד אלא פערו פיהם גם עלינו אשר אמרו לשונינו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו. וכתבו והדפיסו ככל העולה על רוחם. כל היום יחרפנו ויתנונו ללעג קלס בפי כל הבריות. ומה לי לספר את כל תועבת לשונם המזוה' כי הכל ידוע ומפורסם בגאזיטאס אשר הדפיסו לעיני כל ישראל. ולא על הבזיונות וחיירופים אני מצטער אלא על בזיון כבוד התורה שעוברים עליה בפומבי מבלי בוש. שתי בה' מחסי כי מי שיתבע עלבון התורה יתבע עלבונינו. וע"ז וכיוצא בזה לבי כלב האריה ואיני חושש ומתפעל מדבריהם כלל. על גבי חרשו חורשים האריכו למעניתם. וכל ישר הולך מתוך דבריהם ילמד כי שקר ענו. ימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו. ובכן אחינו אנשי סגולתינו תנו עיניכם בבירה. ויצאו נא לקראת נשק לגדוד את פרצי עמינו. ויחוסו וירחמו על עם עני ומדולדל עם עני ונכה רוח. מאנין תבירין דעסקין באורייתא קדישא. להחזיק קדיש וקדושה במקום הקדש לבל יבוזו זרים יגיעינו, ואת קדיש בני ישראל לא יחללו ולא ימותו. ובזאת יתהלל המתהלל השכל וידעו לעשות צדקה לשם ה' להקים דגל התורה הקדושה. גם הלום תדעו בשורה טובה. כי זיכנו ה' בחמלתו עלינו להוציא לאורה מתוך הקלי' שלשה נפשות יהודים מבנ"י¹⁷ מעיר אומיר, שני בנים ובת אחת, שלקחו הפרידישטאנט כשהם קטנים והביאם פה עה"ק. ובחמלת ה' עלי נחננו לחן בעיני השרים והעומדים על המשפט להוציאם ולהביא אותם אלינו. והבנים הנם יושבים עה"ת¹⁸ והבת בין הבנות בנות ירושלם. ובכן שישו ושמחו בפדיון נפשות אלו. כן יזכנו ה' ויקבץ נדחי עמו ישראל. וימהר ויחיש לגאלינו. ופדויי ה' ישובו ובאו ציון ברנה כ"ר. הלכ"ד עמוס התלאות העומד ומשרת ומכהו בקהלא קדישא דירושלם. התותם פה עה"ק ירושלם תוב"ב בח' תמוז שנת ברוב עם הד"רת מלך ברב עז ושלום.

דא גושפנקא דשדר מלכא יר"ה לי לשמי

הצעיר חיים אברהם גאנין ס"ט

באוסף בניהו.

נא - אב תר"ד

מרב רחמים שלמה הלוי מקושטא להרב אג"ן

בסדר ובשנת ליראה את ה"א לטוב לנו כל הימ"ם לחי"תנו כהיום הזה.

אור ישראל וקדושו, נזר אלדיו על ראשו, כתר תורה וכתר מלכות מוכתר בנימוסו, מר ניהו רבא גאון עזוינו, משוש תפארתינו. הרב אג"ן הסה"ר, יאיר ויוהיר כוזהר וכעצם השמים לטהר, כ"ר.

קדמאה שלים כדת מה לעשות. ואבוא היום בקצרת האומר ... להודיע במרום קדשו את אשר היה ביני ובין מע' החרי"פ הי"ו ממש מקרוב אי איס קיטו אונה אינבינטאדה אה פודיר קוב"ראר לה מוגידה [והוא בדה תירוץ כדי לגבות את הכסף] ... אין ב"ינדו קי ... נו אה די קוב"ראר [בראות שאין לגבות].

והנה מע' החרי"פ הי"ו ידו יסדה אר"ש לשם גבוה כתוהא על מה שעבר ומבקש מטו מניה דמר גר"ו לעבור בסל"ת² כי תפארתו עבור על פשע. ובדרך אגב שרטט וכתב אופן זה בהראותו כי עבד נאמן הוא אי בושקה גיראנקליק [מבקש ...] התועלת לעיקו"ת. וידוע היום כי לבו שלם ומאי דהוה הואי בשגגה.

וכשאני לעצמי כאשר ידעתי כי כבר כתב הודיע כל זאת בכתב ידו למני"ר, מנעתי עצמי מלהודיעו, כי אמרתי יבא הטוב, יבא מכ"מ³ ולפי האמת גם ידי תכון. ואולם נתודע לי כי מע' החרי"פ הי"ו קון סו בוקה די אבי"אס קי טייגי [שבפיו הפעור] גילה סודו עם ח"ר בכור אלגראנטאי הי"ו. וכשומעו אליו נשתגע, וכה אמר כי אין לך אופן נאות מזה בעולם. ובהיותו רודף ומבקש להכנס בתחום שאינו שלו, בושקאנדו סו טראפיגו [בחפשו את פרנסתו] כמעשהו ממנו להנאת עצמו, יעצו לפי דרכו באמור אליו כי מאחר שמני"ר נקט ליה בלביה ע"כ מועצותיו ומעשיו אי קי לו טומי אין חזקה די בונה [ושיקח אותו בחזקה (בלתי פורמלית?)] שבונה עולמו ומחריבן וחפץ בהשחתת עולם, ומראה פנים על אופן אחד ובקרבו ישים להשחית ולהתעיב, עד כי אפי' יעשה ענין הגראה לעין כל משכיל כי טוב וישר הוא להשתדל להטיב ובהפכו יצא תקלה, ימנע מעשות כדעתו כדי שלא תתקים עצתו. וע"ד ענשו של בדאי שאפי' אומר אמת אד"ן⁴ וע"כ הטוב טוב יעשה עצמו אשר לא ידע כלל מזה. והח"ר בכור כאלו מבטנו יורישנו⁵ ורוחו קבצו⁶. הוא יכתוב למני"ר אשר מצאה ידו כביר לעשות זאת מבלי הגיד כי הן דברי יוסף.

והחרי"פ הנז' האמין בו לקול שמועתו, וחדל משלוח כתבא די רשים וכווננו אצבעותיו. וחזר וכתב עוד אחרת גלגול מחילות מבלי אזכיר מענין זה כלל. ובכן אני אמרתי ויהי מה ארוצה לדבר דבר באוני אדוני, בין יבין את אשר לפני, ויבחנו דברי האמת אתי, שהחרי"פ⁷ הנז' רוצה להתפאר בטלת שאינו שלו להשתבח בתהלתו, גם אכול את כספנו. ולפי האמת החרי"פ הנז' הוא היולדה והוא המחזיקה אשר יחדיו המתקנו סוד זה ימים וממנו יצאו כבושם.

ובכן אם אמת הדבר כאשר עם לבבי גדולה אהבה יאהבני אי"ש, ודעתיה עלוון, לקרב התועלת. הנה באה ונהיתה, אם יוכשר הדבר בעיניו ולבבו יבין קי איל ענין איס בואינו

- 1 פרשת ואתחנן, א—ו באב.
- 2 בכתוב : בשלח וכאן מלשון סליחה.
- 3 מכל מקום.
- 4 ועל דא.
- 5 אין דבריו נשמעים.
- 6 איוב כ, טו.
- 7 ראה ישעיהו לד, טו.
- 8 שהחכם ר' בכור אלגראנטאי.

[העניין לטובה] ויטכנים בדעתו לעשותו. הלא לאמונה שהח"ר ב"א הגו' אין כל מאומה בידו, ואין בו שום תועלת לדבר הוה, ואין לו מכיר לאיש אשר יעשנה. כי אם החרי"פ הגו' יעמוד מנגד לא יוכל ח"ר בכור עשות מאומה ולא תעלה בידו קי אנסי [זאת]. אם יש את רצון צדיק מני"ר אסקריב'ה [יכתוב] שתי שורות לשם מע' הפקידים הי"ו ויצרפני עמהם לתת גמ"ט⁹ בדבר, והמה יקבלו הכ"ה אלף בידם. ונכון לבו בטוח כי לא נשקוט ולא ננוח עד אם כלה הדבר מע' החרי"פ הי"ו, כי באמת ישעו וחפצו לראות פעולה טובה ובמה יתרצה וכו' באסטה קי סיאה [די שיהיה] רצון צדיק מני"ר. גם הוא חפץ לעשות רצונו, ואם כה יאמר כי אם טוב הדבר ונכון הוא בעיני הפקידים הי"ו קי דימוס [שנתנו] גמר פה עם הפקידים הי"ו. לזאת אשיב כי מע' הגבירים הי"ו לא יעשו מאומה אם לא ביודעם כי זה רצון צדיק, וע"כ מני"ר יודיע דרכיו למע' הפקידים הי"ו ולי"א (?) ול"ר (?) ואז נוכל לעשותו תכף, אגא מהכא ומע' החרי"פ הי"ו ודי בזה.

ועוד זאת אני צריך למודע¹⁰, כי ליותר תועלת התחייב החרי"פ הי"ו, כי בעת בא האיש אל הארץ בכניסתו, זה יתן סך ב"א ות"ק¹⁰ גרוש, הן הנה עבור עשרה לק' הנהוגים להת"ח מה"כן והסילוק הם יתנו חלקם בעוד האיש בחיים תכף לכניסתו כאמור, ובכן כל לגבי ידי נכון הדבר מאד לעשותו. ואדוני חכם כמלאך האלדים לעשות כרצונו. ואולם אחת שאלתי ויסר מעלי רק את המות בקנאו את קנאתי, כי לא אוכל שאת יבזו זרים יגיענו, את ענינו ואת עמלנו. ויהיו נא נגד עינו כל תלאותי אשר מצאוני, וזכור יזכור עניי ועמלי ויגיע כפי ואל יתהלל חוגר וכו'. וככל אשר עבר בין הגורים. והנה גליתי און כי יש בידי לעשותו, והן הן הדברים האמת לאמתו, ובה אדע כי מצאתי חן, אענדנו עטות כאשר ישיבני דבר, וימשוך ידו מלהשיב לאיש מתהלל במתת שקר ודי בזה. ובכן כסא תורתו נכון יהיה תמיד על ישראל ועל רבנו, כנה"ר וכנפש עבדא דרבנו נא"ה העבד הלוי המו"ן מנהמת לבי

הצעיר רחמים שלמה הלוי ס"ט

ארכיון הרב אג"ן, V 736/2051.

נב . אב תר"ד

מרבי יוסף פינסו בקושטא להרב אג"ן

יום 8 ליום הצום ותאבל, מהרה יתהפך לכנור ונבל, שנתנו הדרת קושטא יע"א. גדול אדונינו, רב תנא, משיירי כנה"ג, מלך ירושלם, תפארת ישראל, כתר לך, הודי והודי, הצבי ישראל. רבין חסידא, הרב המופלא וכבוד ה' מלא, מלך החיים, אחד היה אברהם גרו יאיר וכסא תורתו ומלכותו כירח יכון עולם, ובימי ובימינו תושע יאודה וישראל כיר"א. כשהגיע הצעיר¹ למדב"ר¹ היה הלשון מלבין ודורש בשלומה של מלכות בקידה ת"ק² כעבדא קמי מריה. ואני תפילה ימים על ימי מלך יוסף וכסא תורתו יגדל וירם הדרת תפארתו, עד כי יבא שילה משיח ישראל.

אות זה מדבר בקיד"ה, כי לשמע און שמעתי כי פקד ה' את עמו, והקריבו זבחי שלמים

9 גמר טוב.
10 אלפיים וחמש מאות.
הצעיר, הקטן, הגיע לומר את דברו.
שהרי החרי"פ היה מן הלוחמים בכת שלרב אג"ן.

1 השעיר שנשלח לעזאזל. ושיעורו כאן הוא 2 חמש מאות. ראה שמות ל, כד.

בחדר בית ה' שערי ירושלים, והיא חקוקה בע"ט ברזל עמוד השלום, תפארת זקנים, בכחרי אותיות ומלכם בראשם, כתר תורה וכתר מלכות, קימו וקבלו היאודים. מר ברישא לכל דבר שבקדושה, והעבירו קול באר"ש והיא לא נדפ"סה* ביטול דאורייתא, קל חמירא מפיהם ומפי כתבם, ואת וה"ב בסופה* והא ודאי בלב הצדיקים כווננו ובטלו על ראש הצעיר* ע"כ אשר כתבו בעדי*, לפי קול אבכת רוכל, ובאו עלי במקשה בעידן ריתחא. וזה יודע תעלומות לב.

ויען ידעתי שמני"ר כת"ר נצטער בעבורי, אמרתי אל לבי ע"ט לחננה, ולבקש גם אני מחילה וחנינה, ולעשות רצון פקידנו ושרינו שר ואו"ר, מע' סי' קאמננדו נר"ו, כי מזה כמה זמן אשר צוה עלי, שא נא כליך וקסת"ך לבא בהיכל מלך, ולא היה מן השמים. ועתה שהאיר וזרח מע' רב אחאי חנ"א* נר"ו, וכי בא בש"ר במדבר כי מחלו מצד לצד, אמרתי ע"ט לעשות לה', הכן פניו כלפי מטה, דחוק ונכנס, אם כבנים אם כעבדים רחמיני*, רח"ם רחמתיים, וסלח נא אנכי מבקש, באגר"ת בת מחל"ת, והנני מקריב לפני כסא תורתו את החטאת ואת האשם על העבר, כי ה' יודע קול אבכת רוכלים גרם אלי להיות מפריד אלופי ראש אבי העוזי. וזו היא חובתי ואעשנה לבקש מחילה לפום צערא, ועלי לתקן את אשר עויתי להיות עבד לרוח לפניו, ובעיב"ת* בקרב ימים יגיעו ליד"ק המאמרים*, כאשר שאל אדוני ר"ם מני"ר כת"ר נר"ו, ולהיות מסיע להפקידים השרים הי"ו דנפשי טרדייהו. ויהיה שקט ושאנן מרוב הכתבים מהצווי מהשרים הי"ו וענינים מדרא דממונא לתועלת כו' עת"ק. ובזכות הרבים וברכתיה דיני"ם בטחתי. ויהי ה' את יוסף ודיבורו [הקל ?] היא גופא גזירה עלי. ונכון יהיה לב אדוני בטוח כי הן אנכי עבד נאמן ביתו ולעשות רצון צדיק חפצתי.

ויהיו דברי אלה נאמנים, ועמד קנה במקומו, כאילו עמדתי אני, ומלך מוחל וסולח כמדתו הטובה, רב טוב וסלח, ויעביר על מדותי, וגם את הדברים אשר דברו בעדי, כי לכל יש תשובה וראיות ועדים ברורים, כי לא אחליפנו ולא אמיר אות, ומסאנא דרבי עלי לעשרות ויעזר* וב"ה מאחי (?) ישמח צדיק, בהיותו מלך לשרים תפארת זקנים, ולא להיות מלך לשרים של"ו מעלו והמירו את כבודו ומחבלים כרמים. בי אדוני יש [מעני ?] בטוחות כי אהבני אש"י, וע"כ דבר פשע יהיה כשבים בתשובה מאהבה הנעשים ונחשבים כזכות, ויעטרני באותיות שתיים כאשר ד[בר ... ..] סי' קאמננדו נר"ו ומע' הרב חנ"א נר"ו, שישרטט ויכתוב מחיתי כעב פשעיק וחטאתך אל יזכר. ויבחר בשבט [יוסף ... ..] ע"כ פרט הצריך לישוב הארץ. זו היא חובתי ואעשנה בכל מאמצי כחי. נכון יהיה לב אדוני בטוח ולהיות הש[עה דחוקה בא אני אחרי] הקוצריים ומחוינא קידא מרחיק לפני היכל מלך. וכסא תפארת גדולתו ומלכותו יהיה נכון לעולם, ועינא דחוי בבישיותא ליפק[ע] ... .. ע"ה עבדו נאמן אהבתו דושר"ט ומוכן לשרתו, תזל כד"ל אמרתי כצעירי"ם. הצעיר יוסף פינסו ס"ט

3	על דרך : לא נתפשה. במדבר ה' יג. וכאן שיעורו שנדפס. והוא הכתב 'בת קול', לעיל סי' ג.	8	כנראה הפירמאנים.
4	במדבר כא, יד.	9	בגמרא : מסאנא דרב מכרעאי לא בעינא (קידושין מט ע"א), כלומר מעל גדול ממדת רגלי איני רוצה. וכאן שיעור הדר-בריים נעל של אדוני הוא עטרה לראשי.
5	רצונו לומר שבכלל הביטולים גם מה שנאמר עליו ונעשה על ידו.	10	על-דרך דברים לב, ג. ושיעורו : יקבל נא את דבריו שהם דברי דל וצעיר, נטול ערך.
6	חיים נסים אבאלעשיא.		
7	ובעזרת ה' ברחך והא.		

אחר כל הכתוב ראיתי וקראתי בכל לב מעשה הכתב ודברי הרב אביר יעקב ענתיבי גר"ר, וכתוב בד"ק על המינים אשר רדפוהו, דברים אשר לא טובים, בלזות שפתים ולקלקל צנורי השפע לעובדי אדמה. זה תורף דבר קדשם. ובכן אי ניתא קמיהו, ואם יסכימו הצדיקים, ישלחו זאת הכתב שהדפיסו, ואני ארדוף עד החרמה למען תאלמנה שפתותיהם, ולא יריעו ולא ישחיתו בדפוסם וכתבם לעניי ארץ ישראל. וע"י האילג"י אינגליו יר"ה מאלי כתב מרירי להם כדחזו, ואם יסכים דעתם, אנא קא קאימנא וכל לגבי ידי גזירת האילג"י יר"ה וקללתו והתראתו יועיל. וע"י זה יסכרו פי דוברי שקר, ויוסיף כתב האילג"י יר"ה להרב רבי צבי גר"ר קי נו אקיני (?) רודפים אחריו וידיעתם מכרעת.

ארכיון הרב אג"ן בבית הספרים, ס' 205, V 736.

נג • חשון תר"ה

מרבי רחמים שלמה הלוי מקושטא אל הרב אג"ן

ב"ה. כ"ו חשון ש' וראה בטוב ירושלים.

אורן של חכמים, מבחר עצמים, וקטורת סמים. רב חביבא, רצוף אהבה. הרב הכולל, אין גומרים עליו את ההלל. בישראל גדול שמו, יהיה ה' עמו, בהלו גר"ר, עליו יציץ נורו. כתמר יפרח, וכאור בקר יזרח. כיר"א.

לקול האות הראשון אני ארבה את שבח השלמים, כמאן דתני אה"ר¹ וכמשפט האחות, כי נעים נאות. יהי שלום בחילו שלוח כיר"ר.

ובא האות, מודע לבניה, כי בשבוע שעברה כתבתי פעמים שלוש לשמו כי נעים, הא ודאי לעת כזאת הגיעו לידו. והיום הזה חזרתי על הכתוב יען שבוע זאת יועלה מי בניירון לאס קארטאס קי מאנדו [הגיעו אלי המכתבים ששלח] דרך אומיר המה אחת ממני"ר היא כתובה מסוף מנחם הדר"ת וכתב להפקידים הי"ו, ועוד אחרת להרב כמוהר"ר פריש"י² הי"ו וע"י הפו' מז' קונרטי המבגן ה"י — — — — —³

לפני זי קיזי אמוסטרארלוס [רציתי להוכיח] ... קדמני' והשביעני במרורים בכת' א' אשר שרטט וכתב לכמהר"א פרישקו⁴ הי"ו מוס אגוסטו די דארמוס לה אונור [נהנינו בתת לנו את הכבוד] ולא חש לה מר הוא הראש גאון עוזינו לחורב"ה דנפיק מינה, קי לו [קי] קירין איש איסטו טופאר לה סוייא [שמה שרוצים זה להשיג את שלהם] כי בלאו הכי נו מיטיירון אין טיגו די דאר פארה [לא נתנו דעתם לתת בעבורו] דברים ק"ו קון איסטוס ריז'וס [עם התנהגות זו] שנהג מיום בואי ועד עתה קי איל קאראר קי פוד' די איסטיינדו [שכמה שיכולתי ... כמה ימים לא] עושה כרצונו וכאשר הארכתי באחרת. ועל כן נו מי אינבאראסי [אל תאשים אותי] על שנתעכבה.

ואולם כתב רז"מ שנתעכבה, צר לי מאד שאלו באה בזמנה הראוי אולי היה שעת הכושר

11 דבריו נדפסו ב'בת קול' (ס' ג) ושם

3 שורה קרועה.

יצא נגד עבודת האדמה.

4 בכתב.

5 אברהם פרישקו מפקידי ירושלים בקושטא.

1 אהבה רבה.

6 שעובר מצד אל צד.

2 פרישקו.

להשיב בארוכה, אולי תעלה ארוכה. והנה בעתה אם אמרתי להשיב ולהודיעו כל הענינים מכאשר התחילו, לא יכולון מגילות אי אים קוזה קי סי פואידי דאר אה אינטינדיר טיגיאה מונגי גוסטו וזה דבר שניתן להבין. היה להם עונג רב] אם היה באפשרות קי פודיאן טומאר טודאס מים קארטאס [שיכלו לקחת כל מכתבי] ששלחתי לגאון עוזינו ה"י מיום שהתחיל איל אינדו [המחלוקת הנו"ל] מחרי"ק ה"י עם כמהר"ם חזן ה"י, כי מאותו היום בקרע סגור לבבי, ואני אמרתי כי הא גרמה לנו את כל התלאה אשר מצאתנו. ומאז הייתי צוח כי כרוכיא, להבדיל כנבאת ירמיה. כמה דיות שפכתי וכמה קולמוסים שברתי, ואני אמרתי לריק יגעתי וסוף כל סוף הוה מאי דהוה.

ובאמת אמינא כי גם בההיא עובדא דחרב"א גי' החר"פ כי לא העלה במחשבת תחילה סוף המעשה על דרך שהיה, אלא שהמה בהנהגתם, שרי להו מאריהו, ובפרט החר"י פאפו הי"ו והחר"א שאל הי"ו כי הם עזרו לרעה, והמה היו בעכרנו, קון טומאר איל [בהת-נגדותם] התנגדות עם החר"פ ולולא היתה זאת להם וכו' דברי נשמעים. בי נשבעתי כי לא הינו באים לידי מידה זאת, וזה כמה טינגו אביזאדו [הודעתי] אשר אני תמה על הרב גר"ו לפי רב חכמתו ובעיניו הוא רואה קומו באן קורינדו לוס ענינים [איך הענינים מתנהלים] והסיבה היא גלויה ומפורסמת ואכתי לא נח רוגזיה, אה דאר בואילטה אי טומאר לו און פוקו [להפוך ולקחת קצת] להחר"פ ה"י בפיוס כל דהו, וכל בתר אפכא, נו מאנקאן קי לי באן אוינדו [לא חסר להם שהם מבזים אותו] בזיון וקנטורין ובפרט החר"י פאפו ה"י קי נו דישא סו ניגרה מדה די איר איסקריביינדו [שלא עזב את מידתו הרעה שכותב והולך] כל העולה על רוחו אי אאי בה טראב'אנדו לה פינדולה * [ושם הוא לוקט עט] כרצונו, והוא לא ידע ולא חש לחורבנה דנפיק. באמת לא ידענו קי אים לוקי סי דיטירמינו איסטי [כי זה מה שהסכימה דעתו האדון פאפו הוזה] סי' פאפו ה"י כי אם להחריב את ירושלם, ואיה איפא חסידותו אי טאנטו אינסאבאנאמיונטו [וכל כך הרבה התחסדות] ולדידי הוכיחו מעשיו כי אינו אלא מן הצבועים.

כללא דמלתא כי הן בעון עזרו לרעה וסוף סוף בעו לכפורי ידיהו, שארי ליהו מאריהו. ידיד נפשי גם אור עיני לא אוכל להרחיק הדברים, ואורך היריעה קסון מהכיל. ואולם אמינא ולא מסתפינא, עד בשחק נאמן, קי סינו מי טופאב"ה ליוו אקי [שאם אני לא הייתי נמצא כאן] מתחלה ועד סוף לייא אובי' בולאדו [וכבר נמלט מירושלים] ירוש' בהפכת הקערה מה שלא ישוער כי אם מי שראה וידע. וידעתי כי לא יאמנו דברי, אמנם דיגו [אני אומר] ידידי חכם בחכמתו ומקבל האמת ממי שאומרו, בין יבין את אשר שלפניו בהסתכלות יפה לו אינטינדירה [יבין אותו] לאמיתותא, כי הנה עתה לסיבה כי לשעבר סי לי איזו איסקריבייר [אם כתב לו] להחר"פ הי"ו קארטה [מכתב] למע' הרב לפייסו ולבקש מלפניו עבור בסל"ח, והנה עד עתה לא השיבו דבר, ולא עוד אלא הקניטו ע"ע הפשר, קון איסקריבייר [שכתב] להפקידים הי"ו דברים שלא ניתנו לכתב. וגם כתבו לחמיו סי' שימו הי"ו, והרי זה מן התימה אשר ידעו לשעבר [ע"ב] כי זו אחת מהדברים שהעיסוהו ויצא מדעתו באומרו אם אנן בדידן פאסה לוקי פאסה [שיהיה אשר יהיה] בינינו מה לכם להיות שחוטי חוץ * בתרפת עולם כי נהיה חרפה לשכננו וממ"ן לא בציר ולא פלט מידי חלול ה' וחילול הארץ.

והנה בעתה חזרו ועשו כדבר הזה ולא היתה דיים קון איסקריבייר [לכתוב] לנו לבדנו,

והיו שופכים חמתם כרצונם הטוב. ותהי זאת נחמתינו שומעים חרפתינו באין זר אתנו. ואיך שיהיה האח האח הבט וראה בעין השכל כמה מן הרעה גרמו קון איסקריביר [כשהיה כותב] להגבירים הפקידים הי"ו, כי עד כען עם שנתעצתי עם הפקידים שלנו עכ"פ לא הווי ידעי אחרים שאר כל מנהיגי הכולל כי אם דווקא שלשת השרים פקיד א"י הי"ו. ועתה נתפרסם הענין לכולם בשם ונפקחו עיניהם, סי מצד כי ראו אור די גאנאר [להרויח] כ"ה אלף אחר פט"י האיש. ומצד אחר נתאמת [הדבר ?] דניחא ליהו לרבנן ופקיד א"י הי"ו מפסידת שלישי קרנא ופירי, כי עד עתה איב"ה ליו איסקלאמאנדו [הייתי וזעק] כי לא מן השם הוא למעול מעל בקדשי שמים. וגם מע' הפקידים הי"ו עם שנרפים הם נרפים בעבודתם, הא מיהא כפעם בפעם במושב זקנים במעמדות שנמצהו אי סי פלאטיקאב"ה [והיו דנים] על איזה אופן דאית ביה פסידה. ואם היתי תולה הענין לדעתם וכבודם והמה היו יראים אי דיוזאן מווזטרים חלילה קי דיגאמוס טאל [והיו אומרים חלילה לנו מהגיד דבר (כוה)]. כי מי הוא זה יערב אל לבו להפסיד כסף הקדשים אי קון איסטו טיניאמוס הבטחה די קובראר [ובזה היתה לנו הבטחה לקבל] דרך טאקצית כמו שעשו חברון הי"ו עם שעדין לא הועילו. אי אגורה [ועכשיו] ע"י כל הכתוב ואת אשר הופיע רוח הקדש בבית מדרשו אה דאר איל [לתת את] ארבעים ויכתבו לו שטר הששים, נמצא עכ"פ הודו וקבלו פס"י השלישי אי לייא טומארון לה סאביר דיסינטיר [וכבר טעמו את טעם] ענין פשר החרי"פ הי"ו. באמת מלכי מזרח ומערב נו פואידראן אראנקאר [לא יכלו לקחת] פ"ק מדידתם לא קרן ולא פירות. לא זו אף זו, תרון אף החרי"פ כי עלה לשמים שיאו, ובפרט כאשר ראה כתב חר"י פאפו ה"י להסופר,⁹ חמתו בערה בו קוזה קי נו סי ביגי אה דאר אה אינטינדיר [דבר שאינו ניתן להבין] ובהצטרפות קנאות, כי לא השיב על כתבו, ועוד כמה ענינים פתח את פיהו ובאופן חזר הדין קי טודו לו קי לאורי ליו [שכל אשר כבר עמלתי] עד היום נאדה נו מי אפרוביגיז [אינני נהנה מזה] וגשבע עד להשחית, וקים לי בגזה כי הוא אינשי דגוים ועביד. ובאמת צר לי מאד עלי לבי דוי על חרבן ירוש' והיה באפשרות די ריספונדיר [לענות] במתק חדשן, לא לבווי ולאטווי אי סי נו ליס אגראדו אין ענין ליא פואידי אביר אופן די די דיויר ע"ד קין נו קירי קונסוגראר [ואם העניין לא מצא חן בעיניו, כבר יש אופן להגיד ע"ד שלא רוצה ליצור קשר משפחתי] או לפי האמת בושקו די אוירלו [מחפש דרך לעשות אותו] כדרך הסוחרים אה דימאנדאס במיתוק קי אגה אלגו די מאס [חיפש לעולל לו כדרך הסוחרים תוך בקשות במיתוק שיעשה משהו נוסף] כאשר אני מתנהג עמו אאן קי מי יאמין אלף פעמים אינביליקאדו [אפילו אם יקראו לי חשדן] לא אסור ממנה, כי ידעתי, גם ידעתי מכרעת כי ההפך מזה, מלבד כי לא יועיל איס [זה] נזק גמור בידים וסוף כל סוף איהו ידידה עביד אי לו קי סי ריקריסי די דאניו [ואת אשר קטן מנזק] לית ביה תקנתא, כי באמת לא תהא שמיעה גדולה מראיה,¹⁰ ואין אומרים למי שלא ראה את החדש לבא להעיד, ובאמת בני מעי מתחכין די ב"ר איסטוס ריוזיס [שיראה את התנהגות הווי] וכי אזעק ואשוע דברי אינם נשמעים, ומי יודע עד היכן הדברים מגיעים. האמן אחי, פליאה דעת ממני כונת הרב בזה סינדו לו קונוסי [כיוון שהכרתיו] וידע בטיב אעיקרא דמלתא, טינא היתה בלבו ומתחלת מיט' דעתו החרי"פ ה"י ונתן עניו בממונו זה אי אנדי מיטי לוס קואירינוס נו לוס קיטה [וממה שהוא חומד אינו מוותר עליו]

מה בצע קון איה סיינדו [שהיא בהיות] מקניט (?) לחוב בעצמינו הלא טוב לנו לפייסו ולהחזיק בדרך מוסר, ודברים הנכנסים ללב. וגם הוא היה תופס אומנותו כאשר בתחלה להיות עובד מאהבה ככל אשר עשה לפניו, ומה גם כי לפי האמת נו סי פואידי איניגאר [אין להכחיש] כי בכל כחו עבד ופעל ועשה ע"י תחבולותיו וערמימותו אשר לא יוכל אדם להשיגו, וסוף סוף רוח היא באנוש וקנאה חמת גבר, ועל הכל כי כת שכנגדנו כרתו ברית עמו מכבדים ומנשאים אותו אינבוטיינדולו די גרוש' [ממלאים אותו בכסף] מה שלא ישוער דברו אחר לא ישוב ככל היוצא מפיו יעשו ליה לי דיירון [כבר נתנו לו] ישי' חס"ל¹¹ לו ולבנו וכן ישי' מג"ד¹² לבד כי בכל עת לי באן דאנדו [נותנים לו] ענינים להריות ולעשות כרצונו ועד מתי ניזיל בהאי צערא, דבר הנראה לעינים, קי טאנטיקו קי קיזימוס פיליאר מוסי ריקיריסוי [רצינו לריב, זה הלך וגדל] נוקים וחבלות אי סי לי אודיאב"ה [ואם זה מסתדר לו] בצד מה מול דרך שהיה בדעתנו נו סאליאה [שלא יגרם] כל הנזק הזה אדרבא סי איב"א אזיר [היה נעשה] על אופן נאה ויאה להשיב מאוויינו כרצונינו, מה שאין כן עתה. [ע"ג] ואם באמת החכם בחכמתו יודע צדיק קי סאלי אבאש' קול איל [שיצליח עמו] ויש בידו להכניעו וליסרו כדבעי קוזה קי נו פואידה מאניארסי [כך שלא יכול לזוז] בשום אופן ולא יוכל לעשות הרע מה טוב ומה נעים, יאזור כגבר חלצוי ומלט את העיר בחכמתו, באשר ה' אתו. ואולם לפי קע"ד¹³ לבי אומר לי קי נו סי סאלי אבאש' קון איל [שאין להכניעו] ספק ספקא אם תעלה בידו ע"י עמל וטורח ופזר גדול, מה שלא ישוער. וע"כ במקומי אני עומד כי זוהי דרך ישרה כי באה לה בואילטה [התחזק] בפיוס כל דהו אי טומארלה די מאנו [ויקה אותה מהיד] בדברי כבושים על צד האהבה, אם תעלה הוא בעדנא סגיד ליה¹⁴, ואם ח"ו השעה משחקת לו אל תתגרה בו, ובפרט לעתות כאל לפי מה שכתב רמ"מ נמצא השעה צריכה לכך בטרם תבא הרעה ח"ו אי מוס טופימוס ריפניטידוס אסיגון פואי [ומצאנו עצמנו מצירים כפי שהיו] שאר הענינים. ואם כה יעשה בירה [ויראה] רום פלאות קומו סי אבאטין [כפי שנלחמים] כת שכנגדו וארי שבהם נעשה שועל¹⁵. ... כיוצא בדברים ליה טיגנו אבייאוודי [כבר הודעתיו] להרב גר"ו ולא הועלתיו וידעתיו קי קומו ליה מי [שכמו כבר ...] מיטו אין חזקה די [אינטאיקנדו] שאינו מבחין בין טוב לרע דן בדעתו קי מי אינביליקו [שמוציאני מהריכוז] גם בזה אי פור קינו מי בייני דילה מאנו [וכיוון שאינני מסוגל כלל] נאדה דיגו [אני אומר] כדברים האלה והא גרמא לנו קי מוס ליוס מרעה אל רעה ב"מ פציאמוס קאינדו [שתטלטלנו מרעה אל רעה נפלנו] כי באנו לידי מדה זאת, וע"כ עתה משכתי ידי ולא כתבתי עוד לו כלל בראותי קי סי איסקריב"ו [אם אני כותב] מלבד שאינו מועיל אלא שמזיק קי נו מאנקה [שלא חסרה] איוו הקנטה אי מוס סאלי מאס מאל [ונגרמה לנו רעה יותר גדולה] ואל ישיבני כי מתוך דברי אוילנא ומודינא אין לה ניגרי גורה [במעשה הרע] די חרי"פ הי"ו. ואחר כל זאת מי פתי יסור אליה להיות אתו עמו כי קומו דיגו די איסטאס [כי כפי שאני אומר אלה] בעצה אחת כי באמת אנא ידיענא כל הענינים קומו פאסארון [כפי שעברו] ומכירו הטב דיגו [אני אומר] כי בכל זאת ראוי הוא להחזיק לו טובה כי באמת ובתמים אם פרק כל כתבי ששלחו כת שכנגדנו סאליאן [יצאו] לאויר העולם כאשר זממו כמעט אבדנו ח"ו כולנו אבדנו. באמת דיגו טואידאס מאנוס אי קורטאדאס קי טאל

14 מגילה טז ע"ב.

11 חסד לאברהם.

15 ראה בבא קמא ק"ז ע"א.

12 מגן דוד.

13 קוצר עניות דעתו.

איסקריב"רון [אני מאחל שהידיים שכתבו כזאת יעוותו ויחתכו] ואם אפי' לא תעשנה תושיא עכ"פ חלול ה' וחלול כבוד הרב וחלול הארץ נו סי קיטה [לא בא בחשבון] ובאמת מחזיקנא טיבותא קי לוס פ'ואי אינגאניאדו אי נו דישי' [שהיה מרמה אותם ולא אמר] אפי' אחת מהנה כי אם אחת היתה אותה כוללת ע"י שבשביל בעת כעסו אשר הכעיסוהו אי נו פודו סאליר אבאש' [ולא היה יכול להצליח, לשכנע ...] עם בנו ובכל זאת לא נראתה כי אם להסי' קאמונדו הי"ו ותכף נטמנה אי נו סאליו [ולא יצאה] לאויר העולם והשאר מהם שרף אותם באש, ומהם ישנם בעולם. ואנני עיף ויגע אה טומארלאס מידו ועם קי ליא [לקחת אותם מידו ועם שכבר נתן לי דבור (...)] מידה דבור די בארמילאס בראותו הכעסות אלו חורר בו, ומי הוא יכול לעמוד נגד יצרו ובידו יכולת להנקם כזה.

וע"כ אני אומר באשר אני אחזה קי טודו לו קי איזו [שכל אשר עשה] אינו אלא דיצריה אנסיה ואינו יכול לעמוד נגד יצרו, כי מי אנכי, בהא מודינא, לולא ה' שהיה לי וזכני כקוצו של יוד ביראתו על פני, וכי באתי בימים ונתקרה דמי בקרבי באמת לא ידעתי אם היתי יכול לעמוד בזאת הפעם, ולא חלילה כמ"ש כת"ר, כי שומע אנכי אה לוס קי איסקריב"ין [לאלה שכותבים] שטנה וקנטורין. והימנותא להוי סין דינגונה [בלי שום] שבועה קי לא [שלא] קבלתי משום אדם אפי' אות אחת די [של] שטנה וקנטור על גאון עוזינו הי"ו, לא מינה ולא מקצתה, כי אם דוקא עיקר צערי איס [הוא] מראות הפעולות וכתביו להגביר ולהסופר כי מתוכם נלמד עד היכן הגיע כח הלה"ר אשר דברו עלי, אשר עשה רושם איסטי קאראר כי מלבד די נו טיניר [כל כך כי מלבד שלא היה לו] צד כבוד ממנו כל בחר אפכא בזיונות עד לאחת, עד כי אפי' הסופר הי"ו הגדיל עלי עקב בראותו אין קי מדונה מי טייני [באיות ... מחזיק אותי] מע' הרב הי"ו, ועד אחרון בכתב ענין הפשר מוס איסקאפו די אינשארופאר מוי ביין [הוא הפסיק להמתקן אותנו טוב מאד] רב חנא ורב חסדא.

הן אמת כי מתחילה נו בירי דינגון קארטה די לאס קי מאנדו טאנטו [לא ראיתי שום מכתב מאלה ששלח הן] להגבירים ביתד או לסי' קאמונדו הי"ו אשר עלה על זכרוני בפניו (?) אסיגון אירה [לפי זה] מן הראוי ואדברא סינפרי אירה בצו לצו קי טודו מודו די מונידה קי לא אינטריגין [תמיד היה בצו לצו בכל צורה של מטבע שימסרו אותה] ביד ח"י נ' נון הי"ו או אה אורדין [או לפקודת] סי' פאפו הי"ו. ואלו הית שוקל בפלס איל קאראר די [כמה] בזיון אי דאניו [ונזק] כיוצא מזה לי ולהם הא ודאי נו לו אויאה [לא היה עושה] ואיככה אוכל להתעלם אי נו קישארמי [ולא להתלונן] ואדברה מי איבי' קישאנדו אולי דארה בואילטה [אם הייתי מתלונן שמא ישנה את דעתו] אם לא לכבודי ולהנאתי לפחות להנאת הענין. ואפי' כד יהיבנא ליה כל דיליה קי סי איספאנטארון קי לה מונידה סי דיוזוו [שנבהלו שהכסף [מטבע] שיצא מן המחזיק] וכיוצא בדבר ליא פודיאה אוירלו איל ענין [כבר היה יכול לעשות את הענין] בדרך כבוד לצרפני בכתב הגבירים רוגאנדומי [בהתחננין] להשתדל בכל עז אה קי ליס באיגה מונידה [שיתן להם כסף] כי הם דחוקים וכיוצא מדברים להחזיקני ולהוסיף תת כחי לעמוד על משמרתי ולצוות עלי קי לוי מי אגה מוקאטי [שאעשה רשם] אה קי סי אינטריגי לה מונידה [שיעשה ... שימסרו את הכסף] ליד מי שישדרו והכל בטוב טעם ואף כי שלי"ת סי נו סו [אם אינני] כל כך חרי"פ הא מיהא בובי' נו סו [טפש אינני] והיתי מבין הדברים הא מיהא נו אירה [לא היה] נראה לעין כל והיתי שותק כי לא היה מקום לגלות ובפרט כי אחרים לא ידעו אי קואנטו מאס לי פפואי רוגאנדו [וככל שהתחנן אליו יותר] בדבר הזה מאס ניגרו

מי לו פצאי אויגנדו [עשה לי יותר רע] מתחלה ועד סוף הולך ומוסיף ובכל זאת נו מי דיוב'איג'אה [לא מותר לי] ואם אמרתי בדבר שפתיים כי ח"ו אשחית את נחלתי [ע"ד] מתוך שיחי וכעסי דברתי מן השפה ולחוץ כי לא מלבי, ואולם סי אין איסטי סדר קי דימוס [אם בסדר הזה שנתנו] למיחש מיהא אני חושש על עצמי, פן ואל לא אוכל עמוד נגד יצרי, כי באמת נו פפואידי סאב"ר איל קאראר קי מי פואי [לא יכול לדעת כמה שהייתי] משפיל את עצמי בכתבי ובדברים קי רונפין איל קוראסון [שזברים את הלב] כי מרה מריתי ולאיש אשר ידעני לימים ראשונים, אשר כביר מצאה ידי כיד ה' הטובה עלי, איך יעשה זאת איסטי קאראר די [במידה כזו של] אכזריות אחר כמה תחנונים אשר התחננתי לפניו יותר ויותר מעבדא קמיה מאריה ובדמע לב פור אונת קישיקה קי דאב"ה [עבור תלונה אחת שהיה גותן] כל דהו ל"ו בכח יגבר לבטל כל דברי אחר כי בפירוש לי אב"יו [הודעתי לו] די [...] מה שהייתי כותב ומעלה אלגונה קישה [תלונה כלשהו] כונתי רצויה להוציאה מלבי אי דיובאפאר [ולהוציא את התסכול] לפחות להש[קט] את יצרי כי איככה אוכל לעמוד קון טאנטו מאל [ברוע כה גדול] מכל הצדדים ואם כה אבנים כחי. איך שיהיה [גם] ישלי דברים כהנהוהכנה עשר פעמים ואין אני בן חורין להעלותם על ספר ומה גם כי אין הזמן מסכים ועת נחוצה עש"ק ס' ועשה חסד עם אדוני אברהם.¹⁶

רו"מ בחכמתו מירי די דארלי אה אנטינדיר [השתדלתי לתת לו להבין] כי זוהיא דרך ישרה וההפך קאנסאראן [היו מעיפים] ולא תעלה בידם ברם גם כה יעשה בטחתי [...].
... .. נגד החרי"פ הי"ו. ידע נאמנה כי לפי דעתי, מלבד כי יודע אני בעצמי כי לא אוכל לי דיגו [אמרתי לו] כי איש אין בארץ יכול לעמוד כנגדו, אי נו מי פואידו דאר אה אינטינדיר [ואיני יכול להביע דברי] בכתב בטוב טעם על מה זה והמבין יבין ודי בזה פורקי סיפה [כדי שידע] כי לעת כזאת איסטו [הנני] בצער הגבוה, משמיע כל דברי החרי"פ הי"ו ולבי מהסס בידעו ומכירו. ואם אמרתי אגלה און גאון עוזינו ה"י ידעתי קי סיב"ה אויפ'קליניאר [שילעג (או שילעגו לו)] ודברי אינם נשמעים ושמא ח"ו תצא תקלה. ובאמת עדי בשמים דלא ניחא לי טיגנה [שיהיה לו] חלילה צד חילול כבוד אפי' משתו, כי באמת למי כל חמדת ישראל, ובי נשבעתי כי כל הנוגע כחוט השערה בכבודו באמת כאלו נוגע בבבת עיני, ולא פטומי מלין חלילה לי כי אם האמת במה שהוא חביב עלי עד לאחת, קי אנכי ידעתי סו קימט [את ערכו] יה"ר אל יחסר לנו לעולם מלכו לא תתחבל ועינא דחזי ליה בבישותא ליפקע אכ"ר.

ואולם מתח"י זה היה צערי וזה היה עיקר טעמי קי נו קיריאה מור אי ביראט [שלא רצה חותמת ואישור] שלא יבא לידי מידה זאת אם מצד עצמו סיגון דיזי קי לייא איסטא ביזיר [לפי שאומר שכבר נמאס לו] או ח"ו מצד המתקנאים בו ותפצים בהשחתת עולם, קי לפי האמת סי איסטי מור אי ביראט נו איס [אם החותמת והאישור האלה אינם] מי הוא זה יערב לבו עמוד נגדו ומי יגע במשיח ה' ונקה. ואולם איסטי פונטיקו מי בוראקה [הנקודה הזאת מטרידה אותי] נוגע בחלל סי לכבודו אי סי [ואם] לכבודנו שרי ליה מאריה איל קין פואי [מי שהיה] גורם לזו ולא אבו שמע לעצתי ועצת הגביר סי' חאטים הי"ו. ועתה איך שיהיה לי רוגו לי נאמורו קי די און פופקו די בואילטה [אני מבקש חפץ שיתפייס קצת] עם החרי"פ הי"ו נ"ו אי טודו לה ראביא קי טייני עם הנז' קי לה אגיגי קון מי [וכל הכעס שיש לו עם הנז' שיזרק את זה עלי] בכתבי ביני לבינו לא בכתב

אחרים כי כבר מילתי אמורה דבביונא לא ניתא לי. ובטחתי כי בלאו"ה ¹⁷ בע"ה ישמח צדיק כאשר עם לבבו. האמנם אם כה יעשה ולא יאחר הן בעודני פה טינגו הבטחה קי ליו טאנבין מי קונטינטארי אלגו [יש לי הבטחה שגם אני] ולא נשוב בלב נשבר ונדכא. ודי בזה לאפס פנאי.

עכ"פ לוט' בא כתב אחי ח"ר רחמים ה"י, חתנא דבי נשיאה, אשר גם הוא שמע אי לי איסקריביו [וכתב] להרב ה"י. אולי יהיו דבריו נשמעים רו"מ יקרא את הקריאה הטובה ההיא והשעה צריכה ימסרנה לי ואם לאו ידינגה בשריפה.

ובכן לא אעלה עוד ארוכה זולת תכף לקבלה ידיעני מה שיעלה בדעתו כי אנכי יושב ומצפה תשר לראות ההצליל דרכי, ואולי ע"י רו"מ תתא צליחת. והיה זה שלום.

אחיך הלוי ס"ט

לנ"ב ת"מ בו' ¹⁸ וידוג'ה קמא ש"ר, ¹⁹ להיות ערב ש"ק לא יכולתי לכתוב והינו טעמא לכל האהובים ופרק כל השלמים.

לוט' בא כתב להפקידים ה"י, הלא היא פתוחי חותם, ²⁰ יקרא את הקריאה, ועמו הס"ר ²¹ ימסרנה יפה יפה ויקח מהם תשובה.

ארכיון הרב אג"ן בבית הספרים, שם.

נד • טבת תר"ה

מנסים מנחם ניגרין מקושטא לרבי יהודה פאפו בירושלים

יום כ"ה תברכו לח' טבת ש' הר"ת

רב אחאי גאון כמוהר"י פאפו נ' פלא יש"ל ¹ כיר"א

... הכתב להחרי"פ מסרתיה בידו וראיתי את כל הכתוב בה ע"ע של עט"ר פאר הדור מרן מלכא גר"ו, כי בזה יתרצה עבד אל אדוניו, בהשתדלותו לתת גמר בדבר, כאשר כתב אדונינו מלך ירושלם ² ... ואגב גררא הודעתי ה"ן כתיב משם הגביר השר ה"י כי רחוקה היא ולא יתכן בשום אופן לעשות רצון צדיק, מ"מ ³ גר"ו, לפי צוק (?) העתים ואפי' שהסכימה דעת הגביר השר ה"י בענין הפשר ד"ק של סי' סימו ה"י, לא יעשה דבר בלתי ידיעתו ורשותו והן עתה קי לי בינו [שהגיע לו] כתב להחרי"פ ה"י מסי' סימו ה"י, מדיע לו קי לייא לי אינפריסטא [שכבר מלווה לו] הסך הצריך לו לתש' קניית השטר מהכר' יע"א, נתגלגלו הדברים פעם אחרת בפני מע' הפקידים ה"י שעתה קי לייא פואידי אגוסטארלוס לוס ב'ה [שכבר יכול להוסיף להם] אלפים שלמים עם שט"ח מהכולל עם סך ח' אלפים שביד בנו ח"א ⁴ ה"י, וביודעים ומכירים אותו כי לית רוחיה רוחיה דקיומא

17 בלאו הכי.	1 יהודה פאפו בן בעל פלא יועץ, יחי שמו
18 לנות ביתו תבורך מנשים, בוליסה.	לעד.
19 שלום רב.	2 הוא הרב אג"ן.
20 כלומר הכתב אינו סגור, והשאירו פתוח	3 מרן מלכא, הראש"ל.
כדי שהרב אג"ן יוכל לקוראו.	4 חיים אברהם.
21 תסליחה רבה.	

אי לאס אינטיניץ לאס פ"ר [ר"ת פאראס 'כסף] אב ובן ורוח אחרת עמו קי לאס די לאס פ"ר [שנתתי את הכסף] בענינים אחרים, משואות שוא ומדוחים, ולמחר יבוקש הדבר הזה ואינינו, כי הן בעון נו איסטו מיראנדו בכולל עירנו רימדינו גי אוננו די מידינו די אריקאבדאר [אינינו מוצא בכולל עירנו פתרון אחד ולא חצי לגבות] פרוטה ואין יום שאין קללתו מרובה, והן אמת שהן קדם נו מוס אינטרו אה נינגונו [ולא נכנס לאחד מאיתנו] בראות שהסך ז' אלפים הנותרים לוס איב'ה קיטאר [התכוון לקחת אותם] בשתי פני' כמנהגו ונדחה קרו לה.

הון עתה שאנכי הרואה שהנם בידו, חדשות אני מגיד לגלות טפח באוני עט"ר חסידא קדישא נר"ו, שאי ניהא קמיה דמר יגמר הדבר בכי טוב, שכמעט מע' הפקידים ה"י אינטינידין [מבינים] מתוך כתב המלך קי אין אמוסטראנדו [שבהארותם] לוס ז' מכל ביד אזיל ומודה לברך על המוגמ"ר, ומה גם בידיעתם שעשרי' אלף מדודים פור ד"ק נו לוס דה [עבור ד"ק לא יתן אותם] ואין כסף נחשב.

ומהודענא שהחרי"פ מועצותיו כדת נתונות להיות בעזרתו של הגי' מרדכי פרחי' ה"י וכנראה שוחד בחיק חמה עזה אי על ידו לשעבר לי קיטו אונה בולסיקה די [לקח ממנו שקית של] 500. האמת יורה דרכו קי אבינו בוטיקה מואיב'ה [שפתח חנות חדשה] כמנהגו הב' ורוצה להכנס עצמו לפשר ביניהם, וידו אוחות בעכ"ב אה נו דישאר אפירמאר [לא לתת לחתום] בפס"ד שביד גי' יאודה הי"ו למע' חר"ר אתרא דשמיה קושט"א יע"א, וציד בפיו שמתפחד פן יצא הדבר לערש"ג⁸ אי דימאנדה די גי' [ומבקש מגילבין] יאודה שטר קי נו סו פואידי' איר [שלא יכול ללכת] בערש"ג בלתי רשות מספיק מעה"ק בפירוש. והנז' נו קירי אטורגאר [לא רוצה להתוודות] ועי"ו רוצה להוציא מחשבתו לפועל אה קי נו סיאן [שלא יהיו] מסכימים ב"ד הצדק דפה קושט"א יע"א על הדין ועל האמת בפס"ד שבידו מאת עט"ר מע' אפי' שדבריו אינם צריכים חיזוק.

ועי"ע הרב כמזהרש"ל ת"י סי' ב'ה אחרי דבריו שפיו ולבו שוין, ואינו אלא להשליך אמת ארצה אי אינביליקארלו אה [להסית את דעתו של] גי' יאודה ולהחזיק ביד גי' מרדכי הי"ו בטענות דלא מעלו, ונכנסו דבריו באוני הגביר השר סי' קאמונדו ה"י, דאיכא למיחש דנוק ופלגא דנוקא בערש"ג, וצוה עליי לאמר הגביר השר ה"י לעט"ר צרור המר דודי לי קי לי? דיגה [שיגיד לו] משמו שלא יבא על החתום בפס"ד הנז' בחותמא דמלכא, ואפי' בחתימת ידו, פן ואל יצא הדבר לערש"ג בפני הפתח⁹ יר"ה באתרא דידעין למי החותמת. והיו דברי אלה שיהיה לרו"ם ידיעה מל העובר בסוד כמוס, ולמען ידיעהו לעט"ר מלך החיים נר"ו מיקירי ירושלם ת"ו עובר עלינו תמיד. וגם להודיע לרו"מ קי לי בינו ידיעה פור [עבור] ז' אלפים שבידו די? אורדין [פקודה] סי' סימו ה"י שאם כשר הדבר לפני המלך יתן גמ"ט¹⁰.

אנא גבור להודיעני על האשה מ' לאה אלמנת ח' שלמה גי'בוקגי' ה"י קי איסטאב'ה אין לה קאזה די [שהיתה בביתו של] גי' יעקב קורדובירו ה"י, אם היא בחיים. הפוליסה מהרב החרי"ל ה"י לא ניתנה פריעה לגבות מהחרי"פ ה"י וההוא אמר קי איל

5	ע"ע במאמרו של א' שחטמן בספר זה.	8	אולי צ"ל: הפחה. ואולי ה'פתח' — 'השער העליון' חצר המלטאן.
6	על-דרך בראשית כה, כו: אוחות בעקב, וכאן שיעורו גרם לעיכוב.	9	גמר טוב.
7	לערכאות של גוים.		

לאס קאסטו [שהוא השתמש בהם] לצורך כו' עיקר'ת אי נו סי פאגה איסט הוצאה [ולא לשלם הוצאה זו] מעה"ק ירוש'ת"ו.

רק אין דבר זולת חיים ושל' לעט"ר מרן מלכא הוא הקדוש חיים עד העולם נר"ו, שלמים מרובים, ותחת כבודו יק"ד יק"ד כדחזי. לא באתי ביחוד אליו לאפס חידוש אי פור נו אביר ריסיבידו ליטרה [ומכיון שלא קיבל מכתב] מגי"ק מיום מוצאי חג הסוכות ע"י גי קונורטי חאראב'ן ה"י ותו לא מד, והיה זה ש'

הצעיר נסים מנחם ניגרין ה"י

ארכיון הרב יש"א ברכה בבית הספרים, סי' 1271/653 Arc. 4°.

נה • 'חשבון הוצאות הח"ר ב"א'

ב"ה. חש' הוצאת הח"ר ב"א ה"י, קי קיטו מעתק [שהעתקתי] על פנקסי מכת' ידו.	
275	ביזיטת דיל סי' [ביקור של סיניור] חכם ה"י עם הנו' אצל המשנה ע"י גי שבתי לוי ה"י
145	ע"י חר"י קריספין ה"י 25 ער' 120
550	איל דיאה די לה פארטינסיא דיל משנה דילסיס אי פאטריס אי בורונגזק אי קאיקגי [ליום עזיבת המשנה ממתקים ועוגות (ובד עדין ?) וספן] ומשרתים וסוסיס
1280	פארה לוס פירמאניס קון גאסט' די יאזיגי והו' די קאיק [בעד הפירמאניס עם הוצאות של מזכיר הוצאות של ספינה] וכיוצא
500	פארה לוס מוריס [בעד החותמות] ביד גי שבתי ה"י הנו', ע"י הגביר ה"י קון חיזמיט די איליוס [בעד השירות שלהם]
<hr/>	
2750	
600	ה' על ידו די ב חדשים אי קארטאס [ומכתבים]
90	טיזכירי אי יול תזכיריס [תעודה ותעודת מעבר] 50 קונורטי 10 קאואו 10 חיזמיקארליק די לאס קארטאס 10 [דמי שירות בעד המכתבים]
80	מוטפו 25 אין לה קאוא דיל חכם [בבית החכם] 25 מינודאריאס [קטנות] 30
2000	הוצאות הדרך
4530	בעד שט' 4500 ועוד פורטו [נמל] 90
<hr/>	
10050	ס"ה
3000	בחזרתו
13050	ס"ה חע"ד

ארכיון הרב אג"ן 170s—736 V.

נו . אייר תר"ט

שטר פשרה שנעשה בין רבי שלמה יצחק אריה וחרב"א

להיות כי עברו דברי ריבות בין מע' הח"ר שלמה יצחק המכונה בכור אריה¹ הי"ו ובין מע' הח"ר אברהם ב' אברהם המכר' רבינו ה"י, ע"ד² החוב מהערל אליאס קיבורקי של קנית המצבאט, עד שנתגלגל הדבר ובה הענין לפני השרים והקונסולים יר"ה. ומע' החר"ב אריה ה"י שם לדרך פעמיו לעי"ת בירות יע"א. נכנסו מתווכי השלום לתת גמ"ט בענין, וגמרו הדבר בכי טוב בזה האופן, דהיינו שהח"ר רבינו ב' אברהם ה"י קיבל עליו השט"ח שחייב ח"ר בכור אריה ה"י להגוי מוסטאפה אל באשיתי מסך שבעה אלפים גרוש, ועוד מסך בידו שט"ח שחייב מע' הרב המופלא וכבוד ה' מלא כמוהר"ר בנימין מרדכי נבון ה"י מסך שלשה אלפים ושמונה מאות אריות טו"ת³, שנתחייב מע' הרב הנו' בשט"ח שו"ק⁴ שחייב לי לשמי הסך השלשה אלפים ושמונה מאות גרוש טו"ת, ועוד שט"ח מסך שני אלפים גרוש טו"ת שנתחייב הרב הנו' בשט"ח שו"ק לי לשמי למשך ס"ו ימים נו"מ⁵ מיום ג' לח' אייר מש' התר"ט.

הן היום דא תהא למיקם ביד מע' הרב כמוהר"ב הי"ו, היות אמו"ן כי השטרות הנו', דהינו השט"ח של הגוי סיד מוסטאפה אל בשיתי מסך שבעה אלפים גרוש ועוד שני שטרות שחייב הרב הנו' לי לשמי הח"מ אחד מסך שלשה אלפים ושמונה מאות גרוש, ועוד שטר אחר מסך שני אלפים גרוש אשר זמנו ביום טו"ב לח' איר. הכל הנו' באו לידי בתורת שלישות עד יום בא חר"ב אריה ה"י פעה"ק ויכתוב ויחתום שטר פיטורין כתחז"ל ע"כ מין טענה ותביעה שהי לו על חר"ב"א ה"י, על דין עסק אליאס קיבורקי של קנית המצבאט וג"כ יכתבו ויחתמו בשטר פיטורין ח"ר משה אריה ה"י והאשה הכבודה והצנועה מ' וידה אלמ' הרב כמוהר"י אריה ז"ל, ועוד בה שילכו שלשתן לפני הקאנג'לריאה⁶ וידו בפיהם שבעד סך י"ג אלפי שקיבלו מהחר"ר ב"א ה"י, סלקו כל זכותם אשר היה להם בחוב אליאס קיבורקי של קנית המצבאט וכל עוד שלא עשה הח"ר בכור הנו' משפט כתוב איני יכול למסור בידו כל השטרות הנו"ל ואם יסרב הח"ר בכור הנו' לעשות את כל הכתוב, וגם לא ירצה להוציא מתח"י⁷ השטר שחתום בו ח"ר רבינו הי"ו, תכף ומיד חיובא רמיא עלי לחזור כל השטרות הנו' שבאו לידי בתורת שלישות ביד מע' הרב כמוהר"ב הי"ו ולא לעכבם כלל ועיקר. ולראיה מהימנא ביד מע' הרב כמוהר"ב הי"ו באתי עה"ח פעה"ק ירוש' תובב"א ביום ג' לח' אייר מש' התר"ט ליצירה. והכל שריר ובריר וקיים.

ארכיון הרב אג"ן סי' 59א.

- 1 ע"ע ברשימת האישים.
- 2 על דבר.
- 3 טבין ותקילין.
- 4 שריר וקיים.
- 5 נמנין ומתחילין.
- 6 קונסוליה.
- 7 מתחת ידו.

נספח

דבריהם שלבני מערבא בקונטרס משפט לאלהי יעקב

— — — — — ידוע הוא אש המחלוקת, שגברה שנת תר"א ובערה ואין מכבה, עד שנחלקה העיר לשתי כחות ואש מתלקחת אף האידנא. עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה,¹ וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון, ותפסו מלכות בחלקלקות, וכתבו שטנה, על הרבנים היושבים ראשונה, דברים אשר לא כן, תצלנה כל און שומעת מלתא כדנא, אוי לו לדור שכך עלתה בימיו. נערים פני זקנים ילבינו: שקמו כת של ת"ח בחורים ובעטו ברבותיהם ומינו עליהם רב כרצונם וקראו לו רב אג"ן הי"ו. ועל כיוצא בזה נאמר המעמך ישלמנה.² אדרבא ונהפוך הוא, שמיום שעמדה הכת החדשה של הפקידים, נתקלקלו המעשים ונתעוותו הדינים, ואיש זרוע לו הארץ, כל דאלים גבר, לית דין ולית דיין, בטל דינא. והנה עלה כליל העיר השמימה, פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה, היתה כאלמנה, וילמד סתום מהמפורש ממה שאירע לנו עמאם בדין יתום ואלמנה, גם אשר עשו לרבנים הגו' אשר לא כדת והם ידם על העליונה, ואי לא דהואי התם לא הימני בכל מאי דכתיבנא, כי לימים ראשונים בהיותנו בחו"ל היינו חושבים שהם כמלאכים ונחנו מה. וכל הבא לספר לנו עליהם שמך דבר מזה היו משתקים אותו בנויפה אומרים לו: מוציא דבה הוא כסיל.

והנה בעתה, רואה אני את הארץ והנה נשחתה, אחסור דרי, אין השבח לפי חשבון, כי אין להכחיש המוחש דהתם קאימנא. ולמפורסמות א"צ³ ראיא, ודין יתום ואלמנה הגו' הוא דבר מפורסם בכל העיר. שכמו ששה חדשים ויותר ואנחנו טורחים עמאם בזה הדין, והרבנים הזקנים הנאנחים והנאנקים אומרים לנו כפה מלא שהדין פשוט כמו שכתבתם. אבל מה נעשה שהכת החדשה מכין ועונשין שלא מן הדין, בגאות לבם, ואינם חוששין לשום אדם, לפי שידם תקיפה באומות, מחמת שמפוזרין להם ממון הכולל בהפסדות ושוחדות לשרים ואילי הארץ, למען יחזקו בידם הממשלה לשלוט בממון הכולל למלאת בטנם ולעשות בו כרצונם.

הלא תראה עד היכן הגיע, שהביא חיל מהבאשא ועשה להם מעמד ומושב לפני פתח חצרו, מה שלא נעשה (?) לשום רב בירושלם מהרבנים שעברו, ומבוזים על זה הון רב מהכולל, וכל זה [10] הוצאה שלא לצורך, רק להטיל אימה יתירה על הציבור שלא לש"ש, ולהגדיל תפארת יקרו. ולא די כל זה הצער אלא שפתחו מעיין פתוח לפני האמות לאכול ממון ישראל, במה שבונים חרבות למו שמסכנות את בעליהן במקום שהיה בנוי מקודם אפלטרין של השררה. וכל שר שיבוא מעליל עליהן על זה ולוקח ממון רב, מלבד הוצאות גוף הבנין ששקעו בו כמו ת"ר כיסים, שכל כיס ת"ק גרושוש, ועדיין לא נגמר ולא יצא ממנו שום תועלת, כי גם מה שבנו נפל תוך שנתו וחזרו לבנותו מחדש. וכ"ע⁴ אמרי שבחצי סך הגו' היו יכולים לקנות כמה חצרות בנויות מולך.⁵ מהגוים, והיה בזה ריח הרבה לכולל, גם היו ניצולים מהפסד העלילות שעל הבנין ההוא, אלא שהם רוצים לעשות כמו דור הפלגה שאמרו הבה נבנה וכו' ונעשה לנו שם.⁶

4 וכולי עלמא.
5 בעלות האדם על אדמתו.
6 בראשית יא, ד.

1 פסחים נ ע"א.
2 איוב לד, לג.
3 אין צריך.

כך הם עושים כהיכי דליפוק להו שם שהם עסוקים ביישוב העיר, ואינם עסוקים אלא בחורבנה, וע"ז אמרו בנין גערים סתירה.⁷ ונתקיים בימינו מקרא שכתוב ב"ח קללות שקלל ישעיה את ישראל ירהבו הנער בוקן והנקלה בנכבד ונתתי נערים שריהם ותעלולים ימשלו בם.⁸ ויותר מה שאתה מצטער על דין יתום ואלמנה הנז' אנחנו מצטערים ע"ז וכיוצא בו. שהרי כמה דינים עוותו וכמה מעשים קלקלו וכמה ת"ח הכניסו לבית האסורים על לא חמס עשו, ובכל זאת עיינינו רואות וכלות עד שישקיף וירא ה' משמים ... וממוצא דבר תבין ותשכיל מדברי הרבנים הנז' שהממוזן ששולחים מהתם להכא, ליד הכת החדשה הנ"ל רובו ככלו הולך לאיבוד ליד הגוים לסט"א.⁹ ובשלמא אם היו מוכרחים בכך להוציא במשא מלך ושרים היה נכלל 'נוגשיך צדקה'¹⁰ אבל זה כמה שנתבטל זה הענין, והם עכשיו בני חורין מכל מס ועלילה וגזירה, ואין עליהם אלא כרגא דמלכא כסף גולגלתא, לרעיא¹¹ שאינם פראנקוס,¹² ורובם ככולם פורעים מס שעליהם, ומעט עניים הם שפורע הכולל בעדם. ובמקום שיוציאו השאר לתחזיק יד עני ואביון ות"ת, הם משליכים אותו לאיבוד בידי גוים כדי לתחזיק במחלוקת נגד הרבנים הוקנים אשר לא כדת. ע"כ¹³ תפוג תורה.

באוסף בניהו. הקונטרס נדפס בחלקו עלידי יהודה רצהבי, ירושלים, ב (תש"ט), עמ' קסט.

11 דעאיא, נתיני הסולטאן שנהנו מזכויות מסוימות.
12 בעלי חסות של מדינות אירופה.
13 על כן.

7 מגילה לא ע"א.
8 ישעיהו ג, ה.
9 לסטרא אחרא.
10 ישעיהו ס, יז.